Juozas Starkauskas

REPRESINIŲ STRUKTŪRŲ IR KOMUNISTŲ PARTIJOS BENDRADARBIAVIMAS ĮTVIRTINANT OKUPACINĮ REŽIMĄ LIETUVOJE 1944–1953 M.

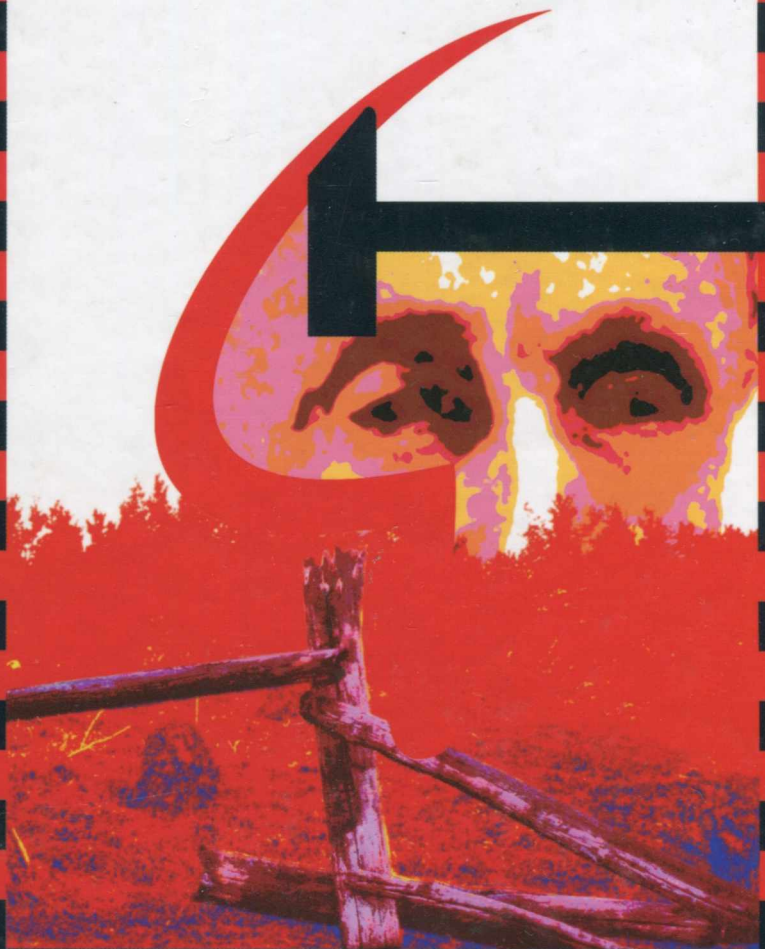

LIETUVOS
GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS
TYRIMO
CENTRAS

VILNIUS 2007

Juozas Starkauskas

REPRESINIŲ STRUKTŪRŲ IR KOMUNISTŲ PARTIJOS BENDRADARBIAVIMAS ĮTVIRTINANT OKUPACINĮ REŽIMĄ LIETUVOJE 1944-1953 M.

Recenzavo
dr. *Vytautas Tininis*

© Juozas Starkauskas, 2007
© Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras, 2007
© Meninis apipavidalinimas,
Alfonsas Žvilius, 2007

ISBN 9986-757-76-2

TURINYS

9 ĮVADAS

23 *Trumpai apie Lietuvoje veikusius čekistus*
25 *Tyrimo šaltinių patikimumas*
30 *Sovietinė istoriografija*
35 *Dabartinė Lietuvos istoriografija*

39 POKARIO LIETUVA OKUPANTŲ IR KOLABORANTŲ AKIMIS

43 *Rusų kariai apie Lietuvą*
51 *Apie bendrą šalies padėtį, gyventojų pažiūras, politinį nusiteikimą pirmaisiais pokario metais*
53 *Laiškas Stalinui*
57 *Vietinių komunistų ir rusų tarpusavio santykiai*
64 *Apie kovas su partizanais ir juos palaikančiais gyventojais*
109 *Trėmimų moralinis aspektas*
115 *Kolektyvizacija ir jos padariniai Lietuvos kaimui*
125 *Padėtis po kolūkių įsteigimo*
156 *1953-ieji - didžiųjų pokyčių metai*

168 LKP(b) CK BIURAS IR VKP(b) CK BIURAS LIETUVAI

176 KAI KURIE A. SNIEČKAUS VEIKLOS BRUOŽAI

195 KOMUNISTŲ PARTIJOS APSKRIČIŲ (RAJONŲ) IR VALSČIŲ KOMITETAI

202 *Biurai*
204 *Partijos apskričių (rajonų) komitetų tautinė sudėtis*

209 *Sekretoriai*
211 *Partijos valsčių komitetai*
215 IŠVADOS

217 KOMUNISTŲ PARTIJOS NARIAI, JŲ VEIKLA

221 *Komunistų skaičius*
224 *„Partijos karys“, įslaptinimai ir kt.*
232 *Komunistų moralė*
244 *Neraštingųjų partija*
248 *Komunistų privilegijos*
253 *Komunistų tarpusavio nesutarimai*
263 *Valymai*
266 *Aktyvistai*
284 IŠVADOS

287 KOMUNISTŲ IR ČEKISTŲ BENDRADARBIAVIMAS

287 *Bendradarbiavimo pagrindai*
325 *LKP(b) CK vaidmuo stiprinant bendradarbiavimą*
336 *Partijos komitetų pastangos stiprinti bendradarbiavimą su čekistais*
345 *Partinių funkcionierių ir čekistų ūkiniai ryšiai*
354 *Čekistinės vadovybės pastangos įtraukti partijos komitetus į bendrą veiklą*
362 IŠVADOS

364 KOMUNISTŲ PARTIJOS NARIAI - REPRESIJŲ VYKDYTOJAI

375 *Partiečių kova su pogrindžiu*
388 *Žemės atėmimas, išbuožinimai, trėmimai*
428 *Mokesčiai ir kolūkiečių engimas*
441 *Kiti komunistų partijos narių represiniai veiksmai*
462 IŠVADOS

466 KOMUNISTŲ PARTIJOS ĮTAKA ČEKISTAMS

466 *Įtaka čekistų kadrams. Čekistų valdymo grandys LKP(b) CK ir A. Sniečkaus vaidmuo*
487 *Partijos komitetų informacijos apie čekistų darbą šaltiniai*

490 *LKP(b) CK nutarimų poveikis čekistų veiklai*
498 *Čekistų ataskaitos*
500 *Bendri partijos apskričių komitetų nurodymai čekistams*
514 *Čekistų kadrai*
522 *Čekistų partiniai komitetai*
526 IŠVADOS

529 *TROIKOS* IR *PETIORKOS*

558 IŠVADOS

560 PARTINIŲ ORGANŲ NESUTARIMAI SU ČEKISTAIS IR MĖGINIMAI RIBOTI KAI KURIUOS JŲ VEIKSMUS

561 *Nesutarimų priežastys*
565 *Partijos komitetų ir represinių žinybų nesutarimai*
585 *Drastiškų čekistų veiksmų ribojimas*
591 *LKP(b) CK darbuotojų pranešimai*
594 *Partijos komitetų nutarimai ir bausmės čekistams*
601 *LKP(b) CK nutarimai čekistų veiklos klausimais*
608 IŠVADOS

611 PARTINIŲ FUNKCIONIERIŲ POŽIŪRIS | ČEKISTUS

612 *Priekaištai čekistams*
631 *LKP(b) CK ir pavienių partinių funkcionierių požiūris į čekistus*
639 IŠVADOS

641 KADRŲ VALYMAI IR NAUJŲ KADRŲ RENGIMAS

641 *Bendros kadrų valymo tendencijos*
644 *Partinių darbuotojų ir čekistų bendros pastangos keičiant kadrus*
664 *Atleistų iš darbo žmonių skaičius Lietuvoje*
666 *LKP(b) CK nutarimai kadrų klausimais*
670 *Partijos apskričių ir rajonų komitetų pastangos valyti kadrus nuo „svetimų elementų“*

674 *Aukštųjų ir vidurinių mokyklų kadrų valymas*
686 *Savų kadrų rengimas. Čekistinių „nacionalinių“ kadrų rengimas*
691 *Nomenklatūra*
696 IŠVADOS

PRIEDAS NR. 1

698 TRUMPOS 1944-1953 M. LKP(b) CK BIURO NARIŲ BIOGRAFIJOS

PRIEDAS NR. 2

716 PARTIJOS APSKRIČIŲ (RAJONŲ) KOMITETŲ PIRMIEJI SEKRETORIAI

728 *Trumpos pirmųjų sekretorių biografijos*

PRIEDAS NR. 3

738 KAI KURIŲ KITŲ LSSR PARTINIŲ IR VALSTYBĖS DARBUOTOJŲ TRUMPOS BIOGRAFIJOS

743 SUTRUMPINIMAI

745 ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

ĮVADAS

Šio darbo tikslas yra atskleisti visasąjunginės komunistų (bolševikų) partijos (VKP(b) filialo - Lietuvos komunistų partijos (LKP(b) ryšius su čekistais, pagrindiniais masinio teroro vykdytojais Lietuvoje 1944-1953 m., ir bendrą darbą su jais naikinant Lietuvos valstybingumo likučius, šalies gyventojų dvasinius ir materialinius išteklius bei pačius šalies piliečius. Vyrauja nuomonė, kad daugumą tuo metu įvykdytų nusikaltimų padarė vien čekistai (NKVD-MVD, NKGB-MGB, „Smeršas“ ir kt.) bei kitos sovietinės represinės struktūros (prokuratūra, teismai ir kt.) ir sovietinė kariuomenė. Įsigilinus darosi aišku, kad už visus nusikaltimus kaip lygiaverčiai partneriai turi būti atsakingi ir komunistų partijos nariai bei į teroro sūkurį įsukti kai kurie sovietiniai partiniai aktyvistai, t. y. vadovaujantį darbą dirbę pareigūnai, nebūtinai buvę komunistų partijos nariais. Knygos skaitytojas, turėjęs kantrybės perskaityti ją visą, galės įvertinti, kaip tą pavyko įrodyti, pagrįsti.

Siekiant medžiagą susisteminti, knyga suskirstyta į skyrius. Daugeliu atvejų tas skirstymas yra sąlyginis, nes tie patys įvykiai ir juos grindžiantys dokumentai gali būti aptariami įvairiuose skyriuose. Be to, suskirsčius į skyrius, nutrūksta istorijos

vyksmo vientisumas, nes daug kas vyko tuo pačiu metu, bet kito būdo, kaip pateikti daugybę faktų ir dokumentų, nėra. Autorius neslepia savo nusistatymo ir požiūrio į komunistus, jų idėjas, į jų sukeltą terorą, tačiau patys faktai yra neišgalvoti, o paimti iš komunistų partijos ir čekistų archyvų. Stengtasi matyti ne vien komunistų veiklos blogybes, pateikta ir tai, kas buvo padaryta ar mėginta padaryti mūsų tautai teigiamo (tarkime, Antano Sniečkaus veikla ką tik atvykus į Lietuvą 1944 m.). Ir ne dėl autoriaus duomenų atrankos teigiamų faktų rasta tiek mažai. LKP(b) veikla iš esmės buvo antivalstybinė, antidemokratiška ir antitautinė. Net toje srityje, kurioje buvo nemažai padaryta, pavyzdžiui, plėtojant švietimą, komunistai siekė savų tikslų - išugdyti naują, komunistinėms idėjoms atsidavusį žmogų, o ne tik išlavinti jaunimą.

Rašant vien apie komunistų partijos ir jai pavaldžių struktūrų vykdytą terorą, šios organizacijos veikla gerokai susiaurinama. Ta veikla buvo daugialypė, nes komunistų partija, jos vadovaujantys organai rūpinosi viskuo. Komunistų partijos vadovaujantis organas - Centro komitetas (CK) - buvo tarsi savotiška ministrų taryba, tvarkiusi visas gyvenimo sritis: ūkį, švietimą, kultūrą. Tą patį darė ir partijos apskričių (rajonų) komitetai. Vis dėlto svarbiausias komunistų veiklos tikslas buvo valdžia ir su tuo susiję beatodairiški metodai siekiant ją išlaikyti.

Knygoje yra tarsi įvadą pratęsiantis skyrius, pavadintas „Pokario Lietuva okupantų ir kolaborantų akimis“. Autoriaus manymu, jį reikėjo pateikti, nes vis mažiau belieka žmonių, gyvenusių Stalino valdymo metais. Nors jame ir nėra atskleistos visos to meto gyvenimo peripetijos, vis dėlto tas skyrius gal padės tiems, kurie nepatyrė represijų ir teroro, pajusti to laikotarpio atmosferą.

Autoriui labiausiai rūpėjo atskleisti, kaip LKP(b) CK biuro, CK plenumų ir partijos suvažiavimų nutarimai buvo įgyvendinami provincijoje. Gerai žinoma, kad tarp LKP (dar labiau -

SSKP) vadovybės nutarimų ir jų įgyvendinimo dažnai žiojėjo praraja. Skaitant partijos apskričių komitetų dokumentus, išaiškėjo ir kai kurie bendri komunistų partijos ir čekistų veiksmai, pavyzdžiui, vadinamųjų *troikų* ir *petiorkų* sudarymas bei veikimas, kuris CK dokumentuose minimas tik prabėgomis.

Stengtasi įvardyti teroro vykdytojus ir jo planuotojus lietuvius. Todėl knygoje yra daug provincijos partinių veikėjų pavardžių; įvairių represinių žinybų darbuotojai, kurie beveik visi buvo nelietuviai, dažniausiai vadinami čekistais.

Knygoje kartais vartojamos sąvokos „nekaltas žmogus“, „nekaltai suimtas žmogus“ ir panašios. Tos sąvokos vartojamos tarsi perteikiant pačių komunistų ir čekistų požiūrį. Iš tikrųjų visi Lietuvos gyventojai, kurie buvo ištremti, kalinti ar net sušaudyti už pasipriešinimą okupantams, yra nekalti. Tiek moralinis kodeksas, tiek tarptautinės sutartys pritaria tiems, kurie gina savo šalies laisvę ir nepriklausomybę. Galime didžiuotis, kad Lietuvoje tokių žmonių buvo itin daug. Mūsų šalies gyventojai tvirtai tikėjo, kad tik nepriklausomybė tenkins jų ir jų artimųjų dvasinius bei materialinius poreikius. Pokario kovotojų pavyzdys, jų tikslai įkvėpė Lietuvos žmones, suvienytus Sąjūdžio, siekti šalies nepriklausomybės. Kita vertus, nemažai daliai ryžtingų, pasišventusių vyrų žuvus partizaniniame kare ar sunykus sovietų lageriuose bei kalėjimuose, dauguma gyventojų buvo labiau linkę prisitaikyti, bijojo turėti savo nuomonę ir ją ginti, stokojo savarankiškumo.

Gali kilti klausimas, ar naudojant tik vienos pusės dokumentus galima padaryti daugmaž patikimas išvadas. Komunistų dokumentų patikimumas, be abejo, kelia didelių abejonių. Daug kas juose buvo nutylima arba jie po kurio laiko buvo naikinami. Apie komunistų dokumentų patikimumą galima spręsti kad ir iš tokio pavyzdžio. Čekistinės kariuomenės dokumentuose nurodoma, kad kovose su Lietuvos partizanais žuvo apie 1 tūkst. 4-osios šaulių divizijos (SD), vadovaujamos Pavelo Vetrovo, rusų karių. Rusų tyrinėtojai rašo, kad tik viename mūšyje 1945 m. žuvo ir

buvo sužeisti apie 800 karių[1]. Aukšta Lietuvos partizanų kovos motyvacija - šalies nepriklausomybės siekimas, savo namų ir katalikų tikėjimo gynimas, pasirinkta kovos taktika — atkaklus sovietų valdžios struktūrų griovimas, veikimas išskaidytomis grupėmis bei gyventojų palaikymas lėmė, kad partizanai galėjo priešintis okupantams beveik dešimt metų. Į tas kovas buvo įtraukti šimtai tūkstančių Lietuvos gyventojų. Tačiau tiek partijos, tiek čekistų dokumentuose tas pasipriešinimas vaizduojamas kaip saujelės „išnaudotojų klasių atstovų bei kai kurių suklaidintų žmonių“ beviltiškos pastangos atkurti išnaudotojišką kapitalistinę santvarką.

Vaikydamiesi utopinių tikslų ir upes kraujo pralieję, šimtų tūkstančių žmonių likimus sumaitoję buvę pokario laikų idėjiniai komunistai, sulaukę šių dienų, ne itin noriai prisimena savo išdavikiškus darbus. Vieni džiaugiasi nepriklausomos šalies sunkumais ir klaidomis, kiti mėgina įtikinti, kad komunistų tikslai buvo dori ir įgyvendinami. Pavyzdžiui, Alfonsas Bieliauskas, Kaune pokario metais buvęs vienas ginkluotų komjaunuolių vadų, naujausiame savo publicistiniame romane rašo, kad daug ką supainiojo „draugų iš Rusijos“ kišimasis, tai, kad jie nepažino krašto. Anot jo, jei ne rusai, tai būtų buvę išvengta didelio kraujo praliejimo ir žmonių susipriešinimo.

Tiesa, kad atvykėliai iš Rytų paaštrino padėtį, puldami ne tik „kaltus“, bet ir į kovas nenorinčius ar nesugebančius veltis žmones. Bet dar didesnė tiesa ta, kad be rusų pagalbos sovietinė sistema Lietuvoje nebūtų išsilaikiusi nė mėnesio (partizanų vadai, aišku, truputį bravūriškai sakydavo, kad jei ne įvairi sovietinė kariuomenė, tai jie „lietuviškas išgamas“ sutvarkytų per kelias dienas).

Klasikiniu pavyzdžiu, kokių absurdiškų kaltinimų ir veiksmų griebdavosi atvykėliai iš Sovietų Sąjungos, gali būti 1946 m. birželio mėn. vykęs Kauno partinės organizacijos darbo tikrinimas ir to tikrinimo išvados. VKP(b) CK komisija, vadovaujama

CK inspektoriaus V. Žavoronkovo, apkaltino partijos Kauno m. komitetą, jo pirmąjį sekretorių Juozą Grigalavičių (jis buvo ir LKP(b) CK biuro narys) nacionalizmu, jį ir dalį komiteto darbuotojų atleido iš pareigų. Matyt, nemažų pastangų reikėjo LKP(b) CK biuro nariams, kad ši inspekcija nesibaigtų tuo, kas buvo įprasta Sovietų Sąjungoje - masiniu partijos narių suėmimu. Atrodo, Lietuvoje tai padaryti buvo nesunku - partijos nariai, be visokių kitokių „nuodėmių" (dešiniojo ar kairiojo nukrypimo, buožių rėmimo, užsienio garbinimo ir t. t.), buvo apkaltinti dar ir nacionalizmu. Bene absurdiškiausias Maskvos komisijos kaltinimas buvo toks: neva partijos komitetas, kaip vienas iš nacionalistinių centrų mieste, papirko NKGB Kauno m. viršininką plk. Vasilijų Voroncovą, padovanodamas jam namą, kad šis aktyviai nekovotų su nacionalistiniu pogrindžiu[1 2].

Suprasti tai, kas vyko Lietuvoje Stalino valdymo laikotarpiu, geriausiai padeda žvilgsnis į komunistinės ideologijos prigimtį, komunistų vadų Lenino ir Stalino pažiūras bei veiksmus. Visa, kas 1918-1940 m. buvo suformuota Sovietų šalyje, 1940 m., o vėliau 1944 m. automatiškai buvo perkelta į Lietuvą (išskyrus ne itin reikšmingą administracinį suskirstymą; Lietuvoje iki 1950 m. buvo paliktos senosios apskritys ir valsčiai, jų skaičius, ypač apskričių, nuolat didintas). Ne tik šalies valdymo struktūra, bet ir represinių organų veikimo metodai, o dar svarbiau - pati komunistinių pažiūrų į žmogų dvasia buvo perkelta į Lietuvą. Nemažai laisvės suvaržymų Lietuvoje buvo ir po 1926 m. perversmo (buvo varžomos susirinkimų, spaudos, partinės veiklos ir kitos laisvės), bet tai buvo niekai lyginant su tuo, ką Lietuvoje darė komunistai Stalino laikais. Lietuvoje okupantai išbandė visą savo teroro priemonių arsenalą - sušaudymus, masinius suėmimus ir kankinimus, trėmimus, turto atėmimą, ne-

1 *Малая война,* Минск, 1998, с. 424.

2 Žr. J. Grigalavičius, *Kai Lietuvoje šeimininkavo stalinistai,* V., 1991.

leidimą mokytis ir dirbti ir kt. Iš to baisaus komunistų arsenalo nebuvo išbandytos tik dvi priemonės - nebuvo ištremta visa tauta ir nebuvo sukeltas visuotinis badas, nors, atrodo, ir iki vieno, ir iki kito nebuvo toli. Toks pat kaip ir dirbtinai Rusijoje bei Ukrainoje sukeltas badas, visuotinis badas Lietuvoje buvo čia pat, kai suvarius valstiečius į kolūkius grūdai buvo supūdyti, o gyvuliai dvėsė neturėdami ko ėsti. Visą stalininį laikotarpį neužtekdavo net duonos (su kortelėmis nusipirkti į eilę būdavo stojama iš vakaro), o tai, kad buvo svarstoma galimybė ištremti visą tautą, liudija 7 operatyvinių sektorių įkūrimas Lietuvoje 1944 m. (veikė iki 1946 m. vidurio). Visų kitų kraštų (Čečėnijos-Ingušijos, Krymo, Karaliaučiaus krašto), kuriuose tokie sektoriai buvo įkurti, gyventojų likimas yra žinomas. Operatyviniais sektoriais suskaldžius kraštą į tam tikrus čekistų pulkininko ar generolo valdomus sektorius (Lietuvoje vieną sektorių sudarė 3-5 apskritys), okupantai, kontroliuojantys visas gyventojų veiklos sritis, bet kada galėjo ištremti ištisas tautas.

Po 1918 m. perversmo komunistai Rusijoje įvedė tokį teroro režimą, kokį Europa iki tol buvo patyrusi tik XII-XIV a. įsiveržus totoriams. Atrodo, kuo daugiau žmonių buvo žudoma, tuo labiau kaito komunistų vaizduotė. Vykdant „revoliucinį teisingumą“ milijonai žmonių buvo aukojami dėl būsimo „šviesaus rytojaus“. Štai kaip kalbėjo vienas iš Graikijos komunistų vadų: „Revoliucija laimi tada, kai upės nusidažo krauju, bet jį verta lieti, jei atlygis - tobulesnė visuomenė“[3]. Iki pat Stalino mirties komunistai nuolat radikalėjo (po jo mirties radikalusis komunizmas daugiausia persimetė į Aziją). Tarp valdančiųjų komunistų (ne vien čekistų) pamažu įsigalėjo nuomonė, kad geriau šimtą nekaltų suimti, negu vieną kaltą paleisti. Žmogus, kuriam būdavo priklijuojama „liaudies priešo“ etiketė, atsidurdavo už įstatymo ribų, jo sunaikinimas buvo laikomas vos ne privaloma komunistine dorybe. Komunistai sukūrė tokį psichologinį klimatą, jog sugebėjo įtikinti ne tik save, bet ir dalį visuomenės, kad naikinant „liaudies priešus“ atliekamas tarsi dorovinis apsivalymo aktas.

Atkakliai ir rafinuotai buvo naikinama pilietinė visuomenė. Vienas svarbiausių visuotinio teroro tikslų buvo pasėti visuomenėje nuolatinę baimę ir nepasitikėjimą vienas kitu. Atsirado begalė atvirų, dar daugiau - slaptų skundikų, agentų. Vienus žmones naikinant, iš kitų atimant turtą, ištremiant juos į gyventi sunkiai tinkamas vietoves, neleidžiant dirbti ir išsimokslinti bei pan., stengtasi pakeisti visuomenę. „Klasiniai priešai“ bei „buvusieji žmonės“ (buvę valdininkai, karininkai, policininkai, dvasininkai, vienuoliai, prekybininkai ir pan.), kurie visi vėliau buvo pavadinti „liaudies priešais“, neteko teisės būti žmonėmis. Sovietų šalis tapo uždara šalimi, jos piliečiams buvo atimta teisė bendrauti su kitų šalių žmonėmis.

Sovietų valstybės pilietis tik savo sąmonėje galėjo laisvai mąstyti ir laisvai jaustis bei atmesti jam primetamą ideologiją. Bet net ir šioje slėptuvėje jis turėjo būti atsargus, nepasitikėti net savo artimaisiais. Sovietinio elgesio etalonu buvo iškeliamas savo tėvus ir giminę išdavęs vaikinukas Pavlikas Morozovas. Tokių išdavysčių Lietuvoje buvo nedaug, bet Rusijoje tai buvo įprastas reiškinys.

Komunistai nepripažino garbingo priešo: jeigu jau priešas - tai visokių blogybių šaltinis. Savo priešų atžvilgiu jie galėjo griebtis apgaulės, atsisakyti tesėti duotus pažadus. Visos priemonės buvo laikomos teisingomis, jei tik jos padėdavo pasiekti tikslą. Komunistai niekada neatsisakydavo savo tikslų. Susidūrę su didele kliūtimi, pavyzdžiui, gyventojų pasipriešinimu, savo planų įgyvendinimą jie tik atidėdavo. Stengtasi visuomenėje palaikyti nuolatinę įtampą, surandant vis naujų priešų.

Sovietų valstybėje dideli išmėginimai teko vadinamiesiems buožėms, t. y. pasiturimai, tvarkingai gyvenantiems valstiečiams. Tą gausų Rusijos ir Ukrainos valstiečių sluoksnį purtė [3]

3 *Juodoji komunizmo knyga,* V., 2000, p. 450.

kelios teroro bangos (jų kankinimo priemonės vėliau buvo panaudotos Lietuvoje). Po karinio komunizmo laikotarpio naujas buožių puolimas prasidėjo 1928 m., kai nebuvo surinktas reikiamas grūdų kiekis dėl itin didelių kainų žirklių (už grūdus valstybė mokėjo mažai, o pramoninės prekės buvo labai brangios). Į kaimus buvo pasiųsti įgaliotiniai ir kariniai komunistų būriai bei pasitelkti vargingieji valstiečiai, kuriems pažadėta ketvirtis iš turtingesniųjų atimtų grūdų. Vadinamiesiems buožėms per dvejus metus mokesčiai išaugo dešimt kartų. 1929 m. pabaigoje Stalinas pareiškė, jog pereinama nuo „eksploatatoriškų buožių tendencijų apribojimo prie buožių kaip klasės likvidavimo". Buožės buvo suskirstyti į tris grupes: besipriešinančius nutarta sušaudyti (šeimas ištremti, turtą konfiskuoti), antros grupės buožes, ne taip aktyviai besipriešinančius, nutarta su šeimomis ištremti į Šiaurę, nes jie yra „užkietėję išnaudotojai ir todėl linkę padėti kontrrevoliucijai", o trečią, „lojalių santvarkai" buožių grupę nutarta iškelti į savo gyvenamųjų rajonų pakraščius, kur jie turės melioruoti žemę. Visus tuos „darbus" koordinavo *troika,* kurią sudarė partijos komiteto pirmasis sekretorius, vykdomojo komiteto pirmininkas ir atsakingas čekistas. Per kelias 1930-ųjų vasario dienas čekistai „išėmė iš apyvartos" 60 tūkst. pirmos grupės buožių[4].

Didįjį 1936-1938 m. valymą galima priskirti prie tų reiškinių, kurie vadinami taip: „Revoliucija ryja savo vaikus". Buvo suiminėjami ir dažniausiai sušaudomi aukšti sovietų valdžios pareigūnai, kariškiai. Kai buvo nustatytos ir Politinio biuro išsiuntinėtos sušaudytinų bei ištremtinų žmonių kvotos, iš vietų pasipylė prašymai tas kvotas padidinti, ir jos buvo padidintos 200 tūkst. žmonių. Per kelerius metus NKVD suėmė 1575 tūkst. žmonių, iš jų 681 622 buvo sušaudyti[5].

Taip buvo įgyvendinama dar 1918 m. vieno iš komunistų vadų Grigorijaus Zinovjevo (vėliau jį patį Stalinas sušaudė) išsakyta mintis: „Mes turime patraukti savo pusėn, tarkime, devy-

niasdešimt iš šimto milijonų Sovietinės Rusijos gyventojų. Kai dėl likusių, tai mes neturime ką jiems pasakyti. Jie turi būti išnaikinti“[6].

Tokį terorą visą laiką skatino didieji komunistų vadai Leninas ir Stalinas. Perversmo ir pilietinio karo metais dažnoje Lenino direktyvoje buvo nurodoma sušaudyti už menkiausią nusikaltimą sovietų valdžiai. Po Brest Litovsko taikos 1918 m. pradžioje vienas iš komunistų vadų Levas Trockis buvo paskirtas ypatingosios komisijos maisto tiekimo ir transporto reikalams vadovu. Net šios komisijos nariai, įpratę lieti kraują, pasibaisėję atmetė Lenino projektą, pagal kurį valstiečiai, laiku neatidavę grūdų ir maisto produktų pertekliaus, turėjo būti sušaudyti. Už tuos grūdus ir kitus produktus valstiečiai iš valdžios turėjo gauti tik kvitą. Tų pat metų rugpjūčio 8 d. Leninas Nižnij Novgorodo tarybos vykdomojo komiteto pirmininkui telegrama įsakė: „...nedelsiant sudaryti diktatorišką troiką [...], tučtuojau įvesti masinį terorą, sušaudyti arba ištremti šimtus prostitučių, kurios girdo kareivius, sušaudyti ar ištremti visus buvusius karininkus ir t.t. [...] Sušaudyti už ginklo nešiojimąsi...“[7]

Stalinas apskritai peržengė moralės ribas. Lenino žiaurumą dar galima aiškinti tuo, kad 1918-1920 m. komunistinei Rusijai grėsė daug pavojų tiek šalies viduje, tiek išorėje, ji ne kartą buvo priartėjusi prie žlugimo ribos, o Stalino žiaurumus be tam tikrų patologinių jo prigimties nukrypimų sunkoka paaiškinti. Teisus yra Dmitrijus Volkogonovas, teigęs, kad Stalinas nebuvo beprotis ar maniakas, o protingas ir valingas žmogus, tik neturintis kai kurių moralinių savybių, ypač gailestingumo. Štai kas rašoma jo knygoje: „Stalinas pamažu sudievino prievartą. Viešpatavo jėgos kultas, nepripažįstantis moralinių savybių, [...] Jis jau seniai ignoravo žmogiškąsias moralines vertybes. Jis niekino gailestingu- [4] [5] [4] [5]

4 Ibid., p. 199, 205.
5 Ibid., p. 260, 265.
6 Ibid., p. 106.
7 Ibid., p. 90, 101.

mą, užuojautą. Jam buvo svarbu tik valingumas. Niekada nekalbėdavo apie žmonių perauklėjimą, tik apie represijas. „Represijos yra būtinas puolimo elementas“. Nepagrįstas įtarumas paprastai atsiranda tada, kai sąmonėje stinga kai kurių dorovinių elementų. [...] Stalinas labai mėgo žodį „pribaigti“. Stengėsi viską daryti, kad visuomenėje nuolat būtų socialinė, politinė įtampa. Buvo panaikintas bet koks viešumas. [...] Stalinas pajuto, kad jis daug pasiekė: atėmė iš liaudies tiesą, pavertė ją minia, už kurią dabar galvos tik jis. [...] Suvalstybinta partija, paversta valdžios aparatu. Partija, privalėjusi rūpintis politiniu, idėjiniu vadovavimu, tapo svarbiausia Stalino diktatūros grandimi“[8].

Kaip galima spręsti iš Stalino susirašinėjimo, jis nemažai dėmesio skyrė Lietuvai, ypač pogrindžio sutriuškinimui. Stalinas yra gavęs kelias dešimtis čekistų pranešimų apie bendrą padėtį Lietuvoje ir kai kuriais specifiniais klausimais. Antai jam buvo nusiųstas Lietuvos laisvės armijos (LLA) programinio dokumento Nr. 5, paimto iš Adolfo Eidimto, vertimas, pranešimas apie Dainavos apygardos partizanų vado plk. ltn. Juozo Vitkaus-Kazimieraičio žuvimą 1946 m. liepos 2 d. Ant Stalino stalo gulė ir SSRS NKVD-NKGB įgaliotinio Lietuvai gen. ltn. Ivano Tkačenkos 1945 m. liepos 19 ir lapkričio 25 d. siųsti LKP(b) CK biurui raštai. Juose teigiama, kad prastai atliekamas agitacinis darbas skleidžiant sovietinę propagandą tarp lietuvių[9]. Nors Lietuvos partizanų kai kurių veiksmų intensyvumas kelis kartus viršijo Lenkijos pasipriešinimo sąjūdžio pastangas ir buvo lygus Vakarų Ukrainos, turinčios per tris kartus daugiau gyventojų negu Lietuva, partizanų veiksmams, Stalinas labiau domėjosi tomis šalimis. Matyt, lėmė šalių dydžiai ir geopolitinė padėtis. Ko gero, Stalinui atrodė, kad mažytė Lietuva šalia Rusijos poligonu paversto Karaliaučiaus krašto niekada negalės ištrūkti iš Rusijos glėbio, nors ir kaip priešintųsi.

Užsienio komunistų partijos buvo paverstos SSRS žvalgybų filialais. Tiek komunistų partijos vadai, tiek eiliniai partijos na-

riai sovietų žvalgybai noriai rinko politines, karines ir ekonomines savo šalių paslaptis. Teigiama, kad užsienio žvalgyba užsiimančios SSRS žinybos (GRU, MGB 1-oji valdyba ir kt.) tarpusavy net konkuruodavo dėl kurio nors žymesnio Komunistų Internacionalo nario. L. Trockis, jau pasitraukęs iš SSRS, prieš savo žūtį nuo GRU agento rankos, 1940 m. gegužės mėn. Meksikos generaliniam prokurorui yra sakęs: „Kad galėtų veikti, GRU reikalinga legali arba pusiau legali priedanga bei palanki terpė verbuoti agentams; šią terpę ir apsaugą ji randa vadinamosiose komunistų partijose [10]. Ne išimtis buvo ir Lietuvos komunistai, kurių daugumą 1940 m. sudarė nelietuviai. Su trimis Baltijos tautomis prieš Antrąjį pasaulinį karą dirbo SSRS valstybės saugumo 5-ojo skyriaus (užsienio žvalgybos) 9-asis poskyris ir tos pat žinybos 3-iojo skyriaus (kontržvalgybos) 11-asis poskyris. Jie dirbo gana sėkmingai. 1940 m. birželio mėn. Lietuva buvo okupuota be menkiausio pasipriešinimo. Valstybė neįstengė priešintis, nes tauta jau buvo demoralizuota.

Trumpai apžvelkime Sovietų Sąjungos komunistų partijos ir jos vadovų sudarytų represinių struktūrų santykius. Jie iš dalies paaiškins tai, kas vyko mūsų šalyje, nes įvykiai SSRS, o ypač Maskvoje, kartodavosi ir Lietuvoje. Kai 1952 m. rudenį Stalinas eilinį kartą pradėjo valyti represinius organus, mėgindamas juos paveikti per čekistų partinius komitetus, to darbo ėmėsi ir A. Sniečkus. Jis nurodė čekistų partiniams komitetams kištis net į operatyvinius reikalus, o tų komitetų vadovų ataskaitas nuolat išklausyti partijos rajonų komitetuose. Šių dviejų sovietų valdžios ramsčių santykių raidą neblogai atskleidė Vladimi-

8 Žr. D. Volkogonovas, *Triumfas ir tragedija: politinis J. Stalino portretas*, V., 1991, p. 286, 337, 349, 379, 473.

9 *Архив новейшей истории России, т. 1: Особая папка И. В. Сталина*, Москва, 1994, с. 95, 128, 151, 182 ir kt.

10 *Juodoji komunizmo knyga*, p. 403, 422.

ras Chaustovas straipsnyje „Sovietinių valstybės saugume organų raida 1917-1953 m.“ (straipsnis rusų kalba buvo paskelbtas prancūziškame leidinyje apie represinius organus). Šis autorius teigia, kad sovietiniai saugumo organai, kartais (gaudavę daug savarankiškumo, vis dėlto buvo kontroliuojami jei ne Politinio biuro, tai paties Stalino. 1918 m. įkūrus ypatingąsias komisijas (ČK), į jas buvo pasiųsti vadinamieji revoliucionieriai profesionalai, komunistų partijos nariai. 1919 m. vasario mėn. buvo suformuluota direktyva, kad ČK veikia „kaip partijos tiesioginiai organai pagal jos direktyvas ir jos kontroliuojami“[11]. Valstybės saugumo vietiniai vadovai tapo partijos rajonų komitetų biurų nariais, įėjo į partinę nomenklatūrą (taip buvo ir Lietuvoje). Iš pradžių SSRS čekistiniai organai net buvo paversti partinių komitetų priedėliais, jų nurodymu turėjo vykdyti ūkines užduotis. Tik nuo 1940 m., kai saugumo organams pradėjo vadovauti Lavrentijus Berija, saugumiečiai jau negaudavo jiems nebūdingų ūkinių užduočių. Didžiosios 1937—1938 m. represijos buvo vienintelis laikotarpis, kai čekistams buvo leidžiama nevaržomiems suiminėti partijos vadovus ir juos kankinti, siekiant iš jų išgauti reikiamus prisipažinimus. Prieš pat didįjį terorą, tarsi jį nujausdami, partiniai funkcionieriai mėgino užsitikrinti tam tikras saugumo garantijas, nes juos, kariškius ir specialistus, pagal SSRS LKT ir VKP(b) CK 1935 m. liepos 17 d. nutarimą buvo galima suimti tik gavus prokuroro sankciją, atitinkamo liaudies komisaro ir partinio organo sutikimą[12].

Po Stalino sukelto 1937-1938 m. teroro partiniai funkcionieriai vėl ėmė vadovauti čekistiniams organams. 1938 m. rugsėjo 20 d. VKP(b) CK Politinis biuras priėmė nutarimą, pagal kurį visi NKVD centrinio aparato darbuotojai iki poskyrio viršininko imtinai turėjo būti tvirtinami CK, o rajonuose partijos komitetai tvirtindavo visus čekistus iki rajonų skyrių viršininkų imtinai. Taip pat įvesta tvarka, kad bet kurio operatyvinio darbuotojo priėmimą, atleidimą bei perkėlimą turi tvirtinti atitinkamas

partijos komitetas. Tuo pat metu - prieš pat Antrąjį pasaulinį karą — uždrausta verbuoti agentais nomenklatūrinius partinius, sovietinius ir profsąjungų darbuotojus[11] [12] [12] [13].

Čekistų teroras ne tik Rusijoje, bet ir apskritai visoje SSRS buvo nukreiptas tiek prieš plačiąsias žmonių mases, slopinant nepasitenkinimą komunistine ideologija ir jos praktika (tai išsiliejo į pilietinį karą bei sukilimus), taip pat nepasitenkinimą dėl sparčiais tempais vykdytos industrializacijos ir dar tragiškiau vykusios kolektyvizacijos, kurios metu buvo sunaikintas valstiečių sluoksnis ir jų turtas, tiek prieš kitaip mąstančius ar tiesiog didesnę įtaką įgavusius nomenklatūrinius darbuotojus partijoje ir pačiose represinėse struktūrose. Lietuvoje, tuo metu agrarinėje šalyje, beveik nebuvo nukentėjusiųjų dėl industrializacijos ir nebuvo didesnių partinio aparato valymų. Čekistinis aparatas beveik ištisai buvo naudojamas slopinti besipriešinančius okupacijai asmenis ir „klasinius priešus“, kurių daugumą sudarė vadinamieji buožės. Į teroro mėsmalę buvo įsukta nemažai ir nesipriešinusių okupacijai Lietuvos gyventojų.

Represiniuose organuose dirbo ne tik fanatikai komunistai. Ten, kur liejasi kraujas, kur reikalingi budeliai, paprastai suplaukia sadistinių polinkių turintys žmonės. Lietuvos partiniai funkcionieriai ne vieną jų mėgino pakeisti, atleisti, kai kuriuos net ir teisti. Kai kurie čekistai dėl neriboto prievartos naudojimo ar iš baimės būti partizanų užpulti mėgindavo iš Lietuvos bėgti (vien 1947 m. beveik pusė čekistų karininkų operatyvininkų mėgino iš Lietuvos išvykti, savo vadovybei pateikę raportus su tokiu prašymu). Taigi Lietuvoje ilgainiui liko arba čekistai fanatikai komunistai, arba sadistai, arba asmenys, ieškoję naudos, sotaus gyvenimo. Tų trijų pagrindinių čekistų tipų buvo maždaug

11 *La police politique en Union Sovietique, 1918-1953,* Paryžius, 2001, p. 358.

12 Ibid., p. 360-361.

13 Ibid., p. 363-364.

po lygiai. Įdomu tai, kad dar 1918 m. spalio 25 d., kai buvo svarstomas ČK statutas, kai kurie komunistų partijos vadovai (Nikolajus Bucharinas, Grigorijus Petrovskis, Levas Kamenevas ir kt.) reikalavo imtis priemonių, apribojančių „perdėtą uolumą organizacijos, kurioje knibžda nusikaltėlių ir sadistų, išsigimusių liumpenproletariato elementų“[14].

Marksistinę ideologiją vien klasių kovos dėsnis pavertė anaiptol ne taikia ir humaniška. Rusijos komunistai marksizme užprogramuotą brutalumą ir žiaurumą prieš kitaminčius iškėlė kaip svarbiausią valstybinės politikos dėsnį. Dar nuo Felikso Dzeržinskio laikų ČK atstovą Eiduką, komandiruotą į Tverę, lydėjo patarimas: „Imk ryžtingų žmonių, kurie žino, kad pats efektyviausias būdas ką nors nutildyti - tai paleisti kulką į kaktą“[15]. Lietuvoje komunistai ir čekistai dažnai būtent taip ir elgėsi.

Stalinas apsukriai manipuliavo abiem sovietų valstybės galios grandimis — čekistais ir partiniais organais. Jo absoliučiai valdžiai bent kiek pavojingus (ar tik jo vaizduotėje pavojingus) partinius funkcionierius jis naikino čekistų rankomis, bet tam tikru momentu, pajutęs, kad represinių organų vadovai darosi per daug galingi, juos suvaldydavo partinių struktūrų pastangomis, išvalydamas čekistinį aparatą, ir jį nuo viršaus iki apačios „sustiprindavo“ kadrais iš partinių struktūrų. Taip buvo per visą Stalino valdymo laikotarpį, kai Genrikas Jagoda buvo pakeistas Nikolajumi Ježovu, N. Ježovas 1939 m. pakeistas L. Berija, Viktoras Abakumovas 1951 m. pakeistas Semionu Ignatjevu. Masiškai buvo keičiami ir jų pavaldiniai. Sunaikinęs per daug galingus čekistų vadovus, Stalinas kurį laiką naujiems vadovams leisdavo laisvai veikti, daugiausia retinant partijos gretas. Spėjama, kad po paskutinio keitimo Stalinas ne tik ketino sutramdyti čekistus, juos sušaudydamas ar išsiųsdamas į lagerius, bet ir vėl surengti naujas masines teroro akcijas. Tuo metu SSRS ūkį slėgė sunki ginklavimosi našta; žydų „gydytojų-nuodytojų“ bylos rodė, kad gali būti sukeltos žudynės, siekiant gyventojų dėmesį nuo varganos buities nukreipti kitur.

Stalino mirtis 1953 m. kovo 5 d. gerokai sumažino komunistų naudotą terorą. Jo gal ir nereikėjo, nes žmones buvo apėmusi baimė, kad teroras bet kada gali pasikartoti. Todėl dauguma žinojo, kad reikia gyventi ramiai, nerodant jokių savarankiško mąstymo žymių, o juo labiau vengti veiksmų. Kadangi dauguma sugebančių priešintis jau buvo sunaikinti arba vienaip ar kitaip nutildyti, tai reikėjo, kad užaugtų nauja karta, kuri ne tik užimtų sunaikintųjų vietą, bet ir neturėtų arba mažiau turėtų net genuose užkoduotos baimės. Tik tada galėjo įvykti pokyčiai.

TRUMPAI APIE LIETUVOJE VEIKUSIUS ČEKISTUS. Kaip jau minėta, visų represinių struktūrų darbuotojai knygoje vadinami bendru čekistų vardu, nes pagrindinis šio tyrimo tikslas - parodyti komunistų partijos ir represinių struktūrų ne tik idėjinį bendrumą, bet neretai ir veiklos metodų tapatumą.

Čekistinių organizacijų buvo įvairių tipų. Karo ir pirmaisiais pokario metais labai aktyviai veikė karinė kontržvalgyba „Smeršas“. Vėliau, po 1946 m., be „Smeršo“, pagrindinės čekistinės organizacijos, siaubusios Lietuvą, buvo NKVD ir NKGB (nuo 1946 m. kovo 22 d. jos virto MVD ir MGB, komisariatai - ministerijomis). Nuo 1947 m. pradžios vadovauti karui su partizanais buvo patikėta MGB. 1948 m. pradžioje MGB turėjo per 2,3 tūkst. operatyvinių darbuotojų. Be jų, buvo dar nemažas būrys techninių, ūkinių, apsaugos ir kt. darbuotojų. MGB 1949 m. pabaigoje perėmus ir milicijos valdymą, ji tuo metu turėjo 10,5 tūkst. etatų [14] [15] [14] [15] [16]. Operatyvininkai čekistai surinkdavo iš suimtųjų tardymo metu išgautas žinias, kitas jų žinių šaltinis - agentai, kurių iki 1952 m. buvo užverbuota per 25 tūkst. Įvairiais būdais surinktas žinias apie partizanus jie paprastai perduodavo pusiau jiems pavaldžiai čekistinei kariuomenei, kurios

14 *Juodoji komunizmo knyga,* p. 111.
15 Ibid., p. 96.
16 L. Truska, A. Anusauskas, I. Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940-1953 metais,* V., 1999, p. 123.

Lietuvoje 1944-1945 m. buvo apie 25-30 tūkst., vėliau - apie 10 tūkst., partizaninio karo pabaigoje - apie 5 tūkst. Čekistams buvo pavaldūs ir daugiausia iš vietos gyventojų sudaryti vadinamieji stribų būriai, kuriuose įvairiu laiku tarnavo nuo 10 iki 5 tūkst. žmonių. Prireikus, ypač kol Lietuvoje iki 1946 m. vidurio buvo karo padėtis, čekistai kovos veiksmams pasitelkdavo ir reguliariąją sovietinę kariuomenę, kurios 1946 m. Lietuvoje buvo apie 10 divizijų, t. y. apie 40—50 tūkst. karių. Čekistai šiek tiek rėmėsi ir vietiniais partiniais sovietiniais aktyvistais - partijos, komjaunimo bei sovietų valdžios įstaigose dirbančiais tarnautojais. Jie buvo ginkluoti, įvairiu laiku jų buvo apie 5-7 tūkst. Buvo ir įvairių specializuotų čekistinės kariuomenės dalinių, tarp kurių gausiausi - konvojinės ir geležinkelių apsaugos pulkai.

Be LSSR MGB (iki 1947 m. - ir NKVD-MVD), kuri Lietuvoje sudarė didžiausią dalį čekistų, dar veikė du tiesiogiai Maskvai pavaldūs SSRS MGB transporto padaliniai: SSRS NKGB (MGB) Lietuvos vandens baseino skyrius ir SSRS NKGB (MGB) Lietuvos geležinkelių transporto skyrius. Apie juos labai mažai kas žinoma, nes šių padalinių dokumentai iš karto buvo siunčiami į Maskvą, o Lietuvos archyvuose apie juos yra tik užuominos. MGB Lietuvos geležinkelių transporto skyriui priklausė transporto poskyriai Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Karaliaučiaus, Šiaulių bei Panevėžio stotyse ir operatyviniai punktai daugumoje stočių. Šio skyriaus darbuotojai dirbo įprastą agentūrinį-operatyvinį darbą, suiminėjo ir tardė žmones, turėjo savo teismą. MGB Lietuvos vandens baseino skyriaus centrai buvo Kaune ir Klaipėdoje, jie turėjo savo skyrių ir poskyrių[17]. 1950 m. MGB Lietuvos geležinkelių apsaugos valdyboje buvo 692 etatai, iš jų užimta 602. Šios valdybos 442 darbuotojai buvo rusai, 29 - lietuviai ir kt. Valdyba vienoje iš savo ataskaitų rašė, jog ji „...darbą su kadrais vykdo vadovaudamasi LKP(b) CK nutarimais ir TSRS MGB įsakymais“. MGB Lietuvos vandens baseino skyrius 1945-1950 m. yra suėmęs per 1250 asmenų, iš jų 560 — už „kontrrevoliucinius

nusikaltimus“[17] [17] [18]. Tame skyriuje galėjo dirbti apie 100 čekistų. Taigi Lietuvoje buvo gana daug įvairaus tipo čekistų ir jų kariuomenės, kuri turėjo palaužti pasipriešinimą okupacijai.

TYRIMO ŠALTINIŲ PATIKIMUMAS. Tyrimas atliktas daugiausia remiantis archyvine medžiaga, saugoma dviejuose Lietuvos ypatingojo archyvo skyriuose - buvusiame Partijos istorijos instituto prie LKP CK archyve ir buvusiame KGB archyve. Tyrinėtojų paskelbtais duomenimis naudotasi mažiau, nes tik Vytautas Tininis yra tyrinėjęs tą patį laikotarpį tuo pačiu aspektu.

Abu archyvai nėra vienodai gerai išlikę. Pilnesnis yra buvęs Partijos istorijos instituto archyvas, nors ir jis, tikėtina, yra sumažėjęs. Dauguma jame saugomų bylų, ypač iš apskričių, pertvarkytos 3-5 kartus, o kai kurios net 7-8 kartus (bylų pertvarkymą rodo lapų sunumeravimas). Galimas daiktas, kad bylos buvo pertvarkytos iki patenkant į šį archyvą (nesinori tikėti, kad tokį barbarišką darbą galėjo padaryti archyvo darbuotojai). Be abejo, performuojant bylas, dalis dokumentų buvo perkelta į kitas bylas, bet, matyt, dalis dokumentų išimta. Įtartinas vien performavimų kiekis. Nėra dokumentų nuoseklumo. Tikriausiai partijos komitetų bylos buvo „švarinamos“ 1950 m., kai, panaikinus apskritis, bylos buvo vežamos į Vilnių. Apie tai, kad dalis dokumentų buvo sunaikinta, galima spręsti iš Raseinių aps. bylos (f. 979, ap. 979/1, b. 73), kuri įvardijama kaip „Susirašinėjimas kadrų klausimais“. Šioje byloje susegti lapai yra pertvarkyti (pabuvę skirtingose bylose) 2-5 kartus. Įdomiausias antru lapu pažymėtas dokumentas, jo antroji pusė. Dokumentas gautas iš LKP(b) CK, datuotas 1945 m. sausio 11 d.; jame nurodoma į NKGB 6 mėnesių kursus pasiųsti du žmones. Kitoje šio dokumento pusėje yra toks įrašas: „Bylą Nr. 2, susidedančią iš

17 Ibid., p. 46.

18 Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyrius (toliau - LYA LKP DS), f. 1771, ap. 92, b. 23, l.1-8, 148. Susirašinėjimas su LTSR MGB įvairiais klausimais.

58 lapų visiškai slaptos korespondencijos, perdaviau (Zaicas, parašas). Priėmiau (Mončiunskas, be parašo)". Byloje yra tik du to meto dokumentai (minėtas ir dar vienas). Tarp kitų tų metų partijos Raseinių aps. komiteto bylų tokio tipo bylų daugiau nėra.

Buvusio KGB archyvo bylos „sunyko" dėl kelių priežasčių: dalis jų buvo išvežta į Rusiją, dalis sunaikinta vietoje. Į Rusiją bylos buvo išvežamos iki pat 1990 m. kovo 11 d. ir net po nepriklausomybės atkūrimo per Šiaurės miestelyje dislokuotą rusų karių diviziją. Dalis dokumentų - ypač naujausių ir aktualiausių — buvo deginami buvusio KGB pastato kiemuose, rūsiuose, o daugiausia — krosnyse pastato viduje (jos buvo pilnos sudegintų dokumentų pelenų). Dokumentai pjaustyti ir specialia pjaustymo mašina. Į Rusiją yra išvežtos ištisos dokumentų grupės, tokios kaip agentų asmeninės ir darbo bylos, stribų bylos ir kt. Pirmaisiais nepriklausomybės metais iš Rusijos pavyko susigrąžinti tik keletą tūkstančių amnestuotų žmonių bylų.

KGB archyvas taip pat nukentėjo, kai įvairiais laikotarpiais sudarytos čekistų komisijos surašydavo aktus ir sudegindavo bylas kaip „veikloje visiškai nereikalingas" arba „neturinčias operatyvinės vertės" (tokie buvo du svarbiausi bylų sunaikinimo motyvai). Ypač naikintos bylos 1950-1952 m. Iš tų laikų yra likusios kelios „Sunaikintų bylų aktų bylos" - f. 1, ap. 3, b. 352 ir 353. Pažiūrėkime, kas gi čekistams buvo tapę nereikalinga.

Pirmoje minėtoje byloje yra 33 bylų sunaikinimo aktai, kiekviename akte - 12-15 bylų, kiekvienoje byloje - po 40-100 dokumentų. Tarp sunaikintų dokumentų daugiausia - 4-osios ŠD štabo suvestinės. Be kitų bylų, 1950 m. gegužės 29 d. aktu sunaikinta ir byla, įvardyta kaip „Susirašinėjimas įvairiais klausimais su tarybinėmis ir partinėmis organizacijomis". Šio tipo bylų yra ir kituose aktuose. Motyvuojama taip: „Šią dieną, remiantis Lietuvos TSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo plk. Leonovo nurodymu, mūsų sudegintos - sunaikintos 1944-1946 m. archyvinės bylos, kurios skyriaus veikloje buvo nereikalingos". Tarp tų „nereikalingų" bylų - „Apie kariuomenės įgulų

išdėstymą“, „Susirašinėjimas ir pasienio apygardos valdybos žvalgybos suvestinės“, pažymos apie sužlugdytas operacijas prieš partizanus ir t. t.

Antroje byloje yra 64 lapai, 16 aktų. 1950 m. balandžio 5 d. akte nurodyta, kad sunaikinta 3852 lapai dokumentų apie 1944-1946 m. dezertyrus bei ieškomus priešo agentus. 1950 m. balandžio 6 d. aktu sunaikinta 462 lapai partizanų Vytauto apygardos 1945—1946 m. dokumentų. 1952 m. liepos 28 d. aktu sunaikinta per 3 tūkst. lapų Geležinio Vilko, Šarūno rinktinių dokumentų, 450 lapų atsišaukimų ir kt.

Bet ir po tų nevienkartinių bylų naikinimų KGB archyvas buvo nemažas - 1958 m. pabaigoje jame buvo per 200 tūkst. bylų. Šitoks to meto bylų skaičius paminėtas įdomiomis aplinkybėmis. Lietuvos partinė ir čekistinė vadovybė nutarė KGB archyve esančius dokumentus panaudoti propagandai: juos spausdinant ir komentuojant parodyti „žvėrišką antiliaudinį nacionalizmo veidą“, nacionalistais paskelbti visą pasipriešinimo okupantams sąjūdį. LSSR KGB pirmininkas Kazimieras Liaudis tvirtino duomenų rinkimo planą ir numatė tam darbui 6-7 čekistų pensininkų grupę. Buvo kreiptasi į SSRS KGB pirmininko pavaduotoją gen. plk. S. Belčenką su prašymu leisti sudarytai 8 žmonių grupei (joje buvo du buvę čekistai - A. Žalinas ir A. Kasakausas) LKP CK nutarimu rinkti ir publikuoti dokumentus. Gavo atsakymą: „Leisti peržiūrėti Valstybės saugumo komiteto archyvo dokumentus asmenims, šiuo metu nedirbantiems KGB organuose, netikslinga“. Tada, matyt, buvo kreiptasi į SSRS KGB pirmininką Aleksandrą Šelepiną, nes tarp bylos dokumentų yra pažyma, kurioje rašoma, kad „drg. Šelepinas leido archyvo duomenų rinkimui naudoti Valstybės saugumo komiteto pensininkus“[19]. Čekistai su

19 Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau - LYA), f. 1, ap. 18, b. 102, l. 1-2, 55, 56. Duomenys apie buržuazinių nacionalistų žvėriškumus ir kitą jų veiklą Lietuvos TSR teritorijoje.

žurnalistų pagalba parengė apie 10 archyvinių dokumentų knygelių. Vėliau, aštuntojo dešimtmečio pradžioje, jų leidimas buvo sustabdytas, įsitikinus, kad jos tik skatina domėjimąsi pokario kovomis, o išvadas dažnas skaitytojas pasidaro pagal savo sugebėjimus ir politines pažiūras. Įeiti į KGB archyvą pašaliniai žmonės — daugiausia istorikai, vadovaujami Henriko Šadžiaus — mėgino ir prieš pat nepriklausomybės atkūrimą. Istorikų grupė turėjo sudaryti partizanų sušaudytų žmonių kartoteką, kurią vėliau, matyt, ketinta išleisti. Buvo surinkta beveik pusė duomenų.

Taigi tiek buvęs Partijos istorijos instituto archyvas, tiek buvęs KGB archyvas yra gerokai suniokoti. Iš juose likusių dokumentų istorikai įvykių raidą gal ir gali atkurti, bet kai kurie konkretūs įvykiai, ko gero, visiems laikams dingo iš mūsų istorinio akiračio. Didelį nusikaltimą čekistai padarė sunaikindami partizanų dokumentus, kuriuos jie paėmė užėmę kai kurių apygardų ir rinktinių štabus. Okupantų dokumentuose užfiksuotų įvykių bei ideologinių nuostatų patikimumą dar labiau menkina tai, jog čekistai ir partiniai funkcionieriai dažnai nutardavo ir susitardavo žodžiu, to nutarimo dokumentuose nefiksuodami. Štai MGB Tauragės apskrities skyriaus (AS) viršininkas Andrejus Lapinas 1949 m. birželio 4 d. partijos komitetui nusiuntė pažymą apie tai, kas daroma, partizanams nužudžius L. Giros kolūkio pirmininką J. Naujoką (šis išdavė Bijūno partizanų būrį, žuvo 6 (?) partizanai; po kelių dienų smūgio išvengę partizanai jį už tai nušovė). Išvardijo priemones — suiminėjami būrio ryšininkai, kolūkyje įkurtas pastovus stribų būrys ir t.t. Pabaigoje rašė: „Artimiausiu metu bus vykdomos specialios priemonės, apie tai pranešiu asmeniškai“[20].

Kiek galima tikėti čekistų ir partinių funkcionierių dokumentais? Kaip ir į visus kitus dokumentus, į juos reikia žiūrėti itin kritiškai. Jau minėta, kad kai kas nuolat buvo nutylima. Faktus, kuriuos tiek vieni, tiek kiti minėdavo, ypač po 1944—1945 m., fiksavo daugmaž tiksliai, bet interpretuodavo juos dažniausiai pa-

gal savo ideologines nuostatas, nors pasitaikydavo ir blaivių vertinimų. Paprastai tiek partiniai veikėjai, tiek čekistai visus įvykius, reiškinius traktavo kaip klasių kovą. Partijos komitetuose šiek tiek laisviau buvo samprotaujama tik 1944-1945 m. Vėliau tiek partiniai, tiek čekistiniai dokumentai suvienodėjo.

Pažymėtina, kad kartais čekistai būdavo objektyvesni ir tikslesni už partinius funkcionierius. Antai partijos Kalvarijos aps. komiteto viename rašte teigiama, jog 1949 m. rugsėjo 14 d. naktį iš Lazdijų aps. Simno miško į Krosnos vlsč. Randiškės apylinkę atėjo 10 „banditų“ ir nužudė 10 žmonių už tai, kad šie nedavė jiems valgyti ir gerti. Tuo tarpu MVD AS viršininkas Rufijus Rogačiovas savo specialiajame pranešime rašė, jog iš 10 nužudytųjų dauguma buvo stribų ar milicininkų giminės ir visi gyveno ištremtųjų namuose [21]. Partijos komiteto užmačios aiškios - norima įteigti, kad „banditai“ tiek sužvėrėję, jog gali nužudyti vien už tai, kad yra nepamaitinami. Čekistai tą kruviną incidentą aiškina taip, kaip buvo iš tikrųjų: už gyvenimą ištremtųjų namuose partizanai kartais bausdavo mirties bausme, prieš tai dažniausiai perspėję. Teisė gyventi ištremtųjų namuose ir naudotis nemaža dalimi tremtinių turto dažniausiai būdavo suteikiama už šnipinėjimo paslaugas. Todėl partizanų bausmė būdavo baisi, bet ji atitiko karo meto dvasią.

Kitas pavyzdys. Ant vieno LSSR MGB specialiojo pranešimo LKP(b) CK yra tokia rezoliucija: „Visi kalba, kad banditai „nukerta rankas“. Suvestinėse apie tai nerašoma. Informuokite. A. Sniečkus. [19] 50 X 24“. LSSR MGB ministras Piotras Kapralovas atsakė, kad 1949 m. birželio mėn. Daugų vlsč. Vėžionių kaime Motiejui Biksai du partizanai nupjovė 4 pirštus ir sumu-

20 LYA LKP DS, f. 381, ap. 381/16, b. 13,l. 70. Įvairūs pranešimai, informacijos, pažymos ir kt. partijos Tauragės aps. komiteto sekretoriui.

21 Ibid., f. 2468, ap. 2468, b. 47, l. 13-14. Partijos Kalvarijos aps. komiteto susirašinėjimo byla.

šė už tai, kad jis pareiškė norą stoti į kolūkį. „Kiti panašūs atvejai mums nežinomi“[22]. Partiniai propagandistai savo tikslams panaudodavo bet kurį tikrų ar tariamų partizanų (pastarųjų elgesį dažniausiai reguliuodavo čekistai) nevisiškai adekvatų veiksmą. Jiems reikėjo čekistų liudijimų. Tikėtina, jog ir patiems komunistams kartkartėmis reikėdavo save įtikinti kovos su „kraugeriais buržuaziniais nacionalistais“ tikslingumu.

SOVIETINĖ ISTORIOGRAFIJA. Mums rūpimu klausimu - apie komunistų partijos struktūrų ryšius su čekistais - sovietiniu laikotarpiu istorikai nerašė. Ta tema buvo draudžiama. Bet kitais mus dominančiais šalutiniais klausimais, pavyzdžiui, kolektyvizacijos, kovos su ginkluotu pogrindžiu ir pan., yra parašyta nemažai.

Skaitant sovietinių istorikų darbus, pirmiausia į akis krenta nesaikingas Lenino minčių citavimas. Tuo buvo stengiamasi suteikti darbui „mokslingumo“ ir išreikšti savo ištikimybę okupantams. Bet kuriam teiginiui pagrįsti sovietiniai istorikai rasdavo tinkamų citatų.

Išskyrus dokumentų rinkinius arba dokumentines apybraižas[23], kurių pasirodymą inicijavo ir čekistai, kiti autoriai, rašydami savo darbus, nesinaudojo KGB archyvu, tiksliau - į jį nebuvo įleidžiami. Darbai buvo parašyti remiantis spaudos publikacijomis, kitų autorių darbais, duomenimis iš Partijos istorijos instituto, šiek tiek - iš centrinio Partijos istorijos instituto Maskvoje. Kai kurios istorikų vėliau išplėtotos mintys paimtos iš politikų kalbų; ypač daug mums rūpimais klausimais yra kalbėjęs VKP(b) CK biuro Lietuvai vadovas Michailas Suslovas (ilgą laiką, išvykęs iš Lietuvos, jis buvo pagrindinis komunistų partijos ideologas Maskvoje, vos netapęs SSKP CK generaliniu sekretoriumi). 1945 m. kovo 29 d. kalbėdamas Lietuvos valstiečių pirmajame suvažiavime apie partizanus jis pasakė štai ką: „Jų interesai tiesiogiai priešiški liaudies interesams. Vadinasi, reikia padaryti tiesioginę ir pagrįstą išvadą: norint sėkmingai atkurti ūkį ir pakelti materialinę gerovę, reikia visomis jėgomis kovoti, kad gaujos būtų kuo greičiau sutriuškintos, visaip padėti Tary-

bų valdžios organams atlikti šį darbą. Banditų reikalas yra pasmerktas. Tai niekingų išdavikų saujelei nepavyks pasukti istorijos vairo atgal. Jums, draugai valstiečiai, padedant, jie kuo trumpiausiu laiku bus išnaikinti“ [24].

Pasak istoriko Antano Augaus[25], kadangi ne visi partizanai po amnestijos išėjo iš miškų, teko griebtis prievartos, kurti stribų būrius. Jie ir vidaus reikalų liaudies komisariato darbuotojai „sutvarkė reikalą“. Nacionalistai teroro griebėsi po 1945 m., kai legalizavosi svyruojantieji ir „banditai“ tapo aiškiau matomi. Jiems nepavyko patraukti valstiečių, todėl juos žudydami mėgino įbauginti. Trėmimai apsunkino „gaujų“ veikimą, jų aprūpinimą. Partija ne visada įstengdavo kontroliuoti saugumo struktūras, o buržuaziniams nacionalistams kartais pavykdavo prasibrauti net į „liaudies gynėjų“, t. y. stribų, būrius. Ten ir įvairiose sovietinėse įstaigose būdami, jie terorizuodavo valstiečius, darė visokius pažeidimus. Pogrindis iki 1951 m. buvo sutriuškintas, nes partija puolė trimis frontais: 1) panaikino nuosavybę, o kolūkiai likvidavo pogrindžio bazę ir paramą; 2) naudotos represijos - sudaryti „liaudies gynėjų“, savigynos būriai, buožės iškeldinti už respublikos ribų; 3) visa tai buvo pagrindžiama agitaciniu-propagandiniu darbu.

Stasys Laurinaitis[26] rašė, jog pogrindį parengė vokiečiai parašiutininkai, jie jį aprūpino ginklais. Kolektyvizacijos metu prie

22 L Y A, f. 1, ap. 10, b. 120,l. 106-107. Susirašinėjimas su partiniais ir tarybiniais organais.

23 *Kraują sugėrė Dzūkijos smėlis,* V., 1960; M. Chienas, K. Šmigelskis, E. Uldukis, *Vanagai iš anapus,* V., 1960; *Hitleriniai parašiutininkai,* V., 1966; *Buržuazinių nacionalistų gaujų siautėjimas Dzūkijoje,* V., 1964; *Kruvinos žudikų pėdos,* V., 1968.

24 M. Suslovas, *Rinktiniai raštai,* V., 1973, p. 88.

25 A. Augus, „Buržuazinio nacionalistinio pogrindžio sutriuškinimas Tarybų Lietuvoje (1944-1951)", *LKP istorijos klausimai,* V., 1971, t. 10, p. 65-79.

26 S. Laurinaitis, *Prieš vieningos srovės atgarsius,* V., 1976.

„banditų prisijungė ir buožės, iki tol tupėję ramiai, neutraliai“. Nacionalizmas išreiškia turtingųjų norą valdyti savo rinkas. „Nepriklausomybės mitas buvo vienas tų jaukų, kuriais nacionalistai įtraukė į gaujas ir pastūmėjo į kruvinus nusikaltimus nemaža žmonių, ypač jaunimo“. Mitu buvo ir vieningoji srovė - „tautos vienybė“ — savitas neklasinis buržuazinės Lietuvos raidos kelias.

Algirdas Rakūnas[27] rašė apie kovos su buržuaziniais nacionalistais etapus. Antras kovos etapas — 1945—1948 m. — buvo itin kruvinas, nes teroru tikėtasi paralyžiuoti ekonominius, kultūrinius, socialinius Lietuvos pertvarkymus, darbo žmones palikti be vadovų. Ypač skaudžiai nukentėjo kaimų aktyvistai. Esą „priešai“ įsiskverbė į sovietines įstaigas, vien 1945 m. iš sovietinio ir partinio aparato buvo pašalinta per 4 tūkst. netinkamų žmonių. Iš evakuacijos Rusijoje grįžo 2365 vietiniai darbuotojai. 1946 m. kaime dirbo 320 valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkų, 244 jų pavaduotojai, 228 vykdomųjų komitetų sekretoriai, 2766 apylinkių pirmininkai bei 2495 apylinkių sekretoriai. LSSR Aukščiausiosios Tarybos (AT) 1944 m. rugpjūčio 30 d. įsaku 20—30 ha norma buvo palikta 19,5 tūkst. buožių ūkių. 3,7 tūkst. asmenų, aktyviai bendradarbiavusių su vokiečiais, buvo palikta po 5 ha žemės. VKP(b) CK 1946 m. spalio 5 d. nutarime „Dėl Lietuvos KP(b) CK darbo“ kaip pagrindinė klaida įvardyta tai, kad į nacionalistinio pogrindžio likvidavimą buvo žiūrima izoliuotai nuo klasių kovos, tai buvo atsieta nuo buožių puolimo. Komunistų partija veikė trimis kryptimis: 1) buvo panaikintos buožijos ir kitų išnaudotojų ekonominės egzistavimo sąlygos ir sukurti socialistiniai gamybiniai santykiai; 2) siekė perauklėti darbo žmones ir senąją inteligentiją, įtraukdama juos į socializmo statybą; 3) slopino kontrrevoliucinius elementus ginklu ir kitomis administracinėmis priemonėmis. Nuo 1947 m., nustačius priedus - iki 50 proc. - už mokesčius ir pyliavas, sustiprėjo buožių puolimas. 1949 m. sumokėta tik 39 proc. žemės ūkio mokesčių. Iki 1948 m. pradžios į valstybinį žemės fondą

paimta 3088 buožių ūkiai, kurių nariai dalyvavo ginkluotose „gaujose". Buožės kaip klasė buvo likviduoti 1949-1950 m.

Romas Šarmaitis straipsnyje „Lietuvos komunistų partija liaudies revoliucinių kovų ir socialistinės statybos priekyje" [27] [27] [28] aprašė komunistų partijos raidą nuo jos ištakų socialdemokratijoje. Jo teigimu, kolūkių sudarymą lėmė tai, kad smulkusis ūkis nepajėgė miesto aprūpinti maistu, o pramonės - žaliavomis. Tik panaudojus mašinas ir mokslo laimėjimus, galima didinti produktyvumą. Tad kolūkiai - pribrendusi objektyvi būtinybė.

LKP veikėjas Pranas Olekas[29] kolektyvizaciją taip pat aiškino menku žemės ūkio produktyvumu, nes smulkūs ūkiai nepajėgė naudoti mašinų. Buvo numatyta, kad įkūrus kolūkius buožės neteks savo ekonominės galios. Pasak jo, nei pogrindžio, nei kunigų grasinimams, šantažui valstiečiai nepasidavė, dar labiau telkėsi apie komunistų partiją ir steigė kolūkius. Iki 1947 m. buožės buvo tik apribojami ir išstumiami, o įvykdžius kolektyvizaciją jie buvo kaip klasė naikinami. 1947 m. vidutinis buožės ūkis mokėjo 742 rb žemės mokesčio, kitais metais — dvigubai daugiau. 1948 m. buvo 5600 buožių ūkių, jiems nustatytas padidintas žemės mokestis. Kitais metais liko 2291 buožių ūkis, 1950 m. - 2077. 1949 m. buožių ūkiai sumokėjo tik 39 proc. numatyto žemės ūkio mokesčio, todėl iš jų buvo atimami gyvuliai, pastatai, pasėliai ir kt. Likvidavus buožes, ginkluotas pogrindis neteko ekonominės atramos.

S. Laurinaitis ir A. Rakūnas savo knygoje[30], be jau kitų sovietinių autorių minėtų teiginių ir duomenų, teigė, jog ginkluoto pogrindžio vadovybę, daugumą narių ir rėmėjų sudarė žmo-

27 A. Rakūnas, *Klasių kova Lietuvoje 1940-1951 metais, V.*, 1976, p. 151, 166, 192 ir kt.

28 *Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje*, V., 1967, p. 11-69.

29 P. Olekas, *LKP kova už socialistinį žemės ūkio pertvarkymų Tarybų Lietuvoje,* V., 1966.

30 S. Laurinaitis, A. Rakūnas, *Kovoje už socialistinę Lietuvą,* V., 1983.

nės, kilę iš išnaudotojų klasių (karininkai, policininkai, valdininkai ir pan.), taip pat asmenys, nusikaltę vokiečių okupacijos metais. Terorizuodami kaimo varguomenę, buržuaziniai nacionalistai tikėjosi susilpninti valdžios socialinę bazę, jei ne paralyžiuoti, tai bent susilpninti masių aktyvumą atstatant liaudies ūkį ir kuriant socializmą. Jie vylėsi darbo žmones palikti be vadovų.

Socializmo laikų istorikų minėti ir neminėti darbai turi vertę dėl juose paskelbtų duomenų, nors daug kas ir nutylima (pavyzdžiui, kodėl mažėjo vadinamųjų buožių skaičius). Kai kuriais klausimais tarsi ir pateikiamos nevisiškai sutampančios nuomonės; pavyzdžiui, vienų manymu, kolūkius reikėjo sudaryti todėl, kad to reikalavo objektyvios ūkio raidos sąlygos, mašinų panaudojimas ir t.t., o kitų manymu - kad tai pakirstų pasipriešinimo ekonomines šaknis. Apskritai pagrindiniai sovietinių istorikų teiginiai buvo tokie: 1. Socializmo kūrimas Lietuvoje buvo objektyvi, istorijos vyksmo padiktuota būtinybė, todėl jo kūrimo proceso nebuvo galima sustabdyti, nepaisant smarkaus pasipriešinimo. Žinomas komunistų dogmatinis teoretikas Juozas Jermalavičius[31] viename savo straipsnyje dėstė, jog istorinis būtinumas nulėmė atkaklios klasių kovos baigtį. Komunistų partija esą savo sprendimais mobilizavo darbo žmones, kurių geriausieji įstojo į liaudies gynėjų (stribų) būrius. Išstūmus ir sunaikinus buožes, žlugo ir ginkluotas pogrindis. 2. Socializmo priešus sutriuškino Lietuvos darbo žmonės, tik šiek tiek padedami kitų sovietinių respublikų, o kovai vadovavo LKP. 3. Pasipriešinimo organizatoriai buvo vokiečiai, o po karo — užsienio kraštų, pirmiausia Anglijos ir JAV, žvalgybos. 4. Socializmo kūrimui priešinosi tik buožės bei kitos išnaudotojų klasės ir šiek tiek suklaidintų žmonių „iš mums socialiai artimų sluoksnių“. 5. Visos sovietų valdžios vykdytos priemonės, tarp jų kolūkių steigimas, buvo savanoriškos, tik kai kur šiek tiek persistengta. 6. Sovietų valdžia retkarčiais buvo priversta naudoti jėgą priešiškų jėgų atžvilgiu. Vienas kitas autorius - S. Laurinaitis, A. Rakūnas - tarp jėgų, kurios už-

gniaužė pasipriešinimą, mini pirmiausia stribus, čekistus, milicininkus, net „didvyriškai kovojusius“ rusų karius, tačiau niekur neminima specifinė, visuose kraštuose sovietų plačiai naudota formuotė — agentai smogikai, veikę apsimesdami partizanais ir savo veikla griovę pasitikėjimą pogrindžiu bei jį naikinę.

DABARTINĖ LIETUVOS ISTORIOGRAFIJA. Mums rūpimą klausimą dabartiniai istorikai yra šiek tiek tyrinėję. LKP veiklos, tos veiklos metodų, jos ryšių su čekistais tyrimai turi ne tik pažintinę vertę, bet ir tam tikrą politinį aktualumą. Buvusi LKP, jos lyderiai Atgimimo laikais (1988-1991) ir vėliau niekada nepripažino, kad komunistų partija kaip organizacija Lietuvoje vykdė tokius pat nusikaltimus kaip ir okupacinė kariuomenė bei čekistai. To nepripažino ir iš LKP išsirutuliojusi LDDP, o iš šios - socialdemokratai. Daugelis šių partijų narių geriausiu atveju samprotauja maždaug taip: šaudė vieni, šaudė kiti - kas dabar atrinks, kuris buvo teisesnis. LKP narių veikla okupacijos metais nebuvo įvertinta. Tą įvertinimą jau vargiai galima padaryti valstybiniu mastu (tai parodė ir 1997 m. lapkričio mėn. Vilniuje vykęs antikomunistinis kongresas), tačiau istorikai turi įvardyti šalies išdavikus ir budelius, nes nuo komunistinio režimo nukentėjo beveik pusė milijono žmonių.

Vienas pirmųjų okupantų ir kolaborantų padarytus nusikaltimus plačiau aprašė Arvydas Anušauskas [32]. Nors vėliau buvo paskelbta naujų tyrimų, papildančių ir patikslinančių istoriko surinktus duomenis, jo monografija savo vertę išlaikė iki šiol. Nemažai naujų duomenų, naują požiūrį į kai kuriuos pokario įvykius bei tų įvykių dalyvius pateikė V. Tininis[33]. Jo pateikti duo-

31 J. Jermalavičius, „Klasių kova Lietuvoje pokario metais", *Kraštotyra,* V., 1971, p. 25-33.

32 A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas,* V., 1996.

33 V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai,* V., 1994; *Sniečkus: 33 metai valdžioje,* V., 2000.

menys ypač vertingi dėl to, kad kai kurie iš jų imti ne vien iš dokumentų, bet ir iš buvusio uždaro sluoksnio žmonių pasakojimų. Labai koncentruotus duomenis ir išvadas pateikė Liudas Truska[34]. Jis mėgino naujai pažvelgti į naujausią Lietuvos istoriją. Ne su visais šio istoriko vertinimais galima sutikti, labai ryškiai matomos autoriaus simpatijos ir antipatijos, ypač vertinant vadinamąjį Antano Smetonos režimą bei partizanų veiklą, jų naudotas kovos priemones. Autorius atstovauja liberaliesiems istorikams; nors ir ragina sakyti tik tiesą, pats istoriškai klysta, kai kuriuos įvykius vertindamas palyginti ramios dabarties požiūriu.

Šio tyrimo autorius neliečia tokios temos kaip komunistų partijos ir čekistų sąveika kovoje su Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir tikėjimu. Vadovaujami A. Sniečkaus toje kovoje savo pastangas suvienijo komunistų partija, čekistai ir sovietiniai valdžios organai. Autorius nesiėmė aiškintis komunistų partijos ir Bažnyčios santykių, nes tai padarė Arūnas Streikus[35].

Apie sovietinį saugumą objektyviai rašė Liudas Truska, Arvydas Anušauskas ir Inga Petravičiūtė[36].

Trėmimų mechanizmą, kuriame svarbiausias vaidmuo teko LKP, gerai atskleidžia Eugenijaus Grunskio tyrimai šia tema[37]. Istoriko išvados stipriai argumentuotos, pagrįstos dokumentais ir nuodugniais tyrimais.

Didinga ir tragiška partizaninio karo panorama iškyla Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės darbuose[38]. Nebūdama istorikė, bet turėdama aštrų protą, tvirtus įsitikinimus (už kuriuos jai teko 7 metus kalėti Sibiro lageriuose), emociškai labai gyva (rašė eilėraščius ir proza), ji užčiuopė ne vien faktais pagrįstą partizaninio karo esmę, bet ir jo emocinę vertę. Ją galima pavadinti „Žuvusio pasaulio apdainuotoja ir apraudotoja“ (analogiškai jos veikalui apie partizanų generolą Joną Žemaitį-Vytautą). Beveik prieš dešimt metų išleista jos „Pasipriešinimo istorija. 1944-1953 metai“, liberalų sutikta gana priešiškai, iki šiol yra vienin-

telė susisteminta pokario kovų istorija. Daugybė N. Gaškaitės-Žemaitienės straipsnių, spausdintų žurnaluose „Laisvės kovų archyvas“ bei „Genocidas ir rezistencija“, rodo jos platų panoraminį pokario kovų supratimą ir įvertinimą.

Vienas kitas dokumentas bei faktas, ypač apie stribų būrių sudarymą ir jų išlaikymą, yra paskelbtas autoriaus monografijose[39]. Stribų veikla aiškiai rodo, kaip glaudžiai bendradarbiavo partijos komitetai ir čekistinės žinybos.

Mums rūpimu klausimu yra publikuota nemažai straipsnių, iš kurių minėtini keli. Pirmiausia tai Broniaus Puzinavičiaus straipsnis „L. Berijos pažyma apie padėtį Lietuvoje ir SSKP CK 1953 m. gegužės 26 d. nutarimas „Lietuvos SSR klausimai“[40] ir H. Šadžiaus ,,VKP(b) CK Lietuvos biuro veikla organizuojant tautinio pasipriešinimo slopinimą“[41]. Išskyrus šią publikaciją, beveik nėra jokių autentiškų dokumentų apie to Maskvos organo veiklą Lietuvoje.

Fundamentaliausią darbą mus dominančia tema parašė V. Tininis[42]. Jo trijų tomų veikale yra paskelbta beveik 300 dokumentų faksimilės, remiantis dokumentais ir publikacijomis išnagri-

34 L. Truska, *Lietuva 1938-1953 metais,* K., 1995.

35 A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944-1990),* V., 2002.

36 L. Truska, A. Anusauskas, I. Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940-1953 metais,* V., 1999.

37 E. Grunskis, *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941, 1944-1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose,* V., 1995; *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941, 1944-1944 metais, V.*, 1996.

38 N. Gaškaitė-Žemaitienė, *Pasipriešinimo istorija. 1944-1953 metai,* V., 1997; *Žuvusiųjų prezidentas,* V., 1998; *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save*, V., 1998.

39 J. Starkauskas, *Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944-1953 metais,* V., 1998; *Stribai,* V., 2001.

40 *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo instituto darbai,* 1996, Nr. 1, p. 118-124.

41 *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai*, V., 1998, p. 240-270.

42 V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944-1953 metais,* V., 2003, t. 1-3.

nėta 13 temų (Lietuvos komunistų partija (bolševikų), VKP(b) CK Lietuvos biuras, komjaunimas, pasipriešinimo sovietinei okupacijai slopinimas, trėmimai, prievartiniai rinkimai, rusinimas, antisemitizmas, sovietinė teisėsauga, dvasinė prievarta, laiškas Stalinui, Lietuvos Katalikų Bažnyčios represavimo politika, prievartinė mobilizacija), kurios dar suskirstytos į atskiras dalis. Autoriui galima prikišti nebent vieną kitą smulkmeną (pavyzdžiui, klaidinga yra išvada, kad LKP(b) nedrįsdavo kritikuoti čekistų). Gaila, kad toks fundamentalus darbas išleistas itin mažu tiražu - tik 250 egz. Šis veikalas turėtų tapti kiekvieno istorijos mokytojo parankine knyga, nes daugeliui kartais trūksta dokumentais pagristų argumentų.

POKARIO LIETUVA OKUPANTŲ IR KOLABORANTŲ AKIMIS

Komunistinė pasaulėžiūra, kuria vadovavosi okupantai ir kolaborantai, buvo suformavusi standartinius požiūrius į istorijos vyksmą. Visus reiškinius stengtasi vertinti marksistiniu požiūriu. Visuomenės raidos varomąja jėga buvo laikoma vadinamoji klasių kova. Toje kovoje su išnaudotojais turėjo laimėti darbo žmonės, vadovaujami proletariato, kurio pažangioji dalis buvo įstojusi į komunistų partiją. Buvo teigiama, kad komunistų partijos veiksmų programa remiasi objektyviais visuomenės raidos dėsniais, todėl komunizmo idėjos ir jas skleidžiančios socialistinės šalys be jokių išlygų turi laimėti visame pasaulyje. Joms laimėti esą trukdė daugiausia subjektyvios priežastys, kurias komunistai, sutelkę apie save visus darbo žmones, turėjo įveikti.

Komunistų partijos ideologai teigė, kad Lietuvoje visi darbo žmonės (juk jie sudarė didžiąją gyventojų dalį) turi paremti komunistų partiją, jos tikslus. Sovietinei sistemai esą priešinasi tik išnaudotojų klasės (tarp jų Lietuvoje gausiausia - vadinamieji buožės, geriau gyvenantys kaimų gyventojai) bei dalis suklaidintų dirbančiųjų. Suklaidinti jie buvo buržuazinės santvarkos metais, kai buvo auklėjami mokyklose, bažnyčiose, įvairiose buržu-

azinės pakraipos sąjungose ir partijose. Suklaidintuosius galima grąžinti į komunistinės doros kelią daugiausia agitacijos ir propagandos priemonėmis; tuos, kurie „sugedo“ galutinai, reikia izoliuoti nuo visuomenės uždarant į kalėjimus ir lagerius, o nepasiduodančius — sunaikinti. Išvalius visuomenę nuo įvairių buržuazinių ir į buržuazijos įtaką patekusių atplaišų, visuomenėje netrukdomai pradėtų veikti objektyvūs visuomenės raidos dėsniai ir netrukus po socializmo raidos fazės būtų pasiektas komunizmas.

Vadinamieji buržuaziniai nacionalistai — aktyviausi buržuazinės santvarkos gynėjai, savo klasiniams tikslams pasiekti iškėlę nacionalinius klausimus, ypač šalies nepriklausomybės klausimą.

Taip arba panašiai mąstė šiek tiek išprusę idėjiniai komunizmo šalininkai Lietuvoje. Kaip matysime, prie naujos okupacinės valdžios buvo nemažai prisiplakusių ir grynai dėl materialinių, karjeros paskatų. Apskritai pirmaisiais pokario metais — 1944-1948 m. - Lietuvoje beveik nebuvo, ypač apskrityse, labiau išprususių, komunistų lietuvių. Idėjinių komunistų tarpsluoksnį daugiausia sudarė rusai, kurių nemaža dalis atvyko į Lietuvą pokario metais — tiek savo noru, tiek komandiruoti — norėdami geriau gyventi.

Komunistinio mąstymo štampai labai gerai matomi tiek komunistų partijos funkcionierių, tiek čekistų dokumentuose. Ypač būdingi gausūs čekistų pranešimai partijos vadams - VKP(b) CK biuro Lietuvai vadovams M. Suslovui ir Vladimirui Ščerbakovui (iki 1947 m. kovo mėn.) bei LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui. Paprastai tuose pranešimuose būdavo konstatuojama, jog yra tam tikrų priešiškų jėgų apraiškų (iki 1948 m. jų pripažįstama buvus gana daug), ir užtikrinama, kad čekistai, remiami darbo žmonių, sėkmingai laimi ir laimės.

Padėtį giliau analizuoti tuose pranešimuose paprastai vengta (gal ir nesugebėta). Iš tūkstančių Lietuvoje likusių čekistų pra-

nešimų partinėms institucijoms ir pačių partinių funkcionierių rašinių analizės gilumu išsiskiria tik vienas kitas, tarp jų ypač rašyti karo prokuroro justicijos pulkininko S. Grimovičiaus.

VKP(b) CK biuro Lietuvai vadovai, LKP(b) CK vadovai į Maskvą CK sekretoriams, CK skyrių viršininkams, kitų žinybų vadovams kartkartėmis siuntė įvairaus tipo pranešimus, ataskaitas, kuriose mėgindavo analizuoti padėtį Lietuvoje. Tačiau tuose pranešimuose, rašytuose tiek M. Suslovo, tiek A. Sniečkaus, sunku rasti originalių minčių, savo požiūrio dėstymo. Dauguma jų buvo standartiniai, be gyvos minties. Todėl sudomina bet kuris šiek tiek kitokio tipo pranešimas, iš kurio galima geriau suprasti tikrąją padėtį Lietuvoje ir kuris rodo, kad tam tikruose Sovietų Sąjungos sluoksniuose dar nebuvo visiškai užgesusi gyva mintis. Vienas įdomesnių yra E. Teuminos 1944 m. lapkričio 14 d. 13 puslapių pranešimas S. Lozovskiui. Jame rašoma, jog Lietuvos žmonės yra demoralizuoti vokiečių okupacijos; jos metu sušaudymais, kyšiais, spekuliacija ir kitais gyvenimo iškraipymais pasiekta, kad „žmonių gyvybė ir orumas [tapo] ne itin vertingi“. Teigiama, jog iš sovietų šalies grįžę lietuviai neranda bendros kalbos su Lietuvoje likusiais artimaisiais, mat vienų ir kitų skiriasi moraliniai kriterijai. Apie tai kalbėjusi Salomėja Nėris, „kuri Maskvoje buvo gana toli nuo mūsų“. Dauguma lietuvių nusiteikę prieš vokiečius, o sovietų valdžios atžvilgiu kol kas yra neutralūs, linkę laukti. Stiprūs nepriklausomybės siekiai. Kovai su buržuaziniais nacionalistais turi vadovauti lietuviai, ypač tie, kurie populiarūs tarp gyventojų. Kovos su buržuaziniais nacionalistais sėkmė daug priklauso nuo „draugų rusų, jų patirties, takto ir mokėjimo rasti kalbą su draugais lietuviais [...]. Apgailestaujant [reikia pripažinti], kad dauguma draugų rusų laikosi atskirai nuo lietuvių [...]“. Ypač kenkia karių plėšikavimas; plėšikai šaudomi, bet apie tai gyventojai mažai žino. Labai svarbu, kad į Lietuvą siunčiami darbuotojai ne tik išmanytų darbo nacionalinėse respublikose specifiką, bet ir „būtų aukšto

kultūrinio lygio, turėtų supratimą apie darbą europinėmis sąlygomis“. Į Vilniaus universitetą (VU) Marksizmo-leninizmo katedros vedėju atsiųstas dirbti Stasenka yra „malonus žmogus“, bet nepakankamai išsilavinęs. „Aišku, toks žmogus neturės autoriteto tarp Vilniaus profesūros, turinčios europinį išsilavinimą, dažniausiai mokančios po keletą užsienio kalbų, daug stipresnės už Stasenką faktologijos srityje“. Teigiama, jog likę po karo žydai - apie 6 tūkst. — yra įtarūs ir kerštingi, dauguma nekenčia lietuvių. Didžioji dalis lietuvių inteligentų nusiteikusi laukti. Reikia skleisti profesorių Vinco Mykolaičio-Putino, Prano Mažylio, Antano Pureno, Juozo Matulio mintis, kad vokiečių gyvavimas reiškė lietuvių tautos žuvimą. „Tai veikia labiau už mūsų propagandą“. Labai maža inteligentų grupė remia naująją valdžią. Juos reikia visaip skatinti[1].

Kokias pareigas ėjo šio įdomaus rašto autorė — nepavyko išsiaiškinti; matyt, tai buvo viena iš S. Lozovskio pavaldinių. S. Lozovskis (tikroji pavardė - Solomonas Dridzo) tuo metu ėjo kelias pareigas: buvo vienas iš SSRS užsienio reikalų ministro pavaduotojų, aukštosios partinės mokyklos prie VKP(b) CK katedros vedėjas ir vienas iš Sovietinio informacijos biuro vadovų, matyt, atsakingas už ryšius su pasaulio spauda ir žydų organizacijomis. E. Teuminos išvados ir pastebėjimai daugmaž objektyvūs, nes būdama marksiste ji negalėjo samprotauti kitaip. Visiškai klaidinga jos išvada, jog Rusijoje karą praleidę lietuviai išlaikė aukštesnį moralinį lygį už Lietuvoje likusius ir iškentusius vokiečių okupaciją. Anaiptol nebuvo lengvas lietuvių gyvenimas vokiečiams valdant, buvo begalė dvasinių ir fizinių kančių, iš kurių baisiausia - žydų sunaikinimas, bet žmonės turėjo į ką remtis - į tikėjimą, bažnyčią, pagaliau į lietuvišką krašto administraciją, globojusią savus žmones, taip pat į šeimas, gimines, kaimų bendruomenes. Į Rusiją pasitraukusiųjų dauguma - kad ir minėtoji S. Nėris - patyrė tokių moralinių traumų, kurių nepajėgė išsigydyti visą likusį gyvenimą.

Be visa ko, E. Teumina rašė, jog nedaug lietuvių inteligentų palaikė naująją valdžią. Tuometinis LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjas Danijilas Šupikovas savo pranešimuose į Maskvą nurodė palaikančiųjų procentą - 5-10 proc. Iš tikrųjų galima manyti, kad okupacijos pradžioje ne daugiau kaip 5 proc. Lietuvos inteligentų rėmė sovietus. Kiti gyventojų sluoksniai - valstiečiai ir ypač darbininkai - daugiau simpatizavo sovietams, jų galėjo būti iki 10-15 proc.

E. Teuminos raštas turėjo nemenkų padarinių. Tikriausiai dėl jos pasiūlymų LKP(b) CK antrasis sekretorius Vladas Niunka buvo pakeistas dar aršesniu staliniečiu ir rusintoju Aleksandru Isačenka, o į partijų komitetus bei kitas įstaigas atsiųsta daug rusų.

RUSŲ KARIAI APIE LIETUVĄ. Įdomūs dokumentai, kuriuose atsispindi pokario Lietuvos įvykiai, yra Lietuvoje atsidūrusių rusų, daugiausia kariškių, laiškai giminėms ir pažįstamiems į Rusiją. LSSR NKGB liaudies komisaras Aleksandras Guzevičius laiškų ištraukas nuolat siųsdavo savo viršininkams, tarp jų ir A. Sniečkui. Gaila, kad KGB archyvuose išliko tik menka jų dalis. Sovietų Sąjungoje laiškai buvo cenzūruojami per visą jos gyvavimo laiką, bet ypač karo metu ir po karo, kol Lietuvoje galiojo karo padėtis (iki 1946 m. vidurio). Po Stalino mirties daugiausia buvo cenzūruojami į užsienį siunčiami laiškai ir laiškai tų žmonių, kuriuos KGB sekė. Vien 1945 m. birželio mėn. Lietuvoje buvo cenzūruota per 1 mln. laiškų, iš jų maždaug pusė - civilių gyventojų. Daugiau kaip 1 tūkst. laiškų buvo konfiskuota, per 5 tūkst. užjuodinta dalis teksto. „Neigiamų pasisakymų ir pranešimų apie neigiamus faktus“ lietuvių laiškuose rasta per 2,5 tūkst. [2] Tų pat metų

1 LYA LKP DS, f. K-8, ap. 3, s. v. 1 (iš Maskvos parvežti mikrofilmai).

2 V. Tininis, Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944-1953 m., t. 1, p. 120-121.

gruodžio mėn. cenzūruota maždaug tiek pat laiškų, konfiskuota apie 2,5 tūkst., užjuodinta dalis teksto per 6 tūkst. laiškų[3].

Štai ką A. Guzevičius rašė aukščiausioms Maskvos ir Vilniaus vadovybėms apie karinės cenzūros 1944 m. rugpjūčio 15—gruodžio 31 d. peržiūrėtus 1 605 318 laiškų, iš kurių apie 957 tūkst. buvo civilių gyventojų, ir apie 647 tūkst. kariškių laiškų. Tikrinta 8 kalbomis rašyti laiškai, o 22 kalbomis rašyti 2786 laiškai buvo nusiųsti cenzūruoti į kitus punktus. Iš tų per 1,5 mln. laiškų 3366 buvo konfiskuoti, dalis teksto užjuodinta 56 112 laiškų. Jų „neleistinas“ turinys suskirstytas į daug temų: skundų dėl maisto trūkumo buvo 1276 laiškuose, pranešimų apie banditizmą ir plėšimus - 1400 laiškų, valstybinių ir karinių paslapčių išdavimo - 1665 laiškuose, apie lietuvių priešiškumą Raudonajai armijai (RA) - 314 laiškų ir t. t. Negana to, 264 operatyviniai darbuotojai ir cenzoriai tikrino, kaip karinė cenzūra Lietuvoje atliko savo darbą, ir tarp 60 334 tikrintų laiškų rado 563 klaidas, iš jų daugiausia - 335 - kurių teksto dalis turėjo būti užbraukta[4].

Žmonės, žinodami, kad jų laiškai tikrinami, buvo išmokę Ezopo kalbos ir kai kuriuos asmenis vadindavo sutartiniais vardais; pavyzdžiui, Stalinas laiškuose neretai būdavo vadinamas „ūsuotu dėde“.

Štai būdingiausios rusų laiškų ištraukos. F. Kobočajevas, 1/p (lauko paštas, rodantis, kad siųsta iš karinio dalinio) 26439N, kitam kariškiui rašė: „[...] Šioje teritorijoje gyventi pavojinga, daug pavojingų išsigimėlių fricų, kurie medžioja mūsų brolius. Naktį visai negalima išeiti, tik ir žiūrėk, kad iš už kampo smogs ir galva nuo pečių nulėks, todėl draugelis šautuvas visada šalia Į...]“. K. Kraspariovas (1/p 36067) kitam kariui (matyt, broliui) rašė: „[...] Dėl savavališko pasišalinimo - niekur nereikia vaikščioti ir to būti negali, be to, mes esame tik prieš du mėnesius išlaisvintoje teritorijoje, netgi poste stovėti pavojinga, aplink banditų gaujos. Gyventojai žiūri su panieka. Buvo atvejų,

kad papjaudavo poste. Taigi pats gali suprasti, kokia yra „afera“, kurioje mes esame V. Ukladnikova į kitą dalinį rašė: „[...] Žmonės čia rusų kalbą supranta mažai, reikia aiškinti rankomis, kaip kurtiems, į mus skersakiuoja, jiems labai nepatinka, kad mes čia atvažiavome. Už miesto vaikšto gaujos, kurios žmones užmušinėja ir pjauna. Po miestą vienam vaikščioti taip pat pavojinga. Mes vaikštom po kelis žmones ir tai ginkluoti [...]“. Syčeva (1/p 26439) į Maskvos sr. rašė: „[...] Gyventojai labai nesvetingi, daug kariškių nunuodijimo, nužudymo atvejų. Čia ir dieną nepereisi miesto neginkluotas. Postuose baisu stovėti. Frontas nuo mūsų už 45 km, kol kas tylu. Iki šiol nepripranta-me, labai didelė dalis gyventojų nusiteikę prieš [...]“. G. Leonidas (1/p 03107A) savo pažįstamai guodėsi: „Su lietuviais gyventi labai pavojinga. Mano tarnybos draugai atidavė gyvybę, t. y. žuvo nuo „taikių gyventojų“. Vieną praradome 44 IX 30, jis buvo 76-ajame batalione kartu su mumis. Jam iš pradžių praskėlė galvą, paskui išmušė akį ir nušovė. Apskritai tu pati jauti, kaip mes gyvename, t. y. be ginklo nė žingsnio. Vakar vėl apšaudė, bet baigėsi laimingai, be aukų. Ninute, mes dažnai prisimename savo Tarybinę Tėvynę ir tarybinę liaudį todėl, kad ten mes vaikščiojome be ginklų“. L. Kotova (1/p. 83290) į Maskvos sr. rašė: „Lietuviai gyvena vienkiemiuose, labai gerai. Turi po tris-penkias karves, bet labai godūs. Buvo tokių atvejų, kai užnuodydavo pieną, degtinę ir apskritai visus produktus ir parduodavo. Pas mus jau buvo tokių atvejų - kariai mirtinai apsinuodijo. Gyventi čia labai pavojinga. Jie mūsų labai nekenčia [...]“. B. Vasilijus (1/p 03107) kitam kariui pasakojo: „Pasirodo gaujos, nes atsitraukdami vokiečiai paliko daug visokių nenaudėlių ir dar vietos gyventojai nelabai [...]. Daug jau užmušė tos gaujos. Štai vis-

3 *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944-1953 metais*, K., 1996, p. 174-175.

4 LYA, f. 1, ap. 10, b. 19, l. 36-42. LTSR NKGB spec. pranešimai VKP(b) CK ir LKP(b) CK.

kas. Už ateitį, t. y. rytdieną, negarantuoju, nes pats žinai, kokioje atmosferoje aš esu P. Trofimovas į Maskvą rašė: „Aš šiuo metu esu ne fronte, o užnugaryje, bet čia pavojingiau negu fronte. Aš esu Lietuvoje, čia banditų labai daug [...]“[5].

Cituoti laiškai buvo rašyti dar vykstant karui. 1945 m. liepos 16 d. LSSR NKGB nusiuntė pranešimą SSRS NKGB liaudies komisaro pavaduotojui Bogdanui Kobulovui. Jame pažymėta, jog cenzūra nuo tų metų birželio 10 d. iki liepos 10 d. rado 616 kariškių laiškų, kuriuose rašoma apie kovas su partizanais. Koriakovas iš k/d (karinės dalies) 38204 rašė: „Pas mus čia atsidarė užnugario frontas. Mūsų pulką užpuolė 5 tūkst. žmonių gauja, vieni už 9 km nuo miesto, o kiti iš kitos pusės [...]. Naktį nemiegame, laukiame: štai užpuls, o su ta gauja, kuri už 9 km nuo miesto, vyksta mūšis [...]“. Kriukovas (1/p 40250): „Lietuvoje siautėja gaujos ir labai didelės. Užpuola ne tik pavienius kovotojus, bet ir karines dalis. Gaujas sudaro lietuviai, fricai ir net rusai, t. y. vlasovininkai. Su jais šiuo metu negailestingai kovojama“. Maslovas iš k/d 26439: „Karas baigėsi, o man ir kai kuriems mano draugams - ne. Mes gyvename Lietuvoje, o čia yra šunsnukių, kurie nenori įstoti į mūsų klestinčią Tarybinę Tėvynę. Jie nori, kad vėl būtų dvarininkai ir buožės. Susirenka ištisomis grupėmis, užpuola tarybinius žmones“. Viridonovas iš k/d 102546: „Tu prašai parašyti, kaip į mus žiūri lietuviai. Liaudis čia tokia, kad pasitikėti jais niekada nesistenk, nes už išorinio grožio slepiasi vidinė senoji [prigimtis?], bet mūsų broliai moko juos, kaip reikia laisvę mylėti. Daug dar yra gaujų, kurios turi tikslą sunaikinti visus, ištikimus Tarybų valdžiai. Dabar ėmėmės jų kaip reikiant, o tie, kurie pažino rusus, praeidami pro šalį nusiima kepurę ir nuolankiai lankstosi“. D. Kaluga iš k/d 51921K: „Beveik kasdien reikia dalyvauti kovose itin sunkiomis sąlygomis. Jūs turite žinoti, kad be išorės priešų yra ir vidaus, bet mes jų nesigailėsime“. N. Zeleninas iš k/d 38204A: „Dažnai tenka kovoti su banditais, ir aš buvau sužeistas į kairę koją, o draugų daug palaidojau“. Nachotka iš k/d 37300: „Nors

karas su Vokietija baigėsi, bet Lietuvoje jis tęsiasi. Prakeikti banditai neduoda ramybės, kasdien tenka stoti į atkaklius mūšius, kartais būna sudėtingiau negu pirmosiose linijose“. I. Varovas rašė: „Aš šiuo metu esu Lietuvoje, mano darbas - kovoti su banditizmu, darbo daug ir [jis] susijęs su pavojais. Iš tų vaikinų, su kuriais atvykau, daugelio jau nėra gyvų. Banditai gerai ginkluoti, turi automatų, kulkosvaidžių, granatų ir kt. ginklų, veikia grupėmis po 20-50 žmonių, slepiasi miškuose [...]“. P. Kiseliovas iš k/d 29072M rašė draugui į Vologdą: „Boria, aš beveik visą Lietuvą apvažiavau, teko būti daugelyje vienkiemių tikrinant dokumentus ir gerai žinau, kaip gyvena valstiečiai. Mes su tavimi pavienininko gyvenimo nematėme ir man [jis] atrodo kaip stebuklas. Beveik kiekvienas valstietis turi po 5 arklius ir 6 melžiamas karves, 10 kiaulių, apie 30 avių, o vištų, ančių, žąsų, kalakutų - nesuskaičiuosi; žemės turi nuo 10 iki 30 ha, gyvena gerai, vienkiemiai - namas, tvartas, kluonas, klėtis, pirtis, arklidė“ [6]. E. Siniakova laiške rašė: „[...] lietuviai mūsų nekenčia. Banditai padega namus tų, kurie dirba tarybinėse įstaigose. Daug nužudė milicininkų ir valsčių tarybinio partinio aktyvo [...]“. J. Markovskaja iš Švenčionių rašė į Altajaus kraštą: „Banditai sužeidė Mišą į kairę ranką sprogstamąja kulka. Jis griebė kulkosvaidį, bet tas užstrigo. Banditai tuo pasinaudojo ir peršovė jam krūtinę. Miša tik spėjo pasakyti: „Žūstu už tėvynę, už Staliną“ ir numirė [...]“. F. Fominas iš Švenčionių aps. Kaltinėnų pašto į Maskvą rašė: „Pas mus gyventi labai pavojinga, banditai žudo tarybinius žmones, nenori, kad rusai gyventų Lietuvoje“[7] .

5 Ibid., b. 10,l. 14-18, 71. LTSR NKGB sekretoriato pranešimai ir spec, pranešimai LKP(b) CK.

6 Ibid., b. 22,l. 70-73, 109, 275-276. LTSR NKGB pranešimai TSRS NKGB vadovybei.

7 Ibid., b. 19,l. 12,14,15. LTSR NKGB sekretoriato spec, pranešimai VKP(b) CK ir LKP(b) CK.

1946 m. Lietuvoje panaikinus karo padėtį, karinė cenzūra ir toliau dirbo ir kartu su MGB 5-uoju skyriumi užregistravo daug įvairių „pažeidimų“. Skyrius vien 1947 m. sausio 1—15 d. užregistravo per 600 laiškų, kuriuose rusai skundėsi, jog neįmanoma gyventi Lietuvoje dėl gyventojų priešiškumo ir „banditų“ buvimo. Laiško siuntėja iš Vilniaus į Kuibyševo sr. rašė: „Čia labai ryškus nacionalizmas visose įstaigose, netgi CK“. Kažkas iš Vilniaus m. vykdomojo komiteto laiške į Archangelską guodėsi: „[...] Partijos CK ir MT siuntė mane dirbti į apskritį, aš nevažiavau, nes čia ne taip kaip ten pas jus. Čia rusų nemyli, dažnai nužudo, ypač apskrityse, gaujos veikia, neduok dieve“. Nenurodytas siuntėjas į Vitebsko sr. rašė: „Čia pavojinga gyventi kariškiams ir atsakingiems darbuotojams, kuriuos lietuviai muša iš už kampo, nes nepatenkinti tarybų valdžia“. V. Demidovas laiške iš Vilniaus į Mordoviją dėstė: „Gyventi čia galima, tačiau pavojinga. Čia prieš rusus yra didžiausios gaujos, kai tik vakaras, tai ir neišeik. Gaujos labai didelės, puola netgi karinius dalinius“.

Į Maskvą buvo pranešta, kad nuo 1946 m. gruodžio 15 d. iki 1947 m. sausio 15 d., t. y. per mėnesį, buvo užregistruota daugiau kaip 1 tūkst. laiškų, kuriuose rašoma apie „banditizmą“. Daug rašyta apie tai, kad partizanai pasilinksminimo dalyvius šokių metu išrengdavo nuogai ir priversdavo po 3-4 valandas šokti nuogus, o paskui bučiuoti muzikantui užpakalį. Tarp realių dalykų būdavo pateikiama daug išsigalvotų, pagimdytų baimės ir neapykantos, pavyzdžiui, pasakojimų apie tai, jog Vilniaus ligoninėse numarinami naujagimiai nelietuviai[8]. Beje, nuogalių šokius partizanai, ko gero, praktikavo visoje Lietuvoje. Po kiekvieno tragiško įvykio (žuvimų, trėmimų ir pan.) kuriam laikui būdavo paskelbiamas gedulas, kurį nekantrus jaunimas dažniausiai sulaužydavo šokiais.

Cituotos ištraukos tėra menki fragmentai to, ką užfiksavo cenzoriai. Dauguma tų laiškų ištraukų tikriausiai yra į Rusiją

išvežtose KGB bylose. Bet ir iš šių fragmentų galima susidaryti nuomonę apie rusų jauseną, mąstymą okupuotoje Lietuvoje. Rusijoje ir po partizaninio karo dar ilgai sklido dažnai gerokai perdėti pasakojimai apie lietuvių neapykantą rusams, ir tai buvo viena iš priežasčių, kodėl į Lietuvą jų atvažiavo kur kas mažiau negu į kitas dvi okupuotas Baltijos šalis.

Rusų kariškių ir nekariškių laiškus galima papildyti ir lietuvių karių, patekusių į sovietinę kariuomenę, laiškų ištraukomis. Vladas Vildžiūnas, partijos Ukmergės aps. komiteto pirmasis sekretorius, 1944 m. lapkričio mėn. pranešime LKP(b) CK aprašė ne tik kovas su partizanais, bet ir padėtį 253-iajame pulke, sudarytame daugiausia iš lietuvių, kuris bazavosi Ukmergėje. Pasak sekretoriaus, pulke siaučia šiltinė, kareivinės perkrautos ir yra kitų sunkumų. Iš pulko dezertyravo 336 žmonės, apie 50 - su ginklais. Karininkai girtuokliauja. Dėl „valstybės saugumo“ siūlė jį išskirstyti ir patogiau įkurdinti [9].

Beje, jau nekalbant apie tuos lietuvius, kurie pateko į sovietinę kariuomenę bei frontą ir ten rizikavo savo gyvybėmis ir sveikata, pokario metais apskritai buvo nelengva tarnauti RA. Rusų karininkai į lietuvius žiūrėjo priešiškai (buvo skelbiama, kad beveik visi armijoje tarnaujantys lietuviai buvo sugaudyti miškuose), tačiau tie sunkumai, nepritekliai, kuriuos vyrams teko patirti užnugaryje, nebuvo specialiai jiems paruošti. Apskritai tokia buvo sovietinė kariuomenė, kurioje žmogus, ypač eilinis karys, buvo beteisis ir bevertis.

Štai ką rašė lietuviai kariai iš minėto pulko Ukmergėje mokomųjų kuopų savo artimiesiems ir pažįstamiems laiškuose, kuriuos sulaikė karinė cenzūra. V. Vacys: „Milinė atstoja visą pa-

8 Ibid., b. 42,l. 5-8, 20. Pranešimai TSRS MGB ir LTSR MGB iš apskričių.

9 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 7, b. 150, l. 136. Partijos apskričių komitetų pranešimai, pažymos apie padėtį, kovą su pogrindžiu.

talynę [...], duonos gauname 500 g ir 1,5 litro sriubos per dieną, šaukštelį cukraus ir 20 g žuvies arba pusę silkės, bet žuvies būna dukart per savaitę. Kai mūsų žmonės grįš į Lietuvą, jų nepažins, visi sublogę. Vienas kito pažinti negalime. Daug iš mūsų serga ir miršta. Per dieną miršta po 2 ir po 3 žmones. Kiaules geriau šeria už mus; jei mus maitintų taip kaip Lietuvoje kiaules, tai mes būtume patenkinti. Nelaimingas tas žmogus, kuris patenka į kariuomenę. Daug kas nusižudė". A. Piliūnas: „Jauni vyrai eina mirti išbalusiais ir pageltusiais veidais, patys nežinodami už ką. Gaila man savo jaunystės, gaila tų dienų, kurios praslinko kareivinėse ar fronte. Maisto neužtenka, tik tai, ką gauname duonos gabalėlį iš žmonių [...]". R. Kostas J. Griškoniui į Lazdijus: „Maisto trūksta, be to, dar mus užpuolė utėlės ir tokios didelės, kai pagauni ir padedi ant delno, tai jos mirksi ir sako „zdrastvuj" [...]". Iš J. Dilio laiško: „Gyvenu blogai, maitina nesočiai [...]. Daugelis iš mūsų pabėgo iš Raudonosios armijos, tik aš toks kvailas, pasilikau šiame prakeiktame kalėjime, alkanas kaip šuo [...]". F. Petras Lrosienei (?) į Seredžių: „Greičiausiai aš pasiliksiu kur nors pakelyje todėl, kad man jau nusibodo valgyti supuvusias silkes [...]. Paslėpkite gerus daiktus, nes valdžia gali konfiskuoti, kai pabėgsiu iš kariuomenės". Iš I. Tamašausko laiško, rašyto A. Tamašauskaitei į Šiaulių aps.: „[...] Dabar grįžome į Ukmergę, gyvename barakuose, kur gyveno belaisviai. Dvi paras visai nedavė valgyti. Dabar mus maitina vien bulvėmis be taukų. Jei švogeris dar neišėjo į kariuomenę, tegul ir neina, kol jo nepagaus. Aš gailiuosi, kad įstojau į kariuomenę [...]"[10].

Taigi perskaičius šiuos ir panašius laiškus darosi aišku, kad ne vien patriotizmas, pasiryžimas geriau žūti savoje žemėje vertė vyrus dezertyruoti ir eiti į miškus; tam juos skatino ir sovietinėje kariuomenėje įsigalėjusi netvarka, eilinių karių niekinimas.

Grįžtant prie rusų laiškų reikia pasakyti, kad juose išdėstytos mintys daugmaž atitiko tikrovę; gal tik perdėtai vaizduoja- 50

mas lietuvių turtingumas, bet atvykėliams iš suvargusios Rusijos taip galėjo atrodyti. Tačiau nuolat minimas apsinuodijimo pavojus tikrai yra išgalvotas. Ko gero, paniką tarp rusų karių skleidė politrukai (politiniai vadovai) ir specialiosios tarnybos, siekdamos tarp rusų karių ir lietuvių išsaugoti tam tikrą atstumą, kuriant maždaug tokią situaciją: „Na taip, lietuviai gyvena neblogai, bet jie yra niekšai". Juk reikėjo rusams, savo tėvynėje mačiusiems tik suvargusius kolūkius, kaip nors paaiškinti pavienininkų lietuvių valstiečių palyginti gerą gyvenimą. Prie apnuodijimų mito, matyt, nemažai yra prisidėję ir tai, kad rusų kariai, patekę į Lietuvą, gėrė viską, kas tik pasitaikydavo po ranka, taip pat ir denatūratą, po to neretas susirgdavo.

APIE BENDRĄ ŠALIES PADĖTI, GYVENTOJŲ PAŽIŪRAS, POLITINĮ NUSITEIKIMĄ PIRMAISIAIS POKARIO METAIS. Partinių institucijų, kaip ir čekistų, dauguma pranešimų, ataskaitų buvo bedvasės, standartinės, nuobodžios. Tai aiškintina tuo, kad rašančiuosius kaustė marksistinės „tiesos", ir pačių rašančiųjų menku išsilavinimu. Vis dėlto ir tuose standartiniuose, vienas į kitą panašiuose įvairių institucijų pranešimuose prasprūsdavo viena kita mintis, nutolusi nuo komunistinės ideologijos štampų, atskleidžianti daugmaž realią padėtį Lietuvoje.

1944 m. pabaigoje piečiausios šalyje Seinų aps. (netrukus ta apskritis buvo pavadinta Lazdijų aps.) partijos komiteto pirmasis sekretorius Jurgis Grigonis (beraštis, bet, matyt, nuoširdžiai, bent tuo metu, tikėjęs komunizmo idėjomis) nusiuntė pranešimą LKP(b) CK, kuriame rašė, jog apskritis karo metais labai nukentėjo: lyginant su 1941 m., liko tik apie 45 proc. gyvulių, sudegė apie 25 proc. trobesių. Štai kelios citatos iš jo pranešimo (kalba netaisyta): „Kadrų parinkimas pas mus gana sunkus

10 L Y A, f. 1, ap. 10, b. 10,l. 87, 89.
LTSR NKGB sekretoriato pranešimai
LKP(b) CK.

klausimas, nes atsidavusių žmonių tarybų valdžiai valstiečių tarpe mažai Vietos gyventojai tamsūs ir priešiškai nusiteikę prieš esamą santvarką". Pabaigoje prašė ginklų, nes neapsiginklavus neįmanoma išvykti į kaimus[11]. 1944—1945 m. dar ne vienas partijos sekretorius aukščiausiai vadovybei rašė kaip ūkininkas - jiems gaila įvairių kariuomenių išgrobstytų turtų, byrančių pernokusių grūdų, neapsėtų žemių. Apskritai kai kurių apskričių partijos sekretoriai iš pradžių rašė daug atviriau ir plačiau, matyt, tikėdamiesi Lietuvoje šiokios tokios demokratijos, kad ir sovietinės. Vėliau jų atvirumas, noras samprotauti beveik visiškai išnyko.

LLKJS CK pirmasis sekretorius Feliksas Bieliauskas, apsilankęs Ukmergėje 1944 m. liepos 25 d. (frontas tuo metu buvo už 7-8 km nuo miesto), V. Niunkai (tuo metu - LKP(b) CK antrasis sekretorius) rašė: „Miestas visiškai išgrobstytas. Pradėjo grobti ir geriausia, kas buvo, išgrobė vokiečiai, o tą darbą užbaigė mūsiškiai". Pasak jo, rusų kariai tokį savo veikimą aiškino taip: ką jie grobia, tai yra jų trofėjai. Kariai išpjovė beveik visus gyvulius valstybiniuose ūkiuose ir dvaruose. Vyrų mobilizacija sutrukdys nuimti derlių; rugiai jau byra, o moterys kai kurių darbų nemoka dirbti[12].

LKP(b) CK instruktorius Leonas Kučinskas iš Utenos 1944 m. liepos 18 d. A. Sniečkui rašė (kalba netaisyta): „Su partizanais [raudonaisiais. - *J. S.*] sunkoka dirbti, nes jie nepripratę prie drausmės. Be to, daugelis jų labai nuplyšę, kas daro blogą įspūdį iš šalies". (A. Sniečkus buvo nurodęs, kad raudonieji partizanai turėtų būti sovietų valdžios vietose pagrindu; beje, dėl daugelio priežasčių — pusiau plėšikiškos elgsenos, nedidelio raštingumo — jie tuo „pagrindu" netapo, juo labiau kad daugelyje apskričių jų beveik nebuvo.) Toliau L. Kučinskas rašė, jog „paliktus tuščius namus armija apiplėšinėja [...]. RA plėšimai nesiliauja, ypač arklių". Dar jis rašė, jog apskrityje yra daug evakuotųjų iš Leningrado srities ir Baltarusijos. Jie pradėjo grįžti į savo namus, su sa-

vimi pasiimdami vietos gyventojų arklius ir karves. Kariuomenė vien arklių iš apskrities gyventojų atėmė 2050. Ji grobia viską, taip pat baldus. Prašė bent 200 NKVD karių, kurie galėtų sudrausminti RA karius. (Taigi kai kuriems partijos sekretoriams enkavedistų prireikė ne vien kovai su partizanais, bet ir saviškių tramdymui. Beje, palyginti su tuo, ką rusų kariai darė Vokietijoje ir Klaipėdos krašte, Didžiojoje Lietuvoje jie elgėsi gana padoriai. Matyt, juos tramdė tai - paradoksas! - kad Lietuva nuo 1940 m. jau buvo sovietinė. Iki Lietuvos jie ėjo per beveik tuščias, be maisto, Rusijos ir Gudijos žemes ir patekę į palyginti pertekusį gėrybėmis kraštą nepajėgė susilaikyti nuo plėšimų.) Partijos Šakių aps. komiteto sekretorius Edvardas Čipkus skundėsi, jog 5-osios armijos vadovybė 15 km nuo fronto evakuoja visus gyventojus, teigdama, kad tarp jų yra daug šnipų. Tuo tarpu reikia nuimti derlių, sėti bei dirbti kitus ūkio darbus. Apskrityje evakuoti 5 valsčiai, į Lekėčių ir Jankų vlsč. ūkius sugrūsta po 5-6 šeimas, greit truks pašarų[13]. Apskritai RA vadovybė pagal karo meto įstatymus elgėsi gana ryžtingai. Fronto karo taryba 1944 m. liepos 10 d. priėmė „Privalomą nutarimą Nr. 5“, kurio 12 paragrafe nurodoma per 24 valandas kiekvienoje gyvenvietėje išrinkti atsakingą asmenį, atiduoti ginklus, surasti nusikaltėlius ir pranešti apie juos; žmonių judėjimo laikas nustatomas nuo 5 val. ryto iki 10 val. vakaro ir t.t.[14]

LAIŠKAS STALINUI. Laišką sumanyta nusiųsti Stalinui rengiantis minėti Sovietų Lietuvos penktąsias metines (ta data — liepos 21 d.). 1945 m. birželio 22 d. LKP(b) CK biuras nutarė, be visų kitų renginių (mitingų, leidinių ir t.t.), nusiųsti laišką Stalinui,

11 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 7, b. 150,l. 36-54. Partijos komitetų pranešimai, pažymos apie padėtį, kovą su pogrindžiu.

12 Ibid., l.110.

13 Ibid., l. 139-143, 151.

14 Ibid., f. 164, ap. 164, l. 12. Trakų aps. vykdomojo komiteto nutarimai.

pasirašytą kiekvieno Lietuvos piliečio. Minėjimui organizuoti ir vykdyti buvo sudaryta komisija (Vladas Banaitis, Marija Chodosaitė, Chriunova, Juozas Jurginis, Kostas Korsakas), jos vadovu paskirtas V. Niunka. Kiekvienoje apskrityje, mieste ir valsčiuje buvo sudarytos aktyvistų grupės, numatyti laiško pasirašymo planai. Kaune laiško pasirašymui organizuoti buvo sutelkta 700 komjaunuolių ir profsąjungų aktyvistų[15]. Laiško kampanija prasidėjo, kai VKP(b) CK biuras Lietuvai priėmė nutarimą, kuriame rašoma: „Artėjant Lietuvos TSR penktosioms metinėms, pripažinti, jog būtina organizuoti TSRS tautų vadui draugui Stalinui laišką nuo lietuvių liaudies“[16].

Galimas daiktas, kad šia akcija buvo suinteresuota Maskva, nes 1945 m. liepos 17 d. turėjo vykti Potsdamo konferencija, kurioje šio laiško pasirašymo sėkmė galėjo būti aiškinama kaip lietuvių pritarimas sovietų valdžiai. Antai SSRS NKVD—NKGB įgaliotinis Lietuvoje I. Tkačenka teigė, kad „antitarybiniai elementai ir banditai“ šią akciją vertina kaip sovietų valdžios organizuotą slaptą plebiscitą, siekiant Amerikai ir Anglijai įrodyti lietuvių tautos palankų nusiteikimą sovietų valdžios atžvilgiu. NKVD-NKGB operatyvinių sektorių ir apskričių skyrių viršininkams jis įsakė: „Visus asmenis, žlugdančius laiško drg. Stalinui svarstymą ir rengiančius kokius nors išsišokimus, areštuoti“[17].

Šios savotiškos avantiūros atgarsiai pasiekė patį Staliną.

I. Tkačenkos M. Suslovui ir A. Sniečkui siųsto rašto pagrindu parengtas kitas raštas, kurį dar pasirašė B. Kobulovas ir Arkadijus Apolonovas (pastarasis - SSRS NKVD liaudies komisaro pavaduotojas, vidaus kariuomenės vadas, generolas pulkininkas, kartu su B. Kobulovu „šefavęs“ Lietuvą), 1945 m. liepos 11d. buvo nusiųstas L. Berijai, o šis tą pačią dieną jį perdavė Stalinui. Iš to dokumento galima padaryti išvadą, kad čekistų vadai kaltę už kampanijos sužlugdymą norėjo suversti LKP(b) CK ir partijos komitetams, esą šie blogai organizavo politinį masinį ir agitacinį darbą. Manoma, jog to rašto padarinys buvo toks, kad

L. Berija gavo Stalino leidimą pradėti pirmuosius didesnius trėmimus Lietuvoje[18].

Tame rašte buvo rašoma: „Tačiau Lietuvos KP(b) CK aparatas pasitenkino perdavęs partijos komitetams per telefoną Lietuvos KP(b) CK nutarimo turinį ir išsiuntinėjęs laiško drg. Stalinui tekstą parašų rinkimui. Nė vienas respublikos vadovaujantis darbuotojas šiam svarbiam Lietuvos KP(b) CK politinės priemonės organizavimui į vietas nebuvo pasiųstas.

Partijos apskričių komitetų sekretoriai taip pat neatsakingai pažiūrėjo į šį reikalą ir tinkamai nepainstruktavę į valsčius organizuoti kaimo gyventojų susirinkimų pasiuntė įgaliotiniais antraeilius darbuotojus [...]. Dėl neatsakingo vietinių partinių organizacijų požiūrio ši priemonė daugelyje Lietuvos rajonų buvo sužlugdyta“. Rašte pažymėta, jog Ramygalos vlsč. iš 8 tūkst. gyventojų laišką Stalinui pasirašė 350, Vyžuonose (Utenos aps.), kai stalas buvo pastatytas prie durų, žmonės išbėgiojo per langus, Tauragės „Maisto“ įmonėje iš 200 dalyvavusiųjų susirinkime laišką pasirašė 5, Kauno „Maisto“ įmonėje iš 600 dalyvavusiųjų - 150, Tauragės gimnazijoje iš 200 - 6[19].

Bendromis pogrindžio ir daugumos antisovietiškai nusiteikusių lietuvių pastangomis laiško Stalinui pasirašymo boikotas tapo pavyzdžiu, kaip net visuotinio teroro sąlygomis galima pasiekti pergalę derinant ginkluotą ir taikų pasyvų pasipriešinimą. (Kitas tokio sėkmingo pasipriešinimo pavyzdys - 1946 m. vasario 10 d. vykę SSRS AT rinkimai, kurių metu kai kuriose apskrityse, nepaisant naudotų įvairių prievartos priemonių, balsavo tik 30-40 proc. rinkėjų. Vėliau, po 1946 m., okupantai jau pajėgė

15 M. Pocius, „Vieningas lietuvių tautos atsakas Stalinui", *Genocidas ir rezistencija,* 1998, Nr. 1, p. 115-120.
16 LYA LKP DS, f. K-8, ap. 3, s. v. 3 (iš Maskvos parvežti mikrofilmai).
17 V. Tininis, op. cit., t. 3, p. 20-21.
18 M. Pocius, op. cit., p. 115-120.
19 LYA, f. 1, ap. 10, b. 23, L 282-283. LTSR NKGB pranešimai, spec. pranešimai M. Suslovui, A. Sniečkui, TSRS NKGB.

visuomenę palaužti ir suskaldyti drastišku teroru, infiltruodami agentus į visus gyventojų sluoksnius bei panašiomis priemonėmis, todėl masiškų, visos šalies mastu sėkmingų pasipriešinimo akcijų jau nebuvo, nors partizanai jas mėgindavo organizuoti per kiekvienus rinkimus.)

Nepaisant didelio lietuvių tautos pasipriešinimo, komunistai, naudodami šantažą ir įvairų spaudimą, be abejo, nemažai parašų suklastoję, paskelbė, jog laišką pasirašė 640 875 žmonės. Apie surinktus 700 tūkst. parašų rašoma ir kitame LKP(b) CK dokumente[20].

Beje, kaip elgtis norint priversti gyventojus tą laišką pasirašyti, bene pirmas nurodė partijos Kėdainių aps. komiteto pirmasis sekretorius Juozas Piligrimas. 1945 m. liepos 17 d. rašte LKP(b) CK jis informavo, jog apskričiai buvo duotas planas surinkti 42 tūkst. parašų, pasirašė per 25 tūkst., t. y. 59,5 proc. Pasak jo, pirmiausia mėginta parašus rinkti mitinguose, tačiau žmonės dėl įvairių priežasčių atsisakydavo tai daryti. Antai Ariogalos vlsč. mitinge dalyvavo 150 žmonių, pasirašė tik 10. Tada organizatoriai pradėjo eiti į namus, ir žmonės nedrįsdavo nepasirašyti[21].

O štai ką apie laiško Stalinui pasirašymą 1945 m. liepos 20 d. rašė partijos Ukmergės aps. komiteto darbuotojai. Iš pradžių ir jie mėgino parašus rinkti susirinkimų metu. Vienoje Gelvonų vlsč. apylinkėje iš 200 susirinkime dalyvavusių asmenų laišką pasirašė 12, Širvintų vlsč. Šešuolių apylinkėje iš 190 dalyvių — tik 11. Visur kitur buvo taip pat. Tada LKP(b) CK nurodymu partiniai darbuotojai pradėjo eiti į namus, ir tai padėjo. Po tų priemonių apskrityje laišką Stalinui pasirašė 5248 žmonės[22].

Pastaroji priemonė - versti pasirašyti laišką asmeniškai lankantis pas kiekvieną gyventoją - buvo masiškai naudojama visoje šalyje. Vienoje LKP(b) CK informacijoje apie laiško pasirašymą Kėdainių aps. rašoma: „Laišką valstiečiai pasirašo asmeniškai kalbantis, bet atsisako susirinkimuose, bijodami banditų

keršto“ (iš tikrųjų žmonės gėdijosi savo kaimynų ir bijojo ne tiek „banditų“ keršto - nors buvo ir tos baimės, - kiek sovietinių partinių aktyvistų, kuriems užėjus į namus ir nesutikus pasirašyti, galėjo nesunkiai patekti į įtariamųjų sąrašus ir būti ištremti į Sibirą). Dar toje informacijoje rašoma, kad LKP(b) CK rinko duomenis apie pasirašymo eigą kas dvi dienos telefonu. 1945 m. liepos 9 d. daugiausia žmonių - net 58 proc. - buvo pasirašę Zarasų aps., Trakų aps. - 50 proc., Vilniaus aps. - 62 proc., mažiausiai - Alytaus aps. - 10 proc., Ukmergės aps. - 6,4 proc., o Biržų, Raseinių, Šakių, Kretingos aps. - 0 proc.[23]

Laiško Stalinui pasirašymo vajus buvo absurdiškas ir ne laiku sugalvotas, dėl jo kentėjo ne tik Lietuvos gyventojai ir jiems mobilizuoti pasitelkti sovietiniai aktyvistai; nukentėti galėjo ir aukštesnius postus turintys asmenys. Antai I. Tkačenka, kalbėdamas 1945 m. rugpjūčio 24 d. LKP(b) CK VII plenume, be visa ko, užsiminė ir apie partijos Panevėžio aps. komiteto pirmąjį sekretorių Juozą Paplauską, kuris neva visiškai neorganizavo laiško pasirašymo vajaus, sužlugdė „darbą“, ir tik antrojo sekretoriaus M. Sorokino pastangomis, sušaukus biurą ir „susiėmus“, laišką apskrityje pasirašė 44 tūkst. žmonių. O J. Paplauskas minėtame biure pasakęs: „Laiško drg. Stalinui liaudis nepasirašo todėl, kad nenori Tarybų valdžios ir, be to, bijo banditų“[24].

VIETINIŲ KOMUNISTŲ IR RUSŲ TARPUSAVIO SANTYKIAI. Iš pradžių santykiai tarp vietinių komunistų ir rusų nebuvo paprasti. Viena vertus, vietiniai kolaborantai žinojo, kad be rusų pagalbos jie valdžioje

20 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 157, l. 8. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

21 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 50, l. 37. Partijos Kėdainių aps. komiteto raštai LKP(b) CK.

22 Ibid., f. 78, ap. 78, b. 8,l. 27. Partijos Ukmergės aps. komiteto siunčiamųjų raštų byla.

23 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 247,l. 14. Informacijos, parengtos M. Žukausko, apie VKP(b) CK ir LKP(b) CK nutarimų vykdymą.

24 Ibid., b. 16,l. 234. LKP(b) CK VII plenumo stenograma.

ilgesnį laiką neišsilaikytų. RA ir čekistinė kariuomenė buvo ta atrama, kurios dėka Lietuvoje laikėsi sovietų valdžia, o iš tikrųjų — okupacinis režimas. Siekiant sumažinti tautos pasipriešinimą, buvo vaizduojama, tarsi patys lietuviai valdo Sovietų Lietuvą. Pirmaisiais partijos sekretoriais paprastai buvo skiriami lietuviai, dauguma vykdomųjų komitetų pirmininkų taip pat buvo lietuviai. Tačiau beveik visi kiti darbuotojai, ypač partijos komitetuose, buvo rusai. Antra vertus, dalis lietuvių komunistų, ypač tų, kurie karo metu nebuvo pasitraukę į Rusiją ir kurie buvo mokęsi Lietuvos mokyklose - jose patriotinis ir dorovinis auklėjimas buvo itin aukšto lygio, - laikė save tikrais lietuviais ir jais nesigėdijo būti. Be to, tiek partiniams, tiek ūkiniams darbuotojams reikėjo spręsti begalę ūkinių, ekonominių klausimų, o rusų savavaliavimas, jų iš Sovietų Sąjungos atsivežtos nevykusios darbo formos trukdė kilusias problemas išspręsti.

Tam tikrų niuansų santykiams tarp kolaborantų ir okupantų rusų suteikdavo konkurencija dėl pelningų postų. Sovietinė valdymo sistema buvo tokia, kad kuo aukštesnį postą užimdavo žmogus, tuo didesnėmis valdžios privilegijomis jis naudojosi (specialios parduotuvės su savomis kainomis, atlyginimų priedai, specialios sanatorijos, lengvosios mašinos, specialūs gyvenamieji namai ir t.t.), bet jei netekdavo posto, prarasdavo ir materialines gėrybes. Ilgai tramdoma, nepaprastai atkakli kova dėl postų tarp rusų ir lietuvių užvirė 1953 m. kovo-birželio mėn., kai L. Berija, kovodamas dėl valdžios, pradėjo žaisti nacionaliniais jausmais.

Sovietų Sąjungoje tautiniai santykiai buvo uždrausta tema. Apie juos, bent pradžioje, buvo nemažai kalbama, tačiau dokumentuose užfiksuotas tik vienas kitas lietuvių komunistų samprotavimas, ir tai tik 1945 m. Vėliau buvo prisitaikyta, kiekvienas žinojo savo vietą. Vadovaujanti ir valdančioji tauta buvo rusai, kiti turėjo prie jų prisiderinti.

Lietuvos respublikinio radijo komiteto pirmininkas Juozas Baltušis LKP(b) CK sekretoriui Kaziui Preikšui, matyt, 1945 m.

vasarą rašė pranešimą apie tautinius klausimus Kaune. Pasak jo, padėtis nėra tragiška, bet nepageidautinų reiškinių pasitaiko. Jis citavo nežinomo abituriento iš,.Aušros“ gimnazijos kalbą: „[...] mes visur ir visada turim atsiminti esą lietuviai ir tik lietuviai“. Toliau rašė, jog, rengiantis atlikti visuotinį gyventojų patikrinimą Kaune, miesto komendantas Chustajevas pasakęs: „Mes paslaptį išsaugosim, bet štai šie „nesuprantu“ mus išduos“, - ir ranka parodęs į išrikiuotus milicijos mokyklos kursantus[25].

Tarp rusų kariškių, čekistų ir lietuvių tuo metu kartais susiklostydavo tragikomiški santykiai. Iš dalies tai rodo F. Bieliausko 1945 m. pradžioje rašytas pranešimas LKP(b) CK. Jame rašoma, jog kai NKVD Šakių apskrities skyriaus partinės organizacijos sekretorius tarnybiniais reikalais užėjo į karinį komisariatą, jo girti darbuotojai užpuolė čekistą, ketindami jį sumušti, rėkdami: „Visi jūs šunsnukiai ir niekšai, jus reikia mušti“ bei klausdami: „Kas tu - rusas ar lietuvis? Jei lietuvis, tai irgi reikia mušti“. F. Bieliauskas siūlė atleisti iš pareigų visą karinio komisariato vadovybę[26]. Apskritai visų šalių armijose skirtingų kariuomenės rūšių kariškiai dėl įvairių priežasčių, o dažniausiai ir be jų, konfliktuoja, taip tarsi parodydami savo šaunumą, bet sovietinėje kariuomenėje nesutarimai buvo peraugę į gilią neapykantą. Jūrininkai konfliktavo su pėstininkais, lakūnai - ir su vienais, ir su kitais, tačiau visi jie nekentė čekistų ir jų kariuomenės. Nekentė už žmonių persekiojimus, o karo metu ypač nekentė ir dėl to, kad čekistai visą karą praleido užnugaryje, pirmosiose linijose jie pasirodydavo tik tada, kai suimdavo kokį nors kariškį.

LKP(b) CK 1945 m. spalio 17 d. iš Justo Paleckio gavo kauniečio M. Macevičiaus siųstą raštą su prierašu „drg. Sniečkui ir drg. Gedvilui“, kuriame aprašyti RA karių siautėjimai Žemaiti-

25 Ibid., b. 158,l. 56-58. LKP(b) CK susirašinėjimas apie politinę padėtį apskrityse ir kt. klausimais.

26 Ibid., ap. 8, b. 246,l. 17. Informacijos apie VKP(b) CK ir LKP(b) CK nutarimų svarstymą ir vykdymą.

joje (plėšimai, prievartavimai ir kt.). Be visa ko, jame rašoma (kalba netaisyta): „Sakoma, kad iš savosios Lietuvos Tarybų valdžios susilaukti pagalbos ir užtarimo esąs tuščias darbas, kadangi pati Tarybų Lietuvos valdžia jų bijanti, nes ruskeliai baigia kolonizuoti Tarybų Lietuvą ir užimti visas aukščiausias vietas“[27].

Švietimo liaudies komisaras Juozas Žiugžda pranešime LKP(b) CK apie NKVD Veliuonos vlsč. poskyrio viršininką rašė, jog šis esą teigęs: „Čia dauguma už banditus“. Paties komisaro nuomone, toli gražu yra ne taip. Minėtas čekistas vykdomojo komiteto pirmininkui pasakęs: „Mes čia valdžia, mes jus užkariavome“[28].

Tarp dokumentų yra ranka rašytas J. Baltušio raštelis; jame rašoma, kad mjr. Leonardui Martavičiui kalbantis su Kauno m. vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoju Guščinu, šis koneveikdamas lietuvius pasakęs: „Tegul lietuviai nemano, kad mes atvykome čia jiems padėti dirbti. Tikrieji šeimininkai čia esame mes, rusai, o ne jie“. Sužinojęs, kad kalbėjosi su lietuviu, „staiga išblyško ir neištarė nė žodžio“[29].

Štai ką 1945 m. birželio 17 d. A. Sniečkui rašė partijos Vilkaviškio aps. komiteto organizacinio skyriaus vedėja Povilaitytė. Kai buvo sprendžiamas klausimas, kaip elgtis su NKVD apskrities skyriaus viršininko pavaduotoju, kuris pametė partinį bilietą, partijos sekretorius Vytautas Bieliauskas jai pasakęs: „Dabar reikia tylėti ir elgtis diplomatiškai, nes jei nepadarysi taip, kaip jie nori, tu būsi lietuviškai vokiškas nacionalistas“. Jos teigimu, apskrities milicijos viršininkas Orgichinas sakęs, kad Lietuvoje bus lengva gyventi tik tada, kai jis sunaikins 75 proc. lietuvių. Dar jis teigęs, jog „jie, rusai, negali būti prilyginti lietuviams partiečiams, kurie mąsto kitaip nei mes“. Sekretorius Čelyševas sakęs: „Aš jau geriau sutiksiu būti piemeniu Rusijoje negu dirbti tarp lietuvių“[30].

Rusai ne visada pasitikėjo lietuviais komunistais, o nepartiniai lietuviai, jų manymu, beveik visi buvo kontrrevoliucionie-

riai. Šis jų įtarumas, sustiprintas dar ir kriminaliniais polinkiais, kartais įgaudavo keisčiausius pavidalus. LKP(b) CK įgaliotinis Zarasų aps. Stasys Pupeikis 1945 m. vasario 4 d. rašė į CK, jog Antazavės vlsč. milicijos viršininkas Koniševas savavališkai pasiima ir papjauna bet kurį jam nepriklausantį gyvulį, yra nušovęs nekaltą žmogų. Jo „akyse rodėsi, kad antazaviškiai visi banditai, mūsų, tarybinių žmonių, nėra ir todėl galima su jais daryti ką nori". Partijos apskrities komiteto pirmasis sekretorius Antanas Mėlynis, sausio mėn. būdamas Antazavėje, jam pasakęs: „Neužsibūkime nakčiai. Iš jų visko galima tikėtis. Paskui vers kaltę banditams" [31].

O štai koks įvykis buvo Anykščiuose 1946 m. sausio 4 d. Ten stovėjusi 4-osios ŠD 137-ojo šaulių pulko (ŠP) karių kuopa atakavo milicijos būstinę, paėmė ginklus ir suėmė milicininką Lavreniovą, kuris mėgino sutramdyti poste šaudžiusį karį (mieste buvo 6 tokie postai). Svarstant šį įvykį neeiliniame partijos apskrities komiteto posėdyje, karinis komisaras kpt. Tkačenka pasakė: „Aš noriu atkreipti dėmesį į tai, kad kai kurie kovotojai negerai žiūri į Lietuvos jaunimą, juos visus laiko banditais". Tame posėdyje dalyvavęs LKP(b) CK įgaliotinis P. Šimėnas kalbėjo: „[...] įgulos kovotojai atvyko čia kovoti su banditais, o kai kurie iš jų elgiasi kaip banditai". Toliau dėstė, jog dažnai girti kariai įsiverždavo į namus, grasindami ginklu reikalaudavo maisto, degtinės ir kitko[32].

27 Ibid., ap. 18, b. 158,l. 64. LKP(b) CK susirašinėjimas apie politinę padėtį apskrityse ir kt. klausimais.
28 Ibid., l.93.
29 Ibid., l. 106.
30 Ibid., ap. 8, b. 157,l. 191-193. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos komitetais.
31 Ibid., b. 177,l. 6-8. LKP(b) CK ir partijos komitetų informacijos apie kovas su pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis.
32 Ibid., f. 341, ap. 341/18, b. 5,l. 2. Partijos Utenos aps. komiteto ypatingasis aplankas.

F. Bieliauskas (tuo metu - partijos Kauno m. komiteto propagandos sekretorius), apsilankęs Kruonyje, Pakuonyje ir Čekiškėje, 1945 m. birželio 29 d. rašė LKP(b) CK sekretoriui K. Preikšui, kad sovietų valdžiai labai kenkia čekistų savavaliavimai. Jie žmogų dažnai primuša, paskui paleidžia. „[...] atsiųsti draugai rusai mano, kad visi vietos gyventojai [yra] banditai arba susiję su jais, o vietinis aktyvas draugus rusus vadina girtuokliais". Mėnesį anksčiau tam pačiam sekretoriui rašytame pranešime apie NKVD kariuomenės Čekiškės vlsč. kaip banditus nušautus 9 valstiečius (kai kurių išvardytos pavardės), F. Bieliauskas teigė (kalba netaisyta): „[...] čia įvyko didelis nusikaltimas, kylantis iš to, kad dauguma rusų draugų, atsiųstų į pagalbą kovoti su banditais, turi neteisingą įsivaizdavimą apie vietinius lietuvius gyventojus: atseit jie visi banditai, į ką bešauni, vis tiek į tikslą pataikai". Tų valstiečių sušaudymo metu NKVD valsčiaus viršininku buvo Kačkinas, didelis girtuoklis. F. Bieliausko teigimu, vos tik atsiradęs Čekiškėje jis pareiškė: „[...] ne mylėti mane turi vietiniai, o bijoti, teroru aš įvesiu tvarką". Apibendrinta: „[...] apskritai NKVD-NKGB organų darbas yra labai prastas [...], šimtai gerų pranešimų [t. y. skaitomų visuomenei. - *J.* S.] vargiai ištaisys tą žalą, kurią padarė mūsų valdžios atstovai savo neteisėtais ir nusikalstamais veiksmais"[33].

Čekistai partinėms institucijoms už mėginimus nors truputį juos kritikuoti atsilygindavo išsamiais pranešimais į Maskvą, galėjusiais turėti didelių padarinių. Tuo ypač pasižymėjo SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvoje gen. ltn. I. Tkačenka, nuolat siuntęs į Maskvą skundus, taip pat ir prieš Maskvai lojalų A. Sniečkų. Antai 1945 m. gruodžio 27 d. pranešime SSRS NKVD ir NKGB vadovams L. Berijai ir Vsevolodui Merkulovui apie padėtį Alytaus aps. jis rašė: „Pogrindis atkakliai agituoja prieš rusus, vadindamas juos okupantais, tuo pat metu didelė dalis partinių tarybinių aktyvistų lietuvių nedalyvauja kovoje su nacionalistais ir jų ginkluotomis gaujomis. Yra atvejų, kai partiniai

ir tarybiniai darbuotojai susitaikėliškai elgiasi su nacionalistais, jiems pataikauja, o kai kurie tiesiog išduoda". Pranešime paminėta, jog Merkinės partorgo (partinio organizatoriaus) Mizero duktė pusantro mėnesio buvo partizanų būryje, paskui iš jo išėjo žvalgybiniais tikslais[34]. Beje, I. Tkačenkos priekaištai lietuviams kolaborantams iš dalies buvo teisingi. Tų kolaborantų buvo palyginti nedaug, tad tiek jie, tiek jų vadai Vilniuje manė, kad juos reikia tausoti, o apsaugoti juos turi rusų kariai. Nemaža dalis jų buvo nuėję tarnauti tik dėl pinigų ir valdžios.

I. Tkačenka tokias mintis dėstė ir ankstesniame, gruodžio 25 d. pranešime M. Suslovui apie padėtį Dzūkijoje, kai buvo rastas to krašto partizanų vado plk. ltn. J. Vitkaus-Kazimieraičio atsišaukimas, kuriame raginta rengti visuotinį sukilimą. Kita priežastis, paskatinusi čekistą rašyti ir veikti, buvo gruodžio 15 d. Adolfo Ramanausko-Vanago suorganizuotas Merkinės puolimas. I. Tkačenka rašė: „Būtina pažymėti, kad tose apskrityse nesant būtino masinio aiškinamojo darbo, pastaruoju metu atsiradęs nesuprantamas žemutinio tarybinio partinio aktyvo pasyvumas ir kai kurių jų prisitaikymas prie nacionalistų ir sukilėlių veiksmų sudaro palankias aplinkybes sukilimui". Jis išvardijo, kokių priemonių imtasi siekiant užbėgti įvykiams už akių: 1. Į Alytaus aps. nusiųstas šarvuotas traukinys su manevrine desanto grupe ir 3 šarvuočiai. Iš pulkų mokyklų (prie kiekvieno pulko štabo buvo mokomoji kuopa, kurioje buvo rengiami seržantai) sudaromas jungtinis judrusis būrys ir nuo gruodžio 27 d. jis veiks vadovaujamas gen. P. Vetrovo. Apskrityje esančiam batalionui sustiprinti iš Vilniaus aps. siunčiama pulko mokykla ir 2 kuopos. Papildomai siunčiami 55 operatyvininkai, vadovauja-

33 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 177,l. 44-48, 52. LKP(b) CK ir partijos komitetų informacijos apie kovas su pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis.

34 LYA, f. 1, ap. 10, b. 23,l. 240. LTSR NKGB pranešimai, spec. pranešimai M. Suslovui, A. Sniečkui, TSRS NKGB.

mi LSSR NKVD liaudies komisaro Juozo Bartašiūno ir NKVD OBB skyriaus viršininko Boriso Burylino. 2. Į Marijampolės ir Lazdijų aps. pasiųsti 5 šarvuočiai, o į pagalbą pasienio jungtiniam būriui iš Klaipėdos perkeltas batalionas, iš Instenburgo - pulko mokykla ir minosvaidininkų kuopa. Papildomai siunčiama 90 operatyvininkų, vadovaujamų LSSR NKGB liaudies komisaro pavaduotojo plk. Iljos Kurovo. 3. SSRS NKVD nurodymu iš Gardino į Alytaus ir Lazdijų aps. perkeltas 113-asis pasieniečių pulkas[35].

Taigi tais laikais okupantų kalbos apie agitaciją ir propagandą, apie dvasinį poveikį žmonėms, lietuvių ir rusų santykius ir t. t. baigdavosi kariuomenės pasiuntimu į kurią nors apskritį. Ypač buvo siaubiama Pietų Lietuva, Dzūkija ir Suvalkija, nes pogrindis ten buvo gerai susiorganizavęs ir stiprus, žmonės itin patriotiškai nusiteikę, pagaliau ten buvo likusi vienintelė siena su sąlyginai nepriklausoma Lenkija.

APIE KOVAS SU PARTIZANAIS IR JUOS PALAIKANČIAIS GYVENTOJAIS. Partinių aktyvistų ir čekistų raštuose tarsi grūmėsi dvi tendencijos. Viena vertus, buvo mėginama sumenkinti tautos pasipriešinimo mastą, teigiant, jog tai tik dalies išnaudotojų klasių atstovų beviltiškos pastangos sustabdyti istorijos vyksmą, lietuvių liaudies veržimąsi į socializmą. Antra vertus, neretai pasigirsdavo ir pagalbos šauksmai. Pirmosios gaidos vyravo LKP(b) CK atstovų kalbose ir raštuose, antrosios - apskrityse, valsčiuose dirbusiųjų lūpose ir raštuose.

Sovietų valdžios aparatą Ukmergėje organizavęs Gramazdinas LKP(b) CK informavo, kad „banditai“ veikia organizuotai, ir prašė atsiųsti bent 150 žmonių pastiprinimui. V. Vildžiūnas iš ten pat 1944 m. lapkričio 17 d. pranešė, jog iki tol apskrityje buvo žuvę 68 sovietiniai aktyvistai ir žuvę ar sužeisti 54 kariškiai. Jis vienas pirmųjų iškėlė partizanų šeimų klausimą, rašydamas, kad reikia smogti „banditizmui“, ypač „atskiriems banditizmo pasireiškimo lizdams - jų šeimoms“[36].

Vienas aktyvesnių partijos apskričių komitetų pirmųjų sekretorių, buvęs čekistas Antanas Paradauskas 1944 m. spalio 14 d. rašė iš Biržų į LKP(b) CK, kad iš apskrities pasitraukus kariuomenei labai išaugo „banditizmas". Pasak jo, į mišką išėjo buržuaziniai nacionalistai, su kuriais galima tik klasių kova, asmenys, nusikaltę sovietų valdžiai, ir asmenys, vengę tarnauti RA. Jo manymu, dvi pastarąsias į miškus išėjusias grupes reikia patraukti į savo pusę. Jis taip pat prašė atsiųsti NKVD kariuomenės dalinius [35] [36] [37]. Beje, tai buvo vienas pirmųjų komunistų funkcionierių mėginimų susigaudyti priešų gausybėje.

Maskva iš pat pradžių neliko abejinga įvykiams Lietuvoje. Ant vienos A. Guzevičiaus savo viršininkui Maskvoje V. Merkulovui nuolat siųstų ataskaitų ir pranešimų apie padėtį Lietuvoje yra tokia pastarojo rezoliucija: „Drg. Kobulovai. Reikės į pagalbą Lietuvos TSR NKGB pasiųsti kvalifikuotų darbuotojų nacionalistinių [neįskaitomas žodis] organizacijų likvidavimui". B. Kobulovas užrašė tokią rezoliuciją: „Skubiai. Drg. Litkens (?) Nuvykite į vietą liaudies komisaro nurodymų vykdymui. Prieš išvykdamas užeikite pas mane dėl [neįskaitomas žodis]"[38]. Be pranešimų apie esamą padėtį, į Maskvą buvo siunčiami vertimai iš „Lietuvių archyvo", Vinco Mickevičiaus-Krėvės rašto apie susitikimą su Viačeslavu Molotovu, Liudo Dovydėno pasakojimų ir kt. dokumentai. Buvo taip pat siunčiami žymesnių žmonių - pavyzdžiui, advokato Zigmo Toliušio - apklausos protokolai.

Į čekistų vadų rezoliucijas buvo greitai reaguojama. Apie 1944 m. liepos-gruodžio mėn. nuveiktus darbus I. Tkačenka pra-

35 Ibid., b. 18,l. 320. LTSR NKGB vadovybės pranešimai VKP(b) biurui Lietuvai.

36 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 7, b. 150, l. 110,129-130. Partijos apskričių komitetų pranešimai apie padėtį, kovą su pogrindžiu.

37 Ibid., l.28.

38 LYA, f. 1, ap. 10, b. 9, L 108. LTSR NKGB pranešimai TSRS NKGB.

nešė M. Suslovui. Buvo įkurti 9 operatyviniai sektoriai (vienas sekretorius apimdavo 3-5 apskritis, šitaip buvo suskaldoma visa šalies teritorija; kiekvienas sektorius turėjo savo štabą, kuris vadovavo kovai ir represijoms gerai žinodamas padėtį; kaip minėta, operatyviniai sektoriai dar buvo įkurti Čečėnijoje-Ingušijoje, Kryme ir Rytprūsiuose; 1945 m. birželio mėn. du - Alytaus ir Mažeikių - operatyviniai sektoriai buvo panaikinti ir iki 1946 m. vidurio, kai buvo panaikinta karo padėtis, Lietuvoje veikė 7 sektoriai). Į apskričių skyrius nusiųsti NKVD-NKGB įgaliotiniai darbams koordinuoti ir kovai organizuoti (jie turėjo pulkininkų ar generolų laipsnius, į Lietuvą atvažiuodavo ir iš kaimyninių respublikų; įgaliotiniai turėjo dideles galias). SSRS NKVD-NKGB leidimu 272 valsčiuose buvo įkurti NKVD-NKGB poskyriai. Iš Maskvos ir kitur atvyko 205 operatyviniai darbuotojai, dar papildomai pakviesta 400 čekistų. Tiesiogiai kovoje dalyvavo 12 pulkų, 16 370 karių[39]. Beje, čekistinės kariuomenės Lietuvoje buvo kur kas daugiau, nes buvo dar keli pulkai specializuotų dalinių (konvojinių, geležinkelių apsaugos ir kt.), taip pat veikė dideli junginiai (iki divizijos dydžio), perkeliami iš kaimyninių šalių, dažniausiai Gudijos. Atvykdavo būriai iš įvairių Sovietų Sąjungos čekistinių mokyklų atlikti „praktikos“. Prireikus kovai su partizanais būdavo pasitelkiami ir gausūs RA daliniai (1946 m. Lietuvoje buvo dislokuota apie 10 RA įvairių kariuomenės rūšių divizijų).

Taigi nemažu srautu iš Maskvos ėjo „pagalba“, ir dėl to okupacinė valdžia Lietuvoje išsilaikė. Reikėjo suderinti čekistinių struktūrų ir partijos komitetų veiklą.

Ne tik čekistai operatyviniai darbuotojai, bet ir čekistinė kariuomenė nuolat buvo raginami veikti energingiau. SSRS NKVD liaudies komisaro pavaduotojo Sergejaus Kruglovo ir vidaus kariuomenės Pabaltijo apygardos štabo viršininko gen. Golovkos 1944 m. gruodžio 12 d. įsakyme kariuomenei, dislokuotai Lietuvos teritorijoje, rašoma: „Lietuvos TSR teritorijoje dislokuota

daug NKVD ir Raudonosios Armijos dalinių“, kurių tikslas - likviduoti pasipriešinimą, tačiau „[...] kai kurie vadai nusikalstamai delsia; tai panašu į bailumą“, jie „[...] nežino banditų veikimo taktikos, todėl dažnai susiduria su netikėtumais ir patiria nuostolių“[40].

Lietuvos partizanų ryžtas kovoti iki mirties už savo krašto laisvę stebino rusus. Jie fiksavo kai kuriuos reiškinius, bet nedrįso jų aiškinti. Kai 1945 m. pavasarį Veisiejų vlsč. Pomanci (Pazapsių?) kaime prie vieno kluono pasieniečiai nukovė partizanus Antaną Andriulionį, Kvedaravičių ir sunkiai sužeidė Mikelionį, pastarasis prieš mirtį pasakęs: „Aš esu Lietuvos partizanas ir mirti už laisvą Lietuvą nebijau“[41].

Laisvės troškimo vedami vyrai rinkosi drąsiųjų kelią - laisviems žūti. Tą jų ryžtą skatino daugumos žmonių palaikymas. Lazdijų aps. OBB poskyrio viršininkas Losevas savo ataskaitoje į Vilnių rašė: „Mes žinome atvejų, kai gaujos iki 100 žmonių vyksta per kaimą, o kai apie gaujos judėjimą klausiame gyventojų, šie apsimeta jų nematę ir nieko nepasako“ [42].

Kai kurie dabartiniai rusų tyrinėtojai Lietuvos partizanus pagarbiai vadina sukilėliais ir rašo, jog šių miško brolių ryžtas gyviems nepasiduoti paveikė net rusų karius - patekę į partizanų apsuptį, jie taip pat gyvi nepasiduodavo[43]. Partizanai taip elgėsi bijodami, kad neištvėrę nežmoniškų kankinimų išduos savo kovos draugus ir rėmėjus. Neretai, būdami sužeisti ar apsupti bunkeryje, vyrai sprogdindavosi prisidėję granatas prie veido. Dėl to būdavo sunku nustatyti žuvusiojo asmenybę, ir tai galėdavo artimuosius išgelbėti nuo represijų.

39 Ibid., b. 12,l. 15-19. Pranešimai VKP(b) CK biurui Lietuvai.

40 Ibid., ap. 3, b. 46, l. 126-128. Susirašinėjimo su M. Suslovu ir LKP(b) CK kopijos.

41 Ibid., b. 1214,l. 205. NKVD Lazdijų AS pranešimai.

42 Ibid., L 199.

43 J. Starkauskas, *Stribai,* p. 12.

Apskritai tuo metu - 1944 m. pabaigoje - iš apskričių į LKP(b) CK plaukė labai prieštaringi pranešimai. Vienus partinius funkcionierius įkvėpė kad ir tokia (ar panaši) A. Sniečkaus kalba CK III plenume 1944 m. rugpjūčio 27 d.: „Draugai, nereikia užmiršti, kad tarybų valdžia grįžo į Lietuvą, kad Raudonoji armija yra Lietuvoje“, todėl jie buvo puolę net į euforiją ir įsivaizdavo, kad pasipriešinimą okupacijai įveiks vien savo jėgomis. Kiti padėtį vertino kur kas realiau ir iš karto suprato, jog be kariuomenės pagalbos neišsivers.

LKP(b) CK IV plenume, kuris vyko 1944 m. gruodžio 27-30 d. ir kuriame buvo svarstytas VKP(b) CK nutarimas „Dėl Lietuvos TSR partinės organizacijos politinio darbo trūkumų ir uždavinių“ (tame nutarime svarbiausiu trūkumu laikyta tai, jog „prastai atskleidžiama lietuviškai vokiškų nacionalistų veikla“ ir nesugebama tą veiklą sutramdyti), partijos Kauno aps. komiteto sekretorius Jonas Pivoriūnas, prašęs ginklų, kalbėjo (kalba netaisyta): „Labai daug mūsų ištikimų žmonių, vėl gavusių žemę, samdiniai ir net vidutiniokai dega noru kovoti su nacionalistais. Mums nereikia pasieniečių, jėga valsčiuose rasis sava, reikia tik turėti ginklų. Tik tada bus politiškai teisinga, kai pati liaudis susidoros su liaudies priešais“. J. Pivoriūnui entuziastingai pritarė J. Paleckis: „[...] noriu pasveikinti Pivoriūno lozungą, kad lietuvių liaudis turi savo rankomis susidoroti su liaudies priešais“.

Tame pat plenume LSSR LKT pirmininkas Mečislovas Gedvilas, tada dar tvirtai laikęsis ortodoksinio marksizmo pozicijų, pasakė kelias originalias mintis. Pakalbėjęs apie ūkinius darbus ir užduotis, jis sakė: „Daugumai darbuotojų [sovietinių partinių darbuotojų. - *J.* S.] trūko pykčio ir neapykantos klasiniam priešui“. To pykčio ir neapykantos trūkumą jis aiškino tuo, kad po trejų metų atotrūkio (t. y. buvimo evakuacijoje Rusijoje ar kovojant fronte) daug kas idealizavo savo šalį, „užmiršo, kad priešas yra visada priešas, nesvarbu, kokia kalba jis kalba. Manėme, kad mūsų priešai - vokiečiai, o buožės ir buržuaziniai inte-

ligentai — avelės“. Antra priežastis, pasak jo, ta, jog gyventa respublikose, kur išnaudotojų klasės jau sutriuškintos, o Lietuvoje laukia smarki klasių kova. Trečia — manyta, jog grįžus bus dirbama taikos sąlygomis. Iš tikrųjų tik negailestinga kova padės atstatyti sugriautą ūkį[44].

Tame plenume M. Gedvilui pritarė kažkas iš kalbėjusiųjų (iš protokolų neaišku kas): „Mūsų įstaigose ir įmonėse dar dirba daug žmonių, kurie su didžiausiu pykčiu ir neapykanta žiūri į tarybinę liaudį ir Tarybų valdžią“. Esą LKT pirmininko pavaduotojas Jonas Bulovas pokalbyje yra pasakęs, kad į atvykusius iš kitur Lietuvoje žiūrima kaip į Maskvos agentus[45]. Atseit jei jau tokio rango žmonės taip kalba ir mąsto, tai ko norėti iš kitų.

Paties A. Sniečkaus ir jo aplinkos požiūrį į padėtį ir būdus jai „pagerinti“ atskleidė plenume skaitytas jo pranešimas (visus svarbiausius, „direktyvinius“ pranešimus visuose respublikiniuose partiniuose susirinkimuose skaitydavo A. Sniečkus iki pat savo mirties 1974 m.). Jo pranešimas (buvo trys to pranešimo variantai) vadinosi „Apie Lietuvos TSR partinių organizacijų politinio darbo trūkumus ir uždavinius“. Pranešimą sudarė aštuoni skyriai, atskleidžiantys svarbiausius to meto komunistų darbo barus ir jų veiklos kryptis: „1. Lietuviškai vokiški nacionalistai - vokiečių samdiniai ir lietuvių liaudies išdavikai. 2. Mūsų respublikos atstatymas. Mūsų klaidos ir politinio darbo trūkumai. 3. Vokiečių okupacijos padarinių žemės ūkyje likvidavimas, tarybinės žemėvaldos atkūrimas. 4. Kadrų sūstiprinimas - svarbiausia Lietuvos TSR partinių organizacijų užduotis. 5. Sustiprinti politinį darbą. 6. Padidinti politinių organizacijų politinį aktyvumą. 7. Masinės organizacijos. 8. Likviduoti lietuviškai vokiškų nacionalistų gaujas“. Paskutiniame skyriuje A. Sniečkus iš-

44 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 7, b. 10, l. 47, 156, 254-256. LKP(b) CK IV plenumo stenograma.

45 Ibid., l. 62.

vardijo pagrindinius kovos trūkumus. Pirmas trūkumas, kad su „gaujomis“ iki šiol „beveik išimtinai kovojo NKVD ir NKGB organai“. Politinės organizacijos į kovą nemobilizavo liaudies, reikia daugiau dėmesio skirti „liaudies gynėjams“. Antras trūkumas - neapginkluotas aktyvas[46]. Kurį laiką, ypač vykstant karui, komunistai, žinodami daugumos Lietuvos gyventojų antivokiškas nuotaikas, atkakliai mėgino įteigti, kad ginkluotą pasipriešinimą rusams organizavo vokiečiai. Pasibaigus karui, to absurdiško teiginio pamažu atsisakyta.

1944 m. pabaigoje pranešimuose iš apskričių ir valsčių giedrą komunistinį optimizmą keitė gilus pesimizmas ir priešingai. Partijos Rokiškio aps. komiteto pirmasis sekretorius A. Paradauskas pranešė A. Sniečkui, kad 1944 m. spalio 31 d. maždaug 20 partizanų puolė Pandėlį, išlaisvino 7 suimtuosius. Lapkričio 8 d. pultas Skapiškis, paimti visi valsčiaus vykdomojo komiteto dokumentai. Tą pačią dieną 30 partizanų puolė Jūžintus, mūšis truko keturias valandas, nužudytas valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas. „Padėtis kiekvieną dieną darosi sudėtingesnė, iš esmės galima sakyti, kad trijuose valsčiuose (Jūžintų, Skapiškio ir Panemunio) Tarybų valdžios nėra [...]. Kovoti savo jėgomis su tokio masto, koks dabar yra, banditizmu neįmanoma, mūsų aktyvas, milicija ir rėmimo grupės pagal savo jėgas kol kas pajėgūs [tik] gintis. Esant tokiai grėsmingai padėčiai apskrityje, prašome mums padėti - atsiųsti NKVD kariuomenę“. Visiškai tokios pat nuomonės buvo ir partijos Švenčionių aps. komiteto pirmasis sekretorius Stanislovas Apyvala. A. Sniečkui jis rašė, kad, norint sutriuškinti „gaujas“, reikia stiprinti įgulas visuose valsčiuose ir pačiuose Švenčionyse[47].

Prieš du mėnesius iš Rokiškio į A. Sniečkų buvo kreipęsis ir kitas partijos sekretorius - Pivunovas. Jo rašte skaitome: „[...] banditų grupės apskrityje šiuo metu veikia, kaip jiems patinka [...]. Didelė dalis valstiečių padeda banditams. Pastaruoju metu mūsų aktyvas bijo vykti į apylinkes [...]. Mes prašome skubiai

atsiųsti nors vieną divizioną [ištaisyta iš „vieną diviziją“. - *J.* S.] NKVD kariuomenės [...]. Beveik visas aktyvas saugo pats save, o praktinis darbas nukenčia“[46] [47] [48].

Ūkinių rūpesčių, kurių dar labiau padidėjo dėl netinkamo raudonarmiečių elgesio, kupinas partijos Tauragės aps. komiteto pirmojo sekretoriaus Petro Murausko 1944 m. spalio 17 d. raštas A. Sniečkui. Tuo metu apskrityje iš apšaudomų vietovių, taip pat ir iš Tauragės, gyventojai buvo iškeldinti, todėl reikėjo išsaugoti jų paliktą turtą, rengtis mobilizacijai, mokyklų atidarymui ir kitiems darbams. Sekretorius išvardijo sunkumus: nėra aktyvistų (pasak jo, prisistatė keletas buvusių partijos narių ir komjaunuolių, bet jis jais nepasitiki, o raudonųjų partizanų ir pogrindžio Tauragės aps. nebuvo), nėra transporto (visoje apskrityje — vienas „Viliukas“), be to, pasieniečiai užėmė geriausias patalpas, iškeldinę iš jų kitas įstaigas, yra tik du enkavedistai, bet jie nemoka lietuvių kalbos. Nėra privalomų prievolių, todėl valdžios vyrai sėdi nevalgę, o nuo vokiečių likusį maistą paėmė kariuomenė. Arklius ir karves varėsi vokiečiai, bet „[...] nemažai atvejų, kai ir raudonarmiečiai paėmė arklius važiavimui ar karves maistui“. Pasak sekretoriaus, iš gyventojų paliktų ūkių gyvulius išgrobstė evakuotieji iš SSRS ir suvalkiečiai. „Žmonių nuotaikos paaiškės uždėjus privalomas prievoles ir vykdant mobilizaciją“[49].

Iš Šiaulių pranešta, kad 90 proc. miesto sugriauta, o „[...] kariuomenė [plėšia] visa, kas buvo vertinga“.

Ypač grėsmingi pranešimai plaukė iš Alytaus aps. Partijos komiteto pirmasis sekretorius Vincas Sakalauskas 1944 m. lapkri-

46 Ibid., b. 13,l. 1-24. A. Sniečkaus pranešimas LKP(b) CK IV plenume.
47 Ibid., b. 89,l. 27, 33. Partijos apskričių komitetų pranešimai LKP(b) CK apie padėtį apskrityse.
48 Ibid., f. 331, ap. 331, b. 4,l. 3. Partijos Rokiškio aps. komiteto pranešimai apie partizanų puolimus.
49 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 1, l. 12-14. LKP(b) CK direktyviniai nurodymai ir kiti dokumentai.

čio 26 d. LKP(b) CK rašė: „Dėl nužudymų, sumušimų ir grasinimų kai kuriuose Alytaus apskrities valsčiuose visiškai, o kai kuriuose iš dalies tarybų valdžios organai dezorganizuoti. Pavyzdžiui, Daugų ir Merkinės valsčiuose nedirba nė vienas apylinkės pirmininkas“. Šį pranešimą papildė partijos Alytaus aps. komiteto kadrų sekretorius Balčiūnas (kalba netaisyta): „(...] mes jau dedame visas pastangas kovojant su banditizmu, bet mūsų vienų jėgų dėl šito trūksta, ir jei mes laiku nesusirūpinsim šituo reikalu, tai banditų valdžia bus kaimuose, nes mūsų žmonės, kaip minėjau, daugelyje vietų atsisako pareigų“[50].

Tuometinis partijos Vilkaviškio aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Piligrimas teigė, kad „gyventojai labai remia valdžią“. Jis džiaugėsi, kad gerai dirba čekistai, ypač „Smeršas“, kuris kaltininkus „labai greitai sunaikina“. Jam pritarė partijos Zarasų aps. komiteto pirmasis sekretorius A. Mėlynis, tvirtindamas, kad „Zarasų liaudies masių prisirišimo ir meilės tarybinei santvarkai negalėjo išrauti ir grobikai vokiečiai“. Vis dėlto ir jis manė, jog „didžiausias trukdymas atstatyme Tarybų valdžios tai, kad nėra vietos NKVD ir NKGB“[51].

Apie padėtį 1945 m. pirmoje pusėje Onuškio (Trakų aps.) ir Daugų (Alytaus aps.) valsčiuose pranešimą A. Sniečkui nusiuntė ten lankęsis Juozas Olekas. Jis rašė, kad Daugų vlsč. dėl „silpno tiek agitacinio, tiek represinio darbo iki tų metų pradžios banditai buvo šeimininkai. Visi senieji pirmininkai išžudyti“. Iš 8 apylinkių pirmininkų 4 negyvena savo darbo vietose, 4 nenakvoja namuose. Iš buvusių 80 „liaudies gynėjų“ liko 15, kiti žuvo, pabėgo, pasitraukė. Iš NKVD 10 valsčiaus etatų užimti 4. Partorgas, valsčiaus pirmininkas, jo pavaduotojas, sekretorius ir komsorgas per mėnesį gauna po 1200 g sviesto, 4 kg mėsos, 600 g cukraus, 400 g druskos. 26 mokytojai, gydytojas, veterinarijos gydytojas, zootechnikas, akušerė ir kt., — iš viso 35 žmonės per mėnesį gauna po 400 g riebalų, 1800 g mėsos, 200 g cukraus, 400 g druskos[52]. Taigi vargas buvo didžiulis. Sovietinio par- 72 72

tinio aparato darbuotojai maisto produktais, išskyrus druską, buvo aprūpinami beveik 3 kartus geriau už kitus valstybės samdomus darbuotojus. Bet ir „saviesiems“ skirtų maisto produktų užtekdavo tik pusei mėnesio.

Partijos Utenos aps. komiteto sekretorius Marganavičius 1945 m. vasario 20 d. informacijoje apie partizanų puolimus rašė, jog su jais mūšyje prie Vyžuonų žuvo 10 žmonių, iš jų valsčiaus partorgas, partijos apskrities komiteto instruktorius ir kiti. Kariuomenė nepadėjo, nes kovėsi kitoje vietoje, prie Utenos. Sekretorius išvardijo nemažai tuo metu vykusių mūšių ir susidūrimų. Jo išvada tokia (kalba netaisyta): „Tokiai padėčiai esant, darbas sustos visai, nes jau ištisai valsčiuose seniūnų nėra, atsisakė. Padėtis tokia, kaip buvo rudenį lapkričio mėnesį. Esama karinio dalinio kariuomenė ir milicija nespėja, nepajėgia ištaisyti padėties. Kreipkit dėmesį“. Prašė leisti naudoti represijas prieš partizanų šeimas[53].

Partijos Zarasų aps. komiteto antrasis sekretorius I. Kulibabinas 1945 m. kovo 12 d. LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjui D. Supikovui pateikė informaciją apie tai, jog apskrityje suimta 45 žmonės, daugiausia mokytojai ir mokyklų vadovai, kurie priklausė pogrindinėms organizacijoms. Jis teigė, kad dauguma inteligentų yra prieš sovietų valdžią ir tik nedidelė dalis - neutrali. Sekretorius pareiškė nuomonę, jog aukštosiose mokyklose reikia ugdyti savus kadrus iš darbininkų ir

50 Ibid., f. 1771, ap. 7, b. 148,l. 38, 76, 8l. Partijos apskričių komitetų pažymos, pranešimai apie padėtį kovojant su pogrindžiu, kriminaliniais nusikaltėliais, apie partijos komitetų veiklą.

51 Ibid., b. 149,l. 71-72. Partijos apskričių komitetų pažymos, pranešimai apie padėtį.

52 Ibid., ap. 8, b. 160,l.11-14. LKP(b) CK susirašinėjimas apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

53 Ibid., b. 177,l. 190-191. LKP(b) CK ir partijos apskričių komitetų informacijos apie kovas su pogrindžiu.

valstiečių. Pasak jo, tais metais į Kauno ir Vilniaus universitetus įstojo jaunimo iš buržuazinių klasių, tad jų studentus reikia „valyti“[54].

Panašiai apie inteligentus kalbėjo ir J. Baltušis. Su LKP(b) CK brigada pavažinėjęs po Ukmergės aps., 1945 m. birželio 28 d. jis pranešė (kalba netaisyta): „Gyventojų pasipiktinimas labai didelis. Daugelis rūsčiai kaltina Tarybų Lietuvos vyriausybę už minkštumą jų [t. y. partizanų. - *J.* S.] atžvilgiu ir reikalauja greičiau susidoroti su jais. Ypatingai piktinasi naujakuriai ir kaimo varguomenė. Inteligentija savo daugumoje laikosi nuošaliai arba net palaiko banditų pusę. Daugelis mokytojų, atrodo, turi tiesioginių ryšių su banditais“[55].

Bene svarbiausias to meto provincijos partinių veikėjų pranešimų leitmotyvas buvo karinės pagalbos prašymai. 1945 m. vasario mėn. iš Lietuvos išvedus III Baltarusijos ir I Pabaltijo frontų užnugario apsaugos 8 pasienio pulkus, partizanai visur pradėjo smarkiai pulti ir beveik visoje Lietuvoje paralyžiavo okupacinės sovietų valdžios veikimą. Valdžia tada praktiškai laikėsi tik apskričių ir iš dalies valsčių centruose bei tose kaimų vietovėse, kur tuo metu buvo operacijas vykdanti sovietinė kariuomenė. Begaliniai, net panikos kupini prašymai buvo patenkinti - 1945 m. birželio mėn. į Lietuvą iš Rytprūsių ir Latvijos buvo įvesti 9 pasienio pulkai; jie turėjo padėti 4-osios SD pulkams, stribams ir ginkluotiems aktyvistams. Beje, kariuomenės įvedimas išgelbėjo valsčių aktyvistus nuo visiško jų sunaikinimo. Vietinių kolaborantų apsaugos ir karo su partizanais strategijos klausimas galutinai buvo išspręstas 1946 m. kovo mėn., kai LSSR NKVD liaudies komisaro J. Bartašiūno įsakymu apskričių ir valsčių centruose buvo įkurdinta 200 pastovių kariuomenės įgulų (iki tol dažniausiai kariauta kazokišku metodu - nusiaubus vieną apylinkę, valsčių ar apskritį, buvo persikeliama į kitą).

Partijos Kauno aps. komiteto pirmasis sekretorius Kazimieras Pivoriūnas dar 1944 m. gruodžio pabaigoje LKP(b) CK IV

plenume kalbėjo, kad gavus ginklų pati lietuvių liaudis sutriuškins nacionalistus. Anksčiau, rugpjūčio-rugsėjo mėn. į LKP(b) CK siųstuose pranešimuose jis dėstė tokias mintis (kalba netaisyta): „Gyventojai dar neatsitokėjo nuo karo. Jaučiamas abejingumas ir išlaukimas politinės žymės [...]. Kontrrevoliucinis elementas veikia neorganizuotai ir užsiriboja buvimu miškuose“. Truputį vėliau jis rašė, kad „liaudies masių nuotaika kasdien gerėja [...], didėja pasitikėjimas tarybų valdžia“, bet čia pat prašė didinti NKVD ir NKGB struktūras, konstatuodamas, kad „[...] tie organai beveik nedirba“. Didinti čekistų skaičių apskrityje ir valsčiuose buvo prašyta ir anksčiau[56].

Informatyvus ir palyginti nuosaikus buvo LKP(b) CK skyriaus vedėjo Boleslovo Baranausko 1944 m. pabaigoje rašytas pranešimas apie padėtį Vilkaviškio, Marijampolės ir Lazdijų aps. Anot jo, raudonarmiečiai visur plėšikauja, iš gyventojų atima vertingesnius daiktus - dviračius, radijo aparatus ir kt., NKVD operatyviniai darbuotojai kratų metu vagia, o buvę evakuotieji iš Rytų melagingai skundžia lietuvius, plėšia ir su prisiplėštu turtu keliauja namo[57].

Trakų aps. partiniame susirinkime, vykusiame 1945 m. sausio 10-11 d., Vievio vlsč. partorgas Trukšinas pranešė, kad iš 10 apylinkių pirmininkų dirba tik 3, kiti - nušauti, sumušti, jų ūkiai sunaikinti ir jie atsisako dirbti. Onuškio vlsč. partorgas Zapolskis kalbėjo, kad apylinkių pirmininkais rinko tuos, kurių pageidavo valstiečiai: „To pasėkoje buvo išrinkti banditai“. Biržų aps. partiniame susirinkime NKVD Daujėnų vlsč. poskyrio (VP)

54 Ibid., b. 158,l. 1-3. LKP(b) CK susirašinėjimas apie politinę padėtį apskrityse ir kt. klausimais.
55 Ibid., b. 160, I. 89-90. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos komitetais apie politinę padėtį apskrityse ir kt. klausimais.
56 Ibid., ap. 7, b. 149,l. 79, 86, 92. Partijos apskričių komitetų pažymos, pranešimai apie padėtį.
57 Ibid., l. 114-126.

viršininkas teigė: „Daujėnuose faktiškai nėra tarybų valdžios aparato, banditai jį išvijo į pogrindį“. Jo manymu, norint sėkmingai kovoti, reikia iš valsčiaus ištremti „banditų“ šeimas. Partijos Marijampolės aps. komiteto sekretorius Naudžiūnas 1945 m. gegužės 18 d. informacijoje LKP(b) CK pakartotinai prašė kariuomenės, nes suvešėjus augalijai „banditai išmuš visus tarybinius darbuotojus mieste ir kaime“[58].

1945 m. pavasarį partijos Šakių aps. komiteto pirmasis sekretorius E. Čipkus pranešė, jog partizanai Lekėčių vlsč. antra diena kaunasi su kariuomene, ir prašė LKP(b) CK atsiųsti skubią pagalbą[59].

Iškalbingi dar didesnių represijų nuolat reikalavusio partijos Kėdainių aps. komiteto pirmojo sekretoriaus J. Piligrimo pranešimai LKP(b) CK. 1945 m. gegužės 25 d. jis rašė (kalba netaisyta): „Apskrities ir valsčių VRLK bei naikinamųjų batalionų veikla yra visiškai bejėgė, praktiškai užkirsti besiplečiantį banditų terorą vietos saugumo organai nepajėgia. Jie lieka tik kaipo registratoriai įvykstančių faktų“. Išvardijęs keletą partizanų puolimų, toliau rašė: „Visų šių įvykių išdavoje padėtis apskrityje yra netikra ir pašlijusi. Tarybinis aparatas valsčiuose, ypač apylinkėse, yra išmuštas iš Tarybinių vėžių, pravedinėti bent kokius polit[inius] ūkiškuosius uždavinius nebus įmanoma. Iš kaimo veik visi Tarybiniai darbuotojai yra išsikraustę gyventi į valsčių centrus, o kaip Surviliškio valsčiaus vykdomas komitetas tokiose sąlygose atsisako visiškai dirbti [...]. Tam, kad nuslopinti išsiplečiantį banditizmą, reikalinga būtinai reguliarios kariuomenės, vietos saugumo organai savo jėgomis neapsidirbs. Reikalinga dar pakeisti nusistatymo bereikalingo minkštumo banditų šeimų atžvilgiu, taikyti joms tam tikras represijas, panaudoti visišką griežtumą bei izoliavimą nuo plačių masių“[60].

J. Piligrimo mintims pritarė LSSR AT Prezidiumo pirmininko pavaduotojas Karolis Didžiulis-Grosmanas. Vėliau, 1945 m. lapkričio 28 d., jis A. Sniečkui rašė, jog partijos komitetas ir

NKVD nuo partizanų tik ginasi, o ne puola. Vietų vadovai įsitikinę, kad be didelės kariuomenės pulti negalės[61]. Panašiai manė ir kiti sovietiniai partiniai veikėjai, tais pačiais klausimais LKP(b) CK rašę jau po pergalės prieš Vokietiją.

Gana objektyvių pranešimų buvo ir daugiau. LKP(b) CK brigados, kuri 1945 m. birželio 15—26 d. važinėjo po Biržų aps. agituodama už „banditizmo likvidavimą Biržų apskrityje“, vadovas Povilas Rotomskis (be jo, brigadoje buvo dar 4 žmonės) ataskaitoje rašė, kad brigada važiuodavo ir į kaimus, jei gaudavo apsaugą, bet daugelyje valsčių (Joniškėlio, Vabalninko, Krinčino ir kt.) milicija juos lydėti atsisakė. Jis pateikė tokias išvadas: 1. Vietos valdžia gyventojų sąskaita labai girtuokliauja. 2. Dauguma, taip pat ir saugumo darbuotojai, ima kyšius. 3. Stribai, be atlyginimų, dar ir patys apsirūpina plėšikaudami. 4. Reikia sugaudyti iš Rusijos atvykusius vadinamuosius maišelninkus, kurie pasakoja, kokie baisūs Rusijos kolūkiai, kaip ten badaujama. 5. Sustabdyti kariuomenės plėšikavimus, nes yra apiplėšti ištisi kaimai. 6. Biržų aps. kariuomenę reikia bent padvigubinti. Dar rašė, kad gyventojai labai bijo trėmimų, vos pamatę mašinas, ištisi kaimai išsibėgioja. Kitoje pažymoje P. Rotomskis išvardijo 27 moksleivių klausimus, atsiųstus rašteliuose, iš kurių tik vienas - prosovietinis, visi kiti - antisovietiniai[62].

1944-1945 m. laikotarpis okupantams ir kolaborantams visoje Lietuvoje buvo ypač sunkus, provincijoje sovietų valdžia vos laikėsi. Bendrame antisovietinio pasipriešinimo fone išsiskyrė Pietų Lietuva - Suvalkija ir Dzūkija; ten anksčiausiai prasidėjo

58 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 246,l. 1, 24,144. Informacijos apie VKP(b) CK ir LKP(b) CK nutarimų vykdymą.
59 Ibid., l. 124.
60 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 50,l. 7-8. Partijos Kėdainių aps. komiteto pranešimai LKP(b) CK.
61 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 159,l. 76-78. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos apskričių, miestų komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.
62 Ibid., ap. 8, b. 157,l. 95-101, 103. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos apskričių komitetais.

atskirų partizanų būrių centralizavimas, tvarkymas, kariškos drausmės įvedimas ir t. t. Pietų Lietuvoje dar labiau išsiskyrė Alytaus aps. Dzūkijos vyrai, Alytaus gimnazistai ir inteligentai, vedami aukštų laisvės idealų, ėjo į miškus arba kūrė pogrindžio organizacijas. Todėl partijos Alytaus aps. komiteto pirmasis sekretorius Juozas Matačinskas 1945 m. kovo 27 d. rašte A. Sniečkui neperdėjo sakydamas, jog partizanai apskrityje daro ką nori, įveda savo įstatymus, baudžia mirties bausme, per 4 mėnesius nukovė apie 50 stribų. „NKVD organai ir NKVD batalionas visiškai bejėgiai". Jei kartais ir sužinoma, kur laikosi „gaujos", neturima transporto kariuomenei pervežti[63].

Motiejus Šumauskas (tuo metu - LSSR LKT pirmininko pavaduotojas), su agitatorių brigada apsilankęs Panevėžio ir Biržų aps., A. Sniečkui 1945 m. birželio 29 d. rašytame pranešime siūlė čekistinės kariuomenės įgulas įkurdinti visuose valsčių centruose, o ne tik kai kuriuose; anot jo, tai „padrąsintų mūsų šalininkus". Dar rašė, jog kai kuriuose valsčiuose milicininkai ir „liaudies gynėjai" iš baimės atsisakė juos lydėti į apylinkes. Pasak jo, NKVD-NKGB „organai" dirba silpnai, dauguma jų darbuotojų girtuokliauja. Jam būnant Biržuose, į partijos komitetą buvo kviečiami NKVD ir NKGB apskrities skyrių viršininkai Ivanas Popovas ir Fiodoras Besonovas, bet neatėjo, nes buvo girti[64].

Gana atvirais samprotavimais įdomus į Rokiškio aps. vykusios LKP(b) CK brigados vadovo Marijono Gregorausko pranešimas. Jis rašė, jog „tarp inteligentų vyrauja įsitikinimas, kad būsianti atstatyta buvusi Lietuva; būdinga, kad tuo užsikrėtę ir daugelis naujakurių". Kaip ir dauguma komunistų funkcionierių, pranešimo pabaigoje teigė, jog kiekviename valsčiuje reikia turėti bent po kuopą karių, tačiau dabar visoje apskrityje — tik batalionas[65]. Kadangi 1945 m. rudenį Rokiškio aps. buvo 10 valsčių, tai jai „aptarnauti" reikėjo ne vieno, o trijų batalionų (batalioną sudarė 3 kuopos, kuopoje buvo apie 70 karių, batalione

kartu su štabu - apie 300 karių). 1945 ra. Lietuvoje buvo beveik 300 valsčių. Pasak kolaborantų, norint užtikrinti jų saugumą, valsčiuose turėjo būti dislokuota beveik šimtas batalionų arba daugiau kaip 30 pulkų. Savo marionetėms saugoti ir okupaciniam režimui išlaikyti Sovietų valstybė pajėgė skirti tik apie pusę prašomo kariuomenės kiekio.

Partiniai funkcionieriai ir čekistai mėgino ginkluotą pasipriešinimą nuslopinti įvairiomis priemonėmis, tarp kurių svarbiausia buvo ginkluota jėga. Tačiau iš čekistų arsenalo buvo traukiami ir kitokie „kovos būdai“ - provokacijos, infiltravimas į pogrindį, didesnį autoritetą turinčių žmonių verbavimas agentais ir t. t. Čekistų vadovybė 1945 m. birželio mėn. LKP(b) CK su džiaugsmu pranešė, kad „Lietuvos TSR NKGB iniciatyva Kauno katalikų metropolijos valdytojas prelatas Stanislovas Jokūbauskis raštu kreipėsi į parapijų klebonus, bažnyčių rektorius ir tikinčiuosius su prašymu nutraukti ginkluotą kovą, išeiti iš miškų. Jo kreipimasis buvo padaugintas 80 tūkst. egz.“[63 * * 66]

1945 m. vasarą iš apskričių į LKP(b) CK plaukė pranešimai, jog sovietų valdžia daugelyje vietovių visiškai nusilpo. Iš Marijampolės aps. pranešta, kad Sasnavos vlsč. iš 11 apylinkių tik dvi turi pirmininkus. Igliškėlių vlsč. nedirbo 11 apylinkių, Gudelių vlsč. - nė viena. Iš Šiaulių aps. pranešta, jog nedirba ne tik dauguma apylinkių, bet ir valsčių įstaigų. Gruzdžių vlsč. negalima išvykti nė į vieną apylinkę, visur pavojinga. LKP(b) CK atsakingasis organizatorius Georgijus Jacko liepos 27 d. iš Šiaulių aps. pranešė, kad „šiuo metu aktyvas nepasitiki naikintojais bei milicija ir vykdamas į kaimus reikalauja NKVD kariuomenės apsaugos“. Anot jo, apylinkių pirmininkai kai kur yra, „ta-

63 Ibid., b. 157,l. 48. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos apskričių komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

64 Ibid., b. 159,l. 117-119.

65 Ibid., l. 187-194.

66 LYA, f. 1, ap. 10, b. 10,l. 247. LTSR NKGB pranešimai.

čiau vykdo banditų reikalavimus“. LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjas D. Šupikovas A. Sniečkui 1945 m. rugpjūčio mėn. rašė, jog Ukmergės aps. Panoterių miestelyje viename pastate saugumo sumetimais susibūrė visi vietos sovietų valdžios pareigūnai. Ten vykdomojo komiteto pastate buvo NKVD darbuotojų butai, stribų bendrabutis, jame nakvodavo vykdomojo komiteto pirmininkas ir partorgas. Miestelyje nakvodavo ir apylinkių pirmininkai[67].

Beje, tuometinis LKP(b) CK instruktorius L. Kučinskas, aplankęs kelias Suvalkijos apskritis, apie padėtį Šakių aps. 1945 m. liepos 10 d. rašė, jog ten „apie tarybinę teisėtvarką sunku kalbėti. Jos mažai kas laikosi toje apskrityje. Netgi tarp NKVD ir milicijos darbuotojų kalbama: „Kodėl, kai mes atvykstame į valsčių ar kaimą, visi išsibėgioja?“[68]

Partizanai įnirtingai puolė, ypač vietinius kolaborantus, neleisdami sovietų okupacinės valdžios struktūroms įsigalėti, įsitvirtinti. Rusų karių neretai būdavo pasigailima. Tai rodo toks įvykis. 1944 m. gruodžio 12 d. 7 tankistai medžiojo miške ties Alovės ir Daugų vlsč. riba. Partizanai juos paėmė į nelaisvę, bet įsitikinę, kad tai ne enkavedistai, nuginklavę paleido. Kitą dieną 331-ojo pasienio pulko (PP) operatyvinė grupė, tankistų padedama, nustatė, kuriame vienkiemyje jie buvo nuginkluoti, ir suėmė tos sodybos šeimininką, sūnų ir žentą, o sodybą sudegino. Buvo suimti dar 24 žmonės[69]. Panašių atvejų Lietuvoje buvo ne dešimtys, o šimtai, jie vertė partizanus būti nuožmesniais. Partizanai visada vengė pulti rusų karius, nuo jų tik gynėsi. Štai kas rašoma viename 1945 m. vasarą išleistame Dzūkų rinktinės įsakyme, kuriame nurodyta partizanams išlaisvinti vežamus suimtuosius: „Vietinius palydovus likviduoti ir paslėpti, o rusus, jeigu jie pasidavė be pasipriešinimo, nuginkluoti ir paleisti“[70]. Beje, panašių nurodymų tuo metu ir vėliau yra išleidusios ir kitos partizanų rinktinės. Tuo tarpu su vietos rusais, daugiausia sentikiais, kurių dauguma entuziastingai sutiko savo tautiečių val-

džią tiek 1940 m., tiek 1944 m. ir kurių per 50 proc. tinkamo amžiaus vyrų įstojo į stribus ir miliciją, buvo elgiamasi griežtai. Kaip pranešta LKP(b) CK iš Panevėžio aps., vien 1945 m. spalio 11-26 d. prieš sentikių kaimus toje apskrityje partizanai surengė 11 puolimų, buvo konfiskuotas apie 100 šeimų turtas. Po to likusieji su visais gyvuliais eidavo nakvoti į Viešintas[71].

LSSR paruošų liaudies komisaras Kazimieras Banys, apsilankęs Utenos aps., 1945 m. birželio 30 d. pranešime M. Gedvilui ir A. Sniečkui rašė, jog atsakydamas į vietos gyventojų klausimus jautęs „nepalankią nuotaiką“. Jis išvardijo 24 žmonių skundus (taip pat dėl nušovimo), kurie, jo nuomone, yra pagrįsti. Teigė, jog dauguma „liaudies gynėjų“ - buvę kriminaliniai nusikaltėliai, tęsiantys savo darbą. Valstiečiai jam sakę: „Kur skųsies, dar nušaus“. Apie NKVD rašė: „Tai kovos su banditizmu priedanga, dažnai rūpinamasi asmeniškais reikalais“. Pasak jo, žmonės bijo kolektyvizacijos ir trėmimų, netiki rinkimų laisve. NKVD Tauragnų VP viršininkas Panskis apylinkių pirmininkų susirinkime uždraudė kalbėti lietuviškai, lietuvių kalbą pavadino „banditiška“. K. Banys padarė tokias išvadas: „Partiniai ir tarybiniai organai visiškai atitrūkę nuo masių. Savo veikimui neturi jokios bazės. Net darbininkai ir tarnautojai nepatenkinti savo materialine padėtimi. Girdi, kad nors duona normaliai aprūpintų“[72].

Beje, reikia pažymėti, kad tokie komunistai kaip K. Banys, matyt, turėję tautinių aspiracijų ir bent kiek žmoniškumo, pa-

67 Ibid., b. 247,l.19, 26-27, 31, 70-79. Informacijos LKP(b) CK, parengtos M. Žukausko.

68 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 177,l. 66. LKP(b) CK ir partijos komitetų informacijos apie kovas su pogrindžiu.

69 LVA, f. 1, ap. 3, b. 803, L 72. NKVD Alytaus AS pranešimai.

70 Ibid., b. 811,l. 77. LTSR NKGB vadovybės pranešimai.

71 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 247, L 96. Informacijos LKP(b) CK, parengtos M. Žukausko.

72 Ibid., b. 160, l. 111-120. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos komitetais apie politinę padėtį apskrityse ir kt. klausimais.

mažu buvo iš savo postų pašalinti (tai padarė čekistai, gavę tylų A. Sniečkaus pritarimą), o vienas kitas nuteistas kalėti. Juos keitė jau ne vien idėjiniai komunistai, bet ir prie jų prisiplakę įvairūs perėjūnai.

Pokario pasipriešinimas okupacijai Lietuvoje buvo visuotinis. Jame dalyvavo įvairaus amžiaus ir profesijų bei įsitikinimų ir net pomėgių žmonės, be abejo, daugiausia bebaimis jaunimas, taip pat ir sportininkai. Štai kas rašoma NKGB Kauno m. viršininko pranešime LSSR NKGB liaudies komisarui A. Guzevičiui apie Lietuvos sportininkų kolonos pasirengimą dalyvauti 1945 m. rugpjūčio 12 d. parade Maskvoje. Iš numatytų toje Lietuvos delegacijoje 169 kauniečių buvo atmesta 30 žmonių. Vis dėlto net ir palyginti nedidelę kauniečių grupę turėjo „aptarnauti“ 2 agentai ir 13 informatorių. Raudonojoje aikštėje parodomąsias rungtynes turėjo žaisti Lietuvos ir Estijos krepšininkai, tačiau kadangi trijų Lietuvos rinktinės žaidėjų pavardės buvo įtrauktos į suimtinų asmenų sąrašą, numatyta prašyti SSRS NKGB neleisti Lietuvos krepšininkams dalyvauti parade Maskvoje[73].

To meto politinę padėtį Lietuvoje gana objektyviai apibendrino 1945 m. rugpjūčio 23—24 d. vykęs LKP(b) CK VII plenumas, sušauktas po garsiojo VKP(b) CK 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimo „Dėl LKP(b) CK partinio politinio darbo trūkumų ir klaidų“. Partijos Vilniaus m. komiteto pirmojo sekretoriaus Aleksejaus Čistiakovo žodžiais, padėtis buvo tokia, kad „priešas dar turi galimybę kai kur sužlugdyti partijos ir vyriausybės priemones. Priešas dar turi galimybę kai kur būti stipresnis už mus“. M. Suslovas VKP(b) CK nutarimo priėmimo priežastis ir padėtį Lietuvoje minėto plenumo metu apibūdino konkrečiau. Pasak jo, priimdamas nutarimą, VKP(b) CK atsižvelgė į tai, kad „Lietuvos Respublikoje iki šiol plačiai veikia lietuviškai vokiškos gaujos [...]. VKP(b) CK kelia nerimą tokia padėtis [...]“. Didžiausias LKP(b) trūkumas - neryžtingumas ir neoperatyvumas. „Lietuvos KP(b) CK nesiėmė visų reikiamų politinių ir organizacinių priemonių

ryžtingam puolimui Esą kovoti pavedama NKVD-NKGB, o partinės institucijos nusišalina, administracinių priemonių (t. y. represinių) nesustiprina politiniu darbu. M. Suslovas citavo VKP(b) CK nutarimą (Lietuvos archyvuose jo nėra): „Pagrindinė Lietuvos KP(b) CK ir partijos apskričių komitetų klaida yra ta, kad jie nesugebėjo pakelti darbo žmonių į kovą su liaudžiai priešiškomis buržuazinių nacionalistų gaujomis“ [74].

Plenume kalbėjo ir vienas iš Lietuvos „šefų“ - SSRS NKGB liaudies komisaro pavaduotojas B. Kobulovas. Jis pranešė, jog „drg. Suslovo prašymu Tarybinės žvalgybos vadovas drg. Berija komandiravo čia vadovaujančius čekistus, paskyręs jiems tam tikrą kiekį NKVD kariuomenės“, ir užtikrino: „[...] mes imsimės visų nuo mūsų priklausančių priemonių, kad artimiausiu metu įvykdytume drg. Berijos reikalavimą pribaigti Lietuvoje banditus“[75]. Net sąlyginai liberalus J. Paleckis, mėginęs švelniau kalbėti apie buožes (pasak jo, turtingumą lemia ne tik turimos žemės kiekis, bet ir jos kokybė) bei lietuvišką specifiką (Lietuvoje sovietų valdžia gyvuoja tik dveji metai ir dar yra klasinė visuomenė; nacionalinio jausmo gilumą lemia nacionalinio judėjimo jaunumas, 22 metus trukusi buržuazinė santvarka, valstietiškas šalies pobūdis ir šį jausmą sustiprinusi vokiečių okupacija), puolė į karingą retoriką (tikriausiai jį taip elgtis vertė baimė dėl savo posto; tuo metu buvo atleistas iš pareigų LSSR NKGB liaudies komisaras A. Guzevičius). Jis kalbėjo: „Mišką kerta - skiedros lekia. Pirštinėtas nepakovosi. Kur kovojama, ten gali būti atvejų, kai žūva be reikalo ir kai kas be reikalo gali nukentėti [...]. Valstybės saugumo organai - proletariato diktatūros organai“[76].

73 L Y A, f. 1, ap. 3, b. 163,l. 205. TSRS NKVD-NKGB įgaliotinio pranešimai.

74 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 16, l. 132, 283. LKP(b) CK VII plenumo stenograma.

75 Ibid., b. 90,l. 149-151. LKP(b) CK VII plenumo medžiaga.

76 Ibid., b. 16,l. 188-194. LKP(b) CK VII plenumo stenograma.

LKP(b) CK VII plenumo priimtame 24 paragrafų nutarime komunistų partijai iškelta nemažai užduočių — greičiau sutriuškinti pogrindį ir jo „gaujas“, atsikratyti pasyvumo ir į kovą pakelti mases, apginkluoti žemesnįjį aktyvą kaimuose, padidinti budrumą, išsivalyti nuo „buržuazinių nacionalistų“, aukštosiose mokyklose „pagerinti studentų sudėtį“, priimant daugiau komjaunuolių, darbininkų, samdinių, RA karių[77]. Visi šie nutarimo paragrafai daugmaž sėkmingai buvo vykdomi, išskyrus vieną, perkeltą iš VKP(b) CK nutarimo: visiems Lietuvoje dirbantiems komunistams išmokti kalbėti lietuviškai. Ta užduotis, ypač Lietuvoje dirbantiems rusams, buvo sunkiai įgyvendinama. LKP(b) CK Mokyklų skyriaus vedėjo pavaduotojas Vytautas Uogintas 1946 m. spalio 10 d. A. Sniečkui rašė, kad CK biuro nutarimas dėl lietuvių kalbos mokymosi jos nemokantiems komunistams nevykdomas; partijos apskričių komitetuose buvo įkurti būreliai, bet jie veikė labai trumpai[78]. Dauguma rusų į Lietuvą žiūrėjo kaip į jų užkariautą kraštą ir talkinami kolaborantų pasiekė, kad lietuviai išmoko kalbėti rusiškai, o iš jų lietuviškai kalbėti išmoko tik pavieniai asmenys.

Po šio plenumo ir apskrityse pradėjo rastis nerealūs planai, numatantys greitą pogrindžio sutriuškinimą. 1945 m. rugsėjo 4 d. vykusiame uždarame Biržų aps. partiniame susirinkime LKP(b) CK atstovas V. Niunka kalbėjo: „Norint greitai sutriuškinti buržuazinį nacionalistinį pogrindį, būtina visam partiniam aktyvui ir visiems vadovams padėti operatyviniame čekistiniame darbe“. Tame susirinkime dalyvavęs NKVD AS viršininkas Fiodoras Stasenka užtikrino: „Čekistai prisiėmė įsipareigojimus rugsėjo mėnesį visiškai likviduoti vokiškai lietuviškas nacionalistines grupes“[79]. Beje, nutarimus per mėnesį kitą ar per pusmetį sutriuškinti pogrindį yra priėmę visi partijos apskričių komitetai, kai kurie, pavyzdžiui, Alytaus, po dvidešimt kartų. Apskritai tiek LKP(b) CK, tiek kitų partijos komitetų dauguma priimtų nutarimų likdavo popieriuje. Biurokratizmas partijoje buvo tvirtai įsigalėjęs.

Kokia baimė buvo apėmusi kolaborantus 1945 m. ir kokias jie matė išeitis, galima suprasti iš A. Sniečkaus kalbos, pasakytos 1945 m. gruodžio 6-7 d. vykusiame LKP(b) CK VIII plenume. Jis kalbėjo: „Partinės organizacijos turi visokeriopai stiprinti mūsų čekistinius organus, suaktyvinti jų veiklą, pačios aktyviai įsitraukti į kovą Pasak jo, partijos komitetai ir NKVD iš esmės turi pasikliauti savo jėgomis. „Tarp kai kurių apskričių vadovų pastebimi pasimetimo elementai. Kai kurie persigandę draugai kalba apie pasiuntimą į apskritį [išbraukta „vos ne ištisų divizijų“. - *J.* S.] gausių karinių dalinių. Tai neteisinga, tai nebolševikiška“[77] [78] * [77] [78] * [80]. Vis dėlto tiek Vilniuje, tiek Maskvoje buvo nutarta, kad geriausia išeitis - įkurdinti jau minėtas 200 įgulų daugumoje apskričių ir valsčių. Tai padėjo kolaborantams pasijusti saugesniems, o sovietų valdžia Lietuvoje dar labiau įsitvirtino. Tuo metu labai sumažėjo dokumentų, kuriuose būtų galima aptikti partinių funkcionierių atvirų samprotavimų. Už visus pradėjo kalbėti beveik vienas A. Sniečkus. Matyt, taip atsitiko todėl, kad postuose tvirčiau besijaučiantys partiniai funkcionieriai vis labiau priklausė nuo okupantų kariuomenės, kuri darėsi vis drausmingesnė, jos veikimas — efektyvesnis. Didžiulė agentų armija po truputį apraizgė visą šalį, įsiskverbė net į pogrindį. Partinių ir čekistinių veikėjų dokumentuose įsigalėjo iš A. Sniečkaus perimtas kovingo kalbėjimo stilius, pilnas biurokratinių štampų.

Ganėtinai atvira ir daugmaž objektyvi yra LKP(b) CK ataskaita, siųsta į Maskvą, apie tai, kaip vykdomas VKP(b) CK 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimas. Joje išvardyta, kiek partiza-

77 Ibid., l. 1-12.

78 Ibid., ap. 9, b. 243,l. 68. LKP(b) CK darbuotojų pažymos ir pranešimai apie LKP(b) CK biuro nutarimų vykdymą.

79 Ibid., f. 1093, ap. 1093, b. 1, l. 184-186. Partijos Biržų aps. komite to susirinkimų byla.

80 Ibid., f. 1771 ap. 8, b. 22, I. 11, 34. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK VIII plenume.

nų nušauta ir paimta gyvų iki 1945 m. rugsėjo 15 d. (atitinkamai 11 tūkst. ir 22 tūkst.; ne tik šie, bet ir dezertyrų, vengusiųjų tarnavimo RA, nušautų, suimtų ir pasidavusiųjų skaičiai yra gerokai padidinti; šiuo atveju melavo čekistai). Ataskaitoje paminėta, jog 1945 m. rugpjūčio 21 d. buvo priimtas LSSR LKT ir LKP(b) CK biuro nutarimas „Dėl žemės, gyvulių ir turto konfiskavimo banditų ir aktyvių banditų rėmėjų ūkiuose“, tačiau jo veikimas tuo metu buvo sustabdytas, nes gyventojus pradėta tremti už respublikos ribų. Po LKP(b) CK VII plenumo partijos apskričių komitetai kartu su NKVD ir NKGB sudarė operatyvinių čekistinių priemonių planus dėl atskirų „gaujų“ likvidavimo, dėl „liaudies gynėjų“ ir partinio politinio darbo stiprinimo. Tie planai aptarti ir LKP(b) CK tikrino, kaip jie vykdomi. Ataskaitoje apibendrinama, jog „padėtis respublikoje ir toliau tebėra labai įtempta. Didelė vidutiniųjų valstiečių, inteligentų, besimokančio jaunimo dalis ir toliau yra veikiama buržuazinės nacionalistinės ideologijos“. Mėginama sujungti visas antisovietines jėgas, tą darė Lietuvos laisvės armija (LLA), Lietuvos partizanų sąjunga (LPS) ir Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK'as) - organizacijos, kurios orientuojasi į Angliją ir JAV, tikėdamos karinio konflikto neišvengiamumu. „Respublikos partinė organizacija nepakėlė plačiųjų liaudies masių į kovą“, „organai“ (represiniai) neturi ryšio su gyventojais, nėra nacionalinių kadrų. Prašyta VKP(b) CK sustiprinti NKVD ir NKGB organus patyrusiais čekistais, įpareigoti SSRS NKVD atidaryti NKVD poskyrius tuose valsčiuose, kuriuose jų dar nėra (tuo metu dar nebuvo 65 valsčiuose)[81].

Įdomių teiginių, mėginimų apibendrinti yra niekieno nepasirašytame dokumente, kuris įvardytas kaip „Politinės padėties Respublikos apskrityse išdavos pagal CK įgaliotinių pranešimus, taip pat apie kovą su banditais pagal NKVD pranešimus. 1945 m. spalis“. Šiame dokumente rašoma, kad, sutriuškinus vokiečius, pogrindis tikisi, jog būtinai kils SSRS konfliktas su

Anglija bei JAV, ir todėl stengiasi rengiamą sukilimą suderinti su karo pradžia. Konstatuojama, jog visam pogrindžiui nepavyko susivienyti. Jis saugo savo kadrus, ruošia kovines grupes iš legaliai gyvenančių asmenų. Tuo tarpu NKVD-NKGB organai pasyvūs, nepuola, blogai dirba su agentais (rašoma, jog iš Raseinių pranešta, kad agentai buvo verčiami lydėti kariuomenę į partizanų buvimo vietą, ir todėl jie atsiskleidė). Tos pačios apskrities valsčių poskyriai nepalaiko ryšių (rašoma, jog „gaujos" vado Bulotos šeima ramiai gyvena savo ūkyje Šilavoto vlsč., nes Bulotos būrys veikia Prienų vlsč.). Didžiausias trūkumas yra tas, kad masės neįtraukiamos į kovą. Kai kur NKVD bijo masių, neapginkluoja aktyvo. Marijampolėje neapginkluotas net apskrities aktyvas. Nevisiškai panaudojamas „banditų" šeimų iškėlimas. Zarasų aps. iš 473 „banditų" šeimų likviduoti 179 ūkiai, iš dalies paliekant namus. Ir kitose vietovėse tokioms šeimoms leidžiama gyventi savo ūkiuose[82]. Šis sovietinių pareigūnų dokumentas, ko gero, yra pirmasis, kuriame mėginama apmąstyti pasipriešinimo mastą, jo siekius. Jame nurodoma, kaip tą pasipriešinimą palaužti.

Didžiulis išbandymas tiek pogrindžiui, tiek apskritai visiems Lietuvos gyventojams buvo pirmieji po reokupacijos 1946 m. vasario 10 d. vykę rinkimai į SSRS Aukščiausiąją Tarybą (AT). Derinant atvirą ir pasyvų pasipriešinimą, didelių aukų kaina (čekistų duomenimis, ikirinkiminiu laikotarpiu jie nukovė per 600 partizanų, dar apie 1 tūkst. paėmė į nelaisvę) iš esmės tie rinkimai buvo sužlugdyti. Oficialiais čekistų duomenimis, Alytaus aps. balsavo 32 proc., Marijampolės - 54 proc., Lazdijų - 38 proc., Kretingos - 51 proc. ir t.t, rinkėjų. Įsikišus komunistų partijos CK, visose tose ir kitose apskrityse balsavusiųjų skaičius buvo padi-

81 Ibid., b. 242,l. 3-7. LKP(b) CK ataskaitos apie VKP(b) CK nutarimų vykdymą.

82 Ibid., b. 171,l. 125-132. LKP(b) CK ir partijos komitetų informacijos apie kovas su pogrindžiu.

dintas maždaug iki 90 proc.[83] Per visą stalininį laikotarpį (iš dalies ir per visą okupacinį laikotarpį) rinkimai Lietuvoje buvo vykdomi su okupacinės kariuomenės pagalba. Iš bent kiek patikimesnių vietinių žmonių būdavo sudaromos rinkimų komisijos, rinkimų apylinkių apsaugai skiriami ginkluoti aktyvistai, milicininkai ir stribai; lemiamoji jėga čia buvo čekistinė kariuomenė. Prieš rinkimus ir rinkimų metu joje buvo skelbiama karinė parengtis, visi kariai išsiunčiami į įvairaus tipo postus. Kiekvienoje apskrityje (nuo 1950 m. - rajone) partijos komitetai sudarydavo detalius planus su nurodymais operatyvininkams ir jų kariuomenei, kaip elgtis ikirinkiminiu metu ir per rinkimus. Antai partijos Vilkaviškio aps. komiteto pirmasis sekretorius Vaclovas Jarmuševičius 1947 m. vasario 4 d. pasirašė nutarimą, kuriame nurodyta, kaip turi būti gabenami dokumentai per rinkimus į LSSR AT: ,,a) nuo rinkimų apylinkės iki valsčių centro [vyksta] visa įgula su karininku. Įvykdžiusi šią užduotį, įgula grįžta į rinkimų apylinkę ir laukia tolesnių nurodymų; b) nuo valsčiaus centro iki apygardos komisijos [vyksta] kariuomenės įgulų rezervai ir milicijos mokyklos 10 žmonių su rankiniu kulkosvaidžiu, vadovaujami karininko ir operatyvininko; c) nuo apygardos komisijos iki apskrities centro — kariuomenės įgulų rezervo 15 žmonių su dviem kulkosvaidžiais, vadovaujami karininko ir operatyvininko“[84]. Apskritai kalbant apie 1946 m. rinkimus galima pasakyti, jog čekistai ir komunistai nujautė, kad tie rinkimai gali sužlugti, ir jiems aktyviai rengėsi. Apskrityse buvo sudarinėjami įvairūs planai, kuriuos tvirtindavo aukščiausieji čekistų vadai. NKVD Utenos AS parengtame 8 puslapių plane, patvirtintame LSSR NKVD liaudies komisaro pavaduotojo P. Kapralovo, apžvelgta politinė padėtis apskrityje, išdėstyta, kiek yra ir kiek reikia apsaugos rinkimų apylinkėms ir t. t. Jame rašoma: „Šitas baltųjų sukilėlių elementas, kovoje su Tarybiniais organais turėdamas tikslą atitraukti gyventojus nuo Tarybų valdžios, terorizuoja Tarybų valdžiai lojalius varguolius ir vidutiniuosius vals-

tiečius, juos žudo, muša, plėšia ir gąsdina per pogrindžio spaudą. Dėl to gyventojai bijo kreiptis į Tarybinius organus, o tai gali paveikti rinkimų eigą". Plane išvardijamas visas apskrityje tuo metu buvęs „priešiškas elementas": 667 tautininkų partijos nariai, 2407 šauliai, 1800 jaunalietuvių, 105 buvę policininkai, 50 buvusių karininkų, 40 kunigų. Rašoma, kad iš maždaug 600 buvusių 1941 m. sukilėlių daugelis išėjo į mišką[85].

Iš tiesų partizanai kartais nuteisdavo ir mirties bausme, tačiau ne „nekaltus tarybinius žmones", o tuos, kurie buvo lojalūs sovietų valdžiai, t. y. palaikė okupacinę valdžią, dažniausiai jai ir šnipinėjo. Partijos Kėdainių vlsč. sekretorius 1947 m. spalio 15 d. vykusiame apskrities partinio aktyvo susirinkime kalbėjo: „Blogai dirba mūsų MGB organai. Nacionalistinis pogrindis iš mūsų eilių išplėšė geriausius aktyvistus"[86]. NKVD Alytaus AS viršininkas pranešime apie 1945 m. lapkričio mėn. „darbo rezultatus" rašė, kad tą mėnesį iš apskrities agentų tinklo buvo išmesti 24 informatoriai — iš jų 6 buvo partizanų nužudyti, 7 išvyko kitur, 3 išėjo pas partizanus, 1 buvo „nereikalingas balastas", neteikęs informacijos, 9 dirbo ir vieniems, ir kitiems. Tuo metu Alytaus aps. buvo apie 380 informatorių, 60 agentų ir 5 rezidentai[87]. Taigi galima daryti prielaidą, kad per metus dėl įvairių priežasčių toje apskrityje galėjo būti netekta daugiau kaip pusės agentų bei informatorių, iš jų apie 16 proc. galėjo būti partizanų sušaudyti. (Keli žodžiai apie agentus, išėjusius pas par-

83 J. Starkauskas, „Lietuvos partizanų požiūris į sovietinius rinkimus", *Laisvės kovų archyvas,* 1996, Nr. 18, p. 161-183.

84 LYA LKP DS, f. 1555, ap. 1555, b. 51,l. 52. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto biuro protokolai.

85 Ibid., f. 341, ap. 341/18, b. 18, l. 4-12. Partijos Utenos aps. komiteto ypatingasis aplankas.

86 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 23,l. 167. Partijos Kėdainių aps. komiteto partinių susirinkimų ir plenumų protokolai.

87 LYA, f. 1, ap. 3, b. 12, l. 329. LTSR NKVD apskričių viršininkų ataskaitos.

tizanus. Kartais partizanai mėgindavo tarp agentų infiltruoti savus žmones, o kai šiems iškildavo pavojus būti suimtiems, jie išeidavo pas partizanus. Dažniausiai būdavo taip, kad čekistų verbuojamas žmogus, neretai priremtas įkalčių ar patyręs įgudusio tardytojo psichologinį spaudimą, laikinai palūždavo ir sutikdavo su čekistais bendradarbiauti. Vėliau, ypač kai iš jo pareikalaudavo konkrečių darbų, t. y. išduoti, nematydamas kitos išeities, pasitraukdavo į mišką.)

Apskrityse tais laikais masiškai buvo keičiami sovietinių įstaigų darbuotojai, vis daugiau jų atsiųsdavo iš Rusijos. Vien Ukmergės aps. 1945 m. rugpjūčio-1946 m. birželio mėn. buvo atleisti 53 apylinkių pirmininkai (atleidimai daugiausia motyvuoti ryšiais su partizanais). Iš SSRS į apskritį iki 1947 m. pradžios buvo atvykę 87 žmonės, o 1946 m. iš darbo pašalinta 117, iš jų 42 tuoj pat suimti kaip „liaudies priešai“. Atleistas netgi partijos komiteto pirmasis sekretorius Eduardas Matulionis, kuris neva žmonos nurodymu į tam tikras pareigas skirdavo sovietų valdžiai priešiškus žmones, globojo buožes[88].

Pažymoje apie politinę padėtį Alytaus aps. rašoma: „Politinę padėtį tiek 1945 m., tiek 1946 m. galima apibūdinti kaip įnirtingą klasių kovą tarp varguomenės ir valstiečių naujakurių iš vienos pusės ir lietuvių buržuazinių nacionalistų iš kitos pusės; pastarieji stengiasi gyventojus įbauginti ir atitraukti juos nuo aktyvaus dalyvavimo Tarybų valdžios vykdomose priemonėse“. Toliau rašoma, kad gimnazijose iš 1160 mokinių tik 7 komjaunuoliai, „liaudies gynėjų“ etatų yra 500, bet užimta tik 170[89]. Pažymą rašęs pareigūnas, matyt, buvo šiek tiek susipažinęs su marksizmo teorija. Vadovaudamiesi klasių kovos teorija šitaip tuometinę padėtį Lietuvoje traktavo dauguma to meto komunistų.

Iš tiesų dauguma Lietuvos gyventojų naująją Lietuvos okupaciją laikė ne darbo žmonių išvadavimu iš kapitalistų jungo, o Rusijos imperijos kolonijinės politikos tęsiniu, tik įvilktu į naują rūbą, ir tam priešinosi visi gyventojų sluoksniai tolygiai. Tačiau pagrindiniai komunistinio teroro smūgiai buvo nukreipia- 90

mi prieš geriau gyvenančius, labiau išsimokslinusius asmenis. Čekistai ir sovietiniai prokurorai, be abejo, klastodami duomenis, pagal įvairiu laiku darytus apskaičiavimus nustatė, kad tarp žuvusiųjų ir suimtųjų „klasiniai priešai“ (kapitalistai, buožės, dvarininkai, dvasininkai) sudaro tik nuo 7,5 proc. iki 24 proc. Tokią padėtį mėginta aiškinti įvairiai - prasta agitacija ir propaganda, žmonių tamsumu, partizanų teroro baime, buožių kurstymu, sovietų valdžios atstovų neteisėtais veiksmais, nacionalistiniais ir religiniais jausmais, jaunimo romantizmu, giminystės ryšiais ir t. t.[90]

Didelį vaidmenį, ypač 1945 m., atliko vadinamoji legalizacija — partizanų pasidavimas sovietų valdžios organams, kurie už atsisakymą su jais kovoti ar pasyviai priešintis dovanodavo „kaltes“ ir pasidavusieji, gavę dokumentus, galėdavo neva laisvai gyventi. Šis neva humaniškas, komunistams nebūdingas elgesys dažniausiai turėjo nevienareikšmių padarinių.

Dar vykstant karui, 1945 m. vasario 10 d. vyriausybė ir partijos CK kreipėsi į gyventojus dėl legalizacijos. J. Paleckio, M. Gedvilo ir A. Sniečkaus pasirašytame kreipimesi išsakomos tokios mintys. Jei vokiečiai neįveikė SSRS, tai ką padarysite jūs, „saujelė banditų“. Palikusiems „gaujas“ garantuojamas saugumas. Net vadai, jei gailėsis „prieš liaudį“, bus amnestuoti. Daug jau atėjo, neina tik tie, kurių „dvasia vokiečių velniui parduota [...]. Todėl vienintelė išeitis — patiems gaujų dalyviams susidoroti su tokiais gaujų vadeivomis“. Kreipimesi mėginama besipriešinančiuosius suplakti su vokiečiais, aiškinama, ką vokiečiai padarė ir ko jie siekė.

88 LYA LKP DS, f. 78, ap. 1, b. 65, l. 20, 35. Partijos Ukmergės aps. komiteto kadrų byla.

89 Ibid., f. 1308, ap. 2, b. 9,l. 5-7. Partijos Alytaus aps. komiteto siunčiamųjų raštų byla.

90 J. Starkauskas, „Partizanų, jų rėmėjų ir ryšininkų socialinė kilmė", Genocidas ir rezistencija, 2003, Nr. (2)14, p. 125-128.

Pirmą raginimą legalizuotis 1945 m. gegužės 25 d. paskelbė LSSR NKVD liaudies komisaras J. Bartašiūnas, o 1946 m. vasario 15 d. ta tema jis paskelbė ir įsaką. Tų pačių metų kovo 5 d. LSSR AT Prezidiumas, MT ir LKP(b) CK kreipėsi į įvairius nelegalus, ragindami legalizuotis. Tokie kreipimaisi įvairia forma buvo kartojami iki 1956 m. Čekistų teigimu, 1944 m. rugpjūčio-1957 m. liepos 25 d. legalizavosi 38 838 žmonės, tarp jų 8350 partizanų[91] (kiti buvo vengę tarnavimo RA ar iš jos dezertyravę, pabėgę nuo trėmimų ir suėmimų). Iš tikrųjų partizanų legalizavosi daugiau, tačiau dalis jų, nenorėdami išduoti draugus ir atiduoti ginklų (tokie buvę partizanai dažnai tapdavo rezerviniais kovotojais), legalizavosi apsimesdami vengusiais tarnavimo RA. Partizanų armijos, kurią sudarė apie 25 tūkst. vyrų, negalėjo sutalpinti Lietuvos miškai, o dar svarbiau — išmaitinti valstiečiai, todėl daug kur buvo legalizuojamasi pritariant vadams. Ten, kur vadai draudė legalizuotis, N. Gaškaitės-Žemaitienės teigimu, buvo daugiau išdavysčių, nes ne kiekvienas net idealistas galėjo ištverti sunkų partizanų gyvenimą, kupiną pavojų ir nepriteklių. Komunistai nepripažino garbingo priešų pasidavimo, kai ateinama ir pasakoma: „Aš pavargau (nematau tikslo, persigalvojau ir t.t.) ir nekovosiu su jumis, noriu tik ramiai gyventi“. Pasidavęs kovotojas turėjo liudyti savo atsidavimą išduodamas kovos draugus ir rėmėjus. Vis dėlto daliai 1945 m. legalizavusiųjų pavyko išvengti išdavysčių, nes jų, legalizavusiųjų, tuo metu buvo tiek daug, kad operatyviniai darbuotojai nesugebėjo jų „apdoroti“. Jei legalizavęsis asmuo gyveno itin ramiai, tai galėjo išvengti ir represijų, nors iki okupacijos pabaigos buvo įtrauktas į įtartinų ir sektinų žmonių sąrašą. Tuo tarpu mėginę vėliau legalizuotis asmenys beveik visuomet būdavo „apdorojami“ ir jiems paprastai likdavo trys keliai: arba bendradarbiauti su sovietiniu saugumu, arba vėl grįžti į mišką, arba būti teisiamiems. Praradę sveikatą, nematydami tikslo toliau kovoti ar dėl kitų priežasčių iš kovos pasitraukę žmonės rinkdavosi kitą rizikingą kelią: jie legalizuo-

davosi patys — pasidarydavo fiktyvius dokumentus. Už kyšį tą darbą atlikdavo kai kurie milicijos pasų skyrių viršininkai ar kiti tos įstaigos darbuotojai. Neretai ir patys saugumiečiai tuos dokumentus platino, bet vėliau juos gavusius asmenis suimdavo. Taigi vadinamoji legalizacija nebuvo vienareikšmė. Tariamas humaniškumas dažnai reiškė ne fizinį, bet dvasinį norėjusio legalizuotis žmogaus sunaikinimą. Tuo metu išsigelbėti dažniausiai buvo galima tik skundžiant kitus[92].

Pagal čekistų 1953 m. statistiką, įnirtingiausių kovų laikotarpiu - 1944-1945 m. - buvo nukauta 12 213 partizanų. Manoma, jog ne mažiau kaip trečdalis jų iš tikrųjų buvo ne partizanai, o nuo ėmimo į RA besislapstantys neginkluoti vyrai. Šitaip manyti verčia ne tik žmonių prisiminimai apie čekistų rengtas neginkluotų vyrų gaudynes, kurios neretai virsdavo žudynėmis, bet ir pačių čekistų dokumentai, ypač ataskaitos apie nušautus žmones ir kartu su jais paimtus ginklus. Mat tiek čekistinė, tiek partinė vadovybė nuolat įtardavo, kad norėdami gauti apdovanojimų ir premijų kariai nušaudavo niekuo dėtus žmones ir apiformindavo juos kaip partizanus. Beje, komunistai ne tiek gailėdavosi nušautų žmonių, kiek apgailestaudavo dėl to, kad „ne tas nušautas“, o „banditai“ ir toliau šeimininkauja. Norėdama šiek tiek kontroliuoti padėtį, vadovybė reikalaudavo, kad kartu su nukautųjų skaičiumi būtų pranešamas ir iš jų paimtų ginklų skaičius. Antai I. Tkačenka VKP(b) CK biurui Lietuvai 1945 m. rugpjūčio 11d. penkiadienėje ataskaitoje rašė, jog Alytaus aps. Simno vlsč. prie ežero buvo apsupta 70 žmonių „gauja“. Į pavakarę nukauta 31 žmogus, 5 paimti gyvi, o iš ginklų paimtas sunkusis kulkosvaidis, 2 šautuvai, 2 granatos ir raketinė. Suprasdami, jog atrodo mažai įtikėtina, kad tik kas ketvirtas-penktas

91 *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944-1953 metais,* p. 79-83, 490 ir kt.

92 J. Starkauskas, op. cit., p. 123-125.

partizanas buvo ginkluotas, čekistai sugalvodavo įvairių paaiškinimų. Pranešime M. Suslovui buvo rašoma, kad 1945 m. lapkričio 30 d. Trakų aps. šalia Geriūtės (?) kaimo stribai sutriuškino Aušros būrį — 9 nukovė, 3 sužeidė. Iš partizanų paėmė 2 pistoletus, 2 granatas, 3 žiūronus. „Dalį ginklų banditai įmetė į pelkę“[93].

Pokario žiaurumų aplinkoje, kai žmogaus gyvybė ir turtas buvo nuvertintas, pasitaikydavo ir vienas kitas anekdotiškas atvejis. Prie tokių anekdotiškų atvejų galima priskirti 1946 m. balandžio 26 d. LKP(b) CK surengtą valsčių partorgų pasitarimą. Jame buvo užsirašę kalbėti 39 žmonės, bet CK sekretorius D. Supikovas po 10 kalbėjusiųjų pasitarimą nutraukė, nes kai kurių kalbos buvo nerišlios ir sunkiai suprantamos. Vienas kitas savo mintis išdėstė aiškiai, suprantamai. Debeikių (Utenos aps.) partorgas Likas kalbėjo, kad „[...] tarybų valdžią diskredituoja atvykėliai iš Tarybų Sąjungos rytinių rajonų, jie vaikšto po kaimus, ubagauja, pasakoja nebūtus dalykus apie Tarybų Sąjungą, prašinėja grūdų ir kitko į...]“[94].

Maskva 1946 m. toliau mokė savo marionetes Lietuvoje „klasių kovos abėcėlės“. A. Sniečkus lapkričio 24 d. vykusiame LKP(b) CK XI plenume baigiamojoje kalboje pabrėžė, jog Maskvos nutarimas, t. y. VKP(b) CK 1946 m. spalio 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos KP(b) CK darbo“, „nurodo būdą, kaip įtvirtinti socializmą Lietuvoje“. Pasak jo, didžiausia Lietuvos komunistų klaida yra ta, kad nesimokoma klasių kovos įstatymų. Reikia mokytis marksizmo, sustiprinti kovą prieš keliaklupsčiavimą praeičiai. Nurodyta pulti buožes[95]. Taigi komunistai ieškojo naujų priešų.

Komunistų partijos gretos, kad ir ne itin sparčiai, augo. Dalis žmonių į ją stojo iš idėjinių paskatų, dar daugiau - karjeros sumetimais. Tai, kad į partiją, vadintą darbo žmonių avangardu, buvo stojama dėl karjeros, rodo jos narių sudėtis. Iš 1944 m. rugpjūčio mėn.-1946 m. spalio 1 d. naujai priimtų 2590 partijos

narių 302 buvo darbininkai, 2048 - tarnautojai. Partijoje buvo tik 90 valstiečių. Okupacinę šalies padėtį rodė ir partijos narių tautybės. 1946 m. spalio 1 d. iš tuo metu buvusių 15 342 partinių (tiek buvo kartu su įrašytais į laikinąją įskaitą) rusų buvo 8069, arba 56,6 proc., lietuvių - 3234, arba 22,7 proc., žydų - 972, arba 6,8 proc. ir t. t.[96] Kai kuriose vietovėse į partiją buvo priimama labai mažai naujų narių. Antai Šiaulių aps. Stačiūnų vlsč. partorgas Serafimovičius, teigė, kad „valsčiuje visi buožės ir banditai, priimti į partiją nėra ko“ (be jo, valsčiuje buvo dar 3 komunistai - vykdomojo komiteto pirmininkas bei MVD ir MGB valsčiaus poskyrių viršininkai)[97].

Padėtį ypač „karštose“ apskrityse svarstydavo LKP(b) CK biuras (plenumui ar suvažiavimui būdavo pateikiamos išvados). Prieš tai į tą apskritį, kurios padėtį rengtasi svarstyti, buvo siunčiamas LKP(b) CK darbuotojas, dažniausiai atsakingasis organizatorius; jo pažyma remiantis ir būdavo priimamas nutarimas. 1946 m. padėtis Alytaus aps. buvo svarstyta tris kartus (1945 m. - penkis kartus), tiek pat kartų - Lazdijų (1945 m. - taip pat penkis kartus), po du kartus Marijampolės (1945 m. - šešis kartus) ir Telšių aps. (1945 m. - taip pat du kartus), kitų žemiau išvardytų apskričių - po vieną kartą: Kauno (1945 m. - du kartus), Kėdainių (1945 m. - vieną kartą), Trakų (1945 m. - tris kartus), Panevėžio (1945 m. - tris kartus), Kretingos (1945 m. - du kartus), Biržų (1945 m. - tris kartus). 1945 ir 1946 m. buvo atskirai svarstyta padėtis Vabalninko vlsč. (nė vienas kitas Lietuvos valsčius nesulaukė tokios „garbės“) ir Kaišiadorių aps. 1945 m. dar buvo svarstyta padėtis Tauragės aps. (du kartus) ir

93 L Y A, f. 1, ap. 10, b. 18, l. 8, 132. Pranešimai VKP(b) CK biurui Lietuvai.

94 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 9, b. 222,l. 26, 32. Valsčių partorgų pasitarimas LKP(b) CK.

95 Ibid., b. 17,l. 485. LKP(b) CK XI plenumo stenograma.

96 Ibid., l. 365, 373, 382.

97 Ibid., l.387.

po vieną kartą - Ukmergės, Zarasų, Utenos, Švenčionių, Rokiškio, Joniškėlio ir Mažeikių aps. Svarstymų sumažėjo todėl, kad įkurtos pastovios čekistinės kariuomenės įgulos okupacinei valdžiai ir kolaborantams garantavo sąlyginį stabilumą ir jų padėtis tapo ne tokia grėsminga.

Paprastai LKP(b) CK biuro nutarimai būdavo priimami susiklosčius kurioje nors apskrityje itin įtemptai politinei padėčiai (pavyzdžiui, Alytaus aps. padėtis įvertinta kaip „nepakenčiama“, Lazdijų — „visiškai nepakenčiama“ ir pan.) arba dėl kokio nors išskirtinio įvykio, dažniausiai kalinių pabėgimų. 1946 m. birželio 3 d. iš Mažeikių kalėjimo pabėgo 18 suimtųjų, po savaitės pabėgo 8 kaliniai iš MGB transporto kalėjimo Vilniuje, birželio 28 d. iš Tauragės areštinės pabėgo 22 sulaikytieji. Visi tie atvejai 1946 m. buvo svarstomi LKP(b) CK biure (1945 m. pabėgimų buvo tiek daug, kad CK į juos beveik nekreipė dėmesio; labai daug suimtųjų išlaisvindavo partizanai, kai suimtieji būdavo pervežami, arba puldami miestelius, kur jie būdavo laikomi areštinėse). Po 1946 m. pabėgimų LKP(b) CK, veikiantis kaip represinių organų sudedamoji dalis, čekistams skirdavo papeikimus, dažnai atleisdavo ir iš darbo.

Iš nutarimų, taip pat iš apskrityse apsilankiusių LKP(b) CK atsakingųjų darbuotojų pažymų galima susidaryti vaizdą, kokia padėtis tuo metu buvo apskrityse, kaip elgėsi partinių ir ypač represinių įstaigų darbuotojai. Prieš 1946 m. gegužės 28 d. svarstant LKP(b) CK biure padėtį Lazdijų aps., ten lankęsis CK atsakingasis organizatorius G. Jacko savo pažymoje rašė, jog dauguma MVD darbuotojų retai būna blaivūs. „Beveik visų atsiųstų draugų nuotaikos yra tokios, kad jie nori kuo greičiau išvykti iš Lazdijų, o ne iki galo kovoti su banditizmu. Tai jaučiama iš pokalbių. Revoliucinio teisėtumo pažeidimai taip pat dažni. [...] Visur netvarka, girtuoklystė, kaip didžiausias blogis, MVD ir MGB organų plėšikavimas; sekretoriaus J. Grigonio žodžiais tariant, reikalinga speciali troika, kuri posėdžiautų kasdien ir nagrinėtų [neįskaitomas žodis. - *J.* S.] pažeidimus“[98].

LKP(b) CK atsakingasis organizatorius Petras Kunčinas savo pažymoje apie padėtį Telšių aps. prieš 1946 m. rugpjūčio 3 d. svarstymus biure rašė, jog apskrityje veikia apie 100 partizanų, kurie „[...] dėl MVD ir MGB šlykščiai atgrasaus operatyvinio darbo nebaudžiami terorizuoja tarybinį partinį aktyvą, varguolius ir naujakurius“. Jis paminėjo 10 atvejų, kai pareigūnai ir gyventojai buvo pranešę apie pasirodžiusius partizanus, o čekistai į pranešimus reaguodavę tik po kelių valandų[99].

Atsakingasis organizatorius Pikinas 1946 m. rugpjūčio 2 d. pažymoje apie padėtį Biržų aps. Vabalninko vlsč. pateikė tokį vaizdą. Valsčiuje iš viso 3041 ūkis, iš jų po 20-30 ha turėjo 268, po 15-20 ha - 377 ūkiai. Kenžulio partizanų būryje - 92 žmonės. Iš 18 apylinkių pirmininkų net 14 gyvena valsčiaus centre, į apylinkes išvyksta ne dažniau kaip tris kartus per mėnesį, lydimi 10-15 žmonių ginkluotos palydos. Jis padarė išvadą: „Faktiškai tarybinių organų apylinkėse nėra“. Beje, tuo metu tokia padėtis buvo daugelyje apskričių, taip pat ir Kaišiadorių aps. LKP(b) CK nutarimuose dėl padėties Tauragės ir Kretingos aps. LSSR MVD ministras J. Bartašiūnas įpareigotas įkurdinti vidaus kariuomenės įgulas visuose valsčiuose[100].

LKP(b) CK Transporto skyriaus vedėjo pavaduotojas Kriačko pažymoje prieš svarstant padėtį Kaišiadorių aps. rašė, jog iš 9264 ūkių „320 yra buožių ūkiai ir [jie] yra tiesioginiai gaujų rėmėjai. MGB užregistravo 16 buožių, su kuriais aktyviai dirbama kaip su banditų rėmėjais“. Jis konstatavo, kad „nė vienas valstietis apskrityje savanoriškai nepadėjo nustatyti banditų ir jų padėjėjų“[101].

1946 m. pabaigoje vykusio LKP(b) CK XI plenumo nutarime to meto padėtis apibūdinta taip: Lietuvoje likviduoti dvarinin-

98 Ibid., ap. 190, b. 4,l. 55. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.
99 Ibid., l. 94-98.
100 Ibid., l.104-107, 110-111,114-115, 158.
101 Ibid., 1. 161-164.

kai, pakirsti buožių ir dvarininkų ekonominiai pagrindai. Iš dvarininkų, buožių, bažnyčios ir vokiečių rėmėjų paimta per 1 mln. ha žemės, jos gavo 78 tūkst. bežemių, samdinių ir mažažemių. Atkurta 1700 įmonių, per 300 tūkst. žmonių mokosi ir t. t. Nutarime teigiama, jog laimėjimai galėjo būti didesni. Partinės institucijos į kovą su buržuaziniais nacionalistais žiūrėjo ne kaip į klasių kovą, atskyrė ją nuo kovos su buožija ir miesto kapitalistiniais elementais, pervertino klasinio priešo jėgą, neišnaudojo sovietinių organų ir lietuvių liaudies aktyvumo. Dar galutinai nesutriuškinti buožės, daug kur jie dar turi žemės. Gavę žemės valstiečiai nebuvo perkelti į gyvenvietes, o liko viensėdžiuose. Iš valdymo aparato nepašalinti priešiški ir įtartini asmenys[102].

Nesugebėdami sutriuškinti partizanų, okupantai savo pagiežą išliedavo ant valstiečių, kurie dažniausiai būdavo niekuo dėti (čekistai represijomis įrodinėjo savo veiklumą, kad sulauktų mažiau kritikos dėl nesugebėjimo, dažnai ir baimės). 1947 m. lapkričio 16 d. didelė partizanų grupė puolė Vilkaviškio aps. Pilviškių vlsč. Opšrutų kaimą (ten į pasitraukusių vokiečių ūkius buvo atkelti rusai kolonistai iš Lenkijos; jie buvo ginkluoti 28 šautuvais ir kulkosvaidžiu). Partizanai kaimą sudegino, ir žuvo beveik visi 32 naujakuriai. Po to, kaip A. Sniečkui rašė partijos Vilkaviškio aps. komiteto sekretorius Pikinas, atsakant į šį puolimą lapkričio 24 d. iš apylinkės ir gretimų apskričių buvo ištremtos 132 šeimos - 470 žmonių, 65 žmonės suimti. Čekistams talkino 179 apskrities ir valsčių aktyvistai[103]. Beje, po šio ir dar kelių rusų kolonistų kaimų (daugiausia Panevėžio aps.) atakų sovietų valdžia jau nenorėjo Lietuvos kaime kurti rusų kolonistų tvirtovių (gretimoje Latvijoje jų buvo įkurta nemažai). Štai ką rašė MGB Panevėžio AS viršininkas Grigorijus Čachava apie 1947 m. liepos 29 d. Bajoriškių kaime partizanų sušaudytus kolonistus: „[...] banditai žvėriškai sušaudė atvykusius iš rytinių sričių 15 rusų tautybės piliečių, tarp nužudytųjų - moterys, seniai ir 7 bei 12 m. vaikai“[104]. Beje, vykstant partizaniniam ka-

rui, kaip ir bet kuriam kitam karui, per susišaudymus dažnai žūdavo niekuo dėti žmonės, tarp jų ir vaikai.

Kai partizanai sušaudė rusus Kėdainių aps., įvykiai pagal partijos komiteto pranešimą rutuliojosi taip: „Anksti rytą 1947 m. rugpjūčio 4 d. į įvykio vietą išvyko Žeimių valsčiaus partijos komiteto sekretorius drg. Sučkovas su MGB operatyvine grupe. Apylinkėje buvo sušauktas valstiečių mitingas, kuriame atskleista buožių reakcinė esmė. Atsakant į banditų puolimus, komunistai ragino valstiečius dar glaudžiau susitelkti apie bolševikų partiją, padidinti grūdų paruošų tempus, sustiprinti kovą su buožėmis, kaip didžiausiais Tarybų valdžios priešais kaime, padidinti klasinį budrumą“. Po to apylinkės valstiečiai neva kitą dieną atidavė valstybei 14 tonų grūdų, ir „buožių sabotažas buvo palaužtas“, apylinkė pradėjo pirmauti[105]. Taigi už priešinimąsi okupantams buvo baudžiama ne tik suimant, ištremiant „buožes“, bet neretai ir atimant dalį, o kartais ir visą valstiečių maistą. Reikėdavo ne tik atiduoti maisto produktų pyliavas, sumokėti mokesčius, bet ir neva „savanoriškai“ parduoti grūdų likučius, kurių valstiečiai paprastai nedaug turėdavo, o valstybė už juos mokėdavo labai pigiai. Jei kurį nors ūkį priskirdavo buožiniam tipui, tai reiškė visišką ūkio sužlugdymą ir nuolat pakibusią grėsmę būti ištremtam. Vadinamasis buožė būdavo apkraunamas nepakeliamomis pyliavomis ir mokesčiais. Antai Ukmergės aps. buvo supirkinėjama jėga, grasinant ginklu. Vykdomojo komiteto pirmininkas Česnuitis Kurklių vlsč. grasino suimti tuos, kurie neparduos grūdų. Jis davė tokius nurodymus: „Naudokite visus metodus, palaužkite buožių pasipriešinimą, naudokite ginkluotą jėgą

102 Ibid., ap. 9, b. 15,l. 3. LKP(b) CK XI plenumo protokolas.

103 Ibid., ap. 10, b. 253,l. 5. Trėmimų ataskaitos.

104 Ibid., f. 801, ap. 4, b. 51,l.21. MVD ir MGB Panevėžio AS pranešimai apie susikompromitavusius asmenis.

105 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1,l. 59. Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

prieš sabotuojančius buožes“. Vien Stankūnų apylinkėje 1946 m. gruodžio 31d. naktį buvo suimta ir uždaryta į rūsius bei daržines per 50 valstiečių[106].

Šį persistengusį vykdomojo komiteto pirmininką valdžia nubaudė, bet nebuvo galima nubausti visos sistemos, kurios pagrindinis variklis buvo prievarta ir represijos. LSSR vidaus reikalų ministras J. Bartašiūnas 1946 m. rudenį gyrėsi A. Sniečkui, kad prasidėjus grūdų paruošų kampanijai milicija „sabotuotojams“ iškėlė 456 bylas, 395 žmones suėmė[107].

Karas vyko visur. 1944-1948 m. okupantams ir jų talkininkams nebuvo saugu ne tik kaimuose, valsčių centruose, bet ir apskričių centruose. Bene ryškiausiai ta baimė atsispindėjo viename iš partijos Kupiškio aps. biuro nutarimų, priimtų 1947 m. spalio 16 d. po kelių apskrityje įvykdytų teroro aktų, kai į sales buvo įmesta sprogmenų. Nutarime rašoma: „1. Įpareigoti MGB AS viršininko pavaduotoją Rožkovą ir Kupiškio VP viršininką Berioziną naudoti visas operatyvinio čekistinio darbo priemones, ieškant Gudo ir nenustatytos gaujų, bei sumaniai jas sunaikinti. Šiam tikslui skirti reikiamą kariuomenės, ginklų, šovinių ir operatyvinių darbuotojų skaičių. 2. Pasiūlyti MGB AS viršininko pavaduotojui drg. Rožkovui ir MVD AS viršininkui drg. Muravjovui skubiai imtis priemonių saugant Kupiškio miestą, dėl to organizuoti mieste patruliavimą ir įkurti sekretus bei pasalas miesto pakraštyje. 3. Pavesti MVD AS viršininkui drg. Muravjovui iki 1947 m. spalio 30 d. patikrinti visus Kupiškio miesto gyventojus ir prieš gyvenančius neprisiregistravus imtis atitinkamų priemonių. 4. Pasiūlyti LKJS apskrities komitetui, drg. Timofejevui, skirti 30 komjaunuolių į pagalbą MGB ir MVD organams saugant Kupiškį. 5. Pasiūlyti vykdomojo komiteto pirmininkui drg. Einoriui iškeldinti iš miesto centro spekuliantus ir asmenis, gyvenančius be darbo, į miesto pakraščius, o partinį tarybinį ir komjaunimo aktyvą, dirbantį organizacijose ir įstaigose, įkurdinti Kupiškio centre. 6. Turėti omenyje MGB AS vir-

šininko pavaduotojo drg. Rožkovo ir įgulos viršininko drg. Dudniko pareiškimą, kad MGB AS ir įgula nepajėgia saugoti Kupiškio miesto centro. Prašyti Lietuvos KP(b) CK duoti nurodymus Valstybės saugumo ministrui, kad būtų paskirtas papildomas kariuomenės skaičius Kupiškio apskričiai. Lietuvos KP(b) Kupiškio apskrities komiteto sekretorius Grigėnas (parašas)“[108].

Matyt, į šį Kupiškio komunistų prašymą juos saugoti ir gelbėti buvo atsižvelgta. Pagal J. Bartašiūno 1946 m. kovo 26 d. įsakymą Nr. 0026 Kupiškio mieste jau buvo dislokuotas būrys karių, t. y. tik apie 15—25 karių, o vėliau ten dislokuotas bataliono štabas su dviem kuopomis, t. y. apie 200 karių. Kaip žinome, pagalbos prašymai plaukė ne tik iš Kupiškio, bet ir iš daugumos kitų apskričių komunistų. Lietuvoje tuo metu kolaborantai saugesni jautėsi tik tose apskrityse, kuriose buvo dislokuoti RA daliniai (pėstininkų, tankistų, lakūnų, artileristų ir kt. kariuomenės rūšių daliniai tiesioginėse kovose su partizanais mažai dalyvavo, bet jie visada galėjo būti panaudoti partizanams pulti ir ypač nuo jų gintis).

Sovietų valdžia ilgai nesugebėjo palaužti partizanų pasipriešinimo. Nesėkmės priežastis partiniai funkcionieriai aiškino įvairiai. Antai partijos Kėdainių aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Piligrimas partiniame susirinkime 1948 m. balandžio 13 d. padėtį nušvietė taip. Apskrityje yra 240 stribų (10 būrių), 53 ginkluotų sovietinių partinių aktyvistų ir valstiečių grupės (480 žmonių). Įskaitant kariuomenę, prieš kiekvieną „banditą“ apskrityje stovi 50 ginkluotų žmonių, o „jie [t. y. partizanai. -

106 Ibid., f. 1771, ap. 10, b. 252, l. 8-13. LKP(b) CK skyrių pažymos, informacijos apie politinę padėtį, politinį ideologinį, organizacinį ir kadrų darbą.

107 Ibid., ap. 9, b. 265,l.151. LTSR MVD pažymos, pranešimai apie kovą su nacionalistiniu pogrindžiu ir kt. klausimais.

108 Ibid., f. 1495, ap. 1495/5, b. 1, l. 27-28. Partijos Kupiškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

J. S.] dar veikia“. Pasak sekretoriaus, „pagrindinė priežastis ta, kad partijos apskrities komitetas ir kartu visa apskrities partinė organizacija nesugebėjo pakelti plačiųjų gyventojų masių į kovą su banditizmu; priežastis yra ir tai, kad dažniausiai kovoje su banditizmu dalyvavo draugai, atvykę iš kitų broliškųjų respublikų, o ne vietos gyventojai lietuviai [...]. Į kovą dėl banditinio elemento likvidavimo turi įsitraukti kiekvienas komunistas ir komjaunuolis, sugebantis rankoje laikyti ginklą“[109]. Tai, ką dėstė J. Piligrimas, tarsi ir buvo teisinga su ta išlyga, kad saujelė lietuvių komunistų be rusų pagalbos nebūtų ilgiau išsilaikiusi. Štai ką dar 1947 m. pavasarį apie padėtį Kretingos aps. dėstė partijos komiteto karinio skyriaus vedėjas B. Šepelis. Anot jo, valstiečiai vis labiau įsitraukia į socializmo statybą, o jai vis smarkiau priešinasi „buržuaziniai vokiški fašistiniai lietuvių nacionalistai“. „Nacionalistinis pogrindis ir jo ginkluotos gaujos vykdo reikšmingą antitarybinę propagandą tarp gyventojų žodžiu ir raštu už Tarybų valdžios nuvertimą ir buržuazinės santvarkos Lietuvoje atkūrimą, orientuodamasis į Anglijos ir Amerikos pagalbą“[110].

Dar ir 1947 m. partizanų įtaka, ypač kaimų vietovėse, buvo didžiulė. Sugebėta dirbti net, atrodo, gana priešiškuose sluoksniuose. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto 1947 m. balandžio 2 d. posėdyje buvo konstatuota: „[...] komjaunimo organizaciją Gižų valsčiuje demoralizavo banditai, įsiskverbę į komjaunimą; iš 20 žmonių per pusmetį liko 8 komjaunuoliai: vienas išėjo į gaują, 4 suimti, 1 nuteistas už chuliganizmą, 2 pabėgo, 3 atsisakė būti komjaunuoliais, o su likusiais komjaunuoliais jau 5 mėnesius nevykdomas joks darbas“[111].

Nors ir pradėta kalbėti apie kovą „su banditų likučiais“, represijos, kaip ir pasipriešinimas, anaiptol nesusilpnėjo. 1947 m. vasarą A. Sniečkus VKP(b) CK sekretoriui Andrejui Ždanovui rašė, jog „teroristinė veikla“ nesilpsta, ypač Žemaitijoje. Už silpną vadovavimą kovai buvo pašalintas partijos Telšių aps. komiteto

pirmasis sekretorius Ivanas Venckus, ten dviem savaitėms išvyko 45 LKP(b) CK ir LSSR MT darbuotojai. „Valstybės saugumo organams duotas nurodymas teroro vykdymo vietose tam tikrais atvejais suimti (su MGB karinio prokuroro sankcija) labiausiai piktavališkas banditų šeimas“, o vykdomiesiems komitetams prieš partizanų rėmėjus ryžtingai naudoti žemės įstatymą, paliekant 5 ha ir paimant dalį ūkio bei gyvulių. A. Sniečkus prašė Maskvos leisti iš „labiausiai pažeistų apskričių“ ištremti „banditų“ šeimas ir jų rėmėjus buožes[112]. Truputį anksčiau išsiųstame pranešime A. Ždanovui A. Sniečkus rašė: „Kai kuriose vietovėse vėl rengiamasi sukilimui kilus karui“, sudaromi rezerviniai būriai, ruošiami ginklai, medikamentai ir vyksta kiti parengiamieji darbai[113].

Siekdami palaužti pasipriešinimą komunistai ėmėsi visokių priemonių. Buvo naudojamos įvairių tipų čekistų grupuotės bei įvairaus tipo jų kariuomenė. Partiniai funkcionieriai sukūrė dar kelias „savas“ ginkluotas grupuotes. Tai buvo ginkluoti sovietiniai partiniai aktyvistai ir stribai, kurie J. Paleckio pasiūlymu buvo pavadinti „liaudies gynėjais“, bet juos taip vadino tik komunistai. Lietuvos žmonėms jie buvo „stribai“, „skrebai“, „istrebokai“ ir pan. (pavadinimas kilo iš rusiško žodžio „istrebitel“ - „naikintojas“, mat taip iš pradžių buvo vadinami jų batalionai - „naikintojų batalionai“). Tie kariniai dariniai buvo gana gausūs - Lietuvoje buvo nuo 5 tūkst. iki 10 tūkst. stribų, per 70 proc. jų sudarė lietuviai. 15—30 žmonių būriai buvo įkurti kiekviename

109 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 23,l. 256. Partijos Kėdainių aps. komiteto byla.

110 Ibid., f. 494, ap. 494/7, b. 2, l. 3-8. Partijos Kretingos aps. komiteto byla.

111 Ibid., f. 1555, ap. 1555, b. 51, l. 118. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto biuro protokolai.

112 Ibid., f. 1771, ap. 10, b. 242, l. 3-5. LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK apie pogrindžio veiklą.

113 Ibid., b. 241,l. 15-17. LKP(b) CK pranešimai, laiškai VKP(b) CK.

valsčiuje. Į šiuos būrius dažniausiai stojo ne itin aukštos moralės žmonės, vienas kitas juose dirbo ir iš idėjinių įsitikinimų. LKP(b) CK šiuos dalinius sugalvojo siekdamas vieną tautos dalį sukiršinti su kita (beje, taip elgdavosi visų laikų ir šalių okupantai bei kolaborantai). A. Sniečkus viename savo raštų stribus įvardijo kaip tarpinę grandį, laikė juos ryšininkais tarp rusų čekistinės kariuomenės ir vietos gyventojų. Ne itin kovingi stribų būriai ne tiek partizanus puolė, kiek gynė valsčių centrus ir saugojo valsčių aktyvistus. Eiliniai gyventojai juos keikė, tačiau ir kai kurie „raudonieji" apie juos yra pasakę nemažai tiesos. Tauragės teisėjas Gadeikis, nusiųstas į Batakių vlsč. tikrinti, kaip vykdomos prievolės (beje, toje srityje jis rado didelę painiavą, nebuvo jokios apskaitos; pasak jo, apylinkių pirmininkai paklūsta partizanų nurodymams ir t.t.), apie stribus parašė: „Liaudies gynėjų bijomasi labiau negu tikrų banditų, nes jie eina per kaimus ir legaliai iš žmonių ima maistą, net išima iš stalčių pinigus. Pamatę juos žmonės bėga iš namų ir slepiasi krūmuose ar miškuose. Pačiame miestelyje liaudies gynėjai vaikšto po namus ir atiminėja iš žmonių turimą degtinę, saldainius, papirosus bei kitką, o paskui susirinkę geria ir linksminasi"[114]. Taip buvo rašoma apie Batakių stribus, bet tai tinka beveik visiems per 400 stribų būrių, siautūsių ir plėšikavusių visoje Lietuvoje.

Siekdamas lietuvius supjudyti vienus su kitais, A. Sniečkus ir jo aplinka buvo sugalvoję dar vieną klastą. LKP(b) CK biuras 1947 m. gruodžio 12 d. priėmė nutarimą „Dėl kovos su buržuaziniu nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis sustiprinimo". Tarp kitų punktų jame buvo ir toks: čekistinės kariuomenės 4-ojoje ŠD (Vetrovo divizijoje) įkurti nors vieną lietuvišką pulką „ryšiams su vietos gyventojais palaikyti" (tuo metu divizijoje buvo 8 pulkai, kiekviename pulke maždaug po 1 tūkst. karių). Apie tai 1948 m. pradžioje A. Sniečkus rašė A. Ždanovui, prašydamas tą idėją paremti. Tuo pat metu dar pranešė, jog LKP(b) CK renka 40 komjaunuolių į vadovaujančius

MGB apskričių skyrių postus ir 100 komjaunuolių bei sovietinių darbuotojų - į valsčių poskyrių darbuotojų postus. Prašė, kad VKP(b) CK nurodytų MVD leisti iš jų darbuotojų atrinkti darbui MGB 150 lietuvių[115]. Maskva neleido čekistinėje kariuomenėje įkurti lietuvišką pulką. Tikriausiai manyta, kad įkūrus tokį pulką gali kilti daugiau problemų negu būti naudos. Be to, nacionalinių dalinių buvimas prieštaravo sovietinės kariuomenės internacionalinei koncepcijai, o iš tikrųjų - siekiui surusinti visų sovietinių respublikų jaunimą. A. Sniečkui nelabai pavyko ir „sulietuvinti" čekistus operatyvinius darbuotojus. Nei emvėdistai, nei partiniai funkcionieriai nesiveržė dirbti į MGB.

Kitame laiške A. Ždanovui, rašytame truputį anksčiau, A. Sniečkus ne tik pasižadėjo didinti terorą, daugiau tremti, apginkluoti kaimo aktyvistus, čekistų kadrus sustiprinti vietos gyventojais ir t.t., bet ir informavo, jog pergrupuojamos kariuomenės įgulos, stiprinant tas, kurių „aptarnaujamose" vietovėse yra daugiau partizanų. Dar rašė, jog sudaromi specialūs operatyviniai skyriai iš labiausiai patyrusių čekistų siekiant nustatyti, kur yra „banditų" štabai. Pasak A. Sniečkaus, siekiama demoralizuoti „banditus", kviečiant juos legalizuotis ir, jei „įrodys savo lojalumą tarybų valdžiai", iš tremties bus grąžintos jų šeimos[116].

Rengiantis suduoti lemiamą smūgį valstiečiams, paskutiniam Lietuvos gyventojų sluoksniui, kuris dėl privačios nuosavybės dar turėjo šiokį tokį - dažnai tik tariamą - savarankiškumą, jau prieš suvarant juos į kolūkius kaime buvo vykdomi esminiai pertvarkymai. Tiek iš ūkinio, tiek iš visuomeninio gyvenimo buvo išstumiami kitaip mąstantys, kitokias vertybes negu komunis-

114 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 6, l. 41. Partijos Tauragės aps. komiteto gautos LKP(b) CK direktyvos ir kt. dokumentai.

115 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 216, l. 1-2. A. Sniečkaus ir kitų sekretorių laiškai A. Ždanovui, A. Kuznecovui.

116 Ibid., b. 215,l. 14-16. LKP(b) CK informacijos, laiškai VKP(b) CK apie rinkimus.

tai turintys žmonės. Ypač dideli išbandymai teko geriau, turtingiau gyvenantiems, darbščiausiems ir tvarkingiausiems ūkininkams, kuriems buvo priklijuota „buožės“ etiketė. Be abejo, tie prievartiniai pertvarkymai daryti ir siekiant padidinti menkas sovietų valdžios rėmėjų gretas, sukiršinti kaimynus. 1944-1946 m. iš dvarininkų, kurių Lietuvoje buvo labai nedaug, ir iš vadinamųjų buožių atimta 1260 tūkst. ha žemės, maždaug po 9 ha jos išdalyta bežemiams ir samdiniams, iš viso tam skirta 450 tūkst. ha. 200 tūkst. ha išdalyta mažažemiams, pridedant jiems vidutiniškai po 5 ha. Įvairiems ūkiams, tarp jų tarybiniams, kolūkiams, kooperatyvams perduota per 70 tūkst. pastatų, 7600 arklių, 11,5 tūkst. galvijų[117]. Iš žmonių atimtas turtas neretai žūdavo. Antai 1948 m. MGB Miežiškių VP viršininkas rašė savo viršininkui į Panevėžį, jog konfiskuoti galvijai - 25 arkliai, 15 karvių ir 2 buliai, skirti Miežiškių kooperatyvui, dešimt dienų laikomi aptvare be pašaro, graužia medžius ir gali išdvėsti. Karves melžia kas nori ir kada nori[118]. Beje, tokia padėtis buvo ne vien Miežiškiuose. Komunistai įnirtingai visur naikino kitų sukurtą turtą. Kalbant apie žmonėms išdalytas žemes ir turtą, reikia pasakyti, kad tiek ūkiniu, tiek moralės požiūriu tą komunistų veiksmą gal ir būtų galima iš dalies pateisinti, jeigu jie po kelerių metų, suvarydami žmones į kolūkius, nebūtų iš jų atėmę tai, ką neseniai davė.

Būdinga yra A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK XII plenume, vykusiame 1947 m. sausio 11d. Jis kalbėjo: „Ta diena, kai drg. Stalinas sutiko balotiruotis į mūsų respublikos AT, tapo lietuvių liaudies didžiausio džiaugsmo ir pasididžiavimo diena“. Pasak A. Sniečkaus, blogai vykdomos socialistinės lenktynės, prastai tvarkomi kaimo reikalai. „Kai kurie MVD ir MGB darbuotojai nusikalbėjo iki lietuvių liaudies šmeižimo, sakydami, kad lietuvių liaudis nepalaiko kovos su banditizmu“. Todėl kai kur - konkrečiai Kauno aps. - į liaudies gynėjus jie pradėjo imti tik atvykusius iš kitur. Yra kariuomenė, daugiausia „susidedanti iš ru-

sų, o liaudies gynėjai turi būti ryšininkai tarp kariuomenės ir liaudies [...]. Dauguma MVD darbuotojų nepasitiki gyventojais, nepasitiki varguoliais, naujakuriais". Daugelis partijos komitetų nevadovauja kovai arba vadovauja paviršutiniškai; jie mano, kad tai tik MVD reikalas. „Mes reikalaujame, kad partijos apskričių komitetai dalyvautų visame operatyviniame darbe, išdėstant jėgas, nes partijos komitetai už tai atsako [...]. Jūs geriau už mus pažįstate apskritį, pažįstate žmones, turite laiku padėti MVD ir MGB organams, kartu su jais sudaryti operatyvinius planus. [...] Kur partiniai organai įsitraukė į kovą, ten ir laimima, kaip kad Kėdainių aps. arba Kelmės vlsč., kur partorgas kartu su MVD kariuomene pats dalyvauja likviduojant banditų grupes [...]. Tačiau tokių pavyzdžių yra nedaug"[119].

Net tokiems idėjiniams komunistams, koks buvo tuometinis respublikos karinio komisariato politinio skyriaus viršininkas Jonas Macijauskas, kartais išsprūsdavo kartūs tiesos žodžiai. LKP(b) CK XII plenume jis kalbėjo, kad „mūsų naujokai džiaugiasi neišsiųsti į Tarybų Sąjungos gilumą. Kodėl? Nes ten badas, bet kad ten vyksta didžiosios statybos ir t. t., apie tai šaukiamieji mažai žino"[120]. Taigi, pasak generolo, duoną gali atstoti „didžiosios statybos".

Beje, dėl partizaninių kovų ir apskritai smarkaus priešinimosi po 1944-1945 m. Lietuvos jaunimas į sovietinę kariuomenę iki LKP(b) CK 1950 m. kovo 10 d. nutarimo Nr. 67/10 beveik nebuvo imamas (bijota, kad eis į mišką, o ne į kariuomenę). Kokiais kriterijais vadovaujantis į kariuomenę buvo paima-

117 Ibid., ap. 1771/10, b. 13,l. 10. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK XIII plenume.

118 Ibid., f. 801, ap. 4, b. 51,l. 23. MVD ir MGB Panevėžio AS pranešimai apie susikompromitavusius asmenis.

119 Ibid., f. 1771, ap. 10, b. 3,l. 1-6. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK XII plenume.

120 Ibid., b. 6,l. 186. LKP(b) CK XII plenumo stenogramos.

ma 10-20 proc. Lietuvos jaunuolių, galima suprasti iš vieno partijos Kėdainių aps. komiteto nutarimo. Tas nutarimas priimtas 1948 m. birželio 28 d., apsvarsčius šaukimo į armiją klausimą. Viename nutarimo punkte buvo tokia formuluotė: „[...] atmesti bet kurią galimybę, parodžius maksimumą budrumo, pašaukti ir pasiųsti į Tarybinę Armiją asmenis, kurie pagal savo moralines ir politines savybes netinka tarnauti Tarybinėje Armijoje (turi ryšių su užsieniu ir nacionalistiniu pogrindžiu)“[121]. Taigi partizanai ir tie vyrai, kurie 1944—1945 m. atsisakė tarnauti sovietams, dažniausiai savo krauju iškovojo teisę dešimtims tūkstančių Lietuvos vaikinų netarnauti sovietinėje kariuomenėje, kurioje dauguma buvo traumuojami fiziškai, o dar labiau — dvasiškai.

Nepajėgiant susidoroti su stipriu pasipriešinimu, visur ieškota kaltųjų. LKP(b) CK XV plenume 1947 m. lapkričio 27 d. A. Sniečkus užsipuolė inteligentiją, beje, daugiausia saviškę, kairiąją. „Darbas pagerinant aukštųjų mokyklų socialinę sudėtį ir pašalinant iš studentų svetimus buožinius elementus vykdomas nepakankamai“. Pasak jo, darbininkų ir valstiečių jaunimo kursai prie universitetų dirba prastai. Iš apylinkių į aukštąsias mokyklas siunčiami melagingi dokumentai apie studentų socialinę kilmę. „Profesoriai dar garbina Vakarus, ignoruoja tarybinę mokyklą“. Vilniaus universitete iš 2741 studento yra tik 320 komjaunuolių. Blogai dirba LSSR švietimo ministerija. Rašytojai — Eduardas Mieželaitis, Vladas Mozūriūnas, Vacys Reimeris, Paulius Širvys — „gailestingais, verksmingais žuvusiųjų aprašymais tik atpalaiduoja, o ne įkvepia naujiems žygdarbiams“. Salomėjos Nėries pažiūras pakeitė ne „Trečias frontas“, o komunistų partija. Antanas Venclova idealizuoja Maironį. Balys Sruoga nėra žymus rašytojas („[...] priešingai tikrovei, Sruogą pavertė žymiu rašytoju“). Rašytojų sąjungoje reikia viską pertvarkyti. Mečislovas Bulaka, Jonas Šileika, Liudas Truikys, Justinas Vienožinskis - jie mat „negali dirbti pagal užsakymą“. Ypač smarkiai A. Sniečkus puolė istorikus - Povilą Pakarklį, Istorijos instituto

direktorių Augustiną Janulaitį. Pasak jo, iš LSSR MA reikia išvyti „neišsivadavusius iš buržuazinės nacionalistinės ideologijos, kurie neverti garbingo tarybinio mokslininko vardo“. A. Sniečkus reikalavo sukurti savo, sovietinę inteligentiją. Jis iškėlė naują šūkį - „neleiskime būti neutraliems [...]. Dabar kiekvienam turi būti aišku, kad apolitiškumas yra ne kas kita, kaip tam tikra buržuazinės ideologijos pasireiškimo forma [...], kuria stengiamasi atkurti buržuazinę santvarką Lietuvoje“[122]. Galima įsivaizduoti, su kokia baime tokių kalbų klausėsi inteligentai.

Ne tik A. Sniečkus, bet ir žemesnio lygio komunistų lyderiai jautė ar tarėsi jaučią artėjantį jų triumfą palaužiant tautos pasipriešinimą. Partijos Zarasų aps. komiteto pirmoji sekretorė Eugenija Kasnauskaitė vienoje savo pažymoje rašė: „Klasinis priešas - buožės, nuverstų išnaudotojų klasių likučiai, reakcingi dvasininkai priešmirtinėje agonijoje skleidžia melagingus ir šmeižikiškus gandus“[123]. Pažyma apie partijos Kauno m. komiteto darbą pašalinus pirmąjį sekretorių Juozą Grigalavičių ir į jo vietą paskyrus Konstantiną Gabdanką, baigiama tokiais žodžiais: „Kad ir ko griebtųsi lietuviškai vokiški nacionalistai, jiems nepavyks - Lietuva yra ir visada bus Tarybų Socialistinė Respublika“[124].

TRĖMIMŲ MORALINIS ASPEKTAS. Per visus trėmimus buvo ištremta apie 140 tūkst. Lietuvos gyventojų. Nors kovos silpo, trėmimai iš Lietuvos darėsi vis masiškesni. Komunistai juos stengėsi pridengti „darbo žmonių prašymais“. LKP(b) CK antrojo sekretoriaus Aleksandro Trofimovo 1948 m. vasarą apskritims išsiuntinėtame rašte nurodoma, jog pirmiausia apie trėmimą reikia išaiškinti komunistams ir komjaunuoliams, vėliau - inteligentams,

121 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 36,l. 122. Partijos Kėdainių aps. komiteto byla.
122 Ibid., f. 1771, ap. 10, b. 29,l. 30. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK XV plenume.
123 Ibid., b. 342,l. 131. Partijos apskričių komitetų pažymos apie politinę ir ekonominę padėtį.
124 Ibid., b. 340,l. 26. Partijos miestų komitetų pažymos.

įmonių vadovams ir t. t. Pastarieji turi aiškinti savo pavaldiniams ir kitiems. Ypatingą dėmesį raginama atkreipti į tai, kad trėmimai vykdomi „pagal darbo žmonių prašymus, kaip kovos su banditizmu priemonė, norint darbo žmones apsaugoti nuo piktų darbų“[125].

Tačiau trėmimai ir tada ne visuomet būdavo vertinami taip, kaip teigė A. Trofimovas (beje, jo teiginiuose gerokai šlubavo logika; mat jis reikalavo įtikinti „darbo žmones“, kad tai jie prašė vykdyti trėmimus; kam įtikinėti tuos, kurie neva patys buvo trėmimų iniciatoriai?). Be abejo, buvo tokių, kurie laukė trėmimų tikėdamiesi jų metu pasipelnyti. Per trėmimus plėšė, vogė visi „raudonieji“. Vienas kitas trėmimų dalyvis tikėjo, kad sunaikinus vadinamuosius klasinius priešus socializmas greičiau laimės. Buvo tokių, kurie ne tik džiaugėsi trėmimais, bet ir skundė reikalaudami daugiau ištremti. Antai partijos Kretingos aps. komiteto vadovai rašte LKP(b) CK po 1948 m. masinių trėmimų išvardijo tuos asmenis, kurie pritarė trėmimams. Kai kurie iš jų nurodinėjo, ką dar reikia ištremti. Pavyzdžiui, vidutinis valstietis Rozma iš Rubikų apylinkės buvo atėjęs į partijos komitetą ir pranešė, kad dar reikia ištremti „banditų“ rėmėją Norvilą, o jei partijos komitetas to nepadarys, tai jis kreipsis į MGB[126]. Tačiau tokių žmonių nebuvo daug. Net vadinamieji aktyvistai ne visada sutikdavo dalyvauti trėmimų akcijoje. Štai kas rašoma partijos Telšių aps. komiteto sekretoriaus Jurgio Baščiulio informacijoje apie tai, kaip apskrityje buvo vykdomas LKP(b) CK ir LSSR MT 1948 m. gegužės 18 d. nutarimas Nr. 171/1 „Dėl priemonių ryšium su banditų šeimų ir banditų rėmėjų buožių ištrėmimu“. Jis išvardijo, kiek aktyvo buvo pasiųsta į kaimus trėmimams vykdyti: apskrities aktyvo - 140, valsčių - 536, apylinkių - 774, dar 64 buvo atsiųsti iš Vilniaus. Aktyvistams iš pradžių buvo teigiama, jog jie turės kaimiečiams aiškinti laiško Stalinui reikšmę ir tikrinti, kaip mokami mokesčiai, atiduodamos pyliavos. Gegužės 21 d. 22 val. visi aktyvistai buvo surinkti ir

valsčiuose įgaliotinių instruktuoti apie tikrąją jų surinkimo priežastį. Pasak sekretoriaus, čekistai daug kam jau buvo išpasakoję apie rengiamus trėmimus, tad iš numatytų apskrityje ištremti 350 šeimų ištremta 338 (įskaičius ir vadinamuosius „rezervinius ūkius“), 83 šeimos pabėgo prieš trėmimą, 10 - trėmimo metu. Kai kurie aktyvistai atsisakė dalyvauti trėmime. Tarp atsisakiusiųjų buvo komunistas „Aušros“ artelės narys Aleksejevas, Biržuvėnų tarybinio ūkio direktorius Gustaitis, pareiškęs, kad „sąžinė neleidžia to daryti“. Nevarėnų pieninės direktorius Peštenis nesutiko dalyvauti trėmime sakydamas: „Siųskite ir mane kartu su tremiamaisiais“, bet kai jam buvo pasiūlyta rašyti pareiškimą, jis atsisakė tai daryti. „Telšiuose trėmimo pradžioje neorganizuoti gyventojai rinkosi miniomis ir su ašaromis lydėjo mašinas. Mokytojų seminarijos moksleivė Paškevičiūtė pamokoje nualpo, sužinojusi apie draugės ištrėmimą [...]. Tokia pati nuotaika buvo apėmusi pirmakurses Liunytę, Norkutę bei kitas“[127].

A. Sniečkus po tų trėmimų laiške (be datos) A. Ždanovui konstatavo, jog MGB iš esmės teisingai atrinko tremiamas šeimas, tačiau trėmimo paslapties neišsaugojo, daug kas trėmimo laukė gegužės 21-22 d. naktį. Valsčių vykdomieji komitetai MGB išduodavo kandidatų į tremtinius turtines pažymas, o kai kurie pirmininkai išsitardavo, kurių žmonių pažymų buvo reikalaujama. Lietuvoje nuo trėmimų pabėgo apie 1200 šeimų ir daug pavienių žmonių. 5 mėginę pabėgti žmonės buvo nušauti. Pasak A. Sniečkaus, plačiai kalbama, jog veš visus lietuvius, nes sovietai rengiasi karui ir nenori 1941 m. pamokos. Simno progimnazijoje po trėmimų mokinių susirinkime niekas iš mokytojų ne-

125 Ibid., f. 1495, ap. 1495, b. 38,l. 38. Partijos Kupiškio aps. komiteto siunčiamųjų ir gaunamųjų raštų byla.

126 Ibid., f. 494, ap. 494/7, b. 3, l. 13-14. Partijos Kretingos aps. komiteto ataskaitų byla.

127 Ibid., f. 1203, ap. 1203/17, b. 6, l. 42-44. LKP(b) CK nurodymai, partijos Telšių aps. komiteto sekretoriaus pranešimai LKP(b) CK.

kalbėjo, o mokytojų kambaryje į partijos valsčiaus sekretoriaus klausimą, ar viskas aišku, direktorius atsakęs: „Aiškumą nustatys istorija. [...] tu lietuvis, tai ar tau širdies neskauda?“ Iškviestas į pokalbį partijos komitete jis teigęs: „Ištremdami lietuvius jūs elgiatės žvėriškai“. Šakių aps. pradinės mokyklos mokytojas Antanas Sinkevičius ištremiamą mokinę išbučiavo ir pasakė: „Važiuok į tolimą Sibirą, bet niekada neužmiršk, kad tu lietuvė, ir būk tikra, jog ši valdžia — ne mūsų“[128].

LSSR MGB vadovybės pranešimai LKP(b) CK apie 1948 m. trėmimus santūresni. Pažymoje po trėmimų konstatuota, kad „trėmimus daugelis darbo žmonių sutiko teigiamai“; pažymima, jog po sovietinių partinių aktyvistų aiškinamojo darbo „pastaruoju metu pastebimas noras stoti į kolūkius“, tačiau „kai kuriose respublikos apskrityse gyventojams blogai aiškinamos trėmimo priežastys“, todėl plinta daug gandų, tarp jų ir toks: esą trems visus lietuvius[129]. Beje, viena iš trėmimo priežasčių buvo noras išgąsdintus valstiečius kuo greičiau suvaryti į kolūkius. Buvo skleidžiami gandai, jog įstojusiųjų į kolūkius netrems. Deja, kitais metais buvo tremiami ir jau įstoję į kolūkius valstiečiai.

A. Sniečkus su komunistams būdingu atšiauriu cinizmu 1949 m. balandžio mėn. vykusiame LKP(b) CK II plenume kalbėjo: „Kolūkiečiai, konkrečiai kolūkiečių suvažiavimo delegatai, mums kėlė užduotį ištremti buožinius ūkius iš respublikos. [...] Ištrėmus iš esmės buvo likviduotas buožinis pavergimas ir išnaudojimas“[130]. Tai buvo netiesa: nors okupantai „iš esmės“ sunaikino vadinamuosius buožes, tačiau dar trejus metus iš Lietuvos riedėjo tremtinių vagonai.

Partijos apskričių komitetų dokumentuose vis labiau įsigalėjo oficialus („taip reikia“) padėties vertinimas. LKP(b) Raseinių aps. biuras, posėdyje aptaręs 1949 m. kovo 25 d. pasibaigusio trėmimo rezultatus, savo nutarime rašė: „Plačiosios apskrities darbo žmonių masės [...] didžiausių darbo liaudies ir tarybų valdžios priešų pašalinimą sutiko su dideliu pakilimu, aktyviai da-

lyvavo tiek realizuojant paimtą turtą, tiek tremiant". Konstatuota, jog po trėmimo išaugo kolūkiečių skaičius. Nutarta: „Įpareigoti MGB AS nuo trėmimų pasislėpusias buožių banditų šeimas ir pavienius narius, nustačius jų gyvenamąją vietą, suimti nepažeidžiant normalaus politinio gyvenimo ir tarp gyventojų nesudarant nuomonės apie naują trėmimą; vykdyti šias priemones kaip paprastas čekistines operacijas"[131]. Taigi nors „plačiosios darbo žmonių masės" „karštai pritarė" trėmimams, bet nurodyta juos vykdyti patyliukais. Be abejo, 1949 m. jau buvo susidaręs gyventojų tarpsluoksnis iš komunistų, komjaunuolių, stribų, čekistų, vieno kito sovietinio tarnautojo; jie noriai dalyvaudavo ištremtųjų turto dalybose, jautėsi esą susitepę ir neturėjo kitos išeities, tik glaustis prie okupantų. Bet šis tarpsluoksnis nebuvo didelis.

Trėmimai buvo barbariškiausia sovietų priemonė siekiant ne tik įsigalėti Lietuvoje, iš jos pašalinant dalį žmonių, bet ir pakeisti žmonių moralę, jų nusistovėjusias krikščioniškas pažiūras į gėrį ir blogį. Į tą baisios neteisybės ir prievartos aktą stengtasi įtraukti ne tik ginkluotus aktyvistus, bet ir daugumą tarnautojų. Ir trėmimo dokumentus pasirašę žmonės, ir dalyvavusieji tremiant, aprašinėję tremiamųjų turtą bei jį saugoję jautė sąžinės priekaištus ir bijojo partizanų, todėl vis labiau glaudėsi prie okupantų ir tolo nuo tautos idealų. Buvo ir tokių, kurie dėl to visiškai degradavo.

Partijos Tauragės aps. komiteto ataskaitoje LSSR MT ir LKP(b) CK po 1949 m. trėmimų rašoma, jog iš apskrities buvo

128 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 216,l. 1-2. A. Sniečkaus laiškai VKP(b) CK sekretoriams A. Ždanovui, A. Kuznecovui.

129 L Y A, f. 1, ap. 3, b. 273,l. 142-145. LTSR MGB ataskaitos, pranešimai LKP(b) CK, LTSR AT apie kovas.

130 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 51, b. 247, L 150. LKP(b) CK II plenumo stenograma.

131 Ibid., f. 979, ap. 979/10, b. 4, l. 4-6. Partijos Raseinių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

numatyta ištremti 176 šeimas, iš jų ištremtos 130, papildomai apiforminta ir ištremta 25 šeimos, tad iš viso ištremta 155 šeimos. Valdžios nutarimu neištremta į sąrašus įtrauktos 13 šeimų, nes 8 iš jų kas nors tarnavo sovietinėje kariuomenėje, 2 buvo apdovanotos ordinais ir medaliais, 3 sudarė vien senyvo amžiaus žmonės. 40 šeimų buvo pasitraukusios nuo trėmimo, nes Jūros srities partizanų vadovybė apie rengiamus trėmimus žinojo kovo viduryje ir perspėjo jai artimus žmones. Iš apskrities centro talkinti trėmimams buvo nusiųsti 135 žmonės. Iš pradžių jie turėjo agituoti stoti į kolūkius, o kovo 22 d. vakare juos instruktavo valsčių įgaliotiniai. Kiekvienam ūkiui buvo skirta po 1 apskrities ir valsčiaus aktyvistą turto aprašymui ir jo perdavimui. Po trėmimų nuo kovo 26 d. aktyvistai vėl buvo pasiųsti į kaimus agituoti už kolūkius ir dirbti aiškinamąjį darbą. „Tačiau pirmomis dienomis po trėmimo iki 1949 m. kovo 28 d. vykdomas agitacinis darbas nebuvo sėkmingas, nes daugelis vyrų, pasirodžius aktyvui, išeidavo iš namų“[132]. Didžiules galimybes sovietų valdžiai atsikratyti kuo nors neįtikusių žmonių suteikdavo papildomų sąrašų sudarymas. Vadinamieji rezerviniai sąrašai būdavo sudaromi kartu su pagrindiniais tremiamųjų sąrašais, vadovaujantis tam tikrais, kad ir iškreiptais kriterijais, o papildomi sąrašai - skubotai, nesilaikant jokių kriterijų. Į juos galėjo būti įtraukta bet kuri šeima, kuo nors neįtikusi bet kuriam valdžios - partinės ar čekistinės - atstovui.

Sunku tiksliai pasakyti, ką jausdavo tremiamieji, nors jų atsiminimų paskelbta nemažai. Be abejo, kiekvienas žmogus tą baisią nelaimę išgyvendavo savaip. Tačiau vyrai nerodydavo savo jausmų, nesielvartavo, o kai kurie, ypač dzūkai, dar sugebėdavo savo kankintojams į akis mesti paniekos žodžius, išreiškiamus daina. Partijos Varėnos aps. komiteto sekretorius Jonas Jurgaitis ataskaitoje LKP(b) CK rašė, jog kai kurie tremiamieji elgėsi įžūliai, vežami per valsčių centrus „dainavo reakcingas dainas“. Perlojos moterys aprėkė ir įžeidinėjo apskrities darbuo-

tojus, kurie saugojo tremiamuosius, sakydamos, kad „gėda lietuviams tremti lietuvius“[133]. Prienų miestelį drebino ir graudino per jį į Kauno geležinkelių stotį vežamų dzūkų dainos. Tremiamieji dainavo beveik kiekvienoje begalinės virtinės mašinoje. Dažniausiai skambėjo partizanų dainos.

Trėmimai įvarydavo žmonėms baimės. Buvo tremiami anaiptol ne vien vadinamieji buožės ir partizanų rėmėjai, bet apskritai visi tie, kurie turėjo tvirtesnius įsitikinimus ir buvo kuo nors neįtikę okupantams ir kolaborantams. Nedaug kas buvo tikras, kad jų netrems. Kaip rašoma viename iš partijos Prienų aps. komiteto pranešimų LKP(b) CK, 1949 m. trėmimo naktį ir kovo 25 d. visų valsčių valstiečiai ištisomis šeimomis bėgo slėptis miške, „bijodami, kad išveš visus lietuvius“, ir tik 28 d. pradėjo grįžti iš miškų ir dirbti[134].

KOLEKTYVIZACIJA IR JOS PADARINIAI LIETUVOS KAIMUI. Partizanai, nors dažnai ir drastiškomis priemonėmis, dar sugebėdavo daryti įtaką okupacinės valdžios vykdomiems pertvarkymams. Pavyzdžiui, partijos Kupiškio aps. komiteto pirmasis sekretorius Petras Grigėnas informacijoje LKP(b) CK 1948 m. pradžioje rašė, jog apskrityje dar aktyviai veikia Antano Starkaus vadovaujama 61 žmogaus „gauja“, kuri 1947 m. gruodžio 8-9 d. įvykdė 8 teroro aktus ir sušaudė 20 žmonių. Po to, nors buvo davę sutikimą balotiruotis į vietines tarybas, „iš baimės“ atsisakė 110 žmonių. Galiausiai 1947 m. pabaigoje pavyko užregistruoti visus 916 kandidatų į vietines tarybas[135].

132 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 12, l. 1, 5-7. Partijos Tauragės aps. komiteto ataskaitos, pranešimai LKP(b) CK ir kt.

133 Ibid., f. 1771, ap. 52, b. 47,l. 241. LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK apie MGB stiprinimą, trėmimus, partijos komitetų pranešimai apie trėmimus ir kt.

134 Ibid., b. 80,l. 65. Partijos apskričių komitetų informacijos apie politinę padėtį, MGB darbą ir kt.

135 Ibid., f. 1495, ap. 1495, b. 38, 1. 1-2. Partijos Kupiškio aps. komiteto gaunamųjų ir siunčiamųjų raštų byla.

Daug Lietuvos gyventojų, ypač pirmaisiais okupacijos metais, šventė Vasario 16-ąją. Nelegalių organizacijų nariai tą dieną neretai pažymėdavo ant pastatų ar medžių iškeldami trispalves vėliavas. 1949 m. LSSR MGB ministro pavaduotojas P. Kapralovas partinei vadovybei pranešė, kad tais metais įvairiose Lietuvos vietovėse buvo nuimtos 24 trispalvės ir surasti 96 egz. atsišaukimų[136]. Be abejo, tais metais atsišaukimų buvo tūkstančiai, tik menka jų dalis pateko į čekistų rankas. Trispalvės paprastai būdavo iškeliamos ten, kur jas ne taip lengva būdavo nukabinti. Prienuose 1949 m. vėliava buvo iškelta ant subombarduoto alaus bravoro išlikusio bokšto. Į išdegusį keliolikos metrų aukščio bokštą įlipti viduje išlikusiomis angomis galėdavo tik vaikai, tad suaugęs žmogus turėjo lipti išorinėje bokšto sienoje esančiais kabliais. Kadangi vėliava buvo užminuota, tai laukiant iš Kauno atvykstančių išminuotojų prieniškiai kelias valandas galėjo gėrėtis virš miesto plevėsuojančia trispalve. Bokštas buvo maždaug už 200 m nuo MGB būstinės.

Dalinę tiesą čekistų pranešimuose dažnai keisdavo absoliutus melas. Laikinai einantis LSSR MGB ministro pareigas P. Kapralovas A. Sniečkui ir M. Gedvilui 1948 m. balandžio mėn. specialiame pranešime apie valstiečių nuotaikas paskelbus LSSR MT ir LKP(b) CK nutarimą „Dėl kolektyvinių ūkių organizavimo respublikoje“ rašė, jog nutarimą „vargingieji ir vidutinieji valstiečiai sutiko pritariamai ir didelė jų dalis po šio nutarimo paskelbimo stoja į organizuojamus kolūkius“[137]. Iš tikrųjų į kolūkius norėjo stoti tik vienas kitas procentas Lietuvos valstiečių; norintieji stoti buvo arba visiški nuskurėliai, arba beraščiai.

1949-ieji buvo vieni dramatiškiausių Lietuvos valstiečiams. Tų metų pradžioje kolūkiuose buvo apie 4 proc. valstiečių, metų pabaigoje - per 62 proc. Tokį stojančiųjų masiškumą buvo galima pasiekti tik naudojant įvairiausius prievartos ir teroro būdus (vienas iš jų - baimė būti ištremtam). Gyventojai buvo įkalbinėjami, bet dažniausiai statomi prie sienos imituojant sušaudymą,

uždaromi į rūsius, mušami. Partijos Kretingos aps. komiteto agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjas Raudonis Klabų kaime organizuodamas kolūkį įsakė stribams šaudyti, jei valstiečiai mėgins išsibėgioti iš susirinkimo; atsisakiusius vertė 10—15 min. stotis ir tūpti, vieną moterį įstūmė į dilgėles ir t. t. [138]

1950m. žemės mokestis „buožėms", palyginti su 1949 m., buvo padvigubintas (vienas ūkis vidutiniškai mokėjo apie 12 tūkst. rb), o turintiems 10—13 ha — padidintas beveik penkis kartus (1949 m. mokėjo apie 1 tūkst. rb, o 1950 m. - per 4,7 tūkst.). Iki 1950 m. mokesčių skirtumas tarp trijų ūkių, turinčių iki 10 ha, ir vieno ūkio, turinčio apie 30 ha, siekė daugiau kaip tris kartus (7-10 ha ūkiai 1949 m. mokėjo po 684 rb, 25—30 ha - 7208 rb), o 1950 m. mokesčiai beveik suvienodėjo, t. y. trys po 10 ha ūkiai mokėjo tiek pat kiek vienas 30 ha ūkis[139]. Taip padaryta todėl, kad 1950 m. visi valstiečiai, net ir turintys tik po kelis hektarus žemės, bet neįstoję į kolūkius, buvo priskirti „buožių" kategorijai. Sovietams visi nestoję į kolūkius buvo vienodi priešai. Mokesčių našta buvo gana veiksminga sovietų priemonė, nes iš jų nesumokėjusio asmens buvo galima atimti visą turtą, net ir gyvenamąjį namą.

Tuo tarpu komunistai, prieštaraudami akivaizdžiai tiesai, LKP(b) CK XX plenume 1949 m. pradžioje tvirtino: „[...] Tarybų Lietuvos darbo valstiečiai, Tarybų Sąjungos broliškų respublikų kolektyvinių ūkių valstiečių istorinių pergalių įkvėpti ir įsitikindami kolektyvinės santvarkos pranašumu, vis plačiau jungiasi į kolektyvinius ūkius"[140]. Taip buvo teigiama tada, kai kiekvieno-

136 LYA, f. 1, ap. 3, b. 317, l. 24-26. Ataskaitos ir pranešimai LKP(b) CK ir LTSR MT apie kovą su pogrindžiu.

137 Ibid., ap. 10, b. 60,l. 143-148. LTSR MGB spec, pranešimai ir informacijos LKP(b) CK.

138 Ibid., ap. 16, b. 810, l. 35-36. LTSR MGB Klaipėdos sr. valdybos pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.

139 L. Truska, *Lietuva 1938-1953 metais,* K., 1995, p. 161.

140 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 51, b. 240, L 10. LKP(b) CK XX plenumo medžiaga.

je Rusijos srityje buvo tik po vieną ar du specialiai dotuojamus pavyzdinius kolūkius, o likusieji 99 proc. buvo ties bado - tiek žmonių, tiek gyvulių — riba, kuri kai kuriose vietovėse jau buvo peržengta.

Ne tik kaimų gyventojai, bet ir partizanai kiek galėdami priešinosi tam pražūtingam Lietuvos kaimo sukolūkinimui. 1949 m. pradžioje buvo apie 2 tūkst. partizanų, tais lemtingais metais jų žuvo beveik 1,2 tūkst. (daugiau negu 1948 m. ir ypač 1950 m., kai atitinkamai žuvo 1135 ir 635 partizanai). Partizanų vadai gerai suprato, kad kolūkiai yra ne tiek ekonominė, kiek politinė okupantų priemonė, kuria siekiama padaryti galutinai nuo valdžios malonės priklausančius iki tol sąlyginai laisvus kaimiečius (miestiečiai nuo valdžios malonės priklausė nuo pat reokupacijos pradžios, kai buvo nacionalizuotos privačios įmonės, dirbtuvės, parduotuvės ir kt.). Planuota, kad suvarius visus į kolūkių gyvenvietes, jose įkurdinus po vieną kitą agentą, bus galima kontroliuoti kiekvieną žmogaus žingsnį. Atėmus iš kaimiečių žemę, kartu ir maistą, tikėtasi pakirsti partizanų rėmimo bazę. Žemaičių apygardos partizanų vadovybė viename iš savo įsakymų nurodė visomis išgalėmis kovoti prieš kolūkius, nes po jų sudarymo bus kuriamos gyvenvietės, kuriose bus įkurdinami šnipai, ir į jas laisvai nebus galima įeiti. Siekiant gyvenvietes paversti mažomis tvirtovėmis, apginkluojami kolūkiečiai[141].

Partizanų vadų prognozės visiškai pasitvirtino. Čekistų vadovybė 1949 m. pradžioje LKP(b) CK rašė, jog partijos komitetai nesugeba įtikinti kolūkiečių, kad reikia aktyviai kovoti su „banditais“, todėl kolūkiečiai dažnai atsisako imti ginklus. Plungės aps. nebuvo sukurti 37 savigynos būriai, Kauno aps. - 19, Trakų aps. — 13 ir t. t. Partijos komitetai taip pat neįvykdė nurodymo visiškai sukomplektuoti stribų būrius. Rusų tautybės stribai nepakeisti lietuviais, stribų būriuose yra apie 2 tūkst. rusų. „Aišku, kad toks rusų skaičius būriuose negali padėti vykdyti tas politines užduotis, kurios pavedamos liaudies gynėjų bū-

riams“[142]. Vadinamieji savigynos būriai buvo kuriami kiekviename kolūkyje, ginklai kolūkiečiams dažniausiai būdavo įbrukami prievarta. Neretai juos iš kolūkiečių be mažiausio pasipriešinimo surinkdavo partizanai, o surinkdami dar ir pagrasindavo ginklus laikantiems, kartais konfiskuodavo dalį jų turto. Aktyvesnį ginkluotą kolūkio veikėją partizanai nubausdavo net mirties bausme. Komunistai to ir siekė, taip mėgindami įvaryti pleištą tarp partizanų ir gyventojų. Stribus taip pat mėginta „sulietuvinti“ siekiant tų pačių tikslų - kad lietuvis pjautųsi su lietuviu, o ateityje būtų galima teigti, jog patys lietuviai įveikė „buržuazinių nacionalistų“ pasipriešinimą.

Po prievartinio suvarymo į kolūkius valstiečiai, atsitokėję nuo patirto šoko, daug kur pradėjo protestuoti, masiškai buvo paduodami pareiškimai išstoti iš kolūkių. Bet komunistai ir čekistai tokiems proveržiams buvo pasirengę, jie puikiai mokėjo tramdyti kitaminčių nepasitenkinimą. Čekistų nuomone, mėginimų išstoti iš kolūkių priežastys buvo tokios: 1) į valdžią kolūkiuose prasibrovė buožės; 2) nepakankamas partinis masinis darbas stiprinant kolūkius; 3) žemės ūkio artelės įstatų pažeidimai kuriant kolūkius. Išstojimo iš kolūkių nuotaikos 1950 m. pradžioje vien Kaišiadorių r. buvo apėmusios 30 iš 72 kolūkių[143]. Komunistai tikėjo (arba apsimetinėjo tikį), kad jei idėja teisinga, kyla iš objektyvių visuomenės raidos dėsnių (tą jie taikė ir kolūkių sudarymui), tai, jei kas nors ne taip vyksta, kalta yra ne idėja, o jos įgyvendintojai. Analizuodami kolūkių sudarymo klaidas, čekistai kaltę pradėjo versti buožėms. 1949 m. pradžioje į SSRS MGB rašytame rašte P. Kapralovas konstatavo: „Asmenys, vyk-

141 L Y A, f. 1, ap. 3, b. 317,l.118. Ataskaitos ir pranešimai LKP(b) CK ir LTSR MT apie kovas su pogrindžiu.

142 Ibid., b. 319,l. 213. Pažymos LKP(b) CK ir kt. dokumentai.

143 Ibid., ap. 16, b. 408,l. 2-3. MGB Kauno sr. skyriaus pranešimai LTSR MGB apie antikolūkines nuotaikas.

dantys antikolūkinę agitaciją, yra agentūriškai apdorojami [...]. Per partinius organus imtasi priemonių, kad iš kolūkių būtų išmesti buožės ir kiti antitarybiniai elementai". Pateiktas pavyzdys, kad Baisogalos vlsč. vykdomojo komiteto pirmininkas Rancevas, agituodamas už kolūkius, kalbėjęs: „Kas į kolūkius neis, tam mes patepsime ratus ir tegul sau važiuoja į Sibirą"[144].

Kaip jau minėta, be čekistų, partinių darbuotojų ir apskritai okupantų rusų, buvo ir kitokių rusų, kurie į Lietuvą atvyko gelbėdamiesi nuo vargano gyvenimo Rusijoje, itin pablogėjusio karo metais. Jų pasakojimai griovė visokią propagandą apie pasiturintį ir šviesų gyvenimą kolūkiuose. Partijos Vilniaus aps. komiteto sekretorius Vasilenka savo 1949 m. pranešime LKP(b) CK prašė leisti apskrities organizacijoms „visus politiškai nepatikimus ir priešiškai nusiteikusius asmenis išsiųsti į ankstesnę gyvenamąją vietą", nes traktorininkas N. Surminas, į Nemenčinės vlsč. Rinkaučiznos kaimą atvykęs iš Voronežo sr., kalbėdavęs: „Atvykau į Lietuvą, kad nemirčiau iš bado. Dirbdavau, bet nieko negaudavau. Ir čia kolūkius steigia - koks velnias juos išgalvojo". Iš Vitebsko sr. atvykęs A. Kurulenka, apsigyvenęs Nemenčinės vlsč. Grybėnų kaime, kalbėjęs: „Rusijoje nieko nėra, ji visiškai nuskurdinta; aš noriu gyventi, o ne kankintis"[145].

Po stipraus spaudimo, gąsdinimų, suėmimų ir net šaudymų virš galvų paprastai kaime neatsirasdavo žmogaus, kuris sutiktų pirmas pasirašyti pareiškimą „stoti" į kolūkį. Po to, kai Anykščių aps. Kurklių vlsč. Antanavos kaime nepavyko pirmasis susirinkimas, kurį, anot komunistų, išardė Staškevičius ir Dūda, teigdami, jog kolūkiai - tai vergija (už tai juos vėliau emgėbistai suėmė; apie tai, kad kolūkiuose blogai, jie teigė sužinoję iš rusų karių), buvo rasta išeitis - mesti burtai, kas pirmas turi pasirašyti. Kaip minėta, net ir priversti parašyti pareiškimus su prašymu priimti į kolūkį, žmonės vėliau, pamatę, kokia netvarka ir savivalė ten vyrauja, tai vienur, tai kitur mėgino iš kolūkių išstoti. 1950 m. viduryje Kaišiadorių r. iširo 14 kolūkių, kuriuose moterys sutikdamos pareigūnus šaukė, kad jų vaikai al-

kani, prašė duonos ir t. t. Partiečiai ir čekistai padėtį normalizavo iškėlę 14 baudžiamųjų bylų 26 žmonėms[146].

Apie pogrindžio tikslus ir veiklos metodus informaciją LKP(b) CK ir vietiniams partijos veikėjams teikė čekistai. 1949 m. pradžioje MGB Tauragės AS viršininkas A. Lapinas partijos komiteto pirmajam sekretoriui Bronislovui Krasauskui nusiuntė gyvo paimto Kęstučio apygardos štabo viršininko Roberto Gedvilo apklausos protokolus (beje, tardymo protokolais galima tik iš dalies tikėti; kankinamas žmogus dažniausiai sakydavo tai, ko reikalaudavo tardytojas, be to, ir tardytojai neretai užrašinėdavo tai, kas jiems patikdavo; tačiau atrodo, kad R. Gedvilo tardymo protokolai yra daugmaž sąžiningai surašyti). Per tardymą R. Gedvilas kalbėjęs, jog partizanai tuos žmones, kurie aktyviai agituos už kolūkius, iš pradžių numatę bausti 10 tūkst. rb bauda, o jei nesiliaus - bus sušaudomi. Nurodyta šaudyti partijos narius, aktyvius sovietinius ir kolūkių veikėjus, šnipus, rusus kolūkių pirmininkus ir asmenis, apsigyvenusius ištremtųjų sodybose. Taip pat partizanams nurodyta veikti nedidelėmis grupėmis, nepulti valsčių centrų ir nerengti pasalų kariuomenei, stengtis išlikti gyviems iki laukiamo Sovietų Sąjungos ir Vakarų demokratijų karo. Prasidėjus karui — veikti užnugaryje, pulti tiltus, geležinkelius ir kt.[147]

Sovietiniai aktyvistai valstiečių priešiškumą kolūkiams visuomet mėgindavo aiškinti kieno nors įtaka. Tauragės aps. akty-

144 Ibid., ap. 10, b. 65,l. 176-187. LTSR MGB pranešimai TSRS MGB.

145 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 52, b. 47, L 276-277. LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK apie MGB organų stiprinimą, trėmimus, partijos apskričių komitetų pranešimai apie trėmimus ir kt.

146 Ibid., ap. 92, b. 9,l. 5, 173-174. Partijos sričių, miestų, apskričių komitetų pranešimai, informacijos LKP(b) CK apie nuveiktus darbus.

147 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 13, l. 50-52. Pranešimai, informacijos, pažymos ir kt. dokumentai, skirti partijos Tauragės aps. komiteto sekretoriui.

vistas J. Raicevičius 1949 m. vasaros ataskaitoje Žygaičių vlsč. partorgui aprašė, kaip grupė aktyvistų agitavo valstiečius stoti į kolūkį Putokšlių kaime. Iš pradžių niekam į kolūkį nestojant, vėliau aktyvistai ėjo iš vienos sodybos į kitą ir agitavo individualiai, nes taip elgtis buvo nurodyta. Kadangi ir tada neatsirado norinčiųjų stoti į kolūkį, taip pat pagal nurodymą aktyvistai išrašė kvietimus atvykti į valsčiaus vykdomąjį komitetą. „Jei Putokšliuose niekas nesirašo į kolektyvinį ūkį, tai mes padarėme išvadą, kad ten gal kieno nors surengta priešinga agitacija“[148].

To meto tikrovė — partizanų mėginimas bet kuriomis priemonėmis sustabdyti kolūkių steigimą - buvo svarstoma partijos Tauragės aps. komiteto biuro uždarame posėdyje 1949 m. rugpjūčio 24 d., po to, kai partizanai Šilalės vlsč. Gubrių (?) kaime iššaudė 8 žmonių kolūkio valdybą. Biuro nutarime rašoma: „[...] paraginti kolūkiečius ir pavienius valstiečius, atsakant į niekšingą Majakovskio kolūkio kolūkiečių nužudymą, atsakyti pirmalaikiu visų valstybinių paruošų įvykdymu“. Prieš tai vykusiame uždarame biuro posėdyje buvo konstatuota, jog daug nuveikta triuškinant pogrindį: sunaikintas Kęstučio apygardos štabas, per vieną vasaros mėnesį nukauta 16 partizanų ir t. t. Nutarime numatyta išskirstyti stribus ir milicininkus po kolūkius ir apylinkes, kad jie taptų ginkluotų grupių branduoliais[149].

LKP(b) CK biurų ir plenumų nutarimai bei šiokia tokia veiklos patirtis visų partijos apskričių komitetus versdavo imtis panašių veiksmų po partizanų puolimų bei įvykdytų mirties nuosprendžių. Po to, kai Pažėruose buvo sušaudyti 5 valstiečiai, partijos Kauno aps. komiteto biuras 1949 m. birželio 25 d. svarstė klausimą „Apie politinę padėtį Veiverių valsčiuje“. Nutarime rašoma: „Aktyvas ir ginkluotos grupės nesudarytos. Tarp vadovaujančių valsčiaus darbuotojų susidarė tokia nuomonė, kad Pažėrų, Skraužės (?), Lizdeikių, Piščiškių (?) ir Mozūriškių kaimuose tarybinių žmonių nėra, suburti aktyvą ir sudaryti ginkluotas grupes neįmanoma“. Konstatuota, jog partijos valsčiaus komi-

tetas, MGB ir MVD skyriai dirba atskirai vienas nuo kito. MGB VP nuo partijos komiteto slėpė kai kuriuos antisovietinės veiklos faktus — pasirodžiusius atsišaukimus, valstiečių gąsdinimą ir kt. Partijos valsčiaus komitetas, MGB ir MVD skyriai buvo įpareigoti kolūkiuose ir apylinkėse skubiai sudaryti ginkluotas grupes, o apylinkėse įkurdinti milicijos įgaliotinius, jiems skiriant atsakomybę už kolūkių sargus ir ginkluotas grupes[150].

Pažymėtina, jog dar ir tada, kai komunistai, pradėję suvarinėti valstiečius į kolūkius, į juos ir apylinkes perkėlę savo ginkluotas pajėgas, jau buvo įsiskverbę į kaimus, iki tol buvusius partizanų valdomis, kai kurie partijos sekretoriai padėtį sugebėdavo vertinti blaiviai. Antai partijos Lazdijų aps. komiteto pirmasis sekretorius Leonardas Žėčius 1949 m. sausio 26 d. pranešime A. Sniečkui džiaugėsi, jog padėtis apskrityje „pagerėjo“, net Leipalingio vlsč. iš 6 apylinkių pradėjo dirbti 3. Kartu jis rašė: „Būtina pažymėti ir tai, kad apskrityje iki šiol yra dalis žmonių, priešiškai nusiteikusių prieš tarybų valdžią Lietuvoje, kurie aktyviai palaiko banditų grupes ir patys žlugdo partijos ir vyriausybės priemones. [...] Nepasiekėme tokios padėties, kad kiekvienas komunistas, komjaunuolis ir nepartinis aktyvistas aktyviai kovotų su nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis“[151].

Buvo mėginama ir teorišką pagrįsti, kodėl reikia kuo greičiau įsteigti kolūkius. Viename iš partijos Ukmergės aps. komiteto biuro 1949 m. nutarimų apie padėtį Žemaitkiemio vlsč., kuriame partizanai buvo sušaudę 11 žmonių, rašoma: „Valstiečiams

148 Ibid., l. 80-81.
149 Ibid., ap. 381/17, b. 6, L, 19-21, 22-23. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.
150 Ibid., f. 2785, ap. 2785/9, b. 5, l. 4-7. Partijos Kauno aps. komiteto biuro 1949 m. nutarimai.
151 Ibid., f. 1771, ap. 52, b. 80,l. 2. Partijos apskričių komitetų informacijos apie politinę padėtį, MGB skyrių darbą ir kt.

plačiai išaiškinti kolūkinės santvarkos pranašumus ir būtinumą greitai sukolektyvinti žemės ūkį, kaip pagrindinį smūgį banditizmui sunaikinti ir vargingųjų valstiečių išlaisvinimą iš buožių priklausomybės“[152].

Tuo metu, kaip ir per visą partizaninio karo laikotarpį, čekistai ir partiniai veikėjai ne kartą konstatavo, kad nėra partinio ir čekistinio darbo vienybės, t. y. represinės priemonės neparemiamos reikiama agitacija ir propaganda. MGB Prienų AS partinės organizacijos sekretorius partijos komiteto IV plenume 1949 m. viduryje teigė: „Kovoti su ginkluotomis gaujomis yra ne tik MGB organų, bet ir visų komunistų ir komjaunuolių užduotis, bet pas mus to nėra“. Tame pačiame plenume Stakliškių vlsč. partinės organizacijos sekretorius Rūkas apie kolūkių steigimo eigą kalbėjo taip: „Reikia turėti omenyje, kad priešas dar stipriai dirba griovimo agitacinį darbą ir mums kartu su MGB ir MVD teks gerokai padirbėti, kad išsivaduotume iš svetimų elementų“. Apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas Petrauskas taip samprotavo: „Tai reiškia, kad mes priešui leidome padirbėti, mes atitrukome nuo masių. Mums nepadeda kolūkių kurti mūsų baudžiamieji organai - MGB, MVD, teismai ir prokuratūra“[153]. MGB AS partinės organizacijos sekretorius metų pradžioje sakė: „Partinis tarybinis aktyvas į kaimus vis dar negali vykti be ginkluotos apsaugos. Reikia pasakyti, kad jei su nacionalistiniu pogrindžiu kovotų ne vien MGB organai, bet kartu su jais ir partinės organizacijos, padėtis apskrityje būtų geresnė“. Jam pritarė ir MGB karinės dalies atstovas: „Mūsų valsčių partinės organizacijos dar nėra užtikrintos, kad nebus šių gaujų netikėtų puolimų [...]. Mes dirbame vienpusiškai, tik durtuvu, neatliekame masinio aiškinamojo darbo tarp vietos gyventojų“[154]. Taip vieni kitiems vertė atsakomybę už nesugebėjimą palaužti pogrindžio ir Lietuvos gyventojų pasipriešinimą. Beveik kiekvieno partijos Prienų aps. komiteto biuro posėdžio metu buvo skiriami įvairūs papeikimai pareigūnams rusams už besaikį gėrimą, ky-

šių ėmimą, girtų siautėjimą bei šaudymą ir t. t. Į Lietuvą buvo atvažiavę anaiptol ne geriausi Rusijos žmonės.

PADĖTIS PO KOLŪKIŲ ĮSTEIGIMO. Dar ir 1949 m. susidūrimų, susišaudymų su partizanais buvo gana dažnai; visi tie atvejai svarstyti partijos komitetų biuruose. Antai 1949 m. vasarą partijos Utenos aps. komiteto biure, be kitų, buvo aptartas ir toks įvykis: „Rugpjūčio 25 d. grupė ginkluotų aktyvistų - kandidatas į partijos narius Treinys, Kuktiškių valsčiaus komjaunimo sekretorius Borisa ir komjaunuoliai drg. Kisielius, J. Surgailis ir Kupstaitė, dirbdami Panevėžio apskrityje grūdų paruošų reikalu, užmiršę budrumą ir atsargumą, neparuošę ginklų staigaus banditų puolimo atvejui, užėjo į valstiečio Jakučio namą, neblokavę svarbių atsitraukimo kelių. Iš Jakučio kambario staiga iššoko pistoletu ginkluotas banditas, mirtinai sužeidė komjaunuolį Surgailį, sugebėjo paimti jo automatą ir dingo. Nei kandidatas į partijos narius drg. Treinys, nei komjaunuoliai Kisielius ir Borisa nesiėmė jokių priemonių banditui sunaikinti, nors buvo nuo jo tik už kelių metrų. Šie pavyzdžiai rodo, kad nei MGB VP viršininkas, nei partijos valsčių sekretoriai neinstruktuoja savo ginkluoto aktyvo [...]“. Partijos valsčių sekretoriams nurodyta po kiekvieno partizanų puolimo kartu su MGB poskyrio viršininku išvykti į įvykio vietą, gyventojams aiškinti apie partizanų „reakcingą esmę“. Taip pat nurodyta kiekviename kolūkyje įkurti po savigynos grupę, jai priskiriant stribus ir milicininkus[155].

Čekistai anaiptol ne visuomet stengdavosi išsiaiškinti, kas gi sovietų valdžiai iš tikrųjų priešinasi. Daug bylų jie yra sufabrikavę ne vien dėl prasto profesionalumo, požiūrio į visus lietu-

152 Ibid., f. 78, ap. 78/24, b. 4, l. 21-23. Partijos Ukmergės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

153 Ibid., f. 739, ap. 6, b. 3,l. 74, 77. Partijos Prienų aps. komiteto plenumų byla.

154 Ibid., b. 2,l. 7, 10. Partijos Prienų aps. komiteto partinių susirinkimų byla.

155 Ibid., f. 341, ap. 341/18, b. 19, l. 21. Partijos Utenos aps. komiteto biuro posėdžių byla.

vius kaip į priešus, bet ir dėl partijos komitetų spaudimo iki tam tikro laiko nustatyti „nusikaltimo“ dalyvius. Nesugebėdami to padaryti, čekistai sudarydavo dirbtines bylas, kankinimais dalį suimtųjų ar dažniausiai visus priversdavo prisipažinti, o paskui Ypatingasis pasitarimas (OSO) juos nuteisdavo (tokias sufabrikuotas bylas būdavo vengiama perduoti karo tribunolui (KT), nes galėdavo išaiškėti sufabrikavimo aplinkybės; teisiant už akių visi čekistų pateikti dokumentai atrodydavo daugmaž įtikinamai). 1949 m. rugpjūčio 27 d. partijos Utenos aps. komiteto posėdyje buvo svarstytas apskrities švietimo skyriaus vedėjo nužudymas jo bute rugsėjo 26-osios naktį į 27-ąją. Nurodyta čekistų vadams atskleisti pogrindinę organizaciją ir surasti žudikus. Dar nurodyta sustiprinti pasų režimą, saugoti miestą ir jame patruliuoti[156].

Čekistai greitai „atskleidė“ pogrindinę organizaciją, suėmę didžiausią autoritetą turinčius, gerai besimokančius gimnazistus. Dalis jų „prisipažino“ padarę nusikaltimą, visi buvo nuteisti, kai kurie lageriuose ir žuvo. Tarp gimnazistų buvo ir dabar žinomas senovės pastatų tyrinėtojas dr. Napalys Kitkauskas, beje, vyriškai ištvėręs kankinimus ir neleidęs čekistams jį palaužti. Jo teigimu, dalies „bendrabylių“ jis net nepažinęs.

Kaip žinoma, prieš priimdamas nutarimą LKP(b) CK į vietą nusiųsdavo savo atstovą, o partijos apskričių komitetai į valsčius siųsdavo savo atstovus, dažniausiai trejetą žmonių. Jų pažymose daugmaž atsispindi to meto padėtis. Toks trejetas, partijos Kretingos aps. komiteto 1949 m. pavasarį pasiųstas į Kartenos vlsč., atlikęs užduotį parašė pažymą apie politinę padėtį tame valsčiuje. Joje rašoma, jog per tris mėnesius valsčiuje buvo nušauti 7 žmonės. Stribai išsidėstę trijose įgulose, tvarkos jose nėra, dažnai girtuokliaujama. Buvusi 4 žmonių ginkluota grupė iširo. Iš 28 kolūkių tik trijuose viskas suvisuomeninta. „Daug svetimų elementų prasibrovė į kolūkius“. Trys apylinkių pirmininkai — „banditų rėmėjai“. Kitame dokumente rašoma, kad par-

tizanai palaiko ryšį ne tik su šių trijų apylinkių pirmininkais, bet ir su šešių kolūkių pirmininkais[157]. Beje, tiek apylinkių, tiek kolūkių pirmininkų gyvenimas partizaninio karo metu iš tikrųjų buvo nepavydėtinas. Tuos iš jų, kurie nerėmė partizanų ir buvo jiems priešiški, nuolat turėjo saugoti ne mažiau kaip trys stribai, o itin aršius tiek vienus, tiek kitus partizanai sunaikindavo. Suvarius valstiečius į kolūkius, iš jų atėmus pragyvenimo šaltinį - žemę, partizanai maistą daugiausia galėdavo gauti tik iš kolūkių fermų ir sandėlių. Dalis kolūkių pirmininkų iš politinių įsitikinimų, o dar daugiau iš baimės partizanus grūdais ir mėsa aprūpindavo patys, iš kitų maistas būdavo paimamas jėga.

Represinių organų vadovybė nuolat ir kuo toliau, tuo operatyviau (išplėtotas agentų tinklas leido tą daryti) teikdavo LKP(b) CK informaciją, kurioje neretai tiesa buvo painiojama su sau naudingomis išvadomis. Ataskaitoje apie padėtį 1949 m. kovo mėn. MGB vadovybė rašė, jog tų metų vasario 16 d. visos Lietuvos partizanų vadai priėmė deklaraciją ir visi partizanų junginiai sujungti į Lietuvos laisvės kovos sąjūdį (LLKS), turintį centralizuotą vadovybę. Pateikta sąjūdžio Tarybos rezoliucija, kad „leidžiama legaliai veikti visoms partijoms, išskyrus komunistų, kurios nariai, įkūrus demokratinę valdžią Lietuvoje, bus atiduoti teismui kaip Tėvynės išdavikai [...]“. Pasak čekistų, partizanų vadų suvažiavimas pažymėjo, kad visuomenės nuomonė pakrypo į sovietų valdžios pusę; jame nutarta neleisti pavieniams partizanams savavaliauti - plėšti ir žudyti bei ketinta „gaujose“ įvesti griežtą drausmę. Tačiau, čekistų teigimu, nepaisant vadų nurodymų, „banditų moralinis pakrikimas tęsiasi“. Tam teiginiui pagrįsti remiamasi Dainavos apygardos vado pavaduotojo Žaibo (Vaclovo Voverio) laišku, kuriame rašoma, jog valstiečius rei-

156 Ibid., l. 24-25.

157 Ibid., f. 494, ap. 494/7, b. 4, l. 2-8, 9. Partijos Kretingos aps. komiteto byla.

kia bausti mirties bausme, nes „jie užmirš, kad mes esame, ir mes prarasime autoritetą Dar rašė, jog partizanai didina konspiraciją, į rezervinius būrius priima tik gerai patikrintus asmenis[158]. Čekistai, žodį „išdavikai“ pakeitę į „valstiečiai“ ar „žmonės“, sukeisdavo prasmes. Iš tikrųjų LLKS posėdžio protokole buvo rašoma, jog būtina „išdavikus griežtai bausti, bausmės įvykdymą viešai paskelbti“. Bausti nuteisus pagal Baudžiamąjį statutą, o „asmenys, užtikti bevykdant nusikalstamą darbą, numatytą okupacijos meto Baudžiamajame Statute, gali būti baudžiami vietoje, be teismo“[159]. Mirties bausmė buvo paskutinė partizanų poveikio priemonė; prieš tai dar būdavo perspėjimai, piniginės baudos, fizinės bausmės. Mirtimi būdavo baudžiami agentai, žmonės, pasirašę trėmimo dokumentus, apsigyvenę ištremtųjų ūkiuose, paėmę iš okupantų ginklus ir pan. Sovietai tuos žmones, kuriems partizanai įvykdė mirties nuosprendžius, paprastai vadindavo „nekaltomis aukomis“, o raštuose saviesiems nurodydavo, jog būdavo žudomi asmenys, padėję okupantams, arba lojalūs sovietų, t. y. okupantų, valdžiai. LSSR MGB ministras P. Kapralovas vienoje 1949 m. pažymoje A. Sniečkui rašė: „Lietuvos buržuaziniai nacionalistai pradėjo vykdyti terorą prieš tuos pačius lietuvius, įtarę mažiausiu lojalumu Tarybų valdžiai“[160]. Iš tikrųjų už menkiausią lojalumą partizanai paprastai tik perspėdavo. Įsigalinčios sovietinės struktūros buvo itin atkakliai ardomos ir griaunamos, taip pat ir sušaudant toms struktūroms, ypač čekistams, padedančius asmenis. Tokių kolaborantų partizanai sušaudė apie 10 tūkst. Be abejo, jų vaikams, seserims ir broliams sušaudytieji ir dabar tebėra artimi ir mylimi, todėl net ir dabar pasigirsta kalbų, jog partizanai buvo banditai, kovoję su savais žmonėmis. Deja, „savi žmonės“, karo metu perėję į priešo pusę, yra pavojingiausi, nes jie smogia iš užnugario, iš ten, kur, atrodo, turėtų būti saugu. Lietuvos partizanų garbei reikia pasakyti, jog jų smūgiai dažniausiai būdavo aiškiai nutaikyti, skirti konkretiems asmenims, retai - šeimoms.

Jie tik keletą kartų yra atakavę ištisus kaimus, ir tai visuomet buvo rusų kolonistų kaimai. Partizaninių karų istorijoje yra žinoma daug atvejų, kai partizanai nušluodavo ištisus kaimus su jų gyventojais. Ypač negailestingai elgėsi raudonieji partizanai Kryme, Ukrainoje, Gudijoje. Be abejo, visų kraštų ir laikų partizanai darė lemtingų klaidų, sušaudydami ir nekaltus žmones. Partizaninio karo specifika tokia, kad paprastai nebūdavo laiko kruopščiam ilgam tyrimui, partizanai neturėjo kalėjimų, o uždelsus buvo galima sulaukti ir savo bei kovos brolių žūties. Elgtis kiek galima apskaičiuotai, dozuojant bausmes, partizanus vertė ir būtinybė išlaikyti gyventojų paramą, be kurios neįmanomas joks partizaninis karas.

Tam tikra problema komunistams kildavo tada, kai reikėdavo paaiškinti, pirmiausia sau, kodėl pasipriešinime dalyvauja tiek daug žmonių, kurie pagal marksizmo teoriją turėjo būti jų pusėje. Tą problemą nuolat kėlė MVD pasienio apygardos kariuomenės karo prokuroras plk. S. Grimovičius. Vienas pirmųjų šią problemą suformulavo LSSR MVD karo tribunolo pirmininkas Aleksejus Chaliavinas, kuris savo rašte VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui V. Ščerbakovui ir A. Sniečkui apie 1944-1946 m. iki birželio mėn. KT nuteistus žmones rašė: „Iš lentelės matyti, kad 644 asmenys, arba 7,5 proc. visų nuteistųjų iš dvarininkų, buožių ir dvasininkų tarpo sugebėjo patraukti savo pusėn 7624 žmones, arba 92,5 proc. visų nuteistųjų iš dirbančiųjų gyventojų - valstiečių, amatininkų, moksleivių ir inteligentų“[161].

158 L Y A, f. 1, ap. 3, b. 317,l. 98. Ataskaitos ir pranešimai LKP(b) CK ir LTSR MT apie kovas su pogrindžiu.

159 *Laisvės kovos 1944-1953 metais*, K., 1996, p. 304, 310.

160 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 52, b. 47, I. 17-37. LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK apie MGB organų stiprinimą, trėmimus, partijos komitetų pranešimai ir kt.

161 *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944-1953 metais,* p. 501.

1949 m. antrąjį ir trečiąjį ketvirčiais už „valstybinius nusikaltimus“ (taip buvo vadinami politiniai „nusikaltimai“) KT teisė 738 žmones (daugiau negu 1948 m. per tą patį laikotarpį, nes daugiau bylų siųsta ne į OSO, o į KT), iš jų 714 buvo lietuviai. Teisiamųjų socialinė kilmė tokia: 50 darbininkų, 39 tarnautojai, 12 mokinių, 96 samdiniai varguoliai, 377 vidutinieji valstiečiai, 130 buožių ir t. t.[162] Ir šiame žmonių margumyne vadinamųjų buožių buvo tik apie 7 proc. Tiesa, kitais čekistų skaičiavimais (kurie galėjo būti ir suklastoti), tarp nuteistųjų buvo ne apie 7 proc., o 21 ar net 24 proc. atstovų iš „priešiškų klasių“[163].

Matyt, susidūrę su tokiu pagal marksizmo teoriją nepaaiškinamu faktu, kai kurie komunistai, ypač prokuratūroje, mėgino tuos duomenis „taisyti“, tą grįsdami klasių kovos teorija. Tokį spėjamą duomenų pritempimą prie norimų tarsi patvirtina žemiau pateikiami duomenys. Pažymoje apie 1949 m. sausio-liepos mėn. MGB suimtų žmonių socialinę kilmę rašyta, jog tuo metu buvo suimti 2135 žmonės (sudėjus išeina 2329), iš jų buožių - 251, vidutiniųjų valstiečių - 644, vargingųjų valstiečių - 160, kolūkiečių - 31, darbininkų - 156, tarnautojų - 191, apylinkių pirmininkų ir sekretorių - 20, stribų - 6, inteligentų - 58, moksleivių - 111, religinio kulto tarnautojų - 55, be aiškaus užsiėmimo - 295, kitų - 351. Tuo tarpu pažymoje, ant kurios užrašyta „drg. Sniečkui — į Maskvą“, pateikti tokie duomenys: 1948 m. MGB suėmė 4360 žmonių, tarp jų 1274 buožes, 941 vidutinįjį valstietį, 316 varguolių, 618 tarnautojų, 1211 - kitų[164]. Taigi pirmuoju atveju buožės sudarė 12,5 proc., antruoju - per 29 proc. Nors tai ne to paties laikotarpio duomenys (pirmuoju atveju — 1949 m. pirmosios pusės, antruoju atveju — 1948 m.), tačiau daugiau kaip dvigubai duomenys dėl šios priežasties negalėjo skirtis. Be abejo, į Maskvą siunčiami duomenys buvo koreguojami, nes jie turėjo patvirtinti, jog Lietuvoje vyksta klasių kova, o ne pasipriešinimas okupacijai. Kad taip buvo elgiamasi, galima spręsti ir iš žemiau pateiktų pavyzdžių.

LSSR prokuroras Dmitrijus Salinas P. Kapralovui 1948 m. pradžioje siųstame rašte rašė apie 1947 m. gegužės-1948 m. sausio mėn. pagal RSFSR BK 58—10 str. (antisovietinė agitacija) nuteistus 200 žmonių, iš kurių 8 buvo darbininkai, 12 tarnautojų, 31 varguolis, 121 vidutinysis valstietis, 28, arba 14 proc., - buožės. Jis teigė: „Be abejo, tai neteisinga. Reikėtų už antitarybinę agitaciją smogti buožei, o ne varguoliui ir vidutiniajam valstiečiui“. Toliau įtikinėjo, jog „reikia smogti buožei, o mums artimus sluoksnius profilaktiškai apdoroti“. Nepasitenkinimą sovietų valdžia aiškino labai paprastai - neva jis kyla arba dėl neteisingų kai kurių valdžios atstovų veiksmų, arba dėl buožių kurstymo. Kitame tą pačią dieną išsiųstame rašte prokuroras pateikė duomenis apie ištremti numatytų žmonių socialinę kilmę. Prokuratūra iš MGB 1947 m. lapkričio-1948 m. gegužės mėn. buvo gavusi 2145 apskaitos bylas dėl ištrėmimo tvirtinimo. Buožių tarp numatytų ištremti buvo 49,7 proc., vidutiniųjų valstiečių - 43,8 proc., varguolių - 6,5 proc. Varguolių bylų netvirtino, o vidutiniųjų valstiečių skaičių, prokuroro manymu, reikėjo sumažinti. Pasak D. Salino, per daug greitai, remiantis tik 1-2 agentų pranešimais, žmogus įrašomas į tremiamųjų sąrašą, plačiau apie jį neapklausiami kaimynai. Vykdomųjų komitetų pažymose, anot prokuroro, turi būti parašyta apie šeimos socialinę turtinę padėtį iki žemės reformos ir po jos, šeimos sudėtį, giminystės ryšius ir ar visi šeimos nariai gyvena ūkyje, o ne vien rašyti apie tai, kad tas ar kitas šeimos narys yra „gaujoje“ ar perėjęs į

162 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 92, b. 27, l. 168-170. LKP(b) CK darbuotojų, LTSR teisingumo ministerijos, Aukščiausiojo Teismo, MVD kariuomenės KT bei kitų organizacijų pranešimai, pažymos teisės klausimais.

163 J. Starkauskas, „Sovietinis prokuroras apie represinių struktūrų veiklą ir pasipriešinimo judėjimą Lietuvoje pokario metais", *Genocidas ir rezistencija,* 2004, Nr. 2(14), p. 126.

164 LYA, f. 1, ap. 3, b. 317,l. 4, 237. Pažymos LKP(b) CK ir kt.

nelegalią padėtį. Prokuratūra tąkart dėl nevisiško aiškumo MGB grąžino 9,1 proc. tremiamųjų bylų[165].

Kažin ar patys prokurorai susigalvojo „gerinti“ suimtųjų ir tremiamųjų socialinę kilmę. Tikriausiai jie gavo atitinkamus nurodymus iš LKP(b) CK. Taip buvo mėginama klastoti pasipriešinime okupacijai dalyvavusių žmonių kilmę, kuo labiau priartinant prie marksistams priimtinų duomenų. Tačiau tie duomenys, nors ir daugiau ar mažiau suklastoti, akivaizdžiai rodo, kad okupantams priešinosi visi gyventojų sluoksniai tolygiai. Be abejo, socialinė komunistų demagogija žmones veikė, bet ne tiek, kad socialiniai dalykai užgožtų laisvės siekimą.

Oficialiose partinių funkcionierių kalbose vis labiau įsigalėjo Lenino ir Stalino kalbų stilius, kai ne tiek aiškinama ir aiškinamasi, kiek baramasi. Antai publicistas Jonas Šimkus LKP(b) VI suvažiavime (suvažiavimas vyko Vilniuje 1949 m. vasario 15—18 d.) apie rašytoją Antaną Miškinį kalbėjo, jog jis - „dviveidis išsigimėlis“, o socializmą kurti trukdo „prakeikta reakcingų dvasininkų veikla“. Panaši buvo ir politruko Genriko Zimano kalba. LSSR MGB ministro pavaduotojas P. Kapralovas savo kalboje aiškino, kad Stasys Lozoraitis, Mykolas Krupavičius, Povilas Plechavičius ir kt. yra „amerikoniško imperializmo niekšingi veikėjai“, „judai“, „pasirengę bet kokiai niekšybei“. Kunigai - aktyvūs priešai. „Kolūkių kūrimas kunigams sukelia baisų pyktį“. Toliau jis dėstė, jog buožės lenda į kolūkius, stengiasi kenkti iš vidaus. Pogrindis dėl patirtų smūgių siekia sukurti rezervistų tinklą, į kurį „šantažu ir grasinimais įtraukia ir varguolius bei vidutiniuosius valstiečius“[166]. A. Sniečkus tame suvažiavime kalbėjo apie viską. Anot jo, sutriuškintas pasipriešinimas - partijos ir liaudies darbas, prie kurio šiek tiek prisidėjo ir „liaudies gynėjai“. Apie MGB užsiminė nedaug, apie MGB kariuomenę visai nekalbėjo. Jis teigė, esą Antanas Venclova klaidingai idealizuoja Maironį, o Justas Paleckis - Žemaitę. Valstybinė grožinės literatūros leidykla - priešų prieglobstis. Jos buvęs vyr. redaktorius išleido daug praeities autorių, jų tinkamai neįvertinęs. Baigdamas

A. Sniečkus pareiškė: „Per artimiausius metus turime pasiekti visišką kolūkinės santvarkos pergalę Lietuvoje“[167].

Represinių struktūrų vadovybė A. Sniečkui ir jo vadovaujamam LKP(b) CK ne tik nuolat siųsdavo duomenis, bet ir pateikdavo savo samprotavimus apie pasipriešinimo eigą bei ištakas. 1949 m. pradžioje P. Kapralovas nusiuntė A. Sniečkui 19 puslapių raštą, kuriame teigė, jog pogrindis Lietuvoje susikūrė remiamas vokiečių. Į atvirą kovą su sovietų valdžia stojo tik „išeiviai iš svetimos aplinkos“, tautos išdavikai, vokiečių statytiniai, baudėjai, buržuazinių partijų lyderiai, buvę karininkai ir kiti „reakcingi elementai“, kuo nors susikompromitavę sovietų valdžios atžvilgiu ar jos „nuskriausti“. Pasak P. Kapralovo, partizanai ir toliau demoralizuojasi, nemato kovos perspektyvos. Jie dabar renkasi naujus šeimininkus — anglosaksus, su kuriais mėgina užmegzti ryšį. Išeinama iš pogrindžio susitvarkius dokumentus[168].

Apie „išeivius iš svetimos aplinkos“, apie suimtųjų (taip pat ir gyvų paimtų partizanų) socialinę kilmę jau minėta. Grynai partizanų socialine kilme čekistai susidomėjo vėliau, o gal nė nemėgino to daryti ne vien dėl žinių trūkumo, dėl partizanų užsikonspiravimo, bet ir todėl, kad bijojo vėl gauti duomenis, kurie neigtų „klasių kovos“ Lietuvoje teoriją. Pažymoje apie 1951 m. rugpjūčio 1 d.-1953 m. sausio 1 d. žuvusius 1066 partizanus rašoma, jog 252, arba apie 24 proc., jų buvo kilę iš buožių, ir tik 84, arba apie 8 proc., įvardijami kaip „vokiečių rėmėjai“[169]. Tu-

165 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 11, b. 296,l. 1-6, 268. LTSR prokuroro pažymos, pranešimai LKP(b) CK apie teisėtvarkos pažeidimus.

166 Ibid., ap. 51, b. 214,l. 375, 386. LKP(b) VI suvažiavimo stenogramos.

167 Ibid., b. 216. A. Sniečkaus kalba LKP(b) VI suvažiavime.

168 LYA, f. 1, ap. 3, b. 317, L 7-27. Įvairūs pranešimai, taip pat ir LKP(b) CK.

169 *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944-1953 metais,* p. 600.

rint galvoje, jog duomenys buvo klastojami, iš buožių kilusiųjų procentas gali būti dar mažesnis. Iš tikrųjų vidutinioji valstietija ir iš jos kilusi inteligentija, kaip gausiausias to meto Lietuvos gyventojų socialinis sluoksnis, sudarė besipriešinančiųjų okupacijai pagrindą, o talkino jai iš visų kitų socialinių sluoksnių kilę žmonės - ir varguoliai, ir darbininkai. Tai buvo visos tautos, o ne kurio nors vieno sluoksnio pasipriešinimas.

Čekistai nuolat gyrėsi, ką yra nuveikę, su kuo dar reikia kovoti. LSSR MGB 1949 m. parengtoje „Pažymoje apie lietuvių nacionalistinį pogrindį“ rašoma, kad iki 1949 m. vasario mėn. jau buvo suformuoti du nauji partizanų dariniai - Jūros ir Karaliaus Mindaugo sritys, o A. Ramanauskas-Vanagas formuoja trečią — Pietų Lietuvos. Veikia 10 apygardų štabų, juose dirba 49 žmonės, 21 rinktinės štabe dirba 86 nariai. 210 partizanų būrių dar jungia 1769 partizanus. Nuo 1944 m. „likviduoti“ 9 pogrindžio vadovavimo centrai, 102 apygardų štabai, brigados (t. y. rinktinės) ir komitetai, 1775 partizanų būriai bei 2226 organizacijos ir grupės. Nukauta 17 154 partizanai, suimta 50 359 partizanai ir nacionalistinio pogrindžio dalyviai, legalizuota 38 596 žmonės[170]. Nors šie duomenys yra išpūsti, reikia pripažinti, jog čekistai ir vidaus kariuomenė gerokai pasidarbavo, kad suvaldytų ne tik organizuotą, bet ir spontanišką pasipriešinimą. Tačiau ir sovietams tai kainavo nemažai gyvybių ir lėšų bei mažino tos agresyvios valstybės karinį potencialą.

1951 m. kovo mėn. rašytoje pažymoje LSSR MGB ministro pavaduotojas plk. Andrejus Leonovas pateikė tokius duomenis. 1949 m. pradžioje buvo 1795 partizanai, per dvejus metus „likviduota“ (nužudyta, suimta) 3280, o 1951 m. kovo mėn. jų dar buvo 858. Pulkininkas padarė išvadą, kad „ginkluotos gaujos pasipildė nemažu skaičiumi naujų dalyvių“[171]. Rūpestis dėl savo šalies likimo, prievartinis kaimo sukolūkinimas, trėmimai, verbavimas dirbti agentais bei kiti teroro veiksmai vertė žmones ir po 5-6 metų ginkluotos kovos dar imti ginklą į rankas. Kartu

partizanų vadai matė, kad ginkluota kova, nesulaukus konflikto tarp Rytų ir Vakarų demokratijų, tampa vis mažiau perspektyvi, todėl ieškojo kitų būdų tęsti pasipriešinimą. Čekistai tai pastebėjo ir apie tai 1951 m. pradžioje rašė A. Sniečkui. Pasak jų, „legaliai gyvenančių banditų formuotės“ kuriamos tam, kad pogrindis nukreiptų nuo savęs operatyvinius smūgius ir „tęstų ardomąjį darbą, jei bus likviduotos gaujos“. Iš legaliai gyvenančių paminėta Kęstučio apygardoje sudaryta 15 žmonių grupė, kurios nariai Zeringis ir Gajauskas buvo apylinkių pirmininkai, o kiti - mokytojai ir panašių profesijų žmonės[172]. Rengiant teoriją, kaip priešintis okupacijai neginkluotos kovos priemonėmis, ypač daug yra prisidėjęs Vakarų srities vadas Antanas Bakšys-Germantas, 1952 m. parengęs Vyčių sąjungos dokumentus[173]. Deja, 1953 m. pradžioje sutriuškinus srities vadavietę, kurioje buvo ir laikraščio „Vyčių keliu“ redakcija, partizanų pradėtas darbas sustojo. Vėliau kiekviena pogrindžio organizacija turėjo ieškoti savo būdų, kaip kovoti su okupantais.

Partizanai 1949-1951 m., didžiojo valstiečių terorizavimo metais, darė ką galėjo, stengdamiesi užkirsti kelią Lietuvos kaimo sunaikinimui, tačiau jėgos silpo. Jau tiesiai į kaimus saugoti kolūkių, apylinkių centrų buvo perkelti stribai, milicininkai, ginkluoti aktyvistai, buvo suaktyvinta vidaus kariuomenės veikla (tais metais kariai beveik negrįždavo į kareivines, nuolat buvo apgulę kaimus, šukavo miškus). Agentų armija (1951 m. jų buvo apie 27 tūkst.) vis labiau apraizgė kraštą, daugėjo išdavysčių, išsijuosę dirbo agentai smogikai, veikę partizanų vardu. Netrūko ir šiaip plėšikų bei žmogžudžių, kurių dalis nusikaltimų, kaip ir agentų smogikų, buvo priskiriama partizanams. 1949 m.

170 L Y A, f. 1, ap. 3, b. 319,l. 1-3. Pažymos LKP(b) CK ir kitiems.

171 Ibid., b. 369,l. 13. Pranešimai, pažymos LKP(b) CK apie kovas su pogrindžiu.

172 Ibid., l. 7-12.

173 *Laisvės kovos 1944-1953 metais,* p. 372-379.

paskutinįjį ketvirtį milicija buvo nustačiusi 19 plėšikaujančių banditų grupių su 52 žmonėmis jose, o 1952 m. antrąjį ketvirtį nustatytos net 98 nusikaltėlių grupės, jose buvo 266 žmonės. Iš jų paimtas kulkosvaidis ir automatas, 20 šautuvų ir karabinų, 47 pistoletai ir kitokių ginklų[174]. Galimas daiktas, kad sulaikyta tik menka dalis plėšikų ir tikrų banditų (pasak čekistų, „kriminalinių banditų"), nes tuo metu visų vadinamųjų jėgos struktūrų, taip pat ir su kriminaliniais nusikaltėliais turėjusios kovoti milicijos veikla buvo nukreipta prieš nepriklausomos Lietuvos interesams atstovaujančius partizanus ir kitas pogrindžio struktūras.

Pereinamuoju laikotarpiu, 1949-1951 m., kai silpo partizanų jėgos, o kaimus užliejo raudonųjų teroras, įvykiai atskirose vietovėse dėl daugelio priežasčių rutuliojosi skirtingai. 1950 m. balandžio 8 d. vykusiame uždarame partijos Varėnos aps. komiteto posėdyje konstatuota, jog kai 1949 m. buvo nukauta ir suimta 101 partizanas, padėtis apskrityje „ryškiai pagerėjo". Nutarta: siekiant „valstiečiams įkvėpti daugiau pasitikėjimo", sovietinis partinis aktyvas po kaimus neturi vaikščioti 15-20 žmonių būriais, privalo atsikratyti „banditų baimės". Po to, kai Broniaus Krivicko būrio partizanai tų metų spalio 17 d. surengė puolimą Nemunėlio Radviliškio apylinkėse, kurio metu nušovė komjaunimo sekretorių ir nusiaubė tris kolūkius, partijos Biržų r. komiteto biuras prašė LKP(b) Šiaulių sr. komiteto, kad šis iškeltų klausimą dėl įgulos valsčiaus centre padidinimo „ryšium su susidariusia sunkia politine padėtimi"[175].

Štai kas rašoma A. Sniečkui skirtoje pažymoje, kurią čekistų vadovybė parengė kartų su LKP(b) CK Administracinio skyriaus (kuravusio represines struktūras) vedėju Vladimiru Bylinskiu. Pažyma persmelkta buožių baimės (neaišku, tikros ar apsimestinės). Joje rašoma, kad į kolūkius prasibrovę buožės kuria teroristų grupes. Neišsamiais duomenimis, nustatyta, jog respublikoje dar liko 4215 buožių ūkių, iš jų 2258 buvo įstoję į kolū-

kius. LKP(b) CK biuro 1951 m. gegužės 12 d. nutarime pažymėta, kad partiniai organai neryžtingai kovoja su nacionalistiniu pogrindžiu ir buožėmis. Nesiimta reikiamų priemonių, kad būtų sutrukdyta kenkti buožėms kolūkiuose. Kai kur jie suorganizavo varguolius priešintis kolūkiams, ragino juos nuimti derlių atskirai. LKP(b) CK ir LSSR MGB reikalauja galutinai sutriuškinti pogrindį. VKP(b) CK respublikos komunistams kelia užduotį likviduoti pogrindį per kelis mėnesius. Nuveikta daug, tačiau kai kuriuose rajonuose padėtis dar įtempta, nors sutriuškinti pogrindį yra visos sąlygos - sugriauta materialinė ir socialinė „banditizmo“ bazė, kaime išaugo aktyvistų gretos. Kovoti su pogrindžiu pavesta MGB, jie „kai ką nuveikė“, tačiau pagrindinė užduotis — likviduoti „banditizmo“ liekanas — dar neįvykdyta. Daugelis MGB rajonų skyrių (RS) (Kavarsko, Panevėžio, Ramygalos, Šakių, Šilalės, Vilkaviškio) dirba nepatenkinamai. Kai kurie MGB skyriai silpnai palaiko ryšį su gyventojais, silpnai tiria kolūkių kadrus, tad ten prasibrauna buožės[176].

Nors kovos rimo, ekstremalių situacijų mažėjo, čekistai ir toliau veikė neatsisakydami senų metodų - kankinimų. Kai 1949 m. vasarą Kalvarijos aps. Krosnos vlsč. partizanai įvykdė mirties nuosprendį valstiečiui, po to be prokuroro sankcijos suimti 12 žmonių buvo laikomi nuo 3 iki 10 dienų ir „sistemingai mušami“. Mušdavo lazdomis ir bizūnais. 1949 m. liepos 13 d. savo namuose Telšių aps. Janapolės vlsč. buvo suimtas valstietis Jonas Servą. Suimdami jį smarkiai sumušė stribai. Emgėbistai netardė dvi dienas, nes apie jį neturėjo jokių duomenų. Liepos 14 d. J. Servą mėgino pabėgti iš areštinės, bet saugumiečiai jį sugavo, o partijos valsčiaus sekretorius I. Vanejevas ir operatyvinis įga-

174 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 92, b. 23,l. 17, 68. Susirašinėjimas su LTSR MGB įvairiais klausimais.

175 Ibid., ap. 195, b. 11,l. 36, 39. Partijos apskričių, rajonų komitetų nutarimai apie politinę padėtį, socialistinio teisėtumo pažeidimus ir kt.

176 LYA, f. 1, ap. 3, b. 369,l. 55-60. Pranešimai, pažymos LKP(b) CK apie kovas su pogrindžiu.

liotinis Pivovarovas sumušė iki sąmonės netekimo. Liepos 16 d. J. Serva nusižudė iššokdamas pro langą. Žmonės per jo laidotuves surengė demonstraciją, jo karstą nešė pro MGB skyriaus pastatą. MGB Rokiškio aps. Panemunio vlsč. poskyryje 1950 m. pradžioje buvo nušautas suimtas Matas Čeičys, beje, suimtas be prokuroro sankcijos[177]. Tokių ir panašių atvejų prokurorai tuo metu — šeštojo dešimtmečio pradžioje — nustatė dešimtis, tačiau iš tikrųjų jų buvo šimtai, gal net tūkstančiai. Čekistai meistriškai slėpė savo nusikaltimus net sovietiniams įstatymams, o prokurorai, priklausę toms pačioms represinėms struktūroms, dažniausiai ne itin stengėsi visus nusikaltimus atskleisti.

Ne visuose savo veiklos baruose komunistai buvo tokie atkaklūs ir pareigingi kaip kovodami su partizanais ar suvarinėdami žmones į kolūkius bei įvairiose įstaigose keisdami tarnautojus saviškiais. Kai kuriuos darbus, kuriuos turėjo padaryti tuoj po karo, paliko ilgiems metams, ir dabar jau nepriklausomos Lietuvos kariai, rizikuodami gyvybėmis, turi iš miškų rankioti sprogmenis - minas ir sviedinius, kurių ypač daug miškuose prie Rytprūsių sienos. Dar 1949 m. sausio 3 d. LSSR MGB ministras Dmitrijus Jefimovas kreipėsi į A. Sniečkų, kad šis prašytų Pabaltijo karinės apygardos išminuoti, surenkant ir sviedinius, kai kurias Lietuvos vietoves. Pažymėtina, jog nurodant priežastis, kodėl tą reikia daryti, minimas ne žmonių saugumas, o tai, kad granatomis ir sviediniais naudojasi partizanai[178].

Nelengvą okupuotos šalies žmonių gyvenimą dar labiau sunkino pasitaikantis pavydas, godumas, pagieža. Vis daugėjo įskundimų. Dažniausiai buvo skundžiama paslapčiomis, kreipiantis į MGB žinybas, o kartais ir atvirai. Antai partijos Biržų aps. komitetas 1950 m. vasario 21 d. gavo V. Noreikaitės skundą, kuriame toji rašė, jog ji Biržuose negali gauti darbo, o įstaigose daug buožių ir vokiečių rėmėjų (juos išvardijo). Po to MGB patikrino ir nustatė, kad tarp išvardytųjų vienos brolis - partizanas, kita — iš buožių, trečia — pabėgusi nuo trėmimų[179].

Visuotinio sekimo ir įtarumo atmosferoje čekistinė veikla klestėjo. Sekami buvo visi, ypač inteligentai. 1950 m. antroje pusėje A. Sniečkui ir A. Trofimovui LSSR MGB vadovybės skirtoje pažymoje mėginama nagrinėti antisovietines nuotaikas tarp inteligentų. Čekistų teigimu, „dalis reakcingos inteligentijos“ tebėra priešiškai nusiteikusi sovietų valdžios atžvilgiu. „Neišsivadavę iš buržuazinės įtakos, kai kurie inteligentai reiškia netikėjimą Tarybų Sąjungos galybe; nors ir laikomi lojaliai nusiteikusiais Tarybų valdžios atžvilgiu, iš tikrųjų užima laukimo pozicijas“. Tarp tokių - Vilniaus universiteto ekonomikos dėstytojas Marijonas Gregorauskas (buvęs LSSR prekybos liaudies komisaras), Mokslų akademijos (MA) mokslinis sekretorius prof. Kazimieras Bieliukas, rašytojas Jonas Avyžius (cituojami jo žodžiai: „Visi rusai, kurie atvyko į Lietuvą - perėjūnai. Garbingas žmogus niekada nepaliks savo šalies“), profesorius Antanas Purėnas, rašytojas Jonas Marcinkevičius (pateikiamos jo mintys: „Kaip dabar galima dirbti, kai tai partijos CK, tai MGB, tai tarybinių rašytojų valdyba visą laiką klausinėja, su kuo tu gyveni, kur tu buvai, kas tavo žmona. Tegul velnias neša su jų anketomis tą žydų šutvę ir partines davatkas“)[180].

Silpstant kovoms, stiprėjo inteligentų spaudimas. Kaip matome, atkreiptas dėmesys jau net į jų neutralią laikyseną. Imta reikšti nepasitikėjimą net aiškiais okupantų rėmėjais, tokiais kaip buvęs LSSR NKGB liaudies komisaras A. Guzevičius - jis buvo apkaltintas pinigų iššvaistymu (tuo metu A. Guzevičius dirbo Grožinės literatūros leidyklos direktoriumi). Suėmus tos

177 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 92, b. 26,l. 28-39, 57-58. Pabaltijo karinės apygardos karo prokuroro pranešimai, pažymos ir kiti dokumentai LKP(b) CK. [178] *

178 LYA, f. 1, ap. 3, b. 317, l. 1. Įvairūs pranešimai, taip pat ir LKP(b) CK.

179 LYA LKP DS, f. 1093, ap. 22, b. 9,l. 29-32. Partijos Biržų aps. komiteto dokumentų byla.

180 LYA, f. 1, ap. 3, b. 351,l. 179. Pranešimai LKP(b) CK.

leidyklos vyr. redaktorių Valį Drazdauską, iš jo buvo išgauti prisipažinimai, kad jis savo darbe „pagrindiniu uždaviniu laikė ne partijos linijos įgyvendinimą, o leidžiamos lietuvių literatūros reakcinio savitumo stiprinimą, kuris atsispindėjo kai kuriose leidžiamose beidėjinėse knygose, iškraipančiose tarybinę tikrovę, taip pat lietuvių klasikų knygose iškeldavo klerikalinius ir nacionalistinius momentus, ideologizuojančius buržuazinių klasių buitį ir moralę“. Paminėtos „reakcingos knygos“: Motiejaus Valančiaus „Palangos Juzė“, Vaižganto „Vaizdeliai“, Kazio Borutos „Baltaragio malūnas“, Augustino Griciaus „Laiko dvasia“. Pasak čekistų, leidykla veikė susitarusi su Leidyklų ir poligrafijos respublikine valdyba. Nebuvo kreipiamas dėmesys į knygų politinį aktualumą, mažai spausdinta SSRS tautų literatūros. „Ypač buvo ignoruojami grožiniai leidiniai apie kolūkinę statybą“[181]. Ilgiems laikams buvo sunaikintas toje leidykloje susiformavęs tautinės pakraipos intelektualų sambūris - vieni buvo pasodinti į kalėjimą, kiti atleisti.

Kas tuo metu rūpėjo A. Sniečkui, galima suprasti iš jo baigiamosios kalbos LKP(b) CK VIII plenume, vykusiame 1950 m. lapkričio mėn: Anot jo, reikia per 3-4 metus perkelti kolūkiečius į gyvenvietes, „[...] respublikos partinė organizacija pasirengusi įvykdyti šią užduotį [...]. Inteligentai iš esmės su mumis [...]. Kai kurie draugai darė didelę klaidą, tapatindami su buržuaziniais nacionalistais tik banditus. Šią klaidą daug kartų darė drg. Paleckis. Jis ir kalbėjo, ir rašė apie vadinamuosius nacionalinius žmogžudžius. Bet esmė ne vien tie žmogžudžiai. Yra žinoma, kad buvusių buržuazinių valdančiųjų klasių liekanos, esančios užsienyje, netgi pateikė direktyvą, kad nacionalistai atsisakytų teroro ir orientuotųsi išlaikyti savo kadrus“. Pasak A. Sniečkaus, reikia kovoti su „įlindusiais į urvus, iš visur išvalyti“. Nebuvo tikslingai kovojama su menkiausiomis buržuazinio nacionalizmo apraiškomis, kurių pastebima net respublikinio masto veikėjų — J. Paleckio ir M. Gedvilo veiksmuose. „Ir aš klydau. VKP(b) CK

yra žinoma, kaip mes visus [tuos] metus kovėmės, o mums CK padėjo, pasitikėjo, mokė, taisydavo". Kritikuojama tam, kad pasitaisytų, bet M. Gedvilas ir J. Paleckis nenori to suprasti. „Aš pasakyčiau, kad dabartinė drg. Paleckio isterija tai rodo. Savo kalboje drg. Paleckis išniekino tokį aukštą partijos organą kaip CK plenumas [...], nes tokį pranešimą kaip drg. Paleckio galima padaryti kortų klube, o ne CK plenume". Jie abu „keliaklupsčiauja prieš kai kurias inteligentų grupes su buržuaziniu nacionalistiniu atspalviu". Jie mano, jog dėmesio centre turi būti inteligentai, o ne partinė organizacija. Apie jų atskirą nuomonę sužino pašaliniai asmenys ir kyla viltis „visokiems buržuazinių nacionalistų šunsnukiams", kad jiems kai kur pavyks praslysti, pakenkti, išardyti. A. Sniečkus ramino, jog nenorima daryti organizacinių išvadų (t. y. pašalinti iš darbo), o tik išsiaiškinti. Jis teigė, kad J. Paleckis partijos V suvažiavime padarė didžiausią klaidą, siūlydamas ne sulaužyti smetoninį aparatą, o jį panaudoti. Esą M. Gedvilas nuolat klaidingai teigia apie klasių kovos sunykimą. J. Paleckis iš kalėjimo stengiasi ištraukti buvusį švietimo ministrą Juozą Tonkūną, bet jo dėka paleistas tautininkų generalinis sekretorius Dominykas Cesevičius vėl buvo suimtas, nes universitete visaip kenkė. Ydingą J. Paleckio knygą „Sovetskaja Litva" padėjo išleisti sioniste E. Teumina. „Aušra", pasak J. Paleckio, buvo tautinės vienybės idėjos skleidėja, o tai nacionalizmo pagrindimas; komunistų pagrindas yra „Komunistų manifestas". Į CK (Maskvos) rašyta, jog „nesutinkame su kai kuriais" J. Paleckio teiginiais, V. Niunka apie tai parašė kritinį straipsnį. Plenume A. Trofimovas kalbėjo apie lenkiškas mokyklas, o M. Gedvilas ir toliau teigia, kad Vilniaus krašte nėra lenkų, yra tik sulenkinti lietuviai. Savo kalbą A. Sniečkus baigė taip: „Partiškumas

181 Ibid., ap. 18, b. 68,l. 10-14.
LTSR MGB susirašinėjimas su partiniais organais.

turi būti neatskiriama kiekvieno bolševiko, kad ir kur jis dirbtų, savybė“[182]. Šios A. Sniečkaus kalbos santrauka rodo, jog lietuviai komunistai nebuvo visai vieningi. Jie visi neigė Lietuvos nepriklausomybės galimybę, šventai tikėjo Sovietų Sąjungos galia ir greitu komunizmo triumfu visame pasaulyje, tačiau turėjo skirtingą nuomonę kai kuriais klausimais, pirmiausia skyrėsi požiūris į praeitį. Be to, J. Paleckis ir M. Gedvilas, siekdami, kad komunistinės idėjos būtų priimtinesnės didesniam Lietuvos gyventojų skaičiai, stengėsi šiek tiek švelninti represijas, labiau jas pagrįsti. Minėtame partijos plenume J. Paleckis kalbėjo tris kartus, mėgino ginti savo nuomonę, bet galiausiai pripažino savo klaidas.

Labiausiai J. Paleckis buvo puolamas LKP(b) VII suvažiavime, vykusiame 1952 m. rugsėjo 22-25 d. Suvažiavime jis kalbėjo, jog iš kritikos lavinos supratęs, kad jo klaidos glūdi „buržuazinės praeities liekanose ir individualistinėse tendencijose“, kad partija jį „pastatė į vietą“, išmušė jo pasipūtimą. Dėkojo A. Sniečkui už kritiką, teigdamas, jog yra tik viena partijos linija, o socialiniai dalykai - svarbiausi. Teigė: „[...] būsiu partijos sarginiu šunimi, [...] mano gyvenimo vienintelis tikslas ir užduotis, kartoju, būti ištikimu partijos sūnumi ir Stalino kariu“[183].

Pokario dogmatinėje LKP(b) vadovybėje J. Paleckis atstovavo šiek tiek liberalesnei pakraipai. Nepriklausomoje Lietuvoje gyvenęs legaliai, jis buvo perėmęs kai kurias tautos kultūrines vertybes; būdamas sentimentalus ir nepiktas žmogus, buvo linkęs užjausti represuojamus ir ujamus asmenis. Giliau vertino Lietuvos praeitį, ne taip kaip A. Sniečkaus tipo komunistai, kuriems istorija tarsi prasidėdavo tik nuo jų atėjimo į valdžią. Bet ortodoksinė LKP(b) CK biuro dauguma J. Paleckį visuomet sugebėdavo priversti elgtis „pagal partijos liniją“, ir jis klusniai pasirašydavo, kaip formalus valstybės vadovas, visus Lietuvai lemtingus dokumentus.

Skaitant LKP(b) CK plenumų ir partijos VII suvažiavimo stenogramas, kyla klausimas, kodėl A. Sniečkaus dogmatikai ne-

susidorojo su truputį kitaip mąstančiu J. Paleckiu, kaip kad buvo elgiamasi visoje Sovietų Sąjungoje. Kaip vienoje konferencijoje teigė A. Anusauskas, jo nuomone, J. Paleckis buvo Lietuvos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą bei jos susovietinimo simboliu, nes 1940 m. eidamas Lietuvos prezidento pareigas (tiesa, teisiniu požiūriu fiktyvias) atstovavo neva Lietuvai ir pasirašė visus lemtingus dokumentus. Tačiau J. Paleckis buvo toleruojamas dėl daugelio priežasčių. Pirma, jis šventai tikėjo komunizmo idėjomis (tai ypač gerai atsiskleidžia jo pokalbyje 1946 ar 1948 m. su vėliau sušaudytu partizanu Pranu Švilpa [184], kuris tuo metu, kaip jis teigė, dėl prastos sveikatos buvo išėjęs iš miško ir svetima pavarde mokytojavo Šeduvoje. Tada J. Paleckis reiškė tvirtą įsitikinimą, jog po dešimties metų visame pasaulyje įsigalės komunizmas). Antra, Lietuvos komunistai pokario metais beveik neturėjo žmonių, kurie galėtų bendrauti su inteligentais. Minkšto charakterio J. Paleckis tokiam darbui labai tiko. Trečia, svarbiausia, lėmė Maskvos požiūris į Baltijos šalių komunistus. Paskutiniaisiais Stalino valdymo metais, šeštojo dešimtmečio pradžioje, Sovietų Sąjungoje vyko du didžiuliai kruvini komunistų valymai — Gruzijoje vadinamasis Mingrelijos procesas ir vadinamoji Leningrado byla. Estijoje 1949-1951 m. buvo pakeisti beveik visi partiniai vadovai, apkaltinus juos nacionalizmu, tačiau nė vienas iš jų ne tik nebuvo sušaudytas, bet net nenuteistas. Peršasi išvada: Baltijos šalyse taip trūko kolaborantų, kad jie buvo tausojami.

Tačiau tuo pačiu metu išpūstas represinis aparatas, partizaniniam karui einant į pabaigą, vadovavosi gerai žinomu principu, jog „revoliucija ryja savo vaikus“. Per 5-6 metus čekistai

182 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 90, b. 27,l. 3-31. A. Sniečkaus baigiamoji kalba LKP(b) CK VIII plenume.
183 Ibid., ap. 131, b. 3,l. 695-697. LKP(b) VII suvažiavimo stenograma.
184 Žr. P. Švilpos baudžiamąją bylą (LYA, b. 26127/3, priedas, kuriame aprašomi susitikimai su J. Paleckiu).

sugebėjo sukaupti nemažai duomenų net ir apie asmeninį žmonių gyvenimą. Pavyzdžiui, 1951 m. vasarą LSSR MGB nusiuntė 6 puslapių raštą LKP(b) CK apie aktorę Galiną Jackevičiūtę, tuo metu LSSR MT pirmininko pavaduotojo K. Preikšo žmoną. Inkriminavo jai tai, kad jos tėvas buvo Lietuvos kariuomenės pulkininkas, smulkiai aprašė jos asmeninį gyvenimą, taip pat ryšius su vokiečiais. Raštas baigiamas taip: „Yra duomenų, jog Jackevičiūtė daro įtaką savo vyrui, ypač meno klausimais". Kibta ir prie kito artisto - solisto Abdono Lietuvninko. Rašyta apie jį, matyt, gavus paklausimą iš LKP(b) CK. Pasak čekistų, jis 1940 m. gal platino antisovietinius atsišaukimus, 1947 m. bendravo su kunigu ir giedojo bažnyčios chore[185]. Tuo pat metu užkliuvo dar vienas solistas - Jonas Stasiūnas; čekistai siūlė jo neleisti į vadinamojo demokratinio jaunimo festivalį Berlyne. Mat dvi jo seserys Amerikoje, vienas brolis tarnavo policijoje, kitas skleidė antisovietines žinias, nors ir tarnavo sovietinėje armijoje. Čekistų teigimu, J. Stasiūnas palaikė ryšius su antisovietiniais elementais. Dar apie festivalį rašyta, jog į jį numatoma pasiųsti 14 valstybinio dainų ir šokių ansamblio artistų. 5 iš jų siūloma neleisti, nes, tarkime, R. Monkevičiaus sesers vyras buvo „gaujoje", 1947 m. suimtas, J. Cijūnėlis repatrijavo iš Vokietijos, jo tėvas gyvena JAV ir t. t.[186]

Kad buvo knaisiojamasi smulkmenose ir apie jas informuojami aukščiausi partijos vadovai, geriausiai rodo 1952 m. pradžioje P. Kapralovo A. Sniečkui nusiųstas pranešimas apie tai, jog vidaus kalėjime kaliniams skirtoje duonoje rasta pelė ir dėl to vykdomas tyrimas, kaip ji ten atsirado[187].

Be abejo, buvo ir rimtesnių reikalų. Kadangi Maskvoje beveik be perstojo buvo rengiamos antisemitinės akcijos, stengtasi neatsilikti ir Lietuvoje. Šiuo klausimu čekistai A. Sniečkui pateikdavo gana įdomių samprotavimų. 1951 m. rugpjūčio mėn. P. Kapralovas A. Sniečkui ir A. Trofimovui nusiuntė gana ilgą raštą apie neva Eidukevičiaus odos fabrike veikiančią grupę žydų na-

cionalistų ir prašė LKP(b) CK nusiųsti ten valstybės kontrolę, kuri turėtų atskleisti žydų sabotažą ir jų kenkėjišką veiklą. Pateikta fabriko darbuotojų tautinė sudėtis:

	Tarnautojų	Darbininkų
Lietuvių	12	163
Rusų, slavų	49	226
Žydų	51	71 [188].

Žydams mėginta primesti ir rimtesnių kaltinimų. P. Kapralovas A. Sniečkui 1951 m. birželio mėn. pranešė apie Tuberkuliozės instituto direktoriaus pavaduotoją Leoną Koganą, kilusį iš milijonieriaus šeimos, kuris karo metu buvo pasitraukęs į Sovietų Sąjungą. Jis, pasirodo, „gydymo praktikoje neteisingai nustatinėdavo diagnozes, darydavo sudėtingesnį ligonių gydymą“, o „laikinus sunkumus aprūpinant ligonius produktais aiškino badu šalyje“. Citavo L. Kogano žodžius: „Visose šalyse inteligentai — tai šalies smegenys, jos pasididžiavimas, o čia — pasityčiojimų ir pajuokos objektas“[189].

Ypač stengtasi saugoti partijos idėjinį grynumą. 1951 m. rudenį čekistinė vadovybė pranešė apie tai, kad LSSR MA partinio biuro sekretorius Algirdas Machovskis vedė ištremto buožės dukrą. Apie jos kilmę jis žinojo. Priešas savo diversijomis esą ne tik griauna partijos narių šeimas, bet siekia dar daugiau. A. Trofimovui buvo pranešta, jog iš gėlių prie komjaunimo CK pastato išdėliotas taikos balandis yra daugiau panašus į lenkų ar vokiečių erelį. Nustatyta, kad tam „diversiniam“ gėlių sodinimui vadovavo

185 L Y A, f. 1, ap. 10, b. 132, l. 1-6. Ataskaitos ir pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.
186 Ibid., b. 131,l. 164-165, 303-304. Ataskaitos ir spec. pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.
187 Ibid., b. 133, l. 15. Pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.
188 Ibid., b. 132,l. 32-38. Ataskaitos ir spec, pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.
189 Ibid., b. 131,l. 303-304.

agronomas Petras Aidukas. Vadinasi, priešas skverbiasi net į CK. A. Trofimovui buvo pranešta, kad LKP(b) CK instruktoriaus A. Tuezovo tėvas 1938 m. buvo suimtas ir teistas už „kontrrevoliucinius nusikaltimus“. Didelį rūpestį kėlė rajono laikraščiuose pasitaikančios klaidos. Buvo išsiaiškinama, kas jas padarė, kas neapsižiūrėjo ir t. t. Per 1951 m. antrąjį pusmetį A. Trofimovui atsiųsta apie pusšimtis pranešimų apie suimtuosius už antikolūkinę veiklą[190].

Apskritai kolūkiai ilgam liko čekistų veiklos akiratyje. Tą dirbtinį, jokiais ekonomikos skaičiavimais nepagrįstą, Lietuvos valstiečių įpročiams ir psichologijai nepriimtiną darinį buvo galima suburti ir išlaikyti nesuirusį tik naudojant didelį spaudimą, vos ne terorą. 1951 m. P. Kapralovas LKP(b) CK pranešė, jog gauta nemažai kolektyvinių pareiškimų, kuriuose prašoma leisti pavieniui nusipjauti javus, jeigu jie buvo tų prašančių valstiečių pasėti. Čekistai nustatė, kas organizavo parašų rinkimą. „Už kenkėjišką antikolūkinę veiklą suimta 12 žmonių“, taip baigė raštą čekistas[191]. Beje, suvarant į kolūkius, daugumai žmonių buvo pasakyta, kad jie galės nusipjauti tai, ką patys pavasarį savo laukuose buvo pasėję. Tai buvo apgaulė. Nusipjauti savų javų niekam neleista; iškilusi bado grėsmė buvo viena iš priežasčių, kodėl žmonės pradėjo iš kolūkių masiškai vogti.

Čekistų nuomone, kolūkinė sistema kartais susilaukdavo ir netikėtos kritikos iš asmenų, kurie turėtų ją ginti. P. Kapralovas 1951 m. pavasarį rašė partinei vadovybei apie Vilkijos r. P. Cvirkos kolūkio pirmininko, SSRS AT deputato Volskio kalbas ir jo netinkamą elgesį. Volskio vadovaujamame kolūkyje - daug į jį prasibrovusių buožių. Grįžęs iš Maskvos Volskis pasakojęs kolūkiečiams, kad jų delegacijai rodė tris kolūkius: vieną - geresnį už jų, kitą - blogesnį, trečią - kaip jų. „Bet mums rodė pačius geriausius kolūkius, o likusiuose gyvenimas dar blogesnis“. Kad būtų svariau, pažymoje dar pridėta, jog pirmininkas gyvena su moterimi, kurios vyras suimtas, o jis pats vaikšto po kaimus be ginkluotos palydos. Volskis tris kartus buvo kviestas į

partijos rajono komiteto posėdžius, bet nė karto neatvyko [192]. Beje, ši pažyma yra tipiškai čekistinė. Joje politiniai motyvai supinti su neigiamais asmeninio pobūdžio motyvais, turinčiais kriminalinio atspalvio. Paminėjimas, jog pirmininkas po kaimus vaikšto be ginkluotos palydos, turėjo reikšti užuominą, kad jis sutaria su partizanais, todėl šie jo neliečia.

Paskutinę 1951 m. dieną rašytame labai ilgame pranešime A. Sniečkui P. Kapralovas pranešė apie tai, kad partizanai renka maistą ir pinigus iš kolūkių pirmininkų, kolūkiečių ir mokytojų. Pabaigoje rašė: „Reikia pažymėti, kad daugiausia asmenys, iš kurių banditai renka maistą, apie tai organams nepraneša“[193].

1951 m. pradžioje MGB Kauno sr. valdybos vadovybė LKP(b) CK rašė, „jog priešai keičia taktiką“ - negalėdami sustabdyti kolūkių „kūrimo“, stengiasi į juos pakliūti ir juos griauti iš vidaus. Pranešime išvardyti keli Kauno sr. kolūkių pirmininkai, kurie buvo buožės, vokiečių rėmėjai ir t. t. Tapę kolūkių pirmininkais, jie kenkė. Kauno sr. kolūkiuose per 1950 m. nustatyta apie 450 ten „įlindusių“ buožių, 233 buvo iš jų pašalinti. Apibendrinta: „Didelė jų dalis buvo ir dabar yra vadovaujančiuose postuose“[194]. Pati kolūkinė sistema buvo ydinga, neskatinanti žmonių iniciatyvos ir suinteresuotumo, be to, Stalino laikų kolūkiai Lietuvoje anaiptol nebuvo kuriami tam, kad žmonės juose gerai gyventų, o priešingai - kad jie visiškai nusigyventų ir balansuodami ant bado ribos negalėtų remti partizanų. Todėl tuo metu niekas juose negalėjo padaryti tvarkos, jų pirmininkais niekas nenorėjo dirbti, o visa atsakomybė už iš anksto nulemtas negeroves buvo suverčiama buožėms.

190 Ibid., b. 132,l. 52, 92, 99,120-121.
191 Ibid., l. 39-44.
192 Ibid., b. 131,l. 198. Ataskaitos ir spec, pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.
193 Ibid., b. 133,l. 1-10. Pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.
194 Ibid., ap. 16, b. 423,l. 49-51. LTSR MGB Kauno sr. valdybos 5-ojo skyriaus pranešimai partiniams organams.

Paskutiniaisiais Stalino gyvenimo metais čekistai pradėjo reikšti nepasitikėjimą tais asmenimis, kurie anksčiau priklausė įvairioms kairiosioms partijoms, o vėliau patikėjo bolševikų idėjomis ar tiesiog prisiglaudė prie esančiųjų valdžioje. Vienas iš tokių buvo istorikas (nors pagal išsilavinimą — lituanistas) J. Žiugžda. 1951 m. jis buvo Istorijos instituto direktoriumi, o iki 1948 m. - LSSR švietimo ministras. Suėmus tos ministerijos pedagoginio kabineto vedėją Albiną Iešmantą, daug kaltinimų buvo pažerta ir J. Žiugždai. Jis - ir buvęs eseras, socialdemokratas, praeityje net suartėjęs su tautininkais. Neva tai jo pastangomis Lietuvoje rusų kalbai išmokti skirta mažiau laiko negu kitose respublikose, neva jis nurodęs senąsias mokyklas pertvarkyti pamažu, lėtai perkvalifikuojant mokytojus ir t.t. Kad būtų svariau, A. Sniečkui ir A. Trofimovui skirtame plačiame pranešime pateikiama nemažai ištraukų iš anksčiau J. Žiugždos rašytų straipsnių. Dar vienas kaltinimas jam mestas dėl to, kad dirbdamas Istorijos instituto direktoriumi per trejus metus neparašė LSSR istorijos vadovėlio[195]. Kitame pranešime apie J. Žiugždą rašyta, kad jo brolis ištremtas, giminaitis buvo „gaujoje“[196].

Čekistams užkliuvo ir daugiau žinomų, sovietams, atrodo, nuoširdžiai dirbusių žmonių. Pranešime LKP(b) CK apie LSSR finansų ministrą Aleksandrą Drobnį buvo rašoma, jog jis kilęs iš buožių, buvęs liaudininkų partijos narys. 1946 m. suimtas už ryšį su broliu partizanu LSSR MT pirmininko pavaduotojas Juozas Vaišnoras tardymo metu sakęs, jog A. Drobnys daug kur jam pritaręs — ir kad reikia sumažinti represijas, leisti privačią prekybą ir kt. MT reikalų valdytojas Danielius Petryla apibūdintas taip: buvęs plečkaitininkas, jo sesers šeima ištremta, brolis — buožė. Apie tuometinę kinematografijos ministrę Michaliną Meškauskienę rašyta, jog ji - buvusi esere, tik kalėjime suartėjusi su komunistais, dabar „reiškia nesveikas nuotaikas apie rusus“, bendravo su nacionalistais ir t. t. A. Sniečkus informuotas, kad 24 vadovaujantys darbuotojai partijos nariai susirašinėja su užsieniu, tarp jų J. Paleckis, publicistas J. Šimkus ir kt.[197]

Visus kuo nors įtariamus asmenis sekdavo agentai. M. Meškauskienę sekė agentas Antanas, J. Žiugždą - net 5 agentai.

Bet, kaip visada, čekistams labiausiai užkliuvo inteligentai. 1952 m. balandžio mėn. LSSR MGB 5-asis skyrius vedė 452 įvairaus tipo bylas prieš įtariamus asmenis. Pavojingiausios buvo 11 agentūrinių bylų, kurios buvo sudarytos prieš suimant įtariamą asmenį. Tarp jų buvo byla, pavadinta „Tranai" (rusiškai „Trutni"), kurioje buržuaziniu nacionalizmu buvo kaltinami rašytojai Aleksas Churginas, Juozas Keliuotis, Kazys Kiela, Jonas Marcinkevičius, Eduardas Mieželaitis, Albinas Žukauskas; atseit jie „visai nieko nerašo apie tarybinę tikrovę [...], stengiasi išleisti kenksmingą literatūrą". Juos sekė 4 agentai, iš kurių Gigantas ir Teisingas turėjo visišką jų pasitikėjimą. Visus juos rengtasi suimti.

Tuo metu dar buvo sekama 19 kunigų, 10 stačiatikių dvasininkų. Vyskupą Kazimierą Paltaroką, kuris buvo įtariamas priklausęs nacionalistiniam pogrindžiui, sekė specialus agentas Kukta, agentai Starikas ir Gediminas. Iš žinomų žmonių dar buvo sekamas tautosakininkas Ambraziejus Jonynas (įtariamas priklausęs antisovietinei organizacijai), rašytojai Petras Vaičiūnas (vokiečių okupacijos metais spausdinęs antisovietinius straipsnius, tuo metu apie save telkęs antisovietiškai nusiteikusius asmenis, klausęsis užsienio stočių; jį sekė agentai Krūmas, Ševčenka, Leonas), Kazys Inčiūra (jau nuteistas 25 metams lagerių, byla perduota į archyvą), Augustinas Gricius (daugelio antisovietinių kūrinių autorius, palaikęs ryšį su nacionalistiniu pogrindžiu), menininkai Stasys Ušinskas („tarp jaunimo vykdo antitarybinį darbą, auklėja jį nacionalizmo dvasia"), Justinas Vienožinskis

195 Ibid., ap. 10, b. 131, l. 73-74, 253-258. Ataskaitos ir spec. pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.

196 Ibid., ap. 3, b. 424,l. 202-203. Pranešimai LKP(b) CK apie kovas, politinę padėtį, gyventojų politines nuotaikas ir kt.

197 Ibid., l. 179-181,188, 194, 201.

(„aštriai antitarybiškai nusiteikęs, kalbėdavęs, kad nori kovoti su tarybų valdžia“), teisininkas istorikas Povilas Pakarklis (buvęs tautininkas; 1946 m. slapta nuo LSSR MA vadovybės surinkęs mokslinę medžiagą iš akademijos fondų ir mėginęs ją paslėpti), aktorė Monika Mironaitė („nusistačiusi prieš marksizmo-leninizmo mokslą, tarp teatro artistų vykdo antitarybinę agitaciją“), dainininkas Romanas Marijošius (karo metu būdamas Sovietų Sąjungoje tarp ansamblio artistų vykdė antisovietinę agitaciją) bei kiti[198]. Pažymėtina, kad buvo sekami ir aiškiai sovietiniais ar bent prosovietiniais laikomi inteligentai, pavyzdžiui, Bronius Pranskus-Žalionis (už antisovietinę trockistinę veiklą 1938 m. nuteistas 8 metams) bei Kauno vyskupijos valdytojas Juozapas Stankevičius („praeityje buvęs priešiškas tarybų valdžiai“). Anaiptol ne visi minėti menininkai ir kiti žymūs Lietuvos inteligentai buvo represuoti. Vienus išgelbėjo Stalino mirtis ir atviro teroro mastų sumažėjimas, kiti išsipirko ne itin garbingais būdais. Kai kurie iš jų net tapo marksizmo propaguotojais.

Šeštojo dešimtmečio pradžioje Vakarų demokratijos, ypač JAV ir Anglija, stiprino savo radijo stočių veiklą, siekdamos, kad laisvas žodis pasiektų Sovietų Sąjungą. Sovietų valdžia su čekistų pagalba tuoj pat pradėjo toms stotims trukdyti, paleisdama į eterį tomis pat bangomis savo laidas arba trukdančius garsus. 1951 m. pradžioje Lietuvoje veikė 21 trukdymo stotis: 14 Vilniuje ir 7 Kaune. Be to, Lietuvą dar dengė 30-40 tolimojo veikimo siųstuvų iš Maskvos, Kuibyševo, Sverdlovsko ir kitur. SSRS ryšių ministerija tuo metu svarstė galimybę radijo stotis, „saugančias Pabaltijo erdvę“, įkurdinti vadinamosiose liaudies demokratijos šalyse. Kaune ir Vilniuje turėjo būti statoma dar 20 siųstuvų, tačiau dėl lėšų stygiaus ne visi buvo pastatyti[199].

Vis dėlto daugiausia dėmesio ir tuo metu buvo skiriama buožėms. Štai kas rašoma, matyt, A. Sniečkaus padėjėjų 1951 m. pradžioje parengtame dokumente, pavadintame „Duomenys LKP(b) CK pranešimui LKP(b) VII suvažiavime“: „Buožės kaip

klasė likviduoti; dauguma buožių ištremta už respublikos ribų". Jų likučiams neleista įsitvirtinti kolūkiuose. Vien per dvejus metus už antisovietinę veiklą, daugiausia žemės ūkyje, represuota apie 1 tūkst. buožių, bet jų likučių dar yra. Svarbiausia to priežastis - blogai suderintas administracinis ir politinis agitacinis darbas (išbraukta, kad svarbiausia priežastis - „nepakankamos administracinės priemonės"). Plačiosios masės nepakeltos į kovą, todėl reikia didinti budrumą, „priešus iš visur išvyti" [200]. „Administracinės priemonės" - tai sovietų valdžios teroro priemonės, tarp jų ir trėmimai. Vis dėlto nedrįsta teigti, kad buvo per švelniai elgiamasi.

LSSR MGB ministras Piotras Kondakovas LKP(b) VII suvažiavime, vykusiame 1952 m. rugsėjo 22-25 d., kalbėjo: „Praradę viltį turėti lietuvių liaudies paramą ir praradę pagrindinę bazę - buožes, nacionalistai tikisi tik naujo karo". Viena iš priežasčių, kodėl užtruko kovos, yra ta, kad „nepakėlėm į kovą [...] plačiųjų liaudies masių". Konstatavo, jog blogai dirbama su jaunimu, daug antisovietinių organizacijų, jų nariai daugiausia „ne iš svetimos socialinės aplinkos", bet patekę į priešiškų elementų įtaką. Lietuva yra pasienyje, tad čia esą reikalingas ypatingas budrumas[201]. Taigi vis tie patys mąstymo štampai: svarbiausias pasipriešinimo sovietams židinys yra buožės, jaunimas priešinasi patekęs į svetimą įtaką ir t. t.

1951 m. pabaigoje Lietuvą sudrebino nauji trėmimai. Partijos Kauno sr. komiteto pirmasis sekretorius Eduardas Ozarskis rašė A. Sniečkui apie rugsėjo 19-osios naktį į 20-ąją tos srities penkiuose rajonuose vykdytus trėmimus. Turėjo būti ištremta 100 šeimų, ištremta 98. Nesigėdijo parašyti, jog dauguma „reiš-

198 Ibid., ap. 10, b. 148,l. 115-154. Bylų priėmimo ir perdavimo aktai.
199 Ibid., b. 133,l. 156. Pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.
200 LVA LKP DS, f. 1771, ap. 108, b. 4,l. 4-7. Direktyviniai nurodymai partijos sričių ir rajonų komitetams įvairiais klausimais.
201 Ibid., ap. 131, b. 3,l. 624-628. LKP(b) VII suvažiavimo stenograma.

kia dėkingumą tarybinei vyriausybei už rūpestį - trėmimą iš rajono nacionalistų banditų pogrindžio likučių“[202]. Tuo tarpu P. Kapralovas jau kitą dieną po trėmimų, rugsėjo 21 d., parašė A. Sniečkui ir M. Gedvilui, kad rugsėjo 20 d., „atsakant į teroro aktus“, iš Lietuvos ištremta 814 šeimų - 2987 žmonės, iš jų 958 vaikai. Iš Vilniaus sr. ištremta 151 šeima, Kauno - 100, Klaipėdos - 217, Šiaulių sr. - 346 šeimos. Iš jų ištremta 124 „veikiančių banditų“ šeimos, 182 teistų ir nukautų „banditų“ šeimos, 302 „veikiančių rėmėjų“ šeimos, 161 nuteistų rėmėjų šeima ir 45 nuteistų nacionalistų šeimos[203].

Dešimtys tūkstančių Lietuvos gyventojų išvengė trėmimų metę savo ūkius, turtą, persikėlę gyventi kitur, net į kitas sovietines respublikas (siekiant įvykdyti trėmimų planus, vietoj jų buvo ištremti kiti asmenys iš vadinamųjų rezervinių sąrašų; tie sąrašai įrodo, kad buvo siekiama ne tik suduoti smūgius tam tikriems gyventojų sluoksniams, bet tiesiog sumažinti lietuvių skaičių savoje šalyje). Okupantai labai stengėsi juos surasti ir įvykdyti savo užmačias. 1952 m. sausio 23 d. papildomai buvo ištremti tie, kurie dėl įvairių priežasčių užsiliko nuo 1951 m. spalio mėn, trėmimų. Sausio mėn. ištremta 217 buožių šeimų - 778 žmonės ir 1066 pavieniai asmenys. Nuo trėmimų atleista 19 šeimų (116 žmonių), iš jų sovietinių partinių organų nutarimu - 3 šeimos kaip neturinčios darbingų asmenų, 6 šeimos, kurių nariai tarnavo sovietinėje armijoje, 3 šeimos, padėjusios raudoniesiems partizanams, 7 šeimos, nes jų nariai per seni[204]. Kad surinktų apie tūkstantį pavieniui besislapstančių nuo trėmimo asmenų, reikėjo pasitelkti agentų armiją. Gana solidariai laikęsi partizaninio karo pradžioje, jam besibaigiant dalis lietuvių, vieni iš baimės būti suimti ir ištremti, kiti dėl materialinių paskatų, dar treti dėl bjauraus charakterio, noro kaimynams ar pažįstamiems keršyti ar pakenkti, pradėjo slapta ar atvirai bendradarbiauti su okupantais.

Anksčiau čekistai savo pranešimuose pateikdavo ir vieną kitą neigiamą gyventojų nuomonę apie trėmimus, bet pamažu to-

kių nuomonių vis mažėjo. MGB Klaipėdos sr. valdybos viršininkas rašė, jog gyventojai į trėmimus „daugiausia reaguoja patriotiškai“. Iš pradžių žmonės taip smarkiai piktinosi trėmimais, kad jų nuomonės nebuvo galima nutylėti, o 1950 m. pradėta piktintis atsargiau ir čekistai tai priėmė kaip visuotinį pritarimą jų darbams. Pateikiamos net tokios vieno iš tremiamųjų, Grimašausko, mintys: „Aš turiu atsakyti už save ir už sūnų, kuris išėjo į gaują“[205]. Vis dėlto ir tada čekistai negalėjo visiškai nutylėti, jog trėmimai šiurpino Lietuvos gyventojus ir tremiamieji būdavo užjaučiami. Jurbarko r., tremiant Petrą Petrauską, kolūkio revizijos komisijos pirmininkas Baltrušaitis jam įteikė 500 rb, kolūkio pirmininko pavaduotojas Jocius — 250 rb, pabučiavo jį ir išgėrė prieš kelionę. O tremiamasis G. Gvozdas iš Kelmės r. pasakęs: „Aš važiuoju ten, kur jau yra patys geriausi ir sąžiningiausi Lietuvos žmonės, kurie ten pateko anksčiau“. M. Šumauskas, tuo metu buvęs partijos Šiaulių sr. komiteto pirmuoju sekretoriumi, tą pasakymą įvertino kaip „itin įžūlų“. Dar jis rašė, jog 1951 m. vėlyvą rudenį iš srities ištremta 1131 „kolūkiams kenkianti“ buožių šeima, iš jų — 1282 vaikai. „Dauguma darbo žmonių karštai palaikė vykdomą priemonę ir jai pritarė“[206]. 1951 m. masiški trėmimai vyko trimis bangomis, iš viso tais metais buvo ištremta 20 357 žmonės[207]. Taip buvo daroma, matyt, todėl, kad vienu kartu tokios žmonių masės nesugebėta „apdoroti“, be to, vienas po kito visą

202 Ibid., ap. 108, b. 1,l. 98-100. Susirašinėjimas su VKP(b) CK ir TSRS MT įvairiais klausimais.
203 LYA, f. 1, ap. 10, b. 132, I. 125-126. Ataskaitos ir spec, pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.
204 Ibid., b. 133,l. 51. Pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.
205 Ibid., ap. 16, b. 808, l. 1-3. MGB Klaipėdos sr. valdybos pranešimai partijos komitetui.
206 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 108, b. 4, L 98-107, 119-126. Direktyviniai nurodymai partijos sričių ir rajonų komitetams įvairiais klausimais.
207 *Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m.*, V., 1994, p. 98-99.

rudenį ir žiemos pradžioje vykę trėmimai turėjo įbauginti žmones, priversti juos pajusti sovietų valstybės galią ir ryžtą.

Kai kuriose apskrityse komunistai, matyt, norėdami patys sau sumažinti slogų trėmimų įspūdį, surengdavo apklausas su pasiūlymais. Šakių aps. per 1947 m. pabaigoje vykusius trėmimus buvo apklausti 33 tremiamų šeimų nariai; prašyta nurodyti, kur yra jų artimieji, ir garantuota, jog jeigu jų artimieji legalizuosis, iš tremties bus leista grįžti į Lietuvą. Bet nė vienas tremiamasis tokiu gundymu nesusiviliojo; jie sakė, kad nežino, kur yra jų artimieji. Magdalena Sikailienė iš Žvirgždaičių vlsč., kurios sūnus buvo „gaujoje“, neva pasakiusi: „Jūs moteris ir vaikus išvežate, o banditus paliekate“. Iš Sintautų vlsč. buožė Marcelė Butkonienė pasakiusi: „Ištremdami mus, jūs tuo banditizmo nemažinate, bet didinate“. Vis dėlto komunistai pridūrė: „Bet visi jie pareiškė, kad iš Lietuvos jiems išvažiuoti sunku“[208].

Nors partizaninis karas ėjo į pabaigą, jėgos darėsi vis labiau nelygios, okupantai dar ėmėsi papildomų priemonių, siekdami sunaikinti vienintelės atviros opozicijos - partizanų - likučius. SSRS valstybės saugumo ministerijos (jai nuo 1949 m. buvo pavaldi milicija) nurodymu iki 25 proc. milicininkų paskirta į pagalbą MGB kovoti su ginkluotu pogrindžiu[209].

Tai vienur, tai kitur buvo surengiami atviri partizanų teismai. Nors partinė vadovybė nuo pat partizaninio karo pradžios reikalavo surengti jų kuo daugiau, tačiau čekistai masiškai jų neorganizavo, matyt, bijodami, jog net tardymo metu palūžę vyrai per teismą gali atsigauti ir patys surengti teismą okupantams ir jų pakalikams. Tačiau nuo 1950 m. tokių teismų daugėjo, jie paprastai būdavo gerai organizuoti ir ne tik prosovietiškai nusiteikusiems asmenims darydavo nemenką įspūdį. Vienas tokių teismų buvo surengtas 1951 m. spalio 10 d. Plungėje; tada buvo teisiami trys partizanai - Lošys, Barauskas ir Geštautas. Klaipėdos sr. prokuroro pavaduotojas Krivickas kaltinamąją kalbą baigė žodžiais: „Pasiutusius šunis - į kartuves“. Šiuos

žodžius neva palydėjo ilgi ir audringi susirinkusiųjų plojimai. Partizanai buvo pakarti tą pačią dieną[210].

Dar ir 1954 m. A. Sniečkus gaudavo vieną kitą pranešimą apie likusių partizanų žūtis, dažniausiai juos išdavus (po 1953 m. dar buvo likę 121 partizanas). LSSR MGB ministro pavaduotojas L. Martavičius pranešė, jog „vykdomos priemonės siekiant likviduoti aktyviausiai veikiančias nacionalistines grupes". KGB prie LSSR MT pirmininkas plk. K. Liaudis informavo, jog per milicijos įgaliotinį Rupšienė (Akmenės r. Rimšių k.) pranešė, kad į jos sodybą atėjo partizanas. Jį atakuojant (su kulkosvaidžiu gynėsi 7 valandas) nušautas, kai bėgo iš padegto tvarto. 1954 m. vasarą pranešta, jog Rietavo r. rastas partizano A. Vaišvilo-Juliaus lavonas. Partizanas mirė miške nuo 1953 m. lapkričio 22 d. vykusiame mūšyje gautų žaizdų. Iš Mažeikių gyventojos Jasminienės gauta žinių apie tris partizanus, kurie apsupus buvo nukauti. Žuvo Leonardas Bieliauskas, jo žmona ir dar viena partizanė[211].

Paskutiniais partizaninio karo metais labai padaugėjo išdavysčių. Gyventojai nuo pavojų pavargo, čekistų agentai vis giliau įsiskverbdavo į jų aplinką ir net tarp partizanų. Anksčiau dėl vienos ar kitos priežasties išduoti linkusį asmenį nuo išdavystės sulaikydavo partizanų keršto baimė. Išretėjus partizanų gretoms, tos baimės nebeliko. Vis dėlto kai kur kad ir vienas likęs partizanas įvykdydavo nuosprendį išdavikams. A. Sniečkui buvo pranešta, kad 1954 m. rugpjūčio 22 d. partizanas Jukna nušovė iš bažnyčios einančius J. Miklavą ir jo žmoną, gyvenu-

208 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 11, b. 234,l. 47. Partijos apskričių komitetų pažymos, pranešimai LKP(b) CK apie politinę padėtį.
209 Ibid., ap. 1771/108, b. 18, l. 1-22. LTSR MGB pranešimai apie milicijos darbą, atranką į MGB mokyklą ir kt.
210 LYA, f. 1, ap. 16, b. 808,l. 11-13. LTSR MGB Klaipėdos sr. valdybos pranešimai partijos komitetui.
211 Ibid., ap. 3, b. 473, L 2-3, 7-8, 75, 77-78. LTSR MVD-MGB-KGB pranešimai, suvestinės LKP CK apie pogrindį.

sius Šilutės r. Juškaičių kaime. Nušauti už tai, kad jų sūnus, „būdamas slaptas MVD organų darbuotojas“, su jų pagalba išdavė 3 partizanus, kurie žuvo (vienas - Miklavų sodyboje). Kadangi Miklavai po tos išdavystės atsisakė išsikelti iš savo sodybos, juos saugojo 3 stribai, bet saugomieji stribams nepranešė, kad eis į bažnyčią[212].

MGB darbų perėmėjas KGB 1954 m. pabaigoje A. Sniečkui parengė 15 puslapių kritinį apžvalginį straipsnį apie pogrindžio triuškinimą 1952-1954 m. Jo pagrindinės tezės buvo tokios. „Partinės organizacijos ir MVD respublikiniai organai nesugebėjo visiškai įvykdyti Lietuvos komunistų partijos VII suvažiavimo nutarimų dėl banditizmo likvidavimo“. Visokios sėkmės pagrindas - gyventojų parama, „tačiau pagrindinė dalis gyventojų dar nemobilizuota į aktyvią kovą su nacionalistais. Taip yra todėl, kad MVD organai neturi pakankamo ryšio su gyventojais, nepakankamai rėmėsi kaimų aktyvu“[213].

1953-IEJI - DIDŽIŲJŲ POKYČIŲ METAI. Tai buvo didelių sukrėtimų metai tiek eiliniams Lietuvos gyventojams, tiek pasipriešinimo struktūroms, tiek net komunistų partijos nariams, ypač jų vadovams: Tais metais buvo galutinai sutriuškintos dar likusios ginkluoto tautos pasipriešinimo organizuotos struktūros. 1953 m. kovo 5 d. mirė Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovas Josifas Stalinas. Energingas, valingas, bet labai negailestingas, perdėtai įtarus, nepakantus kitų nuomonei žmogus. Jo valdymo metais buvo sušaudyta ar kalėjimuose supūdyta dešimtys milijonų žmonių, taip pat nemaža dalis jo buvusių bendražygių komunistų. Jis savo rankose buvo sutelkęs didžiulę valdžią. Staliną jo aplinka, komunistai ir dauguma Sovietų Sąjungos gyventojų be atodairos garbino. Įdomu tai, kad net čekistai slaptuose, tik saviškiams skirtuose dokumentuose nedrįsdavo rašyti Stalino vardo, jeigu apie jį būdavo atsiliepiama neigiamai. Paprastai būdavo rašoma taip: „Nepagarbiai atsiliepė apie vieną iš Tarybų Sąjungos vadovų“, o, tarkime, knygos pavadinimą rašydavo taip: „Žydai po S... skraiste“.

Po Stalino mirties Maskvos aukščiausiuose valdžios sluoksniuose valdžią į savo rankas paėmė vienas artimiausių jo bendražygių, iš Gruzijos atsikviestas L. Berija, ilgametis partinis darbuotojas ir čekistas (1938-1945 m. buvo SSRS vidaus reikalų liaudies komisaru). Stalino mirties dieną jis tapo SSRS vidaus reikalų ministru ir MT pirmininko pirmuoju pavaduotoju. Po keturių mėnesių, birželio 26 d. buvo suimtas ir tų metų gruodžio 23 d. sušaudytas.

Beje, Stalino mirtį dauguma lietuvių sutiko jei ne su džiaugsmu, tai su palengvėjimo atodūsiu, nes buvo aišku, kad kito tokio despotiško vadovo, koks buvo Stalinas, vargiai ar begalima sulaukti. Jie buvo teisūs; nors okupacija su visais iš to kylančiais padariniais tęsėsi, bet jau ne tokia kruvina.

Mirus Stalinui, Lietuvoje paplito daugybė įvairiausių pasakojimų, net anekdotų. Daugumos jų pagrindinė mintis - Stalinas buvo nunuodytas savųjų. Nenuostabu, kad LSSR MGB ministras P. Kondakovas kovo 17 d., t. y. praėjus tik 12 dienų po Stalino mirties, pranešė A. Sniečkui, jog už šmeižtus mirus „didžiajam vadui“, už „piktavališką šmeižtą“ Lietuvoje suimta 16 žmonių[214].

Nevisiškai aišku, ką toliau būtų daręs ir ko siekęs L. Berija, jei valdžioje būtų išsilaikęs ilgiau. Ideologiniai postulatai, kurie buvo paskelbti į Lietuvą atsiųstuose dokumentuose, rodo, kad jo ideologija buvo labai nenuosekli. Aišku viena - kovoje dėl valdžios jis buvo nutaręs remtis tautine sąjunginių respublikų sąmone. Apie visas kitas jo užmačias galima tik spėlioti. Nesinori tikėti, jog L. Berija galėjo turėti siekių sudemokratinti Sovietų Sąjungą. Jo susitikimą su suimtu ir iš Vilniaus atvežtu LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininku partizanų generolu J. Žemaičiu-Vy-

212 Ibid., l.92.

213 Ibid., l. 120-121.

214 Ibid., ap. 10, b. 151,l. 131. Pranešimai ir spec. pranešimai partiniams organams.

tautu (suimtas 1953 m. gegužės 30 d., sušaudytas 1954 m. lapkričio 26 d.) galima traktuoti kaip mėginimą užsitikrinti tam tikros dalies nacionalinės respublikos žmonių paramą.

Visa ta vos keturis mėnesius trukusi L. Berijos avantiūra parodė lietuvių komunistų konjunktūriškumą, neprincipingumą. Nors ir be didelio entuziazmo LKP CK V plenume, kuris vyko 1953 m. birželio 11-13 d., pritarę visiems L. Berijos išsakytiems priekaištams, partijos VI plenume, vykusiame liepos 13-14 d., t. y. tik po mėnesio, jie jau atsisakė to, kam prieš tai pritarė. Kaip rašė B. Puzinavičius, suprasdamai, kokie juokingi yra tie staigūs nuomonių pokyčiai, partiniai funkcionieriai LKP CK V plenumo dokumentus pažymėjo spaudu „Netyrinėtina“[215]. Savo nuomonės neturėjimas, aklas vadų nurodymų vykdymas — tai pagrindiniai tuo metu Lietuvą valdžiusių marionečių bruožai. Iš valdančiosios komunistų grupės gal tik J. Paleckis ir M. Gedvilas kai kuriais kausimais turėdavo nuomonę, kuri bent kiek skyrėsi nuo Maskvos diktuojamos.

LKP CK V plenume buvo svarstomi SSKP CK 1953 m. gegužės 26 d. priimtas nutarimas „Lietuvos TSR klausimai“ ir L. Berijos pažyma (abiejų šių dokumentų Lietuvos archyvuose nėra, tačiau kas juose rašyta, galima suprasti iš A. Sniečkaus pranešimo bei plenumo dalyvių kalbų). Tame plenume buvo atleistas LKP CK antrasis sekretorius Vasilijus Aronovas ir į jo vietą paskirtas V. Niunka. Iš CK biuro dar buvo atleisti trys rusai, į jų vietą paskirti lietuviai; lietuvis paskirtas vieno CK skyriaus vedėju.

Savo pranešime A. Sniečkus teigė, jog tiek SSKP CK nutarime, tiek L. Berijos pažymoje visiškai teisingai įvertinta politinė padėtis Lietuvoje, „giliai atskleistos“ didelės LKP CK ir LSSR MT klaidos. Svarbiausia klaida yra ta, kad respublikos vadovybė šiurkščiai iškreipė leninine-stalininę nacionalinę politiką, nes neturima nacionalinių kadrų. Kaimiškųjų rajonų partijos komitetuose lietuviai darbuotojai sudaro 40 proc., iš 92 tarybinių ūkių

direktorių lietuvių yra 27, iš 132 MTS direktorių - 52 lietuvai. Tai trukdo suartėti su masėmis. „Neva dėl budraus elgesio su buržuaziniais nacionalistiniais elementais buvo apskritai nepasitikima nacionaliniais kadrais [...], buržuazinis nacionalistinis pogrindis ne tik nelikviduotas iki šiol, bet ir sugebėjo įleisti gilias šaknis ir netgi susirasti tam tikrą atramą tarp gyventojų. Pagrindine klaida šioje srityje reikia pripažinti tai, kad respublikos partinė ir tarybinė vadovybė svarbų buržuazinio nacionalistinio pogrindžio likvidavimo darbą faktiškai perleido valstybės saugumo organams, o tie visą reikalą suprato kaip masines represijas ir čekistinės kariuomenės operacijas, kurios palietė plačius gyventojų sluoksnius. Vykdant masines operacijas daug piliečių buvo suimta ir ištremta už Lietuvos TSR ribų dėl nereikšmingų pretekstų, o kartais ir be jokio pagrindo“. Po šio plenumo nutarta visus dokumentus rašyti lietuvių kalba, daugiau pasitikėti inteligentija, įnirtingai kovoti su katalikų dvasininkija[216].

Plenume kalbėjo 29 jo dalyviai, tarp jų ir rašytojas A. Venclova. Dauguma kalbėjo labai aptakiai, daugiausia ekonominiais klausimais, vengė politinių. Net J. Paleckis kalbėjo tarsi išsigandęs politinių permainų, bijodamas to, kas bus, jei Lietuvoje neliks rusų. Tik M. Gedvilas visiškai pritarė permainoms. Pasak jo, politinė padėtis Lietuvoje nepatenkinama, nes sovietų valdžia vis labiau tolsta nuo visų, ypač inteligentų; didelę įtaką žmonėms dar turi Katalikų Bažnyčia, iki šiol veikia pogrindis. Viso to priežastys - nacionalinės politikos iškraipymas, perdėtas administravimas ir klaidos kovojant su pogrindžiu. Visi gyventojai sovietų valdžią laiko rusų valdžia, tad kai nebus rusų, valdžiai gali kilti

215 B. Puzinavičius, „L. Berijos pažyma apie padėtį Lietuvoje ir SSKP CK 1953 m. gegužės 26 d. nutarimas „Lietuvos SSR klausimai", *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo instituto darbai,* Nr. 1, p. 124.

216 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 131, b. 177,l. 7-11. LKP CK V plenumo protokolas.

pavojus. M. Gedvilas ragino nelaikyti tuose pačiuose postuose blogai dirbančių asmenų, be pagrindo neįrašinėti į buožes, nevertinti žmonių tik pagal anketą ir t. t. Beje, prieraše po savo kalbos M. Gedvilas patikino, jog jis SSKP CK nutarimui pritaria, jį sveikina ir padarys viską, kad nutarimas būtų įgyvendintas. Jo nuomone, šis nutarimas pakirs buržuazinių nacionalistų jėgą.

Aršus stalinietis Bronius Pušinis daugiausia kalbėjo apie trėmimus; apibendrindamas jis pasakė, kad „mes išbuožinome ne tik buožę, bet ir vidutinijį valstietį". J. Paleckis negailėjo pagyrimų „pirmajai tarp lygių - didžiai rusų tautai"; pasak jo, be atsiųstų draugų pagalbos „nebūtume taip greitai susitvarkę". LSSR karinis komisaras J. Macijauskas teigė, jog kurį laiką, kai buvo tremiama be partijos rajonų sekretorių žinios, jie nežinojo, ką trems, nebuvo tariamasi su partinėmis organizacijomis. LKP CK Mokslo ir kultūros skyriaus vedėjas pateikė tokius duomenis. Žemės ūkio akademijoje rusas marksizmo katedros vedėjas per visą pokario laikotarpį dėstytoju į savo katedrą nepriėmė dirbti nė vieno lietuvio. Skirstant VU Teisės fakulteto absolventus, respublikos prokuroras Georgijus Bacharovas iš 36 žmonių 21 pareiškė politinį nepasitikėjimą, nors didelė dalis jų - komjaunuoliai ir komunistai. Partijos Kauno m. komiteto pirmoji sekretorė E. Kasnauskaitė pasakė, kad Kauno aukštosiose mokyklose iš 39 marksizmą ir politinę ekonomiją dėstančių dėstytojų tik 13 moka kalbėti lietuviškai. A. Venclova gynė „nedideles klaidas" padariusius rašytojus A. Churginą, A. Žukauską (pastarąjį du mėnesius saugumiečiai tardė dėl vokiečių okupacijos metais parašytų eilėraščių po to, kai jis norėjo stoti į partiją; jo butą užėmė kiti, jis dvejus metus vaikšto be darbo), o Kazys Jankauskas buvo suimtas ir jo butą tuoj pat užėmė emgėbistas, tad atrodo, tarsi jį dėl to ir suėmė[217].

Daug kalbėjo naujasis LSSR vidaus reikalų ministras Jonas Vildžiūnas. Pasak jo, MGB klaida buvo ta, jog buvo užsiimta smulkiais darbais, o (kalba netaisyta) „nekoncentravo savo jėgų

LKP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus (1903-1974)

LSSR vidaus reikalų liaudies komisaras Juozas Bartašiūnas (1895-1972)

LKP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus ir LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas Justas Paleckis (abu sėdi antroje eilėje, viduryje) su saugumo darbuotojais ir kariškiais. Apie 1952-1959 m.

ŠVENTINIMOS TKP(b) VI-OS SUVAŽIAVIMO DELEGATAMS!

Valstybinės filharmonijos pastatas LKP(b) VI suvažiavimo dienomis. 1949 m. vasario mėn.

LKP(b) VI suvažiavimo delegatai. Iš kairės: LSSR užsienio reikalų ministras Ignas Gaška, LSSR vidaus reikalų ministras gen. mjr. Juozas Bartašiūnas, LKP(b) CK sekretorius Eduardas Ozarskis, LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas Justas Paleckis, įgaliotinis kulto reikalams prie LSSR Ministrų Tarybos Leonas Pušinis, LSSR karinio komisaro pavaduotojas gen. mjr. Jonas Macijauskas ir LKP(b) Šiaulių m. komiteto sekretorius Petras Federavičius. 1949 m. vasario mėn.

LLKJS V suvažiavimo prezidiumas. Tribūnoje - LLKJS CK sekretorius Antanas Raguotis. 1949 m. sausio mėn.

Prieš rinkimus į SSRS Aukščiausiąją Tarybą instruktuojami Kauno agitacinių punktų darbuotojai. 1946 m.

Agitacinė meninė brigada Gargždų valsčiuje rinkimų į LSSR Aukščiausiąją Tarybą kampanijos dienomis. 1947 m.

Pirmieji pokario rinkimai į SSRS Aukščiausiąją Tarybą vienoje iš Vilniaus rinkiminių apylinkių. 1946 m.

Panemunės vidurinės mokyklos komjaunuoliai agitatoriai prie Kauno K. Požėlos rajono rinkiminės apylinkės agitacinio punkto. 1950 m. vasario mėn.

Vilniaus miesto rinkiminėje apylinkėje Nr. 10 balsuoja LSSR dainų ir šokių liaudies ansamblio nariai. 1953 m. vasario mėn.

Antanas Sniečkus su Rudaminos (Vilniaus r.) septynmetės mokyklos pionieriais. Apie 1953-1957 m.

Vilniaus pionieriai su vadove prie Sovietų Sąjungos didvyrės Marytės Melnikaitės kapo Zarasuose. 1950 m.

Mokslo metų pradžios šventė Vilniuje. Ne vėliau kaip 1950 m.

Gegužės 1-osios paradas Vilniuje. 1948 m.

Gegužės 1-osios demonstracijoje Vilniuje žygiuoja LSSR mokslų akademijos kolektyvas. 1948 m.

Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos 29-ųjų metinių minėjimui skirtas karinis paradas Vilniuje, Tarybų aikštėje. 1946 m.

Sovietų valdžios atstovai šventinėje tribūnoje Vilniuje stebi paradą, skirtą LSSR 10-mečiui. Viduryje - Antanas Sniečkus ir Justas Paleckis. 1950 m. liepos mėn.

LKP(b) CK lektorius Talicynas Biržų apskrities ir valsčiaus partiniam aktyvui skaito paskaitą apie tarptautinę padėtį. 1947 m.

Vilniaus „Spartos" fabriko būrelio J. Stalino biografijai studijuoti užsiėmimą veda būrelio vadovas, Respublikinės partinės mokyklos klausytojas Molotokas

Politinių mokyklų propagandininkų kursų užsiėmimas Vilniaus miesto partijos komitete. 1949 m.

Partijos rajonų komitetų skyrių vedėjų seminare Klaipėdoje paskaitą skaito Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto politinės ekonomijos dėstytojas I. Parsochinas. 1953 m. sausio mėn.

Lietuvių literatūros dekada Maskvoje. Rašytojas N. Tichonovas pradeda literatūros vakarą. 1948 m.

Gedulo mitingas Kaune prie J. Stalino paminklo. 1953 m. kovo mėn.

Kėdainių apskrities Grinkiškio valsčiaus partorgas P. Totorius žemės ūkio specialistams skaito SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmosios sesijos priimtus įstatus. 1946 m.

Jurbarko rajono kultūros namų agitacinė brigada išvyksta į „Gegužės 1-osios" kolūkį. 1952 m. rugpjūčio mėn.

Priekulės valsčiaus sovietinis partinis aktyvas važiuoja į „Stalino" kolūkį. Apie 1947 m.

Pirmoji sėja kolūkyje Mažbarėlių kaime, Krokialaukio valsčiuje (Alytaus r.)

Mechanizuotai pervežami pastatai iš vienkiemių į kolūkinę gyvenvietę Jurbarko rajone „Gegužės 1-osios" kolūkyje. 1951 m. kovo 21 d.

Kolektyvinis žemės dirbimas Alytaus rajone

Radviliškio aps. „Komjaunimo vėliavos" kolūkio gurguolė gabena į paruošų punktą pirmąjį šieną. 1949 m. liepos mėn.

Pirmoji gurguolė su grūdais valstybei sovietų valdžios įvedimo Lietuvoje 10-mečio išvakarėse atvyko į Vilniaus elevatorių. 1950 m. liepos mėn.

išaiškinimui ir likvidavimui nacionalistinės palėpės centrų, banditinių štabų, palėpinių spaustuvių, imperialistinių valstybių agentų [...], ko pasėkoje nepateisinamai užsitęsė galutinis nacionalistinės palėpės likvidavimas". Buvo rengiama daug masinių operacijų, jų metu buvo skriaudžiami žmonės, dėl to jie nutoldavo nuo sovietų valdžios. Per daug represuota kunigų. Lietuviai būdavo nustumiami į šalį MGB „organuose". Ministras mėgino pulti ir kitus plenume kalbėjusius komunistus. Apie J. Paleckį sakė, kad jo kalbos apie 20 metų trukusį valstybingumą yra neteisingos, nes „tai buvo fikcija, o ne valstybingumas [...]. Visiems žinoma, kad liaudis buvo prispausta [...]. Su tokiomis kaip drg. Paleckio nuotaikomis mes visuomet darysime klaidų"[218].

A. Sniečkaus taisytame pranešime yra nemažai duomenų ir įvairių minčių. Nuo 1947 m. tarp LKP(b) CK nomenklatūrinių darbuotojų lietuvių padaugėjo tik nuo 43,7 proc. iki 48,7 proc. 1950 m. partiniame aparate buvo 1669 darbuotojai, iš jų lietuvių 600, arba 33 proc. Kaimiškųjų rajonų partijos komitetuose iš 320 skyrių vedėjų lietuvių buvo 107, arba 30 proc. Iš 41 vadovaujančiojo prokuratūros darbuotojo buvo 8 lietuviai. LSSR MGB centriniame aparate iš 496 operatyvinių darbuotojų tik 86 buvo lietuviai, iš 17 skyrių viršininkų — 1 lietuvis, iš 80 jų pavaduotojų - 6 lietuviai, iš 87 rajonų skyrių viršininkų - 9 lietuviai. Nelietuviai neužmezgė ryšio su gyventojais, „negalėjo patys verbuoti agentų ir nesigaudydami vietinėse sąlygose kartais [išbraukta „dažnai". - *J.* S.] pažeisdavo lietuvių nacionalinio orumo jausmus". Neturėdami duomenų apie pogrindį, rengė plačias operacijas[219].

Tuo tarpu tiek tarp partinių ir sovietinių darbuotojų, tiek tarp eilinių gyventojų virė aistros. LSSR MGB pranešime A. Sniečkui

217 Ibid.,b. 181,l. 32,86, 132, 170, 270, 283, 360-382. LKP CK V plenumo stenograma.

218 Ibid., l. 426-428.

219 Ibid., b. 183, l. 21-29, 74. LKP CK V plenumo medžiaga.

apie įvykusius pokyčius buvo rašoma, jog partijos Varėnos r. komiteto trečiasis sekretorius Kačinskas kalbėjęs: „[...] nėra ką veikti rusams Lietuvoje, tegul iš čia išvyksta," o Varėnos butų valdytoja, partijos narė Keršienė sakiusi: „Užtenka čia rusams kacapams vadovauti ir valgyti mūsų duoną; štai jau išvijo kai kuriuos viršininkus, atėjo laikas ir mums vadovauti"[220].

LSSR MGB ministro pavaduotojas L. Martavičius pranešime A. Sniečkui apie „antitarybinę kunigų veiklą" pateikė tokius skaičius ir samprotavimus. Kunigų buvo suimta: 1944 m. - 5, 1945 m. - 58, 1946 m. - 57, 1947 m. - 41, 1948 m. - 22, 1949 m. - 91, 1950 m. - 60, 1951 m. - 17, 1952 m. - 6, 1953 m. - 5. Tarp suimtųjų - arkivyskupas, trys vyskupai, trys vyskupijų valdytojai. „Iki šiol buvo vykdomos tik represinės priemonės [...], teigiamų rezultatų tai nedavė", kunigai tik užsikonspiravo. Jie esą dirba su jaunimu, veikia tarp tremtinių. Antisovietinei veiklai įkvepia vyskupas K. Paltarokas. Kai kurie vykdomieji komitetai ir prokurorai persistengia, tikintieji piktinasi[221].

LSSR MVD ministras J. Vildžiūnas 1953 m. birželio 19 d. pranešė A. Sniečkui, ką žmonės kalba apie pertvarką: Lietuva tuoj bus laisva, kolūkius išardys, lenkams bus blogai, visi lietuviškai kalbėti nemokantys rusai turės išvykti ir t. t. Jis citavo ir vieno inžinieriaus pasakytus žodžius: „Kada ta reorganizacija baigsis? Aš manau, kad vyriausybė pati nežino, ką daro"[222].

Įdomus yra L. Berijai 1953 m. balandžio 18 d. nusiųstas LSSR MGB ministro P. Kondakovo raštas, kuriame aiškinama, kodėl užtruko kovos su pogrindžiu, ir MVD ministro J. Vildžiūno nusiųsta gyventojų kalbų, samprotavimų suvestinė; joje mėginta išdėstyti LKP CK, tiksliau - A. Sniečkaus nuomonę.

P. Kondakovas Lietuvoje užtrukusio pasipriešinimo priežastis aiškino taip: „Nepakankamas politinis darbas tarp kaimiečių, kurie gyvena daugybėje išsimėčiusių vienkiemių" (be abejo, tai priekaištas partiniams darbuotojams - atseit per mažai švietė ir auklėjo). Išvardyti čekistų darbo trūkumai - nesugebėta su-

naikinti pogrindžio vadovybės, po būrių ar štabų sunaikinimo jie būdavo atkuriami. Dar net 1951 m. į mišką išėjo 191 žmogus, 1952 m. - 48 žmonės. Užuot dirbus rimtą agentūrinį darbą, įsiskverbus į pogrindį, vyravo skubėjimas, buvo likviduojamos pavienės grupės, šitaip nutraukiant galinčią išsivynioti pogrindžio grandinę. Kaip viena iš veiksmingų priemonių nurodytas legenduotų štabų (t. y. kontroliuojamų, sudarytų iš čekistų infiltruotų žmonių) sudarymas; esą taip būtų užkirsta galimybė partizanams atkurti tikruosius štabus.

J. Vildžiūno rašte L. Berijai pateikta tarsi gyventojų nuomonė apie vykstančius pokyčius. Kažkoks mokytojas neva sakęs, jog rusai daug padėjo stiprinant sovietų valdžią ir likviduojant banditizmą, dabar galima ir patiems tvarkytis. Kiti kalbėję, jog pertvarka vykdoma per daug skubiai ir ne viskas daroma apgalvotai. Fizikos instituto sektoriaus vadovas Geleris kalbėjęs: „[...] tarp lietuvių aš pastebiu džiaugsmingas nuotaikas, o toks džiaugsmas pavojingas“. Valstybinio plano komiteto darbuotojas Vencka sakęs, jog „viršūnių pasikeitimas - nieko ypatingo, tačiau provincijoje sulietuvinimu gali pasinaudoti įvairūs elementai“. Pateikta kalbų apie tai, jog išėjus rusams esą bus kariami komunistai; neva plačiai kalbama apie kolūkių išardymą. Raštas baigiamas taip: „Apie visus šiuos faktus informavome Lietuvos komunistų partijos CK“[223].

Beje, po LKP CK V plenumo rajonuose vykę plenumai buvo protokoluojami jau lietuvių kalba, o po L. Berijos nuvertimo ir VI plenumo partijos komitetuose visur vėl pradėta vartoti vien rusų kalbą. Partijos Kėdainių r. komiteto IX plenume, vykusiame po LKP CK V plenumo, vykdomojo komiteto pirmininkas Vol-

220 L Y A, f. 1, ap. 10, b. 151, l. 246-255. Pranešimai partiniams organams.

221 Ibid., l. 196-203.

222 Ibid., ap. 3, b. 443,l. 20-26. LTSR MVD suvestinės, ataskaitos, pranešimai LKP CK.

223 Ibid., b. 439,l. 50-53, 83-88. Pranešimai TSRS MGB.

fas kalbėjo: „Mes privalome dirbti su visa energija ir atsidavimu iki galo. Turime išvažiuoti (jei reikės) su ramia sąžine. Reikia prisiminti, kad kiekvienas sąžiningas Lietuvos pilietis, kiekvienas komunistas bus dėkingas mums už suteiktą pagalbą lietuvių liaudžiai“. 1953 m. liepos 18 d. vykusiame partijos rajono komiteto X plenume (jau po L. Berijos nuvertimo ir LKP CK VI plenumo) tas pats asmuo pasakė štai ką: „Daugelis rusų sėdėjo ant lagaminų, lietuviai laukė, kada rusai išvažiuos, ir dalijosi portfelius [,..]“[224]. 1953 m. pabaigoje Kėdainių r. tarp 96 partijos narių ir 47 kandidatų 70 narių ir 8 kandidatai buvo rusai.

L. Berijos laikais įvedus lietuvių kalbą, daugumai sovietinių partinių darbuotojų, net lietuvių, buvo labai sunku reikšti savo mintis. Jie jau nemokėjo kalbėti lietuviškai: žodžius tarė lietuviškus, bet sakinių sandara buvo rusiška. Kalbėta taip neaiškiai, kad vos galima suprasti, kas norėta pasakyti. Alytaus r. vykdomojo komiteto pirmininkas L. Noreika 1953 m. birželio 29 d. vykusiame plenume kalbėjo taip (kalba netaisyta): „LKP CK savo nutarimu teisingai atžymėjo artėjimą vadovavimo organų liaudies masių nežiūrint vietine teisinga kalba, nutolino pravedimą priemonių, partijos ir Tarybų Sąjungos Vyriausybės nuo gyventojų. Daug draugų nevisiškai teisingai suprato nacionalinį klausimą Lietuvoje, ypatingai asmenys rusų tautybės, iš kurių pasireiškia nepasitenkinimas ir čemodano nuotaika“. Toliau: „Kai kurie draugai dabar apleido rankas, šaltai atsineša į savo tarnybines pareigas, jaučia čemodaninę nuotaiką; man atrodo, šiems draugams reikalinga kaipo partiečiams rimtai atsinešti savo reikalui, sąžiningai vykdyti tarybinės vyriausybės pareigas“. Beje, tokia minčių ir žodžių maišalynė vyravo ir kitų kalbose. Partijos Alytaus r. komiteto pirmasis sekretorius Petras Fedaravičius (kaip ir visi kitų rajonų sekretoriai po atitinkamų plenumų) šio plenumo protokolą pirmą kartą pasirašė lietuviškai[225].

Suėmus L. Beriją, viskas pamažu grįžo į senas vėžes. Pagrindinis L. Berijos nuvertimo padarinys yra tas, kad Sovietų Są-

jungos represiniai organai nuo tol buvo visiškai kontroliuojami komunistų partijos struktūrų. Čekistų „vienvaldystė“ baigėsi. Tačiau tas trumpas L. Berijos valdymo laikotarpis šiek tiek sumažino Lietuvos rusinimo tempus. 1953 m. iš Lietuvos į Maskvą buvo atšaukta daugiau kaip 3 tūkst. žmonių, iš jų 1133 represinių organų darbuotojai, 269 - partinių institucijų, 793 - ministerijų ir kitų žinybų darbuotojai[226].

A. Sniečkui grįžus iš SSKP CK plenumo, kuriame buvo priimtas nutarimas „Dėl nusikalstamos antipartinės ir antitarybinės L. Berijos veiklos“, Vilniuje buvo sušauktas LKP CK VI plenumas. Jame, be paties A. Sniečkaus, drįso kalbėti tik keli žmonės. A. Sniečkus apie L. Beriją ir jo sukeltą šurmulį dėstė tokias mintis. L. Berija - tarptautinio imperializmo agentas, siekęs atkurti kapitalizmą. Jis norėjo sugriauti sovietinių tautų draugystę. Savo pažymoje pateikė neteisingą Lietuvos gyvenimo vaizdą. Pakenkė kovai su buržuaziniais nacionalistais. Stengėsi iškelti MVD aukščiau partijos, trukdė spręsti žemės ūkio klausimus. VDR stengėsi paversti buržuazine šalimi, buvo už kolūkių panaikinimą socialistinės demokratijos šalyse. Išsigimėlis ir renegatas nuėjo tartis su Jugoslavijos budeliais. Plenumas Maskvoje, kuriame kalbėjo 26 draugai, vyko didelio vieningumo dvasia. Kaip L. Berija galėjo iškilti? Nerodė savo tikrojo veido, pynė intrigas ir pan. Iškilo, nes, pirma, politinis biuras kurį laiką normaliai neveikė, nebuvo kolektyvinio vadovavimo, antra - MVD padarė nepriklausomą nuo partijos įtakos ir kontrolės. Piotro Kondakovo, Leonardo Martavičiaus ir Alfonso Gailevičiaus slaptą pranešimą L. Berija liepė perrašyti, išpučiant nacionalistinio pogrindžio ir katalikų dvasininkijos reikšmę. Susitikime su jais keikėsi, labai

224 LYA LKP DS, f. 3678, ap. 8, b. 3, l. 15, 56. Partijos Kėdainių r. komiteto plenumų protokolai.

225 Ibid., f. 3704, ap. 8, b. 3,l. 93-94. Partijos Alytaus r. komiteto plenumų protokolai.

226 V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai,* p. 75.

padidino ir nukentėjusiųjų skaičių, įrašydamas ten ir pasitraukusius su vokiečiais asmenis. Norėjo įrodyti sovietų valdžios silpnumą Lietuvoje, kad kolūkiai buvo sudaryti prievarta. Svarbiausiu klausimu pasirinko nacionalinį klausimą, nes šioje srityje yra daugiausia atgyvenų. Pasklido gandai, kad kai iš Lietuvos išvyks rusai, su komunistais bus susidorota, panaikinti kolūkiai, grįš buržuazinė santvarka. Toliau - ilgiausios dėkingumo „didžiajai rusų tautai“ tirados, džiaugsmas istorijos vyksmu, leidusiu lietuvių tautai įeiti į Rusijos sudėtį, klišių, šūkių rinkinys. Pabaigoje: „Su didžiule neapykanta Tarybų Lietuvos darbo žmonės smerkia šio buržuazinio išsigimėlio mėginimus nuteikti Lietuvos darbo žmones prieš mūsų vyresnįjį draugą, brolį ir mokytoją - didžiąją rusų liaudį“[227].

Minėtina plenume kalbėjusio LSSR MVD ministro pavaduotojo L. Martavičiaus kalba (beje, jis pasirašė po kiekvienu savo skaityto pranešimo lapu, tarsi būtų tardomasis; matyt, bijojo provokacijų, baiminosi, kad nebūtų daroma prierašų). Jis kalbėjo, kad kai buvo iškviesti pas L. Beriją ir įteikė pranešimą apie padėtį kovoje su buržuaziniais nacionalistais, L. Berija apšaukė, jog iškreipia tikrąją padėtį, ir liepė parašyti naują pranešimą. Naujame pranešime jie nieko nekeitė, tik papildė. L. Berija pranešime SSKP CK prezidiumui teigė, kad pogrindis stiprus, vadovaujamas iš vieno centro, gerai organizuotas. Buvo pareikalauta per 2-3 dienas pakeisti MVD darbuotojus lietuviais (tuo metu MVD lietuviai sudarė 28 proc.), tam darbui kontroliuoti atsiuntė savo žmogų. MVD rajonų skyriuose siūlė įkurti patarėjų etatus, kaip VDR. Pranešimas apie padėtį Lietuvoje buvo rengiamas slaptai, atsiuntus gen. ltn. N. Sazykiną, kuris buvo atvykęs taip pat slaptai. Reikalauta duomenų apie partinius organus, bet MVD atsisakė juos pateikti, nors kai kurie duomenys pranešime pateikti. Grįžęs iš Maskvos, L. Martavičius apie viską informavo A. Sniečkų. Jo teigimu, ir tuo metu kai kurie MVD darbuotojai stengėsi išvengti partinės kontrolės. Kodėl pra-

nešimas nebuvo suderintas su LKP CK? „[...] reikalas tas, kad mums Sazykinas, Obručenka ir kiti sakė, jog visa tai turi būti laikoma didžiausioje paslaptyje, taip pat ir nuo partinių organų. Be to, pagal iki tol galiojusią tvarką už savo operatyvinį darbą MVD organai visada atsiskaitydavo tiesiogiai Sąjungos MVD ir nebuvo tokios tvarkos, kad visi į Maskvą siunčiami dokumentai būtų derinami su Lietuvos TSR partiniais organais“.

Baigiamojoje kalboje A. Sniečkus ėmė ginti „saviškius“ čekistus. Jis teigė, kad, kaip sakė L. Martavičius, apie pranešimą buvo uždrausta pranešti LKP CK, vėliau P. Kondakovas gavo leidimą šį tą pasakyti, bet tai buvęs bendras pokalbis. P. Kondakovas, L. Martavičius ir A. Gailevičius parašė teisingą pranešimą, juos vertė jį perrašyti, o dar vėliau tokie kaip Sazykinas galutinai esą parengė „insinuaciją prieš Tarybų Lietuvą“. Nors plenumo dalyviai įtariai žiūri į tuos tris čekistus kaip į provokatorius, bet jie geri čekistai[228].

Po Stalino mirties ir nušalinus L. Beriją baigėsi, ko gero, kruviniausias laikotarpis lietuvių tautai per visą jos gyvavimo istoriją. Nors okupacija tęsėsi dar beveik 40 metų, tačiau tokio atviro nežaboto teroro, koks buvo valdant Stalinui, jau nebuvo griebtasi. Dauguma Lietuvos gyventojų prisitaikė prie sistemos, įprato vogti, girtuokliauti, duoti kyšius (taip pat ir aukščiausiems Maskvos pareigūnams); daugybė inteligentų įstojo į komunistų partiją, konformizmas tapo vyraujančia ideologija. Taigi okupantai jau nebežalojo kūnų, tačiau beviltiškai gadino sielas. Kapstymasis iš tos dvasinio nuopuolio duobės, matyt, truks dar ilgai.

227 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 131, b. 194,l. 3-30. A. Sniečkaus pranešimas LKP CK VI plenume.

228 Ibid., b. 191,l. 133-151, 256. LKP CK VI plenumo stenograma.

LKP(b) CK BIURAS IR VKP(b) CK BIURAS LIETUVAI

LKP(b) CK biuras buvo aukščiausias ne tik ideologinis, bet ir valdymo organas okupuotoje Lietuvoje. Į LKP(b) CK biurą (VKP(b) XIX suvažiavime, vykusiame 1952 m. spalio 5-14 d., VKP(b) buvo pavadinta Sovietų Sąjungos komunistų partiją - SSKP, o LKP(b) - LKP) mūsų nagrinėjamu laikotarpiu įėjo šie žmonės: Vasilijus Aronovas (1952-1953), Juozas (Josifas) Bartašiūnas (1944-1949), Feliksas Bieliauskas (1950-1954), Aleksejus Čistiakovas (1949-1952), Stasys Filipavičius (1950-1953), Mečislovas Gedvilas (1940-1956), Nikolajus Gorlinskis (1949), Nikolajus Gridinas (1941-1944), Juozas Grigalavičius (1941-1946), Nikolajus Gusevas (1952-1954), Aleksandras Guzevičius (1940-1949), Aleksandras Isačenka (1944-1946), Dmitrijus Jefimovas (1946-1949), Piotras Kapralovas (1949—1952), Piotras Kondakovas (1952—1953), Kazimieras Liaudis (1944—1960), Anatolijus Moskvinovas (1950—1952), Vladas Niunka (1944-1961), Eduardas Ozarskis (1946-1950), Justas Paleckis (1940-1967), Vasilijus Pisarevas (1949-1952), Kazys Preikšas (1940-1954), Antanas Raguotis (1952-1953), Antanas Sniečkus (1940-1974), Motiejus Šumauskas (1949-1952), Danijilas Šupikovas (1940-1952), Aleksandras Trofimovas (1946-

1952), Jonas Vildžiūnas (1953-1954). Tie 15 lietuvių (kai kuriuos iš jų lietuviais galima vadinti tik sąlygiškai; pavyzdžiui, J. Bartašiūnas buvo aiškiai rusiško mentaliteto žmogus, nemokėjęs lietuvių kalbos) ir 13 rusų Stalino valdymo laikotarpiu sudarė tikrąją Lietuvos valdžią. Tam tikru laikotarpiu LKP(b) CK biurą sudarė 10-15 žmonių; biuro narių skaičius augo didėjant LKP(b) narių skaičiui. Anaiptol ne visi nariai dalyvaudavo kiekviename biuro posėdyje. Ko gero, beveik visuose posėdžiuose yra dalyvavęs tik A. Sniečkus. Yra buvę nemažai posėdžių, kuriuose visam biurui beveik tik jis vienas iš civilių ir atstovaudavo, ypač kai būdavo svarstomi represinių organų reikalai.

Iš visų lietuvių, įėjusių į LKP(b) CK biurą, tik du - M. Gedvilas ir J. Paleckis — kartais drįsdavo pasakyti savo nuomonę, kuri kirtosi su ortodoksine marksistine A. Sniečkaus ir kitų biuro narių nuomone. Tačiau lemiamais momentais ir jie pritardavo visiems okupantų veiksmams siekiant palaužti pasipriešinimą okupacijai, taip pat trėmimams ir kitoms drastiškoms rusinimo bei valstybingumo griovimo priemonėms. Tuo tarpu J. Bartašiūnas, F. Bieliauskas, S. Filipavičius, J. Grigalavičius, A. Guzevičius, K. Liaudis, V. Niunka, E. Ozarskis, K. Preikšas, A. Raguotis, M. Šumauskas ir J. Vildžiūnas buvo itin atsidavę „Lenino—Stalino reikalui“. Visi jie buvo nepakantūs kitaip mąstantiems žmonėms, fanatiškai tikėjo komunizmo dogmomis ir be Rusijos globos nematė lietuvių tautos egzistavimo perspektyvos (lietuvių tautą matė „glaudžioje sąjungoje“ su kitomis sovietinėmis tautomis, pirmiausia su rusų tauta). Jie garbino visa, kas rusiška, vien iš Rusijos per visą jos istoriją matė į Lietuvą einančią tariamą pažangą. Bet koks nepriklausomos Lietuvos valstybės paminėjimas jiems buvo nepriimtinas. Nepaisant visiško atsidavimo okupantams (patį okupacijos faktą jie taip pat visomis išgalėmis neigė), jie visą laiką buvo prižiūrimi Maskvos emisarų, kurių buvo atsiųsta į visas Lietuvos ministerijas ir įstaigas, taip pat ir į LKP(b) CK bei biurą.

LKP(b) veikė taip: jos vyriausiasis vadovaujantis organas buvo suvažiavimas, jo nariai rinkdavo Centro komitetą bei revizijos komisiją. CK nariai savo plenume, vykusiame po suvažiavimo, išrinkdavo CK biurą, kuris turėdavo vadovauti partijai tarp plenumų. CK plenumai vykdavo ne rečiau kaip kas keturis mėnesius. Sąjunginių partijos suvažiavimų rengimas Stalino valdymo metais buvo sutrikęs, nors LKP(b) stengėsi juos rengti daugmaž tvarkingai. Mūsų nagrinėjamu laikotarpiu vyko du LKP(b) suvažiavimai: VI (1949 m. vasario 15-18 d.) ir VII (1952 m. rugsėjo 22-25 d.).

Plenumuose paprastai dalyvaudavo LKP(b) CK nariai, kandidatai į CK narius, centrinės revizijos komisijos nariai, CK skyrių vedėjai, partijos apskričių, miestų (nuo 1950 m. - sričių, rajonų) komitetų pirmieji ir antrieji sekretoriai. Būtinai dalyvaudavo kas nors iš VKP(b) CK, dažniausiai CK inspektorius. Plenumuose dalyvaudavo ir apskričių (rajonų) vykdomųjų komitetų pirmininkai. 1945 m. buvo 29 LKP(b) CK nariai, 9 kandidatai į CK narius ir 7 revizijos komisijos nariai, 1950 m. - 70 CK narių, 31 kandidatas į CK narius ir 19 revizijos komisijos narių. LKP(b) VII suvažiavime 1952 m. buvo išrinktas 81 CK narys, 41 iš jų - ne lietuvis. CK narių daugėjo augant partijos narių skaičiui ir plečiantis LKP(b) struktūroms.

Tokia teoriškai buvo valdančiosios ir vienintelės tuo metu partijos valdymo struktūra, tarsi turinti tam tikrus demokratizmo pradus. Tačiau iš tiesų visą partiją valdė LKP(b) CK biuras, o šį - A. Sniečkus. A. Sniečkui vadovavo Maskva. Jokios partinės demokratijos nebuvo, nors reikia pripažinti, kad LKP(b) CK biure vienu ar kitu klausimu kartais būdavo skirtingų nuomonių, vykdavo diskusijos. Pats A. Sniečkus 1952 m. rugsėjo 20 d. vykusiame LKP(b) CK XV plenume yra pasakęs: „Mes svarstėme daug svarbių klausimų, bet ne visada įvertindavome nutarimų forma“[1].

Didžiausias LKP(b) CK biuro rūpestis buvo pasiekti, kad Lietuvoje būtų įgyvendinti VKP(b) CK nutarimai. Šiuo atžvilgiu sa-

varankiškumo jis turėjo nedaug, ypač 1944-1947 m., kai Lietuvoje veikė VKP(b) CK biuras Lietuvai, kuris tuo metu tiesiogiai valdė Lietuvą. Po 1947 m., kai LKP(b) CK biuras tapo šiek tiek savarankiškesnis, stengtasi išlaikyti Maskvos įtaką į biurą išrenkant daugiau rusų. 1945 m. tarp 11 biuro narių iš SSRS atsiųstų buvo 2 (D. Šupikovas ir A. Isačenka), o 1949 m. tarp 13 biuro narių atsiųstų buvo 5. Visi jie turėjo realią valdžią: valstybės saugumo ministras (N. Gorlinskis, vėliau P. Kapralovas, P. Kondakovas) vadovavo kovai su ginkluotu pogrindžiu ir trėmimams, LKP(b) CK antrasis sekretorius A. Trofimovas (vėliau V. Aronovas) kontroliavo A. Sniečkaus veiklą ir bendrą politinę padėtį Lietuvoje, LSSR MT pirmininko pirmasis pavaduotojas V. Pisarevas „globojo" M. Gedvilą ir prižiūrėjo ekonomiką, LKP(b) CK kadrų sekretorius D. Šupikovas vadovavo kadrų, jų rusinimo politikai, LKP(b) Vilniaus m. komiteto pirmasis sekretorius A. Čistiakovas „rūpinosi" sostinės gyvenimu [2].

LKP(b) CK biuro nariams lietuviams pirmiausia tenka atsakomybė už tai, ką jų rankomis ir pastangomis padarė okupantai. Ateiviai rusai tik vykdė savo valstybės užduotis, Lietuvą visokiomis grandinėmis (politinėmis, ūkinėmis, kultūrinėmis ir kt.) mėgindami pririšti prie SSRS, o tiksliau - prie Rusijos.

VKP(b) CK biuras Lietuvai kartu su tokiais pat biurais 1940 m. okupuotose šalyse Latvijoje, Estijoje ir Moldavijoje buvo įsteigtas VKP(b) CK 1944 m. lapkričio 11d. nutarimu. Veikė iki 1947 m. kovo 24 d., kai atlikęs savo užduotį - įsitikinus vietinių komunistų atsidavimu ir sugebėjimu toliau okupacinį režimą stiprinti be prižiūrėtojų - buvo tos pat institucijos panaikintas. Kitose šalyse tuo pat metu biurai taip pat buvo panaikinti, išskyrus Moldaviją; ten biuras veikė toliau (tik buvo pakeistas jo pirmininkas), nes trūko parengtų vietinių kadrų.

1 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 131, b. 39,l. 10. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK XV plenume.

2 V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944-1953 metais,* t. 1, p. 33.

VKP(b) CK biuras Lietuvai buvo aukščiausia okupantų valdžios institucija Lietuvoje 1944—1947 m. Jo pirmininku 1944—1946 m. buvo M. Suslovas, 1946—1947 m. — V. Ščerbakovas. LSSR vadovybei biure atstovavo LKP(b) CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus ir LKT pirmininkas M. Gedvilas. Be pirmininko, biuro branduolį sudarė SSRS NKVD—NKGB įgaliotiniai Lietuvoje generolai Ivanas Tkačenka ar Dmitrijus Rodionovas, kurie buvo atsakingi už represinių organų veiklą, bei Fiodoras Kovaliovas ir Vasilijus Pisarevas, atsakingi už ekonomiką. Biuras turėjo savo sekretoriatą, kitas struktūras. Už konkrečias veiklos sritis buvo atsakingi F. Budagovskis, A. Černyšovas, S. Ogurcovas, V. Suchininas, E. Teterevas ir kiti.

1944 m. gruodžio mėn. atvykęs į Lietuvą M. Suslovas tapo faktiškuoju LSSR administratoriumi. V. Tininio teigimu, M. Suslovas buvo klastingas, bet atsargus, veikdavo nuosekliai ir ryžtingai. Būdamas bolševikinių įsitikinimų, jis visais būdais kovojo su kitaminčiais, buvo prievartos ir represijų šalininkas, nepripažino kompromisų. Viešajame gyvenime buvo oficialus, griežtas, bet korektiškas. V. Ščerbakovas buvo ambicingas garbėtroška, tipiškas to meto stalininės nomenklatūros atstovas. Dėl vienvaldiškų tendencijų ir šiurkštaus administravimo buvo nepopuliarus net tarp vietos komunistų, ignoravo kai kuriuos LKP(b) CK ir LSSR vyriausybės priimtus nutarimus. Visur ieškojo „liaudies priešų“, „nacionalistų“, ypač menkino lietuvių inteligentiją, tautinę kultūrą, buvo vienas didžiausių rusinimo iniciatorių, didelis atvykėlių rusakalbių gynėjas[3].

Be šio biuro žinios ir aprobavimo LKP(b) CK biuras, LSSR LKT, AT Prezidiumas negalėjo savarankiškai spręsti jokių respublikos politinio, ekonominio, kultūrinio gyvenimo klausimų. Visa, ką okupacinė ir marionetinė valdžia tuo metu yra dariusi, iš pradžių būdavo aptariama šio biuro posėdžiuose, į kuriuos, be A. Sniečkaus ir M. Gedvilo, buvo kviečiami ir kitų suinteresuotų žinybų vadovai.

Šalia VKP(b) CK biuro Lietuvai posėdžių M. Suslovas praktikavo vadinamuosius „pasitarimus pas VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininką“. Tokie pasitarimai vykdavo prieš kiekvieną didesnę respublikoje organizuotą kampaniją. Juose buvo aptariami ir net redaguojami nutarimų, kreipimųsi projektai, numatoma, kas kalbės, aptariami renginių scenarijai ir t. t.[4]

Kaip rašo V. Tininis, pagrindiniai biuro tikslai buvo kuo greičiau susovietinti Lietuvą, integruoti ją į SSRS, įtvirtinti komunistinį režimą, palaužti Lietuvos gyventojų pasipriešinimą ir įgyvendinti stalininę kadrų politiką. Lietuvos komunistams 1944 m. gruodžio 30 d. LKP(b) CK IV plenume M. Suslovas aiškino, kad tokie biurai buvo kuriami visose jaunose sovietinėse respublikose, o vienas svarbiausių šios politikos tikslų - „išauginti vietinius nacionalinius kadrus“. Kadangi šiuo metu jų nėra, tam tikro kadrų skaičiaus iš kitų sovietinių respublikų atsiuntimas yra „broliškos paramos“ jaunai sovietinei respublikai išraiška[5].

M. Suslovas J. Stalinui ir L. Berijai nuolat rašydavo ataskaitas. Vienoje ataskaitoje rašė, kad „lietuviai draugai“ biuro narius sutiko pasimetę ir net priešiškai, bet vėliau santykiai sunormalėjo, ypač su A. Sniečkumi. Iš tiesų lietuviams komunistams tai buvo nelauktas akibrokštas, parodymas, kad jais nevisiškai pasitikima. O „vietinių kadrų“ ugdymas netrukus turėjo tokių padarinių, kad ne tik partinėse ir kitose ideologinėse institucijose, bet net ir ūkinėse organizacijose rusai užėmė daugiau kaip pusę vadovaujančių postų. M. Suslovo ir kitų biuro narių veiklos „nuopelnas“ tas, kad greitai surusėjusi LKP(b) tapo viena iš stalininio tipo partinių organizacijų.

VKP(b) CK biuro Lietuvai nariai dalyvaudavo LKP(b) CK biuro, CK plenumų ir LSSR LKT (MT) posėdžiuose; ten jų pareikš-

3 Ibid., p. 45, 47.

4 H. Šadžius, ,,VKP(b) CK Lietuvos biuro veikla organizuojant tautinio pasipriešinimo slopinimą", *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai,* V., 1998, p. 245.

5 V. Tininis, op. cit., p. 44.

tos mintys turėjo direktyvinį pobūdį. Faktiškai jie turėjo neribotus įgaliojimus ir kišosi į visas Lietuvos gyvenimo sritis, net į smulkius ūkinius reikalus[6].

Svarbiausias uždavinys, kurį Lietuvoje turėjo spręsti šis biuras, buvo valdžios klausimas, t. y. sunaikinimas bet kokios, pirmiausia ginkluotos, opozicijos okupaciniam režimui. Nors iki 1947 m. kovo mėn., t. y. iki biuro veikimo pabaigos, tai nebuvo padaryta (kitaip negu Latvijoje ir Estijoje, kur masiškesnis ginkluotas pasipriešinimas užgeso jau 1946 m. pabaigoje), bet pagrindai tam buvo padėti. Štai kokiu būdu tai numatyta padaryti 1945 m. gegužės 21 d. nutarime: L. Berijos buvo prašoma leisti atsiųsti į Lietuvą čekistų NKVD ir NKGB valsčių poskyrių viršininkų pareigoms; iš 16-osios ŠD čekistiniam darbui atrinkti 1000 vyrų, padidinti NKVD kariuomenės skaičių, leisti iš kiekvienos apskrities ištremti po 50-60 partizanų šeimų, gyviems paimtiems partizanams surengti parodomuosius teismus. Į Lietuvą buvo atsiųsti saugumo komisarai B. Kobulovas ir gen. plk.
A. Apolonovas (pastarasis, SSRS vidaus kariuomenės vyriausiasis vadas, Vilniuje net turėjo savo rezidenciją, atskirą namą;
B. Kobulovas Lietuvoje buvo trumpai, tačiau nuveikė nemažai).
M. Suslovas Lietuvoje veikusiems čekistams nurodinėjo gerinti agentūrinį darbą, apginkluoti aktyvistus, racionaliai išnaudoti kariuomenę ir t.t. 1945 m. pabaigoje išsirūpino, kad visuose valsčiuose veiktų NKVD poskyriai, o juose dirbti dar išsiprašė 470 NKVD ir NKGB operatyvininkų (vien NKVD 1945 m. į Lietuvą atsiuntė 2283 operatyvininkus karininkus)[7]. Tačiau nepaisant tikrai nemažų Maskvos emisarų pastangų, nepavyko kai kurie jų numatyti darbai (pvz., niekais nuėjo mėginimas sulietuvinti čekistus), bet, svarbiausia, niekaip nepavykdavo palaužti pasipriešinimą, ir tada jau ne M. Suslovas, o jį pakeitęs V. Ščerbakovas puolė kaltinti represines struktūras. 1946 m. gegužės mėn. pranešime VKP(b) CK sekretoriui A. Ždanovui V. Ščerbakovas rašė: „MVD ir MGB neveda puolamosios kovos, neturi ge-

ros agentūros. Net 50 proc. MVD kareivių nenaudojami karinėse operacijose [...]. Girtavimas, marodieriavimas, chuliganizmas, revoliucinio teisingumo pažeidimas (neteisėti areštai, suimtųjų mušimas ir t. t.) [...] tapo dažnu reiškiniu [...]. Savo neveiklumą ir baimę dengia neteisėtais areštais...“ [8] Vis dėlto reikia pripažinti, kad VKP(b) CK biuras Lietuvai, savo veikla padaręs didelę įtaką lietuvių komunistams bei palikęs armiją rusų komunistų (iki Stalino mirties jų buvo 3-4 kartus daugiau negu lietuvių komunistų), padėjo pagrindus Lietuvą 45 metus valdyti komunistiniam biurokratiniam valdininkų ir represinių struktūrų aparatui.

6 Ibid., p. 45.

7 H. Šadžius, op. cit., p. 257-258.

8 A. Anušauskas, Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940-1958 metais, V., 1996, p. 275.

KAI KURIE A. SNIEČKAUS VEIKLOS BRUOŽAI

Apie A. Sniečkų (1903-1974) - svarbiausią Lietuvos kolaborantą - yra nemažai rašyta. Pakankamai protingas, valingas, veiklus, jis kai kuriems žmonėms ir dabar imponuoja, apie jį vis dar sklando įvairūs pasakojimai, dažniausiai nelabai ką bendro turintys su tikrove. Imponuoja jis ne tik savo bendražygiams komunistams, bet ir kai kuriems toli nuo valdžios buvusiems žmonėms. Pirmieji, vis kurstydami kalbas ir svarstymus apie A. Sniečkaus veiklą neva mūsų šalies labui, taip gina save ir savo išdavikišką veiklą, o antrajai grupei sekretorius patiko dėl savo veiklumo ir mokėjimo bendrauti su paprastais žmonėmis.

Atrodo, kad A. Sniečkų bene geriausiai yra apibūdinęs V. Tininis, plačiai ir nuodugniai apie jį rašęs savo knygoje[1]. Naujame savo darbe istorikas štai ką apie jį rašo: „Antanas Sniečkus - stalininės epochos žmogus, sovietinės santvarkos Lietuvoje kūrėjas, svarbiausias sovietų kolaborantas. Įtikėjęs komunizmo idealais ir bolševikų partijos išauklėtas žmogus, jis visą gyvenimą liko ištikimas marksistinio dogmatizmo, paklusnumo, nepakantumo priešingai nuomonei tradicijoms. Visais pokario metais A. Sniečkus buvo VKP(b) CK politinės veiklos įrankis, ištikimas Maskvos vietininkas Lietuvoje. Kaip tik su jo vardu sietinas prie-

vartinis Lietuvos sovietinimas ir rusinimas, kovos su tautiniu pogrindžiu organizavimas, masiniai nekaltų žmonių trėmimai, įkalinimai, kitaminčių ir Katalikų bažnyčios persekiojimas, tautinės kultūros žlugdymas.

Politinės (partinės) karjeros metais A. Sniečkus išsiugdė sovietiniam politikui būdingas savybes: atsargumą, lojalumą ir paklusnumą. Nepretenduojantis į aukštesnius partinius postus Maskvoje, niekada nekeliantis jokių revizionistinių klausimų, nuosekliai įgyvendinantis bet kurios politinės pakraipos partijos vadovybės nurodymus, pasižymintis draugiškumu ir kuklumu, A. Sniečkus daugeliui Kremliaus vadovų kėlė simpatiją. Išsilaikyti daug metų valdžioje jam taip pat padėjo pareigingumas, administratoriaus savybės, valingas būdas, griežtumas, puiki atmintis ir ryžtingumas. Turėdamas gerą politinę nuovoką, jis visada sugebėdavo laiku persiorientuoti, pakreipti įvykius sau palankia kryptimi. Tai patvirtino stalininis laikotarpis Lietuvoje. Kada lietuvių tautai iškilo fizinio egzistavimo grėsmė, A. Sniečkus ne tik kad nesipriešino šiam procesui, bet atvirkščiai - palaikė ir net skatino partinių ir represinių struktūrų vykdomas genocido akcijas, visada rėmė „liaudies priešų“ ar „socialiai svetimų asmenų“ represavimo politiką. [...]

Po Stalino mirties, atsižvelgdamas į politinę konjunktūrą, A. Sniečkus keitėsi, netgi su tam tikromis išlygomis pradėjo paisyti Lietuvos ūkinių, socialinių ir kultūrinių interesų, tačiau jis visada buvo ištikimas bolševizmo tradicijoms. Visą laiką jis buvo negailestingas tautiniam pogrindžiui, disidentams, kitaip mąstantiems žmonėms [...]“[1] [2].

Vis dėlto kai kuriems V. Tininio teiginiams galima paprieštarauti, ypač vienam. Istorikas teigia, jog A. Sniečkus, klusniai

1 Žr. V. Tininis, *Sniečkus. 33 metai valdžioje*, V., 2000.

2 V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944-1953 m.*, t. 1, p. 34-35.

vykdęs visus Maskvos nurodymus Stalino valdymo metais, po jo mirties 1953 m. pradėjo Maskvai kartais prieštarauti ne tik ekonomikos klausimais, bet ir remdamas lietuvišką savitumą. Kai ką jis iš tikrųjų darė, tačiau, reikia manyti, visa tai buvo daroma ne siekiant per švietimą, kultūrą, žiniasklaidą suformuoti demokratišką, savarankišką, tautiškai mąstantį žmogų, o lietuviškai kalbantį (beje, prastai), banalias lietuviškas dainas traukiantį, bet sovietiškai mąstantį žmogų. A. Sniečkus davė pradžią masiniam sovietinio tipo žmogui, plačiai įsišaknijusiam visuose gyventojų sluoksniuose, ypač kaime. Paviršinis tautiškumas, neparemtas moralės principais, dar nėra vertybė. Konformistinį tautiškumą, kurio ryškiausias atstovas buvo „Lietuvos“ dainų ir šokių ansamblis, A. Sniečkus ir protegavo. Visos jo ir vėliau jį pakeitusių partijos pirmųjų sekretorių pastangos Lietuvos visuomenę atvedė į tokį liūną, iš kurio sunku iki šiol išsikapstyti.

Nors A. Sniečkaus veikla yra gana gerai žinoma, bet keletą štrichų prie jo portreto dar galima pridėti, nes jo šešėlis ir dabar painioja kai kurių veikėjų mintis.

Atrodo, kad A. Sniečkus, 1944 m. liepos mėn. grįžęs iš Sovietų Sąjungos į rusų užimtą Vilnių, prieš įsisiūbuojant ginkluotam pasipriešinimui, dar turėjo šiokių tokių vilčių bei ketinimų rasti kalbą su tauta. Tų vilčių ir ketinimų jis galutinai atsisakė 1945 m. pradžioje, tapęs aršiausiu, fanatiškiausiu dėl šalies nepriklausomybės kovojančių jėgų priešu. Jis ne tik klusniai vykdė visus Maskvos nurodymus, bet neretai ir pats ėmėsi iniciatyvos.

Komunistai, pabrėždami, kad jie pirmą kartą Lietuvos istorijoje sujungė Lietuvos žemes su Vilniaus ir Klaipėdos kraštais, remdamiesi lietuvių neapykanta vokiečiams, 1944 m. dar tikėjosi užsitikrinti inteligentų, o po jų ir daugumos Lietuvos gyventojų jei ne paramą, tai bent pakantų supratimą. Buvo samprotaujama maždaug taip: turime bendrus priešus vokiečius, todėl esame ar turime tapti sąjungininkais.

Pranešimus apie kintantį Lietuvos gyventojų požiūrį į vokiečius A. Sniečkus ir jo aplinka iš SSRS partizaninio judėjimo štabo 2-ojo (žvalgybinio) skyriaus pradėjo gauti nuo 1942 m. vasaros. Tuo metu tai buvo dar tik fragmentiniai pranešimai, daugiausia gauti iš rusų, pabėgusių iš belaisvių stovyklų ir per Lietuvą pasiekusių Gudijos raudonuosius partizanus. Viename iš pirmųjų pranešimų rašyta, jog lietuvių požiūris į vokiečius staigiai pasikeitė po žmonių gaudynių, rekvizicijų ir panašių vokiečių okupacinės valdžios priemonių. Rašyta, kad kai 1942 m. gegužės mėn. per Šiaulius važiavo sąstatas su lietuviais kariais „savanoriais", beveik visi kariai išsibėgiojo. Kituose žvalgybiniuose pranešimuose A. Sniečkui rašyta, jog Lietuvoje klesti spekuliacija, nes turguje nieko neleidžiama parduoti. Už vieną nušautą vokietį sušaudomi keli šimtai žmonių. Žmonės vežami darbams į Vokietiją, reikalaujama didžiulių pyliavų. Neužmirštama pridurti, kad „smulkioji buržuazija - už nepriklausomą Lietuvą"[3].

Nuo 1943 m. rudens A. Sniečkus pradėjo gauti informaciją iš Lietuvoje veikusių sovietinių partizanų, kurių pranešimus apdorodavo Lietuvos sovietinių partizanų štabo žvalgybos informacijos skyriaus viršininkas B. Baranauskas. Ši informacija jau buvo gana išsami. Pranešimuose buvo rašoma, kad skelbta visuotinė Lietuvos vyrų mobilizacija iš dalies sužlugo, kiekviename kaime slapstosi po 3-4 vyrus, kurių lietuviai policininkai neliečia. Su ginklu nekliudomas bet kas gali pereiti visą Lietuvą. Kai Rytų Lietuvoje buvo gaudomi žmonės darbams į Vokietiją, lietuvių daliniai buvo nuginkluoti, o gaudė estų ir latvių daliniai. Kitame pranešime B. Baranauskas rašė, kad, prasidėjus darbo mobilizacijai, kai kuriose Lietuvos vietovėse vietos valdžios pareigūnai, taip pat ir policija, išsibėgiojo. Dar kitame pranešime rašoma, jog „Lietuvos nacionalistai ir policininkai padeda gyven-

3 LYA LKP DS, f. K-8, s. v. 3
(iš Maskvos parvežti mikrofilmai).

tojams slėptis, ragina juos slėptis, bet atkalbinėja nuo atviro priešinimosi vokiečiams. Nacionalistiškai nusiteikę asmenys kviečia gyventojus laukti lemiamo momento, o tada žada aprūpinti ginklais. Partizanai [raudonieji. - *J.* S.] savo atsišaukimuose ragina gyventojus tuoj pat imtis ginklų“[4].

Iš šių ir kitų panašių pranešimų A. Sniečkus ir jo aplinka galėjo susidaryti nuomonę, kad lietuviai, nusivylę vokiečiais, net perėję į pasyvaus pasipriešinimo stadiją, puls kitam okupantui į glėbį, priimdami jį kaip išvaduotoją nuo vokiškų košmarų.

1944 m. antroje pusėje A. Sniečkų galėjo daugiau paveikti M. Gedvilas ir ypač J. Paleckis, kurie turėjo daugiau nacionalinių aspiracijų. Neatmestinas ir savo krašto nostalgijos poveikis, nors šiaip jau A. Sniečkus, išėjęs iš turtingo tėvo namų (suvalkiečiai tėvai turėjo per 70 ha žemės), nuo 16 metų su savo šeima jokių ryšių nepalaikė ir ne tik gyvendamas Rusijoje, bet ir būdamas Lietuvoje buvo apsuptas mūsų valstybei priešiškų žmonių (baigęs Voronežo lietuvių gimnaziją, trumpai pabuvo Lietuvoje; vengdamas suėmimo, 1921-1926 m. gyveno Rusijoje, slapta grįžęs į Lietuvą, 1931 m. buvo suimtas, nuteistas 15 metų kalėti, bet 1933 m. pasikeitus kaliniais vėl išvyko į Rusiją ir joje išbuvo iki 1936 m., paskui vėl slapta grįžo į Lietuvą; nemažos įtakos jam turėjo jo žmona Mira Bordonaitė; jo artimiausi padėjėjai buvo arba žydai, arba rusai).

Kokie A. Sniečkaus veiksmai 1944 m. leidžia teigti, kad jis tuo metu mėgino šį tą padaryti Lietuvos žmonių labui? 1944 m. liepos 25 d. A. Sniečkus kartu su M. Gedvilu parašė raštą VKP(b) CK sekretoriui Georgijui Malenkovui (gal M. Gedvilas ir buvo to rašto iniciatorius) dėl 1894-1926 m. gimusių Lietuvos vyrų mobilizacijos, prašydamas perduoti Stalinui. Rašė, jog tais metais gimusių vyrų turėtų būti mobilizuota apie 250 tūkst., ir tai sukels sunkumų, ypač žemės ūkyje, nes kaime lauko darbus Lietuvoje dirba tik vyrai, moterys jų nemoka. Prašė iš pradžių į armiją imti 18-35 metų vyrus, dalį jų rezervuoti (mokytojus, gydytojus, ag-

ronomus ir kt.). Dar tame rašte prašė trofėjinių mašinų, elektros stočių ir kitų įrenginių ir užbaigė nuo to laiko įprastu prašymu atsiųsti „būtiną NKVD kariuomenės skaičių kovai su galimomis lietuviško ir lenkiško banditizmo apraiškomis“ [4] [5].

Be abejo, šiame prašyme galima įžvelgti ne tik rūpinimąsi Lietuvos žmonėmis, bet ir blaivų padėties vertinimą. Žinodami, kaip lietuviai reagavo į įvairias vokiečių mobilizacijas, komunistai turėjo padaryti išvadą, jog taip pat bus ir su sovietine mobilizacija. Jie neklydo. Kartu reikia pasakyti, kad ir toks dalinis Lietuvos vyrų šaukimas į RA buvo pražūtingas. Daugiau kaip pusė šaukiamojo amžiaus vyrų nėjo į šaukimo punktus, o pradėjo slapstytis. Dalis jų buvo rusų kariuomenės išgaudyti ir pasiųsti į atsargos pulkus, kur po trumpo mokymo buvo išsiųsti į frontą, ten jie masiškai žuvo. Keli tūkstančiai besislapstančiųjų buvo iššaudyti. Mobilizacijos paskelbimas paskatino dešimtis tūkstančių vyrų traukti į miškus, iš kur jų dauguma, pasibaigus karui ir paskelbus kelias amnestijas, grįžo ir legalizavosi, bet dalis ryžtingesnių, drąsesnių ir patriotiškiau nusiteikusių, tikėjusių, kad Vakarų šalys nepaliks Lietuvos okupuotos, pasiliko (kai kurie liko miške ir dėl įvairių „nusikaltimų“ sovietų valdžiai, tokių kaip dalyvavimas 1941 m. Birželio sukilime), ir Lietuvoje beveik dešimt metų tęsėsi precedento neturintis partizaninis karas.

Didžiųjų kolaborantų pastangos davė vaisių. Lietuvoje į kariuomenę nebuvo imami vyrai iki 50 ar net 55 metų amžiaus. Vietoj 250 tūkst. buvo surinkta tik apie 100 tūkst. (dažniausiai sugaudė čekistinė kariuomenė šukuodama kaimus ir miškus). Kitas patogus būdas išvengti kariuomenės buvo rezervavimas — karinės tarnybos atidėjimas dėl darbo tam tikrose ūkio šakose. Tuo taip pat pasinaudojo dešimtys tūkstančių Lietuvos vyrų, taip

4 Ibid.

5 Ibid., f. 1771, ap. 7, b. 85, l. 22-23. LKP(b) CK pranešimai, informacijos VKP(b) CK, TSRS MT apie padėtį išvaduotuose rajonuose.

išvengdami beprasmiškos žūties frontuose (per trečdalis iš atėjusių į šaukimo punktus buvo atleisti nuo tarnavimo dėl darbo). Sovietų Sąjunga Antrajame pasauliniame kare kariavo ne tiek karine išmone ir technika, kiek kareivių masėmis, savo karius be reikiamo parengimo siųsdama be atodairos pulti. Milijonai rusų karių beprasmiškai žuvo.

Kitas šiek tiek neįprastas A. Sniečkaus žingsnis 1944 m. buvo primygtinis SSRS vadovų prašymas kuo skubiau Vilniaus kraštą išvalyti nuo lenkų Armijos krajovos (AK) dalinių. Į SSRS vadovus tuo klausimu A. Sniečkus ir M. Gedvilas kreipėsi liepos 9 ir 12 d., o rugsėjo 20 d. A. Sniečkus vėl kreipėsi į SSRS NKGB liaudies komisaro pavaduotoją Ivaną Serovą su prašymu nuo baltųjų lenkų išvalyti Vilniaus ir Trakų aps. Beje, AK daliniai iš dalies buvo nuginkluoti, iš dalies sunaikinti, iš dalies pasitraukė į Lenkiją, ir 1945 m. antroje pusėje Vilniaus krašte jų beveik nebeliko.

Prieš tai, rugpjūčio 10 d., A. Sniečkus rašte LSSR NKGB liaudies komisarui A. Guzevičiui išvardijo apie 10 lenkų partizanų puolimų ir siūlė: „Matyt, nereikėtų apsiriboti vien miškų šukavimu, o kadangi banditai daugiausia laikosi kaimuose, reikia kruopščiai filtruoti kaimus, suimant banditizmu įtariamus asmenis. Prašau imtis ryžtingų priemonių šia kryptimi ir pranešti man tiek apie Jūsų naudotų priemonių pobūdį, tiek apie operacijos rezultatus“[6]. Beje, A. Sniečkaus įniršį prieš lenkų partizanus tikriausiai sukėlė ne nacionaliniai klausimai ir Vilniaus krašto priklausomybė. Lenkai, Vilniaus krašte aktyviai veikę per visą vokiečių okupacijos laikotarpį, buvo gerai organizuota, stipri karinė jėga, turėjusi dešimtis tūkstančių karių, kurie pajėgė pulti ir didelius miestus (tuo tarpu lietuviški raudonųjų partizanų būriai į šiek tiek organizuotesnius junginius pradėjo jungtis tik nuo 1945 m. pradžios ir tada jie geriausiu atveju buvo pajėgūs pulti tik kai kuriuos apskričių centrus). Todėl A. Sniečkus ir norėjo juos kuo greičiau pašalinti iš Vilniaus bei jo priei-

gų. Tą padarė III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos pasienio būriai, daugumą AK dalių apsupę ir nuginklavę. Beje, iš Maskvos atsiųsti komunistai, konkrečiai D. Šupikovas (vienas aršiausių Lietuvos rusintojų ir sovietintojų, 1947-1950 m. net buvęs LKP(b) CK kadrų sekretoriumi, o tuo metu - LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjas) tą A. Sniečkaus „nukrypimą“ tik prieš lenkų partizanus užfiksavo ir apie tai pranešė Maskvai.

D. Šupikovas 1944 m. liepos mėn. savo viršininkui - VKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo pavaduotojui M. Šambergui nusiuntė pranešimą, kurį šis perdavė CK sekretoriui G. Malenkovui. Trumpame prieraše M. Šambergas rašė, jog Lietuvoje veikia dvi sovietams besipriešinančios grupės - lietuviška ir atvirai besipriešinanti lenkiška, ir yra „neteisinga Lietuvos KP(b) CK pozicija ryšium su šiais faktais. Matyt, reikia imtis energingų priemonių išvalant išvaduotus Lietuvos TSR rajonus“. D. Šupikovo raštas persiųstas 1944 m. liepos 15 d.

D. Šupikovas M. Šambergui rašė, jog lietuviai, padedami vokiečių, rengiasi kovoti dėl „nepriklausomos Lietuvos, P. Plechavičius paleido vyrus su ginklais į miškus“. Lenkai irgi tik vaizdavo kovoję su vokiečiais, dabar nori būti viena iš derybų su RA šalimi. III Baltarusijos ir I Pabaltijo fronto karo tarybos siūlė frontų užnugario išvalymui mobilizuoti visus frontų užnugario gyventojus, o paskui išsiaiškinti, kas kam tinka. J. Paleckis ir K. Preikšas su tuo nesutiko, siūlė lenkus tik nuginkluoti, bet jų neliesti. A. Sniečkus taip pat kalbėjo tik apie lenkus, o apie lietuvius neužsiminė. „O jie verti vienas kito“ (atseit lenkai ir lietuviai vienodi). D. Šupikovo manymu, LKP(b) CK nuolaidžiavo nacionalistiniam pogrindžiui vokiečių laikais, ir dabar jis nesąs tikras, kad su tuo pogrindžiu bus energingai kovojama.

6 Ibid., ap. 7, b. 105,l. 2,4-5. LKP(b) CK susirašinėjimas su LTSR NKGB, NKVD ir prokuratūros organais.

Antras D. Šupikovo pranešimas M. Šambergui, kuris tuo metu tapo VKP(b) CK skyriaus vedėju, nusiųstas 1944 m. rugsėjo 6 d. Jame rašoma, jog LKP(b) neišgyvendintos nacionalistinės tendencijos, trukdoma vykdyti kai kurias priemones: 1) prastai remiama RA, įsiklausoma į buožių skundus, keliamas triukšmas dėl RA karių padarytų nusikaltimų ir t.t. Neleidžiama vykdyti paruošas, sakoma (V. Niunka, M. Gedvilas), kad visos paruošos gali atitekti vien RA; 2) trukdoma normaliai mobilizacijai, teigiant, esą nebus kam nuimti derliaus, ginčijamasi dėl šaukiamųjų amžiaus. Susitarus dėl amžiaus, prašoma atidėti šaukimą, o įvairiose įstaigose, įmonėse slepiasi „visokie šunsnukiai". Kai šaukimas į kariuomenę baigėsi nesėkme, A. Sniečkus apkaltino karinius komisariatus, jog šie šaukimui nepasirengė, o iš tikrųjų kalti nacionalistai ir buožės; 3) daug vyrų nuėjo į pogrindį, kol kas jie aktyviai nesipriešina, bet žlugdo valdžios priemones. A. Sniečkus esą draudžia suiminėti net nacionalistų vadus. D. Šupikovas citavo A. Sniečkaus žodžius, neva jis sakęs, „jog beveik visi inteligentai (gal išskyrus 5-10 proc.) yra prieš sovietų valdžią ir juos suėmus liksime be inteligentų". Dar rašė, jog po Vilnių vaikšto V. Krėvė-Mickevičius (rašytojas tuo metu jau buvo pasitraukęs į Vakarus), norima visiems viską atleisti.

Trečiame D. Šupikovo pranešime analizuojama, kaip vykdomas LSSR AT 1944 m. rugpjūčio 30 d. įstatymas „Dėl vokiečių okupacijos padarinių likvidavimo Lietuvos TSR žemės ūkyje". Jame teigiama, jog 1940 m. mažažemiams ir bežemiams buvo duota prasta žemė, jie jos nenori. Ir dabar jie nenori imti 1941 m. atimtą žemę, o kai kurie bijo[7].

Apie tai, jog A. Sniečkus 1944 m. buvo šiek tiek nutolęs nuo dogmatinio mąstymo ir paisė nacionalinių interesų, rodo ir M. Suslovo 1944 m. lapkričio 11d. Stalinui nusiųsta ataskaita apie Lietuvoje nuveiktus darbus. M. Suslovas rašė, jog padėtis respublikoje labai sudėtinga. „Lietuvos KP(b) CK tomis aplinkybėmis parodė itin silpną organizacinį aktyvumą, vietinėms parti-

nėms organizacijoms nedavė aiškių ir tikslių nurodymų VKP(b) CK 1944 m. spalio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos TSR partinės organizacijos politinio darbo ir trūkumų“ respublikoje sukėlė sąmyšį. Partinės organizacijos sutrikusios, kai kas pateko į priešų įtaką. „Santykiai tarp VKP(b) CK biuro Lietuvai ir LKP(b) CK bei LKT iš pradžių buvo gana šalti“. Ir A. Sniečkus, ir M. Gedvilas biuro narius sutiko „pasimetę, liguistai ir su baime, kad lietuvių vadovybė gali būti nustumta į antrą planą“. A. Sniečkus kreipėsi su tokiu klausimu: „Ar Jūsų atvažiavimas nereiškia, jog dabar vadovaujantį vaidmenį vaidins draugai rusai?“ Įsitikinus, „kad mes jų nenorime nustumti, santykiai normalizavosi“. A. Sniečkus dirbti stengiasi, bet ir jis, o ypač M. Gedvilas su J. Paleckiu, turi daug trūkumų: nėra ryšio su masėmis, jie neoperatyvūs, netikrina, kaip vykdomi nutarimai, „labai jautrūs rusų darbuotojams (kad tik neatsirastų dar vieno rusų darbuotojo)“ [8].

Tas A. Sniečkaus blaškymasis 1944 m. greitai baigėsi. Nuo 1945 m. pradžios jis ne tik uoliai vykdė drastiškiausius Maskvos nurodymus, bet neretai juos sugriežtindavo ir praplėsdavo. Nuolat prašydavo Maskvos leisti surengti naujus trėmimus, siųsti į Lietuvą daugiau čekistų operatyvininkų ir kariuomenės. Nors iš pusiau kriminalinių elementų sudarė vadinamuosius „liaudies gynėjų“ būrius, Lietuvos gyventojų vadintus stribų būriais, kuriuose 1945 m. buvo per 10 tūkst. vyrų (vėliau jų skaičius mažėjo, nes žūvant vieniems, nebuvo norinčių juos pakeisti), ir vieną tautos dalį nuteikė prieš kitą, iš Maskvos 1947 m. dar prašė leisti vieną 4-osios SD pulką sudaryti iš lietuvių. Tą savo prašymą aiškino būtinybe palaikyti ryšį tarp rusų vidaus kariuomenės ir Lietuvos gyventojų.

Itin fanatiškai A. Sniečkus kovojo su religija ir Bažnyčia, kartais net pranokdamas Maskvos užmačias. Apie tai V. Tininis ra-

7 Ibid., f. K-8, s. v. 1 (iš Maskvos parvežti mikrofilmai).

8 Ibid,

šo: „Visą savo gyvenimą A. Sniečkus buvo karingas ateistas, fanatiškai nekentė religijos ir dvasininkų. Su jo pritarimu pokario metais buvo tremiami kunigai ir uždaromos katalikų bažnyčios. Čia jis rodė kur kas daugiau iniciatyvos, negu to reikalavo Maskva. Vėliau atsiskleidė dar tokios A. Sniečkaus veiklos detalės. Kai 1956 m. atsirado galimybė grąžinti tikintiesiems Vilniaus arkikatedrą, A. Sniečkus pats sutrukdė tai padaryti. Panašiai pasielgė ir tikinčiųjų lėšomis pastatytos Klaipėdos Taikos karalienės bažnyčios atžvilgiu. 1960 m. gruodžio 3 d. LKP CK biuro posėdyje jis kalbėjo: „Klaipėdos bažnyčią norėjo atidaryti vasarą. Bet aš prašiau draugus klaipėdiečius ir draugą Randakevičių [KGB pirmininką. - *J.* S.], kad jie sutrukdytų atidarymą [...]. Mes nedarėme nuolaidų katalikų bažnyčiai. Atvirkščiai, mes daug bažnyčių ir vienuolynų uždarėme. Savo laiku mus kaltino kairiuoju nukrypimu, aš buvau iškviestas į TSKP CK sekretoriatą, kur man reikėjo tuo klausimu pasiaiškinti [...]. Visa mano veikla tuo klausimu, nors ir labai spaudžiant, buvo neigiama“[9].

Dėl aktyvios A. Sniečkaus veiklos Bažnyčia ir religinė mintis buvo stumiama iš viešojo gyvenimo, varžomos Bažnyčios ir kunigų teisės, stiprinamas ateistinis auklėjimas mokyklose ir spaudoje. Tiek partiniams funkcionieriams, tiek represinėms struktūroms parankiausias buvo jų prigimtį ir brutalias marksizmo tiesas atitinkantis fizinis susidorojimas su dvasininkais, nors tai ir keldavo didelį gyventojų pasipiktinimą. 1944-1953 m. buvo suimti ir teisti 362 kunigai, t. y. apie trečdalis visų Lietuvos kunigų. Tarp nuteistųjų buvo 1 arkivyskupas, 3 vyskupai, 3 vyskupijų valdytojai. Telšių vyskupas Vincentas Borisevičius buvo sušaudytas. A. Sniečkus savo kerštingą bolševikinę prigimtį yra realizavęs nurodydamas persekioti, tremti, suiminėti daug dvasininkų. Būdingas šiuo atžvilgiu yra jo elgesys su vyskupu kankiniu Teofilių Matulioniu, komunistų kankintu ir kalintu kelis kartus. Kai jis 1953 m. buvo paleistas iš paskutinės įkalinimo vietos, LSSR vidaus reikalų ministras J. Vildžiūnas 1953 m. spalio 26 d. A. Sniečkui parašė išsamų pranešimą apie vyskupo veik-

lą bei jo gimines ir prašė po bausmės atlikimo neleisti vyskupui grįžti į Lietuvą, o išsiųsti į tremtį, nes jo grįžimas „[...] neigiamai paveiks vykdomas priemones siekiant katalikų dvasininkiją padaryti lojalią Tarybų valdžiai". Ant to rašto yra A. Sniečkaus rezoliucija: „Matulioniui neleisti atvykti" [10]. Tiesa, po kurio laiko T. Matulioniui leista grįžti į Lietuvą, bet neleista valdyti vyskupystės. Jis gyveno provincijoje - Birštone ir Šeduvoje.

Beje, tam tikros menkutės laisvamanybės apraiškos, 1944-1945 m. buvusios ir kai kurių kitų partinių funkcionierių, taip pat partijos apskričių komitetų pirmųjų sekretorių veikloje, vėliau visiškai išnyko. Buvo perprastos komunistinio elgesio taisyklės ir toliau net nemėginta rodyti savarankiškumo, kitokios nuomonės ar abejonių dėl aukštesniųjų organų sprendimų. Įsivyravo tai, ką komunistai vadino demokratiniu centralizmu.

Tačiau ir būdamas fanatišku komunistu bei uoliu Maskvos norų vykdytoju, toje despotiškoje valstybėje A. Sniečkus galėjo būti pašalintas iš posto, o gal ir suimtas bei sunaikintas. Kai Kauno partinę organizaciją 1946 m. vasarą tikrino ir triuškino VKP(b) CK atsiųsta V. Žavoronkovo vadovaujama inspekcinė grupė, po jos I. Tkačenka, D. Šupikovas ir kiti į LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus postą siūlė paskirti tos grupės vadovą. Mintis pakeisti A. Sniečkų buvo kilusi ir 1952 m., o dar vėliau, po Stalino mirties, tą mėgino padaryti L. Berija. A. Sniečkus vos išsilaikė poste ir Nikitos Chruščiovo valdymo laikais. Išties nelengva buvo ir komunistų vadų duona, nuolat reikėjo dairytis, iš kur vėjas pučia.

Kai kurie A. Sniečkaus gynėjai teigia, kad ne jis, o Maskva buvo represijų Lietuvoje užsakytoja ir vykdytoja, kad jei ne jis, tai į jo vietą būtų paskirtas kitas, dar blogesnis. Tačiau dar blogesnį Lietuvoje vargu ar buvo galima rasti. A. Sniečkaus pro-

9 V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai,* p. 261.

10 LYA, f. 1, ap. 10, b. 130,l.147-150. Spec. pranešimai, grąžinti iš LKP(b) CK.

tas, jo veiklumas Lietuvos valstybingumo naikinimui ir represijoms teikė papildomų bruožų. Pagaliau niekada neišnyksta ir žmogaus asmeninė atsakomybė už padarytus nusikaltimus, nepaisant to, ar jis tai darė laisva valia, ar aplinkybių verčiamas. Į daugumos lietuvių sąmonę A. Sniečkus įsirėžė kaip „pabaisa“ (jo motinos žodžiai, pasakyti jau būnant jai Vokietijoje).

A. Sniečkus visada atkakliai gynė čekistus, jei tik kas nors iš jo bendražygių suabejodavo jų veiklos skaidrumu, nors išlikę dokumentai aiškiai rodo, jog jis neblogai žinojo čekistų juodus darbus, kai dažnai niekuo dėti žmonės būdavo išsiunčiami į lagerius ar net nukankinami. Lietuvos pasienio apygardos karo prokuroras plk. S. Grimovičius jam buvo pateikęs iškalbingų faktų apie čekistų nusikaltimus. Vis dėlto A. Sniečkus 1952 m. rugsėjo 20 d. LKP(b) CK XV plenume kalbėjo: „Į diskusijose iškeltus klausimus atsakau, kad valstybės saugumo organai jokių areštų be pagrindo nevykdo. Buvo atvejų, kai paaiškėjo, kad kai kurie moksleiviai yra teroristai. Kokia to priežastis?“ A. Sniečkaus manymu, dėl to kalta nemaža grupė mokytojų, kurie moko „buržuazinio nacionalizmo dvasia“[11].

A. Sniečkus iš represinių institucijų gaudavo labai išsamią, neretai ir operatyvinę informaciją. Net 1944-1947 m. jam buvo pateikiama ta pati rašytinė informacija kaip ir Maskvos emisarams M. Suslovui ir V. Ščerbakovui (be abejo, pastarieji gaudavo dar ir papildomą informaciją žodžiu). J. Paleckiui ir M. Gedvilui tuo metu ir vėliau buvo skiriama tik menka dalis pirmąjį sekretorių pasiekiančios informacijos. Atrodo, kad A. Sniečkumi tiek Maskvos, tiek Lietuvoje veikusių represinių institucijų vadovai visiškai pasitikėjo, o J. Paleckis, kaip rodo vėliau nužudyto P. Švilpos byloje esanti medžiaga, buvo nuolat sekamas (bent jis pats taip manė).

A. Sniečkus gaudavo pranešimus apie visus įvykius Lietuvoje. Iš LSSR MGB (anksčiau - NKVD) gaudavo spec. pranešimus apie partizanų, jų ryšininkų žuvimus bei suėmimus. Tokie pranešimai po 1947 m., panaikinus VKP(b) CK biurą Lietuvai, bu-

vo adresuojami tik čekistų vadovybei Maskvoje ir A. Sniečkui. Nuo jo nieko nebuvo slepiama. 1953 m. birželio 12 d. LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjas V. Bylinskis ir LSSR MVD inspekcijos viršininkas V. Babincevas nusiuntė A. Sniečkui išsamų pranešimą (matyt, iš jo buvo gavę nurodymus) apie Tauragės r. kolūkio pirmininko N. Eičio ir jo žmonos nužudymą. Pranešime išdėstytos visos įvykio detalės, smulkiai aprašyti būdai, kuriuos saugumiečiai naudojo norėdami sužinoti, kas tai padarė. Tam panaudoti kameros agentai, įtariamieji pervežant buvo agentų smogikų neva išvaduoti ir ištardyti, naudotos ir kitos priemonės iš čekistų arsenalo. Per tardymą įtariamieji buvo mušami, todėl daugelis „prisipažino", o teismo metu atsisakė savo parodymų [12].

Labai smulkiai A. Sniečkui buvo aprašytas partizanų generolo J. Žemaičio suėmimas, pateikta daug pranešimų apie agentais tapusių buvusių partizanų veiklą. Jam buvo pateikiami ir reikšmingesni partizanų dokumentai, išversti į rusų kalbą. Būdavo pranešama ir ne itin reikšmingų dalykų, pavyzdžiui, apie nustatytus anoniminių laiškų autorius. Beje, viename dokumente A. Sniečkui pranešta, kaip buvo atskleistas Aloyzas Sakalas, tuo metu Kauno gimnazistas, 1950 m. rašęs antisovietinius laiškus ištremtam pažįstamam. Nustatyta paprasčiausiu būdu, atlikus laiškų rašto ekspertizę[13].

Ant gautų raštų A. Sniečkus užrašydavo rezoliuciją su nurodymu, kaip elgtis ar kam dar skaityti raštą. Kartais tik užrašydavo slaviškais rašmenimis raides AS, rodančias, jog jis dokumentą perskaitė. Buvo labai veiklus ir darbštus: per dieną perskaitydavo ir pasirašydavo dešimtis įvairios tematikos raštų. Da-

11 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 131, b. 39,l. 1. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK XV plenume.

12 LYA, f. l,ap. 10, b. 130,l.32-40. Spec, pranešimai, grąžinti iš LKP(b) CK.

13 Ibid., ap. 3, b. 422,l. 8-9. Pranešimai TSRS MGB 5-ajai valdybai, LKP(b) CK apie anoniminių dokumentų autorių paieškas.

lyvavo visuose LKP(b) CK biuro posėdžiuose (kiti biuro nariai - anaiptol ne kiekviename).

A. Sniečkus, kaip ir visi kiti partiniai sovietiniai veikėjai, gavę bet kokį politinio atspalvio raštą, jį dažniausiai tuoj pat persiųsdavo represinėms institucijoms. Tokie kaip J. Paleckis tą tikriausiai darė bijodami provokacijų, o A. Sniečkus taip elgėsi dėl partinio uolumo. Pažymėtina, kad jis net prieš bendražygius savo iniciatyva imdavosi akcijų, kurios jiems galėjo blogai baigtis. Antai jis 1952 m. pabaigoje LSSR MGB ministrui P. Kondakovui nusiuntė iš partijos Kauno sr. komiteto gautą 1934 m. žurnalą, kuriame buvo rašoma, jog Ksaveras Kairys (1952 m. - LSSR MT pirmininko pavaduotojas) bėgo estafetę A. Smetonos 60-mečio garbei iš Rygos į Kauną. Toliau tyrinėjant dokumentus nustatyta, jog buvęs kažkoks neaiškus sąrašas, kuriame nurodyta K. Kairį suimti[14]. Po šio slapto knaisiojimosi po K. Kairio praeitį jis vis dėlto išliko aukštuose postuose, bet jį galbūt išgelbėjo Stalino mirtis. Po diktatoriaus mirties į visokias politines smulkmenas jau ne taip smarkiai buvo reaguojama.

A. Sniečkus iš represinių struktūrų gautas žinias mėgindavo patikrinti ir savais, partiniais kanalais. Tai rodo, kad jis suprato, jog čekistų pranešimuose daug kas būdavo sutirštinama, užaštrinama ir ne viskuo reikia tikėti. Beje, ne mažiau perdėdavo ir partijos komitetai, nes vadinamoji revoliucinė laikysena ir elgsena bei budrumas buvo laikoma norma visiems komunistams. 1945 m. vasarą jis rašė LKP(b) Mažeikių aps. komiteto pirmajam sekretoriui Alfonsui Kondrotui, jog iš „kariškių gautomis žiniomis“ Sedos partorgas ir Sedos vykdomojo komiteto pirmininko žmona skleidžia antisovietinius gandus, be to, vykdomojo komiteto mašinėle buvo spausdinami atsišaukimai. Raštas baigiamas taip: „Prašau patikrinti, kokie jie žmonės, ir nuodugniai ištirti, ar suteiktos žinios atitinka tikrovę“. Partijos komitetas vėliau atsakė, jog nieko ypatingo nepastebėta, o partorgas atleistas dėl neveiklumo[15]. 1950 m. pradžioje A. Sniečkus rašė partijos Kaišiadorių aps. komiteto pirmajam sekretoriui J. Grigoniui

apie keletą kolūkių pirmininkų, kurie turi „nuodėmių“. Vienas iš jų — Leonas Trakimas — neva jaunuoliams sakydavęs, kad šie eitų į mišką, o ne į sovietinę armiją; karui prasidėjus žadėjo stribus iškarti ir t. t. [16]

Į N. Chruščiovo pradėtą politinių kalinių amnestiją A. Sniečkus žiūrėjo labai neigiamai, kelis kartus Kremliuje kalbėjo apie Lietuvos partizanų ir kitų pasipriešinimo dalyvių „neteisėtą“ reabilitaciją, gąsdino SSRS vadovybę naujomis pogrindžio ginkluotomis akcijomis. Jo iniciatyva LSSR AT Prezidiumas 1957 m. priėmė įsakus, draudžiančius iš įkalinimo ir tremties vietų grįžti nepriklausomos Lietuvos vadovams ir rezistencijos dalyviams[17]. Beje, tie įsakai suformuluoti taip, kad uždrausti grįžti į Lietuvą buvo galima bet kuriam buvusiam politiniam kaliniui ir net tremtiniui. Dauguma vietinių partinių ir sovietinių veikėjų, praturtėjusių ištremtųjų ir suimtųjų turtu, tik dėl vergiško atsidavimo okupantams dažniausiai užėmę nei jų pasirengimo, nei proto, nei asmens savybių neatitinkančias tarnybines vietas, noriai talkino A. Sniečkui. Negalėdami grįžti į Lietuvą, dešimtys tūkstančių lietuvių pabiro Rusijos platybėse, kai kurie įsikūrė arčiau, Latvijoje ir Karaliaučiaus sr. Dauguma jų prarado tautinį identitetą ir ištirpo svetimųjų masėje.

A. Sniečkaus, tiksliau - jo padėjėjų rašytos, jo tik taisytos, kalbos yra schematiškos, dogmatiškos, jose nerasi gyvos, originalios minties. Mintys dėstomos sunkiai, sakiniai kaip lozungai. Jo teiginiai dažnai prasilenkdavo su realybe, jis sakydavo tai, ko reikalavo marksistinės tiesos. Štai vienas A. Sniečkaus kalbos pavyzdys. 1945 m. gruodžio 6 d. vykusiame LKP(b) CK

14 Ibid., b. 424,l. 279. Pranešimai apie kovas, politinę padėtį ir kt.

15 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 159,l. 100, 101. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos miestų, apskričių komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

16 Ibid., ap. 92, b. 9,l. 170-172. Partijos sričių, miestų, apskričių komitetų pranešimai, informacijos apie nuveiktus darbus.

17 V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai,* p. 260.

VIII plenume jis kalbėjo: „Partiniai organai turi visokeriopai stiprinti mūsų čekistinius organus, suaktyvinti jų veiklą, patys aktyviai įsitraukti į kovą, vadovauti kovai“[18].

Nevengė plūstis, savo kalbose dažnai vartojo žodžius „niekšai, pašlemėkai, kloaka“ ir pan. 1945 m. balandžio 11d. kalbėdamas LKP(b) CK V plenume apie tai, kad nepakankamai kovojama su buržuaziniais nacionalistais, teigė, jog nuo „patriotų“ nuplėšta kaukė, jie - vokiečių statytiniai. „Į vieną bendrą vokiečių rėmėjų ir lietuvių liaudies išdavikų kloaką nusirito buožiniai buržuaziniai visų rūšių nacionalistai“[19]. Plenumų, suvažiavimų bei pasitarimų metu kalbėtojus mėgdavo pertraukti, jiems replikuoti. Toks elgesys, matyt, buvo jam įprastas, to jis mokėsi iš savo vadų Stalino ir M. Suslovo.

Kai kurie sovietiniai partiniai veikėjai, ypač J. Paleckis, yra mėginę iš kalėjimų ir tremties gelbėti vieną kitą žinomą kultūrininką. Aišku, bendro represijų vaizdo tai nekeitė (vieną išlaisvindavo, dešimt įkalindavo), tačiau konkrečiam iš kalėjimo ar tremties ištrauktam žmogui tai buvo didžiulė laimė (nors, reikėtų sakyti, santykinė laimė, nes dažniausiai išlaisvindami žmogų čekistai mėgindavo užsitikrinti įvairias jo paslaugas). Traukdami žmonės iš kalėjimų ir tremties sovietiniai veikėjai, matyt, stengėsi užgniaužti sąžinės priekaištus, o J. Paleckis taip elgėsi dar ir dėl savo minkštumo, gailestingumo. Tarp daugybės peržiūrėtų buvusio Partijos istorijos instituto archyvo dokumentų pavyko rasti tik vieną A. Sniečkaus pasirašytą tokio pobūdžio raštą. A. Sniečkus gelbėjo rašytojo Jono Dovydaičio šeimą, ištremtą per 1941 m. birželio trėmimus. Tas A. Sniečkaus raštas rašytas 1948 m. liepos mėn. VKP(b) CK sekretoriui Aleksejui Kuznecovui. Jame prašoma grąžinti į Lietuvą rašytojo šeimą, išskyrus tėvą prof. Praną Dovydaitį, „kuris turbūt mirė“. A. Sniečkus rašė, jog „TSRS MGB atmetė LTSR AT Prezidiumo prašymą šiuo reikalu [...]. Kadangi šeimos grąžinimas teigiamai paveiktų rašytoją, prašom Jūsų nurodymo TSRS MGB leisti grįžti Dovydaičio šeimai [...]“[2°]. J. Dovydaitis vienas iš nedaugelio

lietuvių rašytojų tuo metu rašė apie okupantus, jų tvarką, kolektyvinio darbo pranašumus ir t. t. (žymiausias jo kūrinys — romanas „Dideli įvykiai Naujamiestyje“, kurio pirmoji redakcija pasirodė 1948 m.). Nepavykus jo šeimos išvaduoti J. Paleckiui, šis, matyt, sugebėjo įkalbėti A. Sniečkų imtis jam neįprasto reikalo — vaduoti žmones.

Galima manyti, jog tik siekdamas nepakenkti komunistų įvaizdžiui Lietuvoje A. Sniečkus nuo čekistų yra apgynęs kelis žinomus lietuvių inteligentus, tarp jų rašytoją V. Mykolaitį-Putiną. Kai jam čekistai pranešė, kad poetas vokiečių okupacijos metais buvo parašęs keletą antisovietinių eilėraščių, A. Sniečkus atsakė, jog LKP(b) CK apie tai žinoma. Tai turėjo reikšti, kad „nekibkite prie to, ką mes jau apsvarstėme“. Beje, A. Sniečkaus ir jam artimų komunistų akimis žiūrint, daug naudingiau buvo V. Mykolaitį-Putiną ne į kalėjimą greta kitų rašytojų (Kazio Borutos, Antano Miškinio, Kazio Inčiūros ir kt.) pasodinti, o priversti jį rašyti eilėraščius, šlovinančius sovietinę santvarką, valstybę, Leniną ir Staliną.

Nors Stalino valdymo laikotarpiu A. Sniečkus, kaip minėta, nebuvo vienvaldis Lietuvos valdovas (ypač kol veikė VKP(b) CK biuras Lietuvai; vėliau jam teko valdžia dalytis su čekistų vadais bei kitais Maskvos emisarais), bet jis, be abejo, buvo įtakingiausias asmuo Lietuvoje, nuo jo priklausė šimtų tūkstančių žmonių likimai. Todėl dabar keista skaityti kai kuriuos sekretoriaus raštus, adresuotus Stalinui ar VKP(b) CK sekretoriams į Maskvą su smulkmeniškais prašymais. Tikriausiai A. Sniečkus, net dėl smulkmenų atsiklausdamas Maskvos nuomonės, šiek tiek gudravo; dažniausiai po pareikšto visiško lojalumo jis

18 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 22, l. 11. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK VIII plenume.

19 Ibid., b. 6,l. 1. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK V plenume.

20 Ibid., ap. 11, b. 216,l. 13. A. Sniečkaus ir kitų LKP(b) CK sekretorių laiškai A. Ždanovui, A. Kuznecovui.

ko nors prašydavo. Pavyzdžiui, 1951 m. G. Malenkovo nuolat prašydavo nurašyti kolūkių skolas, atsiųsti grūdų sėjai, pašarų. Stalinui siųstuose raštuose prašė leisti vieniems kolūkiams skolintis iš kitų kolūkių. Tuos prašymus motyvavo prastais orais, kolūkių sudarymo sunkumais ir panašiomis priežastimis. Aukščiausioji partijos vadovybė Maskvoje turėjo spręsti, ar leisti spaudoje skelbti laiškus Stalinui, kurių vienas buvo priimtas LSSR AT deputatų, antras - kolūkiečių suvažiavime. Abu prašymai buvo nusiųsti G. Malenkovui. M. Suslovo buvo prašoma leisti sumažinti „Sovetskaja Litva“ ir „Valstiečių laikraščio“ tiražus, padidinti „Tiesos“ tiražą. G. Malenkovo taip pat prašyta leisti surengti 120 kolūkiečių ekskursiją į Maskvos sr.[21]

Apskritai A. Sniečkus, nemenkų gabumų, valingas ir veiklus žmogus, Lietuvai padarė daug blogo. Jis iš esmės neigė Lietuvos nepriklausomybę, šalies ateitį matė tik SSR Sąjungoje, neigė bet kuriuos demokratijos pradus, Lietuvą buvo pasmerkęs sovietizacijai, rusinimui ir despotizmui. Būdamas įžvalgus, neretai daugiau dėmesio skyrė sovietizacijai, o ne rusinimui, nes sovietizaciją buvo galima geriau užmaskuoti. Tai kartais sukeldavo konfliktų su Maskvos emisarais, kurie marksizmą suprato tik dėstomą rusų kalba. A. Sniečkus, įnešdamas dalelę sveiko proto į marksistinių dogmų valdomą kraštą, daliai Lietuvos gyventojų sukėlė iliuzijas, jog sovietinė sistema gali būti priimtina, jei valdo protingi žmonės, todėl dešimtys tūkstančių lietuvių įstojo į komunistų partiją. Nuolat „patepant“ Maskvos valdininkus, šį tą iš jų išpešant virš normos, galėjo šiaip taip gaivaliotis ir visiškai neskatinanti iniciatyvos visuomeninė santvarka, gyvavusi Lietuvoje A. Sniečkaus laikais ir dar ilgai po jo. Tas kresnas partijos sekretorius daug prisidėjo prie to, kad kai kurie žmonės iki šiol ilgisi „senų gerų laikų“, kai nereikėjo beveik niekuo rūpintis ir galvoti.

21 Ibid., ap. 108, b. 1,l. 146, 153, 171, 223. Susirašinėjimas su VKP(b) CK ir TSRS MT įvairiais klausimais.

: KOMUNISTŲ PARTIJOS
: APSKRIČIŲ (RAJONŲ)
: IR VALSČIŲ KOMITETAI

Sovietinė, taip pat ir partinė, valdymo sistema buvo grynai biurokratinė. Viskas buvo subordinuota centrui (Lietuvoje iki 1947 m. kovo mėn. - VKP(b) CK biurui Lietuvai, vėliau - LKP(b) CK biurui, kuris savo ruožtu buvo valdomas VKP(b) CK ir jam atskaitingas). Partijos apskričių (rajonų) komitetai kartojo CK modelį (tik mažesnės apimties), nes ir jie, kaip CK šalį, kartu su čekistais tvarkė visą apskrities gyvenimą. Kaip LKP(b) CK buvo VKP(b) CK filialas, taip partijos apskričių komitetai buvo LKP(b) CK filialai. Visi svarbiausi sprendimai jiems buvo diktuojami iš viršaus, šiek tiek savarankiškumo jie turėjo tik spręsdami kai kuriuos ūkinius klausimus, gal todėl taip noriai ir imdavosi juos spręsti. Kadangi ne tik ideologinio, bet ir ūkinio gyvenimo klausimai buvo sprendžiami partijos komitetuose, sovietų valdžios įrankiai - vykdomieji komitetai privalėjo tik vykdyti partijos komitetų nutarimus. Tik represiniai organai buvo nuo partijos komitetų mažiau priklausomi ir vykdė daugmaž savarankišką politiką, ne visus savo veiksmus, ypač 1944-1947 m., derindami su partinėmis institucijomis.

Partijos komitetai šiek tiek varžė čekistų veiklą (kai šie darydavo didelius nusižengimus), o šiaip jau jų veiklai iš esmės pri-

tarė, patys ją skatino, ragindami daugiau suimti ir ištremti (daugumos vietinio masto trėmimų iniciatoriai buvo patys partijos komitetai). Partijos komitetai ir čekistai sutarė jau vien todėl, kad daugumą komitetų darbuotojų sudarė iš Sovietų Sąjungos atvykę žmonės, kurie iš ten atsivežė glaudaus bendradarbiavimo su čekistais įgūdžius. Galiausiai komunistai — tiek rusai, tiek lietuviai — pokario metais gerai suprato, kad be čekistų, jų kariuomenės jie neišsilaikytų. Vieni su kitais nesutardavo kartais tik nepasidaliję valdžia ar materialinėmis gėrybėmis.

Komunistų partijos komitetai kartu su represinėmis struktūromis buvo ne tik sovietinimo, bet ir šalies rusinimo įrankiai. Juose anksčiausiai iš visų Lietuvos įstaigų buvo įvesta raštvedyba rusų kalba, visi posėdžiai vyko tik rusų kalba (išskyrus trumpą 1944-1945 m. laikotarpį kai kuriose apskrityse ir 1953 m. kovo-birželio mėn. visuose rajonuose, kai Sovietų Sąjungą valdė L. Berija). Tačiau, matyt, griežto nurodymo visur vienu metu pereiti prie rusų kalbos nebuvo, nes faktiškai kai kurie komitetai dar ilgai ir po 1945 m. protokolus ar bent dalį jų rašydavo lietuviškai. Iki 1947 m. dalį protokolų lietuviškai rašė partijos Rokiškio aps. komiteto darbuotojai, kurių tikrai negalima įtarti turėjus kokių nors nacionalinių aspiracijų. Dauguma protokolų iki 1947 m. pradžios lietuviškai buvo rašomi ir partijos Alytaus aps. komitete. Komitetai nuosekliai vykdė VKP(b) CK nurodymus sukurti „tarybinę liaudį“, iš tiesų rusiško mentaliteto žmones, nors tie nurodymai iš pradžių nebuvo aiškiai suformuluoti („tarybinės liaudies“ teorija galutinai susiformavo septintajame-aštuntajame dešimtmetyje, valdant Leonidui Brežnevui). 1944-1947 m., būdami labai silpni, partiniai organai visiškai priklausė nuo represinių struktūrų bei sovietinės kariuomenės ir bent kiek savarankiškesnės politikos apskritai nepajėgė turėti ir juo labiau vykdyti.

Dar viena priežastis, kodėl partijos komitetai tapo ne tik sovietinimo, bet ir rusinimo įrankiu, išplaukė iš anksčiau minė-

tos — buvo mažai lietuvių komunistų, o ir tie daugiausia buvo beraščiai. Kaip matysime iš žemiau pateiktų duomenų, galima teigti, jog ne tik represinių organų, bet iš esmės ir partijos komitetų personalą sudarė rusai. Beje, tai nereiškia, kad jei lietuvių komunistų būtų buvę daugiau, jie būtų galėję savarankiškiau veikti. Komunistų partija buvo vadinama internacionaline, tautiniai reikalai jai apskritai nerūpėjo. Buvo paisoma tik vienos tautos - „didžiosios rusų tautos“ interesų.

Nors kai kuriuose apskričių (rajonų) komitetų biuruose būdavo 1-2 lietūviais daugiau negu rusų, jie paprastai svarstė ir tvirtino iš esmės rusiško aparato parengtus dokumentus. Panašiai buvo ir su sekretoriais. Nors pirmasis sekretorius visuomet būdavo lietuvis (išskyrus kelias Rytų Lietuvos apskritis, kuriose nemaža dalis gyventojų buvo nelietuviai), lietuviai dažniausiai būdavo tretieji ir ketvirtieji sekretoriai, jie irgi vykdė partijos komiteto rusiško aparato suformuluotas darbotvarkes.

Partijos komitetų darbuotojams buvo sukurtas kur kas patogesnis ir sotesnis gyvenimas už eilinių partijos narių gyvenimą. Todėl iš tiesų galima teigti, jog pamažu Sovietų Sąjungos komunistų partija tarsi skilo į dvi partijas: vieną sudarė įvairių partijos komitetų darbuotojai, vadinamieji funkcionieriai, kitą — eiliniai partijos nariai.

Reikia pasakyti, kad 1944 m. liepos 11 d. sudarytos Vilniaus m., Alytaus, Biržų, Rokiškio, Švenčionių, Švenčionėlių (?), Trakų, Ukmergės, Vilniaus ir Zarasų aps. operatyvinės grupės, turėjusios tose vietovėse tapti sovietų valdžios branduoliu, buvo gana lietuviškos. Iš viso jose buvo 171 lietuvis, 41 rusas, 10 žydų ir 3 kitų tautybių pareigūnai. Kiekvienai apskričiai skirtoje operatyvinėje grupėje buvo maždaug po 20 žmonių, ją sudarė pirmasis ir antrasis partijos sekretoriai, prokuroras, teisėjas, NKVD viršininkas ir jo pavaduotojas, pirmasis komjaunimo sekretorius, vykdomojo komiteto pirmininkas, partijos komiteto ir vykdomojo komiteto skyrių viršininkai ir kiti. Apie 70 proc. tų grupių na-

rių buvo komunistai arba komjaunuoliai[1]. Matyt, pirmaisiais mėnesiais po karo mėginta vaizduoti, kad naujoji valdžia yra lietuviška, bet tai truko neilgai.

Iki 1946 m. partijos komitetai priimdavo nutarimus savo posėdžiuose. Partijos komiteto nariai būdavo skiriami, į šį organą paprastai įėjo pirmasis ir antrasis sekretoriai (dažnai dar ir kiti sekretoriai), 1-2 partijos komiteto skyrių vedėjai, vykdomojo komiteto pirmininkas, NKVD ir NKGB apskričių skyrių viršininkai. Nuo 1946 m. pavasario pradėta rinkti 7-9 narių partinius biurus; jie neva buvo renkami partiniuose plenumuose, o iš tiesų numatomi nedideliame sekretorių būrelyje. Parenkant kandidatūras į biurus, daugiausia lėmė represinių struktūrų rekomendacijos ir išvados.

LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjas D. Šupikovas 1944 m. rugpjūčio 19 d. partijos apskričių komitetų sekretoriams išsiuntinėjo nurodymus, kaip turi būti valdomi partijos komitetai. Iki partinės konferencijos, kurioje turėjo būti išrinkti partijos apskričių ir miestų komitetai, jų narius skyrė LKP(b) CK. Nurodyta tuos komitetus pateikti tvirtinti. D. Šupikovas pažymėjo, kad tuo metu partijos apskrities komiteto biuras nerenkamas, nes nėra plenumų, o 5-7 žmonių komitetas sudaromas iš vadovaujančiųjų darbuotojų[2]. Taigi LKP(b) CK iki 1946 m., kai sovietų valdžia šiek tiek sustiprėjo, tiesiogiai valdė partijos apskričių komitetus, skirdamas ten savo žmones. Nebuvo net žaidžiami tariamos demokratijos žaidimai neva plenumuose renkant biurus.

Lietuvos gyventojai mažai žinojo apie partijos komitetų veiklą bei jų darbuotojų tautinę sudėtį, nes tie komitetai pokario metais buvo saugomi taip kaip ir NKVD ar NKGB skyriai ar poskyriai. Beje, žmonėms labiau rūpėjo, kaip komitetai elgiasi, negu kas juos sudaro. Vienas lietuviškiausių partijos komitetų 1944—1946 m. buvo Rokiškio aps. komitetas, kurio pirmuoju sekretoriumi buvo A. Paradauskas. 1944 m. tą skiriamą komitetą suda-

rė 4 lietuviai ir 2 rusai, 1946 m. vasarą - 4 lietuviai ir 3 rusai. Tačiau būtent šis komitetas - be minėto sekretoriaus, 1945 m. jame kadrų sekretoriumi dirbo Feliksas Tranas, organizacinio instruktorių skyriaus vedėja Nakaitė, sekretoriaus padėjėjas Fedaravičius ir kt. - priiminėjo drastiškiausius nutarimus, ypač mėgo savo nuožiūra tremti žmones[3]. Kitas toks pat nuožmus buvo partijos Kėdainių aps. komitetas. 1945 m. pradžioje jį sudarė pirmasis sekretorius J. Piligrimas, kadrų skyriaus vedėjas Vaclovas Supronas, organizacinio skyriaus vedėjas R. Rudzianskas, antrasis sekretorius P. Bechmetjevas, vykdomojo komiteto pirmininkas A. Urbonas, karinis komisaras K. Šitikovas, NKVD AS viršininkas Georgijus Jevdokimovas ir truputį vėliau į komitetą įtrauktas NKGB AS viršininkas Justas Rugienis. Taigi ir šiame komitete daugumą sudarė lietuviai - net 5 iš 8. Komitetų nutarimai anaiptol nepriklausė vien nuo komitetų tautinės sudėties. Dažnai būdavo, kad saviškiai, perėję tarnauti okupantui, būdavo nuožmesni ir pavojingesni už atėjūnus, nes geriau pažino vietos gyventojus.

Partijos komitetų uždarumas, jų veiklos įslaptinimas sudarė sąlygas kai kuriems jų veikti kaip nori, laužyti bet kokias įstaigos darbo normas. Dar ir 1947 m. partijos Biržų aps. komiteto pirmasis sekretorius Juozas Griciūnas nuolat girtuokliavo, po kelias dienas neateidavo į darbą. Jo pavaldiniai per dieną dirbdavo po 3-4 valandas, į darbą ateidavo ir iš jo išeidavo kada norėdavo[4]. Tik po to, kai šios apskrities komitetą svarstė VKP(b) CK biuras Lietuvai, J. Griciūnas buvo išsiųstas į partinę mokyklą

1 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 7, b. 219, l. 1-27. LTSR Vilniaus ir apskričių operatyvinės grupės.

2 Ibid., f. 1203, ap. 1203, b. 1, l. 17. Partijos Telšių aps. komiteto gauti LKP(b) CK ir LTSR LKT nurodymai bei laiškai.

3 Ibid., f. 331, ap. 331, b. 1,l. 178-180,183-184, 246-249 ir t.t. Partijos Rokiškio aps. komiteto posėdžių byla.

4 Ibid., f. K-8, s. v. 1 (iš Maskvos parvežti mikrofilmai).

(po kelerių metų vėl paskirtas pirmuoju sekretoriumi, tik šį kartą Kalvarijos aps.).

Partijos komitetai buvo formuojami lėtai, nes vietinių partinių kadrų beveik nebuvo, o siunčiamų iš Sovietų Sąjungos neužteko. 1945 m. birželio 1 d. partijos apskričių komitetai turėjo tik 52 proc. reikiamų darbuotojų. Tuo metu tik 120 valsčių iš 278 turėjo partorgus, t. y. jų neturėjo daugiau kaip pusė valsčių[5].

Nuo 1947 m. (kai kur ir vėliau) visus svarbiausius partijos komitetų nutarimus priimdavo plenumų išrinkti biurai, nors tuos nutarimus parengdavo komitetų darbuotojai. Biurų nariai, kalbėdami vienu ar kitu klausimu, o vėliau balsuodami, galėdavo tuos nutarimus tik sugriežtinti arba sušvelninti (paprastai taip darydavo personalijų atvejais; daugeliu kitų atvejų būdavo palaikomas itin griežtas, kategoriškas komiteto aparato tonas).

Daugumą partijos komitetų (nuo 1946 m. - biurų) nutarimų, ypač politinių, diktuodavo LKP(b) CK. Apskričių ir miestų komitetai galėdavo šį tą pakeisti; šiek tiek daugiau savarankiškumo, kaip minėta, jie turėjo spręsdami tik ūkinius reikalus. Nutarimų, sprendimų, ypač CK nutarimų, žinojimo laipsnis priklausė nuo partijos hierarchijoje užimamo posto. 1945 m. kovo 7 d. A. Sniečkus visiems partijos apskričių ir miestų komitetams išsiuntinėjo raštą, kuriame nurodė, kas turi teisę susipažinti su LKP(b) CK nutarimais. Su visais CK nutarimais turėjo teisę būti supažindinti komitetų nariai (biuro narių atitikmenos), sekretoriai bei jų padėjėjai, komitetų skyrių vedėjai, apskričių vykdomųjų komitetų pirmininkai, laikraščių redaktoriai bei NKVD ir NKGB apskričių skyrių viršininkai. Sekretoriams nurodyta galimybė laikyti LKP(b) CK nutarimus iki 3 mėnesių, o atsiųstus susipažinti reikėdavo grąžinti tuoj pat[6]. Partijoje buvo sukurta tam tikra dokumentų naudojimo ir jų žinojimo apribojimų sistema. Net ir žodžiu, posėdžių metu išsakomos mintys buvo skiriamos tik tam tikram komunistų sluoksniui, kitiems partijos nariams jos nebuvo žinomos. Slapčiausius apskrities (miesto) rei-

kalus žinodavo biuro nariai, nors kai ko partijos sekretoriai ir jiems nepranešdavo. Didesniam komunistų skaičiui buvo skirti plenumai (apskrityje — 15—25 žmonės), kurie tvirtindavo įvairias partines pareigas, iki sekretorių imtinai. Dar platesnėms komunistų masėms informacija buvo perduodama per apskrities (rajonų) partinius susirinkimus arba konferencijas.

LKP(b) CK biuras partijos apskričių komitetams išsakydavo įvairių priekaištų, ypač daug okupacijos pradžioje, taip pat ir dėl prastai organizuojamo puolimo prieš pogrindį. 1947 m. spalio 5 d. priimtame LKP(b) CK biuro nutarime „Dėl politinės padėties Lazdijų apskrityje“ buvo rašoma, jog šios apskrities partijos komitetas kovoti su pogrindžiu pavedė MGB organams. Dažnai svarstomi „teroro“ aktai, bet netikrinama, kaip vykdomos numatytos priemonės. Partijos komitetas esą nesuprato LKP(b) CK biuro 1947 m. birželio 6 d. nutarimo 5 paragrafo dėl represijų „banditų“ šeimoms ir buožėms taikymo po vadinamųjų teroro aktų. LKP(b) CK biuro 1947 m. gruodžio 12 d. nutarime „Dėl kovos su buržuaziniu nacionalistiniu pogrindžiu ir ginkluotomis gaujomis sustiprinimo“ buvo rašoma, kad tik dalis partijos komitetų - Kėdainių, Zarasų ir kt. - teisingai vadovauja kovai, kiti nesupranta, jog tai svarbiausia užduotis. Daug kur partijos komitetai mano, jog kovoti su pogrindžiu privalo tik MGB. „Respublikoje dar neryžtingai naudojamos represinės priemonės (ištrėmimas) prieš banditų ir banditų rėmėjų buožių šeimas“ [7].

Po to, kai Šunskų miške 1946 m. birželio 4 d. žuvo 22 aktyvistai, ir po garsaus Tauro apygardos partizanų 1947 m. vasario 18 d. surengto „Užgavėnių baliaus“ (kaip žinome, jo metu buvo nukauta keletas sovietinių partinių aktyvistų, tarp jų partijos

5 Ibid.

6 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 157, l. 2. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos apskričių komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

7 Ibid., ap. 190, b. 5,l. 161-164, 179-187. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

apskrities komiteto pirmasis sekretorius Steponas Bakevičius), LKP(b) CK biuras 1947 m. vasario 28 d. priėmė nutarimą „Dėl politinės padėties Marijampolės apskrityje“. Jame rašoma: „Partijos apskrities komitetas neišklausydavo MVD AS viršininko ataskaitų apie politinę padėtį, nustojo reagavęs į kiekvieną žuvimą“. Toje apskrityje „partiečiai išsigimė“, bendrauja su priešais, iš jų priima dovanas ir t. t. Priimtame 11 paragrafų nutarime numatyta atleisti apskrities vykdomojo komiteto pirmininką B. Rutkauską už „buitinį pakrikimą“ bei komiteto „užteršimą svetimais ir priešiškais elementais“. Taip pat nutarta iš darbo atleisti MVD Marijampolės AS „viršininką drg. Kliučenoką už girtuokliavimą, bolševikinio budrumo netekimą“. Nurodyta ministrams J. Bartašiūnui ir D. Jefimovui nuodugniai išanalizuoti savo pavaldinių darbą apskrityje ir apie rezultatus pranešti LKP(b) CK[8]. Aukščiausiąją komunistų vadovybę ypač sukrėsdavo savų, aukštesnio rango partijos veikėjų žūtys; po to paprastai būdavo tikrinamos visos sovietų valdymo grandys.

Beveik pusę partijos komiteto reikalų sudarydavo priėmimo į partiją ir įvairiausių pareigų tvirtinimas (tvirtindavo visas pareigas, net- gana smulkias). Biuro posėdyje paprastai būdavo svarstoma 5-10, neretai ir daugiau klausimų. Ypač daug dėmesio buvo skiriama partinio bilieto išsaugojimui. Net pametus iš jo nuotrauką, klausimas būdavo svarstomas biure.

BIURAI. Nuo 1946 m. pavasario pradėti rinkti biurai buvo tarsi LKP(b) CK biuro analogai, tik jie turėjo kur kas mažesnius įgaliojimus. CK biuro nutarimai jiems buvo privalomi, juos pirmiausia ir apsvarstydavo, nesvarbu, ar tas nutarimas būdavo susijęs su ta apskritimi (miestu), ar ne. Biurus pradėta rinkti ne visose apskrityse vienodu laiku. Partijos Kėdainių aps. komiteto biuras išrinktas 1946 m. balandžio 14 d., o Prienų aps. jis pradėjo dirbti tik nuo 1948 m. gegužės mėn. Matyt, lėmė apskrities partinės organizacijos „subrendimas“. Kas mėnesį paprastai vykdavo 3—4 biuro posėdžiai, per metus vidutiniškai apie 40. Posė-

džių skaičius, matyt, nebuvo labai tiksliai reglamentuotas. Kėdainių aps. 1946-1948 m. per metus vidutiniškai būdavo surengiama po 50 posėdžių, t. y. maždaug po 4 posėdžius kas mėnesį. Per dvejų metų ataskaitinį laikotarpį tos apskrities partinis komitetas ir biuras svarstė 771 klausimą, iš jų 172 - apie vidinį partinį darbą, 65 - apie politinį masinį darbą, 151 - apie ūkinius reikalus, 21 - apie politinę padėtį apskrityje ir valsčiuose, 133 - komunistų personalijos, 229 - įvairūs kiti klausimai[9]. Nebuvo didelės tvarkos tiek planuojant biuro posėdžius, tiek laikantis plano. Nepaisant skambių žodžių, kartais ir bausmių, drausmė bent dalyje partijos apskričių komitetų buvo prasta. Antai partijos Prienų aps. komiteto planuose buvo numatyta kas mėnesį rengti po 4-6 biuro posėdžius. 1948 m. penkių mėnesių planuose numatyta svarstyti 41 politinį klausimą, 26 ūkinius ir 7 kitokio tipo klausimus. Tačiau šiame partijos komitete visiškai nebuvo laikomasi numatytų posėdžių datų, o svarstyta gal tik trečdalis planuose numatytų klausimų.

1945-1947 m. apskrityse veikė dar ir mažesnės sudėties biurai, vadinamosios *petiorkos,* į kurias būdavo atrenkami patikimiausi žmonės - MVD ir MGB apskrities skyrių viršininkai, pirmasis ir antrasis partijos sekretoriai bei dažniausiai vykdomojo komiteto pirmininkas. Šių biurų posėdžiai būdavo visiškai uždari.

Kaip minėta, biurai svarstydavo tuos klausimus, kuriuos suplanuodavo ir parengdavo partijos komitetai. Neretai biure daugumą sudarydavo komiteto darbuotojai. Partijos Alytaus aps. biurą 1946 m. vasarą sudarė: pirmasis sekretorius Petras Purlys, antrasis sekretorius N. Mironovas, kadrų sekretorius J. Prokapas, propagandos sekretorius M. Bevziukas, NKVD AS viršininkas Vasilijus Lisovskis, NKGB AS viršininkas F. Besaralo-

8 Ibid., l. 13-17.

9 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 23,l. 252. Partijos Kėdainių aps. komiteto byla.

vas (?) ir vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas V. Prankulis. Kėdainių aps. biurą 1946 m. balandžio mėn. sudarė pirmasis sekretorius J. Piligrimas, antrasis sekretorius A. Okunevas, kadrų sekretorius V. Kaiferavičius, agitacijos ir propagandos sekretorius J. Gurskis, komiteto organizacinio instruktorių skyriaus vedėja V. Melnikova, apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas J. Olekas, MVD AS viršininkas F. Bezrukovas, MGB AS viršininkas J. Rugienis ir karinis komisaras K. Šitikovas. Kretingos aps. 1947 m. birželio mėn. į biurą buvo išrinkti 9 nariai, iš jų 5 rusai, nors 4/5 partijos narių toje apskrityje buvo lietuviai.

Biurą rinkdavo plenumo nariai (Kėdainių aps. 1946 m. jų buvo 23, vėliau - daugiau). Renkant biurą, buvo renkami ir sekretoriai. 1949 m. pradžioje Kėdainių aps. komunistų plenumas - 28 nariai ir 5 kandidatai - pirmuoju sekretoriumi išrinko Vincą Pletkų, antruoju sekretoriumi - A. Okunevą, sekretoriais - M. Jurevičių ir B. Jasaitį. Išrinktame biure buvo 9 nariai, be minėtų sekretorių, dar ir vykdomojo komiteto pirmininkas I. Palšis, jo pavaduotojas A. Murzinas, MGB ir MVD apskrities skyrių viršininkai bei VLKJS apskrities komiteto pirmasis sekretorius V. Ramanauskas.

Iš pradžių biuro narių skaičius, matyt, nebuvo tiksliai nustatytas (jis turėjo būti nelyginis), o paskutiniaisiais apskričių gyvavimo metais apskričių ir vėliau rajonų komitetuose beveik visur būdavo 7 biuro nariai (Telšiuose - 9 biuro nariai). Neapibrėžtas liko biuro narių personalijų klausimas, įvairiuose rajonuose į biurus būdavo renkami šiek tiek kitokie pareigūnai. Matyt, lėmė pareigūnų politinis aktyvumas.

PARTIJOS APSKRIČIŲ (RAJONŲ) KOMITETŲ TAUTINĖ SUDĖTIS. Daugumoje partijos komitetų vyravo atsiųsti arba patys atvykę rusai: tiek biuruose, tiek partiniame aparate jie sudarė daugumą. Antai 1946 m. Zarasų aps. iš 9 biuro narių 6 buvo rusai, o partijos komitete (apie 25 žmonės) - tik 3 lietuviai. Net tose apskrityse, ku-

riose lietuviai sudarė partijos narių daugumą, komitetų darbuotojai daugiausia buvo rusai. Kretingos aps. 1946 m. komunistų tautinė sudėtis buvo tokia: 226 lietuviai, 32 rusai, 2 žydai ir 5 kitų tautybių žmonės. Tarp partijos narių buvo 17 moterų. Tarp 19 atsakingųjų partijos komiteto darbuotojų buvo 9 lietuviai ir 10 rusų. Beje, iš tų 19 net 15 buvo Antrojo pasaulinio karo dalyviai ir 2 sovietiniai partizanai. Partijos Telšių aps. komitete 1947 m. vasarą iš visų darbuotojų lietuviškai mokėjo kalbėti tik 4 žmonės - pirmasis sekretorius, propagandos sekretorius ir du instruktoriai. Partijos Vilkaviškio aps. komitete 1948 m. iš 4 sekretorių 1 buvo rusas, iš 5 skyrių vedėjų 4 buvo rusai, tarp instruktorių ir informatorių - 5 rusai ir 2 lietuviai. Tauragės aps. komitete 1949 m. pabaigoje iš 20 atsakingųjų darbuotojų 6 buvo lietuviai. Partijos Biržų aps. komiteto visi skyrių vedėjai buvo rusai, išskyrus moterų skyriaus vedėją (šio skyriaus vedėjos ir kitose apskrityse dažniausiai būdavo lietuvės). Alytaus aps. visi partijos komiteto 4 skyrių vedėjai 1953 m. buvo rusai.

Taigi beveik visi partijos apskričių komitetai buvo atvykėlių rusų rankose. Tai okupantams garantavo, kad svarbiausias vietos valdžios organas tikrai bus ištikimas ir nenukryps nuo partijos „generalinės linijos“. Bet dėl to atsirado kitas sunkumas - partijos komitetai negalėjo susikalbėti su vietos gyventojais. Nors 1944 m. buvo priimtas VKP(b) CK nutarimas, jog asmenys, atvykę iš Rytų į Lietuvą, turi išmokti lietuvių kalbą, tas nutarimas nebuvo vykdomas, lietuviškai kalbėti išmoko tik vienas kitas atvykėlis. Dauguma jų manė, kad lietuviai turi mokytis tos kalbos, „kuria kalbėjo Leninas“, o ne jie vargti mokydamiesi sunkią lietuvių kalbą. Todėl tie partijos komitetų darbuotojai, kurie mokėjo kalbėti ir rašyti lietuviškai ir rusiškai, buvo labai vertinami. Antai partijos Ukmergės aps. komitetas 1946 m. prašė LKP(b) CK atsiųsti kažkokį Grigą, nes jis „komitete reikalingas skyriaus vedėjo pareigoms, be to, partijos apskrities komiteto

darbuotojai daugiausia moka tik rusų kalbą, o drg. Grigas moka lietuvių ir rusų kalbas“[10].

1946 m. vasarą partijos Kretingos aps. komitetui priklausė 64 etatai: 4 sekretoriai, 4 skyrių vedėjai, kadrų skyriaus vedėjo pavaduotojas, partinio kabineto vedėjas, partinės statistikos ir partinio bilieto sektoriaus vedėjas, šie instruktoriai - 4 agitacijos ir propagandos skyriaus, 3 organizacinio instruktorių skyriaus, 2 kadrų skyriaus, 1 karinio skyriaus, 2 darbo su moterimis skyriaus bei 12 komiteto instruktorių valsčiuose, 2 propagandininkai, 12 moterų organizatorių (vadinamųjų „ženorgų“) valsčiuose, apskrities laikraščio redaktorius, apskrities komiteto informatorius bei 1 sekretoriaus padėjėjas[11]. Kėdainių aps. 1947 m. apskrities nomenklatūrą sudarė 59 partiniai darbuotojai, 19 komjaunimo darbuotojų ir 64 sovietinių administracijos organų darbuotojų etatai.

1949 m. sausio 14 d. LKP(b) CK reorganizavus partijos komitetus, panaikinus kadrų ir karinius skyrius, komitetuose buvo tokie skyriai: 1) propagandos ir agitacijos, 2) partinių, profesinių sąjungų ir komjaunimo organizacijų, 3) žemės ūkio, 4) darbo su moterimis, 5) pramonės ir transporto, 6) partinės įskaitos sektorius.

1950 m. birželio 20 d. vietoj 41 apskrities įkūrus 88 rajonus, dvigubai išaugo ir partinių darbuotojų etatai. Kadangi dar ir tuo metu išsilavinusių komunistų buvo nedaug, tai partijos komitetuose itin pradėjo trūkti darbuotojų. 1950 m. partijos komitetuose buvo 1669 darbuotojai, iš jų 600, arba 33 proc., buvo lietuviai. Kaimiškųjų rajonų komitetuose iš 320 skyrių vedėjų lietuvių buvo 107, arba 30 proc. Miestų komitetuose lietuvių buvo dar mažiau — tik 27 proc. 1952 m. LKP(b) CK aparate buvo 26, sričių komitetuose — 30, rajonų komitetuose — 170 laisvų etatų, trūko 25 skyrių vedėjų, 79 instruktorių ir 49 propagandininkų[12].

Beje, ne kartą minėtame LKP CK V plenume, vykusiame 1953 m. birželio 11-13 d., buvo konstatuota, kad neišugdyti nacionaliniai kadrai, tarp jų ir partiniai kadrai.

1948 m. birželio mėn. įvairiose partinėse įstaigose Lietuvoje dirbo 2152 atsakingieji partiniai darbuotojai ir 285 techniniai darbuotojai. Tuo metu partijos apskričių komitetuose buvo tokie standartiniai etatai: pirmasis ir antrasis sekretoriai, dar du sekretoriai (kadrų ir agitacijos bei propagandos), pirmojo sekretoriaus padėjėjas, 4 skyrių vedėjai, 2 skyrių vedėjų pavaduotojai, sektoriaus vedėjas, 8 instruktoriai ir 2 propagandininkai[13]. Tačiau šie etatai, matyt, buvo „pavyzdiniai“, iš tikrųjų jie gerokai įvairavo. 1948 m. partijos Prienų aps. komitete dirbo 46 žmonės (įskaitant techninius darbuotojus), tuo pat metu Kėdainių aps. komitete buvo 21 atsakingasis darbuotojas ir 4 techniniai darbuotojai, tad iš viso 25. Partijos Kėdainių aps. komitete buvo tokie skyriai ir juose darbuotojų: 4 sekretoriai ir pirmojo sekretoriaus padėjėjas, agitacijos ir propagandos skyriuje dirbo 6 darbuotojai, partinių, profesinių sąjungų ir komjaunimo organizacijų skyriuje - 6, žemės ūkio skyriuje - 3, darbo su moterimis skyriuje — 1 darbuotojas. Komiteto branduolį sudarė Batovas, Davidonis, Jeršovas, Leonovas, Potapovas, Radčenka, Staričkova, Trifonovas, Zyrianovas ir Zyrzova. Nors 1949 m. vasario mėn. Kėdainių aps. komunistų plenumas (25 nariai ir 5 kandidatai) iš 4 partijos sekretorių išrinko 3 lietuvius ir biurą, kuriame iš 9 narių 5 buvo lietuviai, be abejo, daugelį reikalų nuspręsdavo komitetas, kurį sudarė beveik vien rusai[14]. Panašiai buvo ir kitose apskrityse. Panevėžio aps. 1949 m. pradžioje buvo išrinkti partijos sekretoriai ir biuras. Pirmuoju sekretoriumi išrinktas V. Vildžiūnas, antruoju - A. Bobanovas, sekretoriais - G. Taurinskienė ir

10 Ibid., f. 78, ap. 1, b. 66,l. 7. Partijos Ukmergės aps. komiteto charakteristikų paklausimų byla.
11 Ibid., f. 494, ap. 494, b. 64,l. 17, 19, 40. Partijos Kretingos aps. komiteto kadrų byla.
12 Ibid., f. 1771, ap. 131, b. 28,l. 12. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK XII plenume.
13 Ibid., ap. 190, b. 6, I. 70, 76. LKP(b) CK ypatingasis aplankas,
14 Ibid., f. 749, ap. 4, b. 5,l. 20, 77. Partijos Kėdainių aps. komiteto byla

V. Tamašauskas. Be jų, biure dar buvo MGB ir MVD apskrities skyrių viršininkai, vykdomojo komiteto pirmininkas Rananskas, miesto vykdomojo komiteto pirmininkas Butkus bei aviacijos korpuso politinės dalies viršininkas Čiujanovas. Taigi lietuvių buvo 5, rusų - 4. Tačiau komiteto sudėtis buvo tokia: Adgilovas, Akunovas, Andrejevą, Binkienė, Buriakas, Butkienė, Cevlevas, Fominas, Grecevas, Kazeniauskas, Mutjevas, Sitnikovas, Šulga, Tuzovas[15]. Taigi iš 14 atsakingųjų komiteto darbuotojų tik 3 buvo lietuviai. Partijos Prienų aps. komiteto 4 biuro nariai buvo lietuviai, tačiau iš 5 skyrių vedėjų 3 buvo rusai ir visi 6 instruktoriai - rusai. Pirmojo sekretoriaus padėjėja buvo Leonavičiūtė[16]. Partijos Kalvarijos aps. komitete iš 4 sekretorių 3 buvo lietuviai, iš 5 skyrių vedėjų - 1 lietuvis, iš kitų 6 atsakingųjų darbuotojų - taip pat 1 lietuvis[17]. Biržų aps. komitete 1950 m. iš ten dirbusių 19 atsakingųjų darbuotojų 7 buvo lietuviai, iš jų tik vieno skyriaus - moterų - vedėja buvo lietuvė, kitų - rusai. 1951 m. pradžioje pertvarkius Biržų rajoną, II plenumas skyrių vedėjais išrinko tuos pačius rusus[18].

1953 m. trumpai valdant L. Berijai ir po LKP CK V plenumo rajonų komitetų nutarimuose buvo pabrėžiama, jog komitetuose dirba per daug rusų. Kėdainių r. komiteto nutarime rašyta, jog tarp 17 atsakingųjų komiteto darbuotojų tik 6 lietuviai. Bet L. Berijai žlugus, vėl viskas grįžo į senas vėžes. 1953 m. gruodžio 12—13 d. vykusioje Kėdainių r. partinėje konferencijoje tarp delegatų buvo 48 rusai ir 40 lietuvių, nors tuo metu rajono partinėje organizacijoje buvo 143 lietuviai (su kandidatais) ir 78 rusai[19].

Ne visi į Lietuvą atvykę rusai buvo išskirtiniai komunistiniai fanatikai bei rusintojai, nors dauguma jų iš tiesų tokie ir buvo. Galima įtarti, jog dalis jų į Lietuvą atvyko norėdami paslėpti kai kuriuos savo praeities gyvenimo momentus Rusijoje. 1950 m. MGB Šiaulių sr. valdyba partijos srities komitetui pranešė, jog Panevėžio m. komiteto sekretoriaus Zaicevo žmona Pelagėja karo

metu Smolenske buvo vokiečių komendanto vertėja ir agentė. Vėliau tos pat srities MGB valdyba pranešė, kad srities vykdomajame komitete dirba 8 įtartini žmonės, 4 iš jų - rusai[20].

SEKRETORIAI. Iš likusių partinių dokumentų dabar sunku nustatyti, kas komitetuose daugiausia formavo vietinę politiką — ar sekretoriai, ar komitetų aparatai su skyrių vedėjais priešakyje. Tikriausiai daug lemdavo sekretorių asmenybės, jų turėtas palaikymas LKP(b) CK, geri ar blogi ryšiai su apskrities (rajono) represinių struktūrų vadovais.

Partijos apskričių komitetuose buvo 4 sekretoriai: pirmasis, antrasis, kadrų ir agitacijos bei propagandos. Antrasis sekretorius pokario metais ir per visą Lietuvos okupacijos laikotarpį visuomet būdavo rusas ar rusakalbis. Jis dažniausiai ir būdavo tikrasis apskrities valdovas, vadinamoji „Maskvos ranka“, prižiūrėjusi, kad būtų laikomasi partijos „generalinės linijos“ bei sovietų valstybės interesų.

Kaip minėta, iš pradžių LKP(b) CK parinktus sekretorius tvirtindavo partijos komiteto nariai, o maždaug nuo 1947 m. juos pradėjo rinkti plenumų dalyviai. Žodį „rinkti“ galima drąsiai imti į kabutes, nes ir toliau sekretoriais būdavo „išrenkami“ tie, kuriuos aprobuodavo LKP(b) CK, nors yra buvęs vienas kitas atvejis, kai plenumo nariai neišrinkdavo siūlomų kandidatų. Partijos Alytaus aps. komiteto sekretoriai buvo renkami 1948 m. kovo 15 d. plenume. Plenume dalyvavo 25 jo nariai, 6 kandidatai į plenumo narius ir 5 revizijos komisijos nariai. Keturi išrinkti

15 Ibid., f. 801, ap. 10, b. 2,l. 2-3. Partijos Panevėžio aps. komiteto byla.

16 Ibid., f. 739, ap. 6, b. 4, l. 13. Partijos Prienų aps. komiteto byla.

17 Ibid., f. 2468, ap. 2468, b. 46,l. 18. Partijos Kalvarijos aps. komiteto byla.

18 Ibid., f. 3688, ap. 4, b. 3,l. 26. Partijos Biržų r. komiteto plenumų byla.

19 Ibid., f. 3678, ap. 8, b. 1,l. 1. Partijos Kėdainių r. komiteto protokolai.

20 LYA, f. 1, ap. 16, b. 956,l. 30-32. MGB Šiaulių sr. valdybos 5-ojo skyriaus pranešimai partijos srities komitetui.

sekretoriai - Bronislovas Lopata (pirmasis sekretorius), N. Mironovas (antrasis sekretorius), J. Prokapas (trečiasis sekretorius) ir M. Bevziukas (ketvirtasis sekretorius), vykdomojo komiteto pirmininkas Pranas Liepa ir MGB bei MVD apskrities skyrių viršininkai sudarė partijos apskrities komiteto biurą.

Pažymėtina, kad 1944 m. kai kuriose apskrityse ir antraisiais partijos sekretoriais mėginta rinkti lietuvius, bet nuo 1945 m. jais būdavo tik rusai. Partijos Biržų aps. komiteto posėdyje 1944 m. rugsėjo 1 d. antruoju sekretoriumi buvo patvirtintas Juozas Griciūnas, bet jau 1945 m. kovo 23 d. antruoju sekretoriumi paskirtas I. Čečiurovas[21].

Partijos apskričių komitetų sekretoriais, ypač pirmaisiais, būdavo skiriami absoliučiai okupantams atsidavę žmonės. Visi jie buvo evakavęsi į Rusiją, kur tiek partiniai vadovai, tiek čekistai galėjo juos įdėmiai stebėti, patikrinti jų ištikimybę bei dalykines savybes. Tokie žmonės ne tik uoliai vykdė visus, ypač politinius LKP(b) CK nurodymus, bet ir patys imdavosi iniciatyvos. Labai uolus buvo ne kartą minėtas partijos Kėdainių aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Piligrimas. Partijos Biržų aps. komiteto sekretorius Albinas Likas ypač atkakliai iš CK reikalavo didelės ginklų siuntos (300 vnt.) kaimo vietovių aktyvistams. Jis visus 1949 m. A. Sniečkui ir Religinių kultų reikalų tarybos prie LSSR MT įgaliotiniui B. Pušiniui skundė apskrities kunigus, reikalaudamas, kad šie per 24 valandas būtų išsiųsti iš apskrities. Tų metų birželio mėn. B. Pušinis, spaudžiamas partijos sekretoriaus, nurodė iš trijų itin skųstų kunigų atimti pažymas apie „kulto tarno“ registravimą ir išsiųsti juos iš apskrities. Trys bažnyčios - Kupreliškio, Pabiržės ir Smilgių - nebuvo uždarytos, tačiau liko be kunigų[22]. A. Likas už uolumą taip pat buvo paaukštintas - pakviestas dirbti LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjo pavaduotoju, t. y. dirbti tame skyriuje, kuris kuravo ryšius su čekistais. Panašūs į J. Piligrimą ir A. Liką buvo dauguma pirmųjų partijos sekretorių. Būdami kitokie, jie vargu ar būtų išsilaikę savo postuose.

Kai kurie partijos apskričių komitetai taip įsismagindavo, kad net LKP(b) CK tekdavo juos stabdyti. 1948 m. LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą „Dėl partijos Varėnos komiteto 1948 m. spalio 22 d. ir lapkričio 1 d. sprendimų“, kuriame nurodė, jog Varėnos geležinkelio stotyje negalima tikrinti „įtartinų“ asmenų, nes tai pažeidžia sovietinį teisėtumą, o miesto gynimo štabo įkūrimas prie partijos komiteto pakeičia MGB ir MVD organus[23].

Antrieji sekretoriai buvo Maskvos atsiųsti prižiūrėtojai. Jie įnirtingai vykdė dvigubą užduotį - Lietuvos sovietinimo ir rusinimo (antroji užduotis dėl itin įtemptos padėties šalyje pirmaisiais pokario metais laikinai buvo nustumta į antrą planą). Antrųjų sekretorių veikimą ir mąstymą gana gerai rodo partijos Panevėžio aps. komiteto sekretoriaus Zaico 1944 m. pranešimai A. Sniečkui. Apie buožių, neva rėmusių vokiečius ar partizanus, ūkių sumažinimą iki 5 ha jis rašė: „Priemonė nurėžti jiems iki 5 ha ir jų širšių lizdo palikimas dar labiau juos įpykina prieš mus. Pagal mane, tai ne priemonė. Buožė pasmerktas, jis žino, kas jo laukia“. Apie kovas rašė: „Padeda [varguomenė. - *J.* S.] NKVD organams su ginklu rankose išgaudyti tuos fašistinius banditus, bet nesant ryžtingo smūgio buožių dvarininkų fašistiniams šunsnukiams, tai truputį demoralizuoja tuos socialiai mums artimus gyventojų sluoksnius“. Vėliau, 1944 m. pabaigoje, A. Sniečkui jis rašė: „Prašome taip pat komandiruoti į apskrities centrą arba įkurdinti RA ar NKVD dalis - jei įgulos apskrityje nebus, mus visus sutriuškins“[24].

PARTIJOS VALSČIŲ KOMITETAI. Jie buvo tarsi partijos apskričių komitetų filialai, tačiau dėl nedidelio partijos narių skaičiaus valsčiuose ir dėl noro centralizuoti valdymą ypatingomis Lietuvos

21 Ibid., f. 1093, ap. 1093, b. 1,l. 88. Partijos Biržų aps. komiteto byla.

22 Ibid., ap. 1093/27, b. 1,l. 103, 109-110. Partijos Biržų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

23 Ibid., f. 1771, ap. 190, b. 6,l. 174. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

24 Ibid., ap. 7, b. 150,l. 6-7,10. Partijos apskričių komitetų pranešimai, pažymos apie politinę padėtį, kovas su pogrindžiu.

sąlygomis, valsčių partinė valdžia, vadinamieji partorgai, iki 1946 m. buvo skiriami LKP(b) CK. Be partorgų, valsčių komitetuose dar buvo moterų organizatorė ir instruktorius (vėliau vadintas propagandininku). Šią žmonių grupelę aptarnavo techninis sekretorius. Toks valsčiaus partinis aparatas išliko iki 1950 m., o tais metais įkūrus rajonus, valsčių nebeliko. Valsčių partorgai, kaip partijos organizatoriai kaime, ten turėjo įtvirtinti (kartu su čekistais) sovietų valdžią ir burti partinę organizaciją, į ją pritraukdami kuo daugiau žmonių.

Kaip ir visas to meto partinis aparatas, dauguma partorgų buvo pusiau beraščiai. 1947 m. Alytaus aps. iš 6 partorgų 2 buvo baigę 3 klases, 4 - pradinę mokyklą. Panašaus išsilavinimo buvo ir kitų apskričių partorgai. Apskritai visi to meto partijos nariai turėjo menką išsilavinimą, be to, valsčiuose buvo labai pavojinga, todėl niekas nenorėjo juose dirbti (partizanai įvairiu metu, bet daugiausia 1945 m., yra atakavę apie 100 valsčių centrų ir miestelių; daugumą kelių, vedančių iš valsčiaus į apskritį, ilgai - daug kur iki 1948 m. - kontroliavo partizanai).

Partorgai, tie „ideologinio fronto kariai“, buvo labai priklausomi nuo partijos apskrities komiteto. Jei sekretoriai ir apskritai visas komitetas būdavo griežto veikimo šalininkai, partorgų, vėliau partijos valsčių sekretorių laukdavo nelengvas gyvenimas. Dauguma apskrities komitetų nesėkmes dažniausiai suversdavo valsčiaus valdžiai - partorgams ir NKVD VP viršininkams. 1947 m. antrame pusmetyje Kėdainių aps. buvo atleista iš darbo lygiai pusė visų valsčių partorgų ir sekretorių[25].

Pamažu valsčiuose daugėjant komunistų, pradėtos kurti valsčių partinės organizacijos ar kandidatų grupės, iš kurių vėliau išaugo valsčių partinės organizacijos su renkamu sekretoriumi. 1945 m. antroje pusėje partijos Kėdainių aps. komiteto posėdyje nutarta tokias grupes įkurti Josvainių, Surviliškio, Žeimių, Dotnuvos ir Kėdainių vlsč. Josvainių vlsč. tuo metu buvo 4 partijos nariai: partorgas Šarkovas, du rusai enkavedistai ir iš kariuomenės demobilizuota Ivanovą. Surviliškio vlsč. buvo 3 par-

tijos nariai: partorgas Šubinas, rusas enkavedistas ir tarybinio ūkio direktoriaus pavaduotojas politiniams reikalams Želtuchinas. Dotnuvos vlsč. buvo įkurta kandidatų grupė, kurioje buvo du partijos nariai ir du kandidatai. Ją sudarė partorgas V. Kaiferavičius, du rusai čekistai ir paruošų agentas Gustas[26].

1947 m. tuose valsčiuose, kuriuose susidarė reikiamas partijos narių skaičius (ne mažiau kaip 10 narių), skiriamus partorgus pakeitė neva renkami partijos valsčių komitetų sekretoriai. Dažniausiai jais būdavo „išrenkami" senieji partorgai. 1947 m. rugpjūčio mėn. Kėdainių aps. iš 12 valsčių keturiuose dar buvo partorgai, kituose — sekretoriai. Ten, kur nebuvo reikiamo partijos narių skaičiaus, sekretorių „rinkimas" užtruko. Kalvarijos aps. dar ir 1949 m. iš 7 valsčių keturiuose buvo partorgai, trijuose - sekretoriai. Iš tų septynių partinių pareigūnų trys buvo rusai. Biržų aps. partijos valsčių komitetus pradėta sudarinėti tik nuo 1949 m.

Apskritai partijos valsčių komitetus pradėta sudarinėti po LKP(b) CK biuro 1947 m. balandžio 4 d. nutarimo. Tuo metu biuras nutarė įkurti partijos valsčių komitetus 118 valsčių[27], t. y. maždaug kas trečiame valsčiuje.

Prie partijos valsčių komitetų buvo sudaromi dar ir mažesnės apimties komitetai (jie turėjo tokią pat paskirtį kaip apskričių biurai). Daug kur, kaip kad Ukmergės aps. Siesikų vlsč., jie buvo sudaryti vien iš rusų.

LKP(b) CK priekaištus, kad prastai vadovaujama kovai su pogrindžiu, partijos apskričių komitetai dažniausiai peradresuodavo valsčių komitetams. 1947 m. birželio 14 d. vyko partijos Tauragės aps. komiteto biuro uždaras posėdis, kuriame dalyvavo ir LKP(b) CK atstovai. Posėdyje svarstytas klausimas, kaip vyk-

25 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 23,l. 278. Partijos Kėdainių aps. komiteto byla

26 Ibid., b. 5,l. 144. Partijos Kėdainių aps. komiteto byla.

27 Ibid., f. 1771, ap. 10, b. 252, l. 39. LKP(b) CK skyrių pažymos, informacijos apie politinę padėtį, ideologinį, organizacinį ir kadrų darbą.

domi CK biuro nutarimai, raginantys aktyviau kovoti. Konstatuota: „Valsčių partinės organizacijos nepakėlė visų komunistų ir nepartinio aktyvo į aktyvią kovą su banditizmu. [...] partijos valsčių komitetai dažnai nereaguoja į banditų puolimus, valsčiaus sekretorius į juos [t. y. puolimų vietas. - *J.* S.] neišvažiuoja (Skaudvilės valsčius) ir neveda politinio darbo su aplinkiniais gyventojais nustatant nusikaltėlius“. Biuro nutarime rašoma: 1) kiekvieną žmogų supažindinti su J. Paleckio legalizacijos dokumentais; 2) po teroro akto ieškoti tų, kurie jį įvykdė, kol šie bus nukauti arba pagauti[28].

Sunku susidaryti aiškų vaizdą, ką veikė partijos valsčių komitetai, nes jų dokumentų beveik neišliko, matyt, buvo sunaikinti prieš perduodant apskričių komitetų dokumentus į centrinį partijos archyvą po apskričių panaikinimo. Išlikę keli 1948 m. partijos Joniškio aps. valsčių komitetų dokumentai, tiksliau - valsčių komitetų posėdžių protokolai šį tą atskleidžia. Beje, tik Žeimelio vlsč. komiteto protokolai buvo rašomi lietuviškai, nors ir sunkiai suprantama lietuvių kalba, Joniškio - tiek lietuviškai, tiek rusiškai, visų kitų - tik rusiškai. Partijos Žagarės vlsč. komitetas tų metų gegužės 15 d. posėdyje sudarė 11 žmonių rezervą vadovaujančiam darbui valsčiuje, paskyrė komunalinio ūkio vedėją. Žagarės vlsč. tuo metu buvo 16 partijos narių ir 14 kandidatų. Komiteto posėdžiuose buvo svarstomi beveik vien ūkiniai klausimai (nebent taip užprotokoluota) bei šiek tiek politinių - apie kolūkių sudarymą, įsipareigojimus Stalinui ir pan. Partijos valsčiaus komiteto posėdžiuose dalyvaudavo 8-5 žmonės. Dar vyko ir bendri valsčiaus partiniai susirinkimai[29].

1948 m. gruodžio 15 d. Joniškio vlsč. visuotinio partijos narių susirinkimo (6 nariai, 7 kandidatai) protokole rašoma (kalba netaisyta): „Visuotinis susirinkimas atžymi, kad VSM Joniškio valsčiaus viršininkas (Šleščenko) nepatenkinamai vadovauja kovoje prieš buržuazinius nacionalistus ir ginkluotas bandas. Apsiginklavimas partinio aktyvo silpnas ir toje srityje vadovavimas taip pat silpnas“[30].

To meto partijos valsčių komitetų darbuotojų raštingumą puikiai iliustruoja Žeimelio vlsč. komiteto protokolas (kalba netaisyta): „Darbo planas sustatytas, darbas vedamas po planu. Ant partijos susirinkimų klausimai yra statomi. Išklausyta drg. Balandžio kaip mokymas iš partijos istorijos“ (apie MVD pirminės partinės organizacijos darbą). Toliau: „Jeigu partinis - tai partijos linija, jei komjaunuolis — komjaunimo linija“ (apie nelankančius partinės mokyklos) [31].

Daugiau apie valsčių partinės valdžios darbus galima sužinoti iš kitų institucijų, taip pat ir čekistų dokumentų.

IŠVADOS. Partijos apskričių (nuo 1950 m. - rajonų) komitetai buvo pagrindiniai valdžios organai provincijoje, sprendę visus, taip pat ir ūkinius reikalus. Juos griežtai kontroliavo LKP(b) CK, jie turėjo vykdyti visus CK nurodymus. Veikė kaip teroro organas.

Apskrityse šiek tiek savarankiškesni buvo tik represinių žinybų darbuotojai, tačiau esminių prieštaravimų tarp partijos komitetų ir jų nekildavo, nes turėtas bendras pavojingas priešas - partizanai ir Lietuvos gyventojų antiokupacinis nusiteikimas. Dauguma klausimų jie sutarė ir todėl, kad didžiąją partijos komitetų darbuotojų dalį, kaip ir represinius organus, sudarė atvykėliai rusai.

Partijos komitetai buvo ne tik sovietinimo, bet ir rusinimo įrankiai. Juose pirmiausia buvo įvesta raštvedyba rusų kalba, posėdžiuose buvo kalbama tik rusiškai (partijos komitetų dokumentai lietuvių kalba buvo rašomi tik 1944-1945 m. ir trumpai valdant L. Berijai 1953 m.).

28 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 4, l. 29-33. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

29 Ibid., f. 1468, ap. 1468/4, b. 61, l. 11. Partijos Žagarės vlsč. komiteto dokumentai.

30 Ibid., b. 65, L 7. Partijos Joniškio vlsč. komiteto dokumentai.

31 Ibid., b. 63,l. 14. Partijos Žeimelio vlsč. komiteto protokolai.

Kai kurių komitetų itin aršų antivalstybinį ir antidemokratinį veiksmų pobūdį lėmė ne vien tautybė. Labai reakcingi buvo partijos Kėdainių ir Biržų aps. komitetai, kuriuose daugumą sudarė lietuviai.

Iki 1946 m. apskrities partinę vadovybę skirdavo LKP(b) CK. Nuo 1946 m. pavasario (kai kuriose apskrityse tik 1948 m.) partinė apskrities valdžia pradėta rinkti kelis kartus per metus šaukiamuose plenumuose. Juose būdavo „išrenkami“ 4 sekretoriai ir 7—9 žmonių partiniai biurai, kurie formaliai buvo aukščiausia apskričių (rajonų) partinė valdžia.

Biuro, kuris į posėdžius rinkdavosi 3-4 kartus per mėnesį, svarstomus klausimus dažniausiai nulemdavo komiteto darbuotojų sudaryta darbotvarkė. Biure daugumą neretai sudarydavo to paties komiteto darbuotojai - sekretoriai ir vienas kitas skyrių vedėjas.

Daugumoje apskričių 2/3 partinių institucijų darbuotojų sudarė atvykėliai iš Sovietų Sąjungos, tačiau iš 4 partijos sekretorių paprastai 3 būdavo lietuviai. Antrasis sekretorius visuomet būdavo tik rusas, jis dažnai ir buvo tikrasis apskrities šeimininkas. Kai kuriuose apskričių komitetuose tik keletas darbuotojų mokėdavo lietuvių kalbą, todėl beveik neturėjo ryšio su vietos gyventojais. 1948 m. partijos apskrities komitete vidutiniškai dirbdavo apie 25 atsakingieji darbuotojai, bet kai kuriuose komitetuose šis skaičius labai įvairavo.

Valsčių partinę valdžią, vadinamuosius partorgus, iki 1946 m. skirdavo LKP(b) CK. Valsčiuje atsiradus 10 ir daugiau partijos narių, pradėta rinkti partijos valsčių komitetų sekretorius. Dar ilgai toje pačioje apskrityje dirbo ir partorgai, ir sekretoriai. Valsčių partinį aparatą sudarė 3 žmonės. Valsčių dokumentų beveik neišliko (buvo sunaikinti), todėl apie valsčių komitetų ir jų darbuotojų darbą galima spręsti tik iš kitų žinybų (taip pat čekistų) užfiksuotų veiksmų. Partorgo-sekretoriaąs veiksmai nedaug kuo skyrėsi nuo stribų ir čekistų; tiek vieni, tiek kiti valdė teroro priemonėmis.

KOMUNISTŲ PARTIJOS NARIAI, JŲ VEIKLA

Plačiau susipažinus su stalininiu laikotarpiu Lietuvoje gyvenusiais ir veikusiais komunistų partijos nariais, bus galima geriau suprasti jų pasirengimą bendradarbiauti su represiniais organais, iš jų mokytis teroro priemonių, o kai kada ir pralenkti juos taikant represijas.

Tarpukariu nepriklausomoje Lietuvoje gana aktyviai veikė komunistų partija. Nors jos narių nebuvo labai daug, ji neturėjo itin raštingų žmonių, bet buvo gerai organizuota, ją sudarė fanatiškai komunizmo idėjomis tikintys žmonės, todėl jos veikla ir įtaka, iš dalies aktyvinama Sovietų Sąjungos finansinių injekcijų, buvo žymi, ypač tarp tautinių mažumų. Lietuvos komunistų partija tarpukariu iš esmės buvo Sovietų Sąjungos agentūra, dirbo tos šalies naudai, neretai jai ir šnipinėdavo. Todėl Lietuvos saugumas su ta partija atitinkamai elgėsi, jos narius gaudė ir uždarinėjo į kalėjimus ar išsiųsdavo į Sovietų Sąjungą.

Pokariu komunistų partijos nariai Lietuvoje buvo dviejų tipų - į Sovietų Sąjungą karo pradžioje pasitraukę lietuviai komunistai ir po jo į Lietuvą atvykę ar atsiųsti svetimtaučiai, daugiausia rusai. Prieš karą buvę komunistų partijos nariai, likę vokiečių okupuotoje Lietuvoje, dažniausiai atgal į partiją nebuvo

priimami. Antai partijos Raseinių aps. komitete 1945 m. kovo 19 d. svarstant klausimą dėl okupuotoje teritorijoje likusių komunistų, į partiją nebuvo priimtas A. Bukauskas; komiteto nutarime įrašyta, jog jis „laikomas mechaniškai iškritusiu". Jis buvo partijos nariu nuo 1936 m., vokiečiai jį suimtą laikė 9 mėnesius, po to jis pasirašė pasižadėjimą gestapui nedalyvauti politinėje veikloje, nuo 1943 m. palaikė ryšį su sovietiniu pogrindžiu[1]. 1944-1945 m. partijos komitetų dokumentai rodo, kad tais metais dažnai buvo svarstomi tokių žmonių grąžinimo į partiją klausimai ir ar galima išduoti jiems naujus dokumentus; vėl buvo priimti tik vienas kitas, dažniausiai dėl to, kad rėmė raudonuosius partizanus. Vokiečiai visus buvusius partinius ir sovietinius aktyvistus, kurių nesušaudė pirmomis karo dienomis, vėliau paleido, jei tik šie pasirašydavo pasižadėjimą nedalyvauti komunistinėje veikloje; daug tokių pasižadėjimų sovietai, grįžę į Lietuvą, rado gestapo archyvuose. Į partiją dažniausiai nebuvo iš naujo priimti ir tie, kurie nebuvo pasirašę tokių pasižadėjimų, dėl savo politinių įsitikinimų kalėjo net koncentracijos stovyklose, bet jose būdami „nedalyvavo aktyviame pasipriešinime", t. y. nepriklausė pogrindinei komunistinei kuopelei, nemėgino iš kalėjimo bėgti, nors tai dažniausiai būdavo visiškai beviltiškas veiksmas; matyt, taip negailestingai su saviškiais elgtasi norint išlaikyti komunistų partijos ortodoksinį sektantišką pobūdį, neįsileidžiant į ją nė vieno kuo nors įtartino žmogaus. Beje, po sovietinio teroro Lietuvoje 1940-1941 m. dalis ir likusiųjų šalyje nenorėjo grįžti į partiją; formaliai - nes iš partijos narių išbraukiami žmonės jau nuo 1941 m. jos veikloje nedalyvavo — būdavo konstatuojama, kad „jokio antifašistinio darbo nedirbo". 1945 m. balandžio 10-12 d. vykusiame LKP(b) CK plenume, svarsčiusiame apskritai kadrų klausimus (,,išsivalyti nuo abejotino ir priešiško elemento", į aukštąsias mokyklas priimti tik darbo žmonių vaikus ir t. t.), buvo paliestas ir partijos narių klausimas. Raginta didinti bolševikinį budrumą, nepriimti į partiją svetimų, atsitiktinių ir priešiškų elementų[2]. Apskritai, kaip sa-

kė viename Biržų aps. partiniame susirinkime vienas iš tos apskrities MGB veikėjų, „Lietuvos sąlygomis visi komunistai turi būti labai budrūs [...]“[3].

Pažymėtina, kad net dalis į Sovietų Sąjungą pasitraukusių ir vėliau aukštus postus turėjusių lietuvių komunistų — ypač 1944-1945 m. - ne visuomet atitikdavo sovietinių okupantų atsiųstų funkcionierių pažiūras ir norus. Ypač aršus šiuo atžvilgiu buvo SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvoje gen. ltn. I. Tkačenka, kartu su M. Suslovu ir V. Ščerbakovu beveik vienvaldiškai valdę Lietuvą iki 1947 m. kovo mėn. 1945 m. rugpjūčio 23-24 d. LKP(b) CK VII plenume, kuriame buvo svarstomas tų metų rugpjūčio 15 d. VKP(b) CK nutarimas „Dėl LKP(b) CK partinio politinio darbo trūkumų ir klaidų“, I. Tkačenka plačiai kalbėjo ir apie kai kuriuos aukštas pareigas einančius partijos narius. Pasak jo, Alytaus vykdomojo komiteto pirmininkas Palevičius yra sakęs: „Tarybų Sąjungoje žmones marina badu, o dirbti verčia kaip mulus“. Atseit jis pasakojęs, jog būdamas evakuacijoje Rusijoje iš bado buvo taip ištinęs, kad nepažindavo žmonių. Dabar aplink jį vykdomajame komitete susispietę nacionalistai. Apie kitą komunistą - žemės ūkio liaudies komisarą Joną Laurinaitį I. Tkačenka kalbėjo, jog šis teigęs, kad nereikia drausti pjauti veršelių, nes „valstietis badauja, tuoj ir be kelnių vaikščios“. Dar šis liaudies komisaras teigęs, jog sovietų valdžios metais valstiečių mokesčiai didesni negu Smetonos ir vokiečių laikais. Apie paruošų liaudies komisarą K. Banį I. Tkačenka pasakė, jog jis sulaikąs RA skirtą maistą, o į savo pavaduotojo pastabą atsakęs: „Nebūk čia Maskvos agentu“[4]. Beje, po šių kalbų

1 LYA LKP DS, f. 979, ap. 979/1, b. 1,l. 46. Partijos Raseinių aps. komiteto posėdžių protokolai.
2 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 1,l. 18. LKP(b) CK V plenumo protokolas.
3 Ibid., f. 1093, ap. 19, b. 2,l. 25. Biržų aps. partinės organizacijos ataskaitinio-rinkiminio susirinkimo medžiaga.
4 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 16,l. 234, 236, 238. LKP(b) CK VII plenumo stenograma.

du iš minėtų pareigūnų neteko savo postų. J. Laurinaitis aukštas pareigas ėjo ir toliau, iki 1947 m., vėliau buvo plano komisijos pirmininku. Aukštesnio lygio partinių funkcionierių Lietuvoje buvo nedaug, tad, matyt, iš postų buvo šalinama tik už didelius nusižengimus. Beje, minėtas K. Banys, 1945 m. viduryje apsilankęs Utenos aps., M. Gedvilui ir A. Sniečkui rašė: „Partiniai ir tarybiniai organai visiškai atitrūkę nuo masių. Veikimui neturi jokios bazės. Net darbininkai ir tarnautojai nepatenkinti savo materialine padėtimi. Girdi, kad nors duona normaliai aprūpintų“[5]. Beje, panašias mintis reikšdavo ir vienas kitas žemesnio rango komunistas. 1945 m. pabaigoje Vilkijos partorgas Čapinskas (?) kalbėdamasis su žemės ūkio skyriaus atstovais iš apskrities yra pasakęs: „Kol rusai yra Lietuvoje, tvarkos nebus“[6].

Sudėtingus čekistų ir kai kurių komunistų santykius okupacijos pradžioje (vėliau jie pagerėjo) geriausiai rodo A. Sniečkaus LKP(b) CK V plenume, vykusiame 1945 m. balandžio 11 d., pateiktas pavyzdys. Kai vieno partijos apskrities komiteto sekretorius buvo paklaustas, kodėl į jo partinę organizaciją nepriimta nė vieno naujo nario, tas atsakęs: „Priimsiu į partiją, o paskui jį pasodins; kaip aš tada atrodysiu“[7].

Kaip vėliau matysime, po kurio laiko komunistai išsireikalavo, kad nė vienas partijos narys nebūtų suimtas be partijos komiteto sutikimo. Tačiau okupacijos pradžioje būdavo visaip, ypač kai įsikišdavo I. Tkačenka. 1945 m. gruodžio 27 d. jis L. Berijai ir V. Merkulovui rašė, kad lietuviai aktyvistai vangiai kovoja su pogrindžiu, o kartais ir išduoda saviškius. Ypatingą dėmesį I. Tkačenka skyrė Pietų Lietuvai. Pasak jo, duomenys rodo, jog pogrindis rengia sukilimą Dzūkijoje. Svarbiausią priežastį, kodėl taip vyksta, jis apibūdino taip: „Tuo metu, kai pogrindis sėkmingai kovoja už mases ir išplėtė plačią antitarybinę agitaciją, tam nepriešinama bent kiek rimtesnė tarybinė agitacija ir propaganda“[8]. Taip teigdamas I. Tkačenka daugiausia rėmėsi Vilniaus operatyvinio sektoriaus viršininko Ivano Rudykos pra-

nešimu, kuriame rašoma: „Manau, kad padėtis apskrityje [Alytaus. — *J.* S.], kaip ir visoje Dzūkijoje, yra labai įtempta; reikia imtis rimtų priemonių sustiprinant partinį politinį darbą ir ryžtingai išvalyti partinį, tarybinį ir ūkinį aparatą nuo priešiškų ir įtartinų elementų“[9]. Matyt, partiniai darbuotojai tuo metu prastai dirbo todėl, kad dirbti su priešiškai nusiteikusiais Lietuvos gyventojais buvo labai pavojinga - bet kada, išėję už miesto ar valsčiaus centro ribos, galėjo susidurti su partizanais. Be to, Lietuvos komunistų tada buvo labai mažai ir jie visi buvo arba beraščiai, arba pusiau beraščiai. Šiek tiek daugiau išprusę į Lietuvą atvykę ar atsiųsti rusai su vietos gyventojais negalėjo susikalbėti, nes nemokėjo lietuvių kalbos.

Apskritai komunistų padėtis Lietuvoje pokario metais buvo nelengva. Norėdami išsaugoti savo gyvybę, jie neturėjo būti per daug aktyvūs. Tai pastebėjo ir I. Tkačenka. 1945 m. pabaigoje jis rašė, kad nesant „būtino masinio aiškinamojo darbo, pastaruoju metu atsiradęs nesuprantamas žemutinio tarybinio partinio aktyvo pasyvumas ir kai kurių iš jų prisitaikymas prie nacionalistų ir sukilėlių veiksmų sudaro palankias aplinkybes [partizanų. - *J.* S.] sukilimui“[10].

KOMUNISTŲ SKAIČIUS. Lietuvos komunistų partija (bolševikų) nuo 1940 m. buvo visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) sudedamoji dalis, laikėsi jos įstatų. Per visą stalininį laikotarpį daugumą LKP(b) narių sudarė nelietuviai (1946 m. iš 15 tūkst.

5 Ibid., b. 160,l. 119-120. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos apskričių komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

6 LYA, f. 1, ap. 3, b. 177,l. 69. Įvairūs LTSR NKGB pranešimai.

7 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 6, l. 14. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK V plenume.

8 LYA, f. 1, ap. 10, b. 23,l. 239-240. LTSR NKGB pranešimai, spec, pranešimai M. Suslovui, A. Sniečkui, TSRS NKGB.

9 Ibid., l.241.

10 Ibid., b. 18,l. 306. Pranešimai VKP(b) CK biurui Lietuvai.

LKP(b) narių lietuviai sudarė 22,7 proc., 1949 m. iš 23 tūkst. partijos narių lietuvių buvo 27 proc., 1953 m. iš 35 tūkst. partijos narių lietuvių buvo 38 proc.). Partijos Kauno m. komiteto pirmasis sekretorius J. Grigalavičius A. Sniečkui 1944 m. rugsėjo 15 d., t. y. praėjus pusantro mėnesio po Kauno užėmimo (sovietinė kariuomenė Kauną užėmė rugpjūčio 1 d.), pranešė, jog mieste yra 146 komunistai, iš jų 49 lietuviai, 77 rusai, 9 žydai ir kt. Tarp jų buvo tik 6 moterys. Komjaunuoliai buvo „lietuviškesni“: iš 249 lietuvių buvo 176, rusų - 47, žydų - 22. Tačiau tų metų lapkričio 10 d. iš partijos miesto komiteto pranešta, jog mieste yra 398 komunistai, iš jų 373 „atvykę iš kitų respublikų“. Visi jie, išskyrus vieną darbininką, buvo tarnautojai[11]. Gali būti, jog per tą laikotarpį dalis lietuvių komunistų iš Kauno buvo išsiųsti į apskritis ir valsčius.

1944 m. gruodžio 1 d. Lietuvoje buvo 3268 komunistai, tarp jų 601 kandidatas į partijos narius[12] (1941 m. birželio 1 d. buvo 4625 komunistai). 1945 m. birželio 1 d. buvo 4142 komunistai - nariai ir kandidatai, iš jų tik 1200 lietuvių. M. Suslovas 1945 m. sausio 25 d. rašte VKP(b) CK sekretoriui G. Malenkovui, prašydamas į LKP(b) CK atsiųsti darbuotojų, kartu pranešė, jog daugiau kaip pusėje valsčių - 160 - nėra nė vieno komunisto[13].

Pokario metais didelę dalį komunistų sudarė represinių žinybų darbuotojai ir kariškiai. 1945 m. sausio 15 d. Alytaus aps. iš tuo metu buvusių 73 partijos narių ir kandidatų 21 „nebuvo vietoje“, nes dalyvavo NKVD operacijoje prieš partizanus[14]. Žinant, kad ne visi čekistai vienu metu dalyvaudavo operacijose, galima teigti, kad tuo metu beveik pusę Alytaus aps. komunistų sudarė represinių organų darbuotojai.

Net grynai lietuviškose apskrityse ir valsčiuose labai didelę komunistų dalį sudarė rusai - čekistai, kariškiai, atsiųsti ar patys į Lietuvą atvykę tarnautojai. 1946 m. kovo mėn. Kėdainių aps. buvo tiek ir tokių partinių: lietuvių, partijos narių - 20, kandidatų - 40, iš viso - 60; rusų atitinkamai 70, 20 ir 90; kitų - 6, 4 ir 10[15].

Taigi lietuvių komunistų toje apskrityje buvo tik truputį daugiau kaip trečdalis. Įdomu tai, kad ir po kelerių metų - 1948 m. balandžio 1 d. - toje apskrityje lietuvių komunistų procentas nedaug padidėjo. Komunistų tuo metu apskrityje buvo: lietuvių - 51, kandidatų - 34, rusų atitinkamai 158 ir 38, ukrainiečių - 19 ir 7, kitų - 18 ir 5[16].

1947 m. pradžioje Jiezno vlsč. buvo 6 komunistai - 4 rusai ir 2 lietuviai. Balbieriškio vlsč. tų pat metų pabaigoje buvo 7 komunistai rusai ir tik 1 lietuvis[17].

Komunistų tautinė sudėtis buvo panaši ir kitoje visiškai lietuviškoje apskrityje - Marijampolės. 1948 m. pabaigoje ten buvo 261 partijos narys ir 82 kandidatai į partijos narius. Lietuvių tarp jų buvo 107 (31 proc.), rusų - 177 (52 proc.). Iš 344 komunistų 293 buvo tarnautojai, 16 darbininkų, 1 kolūkietis, 34 pensininkai. Visi toje apskrityje tais metais iš partijos pašalinti 11 žmonių buvo rusai. Pašalinta už nužudymą, vagystes, išeikvojimus ir kt.[18]

Galima teigti, kad 4/5 stojančiųjų į partiją sudarė tarnautojai. 1944 m. rugpjūčio-1946 m. spalio mėn. į partiją Lietuvoje buvo priimta 2590 žmonių, iš jų darbininkų - 302, tarnautojų - 2048. Kaime dirbančių komunistų 1946 m. spalio 10 d. buvo 2790, iš jų apylinkių tarybose dirbo 379, partorgų ir moterų or-

11 Ibid., ap. 7, b. 148,l. 22, 30. Partijos komitetų pažymos, pranešimai apie kovas su pogrindžiu, kriminalinius nusikaltimus, apie komitetų veiklą.
12 Ibid., b. 13,l. 46. A. Sniečkaus pranešimas LKP(b) CK IV plenume.
13 LYA, f. K-8, ap. 3, s. v. 2 (iš Maskvos parvežti mikrofilmai).
14 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 157, l. 44. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos apskričių komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.
15 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 13,l. 101. Partijos Kėdainių aps. komiteto byla.
16 Ibid., b. 23,l. 246.
17 Ibid., f. 731, ap. 1, b. 28,l. 1. Balbieriškio vlsč. partinės organizacijos protokolai.
18 Ibid., f. 1863, ap. 3, b. 43, l. 2. Partijos Marijampolės aps. komiteto ataskaitos.

ganizatorių buvo 324, MVD ir MGB darbuotojų - 1365, valstiečių - 90[19].

Iš viso LKP(b) 1946 m. spalio mėn. buvo 15 342 partijos nariai (dalis jų buvo įrašyti į laikinąją partinę įskaitą; tai buvo laikinai į Lietuvą komandiruotieji, tarp jų tikriausiai ir kariškiai), 2590 buvo naujai priimti, 380 priimti į partiją pogrindyje. 5406 buvo atvykę iš kitų respublikų, per 5 tūkst. atėjo iš RA po demobilizacijos. Rusų tarp jų buvo 8069, arba 56,6 proc., lietuvių - 3234, arba 22,7 proc., žydų - 972, arba 6,8 proc., baltarusių - 307, arba 2,2 proc., lenkų - 40, arba 0,3 proc., kitų - 1624, arba 11,4 proc. Taigi tuoj po karo žmonės neskubėjo stoti į komunistų partiją, nors buvimas joje ir garantavo nemažas privilegijas. Todėl, matyt, yra visiškai teisinga LKP(b) CK antrojo sekretoriaus A. Trofimovo mintis, išsakyta 1946 m. pabaigoje partijos XI plenume: „Daugelis partinių organizacijų priima beveik visus, padavusius pareiškimus. Per dvejus metus pirminės organizacijos visoje respublikoje atsisakė priimti į partiją tik 16 žmonių apskrityse ir 64 žmones miestuose“[20].

Vis dėlto pamažu partijos narių skaičius augo, daugėjo ir lietuvių komunistų. 1946 m. buvo priimti 2393 nauji partijos nariai ir kandidatai, 1947 m. - 3951. Iš jų lietuvių buvo atitinkamai 976 ir 1722[21]. 1950 m. sausio 1 d. buvo 21 015 partijos narių ir 6738 kandidatai į partijos narius, iš viso 27 753. 1949 m. naujai į partijos kandidatus priimta 3864 žmonės, tarp jų lietuviai sudarė 69 proc. Taigi lietuvių komunistų skaičius išaugo nuo 20,6 iki 27 proc. Iš partijos 1949 m. buvo pašalinti 742 žmonės[22]. 1953 m. sausio 1 d. Lietuvos komunistų partijoje jau buvo 13 713 lietuvių, jie sudarė 38 proc. visų LKP narių[23].

„PARTIJOS KARYS“, ĮSLAPTINIMAI IR KT. Įstojęs į komunistų partiją žmogus tapdavo „partijos kariu“. Kaip karys, daugeliu atvejų būdavo nesavarankiškas, turėdavo paklusti kitų valiai. Štai ką rašė partijos Ukmergės aps. komiteto kadrų skyriaus vedėjas Zubovas Veprių mechanizacijos mokyklos direktoriui: „Paaiškinu, kad kiekvienas komunistas, norintis keisti darbą, apie tai praneša

partijos komitetui, o jei išeina ar atleidžiamas iš darbo, tai pereina į apskrities partijos komiteto pavaldumą ir partijos komiteto sprendimu siunčiamas į naują darbą. Be oficialaus partijos komiteto siuntimo nė vienas organizacijos vadovas, nesvarbu, ar jis yra komunistas, ar nepartinis, savarankiškai priimti komunisto į darbą negali“[24]. Tokia tvarka per visą stalininį laikotarpį buvo privaloma.

Komunistai, ypač žemesnio rango, turėdavo vykti ten, kur jiems nurodydavo, nors kartais tai būdavo susiję su nemaža rizika. Vadinamųjų aktyvistų būriai, kurių branduolį sudarė komunistai, patys ginkluoti, dar sustiprinti stribais, milicininkais ar vidaus kariuomenės kariais, dažnai turėdavo išvykti į kaimus tikrinti, kaip ūkininkai vykdo įvairias prievoles, o nuo 1948 m. ginkluotų aktyvistų būriai grasinimais, kankinimais ir apgaule varė valstiečius stoti į kolūkius. Beveik visi partijos nariai dalyvaudavo trėmimuose. Tų komunistų, kurie nepaklusdavo ir nevykdavo į provinciją, laukė dideli nemalonumai. Pavyzdžiui, žlungant medienos išvežimo planams, Prienų aps. į Birštono vlsč. atsisakė vykti centrinės statistikos valdybos inspektorius Litvinovas, atsisakymą motyvuodamas tuo, kad jis yra blogos sveikatos. Po to, radus jo darbe tikrų ar tariamų trūkumų, jis iš darbo buvo atleistas, o kaip partijos nariui jam įrašytas griežtas papeikimas. Kai toje pat apskrityje paruošų įgaliotinis Razdobutkinas nenorėjo vykti į Balbieriškį, motyvuodamas tuo, kad jis turi daug savų darbų, partijos komitetas jam įrašė papeikimą ir privertė nuvykti[25].

19 Ibid., f. 1771, ap. 9, b. 17,l. 372, 382. LKP(b) CK XI plenumo stenograma.

20 Ibid., l. 365, 391.

21 Ibid., ap. 11, b. 214,l. 109-110. LKP(b) CK ataskaitos VKP(b) CK.

22 Ibid., ap. 90, b. 1,l. 22, 24. LKP(b) CK VI plenumo protokolas.

23 Ibid., ap. 131, b. 183,l. 20-21. LKP(b) CK V plenumo dokumentai.

24 Ibid., f. 78, ap. 78/2, b. 80,l. 161. Partijos Raseinių aps. komiteto kadrų byla.

25 Ibid., f. 739, ap. 739/2, b. 2, I. 9-10. Partijos Prienų aps. komiteto byla.

Komunistai buvo varžomi įvairiai, net labai neįtikėtinai. Antai LKP(b) CK sekretorius V. Niunka 1949 m. buvo išsiuntinėjęs partijos apskričių komitetams raštą, kuriame nurodė rekomenduoti komunistams, komjaunuoliams ir aktyvistams atsisakyti iš užsienio siunčiamų siuntinių, „išaiškinus jiems tarybinius piliečius žeidžiančios išmaldos politinę prasmę“[26].

Komunistų sukurtoje sistemoje vertę turėjo tik valdžioje esantis žmogus. Atėmus iš žmogaus postą, jis netekdavo visų privilegijų bei galių ir tapdavo, valdančiųjų požiūriu, niekuo. Tokia sistema vertė žmones laikytis savo posto, o norint jį išlaikyti, reikėjo ištikimai tarnauti okupantui, vykdyti visus jo nurodymus, nors kai kurie jų kirsdavosi su žmogaus sąžine.

Bene geriausiai tuometinį valdžios ir atskiro žmogaus santykį apibūdino 1945 m. gruodžio 19 d. vykusiame Kėdainių aps. partiniame susirinkime kalbėjęs partijos komiteto kadrų skyriaus vedėjo pavaduotojas Protasovas. Pasak jo, į įvairius postus paskirtiems komunistams „mes suteikiame sistemingą kasdienę pagalbą [...], kad jie kasdien gautų bolševikinį užsigrūdinimą ir savęs nepervertintų; kai kurie mūsų draugai mano, kad jeigu jie užima reikšmingą postą, vadinasi, jie dideli žmonės, ir greitai pradeda biurokratėti bei nevykdo partijos nurodymų, būna nedrausmingi. Tokius žmones mes turime perspėti, kad partija jiems suteikė šį postą, sukūrė jiems garbę, bet jeigu jie tai užmirš, tai partija iš jų atims tą valdžią bei visas teises ir tas pasipūtėlis liks pačiu mažiausiu žmogumi“[27]. Retas kuris komunistas, o ypač nevertai iškeltas (tokių buvo dauguma pusiau beraščių komunistų), paragavęs valdžios ir privilegijų, po to norėdavo tapti „mažiausiu žmogumi“. Todėl dauguma komunistų elgėsi nuožmiai ir paklusniai.

Visa sovietų valstybė sirgo įtarumo liga. Tarp komunistų ta liga buvo ypač paplitusi. 1947 m. spalio 17 d. LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą dėl paslapčių saugojimo, kurį turėjo pasirašyti visi partinių organizacijų darbuotojai. Pasižadėjimo tekste bu-

vo ir tokios eilutės: „Taip pat pasižadu pranešti apie visus pasikeitimus žiniose, nurodytose mano anketoje, ir atskirai paėmus apie gimines bei pažįstamus, turinčius ryšių su užsieniečiais arba išvykusius į užsienį“[28].

Ne tik LKP(b) CK, bet ir nemaža dalis partijos apskričių komitetų dokumentų buvo slapti arba visiškai slapti. Partijos nariai buvo instruktuojami: „Draugas, gavęs slaptus partijos apskrities komiteto dokumentus, negali jų nei perduoti, nei supažindinti su jais ką nors kitą, jeigu tai nėra specialiai nurodyta partijos komiteto. Nurodytų dokumentų kopijavimas, išrašų darymas ir jais rėmimasis tarybinėje raštvedyboje draudžiamas. Dokumentus reikia laikyti ypatingose bylose ir asmeniškai grąžinti LKP(b) apskrities komitetui“[29]. Itin didelį partinės veiklos įslaptinimą rodo ir tokia smulkmena - iš 1949 m. LKP(b) CK į apskričių komitetus išsiuntinėtų 16 įvairiausių tipų antspaudų 8 iš jų žymėjo dokumento slaptumo laipsnį.

Ne tik partijos nariai, bet apskritai visi SSRS piliečiai buvo verčiami įtarinėti vieni kitus. 1947 m. birželio 8 d. SSRS MT paskelbė Stalino pasirašytą nutarimą Nr. 2009, kuriame nurodyta, kas laikoma valstybės paslaptimi. Tarp valstybės paslapčių buvo ir „Ekonominio pobūdžio žinios“, o jose: „TSRS MT pripažinti turintys būti išsaugoti paslaptyje duomenys: apie pramonę ir jos atskiras šakas, žemės ūkį, prekybą ir susisiekimo kelius“. Kitą dieną po šio nutarimo SSRS AT paskelbę įsaką už atsakomybę paviešinus tai, kas vadinta valstybės paslaptimi. Jame mažiausia bausmė - 5-10 metų kalėjimo - numatyta už do-

26 Ibid., f. 78, ap. 78/24, b. 4,l. 16. Partijos Ukmergės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

27 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 5,l. 334. Partijos Kėdainių aps. komiteto posėdžių protokolai.

28 Ibid., f. 1771, ap. 190, b. 5,l. 165-168. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

29 Ibid., f. 1303, ap. 1308/27, b. 4, l. 2. Partijos Alytaus aps. komiteto kovos su pogrindžiu byla.

kumentų (ne karinių) pametimą[30]. Ne tik stalininiu laikotarpiu, bet ir per visą SSRS gyvavimo laiką dauguma ne tik karinio, bet ir ekonominio pobūdžio duomenų plačiajai visuomenei nebuvo prieinami, jais operavo tik nomenklatūriniai sluoksniai.

Visi Maskvoje skelbti slaptumo reikalavimai labai tiko komunistams partizaninio karo apimtoje Lietuvoje. Partijos apskričių komitetams buvo nurodyta slaptai raštvedybai priskirti ne tik susirašinėjimą su MGB, MVD, kadrų reikalus, bet ir žemės ūkio, mokyklų ir pan. klausimus. 1949 m. vasario 5 d. LKP(b) CK ypatingojo sektoriaus vedėjas Aleksandras Letulis išsiuntinėjo raštus partijos apskričių komitetams, juose nurodė slaptų dokumentų tvarkymui skirti sekretoriaus padėjėją, kurio duomenys (asmens lapas, autobiografija, komiteto nutarimas skirti ir charakteristika) turėjo būti atsiųsti į LKP(b) CK. Nurodyta įrengti specialias patalpas darbui su svarbiais dokumentais. Tas patalpas turėjo priimti pirmojo sekretoriaus vadovaujama komisija, joje būtinai turėjo būti MGB AS viršininkas ir kt.[31] Tų metų balandžio 14 d. LKP(b) CK išsiuntinėjo nurodymą, kuriame išvardytos temos, priklausiusios „ypatingojo aplanko“ dokumentams. Tai - kova su „banditizmu“, politinė padėtis apskrityje, ginkluotų grupių sudarymas ir veikla, šaukimas į sovietinę armiją, MGB, MVD apskričių skyrių ir valsčių poskyrių darbas, susirašinėjimas su prokuratūra ir kt. Dokumentai šiais klausimais bendruose biurų protokoluose neturėjo būti skelbiami, o nurodoma „žr. į ypatingąjį aplanką“. Tą aplanką turėjo laikyti partijos apskrities komiteto sekretorius[32]. Slaptą raštvedybą partijos apskrities komitete paprastai tvarkė pirmojo sekretoriaus padėjėjas.

1950 m. liepos 6 d. LKP(b) CK ypatingojo sektoriaus vedėjas I. Razinas visiems partijos rajonų komitetų sekretoriams išsiuntinėjo visiškai slaptą raštą dėl naujų rajoninių komitetų sudarymo ir darbuotojų priėmimo. Jame rašyta: „Apie partijos komitetų darbuotojus, turinčius reikalų su slaptu susirašinėjimu (mašininkės, techninės sekretorės, rotatorininkai, kurjeriai ir pan.),

remiantis valstybinės paslapties išlaikymo instrukcijos 27 paragrafu (1948 m. leidimas), turi būti gautas raštiškas pranešimas iš atitinkamo MGB organo“. Tie žmonės turėjo užpildyti specialią anketą, pristatyti charakteristiką iš ankstesnės darbo vietos. Nepartiniai dar turėjo pristatyti dviejų partijos narių rekomendacijas. Tų žmonių priėmimą į darbą turėjo vizuoti ne mažiau kaip du partijos rajono komiteto sekretoriai. Priimamieji į darbą turėjo pasirašyti pagal VKP(b) CK 1947 m. spalio 11d. nutarimą raštišką pasižadėjimą neskelbti slaptų ir tarnybinių paslapčių, taip pat žinių apie komiteto darbą. Tokį pat pasižadėjimą turėjo pasirašyti visi partijos komitetų darbuotojai, įmonių partinių komitetų darbuotojai, pirminių partinių organizacijų sekretoriai ir laikraščių redakcijų darbuotojai. Tokio pasižadėjimo nereikalauta pasirašyti tik iš LKP(b) CK narių ir kandidatų į CK narius, CK revizijos komisijos narių, miestų ir rajonų partijos sekretorių bei biuro narių ir revizijos komisijos pirmininko[33].

Vienas iš būdų sukurti partijos kultą buvo pastangos nepaprastai saugoti partinį bilietą. Jį komunistas visą laiką turėjo nešiotis su savimi, tačiau niekam, išskyrus partijos vadovybę, jo nerodyti; už bilieto pametimą, ypač įtartinomis aplinkybėmis, grėsė pašalinimas iš partijos. Beje, kai kuriuos vokiečių okupuotoje teritorijoje pasilikusius komunistus iš naujo į partiją atsisakyta priimti ir todėl, kad jie, bijodami persekiojimų, buvo sunaikinę savo partinius bilietus. Antai vieną lietuvių čekistą, tuo metu dirbusį tribunole, J. Rugienį 1946 m. vasarą Vilniuje užpuolė plėšikai, jį nurengė ir iš jo atėmė dokumentus. Nors po kurio laiko išmestus dokumentus radusi moteris atnešė, jo par-

30 Ibid., f. 3040, ap. 3040, b. 1, l. 14-15, 12-13. Partijos Širvintų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

31 Ibid., l. 1.

32 Ibid., l. 18-19, 22. Partijos Širvintų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

33 Ibid., f. 3688, ap. 1, b. 1,l. 4-6. Partijos Biržų r. komiteto byla.

tinis bilietas turėjo būti pakeistas, o senasis pripažintas negaliojančiu. Partijos Kėdainių aps. komiteto biuras tai motyvavo taip: „[...] kadangi partinis bilietas buvo nežinomų priešiškų žmonių rankose“[34].

Kaip jau ne kartą minėta, į partiją buvo stojama dėl įvairių sumetimų: norint padaryti karjerą, gauti gerą postą bei privilegijų (spec. aprūpinimas, butai ir t.t.), iš ideologinių paskatų, noro patekti į tam tikrą privilegijuotų žmonių grupę ir t. t. Buvo ir tokių, kurie į partiją stojo norėdami nuslėpti savo praeitį. Tačiau ji greitai išaiškėdavo, dažniausiai jau stojimo metu. Mat partijos komitetai nesitenkindavo dviejų partijos narių rekomendacijomis ir apie kandidatą rinkdavo žinias, tarp kurių svarbiausios būdavo gaunamos iš MVD-MGB kartotekų. Neretai ir pats partijos komitetas savo pastangomis išsiaiškindavo stojančiojo į partiją praeitį. Antai 1947 m. pradžioje partijos Ukmergės aps. komitetas pranešė MVD AS viršininkui apie tai, jog Proskovja Genčiauskienė parašė pareiškimą stoti į partiją, tačiau priimant išaiškėjo, kad ji 1941 m. buvo suimta vokiečių policijos ir jai pasirašė pasižadėjimą, vėliau gyveno Gelvonų vlsč. Perelozų kaime ir išdavinėjo vokiečiams asmenis, lojalius sovietų valdžiai. Beje, užklausta MVD atsakė, kad jokių duomenų apie minėtą moterį neturi[35].

Komunistui kylant karjeros laiptais, jis ir toliau buvo įdėmiai, ypač represinių žinybų, tikrinamas. Ką nors negera jo praeityje radę, jį suimti ar iš pareigų atleisti be LKP(b) CK sutikimo čekistai negalėdavo, tačiau sugriaudavo jo karjerą. 1952 m. balandžio mėn. LSSR MGB ministras P. Kondakovas pranešė A. Sniečkui, jog buvęs LKP(b) CK darbuotojas, tuo metu - VKP(b) CK aukštosios partinės mokyklos klausytojas P. Gulbinskas savo anketoje nuslėpė, kad jo dėdė ir dvi tetos gyvena JAV[36]. Tokių atvejų, kai patys partiniai organai, o dar dažniau MVD-MGB atskleisdavo kai kurias „juodas“ kandidatų į partiją praeities dėmes, buvo šimtai.

Eiliniai komunistai tiek savo vadovų, tiek čekistų nuolat buvo raginami labiau gilintis į kovos su „nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis“ peripetijas, patys joje tiesiogiai dalyvauti. Beveik kiekviename apskrities ar vėliau rajono partiniame susirinkime komunistams buvo priekaištaujama dėl jų pasyvaus elgesio. 1951 m. pradžioje vykusiame Kėdainių r. partiniame susirinkime MGB RS viršininkas Michailas Južakovas kalbėjo: „Be to, noriu pasakyti, kad partinis aktyvas nesidomi ir nežino banditų požymių, banditų šeimų“. Jis ragino kovoti su įvairiomis nacionalizmo apraiškomis: „Be to, reikia pasakyti, kad gaunama signalų apie tai, jog ligoninėje spausdinami antitarybiniai raštai, todėl pirminei partinei organizacijai reikia labiau gilintis į sveikatos apsaugos skyriaus kadrus“[37]. Partijos Prienų r. komiteto pirmasis sekretorius V. Supronas ataskaitinėje partinėje konferencijoje 1952 m. vasarą kalbėjo: „Kova su nacionalistiniu pogrindžiu yra gyvybiškai svarbus visos partinės organizacijos ir kiekvieno komunisto atskirai reikalas“[38]. Komunistai - tiek idėjiniai, tiek karjeristai - nekentė partizanų, bet savisaugos instinktas dažniausiai jiems pakuždėdavo per daug į kovą neįsitraukti, palikti ją rusams. Beje, kiekviena išvyka į kaimus, net miško perėjimas ar pervažiavimas reikalaudavo iš komunistų nemažo ryžto ir pasiaukojimo.

1953 m., per trumpą L. Berijos valdymo laikotarpį komunistai pripažino, jog ne jie, o čekistai ir rusų kariuomenė palaužė pogrindį, bet iki tol jie vaizdavo, jog būtent jie nugalėjo pogrin-

34 LYA, f. 749, ap. 749, b. 12,l. 214. Partijos Kėdainių aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

35 LYA LKP DS, f. 78, ap. 2, b. 23, l. 3-4. Partijos Ukmergės aps. komiteto byla.

36 LYA, f. 1, ap. 3, b. 424. Pranešimai LKP(b) CK apie kovas, politinę padėtį ir kt.

37 LYA LKP DS, f. 3678, ap. 3, b. 1, l. 12. Kėdainių r. partinių susirinkimų ir konferencijų byla.

38 Ibid., f. 5258, ap. 7, b. 64, L 55. Partijos Prienų r. komiteto byla.

dį. Toną tokiam požiūriui duodavo A. Sniečkus. LKP(b) VII suvažiavime, kuris vyko 1952 m. rugsėjo 22—25 d., jis kalbėjo: „Respublikinė partinė organizacija per ataskaitinį laikotarpį daug dirbo likviduodama nacionalistinį pogrindį ir jo gaujas“. Vis dėlto jis turėjo pripažinti, kad ,,VKP(b) CK nurodymai visiškai likviduoti ginkluotų gaujų liekanas dar neįvykdyti“[39].

KOMUNISTŲ MORALĖ. Komunistų partijos vadovybė stengėsi savo partijos narius auklėti taip, kad jie būtų fanatiškai, visiškai atsidavę komunizmo idealams, neabejotų vadovybės numatytomis veiklos kryptimis, asmeninius interesus aukotų dėl bendrų partijos reikalų ir t. t. Kaip matysime, anaiptol ne visi komunistai buvo idėjos žmonės; dauguma ieškojo valdžios ir naudos, neretai buvo nevisavertės asmenybės. Tačiau buvo siekiama, nebent deklaruojama, būtinybė būti atsidavusiems savo partijai. Bene geriausiai fanatišką atsidavimą partijai deklaravo partijos Rokiškio aps. komiteto pirmasis sekretorius A. Paradauskas. 1946 m. biuro posėdyje, kuriame buvo svarstomas MVD AS viršininkas pplk. Aleksandras Vasiljevas už tai, kad gyvena su buvusio Lenkijos žvalgybininko žmona, jis pasakė: „Aš dirbau pogrindyje ir jei man būtų pasakę, kad nutraukčiau ryšius su tikra motina dėl bendrų interesų, aš juos būčiau nutraukęs, o drg. Vasiljevas negali išsiskirti su svetimu žmogumi ir netgi įstatymu neįteisinta žmona [...]. Aš siūlau pašalinti jį iš partijos“. Tai ir buvo padaryta[40]. Beje, vėliau tas čekistas buvo pažemintas pareigomis, pakeitė kelias darbovietes jau kaip civilis ir 1949 m. žuvo Varėnos aps. Šiuo atveju, matyt, tikrai mylėjęs moterį, dėl jos paaukojęs karjerą, čekistas buvo kur kas doroviškai aukštesnis už partinius funkcionierius.

Beje, reikalavimas komunistams palikti sau artimą žmogų, jei šis kilęs „iš svetimos aplinkos“, buvo gana dažnas. Partijos Mažeikių aps. komiteto biuras 1946 m. pabaigoje atleido iš darbo partijos komiteto karinio skyriaus instruktorių Osipovą už tai, kad gyveno su „liaudies priešo“, žuvusio 1943 m., žmona. Tas

priešas - gestapo vertėjas [41]. 1947 m. vasarą partijos Kėdainių aps. komiteto biuras nutarė: „Surviliškio partorgui Kraniauskui iškelti kategorišką klausimą dėl ryšio nutraukimo ir skyrybų su žmona, nes ji palaiko ryšį su gaujoje esančiais broliais“[42].

Iškalbingi partijos narės Elžbietos Vaitkienės samprotavimai, 1949 m. nusiųsti partijos Telšių aps. komitetui (kalba netaisyta): „Šiuo pareiškiu, kad mano brolis Mičius Aleksas, gimęs tūkstantis devyni šimtai šešioliktais metais, kaip jūs jau žinote, ir išvežtas. Kiti visi gyvena Telšiuose; apie juos aš taip pat nieko nežinau, nes okupacijos Vokiečių laiku negyvenau čia, Lietuvoje. Grįžusi susitikusi aš kuomet pasikalbu, jie man niekuomet politiškai nieko nepasakoja, nes jie žino, kad aš partijos narys. Todėl rašau draugui sekretoriui: aš nuo visų savo brolių ir seserų atsisakau, su jais nieką bendra, ir po kuo aš pasirašau. Vaitkienė“[43].

Partizanai viename savo atsišaukimų, skirtų RA kariams, gana tiksliai apibūdino komunistų partiją. Keturių puslapių atsišaukime rašoma: „Netikėkite Lietuvos komunistų partija, kurioje yra kelios dešimtys idealistų, tačiau negabių komunistų, o likusieji šimtai - moraliniai luošiai [...]“. Atsišaukimą, kuris buvo pasirašytas „Demokratinės Lietuvos partizanų“ vardu, ir laišką, adresuotą J. Paleckiui, perėmė čekistai. Ant laiško vertimo yra I. Tkačenkos rezoliucija: „Drg. Počkajau, nusiųskite į CK ir Paleckiui“[44].

39 Ibid., f. 1771, ap. 131, b. 8,l. 52. A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas LKP(b) VII suvažiavime.

40 Ibid., f. 331, ap. 1, b. 2,l. 55. Partijos Rokiškio aps. komiteto biuro protokolai.

41 Ibid., f. 706, ap. 2, b. 3, I. 44. Partijos Mažeikių aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

42 Ibid., f. 1771, ap. 10, b. 343,l. 29. LKP(b) miestų ir apskričių partijos komitetų pažymos, pranešimai apie politinę padėtį.

43 Ibid., f. 1203, ap. 1203/17, b. 12, l. 22. Partijos Telšių aps. komiteto byla.

44 LYA, f. 1, ap. 3, b. 188,l. 1-4. LTSR MGB pranešimai, ataskaitos, įvairios instrukcijos.

Viename iš 1949 m. į čekistų rankas patekusių partizanų dokumentų, pavadintų „Žvalgyba“, apie komunistų partijos narių verbavimą rašoma: „Jei kandidatas į agentus [partizanų agentus. - *J.* S.] komunistas idealistas, iš jo nieko nereikia tikėtis. Kitas reikalas su materialistais [...]“. Beje, šiame dokumente rašoma, jog žvalgybininkams tenka šantažuoti, kartais vogti, plėšti ir pan. elgtis, tačiau viskam reikia žinoti ribas, nes „nusikaltimais negalima tiesti kelio nors ir tėvynės naudai“[45].

Apskritai komunistai toleravo saviškius; kuo nors nusižengusį ar net nusikaltusį komunistą dažniausiai tik perkeldavo į kitą vietą ir palikdavo tas pačias pareigas (be abejo, taip elgtasi ir todėl, kad labai trūko bent pasirašyti mokančių partinių darbuotojų), tačiau kartais, ypač kai nusižengimai ir net nusikaltimai turėdavo politinį atspalvį, vienas kitas komunistas būdavo iš darbo atleidžiamas, prieš tai jį dažniausiai pašalinus iš partijos. Tipiška situacija buvo susiklosčiusi 1947 m. pradžioje, kai partijos Raseinių aps. biuras svarstė politinę padėtį Šiluvos vlsč. ir už partinio darbo sužlugdymą, girtavimą pašalino iš pareigų valsčiaus partorgą Armanavičių. Dar jam buvo priekaištauta, jog valsčiaus sovietinės ūkinės organizacijos neišvalytos nuo priešiškų ir įtartinų asmenų, ir nurodyta tą darbą - išvalymą - iki tam tikros datos padaryti jo įpėdiniams[46].

Tačiau dažniausiai „saviškiai“ nenukentėdavo. Tai rodo toks įvykis. Subačiaus vlsč. (Kupiškio aps.) vykdomojo komiteto pirmininkas Janonis 1947 m. liepos mėn. su milicininku girti šaudė į kryžių (tą jis pats prisipažino; sakė, kad šaudė kalbėdamas, jog ne tik „banditų“, bet ir paties Dievo nebijo). Partijos komiteto instruktorius Brazdžiūnas, pasiųstas tirti ne tiek Janonio, kiek partorgo Liepos veiksmų (mat šis girtuokliavo, kartu su žmona vogė pinigus, į darbą priimdavo tik tas moteris, kurios sutikdavo su juo sanguliauti ir t.t.), savo išvadose parašė, jog buvo šaudyta į tupinčią ant kryžiaus varną. Apie Liepą liudininkas P. Vala sakęs, kad Liepa jį ir dar kelis žmones jo bute 1946 m. žiemą

mušė su pistoletu, grasindamas sušaudyti. Partijos apskrities komiteto pirmasis sekretorius P. Grigėnas paskelbė išvadą, jog daugelis prieš Liepą iškeltų faktų nepasitvirtino, ir nurodė jį tik perkelti į kitą valsčių (neva pinigus — 4 tūkst. rb — Liepa ne pasisavino, o jų tik neįformino; karvę, paimtą iš buožių, ne pasisavino, o tik pakeitė sava ir t.t.)[47]. Beje, šaudyti į kryžius, koplytėles pokariu ir vėliau komunistai, milicininkai, stribai ir čekistai labai mėgo; tuo jie tarsi mėgindavo įrodyti savo šaunumą („nebijau nei velnio, nei Dievo"). Saviškius partiniai vadai užstodavo ne vien dėl solidarumo. Dažniausiai būdavo užtariami tie pavaldiniai, kurie su viršininkais dalydavosi įvairiais būdais prisiplėštu turtu. Patiems vadams plėšikauti ne visuomet būdavo patogu, mat reikėdavo vaizduoti idealistą.

LSSR prokuroras G. Bacharovas 1949 m. pabaigoje prašė A. Sniečkaus leisti patraukti teisminėn atsakomybėn Švenčionių aps. Kaltanėnų vlsč. partijos sekretorių Vasiljevą, kuris be jokios priežasties mušdavo valstiečius, versdavo moteris su juo sanguliauti. Tas pats prokuroras anksčiau rašytame pranešime apskundė Alytaus aps. teismo liberalius sprendimus. Be visa ko, minėjo Alytaus vlsč. Gegužės 1-osios kolūkio pirmininką Juozą Kurtinį, kuris, pakviestas į vestuves 1949 m. vasarą, susiginčijęs nušovė šeimininką Vladą Pangonį. Už tai buvo nubaustas 6 metams lygtinai ir paliktas dirbti tame pat kolūkyje[48].

Komunistų moralę atskleidžia jų elgesys išbuožinimų metu, kai iš kuo nors neįtikusių žmonių, dažniausiai teigiant, jog jie yra buožės, būdavo atimama didelė dalis turto. 1947 m. pavasa-

45 Ibid., b. 319,l. 67. LTSR MGB pažymos LKP(b) CK ir kitiems.
46 Ibid., f. 979, ap. 979/10, b. 2,l. 2. Partijos Raseinių aps. komiteto ypatingasis aplankas.
47 Ibid., f. 1495, ap. 1495, b. 20, l. 60-77. Partijos Kupiškio aps. komiteto skundų knyga.
48 Ibid., f. 1771, ap. 52, b. 45,l. 213, 223. LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK įvairiais klausimais, susirašinėjimas su LTSR MGB, MVD, prokuratūra.

rį partijos Rokiškio aps. komitetas sudarė komisiją (matyt, gavus skundą; dažniausiai būdavo skundžiamasi nepasidalijus turto), kuri turėjo nustatyti, kaip paskirstytas ir naudotas Kamajų vlsč. išbuožintų ūkių turtas. Išaiškėjo, kad „dingo“ karvė, telyčia, trys kiaulės; jų lyg ir niekas nepasiėmė, jie nebuvo niekam atiduoti. To išbuožinimo metu visa valsčiaus valdžia ką nors nusigvelbė. Vykdomojo komiteto pirmininkas Jermolajevas pasisavino dvi kiaules, tris žąsis, du kumpius, apie 7 pūdus grūdų ir 3 avių kailius; kiti daugiausia ėmė baldus. 6 valdžios pareigūnai savo karves sukeitė su išbuožintų žmonių karvėmis. Bet iš tikrųjų vogimo mastai nebuvo žinomi, nes komisija nustatė, jog daug iš buožių paimtų daiktų ir inventoriaus nebuvo užpajamuota. Viena kiaulė buvo suvalgyta aktyvistų baliuje[49]. Taip vyko kiekvienoje Lietuvos apskrityje ir kiekviename valsčiuje, skyrėsi tik vogimo mastai. Taigi nieko nuostabaus, kad dauguma komunistų taip noriai dalyvaudavo žmonių apiplėšimuose.

Pokario metais komunistai vogė beveik visą laiką, tačiau vagystės didelį mastą įgaudavo trėmimų metu. Gana taikliai dar po 1945 m. trėmimų yra pasakęs Bulevičius iš Krakių: „Jie išveža žmones, kad galėtų plėšti jų turtą“[50]. Anaiptol ne turto plėšimai buvo svarbiausia trėmimų priežastis, tačiau tai irgi įėjo į šį scenarijų. Aukštieji partijos vadovai (beje, jų atlyginimai buvo tokio dydžio, kad jiems patiems nebereikėjo plėšti), matydami, jog vogimas galutinai pakerta komunistų autoritetą, 1947 m. LSSR MT ir LKP(b) CK nutarimais du kartus uždraudė partiniams darbuotojams dalyvauti aprašant tremiamųjų turtą ir uždraudė jį įsigyti sovietiniams partiniams darbuotojams[51]. Tačiau didieji 1948 m. gegužės 22-23 d. trėmimai parodė, kad tų draudimų tarsi nebūta, nes jų niekas nepaisė. A. Sniečkus ir M. Gedvilas tuoj po trėmimų išsiuntinėjo direktyvą, kurioje nurodė trėmimo metu apsivogusius asmenis pašalinti iš partijos ir iš darbo, iškelti jiems baudžiamąsias bylas. Iš tų grasinimų, matyt, nedaug tebuvo naudos, nes tų pat metų gruodžio 2 d. A. Snieč-

kus ir M. Gedvilas vėl rašė partijos sekretoriams ir vykdomųjų komitetų pirmininkams apie tremtinių turto iššvaistymą, t. y. pavogimą. Jie konstatavo, jog po visų perspėjimų, patikrinus vien Marijampolės aps., rasta, kad trūksta 136 galvijų, 548 vnt. žemės ūkio inventoriaus, 256 įvairių namų apyvokos daiktų. Į banką įnešta tik 20 proc. konfiskuoto turto vertės. Nurodė iki 1949 m. pradžios visose apskrityse įvesti tvarką [52]. Tai buvo tik dalis išvogto turto, to, kuris jau buvo užpajamuotas. Nemažai turto per trėmimus apskritai nebūdavo užpajamuojama, todėl ir nebūdavo galima nustatyti, buvo jis ar ne.

Partijos nariai, taip pat ir funkcionieriai trėmimų metu buvo taip įpratę vogti, kad LKP(b) CK 1947 m. balandžio 2 d. nutarime „Dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų“ viename iš paragrafų nurodė: „Kategoriškai uždrausti partiniams darbuotojams asmeniškai dalyvauti sudarant įvairius aprašymus ir gyventojų turto paėmimą“. Prieš tai LSSR prokuroras D. Salinas V. Ščerbakovui ir A. Sniečkui buvo rašęs: „Pasmerkti ir toliau uždrausti praktiką, kai valsčių partorgai ir atskiri partinių organizacijų atstovai, pakeisdami atitinkamus vykdomuosius organus, asmeniškai ir tiesiogiai paima turtą, vykdo piliečių kratas“[53].

Kadangi šis draudimas, matyt, nelabai padėjo, 1947 m. spalio 21d. buvo priimtas LSSR MT ir LKP(b) CK biuro nutarimas Nr. 155ss dėl tremiamųjų turto panaudojimo. Jame uždrausta tremiamųjų turtą įsigyti partiniams, sovietiniams ir kitiems darbuotojams, leidžiama namų apyvokos daiktus (baldus, patalynę,

49 LYA LKP DS, f. 331, ap. 2, b. 6, l. 48-50. Partijos Rokiškio aps. komiteto byla.

50 LYA, f. 1, ap. 10, b. 237,l. 237. LTSR NKVD vadovybės pranešimai A. Sniečkui.

51 Ibid., f. 1771, ap. 190, b. 5, l. 156-157. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

52 LYA LKP DS, f. 494, ap. 494, b. 55, l. 71, 149-150. Partijos Kretingos aps. komiteto gaunamųjų raštų byla.

53 Ibid., f. 1771, ap. 190, b. 5, l. 37-46, 214. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

drabužius) perduoti „ūkiams, nukentėjusiems nuo banditų“. Nurodyta trėmimų metu į apskritis siųsti MT ir CK įgaliotinius, o į valsčius - apskrities įgaliotinius, kurie turėjo būti atsakingi už nutarimo vykdymą[54]. Kaip matysime, šių draudimų buvo visai nepaisoma, nors formaliai partiniai darbuotojai nedalyvaudavo aprašant tremiamųjų turtą. Uždraudus tremiamųjų turto įsigyti kad ir labai pigiai nusiperkant, jis būdavo pasisavinamas, jo tiesiog neužpajamavus.

Apie vogimus 1948 m. gegužės mėn. trėmimų metu plačiai rašė LSSR MT pirmininko pavaduotojas V. Pisarevas ir LKP(b) CK antrasis sekretorius A. Trofimovas. 26 Prienų, Kauno, Šiaulių, Kretingos, Ukmergės ir Kuršėnų aps. valsčiuose trūko 715 galvijų, tarp jų 41 arklio, 83 karvių, 118 veršelių, 130 kiaulių, 156 avių bei 1141 vnt. įvairių paukščių. Prienų aps. trūko 230 galvijų, arba 10 proc. visų ištremtųjų galvijų. Daug turto buvo neįtraukta į apskaitos sąrašus. Šiaulių aps. 3 valsčiuose, Pasvalio aps. 2 valsčiuose, Ukmergės aps. 8 valsčiuose, Prienų aps. 5 valsčiuose nebuvo įtraukti į apskaitą 46 arkliai, 67 karvės, 3 šienapjovės, 7 arpai, 23 vežimai, 5 rogės ir t. t. Daug kur turtas buvo perduodamas sumažintomis kainomis, o kai kur dalytas ir visai nemokamai. Vien Kauno aps. 1 valsčiuje, Pasvalio aps. 3 valsčiuose, Prienų aps. 4 valsčiuose, Šiaulių aps. 2 valsčiuose be jokio mokesčio valsčiaus ir apskrities darbuotojams buvo išdalyta 102 karvės, 18 kiaulių, 8 arkliai ir t.t. Garliavos vlsč. MVD ir MGB žinybų darbuotojai išsidalijo 10 karvių, 5 kiaules ir kt. Įvairiems darbuotojams daiktai buvo pardavinėjami už daug mažesnę kainą. Nurodyta viską grąžinti, nusikaltusius asmenis patraukti partinėn ir teisminėn atsakomybėn[55]. Septyniuose Kauno, Kuršėnų ir Pasvalio valsčiuose trūko 79 stalų, 18 bufetų, 87 spintų, 139 lovų, 19 veidrodžių, 3 siuvimo mašinų ir t.t. Arkliai buvo pardavinėjami vidutiniškai po 713 rb, avys - po 22 rb, karvės - už 200-240 rb. Kai kur buvo pardavinėjama dar pigiau. Marijampolės aps. 7 valsčiuose dingo 548 vnt. žemės ūkio inventoriaus ir 256 namų apyvokos daiktai bei kt.[56]

Nors partiniuose dokumentuose užfiksuota tik menka dalis visų vagysčių, jų minima šimtai. Viena iš jų, kai buvo vogta itin įžūliai, aprašyta vieno partijos Trakų aps. komiteto darbuotojo skunde sekretoriui. Jis rašė, jog trėmimams iš Kalesninkų vlsč. vadovavęs partijos apskrities komiteto įgaliotinis Jemeljanovas sunaikino visus 1948 m. gegužės trėmimo įvertinimo komisijos sudarytus aktus, surašė naujus, bet į juos daug ko neįtraukė, o įrašytus daiktus įvertino labai menkai, pavyzdžiui, Zinger siuvimo mašiną — 120 rb, didelius sieninius laikrodžius — 30 rb ir t.t. Daiktus dalijo visiems, taip pat ir čekistams. Po mėnesio vykusiame partijos Trakų aps. komiteto biuro posėdyje, kuriame buvo svarstoma padėtis Kalesninkų vlsč. — partizanų puolimai, trėmimo metu išvogtas turtas ir kt., - ketinta minėtą įgaliotinį, partorgą ir MGB VP viršininką iš darbo atleisti, bet po partorgo Gunčenkos kalbos visiems buvo įrašytas griežtas papeikimas. Partorgas kalbėjo taip: „Aš buvau Leningrado blokadoje, buvau sužeistas, o už banditų skudurus iš partijos pašalinti — geriau nusišauti, negu atiduoti partinį bilietą“ [57].

Beje, nors ir pagauti vagiant, ne visi norėdavo skirtis su pasivogtu turtu. Partijos Kauno aps. komitetas 1948 m. gegužės 18 d. svarstė LKP(b) CK ir LSSR MT nutarimą dėl pažeidimų trėmimo metu Raudondvario vlsč. Jame rašoma, jog buvo vogta, pirkta sumažintomis kainomis ir t.t. Tą darė ir komiteto įgaliotinis valsčiuje kadrų sekretorius Šimonis; jam buvo įrašytas griežtas papeikimas. Partijos valsčiaus sekretorius Vagneris buvo pašalintas iš partijos ir pareigų, nes nesutiko grąžinti 30 kg pagrobtų lašinių[58].

54 Ibid., l. 175-176.
55 Ibid., l. 79-83.
56 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 227, l. 6, 16. LKP(b) CK direktyvos, nurodymai dėl trėmimų.
57 Ibid., f. 164, ap. 164/14, b. 3, l. 6-7, 9-12. Partijos Trakų aps. komiteto ypatingasis aplankas.
58 Ibid., f. 2785, ap. 2785/9, b. 4, l. 5-6. Partijos Kauno aps. komiteto biuro posėdžių byla.

LKP(b) CK biuro 1948 m. liepos 9 d. nutarime „Dėl konfiskuoto turto iššvaistymo Prienų apskrityje“ rašoma, kad partijos komiteto darbuotojas Fomenka iš ištremtųjų turto įsigijo karvę už 250 rb, Šafirovičius — už 90 rb stalą, sofą, spintą, Košelevas ir Gromovas pasisavino keletą auksinių žiedų ir kitko. Nieko nemokėję daug daiktų pasiėmė vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Filimonovas ir apskrities kooperatyvo pirmininkas Kudriavcevas. Buvo nutarta partijos komiteto pirmąjį sekretorių Stasį Naimavičių ir Filimonovą iš pareigų atleisti, o į Prienų aps. nusiųsti komisiją. Visi kalbėjusieji pabrėžė, jog turtą išvagiant „buvo padaryta didelė politinė žala“[59].

LKP(b) CK biuro 1948 m. liepos 30 d. nutarime minima, jog po trėmimo Prienų aps. trūko 10,4 proc. visų konfiskuotų galvijų, pavogta 13 tonų grūdų ir 51 tona bulvių[60].

Lietuvos komunistų partijos aukščiausioji vadovybė anaiptol ne viską žinojo; daug kas buvo nuslėpta, nes apsivogusiuosius jungė bendras nusikaltimas ir jie vienas kitą dangstė. Be to, dauguma jų vogimo nė nelaikė nusikaltimu, o tik, tarkime, užmokesčiu už jų nuolat patiriamą baimę būti partizanų užpultiems. Tik tose apskrityse, kuriose, matyt, nepasidaliję prisiplėšto turto susikivirčijo keli vietiniai viršininkai, buvo atskleista daugmaž reali padėtis. Kai Prienuose 1948 m. rugpjūčio 19 d. visuotiniame visų partijos narių susirinkime (187 nariai ir 18 kandidatų) buvo svarstomas minėtas LKP(b) CK nutarimas dėl tremiamųjų turto iššvaistymo Prienų aps., ypač Pakuonio vlsč., iš kalbėjusiųjų kalbų išaiškėjo, kad tame valsčiuje vogė visi - tiek įgaliotiniai iš apskrities Šafirovičius ir Polupanovas, tiek vietiniai; kiekvienas ėmė ką tik norėjo arba neva pirko už 50-100 kartų mažesnę kainą. Pavyzdžiui, už siuvimo mašiną mokėjo 10-20 rb, už šveicarišką medžioklinį šautuvą - 20 rb, už motociklą - 500 rb, už lovą - 10 rb, už kėdę - 0,5 rb ir t. t. Tame susirinkime, kaip įprasta, vienas kitam vertė kaltę. Buvo prisiminti ir senesni reikalai. Birštono partorgas Baravykas pasakė, kad

1946 m. atvykę partijos komiteto pirmasis sekretorius S. Naimavičius ir MVD AS viršininkas Ivanas Vorošilovas įsakė konfiskuoti du ūkius, kuriuose buvo daug gražių baldų; jų pasikrovę tris mašinas išsivežė į Prienus. Jokių įkainojimo aktų nebuvo surašyta. Pakuonio vlsč. pasidarbavusius aktyvistus, kurie „pametė“ net 238 galvijus, mėginta teisinti tuo, kad tame valsčiuje per trėmimą jų „dirbo“ tik 20, o ištremiamų šeimų ūkių buvo per 100 [61].

Beje, partijos Prienų aps. komiteto pirmasis sekretorius S. Naimavičius beveik tuo pat metu turėjo ir kitokių nemalonumų - MGB pranešė A. Sniečkui, kad jo žmona, gyvendama Giedraičiuose, per karą bendravo su gestapininkais. S. Naimavičius, pasitelkęs daug liudytojų, žmonos kaltę neigė. Tokių pat nemalonumų turėjo ir partijos Plungės aps. komiteto pirmasis sekretorius Kazimieras Pilelis; jo žmona taip pat buvo kaltinama bendravimu su vokiečių karininku, jo brolis buvęs P. Plechavičiaus rinktinėje, o dėdė - vokiečių armijoje[62].

Apsivogę Prienų partiniai veikėjai labai išgarsėjo todėl, kad susipykę tarpusavyje daug ką patys išsipasakojo. Vagiama buvo ir kitose apskrityse, tačiau ten skandalai dažniausiai būdavo užgniaužiami. MGB ir MVD apskričių skyrių viršininkų pranešimai apie vagystes (šiuo atžvilgiu jie pasidarbavo pozityviai) dažniausiai likdavo partijos komitetų pirmųjų sekretorių stalčiuose. Kretingos MGB AS viršininkas Arkadijus Vichrevas po trėmimų rašė partijos komiteto pirmajam sekretoriui Vaciui Maksimavičiui, kad visuose valsčiuose buvo vagiamas ištremtųjų turtas, pirmiausia vogė valsčių partorgai ir vykdomųjų komite-

59 Ibid., f. 1771, ap. 190, b. 6,l. 79-83. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

60 Ibid., l. 94-96.

61 Ibid., f. 739, ap. 2, b. 7,l. 52-70. Partijos Prienų aps. komiteto byla.

62 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 248, I. 98-100, 119, 298-300. Įvairių įstaigų susirašinėjimas su LKP(b) CK dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų.

tų pirmininkai[63]. Kupiškio MVD AS viršininkas Ivanas Muravjovas pirmajam sekretoriui P. Grigėnui ir vykdomojo komiteto pirmininkui Bendoravičiui labai smulkiai aprašė, kas ką vogė trėmimo metu. Svėdasų vlsč. partorgas Baronas sau ir tėvui paėmė po bekoną ir du vežimus šieno, valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Staniulis - kiaulę ir telyčią, vykdomojo komiteto sekretorius Indriūnas iškeitė į geresnius savo gyvulius ir kėdes. Partorgas ir vykdomojo komiteto pirmininkas už degtinę dalijo pašarą savo giminėms ir pažįstamiems, vežėsi jo ir sau. Šimonių vlsč. vykdomojo komiteto pirmininkas Melinis sau pasiėmė visus reikiamus baldus, keitė kitiems blogas karves į geras ir t. t. MGB Subačiaus VP operatyvinis įgaliotinis kpt. Pylajevas iškeitė savo karvę, žemės ūkio komisijos pirmininkas Šulcas padarė tą patį, kaip ir paruošų įgaliotinis Grikienis bei vykdomojo komiteto pirmininkas Janonis. Dar šį tą išvardijęs, viršininkas savo raštą baigė taip: „Tokia pat padėtis ir kituose valsčiuose“. Beje, partijos apskrities komitetas nurodė viską, kas pasivogta, grąžinti; tai ir buvo padaryta — bent taip rašoma. Byloje yra anoniminis pranešimas apie Svėdasų vlsč. vykdomojo komiteto pirmininką, didelį mėgėją konfiskuoti turtą. Pranešimas baigiamas taip: „Jei ir toliau taip konfiskuos, tai jie sukvailės nuo samagono“[64]. Pagrobtas svetimas turtas neatnešė laimės, dauguma aktyvistų, ypač stribai, prisivogę tuoj pat beveik viską pragerdavo. Nuolat gėrė ne tik dėl partizanų baimės, bet ir norėdami užgniaužti sąžinės priekaištus.

LKP(b) CK, siekdamas bent kiek apmalšinti provincijos aktyvistų norus staigiai praturtėti apsivagiant trėmimų metu (tai kenkė sovietų valdžios įvaizdžiui; išgryninta sovietinė ideologija propagavo netgi tam tikrą asketizmą, kuris visiškai nesiderino su godžiu aktyvistų elgesiu), po truputį normino įvairius aktus trėmimų klausimais. 1949 m. kovo 22 d. buvo priimtas LSSR MT ir LKP(b) CK nutarimas, kaip turi būti tvarkomas ištremtųjų turtas. Jį tvarkyti pavesta vykdomiesiems komitetams ir

partijos komitetams. Kaimuose turtą turėjo aprašyti komisija, susidedanti iš valsčiaus įgaliotinio, apylinkės tarybos atstovo ir kolūkio ar varguomenės atstovo, o mieste — atstovai iš miesto, rajono tarybų ir namų valdybos[65]. Beje, šiame nutarime, kaip ir daugelyje panašių nutarimų, galima įžvelgti ne tik norą sunorminti tremiamųjų turto realizavimą, bet ir norą kuo daugiau žmonių įtraukti į nusikaltimo - tai yra trėmimų - vykdymą.

Partijos Kauno sr. komiteto pirmajam sekretoriui E. Ozarskiui MGB srities valdybos viršininkas Jakovas Sinicynas nuolat pranešinėjo apie nederamus komunistų veiksmus arba juos kompromituojančius duomenis. Vien apie partijos Jonavos r. komiteto darbuotojus viename 1951 m. pranešime rašoma, jog tas komitetas „labai užterštas". Pirmojo sekretoriaus Prano Lukoševičiaus brolis - buvęs šaulys, vokiečių laikais - policininkas, vėliau „banditavo" ir nors legalizavosi, tačiau liko rezervistu, todėl suimtas, o jo šeima ištremta. Partinio kabineto vedėjas N. Orlovas kilęs iš buožių, tėvas išbuožintas ir ištremtas. Žemės ūkio skyriaus vedėjas P. Tataris rėmė buožes, iš jų ėmė kyšius[66].

Apskritai čekistų turimi duomenys apie apskrities ir valsčiaus partinius veikėjus, reikia manyti, leisdavo tuos veikėjus šantažuoti, išsireikalauti įvairių materialinių gėrybių. Kita vertus, partiniai veikėjai savo ruožtu būdavo priversti „nematyti" čekistų blogų darbų ir net nusikaltimų.

Pokario metais retas žmogus, kad ir neteisingai nuskriaustas, drįsdavo ieškoti teisybės bet kurioje valdžios įstaigoje. Kartais tiesos ieškojimas trumpam baigdavosi žmogaus pergale, bet pasitaikius progai tie, kurių veiksmus žmogus skundė, sugebė-

63 Ibid., f. 494, ap. 494, b. 55,l. 63-67. Partijos Kretingos aps. komiteto gaunamųjų raštų byla.

64 Ibid., f. 1495, ap. 1495, b. 2, l. 10-12,15-16, 17. Partijos Kupiškio aps. komiteto skundų byla.

65 Ibid., f. 1771, ap. 190, b. 6,l. 17-20. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

66 LYA, f. 1, ap. 16, b. 410,l. 32, 35. LTSR MGB Kauno sr. valdybos pranešimai partijos komitetui.

davo jam dar labiau pakenkti, kartais jį net sunaikindavo. Tiesos visiškai negalėdavo surasti vadinamieji klasiniai priešai, kurių didžiąją dalį Lietuvoje sudarė buožės. Labai retais atvejais, ypač jei žmogus būdavo iš „socialiai artimos“ aplinkos, partijos komitetai priimdavo teisingus sprendimus. Vienas iš tų retų atvejų užfiksuotas Kalvarijos aps. M. Bartaškienė, sirgusi ir gulėjusi Juodelių mokykloje už lentinės mokytojų kambario sienos, 1950 m. pradžioje skundėsi Juozui (pirmajam sekretoriui Griciūnui?), kaip geram pažįstamam, dėl dviejų Juodelių mokytojų antisovietinio nusistatymo (jos mat nerengia sovietinių švenčių, neįrašo mokinių į pionierius, švenčia Kalėdas). Be to, jos muša vaikus, iš jų renka maisto duoklę ir t.t. Laiškas baigiamas taip: „Jei tirsite šį dalyką, tai prašau neminėti, kas parašė, nes aš ir taip, gyvendama kaime, jaučiuosi nejaukiai“. J. Griciūno rezoliucija buvo tokia: patikrinti neiššifravus pareiškėjos. Kitas sekretorius - Radzevičius po kurio laiko pranešė, kad daugelis išvardytų mokytojų nusižengimų nepasitvirtino, skundas rašytas iš keršto, nes pareiškėjai reikėjo kambario, kuriame gyveno mokytoja[67]. Deja, stalininiu laikotarpiu tokių nešališkų sprendimų partijos komitetai yra priėmę nedaug. Priimdami sprendimus jie dažniausiai vadovaudavosi marksizmo dogmomis ir vadinamąja „klasių kovos“ teorija.

NERAŠTINGŲJŲ PARTIJA. Vienas Lietuvos komunistų partijos trūkumų buvo tas, kad į ją daugiausia stojo mažaraščiai ar net beraščiai asmenys, neturintys tvirtos pasaulėžiūros, neretai kankinami nevisavertiškumo komplekso ir net kerštaujantys kaimynams ar pažįstamiems. Blaiviai mąstantiems Lietuvos žmonėms komunistinė ideologija, neigusi krikščioniškas tiesas, buvo nepriimtina. Be to, jie matė, kad komunistų žodžiai skiriasi nuo darbų, kad svarbiausias jų tikslas — pavergti šalį ir ją surusinti. Lietuvos komunistų partija per visą stalininį laikotarpį stokojo intelekto ir šiek tiek atsigavo tik po Stalino mirties, kai dažniausiai vedami karjeristinių sumetimų į partiją įstojo nemažai inteligentų.

Dėl šiek tiek raštingesnių komunistų trūkumo iškildavo įvairiausių netikėtumų. A. Sniečkus 1947 m. pabaigoje rašė VKP(b) CK sekretoriui A. Kuznecovui, kad vykdydami VKP(b) CK tų metų spalio 30 d. nutarimą atrinkti į MGB iš Lietuvos 5 komunistus, turinčius aukštąjį išsilavinimą, partinio, sovietinio ar ūkinio darbo patirtį bei sveikus, sugebėjo atrinkti tik du, ir abu rusus. Prašė sumažinti reikalavimus, ypač dėl išsilavinimo [68].

Dar ir 1951 m., praėjus 6 metams po Lietuvos reokupacijos, šalį valdė labai žemo išsilavinimo žmonės, nors ir buvo imtasi žygių sudaryti šiek tiek raštingesnių saviškių sluoksnį (įvairūs kursai, supaprastintos vidurinio ir aukštojo mokslo programos ir kt.). Tais metais iš 2137 respublikos vadovaujančiųjų sovietinių ir partinių darbuotojų tik 78, arba mažiau kaip 4 proc., turėjo aukštąjį išsilavinimą, 673, arba 30 proc. - tik pradinį, tarp jų 194 partijos rajonų ir miestų komitetų instruktoriai[69]. Be jau minėtų priežasčių, tuometinių Lietuvą valdžiusių funkcionierių išsilavinimo lygis buvo žemas dar ir dėl kitų priežasčių. Pirma, komunistai gana atsainiai, net priešiškai žiūrėjo į inteligentus jau nuo 1917-ųjų spalio perversmo laikų, nors jam ir vadovavo inteligentai. Niekinamas požiūris į „supuvusią inteligentiją“ iš Rusijos buvo perkeltas į Lietuvą. Antra, neturėdami daug juos palaikančių šalininkų, komunistai neturėjo iš ko rinktis. Trečia, visas komunistų partijos dėmesys buvo sutelktas į pasipriešinimo okupacijai užgniaužimą, todėl kitiems reikalams likdavo nedaug laiko ir pinigų. Daug pastangų reikėjo ir karo sugriautam ūkiui atstatyti.

67 Ibid., f. 2468, ap. 2468/1, b. 26, l. 8-11. Partijos Kalvarijos aps. komiteto skundų byla.

68 Ibid., f. 1771, ap. 10, b. 279,l. 76. LTSR MGB vadovybės ir jos padalinių pažymos, laiškai LKP(b) CK.

69 Ibid., ap. 108, b. 1,l. 9-10. Susirašinėjimas su VKP(b) CK ir TSRS MT įvairiais klausimais.

Nieko nuostabaus, kad partijos Raseinių aps. komiteto pirmasis sekretorius Teofilis Mončiunskas viename plenume guodėsi, jog 1947 m. iš jų apskrityje į partiją priimtų 92 žmonių 78 buvo „ypatingai žemo politinio lygio“[70]. Galima teigti, kad jie buvo ne tik „ypatingai žemo politinio lygio“, bet ir apskritai beraščiai ar geriausiu atveju pusiau beraščiai. Likusiųjų 14 lygis tikriausiai buvo irgi menkas, išskyrus gal tik iš Rusijos atvykusius komunistus, tarp kurių vidurinį ir net aukštąjį išsilavinimą įgijusiųjų procentas buvo daug didesnis negu lietuvių komunistų. Menko išsilavinimo žmonės ėjo ir vadovaujančias partines pareigas. Iš 468 Marijampolės aps. nomenklatūrinių darbuotojų 15 turėjo aukštąjį išsilavinimą, 13 - nebaigtą aukštąjį, 72 - vidurinį, 81 - nebaigtą vidurinį ir net 287 - tik pradinį išsilavinimą[71].

Antai partijos Kauno aps. komiteto nomenklatūroje 1947 m. buvo 551 pareigybė, iš jų 182 pareigybes ėjo partijos nariai, t. y. jie sudarė apie 30 proc. Iš jų tik 12 turėjo aukštąjį išsilavinimą, 18 - nebaigtą aukštąjį, 114 - vidurinį, 250 - nebaigtą vidurinį ir 157 - pradinį išsilavinimą[72].

1948 m. sausio 1 d. LKP(b) CK nomenklatūrai priklausė 369 CK darbuotojai, iš jų tik 6 buvo baigę aukštąsias mokyklas. Apskritai iš CK nomenklatūrai priklausiusių 3254 pareigybių tuo metu per 19 proc. jas ėjusių darbuotojų turėjo aukštąjį ir nebaigtą aukštąjį išsilavinimą, 52,3 proc. buvo baigę vidurinį ir nebaigtą vidurinį mokslą, 28,6 proc. - pradinį. Iš partijos miestų ir apskričių nomenklatūrai priklausiusių darbuotojų tokį išsilavinimą turėjo atitinkamai 10, 45,3 ir 44,7 proc. žmonių[73].

1948-1949 m. vidurinį ir didesnį išsilavinimą buvo įgiję apie 10-15 proc. komunistų, iš jų daugiausia rusai. 1948 m. Biržų aps. iš 177 komunistų 8 turėjo aukštąjį, 22 - vidurinį išsilavinimą[74]. Kiek raštingesni buvo Marijampolės aps. komunistai. 1948 m. pabaigoje tarp 344 šios apskrities partijos narių aukštąjį išsilavinimą turėjo 7 (2,8 proc.), nebaigtą aukštąjį - 4 (1,8 proc.),

vidurinį - 56 (16 proc.), nebaigtą vidurinį - 113 (32 proc.), pradinį - 164 (47,4 proc.) žmonių[75]. Partijos Joniškio aps. komitetas 1950 m. vasarą LKP(b) CK pranešė, jog apskrityje yra tik vienas komunistas - laikraščio redaktorius žydas E. Vaserdamas - turintis aukštąjį išsilavinimą[76].

1951 m. iš 94 partijos rajonų komitetų pirmųjų sekretorių (įskaitant miestų rajonų sekretorius) tik du buvo įgiję aukštąjį išsilavinimą (vienas iš jų buvo baigęs aukštąją partinę mokyklą). Iš 358 rajonų komitetų skyrių vedėjų aukštąjį išsilavinimą turėjo 15. Tuo metu iš 160 rajonų ir miestų vykdomųjų komitetų pirmininkų aukštojo išsilavinimo neturėjo nė vienas[77].

Komunistų partijos vadovybė ėmė ryžtingai „kovoti" su savo partijos narių neraštingumu. 1950 m. pradžioje LKP(b) CK VI plenume buvo nurodyta per metus likviduoti partijos narių neraštingumą lankant vakarines mokyklas ir organizuoti mažai raštingų komunistų mokymą[78]. Kaip įprasta, labai paviršutiniškai, šio bei to pamokius, tai ir buvo padaryta. Po kurio laiko išdalyti tam tikro mokslo baigimo pažymėjimai padėtį nelabai pagerino - partiniai darbuotojai ir toliau liko mažai raštingi.

VKP(b) CK, be abejo, pastebėjo itin prastą lietuvių komunistų kokybę, jų žemą išsilavinimą, todėl net buvo priėmęs nutarimą „Dėl Lietuvos komunistų partijos augimo ir darbo su partijos

70 Ibid., ap. 10, b. 33,l. 355. LKP(b) CK XV plenumo stenograma.
71 Ibid., f. 1186, ap. 3, b. 43, l. 22. Partijos Marijampolės aps. komiteto 1948 m. darbo ataskaita.
72 Ibid., f. 2785, ap. 2785, b. 143,l. 3. Partijos Kauno aps. komiteto kadrų byla.
73 Ibid., ap. 11, b. 214,l. 165. LKP(b) CK ataskaitos VKP(b) CK.
74 Ibid., b. 355, l. 27. Ataskaitos, pažymos, informacijos LKP(b) CK.
75 Ibid., f. 1186, ap. 3, b. 43,l. 2. Partijos Marijampolės aps. komiteto ataskaitos.
76 Ibid., f. 1468, ap. 1468/8, b. 24, l. 199. Partijos Joniškio aps. komiteto dokumentų byla.
77 Ibid., f. 1771, ap. 108, b. 1,l. 17. Susirašinėjimas su VKP(b) CK ir TSRS MT įvairiais klausimais.
78 Ibid., ap. 90, b. 1,l. 27. LKP(b) CK VI plenumo protokolas.

kandidatais“, kuris buvo svarstomas 1952 m. gruodžio 11—12 d. vykusiame LKP(b) CK II plenume. Jame pritarta reikalavimui siekti ne kiekybės, o kokybės, padidinti budrumą priimant į partiją ir atsižvelgti į kitus Maskvos reikalavimus[79].

KOMUNISTŲ PRIVILEGIJOS. Komunistų vadai, deklaruodami aukštus idėjinius siekius, neužmiršdavo pasirūpinti ir materialinėmis paskatomis sau bei kitiems partiniams funkcionieriams. Vien buvimas partijoje daugumai jos narių iki pat Sovietų Sąjungos sugriuvimo 1991 m. garantavo nenutrūkstamą karjerą, dažniausiai nepelnytą. Daugumai pusiau beraščių, reikiamų dalykinių savybių neturinčių funkcionierių tvirtai laikytis tam tikruose postuose padėjo partinis bilietas. Labiausiai buvo pabrėžiamos ne žmogaus dalykinės savybės, o atsidavimas partijai ir sovietų valdžiai. Buvo nurodoma tausoti partijos narius. 1947 m. vasarą LKP(b) CK kadrų sekretorius D. Šupikovas partijos Kėdainių aps. komitetui rašė: „Tais atvejais, kai komunistas nesusidoroja su kuriuo nors darbu, reikia jį perkelti į kitą, atitinkantį jo jėgas ir sugebėjimus“[80]. Iš tikrųjų buvo kitaip, nes dažniausiai tą, kurį tarsi turėdavo pašalinti ar pažeminti pareigomis, nebūdavo kuo pakeisti, todėl du panašaus lygio partiečius tik sukeisdavo vietomis. Beje, minėtą raštą D. Šupikovas parašė po to, kai vienas kitas rusas pareiškė norą išvykti iš Lietuvos. Atvykę į palyginti turtingą kraštą, tačiau susidūrę su jo gyventojų priešiškumu ir net ginkluotu pasipriešinimu, kai kurie jų, matyt, neišlaikydavo įtampos ir norėdavo grįžti ten, kur gyveno.

Partijos narius stengtasi apsaugoti nuo teisminio persekiojimo, pavedant partijos komitetams spręsti, ar „idėjos draugą“ jau metas sodinti į kalėjimą. 1950 m. gegužės 9 d. LSSR prokuroras G. Bacharovas visų miestų, apskričių ir rajonų prokurorams išsiuntinėjo raštą Nr. 3/1163s, kuriame nurodė, kad partijos narys gali būti suimtas tik po to, kai tas klausimas bus suderintas su partijos pirmuoju sekretoriumi, o patraukus teisminėn atsakomybėn apie tai turi būti informuotos partinės institucijos. Sutikimas leisti suimti turi būti raštiškas[81]. Draudimas be parti-

nės institucijos žinios suimti partijos narį galiojo ir anksčiau, tačiau, matyt, nebuvo aiškiai suformuluotas ir prokuratūra ne visada į tai atsižvelgdavo. Partijos Kauno aps. komiteto pirmasis sekretorius V. Pletkus 1948 m. balandžio 8 d. rašte tuometiniam LSSR prokurorui D. Salinui prašė iki teismo iš daboklės paleisti buvusį Babtų vykdomojo komiteto pirmininką M. Markiną, kuris buvo sužeidęs žmogų. Jis rašė: „Remiantis VKP(b) CK nurodymais, pirmiausia komunisto likimą turi spręsti pati partinė institucija, ir mūsų sankcija [teisėtvarkos] organams turi būti būtina". Mat M. Markinas buvo suimtas negavus partijos apskrities komiteto sutikimo [82]. Partijos komitetai savo teise - duoti ar neduoti leidimą suimti partijos narį - naudodavosi, matyt, turėdami įvairių sumetimų, tarp kurių svarbūs buvo ir asmeniniai ryšiai. SSRS finansų ministerijos vyriausiasis kontrolierius 1948 m. birželio 19 d. rašė į LKP(b) CK D. Šupikovui (kopija - partijos Panevėžio aps. komiteto sekretoriui) apie tai, jog Ramygalos vlsč. vykdomojo komiteto pirmininkas Janulis išeikvojo per 22 tūkst. rb, bet prokuratūra jo negali patraukti baudžiamojon atsakomybėn, nes to daryti neleidžia partijos apskrities komitetas. Matyt, po šio rašto procesui pajudėjus, Janulis liepos viduryje nusišovė[83].

Taigi tam tikrą valdžios globą jautė kiekvienas partijos narys, dėl to jie dažniau nei kiti žmonės galėdavo pažeisti įstatymus nebijodami būti teisiami ar nuolat balansuoti ant leistinumo ir neleistinumo ribos. Vis dėlto labiausiai rūpintasi ne eiliniais partijos nariais, o partiniais funkcionieriais, valdininkais.

79 Ibid., ap. 131, b. 44,l. 1- 2. LKP(b) CK II plenumo protokolas, so Ibid., f. 749, ap. 749, b. 56,l. 59. Partijos Kėdainių aps. komiteto byla.
81 Ibid., f. 1468, ap. 1468/8, b. 18, l. 3-4. Partijos Joniškio aps. komiteto gaunamųjų raštų byla.
82 Ibid., f. 2785, ap. 2785, b. 144, l. 18. Partijos Kauno aps. komiteto susirašinėjimas su LTSR MVD ir MGB tarybinio teisėtumo klausimais.
83 Ibid., f. 801, ap. 4, b. 51,l. 37. MVD ir MGB Panevėžio AS pranešimai apie susikompromitavusius asmenis.

Partinės ir kitokios nomenklatūros privilegijos buvo užprogramuotos jau kortelių sistemoje, kuri įvesta pokario suirutės metais (kortelių sistema SSRS gyvavo iki 1947 m). Turintis kortelę žmogus gaudavo daugmaž garantuotą maisto davinį, be to, daug pigesnį negu laisvai parduodamų prekių. Kainų skirtumas prekes perkant su kortelėmis ir turguje skyrėsi beveik 10 kartų. Kortelės buvo kelių rūšių, nuo jų kategorijos priklausė prekių kiekis bei asortimentas. Aukštesnio lygio kortelės pirmiausia buvo skiriamos partiniams funkcionieriams. Kiek ir kokių kortelių jiems skirti, spręsdavo LKP(b) CK. Partijos Ukmergės aps. komitetas 1945 m. vasarą rašė prekybos liaudies komisarui Vladui Augustinaičiui, kad vadovaujantiems miesto ir apskrities darbuotojams gauta 80 I, II ir III kategorijų kortelių. Valsčių aktyvui gauta 156 „rajonų aktyvo“ kortelės, t. y. vienam valsčiui po 8-9 korteles, o ne po 13, kaip numatyta LKP(b) CK nutarime[84].

Be įprastų kortelių (kurios taip pat buvo skirstomos į kelias grupes), respublikos nomenklatūrai 1946 m. gruodžio mėn. buvo išdalytą 2478 I kategorijos, 4706 - II kategorijos ir 8220 - III kategorijos kortelių (kiekvienai kategorijai buvo skiriami skirtingi produktai ir jų kiekiai). Be atlyginimų, privilegijuotų kortelių, LKP(b) CK ir LSSR MT nutarimu vadovaujantiems respublikos darbuotojams buvo skiriama 200, 300, 500, 750, 1000 ir 1500 rb vieno mėnesio limitai nemokamai prekėms įsigyti. Vilniuje 1500 rb limitą turėjo 6 žmonės, 1000 rb - 2, 500 rb - 77, 300 rb - 212, 200 rb - 281. Šiuos nemokamus limitus prekėmis aprūpinti buvo įsteigtos uždaros specialios „Rūtos“ parduotuvės[85].

Buvo masiškai praktikuojamos ir įvairios kitos formos papildomai gauti pigių prekių. 1945 m. partijos Alytaus aps. komitetas, rengdamasis apskrities moterų suvažiavimui, priėmė nutarimą, kuriame buvo ir toks punktas (kalba netaisyta): „Prašyti LKP(b) Centro Komitetą duoti įsakymą Prekybos komisariatui pagal galimybę atleisti delegatėms pramoninių prekių sumoje

150-200 rb kiekvienai delegatei, politinio atsiskaitymo sąskaiton“ [86]. Taip buvo daroma visose apskrityse per kiekvieną reikšmingesnį renginį.

Nemokamas gero maisto dalijimas tuo metu, kai dauguma gyveno labai vargingai, buvo toks akivaizdžiai įžūlus, kad LKP(b) CK ir LSSR MT priėmė nutarimą Nr. 169s, kuriame, remdamiesi SSRS MT ir LKP(b) CK nutarimu, nuo 1948 m. sausio 1 d. atšaukė tą nemokamą produktų dalijimą. Vietoj to buvo įvesti atlyginimų „priedai“, iš tikrųjų atlyginimai padidinti 2,5-3 kartus (partijos apskričių komitetų pirmųjų sekretorių atlyginimus padidinus 2 kartus, vietoj 1400 rb jie gaudavo 2800 rb, o A. Sniečkus vietoj 2 tūkst. rb — 6 tūkst. rb ir t. t.)[87].

LKP(b) CK buvo įteisinęs ir vienkartinę piniginę paramą. Partijos Rokiškio aps. komiteto biuras 1947 m. pabaigoje priėmė nutarimą „Dėl vienkartinės piniginės paramos suteikimo partijos Rokiškio komiteto darbuotojams“. Jame rašoma, kad, remiantis CK biuro nutarimu dėl tokios paramos suteikimo atsakingiems komitetų darbuotojams, nutarta toje apskrityje paskirstyti 6500 rb 16 žmonių, kiekvienam skiriant nuo 300 iki 500 rb[88].

Vienas iš komunistų sugalvotų būdų valdyti šalį, visus svarbiausius postus paskiriant saviems žmonėms, buvo nomenklatūrinių darbuotojų institucijos sukūrimas. Buvo CK, apskričių (nuo 1950 m. - rajonų) ir net valsčių (iki 1950 m.) nomenklatūros. Į nomenklatūrą, ją pamažu plečiant, įtrauktos beveik visos reikšmingesnės pareigos. Kiekvieną į nomenklatūrines pareigas

84 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 160, l. 83. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos apskričių komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.
85 Ibid., f. K-8, ap. 3, s. v. 3 (iš Maskvos parvežti mikrofilmai).
86 Ibid., f. 1308, ap. 1, b. 1,l. 152. Partijos Alytaus aps. komiteto posėdžių protokolai.
87 Ibid., f. 1771, ap. 190, b. 5,l. 190. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.
88 Ibid., f. 331, ap. 331/2, b. 2, l. 224. Partijos Rokiškio aps. komiteto biuro posėdžių byla.

numatytą kandidatą tvirtindavo atitinkami partijos komitetų biurai, todėl buvo galima veiksmingai kontroliuoti savų žmonių paskyrimą į visus vadovaujančius postus.

LKP(b) CK nomenklatūroje 1948 m. sausio 1 d. buvo 3254 pareigybės. Komunistų partijos nariai joje sudarė 88,3 proc., apskričių ir miestų nomenklatūroje — 36,8 proc. LKP(b) CK nomenklatūroje tuo metu buvo 43,3 proc. lietuvių, 44,2 proc. rusų, 12,5 proc. kitų. Apskričių ir miestų nomenklatūroje minėtų tautybių žmonės sudarė atitinkamai 65,7, 21,6 ir 12,7 proc.[89]

Ne visi partijos nariai gaudavo nomenklatūrines pareigas, tačiau jų procentas, ypač tarp turinčių aukštus postus, buvo labai didelis. 1948 m. buvo apie 20 tūkst. partijos narių, t. y. jie sudarė apie 0,7 proc. Lietuvos gyventojų. Tarkime, Marijampolės aps. tų metų pabaigoje iš 478 nomenklatūrinių pareigų 151, arba per 30 proc., ėjo komunistų partijos nariai. Trūkstant išsilavinusių partiečių, į tam tikras nomenklatūrines pareigas vis tiek būdavo skiriami komunistams kuo palankesni žmonės, o tokių daugiau buvo tarp menko išsilavinimo žmonių.

Tačiau buvimas nomenklatūroje stalininiu laikotarpiu dar nevisiškai garantavo ramų ir sotų gyvenimą (jis nomenklatūrininkams atėjo po Stalino mirties). Bet kuriuo metu ir dėl įvairių priežasčių nomenklatūrininką galėjo iš pareigų pašalinti, ypač jei tas pareigas einantis asmuo buvo nepartinis. Antai Alytaus aps. 1947 m. buvo pakeista 70 proc. nomenklatūrinių darbuotojų, Ukmergės aps. - net 77 proc.; aiškinta tuo, kad turi būti iškeliami nauji kadrai, trūksta patirties parenkant kadrus. Iš tikrųjų daug darbų sužlugdė naujosios valdžios iškelti beraščiai, be to, pati komunistinė sistema neretai neleisdavo žmonėms normaliai dirbti, būdavo ieškoma kaltųjų, nuolat keičiami vadovai (plačiau apie nomenklatūrininkus - skyriuje „Kadrų valymai ir naujų kadrų rengimas“).

Dar tebevykstant Antrajam pasauliniam karui, buvo pasirūpinta, kad partijos komitetų darbuotojai nepatektų į frontą. 1909—1926 m. gimusiems vyrams mobilizacija buvo atidėta iki

karo pabaigos. Kartu su specialistais, gydytojais, dėstytojais, mokslininkais, dviejų paskutinių kursų studentais mobilizacijos išvengė ir atsakingi partiniai, sovietiniai, komjaunimo bei profesinių sąjungų darbuotojai[90].

KOMUNISTŲ TARPUSAVIO NESUTARIMAI. Didesnių ar mažesnių nesutarimų kildavo dėl įvairių dalykų, bet daugiausia dėl asmeninių ambicijų. Kilus didesniems nesutarimams, įsikišdavo LKP(b) CK. Ypač griežtas ir negailestingas tokiais atvejais būdavo A. Sniečkus; jis reikalaudavo užmiršti asmeninius reikalus ir be jokių išlygų vykdyti oficialią „partijos liniją".

Šiokių tokių nesutarimų kildavo tarp skirtingų tautybių komunistų, ypač tarp lietuvių ir rusų. Juose būta ir tautinio turinio. Vis dėlto svarbiausia nesutarimų priežastis buvo konkurencija dėl geriau apmokamų, daugiau privilegijų teikiančių postų, kurių nemažą dalį buvo užėmę rusai. Jie buvo nepakantūs mažiausiam nukrypimui nuo „teisingo kurso", buvo aršūs staliniečiai ir kartais puldavo net ortodoksinius lietuvius komunistus už protingesnius, įžvalgesnius jų poelgius. 1946 m. LKP(b) CK IX plenumo metu partijos Šiaulių m. komiteto antrasis sekretorius Jekateriničevas puolė K. Preikšą, tuo metu LKP(b) CK sekretorių, pas kurį esą „radęs prieglaudą" žinomas kraštotyrininkas ir visuomenės veikėjas Peliksas Bugailiškis, prieš tai už bendradarbiavimą su vokiečiais pašalintas iš muziejaus direktoriaus pareigų[91].

Partijos Telšių aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Baščiulis savo 1947 m. ataskaitoje LKP(b) CK rašė, jog antrasis sekretorius Glachovas elgiasi kaip stebėtojas, opių klausimų nekelia, bendrauja su girtuokliais rusais tarnautojais ir kartu su jais girtauja[92].

89 Ibid., ap. 11, b. 214,l. 137, 165. LKP(b) CK ataskaitos VKP(b) CK.

90 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 1, l. 3-4. Direktyviniai LKP(b) CK nurodymai ir kt. dokumentai.

91 Ibid., f. 1771, ap. 9, b. 4,l. 50. LKP(b) CK IX plenumo stenograma.

92 Ibid., f. 1203, ap. 17, b. 3,l. 123-126. LKP(b) CK nurodymai dėl kovos su banditizmu ir kt. klausimais.

Kai kurie partijos komitetai stengdavosi neleisti, kad kuriame nors ideologiniame ar ūkiniame objekte dirbtų vien lietuviai. Partijos Kėdainių aps. komiteto kadrų skyriaus vedėjo pavaduotoja Sizova 1947 m. nusiuntė į LKP(b) CK Kadrų skyrių tokį pageidavimą: „[...] Kėdainių komiteto kadrų skyrius rekomenduoja drg. Aleksejevą direktoriaus pavaduotoju politiniams reikalams Baisogalos tarybiniame ūkyje, kur direktoriumi dirba lietuvis. Drg. Sudeiką, šiuo metu dirbantį šiame tarybiniame ūkyje direktoriaus pavaduotoju politiniams reikalams, pasiųsti į kitą tarybinį ūkį, kur direktoriumi dirba draugas rusas“[93].

Kartais, kai iš Sovietų Sąjungos atsiųsti partijos sekretoriai kuo nors neįtikdavo, būdavo drįstama juos pašalinti (tai padaryti nebūdavo lengva, nes daugelyje komitetų biurų rusai paprastai turėdavo 1-2 žmonių persvarą), plenumuose jų netvirtinant. Pavyzdžiui, 1948 m. Utenoje už per didelį sukčiavimą ir kitus nešvarius darbus nebuvo išrinktas antruoju sekretoriumi Guliajevas, o partijos Biržų aps. komiteto antrasis sekretorius I. Čečiurovas pašalintas todėl, kad vieną tremiamąją perspėjo apie būsimą trėmimą, o savo meilužę - apie tai, jog ja domisi MGB, ir patarė jai iš Biržų pasitraukti[94].

Tuo pačiu stengdavosi atsilyginti ir kai kurie partijos antrieji sekretoriai. 1946 m. rudenį partijos Alytaus aps. komiteto antrasis sekretorius N. Mironovas nusiuntė pranešimą A. Sniečkui ir V. Ščerbakovui apie „didelę politinę klaidą“, kurią neva padarė kalbėdamas mokytojų konferencijoje pirmasis sekretorius P. Purlys ir apie kurią jam pranešė komjaunimo sekretorius Dagilis. Po Dagilio pranešimo, kuriame šis ragino auklėti jaunimą komunizmo dvasia, P. Purlys pasakė: „[...] mes iki komunizmo dar nenuėjome, komunizmas mums dar tolimas ir mes dar teisingai jo neįsivaizduojame“. Anot N. Mironovo, tai „antitarybinis pasisakymas“[95]. Daugumos partinių funkcionierių mąstymas buvo taip sustabarėjęs, kad jie kenkimą ir klaidas matydavo ten, kur jų iš tikrųjų nebuvo. Po kurio laiko P. Purlys iš Alytaus bu-

vo perkeltas į Anykščius, bet tai padaryta tikriausiai todėl, kad jis nesugebėjo nuslopinti galingo antisovietinio pasipriešinimo toje apskrityje.

Tačiau didžiausi nesutarimai Stalino valdymo metais Lietuvoje buvo kilę tarp A. Sniečkaus ir J. Paleckio, iš dalies ir M. Gedvilo. Pirmasis visą laiką atstovavo ortodoksiniam marksizmui, ne tik žodžiais, bet ir darbais rėmė visus Maskvos nurodymus ir net užgaidas, nors jos būdavo lietuvių tautai labai žalingos. Neretai ir pats inicijavo dideles represijas, nuolat prašė atsiųsti daugiau kariuomenės ar leisti daugiau ištremti. Jis aktyviai vadovavo kadrų „valymui", atkakliai siekė suvaryti valstiečius į kolūkius. Apskritai nebuvo tokio blogo darbo, prie kurio jis nebūtų energingai ir veikliai prisidėjęs. Tas žmogus, įtikėjęs marksizmo dogmomis, šlavė nuo kelio viską, kas trukdė įsigalėti sovietinei sistemai. A. Sniečkaus kalbose, kurias jis pasakė LKP(b) CK plenumuose ir partijos suvažiavimuose, sunku rasti bent krislelį gyvos žmogiškos minties. Visos jo to laikotarpio kalbos (nors ir padėjėjų rašytos, tačiau jo aprobuotos) kupinos marksistinio obskurantizmo, mintys jose tarsi nurašytos iš „Trumpojo VKP(b) istorijos kurso".

Daug sudėtingesnė asmenybė buvo J. Paleckis.

A. Sniečkus tikriausiai gali būti tik istorikų tyrinėjimo objektu, o J. Paleckis būtų įdomus ne tik istorikams, bet ir menininkams. Būdamas gana jausmingas, jis sunkiai tilpo į dogmatinės komunistinės ideologijos brėžiamas ribas. Ką nors gera jis yra padaręs tik peržengdamas tas ribas.

1946 m. lapkričio 22-24 d. vykusiame LKP(b) CK XI plenume apie J. Paleckį A. Sniečkus kalbėjo du kartus — pagrindiniame

93 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 164,l. 56. Partijos Kėdainių aps. komiteto susirašinėjimo byla.

94 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 248, l. 150-160, 183-190. Įvairių įstaigų susirašinėjimas su LKP(b) CK dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų, jų tyrimo.

95 Ibid., f. 1308, ap. 2, b. 9,l. 56-58. Partijos Alytaus aps. komiteto byla.

pranešime ir sakydamas baigiamąją kalbą. J. Paleckio išsakytos svarbiausios mintys buvo tokios. „Mes nebūtume komunistai, jei netikėtume galimybe perauklėti žmogų“. Jei žmogus nėra principingas sovietų valdžios priešas, jo nereikėtų atstumti. Dažnai žmonės iš darbo atleidžiami vien norint apsidrausti, vadovaujantis jų anketiniais duomenimis. Nauji į respubliką atvykę kadrai nežino respublikos specifikos, praeities, linkę visus įtarinėti. Vidutiniajam valstiečiui, o kartais ir varguoliui reikia parodyti, kad buožės gyvenimas nėra saldus. A. Sniečkus savo pranešime išvardijo, jo nuomone, J. Paleckio padarytas klaidas — dėl vidutiniojo valstiečio (pasak A. Sniečkaus, 20-30 ha ūkis - irgi buožinis, tai priklauso nuo žemės vertės), dėl perauklėjimo išpūtimo, dėl „nulietuvinimo“ ir kt. Tarp kitko, aiškindamas sovietų valdžios silpnus pirmuosius žingsnius, A. Sniečkus sakė: „Juk kai mes pradėjome sudarinėti tarybinius organus, jie iš tikrųjų buvo silpni. Kiek mūsų atvažiavo? Keli šimtai lietuvių, paskui gavome iš divizijos, o prieš mus buvo rengiama armija vokiečių okupacijos metais“. Pasak A. Sniečkaus, VKP(b) CK 1946 m. spalio 5 d. nutarimas rodo būdą, kaip įtvirtinti socializmą Lietuvoje. Kaip didžiausia klaida šiame nutarime įvardyta tai, jog nesimokoma klasių kovos įstatymų. Reikia pulti buožę, mokytis marksizmo, sustiprinti kovą prieš keliaklupsčiavimą praeičiai[96].

J. Paleckis aktyviai dalyvavo partizanų amnestijos akcijose. Jos, matyt, atitiko ne tik jo žmonišką požiūrį į pasipriešinimo problemų sprendimą, bet ir idėjinio komunisto norą mažinti sovietų valdžios priešų gretas. 1947 m. kovo mėn. J. Paleckis, kaip LSSR AT Prezidiumo pirmininkas, paskelbė paaiškinimą, kad galioja LSSR vyriausybės 1945 m. paskelbta amnestija „banditams“. Jame buvo rašoma, jog atėjusiems ir atgailaujantiems partizanams bus atleistos kaltės, o likę miške žus. Jų giminių lauks „amžina gėda kaip liaudžiai priešiškų veiksmų bendrininkų [...]. Jei priešas nepasiduoda - jis sunaikinamas“. J. Paleckis priminė, kad nors amnestija galioja, tačiau ji ne amžina[97]. Beje,

amnestija galiojo net ir pasibaigus organizuotam pasipriešinimui, iki 1956 m., kai jau buvo belikęs vienas kitas partizanas ir nelegalas. Tačiau visomis skelbtomis amnestijomis po 1945 m. buvo sunku pasinaudoti tiems, kurie norėjo garbingai pasitraukti iš kovos, nes reikalauta išduoti kovos draugus ir rėmėjus.

J. Paleckiui išdėsčius savo nuomonę apie kai kurias to meto aktualijas bei kai kuriuos principinius klausimus, ypač karštos diskusijos kilo LKP(b) CK VII plenume, kuris vyko 1950 m. lapkričio 16-19 d.

Pagrindinėje kalboje plenumo dalyviams A. Sniečkus dėstė tokias mintis: „Priešas sumuštas, bet jo liekanos, matydamos, kad yra pasmerktos, desperatiškai stengiasi kenkti, daryti nemalonumus tarybų valdžiai“, todėl reikia bolševikinio budrumo. Pasak jo, didelių ideologinių klaidų padarė J. Paleckis ir M. Gedvilas. LKP(b) CK XI plenume J. Paleckis pasisakė prieš „formalų biurokratinį“ požiūrį į kadrų išvalymą („Tas buvo šaulys, tas gavo ordiną ir t. t.“). Teigė, jog be buržuazinių specialistų nebūtų atstatyta šalis. Gavo atkirtį, prisipažino klydęs, bet dabar vėl gina mokslinės literatūros leidykloje dirbusius liaudies priešus su Broniumi Vaitekūnu priešakyje. Tremiant buožes, susilaikė nuo tos priemonės įvertinimo, visą dėmesį buvo sutelkęs į atskirų asmenų gynimą. Padidinus žemės mokestį, kalbėjo, kad tai sunaikins valstiečius. A. Sniečkus pabrėžė, jog M. Gedvilas niekada nepasisakė prieš J. Paleckį; esą jis klaidingai teigia, jog klasių kova respublikoje silpnėja. Abu teigia, jog Vilniaus krašte nėra lenkų, yra tik sulenkinti lietuviai. Abu kaltina partinę organizaciją persistengus. Jų klaidos kyla iš to, kad jie nepritaria partijos linijai dėl buožių[98].

96 Ibid., ap. 9, b. 17, l. 342-347, 362-367, 485. LKP(b) CK XI plenumo stenograma.

97 Ibid., ap. 10, b. 237,l. 1- 3. LTSR AT Prezidiumo, LKP(b) CK direktyvos kovos su pogrindžiu klausimais.

98 Ibid., ap. 90, b. 19,l. 52-57. LKP(b) CK VII plenumo protokolas.

LKP(b) CK VIII plenumo, kuris vyko 1950 m. lapkričio 16 d., baigiamojoje kalboje A. Sniečkus beveik ištisai vardijo J. Paleckio „paklydimus“*. Pasak jo, buržuaziniai nacionalistai yra ne vien „banditai“, kaip kad klaidingai mano J. Paleckis. Užsienyje esantys buržuaziniai veikėjai netgi pareiškė, kad nacionalistai atsisakytų teroro ir orientuotųsi į kadrų išsaugojimą. Nacionalizmas palietė net J. Paleckį ir M. Gedvilą. ,,VKP(b) CK [...] padėjo, pasitikėjo, mokė, taisydavo“, bet J. Paleckis ir M. Gedvilas to nenori suprasti. Jie „keliaklupsčiauja prieš kai kurias inteligentų grupes, turinčias nacionalistinio atspalvio“, ir pan.

Kaip minėta, J. Paleckis tame plenume kalbėjo tris kartus. Iš pradžių jis pasveikino kolūkių įkūrimą kaip didžiausią laimėjimą, bet kartu pasakė, kad kai kur, pavyzdžiui, Kretingos aps., už darbadienį žmonės gavo tik po 700 g dirsių, o Veisiejuose net badauja. Teigė, jog visur vyrauja grynas administravimas, svarbiausia poveikio priemonė - įvairios bausmės. Tik įsikėlę į gyvenvietes valstiečiai taps tikrais kolūkiečiais. Partizanus vadino „žvėrimis banditas“. Dėkojo partijai, kuri po įvairių oportunistinių jo klaidžiojimų juo pasitikėjo 1940 m. Prisipažino, kad mažai puolė nacionalistus, knygoje apie 16-ąją diviziją nedaug rašė apie partiją. Jei kultūrininkai V. Drazdauskas, B. Vaitekūnas ir kt. nuteisti - vadinasi, jie kalti. Yra kreipęsis į P. Kapralovą, S. Grimovičių, kad jų byloje būtų viskas detaliai patikrinta, priimti teisingi sprendimai. Prisipažino esąs gailestingas „kartais ir ten, kur to nereikia“. Teisindamasis dėl praeities idealizavimo sakė, jog dar neturima aiškaus jos vertinimo.

Po to, kai partijos Alytaus aps. komiteto pirmasis sekretorius Kazimieras Lydis plenumo dalyviams pareiškė, kad jis 1945 m. dalyvavo ištremiant Lietuvos kariuomenės plk. Gaškerio šeimą (vokiečių kilmės, turėjo dviejų aukštų namą), o J. Paleckio rūpesčiu ta šeima 1948 m. buvo grąžinta, duktė baigė konservatoriją, J. Paleckis atsakė, kad Gaškeris slėpė raudonuosius partizanus, sėdėjo vokiečių kalėjime, pasirašė vokiečių nusikaltimų

aktą. Toliau teigė, jog ne jis tą šeimą grąžino - tyrė MGB. Priekaištavo, kad J. Žiugžda Mokslų akademijoje per 10 metų negali suformuoti požiūrio į Joną Basanavičių. Įsismaginęs pridūrė, jog A. Sniečkų aptarnauja armija padėjėjų, o jis viską pats daro. Esąs savamokslis (J. Paleckis 1 metus buvo lankęs VDU).

Matyt, pajutęs, kad gali būti padarytos „organizacinės išvados", J. Paleckis plenumo pabaigoje trumpoje kalboje atsiprašė už netaktiškus žodžius plenumo dalyvių atžvilgiu ir prisipažino klydęs. „Drg. Sniečkus savo kalboje labai geranoriškai analizavo visas tas klaidas ir labai giliai jas atskleidė"[99].

Prieš pat LKP(b) VII suvažiavimą 1952 m. rugsėjo 19—20 d. vykusio LKP(b) CK XV plenumo, kuriame buvo aptarti pasirengimo suvažiavimui klausimai, priimtame nutarime rašoma: „Pažymėti, kad Lietuvos KP(b) CK biuro narys drg. Paleckis tinkamai nekovoja su buržuaziniu nacionalizmu, nedemaskuoja jo konkrečių skleidėjų, daro nacionalistinio pobūdžio klaidų. Pripažinti, kad drg. Paleckio 1952 m. rugpjūčio 29 d. laiškas LKP(b) CK sekretoriui drg. Sniečkui yra šmeižikiškas ir nacionalistinio pobūdžio". A. Sniečkus tame plenume apie J. Paleckį daug kalbėjo. Pasak jo, J. Paleckis stengėsi išlaikyti seną Lietuvos himną, nepalaikė jaunųjų rašytojų, rašiusių apie kolūkius, nedalyvauja perauklėjant senuosius inteligentus. Masonai - Amerikos šnipai, sėjantys nepasitikėjimą. „Kai mes pradėjome triuškinti tą organizaciją, drg. Paleckis tuos masonus gynė [...]" (kalbama apie Nikolajaus Rericho draugiją, kurios visi vadovai tuo metu buvo suimti). Norėjo iš partijos pašalinti P. Cvirką, netaisė J. Šimkaus, kuris Maironį laikė patriotu. J. Šimkų reikia atleisti iš pareigų „[...] ir kiekviename poste šioje srityje turi būti tikras vadovas - bolševikas" (J. Šimkus iš rašytojų sąjungos pirmininko posto buvo atleistas 1954 m.).

* Žr. 140-141 p.

99 Ibid.,ap. 1771/90, b. 23,l.242, 247, 350. LKP(b) CK VIII plenumo stenograma.

LKP(b) VII suvažiavime, vykusiame 1952 m. rugsėjo 22-25 d., J. Paleckis buvo bene smarkiausiai puolamas, nuo jo buvo nusisukęs ir M. Gedvilas, matyt, išsigandęs kaltinimų lavinos ir jų rimtumo. Puolamasis, kaip galima spręsti iš jo baigiamosios kalbos, buvo visiškai palaužtas. Ataskaitiniame pranešime, kaip ir prieš tai vykusiame plenume, A. Sniečkus J. Paleckį kaltino tuo, jog šis taikstosi su buržuaziniu nacionalizmu. J. Paleckis neva buvo už tai, kad valstybės aparate būtų palikti „svetimi elementai", gynė masonus-kosmopolitus, suklaidino atitinkamus organus ir pasiekė, kad iš tremties būtų sugrąžintas „užkietėjęs nacionalistas", tuo metu vėl suimtas J. Keliuotis. J. Paleckis ir toliau idealizuoja praeitį, laikydamas buržuazinį nacionalistinį judėjimą antklasiniu. Jis priešinosi lenkų mokyklų kūrimui, laikydamas jas Lenkijos imperializmo tęsiniu.

J. Paleckis kalbėjo kelis kartus. Pirmiausia jis netikėtai užsipuolė Antano Baranausko klėtelę, kuri, pasak jo, esanti naudingesnė bažnytiniams tamsybininkams. „Už komunizmą aš daugiau jausmais nei protu", - aiškino jausminį savo įsitikinimų pagrindą. Norėdamas parodyti savo veiklumą, pasakė, jog 1951 m. lankėsi 26 rajonuose, 59 kolūkiuose, skaitė 40 pranešimų. Prieš suvažiavimą rašė laišką A. Sniečkui, kuriame aiškino savo poziciją. Pasak jo, VKP(b) CK nurodymu įkūrus lenkiškas mokyklas, kai kur pasitaiko iškraipymų. Prisipažino per daug save sureikšminęs, save priešinęs partinei organizacijai, pradėjęs manyti, jog tik jis vienas suprantąs Lietuvos istoriją ir jos kultūrinį palikimą. Nors padaręs daug klaidų, žadėjo jas ištaisyti.

Išgirdęs, kaip jį kritikuoja ir M. Gedvilas, J. Paleckis teigė, kad po kritikos lavinos jis galutinai supratęs, jog jo klaidos glūdi „buržuazinės praeities liekanose ir individualistinėse tendencijose". Jo laiškas A. Sniečkui - klaida, dėkojo už kritiką. Pripažino, jog yra „tik viena partijos linija", žadėjo būti „ištikimu partijos sūnumi ir Stalino kariu".

J. Paleckio verkšlenimo neužteko. Baigiamojoje kalboje A. Sniečkus dar pažėrė jam naujų kaltinimų. Anot jo, J. Palec-

kis kalba „apie nacionalinės sąmonės pabudimą“. Jis klausė: „Kas tai? Koks tai judėjimas šalia klasių, be klasių, be klasių kovos?“ Teigė, jog J. Paleckis užmiršta esminę marksizmo tiesą, „kad klasinėje visuomenėje negali būti jokio neklasinio visuomeninio judėjimo“. Tai — „vieningosios srovės“ teorija. Neva gindamas vidutinįjį valstietį, J. Paleckis gynė buožes, kuriuos reikėjo sunaikinti kaip klasę. Esą jis matė tik įstatymų laužymus, nebuvo partinės įtakos įtvirtintojas tarp inteligentų. „Tikrieji patriotai - kurie ėjo partijos nurodytu keliu (Janonis, Biliūnas, Cvirka, S. Nėris ir kt.). Gynė užkietėjusį liaudies priešą advokatą Toliušį, kuris buvo tris kartus suimtas, J. Paleckio pastangomis du kartus paleistas, ir kuris yra sakęs, kad „tos tautos, kurios pateko į komunizmo glėbį, buvo kelis šimtus metų grąžintos atgal. Bolševizmas - visos lietuvių tautos priešas“. Gynė liaudies priešą J. Keliuotį. „Drg. Paleckio paklydimai [...]. Blogas tas bolševikas, kuris pakęs ideologinius paklydimus“[100].

J. Paleckio dvilypumas ypač išryškėjo 1953 m. birželio 11-13 d., jau L. Berijos valdymo laikotarpiu vykusiame LKP CK V plenume, kuriame buvo svarstomas SSKP CK nutarimas dėl padėties Lietuvoje ir L. Berijos pažyma. J. Paleckis kalbėjo tarsi išsigandęs, pasimetęs, puse lūpų, tarytum bijodamas, kas bus, kai pagal L. Berijos direktyvas iš Lietuvos bus išsiųsta dauguma rusų. Konkrečiai jis kalbėjo, kad masėms dažnai svarbesnė yra nacionalinė forma, turiniu ne taip domimasi. Formos pažeidimais naudojasi buržuaziniai nacionalistai. „[...] nemaža dalis atsilikusių žmonių nesugebėjo suvokti įvykių esmės ir pateko į buržuazinės nacionalistinės ideologijos įtaką“, bet dauguma liko ištikimi komunistų partijai. Išaugo nauja socialistinė nacija, turinti kuo didžiuotis ir pan.[101]

100 Ibid., ap. 131, b. 3,l. 389-398, 695-697, 711- 728. LKP(b) VII suvažiavimo stenograma.

101 Ibid., ap. 131, b. 181,l. 80-87. LKP(b) CK V plenumo stenograma.

Apskritai J. Paleckis buvo itin prieštaringa asmenybė. Kartais jis galėjo drąsiai ginti puolamus, net į lagerius siunčiamus inteligentus, ir tuo pat metu parašė pataikaujantį (ir prastą; J. Paleckis turėjo rašytojo ambicijų, nors buvo tik vidutinio lygio publicistas) eilėraštį, garbinantį Staliną. Paskui dėl to eilėraščio parašė dar labiau pataikaujantį laišką diktatoriaus sekretoriui Aleksandrui Poskrebyševui, klausdamas jo patarimo. Atrodo, tarsi J. Paleckiui labiausiai rūpėjo, ar jis neklysta eilėraštyje sakydamas, jog Stalinas šalį atves į SKRS, t. y. sovietų komunistinių respublikų sąjungą. Vienas iš VKP(b) CK valdininkų, kuriam buvo persiųstas J. Paleckio laiškas su eilėraščiu, M. Suslovui rekomendavo eilėraščio nespausdinti, nes jame yra daug trūkumų[102].

Taigi Stalino valdymo laikotarpį J. Paleckis baigė „didžiosios rusų tautos“ šlovinimais, išsakytais LKP CK V plenume. Vis dėlto jo „kitoniškumas“ toje pilkoje dogmatikų, susispietusių apie A. Sniečkų, minioje buvo aiškiai matomas. Kyla klausimas, kodėl jis, daug kartų oficialiai ir neoficialiai kritikuotas, smarkiai puolamas, išliko LKP(b) CK biuro nariu ir LSSR AT Prezidiumo pirmininku, kodėl buvo toleruojamas. Atsakymas galėtų būti toks: J. Paleckis niekada nekvestionavo svarbiausių komunistų partijos sprendimų ir postulatų, rėmė Lietuvos susiejimą su Rusija, buvo didelis Rusijos kultūros ir viso, kas rusiška, gerbėjas. Jis tik mėgino taisyti itin dideles komunistų klaidas; tą darė ir gelbėdamas pavienius žmones. Paprastai jis nusileisdavo ortodoksų sprendimams ir pasirašydavo visus jų parengtus įsakus. Galima manyti, kad J. Paleckis, kuris brutalią socialistinę tikrovę „suminkštindavo“, mėgindamas ją padaryti šiek tiek humaniškesnę, ne vieną inteligentą yra įtraukęs į komunizmo liūną, užnuodijęs marksizmo nuodais. Partizanai savo dokumentuose tarp tų partinių veikėjų, kurie turi būti teisiami mirties bausme už valstybės išdavimą, pirmiausia visada įrašydavo J. Paleckį.

VALYMAI. A. Sniečkaus vadovaujami Lietuvos komunistai, Maskvos budriai prižiūrimi, priklausomi nuo aukščiausiųjų Maskvos partinių funkcionierių, gynusių juos nuo partizanų smūgių ir gyventojų neapykantos, niekada nedrįso laikytis bent kiek savarankiškesnės politikos. Dažniausiai viskas, ką nurodydavo Maskva, būdavo skrupulingai įvykdoma. Tarp A. Sniečkaus ir J. Paleckio, o vėliau, maždaug nuo 1950 m., ir tarp A. Sniečkaus bei M. Gedvilo kartkartėmis plykstelėdavę nesutarimai paprastai būdavo tik taktinio pobūdžio. A. Sniečkaus vadovaujamas LKP(b) CK biuras atkakliai sekė, kad nebūtų jokio tautinio savarankiškumo, kurį jie įvardydavo kaip nacionalizmą, apraiškų.

Nesant esminių, net asmeninio pobūdžio nesutarimų (asmeniškai vienas kito nemėgę J. Paleckis ir A. Sniečkus abu fanatiškai tikėjo komunizmo dogmomis), Lietuvoje negalėjo būti ir žymesnių partijos valymų, kurie vyko kitose vadinamosiose broliškose respublikose. Didžiausias Lietuvos komunistų partijos valymas Stalino laikotarpiu, kaip minėta, įvyko 1946 m. Kaune, kai iš Maskvos atvykusi VKP(b) CK brigada sukritikavo LKP(b) CK biuro nario partijos pirmojo sekretoriaus J. Grigalavičiaus vadovaujamo miesto komiteto veiklą. Sekretorius buvo atleistas iš pareigų, o 1946 m. liepos 9-10 d. vykęs LKP(b) CK X plenumas nutarė: „Už politinio budrumo susilpnėjimą ir pasyvumą kovojant su lietuviškai vokiškais nacionalistais atleisti drg. J. Grigalavičių iš Lietuvos KP(b) CK biuro nario pareigų“[103]. Maskvos komisija, kurios išvadoms pritarė ir plenumo dalyviai, J. Grigalavičių ir apskritai Kauno partinį komitetą apkaltino dideliais nusižengimais - mieste tvyro nacionalistinis tvaikas, pilna trispalvių simbolių, jie net pardavinėjami, komjaunime veikia nacionalistinės organizacijos, atsišaukimai spausdinami partijos miesto komiteto švietimo kabinete. Pačiame miesto komitete ne-

102 Ibid., f. K-8, ap. 3, s. v. 3 (iš Maskvos parvežti mikrofilmai).

103 Ibid., f. 1771, ap. 9, b. 9,l. 2. LKP(b) CK X plenumo protokolas.

va dirbo antisovietiniai elementai, jie pašalinti tik VKP(b) CK brigados reikalavimu. Miesto įstaigose — dauguma senų prieškarinių darbuotojų. Mieste augo privačių parduotuvių ir dirbtuvių skaičius[104]. 1946 m. pabaigoje vykusio LKP(b) CK XI plenumo stenogramose užsimenama, jog panaši padėtis buvo ir partijos Kauno bei Ukmergės aps. komitetuose[105]. 1946 m. spalio 11d. LKP(b) CK biuras iš pareigų pašalino Kauno aps. komiteto pirmąjį sekretorių E. Čipkų „už nacionalistinius išpuolius praktiniame darbe ir politiškai abejotinų žmonių rėmimą". Neva vartotojų sąjungos pirmininkui Kvikliui jis pasakęs: „Vėl į kooperaciją pradeda tempti tuos rusus išsigimėlius. Draudžiu tau tai daryti" (vėliau aiškino, kad tais žodžiais įvardijo nusikaltėlius). Jis į partijos komitetą esą rekomendavo MGB suimtą antisovietiškai nusiteikusį Vilkijos partorgą Čepinską[106].

Atleistas iš darbo pagrindinis Kauno valymų kaltininkas J. Grigalavičius buvo nusiųstas į aukštąją partinę mokyklą, o po kelerių metų paskirtas partijos Šilutės aps. komiteto pirmuoju sekretoriumi.

Žemesnio lygio pavienių partinių darbuotojų likimai buvo painesni.

1947 m. represinės žinybos smarkiai puolė partijos Tauragės aps. komiteto pirmąjį sekretorių P. Murauską. Tos apskrities MGB AS viršininkas A. Lapinas prašė vadovybės Vilniuje leisti verbuoti agentus tarp partijos apskrities komiteto darbuotojų, nes „pagal VKP(b) CK nutarimą mes negalime turėti agentų partiniuose aparatuose, todėl prašau sankcijos verbuoti partijos Tauragės aps. komitete, nes gauta signalų, jog ten yra nacionalistinio pogrindžio dalyvių". Tame pranešime A. Lapinas dar rašė, kad 9 mėnesius bendravęs jis padarė išvadą, jog pirmasis sekretorius — įsitikinęs nacionalistas. Vėliau MGB ministras D. Jefimovas VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui V. Ščerbakovui ir A. Sniečkui pranešė, jog yra daug P. Murauską kompromituojančių duomenų: jis neva turi ryšį su nacionalistiniu pogrindžiu

ir jį remia, į partijos kandidatus priėmė K. Paulauską, nors čekistų buvo įspėtas, kad šis palaiko ryšį su nacionalistiniu pogrindžiu. Paskyrė jį švietimo skyriaus vedėju, o patikrinus paaiškėjo, jog praeityje jis buvo aršus tautininkas, „Jaunosios Lietuvos“ organizacijos veikėjas, todėl dabar suimtas. P. Murauskas esą rėmė ir kitus įtartinus asmenis, išvykęs į valsčius apsistodavo pas buožes ir politiškai nepatikimus asmenis. Žmona teigia, kad jo brolis - „gaujoje“. Kaip čekistams įprasta, apkaltino jį dar ir amoraliu elgesiu - neva jis turėję intymių ryšių su daug moterų. Dar po savaitės čekistai surengė naują ataką - jie partinei vadovybei Vilniuje pranešė apie partijos Tauragės aps. komiteto „užterštumą“. Mat buhalterė Paulauskienė (saugojusi antspaudus, ginklus, blankus ir kt.) buvo kilusi iš buožių, jos tėvas - buvęs Lietuvos Seimo narys. Dirbti ją priėmė P. Murauskas, jai dirbant dingo vienas dokumentas, ji pasisavino 39 tūkst. rb[107].

Beje, P. Murauską, seną partietį, pirmosios okupacijos metais dirbusį represinėse struktūrose, čekistai sugebėjo pašalinti iš pirmojo sekretoriaus posto, tačiau jis ir toliau ėjo vadovaujančias pareigas, bet jau ūkio srityje, pakilo iki ministro pavaduotojo. Buvo LKP(b) CK nariu. Todėl galima spėti, jog kaltinimai jam buvo gerokai padidinti ar net išgalvoti. Nesantaika tarp MGB apskričių skyrių viršininkų ir pirmųjų partijos sekretorių buvo dažnas reiškinys.

Prie partijos gretų apsivalymų priskirtini šalinimai iš partijos, kuriuos vykdydavo partijos apskričių komitetai. Kadangi į partiją stodavo daug abejotinos ir net nusikalstamos reputaci-

104 Ibid., b. 11,l. 207-208. LKP(b) CK X plenumo stenograma.

105 Ibid., b. 17,l. 40. LKP(b) CK XI plenumo stenograma.

106 Ibid., ap. 10, b. 245,l. 14. Susirašinėjimas su VKP(b) CK kadrų klausimais.

107 L Y A, f. 1, ap. 10, b. 43,l. 148-149, 151-153, 157-158. Spec. pranešimai LKP(b) CK ir LTSR MT apie gyventojų nuotaikas.

jos žmonių, kurių savavaliavimą ir nusikaltimus skatino okupantų vykdoma nuožmi teroro politika lietuvių tautos atžvilgiu, tai ne vienas komunistas peržengdavo plačias elgesio ribas, kurias jam leisdavo okupantai. Kaip minėta, ne vienas žmogus į partiją stojo norėdamas nuslėpti savo praeitį, buvo ir tokių, kurie palaikė ryšį su pogrindžiu (dažniausiai tas „ryšys“ buvo į bėdą patekusių giminaičių rėmimas, mėginimai juos slėpti ir pan.). Apie 2/3 pašalintųjų buvo atvykėliai iš Sovietų Sąjungos (tai atitiko tuometinę partijos nacionalinę sudėtį), juos iš partijos šalindavo už ypač didelius nusižengimus. Reikia manyti, kad lietuviai daugiau buvo kaltinami politiniais „nusižengimais“, rusai - kriminaliniais. Dėl „netinkamo elgesio“ 1946—1948 m. iš partijos buvo pašalinta 1213 partijos narių, tarp jų 360 lietuvių. Pašalinimo priežastys: už „tėvynės išdavimą“ pašalinta 11 žmonių, už ryšį su nacionalistiniu pogrindžiu — 47, už bolševikinio budrumo praradimą - 40, už sovietinio teisėtumo pažeidimus - 295, už turto grobimą - 381, už moralinį buitinį pakrikimą - 143, likę gyventi okupuotoje teritorijoje - 122, už partinės drausmės pažeidimus ir nutarimų nevykdymą - 102, už nužudymus - 18, už bailumą - 2 ir t. t.[108]

AKTYVISTAI. Apie aktyvistus plačiai rašyta autoriaus monografijoje „Stribai“. Toje knygoje jiems yra skirti trys skyriai. Tačiau aktyvistų tema gana plati, prie jos reikėtų nuolat grįžti. Per sukurtą neformalią aktyvistų instituciją okupantų ir kolaborantų vadai į antilietuvišką, antidemokratinę savo veiklą įtraukė tūkstančius Lietuvos gyventojų, daugiausia to meto tarnautojų, neretai ir prieš jų valią. Aktyvistams į rankas įdavę ginklus, jie pavertė juos dar vienu įrankiu okupacijai įtvirtinti, Lietuvai sovietinti ir rusinti. Nors ginkluoti aktyvistai buvo dar prastesni kovotojai negu stribai, tačiau bėdų ne tiek partizanams, kiek apskritai Lietuvos gyventojams, ypač kaimo, jie pridarė nemažai. Jų ginkluoti būriai, lydimi stribų ar vidaus kariuomenės karių, nuolat siautėdavo po kaimus, iš valstiečių išmušinėdami pylia-

vas ir mokesčius. Beveik visi jie prisidėjo prie dviejų didelių nusikaltimų lietuvių tautai — trėmimų ir prievartinio Lietuvos valstiečių suvarymo į kolūkius.

Aktyvistų būta dviejų tipų. Iki 1948 m., kai prasidėjo masinė kolektyvizacija, LKP(b) CK nurodymu apskrityse ir valsčiuose buvo sudaromi ir apginkluojami vadinamieji ginkluoti sovietinių partinių aktyvistų būriai, o nuo 1948 m. energingai buvo kuriami kaimo aktyvo ginkluoti būriai, laikęsi daugiausia kaimų vietovėse (pirmieji gyveno ir dirbo apskričių ir valsčių centruose, į kaimus surengdavo tik išpuolius dienos metu). Dauguma sovietinių partinių aktyvistų vėliau kartu su stribais sudarė kaimų aktyvistų branduolį. Tiek vienų, tiek kitų buvo apie 6 tūkst. (1951 m., kai dauguma sovietinių partinių aktyvistų tapo kaimų aktyvistais, ginkluotų sovietinių partinių aktyvistų liko apie 2 tūkst.).

Į sovietinius partinius aktyvistus stengtasi įtraukti visus apskričių ir valsčių tarnautojus, ypač vyrus, o į kaimo aktyvistus - kuo daugiau kolūkiečių. Ir vienų, ir kitų branduolį sudarė komunistų partijos nariai, kurie, buvo tikimasi, susidūrę su partizanais neskubės iš karto kelti rankų. Nors ginkluoti aktyvistai ir netapo rimta karine jėga, kokia juos norėjo padaryti LKP(b) CK, vis dėlto jie šiek tiek varžė partizanų veiklą, o šalies valstiečius smarkiai terorizavo, pamažu paversdami juos beteisiais kolūkiečiais.

Ginklai aktyvistams būdavo įduodami siekiant dviejų tikslų: pirma, gintis nuo partizanų puolimų, antra, pulti partizanus. Ir vieną, ir kitą aktyvistai darė prastai. Tarp jų vyravo nuomonė, kad ne jie patys turi nuo partizanų gintis, o juos turi saugoti MVD kariuomenė ar bent stribai.

108 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 52, b. 45,l. 238. LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK įvairiais klausimais, susirašinėjimas su LTSR MGB, MVD ir prokuratūra.

Represinės žinybos ilgai priešinosi LKP(b) CK nurodymams dalyti aktyvistams ginklus, visiškai pagrįstai manydamos, jog nemaža jų dalis pateks į partizanų rankas. Šimtus kartų taip ir yra buvę - dažniausiai be jokio pasipriešinimo ginklai pereidavo partizanų žinion. Akivaizdžiausiai tai įvyko 1946 m. liepos 9 d., kai Panevėžio aps. Pumpėnų vlsč. 21 aktyvistas užpulti partizanų išsibėgiojo metę ginklus (15 jų besiblaškančių partizanai nukovė). Tačiau LKP(b) CK manė - ir ne be pagrindo - jog svarbu žmogui įduoti šautuvą ir jį pastatyti savoje barikadų pusėje. Prasidėjus susirėmimams, anksčiau ar vėliau bus pralietas kraujas, ir tokiam žmogui, gavusiam ginklą, nieko kito neliks, kaip tik glaustis prie okupantų. Tą turėjo skatinti keršto jausmai, kam nors iš artimųjų žuvus ar likus sužeistam.

LKP(b) CK buvo priėmęs ne vieną nutarimą ginkluotų aktyvistų klausimais arba jie buvo minimi nutarimuose, priimtuose svarstant kitus klausimus. LSSR NKVD liaudies komisaras J. Bartašiūnas 1945 m. rugsėjo 15 d. rašte NKVD apskričių skyrių viršininkams įsakė turimais ginklais apginkluoti visą sovietinį partinį aktyvą, o jei ginklų truks - kreiptis į komisariatą[109]. Tokie ir panašūs tiek LKP(b) CK, tiek čekistinės vadovybės nurodymai buvo nuolat kartojami iki 1953 m., kai iš aktyvistų pradėta surinkinėti ginklus. Kaimų ginkluotų aktyvistų būrių tikslus, veiklą, valdymą reglamentavo LSSR MGB ministro pavaduotojo P. Kapralovo ir LKP(b) CK antrojo sekretoriaus A. Trofimovo 1948 m. vasario 29 d. pasirašyta instrukcija. Tuos būrius sudarinėjo partijos komitetai kartu su MGB, jie buvo komplektuojami iš vietos gyventojų, pirmiausia komunistų ir komjaunuolių, įvairių įstaigų patikrintų tarnautojų, MTS darbininkų, valstiečių naujakurių, samdinių ir varguolių, nukentėjusių nuo „banditų“ ir kt. Būriai turėjo dalyvauti „banditų likvidavimo operacijose, taip pat saugoti valstybines ir visuomenines įstaigas bei įmones“[110].

Kai kuriose apskrityse, gavus LKP(b) CK nurodymus, buvo sukurtos ištisos ginkluotų aktyvistų sistemos. Antai partijos Trakų aps. komiteto 1945 m. rugpjūčio 17 d. posėdyje, kuriame da-

lyvavo A. Sniečkus ir kai kurie LKP(b) CK instruktoriai, taip pat apskrities NKGB—NKVD vadovai, buvo priimtas 13 straipsnių nutarimas dėl kovos su pogrindžiu. Jame nurodyta kiekvienoje apylinkėje sukurti 15-20 žmonių ginkluotus būrius, partorgai, vykdomųjų komitetų pirmininkai, įstaigų, įmonių vadovai įpareigoti asmeniškai dalyvauti kovinėse operacijose prieš partizanus, į kovą įtraukti visą sovietinį, partinį, komjaunimo aktyvą, jiems išduoti ginklus, sudaryti judrųjį stribų batalioną ir t. t.[111] Panašūs nutarimai 1945 m. antroje pusėje buvo priimti visose apskrityse. Visur ypač pabrėžiamas būtinumas visiems komunistams ir komjaunuoliams dalyvauti ginkluotuose būriuose. Alytaus aps. nutarta prie apylinkių įkurti ne 15-20, o 5-7 ginkluotų žmonių grupes (be abejo, taip buvo dėl to, kad šios apskrities gyventojai okupantams priešinosi daug vieningiau negu daugiatautėje Trakų aps.), Tauragėje nutarta įkurti 50 žmonių judrųjį būrį iš sovietinių partinių aktyvistų, kurį tris mėnesius vykdomasis komitetas turės maitinti, maistą imdamas iš likviduojamų „banditų“ ūkių. Iš stribų NKVD nurodyta sudaryti judrųjį mechanizuotą 50 žmonių būrį, nuolat gyvenantį kareivinėse[112]. Panašus judrusis aktyvistų būrys sudarytas ir Kėdainių aps. Čia valsčių aktyvistai įpareigoti į operacijas eiti kartu su stribais.

Ne tik Alytaus, bet ir daugelyje kitų apskričių partijos komitetai, nurodę apginkluoti aktyvistus, dar priėmė nutarimus sudaryti savigynos grupes, ypatingą dėmesį kreipiant tiek į vienų, tiek į kitų apginklavimo kokybę[113]. Apie tai kalbėta ne be reikalo, nes aktyvistai, ypač pradžioje, kaip ir stribai dažniausiai buvo apgin-

109 J. Starkauskas, *Stribai*, p. 208.
110 LYA LKP DS, f. 494, ap. 494, b. 74,l. 44-46. Partijos Kretingos aps. komiteto byla.
111 Ibid., f. 164, ap. 164/1, b. 2,l. 189. Partijos Trakų aps. komiteto protokolai.
112 Ibid., f. 1771, ap. 190, b. 3,l. 112. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.
113 Ibid., f. 1308, ap. 3, b. 1,l. 53. Partijos Alytaus aps. komiteto byla.

kluojami čekistų turimais trofėjiniais ginklais, paimtais iš gyventojų ir partizanų; tie ginklai buvo prasti, jiems paprastai trūkdavo šovinių. Dar labiau ginklai suprastėdavo būdami aktyvistų rankose, nes dauguma nemokėjo jų prižiūrėti, o kai kurie ginklus slėpdavo nuo pašalinių akių jiems netinkamose vietose.

Dauguma dar 1945 m. komunistų numatytų darbų sužlugo dėl to, kad nebuvo materialinio pagrindo (nebuvo kuo maitinti visokių būrių), bet svarbiausia - dėl partizanų smūgių. Sovietų valdžia vos išsilaikė daugelyje valsčių centrų; kilo pavojus, kad bus sunaikinti visi ginkluoti aktyvistai valsčiuose. Nepasitvirtino kai kurios organizacinės priemonės, pavyzdžiui, stribų judriųjų būrių sudarymas (toks būrys nestovėdavo vienoje vietoje, o nuolat buvo siunčiamas į neramumų apimtas vietoves), kai kovingesni stribai būdavo surenkami iš įvairių valsčių įgulų. Surinkus tokius stribus, labai sumenko likusiųjų kovingumas. Todėl kai kurios dar 1945 m. numatytos priemonės buvo atidėtos 3-4 metams. Tarkime, apylinkėse ginkluotus būrius (vienur realiai, kitur fiktyviai) imta sudarinėti, juos sustiprinus stribais, tik pradėjus gyventojus suvarinėti į kolūkius 1948 m. ar truputį vėliau. Pavyzdžiui, Alytaus aps. į kaimų vietoves pradėta brautis po 1949 m. vasario 4 d. priimto partijos apskrities komiteto biuro nutarimo, kuriame numatyta ginkluotus būrius įkurdinti didesnėse gyvenvietėse - Krikštonyse, Meteliuose, Nemunaityje, Pivašiūnuose, Punioje ir Ūdrijoje. Tą padaryti įpareigoti MGB ir MVD apskričių skyrių ir valsčių poskyrių viršininkai bei valsčių partiniai sekretoriai. Numatyta iš pradžių suformuoti tarsi sovietines salas, vienoje vietoje įkurdinant apylinkės tarybą, parduotuvę, skaityklą, paštą ir ginkluotus būrius, kuriems visiems vykdomieji komitetai turėjo rasti patalpas. Mokyklose nurodyta įkurti komjaunimo ir pionierių organizacijas[114]. Beje, tinkamų patalpų ieškojimas neretai baigdavosi geresnio pastato užėmimu ir jo savininko ištrėmimu.

Visuotinis aktyvistų apginklavimas tęsėsi 1945-1947 m., jo skuba priklausė nuo daug ko, pirmiausia nuo vietinių čekistų po-

žiūrio į aktyvistų apginklavimą. Naują stiprų impulsą neformaliems ginkluotiems būriams suteikė LKP(b) CK 1947 m. lapkričio 21 d. nutarimas sudaryti būrius kovai su „banditizmu“. Tie būriai masiškai buvo sudarinėjami rengiantis valstiečius suvaryti į kolūkius, jų tikslas buvo tiek gintis nuo partizanų puolimų, tiek saugoti kolūkių ir kitų sovietinių įstaigų turtą. 1948 m. partijos apskričių komitetai masiškai priiminėjo nutarimus dėl ginkluotų būrių sudarymo kaimų vietovėse. Tie būriai ne visose apskrityse buvo vienodai sparčiai apginkluojami. Kretingos aps. 1948 m. balandžio mėn. nebuvo nė vieno ginkluoto būrio apylinkėse, visi - tik valsčių centruose. Todėl tų metų rugsėjo mėn. partinė ir čekistinė vadovybė MGB ir MVD valsčių poskyrių viršininkams ir partijos valsčių komitetų sekretoriams nurodė ginkluotus būrius sudaryti visuose tarybiniuose ūkiuose, kolūkiuose, įmonėse, MTS ir MANP. Nurodyta kiekvienam ginkluoto būrio nariui užvesti asmens bylą, kurioje turėtų būti jo pareiškimas, MGB ir MVD atlikto asmens patikrinimo medžiaga, ginklo techninės apžiūros lapas, parašas dėl ginklo saugojimo ir dvi nuotraukos. Ginkluotų būrių nariams šaudymui ir taktiniam pasirengimui buvo skirta 10 val., politiniam pasirengimui - 26 val. 1948 m. kovo mėn. Kretingos aps. jau buvo 8 ginkluoti būriai, juose 197 nariai, iš jų 50 komunistų, 26 komjaunuoliai ir 121 nepartinis; lietuvių - 153, rusų - 38. Daugumą būrių narių sudarė tarnautojai. Skuodo vlsč. iš 28 būrio narių 4 buvo valstiečiai, Darbėnų vlsč. iš 28 narių — 4 valstiečiai ir 4 darbininkai, Salantų vlsč. iš 29 narių - 8 valstiečiai, Mosėdžio vlsč. iš 30 narių - 5 valstiečiai, Palangos vlsč. iš 37 narių - 3 darbininkai; Kartenos, Lenkimų ir Kretingos vlsč. atitinkamai buvo 13, 8 ir 21 nariai, tarp jų nė vieno valstiečio ar darbininko[115].

114 Ibid., ap. 1308/21, b. 4,l. 1.

115 Ibid., f. 494, ap. 494, b. 74,l. 13, 19, 21- 27, 31, 43. Partijos Kretingos aps. komiteto karinio skyriaus byla.

Vienur blogiau, kitur sparčiau, kai kur realiai, kai kur daugiau fiktyviai apginkluotų žmonių skaičius augo. 1947 m. rugpjūčio mėn. Telšių aps., be vidaus kariuomenės karių ir stribų, buvo 595 sovietų apginkluoti žmonės (įskaitant MVD ir MGB žinybų darbuotojus). Iki tų metų liepos mėn. MVD buvo apginklavusi 365 žmones, MGB - 100. Liepos pradžioje toje apskrityje buvo apginkluoti visi komunistai, bet tik kas 4—5 komjaunuolis[116].

Ne visose Lietuvos apskrityse ginkluotų aktyvistų veikla buvo vienodai reikšminga. Itin reikšminga ji buvo trijose Klaipėdos krašto apskrityse. Po RA dalinių siautėjimo karo metu ten beveik neliko vietos gyventojų ir todėl nutarta stribų būrių tose apskrityse nesudaryti. Vienintelė ginkluota jėga, visiškai pavaldi partinėms institucijoms, ten buvo ginkluoti aktyvistai. Beje, vėliau stribų būriai ir tose apskrityse buvo sudaryti, bet 1945 m. prašyta iš centro ginklų aktyvistų apginklavimui.

Daugelyje apskričių apginkluoti aktyvistus sekėsi sunkiai. Antai Šakių aps. partiniai vadovai 1948 m. buvo priversti pripažinti, jog apsiginklavimas „kol kas teigiamų rezultatų nedavė, imti ginklo nenori netgi kai kurie apskrities organizacijų darbuotojai“[117]. LKP(b) CK jie pranešė, jog nieko nenuveikė ir Vilkaviškio aps. ginkluoti aktyvistai. Kai kurių apskričių sekretoriai, pavyzdžiui, Mažeikių aps., gyrėsi, kad jau apginklavo pusketvirto šimto žmonių.

Dauguma aktyvistų buvo žemos moralės žmonės ir prasti darbuotojai. Iškelti į valdžią be reikiamo išsilavinimo ir dalykinių savybių, vien už atsidavimą okupantui, jie ir toliau dažniausiai elgėsi kaip buvo įpratę, gyveno savo įprastą gyvenimą. Juos slėgė nuolatinė partizanų puolimų baimė, todėl jie daug gėrė, dažniausiai iš valstiečių išreikalautą ar atimtą naminę. Beje, čekistai dažnai fiksuodavo kai kuriuos netinkamus aktyvistų poelgius, nors neretai ir patys juose dalyvaudavo, ir apie tai pranešdavo partiniams organams (aktyvistai atsilygindavo tuo pa-

čiu ir apie netinkamą čekistų elgesį informuodavo LKP(b) CK). Antai Marijampolės čekistai 1945 m. antroje pusėje rašė partijos komitetui, kad grupė aktyvistų, vadovaujami partijos apskrities komiteto atstovo, ir Šilavoto aktyvistai, „vykdydami svarbią politinę užduotį - rinkti parašus po laišku drg. Stalinui, diskrediduoja tarybinius partinius organus“ - Klebiškio kaime jie pasigėrė ir mušėsi[118].

Apskritai dauguma aktyvistų, kaip ir daugelis to meto bet kurios valdžios (karinės, teisinės, civilinės ir kt.) atstovų, rankose turėdami ginklą, svarbiausią to meto valdžios įrankį ir valdžios simbolį, pasijusdavo esą visagaliai, kuriems viskas leidžiama. 1946 m. lapkričio 1 d. naktį Šiaulių aps. Meškuičių vykdomojo komiteto pirmininkas Janulevičius ir partorgas Tautkus Meškuičių geležinkelio stotyje pradėjo tikrinti traukiniu važiuojančių darbininkų dokumentus. Janulevičius pistoletu mušė darbininkus, o kai šie pradėjo bėgti, aktyvistai šaudė į juos pistoletu ir automatu. Nušovė geležinkelininką Mykolą Škikūną[119]. Ypač pavojingi aplinkiniams aktyvistai tapdavo apgirtę, o tai būdavo dažnai. Taip atsitiko 1948 m. birželio mėn. Telšių aps. Ubiškės vlsč. Birželio 24 d. pasaloje buvę 5 rusų kariai jėga įsiveržė į Jonaičių kaimo gyventojo Paulausko trobą. Kitą dieną Paulauskas nuėjo į kolūkio valdybą ir ten esantiems aktyvistams pranešė, kad į jo trobą įsiveržė banditai. Komsorgė Zosė Gabalytė nuėjo į žvalgybą, sužeidė tarpduryje sutiktą seržantą (jis buvo iki juosmens nusirengęs), o kitas karys ją nušovė. Z. Gabalytė, iš kurios sovietmečiu mėginta kurti idėjinio atsidavimo pa-

116 Ibid., f. 1203, ap. 1203/17, b. 4, l. 5-6, 8, 12. Partijos Telšių aps. komiteto skyrių pranešimai.

П7 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 234,l. 48. Partijos apskričių komitetų pažymos, pranešimai LKP(b) CK apie politinę padėtį.

118 Ibid., f. 1186, ap. 1186, b. 4, l. 1. Marijampolės aps. NKVD AS spec. pranešimai.

119 Ibid., f. 1771, ap. 9, b. 265,l. 184. LTSR MVD organų pažymos, pranešimai apie kovas su pogrindžiu ir kt.

vyzdį, čekistų teigimu, tąsyk buvo girta, kaip ir kiti su ja buvę aktyvistai[120].

Kai grupė aktyvistų Alytaus aps. nušovė niekuo dėtą valstietį Dzingeliauską, partijos Alytaus aps. komiteto biuras 1949 m. rugsėjo 27 d. priėmė nutarimą, kuriame nurodyta: „Išaiškinti Lietuvos KP(b) valsčių komitetų sekretoriams, kad kiekvienas mažiausias tarybinių įstatymų pažeidimo faktas tokiomis aplinkybėmis, kai respublikoje vyksta įnirtinga klasių kova, liaudies priešų yra panaudojamas prieš tarybų valdžios priemones, todėl reikia nuolat kelti komunistų, komjaunuolių ir tarybinių aktyvistų revoliucinį budrumą, negailestingai kovoti su tarybinių įstatymų pažeidėjais, kiekvieną įstatymo pažeidimo atvejį aptarti partijos valsčiaus komiteto posėdyje ir prieš kaltininkus imtis pačių griežčiausių bausmės priemonių“. Tačiau „pačių griežčiausių bausmės priemonių“ nebuvo imtasi: sušaudant minėtą valstietį dalyvavę partijos Daugų vlsč. komiteto sekretorius M. Dubovskis, vykdomojo komiteto plano komisijos pirmininkas V. Šipila, aktyvistai Cibulskas ir Grinkevičius buvo tik atleisti iš pareigų[121]. Apskritai daugumoje to meto partinių, taip pat ir LKP(b) CK nutarimų buvo rutuliojama tokia mintis - būtina vengti socialistinės teisės pažeidimų, nes jais naudojasi pogrindis. Teisingumas tarsi ir nesvarbus.

Kai kuriuose valsčiuose ir apskrityse sovietinis partinis aktyvas buvo virtęs pavojingų visuomenės atmatų sambūriu, piktinusiu net čekistus. MGB Biržų AS viršininkas Nikolajus Gerasimovas 1949 m. lapkričio mėn. partijos komiteto pirmajam sekretoriui A. Likui nusiuntė raštą, kuriame informavo, jog aktyvistai, išvykę į kaimus, geria kartu su stribais, jokių darbų nedirba, pasigėrę šaudo, mušasi, savavaliauja. Per du mėnesius buvo 15 tokių atvejų; vienos išvykos metu net buvo nušauti du žmonės. Dviem mėnesiais anksčiau A. Likas čekistų jau buvo perspėtas, kad sovietiniai pareigūnai, su stribais išvykę vykdyti grūdų paruošų, girtuokliauja, ir juos tada užpuola partizanai[122].

Tiesa, ne visi aktyvistai, tarp jų ir komunistų partijos nariai, buvo visiškai praradę žmoniškumą. Kai kuriuos iš jų sąžinė vertė priešintis nežmoniškoms okupantų užmačioms. NKVD Panevėžio AS viršininkas Vasilijus Bogomolovas 1945 m. kovo 24 d. rašė partijos apskrities komiteto pirmajam sekretoriui J. Paplauskui, jog Naujamiesčio vykdomojo komiteto pirmininkas Grincevičius palaiko buožę Kunkulevičių (turėjęs 75 ha žemės, vienas sūnus suimtas, kitas pabėgo su vokiečiais ir t. t.), grąžino jam konfiskuotą turtą ir 20 ha žemės. Kai OBB viršininkas jį kvietė ateiti suderinti tremtinų žmonių sąrašus, atėjo girtas tik po 4 dienų ir pareiškė, jog su NKVD nenori bendradarbiauti. Čekistas prašė, kad partijos komitetas prieš tą aktyvistą imtųsi priemonių[123]. Jau minėta, kad keli Telšių aps. aktyvistai atsisakė dalyvauti trėmimuose. Partijos Kėdainių aps. komiteto pirmojo sekretoriaus J. Piligrimo 1948 m. gegužės 29 d. ataskaitoje rašoma, jog iš 116 aktyvistų, turėjusių dalyvauti 1948 m. gegužės 22 d. trėmime, atsisakė dalyvauti Gudžiūnų vlsč. pašto darbuotojas Stasys Liutkus, o Krakių civilinės metrikacijos skyriaus vedėja Milickaitė ir žemės ūkio kooperacijos buhalterė (nepateikė pavardės) apalpo sužinojusios, kam jos yra pakviestos[124].

Aktyvistų gyvenimas, ypač kaimuose, tuo metu buvo nelengvas (partizanai mirties bausmes yra įvykdę maždaug 1 tūkst. apylinkių pirmininkų). Įvairiais būdais jie stengdavosi gelbėtis. Raseinių aps. Grinkiškio vlsč. Meiliškių apylinkės sovietiniai vei-

120 Ibid., f. 1203, ap. 1203/17, b. 6, l. 69-71. LKP(b) CK nurodymai, partijos Telšių aps. komiteto sekretoriaus pranešimai LKP(b) CK.

121 Ibid., f. 1308, ap. 15, b. 5,l. 111. Partijos Alytaus aps. komiteto byla.

122 Ibid., f. 1093, ap. 19, b. 14,l. 10, 16-18. Partijos Biržų aps. komiteto susirašinėjimas su MGB ir MVD AS.

123 Ibid., f. 801, ap. 1, b. 64,l. 3. NKVD-NKGB Panevėžio AS pranešimai partijos komitetui.

124 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1, l. 113-117. Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

kėjai naktį visi susirinkdavo miegoti į mokyklą. Buvo ginkluoti, bet mokyklą saugojo ir čekistinės kariuomenės kariai. 1946 m. gruodžio 6 d. 12 val. nakties tą mokyklą atakavo partizanai, nukovė 10 aktyvistų ir 4 rusų karius. Po šio įvykio partizanų ieškoti buvo pasiųstos ne tik vietinės karių įgulos, bet ir rusų kariai iš kaimyninių apskričių. Be to, pagal tuo metu įprastą įkaitų sistemą, už tą puolimą 20 buožių ūkių žemės kiekis buvo sumažintas iki 5 ha, tiems ūkiams palikta po 1 karvę ir jie buvo perkelti į kitą valsčių, už 50 km[125].

Kaip minėta, vienas didžiausių nusikaltimų, kuriame masiškai dalyvavo aktyvistai, buvo trėmimai. Per trėmimus aktyvistai, paprastai išskirstyti po 2-3 į kiekvieną trėmimą vykdžiusią brigadą (brigadoje dar buvo saugumo karininkas, 2-3 rusų kariai ir 2-3 stribai), turėdavo aprašyti tremiamųjų turtą. Iki 1948 m. vykdytuose mažesniuose trėmimuose dalyvaudavo tik dalis aktyvistų, o nuo tų metų - jei ne visi, tai dauguma.

Masiniai 1948 m. trėmimai (ištremta beveik 40 tūkst. žmonių) buvo surengti norint išgąsdinti valstiečius prieš suvarant juos į kolūkius, siekiant palaužti jų valią, įvaryti siaubą dėl sovietų visagalybės. Į kiekvieną apskritį atsiųstas įgaliotinis iš Vilniaus ataskaitoje plačiai aprašydavo trėmimus, nurodydavo, kaip buvo vykdomas LKP(b) CK ir LSSR MT 1948 m. gegužės 18 d. nutarimas Nr. 171/1 „Dėl priemonių ryšium su banditų šeimų ir banditų rėmėjų buožių ištrėmimu“. Vykdant šio dokumento nurodymus, aktyvistai į kaimus kelias dienas prieš trėmimus buvo pasiųsti neva aiškinti laiško Stalinui reikšmės bei tikrinti, kaip vykdomos pyliavos ir mokesčiai. Trėmimų išvakarėse buvo instruktuoti partijos komiteto ir vykdomojo komiteto įgaliotiniai valsčiuose; nuvykę į vietas gegužės 21d. apie 22 val. jie surinkdavo aktyvistus, juos instruktuodavo ir su čekistais siųsdavo vykdyti trėmimų. Tokia brigada, vadinta karine operatyvine grupe, 2-3 val. nakties blokuodavo, t. y. apsupdavo numatomas ištremti šeimas, o 4 val. pradėjo trėmimus. Kaip teigia LKP(b) CK ant-

rasis sekretorius A. Trofimovas laiške VKP(b) CK sekretoriui A. Kuznecovui, 1948 m. trėmimuose dalyvavo apie 20 tūkst. aktyvistų, kurie dar ir aiškino žmonėms trėmimų prasmę bei reikšmę. Tai daryti reikėjo, nes po masiškų trėmimų buvo kilusi didelė panika, Lietuvos gyventojai manė, jog visi lietuviai bus ištremti. Sekretoriaus teigimu, po trėmimų buvo surengta apie 10 tūkst. mitingų ir pokalbių, kuriuose dalyvavo per 450 tūkst. žmonių. Pasak jo, Lietuvoje prieš sovietų valdžią labiausiai nusiteikę mokytojai ir dvasininkai [126].

Partijos Kėdainių aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Piligrimas informacijoje A. Sniečkui apie 1948 m. trėmimą rašė, jog iš apskrities ištremta 350 šeimų, iš viso 1250 žmonių, tarp jų 350 vaikų. Trėmimo metu iš 28 ūkių žmonės išsibėgiojo. J. Piligrimas trėmimą apibūdino kaip „[...] perkėlimą antitarybiškai nusiteikusių žmonių“. Be čekistų, tame trėmime dalyvavo 162 aktyvistai, iš jų 116 buvo iš Kėdainių aps., visi kiti - iš Kauno partinės mokyklos[127].

Sugebėjimu į trėmimus įtraukti didžiulį skaičių aktyvistų išsiskiria Marijampolės aps. Kaip matyti iš ataskaitos A. Sniečkui, iki gegužės 21 d. į valsčius buvo pasiųsti 235 aktyvistai iš Marijampolės, 18 iš Vilniaus ir 28 iš Kauno. Be to, buvo suorganizuoti 399 valsčių aktyvistai. Iš 680 trėmime dalyvavusių aktyvistų 172 buvo komunistai, 312 - komjaunuoliai, 196 - nepartiniai. Iš Marijampolės aps. ištremta 387 šeimos, iš jų 36 veikiančių partizanų šeimos, 39 žuvusių partizanų šeimos, 122 suimtųjų šeimos ir 190 buožių, neva rėmusių partizanus, šeimų. 244 šeimos įvardytos kaip buožių šeimos, 105 - vidutiniųjų valstiečių, 29 - varguolių ir 9 - kito turtinio lygio. Ištremta iš viso

125 Ibid., b. 53,l. 167-168. Partijos Kėdainių aps. komiteto siunčiamųjų raštų byla.

126 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 216, l. 14-17. A. Sniečkaus ir kitų LKP(b) CK sekretorių laiškai A. Ždanovui ir A. Kuznecovui.

127 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1,l. 111. Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

1295 žmonės, tarp jų 316 vaikų. Nuo trėmimo sugebėjo pasislėpti 30 šeimų[128].

Dar daugiau aktyvistų buvo suorganizavęs partijos Telšių aps. komitetas. Iš apskrities aktyvo dalyvauti trėmimuose buvo pasiųsta 140 žmonių - 68 komunistai, 33 komjaunuoliai ir 39 nepartiniai. Iš valsčiaus aktyvistų tame trėmime dalyvavo 535 žmonės - 112 komunistų, 203 komjaunuoliai ir 220 nepartinių. Iš apylinkių aktyvo buvo mobilizuota 774 žmonės. Be to, į apylinkes buvo pasiųsti 64 iš Vilniaus atvykę aktyvistai. Tad iš viso trėmime dalyvavo 1513 aktyvistų. Partijos Telšių aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Baščiulis skundė A. Sniečkui čekistus, neva kai kurie jų buvo prasitarę apie rengiamus trėmimus, todėl prieš trėmimus pabėgo 83 ūkių gyventojai, o trėmimų metu - dar 10. Planuota ištremti 350 šeimų, ištremtos 339 šeimos (tremtos ir „rezervinės“ šeimos), tarp jų 55 veikiančių partizanų šeimos, 11 žuvusių partizanų šeimų, 59 suimtų partizanų bei „nacionalistų“ šeimos ir 214 buožių, „banditų“ rėmėjų šeimų. Iš pusantro tūkstančio aktyvistų tik trys išdrįso atsisakyti dalyvauti tame nusikaltime[129]. Be abejo, nepritariančių tai barbariškai akcijai buvo ir daugiau, bet atvirai pareikšti nepritarimą mažai kas drįso. Būdami vieninteliai darbdaviai, sovietai smarkiai spaudė tarnautojus.

Dideli buvo ir 1949 m. trėmimai (ištremta apie 33 tūkst. žmonių). Jie surengti siekiant galutinai palaužti valstiečių pasipriešinimą kolūkiams ir išvalyti šalį nuo komunistinės dvasios neatitinkančių žmonių (darbščių, savarankiškų, turinčių savo nuomonę, nepataikaujančių okupantams ir t.t.). 1949 m. kovo pabaigoje vykusiuose trėmimuose taip pat dalyvavo daug aktyvistų. Vien Marijampolės aps. iš miesto į valsčius jų pasiųsta 206 (102 komunistai, 23 komjaunuoliai ir 81 nepartinis), o valsčių aktyvistų surinkta 494 (43 komunistai, 24 komjaunuoliai ir 427 nepartiniai; tarp pastarųjų buvo 69 kolūkiečiai ir 95 kaimo inteligentai). Iš Marijampolės aps. tada ištremta 208 šeimos, tarp jų 40 ištremta iš papildomų sąrašų.

Tačiau ne visose apskrityse pavykdavo mobilizuoti tokius aktyvistų pulkus. Kaip rašoma vienoje ataskaitoje LKP(b) CK, Plungės aps. mobilizuoti tik 195 aktyvistai, iš jų ne visi turėjo ginklus. Trėmimo grupėms trūko 25 karininkų. Nuo trėmimų pabėgo 80 šeimų. Tie negausūs aktyvistai toje apskrityje turėjo išsijuosę dirbti ir čekistų darbus. Gavę iš centro nurodymus, kad reikia tremti visus buožes, sudarinėjo naujus sąrašus, ieškojo pabėgusių ir rinko naujai į sąrašus įtrauktus. Todėl trėmimai toje apskrityje tęsėsi keturias dienas - kovo 25-28 d. Kartais aktyvistai ir konvojavo, nes trūko karių bei stribų. Be to, jie atliko ir savo darbą - aprašė 172 ištremtųjų ir 50 pabėgusių šeimų ūkių turtą [130].

Kaip matyti iš LSSR MGB ministrui P. Kapralovui rašytos MGB Šiaulių sr. valdybos ir trėmimuose dalyvavusių ministerijos atstovų ataskaitos, per 1951 m. spalio 2 d. vykusius trėmimus (tais metais buvo trys žymesnės trėmimų bangos, iš viso ištremta apie 20 tūkst. žmonių), siekiant, kad nepasklistų gandas apie būsimus trėmimus, imtasi atitinkamų priemonių. Mat buvo dar keli tikri požymiai, rodę, jog tuoj vyks trėmimai. Tai - visų sunkvežimių bei vairuotojų mobilizacija bei visų aktyvistų surinkimas ir išsiuntimas į valsčius. Pasklidus apie tai gandams, nemažai šeimų iš savo ūkių pasitraukdavo ir šitaip išvengdavo trėmimo, šeimų nariai pradėdavo gyventi pusiau legalų, o kai kurie vyrai ir nelegalų gyvenimą, išeidavo į miškus. Okupacinei valdžiai tai kėlė didelių rūpesčių. Pagal LSSR MT nutarimą iš Šiaulių sr. reikėjo ištremti 103 buožių šeimas, „vykdančias antitarybinį darbą“. Atsižvelgiant į tai, kad kai ku-

128 Ibid., f. 1186, ap. 3, b. 44, l. 23-31. Partijos Marijampolės aps. komiteto pranešimai apie politinę padėtį ir kt.

129 Ibid., f. 1203, ap. 1203/17, b. 6, l. 37-50. LKP(b) CK nurodymai, partijos Telšių aps. komiteto sekretoriaus pranešimai LKP(b) CK.

130 Ibid., f. 1771, ap. 52, b. 80,l. 24-28, 57-61. Partijos apskričių komitetų pranešimai apie politinę padėtį, MGB skyrių darbą ir kt.

rios šeimos galėjo nuo trėmimų išsisukti, buvo sudarytas papildomas 300 šeimų rezervas. Nustatyti buožių šeimas ir įtraukti jas į sąrašus pavesta nedideliam operatyvinių darbuotojų skaičiui, kaip ir per ankstesnius trėmimus. Operatyvininkai ir kariai į rajonus buvo nusiųsti naktį, 3-4 val. prieš trėmimą. Partinis sovietinis aktyvas ir transportas mobilizuotas spalio 2 d. 3-5 val. ryto, kai vienkiemius jau buvo apsupę kariai ir čekistai. Blokavimui sudarytos 937 operatyvinės čekistinės grupės, kuriose dalyvavo 205 milicijos karininkai, 619 MGB operatyvininkų, 50 MGB kariuomenės karininkų, 389 milicijos seržantai ir eiliniai, 1126 MGB kariai, 1241 stribas. Šio trėmimo metu pabėgo tik 23 žmonės, tarp jų 6 MGB agentai, kurie neva pabėgę buvo infiltruoti į partizanų būrius[131].

Aktyvistai dalyvaudavo įvairiose okupantų priemonėse, taip pat saugojo rinkimų apylinkes. Per 1948 m. vykusius rinkimus į vietines tarybas Tauragės aps. buvo 71 rinkimų apylinkė, jas saugojo 234 MGB kariuomenės kariai, 146 stribai, 25 operatyvininkai ir 54 ginkluoti sovietiniai partiniai aktyvistai[132]. Partizanams, o dar labiau patiems gyventojams masiškai pradėjus deginti kolūkių pastatus, sandėlius ir kitą turtą, A. Sniečkus 1949 m. rugsėjo 26 d. raštu nurodė ginkluotų grupių ir priešgaisrinės apsaugos draugovių nariams ištisą parą saugoti kolūkių turtą[133].

Komunistai aktyvistams iškeldavo ir sunkiai įgyvendinamų, nerealių užduočių. Širvintų aps. jungtiniame vykdomojo komiteto ir partijos komiteto posėdyje 1950 m. gegužės mėn. buvo nutarta 1950 m. iš viensėdžių į kolūkių gyvenvietes perkelti 900 namų. Planai buvo sudaryti kiekvienam valsčiui, o valsčiuje - kiekvienam kolūkiui. Nurodyta aktyvui dalyvauti namus išardant ir vėl sustatant[134].

Aktyvistai buvo skatinami šnipinėti. 1944 m. liepos mėn. partijos Trakų aps. komitetas priėmė nutarimą, kuriame nurodoma, kaip turi būti kovojama su pogrindžiu (pogrindis įvardy-

tas kaip „vokiečių gaujos“). Jame rašoma, kad valsčių vykdomieji komitetai turi burti kaimų aktyvistus, „kurie praneša, kur laikosi gaujos“[135]. Partijos Tauragės aps. komiteto uždarame biuro posėdyje 1949 m. rugsėjo 23 d. buvo svarstyta politinė padėtis apskrityje. Priimtame nutarime rašoma: „Įpareigoti partijos valsčių komitetų sekretorius mobilizuoti visą valsčių partinį ir komjaunimo aktyvą kovai su ginkluotomis gaujomis ir nacionalistiniu pogrindžiu, laiku informuoti MGB VP viršininkus apie tarybinio partinio aktyvo gautas žinias“[136].

Realiai ar fiktyviai įsteigus ginkluotus būrius kaimų vietovėse, pradėjo trūkti jiems ginklų. Partijos Tauragės aps. komiteto biuro posėdyje 1949 m. spalio 21 d. konstatuota, jog apskrityje sudaryti 109 kolūkiai, bet ginkluoti būriai yra tik devyniuose. Tiems būriams neperduodami apskrities ir valsčių aktyvistų ginklai, nors šie jais nesinaudoja. Kiti partijos komitetai prašė LKP(b) CK duoti ginklų. Partijos Kretingos aps. 1949 m. birželio mėn. kolūkiuose buvo 14 ginkluotų būrių, juose - 98 žmonės, iš jų ginklus turėjo tik pusė - 47. Iš LKP(b) CK prašyta 200 šautuvų. Partijos Panevėžio aps. komiteto 1949 m. spalio mėn. nutarime dėl ginkluotų būrių sudarymo kolūkiuose, tarybiniuose ūkiuose ir MTS (jie įvardijami kaip skirti socialistinio turto saugojimui) nurodoma, kad jau sudaryti 59 būriai, bet apginkluoti tik 25, kuriuos sudaro 167 žmonės. Valsčių partijos komitetų sekretoriai ir MGB VP viršininkai įpareigoti aiškinti apie buržuazi-

131 L Y A, f. 1, ap. 16, b. 970,l. 211-219. MGB Šiaulių sr. valdybos 5-ojo skyriaus pranešimai.

132 LYALKPDS,f. 381, ap. 16, b. 11, l. 116. MGB ir MVD Tauragės AS pranešimai.

133 Ibid., f. 1495, ap. 1495/5, b. 1, l. 65. Partijos Kupiškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

134 Ibid., f. 3040, ap. 3040, b. 107, l. 26. Bendri Širvintų aps. vykdomojo komiteto ir partijos komiteto nutarimai.

135 Ibid., f. 164, ap. 164, b. 3,l. 4. Partijos Trakų aps. komiteto ir vykdomojo komiteto nutarimai.

136 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 6, l. 27-28. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

nių nacionalistų ir reakcingų dvasininkų veiklą, įtraukti kolūkiečius į kovą. Nurodyta MVD ir MGB apskričių skyrių viršininkams kiekvienam ginkluotam būriui skirti po MGB ir MVD darbuotoją, kurie turėtų mokyti ginkluotų būrių narius. Baigiama prašymu, kad LKP(b) CK iš MGB prašytų skirti apskričiai 500 „vamzdžių“[137]. Partijos Kalvarijos aps. komitetas prašė per MGB skirti bent 60 automatų ir 120 šautuvų, nes „banditai“ grasina kolūkių aktyvui - nurodo per 3 dienas atsisakyti darbo, o kolūkiečiams liepia pasirašyti, kad kolūkyje nedirbs. Rašė, jog jų apskritis yra nauja, todėl jie visiškai neturi ginklų[138]. Į partijos Širvintų aps. komiteto raštą, kuriuo pranešta, kad kolūkiuose yra 14 būrių, juose - 79 žmonės, bet jie neginkluoti, nes neturima ginklų, LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjas A. Moskvinovas atsakė, jog ginklų daugiau nebus, reikia perskirstyti turimus[139]. Beje, taip buvo atsakoma ir kitų partijos apskričių komitetams.

Sudarant ginkluotų aktyvistų būrius iškildavo įvairių kliūčių, minėtas ginklų trūkumas nebuvo vienintelė kliūtis. Patys būrių nariai nenoriai imdavo ginklus, nes partizanai iš jų dažniausiai atimdavo, o ginklų turėtojus gerokai pagąsdindavo. Tų būrių remti neskubėjo ir kai kurie ūkiniai vadovai. MGB Panevėžio AS viršininkas G. Čachava 1948 m. pradžioje rašė partijos apskrities komiteto pirmajam sekretoriui V. Vildžiūnui, kad Liuberiškio tarybinio ūkio direktorius Leščinskas nenori apginkluoti ūkio darbininkų — nepateikia MGB VP jų pareiškimų ir autobiografijų. „Be to, Leščinskas asmeniškai pareiškė MGB Naujamiesčio VP viršininkui, kad vykdomos priemonės nereikalingos ir tarybinio ūkio darbininkai ginklų nenori imti“. Dar Leščinskas esą pareiškęs, kad pirmas ginklo jis neims. Direktorių apskundė jo pavaduotojas politiniams reikalams Busanovas[140]. Kai kurie ūkiniai vadovai ginklų nenorėjo imti iš principo, manydami, kad darbas ir kariavimas yra skirtingi dalykai ir jų nereikia painioti. Kai kurie buvo prieš, žinodami, kad dalis žmo-

nių, gavę ginklus, pradės įsivaizduoti esą visagaliai ir kur kas prasčiau dirbs. Dar kiti manė, kad ginklų turėjimas kaip tik skatina partizanų puolimus, o ne nuo jų saugo.

Būtina paminėti, kad greta ginkluotų aktyvistų būrių LKP(b) CK su represinių organų vadovybe kūrė ir kitokius ginkluotų žmonių darinius — stribų paramos grupes, savigynos grupes, tvarkos palaikymo grupes ir kt. Tai rodo bendras A. Sniečkaus ir J. Bartašiūno 1944 m. spalio 24 d. pasirašytas raštas partiniams ir čekistiniams provincijos vadovams. Jame rašoma: „Turint tikslą sėkmingai kovoti su ginkluotomis gaujomis, sudarytomis ir paliktomis vokiečių žvalgybos organų Jūsų apskrities teritorijoje, kartu su agentūriniu reforminiu darbu siūlome prie milicijos įgaliotinių sudaryti paramos grupes, į šias grupes iš vietos gyventojų įtraukiant sąžiningus tarybinius piliečius iš RA kariškių šeimų, vietinio tarybinio partinio aktyvo, asmenis, nukentėjusius nuo banditų, taip pat žemės gavusius samdinius ir varguolius“ [141]. Taigi iš vienų atėmus žemę, o kitiems ją atidavus, buvo tikimasi, jog pastarieji atsidėkos už tai okupantus remdami, net rizikuodami savo gyvybėmis. Beje, dalis jų taip ir elgėsi, nuėjo tarnauti okupantui, nors ta gauta žemė po 4-5 metų iš jų buvo irgi atimta suvarant juos į kolūkius. Atkreiptinas dėmesys ir į teiginį, jog „gaujos“ paliktos ir sudarytos „vokiečių žvalgybos organų“. Šį teiginį komunistai ypač buvo pamėgę vykstant Antrajam pasauliniam karui. Žinoma, buvo ir tokių, kurie į miš-

137 Ibid., f. 801, ap. 801/15, b. 1, l. 76-77. Partijos Panevėžio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

138 Ibid., f. 2468, ap. 2468, b. 47,l. 1,2. Partijos Kalvarijos aps. komiteto siunčiamųjų raštų byla.

139 Ibid., f. 3040, ap. 3040/2, b. 3, l. 16,17. Partijos Širvintų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

140 Ibid., f. 801, ap. 4, b. 51,l. 5, 9. MVD ir MGB Panevėžio AS pranešimai apie praeityje susikompromitavusius asmenis.

141 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 1,l. 9. Partijos Tauragės aps. komiteto byla.

kus išėjo dėl ryšių su vokiečiais ar dėl karo metu padarytų nusikaltimų, tačiau beveik visi jie greitai žuvo, nes vidutinis partizanavimo laikas buvo apie 2 metai, o partizaninis karas truko beveik 10 metų.

Ginkluotus būrius pradėta išformuoti 1953 m. vasario mėn., kai daugumoje rajonų jau nebeliko partizanų. Tuo pat metu atšauktas nurodymas stribams saugoti kolūkius; didžioji jų dalis perkelta į tuos rajonus, kuriuose dar buvo likęs vienas kitas partizanas. Iš ginkluotų būrių narių pradėta surinkinėti ginklus, o aktyvistams jie buvo išduodami tik vykstant į kaimų vietoves. Beje, ginklai buvo surenkami dar ir dėl to, kad tie ginkluoti žmonės kėlė nemažą sumaištį, kai pasigėrę nušaudavo ar sužeisdavo niekuo dėtus žmones arba šaudydavosi vieni su kitais. Po Stalino mirties atėjo sąlyginai ramūs laikai ir komunistams nebereikėjo ginklu besišvaistančių aktyvistų. Žmones pradėta valdyti kitomis priemonėmis.

IŠVADOS. Didžiąją dalį (apie du trečdalius) LKP(b) narių Stalino laikotarpiu sudarė ne lietuviai, o daugiausia iš Sovietų Sąjungos atvykę žmonės. 1946 m. iš maždaug 15 tūkst. partijos narių lietuvių buvo 22,7 proc., o 1953 m. sausio 1 d. iš 36 tūkst. partijos narių lietuviai sudarė 39 proc. Lietuvių ir apskritai partijos narių skaičius augo, tačiau Stalino laikotarpiu gana lėtai. Siekiant išsaugoti ortodoksinį partijos pobūdį, į ją beveik nebuvo sugrąžinami tie partijos nariai, kurie buvo likę vokiečių okupuotoje Lietuvoje.

Iš Rusijos atvykusiems aukšto rango pareigūnams, tokiems kaip SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvoje gen. ltn. I. Tkačenka, iš dalies neįtiko ir Maskvai visiškai atsidavusios LKP(b) veikla. 1945 m. Lietuvos komunistai buvo kaltinami tuo, kad nesugebėjo atsikirsti pogrindžio propagandai, patys prisitaikė prie pogrindžio veiklos, mažai patys kovojo su partizanais.

Į partiją buvo stojama dėl įvairių sumetimų - karjeros, ideologinių paskatų bei kitko, o kartais ir norint užmaskuoti savo

praeitį. Tačiau tai padaryti retai pavykdavo, nes partijos komitetai apie stojantįjį rinkdavo žinias, taip pat ir per MGB.

Įstojusieji į partiją tapdavo „partijos kariais“, kurių visą veiklą, pirmiausia darbinę, kontroliavo įvairaus lygio partijos komitetai. Be jų sutikimo komunistai negalėjo keisti netgi darbą. Partijos komitetai nuolat kišdavosi į asmeninį partijos narių gyvenimą, reikalaudavo nutraukti ryšius su kitos politinės pakraipos giminėmis.

Tik valdžioje esantys partijos nariai turėjo privilegijų ir galių. Išmetus iš postų, viso to netekdavo. Tai vertė partijos narius laikytis valdžios, paklusti ir pataikauti okupantams bei vykdyti tokius jų nurodymus, kurie kartais kirsdavosi su jų sąžine. Nusikaltę asmenys iš partijos būdavo šalinami, bet dažniausiai perkeliami į kitą darbą, dažniausiai tolygų.

Nors buvo propaguojamas net savotiškas bolševikinis asketizmas, partijos nariai masiškai vogė, ypač trėmimų metu. Kai kuriose apskrityse (Prienų, Kauno, Šiaulių, Ukmergės, Kuršėnų) 1948 m. buvo išvogta apie 10 proc. užpajamuotų gyvulių; niekas nežino, kiek buvo išvogta neužpajamuotų gėrybių. Bijodamas, kad visiškai neprarastų ir taip menko autoriteto, LKP(b) CK partiniams darbuotojams uždraudė dalyvauti aprašant tremiamųjų turtą ir neleido jo įsigyti. Bet ir po to vagystės nesibaigė. Vagiama buvo ir per išbuožinimus.

Pamažu partijos nariai buvo apsaugoti nuo skubaus teisminio persekiojimo (buvo kalbama, jog taip jiems leidžiama paslėpti kai kuriuos įkalčius). Nuo 1948 m. teisėsaugos organai juos galėjo suimti tik gavę partijos apskrities komiteto pirmojo sekretoriaus sutikimą.

Partijos nariai gaudavo daug vertingesnes maisto prekių korteles. Iki 1948 m. partijos funkcionieriai iš specialių parduotuvių gaudavo nemokamai prekių iki 1500 rb vertės, o nuo to laiko, kai buvo panaikintas nemokamas prekių dalijimas, partiniams funkcionieriams buvo 2—3 kartus padidinti atlyginimai.

Stalino laikų komunistų partiją Lietuvoje galima vadinti beraščių partija. Dėl aiškios politinės krypties siekiant sunaikinti Lietuvos savarankiškumo liekanas bei ją kolonizuoti, į partiją nestojo bent kiek mokslo ragavę žmonės. 1948 m. tarp LKP(b) CK nomenklatūroje buvusių jos pačios 369 darbuotojų tik 6 buvo baigę aukštąjį mokslą. 1,951 m. tarp 2137 respublikos vadovaujančiųjų partinių ir sovietinių darbuotojų tik 4 proc. turėjo aukštąjį išsilavinimą, o net 30 proc. — pradinį. 1951 m. iš 94 partijos rajonų komitetų pirmųjų sekretorių tik du buvo su aukštuoju išsilavinimu. Žemesniuose sluoksniuose padėtis buvo dar tragiškesnė.

Šiokių tokių nesutarimų, daugiausia dėl pelningesnių postų, kildavo tarp lietuvių ir rusų. Tačiau reikšmingiausi nesutarimai virė LKP(b) CK biure tarp daugumos palaikomo ortodoksinio A. Sniečkaus ir daug įžvalgesnio J. Paleckio, kurį retkarčiais palaikydavo M. Gedvilas. Kai kuriuose plenumuose vos ne visas laikas būdavo skiriamas J. Paleckio puolimui, jo kaltinimui.

A. Sniečkaus vadovaujama LKP(b) visą laiką buvo ištikima VKP(b) CK. Buvo tik vienas žymesnis partijos gretų valymas, kuris įvyko 1946 m. Kauno mieste, kai iš Maskvos atvykusi VKP(b) CK komisija „išvalė“ miesto partijos komitetą, atleisdama ir jo pirmąjį sekretorių, LKP(b) CK biuro narį J. Grigalavičių.

Kadangi partijos narių buvo ne tiek jau daug, okupantams remti buvo sukurta neformali karinė jėga, vadinamieji ginkluoti sovietiniai partiniai aktyvistai (nuo 1948 m. juos pradėjo keisti kaimų ginkluoti aktyvistai). Tuose ginkluotuose būriuose greta komunistų ir komjaunuolių buvo ir nepartinių, daugiausia tarnautojų, kurie irgi buvo įtraukti į visus okupantų nusikaltimus, ypač trėmimus ir valstiečių suvarymą į kolūkius.

KOMUNISTŲ IR ČEKISTŲ BENDRADARBIAVIMAS

BENDRADARBIAVIMO PAGRINDAI. Komunistai ir čekistai Lietuvoje siekė to paties tikslo - įtvirtinti ir kiek galima įteisinti okupacinį režimą, vaizduojant jį kaip sovietų valdžią. Šis tikslas vertė tas dvi svarbiausias okupacinės valdžios grandis bendradarbiauti.

Lietuvoje okupantai susidūrė su įnirtingu gyventojų pasipriešinimu, todėl pamažu išsirutuliojo savotiškas darbų pasiskirstymas - čekistai besipriešinančius asmenis ir apskritai visą tautą spaudė administracinėmis priemonėmis (taip buvo vadinamas fizinis teroras - sušaudymai, suėmimai, tardymai ir pan.), o komunistai, jų įvairaus lygio partijos komitetai turėjo ideologiškai apdoroti žmones, taip silpnindami jų nusiteikimą priešintis, nors neretai dalyvaudavo ir susidorojant fiziškai (išbuožinant, tremiant ir pan.). Buvo siekiama, kad tie du metodai, tiek brutalus fizinis, tiek dvasinis apdorojimas, kuo labiau susipintų. Visą partizaninio karo laikotarpį tiek čekistai, tiek komunistų partijos vadovai, ypač A. Sniečkus, iš komunistų partijos narių reikalavo, kad jie ne tik žodžiu bei ūkinėmis priemonėmis, bet ir ginklu kovotų su vadinamaisiais buržuaziniais nacionalistais. Tačiau komunistų savisaugos jausmas juos ne itin stūmė į atvirą

kovą, nors buvo ir išimčių. Be to, LKP(b) CK partiečius, ypač pirmaisiais pokario metais, nelabai ir vertė aktyviai su ginklu kovoti, nes buvo pavojus, kad partizanai gali visus ar didelę dalį okupantams prijaučiančių asmenų sunaikinti. Galima sakyti, kad lietuviai komunistai buvo saugomi, nors žodžiu ir buvo nuolat raginami su ginklu rankose ginti „darbo žmonių iškovojimus". Toks žodžių ir darbų neatitikimas dažnai piktino čekistus, kurie, kad ir dengiami kariuomenės, turėjo patys stoti į mūšius. Todėl, ypač pradžioje, anaiptol ne visi jie buvo linkę įsiklausyti į partinių veikėjų patarimus, juo labiau kad tuo metu provincijoje buvo tik vienas kitas šiek tiek išprusęs partinis funkcionierius, galintis ką nors tinkamo patarti. Be to, dauguma atsiųstų čekistų Lietuvą laikė užkariautu kraštu ir nebuvo linkę per daug atvirai kalbėti su visais lietuviais, net ir su tais, kurie buvo nusiteikę jiems pataikauti.

Pamažu pasiekta, kad tarp daugelio partijos komitetų ir MVD-MGB apskričių skyrių įsivyravo abipusis supratimas (visiškai susigyventi daugiausia trukdė dvi priežastys - nuolatinė kova dėl valdžios bei įtakos ir itin didelis čekistų darbo įslaptinimas). 1948-1949 m. partiniai organai provincijoje jau beveik visur sugebėjo čekistus priversti įsiklausyti į jų reikalavimus ir pageidavimus. „Supratimo" dvasia slinko į žemesnes partines ir čekistines struktūras. Pradėta teigti, kad kova su nacionalistiniu pogrindžiu yra bendras reikalas. Antai partijos Kelmės r. komiteto 1950 m. lapkričio 28 d. nutarime rašoma, jog kai kurios pirminės partinės ir komjaunimo organizacijos neteisingai mano, „kad kova su nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis yra tik MGB organų reikalas"[1].

Tam tikrą komunistų ir čekistų bendradarbiavimo pagrindą klojo tai, jog per visą Stalino valdymo laikotarpį daugumą komunistų Lietuvoje sudarė rusai (tarp jų ir čekistai, kurių 80-90 proc. buvo partijos nariai). Net 1953 m. LKP gretose lietuvių buvo tik apie 39 proc., apie 70-80 proc. partijos komitetų dar-

buotojų taip pat sudarė rusai. Todėl dauguma partijos narių tiek savo mentalitetu, tiek kalba visiškai prilygo čekistams, kurių apie 90 proc. buvo rusai ar rusakalbiai.

Beje, kiekviena sovietinė žinyba stengėsi išpūsti savo nuopelnus, bent žodžiu vaizduoti, jog ji toje ar kitoje srityje buvo svarbesnė, pirmesnė. Ne išimtis ir partinės institucijos. Nors ne viename net sovietinių laikų dokumente pripažįstama, jog su lietuvių tautos pasipriešinimu kovojo tik iš kitur atvykę čekistai ir jų kariuomenė, tačiau neretai partiniai organai toje kovoje iškeliami į pirmą vietą. 1949 m. spalio 26 d. partijos Panevėžio aps. komiteto biuras svarstė politinę padėtį Sidabravo, Miežiškių ir Ramygalos vlsč. Tų valsčių partijos komitetų sekretoriai ir MGB poskyrių viršininkai pateikė ataskaitas apie tai, kas nuveikta. Kai kuriems iš jų buvo įrašyti papeikimai, kiti - įspėti. Mat tuose valsčiuose partizanai buvo įvykdę mirties bausmes 13 sovietinių ir kolūkių aktyvistų. Nurodyta visuose kolūkiuose, tarybiniuose ūkiuose ir MTS sudaryti ginkluotas grupes. Viename nutarimo punkte rašoma: „Antitarybinio nacionalistinio pogrindžio ir jo ginkluotų gaujų sutriuškinimą artimiausiu metu laikyti svarbiausia partinių organizacijų ir MGB organų užduotimi“[2]. Tokią formuluotę - partinius organus iškeliant pirma čekistinių - dažnai vartojo ir LKP(b) CK biuras. Iš tikrųjų partinės organizacijos galėjo padaryti tik tai, kas buvo nurodyta. Pavyzdžiui, partijos Utenos aps. komiteto 1949 m. rugpjūčio 25 d. posėdžio nutarime partijos valsčių komitetų sekretoriai įpareigoti po kiekvieno partizanų puolimo nuvykti į įvykio vietą kartu su MGB poskyrio viršininku ir ten gyventojams aiškinti apie

1 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 195, b. 11,l. 116. Partijos apskričių, rajonų komitetų nutarimai apie politinę padėtį, socialistinio teisėtumo pažeidimus ir kt. klausimais.

2 Ibid., f. 801, ap. 801/15, b. 1, l. 78-79. Partijos Panevėžio aps. komiteto biuro protokolai.

„reakcinę nacionalizmo esmę“. Veiksmingesni buvo nurodymai kiekviename kolūkyje įkurti po ginkluotą savigynos grupę, jai priskiriant stribus ir milicininkus[3].

Čekistų vadovybė Vilniuje ir net Maskvoje bei LKP(b) CK biuras, ypač A. Sniečkus, bendradarbiavo labai glaudžiai, net ir 1944-1947 m., kai Lietuvą valdė tiesioginė Maskvos „ranka“ - VKP(b) CK biuras Lietuvai. Nepavyko rasti nė vieno reikšmingesnio dokumento, kurio I. Tkačenka, J. Bartašiūnas, D. Jefimovas ir kiti čekistų vadai nebūtų siuntę ir A. Sniečkui, ne tik M. Suslovui, V. Ščerbakovui ir aukščiausiajai represinių organų vadovybei Maskvoje. Kaip minėta, svarbesni dokumentai retai buvo siunčiami M. Gedvilui ar J. Paleckiui. Galima manyti, jog tarp čekistų ir A. Sniečkaus nebuvo jokių paslapčių, tarp jų ir operatyvinių. Tai patvirtintų toks faktas, kad LSSR MVD ministras J. Bartašiūnas ir 4-osios ŠD vadas P. Vetrovas A. Sniečkui siųsdavo pusės mėnesio ar mėnesinius čekistinių karinių operacijų planus. Tuose planuose buvo nurodoma, kuriose vietovėse operacijos bus vykdomos, kada ir kokiomis jėgomis koks dalinys jas vykdys prieš kurį konkretų partizanų būrį[4].

Tuo tarpu apskrityse, o juo labiau valsčiuose, būdavo visaip. Nors bendra nuostata buvo aktyvinti bendradarbiavimą, tačiau daug lėmė ir vietos valdžios vyrų - tiek partinių, tiek čekistų - asmeninės savybės, jų tarpusavio santykiai. Daugelyje apskričių partijos komitetai ir MGB skyriai ilgai veikė atskirai, nelabai kišosi į vieni kitų reikalus. 1946 m. birželio 7 d. vykęs partijos Telšių aps. komiteto biuro posėdis konstatavo, jog partijos komitetas „visiškai nepatenkinamai vadovauja operatyviniam darbui“. Biuro nutarime pripažįstama, kad partijos komitetas MVD ir MGB skyrių operatyvinio darbo nekontroliavo, stribų būrys nesukomplektuotas, aktyvas neapginkluotas, prastai dirba agentai, nepuolami buožės, todėl „banditai“ suaktyvėjo[5]. Išeitį iš padėties toje apskrityje LKP(b) CK matė tik tokią - pakeisti partijos apskrities komiteto vadovybę.

Dar ir 1948 m. liepos 20 d. vykusiame partijos Telšių aps. komiteto biuro posėdyje po Ubiškės vlsč. komsorgės Z. Gabalytės žuvimo* konstatuota: „Šis provokacinis susidūrimas įvyko todėl, kad MGB apskrities ir valsčių organų vadovai vis dar dirba atitrūkę nuo partinių organizacijų ir paprasčiausius reikalus slepia nuo jų“ [6].

1947 m. panaikinus VKP(b) CK biurą Lietuvai, A. Sniečkus apskritai tapo pagrindine LKP(b) bendradarbiavimo su represinėmis struktūromis ašimi. Jis iš jų gaudavo daugybę pranešimų, informacijų, spec. pranešimų ir kitokių dokumentų, taip pat svarbiausių partizanų dokumentų vertimus. 1949 m. LKP(b) CK ypatingojo sektoriaus vedėjas I. Razinas į LSSR MGB sekretoriatą grąžino tas metais iš LSSR MGB vadovybės gautus 327 pranešimus apie sutriuškintus partizanų būrius, antisovietinių organizacijų veiklą ir jų narių suėmimą, gandus bei gyventojų nuomones apie trėmimus, būsimą karą ir t. t. Truputį vėliau buvo grąžinti dar 37 1949 m. dokumentai. 1950 m. pabaigoje grąžinta 300 iš MGB gautų dokumentų, įvardytų kaip „spec. pranešimai“[7]. Kadangi dalis MGB dokumentų likdavo LKP(b) CK, galima teigti, jog susirašinėjimo srautai buvo dideli.

LSSR MGB sekretoriatas LKP(b) CK ypatingajam sektoriui grąžindavo CK biuro nutarimus ir išrašus iš tų nutarimų. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas tam, kas vyksta Kaune ir Vilniu-

3 Ibid., f. 341, ap. 341/18, b. 19,l. 21. Partijos Utenos aps. komiteto biuro nutarimai.

4 Ibid., f. 1771, ap. 9, b. 265, l. 19-22, 79-83. LTSR MVD organų pažymos, pranešimai apie kovas ir kt. klausimais.

5 Ibid., f. 1203, ap. 1203/16, b. 2, l. 3-5. Partijos Telšių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

* Žr. 273 p.

6 Ibid., b. 4,l. 20-21. Partijos Telšių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

7 Ibid., f. 1771, ap. 92, b. 35. Direktyvos dėl slapto susirašinėjimo, susirašinėjimas su LTSR MGB ir kitomis organizacijomis įvairiais klausimais.

je. LSSR MGB kasdien rengdavo atskiras suvestines apie įvykius tuose miestuose. 1950 m. kovo 22 d. LKP(b) CK ypatingasis sektorius grąžino LSSR MGB ministrui P. Kapralovui 256 egz. kasdienių suvestinių. Šių miestų partijos komitetus čekistai taip pat informuodavo apie atskirus asmenis, žmonių nuotaikas, antisovietinių organizacijų likvidavimą ir pan. įvykius. Partijos Vilniaus m. komitetas 1950 m. pradžioje grąžino LSSR MGB 39 1947-1949 m. iš jų gautus dokumentus, nes jie „tapo nereikalingi". LKP(b) CK mėgino, bent nuo 1950 m., kontroliuoti ne tik kaip vykdomi CK biuro nutarimai, bet ir kaip nagrinėjami atskirų žmonių pareiškimai, kurie iš CK būdavo persiunčiami į MGB. CK darbuotojai, praėjus maždaug mėnesiui po dokumento išsiuntimo, P. Kapralovui siųsdavo „Priminimą" ir klausdavo, kas yra padaryta gavus piliečio pareiškimą. Beje, MGB paketus su įvairiais dokumentais išvežiodavo spec. ryšio respublikinės kontoros pasiuntiniai, priklausę MGB pavaldumui[8].

Kaip teigia V. Tininis, A. Sniečkus šiek tiek konfliktavo su dauguma LSSR represinių struktūrų vadų (atrodo, tik J. Bartašiūnas buvo visiškai paklusnus ir nevykdė jokios savarankiškos politikos). Kiek tas konfliktavimas turėjo ryšio su P. Kapralovo 1950 m. rezoliucijomis ant dviejų raštų, sunku pasakyti. Šiaip ar taip, tų raštų uždelsimas išsiųsti rodo, kad LSSR MGB vadovybė labai apgalvodavo savo siunčiamų raštų turinį. Gal tos rezoliucijos atsirado išaiškėjus kokioms nors techninėms, kad ir statistinėms klaidoms. Pirmas raštas buvo skirtas A. Sniečkui ir LKP(b) CK antrajam sekretoriui A. Trofimovui. Jame rašoma, jog nacionalistai mėgina įsiskverbti į sovietines ir ūkines organizacijas, kad galėtų kenkti. Šio rašto apačioje yra rezoliucija: „Pažyma adresatams neišsiųsta, nes ministras užrašė rezoliuciją kol kas laikyti ją apskaitos-informacijos poskyryje". Antras raštas buvo adresuotas A. Sniečkui, jame rašoma apie nacionalistinio pogrindžio taktiką ir metodus. Rašoma, jog nacionalistai lenda į kolūkius, ten kenkia, žaidžiama rusifikacijos korta.

Išvardijama, kokios pogrindžio organizacijos ir kaip veikė. Ant šio rašto yra tokia P. Kapralovo rezoliucija: „Drg. Počkajau. Kol kas saugoti. Bus reikalinga vėliau“[9] (Ilja Počkajus - P. Kapralovo pavaduotojas, MGB 2N valdybos viršininkas, vienas aktyviausių čekistų veikėjų)- Beje, antrame rašte tarp kitų atskleistų organizacijų minima ir „Raketa“. Tos neva atskleistos organizacijos 10 narių suėmimas buvo viena didžiausių čekistų klastočių. Viename iš partizanų štabų paimtų dokumentų radę paminėta, jog Tauragėje aktyviai veikia pogrindinė organizacija „Raketa“, suėmė jiems įtarimą kėlusius žmones ir kankinimais privertė juos prisipažinti. Beje, Tauragės apskritis, vėliau - rajonas buvo vienas iš pasipriešinimo okupacijai židinių ne tik Žemaitijoje, bet ir visoje Lietuvoje. Todėl nenuostabu, kad 1950 m. LSSR MGB A. Sniečkui ir A. Trofimovui rašė, jog „remiantis Lietuvos KP(b) CK biuro š. m. balandžio 26 d. nutarimu į Tauragės apskritį buvo pasiųsta grupė vadovaujančių ministerijos darbuotojų“, kurie turėjo padėti „likviduoti pogrindžio likučius“. Kartu su jais papildomai pasiųsta 100 karių, sudarytos 5 operatyvinės kariuomenės grupės kiekvienam partizanų būriui. Pasirodžius toms naujoms jėgoms buvo nukauta 22 ir paimti gyvi 11 partizanų[10]. Taigi LKP(b) CK biuras, o ypač A. Sniečkus, buvo čekistinių darbų sūkuryje, į juos gilinosi ir neretai nurodinėjo, ką reikia toliau daryti.

Kaip minėta, žemesnės partinės grandys, partijos apskričių komitetai, su čekistais bendradarbiavo gana įvairiai. Kai kurie partijos komitetai tik bendresnio pobūdžio planų, atskirų asmenų patikrinimo bei ataskaitų pavidalu būdavo įsileidžiami į čekistinių darbų „virtuvę“, kiti, tokie kaip partijos Kėdainių aps.

8 LYA, f. 1, ap. 10, b. 120, l. 4, 31-33, 41, 44. LTSR MGB susirašinėjimas su tarybiniais ir partiniais organais.

9 Ibid., ap. 3, b. 350,l. 1-7, 22-26. LTSR MGB pažymos LKP(b) CK ir kitiems vyriausybiniams organams.

10 Ibid., b. 351,l. 87-91. Pranešimai LKP(b) CK, LTSR MT ir AT.

komitetas, sudarydavo bendrus operatyvinius planus ir kartu su čekistais juos įgyvendindavo. Pamažu tarp daugelio apskričių (rajonų) komitetų ir MGB skyrių nusistovėjo daugmaž dalykiniai, o kai kur ir gana draugiški ryšiai. Ideologiniai ir net teisiniai (LKP(b) CK ir LSSR MGB vadovybės nurodymai, direktyvos) glaudaus bendradarbiavimo pagrindai buvo, juos tik retkarčiais sudrumsdavo kova dėl valdžios bei asmeninių ambicijų karai. Kaip galima spręsti iš kai kurių partijos komitetų 1951-1952 m. pranešimų LKP(b) CK, tuo metu daugiausia trinties būta tarp naujai įkurtų rajonų (anksčiau neturėjusių apskrities statuso) partinių funkcionierių ir čekistų, mat tiek vieni, tiek kiti naujose vietose stengėsi užimti patogiausias, reikšmingiausias pozicijas, į aukštesnius postus paskirti savus žmones. Partijos Varnių r. komiteto biuro 1952 m. kovo 4 d. nutarime dėl partizanų grupių sutriuškinimo rašoma: „MGB RS dirba atitrūkęs nuo partinių ir tarybinių organų, prisidengdamas visiška konspiracija“. Be kitko, ten dar rašoma, jog partizanus remia ryšininkai ir rėmėjai „iš buožių likučių ir atsilikusi gyventojų dalis“. Tuo metu Varnių r. dar buvo 13 partizanų. Partijos Skaudvilės r. komiteto 1952 m. balandžio 8 d. nutarime rašoma: „MGB RS viršininkas drg. Vyrovas vis dar neužmezgė glaudaus ryšio su rajono komitetu, ne visada laiku praneša apie banditų pasirodymus ir jų veiksmus, taip pat visiškai nepakankamai informuoja apie nacionalistinio pogrindžio propagandos faktus“. Partijos Kazlų Rūdos r. 1952 m. birželio 9 d. biuro nutarime apie politinę padėtį konstatuota, jog čekistai daug padarė triuškindami pogrindį nuo 1950 m., kai buvo įkurtas rajonas, bet dar yra likę 16 „banditų“. Viename iš nutarimo punktų rašoma: „Partijos rajono komitetą [būtina] laiku informuoti apie visus įvykius rajone, kad kartu būtų galima imtis priemonių užbėgti jiems už akių“[11]. Tokių priekaištų čekistams partiniai funkcionieriai pažerdavo nuolat. Jų būdavo ir anksčiau. Antai 1949 m. birželio 28 d. partijos Kauno aps. komitetas buvo priėmęs nutarimą „Dėl politinės padėties Zapyškio valsčiuje“. Nutarime konstatuota:

MGB VP viršininkas pareiškė, jog nacionalistinio pogrindžio ir jo ginkluotų gaujų likvidavimu užsiima tik MGB organai, tai ne partijos valsčiaus komiteto reikalai, todėl ir nemanė, kad būtina partijos valsčiaus komitetui pranešti apie banditų puolimus“[12]. Komunistai dažniausiai tik apsimesdavo, kad nori dalyvauti kovose, į jas buvo stumiami žemesnieji pavaldiniai. Čekistai tą imitaciją gerai suprato, todėl padėtis beveik per visą partizaninio karo laikotarpį liko nepakitusi.

Be idėjinės pareigos vykdymo, komunistus ir čekistus dar jungė materialinės naudos siekis. Kai 1946 m. pabaigoje A. Sniečkus Maskvos įsakymu nurodė kovą su buržuaziniais nacionalistais derinti su kova prieš buožes, vykdyti šį nurodymą uoliai ėmėsi dauguma partinių funkcionierių ir čekistų. Išbuožinimai ir trėmimai jiems buvo patogi proga gerokai praturtėti. 1947 m. visose apskrityse įvairiais variantais buvo priimami nutarimai, kuriuose nurodoma „operatyvines banditizmo likvidavimo priemones suderinti su buožių puolimu ir masinio politinio darbo tarp gyventojų išplėtimu“.

Bendradarbiavo ne tik siaurąja prasme suprantami čekistai ir partijos komitetai, bet ir visos represinės struktūros (prie jų stalinizmo metais galima priskirti ir komunistų partiją). Vienoje iš 1945 m. partijos Panevėžio aps. komiteto bylų yra pateiktas sąrašas 180 pranešimų, kuriuos tais metais apskrities prokuratūra buvo nusiuntusi NKVD-NKGB operatyvinio sektoriaus viršininkui, o kopijas — partijos komiteto sekretoriui ir per VČ (aukšto dažnio linijomis) perdavusi J. Bartašiūnui[13]. Šis prokuratūros per 4 mėnesius išsiųstų svarbių raštų srautas sujungdavo įvairių žinybų „informacijos srautus“.

11 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 195, b. 17,l. 46, 321, 136. Partijos sričių, rajonų komitetų nutarimai apie stribus, politinę padėtį bei socialistinio teisėtumo pažeidimus.

12 Ibid., f. 2785, ap. 2785/9, b. 5, l. 8-10. Partijos Kauno aps. komiteto biuro nutarimai.

13 Ibid., f. 801, ap. 1, b. 64,l. 20. NKVD-NKGB AS pranešimai partijos Panevėžio aps. komitetui.

Kai kurie partijos apskričių komitetų bylose esantys dokumentai leidžia spėti, kad buvo keičiamasi gana slaptomis žiniomis, net operatyviniais pranešimais. Vienoje partijos Ukmergės aps. komiteto byloje yra gen. P. Vetrovo 1946 m. spalio 1 d. įsakymas Nr. 1-2-002382 „Dėl operatyvinių tarnybinių dalių 1946 m. spalio mėn. veiklos patikrinimo“. Jame gana smulkiai nagrinėjama divizijos pulkų veikla, nurodoma, kas iš vadų už nusižengimus atleistas, kurie iš jų kelioms paroms suimti ir t. t.[14]

Represinės žinybos buvo pagrindinis partijos komitetų informacijos šaltinis. Iš jų kartotekų buvo galima bet kada gauti reikiamų žinių, tarkime, kad ir apie tai, kiek partizanų šeimų gyvena vienoje ar kitoje apskrityje ar valsčiuje. Pavyzdžiui, partijos Ukmergės aps. komitetui buvo pateikta pažyma, kurioje rašoma, kiek kuriame valsčiuje gyvena vadų ir eilinių partizanų šeimų. Tokių buvo 135, tarp jų 20 vadų šeimų[15].

Tiek represinių organų darbuotojai, tiek partiniai funkcionieriai tuo sudėtingu šalies gyvavimo laikotarpiu ieškodavo priešų ir priekabių ten, kur jų nebuvo. Dažnai įžvelgdavo diversijas, tarkime, laikraščių korektorių klaidose, neretai po to iš darbo lėkdavo ne tik korektoriai ir teksto rinkėjai, bet ir redaktoriai. Partija atidžiai sekė spausdintą žodį, kiekviena klaida buvo vertinama kaip pasikėsinimas į komunistinės ideologijos grynumą. LSSR MGB ministras P. Kondakovas 1952 m. birželio mėn. A. Sniečkui parašė gana ilgą pranešimą apie knygos „Mūsų didžioji Tėvynė“ vertimą. „Vykdydama Lietuvos KP(b) CK nutarimą, LTSR MGB įvykdė operatyvinį tyrimą ir ištyrė faktus apie politinius iškraipymus išleidžiant lietuvių kalba knygą „Mūsų didžioji Tėvynė“. Ją išleido politinės ir mokslinės literatūros leidykla 1950 m.“ Knygą vertė Pranas Merklis, išvardyti redaktoriai, cenzorius, rinkėjai, korektorius. Pateikti trys svarbiausi prasmių iškraipymai ir dar 20 mažesnių. „Per agentūrą stengiamės sužinoti, kas padarė politinius iškraipymus“[16].

Čekistų ir partinių funkcionierių bendradarbiavimo operatyviniu lygmeniu intensyvumą lėmė įvairios priežastys. Ypač glaudžiai bendradarbiauta ten, kur partijos sekretoriais dirbo praeityje buvę čekistai ar jiems artimi politiniai kariuomenės vadovai. Vienas iš tokių — karinių politrukų — buvo partijos Klaipėdos sr. komiteto pirmasis sekretorius K. Liaudis (vėliau, 1954-1959 m. - LSSR KGB pirmininkas). Šios srities MGB valdybos viršininkas Kapitonas Seninas siųsdavo jam pranešimus, kuriuose pateikdavo itin slaptų žinių. 1951 m. spalio 6 d. buvo pranešta apie vykdomas įvairias vadinamąsias kombinacijas pradėjus išdavinėti partizanei G. Rudytei. Taip pat pranešta apie tai, kad Tauragės r. „Vienybės“ kolūkio pirmininko pavaduotojas J. Narušis čekistams pranešęs, jog Kaupių kaimo apylinkėse jis žino esant bunkerį, į kurį nuvedė čekistus persirengęs rusų kareiviu. Bunkeryje buvo nušautas Žalgirio būrio partizanas S. Mozeliauskas-Perkūnas [17]. 1951 m. spalio 27 d. pranešta apie kombinaciją, kurios metu agentai smogikai mėgino paimti gyvą partizaną Joną Vidauską-Ramūną, tačiau šis spėjo susprogdinti granatą; žuvo pats ir smogikas J. Mankus, dar du smogikai sužeisti. Metų pabaigoje K. Seninas pranešė apie agento Kazio Šapono perkėlimą gyventi į Pajūrio miestelį (Šilalės r.)[18]. Kartais K. Seninas siųsdavo K. Liaudžiui po 2-3 pranešimus per dieną apie partizanų puolimus, jų nukovimą, gaisrus kolūkiuose, apie tai, kad „panaudojus literines priemones“ buvo paimtas ar nukautas tas ir tas. Tarp tų dviejų žmonių, matyt, nebuvo jokių paslapčių.

14 Ibid., f. 78, ap. 2, b. 10,l. 86. Partijos Ukmergės aps. komiteto siunčiamųjų ir gaunamųjų raštų byla.
15 Ibid., l. 87-88.
16 LYA, f. 1, ap. 10, b. 133,l. 297-300. LTSR MGB pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.
17 Ibid., ap. 16, b. 807, l. 298. MGB Klaipėdos sr. valdybos pranešimai partijos komitetui.
18 Ibid., b. 808,l. 30-34, 105.

Gana svarbi bendradarbiavimo grandis buvo įvairių „įtartinų“ reikalų, žinių, duomenų ir pan., kurie įvairiais būdais patekdavo į partijos komitetą, perdavimas represiniams organams. Kiekvieno komunisto, juo labiau partijos komitetų garbės reikalas buvo kuo skubiau perduoti į čekistų rankas visus antisovietinio atspalvio reikalus. Įskundimas ne tik toleruotas, bet ir laikytas garbingu dalyku (įskundimo atvejai šioje knygoje ne kartą minimi). Klasikiniu tokio komunistų elgesio pavyzdžiu gali būti 1953 m. pradžios įvykis Kudirkos Naumiesčio vidurinėje mokykloje. Ten vyko klausimų vakaras, moksleiviai savo klausimus iš anksto galėjo pateikti raštu, raštelius įmesdami į pastatytą dėžutę. Tarp tų klausimų buvo nemažai tokių, kurie buvo įvardijami kaip „antitarybiniai“. Šiek tiek padelsęs mokyklos direktorius tuos raštelius nunešė į partijos komitetą, kurio darbuotojai juos skubiai perdavė MGB[19]. Nepavyko rasti tolesnių tyrimo rezultatų, bet galima teigti, kad raštelių autoriai buvo nustatyti, nes mokiniai rašė savo ranka. Netrukus mirus Stalinui ir pakitus represijų krypčiai, raštelių autoriai tikriausiai išvengė Sibiro, bet jie, matyt, buvo ilgai persekiojami, juos mėginta verbuoti agentais, o atsisakiusiems trukdyta toliau mokytis.

Pokario metais žmonės, ne tik linkę išduoti, ko gero, manė, kad rašyti skundą ar įdavimą partijos komitetui ar čekistams yra vienas ir tas pats. Štai tokio įdavimo pavyzdys, rašytas partijos Ukmergės aps. komitetui neraštingo žmogaus pieštuku ant nuplėšto popieriaus gabalo (kalba netaisyta): „Aš pranešu kompartijai, kad Klaipėdos gatvėje Nr. 50 gyvena Juozas Ramanauskas, kuris dirba kaipo maisto (?) kalvis, bet praktiškai daugiausia dirba savo naudai, plėšdamas nuo žmonių aukščiausias kainas ir iš tų pinigų pralaiko banditus, nežinau kelis. Vieną žinau tikrai, kad per laiką tai blogas darbas nuo žmonių plėšti aukštas kainas, už patentą nereikalinga mokėti, nes prisidengęs kaip maiste dirbąs, priešingai, turtą didina ir banditus užlaiko, turi 2 slėptuves namie, kurios randas iš šiaurės tame gale, kur gy-

vena motina, vargšė senutė. Viena slėptuvė randasi sienoje už spintelės“. Po šiuo rašteliu yra rezoliucija: „MGB gauta [19]47. III. 17. [19]47. III. 18 įvykdyta operacija“. Raštelis yra likęs partijos komiteto byloje [20].

Partijos komitetai nuolat ragino partijos narius bendradarbiauti su čekistais. 1949 m. rugsėjo 23 d. uždarame partijos Tauragės aps. komiteto biuro posėdyje buvo svarstomi partizanų puolimai. Nurodyta čekistams ir jų kariuomenės 273-iajam šaulių pulkui (SP) smogti pogrindžiui lemiamą triuškinantį smūgį, nuolat rengti pasalas ir sekretus tikėtinuose partizanų judėjimo keliuose, operatyvinius darbuotojus komandiruoti į tuos valsčius, kur aktyviai veikia partizanai, ir t. t. Priimtame nutarime buvo toks punktas: „Įpareigoti partijos valsčių komitetų sekretorius mobilizuoti visą valsčių partinį ir tarybinį aktyvą kovai su ginkluotomis gaujomis ir nacionalistiniu pogrindžiu, laiku informuoti MGB VP viršininkus apie tarybinio partinio aktyvo gautas žinias“[21]. Be abejo, ne aktyvistų žinios ir pastangos buvo svarbiausios okupantams sutriuškinant pogrindį, bet ir jie prie to prisidėjo.

Represinių struktūrų pareigūnai siųsdavo partijos komitetams pranešimus apie įvairias gyvenimo sritis, ne tik apie politiką ir kovas, bet ir apie tai, ką žmonės kalba apie rinkimus, kainų pakėlimą, kokie pasakojami anekdotai. Buvo pranešama ir kur kas vagia, ką gadina. Pranešinėdavo apie - jų supratimu - netinkamą pareigūnų elgesį. 1947 m. pavasarį MVD Prienų AS pranešė partijos komiteto pirmajam sekretoriui S. Naimavičiui, kad Pakuonio vlsč. komiteto sekretorius K. Liudvinavičius du kartus nakvojo (kartu su stribu) Antakalnio kaime. Po to S. Nai-

19 Ibid., b. 440,l. 1. MGB Kauno sr. valdybos ataskaitos LTSR MGB.

20 LYA LKP DS, f. 78, ap. 2, b. 10, l. 29. Partijos Ukmergės aps. komiteto raštų byla.

21 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 6,l. 27. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

mavičius perspėjo partorgus ir sekretorius taip nesielgti, į kaimus vykti tik su apsauga, o „pasikartojus minėtiems faktams, būsite svarstomi LKP(b) apskrities komiteto posėdyje ir traukiami partinėn atsakomybėn už bolševikinio budrumo praradimą“[22].

Buvo siekiama, kad jokios sovietų paslaptys neišplauktų į paviršių ir kad neliktų jokių jų nusikaltimus įrodančių dokumentų. MGB Prienų AS viršininkas Maksimas Ševčenka 1948 m. vasarą rašė S. Naimavičiui, kad, tikrinant piliečio P. Lukoševičiaus dokumentus, šis pateikė pažymą, išduotą Pakuonio vlsč. trėmimų įgaliotinio Šafirovičiaus (su DZDT antspaudu), jog P. Lukoševičius buvo vienas iš įgaliotinių tremiant gyventojus. Pasak čekisto, tokios pažymos išduoti negalima, nes taip pažeidžiami LKP(b) CK nurodymai[23].

LSSR MGB ypatingosios inspekcijos darbuotojai kartu su LKP(b) CK atsakingais darbuotojais dalyvaudavo CK brigadų darbe tiriant ar tikrinant apskričių partinių funkcionierių ar čekistų veiklą. Apie tai 1947 m. pradžioje ministras D. Jefimovas pranešė SSRS MGB inspekcijai. Jis rašė, kad „inspekcijos darbuotojai dalyvavo LKP(b) CK brigados darbe tiriant tarybinių partinių ir MVD bei MGB AS darbuotojų revoliucinio teisėtumo pažeidimo faktus Raseinių apskrityje“. Skundėsi, jog inspekcijai trūksta darbuotojų - net viršininko, nors etatai senokai patvirtinti[24].

Kai partijos komitetai parinkdavo kandidatus į įvairaus lygio deputatų tarybas, visus juos tikrindavo represinių struktūrų darbuotojai. Neretai partinių organų jau patikrintus kandidatus čekistai atmesdavo dėl jų praeities „klaidų“. Buvo atmetami kandidatai net į AT. Pavyzdžiui, Vilkaviškio aps. gavus MGB AS viršininko pranešimą apie kandidatę į LSSR AT M. Eidukaitienę (buvusi pavasarininkų ir tretininkų organizacijų narė, karo metu buvo Vokietijoje), nutarta prašyti LKP(b) CK pakeisti kandidatę[25].

Savo ruožtu prieš išduodama ginklus aktyvistams, MVD (vėliau - MGB) jų sąrašą būtinai derindavo su partijos komitetais.

Prieš skirdami žmogų į bet kokias, nors ir menkas pareigas, partijos komitetai jo kandidatūrą būtinai derindavo su čekistais, kurie kartais net nepaaiškindavo, kodėl jie nepritaria vienai ar kitai kandidatūrai. MGB Prienų AS viršininkas M. Ševčenka 1947 m. balandžio 25 d. rašė partijos komiteto pirmajam sekretoriui S. Naimavičiui, jog jis „negali sankcionuoti", kad V. Šalkauskas būtų patvirtintas ryšių skyriaus viršininku. Partijos Prienų aps. komitetas buvo prašęs MGB patikrinti Jiezno partorgą K. Liudvinavičių, savo komiteto techninius darbuotojus ir daug kitų žmonių [26]. Visa tai darė ir visi kiti partijos apskričių komitetai. V. Šalkauskas ryšių skyriaus viršininku tikriausiai buvo nepaskirtas todėl, kad nebuvo agentu. Tokiose informacijos susikaupimo vietose čekistai būtinai norėdavo turėti savo agentus. Po kurio laiko ryšių, susisiekimo įmonėse Lietuvoje dirbo beveik vien agentai arba „patikimi asmenys". Be to, prieš paskirdami į bet kurį reikšmingesnį postą, partijos komitetai visuomet klausdavo čekistų, ar šie neturi kompromituojančių duomenų apie kandidatą į tą postą. Štai kokius paklausimus pateikė 1950 m. antroje pusėje vien partijos Panevėžio r. komitetas ir kokius atsakymus jis gavo. Į vieną paklausimą MGB RS viršininkas atsakė, jog neprieštarauja, kad kolūkių pirmininkais būtų paskirti 8 išvardyti asmenys. Į paklausimą apie kitus 9 asmenis atsakyta, kad apie 7 žmones kompromituojančių duomenų nėra, o apie 2 - yra. Apie vieną iš jų rašė: „Ignas Dailidėnas, Juozo, 1910 m. gimimo, buvusio Naumiesčio vlsč. Stultiškių kaimo gyventojas, savo ūkyje turėjo 27 ha žemės, 3 arklius, 4 kar-

22 Ibid., f. 739, ap. 1, b. 9,l. 6, 7. Partijos Prienų aps. komiteto susirašinėjimas su LTSR MVD ir MGB.

23 Ibid., l. 57-58.

24 L Y A, f. 1, ap. 10, b. 42, l. 69. Pranešimai TSRS MGB ir LTSR MGB iš apskričių.

25 LYA LKP DS, f. 1555, ap. 1555, b. 51,l. 4-5. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

26 Ibid., f. 739, ap. 1, b. 70,l. 64, 83, 118. Partijos Prienų aps. komiteto kadrų tikrinimo byla.

ves, naudojosi samdomąja darbo jėga. Igno Dailidėno žmona — Ona Dailidėnienė-Vertelkaitė yra legalizuoto bandito Jurgio Vertelkos pusseserė. Igno Dailidėno brolis Edvardas Dailidėnas vedęs Viršulytę, kurios 4 broliai Viršuliai buvo banditai, juos nukovė kariuomenė 1945-1946 m. Be to, jos giminaitis Stasys Kudulis Tarybų valdžios suimtas kaip vokiečių parašiutininkas banditas". Paklausus dar apie 8 kandidatus į kolūkių pirmininkus, atsakyta, jog apie 5 kompromituojančių duomenų nėra, o apie Bronių Vidugirį parašė: „Aktyviai padeda banditams maisto produktais, gyvena pasiturimai".

1950 m. rugpjūčio 15 d. MGB Panevėžio RS pateikė pažymą apie 8 pradžios mokyklos mokytojus, apie kuriuos turėta „kompromituojančių duomenų". Vieni jų yra buvę tautininkų partijos nariais, kiti - antisovietiškai nusiteikę, jų giminės - „banditai" ar suimti ir t. t. Apie Naujamiesčio nepilnos vidurinės mokyklos direktorių Adolfą Miškinį rašoma: „Jo tėvai 1948 m. ištremti iš Lietuvos TSR kaip buožės - banditų rėmėjai, kurių sodyboje 1948 m. kovo 10 d. MGB kariuomenė nužudė du banditus. Jo žmona Bronė Miškinienė susirašinėja su JAV gyvenančiais giminėmis"[27].

Maždaug nuo 1949 m. prieita iki to, kad net visuomeninės pareigos negalėjo būti skiriamos be čekistinių žinybų sutikimo. Niekas be LSSR MGB sutikimo negalėjo būti apdovanotas sovietiniais medaliais ar ordinais, toks sutikimas buvo reikalingas ir norint suteikti kam nors garbės vardą. Kai kurie partijos komitetai, kaip kad Kalvarijos aps., 1950 m. prašė MGB patikrinti visus apskrities darbuotojus, įeinančius į partijos komiteto nomenklatūrą. Taip būdavo iš naujo „iššukuojami" tie, kurie anksčiau praslydo per partinius ir čekistinius patikrinimų tinklus.

Kaip minėta, represinės struktūros ypač atidžiai tikrindavo visus norinčiuosius stoti į komunistų partiją. Čekistams būdavo siunčiami maždaug tokie paklausimai, kokį partijos Alytaus aps. komiteto antrasis sekretorius N. Mironovas 1947 m. rug-

pjūčio mėn. nusiuntė MGB AS viršininkui V. Bogomolovui: „Lietuvos KP(b) Alytaus apskrities komitetas prašo pranešti, ar turite medžiagos, kompromituojančios pil. Stasį Kalinauską, Adomo, 1906 m. gimimo, gyvena Dekovčiznoje (?), dirba Aniškio tarybinio ūkio skyriaus ūkvedžiu. Minėtus duomenis reikia pasitikrinti, nes pil. Kalinauskas pateikė pareiškimą stoti į VKP(b) narius“[27] [28].

Praėjus 1944—1945 m. kovoms, kai krašte siautėjo čekistinė kariuomenė, čekistai turėdavo partinėms institucijoms pranešti apie rengiamas operacijas, bet ne visuomet tą darė. Partijos Trakų aps. komiteto propagandos sekretorius 1947 m. birželio 16 d. partijos apskrities komitetui pranešė, kokiomis aplinkybėmis vienas aktyvistas žuvo, kitas buvo sužeistas. Tai padarė čekistiniai kareiviai, palaikę juos partizanais. Jo teigimu, valsčiaus partijos sekretorius ir valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas nebuvo informuoti, kad Valkininkų—Eišiškių ruože veiks kariuomenė. Partijos sekretorius prašė MGB vadovybės iš darbo atleisti operacijai vadovavusį operatyvininką Kulminskį[29]. Beje, tokių atvejų, kai kariškiai nušaudavo aktyvistus, buvo dešimtys, gal net šimtai.

Čekistai aktyviai dalyvavo ir propagandiniame kare prieš pogrindį. Vien jų pastangomis būdavo surengiami atviri partizanų teismai, į kuriuos susirinkdavo gana daug žmonių. Tie teismai ne visuomet pavykdavo, nors dažniausiai juose būdavo teisiami per tardymus palūžę partizanai. Represinės struktūros aprūpindavo partijos komitetus propagandine medžiaga, kuri būdavo panaudojama straipsniuose ir paskaitose. Ypač stengtasi kompromituo-

27 Ibid., f. 5106, ap. 1, b. 52,l. 3, 6, 7, 8-10. Partijos Panevėžio r. komiteto susirašinėjimas su MGB RS.

28 Ibid., f. 1308, ap. 3, b. 8,l. 63. Partijos Alytaus aps. komiteto susirašinėjimas su MGB organais.

29 Ibid., f. 164, ap. 164/14, b. 2,l.1-3. Partijos Trakų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

ti partizanus ieškant jų sąsajų su vokiečiais. Kretingos aps. MVD AS viršininkas Fiodoras Dusis 1946 m. pabaigoje partijos apskrities komitetui pristatė pažymą apie partizanų vadus, kurie turėjo ryšių su vokiečiais (baigę vokiečių diversantų mokyklas ir pan.), ir dvasininkus (taip pat ir zakristijonus), kurie dalyvavo pasipriešinimo sąjūdyje ar rėmė partizanus. Tokią pat medžiagą, pavadintą „Kompromituojanti medžiaga“, partijos komitetui pristatė ir MGB skyriaus viršininkas; joje pateikti duomenys apie 16 partizanų[30].

Pažymėtina, kad kartais ir represinės struktūros kreipdavosi pagalbos į partines institucijas, norėdamos ką nors sužinoti apie žmogų, ypač iš partinių sluoksnių. LSSR MGB Kadrų skyrius 1948 m. kreipėsi į LKP(b) CK Kadrų skyriaus pavaduotoją Mironą Moskviną su paklausimu apie Stasį Aleksiejūną, kurį partijos Kaišiadorių aps. komitetas rekomendavo darbui MGB. Neva jis, dirbdamas Onuškyje mokytoju, kalbėjęs antisovietiškai. Prašė, jei turi duomenų, jiems atsiųsti. LKP(b) CK Kadrų skyrius nusiuntė vienos komjaunuolės pranešimą, kad mokytojaudamas Žiežmariuose S. Aleksiejūnas iš tiesų kalbėjo antisovietiškai, buvo nusiteikęs prieš komjaunimą, nors paskui įstojo į komjaunimo organizaciją[31]. Šis atvejis rodo, kad partijos komitetai kartais turėdavo išsamesnę informaciją negu represinės struktūros.

Partinės vadovybės keliami neįvykdomi reikalavimai čekistams per kelis mėnesius sutriuškinti pogrindį buvo viena svarbiausių priežasčių, dėl kurios čekistai, labai skubėdami tą nurodymą įvykdyti, griebdavosi drastiškų priemonių - masiškų suėmimų, kankinimų, bylų klastojimo ir pan. Suklastotos bylos dažniausiai atsirasdavo tada, kai po partizanų ar pogrindinių organizacijų išpuolių, ypač įvykdytų miestuose, čekistai partinės ir savos vadovybės būdavo spaudžiami žūtbūt „teroristus“ surasti. Nesugebėdami greitai to padaryti, jie sudarydavo bylas ir niekuo dėtiems žmonėms, kurie visi ar didesnė jų dalis kan-

kinami „prisipažindavo“ padarę viską, ką jiems inkriminuodavo čekistai. Kaip minėta, 1948 m. pradžioje LSSR MGB pranešė A. Sniečkui, M. Gedvilui ir J. Paleckiui apie 7 Utenos gimnazistų suėmimą. Jie 1947 m. balandžio 24 d. buvo neva nušovę partijos komiteto darbuotoją Zaguliajevą, o gruodžio 3 d. - berniukų gimnazijos direktorių Kuliešį. Pranešimo pabaigoje rašoma: „Suimti teroristinės organizacijos dalyviai prisipažino kalti ir davė plačius parodymus apie savo praktinę veiklą“[30 31 32]. Buvo atrinktas ir iš dalies sunaikintas Utenos gimnazistų žiedas. Iš tiesų minėtus sovietinius aktyvistus mieste nušovė partizanai; gimnazistai buvo visiškai nekalti.

Partizanų ir apskritai nelegalų legalizaciją tikriausiai sumanė partiniai organai. Pirmą kartą legalizaciją LKP(b) CK ir LSSR vyriausybė paskelbė 1945 m. vasario mėn., vėliau propagavo J. Bartašiūnas, J. Paleckis ir kiti iki pat 1956 m. Pačią legalizacijos procedūrą vykdė represinės struktūros. Į MGB apskričių skyrius ar valsčių poskyrius turėdavo prisistatyti partizanai ir tarnavimo RA vengę ar iš ten dezertyravę asmenys. Jei legalizuodavosi buvęs partizanas (iš pradžių, ypač 1945 m., tą stengtasi nuslėpti, todėl buvę partizanai dažniausiai prisistatydavo kaip asmenys, vengę tarnybos RA), iš jo būdavo reikalaujama pristatyti turėtą ginklą ir išduoti kovos draugus bei rėmėjus. Visus agitacinius propagandinius legalizacijos reikalus turėjo tvarkyti sovietinės ir partinės įstaigos. Taigi vykdydami šią priemonę čekistai ir partiniai funkcionieriai turėjo glaudžiai bendradarbiauti. 1948 m. sausio 8 d. MGB Tauragės AS gavo anoniminį laišką, kuriame buvo rašoma, jog eiliniai „banditai“, jeigu jiems

30 Ibid., f. 494, ap. 494/7, b. 1,l. 8-9. 10-14. Partijos Kretingos aps. komiteto ypatingasis aplankas.

31 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 248,l. 325. Įvairių įstaigų susirašinėjimas su LKP(b) CK.

32 LYA, f. l,ap. 3, b. 273,l. 1-3. LTSR MGB ataskaitos, pranešimai LKP(b) CK ir LTSR AT apie kovas.

bus garantuota amnestija, išžudys savo vadus ir pasiduos. Informacijoje LKP(b) CK ministras P. Kapralovas pridūrė: „Jei manote, kad tai būtina ir galima, prašau Jus nurodyti visiems partijos komitetams parašyti straipsnius laikraščiuose, jog LTSR vyriausybės kreipimasis dėl legalizacijos galioja“[33].

Ne tik apskrityse, bet ir valsčiuose partijos komitetams ir MGB valsčių poskyriams būdavo pavedamos bendros užduotys, iš vienų ir iš kitų reikalaujama ataskaitų. 1948 m. sausio 26 d. partijos Alytaus aps. komiteto biuras svarstė šešis klausimus, tarp jų ir kaip partijos Miroslavo vlsč. komitetas vykdo LKP(b) CK 1947 m. gruodžio 12 d. nutarimą dėl kovos sustiprinimo. Tiek partijos komiteto sekretoriui Rutkauskui, tiek MGB valsčiaus poskyrio viršininkui buvo pavesta per 10 dienų kiekvienoje apylinkėje sudaryti ginkluotas grupes, jų narius išmokyti šaudyti, per 5 dienas sukomplektuoti stribų būrį, į kovą įtraukti aktyvą, sustiprinti valsčiaus centro apsaugą, nakčiai išstatyti postus, patruliuoti, tam pasitelkiant ir aktyvistus[34]. Po devynių mėnesių vėl svarstyta padėtis Miroslavo vlsč. ir vėl priimtas beveik analogiškas nutarimas (beje, tai rodo, kad partijos komitetai priiminėjo nelabai įgyVendinamus nutarimus; priimdavo, nes „taip reikia“, o ar tikrai jie gali būti įgyvendinti ir ar yra įgyvendinami, mažai rūpintasi), tik šiek tiek jį paįvairinus (nurodyta sustiprinti agitaciją prieš nacionalistus, ginkluotų aktyvistų skaičių valsčiuje padidinti iki 50, „kiekvieną banditų puolimo atvejį apsvarstyti partijos valsčiaus komiteto posėdyje, imtis ryžtingų priemonių, kad teroristai būtų persekiojami ir sugauti“[35]. Kai kuriuos raštus toje apskrityje (taip pat ir kitose) pradėjo pasirašinėti partijos komiteto pirmasis sekretorius ir MGB AS viršininkas. Antai partijos komiteto pirmasis sekretorius B. Lopata ir MGB AS viršininkas V. Bogomolovas išsiuntinėjo raštus Alovės, Miroslavo ir Alytaus vlsč. partijos sekretoriams ir poskyrių viršininkams; juose teigė, kad jie neįvykdė partijos apskrities komiteto biuro nurodymo iki 1949 m. spalio 31 d. visiškai sukomplektuoti stribų

būrius, ir nurodė, kiek stribų tuojau turi būti surasta. Atsiskaityti nurodyta tiek partijos apskrities komitetui, tiek MGB AS [36].

Kad represinių organų darbuotojai ir partiniai funkcionieriai bent kai kuriose apskrityse (rajonuose) itin glaudžiai bendradarbiavo, rodo Kuršėnuose įvykęs atvejis, apie kurį partijos Šiaulių sr. komiteto pirmajam sekretoriui M. Šumauskui 1950 m. pranešė MGB srities valdybos viršininkas plk. Vladislovas Vasiljevas. Pasak jo, į MGB Kuršėnų RS 1950 m. rugsėjo 24 d. atvyko „Tarybų Lietuvos“ kolūkio pirmininkas Stekonas ir pranešė, kad Užpalių miške yra partizanų. MGB RS viršininkas Ali Nadžafalijevas operacijai sutelkė 167 vyrus, tarp jų 70 MGB kariuomenės karių. Rengiant puolimo planą, į viršininko kabinetą iš laikraščio jubiliejaus minėjimo pobūvio užėjo partijos rajono komiteto sekretoriai K. Lydis ir Byčkovas. Girtas K. Lydis keikėsi, liepė nuimti antpečius operatyviniam įgaliotiniui Abromavičiui ir jį suimti neva už tai, kad laiku nepranešė apie gautą žinią. Tada partiniai funkcionieriai pakvietė milicijos viršininką ir su „Pobeda“ nuvažiavo į partizanų laikymosi vietą, kur Byčkovas iššovė iš medžioklinio šautuvo. plk. V. Vasiljevas teigė, jog dėl tokio partijos komiteto sekretorių elgesio operacija buvo sužlugdyta[37]. Partijos sekretorių lankymasis tose MGB skyriaus patalpose, kur buvo planuojama operacija, rodo, jog ten jie buvo dažni svečiai. Be abejo, operaciją jie sužlugdė dėl girtumo; negirti būtų elgęsi kitaip, prisidėję prie jos planavimo.

Nuo 1950 m. Lietuvoje pradėjus į sovietinę kariuomenę imti visus atitinkamo amžiaus vaikinus (kaip žinome, iki to laiko, bijant, kad dalis vaikinų vietoj kariuomenės nepasuktų į mišką, į

33 Ibid., l.7-8.
34 LYA LKP DS, f. 1308, ap. 1308/4, b. 1,l. 3-4. Partijos Alytaus aps. komiteto biuro nutarimai.
35 Ibid., b. 2,l. 90-91.
36 Ibid., ap. 4, b. 9,l. 53-55. Partijos Alytaus aps. komiteto gaunamieji ir siunčiamieji raštai.
37 LYA, f. 1, ap. 16, b. 929, l. 4-45. MGB Šiaulių sr. valdybos susirašinėjimas su tarybiniais ir partiniais organais.

ją buvo imama tik apie 15-20 proc. šaukiamojo amžiaus jaunuolių, kurie buvo laikomi „patikimais“; beje, apie 50 proc. į kariuomenę paimtų vaikinų buvo siunčiami tarnauti į darbo batalionus, kurie buvo tarsi drausmės batalionų atmaina; kaip rašoma viename MGB pranešime, „šaukiamieji, apie kuriuos yra kompromituojančių duomenų, nukreipiami tarnauti statybos batalionuose“), tarp partijos komitetų ir MGB skyrių užsimezgė dar vienas papildomas ryšys. Partijos Širvintų aps. komiteto biuro 1950 m. vasario 25 d. posėdžio, kuriame buvo svarstomas 1928-1929 m. gimusių jaunuolių ėmimas į kariuomenę, nutarime valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkai ir partijos sekretoriai buvo įpareigoti pasiekti, kad šaukiamieji atvyktų į karinius komisariatus ir kad jiems būtų parengtos charakteristikos bei pažymos apie šeimos padėtį. Čekistams buvo skirtas toks nutarimo punktas: „Įpareigoti MGB Aš viršininką drg. Melniką teikti veiksmingą pagalbą valsčių vykdomųjų komitetų atstovams, kad šaukiamieji laiku atvyktų į šaukimo punktus, ir ieškoti vengiančiųjų šaukimo“[38]. Beje, per šį pirmą po 1945 m. lietuvių vaikinų visuotinį ėmimą į kariuomenę apie 200 jų, užuot tarnavę sovietinėje kariuomenėje, pasirinko miško brolių likimą; buvo ir tokių atvejų, kai į karinius komisariatus vaikinus giminės atvežda vo surištus, nes baigiantis partizaniniam karui vyresnieji stengėsi išsaugoti bent savo vaikus.

1949 m. lapkričio pabaigoje apskrityse buvo svarstomi 1931 m. gimusių jaunuolių prirašymo reikalai. Antai Šakių aps. valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkai, partijos komitetų sekretoriai, apylinkių pirmininkai ir kolūkių valdybų nariai buvo įpareigoti apeiti kiekvieną sodybą. Valsčių valdžia įpareigota kiekvienam šaukiamajam parengti 8 dokumentus (pasą arba gimimo liudijimą, pažymas apie išsilavinimą, šeimyninę padėtį, iš darbo ar gyvenamosios vietos ir t. t.). Tarp tų dokumentų - ir „išsami politinė charakteristika, nurodant teigiamas ir neigiamas savybes, pasirašyta valsčiaus vykdomojo komiteto pirmi-

ninko, partijos valsčiaus sekretoriaus ir MGB VP viršininko“ [39]. Visose apskrityse vyko tų dviejų valdžios organų posėdžiai, kuriuose buvo aptariama, kaip įvykdyti LSSR karinio komisaro 1949 m. gruodžio 3 d. direktyvą — pašaukti tarnauti sovietinėje kariuomenėje „1929 m. gimusius Pabaltijo tautybės (?) piliečius“. Taigi okupantai bei kolaborantai Lietuvos vyrams surengė dar vieną didelį išmėginimą, kuris tęsėsi per visą okupacijos laikotarpį. Sovietinėje kariuomenėje dešimtys tūkstančių vyrų buvo fiziškai ir, svarbiausia, dvasiškai suluošinti. Įvairių lygių politrukai ir kariniai operatyvininkai pirmiausia siekdavo išmušti iš vaikinų galvų bet kokią nacionalinę savimonę ir mintis apie teisingumą. Neretai jiems tai pavykdavo.

LKP(b) CK, ypač A. Sniečkus, nuolat rūpinosi čekistų kadrais. Buvo siekiama, kad jie taptų kovingesni, labiau išmanytų operatyvinius reikalus, būtų šiek tiek praprusę ir, svarbiausia, atsidavę sovietų valstybei ir partijai. Kadangi beveik visi čekistų kadrai buvo atsiųsti iš Sovietų Sąjungos, o turėta užmačių pasipriešinimą užgniaužti pačių lietuvių rankomis, tai iš pradžių buvo įkurti stribų būriai, netrukus Vilniuje atidaryta MGB mokykla. Toje mokykloje 1948 m. papildomai buvo atidarytas vienų metų mokymo skyrius 150 žmonių. A. Sniečkus iš visų partijos apskričių komitetų reikalavo į tą skyrių siųsti žmones, jų sąrašą pateikti ir LKP(b) CK[40]. Baigusiems čekistų mokyklą Vilniuje ir milicijos mokyklą Kaune paprastai būdavo suteikiami karininkų laipsniai. Pokario metais į šias mokyklas stodavo ne itin raštingi žmonės, daugiausia buvę stribai. Jie tapdavo prasto lygio čekistais, kurie sunkiai kopė karjeros laiptais.

38 LYA LKP DS, f. 3040, ap. 3040, b. 107,l. 90-91. Širvintų aps. vykdomojo komiteto ir partijos komiteto bendri nutarimai.

39 Ibid., f. 1806, ap. 1806/13, b. 5, l. 1-2. Partijos Šakių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

40 Ibid., f. 1771, ap. 52, b. 45, l. 275. LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK įvairiais klausimais, susirašinėjimas su LTSR MGB, MVD, prokuratūra.

Apskritai kadrai buvo tiek partijos komitetų, tiek represinių organų vadovybės dėmesio centre (apie tai kitame šios knygos skyriuje). Čia apie kadrus pateiktas tik vienas kitas pavyzdys, rodantis, kaip kruopščiai būdavo tikrinamas bet kuris žmogus, užimantis kad ir nežymų postą ar net visuomenines pareigas. 1949 m. pradžioje, užklausęs MGB Papilės VP, partijos Biržų aps. komiteto pirmasis sekretorius A. Likas gavo tokį pranešimą: „Į liaudies tarėjas iškelta Papilės valsčiaus Saučėnų (?) kaimo gyventoja Leonora Simonytė, Juliaus, yra mūsų tiriama kaip banditų rėmėja, be to, dar reiškia antitarybines nuotaikas. Atitinkama medžiaga apie aukščiau išdėstytą yra MGB Papilės VP“[41]. Partiniai funkcionieriai ir čekistai jiems įtartiną žmogų puldavo sutartinai. A. Likas 1949 m. antroje pusėje vėl kreipėsi į MGB apskrities skyrių. Jis rašė, jog VU prašo studento Broniaus Vaitkevičiaus charakteristikos. Jo turimomis žiniomis, tas studentas yra tarnavęs SS. „Valsčiaus partorgas sakė, kad jo ieško organai. Reikia patikrinti, kaip ir iš kur jis pateko į valstybinį universitetą“. Toliau byloje pateikiama liudytojo apklausa, iš kurios aiškėja, kad vokiečių kariuomenėje tarnavo B. Vaitkevičiaus brolis, kuris po karo gimtinėje nepasirodė[42].

Siekiant čekistų kadrus bent kiek sulietuvinti, represiniuose organuose įdarbinti žmones, kurie nusimanytų apie partinį darbą, ir per juos daryti įtaką čekistams, LKP(b) CK ne kartą nurodė tiesiai iš partinio darbo perkelti žmones į represines struktūras įvairioms pareigoms (beje, tai vėlgi rodo, kad partiniai funkcionieriai buvo ne tik persiėmę bendra čekistine dvasia, bet ir perpratę čekistinės veiklos metodus). Kai kurių čia laukdavo netikėtumai, nes čekistų kadrai būdavo tikrinami kur kas nuodugniau negu partiniai kadrai ir jiems keliami dar didesni reikalavimai. Kai partijos Šiaulių sr. komiteto antrasis sekretorius Michailas Afoninas 1952 m. pradžioje rekomendavo įvairiose pareigose dirbti 17 partinių darbuotojų, 3 iš jų kandidatūros buvo atmestos. Partijos Joniškio r. komiteto sekretorius Benediktas Žabas buvo rekomenduotas dirbti MGB rajono skyriaus viršinin-

ko pavaduotoju; jo kandidatūra buvo atmesta todėl, kad žmonos tėvai buvo buožės, dėdė ištremtas. Užvenčio r. vykdomojo komiteto finansų skyriaus viršininkas Mykolas Prakuliauskas buvo numatytas dirbti MGB valsčiaus poskyrio viršininko pavaduotoju, bet juo netapo, nes žmonos tėvai turėjo lentpjūvę, jos seserys buvo ištekėjusios už policininkų, jo tėvai susirašinėjo su Vakarų Vokietijoje gyvenančiais giminėmis. Partijos Joniškio r. komiteto instruktorius Jonas Stasiukaitis siūlytas dirbti vyr. operatyviniu įgaliotiniu. Jo kandidatūra atmesta todėl, kad jo dėdė gyveno JAV, iki 1946 m. jis su dėde susirašinėjo[43]. Taigi „socialiai patikimi“ turėjo būti ne tik patys represinių organų darbuotojai, bet ir jų žmonų giminės. Dirbti čekistais buvo rekomenduojami žmonės, turintys „bendradarbiavimo“ su jais patirtį, paprasčiau sakant, jie turėjo būti agentais ar pan.

Beje, partiniai darbuotojai, pasiųsti dirbti į represines struktūras, ne visada pateisindavo pasitikėjimą. 1949 m. vasarą MGB Prienų AS viršininkas rašė partijos komitetui, kad į MGB Balbieriškio VP operatyvininku dirbti pasiųstas j. ltn. Radavičius nuolat girtuokliavo. Apie jį buvo pateikta 37 lapų pažyma (jos byloje nėra), prašyta jį apsvarstyti biure[44].

Čekistai ir partiniai funkcionieriai drauge dirbo represinį darbą. Panorėję čekistai galėdavo bet ką pasodinti už grotų, kartais net sufabrikavę bylą arba nereikšmingus faktus labai išpūtę. Bet jeigu jie nematydavo reikalo tą daryti, tai duodavo signalą partiniams organams, kurie netinkamą jiems žmogų atleisdavo iš darbo ir atimdavo pragyvenimo šaltinį. Ir čekistai, ir partiniai funkcionieriai, kaip buvo įprasta visoje Sovietų Sąjungoje, kart-

41 Ibid., f. 1093, ap. 19,l. 14,l. 1. Partijos Biržų aps. komiteto susirašinėjimas su LTSR MGB.

42 Ibid., l. 131.

43 Ibid., f. 1771, ap. 123, b. 2,l. 62-63. Partijos sričių ir rajonų komitetų raštai kadrų klausimais.

44 Ibid., f. 739, ap. 6, b. 9,l. 12. Partijos Prienų aps. komiteto susirašinėjimas.

kartėmis surengdavo kovos prieš ką nors vajus — prieš buržuazinius nacionalistus, prieš revizionistus, prieš „reakcingą dvasininkiją“, prieš sionistus ir t. t. MGB Klaipėdos sr. valdybos viršininkas K. Seninas partijos srities komiteto pirmajam sekretoriui K. Liaudžiui 1950 m. pranešė, kad srities mokyklose yra apie 100 netinkamų dirbti mokytojų, pateikė jų sąrašą[45]. 1951 m. MGB rajonų skyriai buvo įspėti, kad „suaktyvintų darbą atskleidžiant antitarybinius elementus tarp inteligentų ryšium su Lietuvos TSR MGB įsakymu Nr. 0068“. Vien Šiaulių sr. „per partinius organus prieš mokslo metų pradžią nuo dėstymo mokslo įstaigose nušalinti 56 socialiai svetimi ir politiškai nepatikimi asmenys, tarp jų srities švietimo skyriaus inspektorius ir 5 rajonų švietimo skyrių vedėjai“. Tarp pastarųjų buvo ir Radviliškio r. švietimo skyriaus vedėja Ona Steivienė, globojusi persekiojamus mokytojus[46].

Tais pat metais čekistai partijos Šiaulių sr. komiteto antrajam sekretoriui M. Afoninui pranešė, kad srities mokyklose yra atskleisti 323 „socialiai svetimi ir politiškai nepatikimi bei buržuaziniai nacionalistiniai elementai“. Iš jų 127 — buožės, 32 — buvę buržuazinių partijų nariai, 37 - „banditų“ rėmėjai, 15 - iš represuotų šeimų, 81 - šaulių, jaunalietuvių ir panašių organizacijų nariai. 1951 m. per partines institucijas iš mokymo įstaigų buvo atleisti 35 žmonės[47].

Represiniai organai ir partinės institucijos ypač stengėsi sunaikinti „socialiai svetimus elementus“, kurių didžiąją dalį Lietuvoje sudarė buožės, t. y. pasiturimai gyvenantys valstiečiai. Dažniausiai prieš juos buvo naudojama itin brutali represinė priemonė - visos šeimos ištrėmimas į atokius Rusijos Šiaurės ar Sibiro rajonus, o jų ūkiai sunaikinami (viskas konfiskuojama, išplėšiama, sudeginama ir t. t.). Be trėmimų, buožės dar buvo baudžiami juos teisiant, išmetami iš darbo, taip pat šalinami iš kolūkių. Buožes spaudė visos represinės struktūros ir partijos komitetai. Daug jų nukentėjo kolektyvizacijos metais. Vien Šiau-

lių sr. 1950 m. rugpjūčio 1 d.-kovo 25 d. buvo suimti 158 buožės: emgėbistai suėmė 70, milicija - 53, prokuratūra - 35. Iš Šiaulių sr. kolūkių jų tuo metu buvo pašalinta 88, iš įstaigų ir įmonių - 64. LSSR MGB duomenimis, tuo metu srityje dar buvo 1318 buožių, iš jų 992 buvo „sulindę“ į kolūkius. Čekistai įvairiais tikslais „apdorojo“ 362 buožes, t. y. rinko apie juos medžiagą[48]. Represiniai organai buožes suimdavo už antisovietines kalbas ir ryšius su pogrindžiu, o milicija ir prokuratūra - radę kokių nors ekonominių priekabių.

Apskritai tiek čekistai, tiek partiniai funkcionieriai jautė didelį priešiškumą buožėms, nevengdavo to ir dokumentuose parodyti. Pavyzdžiui, partijos Šiaulių sr. komiteto pirmajam sekretoriui M. Šumauskui 1950 m. žodžiu buvo pranešta apie gaisrą viename Radviliškio kolūkyje - sudegė kluonas su šienu. Vėliau čekistai raštu pranešė, kad gaisrą sukėlė šiene žaidę vaikai, nes kluonas buvo be durų. Nepaisant to, pranešime rašoma, jog „tuo pat metu srities valdyba vykdo priemones, norėdama nustatyti galimus gaisro kurstytojus, kadangi „Tiesos“ kolūkyje yra 5 buožių ūkiai“[49].

Represinių struktūrų darbuotojai ne tik pranešdavo, kad kurioje nors įstaigoje ar įmonėje dirba buožės, bet ir sekdavo, ar partiniai organai juos iš ten atleisdavo. MGB Šiaulių sr. pareigūnai 1951 m. liepos mėn. rašė M. Šumauskui, kad po pranešimo jam ir srities vykdomojo komiteto pirmininkui Antanui Mickevičiui dalis vykdomajame komitete dirbusių buožių buvo at-

45 LYA, f. 1, ap. 16, b. 810,l. 1-20. MGB Klaipėdos sr. valdybos pranešimai partijos srities komitetui.
46 Ibid., b. 970, l. 191-192. MGB Šiaulių sr. valdybos 5-ojo skyriaus pranešimai LTSR MGB.
47 Ibid., b. 971,l. 75. MGB Šiaulių sr. valdybos pranešimai partijos srities komitetui.
48 Ibid., b. 971,l. 5-15. LTSR MGB nurodymai Šiaulių sr. valdybai.
49 Ibid., b. 973,l. 189. MGB Šiaulių sr. valdybos pranešimai partijos srities komitetui.

leista, bet trys (išvardytos pavardės) ir toliau dirba. Kitame rašte priekaištavo, kad partijos komitetai neprašė MGB patikrinti sustambintų kolūkių pirmininkų, todėl ten prasibrovė priešai[50].

Pamažu pradėta persekioti ne tik pasipriešinime dalyvavusius asmenis bei buožes arba jų šeimų narius, išstumiant juos iš viešojo gyvenimo, bet ir tolimesnius gimines. Klasikiniu pavyzdžiu gali būti MGB Panevėžio m. milicijos skyriaus (kaip žinoma, milicija MGB pavaldumui buvo perduota 1949 m.) viršininko mjr. Kolodino 1952 m. spalio 11 d. pranešimas partijos miesto komiteto sekretoriams apie vagystes MTS ir kolūkiuose. Jis rašė, jog tiriant „atskirų kolūkių užteršimą priešiškais elementais nustatyta, kad „Raudonosios vėliavos“ kolūkio buhalteris Derinskas yra bandito Šukio pusbrolis, to paties kolūkio sandėlininkas Rudis yra bandito Kazio Raubos pusbrolis. Tame kolūkyje gyvena buvusio bandito Žibikio žmona Ona Žibikienė, kuri agituoja prieš kolūkius. Pučekų kolūkyje revizijos komisijos pirmininku dirba toks Juozas Juška — bandito Žibikio švogeris“. Milicijos viršininkas tokių nepatikimų žmonių „Juostos“ kolūkyje suskaičiavo 14, „Žalgirio“ kolūkyje - 6[51].

Kas vyko rajonuose, galima iliustruoti 1953 m. pavyzdžiais iš Prienų r. (Beje, represinių organų pareigūnai partijos komitetams siuntė pranešimus su tokiais grifais: „Turi būti grąžinta“, „Nekopijuoti“, „Asmeniškai“. Pranešimai su grifu „Asmeniškai“ paprastai būdavo skiriami tik partijos komiteto pirmajam sekretoriui.) Šio rajono MGB skyriaus viršininkas tais metais pateikė partijos komitetui pažymą apie 14 Birštono kurorte dirbančių žmonių (nuo vyr. gydytojo iki virėjos), kurių tėvai - buožės, be to, daugelis ištremti. Partijos komitetui užklausus MGB dėl 18 mokytojų antisovietiškumo, ties 13 jų pavardžių ranka užrašyta „Sniat“ (lietuviškai - „Pašalintas“). Rudenį partijos komitetas iš skaityklos vedėjos Šimusauskaitės gavo skundą apie Pošvenčio kolūkio sąskaitininkę D. Šalčiūtę, kurios tėvai buvo ištremti, o ji pati nuo trėmimų pabėgusi, rėmė „banditus“. Apie

tai užklausus MVD AS, jo viršininkas Dzidas Jocius atsakė, kad „taip ir buvo“. Metų antroje pusėje partijos komitetas gavo pranešimą apie Birštono vidurinės mokyklos direktorių J. Burgilą, kuris kilęs iš buožių, antisovietiškai nusiteikęs ir t. t. Pranešime rašoma: „Burgilas turi būti iš direktoriaus pareigų atleistas ir iš jo atimtos galimybės toliau dirbti pedagoginį darbą“[52]. Be abejo, tai buvo tik maža dalis reikalų, kuriuos 1953 m. sprendė Prienų r. partiniai funkcionieriai ir čekistai; iš to galima daryti išvadą, kad persekiojimus kartais inicijuodavo partijos komitetas, kartais - čekistai.

Jei žmogus būdavo atleidžiamas iš darbo arba nepriimamas į darbą remiantis represinių žinybų pateiktais duomenimis, tai motyvuojant atleidimą arba atsisakymą priimti į darbą nebuvo galima nurodyti nei informacijos šaltinio, nei kaltinimo esmės. 1952 m. liepos 4 d. MGB Kauno sr. valdybos viršininkas J. Sinicynas partijos srities komiteto pirmajam sekretoriui E. Ozarskiui pranešė, jog nepriimtai į darbą partijos komitete techninei sekretorei komiteto ypatingojo sektoriaus vedėjas pasakė, kad jos gimines kompromituojančią medžiagą pateikė MGB. Tuo buvo pažeistas SSRS MGB 1948 m. kovo 1 d. nutarimas Nr. 535-204ss, „...kuriame kategoriškai draudžiama remtis MGB organų sprendimu atleidžiant dėl pašalinimo nuo slapto darbo ir supažindinti apiforminamą asmenį su turimų apie jį kompromituojančių duomenų esme“[53]. Beje, dažniausiai dėl politinių motyvų atleidžiant žmogų ar atsisakant jį priimti į darbą būdavo pasakoma, iš kur gautas nurodymas, ir žmogui duodama suprasti, kad teisybės ieškoti neverta - visur jis atsimuš kaip į sieną. Tiek

50 Ibid., L 42,158.

51 LYA LKP DS, f. 516, ap. 5, b. 135, l. 87-88, 89-93. Partijos Panevėžio r. komiteto susirašinėjimas su LTSR MGB organais.

52 Ibid., f. 5258, ap. 9, b. 76, l. 24, 106, 115,126-127. Partijos Prienų r. komiteto kompromituojančių duomenų byla.

53 LVA, f. 1, ap. 16, b. 437,l. 48. MGB Kauno sr. valdybos pranešimai partijos srities komitetui.

čekistų, tiek partijos komitetų nurodymai virsdavo neapskundžiamais įsakymais visiems valdininkams.

Paskutiniaisiais Stalino valdymo metais partijos komitetų iš represinių struktūrų gaunamus pranešimus galima suskirstyti į tokias grupes: 1) apie sunaikintus partizanus; 2) apie atskleistas pogrindžio grupes ir atskirus asmenis; 3) apie kenkėjus, antisovietiškai nusiteikusius asmenis (kolūkiuose, tarybiniuose ūkiuose ir kt.); 4) apie atskirų komunistų praeitį; 5) apie ūkines negeroves dėl apsileidimo, gaisrų ir pan.; 6) apie anoniminių laiškų - grasinimų autorius; 7) apie atsišaukimų pasirodymą ir jų autorių nustatymą. Apskritai nebuvo tokios gyvenimo srities, į kurią nebūtų kišęsi čekistai ir tuo stimuliavę partijos komitetų represinę veiklą. Savo ruožtu partijos komitetai taip pat neretai skatindavo čekistus aktyviau ir efektyviau veikti.

Būdavo ir gana specifinių čekistų pranešimų. A. Sniečkui buvo nusiųsti du pranešimai, kuriuose rašoma apie partizanų į saviškių kapus įdėtas minas. Kaip yra žinoma, čekistai, dažniausiai stribai, žuvusių partizanų kūnus tampydavo miestų ir miestelių aikštėse, o po to sumesdavo į pelkes, apleistas žvyrduobes, net šulinius ir pan. Bet po 1945 m. mūšių su čekistine kariuomene pamiškės, miškai buvo nusėti partizanų kapais, nes tuo metu partizanų kūnai dar nebūdavo vežami į provincijos centrus. Ir vėliau vieną kitą žuvusį kovos draugą partizanai išnešdavo iš mūšio lauko ir kuo iškilmingiau palaidodavo. Atgulė ir tie, kurie po mūšių mirdavo nuo žaizdų ar įvairių ligų, nes partizanus, gyvenančius ekstremaliomis sąlygomis, ligos itin puldavo. Taigi įvairiose vietovėse atsirado nedidelės kapinės, dažniausiai itin gražiai prižiūrimos vietinio jaunimo ar giminių. Tuos kapus gana dažnai išardydavo stribai (išmėtydavo vainikus, nulauždavo kryžius, ištrypdavo gėles ir pan.). Kartais taip elgtis jiems įsakydavo jų viršininkai. Partizanų kapus ardydavo ir rusų kariškiai, ginkluoti aktyvistai. Represinių institucijų pranešimais A. Sniečkus buvo ne tik informuojamas apie tai, kas įvyko, bet

ir įspėjamas, kad nurodytų, kaip turi elgtis jo vadovaujami funkcionieriai. 1951 m. pabaigoje A. Sniečkui buvo pranešta, kad ardydami partizanų kapus Panemunės r. šalia Poškų kaimo nuo partizanų į kapus įdėtos minos žuvo 3 stribai. Tie kapai ir prieš tai buvo ne kartą stribų ir kariškių ardyti (juose palaidoti partizanai buvo žuvę 1945 m.). Prienų r. Mikališkėse 1951 m. rugsėjo mėn. ardydami kapus žuvo ltn. Švėgžda, stribas ir milicijos seržantas. Po to, kai tą patį mėnesį ardydami kapus stribai žuvo ir Marijampolės r., LSSR MGB uždraudė tai daryti[54]. Ardant kapus, ko gero, žuvo ne viena dešimtis stribų, aktyvistų ir rusų karių, ir tai, o ne pagarba žuvusiam priešui, sovietinius okupantus privertė nutraukti tą barbarišką darbą.

Beveik visus represinius veiksmus partiniai funkcionieriai ir čekistai atlikdavo sutartinai, tačiau vertinant senąją inteligentiją jų požiūriai šiek tiek skyrėsi. Komunistai intelektualų atžvilgiu laikėsi truputį liberalesnės pozicijos. Išskyrus gal J. Paleckį, visi kiti partiniai funkcionieriai vargiai kiek nors nuoširdžiau juos vertino, tačiau, žinodami jų moralinę įtaką Lietuvos žmonėms, buvo jiems atlaidesni. Tuo tarpu čekistai, neturėdami nieko bendro su lietuvių tautos kultūra, sunaikinę beveik visus senuosius rusų inteligentus, tą patį norėjo padaryti ir Lietuvoje. Aukšto lygio intelektualų Lietuvoje buvo likę tik vienetai, nes dauguma jų pasitraukė į Vakarus. Tą nedidelę pasilikusio kultūrinio ir mokslinio elito grupelę retino suėmimai, o dar labiau - nuolatiniai tiek partinės, tiek ypač čekistinės vadovybės persekiojimai, trukdymai dirbti. Buvo skubama sukurti savą, sovietinį mokslo ir kultūros elitą, senuosius intelektualus galutinai nustumiant į šalį. Vienas iš būdų sudaryti elitinę žmonių grupę buvo gabesnių (ar landesnių) jaunuolių siuntimas mo-

54 LYA, f. 1, ap. 10, b. 133,l. 202, 206. LTSR MGB pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.

kytis į Sovietų Sąjungos kultūros ir mokslo centrus - Maskvą ir Leningradą. Kadangi žemo intelekto žmonių ten pasiųsti nebuvo galima, todėl noromis nenoromis tekdavo siųsti ir padorių jaunuolių, iš tiesų turinčių mokslinių bei kultūrinių aspiracijų. Tačiau jiems tekdavo pereiti gana tankius sovietinių ir komjaunimo įstaigų sietus, o po to dar įsitraukdavo čekistai. LSSR MGB ministras P. Kondakovas 1952 m. gegužės 17 d. prašė A. Sniečkaus, kad jis nurodytų LSSR MT ir komjaunimo CK nuodugniau tikrinti siunčiamus mokytis asmenis, nes tarp jų pasitaiko ir antisovietiškai nusiteikusių (tokių išvardijo tris)[55].

Beje, čekistų požiūrį į senuosius lietuvių mokslininkus gerai rodo toks atvejis. LSSR MT, ketindama apdovanoti grupę mokslininkų medaliais ir ordinais, paprašė LSSR MGB juos patikrinti (tai buvo privaloma procedūra; tikrinta įvairiomis progomis, taip pat ir norint apdovanoti). Daugiau ar mažiau neigiamų duomenų (sovietų akimis) čekistai surado apie Juozą Balčikoni, Kazimierą Bieliuką, Dzidą Budrį, Kazį Daukšą, Vytautą Girdzijauską, Juozą Indriūną, Vladą Lašą, Paulių Slavėną, Praną Šivicką. Pavyzdžiui, apie J. Balčikonį pateikti tokie duomenys: 1923-1939 m. dažnai vykdavo į užsienį, karo metu publikavo antisovietinius rašinius. 1947 m. „Didžiojo lietuvių žodyno“ 2 tomas, kaip ideologiškai kenksmingas, buvo išimtas iš apyvartos, o mokslininkas atleistas iš MA prezidiumo bei Lietuvių kalbos instituto direktoriaus pareigų[56]. Beje, dauguma minėtų mokslininkų nepriklausomybės metais deklaravo savo kairiąsias pažiūras. Keistai atrodo inkriminavimas dėl buvimo užsienyje (tuo žmonės buvo kaltinami per visą okupacijos laikotarpį, bet ypač dažnai — Stalino laikais). 1918—1940 m. Lietuvą čekistai traktavo tik kaip laikinai ištrūkusią iš Rusijos glėbio ir tuo metu tarsi turėjusią ribotą nepriklausomybę.

Kaip minėta, maždaug nuo 1950 m., gerokai palaužus ginkluotą pasipriešinimą, represinės struktūros ir LSSR MGB ministras P. Kapralovas vėl ėmė daugiau domėtis inteligentais. Di-

dėlių represijų — valymų nebuvo griebtasi, tačiau ramiai gyventi irgi nebuvo leidžiama. Pradėta kibti dėl įvairiausių smulkmenų. To pavyzdžiu galėtų būti P. Kapralovo 1951 m. spalio 30 d. raštas A. Sniečkui, kuriame dėstoma nuomonė („manyčiau"), kad trims rašytojams, komandiruotiems į Maskvą rašytojų sąjungos, komandiruotė turėtų būti atidėta „pošventiniam laikotarpiui". Mat tie trys rašytojai — Eduardas Mieželaitis, Kostas Kubilinskas ir Aleksas Baltrūnas - buvo komandiruoti lapkričio 2-8 d., t. y. per spalio perversmo minėjimo dienas. Pasak ministro, jų komandiruotę reikia atidėti todėl, kad E. Mieželaitis palaiko ryšį su suimtais nacionalistais rašytojais A. Miškiniu ir V. Drazdausku bei vienu partizanų ryšininku, kartais reiškia nacionalistines pažiūras; K. Kubilinskas vokiečių okupacijos metais buvo parašęs antisovietinę poemą bei eilėraščių, tuo metu skelbė „tarybinei tikrovei priešiškas pažiūras"; A. Baltrūnas buvo tarnavęs P. Plechavičiaus armijoje, jo žmonos tėvas ir brolis buvo suimti už ryšį su „banditais"[57]. Apie tai, kad K. Kubilinskas savo „kaltę" sovietų valdžiai 1949 m. buvo išpirkęs 5 partizanų žūtimi, tame rašte neužsimenama. (K. Kubilinskas Kalesnykų miške štabo bunkeryje nušovė vieną partizaną, vėliau jam išdavus buvo susprogdinti dar du štabo bunkeriai ir žuvo dar 4 partizanai, tarp jų žinomas partizanas Vaclovas Voveris-Žaibas, po mirties apdovanotas aukščiausiu partizanų apdovanojimu - jam suteiktas Laisvės kovotojo karžygio vardas.) Žinoma, ir „bausmė" - komandiruotės atidėjimas - buvo labai nedidelė. Ji labiau rodė smulkmenišką saugumiečių kišimąsi į įvairius reikalus.

Beje, A. Sniečkus arba LKP(b) CK antrasis sekretorius A. Trofimovas (dažniausiai abu) represinių struktūrų būdavo informuojami ir apie itin smulkius reikalus. Nusiuntę pranešimą apie

55 Ibid., l.233.

56 Ibid., b. 131,l. 68-70. LTSR MGB ataskaitos ir spec, pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.

57 Ibid., b. 132,l. 174-175.

žmogų, kuriam pasodinti už grotų dar trūksta duomenų, bet kurį laikyti užimamose pareigose, čekistų nuomone, netikslinga, jie pridurdavo, jog pranešama tikintis „Jūsų sprendimo“. Toks pranešimas būdavo siunčiamas ir tos srities, miesto ar rajono, kur žmogus dirbo, partijos komitetui (tai garantavo, kad net ir nenorėdami partiniai funkcionieriai turės elgtis taip, kaip rekomendavo čekistai). 1951 m. A. Sniečkui pranešta, jog „Tiesos“ laikraščio atsakingojo sekretoriaus, VKP(b) nario Jurgio Tornau giminės yra profašistai. Tuo pat metu A. Trofimovui pranešta apie partijos Panevėžio r. komiteto moterų skyriaus vedėją Adą Paškevičienę, kurios brolis buvo „gaujoje“, o sesers vyras žuvo „gaujoje“[58].

Galimybę ramiai dirbti inteligentai labai dažnai turėdavo išsipirkti iš čekistų sutikę su jais bendradarbiauti. Pažymėtina, kad 1953 m. naują intelektualų persekiojimą buvo inicijavęs LKP CK. Tų metų pradžioje P. Kondakovas nusiuntė A. Sniečkui labai ilgą pranešimą „Apie asmenis, minimus iš Jūsų gautame laiške“, apie kuriuos „LTSR MGB turi duomenų“. Tie „duomenys“ buvo tokie. Apie KPI katedros vedėją prof. A. Purėną parašyta, jog jis tarpukariu buvo socialdemokratu, jo žmona Liuda neva šnipinėjusi komunistus Lietuvos saugumui. Eksperimentinės medicinos instituto profesorius V. Girdzijauskas karo metu dirbo Molotove, ten šmeižė sovietinę tvarką, grįžęs dirbamas sveikatos apsaugos ministru trukdė medikams iš kitų respublikų įsikurti Lietuvoje. Lietkoopsąjungos pirmininkas B. Jankevičius tarpukariu buvo socialdemokratu, jo du broliai teisti, sesuo - ištremta. Apie tuometinį MA viceprezidentą J. Žiugždą parašyta, jog jis buvęs eseru, socialdemokratu, o būdamas švietimo ministru sabotavo kai kurias valdžios priemones[59].

LSSR MGB ministras P. Kondakovas 1953 m. gegužės mėn. nusiuntė A. Sniečkui raštą, kuriame dėstė čekistinį požiūrį į rašytojo K. Borutos prašymą naudotis knygų specialiaisiais fondais ir suteikti galimybę lankytis jį dominančiose įmonėse. Rašytojas apibūdinamas kaip buvęs eseras, 1946 m. už dalyvavimą „Lie-

tuvių nacionalinės tarybos“ veikloje kartu su kitais 12 tos tarybos narių nuteistas 5 metams, bet 1949 m., tarpininkaujant LSSR AT Prezidiumui, prieš laiką paleistas. „Kaip ir anksčiau reiškiasi kaip nacionalistas“, todėl, ministro manymu, jo prašymą reikia atmesti[60].

1953 m. čekistai A. Sniečkui siuntė dar daug pranešimų, kuriuose rašė apie nelabai įtikimus dalykus. Vienas iš tokių — apie respublikinės banko kontoros valdytojo pavaduotoją Janą Stankų. Šis žmogus 1937—1938 m. neva dalyvavęs Tolimuosiuose Rytuose latvių rengtame sąmoksle. Kai kurių liudytojų parodymais (jie vėliau teismo metu jų atsisakė, kaip ir pats J. Stankus), jis buvo vokiečių ir japonų agentu. Amerikietis (įtariama - žvalgybininkas), apsilankęs Vilniuje, gyrė J. Stankaus kultūringumą ir tai buvo vienas iš įrodymų prieš jį[61].

Represinių žinybų darbuotojai mėgo girtis gyventojų pagalba. 1952 m. A. Sniečkui pranešta, jog Laukuvos MTS direktorius informavo čekistus, kad Padievyčio tarybinio ūkio vairuotojas N. Matvejevas nuolat klausosi užsienio radijo stočių, tą patį daro ir MTS politinio skyriaus viršininko pavaduotojas Pisarenka, vyr. mechanikas Jevstifejevas ir kiti MTS darbuotojai bei jų žmonos. Direktorius buvo išjungęs elektrą N. Matvejevo namui, tada jis užsienio stočių klausydavosi radijo aparatą nusinešęs kitur. Tuo pat metu pranešta, jog pas čekistus atėjo Albina Lūšienė iš Ariogalos r. Boževolų (?) kaimo ir pranešė, kad pas jos kaimyną Viktorą Venclovą atėjo du „banditai“. Apsupus buvo nušauti Jonas Stoškus ir Valentinas Gudžiūnas. Truputį vėliau čekistai pasidžiaugė, kad Lazdijų r. finansų skyriaus inspektorius Pranas Sapiega ir Pranas Blaževičius sulaikė partizaną Bronių Lukoševičių[62]. A. Sniečkui pranešta, kad 1953 m. kovo 17 d. iš-

58 LYA, f. K-l, ap. 10, b. 151, l. 149,152.
59 Ibid., l. 135-141.
60 Ibid., l. 35-41, 212-213.
61 Ibid., l. 121-122.
62 Ibid., b. 133,l.54-55, 109, 161. LTSR MGB pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.

davus Rietavo r. Klibių kaimo gyventojui Biniuliui, žuvo 6 partizanai. 1953 m. kovo 24 d., išdavus buvusiam ryšininkui Juozui Motiekaičiui iš Žagarės r. Damelių kaimo, žuvo Juozapavičiaus tėvūnijos vadai. Nebuvo užmirštami ir propagandos reikalai. LSSR MGB ministras P. Kondakovas 1953 m. kovo 25 d. spec. pranešime A. Sniečkui rašė: „Vadovaujantis Lietuvos komunistų partijos CK Biuro nutarimu, MVD respublikos organai kartu su partijos komitetais vykdo aiškinamąjį darbą atskleisdami buržuazinių nacionalistų antiliaudinę esmę, pateikdami vietos konkrečius faktus“. Pranešime paminėta, kad per kolūkiečių susirinkimą buvo skaitomi „banditų“ ryšininko Kazlausko tardymo protokolai[63].

A. Sniečkus buvo nuolat informuojamas apie „politinio pasitikėjimo nekeliančius žmones“. Šiaulių sr. vykdomajame komitete jų buvo 9, Dotnuvos pagalbiniame ūkyje - 5, Marijampolės MTS - pilna „svetimų klasių žmonių“, Pakruojo r. „Pergalės“ kolūkyje - buožės ir įtartini asmenys, be to, ten „kiaulių fermoje dirba dvi buožės Petro Zako dukterys“. Pažymėtina, kad net toks atsidavęs komunistas kaip B. Pušinis yra patekęs į čekistų įtarimų akiratį. 1951 m. pradžioje A. Sniečkui buvo pranešta, jog B. Pušinis, būdamas komandiruotėje Rietavo r., kartais net kelias savaites gyvendavo Laukuvoje pas vaistininką K. Stropų, anksčiau turėjusį 47 ha žemės. Jo broliai kaip buožės buvo ištremti[64].

Tarp LSSR MGB ir LKP(b) CK darbuotojų buvo ir gana subtilių reikalų, kuriuos spręsdami tai vieni, tai kiti rodė savo viršenybę. 2N valdybos viršininkas Ilja Počkajus 1949 m. vasario 23 d. kreipėsi į LKP(b) CK ypatingojo sektoriaus vedėją A. Letulį su tokiu prašymu. 1947 m. iš rašytojų sąjungos išmestas K. Kubilinskas K. Preikšui buvo perdavęs eilėraščių knygos rankraštį, todėl jis „operatyviniais sumetimais“ prašo rankraštį surasti ir pristatyti į valdybą. A. Letulio rezoliucija: „Drg. Preikšas gavo asmeniškai ir tegul jie į jį kreipiasi“[65]. Beje, kreiptasi norint

gauti K. Kubilinsko poezijos knygos rankraštį likus tik dviem savaitėms iki jau minėtos šio rašytojo išdavystės. Istorija su rankraščiu rodo, jog K. Kubilinskas, prieš tapdamas išdaviku, mėgino vėl prasibrauti į rašytojų sąjungą ir norėdamas, kad jo eilėraščiai būtų spausdinami, kreipėsi į LKP(b) CK biuro narius.

Po 1947 m., kai kovai su pogrindžiu vadovauti ir ją organizuoti buvo pavesta LSSR MGB, MVD atsidūrė tarsi kovų nuošalėje, ir tai kėlė tam tikrą trintį tarp tų represinių struktūrų. Tiek LKP(b) CK, tiek vietiniai partiniai funkcionieriai nuolat ragino emvėdistus ir toliau aktyviai dalyvauti kovose, tačiau antraeilis vaidmuo jų netenkino ir jie, atsiradus galimybei, mėgindavo emgėbistams įgelti. Tokiu menku dūriu galima laikyti MVD Kalvarijos AS viršininko R. Rogačiovo 1949 m. liepos 24 d. kreipimąsi į partijos sekretorių Linkevičių. R. Rogačiovas pranešė, kad partizanai sušaudė MVD patikimą asmenį P. Kasiulį ir jo penkis gimines. Tai įvyko todėl, kad MGB Krosnos VP viršininkas Golubevas dažnai kviesdavosi P. Kasiulį ir jį bardavo, kam jis apie partizanus praneša MVD, o ne MGB. Tie dažni kvietimai, pasak R. Rogačiovo, ir rekonspiravo P. Kasiulį[66]. Šis atvejis yra tipiškas žinybų galynėjimosi dėl informacijos šaltinių pavyzdys. Kartu su P. Kasiuliu sušaudyti jo giminės tikriausiai buvo asmenys, teikdavę jam informaciją. Paprastai prieš įvykdydami mirties nuosprendį išdavikui, partizanai jį ištardydavo, ir mirties akivaizdoje išdavikas papasakodavo viską, ką žinodavo.

63 Ibid., b. 151,l. 160,174-176. LTSR MGB pranešimai ir spec, pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.
64 Ibid., b. 62,l. 186, 190, 194, 256-257, 279. LTSR MGB pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.
65 Ibid., f. 1771, ap. 52, b. 48,l. 281. LKP(b) CK pažymos ir pranešimai VKP(b) CK apie socialistinio teisėtumo pažeidimų likvidavimą, direktyviniai nurodymai, pažymos apie LTSR MGB darbą ir kt.
66 Ibid., f. 2468, ap. 2468, b. 47, l. 8-11. Partijos Kalvarijos aps. komiteto susirašinėjimo su MVD AS dokumentai.

Represinių struktūrų dokumentuose užfiksuotas vienas kitas retas atvejis, rodantis kai kurių čekistų žmoniškumą. Vieną iš tų itin retų žmoniškų pranešimų MGB Kauno sr. valdybos viršininkas J. Sinicynas 1951 m. vasario 26 d. nusiuntė partijos srities komiteto pirmajam sekretoriui E. Ozarskiui. Jame rašoma apie Vilijampolės r. kolūkietės Pranės Baliulienės susideginimą „dėl didelio vargo". Jos vyras buvo ligonis, gulintis patale, ji pati dirbo tik 39 darbadienius. J. Sinicynas padarė išvadą, kad susideginta dėl materialinių nepriteklių, liguistos būklės ir kolūkio bei vietinės valdžios beširdžio elgesio[67].

Kaip ne kartą minėta, čekistai, o ypač partiniai funkcionieriai, stengėsi į bet kurią savo nusikalstamą veiklą, jei tik leido konspiracijos taisyklės, įtraukti kuo daugiau žmonių. Labai daug žmonių buvo įtraukta į masinius vajus - išbuožinimus, trėmimus, suvarymą į kolūkius ir pan. Bet ir sprendžiant smulkesnius reikalus stengtasi kuo daugiau žmonių padaryti nusikaltimo bendrininkais. Represinės struktūros ir partijos komitetai buvo sudarę šimtus komisijų, kurių sprendimai buvo lemtingi. Viena tokių komisijų sudaryta 1953 m. LSSR MGB Tardymo skyrius tų metų kovo 3 d. priėmė nutarimą sudaryti ekspertų komisiją, į kurią įėjo G. Gabrieljanas (VU profesorius), Marcelinas Ročka (VPI direktorius), Sofronijus Lopajevas (LSSR švietimo ministro pavaduotojas) ir E. Buika. Komisija nustatė, kad švietimo ministerijos pedagoginio kabineto vedėjas A. Iešmantas vadovėliuose skleidė buržuazines nacionalistines idėjas. Ant komisijos išvadų yra A. Sniečkaus rezoliucija: „Prieš grąžinant man skubiai supažindinti drg. Preikšą"[68].

Paskutiniaisiais Stalino gyvenimo metais partijos komitetai jau kartais čekistų klausdavo, kodėl jie suima vieną ar kitą žmogų, ir reikalaudavo suėmimą pagrįsti. Kartais būdavo pasitelkiamas ir A. Sniečkus. Matyt, taip įvykdavo tada, kai suėmimas nebūdavo suderintas su partijos komitetu. Atsakydamas į vieną A. Sniečkaus paklausimą telefonu, LSSR MGB ministro pa-

vaduotojas A. Leonovas raštu paaiškino, kad Joniškio r. 1951 m. balandžio 26 d. suimti „Švyturio“ kolūkio nariai nuo 1946 m. palaikė ryšį su partizanais, o kolūkio pirmininkas Mamavičius nuo 1949 m. partizanus aprūpindavo grūdais ir pinigais. Taip pat atsakydamas į A. Sniečkaus paklausimą A. Leonovas rašė, jog Jurbarko r. laikraščio redaktorius Sabaliauskas buvo suimtas todėl, kad „šmeižė tarybų valdžią“ [69].

LKP(b) CK VAIDMUO STIPRINANT BENDRADARBIAVIMĄ. LKP(b) CK, ypač jo biuras, įvairiomis priemonėmis (labiausiai žinoma — partizanų būrių sutriuškinimo bendrų planų sudarymas 1945 m. pabaigoje) stengėsi sujungti represinių organų ir partijos komitetų pastangas. Vienas pirmųjų sovietinių funkcionierių apie bendradarbiavimą su čekistais prabilo J. Paleckis. LKP(b) CK IV plenume, vykusiame 1944 m. gruodžio 27-30 d., jis kalbėjo, kad yra viena jėga - sovietų valdžios jėga, o partiniai organai ir RA yra tos jėgos veiksniai. „Jie turi tarpusavy itin glaudžiai bendradarbiauti“[70]. Savaime suprantama, toks raginimas buvo daugiau retorinis; visiems buvo aišku, jog tie du „organai“ turėjo būti susieti glaudžiais ryšiais, tačiau tų ryšių techninis įgyvendinimas buvo nevisiškai aiškus. Kalbėdamas apie RA, J. Paleckis turėjo galvoje visą sovietinę karinę struktūrą, ne vien čekistus.

Reikėjo ieškoti sąlyčio taškų, bendravimo būdų. Apie partinių organų reikšmę įsitvirtinant čekistams LSSR NKGB liaudies komisaras A. Guzevičius 1944 m. rugpjūčio 27-28 d. vykusiame LKP(b) CK III plenume kalbėjo: „Nesant nacionalinių kadrų, mes turime valstybės saugumo organus komplektuoti pasitelkdami darbuotojus iš Rytų sričių, kurie mažiau ir prasčiau žino vietos

67 LYA, f. 1, ap. 16, b. 410,l. 67-68. MGB Kauno sr. valdybos spec, pranešimai partijos komitetui.

68 Ibid., ap. 10, b. 130,l. 263-282. Spec, pranešimai, grąžinti LTSR MGB iš Lietuvos KP(b) CK.

69 Ibid., ap. 3, b. 369,l. 27-28, 30. Pranešimai, pažymos LKP(b) CK apie kovas.

70 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 7, b. 10, I. 156. LKP(b) CK IV plenumo stenogramos.

sąlygas, dėl to ir kyla nesusipratimai. Tam tikrais atvejais reikia nebijoti vietose patarti valstybės saugumo darbuotojams, nukreipti teisingu keliu; į partinių organų balsą jie turi įsiklausyti. Reikia aktyviai padėti ne tik patarimais, bet ir materialiai, padėti visomis jėgomis, kuriomis disponuoja partijos komitetai, tam, kad valstybės saugumo organai galėtų padaryti nekenksmingus priešus, kad mūsų organizacijose negalėtų slėptis nei priešai, nei sabotuotojai“[71]. 1945 m. rugpjūčio 14 d. buvo priimtas LKP(b) CK biuro nutarimas „Dėl buržuazinių nacionalistų teroro aktų Alytaus ir Trakų apskrityse“. Pirmajame šio nutarimo paragrafe buvo rašoma: „Pavesti Lietuvos KP(b) Alytaus ir Trakų aps. komitetams kartu su NKVD ir NKGB organais sudaryti banditizmo likvidavimo apskrityse planus, numatant juose politines, ūkines ir čekistines kariuomenės priemones“[72]. Taigi jau tuo metu LKP(b) CK buvo brandinamos mintys apie bendrus čekistų ir partijos komitetų darbus.

Daugumos partizaninio karo laikotarpiu LKP(b) CK priimtų dokumentų viena svarbiausių minčių buvo tokia: operatyviniai kariuomenės veiksmai triuškinant ginkluotą pogrindį turi būti derinami su agitacija ir propaganda. Taip buvo paskirstomas darbas tarp čekistų, jų kariuomenės ir partijos komitetų, nors tiek jėga, tiek įkalbinėjimai ir komunistų, ir čekistų veiklos arsenaluose buvo labai susipynę. Vis dėlto pokario metais vyravo ne įkalbinėjimas, o negailestinga fizinė jėga, todėl okupacinės kariuomenės veiksmai Lietuvos gyventojams buvo lemtingiausi. Partijos komitetai kartais tapdavo tik represinių organų priedėliu. Bet partizaniniam karui einant į pabaigą, nutolus išlaisvinimo vilčiai, tautoje išsekus pasipriešinimo jėgoms, partijos komitetų reikšmė augo ne vien dėl jų ūkinės funkcijos, bet dar labiau todėl, kad daliai žmonių reikėjo įteigti kažkokią gyvenimo ideologiją, kurioje bene svarbiausia buvo prisitaikymo prie aplinkybių teorija. Nors partiniai funkcionieriai visą laiką kalbėjo skambiomis frazėmis, žmonės pamažu įprato jas ra-

miai išklausyti, o kiek kiekvienas jas priėmė, tai priklausė nuo žmogaus individualybės. Pasitaikė, kad komunistinę ideologiją perėmė kai kurie intelektualai ir net vadinamieji klasiniai priešai, o buvo ir vargšų, kurie niekaip nepriėmė tos antikrikščioniškos ideologijos.

Taigi okupantams ir kolaborantams labiausiai rūpėjo du pagrindiniai darbai - teroras ir aktyvi propaganda. Bene geriausiai politinių ir represinių darbų susipynimą bei pasiskirstymą rodo LKP(b) CK 1948 m. birželio 18 d. nutarimas „Dėl politinio darbo tarp gyventojų sustiprinimo ir buržuazinių nacionalistinių gaujų liekanų likvidavimo“. Jame teigiama, kad „darbininkai, darbo valstiečiai ir inteligentai vienbalsiai pritaria tarybinės valstybės priemonėms prieš banditus ir buržuazinius nacionalistus“ (tai - apie trėmimus). Iš miestų į kaimus „akcijai“ įvykdyti buvo pasiųsta 2 tūkst. aktyvistų, todėl „nacionalistai, įsiutinti gauto smūgio, stiprina provokacinį darbą, skleisdami paskalas apie karą, apie visų lietuvių ištrėmimą“. Pirmajame nutarimo paragrafe rašoma: „Pareikalauti iš visų partinių organizacijų neprarasti politinio budrumo, sumaniai derinti operatyvines čekistines priemones likviduojant banditus su masinio politinio darbo tarp gyventojų išplėtimu“[73].

Partijos Telšių aps. komiteto biuras, apsvarstęs LKP(b) CK biuro 1949 m. birželio 6 d. nutarimą „Dėl kovos su banditizmu ir buržuazinio nacionalistinio pogrindžio liekanomis sustiprinimo ryšium su kolūkių kūrimu respublikoje“, parengė veiksmų planą, kuriame daugiausia dėmesio skirta agitacijai ir propagandai. Anaiptol nebuvo užmiršti ir stribai bei kariuomenė. Nutarta parengti jų perdislokavimo planą, ginkluotas jėgas priartinant

71 Ibid., b. 4,l. 39-40. A. Sniečkaus kalba ir pasisakymai LKP(b) CK III plenume.

72 Ibid., ap. 190, b. 3,l. 40. LKP(b) CK biuro nutarimai ir įvairios pažymos.

73 Ibid., b. 6,l. 64-66. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

prie kolūkių[74]. Panašius nutarimus po kiekvieno LKP(b) CK biuro ar plenumo nutarimų priimdavo kiekvienos apskrities (rajono) partiniai biurai.

Labai didelį vaidmenį bendradarbiaujant, ypač 1945 m., kai reikėdavo operatyviai priimti sprendimus, vaidino keitimasis informacija. Nors veikė patikimas telefoninis VC ryšys tarp partijos apskričių komitetų pirmųjų sekretorių, NKVD ir NKGB skyrių viršininkų bei jų vadovybės Vilniuje, tačiau ilgesni tekstai būdavo perduodami raštu. Tuos raštus perduodavo specialūs kurjeriai, įprastam paštui jie nebūdavo patikimi. Nuolat keisdamosi raštais ir sprendimais, okupacinės struktūros daugmaž žinojo, kas ką konkrečiai veikia.

Kol Lietuvoje kariavo (iki 1945 m. spalio mėn.) užnugario frontų apsaugos pasienio kariuomenė, tų pulkų štabai rengdavo kasdienes operatyvines suvestines tarsi iš fronto linijos ir jas siųsdavo ne tik LSSR NKVD vadovybei, bet ir VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui bei A. Sniečkui. Pagrindinius kasdienius suvestinius pranešimus beveik per visus 1945 m. M. Suslovui ir A. Sniečkui siųsdavo SSRS NKVD-NKGB įgaliotinio Lietuvoje štabas ir LSSR NKVD liaudies komisaras J. Bartašiūnas (gausybės pranešimų, matyt, reikėjo ir todėl, kad būtų sunkiau meluoti, didinti savo nuopelnus). Be šių pranešimų minėtiems asmenims, iškilus reikalui būdavo siunčiami ir spec. pranešimai apie kokius nors išskirtinius atvejus (didelį vienų ar kitų jėgų puolimą, sovietinės kariuomenės nusikaltimus, suimtą išskirtinį asmenį ir t.t.). Į LKP(b) CK atsiųsti dokumentai keliaudavo per CK ypatingąjį sektorių, ten su jais susipažindavo tie darbuotojai, kuriems jie buvo skirti, paskui būdavo surenkami ir grąžinami siuntėjams. Pažymėtina, jog nepaisant didžiulio įslaptinimo ir kariškos drausmės, dalis itin slaptų dokumentų pasiklysdavo (nors visose čekistinėse ir partinėse įstaigose nuolat būdavo rengiamos dokumentų revizijos) ir dabar buvusiame KGB archyve pasitaiko dokumentų, kurie turėtų būti tik CK archyve, ir atvirkščiai.

Ir po 1945 m. represinės struktūros LKP(b) CK siuntė įvairių formų pranešimus. 1947 m. VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui V. Ščerbakovui, A. Sniečkui, kartais ir M. Gedvilui bei J. Paleckiui buvo siunčiamos penkiadienės ataskaitos, pusės mėnesio ir solidžiausios — mėnesio. Jos paprastai būdavo įvardijamos kaip „Politinė padėtis LTSR". Kai kurios ataskaitos, ypač mėnesio, būdavo gana detalios. Jose būdavo rašoma apie partizanų būrių sutriuškinimą, jų išpuolius, kitus įvykius, pateikiami išrašai iš partizanų dokumentų, į nelaisvę paimtų partizanų parodymai, kaip jie buvo instruktuojami veikti. Daug rašyta apie partizanų taktikos pokyčius. Kiekvieno partizanų būrio, o ypač štabo, sunaikinimui buvo skirta po 2-3 puslapius. Su mažiausiomis smulkmenomis aprašytas Marijampolėje 1947 m. vasario 18 d. įvykdytas partizanų pasikėsinimas, kurio metu buvo nušautas partijos apskrities komiteto pirmasis sekretorius S. Bakevičius, valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Bronius Jasinskas ir dar keli išdavikai. Rašoma, kad po to pasikėsinimo buvo sulaikyta 111 žmonių, iš jų 56 įformintas suėmimas[75]. Tuo pat metu ir toliau buvo rašomos kasdienės suvestinės, kurias pasirašydavo LSSR NKVD (MVD) liaudies komisaro pavaduotojas P. Kapralovas arba 2N valdybos viršininkas I. Počkajus.

Beveik per visus 1945 m. LKP(b) CK rengdavo savo informacijas apie politinę padėtį. Informacija būdavo surenkama iš partijos apskričių ir miestų komitetų pranešimų bei nutarimų. Jos buvo naudojamos ne tik savo reikmėms, bet siunčiamos ir LSSR NKVD liaudies komisarui J. Bartašiūnui, kartais net reikalaujant pranešti, ką NKVD nuveikė vienu ar kitu klausimu. Tas informacijas rengdavo ir pasirašydavo LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus informacijos sektoriaus vedėjas Michailas

74 Ibid., f. 1203, ap. 1203/16, b. 5, l. 9-10. Partijos Telšių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

75 L Y A, f. 1, ap. 3, b. 223,l. 39-40, 77-79, 155-165. LTSR MGB pranešimai, pažymos, ataskaitos LKP(b) CK.

Žukauskas (kartais pasirašydavo Žukovskiu). Nors jo informacijos dažniausiai būdavo įvardijamos kaip žinios apie „teroristinę buožių nacionalistinių gaujų veiklą“, tačiau jose buvo paliečiamos beveik visos to meto aktualijos; kadangi kova dėl valdžios komunistams buvo svarbiausia, tai apie ją daugiausia ir rašyta. Daug rašyta, kad tik padidinus kariuomenės skaičių galima įveikti pasipriešinimą. 1945 m. gegužės 19 d. informacijoje Nr. 30 partijos Panevėžio aps. komiteto antrasis sekretorius M. Sorokinas, išvardijęs dešimtis partizanų puolimų, prašė Panevėžio įgulą padidinti iki pulko (t. y. iki maždaug 1 tūkst. karių), kai kuriuose valsčiuose įkurti įgulas. Nurodė, kad partizanus reikia pulti nelaukiant, kol užaugs javai. Informacijoje Nr. 35 pateikti partijos Zarasų aps. komiteto pirmojo sekretoriaus A. Mėlynio žodžiai: „Siekiant likviduoti banditizmą, būtina kariuomenei išvalyti miškus ir gyvenvietes 3—5 apskrityse“. 1945 m. birželio 15 d. informacijoje Nr. 36 partijos Švenčionių aps. komiteto sekretorius teigė: „Šiuo metu į apskritį atvyksta papildomai kariuomenės, tačiau [ji] valsčiuose išsidėsto be partijos apskrities komiteto žinios ir patarimo, kartais netgi nesuderinus su vietiniais NKVD ir NKGB organais“[76]. Šias informacijas M. Žukauskas rengė remdamasis partijos komitetų pranešimais apie padėtį vietose ir todėl galėjo greitai patikrinti, ar jie sutampa su represinių organų pranešimais. Radus nesutapimų arba pagalbos šaukimųsi, būdavo imamasi priemonių ir spaudžiami čekistai, reikalauta, kad jie veiktų aktyviau ir tikslingiau.

Suvienyti partinių funkcionierių ir čekistų pastangas įveikiant pogrindžio pasipriešinimą LKP(b) CK mėgino po 1945 m. rugpjūčio 23-24 d. vykusio VII plenumo. Jame LKP(b) CK biuras įrodinėjo ištikimybę okupantams ir gebėjimą taisyti savo „klaidas“, kurias nurodė VKP(b) CK. Vienas iš būdų įtikti okupantams buvo nurodymas partijos komitetams ir čekistams sudaryti bendrus kovos su partizanais planus, kuriuose siūlyta numatyti partizanų būrius triuškinti atskirai po vieną. 1946 m. va-

saros pabaigoje parengtoje ataskaitoje apie tai, kaip vykdomas VKP(b) CK nutarimas, labai atvirai (tai nebuvo būdinga LKP(b) CK) rašoma, jog nors ir imtasi priemonių, „padėtis respublikoje ir toliau tebėra labai įtempta. Didelė vidutiniųjų valstiečių, inteligentijos, besimokančio jaunimo dalis ir toliau yra veikiama buržuazinio nacionalizmo ideologijos“, mėginama sujungti visas antisovietines jėgas, pogrindis orientuojasi į Angliją ir JAV, į karinio konflikto su SSRS neišvengiamumą. Ataskaitoje teigiama, kad partinės organizacijos nepakėlė į kovą plačiųjų liaudies masių, čekistai neturi ryšio su gyventojais, nėra čekistinių nacionalinių kadrų, labai kenkia socialistinio teisėtumo pažeidimai. VKP(b) CK prašyta sustiprinti čekistinius organus patyrusiais čekistais ir įpareigoti SSRS NKVD atidaryti NKVD poskyrius tuose valsčiuose, kur jų dar nebuvo (tokių - 65 valsčiai)[77]. Ko buvo prašyta - gauta. Tuo tarpu mėginimai visiškai sujungti represinių žinybų ir partijos komitetų pastangas lauktų rezultatų nedavė. Svarbiausia priežastis - labai menka gyventojų parama. Trukdė ir abiejų „organų“ darbo specifika, nepaprastas saugumiečių darbų įslaptinimas, menkas partinio aparato išplėtojimas bei partijos narių savisaugos jausmas.

LKP(b) CK, jo atskiri skyriai įdėmiai sekė padėtį kiekvienoje apskrityje. Kai padėtis, jų nuomone, pasidarydavo pavojinga ar net grėsminga, imdavosi priemonių: į tą apskritį pasiųsdavo tikrintojų brigadą, surinkdavo duomenis ir prireikus svarstydavo LKP(b) CK biure, kuris dažniausiai priimdavo griežtus nutarimus. Vieną iš tokių nutarimų, kuris turėjo nemalonių padarinių apskrities partiniams vadovams, LKP(b) CK biuras priėmė 1947 m. birželio 6 d., apsvarstęs, kaip yra vykdomas biuro tų metų balandžio 4 d. nutarimas „Dėl priemonių stiprinant kovą

76 Ibid., b. 63,l. 1, 13, 20, 26. LKP(b) CK informacijos apie įvykdytas akcijas.

77 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 9, b. 242,l. 3-24. LKP(b) CK ataskaitos apie VKP(b) CK nutarimų vykdymą.

su buržuaziniu nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis“ Telšių, Kretingos ir Mažeikių aps. Pripažinta, jog visose tose apskrityse nutarimas vykdomas nepatenkinamai, „o partijos Telšių aps. komitetas ir jo sekretoriai I. Venckus ir Glochovas apskritai nevadovauja kovai su banditizmu“. Nutarime rašoma, kad toje apskrityje partizanų teroras netgi sustiprėjo, tačiau partijos komitetas nepakėlė partinės organizacijos į kovą, nesustiprino politinio darbo tarp masių, nekėlė stribų kovingumo ir neapginklavo kaimo aktyvistų. Nutarta I. Venckų iš darbo atleisti, Glochovui įrašyti papeikimą. Be to, nutarta: „Po teroro atvejo būtinais atvejais suimti, turint MGB kariuomenės prokuroro sankciją, pavienes banditų šeimas ir banditų rėmėjus buožes. [...] Siūlyti partijos apskričių komitetams į pagalbą MGB kariuomenės politiniam aparatui ir siekiant vykdyti politinį darbą tarp gyventojų per čekistines karines operacijas prie judrių operatyvinių kariuomenės grupių pritvirtinti patyrusius partinius darbuotojus [...]. Siūlyti vidaus reikalų ministrui drg. Bartašiūnui duoti nurodymus MVD AS, jog būtina kartu su MGB organais aktyviai dirbti, kad kuo greičiau būtų sutriuškintas nacionalistinis pogrindis ir jo ginkluotos gaujos. [...] Atkreipti MGB Mažeikių AS viršininko Senino dėmesį į tai, kad jis atitrūkęs nuo partijos apskrities komiteto ir kad neteisingai elgiasi, neinformuodamas partijos komiteto sekretorių apie kovą su nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis, dėl to partijos komitetas negali konkrečiai vadovauti kovai su nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis“. Dar nurodyta „išvalyti“ valsčių ir apylinkių valdžios įstaigas, kad jose neliktų priešiškų, įtartinų ir netinkamų darbui žmonių[78]. Šiuo nutarimu partijos komitetai toliau grindė savo darbą. Didelę įtaką jis turėjo ir čekistų veiklai.

Kaip minėta, kurioje nors apskrityje reikalams labai susikomplikavus, ten vykdavo LKP(b) CK atsakingų darbuotojų komisija (kartais itin solidi), kuri priversdavo tiek partinius funkcionierius, tiek čekistus aktyviau imtis darbų, kartais pakeisdavo

ir vieną kitą vadovą. Pažymėtina VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininko pavaduotojo F. Kovaliovo ir M. Gedvilo išvyka į Tauragę, kur jie 1946 m. gegužės 15 d. dalyvavo partijos apskrities komiteto biuro posėdyje. Buvo konstatuota, kad toje apskrityje partizanai surengia itin daug didelių puolimų (gegužės 9 d. naktį į 10 d. buvo užpultas Šilalės vlsč. Pajūrio miestelis, paimtas pieninės ir pašto turtas; to mėnesio 11-osios naktį į 12-ąją pultas Naujamiestis), o kariuomenė ir operatyvininkai daugiausia laikosi valsčių centruose, kai kurie įgulų kariai plėšia ir muša žmones. Nutarta pavesti MVD Tauragės AS viršininkui Nikolajui Nožnickiui ir partijos komiteto pirmajam sekretoriui P. Murauskui per parą sudaryti kiekvieno partizanų būrio sutriuškinimo planus, komjaunimo ir partijos kadrų sekretoriui per 10 dienų parinkti 90 žmonių į stribus, išmesti iš darbo 3 operatyvininkus ir kariškius karininkus. MVD AS viršininkas N. Nožnickis buvo įpareigotas už žmonių mušimą atleisti iš darbo ir teisti MVD Kvėdarnos ir Eržvilko vlsč. poskyrių viršininkus Babajevą ir Aksionovą, o MVD Gaurės vlsč. poskyrio viršininkas pašalintas iš partijos[78 79 * l.].

Partinių funkcionierių ir čekistų bendradarbiavimo mastai priklausė ir nuo to, kiek partiniai organai iš anksto būdavo informuojami ir ar iš jų būdavo reikalaujama sutikimo aukštesnes pareigas einančių žmonių suėmimams. Kaip galima suprasti iš jau minėtų A. Sniečkaus paklausimų, ne visose apskrityse (rajonuose) čekistai partiniams organams pranešdavo apie ketinimus suimti kurį nors žymesnį provincijos pareigūną. Tuo tarpu respublikos lygiu buvo aiški subordinacija - norėdami suimti žymesnį kultūros, mokslo veikėją ar kunigą, čekistai turėdavo gauti tiek savo vadovybės Maskvoje, tiek LKP(b) CK su-

78 Ibid., ap. 190, b. 5,l. 106-112. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

79 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 3, l. 7-10. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

tikimą. Viename pranešime apie kunigų suėmimą rašoma, kad LSSR MGB, gavusi „TSRS MGB ir Lietuvos KP(b) CK sankcijas“, 1952 m. gegužės 23 d. suėmė 4 kunigus - Vaclovą Degutį, Joną Palukaitį, Aloyzą Šlepkauską ir Česlovą Zažecką. Jie buvo suimti už ryšį su pogrindžiu, antisovietines kalbas ir kt.[80] Beje, kodėl partinėms institucijoms būdavo pranešama apie kunigų suėmimą, paaiškina MGB Tauragės aps. skyriaus viršininko 1949 m. pranešimas partijos apskrities komitetui apie suimtą Varlaukio kunigą I. Šiaučiūną. Pranešimo esmė: „Prašau atlikti atitinkamą aiškinamąjį darbą tarp vietos gyventojų dėl kunigo Šiaučiūno veiklos“[81]. Kunigai tarp Lietuvos gyventojų, kurių dauguma tuo metu buvo tikintys, turėjo didelį autoritetą, todėl partijos komitetams tekdavo labai pasistengti norint šiek tiek sumažinti neigiamus kunigų suėmimo padarinius.

Kaip ne kartą minėta, svarbiausias partinių funkcionierių informacijos šaltinis buvo represinės struktūros. Pamažu čekistai tiek apie juos dominančius žmones, tiek apie pogrindines organizacijas sukaupė daug duomenų. Komunistų partija turėjo ir savo informacijos šaltinius, iš kurių didžiausias buvo LKP(b) CK archyvas. Jame apie kai kuriuos komunistų partijos narius buvo sukaupta daugiau informacijos, negu jos turėjo čekistai. Be to, reikalingų dokumentų kartais turėdavo ir kai kurie LKP(b) CK skyriai. Antai LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjo pavaduotojas Fridis Kraštinis 1949 m. nusiuntė LSSR MGB ministrui N. Gorlinskiui pranešimą, jog skyrius turi Kaune suimto Juozo Sliesoraičio, kuris karo metu neva buvo IX forto komendantu, invalidumo bylą. Iš tos bylos esą galima sužinoti, kas paliudijo J. Sliesoraičio darbą iki 1944 m.; joje išvardyti ir kiti su juo turėję ryšį asmenys. Kartais ir čekistai prašydavo informacijos. Antai MGB Telšių AS viršininkas F. Dusis 1949 m. rudenį prašė LKP(b) CK „operatyviniais tikslais“ patikrinti, kokių duomenų turima apie Praną Dangovą, partijos narį, neva buvusį provokatoriumi Smetonos laikais. Buvo nurodyta R. Šarmai-

čiui (ilgamečiam Partijos istorijos instituto prie CK direktoriui) patikrinti, kokių turima duomenų, ir juos nusiųsti. R. Šarmaitis atsakė, kad žinoma tik tiek, kiek yra parašęs Mykolas Junčas-Kučinskas savo autobiografijoje, įvardijęs P. Dangovą kaip jį išdavusį provokatorių[82].

Tarp įvairių LKP(b) CK ir čekistų reikalų buvo ir gana specifinių. LSSR užsienio reikalų ministras Ignas Gaška 1949 m. liepos 27 d. LKP(b) CK pateikė sąrašą žmonių (Bimbų, Kaškevičiaus ir kt.), kurių giminės buvo „pažangūs lietuviai Amerikoje“, su prašymu, kad jų neliestų MGB. Ant sąrašo yra A. Sniečkaus rezoliucija: „Drg. Kapralovui. Prašau pateikti savo pasiūlymus, kad tų žmonių niekas nenuskriaustų, o jei reikėtų imtis priemonių, tai tik mums sutikus“[83].

LSSR NKVD liaudies komisaras P. Kapralovas 1949 m. balandžio 19 d. prašė A. Sniečkaus, kad jis nurodytų partijos Prienų aps. komitetui ir vykdomajam komitetui atlyginti nuostolius Prienų aps. Pakuonio vlsč. Laukiškės kaime gyvenančiam Antanui Misiūnui. Mat šis pranešė MGB, kad pas jį bunkeryje slepiasi „banditai“, ir prašė juos „likviduoti“. Pats padegė namą, kuriame gynėsi partizanai. Visi keturi partizanai žuvo. Šiek tiek anksčiau A. Sniečkus buvo gavęs partijos Kauno m. komiteto pirmojo sekretoriaus K. Gabdanko pranešimą. Jame buvo rašoma, jog ZŪA studentė Misiūnaitė pranešė, kad jos brolis prašęs pranešti, jog pas jį slepiasi „banditai“. Kaip minėta, operacijos metu jie visi žuvo, bet žuvo ir 2 kariai bei 6 buvo sužeisti. Pasak A. Misiūno, nebuvo blokuotas pašiūrėje įrengtas bunke-

80 L Y A, f. 1, ap. 10, b. 133,l. 275. LTSR MGB pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.

81 LYALKPDS, f. 381, ap. 381/16, b. 13,l. 114. Įvairių žinybų pranešimai, informacijos partijos Tauragės aps. komiteto sekretoriui.

82 Ibid., f. 1771, ap. 52, b. 48,l. 285, 318. LKP(b) CK pažymos, pranešimai VKP(b) CK apie socialistinės teisėtvarkos pažeidimų likvidavimą, direktyviniai nurodymai, pažymos apie MGB darbą ir kt.

83 Ibid., l. 346-348.

ris ir „banditams“ leista pereiti į namą[84]. Neaišku, kas tą žmogų pastūmėjo į išdavystę — ar išvargino nuolatinis pavojaus jausmas, ar nesutarė su sodyboje gyvenusiais partizanais, o gal tai buvo kerštas už partizanų dar 1945 m. nušautą tėvą (apie tai užsiminė P. Kapralovas). Tikriausiai sovietai materialiai gerai atlygino išdavikui; bijant partizanų keršto, jis tikriausiai buvo perkeltas gyventi į miestą. Galima spėlioti apie jo bei panašių į jį likimus. Kai kuriuos iš tų išdavikų gal ir kankino sąžinė, bet dauguma nugyveno savo dienas teisindamiesi, kad tuo metu kitaip elgtis nebuvo galima, kad reikėjo gelbėtis, o partizanai vis tiek buvo pasmerkti.

PARTIJOS KOMITETŲ PASTANGOS STIPRINTI BENDRADARBIAVIMĄ SU ČEKISTAIS. Komunistų partijos nariai turėdavo pripažinti, kad valdžią jie išlaiko tik čekistų, jų kariuomenės dėka. Bet nemažai pastangų dėjo ir partijos komitetai. Buvo kartu vykdomos represijos - trėmimai, vadinamieji išbuožinimai, kadrų valymai ir kiti bendri „darbai“, kurių sėkmė priklausė nuo glaudaus bendradarbiavimo.

Vienas pirmųjų didelių bendrų planų buvo po LKP(b) CK VII plenumo, vykusio 1945 m. rugpjūčio 23—24 d., sudarytas planas, kaip sutriuškinti pasipriešinimą. Gavę nurodymus, visi partijos komitetai ėmėsi to darbo. Partijos Marijampolės aps. komiteto kartu su čekistais parengtame plane buvo numatyta, kokių priemonių — pasalų, sekretų, puolimų ir kt. — bus imtasi prieš 6 partizanų būrius. Plane nurodyta, kas iš čekistų ir partijos komiteto atsakingi už tam tikro būrio sutriuškinimą. Buvo numatyta suimti visus atskleistus ryšininkus ir rėmėjus, informuoti valsčių vykdomuosius komitetus apie visas „lietuviškai vokiškų nacionalistų sukilėlių“ šeimas, konfiskuoti jų turtą. Numatyta skirti budintį transportą kariuomenei perkelti, stribus uždaryti į kareivines. Buvo dar keletas ne tokių reikšmingų sprendimų[85]. Tačiau ne visi taip mikliai sukosi. Partijos Alytaus aps. biuras 1945 m. gruodžio 15 d. nutarė: „Partijos apskrities komiteto pirmajam sekretoriui drg. Matačinskui ir NKVD—NKGB

AS viršininkams V. Lisovskiui ir Aleksandrovui per tris dienas parengti operatyvinių čekistinių ir organizacinių priemonių planą, kaip likviduoti gaujas. Prašyti gen. mjr. Kubasovą k/d 166 visokeriopai padėti įgyvendinti šiuos planus". Tai nebuvo pirmas planas, kurio iš čekistų reikalavo partijos komitetas. Dar rugpjūčio 21 d. biuro posėdyje, dalyvaujant M. Gedvilui, buvo nutarta (kalba netaisyta): „Operatyviniai čekistinių priemonių planas dėl kiekvienos gaujos likvidacijos atskirai neperžiūrėtas partijos komiteto. NKVD, NKGB apskrities skyrių viršininkai 1945 IX 7 d. jo nepristatė ir neveda paruošiamojo darbo gaujų dalyvių viešiems procesams organizuoti" [86].

Partijos komitetų, kartais ir NKVD darbuotojų pasirašytuose bendruose partizanų sutriuškinimo planuose pradėta vartoti pasakymai „mūsų užduotys", „mūsų agentas", „mūsų pastangos" ir pan. Antai 1945 m. pabaigoje A. Sniečkui adresuotame Alytaus aps. partinių ir čekistinių vadovų pasirašytame rašte sakoma: „Gaujos vadeiva Jonas Ogilba, Jono, slapyvardis Dobilas, 27 metų, lietuvis, buvęs policininkas, 1945 m. rugpjūčio 31 d. buvo nužudytas pagal mūsų užduotį mūsų agento Vileiš". Toliau aprašytas vėlesnis 90 žmonių būrio, veikusio Stakliškių ir Jiezno vlsč., sutriuškinimas ir dar 9 partizanų būrių sutriuškinimas[87]. Apskritai pirmieji bendri planai buvo tik vienas iš mėginimų sujungti represinių žinybų ir partijos komitetų pastangas palaužti pasipriešinimą okupacijai. Praktiškos naudos iš jų tikriausiai buvo nedaug jau vien todėl, kad juose buvo keliami ne-

84 Ibid.,b. 47,l. 47, 51. LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK apie MGB organų stiprinimą, trėmimus, partijos komitetų pranešimai ir kt.

85 Ibid., ap. 8, b. 159,l. 88-91. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos miestų ir apskričių komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

86 Ibid., f. 1308, ap. 1, b. 1,l. 206, 154. Partijos Alytaus aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

87 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 157,l. 78-84. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

įgyvendinami reikalavimai — pogrindį sutriuškinti per kelis mėnesius. Be to, čekistinio darbo specifika, kurios pagrindinis elementas buvo slaptumas ir iš to kylantis įtarumas, tuo metu - 1945 m. — dar nesudarė prielaidų glaudesniam bendradarbiavimui; glaudžiau bendradarbiauti čekistinės žinybos ir partijos komitetai apskrityse pradėjo maždaug 1948-1949 m.

Pamažu kai kuriose apskrityse įsigalėjo dar vienas bendradarbiavimo būdas: pradėta kartu vykti į partizanų išpuolių vietas. Tai ypač buvo būdinga Panevėžio aps., kai ten partijos komiteto pirmuoju sekretoriumi dirbo J. Paplauskas, o antruoju - M. Sorokinas. 1945 m. rugpjūčio 31 d. NKVD Panevėžio AS viršininkas V. Bogomolovas J. Paplauskui pranešė, jog Naujamiesčio vlsč. Vaišviliškių kaime partizanai nušovė du žmones, vieną nusivedė, vieną sumušė. Rašė: „Į įvykio vietą išvykau aš su partijos apskrities komiteto sekretoriumi Sorokinu bei operatyvine grupe, kariuomenės padaliniu ir 30 liaudies gynėjų būriu“. Po to, kai tų metų spalio 3 d. partizanai Panevėžio vlsč. Ūtos kaime iš 4 šeimų paėmė maistą, kitą turtą, išsivedė arklius ir nušovė stribą S. Bučiūną, NKVD AS viršininkas V. Bogomolovas rašė: „Į įvykio vietą išvykau aš, Bogomolovas, partijos komiteto sekretorius Paplauskas su operatyvine grupe ir 25-ojo SP kariuomenės padaliniu“. Jis išvardijo 3 išpuolio metu atpažintus partizanus. „Atpažintų banditų šeimos suimtos, ūkiai konfiskuoti ir vykdomojo komiteto nutarimu vietoje perduoti nukentėjusioms šeimoms“. Spalio 11 d. V. Bogomolovas rašė LSSR NKVD liaudies komisarui J. Bartašiūnui (sekretoriaus J. Paplausko pareigos ir pavardė užbrauktos; matyt, kartu rašant būtų buvusi pažeista subordinacija) apie tai, kad spalio 9 d. partizanai Krekenavos vlsč. sušaudė 4 norėjusius legalizuotis partizanus ir vieno iš jų šeimą, o namą sudegino. Du partizanus nukovė persekiojanti kariuomenė. „Be to, dėl šio išpuolio suimtos 7 Lukoševičiaus gaujos aktyvių dalyvių šeimos, jas rengiamasi iškelti už Lietuvos TSR ribų“. Į įvykio vietą su čekistais buvo išvykęs par-

tijos komiteto antrasis sekretorius M. Sorokinas. Pastarasis vienoje iš savo pažymų, kaip kovojama su „banditizmu“ (beje, pažyma 15 puslapių), rašė, kad į kiekvieną svarbesnę partizanų puolimo vietą su kariuomene vyksta operatyvininkas ir vienas iš partijos apskrities komiteto sekretorių, paskui partijos komitetas svarsto politinę padėtį tame valsčiuje. Buvo numatyta per mėnesį išklausyti visus partorgus ir NKVD valsčių poskyrių viršininkus. Pažymoje daug aprašymų, daug skaičių - kiek asmenų kada suimta, nužudyta ir t. t.[88]

Partinių veikėjų dalyvavimas čekistinėse operacijose gal nebuvo visuotinis reiškinys, tačiau ir ne retas. Apie tai užsimenama įvairių apskričių dokumentuose. Tarkime, po 1949 m. spalio 18 d. Simno vlsč. partizanų įvykdyto puolimo, kurio metu buvo sudeginti kolūkio pastatai ir nušautas brigadininkas A. Piliūnas, į įvykio vietą skubiai išvyko valsčiaus čekistai ir partijos valsčiaus komiteto sekretorius Butėnas. Tačiau partizanų jie nesulaikė, todėl apskrities biuro buvo įspėti[89].

Kaip galima spręsti iš dokumentų, apie 1948 m. apskrityse beveik visiškai išnyko partinių funkcionierių ir čekistų tarpusavio nesutarimai, pradėta dirbti ranka rankon. Įvairiose apskrityse tas susigyvenimas vyko nevienodu tempu, nes lėmė ne tik bendra padėtis, bet ir „veikėjų“ asmeninės savybės, jų ambicijos bei kitos subjektyvios priežastys. Matyt, tiek LKP(b) CK, tiek represinių organų vadovybė irgi reguliavo savo žemesniųjų grandžių tarpusavio santykius, nes esant tam tikrai trinčiai tarp žinybų buvo galima gauti papildomos informacijos, kadangi varžovai paprastai įdėmiai sekdavo vienas kito žingsnius ir ką nors pastebėję pranešdavo savo vadovybei. 1948-1949 m. dideli ne-

88 Ibid., f. 801, ap. 1, b. 64,l. 23, 62, 70-71, 89-104. NKVD-NKGB AS pranešimai partijos Panevėžio aps. komitetui.

89 Ibid., f. 1308, ap. 1308/21, b. 4, l. 54-57. Partijos Alytaus aps. komiteto biuro nutarimai.

sutarimai tapo retenybe, nors visiškai neišnyko. Partijos komitetai tuos nesutarimus jau traktavo kaip išimtis. Antai partijos Raseinių aps. komiteto 1948 m. balandžio 13 d. biuro nutarime rašoma: „Yra atvejų, kai valsčių partorgai ir MGB organai nedirba kartu, pavyzdžiui, Girkalnio valsčiuje“. Tos apskrities biuras, po 4 mėnesių svarstęs politinę padėtį Betygalos ir Girkalnio vlsč., nutarime konkrečiai išvardijo keturias komunistų priešų grupes: „Nė vienai dienai nesusilpninti kovos su buožėmis, katalikų dvasininkija, nacionalistiniais elementais ir ginkluotomis gaujomis kaip pikčiausiais lietuvių liaudies priešais“[90]. Kol buvo pasiektas tam tikras sutarimas, reikėjo nueiti kelerių metų bendravimo kelią.

Partinė vadovybė ėmė spausti ne tik apskričių, bet ir valsčių partines organizacijas, kad jos imtųsi vadovauti čekistams ir kartu su jais atsakytų už nesėkmes. Partijos Kėdainių aps. komiteto 1948 m. gruodžio 8 d. posėdyje buvo svarstytas dviejų komjaunuolių iš Padotnuvio apylinkės sušaudymas. Priimtame šešių paragrafų nutarime yra ir toks: „Perspėti partijos valsčiaus komiteto sekretorių Jakubiną, kad jei nebus valsčiuje pagerintas vadovavimas valstybės saugumo organams, sustiprinant kovą su nacionalistiniu pogrindžiu, ir visa partinė organizacija nebus nukreipta sustiprinti tos kovos, tai drg. Jakubinui biuras paskirs griežtesnę partinę bausmę“. Toliau nutarta: „Įpareigoti MGB AS viršininko pavaduotoją Rogožiną sustiprinti MGB VP aparatą patyrusiais čekistais, o MGB VP viršininko pareigas einantį drg. Kuznecovą kaip susikompromitavusį atleisti iš MGB VP viršininko pareigų ir pažeminti pareigomis“[91].

Partinių funkcionierių ir čekistų bendradarbiavimą ypač silpnino pirmųjų nenoras rizikuoti savo galva, todėl tas bendradarbiavimas dažnai buvo deklaratyvus, tik ketinimų demonstravimas. Partijos Kupiškio aps. komiteto biuras 1946 m. gruodžio 20 d. savo posėdyje svarstė kovos su pogrindžiu sustiprinimo klausimą. Mat gruodžio 8-osios naktį į 9-ąją trijuose valsčiuose

partizanai buvo įvykdę mirties nuosprendžius 20 žmonių. Vėliau Svėdasų vlsč. buvo nukauti 4 partizanai. Konstatuota, kad svarbiausias partinių organų ir MGB trūkumas - nepakeltos į kovą masės, o partinės organizacijos mano, kad kova - MGB reikalas. Partinės organizacijos nepalaiko glaudžių ryšių su MGB. Partijos komiteto nutarimo perkelti aktyvistus į miesto centrą vykdomojo komiteto pirmininkas Bendoraitis nevykdo. Nurodyta apskrities centre ir valsčių centruose įkurti ginkluotas aktyvistų grupes bei tris ginkluotas grupes Svėdasų vlsč. Lapgirio, Bajorų ir Drobčiūnų kaimuose (tai buvo sentikių kaimai; aktyvistus į miesto centrą nutarta perkelti po to, kai buvo pasikėsinta į Kupiškio pakraštyje gyvenusius kolaborantus). Po penkių mėnesių patikrinęs, kaip vykdomas tas nutarimas, apskrities partinis biuras konstatavo, kad per tą laikotarpį nukauta 14, suimti 5 „banditai". Esą kai kurie valsčių sekretoriai ir partorgai vis dar mano, jog „banditizmo likvidavimas yra tik MGB AS ir VP pareiga". Ginkluotos grupės - tik valsčių centruose, apylinkėse jos nesudarytos. MGB turi silpną ryšį su gyventojais[90 91 92 * 1]. Taigi ir praslinkus beveik pusmečiui, padėtis buvo nelabai tepasikeitusi. Pakeisti tam tikras inercijas, kai dauguma gyventojų buvo priešiškai nusiteikę, nepajėgė ir komunistai.

Partijos apskričių komitetų biurų nutarimuose, kuriuose dėstoma, ką reikia nuveikti arba kaip reikia veikti, vis dažniau nurodoma stiprinti čekistų ir partinių funkcionierių bendradarbiavimą. 1947 m. vasario 2 d. partijos Utenos aps. komiteto biuro uždarame posėdyje, apsvarsčius politinę padėtį apskrityje, priimtas 8 paragrafų nutarimas, kuriame rašoma, jog po „banditų"

90 Ibid., f. 979, ap. 979/10, b. 3, l. 10, 25. Partijos Raseinių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

91 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1, l. 94-95. Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

92 Ibid., f. 1495, ap. 1495/5, b. 1, l. 29-31, 32-34. Partijos Kupiškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

išpuolių turi būti surengtos ne vien karinės ekspedicijos, bet ir sušaukti darbo žmonių susirinkimai, juose demaskuojami priešai. Per gimines reikia raginti partizanus legalizuotis, o legalizavusius panaudoti propagandai. Nurodyta sustiprinti agentūrinį darbą, ypač nustatant atsišaukimų platintojus. MVD ir MGB skyrių vadovybė raginama nuolat informuoti partijos sekretorius apie politinę padėtį apskrityje[93]. Beje, toks raginimas rodo, kad tuo metu, 1947 m., daugelyje vietovių čekistai dar buvo padėties šeimininkai.

1947 m. gegužės 18 d. vykusiame partijos Tauragės aps. komiteto biuro uždarame posėdyje konstatuota, jog nuveikta daug, bet nepakankamai, ir buvo sudarytas bendras partijos komiteto ir represinių žinybų veiksmų planas. Jame numatyta prieš kiekvieną partizanų būrį sudaryti operatyvines čekistines grupes, kurioms „iškelti uždaviniai visiškai likviduoti gaujas jas fiziškai sunaikinant arba paimant gyvus“. Konstatuojama, kad legalizacijos klausimu dirba partijos komiteto ir vykdomojo komiteto darbuotojai. Nutarime išvardijami partizanų būriai, nurodoma, kurie MGB darbuotojai paskirti į spec. grupes (jose - kas nors iš MGB apskrities skyriaus ir visi valsčių poskyrių darbuotojai arba tik poskyrių darbuotojai), kokie tam reikalui paskirti kariuomenės padaliniai (šešios kuopos, t. y. apie 400 karių), kas iš sovietinių darbuotojų vykdo politinį darbą (tam darbui daugiausia numatyti partijos valsčių sekretoriai)[94]. Šis ir kiti panašūs planai tuo metu buvo sudaryti pačių čekistų ir partinių funkcionierių nutarimu, o ne LKP(b) CK spaudžiant, kaip 1945 m. pabaigoje.

Komunistų ir represinių struktūrų darbuotojų santykiai tuo metu dar ne visur vienodai gerai klostėsi. Didžiulėje ataskaitoje A. Sniečkui partijos Marijampolės aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Olekas rašė, kad 1947 m. pabaigoje vykusiame biuro posėdyje, kuriame dalyvavo ir valsčių sekretoriai bei partorgai, taip pat MGB poskyrių viršininkai, atskleisti tokie trūkumai: „1. Dauguma valsčių partinių organizacijų rimtai nesidomėjo ko-

vos su banditizmu klausimais, darbe nepalaikė ryšių su MGB, partiniuose susirinkimuose neišklausydavo, kokių priemonių imtasi kovai su banditizmu, ir todėl dauguma iš jų nežinojo tikrosios padėties. 2. Dauguma partinių organizacijų, kaip nurodyta Lietuvos KP(b) CK biuro nutarime, nesuprato savo vaidmens kovoje su banditizmu, manydamos, kad komunistų ir komjaunuolių vaidmuo yra tik agitacinis darbas su gyventojais, tiesiogiai aktyviai nedalyvaujant operacijose prieš banditus su ginklu rankose“[93 94 95]. Kad komunistai „su ginklu rankose“ dalyvautų operacijose, to beveik niekur nebuvo pasiekta. Aktyvistai noriai ginklavosi savigynai, tačiau patys pulti neskubėjo.

Vis dėlto padėtis ir šioje srityje pamažu pradėjo keistis, nors partiniai funkcionieriai ar net aktyvistai niekada masiškai nedalyvavo kovose. 1948 m. vasario 17 d. partijos Utenos aps. komiteto į LKP(b) CK nusiųstoje ataskaitoje apie tai, kaip vykdomas CK nutarimas dėl kovos su pogrindžiu sustiprinimo, rašoma: „Reikia pažymėti, kad iki Lietuvos KP(b) CK biuro nutarimų valsčiuose buvo daug neišspręstų partinių organizacijų ir MGB VP santykių klausimų [...]. Valsčiaus partinės organizacijos pradėjo daugiau gilintis į kovos su banditizmu klausimus. Aluntos vlsč. komitete valsčiaus partijos sekretorius drg. Šileikis ir MGB VP viršininkas drg. Ščiurovas, užuot ėmęsi bendromis pastangomis likviduoti banditus, ginčijosi vienas su kitu ir neteisingai elgėsi. Po Lietuvos KP(b) CK nutarimo ir partijos apskrities komitete įvykusio pasitarimo valsčiaus tarybinis partinis aktyvas jau du kartus su organais dalyvavo operacijose [...]. Pastaruoju metu gerokai sustiprinta MGB ir MVD organų kon-

93 Ibid., f. 341, ap. 341/18, b. 7, l. 1-2. Partijos Utenos aps. komiteto ypatingasis aplankas.

94 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 1, l. 22-24, 25-26. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

95 Ibid., f. 1186, ap. 3, b. 44,l. 8. Partijos Marijampolės aps. komiteto pranešimai apie politinę padėtį ir kt.

trolė“. Ataskaitoje pažymėta, kad 1947 m. buvo nukauti 74 ir suimti 24 „banditai“. 1947 m. antroje pusėje visų valsčių partinės organizacijos ir MGB poskyriai partijos komiteto biurui pateikė ataskaitą apie kovą su nacionalistiniu pogrindžiu. Tais metais du MGB valsčių poskyrių viršininkai buvo pašalinti iš partijos už revoliucinio teisėtumo pažeidimus[96].

Tačiau kitose apskrityse ir kai kuriuose valsčiuose padėtis ir toliau tebebuvo sunki. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto biuras 1948 m. rugpjūčio 20 d. posėdyje konstatavo, kad „susilpnėjo politinis budrumas“: nesaugomi valsčių centrai, į kaimus aktyvistai išvyksta be ginkluotos apsaugos. „Komunistai neišeina kartu su MGB organais į banditų puolimų vietas, nedalyvauja tiesioginėje kovoje su banditizmu“[97]. Partijos Marijampolės aps. komiteto biuras, 1949 m. rugsėjo 5 d. svarstęs politinę padėtį Kazlų Rūdos vlsč., padarė išvadą, kad „dalykinio ryšio darbe tarp MGB VP ir partijos valsčiaus komiteto nėra“[98].

Partiniai funkcionieriai labai audringai reaguodavo į saviškių netektis, nes pajusdavo visai šalia alsuojančią mirtį. Po to būdavo išjudinamos įvairios žinybos, daugiausia represiniai organai. Tipiškas pavyzdys - partijos Prienų aps. komiteto 1950 m. vasario 11d. posėdyje priimtas nutarimas. Posėdyje buvo apsvarstytas Balbieriškio MTS agronomo, kandidato į partiją Lapinsko ir komjaunuolio Borkevičiaus žuvimas Šilavoto vlsč. Ten jie buvo nuvykę sudaryti arimo sutarčių ir kelias dienas girtuokliavo, apie savo atvykimą nepranešė MGB valsčiaus poskyriui. Nurodyta MTS direktoriui Raižiui ir jo pavaduotojui politiniams reikalams darbuotojų išvykas derinti su MGB ir valsčiaus valdžia, o MGB ir MVD poskyrių viršininkams nurodyta į kaimus neišleisti neginkluotų ir nedidelių aktyvistų grupių. Partijos valsčių komitetams taip pat nurodyta aktyvistų išvykas į kaimus derinti su MGB[99].

Ne vienas bendras partinių funkcionierių ir čekistų tyrimas pereidavo įvairias pakopas. 1949 m. pradžioje partijos Vilkaviš-

kio aps. komiteto pirmasis sekretorius Klemas Markevičius iš LKP(b) CK ypatingojo sektoriaus vedėjo A. Letulio gavo raštą. Jame buvo rašoma, jog jis iš LKP(b) CK antrojo sekretoriaus A. Trofimovo gavęs Gribienės pareiškimą, kuriame teigiama, kad partijos narys V. Griunovas bendradarbiavo su gestapu. Atsakydamas sekretorius patvirtino, kad vokiečių okupacijos metais, būdamas Pravieniškių kalėjime, V. Griunovas iš tiesų buvo gestapo agentu, nors byloje yra MVD apskrities skyriaus viršininko pažyma, kad apie tą pilietį kompromituojančių duomenų jie neturi[100]. Po to, kai 1947 m. pradžioje vadovauti kovai su pasipriešinimu iš MVD buvo perduota MGB, dauguma informacinių kartotekų liko MVD, o MGB kūrė savo duomenų bazę. Matyt, duomenis apie minėtą žmogų MGB ėmė jau iš savų kartotekų.

PARTINIŲ FUNKCIONIERIŲ IR ČEKISTŲ ŪKINIAI RYŠIAI. Čekistų materialine gerove daugiausia rūpinosi vietinės partinės ir sovietų valdžios įstaigos. Neretai atvykę iš Rusijos čekistai savavališkai užimdavo jiems patikusius butus ir net namus, bet vėliau tą daryti buvo vis sunkiau. Be butų, patalpų įvairioms saugumo įstaigoms, reikėjo dar ir baldų joms apstatyti, reikėjo čekistus aprūpinti maistu. Karo metu sugriautame Vilniuje buvo ypač sunku apgyvendinti daugybę iš Rusijos atsiųstų čekistų. SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvoje I. Tkačenka 1945 m. rugsėjo 29 d. rašė M. Suslovui, A. Sniečkui ir M. Gedvilui, kad Vilniuje neturi butų 65 NKVD darbuotojai, 50 NKGB darbuotojų ir 40 NKVD ka-

96 Ibid., f. 341, ap. 341/18, b. 15, l. 3-10. Partijos Utenos aps. komiteto ypatingasis aplankas.

97 Ibid., f. 1555, ap. 4, b. 3,l. 7-8. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

98 Ibid., f. 1186, ap. 1186/15, b. 4, l. 3. Partijos Marijampolės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

99 Ibid., f. 739, ap. 739/10, b. 5,l. 1. Partijos Prienų aps. komiteto biuro posėdžių protokolai,

100 Ibid., f. 1555, ap. 1555, b. 109, l. 56-59. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto susirašinėjimas su LTSR MGB, MVD, teismais, prokuratūra ir kt.

riuomenės karininkų. Pasak jo, čekistai dėl to skundėsi L. Berijai ir V. Merkulovui, o jis, jei padėtis nepagerės, čekistus išsiųs atgal. „Kokie padariniai gali būti mūsų liaudies komisariatų darbui, Jūs žinote; vis dėlto, jei šis klausimas nebus sprendžiamas, aš būsiu priverstas bendradarbius komandiruoti atgal“[101]. Butų klausimą iš esmės išsprendė VKP(b) CK biuras Lietuvai. 1945 m. spalio 1 d. pasitarime pas M. Suslovą buvo nurodyta Vilniaus m. vykdomojo komiteto pirmininkui per 2-3 dienas NKVD perduoti 2-3 namus su 60-70 butų, NKGB - 1-2 namus su 20-30 butų, „kuriems reikėtų nedidelio remonto“. Nurodyta per dvi savaites NKVD dar skirti 17, NKVD kariuomenei — 17, NKGB - 16 butų[102]. Tų metų gruodžio 3 d. I. Tkačenka rašė NKVD-NKGB operatyvinių sektorių ir apskričių skyrių viršininkams, kad vykdant aukščiausios čekistinės vadovybės nurodymą į Lietuvą per 10 dienų bus atsiųsta nuo 100 iki 130 operatyvininkų, kurių pusė bus palikta nuolatiniam darbui, o kiti dirbs 3 mėnesius. Raštą jis baigė taip: „Susitarkite su partijos komitetų ir vykdomųjų komitetų sekretoriais, kad būtų aprūpinti butais, patalyne ir organizuotas maitinimas“[103].

O štai kokią telefonogramą partijos apskričių komitetų sekretoriams nusiuntė A. Sniečkus 1945 m. pabaigoje: „Vadovaujantis TSRS NKVD nurodymais, Lietuvos TSR apskrityse sudaromi NKVD valsčių poskyriai. Įpareigoju Jus tuoj pat įsitraukti į šį darbą ir kartu su NKVD apskrities skyriaus viršininku atrinkti reikiamą skaičių partijos narių, komjaunuolių, aktyvistų, taip pat piliečių, patikrintų ir pasižymėjusių stiprinant tarybų valdžią, ir perduoti juos komplektuojant NKVD valsčių poskyrius. Aprūpinkite patalpomis ir būtina mityba. Apie atlikto darbo rezultatus praneškite per savaitę“[104]. Vargu ar partijos komitetai tuo metu galėjo represiniams organams parūpinti savų, vietinių kadrų, gal tik vieną kitą visoje Lietuvoje. Tiksliai buvo įvykdyti tik ūkiniai užsakymai, nors ir jie ne visur vienodai lengvai buvo sprendžiami.

Atsiuntus į Lietuvą daug kariuomenės, pradėjo trūkti ne tik butų karininkams, bet ir kareivinių, prasidėjo konkurencija tarp įvairių kariuomenės rūšių. I. Tkačenka, be abejo, protegavo saviškius. 1945 m. gruodžio 14 d. jis rašė M. Suslovui ir A. Sniečkui, kad į Tauragę atvyko čekistinės kariuomenės 273-iasis ŠP, bet kareivinės, kuriose iki tol gyveno perdislokuotas 95-asis pasienio būrys, jau perduotos kitai kariuomenės rūšiai. Savaip grasino, kad jei tos kareivinės nebus perduotos 273-iajam ŠP, jis bus dislokuotas kitur, nors labai reikalingas Tauragėje. Prašė „paspausti" apskrities valdžią[105]. Be abejo, tas pulkas buvo dislokuotas Tauragėje.

Aprūpinant sovietinius karius gyvenamosiomis patalpomis čekistų ir partinių funkcionierių bendradarbiavimas kartais įgaudavo makabriškų bruožų. Kupiškio aps. Viešintų miestelio gyventoja E. Konovalova skunde rašė, kad ji 1947 m. balandžio 14 d. nenorėjo į savo namus įsileisti iš Subačiaus atvykusių čekistinių karių. Ji rašė, kad gyveno viena (kariai kaip tik būdavo apgyvendinami ten, kur gyveno merginos arba vienišos moterys), todėl atsisakė juos priimti. Tada karius apgyvendinti vedžiojęs partijos komiteto instruktorius M. Aleksejevas ją tampęs už plaukų ir daužęs galvą į sieną sakydamas: „Jūs prostitutės". Nuo jo moterį apgynę kareiviai. Gavus tą skundą, buvo sudaryta komisija iš valsčiaus partijos komiteto ir vykdomojo komiteto darbuotojų. Kadangi E. Konovalova niekur nedirbo, „viliojo vyrus" ir t. t., nutarta ją iškelti į kaimą[106]. Apskritai Viešintos, kuriose

101 V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944-1953 m.*, t. l,p. 195.

102 LVA LKP DS, f. K-8, ap. 3, s. v. 1 (iš Maskvos parvežti mikrofilmai).

103 LYA, f. 1, ap. 10, b. 17, L 52. LTSR NKVD-NKGB vadovybės nurodymai.

104 Ibid., f. 801, ap. 801, b. 72, L 8. Partijos Panevėžio aps. komiteto byla.

105 Ibid., f. 1, ap. 10, b. 18,l. 305. Pranešimai VKP(b) CK biurui Lietuvai.

106 LYA LKP DS, f. 1495, ap. 1495, b. 20,l. 41. Partijos Kupiškio aps. komiteto skundų knyga.

gyveno daug sentikių, tais baisios savivalės metais išsiskyrė ypatinga atmosfera. Vien iš sentikių jaunimo sudarytas stribų būrys ne tik plėšikavo, bet ir žudė niekuo dėtus žmones.

Nemažai rūpesčių partinė ir sovietinė provincijos vadovybė turėdavo čekistus aprūpindama tarnybinėmis patalpomis. Mat jos turėjo būti erdvios, mūrinės, su gerais saugiais rūsiais areštinėms ir kankinimo patalpoms. Ypač valsčiuose reikalauta mūrinių namų, tinkamų gintis, kurių langus būtų galima paversti ambrazūromis (kai kuriuose tokiuose namuose, pavyzdžiui, Prienų aps., Šilavote, po kelių partizanų puolimų nuo jų kulkų apie tuos langus buvo ištrupinta mūro per plytos plotį). Labai daug patalpų (ne vien kareivinių) po karo buvo užėmusi reguliarioji sovietinė kariuomenė, tad jai kur nors pajudėjus čekistai stengdavosi paimti tuos pastatus savo žinion. Partijos Telšių aps. komitetas 1946 m. rugpjūčio 6 d. patvirtino kreipimąsi į A. Sniečkų ir M. Gedvilą, kuriame prašoma perduoti vykdomajam komitetui Vyskupų rūmus. Juose po karo buvo divizijos štabas, diviziją išformavus, jie priklausė gvardijos pulkui. Gavus tuos rūmus, buvo numatyta sukeisti vietomis ir kitas įstaigas. Ypač rūpintasi, kad MGB ir MVD skyriai gautų erdvias patalpas su rūsiais, kuriuose būtų galima įrengti kameras kaliniams[107].

Buvo dar vienas čekistų reikalavimas, susijęs su patalpomis: jie pageidavo patalpas gauti tokioje vietoje, kurioje lankytojai į jas galėtų patekti nepastebėti. Nors čekistai, ypač apskričių centruose, turėjo slaptų butų agentams priimti, tačiau dar nepatikrintų informatorių į juos neleisdavo, su jais iš pradžių susitikinėdavo savo darbo vietose. Partijos Biržų aps. komiteto biuro 1947 m. birželio 7 d. posėdyje, sušauktame po to, kai partizanai Pabiržės vlsč. įvykdė keletą mirties nuosprendžių, buvo priimtas 12 paragrafų nutarimas. Viename iš jų rašoma: „Įpareigoti valsčiaus partorgą drg. Korsaką ir valsčiaus pirmininką drg. Anilionį padėti MGB VP viršininkui sudaryti reikiamas sąlygas pri-

imti lankytojus, garantuojant jų atvykimo į MGB visišką slaptumą“[108]. Čekistai dažniausiai būdavo įkurdinami viename pastate su milicija, nes milicijoje dažnai lankydavosi žmonės su įvairiais reikalais, todėl nesukeldami įtarimų čia galėdavo lengvai įeiti ir agentai.

1950 m. Lietuvoje įkūrus sritis, o jose - MGB valdybas, joms sunkiai sekėsi rasti patalpas. A. Sniečkui net 1951 m. pabaigoje pranešta (leidžiant suprasti, kad reikia padėti), jog nors MGB Vilniaus sr. valdyba J. Jasinskio ir S. Šimkaus gatvių kampe turi 47 kambarius, bet kad galėtų normaliai dirbti, jai reikalingi dar 78 kambariai[109].

Represiniai organai irgi rūpinosi, kad partijos komitetai turėtų saugias patalpas, nes ir jų beveik visi reikalai buvo slapti, tokie, kokių nereikėjo gyventojams žinoti. 1952 m. pavasarį MGB Kauno sr. valdyba informavo A. Sniečkų, kad partijos Kauno sr. komitetas yra netinkamose patalpose — pastate kartu su KPI, todėl pašaliniai gali netgi klausytis ar matyti, kas vyksta komitete. Greta komiteto esančiame pastate gyvena nepatikimi žmonės, jie pro savo langus gali matyti visus kabinetus[110].

MGB prižiūrėjo aukšto dažnio - VČ — ryšio linijas, kurios garantavo pokalbių saugumą ir kuriomis buvo galima susisiekti su SSRS ir LSSR vadovais (apskrityse VČ telefonus turėjo partijos komitetų pirmieji sekretoriai ir MGB bei MVD apskričių skyrių viršininkai). Matyt, tos linijos abonementus dalydavo aukščiausieji SSRS MGB pareigūnai savo nuožiūra. LSSR MGB ministro pavaduotojas L. Martavičius 1951 m. pradžioje MGB Kauno sr. valdybai nusiuntė tokį pranešimą: „Pastatyti VČ aparatą par-

107 Ibid., f. 1203, ap. 1203/16, b. 2, l. 7. Partijos Telšių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

108 Ibid., f. 1093, ap. 1093/27, b. 1, l. 40-43. Partijos Biržų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

109 LYA, f. 1, ap. 10, b. 132,l. 218. LTSR MGB pranešimai partiniams ir tarybiniams organams,

110 Ibid., b. 133,l. 178-179. MGB Kauno sr. valdybos pranešimai LKP(b) CK.

tijos Kauno sr. komiteto antrajam sekretoriui TSRS valstybės saugumo ministro pavaduotojas drg. Selivanovskis neleido“[111].

Represiniai organai buvo partinių funkcionierių skydas plačiąja prasme. Net ir kasdieniame gyvenime partijos komitetai be čekistų būtų sunkiai vertęsi. Visi partijos komitetų pastatai pokario metais dieną naktį buvo saugomi ginkluotos sargybos, partijos nariai taip pat buvo ginkluoti, tačiau ginklų turėdavo prašyti iš čekistų. Pavyzdžiui, 1947 m. partijos Ukmergės aps. komitetas kreipėsi į MGB skyrių su prašymu išduoti savo 4 sargybiniams aprangą ir du automatus (du turėjo)[112]. Taip turėjo elgtis visi partijos komitetai. Asmeninių ginklų irgi tekdavo prašyti, tik juos dažniausiai išduodavo milicija.

Čekistai su partine valdžia ūkinėje srityje bendradarbiavo ne tik tvarkydami jiems rūpimus reikalus. Kaip „viską matanti akis“, jie dažnai kišdavosi ir į grynai ūkinius reikalus (tokių atvejų ypač padažnėjo po masinio valstiečių suvarymo į kolūkius). Antai 1948 m. pavasarį LSSR MGB ministro pavaduotojas P. Kapralovas pranešė A. Sniečkui, kad Raseinių aps. Ūturių spirito gamykloje susikaupė 32 tūkst. litrų spirito. „Prašau Jūsų įpareigoti spirito gamybos trestą imtis priemonių, kad iš įmonės būtų pašalintas spiritas ir kad ateityje spiritas nesikauptų“[113].

Kartais čekistai įsikišdavo ir matydami ūkinį sukčiavimą, nors tai būdavo susiję su gana aukštais sovietiniais veikėjais. 1950 m. vasarą P. Kapralovas pranešė A. Sniečkui, kad jo vadovaujamos institucijos darbuotojai Biržų miškų ūkyje ir miško plukdymo punkte atskleidė 8 sabotuotojų grupę, iš jų 5 buvo nuteisti po 25 metus kalėti, kiti 3 - mažiau. Padaryta 1,4 mln. rb nuostolių. Už neva įvykdytus planus partijos Biržų aps. komiteto pirmasis sekretorius A. Likas iš miškų pramonės gavo motociklą, vykdomojo komiteto pirmininkas Slanys - šautuvą ir t.t.[114] Prirašinėjimai sovietinėje valstybėje buvo įprastas dalykas - tą darė ne tik ūkiniai, bet ir partiniai darbuotojai. Prirašinėta ne tik norint turėti naudos (pinigai, ordinai, medaliai, aukštesnės

pareigos ir t. t.), bet ir todėl, kad dauguma planų buvo nerealūs, jų įvykdyti neprirašinėjant nebuvo įmanoma. Jei būdavo dalijamasi už neįvykdytus darbus gautais pinigais (dalis jų pasiekdavo aukščiausius valdininkus), prirašinėtoj ai neįkliūdavo. Juos patyliukais globodavo aukščiausi sovietiniai ir partiniai darbuotojai, nes tik prirašinėjant būdavo galima pasiekti, kad jų kuruojama ūkio sritis ar teritorija pirmautų vadinamojo socialistinio lenktyniavimo baruose. Čekistai paprastai iš savo agentų neblogai žinodavo apie įvairų ūkinį sukčiavimą (taip pat ir apie masinį vogimą), bet anaiptol ne visada iškeldavo tai į viešumą. Turėdami žinių apie tokį sukčiavimą, jie taip pat dalyvaudavo, nors ir netiesiogiai (dažniausiai būdavo gerai vaišinami), dalijantis iš prirašymų ir kitokio sukčiavimo gautą naudą. Bet svarbiausia buvo tai, kad ūkinių paslapčių žinojimas čekistams padėdavo šantažuoti partinius ir ūkinius vadovus.

Kaip galima spręsti iš dokumentų, minėtus Biržų miško paruošų darbuotojus čekistai pasodino į kalėjimą apeidami vietos valdžią, kuri, matyt, buvo suinteresuota tais prirašymais. Paprastai apie ūkines negeroves, kaip jas suprato čekistai, pirmiausia būdavo pranešama vietos valdžiai, o norint apsidrausti — dar ir kam nors iš respublikos vadovų. Antai MGB Biržų AS viršininkas N. Gerasimovas partijos komiteto pirmajam sekretoriui A. Likui 1950 m. pavasarį pranešė, kad dėl prastos priežiūros kolūkiuose stimpa gyvuliai ir kad kolūkiuose yra buožių. Ant rašto yra A. Liko rezoliucija: biure priimti sprendimą ir buožes iš kolūkių išvyti. Po mėnesio tas pats emgėbistas A. Likui

111 Ibid., ap. 16, b. 523,l. 5. MGB Kauno sr. valdybos ataskaitos LTSR MGB ir partijos srities komitetui.
112 LYA LKP DS, f. 78, ap. 2, b. 10, l. 99. Partijos Ukmergės aps. komiteto gaunamųjų ir siunčiamųjų raštų byla.
113 LYA, f. 1, ap. 10, b. 60,l. 186. LTSR MGB spec. ir informaciniai pranešimai LKP(b) CK.
114 Ibid., ap. 18, b. 68,l. 34-37. LTSR MGB susirašinėjimas su partiniais organais.

ir LSSR MGB ministro pavaduotojui Georgijui Sokolovskiui nusiuntė raštą apie nepatenkinamą Biržų vartotojų kooperatyvo darbą - apie išeikvojimus, vogimą, trūkumus[115]. Tokius ar panašius pranešimus apie ūkinius apskričių (rajonų) reikalus, ypač pradėjus steigti kolūkius ir silpstant ginkluotam pasipriešinimui, čekistai visuose rajonuose partinei valdžiai siuntė nuolat. Visose tose ūkinėse negerovėse jie neretai įžvelgdavo politinę potekstę, kartais realią, bet dar dažniau jų liguistos fantazijos sukurtą.

Represiniai organai savo veikloje kartais būdavo priversti derinti Sovietų Sąjungos ūkinius poreikius ir šalies saugumą. Ypač daug rūpesčio jiems kėlė vis besiplečiantis žvejų laivynas (komunistai jūrą laikė vienu iš svarbiausių menkų savo maisto išteklių papildymo šaltinių). LSSR MGB ministras P. Kondakovas 1952 m. vasarą prašė A. Sniečkų nurodyti LSSR žuvies pramonės ministerijai visuose žvejų laivuose įrengti abipusį radijo ryšį su Klaipėda. Beje, prieš tai A. Sniečkus buvo informuotas, kad žvejoti į Norvegijos jūrą iš Klaipėdos išplauks traleriai, kuriems reikią 1 tūkst. žmonių, o turima apie 500, todėl reikės priimti naujų. „Turint tikslą nuodugniai atrinkti asmenis, vykstančius į plaukiojimus užsienyje, manau prašyti Jus, ar nebūtų tikslinga prie Lietuvos KP(b) Klaipėdos komiteto sudaryti į užsienį plaukiančių kadrų komisiją“[116]. Tokia komisija buvo sudaryta. Matyt, čekistai, žinodami, kaip rizikinga sovietinius žmones leisti į užsienį, stengėsi pasidalyti atsakomybe su partinėmis institucijomis. Šie pranešimai rodo, kad net tokios politizuotos valstybės kaip SSRS ūkiniai prioritetai kartais nugalėdavo politinius. Nors paprastai žvejybos traleriai neužsukdavo nė į vieną užsienio uostą (jei dėl audrų ar avarijų būdavo priversti tą padaryti, jūrininkai į krantą nebūdavo išleidžiami), vis dėlto iš tų laivų yra pabėgęs ne vienas rusas ir lietuvis (į laivus paprastai priimdavo pagal tautybes; rusai turėjo pranašumą). Pabėgimui

ypač tiko Danijos sąsiauriai. Per juos plaukiant iš laivų yra iššokęs ir mėginęs krantą plaukte pasiekti ne vienas jūrininkas; vienam kitam pavykdavo, jeigu jo nesugaudavo laive esantys čekistai ir komunistai. Beje, kai dar ne visi žvejybos laivai (kai kurie iš jų tik taip vadinosi; iš tiesų tai buvo tik didelės motorinės valtys, žvejojusios Baltijos jūroje) su krantu ir tarp savęs turėjo radijo ryšį, čekistai visuomet tarp tų kad ir 4-5 žvejų įterpdavo nors vieną agentą arba partijos narį, kuris turėjo kontroliuoti įgulos veiksmus. Tas partijos nario prilyginimas agentui yra labai iškalbingas.

Apie kokius ūkinius reikalus čekistai rašydavo partiniams funkcionieriams, galima suprasti iš žemiau pateiktos trumpos susirašinėjimų santraukos. MGB Kauno sr. valdybos viršininkas J. Sinicynas partijos srities komiteto pirmajam sekretoriui E. Ozarskiui 1951 m. rašė apie žmonių nenorą dirbti kolektyviai. Pranešė apie Rokų plytų fabriko neūkiškumą, siūlė sudaryti komisiją to fabriko vadovybės darbui patikrinti. Pranešė apie tai, kad Panemunės r. Kovo 8-osios kolūkio pirmininkas, gavęs partijos komiteto instruktoriaus Vitkausko pritarimą, keitė grūdus į naminę degtinę ir ruošė pabaigtuves. Tas pats instruktorius susimalė 100 kg grūdų ir išsivežė į Kauną. Čekistai aprašė arklių anemiją Šakių r. Nurodė, ką daryti - pasiųsti daugiau veterinarų, išdezinfekuoti arklides, nusiųsti ten komisiją, turinčią didelių įgaliojimų. Dar rašė apie prastą Kaišiadorių MTS darbą, nuolatinį tos stoties direktoriaus girtuokliavimą, apie tai, kad Kalvarijos r. vykdomojo komiteto pirmininkas Kabacevičius, būdamas girtas, sukėlė muštynes, grasino pistoletu; apie tai, kad Kybartų r. kolūkiai „užteršti“ — išvardyta 15 žmonių, valdybų na-

115 LYA LKP DS, f. 1093, ap. 22, b. 9, l. 21-22, 35-37. Partijos Biržų aps. komiteto susirašinėjimas su MGB AS.

116 LVA, f. 1, ap. 10, b. 133,l. 165, 278. LTSR MGB pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.

rių, brigadininkų, sąskaitininkų, kurie kilę iš buožių arba jų giminės teisti ir t. t.[117] Prienų r. čekistai partijos rajono komiteto pirmajam sekretoriui V. Supronui 1951 m. nusiuntė daugybę ūkinių ir kitokių pranešimų. Juose rašoma, kad Šilavoto kolūkio pirmininkas nesirūpino kolūkiu, „apaugo“ buožėmis. Varnakės kaimo kolūkyje jo pirmininkas J. Metrulevičius globoja buožes, 10 dienų sandėlyje laikė sėklas, kurias paėmė „banditai“. Partijos narė O. Kazakevičiūtė-Abramavičienė yra antisovietiškai nusiteikusi, partizanams perdavė MVD darbuotojų ir milicininkų sąrašą[118].

A. Sniečkui MGB vadovybė (dažniausiai ministro pavaduotojai A. Gailevičius ir A. Leonovas) taip pat perduodavo panašaus turinio pranešimus. 1951 m. pavasarį jam pranešta, kad MGB Šiaulių sr. valdyba nustatė ir suėmė 80 į kolūkius prasibrovusių „banditų“ ryšininkų bei rėmėjų, tarp jų 5 kolūkio pirmininkus. Jie iš kolūkių partizanams perdavė 12 tonų grūdų ir kitų produktų. Pranešė, jog Kauno r. kolūkiai blogai pasirengė sėjai - supilta tik 76 proc. sėklai reikalingų grūdų. Dar kitame pranešime rašyta, kad ir Vilniaus sr. kolūkiai blogai pasirengė sėjai. Iš 30 Druskininkų r. kolūkių 22 gyvuliai ir inventorius nesuvisuomeninti. Smėlių r. iš 79 kolūkių sėklą supylė tik 7 kolūkiai, tiek pat kolūkių suvisuomenino gyvulius. 1951 m. pradžioje buvo pranešta, kad iš Naujosios Vilnios r. esančių 52 buožių ūkių 32 ūkiai turi 400 tūkst. rb mokesčių skolų, be to, jie nepristatė 44 tūkst. litrų pieno ir pan. Kai kurie buožės, neišmokėję skolų, išparduoda turtą ir dingsta. Prokuratūra jiems neiškelia bylų[119].

ČEKISTINĖS VADOVYBĖS PASTANGOS ĮTRAUKTI PARTIJOS KOMITETUS | BENDRA VEIKLĄ. Represinių organų vadai, žodžiais pripažindami partinių institucijų viršenybę bendro vadovavimo atžvilgiu, konkrečiuose darbuose partiečiams buvo numatę tik tam tikro rėmėjo vaidmenį. Beje, kare kitaip būti ir negalėjo, nes paprastai kariauja profesionalai, išmanantys karybą.

Į Lietuvą atvykusiems čekistams turbūt pirmiausia į akis krito pasipriešinimo mastai ir menkos vietinių kolaborantų galimybės sulaikyti tai, ką ne vienas čekistas buvo įvardijęs kaip „besiplečiantį sukilimą“. Todėl iš pradžių kai kurie čekistai net įtariai žiūrėjo į partijos komitetus, geriausiu atveju į juos per daug dėmesio nekreipė. Bet pamažu, sutvirtėjus partijos komitetams, santykiai pasidarė ne tik glaudūs, bet ir intensyvūs.

Vienas pirmųjų represinių organų dokumentų, kuriame kalbama apie bendradarbiavimą su partiniais funkcionieriais, yra 1945 m. gegužės mėn. LSSR NKVD liaudies komisaro J. Bartašiūno ir OBB skyriaus viršininko Aleksandro Gusevo parengtas planas. Jame rašoma, kaip reikia demoralizuoti lietuvių ir lenkų „banditų formuotes“. To plano skyriuje „Agentūrinis operatyvinis darbas“ yra 18 paragrafų, daugelyje jų rašoma apie tai, jog reikia užverbuoti „autoritetus“ - buvusius karininkus, buržuazinių partijų vadus, dvasininkus ir pan. Juos nukreipti į partizanų būrius, siekiant partizanus įtikinti, kad jie legalizuotųsi. Legalizuotis leisti tik su ginklais. Nurodoma verbuoti ir į mišką kaip agentus grąžinti net suimtus partizanus. Minimi asmenų, kuriuos reikia nusiųsti į mišką, užverbuotų lenkų karininkų slapyvardžiai. Nurodoma vietiniams valdžios organams legalizavusiųjų šeimų nerepresuoti, turto nekonfiskuoti. Skyriuje „Profilaktinis darbas“ yra 10 paragrafų. Rekomenduojama į labiau besipriešinančias apskritis, valsčius siųsti LKP(b) CK sekretorius, LSSR AT deputatus, NKVD-NKGB vadovybę. Nurodoma, kad susirinkimuose, spaudoje kalbėtų ir rašytų „autoritetai“, legali-

117 Ibid., ap. 16, b. 410, l. 5-8, 9-10, 17-18, 27-31. MGB Kauno sr. valdybos spec. pranešimai partijos komitetui.

118 LYA LKP DS, f. 5258, ap. 3, b. 76,l. 1-3. Partijos Prienų r. komiteto gaunamieji ir siunčiamieji raštai.

119 LYA, f. 1, ap. 10, b. 131,l.112, 131-132, 158-162. LTSR MGB ataskaitos ir spec. pranešimai partiniams ir tarybiniams organams.

zavęsi buvę partizanų vadai. Viename iš paragrafų rašoma: „Per visą legalizacijos darbo [laikotarpį] palaikyti ryšį su LKP(b) apskričių komitetais, jiems aiškinti, kad šiems tikslams reikia skirti atsakingus darbuotojus“[120].

Daugelyje represinių žinybų vadų pranešimų LKP(b) vadovams būdavo pateikiama informacija apie įvykius - mūšius, partizanų ir čekistų kariuomenės išpuolius, šiek tiek apie vadinamąsias operatyvines kombinacijas ir pan. Buvo nemažai pranešimų apie konkrečius žmones, kurių suimti dėl įvairių priežasčių čekistai dar negalėjo, bet norėjo, kad juos iš darbo atleistų partiniai organai. Tokių pranešimų buvo šimtai. Štai ką 1945 m. pradžioje J. Bartašiūnas pranešė A. Sniečkui apie Rokiškio aps. valdžios „užterštumą“: vykdomojo komiteto pirmininko Kairelio brolis yra „banditas“, jo pavaduotojas Žala vokiečių okupacijos metais kalbėdavęs mitinguose, prokuroro Sakalausko žmonos du broliai miške ir t. t.[121] O tų metų pabaigoje LSSR NKGB liaudies komisaras D. Jefimovas M. Suslovui, A. Sniečkui ir M. Gedvilui pranešė apie Šiaulių, Telšių, Mažeikių ir Joniškio aps. sovietinių įstaigų „užteršimą priešiškais elementais“, tarp kurių buvo 8 partorgai; jie girtuokliavo, kai kurie vogė, yra beraščiai, nieko nedirba ir t. t. Išvardyta dar dešimtis „nepatikimų ir net priešiškų elementų“. Šiaulių aps. „likviduota“ per 100 nacionalistinių organizacijų dalyvių, dirbusių net partiniuose organuose, bet dar liko per 40, kuriuos reikia atleisti. SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvoje I. Tkačenka rašė apie sovietinio ūkinio aparato „užteršimą“ Panevėžio, Biržų ir Rokiškio aps. Panevėžio aps. nustatyta per 200 „įtartino ir priešiško elemento“[122]. Gavę tokius ir panašius pranešimus su išvardytomis pavardėmis, partiniai organai sukrusdavo ir visus „įtartinus“ asmenis išmesdavo iš darbo.

Daugiausia dėmesio čekistai, be abejo, kreipė į tuos, kurie aktyviai priešinosi sovietų valdžiai. Represinių žinybų pranešimai partijos komitetams pamažu darėsi vis konkretesni, kai kuriose apskrityse pereita prie tų dviejų sovietų valdžios ramsčių ope-

ratyvinio bendradarbiavimo. Ilgainiui čekistai per agentus, tardydami suimtuosius, šantažuodami ir kitais būdais gana gerai perprato partizanų veikimo būdus, išsiaiškino jų būrių asmeninę sudėtį. Visas tas žinias jie perduodavo partijos komitetams. Antai partijos Rokiškio aps. komitetui 1947 m. pradžioje pateiktoje pažymoje išvardijami visi konkrečių būrių partizanai, nurodomos jų pavardės, vardai, tėvų vardai, gimimo metai, socialinė kilmė ir elgesys vokiečių okupacijos metais. Tų pat metų antroje pusėje pateiktos dar 4 partizanų būrių visų narių pavardės.

Ypatingas atvirumas demonstruotas 1947 m. partijos Rokiškio aps. komitetui pateikus 6 partizanų būrių vadinamojo agentūrinio apdorojimo aprašymą. Jame rašoma, jog į Šarūno rinktinės antrąją kuopą, kuriai vadovavo Dobilas, infiltruotas agentas Galinis, kuris būryje gavo Tigro slapyvardį. Į Petronio būrį, kuris taip pat priklausė Šarūno rinktinei, ketinama infiltruoti vidaus agentą Osį. Į būrį, kuriam anksčiau vadovavo Blėka (pats Blėka jau buvo žuvęs), nusiųsti vidaus agentai - moteris, kurios sesuo jau buvo partizanų būryje, ir buvęs partizanas, kuris užverbuotas ir vėl nusiųstas į būrį. Į Romanausko būrį, kuris daugiausia bazavosi Latvijos Alūkstos aps., taip pat infiltruotas agentas Nizunas. Infiltruoti į partizanų būrį rengiamasi ir maršrutinį agentą Šarką[123]. Nors vidaus agentai neįvardijami pavardėmis, tačiau iš pateiktų kitų požymių - giminystės ryšių, buvusio darbo ir t.t. - norintys juos galėjo nesunkiai nustatyti. Šitokio pobūdžio dokumentų siuntimas partijos komitetui rodo visišką represinių organų pasitikėjimą.

120 Ibid., ap. 3, b. 32,l. 156-159. Spec, pranešimai TSRS NKVD GUBB.

121 Ibid., b. 39,l. 7. LTSR NKVD pranešimai, jų išrašai, operatyvinės suvestinės.

122 Ibid., ap. 10, b. 18,l. 184-189. LTSR NKVD pranešimai VKP(b) CK biurui Lietuvai.

123 LYA LKP DS, f. 331, ap. 2, b. 6, l. 16-19, 22, 51-55. Partijos Rokiškio aps. komiteto iš MGB AS gauti raštai.

Įdomi ir MGB Rokiškio AS viršininko Timofejaus Župikovo 1947 m. vasario mėn. rašyta pažyma apie kai kurias kariuomenės sužlugdytas operacijas. Tokių buvo 11, tarp jų 5, kai kariškiai sodybose nesugebėjo rasti bunkerių. Pasak emgėbisto, 1946 m. lapkričio—1947 m. balandžio mėn. kariškiai paleido apie 30 partizanų. Išvardyta 10 atvejų, kai kariškiai iš gyventojų atiminėjo ir vogė maistą[124]. Partijos komitetas tarsi kviečiamas būti arbitru nuolatiniame operatyvininkų ir kariškių ginče, vykusiame per visą partizaninio karo laikotarpį. Vieni teigė, kad jie nustato partizanų buvimo vietas, bet kariuomenė jų nesugeba nušauti, o kiti teigė, kad operatyvininkai jiems teikia per mažai duomenų, be to, duomenys labai netikslūs. Vieni kitus kaltindami dėl nesėkmių tame kare, stengėsi save pateisinti ir užimti geresnes pozicijas tikėdamiesi apdovanojimų, taip pat ir pinigais, už nukautus „banditus“. Kariškiai po miškus daugiausia buvo vaikomi operatyvininkų nurodymu. Kai išpuolius rengdavo patys kariškiai, jie tą darydavo kuo metodiškiau, leisdavo kareiviams išsimiegoti, pavalgyti, nusiprausti. Operatyvininkai, ką nors nauja sužinoję apie partizanus, išsikviesdavo karius nenumatytu laiku; dažnai vos grįžę iš vienos operacijos, kariai net nepavalgę būdavo išsiunčiami į naują, kuri trukdavo kelias dienas. Todėl jie, kariškiai, taip pat ir karininkai, į operatyvininkus žiūrėjo priešiškai. Tuo tarpu operatyvininkai pykdavo, kai jų sunkiai surinktas žinias kariškiai dėl savo neoperatyvumo, nemokšiškumo ar ir bailumo paleisdavo vėjais.

Taigi maždaug nuo 1947 m. partijos komitetams represinių žinybų rašomos ataskaitos ir pranešimai vis labiau darėsi panašūs į operatyvinius pranešimus, kuriuose pateikiami ne vien skaičiai. Ypač daug operatyvinių pranešimų partijos komitetui yra nusiuntę Tauragės čekistai. MGB AS viršininkas A. Lapinas partijos komiteto pirmajam sekretoriui B. Krasauskui 1947 m. pirmojo ketvirčio ataskaitoje rašė, kad per tą laikotarpį buvo nukauta, suimta ir legalizavosi 250 partizanų, miške liko

dar apie 250. Detaliai aptariami 9 partizanų būriai (skaičius, kur veikia, kas vadovauja). Pažymima, kad prieš kiekvieną būrį sudarytos operatyvinės grupės. „Politinį ir aiškinamąjį darbą tarp gyventojų gaujų veikimo rajone ir darbą su banditų giminėmis, siekiant legalizuoti jų gimines banditus, dirba atsakingi Lietuvos KP(b) apskrities komiteto ir vykdomojo komiteto darbuotojai“. Tų metų birželio 13 d. A. Lapinas vėl nusiuntė detalų pranešimą apie apskrityje veikiantį antisovietinį pogrindį - Kęstučio apygardą, Lydžio rinktinę, kiekviename valsčiuje veikiančias OS (partizanų rezervo) struktūras[124] [125].

Dar 1946 m. gegužės mėn. tos pačios apskrities čekistai partijos komitetui buvo pateikę du partizanų sutriuškinimo planus, kuriuos greta MGB AS viršininko pasirašė ir 273-iojo ŠP vadas. Abu planai sudaryti siekiant sutriuškinti Eržvilko apylinkėse veikiantį Antano Strungvilo būrį (viename nurodoma, kad būryje yra 20-30, kitame - 50-80 vyrų, kurie gegužės 2 d. mėgino užimti Eržvilką; čekistų manymu, pasitelkęs kitus būrius, vėl pakartos puolimą). Planuose nurodyta, kokiose konkrečiai sodybose bus įrengtos pasalos, ką ketinama užverbuoti (nurodomos žmonių pavardės), išvardijami numatomų infiltruoti į partizanų būrius agentų slapyvardžiai, kada ir kur bus šukuojami miškai ir kaimai, kas už ką atsakingi. Be A. Strungvilo būrio, minimi ir I. Malščaičio bei A. Pociaus partizanų būriai. Vieno plano pabaigoje rašoma: „Remiantis Lietuvos KP(b) Tauragės aps. komiteto sprendimu, paskirti atsakingi partijos komiteto ir vykdomojo komiteto darbuotojai, kurie padėtų likviduojant nurodytas banditų formuotes ir vykdytų masinį aiškinamąjį darbą tarp gyventojų“. Gegužės 19 d. buvo sudarytas naujas A. Strungvilo būrio sutriuškinimo planas, pasirašytas operatyvininkų ir kariškių vadų. Plane numatyta, kad to būrio 22-24 d. turėtų ieškoti apie

124 Ibid., I. 20.

125 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 7, l. 8-13, 34-43. Įvairūs pranešimai partijos Tauragės aps. komiteto sekretoriui.

100 karių, kurie šukuotų šalia Eržvilko esančius miškus. Po kelių dienų partijos komiteto pirmajam sekretoriui P. Murauskui pranešta apie tos operacijos rezultatus. Buvo nukauti 4, paimti į nelaisvę 3 partizanai. Visi išvardyti pavardėmis, tarp jų vokietis F. Frimburgas, žetono numeris 1053[126].

Kaip žinome, čekistai buvo pagrindiniai partijos komitetų informatoriai, turėję visus ar beveik visus kovų ir kitokius duomenis. Kai reikėdavo parengti ataskaitą LKP(b) CK, ypač apie politinę padėtį, dauguma partijos komitetų kreipdavosi į represines žinybas. Antai partijos Kauno aps. komiteto pirmasis sekretorius Bronius Goštautas, iš jo pareikalavus ataskaitos apie tai, kas padaryta įgyvendinant LKP(b) CK biuro 1949 m. birželio 6 d. nutarimą sustiprinti kovą steigiant kolūkius, užrašė rezoliuciją: „Belovui, paimti pažymas iš MGB ir MVD organų ir parengti...“ (neįskaitomas žodis)[127].

Tam pačiam sekretoriui (kaip ir visų kitų apskričių ar rajonų partijos komitetų sekretoriams) ne tik MGB, bet ir MVD skyriai siuntė konkrečių kolūkių ar valsčių apžvalgas, kuriose greta ūkinių negerovių būdavo nurodoma, kurie kolūkiuose dirbantys asmenys yra „nepatikimi“. Garliavos vlsč. Jurginiškių kaimo kolūkyje apskaitininku dirbo J. Katkūnas, o brigadininku — A. Žemaitis, abu buvę šauliai, o kolūkio pirmininko pavaduotojo giminės buvo ištremti. Ilgakiemio kolūkio pirmininku dirbo buožė A. Markauskas, kurio giminės buvo ištremti. Tokių ir panašių „nepatikimų“ asmenų kiekviename rajone išvardyta šimtai.

Kartais čekistų grasinimų ir net veiksmų siekiant paveikti gyventojus nepakakdavo, tada kai kuriose vietovėse būdavo sutelkiamos visos sovietinių okupantų ir kolaborantų pajėgos. MGB Kauno sr. valdybos viršininkas J. Sinicynas partijos apskrities komiteto pirmajam sekretoriui B. Goštautui 1949 m. vasarą rašė: „...ateityje mūsų apskrityje Lietuvos TSR vyriausybė už kolūkių pirmininkų ir kitų kolūkių aktyvistų nužudymą vykdys trėmimus“. Raštas buvo apie tai, kad Zapyškio vlsč. „Tary-

binio artojo“ kolūkio pirmininkas Tamulaitis iš kolūkiečių reikalauja drausmės, o jam grasinama. J. Sinicynas rašė, kad „organai“ tą pirmininką saugo, o į kolūkį turi būti nusiųsti propagandininkai, kurie žmonėms išaiškintų padėtį. Pasirodo, žmonėms sueinant į kolūkį, jiems buvo žadėta, kad jie savo pasėtus žiemkenčius galės nusipjauti patys, o kolūkio pirmininkas juos nori paimti į bendrus aruodus [128]. Beje, tuo metu tokių ir panašių konfliktų su kolūkių administracija buvo tūkstančiai. Neretai žmonės dėl patirtų skriaudų kreipdavosi į partizanus. Gana griežti partizanų veiksmai daugumą kolūkių pirmininkų ir kolūkių valdybų sulaikė nuo beatodairiško žmonių engimo.

Kartais po MGB skyrių pranešimų būdavo atleidžiami iš darbo kone visi valsčių valdžios pareigūnai. 1948 m. gegužės mėn. MGB Panevėžio AS viršininkas G. Čachava parašė pranešimą partijos komiteto pirmajam sekretoriui V. Vildžiūnui, kuriame kaltino visą Sidabravo vlsč. valdžią. Anot jo, valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas K. Barkauskas kilęs iš policininko šeimos, ginąs buožes ir t. t. Jo pavaduotojas Ūsas tarnavo vokiečių kariuomenėje, palaiko ryšius su antisovietiniais elementais ir buožėmis, nesutaria su stribais. Žemės komisijos pirmininkas J. Tamošiukas buvo išėjęs į mišką, vėliau pasidarė fiktyvius dokumentus, gina buožes ir antisovietinius elementus. Tokie ir panašūs kaltinimai išsakyti ir vykdomojo komiteto sekretoriui Olapšiui, agronomui Abromavičiui, agrotechnikui Janeliūnui. Ant šio čekisto pranešimo yra kelios rezoliucijos, iš jų viena tokia: „Parinkti kiti darbuotojai. Tamašauskas“.[129] Galima spėti, jog to valsčiaus valdžia nukentėjo ne vien todėl, kad ji neva rėmė buožes ir pan.,

126 Ibid., b. 5,l. 4-10,15-19, 21. Pranešimai apie politinę padėtį Tauragės aps. ir kt.

127 Ibid., f. 2785, ap. 2785/5, b. 9, l. 8. Partijos Kauno aps. komiteto iš LKP(b) CK gaunamų raštų byla.

128 Ibid., b. 7,l. 45, 65-71. Partijos Kauno aps. komiteto susirašinėjimas su LTSR MGB.

129 Ibid., f. 801, ap. 11, b. 51,l. 18-19. Partijos Panevėžio aps. komiteto susirašinėjimo byla.

bet ir dėl to, kad atsisakė bendradarbiauti su čekistais - skųsti žmones, kartu girtuokliauti, vogti ir savavaliauti. Po tokių čekistų pranešimų būdavo atleidžiami iš darbo šimtai žmonių.

IŠVADOS. Represines struktūras ir partijos komitetus bendradarbiauti vertė to paties tikslo siekimas - įtvirtinti okupacinį režimą.

Iš esmės buvo toks darbų pasiskirstymas: čekistai teroru slopino pasipriešinimą, o partijos komitetai propagandos ir agitacijos priemonėmis slopino norą priešintis. Tačiau neretai ir partiniai funkcionieriai su ginklu rankoje terorizuodavo žmones, o čekistai tapdavo agitatoriais, taigi pasikeisdavo pareigomis.

Bendradarbiavimui pagrindą klojo ir tai, jog dauguma komunistų Lietuvoje Stalino laikais buvo rusai, jie sudarė daugumą ir partijos komitetuose. Tarp čekistų rusų buvo per 80 proc.

Ypač glaudžiai bendradarbiavo represinių organų vadovybė ir A. Sniečkus. Tarp jų buvo visiško pasitikėjimo atmosfera. A. Sniečkus savo nurodymais dažnai skatindavo čekistų veiklą.

Tuo tarpu apskričių (rajonų) lygmeniu bendradarbiavimas ne visur buvo glaudus. Ten, kur santykių netemdė kova dėl valdžios ir asmeninės ambicijos, kur partijos komitetų pirmieji sekretoriai yra buvę politrukais ar čekistais (Kėdainių - J. Piligrimas, Rokiškio - A. Paradauskas, Biržų - A. Likas, Klaipėdos sr. - K. Liaudis ir kt.), bendradarbiavimas buvo itin glaudus: kartu buvo sudaromi pogrindžio sutriuškinimo operatyviniai planai, keičiamasi slapčiausia informacija.

Visą informaciją apie antisovietinę veiklą partijos komitetai skubiai perduodavo represinėms žinyboms. Partijos nariai nuolat buvo raginami teikti žinias čekistams.

Partijos komitetai drauge su čekistais tikrindavo ne tik į svarbesnes valstybines ar partines pareigas, bet ir į visuomenines pareigas skiriamus asmenis, taip pat tuos, kuriuos siūlydavo apdovanoti ir t.t. Be represinių žinybų sutikimo negalėjo pajudėti joks reikalas, kaip ir bet koks reikalas negalėjo būti sprendžiamas be partijos komitetų sutikimo.

Maždaug nuo 1946—1947 m. represinės žinybos turėjo partijos komitetams pranešinėti apie jų rengiamas operacijas, tačiau ne visada tą darė, dažniausiai dėl aplaidumo. Todėl apie tai nežinodami į čekistinės kariuomenės ugnį neretai patekdavo sovietiniai partiniai aktyvistai, tuo pačiu metu kaimuose vykdę savo akcijas.

Partiniai funkcionieriai ir čekistai ypač glaudžiai bendradarbiavo 1945 m. per vadinamąjį legalizacijos vajų, kai iš miškų išėjo kelios dešimtys tūkstančių nuo ėmimo į kariuomenę besislapstančių vyrų ir keletas tūkstančių partizanų. Partijos komitetai agituodavo, o čekistai įformindavo legalizavusius asmenis, išduodami jiems dokumentus. Neretai tie vyrai būdavo ir verbuojami.

Siekdamas represinių struktūrų kadrus sulietuvinti ir taip padaryti juos efektyvesnius, o per ten įdarbintus savus žmones daryti įtaką čekistų veiklai, LKP(b) CK nuolat reikalavo kai kuriuos partinius darbuotojus perkelti į MGB apskričių skyrius, valsčių poskyrius ir net į LSSR MGB ministeriją. Tik menkos partinių darbuotojų lietuvių pajėgos trukdė tam procesui.

Partijos komitetai ir MGB skyriai bei poskyriai glaudžiai bendradarbiavo tais atvejais, kai čekistams trūkdavo duomenų kurį nors žmogų pasodinti į kalėjimą, tačiau tiek jie, tiek partijos komitetai nenorėdavo, kad tas žmogus eitų tam tikras pareigas, turėtų tam tikrą socialinį statusą. Tokiu atveju nepageidaujamas asmuo būdavo atleidžiamas iš darbo be jokių perspektyvų jį dirbti vėliau. Tą žmogaus sunaikinimo darbą dirbo partijos komitetai (valstybė buvo vienintelė darbdavė, netekus darbo, kitur jo gauti buvo neįmanoma, nes reikėjo charakteristikos iš ankstesnės darbo vietos).

Ne visose apskrityse (rajonuose) čekistai partiniams organams pranešdavo apie ketinimą suimti vieną ar kitą žymesnį žmogų. Tuo tarpu Vilniuje subordinacija maždaug nuo 1947 m. buvo išlaikoma visada. Norėdami suimti žymesnį žmogų, čekistai atsiklausdavo leidimo savo viršininkų Maskvoje ir LKP(b) CK.

KOMUNISTŲ PARTIJOS NARIAI - REPRESIJŲ VYKDYTOJAI

Marksistinė ideologija toleravo ir net skatino prievartą prieš vadinamuosius klasinius priešus, o kai šie jau būdavo beveik sunaikinti, komunistai represuodavo saviškius. Prie idėjinių komunistų prisiplakę komunistai karjeristai dėl savo materialinės padėties ir valdžios taip pat buvo linkę maskuodamiesi, kartais net labiau už idėjinius komunistus, naudoti prievartą. Tačiau didžiausius prievartos naudojimo arsenalus turėjo čekistai. Partijos nariai šioje srityje buvo neblogi jų mokiniai (iš Rusijos atvykusiems partijos funkcionieriams nieko mokytis nereikėjo, jie jau buvo prievartos naudojimo specialistai), o kai kur, tarkime, turto plėšimo srityje, čekistus net lenkė. Bet okupacijos pradžioje čekistus ir partinius funkcionierius reikėjo suvesti draugėn, kad jie vieni kitiems padėtų ir vieni iš kitų mokytųsi. Juo labiau kad „bendro darbo“ buvo per akis — reikėjo sutriuškinti besipriešinančius okupacijai. Paskelbus, kad geriau, pasiturimai gyvenantys žmonės yra pagrindiniai pogrindžio rėmėjai, represijos užgriuvo dažniausiai niekuo dėtas šeimas.

Apie glaudžius partinių funkcionierių ir čekistų bendradarbiavimo pamatus 1945 m. rugpjūčio 23—24 d. vykusiame LKP(b) CK VII plenume, kuriame buvo svarstomas VKP(b) CK nutarimas

dėl LKP(b) CK darbo trūkumų, dėstė VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkas M. Suslovas. Tas bendradarbiavimas ir veikimo vienovė daugelyje Lietuvos apskričių buvo ir anksčiau, tačiau po M. Suslovo kalbos ji peraugo į itin glaudų bendradarbiavimą, kurio viena iš apraiškų buvo neformalus partinių institucijų ir represinių organų darinys - *troikos* ir *petiorkos**. Tame plenume, apkaltinęs LKP(b) CK tuo, kad su pogrindžiu Lietuvoje kovoja vien čekistai, o partiniai organai stovi šalia kovos (be abejo, tai buvo gerokai perdėta), bei tuo, kad CK ir partijos komitetai nesugebėjo į „kovą su pogrindžiu pakelti darbo žmonių“, M. Suslovas toliau kalbėjo taip: „Tikslinga, kad partijos komitetų pirmieji ir antrieji sekretoriai ir NKVD bei NKGB skyrių viršininkai kasdien, blogiausiu atveju kas antrą dieną susirinktų trumpai aptarti politinę padėtį apskrityse ir numatytų operatyvines priemones kovoje su banditizmu“. Jis nurodė kiekvienoje apskrityje sudaryti „gaujų“ likvidavimo planus* [1].

Beje, po M. Suslovo šį reikalavimą - kad kartu su NKVD-NKGB apskričių skyrių viršininkais partijos komitetai sudarytų pogrindžio būrių sutriuškinimo planus - išsakė ir A. Sniečkus. Planai turėjo būti atsiųsti į LKP(b) CK. Plenume A. Sniečkus kalbėjo: „Vietinės partinės organizacijos turi tuoj pat sudaryti išsamų kovos su buržuaziniais nacionalistais visomis priemonėmis ir visose srityse planą, jie turi atkreipti ypatingą dėmesį į tai, kad visos priemonės - administracinės-represinės, politinis masinis darbas ir kitos tarp savęs derintųsi, kad jos viena kitą papildytų ir remtųsi viena kita“.

SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvai gen. ltn. I. Tkačenka plenume priekaištavo, kad kai kurie kalbėtojai skirsto į „mes“ ir „jūs“ (jam tai labai nepatiko), negailėjo kritikos, jo manymu, * [1].

* Žr. 529-559 p.

1 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 16, l. 88-132. LKP(b) CK VII plenumo stenograma.

nepakankamai Lenino—Stalino dvasia persiėmusiems partiniams funkcionieriams, kurių svarbiausia užduotis, pasak jo, yra tokia: „Ne sėdėti ir laukti, kad kada nors ateis kariuomenė ir sumuš gaujas ar jos legalizuosis. Reikia į rankas duoti ginklus visiems, kuriems patikėtas partinio ar tarybinio darbo baras, organizuoti ir apginkluoti valstiečių varguomenę bei darbininkų aktyvą ir kartu su jais asmeniškai likviduoti gaujas“. Truputį pagyrė tardamas: „Nuostabi idėja buvo naikintojų batalionų sukūrimas“[2].

A. Sniečkus buvo daugelio represinių darbų organizatorius. Iš ataskaitų, LKP(b) CK darbuotojų pranešimų ir kitų šaltinių sužinojęs, kad kurioje nors apskrityje sumenko represijos, stengdavosi jas suaktyvinti. 1945 m. rugsėjo 18 d. jis nusiuntė partijos Tauragės aps. komitetui tokią telegramą: a) per parą numatyti esmines priemones, kad „gaujos“ būtų greitai likviduotos; b) per 5 dienas papildomai konfiskuoti „banditų“ šeimų ir aktyvių rėmėjų turtą; c) iki spalio 20 d. apginkluoti patikimą aktyvą[3]. Be abejo, gavę tokias direktyvas, partiniai funkcionieriai skubėdavo jas vykdyti, ypač konkrečius nurodymus.

Dar anksčiau, 1945 m. vasario 16 d. LKP(b) CK biuras atšaukė partijos Zarasų aps. komiteto sprendimą, kuriuo partizanų šeimoms buvo palikta po 5 ha žemės ir, matyt, dalis turto. Buvo nurodyta „paimti ir įjungti į valstybės fondą šią liaudies priešų žemę, visus gyvulius, derlių, inventorių ir pastatus [...] nežiūrint, ar šiuose ūkiuose yra šeimos nariai ar giminės [...]“[4]. Mėnesį prieš tai LSSR NKGB liaudies komisaras A. Guzevičius nusiuntė M. Suslovui spec. pranešimą apie tai, jog Šakių aps. būtent taip ir elgiamasi - paimamas visas turtas iš suimtų asmenų, tų žmonių, kurių giminės pabėgo į Vokietiją, taip pat asmenų, „kurie kovoja prieš Tarybų valdžią, bet dar nesuimti“. Šių kategorijų žmonėms partijos komitetai nurodydavo palikti savo namus per 24 valandas. A. Guzevičius dar rašė, jog partijos Utenos aps. komitetas pareikalavo, kad NKGB atstovai dalyvautų turto konfiskavimo komisijose valsčiuose, o čekistams atsisakius jose daly-

vauti, apkaltino juos minkštakūniškumu[5]. Iš šių ir kitų dokumentų galima spręsti, kad partiniai funkcionieriai kartais elgdavosi negailestingiau už čekistus, ypač kai būdavo konfiskuojamas turtas. Toną tam žiaurumui dažniausiai duodavo A. Sniečkus, tačiau čekistai suprato, kad be namų ir pragyvenimo šaltinio palikti ryžtingesni žmonės gali pasukti į mišką. Šiuo atveju jie buvo prieš dirbtinį mirtinų priešų skaičiaus didinimą.

Partinių funkcionierių elgesio tikslingumu buvo suabejoję ir enkavedistai. 1945 m. pradžioje LSSR NKVD liaudies komisaro pavaduotojas P. Kapralovas rašė M. Suslovui, jog NKVD apskričių skyriai praneša, kad iš suimtų asmenų šeimų atimamas turtas ir jos iškeldinamos iš savo namų. Jis atkreipė dėmesį į tai, jog turtas atimamas ir iš tų asmenų, kurie rėmė vokiečius, nors iš tų šeimų niekas nesuimtas. Prašė nurodyti, ar partijos komitetai elgėsi teisingai[6]. Nežinoma, ką atsakė M. Suslovas, tačiau kadangi partijos komitetai ir toliau taip elgėsi, galima padaryti išvadą, kad partinė vadovybė tam pritarė. Matyt, buvo norima ne tik nubausti tikrus ar tariamus sovietų priešus, bet ir „apdovanoti“ kolaborantus, leidžiant jiems plėšikauti.

Prie teroro skatinimo, jo išplėtimo nemažai prisidėjo ir nuolatiniai partijos apskričių komitetų prašymai atsiųsti jiems daugiau kariuomenės. SSRS vadovybė matė, kad okupacinis režimas Lietuvoje laikosi tik kariuomenės dėka, ir tos kariuomenės į Lietuvą būtų siuntusi, bet nuolatiniai prašymai tą kariuomenės skaičių didino. Į Lietuvą „atlikti praktikos“ buvo siunčiami įvairių NKVD mokyklų kursantai (kai kurios jų grupės siekdavo iki

2 Ibid., ap. 1771, b. 90,l. 133, 153, 179. LKP(b) CK VII plenumo dokumentai.

3 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 4,l. 17. NKGB Tauragės AS pranešimai partijos komiteto sekretoriui ir kitiems.

4 V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944-1953 m.,* t. 1, p. 193.

5 Ibid., p. 206.

6 LYA, f. 1, ap. 3, b. 39,l. 53. Pranešimų išrašai, operatyvinės suvestinės ir pranešimai M. Suslovui.

pusės tūkstančio ir daugiau karių), Lietuvoje nuolat veikė kaimyninėse šalyse (Latvijoje ir ypač Gudijoje) dislokuoti NKVD daliniai. Labai įtikinamai kariuomenės buvo prašoma 1945 m. gegužės mėn. NKVD liaudies komisarui J. Bartašiūnui LKP(b) CK rašė, kad partijos Marijampolės aps. komiteto pirmasis sekretorius „dėl banditinės veiklos sustiprėjimo prašo atsiųsti NKVD karines dalis siekiant masiškai valyti apskritį nuo banditų, nes pagerėjus sąlygoms slėptis — sužaliavus krūmams, augant javams, banditai išdaužys visus tarybinius darbuotojus mieste ir kaimuose“. Tuo pat metu partijos Švenčionių aps. komiteto pirmasis sekretorius Kabanovas rašė: „Partijos komitetas mano, kad, atsakant į kontrrevoliucinį terorą prieš tarybinį aktyvą, būtina panaudoti terorą prieš liaudies priešus. Kariuomenės dalims iš pagrindų išvalyti kaimus, miškus, vienkiemius, prieš banditus panaudojant aviaciją“[7].

1946 m. kovo mėn. Lietuvoje įkūrus 200 pastovių čekistinės kariuomenės įgulų, t. y. jas išdėsčius 2/3 tuo metu buvusių apskričių ir valsčių centrų, kolaborantai komunistai tuo nepasitenkino — ir toliau prašė didinti jų skaičių. 1947 m. antroje pusėje partijos Ukmergės aps. komiteto pirmasis sekretorius Jonas Jadogalvis rašė A. Sniečkui, jog apskrityje esanti kariuomenė gali įkurti tik 10 įgulų, o reikia, kad jos būtų visuose valsčiuose. Tokiu atveju, teigė jis, būtų galima greičiau sutriuškinti „banditus“ (tuo metu apskrityje jų buvo apie 200), su kuriais kovojo 410 karių, 296 stribai ir 183 ginkluoti aktyvistai[8]. Naujų įgulų prašė ir kiti - Vilkaviškio, Šakių ir kt. - partijos komitetai. Jų prašymai neretai būdavo patenkinami. Naujos įgulos didino naujų represijų galimybes, už jų nugarų drąsiau jausdavosi ir komunistai, terorizavę bei plėšę gyventojus.

Partiniai aktyvistai gana drąsiai elgėsi su beginkliais žmonėmis, tačiau kovoti su partizanais jie nesiveržė. Todėl represinių organų vadovai jiems nuolat primindavo, ką jie turi daryti. Antai 1946 m. pabaigoje Kėdainių aps. partiniame plenume MGB

AS viršininkas M. Južakovas kalbėjo apie tai, jog reikia pulti buožes, nes jie yra „banditų“ paramos pagrindas. Jis pakartojo garsų Lenino posakį: „Kiekvienas komunistas turi būti čekistu, ir visos mūsų jėgos turi būti nukreiptos į vieną tikslą“[9].

Partiniai funkcionieriai, ypač pirmaisiais pokario metais, daug ką darė neturėdami visiškai aiškaus plano, beje, kaip ir čekistai. Informacijos bei duomenų savo sprendimams partijos komitetai gaudavo pirmiausia iš represinių struktūrų: NKVD-MVD, NKGB-MGB, prokuratūros, milicijos. Ūkinio gyvenimo duomenis daugiausia gaudavo iš vykdomųjų komitetų, šį tą susirinkdavo ir patys. Partijos Panevėžio aps. komiteto instruktorius Piskunovas apie padėtį Šimonių vlsč. 1945 m. vasaros pabaigoje rašė LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjui D. Šupikovui. Jis išvardijo, kiek partizanai nušovė „raudonųjų“, pabrėžė, kad valsčiuje trūksta stribų (vietoj 50 yra tik 25), nėra nė vienos jų paramos grupės, neapginkluota dalis aktyvistų, vykdomojo komiteto pirmininkas geria ir vaikšto į bažnyčią, „neišvalyti“ valsčiaus kadrai, tik iš dalies konfiskuotas „banditų“ šeimų turtas[10]. Be abejo, svarbiausias šio ir kitų instruktorių bei sekretorių, lankiusių valsčius, informacijos šaltinis būdavo partorgai (vėliau — sekretoriai) bei įtakingesni vietiniai partiniai aktyvistai.

Patys partijos komitetai intensyviai susirašinėjo vieni su kitais, norėdami gauti žinių apie juos dominantį asmenį. Partijos Kėdainių aps. komiteto kadrų sekretorius V. Kaiferavičius 1947 m. birželio mėn. kreipėsi į partijos Kauno m. komiteto

7 Ibid., b. 63,l. 4-5. Pranešimai LKP(b) CK apie įvykdytas akcijas.

8 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 10, b. 342,l. 82. Partijos apskričių komitetų pažymos apie politinę ir ekonominę padėtį.

9 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 23,l. 86. Partijos Kėdainių aps. komiteto plenumų ir partinių susirinkimų protokolai.

10 Ibid., f. 801, ap. 1, b. 64,l. 27-29. NKVD-NKGB AS pranešimai partijos Panevėžio aps. komitetui.

kadrų sekretorių, norėdamas sužinoti, ką vokiečių okupacijos metais veikė V. Ignatavičius. Išvardijęs jo darbo vietas, rašė: „Mes gavome neoficialių žinių, kad Ignatavičius 1941 m., dirbdamas radijo komitete vokiečių okupacijos metais, padėjo baltiesiems banditams ir buvo gestapo agentas“. Prašė kuo skubiau atsakyti[11].

Kiekvienas lietuvis komunistas tuo metu buvo savo šalies, jos gyventojų interesų išdavikas, svetimos valstybės agentas, skundęs ir šnipinėjęs. Tačiau to nepakako. Buvo reikalaujama, kad komunistas aplink save burtų žmones, kurie jam teiktų informaciją, t. y. partijos narys tarsi taptų rezidentu, turinčiu būrelį agentų. Beje, pokario metais daug kur taip ir buvo. Štai kas rašyta partijos Trakų aps. komiteto biuro 1948 m. rugsėjo 25 d. nutarime „Dėl politinės padėties apskrityje“. Konstatavus, jog apskrityje dar yra partizanų būrių, kurie retsykiais puola, toliau viename iš paragrafų nurodyta: „Įpareigoti partijos valsčių komitetų sekretorius, MGB ir MVD apskričių skyrių viršininkus labiau įtraukti į kovą su banditizmu tarybinį ir partinį aktyvą, ypač siekti, kad kiekvienas komunistas turėtų patikimų asmenų, kuriuos auklėtų ir gautų būtiną informaciją“[12].

Tiek nagrinėjant šią temą - kiek patys komunistų partijos nariai buvo perėmę čekistų metodus ir jais vadovavosi, tiek kitas temas, nuolat kyla klausimas, ar partiniai funkcionieriai ir čekistai bendradarbiavo operatyvinėje, itin įslaptintoje srityje, ar sudarinėjo bendrus operatyvinius planus, aptardavo operatyvines kombinacijas. Kaip žinome, LKP(b) CK kelis kartus, pradedant nuo 1945 m., buvo nurodęs partijos komitetams ir MVD-MGB apskričių skyriams sudaryti bendrus partizanų sutriuškinimo planus. Tokie planai buvo ne kartą sudaryti, tačiau planas planui nelygus. Viena yra planas, kuriame surašomos datos bei sausai išvardijamos užduotys, ir visai kas kita, kai nurodoma, kaip tas ar kitas tikslas bus pasiektas, kokios bus naudojamos priemonės (operacijos, pasalos, vidaus agentai, provokacijos ir t.t.),

kas ir kaip tas priemones naudos (kariuomenės padaliniai, vidaus agentai, nurodant jų slapyvardžius ir net pavardes ir t.t.), prieš kuriuos partizanų būrius tai bus nukreipta ir t. t. Kai kurie dokumentai leidžia teigti, kad pavieniai partiniai funkcionieriai būdavo supažindinami su operatyviniais planais, o gal ir patys dalyvaudavo juos sudarant. Partijos Kėdainių aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Piligrimas 1946 m. rugpjūčio mėn. nusiuntė A. Sniečkui raštą apie tai, kaip vykdomas vienas iš LKP(b) CK nutarimų. Gana smulkiai aprašė partizanų būrius (tuo metu apskrityje buvo apie 200 partizanų), pažymėjo, kad daugumos partizanų — tiek vadų, tiek eilinių — pavardės yra žinomos. Pateikė duomenis, kiek nukauta, suimta ir t.t. Rašė: „Dalis MGB apskrities skyriaus darbuotojų agentūriniam darbui perkelti į nelegalią padėtį, jie išsiaiškina gaujų sudėtį, ginkluotę, išsidėstymą“[11 12 13].

Apie tai, kad bent kai kurie partiniai funkcionieriai buvo supažindinami su operatyviniais planais, galima spręsti ir iš MVD Panevėžio AS patvirtinto operatyvinių ir čekistinių karinių operacijų plano, esančio partijos komiteto byloje. Tame plane rašoma, jog tuo metu (1946 m. pradžioje) apskrityje buvo 14 „banditų“ būrių, juose - 314 žmonių. 15 paragrafų plane numatoma iki gegužės mėn. pabaigos į visus būrius infiltruoti veiklią vidaus agentūrą, čekistams priskirti atskirus „banditų“ būrius, valsčių poskyrių šefavimui skirti MVD apskrities skyriaus operatyvininkus ir t. t. Įdomu, kad toje pačioje byloje esančią pažymą apie 1945 m. rugsėjo 1 d.-1946 m. kovo 1 d. kovų rezultatus vietoj MVD skyriaus viršininko pasirašė partijos komiteto antrasis sek-

11 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 164,l. 87. Partijos Kėdainių aps. komiteto siunčiamųjų raštų byla.

12 Ibid., f. 164, ap. 164/14, b. 3, l. 24-26. Partijos Trakų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

13 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 53,l. 108. Partijos Kėdainių aps. komiteto siunčiamųjų raštų byla.

retorius M. Sorokinas. Pažymoje rašoma, jog partizanų per tą laiką nukauta 120, suimta 69. Tačiau „banditai“ puolimų metu nukovė 97, nusivedė 11, sužeidė 14 „raudonųjų“, iš jų NKVD-NKGB darbuotojų atitinkamai 0, 1 ir 1, stribų - 5, 3 ir 0, kariškių - 2, 0 ir 1, aktyvistų - 11, 3 ir 3, o vykdant čekistines operacijas NKVD darbuotojų nukentėjo atitinkamai 0, 2 ir 0, kariškių — 18, 11 ir 0, stribų — 3, 1 ir O[14].

Dar aiškesnes išvadas apie dalies partijos komitetų bendradarbiavimą operatyvinėje veikloje su čekistais galima daryti iš dokumentų, esančių partijos Tauragės aps. komiteto bylose. Jose yra du 1946 m. planai; vienas pasirašytas 273-iojo SP vado ir MVD skyriaus viršininko, antras - MGB ir MVD apskrities skyrių vadovų. Pirmas - 3 lapų, antras - 4. Planuose nurodoma, kurių žmonių sodybose numatoma įrengti pasalas, nes tose sodybose lankosi partizanai, ką užverbuoti (nurodomos žmonių pavardės), kokius agentus infiltruoti į būrius (nurodomi agentų slapyvardžiai), kada bus šukuojami kaimai ir miškai, kas už kurį darbą atsakingas ir t. t. Vieno iš planų pabaigoje rašoma: „Remiantis Lietuvos KP(b) Tauragės aps. komiteto biuro sprendimu, paskirti atsakingus partijos komiteto ir vykdomojo komiteto darbuotojus, kurie padėtų likviduojant nurodytas banditų formuotes ir vykdant masinį aiškinamąjį darbą tarp gyventojų“ (dokumentuose minimi A. Strungvilo, I. Malšaičio ir A. Pociaus partizanų būriai, veikę Eržvilko apylinkėse)[15].

Tai, jog kai kurie partijos komitetai dalyvavo operatyviniame darbe, rodo A. Sniečkaus kalba 1947 m. sausio 11d. vykusiame LKP(b) CK XII plenume. Jis kalbėjo: „Mes reikalaujame iš partijos apskričių komitetų dalyvauti visame operatyviniame darbe kovojant su nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis, išdėstant jėgas, nes partijos komitetai už tai atsako. [...] Jūs geriau už mus žinote apskritį, žinote žmones, turite laiku padėti kartu su MVD ir MGB organais dalyvauti sudarant operatyvinius planus“. A. Sniečkus minėjo teigiamų pavyzdžių, tarp jų ir Kėdainių aps., kurios pirmuoju sekretoriumi buvo J. Pilig-

rimas, bei Kelmės vlsč., „kur partorgas kartu su MVD kariuomene asmeniškai dalyvauja likviduojant banditų grupes“. Sekretorius apgailestavo, kad „tokių pavyzdžių mažai“ [16]. Ši A. Sniečkaus išsakyta mintis buvo teisinga 1947 m. pradžioje. Vėliau operatyvinio darbo ryšys tarp čekistų ir partijos komitetų gerokai išsiplėtė.

Partijos Tauragės aps. komiteto pirmasis sekretorius B. Krasauskas dažnai būdavo informuojamas apie operatyvinius reikalus. 1948—1949 m. MGB AS viršininkas A. Lapinas jam ne tik nuolat siųsdavo pranešimus apie nukautus partizanus, pažymas apie trėmimus (kurias, beveik paraidžiui nurašęs, B. Krasauskas siųsdavo į LKP(b) CK kaip savo ataskaitas), bet ir nemažai operatyvinių pranešimų. 1949 m. pradžioje B. Krasauskui su grifu „Asmeniškai“ buvo nusiųsti Kęstučio apygardos partizanų štabo viršininko R. Gedvilo tardymo protokolai, kuriuose išdėstyta to meto partizanų strategija ir taktika. Jau kitas MGB apskrities skyriaus viršininkas tų metų rugsėjo mėn. atsiuntė pažymą apie tai, kas nuveikta triuškinant pogrindį. Joje paminėti du partizanų būrių vadai, kurie per gimines lenkiami legalizuotis. Pasak čekisto, „gaujos“ vadas S. nutaręs legalizuotis, bet bijo savo „gaujos“ narių, o per vadą R. veikiama dar ryžtingiau. „[...] per pastarąjį demoralizuojam gaują, turėdami tikslą pakreipti ją legalizuotis arba ją visiškai likviduoti“[17].

Komunistinio teroro aukomis tapo šimtai tūkstančių Lietuvos žmonių, kurių didelė dalis, mylėdami savo Tėvynę bei ne-

14 Ibid., f. 801, ap. 2, b. 86,l. 15-17, 50-51. MGB Panevėžio AS viršininko pažymos ir pranešimai apie kovas ir susikompromitavusių darbuotojų sąrašai.

15 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 5, l. 4-10. Pranešimai apie politinę padėtį apskrityje ir kt. pranešimai.

16 Ibid., f. 1771, ap. 10, b. 3,l. 6. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK XII plenume.

17 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 13, l. 49, 108. Įvairių žinybų pranešimai, pažymos partijos Tauragės aps. komiteto sekretoriui.

kęsdami prievartos, sąmoningai priešinosi okupantams. Nemažai buvo ir tokių, kurie stengėsi kuo ramiau pragyventi tą neramų laiką, tačiau ir jų dalis pateko į raudonųjų teroro mėsmalę - vieni todėl, kad gražiai, pasiturimai, tvarkingai gyveno, kiti todėl, kad tiesiog pasipainiojo čekistams ar aktyvistams ant kelio (tarkime, netoli jų sodybos partizanai surengė pasalą arba jie buvo užklupti, kai atsitiktinai užėjo pas žmones atsipūsti ar užkąsti). Komunistinio režimo aukomis galima laikyti ir dalį sovietinių aktyvistų, kurie daugiausia buvo paprasti tarnautojai ir dažnai patys būdavo priversti dalyvauti prievartos akcijose. Komunistai, naudodami nusikaltėlių ir čekistų taktiką, į prievartos akcijas stengėsi įtraukti kuo daugiau žmonių ir juos padaryti savo nusikaltimų bendrininkais.

Visuotinai buvo taikoma įkaitų sistema. Po kiekvieno smarkesnio partizanų išpuolio, ypač kai būdavo įvykdomi partizanų karo lauko teismo mirties nuosprendžiai, aplinkiniai gyventojai turėjo laukti didelių nemalonumų. Šis bausmės metodas buvo perkeltas į Lietuvą iš Sovietų Sąjungos. Vis dėlto Lietuvoje nebuvo taip ciniškai elgiamasi kaip Vakarų Ukrainoje, kai valdžios atstovai kiekviename kaime iš anksto pranešdavo, ką iš gyventojų suims ar ištrems, jeigu jų kaime ar kur nors šalia bus surengtas partizanų išpuolis. Kita vertus, taip gal ir būdavo geriau - žmonės iš anksto pasirengdavo tremčiai, susidėdavo maistą ir daiktus. Nemažą dalį lietuvių represijos užgriuvo visiškai nepasirengusius, ir jie į Sibirą iškeliavo tuščiomis rankomis, namie palikę visą savo turtą. Apie represijas čekistai A. Sniečkui yra nusiuntę dešimtis, jei ne šimtus spec. pranešimų. Vieno jų turinys toks. Buvo pranešta, kad 1947 m. gruodžio 4 d. „banditai“ Miroslavo, Alytaus ir Simno vlsč. nušovė 32 žmones. „Banditų“ ieškoti nusiųstos 8 karių grupės, jose - 300 karių. „Atsakant į teroro aktą, iš Alytaus ir gretimų Lazdijų ir Varėnos apskričių parengta ištremti už respublikos ribų 200 banditų ir aktyvių rėmėjų buožių šeimų“[18]. Visose trė-

mimo akcijose dalyvaudavo ir aktyvistai, kurių dalis buvo komunistų partijos nariai.

Partizanams įvykdžius nedidelius išpuolius, partinė vadovybė kritikuodavo daugiausia saviškius ir bausdavo juos už aplaidumą. Partijos Prienų aps. komiteto biure buvo svarstomas klausimas „Dėl politinės padėties Pakuonio valsčiuje“, mat 1948 m. gruodžio 16 d. partizanai tame valsčiuje nušovė vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoją Plešanovą, paruošų agentą Krasnovą ir finansų inspektorių Markauską, kurie į rinkimų apylinkę ėjo be apsaugos. Tiek čekistams, tiek partijos sekretoriams buvo įrašyti papeikimai, o visose apylinkėse nurodyta skaityti paskaitą „Nacionalistinis pogrindis ir jo ginkluotos grupės - pikčiausi lietuvių liaudies priešai“[19].

PARTIEČIŲ KOVA SU POGRINDŽIU. Apie kovą su pogrindžiu buvo kalbama kiekviename komunistų susirinkime, nes atviros ir dar ginkluotos opozicijos komunistų valdomame krašte, jų akimis žiūrint, neturėjo būti. Bene plačiausiai apie tai kalbėta LKP(b) CK neeiliniame VII plenume, kuris vyko 1945 m. rugpjūčio 23-24 d. Jame daugiausia buvo pabrėžiama, jog reikia kuo greičiau sutriuškinti pogrindį. Viltį, kad tai bus greitai padaryta, teikė tiek VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininko M. Suslovo, tiek SSRS NKVD-NKGB įgaliotinio Lietuvoje I. Tkačenkos, tiek ypač SSRS NKGB liaudies komisaro pavaduotojo B. Kobulovo kalbos. Pastarasis pažadėjo: „[...] mes imsimės visų nuo mūsų priklausančių priemonių, kad artimiausiu metu būtų įvykdytas drg. Berijos reikalavimas pribaigti Lietuvoje banditus“. Dar pasakė, kad kartu su kariuomene į Lietuvą yra atsiųsta grupė vadovaujančiųjų čekistų, kurie imsis veikti. I. Tkačenka agitavo nelaukti, kol ateis kariuomenė, o patiems, apginklavus varguomenę ir darbininkus,

18 L Y A, f. 1, ap. 10, b. 43,l. 305-306. Spec. pranešimai LKP(b) CK ir LTSR MT apie gyventojų nuotaikas.

19 LYALKPDS, f. 739, ap. 739/10, b. 3,l. 67. Partijos Prienų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

triuškinti pogrindį[20]. A. Sniečkus tuoj po šio plenumo, 1945 m. rugpjūčio 31d. visiems partijos apskričių komitetų sekretoriams išsiuntinėjo direktyvą, kurioje nurodė sudarant bendrus su čekistais planus juose numatyti šiuos klausimus: 1) operatyvinis čekistinis darbas; 2) stribų būrių sustiprinimas; 3) partinio politinio darbo sustiprinimas. Nurodyta planus po pusantro mėnesio atsiųsti į LKP(b) CK. Operatyvinio čekistinio darbo skyriuje nurodyta: 1) numatyti konkrečias priemones likviduojant kiekvieną „banditų" būrį atskirai; 2) nustatyti „gaujų" asmeninę sudėtį, jų laikymosi vietas; 3) nuolat pulti, naudojant pasalas, vietovių šukavimus, patikrinimus ir kt. būdus; 4) kovoje naudoti tiek stribus, tiek kariuomenę; 5) paskirti asmenis, atsakingus už kiekvienos „gaujos" sunaikinimą; 6) prieš „banditus" kaip poveikio priemonę būtinai pritaikyti LSSR LKT ir LKP(b) CK 1944 m. gruodžio 22 d. nutarimą - paimti bei konfiskuoti jų šeimų pastatus, gyvulius, inventorių ir derlių[21]. Beje, A. Sniečkus ir jo komanda, kurioje, be abejo, buvo ir saugumo darbuotojų, apskričių čekistus kai kuriais nurodymais gerokai aplenkė. Tam tikrą kovos metodą, vadinamąją ČVG (čekistinė kariuomenės grupė), kai kovojama ne su visais partizanais apskritai, o su konkrečiu partizanų būriu iki visiško jo sunaikinimo, čekistai praktiškai pradėjo naudoti tik apie 1950 m.

Gavę nurodymą, partijos apskričių komitetai ėmė tuos planus kurti. 1945 m. rudenį vykusiame partijos Telšių aps. komiteto uždarame posėdyje, kuriame dalyvavo pirmasis ir antrasis sekretoriai bei čekistinių žinybų viršininkai, buvo patvirtintas „gaujų" sutriuškinimo planas. Apie plano vykdymą nurodyta kasdien pranešinėti pirmajam sekretoriui[22]. Beje, kaip ir dauguma to meto komunistų partijos rengtų planų, taip ir šie kovos planai liko neįgyvendinti. Ir vietiniai, ir atvykėliai komunistai neįvertino lietuvių tautos nusiteikimo bei ryžto. Praėjus kuriam laikui po tų planų sudarymo, LKP(b) CK atsakingasis organizatorius A. Petrovas rašė, kad partijos apskričių komitetai sudarė

kiekvienos „gaujos“ likvidavimo planus, bet jie nevykdomi[23]. Po to, kai partijos Biržų aps. komitetas sudarė tokį kovos planą, 1945 m. spalio 25 d. vykusiame komiteto posėdyje buvo konstatuota, kad „valsčių partorgai nevadovauja kovai su nacionalistinėmis gaujomis“[24]. Beje, galima spėti (paties plano neišliko), jog šis planas buvo panašus į NKVD AS viršininko F. Stasenkos viename partiniame posėdyje išsakytą mintį: „Čekistai prisiėmė įsipareigojimus rugsėjo mėn. visiškai likviduoti lietuviškai vokiškas nacionalistines grupes“. Beje, panašių neįgyvendinamų dalykų 1945 m. savo planuose yra prirašę dauguma tiek partijos komitetų, tiek čekistų.

Visa siela pritardami, jog pogrindis turi būti sutriuškintas, partijos nariai, kaip ne kartą minėta, anaiptol nepuolė su ginklu rankose patys kovoti, nes manė, kad tą turi daryti čekistai, o jie ir taip daug kuo rizikuoja. Tokią jų nuomonę nuolat stengtasi pakeisti. Antai partijos Marijampolės aps. komiteto antrajam sekretoriui Bedovui 1947 m. pabaigoje vykusiame išplėstiniame biuro posėdyje nurodyta: „[...] reikia atsikratyti tokios nuomonės, kad kova su banditizmu yra tik MGB ir MVD organų reikalas“. Buvo kuriami planai, kaip į kovas komunistų pusėje įtraukti kuo daugiau žmonių. Viename partijos Marijampolės aps. komiteto plane apie kovos suintensyvinimą rašoma: „Sukomplektuoti liaudies gynėjų būrius iš esmės nacionaliniais kadrais, į kovą su nacionalistiniu pogrindžiu įtraukti lietuvių liaudį iš darbininkų ir valstiečių“. Nurodoma išaiškinti žmonėms, kad represijos prieš „banditų“ šeimas ir „banditų“ rėmėjus buožes bus

20 Ibid., f. 1771, ap. 1771, b. 90, l. 133, 150-151. LKP(b) CK VII plenumo dokumentai.

21 Ibid., ap. 8, b. 177,l. 79-81. LKP(b) CK ir partijos komitetų informacijos apie kovas.

22 Ibid., f. 1203, ap. 1203/16, b. 1, l. 3. Partijos Telšių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

23 Ibid., f. 1771, ap. 190, b. 3,l. 113. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

24 Ibid., f. 1093, ap. 1093, b. 1, l. 207. Partijos Biržų aps. komiteto posėdžių protokolų byla.

vykdomos atsakant į partizanų teroro aktus. Atskleidus mokytojų ir mokinių priešišką veiklą, nurodoma mokytojus iš darbo atleisti, o mokinius pašalinti iš mokyklos. Keliamas uždavinys pasiekti, kad MGB ir MVD apskrities skyrių viršininkai nuolat atsiskaitytų partijos komitetui[25].

Panaši padėtis buvo ir Vilkaviškio aps. 1947 m. pabaigoje priimtame partijos Vilkaviškio aps. komiteto biuro nutarime rašoma: „Kai kurios partinės organizacijos neteisingai laiko banditizmo likvidavimo užduotis tiktai MGB organų priederme ir neorganizuoja vietinių jėgų, kad būtų užkirstas kelias banditų išpuoliams ir jie būtų likviduoti, o reikalauja atsiųsti kariuomenę (Pilviškiai, Bartninkai). Apskrities komunistų ir komjaunuolių organizacijos su nedidelėmis išimtimis tiesiogiai nedalyvauja kovose su banditizmu, o kai kurie [net] neapginkluoti“[26].

Praėjus 1945 m. pirmajam visuotinio planų sudarymo vajui, partijos apskričių komitetai to darbo buvo priversti griebtis po kiekvieno LKP(b) CK biuro nutarimo kovos su pasipriešinimu klausimu, ypač po 1946 m. birželio 6 d. nutarimo. Štai kokį planą jau kitą dieną patvirtino partijos Prienų aps. komitetas: 1) sustiprinti agentūrinį darbą (tą turėjo daryti tiek MVD, tiek MGB); 2) birželio mėn. išklausyti kelių valsčių čekistus „apie agentūrinį operatyvinį darbą“; į posėdį nutarta pakviesti ir kitų valsčių represinių žinybų viršininkus; 3) aktyviau panaudoti kariuomenę ir stribus; 4) stribams parinkti politinius vadovus, o stribų būrių vado pavaduotoju skirti propagandos sekretorių Baltrukonį; 5) per mėnesį visiškai sukomplektuoti stribų būrius ir juos patikrinti; 6) apskrities centre ir valsčiuose iš patikimų naujakurių ir varguolių sudaryti savigynos grupes; 7) „Prašyti LKP(b) CK ir MVD, MGB pagreitinti MVD, MGB, milicijos sukomplektavimą operatyviniais darbuotojais“. Beje, po 5 dienų buvo svarstomas MVD Jiezno VP viršininko Zacharovo blogas darbas; konstatuota, jog ten nėra agentūros, girtuokliaujama, nesilaikoma drausmės, kariuomenės įgulai neteikiama duomenų apie „ban-

ditus“ ir t.t. Nutarta prašyti MVD pirminę partinę organizaciją pašalinti viršininką iš partijos, o ministrą prašyti patraukti jį teisminėn atsakomybėn[27].

Partijos komitetai, nors ir turėdami pavyzdinį LKP(b) CK nutarimą, kuriame būdavo išdėstyti svarbiausi kovos su pogrindžiu būdai ir metodai, neretai kai ką pakeisdavo pagal savo išmonę (dažniausiai tie nutarimai būdavo labai abstraktūs, o kartais į juos įrašoma neįgyvendinamų dalykų. Tą lemdavo arba visiškas padėties nesuvokimas, arba noras pasipuikuoti momentiniais itin revoliuciniais užmojais). Antai partijos Alytaus aps. komitetas 1946 m. gegužės mėn., svarstydamas, kaip vykdomi VKP(b) CK ir LKP(b) CK nutarimai, priėmė 11 paragrafų nutarimą, kurio tik keli punktai yra konkretūs. Viename paragrafe komunistai, komjaunuoliai, valsčių partorgai, MVD ir MGB apskrities skyrių ir valsčių poskyrių darbuotojai buvo įpareigoti „artimiausiu metu likviduoti banditines formuotes“, tam tikslui mobilizavus visus komunistus, komjaunuolius, aktyvistus, stribus ir kariuomenę. Nutarime MGB ir MVD skyrių viršininkai įpareigoti per penkias dienas parengti operatyvinių priemonių planą, kad jas panaudojus artimiausiu metu būtų likviduotas pogrindis (kituose paragrafuose rašoma, jog būtina stiprinti propagandą, sukomplektuoti stribų būrius, sudaryti kiekvieno valsčiaus aktyvistų sąrašus ir apginkluoti aktyvistus, kovoti su socialistinio teisėtumo pažeidimais ir t. t.)[28].

Apskritai partijos komitetai pateikdavo įvairiausių planų, kuriuos kartais ir patys mėgindavo įgyvendinti (matyt, tai priklausė nuo sekretorių energijos ir išmonės). 1945 m. gegužės 21 d. par-

25 Ibid., f. 1186, ap. 1186/15, b. 2, l. 17, 22. Partijos Marijampolės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

26 Ibid., f. 1555, ap. 4, b. 2,l. 1-4. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

27 Ibid., f. 739, ap. 739/10, b. 1,l.1, 2. Partijos Prienų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

28 Ibid., f. 1308, ap. 2, b. 1,l. 41. Partijos Alytaus aps. komiteto posėdžių protokolai.

tijos Švenčionių aps. komiteto pirmasis sekretorius Kabanovas nusiuntė raštą LKP(b) CK. Konstatavęs, jog Saldutiškio, Kaltanėnų ir Daugėliškio vlsč. nėra sovietų valdžios, juos kontroliuoja „banditai“, toliau rašė, kad, partijos komiteto nuomone, tikslinga į kontrrevoliucinį terorą atsakyti teroru „prieš liaudies priešų šeimas“. Jis teigė, jog reikia vykdyti kaimų ir miškų generalinį valymą pasitelkus aviaciją. Anot jo, visur, kur yra „banditų“, reikia įkurti įgulas. Kaip ne kartą minėta, kariuomenės prašė daugelio apskričių partijos komitetų sekretoriai, tarp jų Telšių - I. Venckus, Kauno - E. Čipkus. Pastarasis rašė, kad „jėgų neužtenka“. Partijos Ukmergės aps. komiteto antrasis sekretorius Gramazdinas 1945 m. birželio pradžioje prašė leisti tame mieste stovintį atsarginį RA pulką panaudoti kovoje[29]. Beje, šis atsarginis „lietuviškas“ pulkas buvo panaudotas kovose, bet Pabaisko apylinkėse susidūrę su partizanais, jo kariai išsibėgiojo. Tuo tarpu Alytuje bazavusios karinės dalies Nr. 166 vadas gen. Kubatovas, prašomas partijos komiteto, atsisakė padėti kovoti su partizanais[30].

Paprastai partijos komitetų kova su partizanais (ar tik jos imitacija) buvo glaudžiai susijusi su įvairiais kitais represiniais veiksmais. Partijos Kauno aps. komitetas, 1945 m. spalio 15 d. apsvarstęs LKP(b) CK biuro nutarimą dėl politinės padėties respublikoje, priėmė 17 paragrafų nutarimą. Jame numatyta sudaryti stribų paramos grupes ir judrųjį stribų būrį, kurio centras būtų Kaune. Vienas paragrafų buvo toks (kalba netaisyta): „Įpareigoti partinių organizacijų sekretorius, valsčių partorgus, valsčių VRLK skyrių viršininkus iki š. m. lapkričio 15 d. apiforminti visus įskaitinius davinius dėl visų banditų šeimų ir represuoti banditų šeimas“. Operatyvinio sektoriaus prašė dalį įgulos iš Kruonio perkelti į Rumšiškes[31]. Po pusės metų tos pat apskrities partinis biuras nurodė operatyvininkams ir apskrityje veikusios vidaus kariuomenės vadui per 5 dienas parengti planą dėl „lemiamo smūgio sudavimo banditinėms gau-

joms[...]", įtraukiant visą aktyvą. MVD prašyta atsiųsti patyrusių operatyvininkų[32].

Kai kuriose apskrityse kare prieš partizanus represinių organų ir partijos komitetų veiksmai buvo gana gerai koordinuojami. Tai ypač pasakytina apie Kėdainių aps. Partijos Kėdainių aps. komiteto biuras, 1946 m. gegužės 8 d. posėdyje svarstęs VKP(b) CK ir LKP(b) CK nutarimus dėl pogrindžio likvidavimo, priėmė 9 paragrafų nutarimą, kurio trečias yra toks: „Įpareigoti MVD AS viršininką drg. Čachavą, MGB AS viršininko pavaduotoją Rogožiną, MVD valsčių poskyrių viršininkus ir MGB įgaliotinius atsikratyti pasyvumo kovojant su lietuvių nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis ir artimiausiu metu pasiekti, kad banditų grupės būtų likviduotos. Tuo tikslu įvykdyti šias priemones: a) artimiausiomis dienomis nustatyti asmeninę gaujų ir banditų sudėtį; b) sustiprinti puolamuosius MVD kariuomenės ir liaudies gynėjų būrių veiksmus, nuolat rengti pasalas ir sekretus, aktyviai persekioti judančius banditus ir juos sunaikinti; c) išplėsti ir pagerinti agentūrinį darbą atskleidžiant ir demoralizuojant nacionalistinį pogrindį ir gaujas; d) į labiausiai banditizmo pažeistus valsčius per artimiausias dvi dienas nusiųsti patyrusius operatyvinius darbuotojus iš MVD skyriaus ir iškelti jiems užduotį visiškai likviduoti gaujas tame valsčiuje; e) reguliariai vykdyti karinius užsiėmimus su liaudies gynėjais, mokant juos karybos“. Šeštas to nutarimo punktas buvo toks: „Pasiūlyti partijos komiteto sekretoriams ne rečiau kaip kartą per savaitę biuro posėdyje išklausyti valsčių partorgų, MVD poskyrių viršininkų, MGB įgaliotinių pranešimus apie politinę padėtį valsčiuo-

29 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 246,l. 138, 144, 148, 171. M. Žukausko parengtos informacijos A. Sniečkui.

30 Ibid., b. 247, l. 124. M. Žukausko parengtos informacijos apie VKP(b) CK ir LKP(b) CK nutarimų vykdymą

31 Ibid., f. 2785, ap. 2785/9, b. 1, l. 3-4. Partijos Kauno aps. komiteto nutarimai.

32 Ibid., b. 2,l. 1-2. Partijos Kauno aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

se ir apie tai, kokių priemonių imtasi likviduojant nacionalistinį pogrindį ir banditų grupes (iškvietimų planas pridedamas)“. Tos apskrities partijos komiteto antrasis sekretorius A. Okunevas rašė A. Sniečkui, kaip 1946 m. gegužės 18 d. Šėtos vlsč. buvo užpulti aktyvistai, iš kurių trys ir vienas stribas buvo nukauti. Toliau rašė: „Mes į Šėtos valsčių nusiuntėme MVD organų operatyvininkus, partinius darbuotojus ir ginkluotas jėgas, bet padėtis ten yra grėsminga“, todėl „numatyta nemažai operatyvinių čekistinių priemonių“. Kitame pranešime A. Sniečkui A. Okunevas rašė, kad 1946 m. gegužės 27 d. apie 100 partizanų puolė Gudžiūnų vlsč. Pociūnėlių miestelį. „Partijos apskrities komitetas tuoj pat pasiuntė kariuomenę iš keturių valsčių O partijos komiteto pirmasis sekretorius J. Piligrimas informacijoje LKP(b) CK apie politinę padėtį apskrityje, išvardijęs partizanų puolimus, jų įvykdytus mirties nuosprendžius, rašė, kad gegužės 31 d. buvo nusiųsta per 600 MVD karių, kurie apsupo tris valsčius, šukavo miškus ir krėtė sodybas. Jis skundėsi, kad dalis kariuomenės elgėsi nerimtai, kariai šukuodami mišką ėjo kas 150-200 metrų ir 35 partizanai nuo smūgio išsisuko. Rašė, kad Baisogalos vlsč. prieš 8 buožių šeimas, kurių nariai yra partizanai, rengiamas karo tribunolo teismas. Buožėms, kurie aktyviai padeda „banditams“, palikta tik po 5 ha žemės[33].

Beje, tos apskrities bendrame partijos komiteto ir vykdomojo komiteto posėdyje, vykusiame 1946 m. liepos 26 d., buvo nutarta iki rugpjūčio 12 d. partijos komiteto kieme kiekvieną naktį nuo 6 val. vakaro iki 6 val. ryto laikyti budinčią mašiną „operatyvinėms kariuomenės priemonėms vykdyti“. Mašinas budėti turėjo siųsti visos apskrities organizacijos - miškų ūkis, ligoninė, MTS, kelių valdyba, MGB, MVD ir kt.[34]

Reikia manyti, kad ne vienas to meto apskrities ar valsčiaus partijos sekretorius galėjo taip pat pasakyti, susitapatindamas su čekistais, kaip pasakė partijos Utenos aps. komiteto antrasis sekretorius Tijunovas. 1945 m. spalio 1 d. informacijoje LKP(b) CK jis rašė: „Be nukautų banditų, mes sulaikėme ir suėmėme [...]“[35].

Kėdainių aps. partiniai vadovai itin pasižymėjo represinių priemonių arsenalu, jų dažnu naudojimu, glaudžiu bendradarbiavimu su represiniais organais. Nuo šios apskrities komunistų nedaug atsiliko ir kitos apskritys. Paminėtina Tauragės aps. Čia partijos komiteto pirmuoju sekretoriumi buvo P. Murauskas, o vėliau — B. Krasauskas. LKP(b) CK biurui 1946 m. rugpjūčio 16 d. priėmus nutarimą „Dėl pagalbos Tauragės apskričiai", po 10 dienų vykusiame partijos Tauragės aps. komiteto biuro posėdyje buvo nutarta: 1) vykdyti nutarimą; 2) įpareigoti MVD apskrities skyriaus viršininką išreikalauti iš LSSR MVD, kad visuose apskrities valsčiuose būtų įkurtos karių įgulos, o stribai ir aktyvas apginkluoti; 3) MVD skyriaus ir valsčių poskyrių viršininkai bei valsčių partorgai įpareigoti iki spalio 15 d. kiekviename valsčiuje stribų skaičių padidinti iki 40 žmonių, visose „banditizmo apimtose" apylinkėse įsteigti 10-15 stribų skyrius;
4) MGB skyriaus viršininkui dirbti tarp kunigų, antisovietinę agitaciją vykdančius asmenis traukti teisminėn atsakomybėn;
5) „[...] įpareigoti apskrities prokurorą (drg. Staneika), liaudies teismą (drg. Suopis, Mockaitytė), MVD ir MGB darbuotojus (drg. Nožnickis ir Lapinas) sustiprinti baudžiamosios politikos metodus prieš buožes sabotuotojus ir už kiekvieną banditų nužudytą naujakurį arba tarybinį partinį ir komjaunimo aktyvistą patraukti baudžiamojon atsakomybėn dešimtis buožių sabotuotojų"; 6) skleisti agitaciją; 7) spalio 15 d. biure išklausyti represinių organų vadovus[36]. Įkaitų sistemą masiškai naudojo ne tik šis partijos komitetas, bet ir visi kiti. Dėl „nužudyto naujakurio" reikia pasakyti štai ką. Partizanai neglostė tų, kurie ėmė

33 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 53,l. 67-68. Partijos Kėdainių aps. komiteto siunčiamųjų raštų byla.
34 Ibid., b. 12,l. 27, 185. Partijos Kėdainių aps. komiteto posėdžių protokolai.
35 Ibid., f. 341, ap. 341/18, b. 2,l. 2. Partijos Utenos aps. komiteto ypatingasis aplankas.
36 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 3, l. 28-29. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

svetimą, dažniausiai ištremtų šeimų, žemę ir turtą. Radikaliausios priemonės - sušaudymo jie imdavosi tada, kai „naujakurys“ tapdavo represinių organų informatoriumi ir pasirašydavo kandidatų į tremtinius arba buožes trumpą charakteristiką, kurioje buvo nurodomos žmogaus „kaltės“ - gyveno pasiturimai, turėjo tokį ir tokį turtą, laikė samdinius (kad ir piemenį), rėmė „banditus“, iš tos šeimos išėjo „banditauti“, buvo suimtų šeimos narių ir t. t. Dažnai „naujakurys“ gaudavo svetimą sodybą tik todėl, kad sutikdavo bendradarbiauti su čekistais.

Vienas labiausiai teatralizuotų sovietinių renginių buvo tariamieji rinkimai, kurie pokario metais labai suaktyvindavo apskričių civilinę ir karinę valdžias. Pasikėsinimas į rinkimų ramybę, jų eigą buvo laikomas vienu sunkiausių nusikaltimų, todėl didžiausiomis okupantų bei kolaborantų pastangomis stengtasi užbėgti įvykiams už akių. Buvo mobilizuojamos visos jėgos, pradedant kariuomene (ne tik čekistine, bet ir apskritai visa Lietuvoje stovėjusia okupacine sovietine armija) ir baigiant agentais. Bene geriausiai kandidatų, kartu ir rinkimų reikšmę 1947 m. sausio 20 d. nusakė partijos Tauragės aps. komiteto biuras, priėmęs didžiulį nutarimą, kuriame rašoma: „Kartu partijos apskrities komiteto biuras įspėja, kad visi tie, kurie nesugebės kandidatų apsaugoti susirinkime, kelyje ar laikinai apsistojus, bus traukiami ne tik griežton partinėn, bet ir baudžiamojon atsakomybėn, kaip tiesioginiai buržuazinių nacionalistų rėmėjai“[37]. 1947 m. vasario 4 d. vykusiame partijos Joniškio aps. komiteto biure (be įprastų 8 biuro narių, dalyvavo čekistinės kariuomenės įgulų atstovai ir du atstovai iš LKP(b) CK) buvo svarstoma tema „Politinė padėtis apskrityje ryšium su rinkimais į LTSR AT“. Apie kovinę padėtį pranešimą padarė MVD AS viršininkas Ivanas Judinas. Jis konstatavo, jog apskrityje veikia 3 partizanų grupės, turinčios apie 60-70 kovotojų. Sausio mėn. jie niekuo nepasireiškė, bet agentai pranešė apie jų ju-

dėjimą. Apskrityje yra 8 vietovės, kuriose partizanai ir pogrindininkai aktyviausiai veikia, visos jos yra Skaistgirio ir Joniškio vlsč. Priimtame nutarime operatyvininkai ir kariuomenė įpareigoti daug nuveikti, taip pat vasario 5 d. naktį paskelbti pavojų ir taip išsiaiškinti gynybos trūkumus, rinkimų apylinkėse numatyti žiedinę gynybą, aplink jas įrengti stebėjimo punktus ir t. t.[38] Taip buvo ruošiamasi prieš kiekvienus rinkimus, kurių kasmet vykdavo ne mažiau kaip vieni. Viso to rinkiminio triukšmo iniciatoriai būdavo partijos komitetai.

Čekistai, o ypač partiniai funkcionieriai, iki 1948 m. visiškai rimtai žiūrėjo į tikimybę, kad partizanai atakuos ne tik valsčių, bet ir apskričių centrus. Baimė labiausiai sustiprėdavo po partizanų išpuolių. Juos labai išgąsdino partizanų puolimai Tauragės ir Eržvilko vlsč. 1946 m. birželio mėn., o ypač 23 suimtųjų pabėgimas iš MGB daboklės kartu su prižiūrėtoju A. Gorbačiovu birželio 13 d. Birželio 19 d. partijos apskrities komitete buvo svarstomas klausimas, kaip apsaugoti miestą nuo partizanų puolimų. Nuo 20 d. nurodyta į kareivines perkelti visus operatyvininkus ir 273-iojo ŠP karininkus bei gaisrininkus. Kariškiai turėjo saugoti visus svarbiausius miesto objektus ir patruliuoti. Tam atvejui, jei būtų sulaukta puolimo, numatyta sudaryti dvi rezervines karių grupes, kurios persekiotų išpuolį įvykdžiusius partizanus. Nurodyta galimuose partizanų puolimo keliuose įrengti sekretus ir pasalas. Apsaugos plane numatyta saugoti 10 objektų (partijos komitetą ir vykdomąjį komitetą, SSRS AT deputato butą, spaustuvę, paštą, MGB daboklę, banką, MGB ir MVD pastatus, elektros stotį). Juos nuo 23 vaL. iki 5 vaL. ryto turėjo saugoti 20 karių; 5 sekretus, kuriuose bu-

37 Ibid., b. 4,l. 8.

38 Ibid., f. 1468, ap. 1468, b. 9, 1. 9-11. Partijos Joniškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

vo 11 žmonių, sudarė MGB AS darbuotojai, 5 patrulių postuose buvo numatyta 11 karių. Dvi rezervines grupes sudarė 25 autokuopos kursantai ir 30 MGB darbuotojų[39].

Tai nebuvo išskirtinis atvejis. 1948 m. rugsėjo 20 d. partijos Tauragės aps. komiteto biuras svarstė klausimą, kaip saugomi valsčių centrai ir kiti apskrities objektai. Prieš tai buvo sudaryta komisija ir remiantis jos išvadomis nutarta: „Pasiūlyti partijos valsčių sekretoriams, partorgams ir MVD bei MGB skyrių viršininkams kartu parengti valsčių centrų apsaugos ir gynybos planus tam atvejui, jei pasirodytų ginkluotos banditų grupės ir reikėtų toliau jas persekioti“[40].

Panašių priemonių buvo ėmęsi beveik visi partijos komitetai. 1948 m. spalio 11d. partijos Kupiškio aps. komiteto biuras priėmė nutarimą dėl apskrities ir valsčių centrų, kolūkių, valstybinių įmonių bei įstaigų apsaugos, kurią įvertino nepatenkinamai. Konstatuota, kad ginkluoti aktyvistai nepatruliuoja, o kaip tai daro MVD ir MGB skyriai - netikrinama. Pabrėžta, jog „banditai“ gali įsiveržti į apskričių ir valsčių centrus diversijų tikslais[41].

Apskričių partiniuose dokumentuose, be visiems bendrų nurodymų (smogti visomis turimomis karinėmis pajėgomis, apginkluoti aktyvistus, „į kovą pakelti liaudį“ ir t. t.), galima įžvelgti kai kurių partijos komitetų polinkį nuolat propaguoti tam tikras papildomas kovos priemones. Vienoje apskrityje buvo itin mėgstama spausti čekistus, jiems nuolat grasinant įvairiomis bausmėmis iki atleidimo, kitur pabrėžiamas demoralizavimo darbas, per partizanų gimines ar infiltruotus agentus agituojant legalizuotis, o, tarkime, partijos Tauragės aps. komitetas dažnai užsimindavo apie agentūros stiprinimą, darbo su agentais gerinimą. 1947 m. rugpjūčio 28 d. uždarame partijos komiteto biuro posėdyje buvo svarstyta politinė padėtis Skaudvilės vlsč. ir priimtas nutarimas, kuriame rašoma: „Lietuvos KP(b) apskrities komiteto biuras reikalauja iš MGB VP viršininko Našatyriovo prie

kiekvienos apylinkės sudaryti agentūrą, per kurią smogti lemiamą smūgį nacionalistiniam pogrindžiui ir jo ginkluotoms gaujoms“. Po pusantro mėnesio įvyko kitas uždaras biuro posėdis; jame apsvarstyta politinė padėtis Tauragės ir Žigaičių vlsč., kuriuose partizanai buvo sušaudę po 5 išdavikus. MGB skyriui nurodyta per 10 dienų imtis visų priemonių, kad būtų sutriuškintas pogrindis; tam tikslui pasiekti apie save telkti agentūrą. Beje, 1948 m. pradžioje tos apskrities biuras, svarstęs kovos sustiprinimo klausimą, nutarė kiekvienam valsčiui skirti po šefą iš partijos komiteto ir MGB AS. Pirmieji turėjo padėti organizuojant ginkluotas grupes, agituoti, šviesti stribus, agituoti už legalizaciją ir t. t., o čekistai turėjo padėti sudaryti partizanų būrių sutriuškinimo planus[42].

Partinius funkcionierius ypač siutindavo kariškių ar čekistų operatyvininkų bailumas, tokiems bailiams jie būdavo negailestingi (komunistinė ideologija apskritai nepripažino jokių svyravimų, abejonių ir baimių; komunistas turėjo būti visais atžvilgiais tvirtas). 1948 m. spalio 17 d. Upytės vlsč. Tūjainių kaime 17 stribų, tikrinusių sodybas, užpuolė apie 20 partizanų. 9 stribai buvo nukauti, 3 sužeisti, o tuo metu už puskilometrio su 5 stribais buvęs vyr. operatyvinis įgaliotinis vyr. Itn. Rekunovas, užuot puolęs padėti, pabėgo. Partijos komitetas pašalino jį iš partijos ir prašė ministrą patraukti teisminėn atsakomybėn[43]. Tuo tarpu Biržų MVD AS darbuotojai I. Kostyliovas ir G. Chavro

39 Ibid., b. 3,l. 17-18,19-20. Partijos Tauragės aps. komiteto posėdžių protokolai.
40 Ibid., b. 5,l. 36-38. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.
41 Ibid., f. 1495, ap. 1495/5, b. 1, 1. 42. Partijos Kupiškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.
42 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 4, 1. 41-42, 43, 50-51. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.
43 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 283, 1. 320-322. LTSR MGB ataskaitos LKP(b) CK.

atsipirko tik papeikimais už tai, kad jie 1947 m. gruodžio 27 d., būdami komandiruotėje Vaškuose, ten pasigėrė ir kai naktį partizanai puolė miestelį (paėmė 112 tūkst. rb, padegė valsčiaus vykdomąjį komitetą), jie nusiplėšė antpečius ir niekur iš kambario nėjo[44].

Čekistai dažnai būdavo baudžiami už neoperatyvumą, nesugebėjimą greitai reaguoti. Partijos Tauragės aps. komiteto biuras 1949 m. birželio 25 d. posėdyje ne vienam čekistui skyrė papeikimus už tai, kad nesugebėjo apsaugoti partizanus išdavusio L. Giros kolūkio pirmininko J. Naujoko. Šis pirmininkas, pas kurį užėję partizanai liepė atsisakyti savo pareigų, neva iš vienos moters sužinojęs, kur jie apsistoję, apie tai pranešė čekistams. Iš Lauksodžio pasiųsti 40 karių nušovė 6 iš 10 partizanų. Tos pat dienos vakare partijos komiteto sekretoriai B. Krasauskas ir Žolinas nurodė paskirti J. Naujokui 5 stribų apsaugą. Partizanai sušaudė tą pirmininką birželio 22 d., dar prieš stribams ateinant jo saugoti[45].

Baigiantis partizaniniam karui, kai kuriuose rajonuose partiniai funkcionieriai prieš likusius kelis partizanus jau sugebėdavo vaizduoti drąsuolius. 1952 m. partijos Plungės r. komitetas priėmė Nutarimą ir sudarė planą, kaip galutinai likviduoti rajone likusius 6 partizanus. Be visa ko, buvo numatyta, jog MGB skyrius organizuos penkias jų paieškos grupes, o šeštą grupę sudarys miesto partinis aktyvas; tai grupei vadovaus operatyvininkas ir partijos komiteto politinis vadovas. Nutarime taip pat nurodyta stribus atleisti nuo kolūkių saugojimo, juos pakeisti ginkluotais aktyvistais; stribai turi būti panaudoti kovai su „banditais“[46].

ŽEMĖS ATĖMIMAS, IŠBUOŽINIMAI, TRĖMIMAI. Komunistai, siekdami pakeisti visuomenę, puolė ne tik tuos, kurie jiems daugiau ar mažiau atvirai priešinosi. Jie apskritai stengėsi sunaikinti kitokias gyvenimo vertybes negu jie pripažįstančius žmones, kurių dauguma visiškai nesipriešino, o kai kurie, jausdami virš savęs pakibusią grėsmę, netgi pataikavo okupantams.

Okupavus Lietuvą, po kelerių metų jos miestuose ir miesteliuose beveik neliko jokios privačios nuosavybės, kuri jos turėtojui leisdavo jaustis bent kiek nepriklausomam nuo valstybės. Buvo nacionalizuotos visos didesnės įmonės, pamažu dėl nepakeliamos mokesčių naštos turėjo nutraukti darbą dirbtuvėlės ir krautuvėlės, kuriose paprastai dirbo vienos šeimos nariai. Tik Lietuvos kaime liko tai, ką komunistai įvardijo kaip „smulkiaburžuazinę stichiją“, t. y. jiems nevisiškai pavaldi nuosavybė ir turtiniai-prekiniai santykiai. Kad suvarydami į kolūkius nesulauktų labai didelio pasipriešinimo, komunistai kaip įmanydami stengėsi geriau gyvenantiems valstiečiams sudaryti tokias sąlygas, kad žemė jiems taptų nepakeliama našta. Siekdami sunaikinti žemės savininkus, komunistai turėjo ir kitą tikslą — sukurti juos palaikančių žmonių sluoksnį, tų žmonių, kuriems buvo perduodama dalis atimto turto, ypač žemės. Tačiau komunistai apgavo ir šiuos žmones, nes 1948-1952 m. suvarydami į kolūkius iš jų vėl atėmė duotą žemę. Vis dėlto dalis tų, kuriems buvo perduotas turtas, lemiamų kovų akimirkomis 1945-1947 m. palaikė okupantus, dalis apskritai prisišliejo prie jų, nes dalyvaudami įvairiuose represiniuose veiksmuose - išbuožinimuose, pasirašydami trėmimo dokumentus ir kt. - jau neturėjo kelio atgal. Sužadinus vienų pavydą, pagiežą, kitų - kerštą, komunistams iš dalies pavyko suskaldyti visuomenę.

Teroras prieš valstiečius ir jų ūkius buvo vykdomas keliomis svarbiausiomis kryptimis. Ūkiai iš karto visiškai konfiskuoti ir sunaikinti buvo dviem atvejais - kai šeimą ištrenkdavo arba kai ūkių savininkai būdavo priskiriami prie „banditų

44 Ibid., f. 1093, ap. 1093/3, b. 3, 1. 46. Partijos Biržų aps. komiteto biuro protokolai.

45 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 6, 1. 14-17. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

46 Ibid., f. 1771, ap. 195, b. 17, 1. 267-268. Įvairių partijos komitetų nutarimai stribų klausimu, apie politinę padėtį bei socialistinio teisėtumo pažeidimus.

rėmėjų“ (pastaruoju atveju taip buvo daroma iki 1948 m.; prasidėjus masiniams trėmimams, viso turto konfiskavimo, žmones paliekant Lietuvoje, atsisakyta). Dalinis ūkių naikinimas vyko turimą ūkininko žemę sumažinant iki 30 ha (kartais iki 20 ha; didelė dalis tokius ūkius turėjusių šeimų vėliau buvo ištremtos) ir už bendradarbiavimą su vokiečiais ar partizanais paliekant ūkiui 5 ha žemės (vėliau dauguma ir šių ūkių turėtojų buvo ištremti).

Partiniai funkcionieriai, vedami ne tik ideologinių sumetimų, bet ir godumo, daug nuveikė naikindami ūkius. Antai LKP(b) CK 1946 m. liepos 7 d. surengtame partijos komitetų sekretorių pasitarime Raseinių aps. komiteto pirmasis sekretorius T. Mončiunskas gyrėsi, kad jie patikrino 830 ūkių ir paėmė daug žemės. Jis dar pridūrė, kad buožes reikia naikinti, tikino, kad „banditai“ pakeitė taktiką, terorą pradėjo vykdyti pavieniai buožės. Neva buožė į žemės komisijos pirmininko butą metė 6 granatas. Dar pasakė, kad„[...] mūšyje banditai moka gerai gintis, o mūsų liaudies kovotojai daug prasčiau parengti“[47].

A. Sniečkus apskričių ir miestų partinę ir čekistinę valdžią nuolat skatino vykdyti represijas. Kalbėdamas 1946 m. lapkričio 22-24 d. vykusiame LKP(b) CK XI plenume, jis pabrėžė, jog iš buožių reikia paimti visą nuslėptą žemę (neva išdalytą šeimos nariams, giminėms ir pan.), baigti reformą prieš 20-30 ha turinčius ūkius, įvertinant žemę pagal jos rūšį, be to, išbuožinant reikia paimti ne tik žemę, bet ir gyvulius, inventorių, pastatus. Ypatingų padarinių turėjo A. Sniečkaus mintis, jog VKP(b) CK yra nurodęs, kad Lietuvoje su banditizmu kovojama atitrauktai nuo klasių kovos. Jis iškėlė naują šūkį: „Reikia sugriauti priešo ekonominę bazę“[48]. A. Sniečkus ir pats kūrė vis naujus „buožės“ sąvokos apibrėžimus (be žemės kiekio - 25-30 ha ir daugiau, buvo įvestas dar ir žemės kokybės rodiklis; pritaikius jį, 20 ha geros žemės savininkas taip pat buvo laikomas buože; buožėmis buvo laikomi visi tie, kurie naudojo samdomąją jė-

gą, kad ir piemenį; į buožes taip pat buvo įrašyti visi ūkiai, kurie turėjo kokius nors mechanizmus). Todėl buožių daugėjo, nors jie nuolat buvo represuojami. LKP(b) CK sudaryta 6 rusų brigada, 1948 m. tikrinusi padėtį Varėnos aps., rašė, jog iki 1947 m. pabaigos apskrityje nebuvo nustatyta nė vieno buožių ūkio ir tik tų metų pabaigoje ir 1948 m. pradžioje nustatyta 80 buožių ūkių[49].

Kita dar labiau už buožes sovietų persekiota žmonių grupė, kuriai buvo pritaikytas dar 1944 m. pabaigoje priimtas žemės įstatymas (nors iš pradžių jis buvo taikytas tik vokiečius rėmusiems žmonėms), buvo buožės - banditų rėmėjai. Jiems žemės buvo sumažinta iki 5 ha, paimta ir didesnė dalis turto - gyvulių, inventoriaus, pastatų. Šiai grupei labai dažnai buvo priskiriami žmonės, net neturėję ryšių su partizanais (pirmaisiais partizaninio karo metais partizanai lankydavosi beveik visuose ūkiuose, iš jų rinkdavo maistą ir aukas). Didžiausia jų „kaltė“ buvo ta, kad jie pasiturimai gyveno ir iš jų buvo galima šį bei tą atimti (aišku, ne valstybės naudai, o į savo kišenę). 1946 m. visų apskričių partijos komitetų biurai priėmė nutarimus, kuriuose vykdomiesiems komitetams ir represinėms žinyboms nurodoma „skubiai numatyti priemones, kad pagal žemės įstatymą buožių - banditų rėmėjų ūkiams žemė būtų sumažinta iki 5 ha“[50] (taip rašyta 1946 m. rugsėjo 26 d. priimtame partijos Telšių aps. komiteto biuro nutarime).

Buvo ir daugiau priemonių sunaikinti bet kurį kuo nors neįtikusį ūkininką, jo ūkį. Veiksmingiausia ir masiškiausia - sodinimas į kalėjimą keleriems metams už nuolat didėjančių mo-

47 Ibid., ap. 9, b. 226,l. 11-12. Partijos komitetų sekretorių pasitarimo LKP(b) CK stenograma.

48 Ibid.,b. 17,l. 20. LKP(b)CK XI plenumo stenograma.

49 Ibid., ap. 190, b. 6,l. 138-142. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

50 Ibid., f. 1203, ap. 1203/16, b. 2, 1.11-12. Partijos Telšių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

kesčių ar pyliavų nesumokėjimą ir neatidavimą. Taip pasielgta su tūkstančiais Lietuvos valstiečių; jie iš esmės buvo politinio susidorojimo aukos. Tipiškas yra partijos Raseinių aps. komiteto biuro 1946 m. gegužės 28 d. nutarimas dėl padėties Šiluvos vlsč. Be kitų reikalų, tame nutarime valsčiaus partorgui, vykdomojo komiteto pirmininkui, žemės komisijos pirmininkui bei mokesčių agentui nurodoma per 10 dienų patikrinti, ar teisingai ūkiai apdėti mokesčiais, ir kuo greičiau įgyvendinti žemės įstatymą[51]. „Patikrinus", t. y. kam reikia padidinus mokesčius ir pyliavas, būdavo paleidžiama prievartos mašina. 1947 m. gegužės 14 d. partijos Kretingos aps. komiteto biure, svarstant politinę padėtį Plateliųvlsč., nutarta, kad valsčiaus partorgas Kuprys ir MGB VP viršininkas turi ekonomiškai spausti valstybines prievoles „sabotuojančius" buožes, tuoj pat traukiant juos baudžiamojon atsakomybėn[52]. Naują, „įteisintą" ūkių naikinimo stimulą, juos apdėjus papildomais mokesčiais ir pyliavomis, davė LSSR MT 1947 m. rugsėjo 3 d. nutarimas „Dėl buožinių ūkių sąrašų sUdarymo, siekiant juos apdėti papildomais žemės ūkio mokesčiais". Po šio notarinio, tarkime, 20 ha ūkį buvo galima apdėti kelis kartos didesniais mokesčiais, negu juos mokėjo du ūkiai po 10 ha.

Partijos Utenos aps. komitetas 1947 m. spalio 11d. pranešė LKP(b) CK, jog aktyvistai ir paruošų organizacijos su valstybe neatsiskaičiusius buožes perduoda į teismą. Tais metais apskrityje į teismą buvo perduoti 195 ūkininkai, nuteisti 142 žmonės. Pranešime konstatuota, kad „nepatenkinamai dirbo MGB kariuomenė, dėl jos kaltės smūgio išvengė 38 banditai, iš kariuomenės apsupto bunkerio su jais pabėgo aktyvus banditas teroristas"[53].

Prokurorams su mokesčių nemokančiais, tiksliau - neišgalinčiais mokėti mokesčių - ūkininkais buvo nurodyta „kovoti be pasigailėjimo". Štai kas rašoma partijos Prienų aps. komiteto biuro 1947 m. gruodžio 31 d. nutarime (posėdyje buvo svarstomas ir apskrities prokuroro Živatkausko darbas): „Be gailesčio kovo-

ti su buožių sabotažu, kai įvairiais būdais mėginama apeiti tarybinius įstatymus dėl įsipareigojimų, valstybinių paruošų, mokesčių ir kinkomojo transporto prievolės“[54]. Beje, vadinamieji įsipareigojimai - greičiau ir daugiau ko nors atiduoti valstybei - būdavo priimami per specialiai sušauktus susirinkimus ar mitingus. Juose toną duodavo aktyvistai, kuriems buvo visiškai tas pats, kokie bus mokesčiai ar pyliavos. „Priėmus“ tuos įsipareigojimus, jie tapdavo lyg ir įstatymu. Dar džiaugtis reikėdavo, kai vietoj teismo žmonės už pyliavų neatidavimą būdavo tik mušami. Taip elgėsi Seirijų vlsč. partorgas P. Dainauskas; jis drauge su MGB poskyrio viršininku kviesdavo pyliavų neatidavusias moteris ir jas mušdavo[55].

Sovietinė sistema ydinga ir nežmoniška buvo ir dėl to, kad ji mėgindavo į teroro vykdytojų gretas įtraukti kuo daugiau žmonių; buvo stengiamasi, kad niekas iš tarnautojų negalėtų likti neutralus. Paruošų darbuotojai ar bent dalis jų tikriausiai nebuvo labai žiaurūs, bet vadovybės nurodymu jie vis didino pyliavas ir mokesčius buožėms, o nepajėgiantiems išsimokėti sudarinėjo bylas. Jų darbą užbaigdavo prokurorai ir teisėjai.

Sudarant buožių sąrašus, atsirado didžiulė galimybė piktnaudžiauti. Tie ūkininkai, kurie galėjo būti priskirti prie buožių, įvairiais būdais, taip pat duodami kyšius, stengėsi į tuos sąrašus nepatekti, nes buvimas juose reiškė, kad ūkis bus sunaikintas, o žmonėms taip pat bus blogai. Partijos komitetai gaudavo daugybę pareiškimų dėl „neteisėto įtraukimo į buožių sąrašus“. An-

51 Ibid., f. 979, ap. 979/10, b. 1, 1. 2-3. Partijos Raseinių aps. komiteto ypatingasis aplankas.
52 Ibid., f. 494, ap. 494/6, b. 3, 1. 9-10. Partijos Kretingos aps. komiteto ypatingasis aplankas.
53 Ibid., f. 1771, ap. 10, b. 343, 1. 180. LKP(b) CK miestų, apskričių komitetų pažymos, pranešimai apie politinę padėtį.
54 Ibid., f. 739, ap. 739/1, b. 4, l. 37. Partijos Prienų aps. komiteto protokolai.
55 Ibid., f. 1308, ap. 3, b. 3,l. 47. Partijos Alytaus aps. komiteto protokolai.

tai Kupiškio aps. Skapiškio vlsč. vykdomojo komiteto pirmininkas Vainauskas buvo išdavęs pažymėjimą, kad Akmeniškių kaime gyvenantis L. Žioba kuliamosios neturi ir į buožių sąrašus įtrauktas per apsirikimą. Tuo tarpu partijos komiteto instruktorius Afanasenka pirmajam sekretoriui P. Grigėnui pranešė, kad L. Žioba turi 80 ha, motorą, laiko samdinių, be to, remia „banditus“, du jo sūnūs nužudyti. Ant Vainausko pažymėjimo užrašyta: „Pažymėjimas netikras“. Apylinkės vykdomasis komitetas savo pažymoje rašė, jog kuliamoji yra ne L. Žiobos, jis ja tik naudojasi, be to, ji, uždegus žaibui, sudegė, o samdomąja jėga jis nesinaudojo[56].

Tie pareigūnai, kurie elgdavosi „minkščiau“, patys būdavo baudžiami. 1948 m. vasario 17 d. partijos Biržų aps. komiteto biuro posėdyje buvo nutarta įrašyti papeikimus Vabalninko ir Papilės vlsč. milicijos viršininkams Sviridovui ir Dubrovinui už tai, kad jie neiškėlė nė vienos baudžiamosios bylos buožėms už miško išvežimo sabotavimą (planas buvo įvykdytas atitinkamai 51 ir 48 proc.). Jiems nurodyta sudaryti bylas ir jas atiduoti į teismą[57]. Biržų aps. 1948 m. iki lapkričio pabaigos už mokesčių nesumokėjimą į teismą buvo atiduota 107 buožių bylos, dar 27 — į prokuratūrą[58].

Ūkių naikinimo apogėjus pasiektas 1948 m., kai rengiantis ūkininkus suvaryti į kolūkius, kai kurie iš jų buvo apdėti nepakeliamomis prievolėmis ir mokesčiais.

Naudodama įvairias teroro priemones, okupacinė valdžia Lietuvoje sukaupė didžiulius turtus (nemažą jų dalį paleido vėjais - supūdė, išvogė ir t. t.). Vykdant LKP(b) CK biuro nutarimą „Dėl vokiečių okupacijos padarinių žemės ūkyje likvidavimo“, nuo 1944 m. iki 1948 m. vasario mėn. iš „buožių, dvarininkų, buržuazinių nacionalistų ir vokiečių rėmėjų“ buvo paimta 1 361 250 ha žemės, 17 717 arklių, 27 813 raguočių, 36 602 namai, 85 904 kiti pastatai ir t. t.[59]

Kaipgi buvo apvaginėjami ir apiplėšinėjami Lietuvos valstiečiai? Vien oficialiais duomenimis, iki 1945 m. spalio 20 d. už par-

tizanavimą ir paramą partizanams buvo konfiskuoti 2424 ūkiai, iš jų paimta 21 351 ha žemės, 1120 arklių ir 3256 karvės. Visiškai išbuožinti 4888 ūkiai, kuriuose buvo 179 288 ha žemės, 1538 arkliai ir 6518 karvių. Iš dalies išbuožinti 13 697 ūkiai, iš jų paimta 235 456 ha žemės, 1717 arklių, 4915 karvių[60]. Šie skaičiai yra gana įdomūs. Išbuožinus iš dalies, nevisiškai aišku, kas valstiečiams būdavo paliekama (dažniausiai ūkiui būdavo paliekama po arklį ir karvę), o visiškai išbuožinus, t. y. paėmus visą turtą, išeitų, kad buožės turėjo vien tik žemės (kiekviename ūkyje vidutiniškai po 35 ha), o tai žemei apdirbti tik kas trečias ūkis turėjo po arklį, vidutiniškai 35 ha ūkyje laikė tik truputį daugiau kaip po vieną karvę. Taigi dėl žemės viskas aišku, o dėl kito turto — ne. Galima daryti išvadą, kad tas turtas buvo išvogtas, tarp saviškių pasidalytas. Plėšimams „teisinį pagrindą“ duodavo LKP(b) CK arba partijos apskričių komitetų nutarimai, o toliau būdavo veikiama pagal iš anksto sumodeliuotą schemą — turto neužpajamuoti. Toks turto pasisavinimo būdas buvo itin paplitęs. Tuo pernelyg piktnaudžiaujantys sovietiniai ir partiniai pareigūnai kartais būdavo baudžiami tarsi norint parodyti, kad vogti reikia su saiku.

LKP(b) CK nutarimuose pabrėžiama, jog būtina ryžtingiau naudoti represines priemones, tarp jų trėmimus. Nors trėmimų taisyklės nuolat keitėsi, vis labiau buvo įslaptinamos, per visą trėmimų ir išbuožinimų laikotarpį represiniai organai ir partijos komitetai veikė sutartinai. Jie negalėjo vieni be kitų apsieiti tiek sudarydami tremiamųjų ar išbuožinamų asmenų sąrašus, tiek organizuodami transportą, tiek vykdydami trėmimus.

56 Ibid., f. 1495, ap. 1495, b. 21, 1. 18-19. Partijos Kupiškio aps. komiteto skundų knyga.

57 Ibid., f. 1093, ap. 1093/3, b. 3,l. 46. Partijos Biržų aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

58 Ibid., b. 2,l. 245.

59 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 214,l. 93. LKP(b) CK ataskaitos VKP(b) CK.

60 LYA, f. 1, ap. 10, b. 21,l. 257-258. I. Tkačenkos ir kitų pranešimai TSRS MVD-MGB vadovybei.

Neretai partiniai funkcionieriai buvo didesni represijų šalininkai negu čekistai. Kai 1947 m. gruodžio 18 d. partijos Marijampolės aps. komiteto biure kartu su partorgais ir MGB valsčių poskyrių viršininkais buvo svarstomas LKP(b) CK biuro tų metų gruodžio 12 d. nutarimas dėl kovos su pogrindžiu sustiprinimo, partijos Kalvarijos vlsč. komiteto sekretorius Lugauskis taip kalbėjo (kalba netaisyta): „Į man užduotą klausimą, kodėl iš Kalvarijos valsčiaus mažai ištremta banditų šeimų. Galiu tik pasakyti, kad man iš anksto nebuvo žinoma apie būsimą ištrėmimą, jei aš žinojęs, tai, be abejo, būtų padaryta daug daugiau. Tai reiškia, kad MGB organai turi dirbti didesniame kontakte su partinėmis organizacijomis“[61].

Beje, čekistai ne kartą yra mėginę sutramdyti itin uolius apskričių aktyvistus. Tuo metu dar laikinai ėjęs LSSR NKGB liaudies komisaro pareigas gen. D. Jefimovas 1945 m. lapkričio 16 d. rašė respublikos valdžiai ir VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui apie tai, kad Panevėžio ir Biržų aps. partiniai funkcionieriai nepagrįstai sulaiko grūdų pyliavų neatidavusius valstiečius. Šeduvos partorgas L. Grinčevičius dvi paras laikė suėmęs 40 valstiečių, vėliau 39 paleido, o vieną atidavė teisti. Krekenavos vlsč. partijos komiteto įgaliotinio Binkio nurodymu buvo sulaikyti 29 valstiečiai, iš kurių, generolo teigimu, tik 3 buvo sabotuotojai. Panevėžio aps. 1-3 paroms buvo sulaikyti 99 valstiečiai, iš jų 87 paleisti, 12 patraukti teisminėn atsakomybėn, iš jų 4 buvo išteisinti[62]. Taigi generolas apskritai buvo nieko prieš, kad aktyvistai suiminėtų pyliavų neatidavusius valstiečius, kuriuos komunistai laikė tikrai kaltais. Pokario metais kaimo žmogui buvo sunku suprasti, kas iš tų karišką arba pusiau karišką aprangą dėvinčių žmonių yra čekistai, kas stribai, o kas partijos komiteto ar vykdomojo komiteto darbuotojai, nes suiminėjo visi, kas tik nešiojosi šautuvą.

Partijos komitetai vadovavosi LKP(b) CK parengtu ir J. Paleckio 1944 m. rugpjūčio 30 d. pasirašytu nutarimu „Dėl vokie-

čių okupacijos padarinių žemės ūkyje likvidavimo“. LKP(b) CK rugsėjo mėn. apskričių partinei vadovybei išsiuntinėjo raštus, kuriuose dėstė nutarimo esmę: grąžinti žemę tiems, kurie ją buvo gavę 1940 m. (vokiečių okupacijos metais beveik visa žemė grįžo seniesiems savininkams), iki 5 ha sumažinti ūkius tų asmenų, kurie rėmė vokiečius, ir iki 20-30 ha sumažinti buožių ūkius[63]. Remiantis šiuo nutarimu buvo galima bet kurį valdžiai neįtikusį žmogų apkaltinti, priskiriant jį prie vokiečių rėmėjų. A. Sniečkus išplėtė tą nutarimą, nurodydamas iki 5 ha sumažinti ne tik partizanų, bet ir jų rėmėjų ūkius. Kai kurie partijos komitetai dar ir savo nuožiūra pradėjo apskritai likviduoti kuo nors jiems neįtikusių žmonių ūkius. Į sumažintų ar ir likviduotų ūkių skaičių pateko visi tie ūkių savininkai, kurie tikrai priešinosi okupacijai, bet nemažai buvo ir tokių, kurie buvo sunaikinti todėl, kad nebūdami buožėmis pasiturimai gyveno ir jų turto buvo galima prisiplėšti.

Partijos Alytaus aps. komiteto posėdyje 1945 m. gruodžio 13 d., po eilinio partizanų išpuolio, buvo priimtas nutarimas, kuriame rašoma (kalba netaisyta): „Įpareigoti Apskrities Žemės komisiją (drg. Prokapą) pravesti žemės, gyvulių ir inventoriaus paėmimą iš visų banditinių šeimų, iš kurių šeimos nariai randasi bandoje, pagal LTSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimą iš 1945 m. rugpjūčio mėn. 21 d. [...] LKP(b) Apskrities K-tas skaito būtinu tuoj pat areštuoti tuos šeimos narius, kurie aktyviai remia buržuazines-nacionalistines bandas, gyvenančius Alytaus miesto ir valsčiaus teritorijoje“. Šios apskrities partijos komiteto pirmasis sekretorius J. Matačinskas ir NKVD skyriaus viršininkas A. Černyšovas 1945 m. vasarą detaliame rašte MGB Daugų VP

61 Ibid., f. 1186, ap. 1186/15, b. 2, l. 17. Partijos Marijampolės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

62 V. Tininis, op. cit., t. 1, p. 123-124.

63 LYA LKP DS, f. 78, ap. 78, b. 50, l. 1-4. Partijos Ukmergės aps. komiteto gaunamųjų raštų byla.

viršininkui ir partorgui aiškino, kaip sutriuškinti partizanų būrius (nurodė sudaryti planą, aktyviai panaudoti stribus ir kariuomenę, išjudinti agentūrą ir t.t.), kaip atimti visą žemę, gyvulius, inventorių iš partizanų šeimų ir dalį turto iš buožių. Nurodyta neturtingų partizanų šeimas įkalbėti, kad jos spaustų saviškius išduoti ar sunaikinti savo vadus ir išeiti iš būrių, nes kitaip ir joms bus taikomos represijos[64].

Sudarant „nepatikimų žmonių“ sąrašus, atrodo, buvo laikomasi tam tikrų biurokratinių procedūrų, tačiau galėjo būti ir daug subjektyvumo. Net toks dogmatiškas stalinietis kaip V. Niunka, su LKP(b) CK brigada padirbėjęs NKVD-NKGB Šiaulių operatyviniame sektoriuje, 1945 m. birželio 28 d. rašė A. Sniečkui, jog „banditų“ šeimas registruoja vien NKVD organai, remdamiesi charakteristikomis, kurias pasirašo valsčiaus milicijos viršininkas, vykdomojo komiteto pirmininkas ir 2—3 liudininkai. Remdamasis tais dokumentais, NKVD apskrities skyriaus viršininkas rašo charakteristiką ir išvadą apie „bandito“ šeimą. Toliau sprendžia partijos komiteto „sektoriaus vedėjai“, kurie neturi galimybių patikrinti, ar medžiaga teisinga. Vėliau sąrašas partijos komitete tvirtinamas formaliai. V. Niunkos manymu, reikėtų, kad partijos komiteto atsakingieji darbuotojai patikrintų žinių teisingumą vietoje, nes valsčių darbuotojai mažaraščiai, be to, gali būti ir keršto atvejų[65]. V. Niunka užčiuopė neigiamus įrašymo į „liaudies priešų“ sąrašus aspektus, tačiau tolesnių padarinių jo raštas neturėjo, ir toliau viskas vyko kaip iki tol. Sunkiausia būdavo surasti tuos 2-3 sutinkančius pasirašyti vietos gyventojus, bet kadangi tas pats žmogus galėjo pasirašyti dešimtyje vadinamųjų charakteristikų, tai apylinkėje užteko turėti 2-4 piktavalius žmones, ir parašai būdavo garantuoti. Kadangi pasirašiusieji būdavo visiškai įslaptinti, tai tie kaimynų skundikai gyveno gana ramiai. Partizanai juos itin atkakliai gaudė, juos nustačius paprastai būdavo priimamas mirties nuosprendis. Beje, dar ir dabar dažnai senesni žmonės padūsauja, kad

„miškiniai sušaudė tokį gerą, nekaltą žmogų“. Tų „gerų, nekaltų“ žmonių parašai ir pavardės buvo likusios tremtinių bylose, tačiau bylas iš Vidaus reikalų ministerijos perduodant Lietuvos ypatingajam archyvui, lapai su skundikų parašais dingo.

Atimti žemę iš valstiečių nebuvo labai sunku, tačiau reikėjo, kad ja kas nors naudotųsi. Nemažai žemės pradėjo dirvonuoti, bet didesnė dalis buvo išdalyta tiems, kurie jos buvo gavę 1940 m.; dalyta ir naujai jos norintiems gauti mažažemiams ir bežemiams. Taip tikėtasi gausinti sovietų valdžios šalininkų gretas. Dalis žemės buvo paskirta tarybiniams ūkiams. Štai koks buvo partijos Tauragės aps. komiteto ir vykdomojo komiteto 1945 m. pradžioje sudarytų „operatyvinių grupių“ (jose - po 3-5 žmones) darbo planas. Tos grupės, išvykusios į valsčius, turėjo nustatyti ir paimti žemę pagal nutarimą „Dėl vokiečių okupacijos padarinių žemės ūkyje likvidavimo“. Nurodyta valsčiuose sušaukti atgavusių žemę ir norinčių naujai gauti žemės valstiečių pasitarimus, taip pat aktyvo pasitarimus. Tam darbui buvo skirtos dvi savaitės, anksčiau laiko grįžti buvo leidžiama tik atlikus darbą, „priešingu atveju pasišalinusieji ir neatlikę duoto uždavinio bus laikomi dezertyrais ir traukiami atsakomybėn“. Informacijoje toms operatyvinėms grupėms rašoma, kad jos turi išsiaiškinti gyventojų politines nuotaikas, „taip pat nustatyti antitarybinių elementų veikimo faktus“ [66].

Kėdainių aps. partinio aktyvo susirinkime 1946 m. liepos mėn. pasidžiaugta tokiais skaičiais. Iki to laiko apskrityje iš dvarininkų ir buožių buvo atimta 51 778 ha žemės, 3943 gyvuliai, 3248 pa-

64 Ibid., f. 1308, ap. 1, b. 1, l. 38-40, 205. Partijos Alytaus aps. komiteto byla.

65 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 160,l. 170. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos apskričių komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

66 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 3, 1. 2-6. Pranešimai partijos Tauragės aps. komiteto sekretoriui ir kitiems darbuotojams.

statai, 3569 vnt. žemės ūkio inventoriaus. 3339 varguolių ir naujakurių ūkiai gavo 25 128 ha žemės, 919 gyvulių, 1533 pastatus. Trūkumai — iš 995 buožių ūkių tik 79 ūkiams, kaip aktyviems „banditų“ rėmėjams, sumažinta žemės iki 5 ha. Nutarime nurodoma, kad čekistai ir prokuroras turi „imtis konkrečių priemonių apsaugant naujakurius nuo buožių keršto. Organizuoti parodomuosius teismus buožėms, kurie keršija naujakuriams“. Tame susirinkime partijos komiteto pirmasis sekretorius J. Piligrimas kalbėjo: „Būtina arčiau savęs pritraukti naujakurius, skaitytis su jų nuomone, atsižvelgti į jų poreikius ir padėti jiems, tik tada jie eis su mumis. Mes juk turime nemažai faktų, kai naujakuriai iš mūsų gavo pagalbos ir dabar aktyviai mums padeda, dalyvauja kovoje su banditizmu“. Jis aiškino, kad naujakuriams reikia išduoti žemės nuosavybės aktus ir perduoti jiems iš buožių atimtus gyvulius, o „banditams“ padedančius buožes perkelti į kitą valsčių. Buožėms, kuriems palikta po 10 ha žemės, palikti tik karvę ir arklį[67]. Beje, naujakuriai gavo apie pusę konfiskuotos žemės ir tik ketvirtį visų konfiskuotų gyvulių.

Didžiausia bausmė Lietuvos ūkininkams buvo trėmimai. Išbuožinti ar iš dalies išbuožinti ūkininkai bent likdavo Lietuvoje vargo vargti, nors jų ūkiai ir būdavo išdraskyti. Ištremtieji netekdavo visko. Trėmimai buvo planuojami Maskvoje, bet ir vietiniai kolaborantai prie jų yra nemažai prisidėję.

Nuo pat 1944 m. partijos apskričių komitetai nuolat prašydavo LKP(b) CK leisti vykdyti trėmimus, nes suprato, kad tai žmonėms būtų didžiausia bausmė. Antai partijos Trakų aps. komitetas 1944 m. lapkričio 13 d. svarstė kovos su „kontrrevoliucinėmis grupėmis“ klausimą. Iki to laiko toje apskrityje lietuvių ir lenkų partizanai buvo puolę Valkininkus, Onuškį ir Eišiškes. Nutarta stiprinti stribų būrius, juos įkurti ne tik valsčių centruose, bet ir kituose nedideliuose miesteliuose, į centrą kreiptis pagalbos ir t. t. Taip pat nutarta „prašyti Lietuvos KP(b) CK leisti ištremti šeimas, kurių nariai su ginklu kovoja prieš tarybų valdžią“[68].

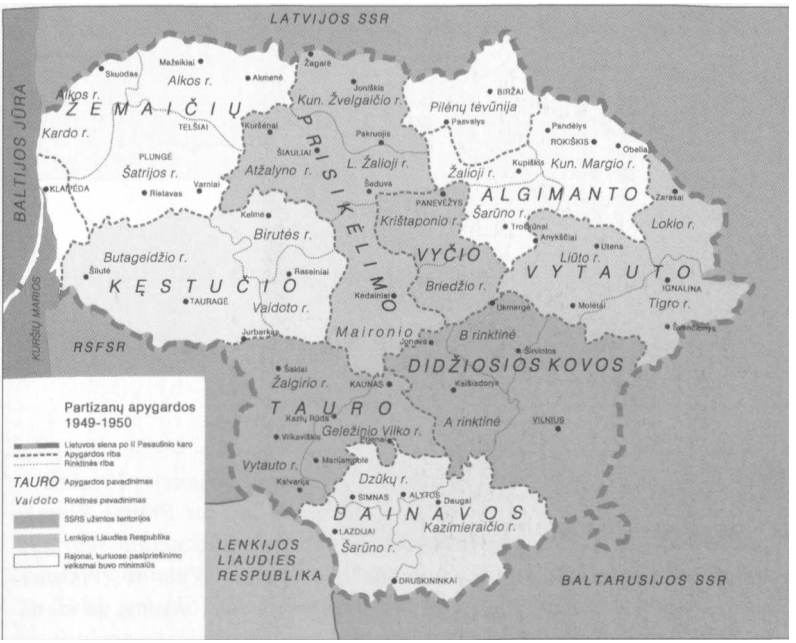

LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas Jonas Žemaitis-Vytautas (1909-1954)

LLKS ginkluotųjų pajėgų vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas (1918-1957)

Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio apygardų žemėlapis. 1949-1950 m.

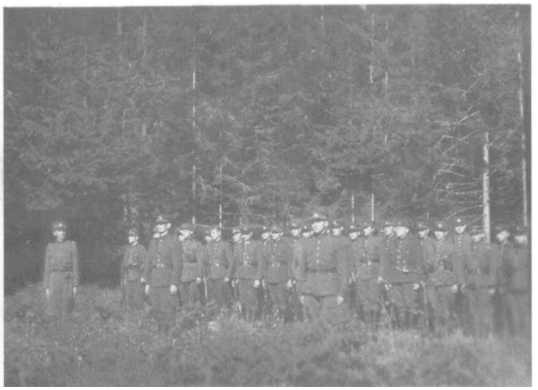

Tauro apygardos mokomosios kuopos partizanai rikiuotėje. Priešais - lektoriai (iš kairės): Žalgirio rinktinės štabo viršininkas Pranas Runas-Daugirdas, Algirdas, Žalgirio rinktinės štabo Organizacinio skyriaus viršininkas Vytautas Jundila (Jundilas?)-Jaunutis ir Vytauto rinktinės štabo Organizacinio skyriaus viršininkas partizanas Skydas. 1947 m. rugpjūčio 13 d.

Tauro apygardos mokomosios kuopos lektoriai egzaminuoja kursantą, Vytauto apygardos partizaną Viesulą. Už stalo sėdi (iš kairės): Vytauto rinktinės štabo Organizacinio skyriaus viršininkas partizanas Skydas, Žalgirio rinktinės vadas (Pranas Kasperavičius?) Šturmas ir apygardos vadas Antanas Baltūsis-Žvejys. 1947 m. rugpjūčio 18 d.

Tauro apygardos Kęstučio ir Žalgirio rinktinių partizanai poilsio minutę prieš ūkinę operaciją Antanave. Ketvirtas iš kairės stovi apygardos štabo specialusis pareigūnas Vytautas Gavėnas-Vampyras, Granitas. Kazlų Rūdos miškas, 1947 m. lapkričio 12 d.

Pietų Lietuvos srities atstovai (priekyje) Jurgis Kriščiūnas-Rimvydas ir Juozas Lukša-Skrajūnas, Skirmantas su trimis lydinčiais Tauro apygardos Vytauto rinktinės partizanais pakeliui į Lenkiją. 1947 m. gegužės 12 d.

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba

D e k l a r a c i j a

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba, atstovaudama visas Lietuvos teritorijoje esančias vieningos vadovybės vadovaujamas karines visuomenines grupuotes, būtent:

a/ Pietų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Dainavos ir Tauro apygardas,

b/ Rytų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Algimanto, Didžiosios Kovos, Vyčio ir Vytauto apygardas,

c/ Vakarų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Kęstučio, Prisikėlimo ir Žemaičių apygardas,

tai yra, reikšdama lietuvių tautos valią, pakartodama Vyriausiojo Lietuvos Atstatymo Komiteto 1948.VI.10. Deklaracijoje, SDPS 1947.V.22. nutarimuose ir SDPS Deklaracijoje Nr.2 paskelbtus pagrindinius principus bei juos papildydama nutarimais, priimtais 1949.II.10. SDPS Prezidiumo ir SDPS Karo Tarybos jungtiniame posėdyje, s k e l b i a:

1. LLKS Taryba, remdamasi SDPS Prezidiumo ir SDPS Karo Tarybos jungtinio posėdžio 1949.II.10. nutarimais, okupacijos metu yra aukščiausias tautos politinis organas, vadovaująs politinei ir kariniai tautos išsilaisvinimo kovai.

2. LLKS Tarybos ir jos Prezidiumo būstinė yra Lietuvoje.

3. Valstybinė Lietuvos santvarka - demokratinė respublika.

4. Suverenine Lietuvos valdžia priklauso tautai.

5. Lietuvos valdžiai ~~vykdomas per~~ laisvais, demokratiniais, visuotiniais, lygiais, slaptais rinkimais išrinktą Seimą ir sudarytą Vyriausybę.

6. Nuo okupacijos pabaigos ligi susirenkant demokratiniam Lietuvos Seimui, įstatymų leidžiamąją galią turi Laikinoji Tautos Taryba.

7. Laikinąją Tautos Tarybą sudaro: visų vieningoje vadovybėje Lietuvoje ir užsienyje kovojančių sričių, apygardų, rinktinių, aukštųjų mokyklų, kultūrinių, religinių organizacijų bei sąjūdžių ir tautoje atramą turinčių politinių partijų atstovai, prisilaikant proporcingo atstovavimo principo.

8. Atstovius Lietuvos Nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui, Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas eina LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas.

9. Laikinoji Lietuvos Vyriausybė sudaroma LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko pavedimu. Vyriausybė atsakinga prieš Laikinąją Tautos Tarybą.

10. Lietuvių veikimui užsienyje ir Lietuvos atstatymo darbui koordinuoti LLKS Tarybos Prezidiumas turi LLKS Užsienio Delegatūrą, kuri, bendradarbiaudama su Vakarų valstybėse akredituotais Lietuvos atstovais, sudarinėja komisijas bei delegacijas ginti ir atstovauti Lietuvos reikalus Suvienytų Nacijų Organizacijoje, įvairiose konferencijose ir kitose tarptautinėse institucijose.

11. LLKS Užsienio Delegatūros nariai iš savo tarpo išsirenka LLKS Užsienio Delegatūros Pirmininką, kuris skaitomas LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko Pavaduotoju.

12. LLKS Užsienio Delegatūros nariai laikomi lygiateisiais LLKS Tarybos nariais.

13. Šiai Deklaracijai vykdyti nuostatus leidžia LLKS Taryba.

14. Lietuvos valstybės atstatymas, ligi Seimo bus priimta ir

paskelbta Žmogaus laisvės ir demokratijos siekimus atitinkanti valstybės konstitucija, vykdomas pagal šioje Deklaracijoje paskelbtus nuostatus ir 1922 m Lietuvos Konstitucijos dvasią.

15. Atstatytoji Lietuvos valstybė garantuoja lygias teises visiems Lietuvos piliečiams, nepriklausomai lietuvių tautos interesams.

16. Komunistų partija, kaip diktatūrinė ir iš esmės priešingai pagrindiniam lietuvių tautos siekiui ir kertiniam Konstitucijos nuostatui- Lietuvos nepriklausomybei,- nelaikoma teisine partija.

17. Asmenys, bolševikinės arba vokiškosios okupacijos metu išdavę Tėvynę bendradarbiavimo su priešu, savo veiksmais ar jėka pakenkę tautos išsilaisvinimo kovai, sunitepę išdavystėmis ir krauju, yra atsakingi prieš Lietuvos Teismą.

18. Konstatuojama teigiama religijos įtaka ugdant tautos morolę ir palaikant jos atsparumą sunkiausiu laisvės kovų laikotarpiu.

19. Socialinė globa nėra vien atskirų piliečių ar organizacijų reikalas, bet vienas pirmųjų valstybės uždavinių. Ypatingą globą valstybė teikia išsilaisvinimo kovose nukentėjusiems asmenims ir jų šeimoms.

20. Socialinių problemų racionalus išsprendimas ir krašto ūkinis atstatymas yra susijęs su Žemės Ūkio, miestų ir pramonės reforma, kuri vykdoma pačioje nepriklausomo gyvenimo pradžioje.

21. LLKS Taryba, glaudžiai vienybėje su kovojančia tauta, kviečia visus geros valios lietuvius, gyvenančius tėvynėje ir už jos ribų, pamiršti įsitikinimų skirtumus ir įsijungti į aktyvų tautos išsilaisvinimo darbą.

22. LLKS Taryba, prisidėdama prie kitų tautų pastangų sukurti pasaulyje teisingumu ir laisve pagrįstą pastovią taiką, besiremiančią pilnutiniu įgyvendinimu tikrosios demokratijos principų, išplaukiančių iš krikščioniškosios moralės supratimo ir paskelbtų Atlanto Chartoje, Keturiose Laisvėse, 12-je Prezidento Trumano Punktų, Žmogaus Teisių Deklaracijoje ir kitose teisingumo ir laisvės deklaracijose, prašo visą demokratinį pasaulį pagalbos savo tikslams įgyvendinti.

Okupuotoji Lietuva
1949.II.16.

Vytautas

LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas

Tajūdaž

Slavikas

LLKS Tarybos narial:

Ožalas

Ūsmalis

Žadgaila

Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio tarybos deklaracija, priimta visos Lietuvos partizanų vadų suvažiavime 1949 m. vasario 16 d.

Dainavos apygardos Dzūkų rinktinės Margio grupės partizanai šaudymo pratybose

Žuvusių ir išniekintų Vytauto apygardos Liūto rinktinės Dūmo būrio partizanų ir ryšininkių kūnai prie Anykščių MGB būstinės tvoros. Iš kairės: būrio vadas, apygardos štabo narys Antanas Bagočiūnas-Dūmas, Albertas Pakenis-Jūreivis, buvęs Perkūno būrio vadas, nuo 1950 m. priklausęs Dūmo būriui, Justinas Puodžiūnas-Šerkšnas, Vytautas Pačinskas-Audra, ryšininkės Emilija Mieliauskaitė-Vaiva ir Onutė Mieliauskaitė. Žuvo 1951 m. balandžio 14 d.

Dainavos apygardos Kazimieraičio rinktinės Šarūno būrio partizanai pratybose. Pratyboms vadovauja būrio vadas Feliksas Daugirdas-Šarūnas (kairėje). Apie 1947 m.

Žuvę Vyčio apygardos Radvilos būrio partizanai (iš kairės): Kazys Mickevičius-Kaziukas, Antanas Urbonas (Mačiulis?), būrio vadas Ipolitas Mulevičius-Pavasaris, Apolonija Dailidėnaitė ir Jurgis Dailidėnas. Žuvo 1952 m. gegužės 21-22 d. išduoti agento Stalo

GRIEŽTAI SLAPTAI
YPATINGOJI PAPKĖ
Egz.Nr.....

107

LIETUVOS TSR MINISTRŲ TARYBA
IR
LIETUVOS KP(b) CENTRO KOMITETAS

N U T A R I M A S 60-vs

Vilnius 1948 m. gegužės mėn. 18 d.

APIE PRIEMONES RYŠIUM SU BANDITŲ IR BANDITŲ PAGALBININKŲ-BUOŽIŲ ŠEIMŲ IŠKELDINIMU

LIETUVOS TSR Ministrų Taryba ~~ir~~ Lietuvos KP(b) Centro Komitetas n u t a r i a:

1. Ryšium su besitęsiančiais kai kuriose Respublikos apskrityse buržuazinio-nacionalistinio pogrindžio banditinio teroro aktais prieš gyventojus ir turint omenyje darbo žmonių prašymą apsaugoti juos nuo buožių- nacionalistų bandų keršto, laikyti būtinu artimiausiu laiku iškelti už Respublikos sienų šeimas, kurių nariai yra veikiančiose bandose, šeimas, kurių nariai nuteisti už dalyvavimą nacionalistiniame pogrindyje ir je ginkluotose bandose arba užmušti ginkluotė susirėmimo metu, o taip pat buožių šeimas, kurios padeda bandoms.

2. Iškeliamų šeimų turtą konfiskuoti ir realizuoti prisilaikant pridedamos instrukcijos.

3. Įpareigoti Lietuvos KP(b) apskričių ir miestų komitetus, vykdant banditų ir banditų pagalbininkų-buožių šeimų iškeldinimo priemones, plačiai išaiškinti gyventojams vykdomų priemonių politinę reikšmę banditizmo likvidavimo reikale. Pravesti apylinkėse valstiečių susirinkimus, panaudojus pranešimuose buožių-nacionalistų bandų įvykdytų žvėriškumų vietinius faktus ir mobilizuojant darbo žmones aktyviai įsijungti į kovą dėl greitesnio banditizmo likvidavimo.

Susirinkimuose pranešimams daryti išskirti geriausiai paruoštus pranešėjus iš apskrities ir valsčiaus aktyvo tarpo.

4. ~~Įpareigoti draugą PRBIKŠĄ~~ Parinkti ir nusiųsti valstiečių susirinkimuose pranešimams daryti Respublikinį aktyvą ir paruošti pranešimams tezes.

5. Užtvirtinti Lietuvos TSR Ministrų Tarybos ir Lietuvos KP(b) Centro Komiteto įgaliotiniu padėti apskričių organizacijoms pravedant priemones banditų ir banditų pagalbininkų-buožių šeimoms iškeldinti (pagal sąrašą).

108

6. Įpareigoti Lietuvos KP(b) apskričių komitetus ir apskričių vykdomuosius komitetus užtikrinti griežtą iškeliamų šeimų konfiskuoto turto apskaitą ir realizavimą.

Atkreipti ypatingą dėmesį į gyvulių išsaugojimą ir teisingą jų realizavimą.

Parinkti kiekvienos iškeliamos šeimos ūkiui iš apskrities ir valsčiaus aktyvo tarpo įgaliotinius, kurie kaip valsčiaus vykdomojo komiteto atstovai privalo vadovauti turtui apskaičiuoti ir realizuoti komisijoms.

Kategoriškai uždrausti partinių ir tarybinių organizacijų darbuotojams įsigyti konfiskuotą turtą. Asmenis,laužančius šį nurodymą, nedelsiant patraukti atsakomybėn.

7. Įpareigoti apskričių vykdomuosius komitetus mobilizuoti reikalingą kiekį esančio apskrityje autotransporto, tarybinių ūkių, MTS,ir valstiečių ūkių vežimų konfiskuotam turtui pervežti.

8. Įpareigoti Respublikos Valstybės Saugumo ir Vidaus Reikalų ministerijas užtikrinti atitinkamą apsaugą turto konfiskacijos ir jo pervežimo metu.

9. Įpareigoti Lietuvos KP(b) apskričių komitetus ir apskričių vykdomuosius komitetus per penkias dienas nuo iškeldinimo priemonių įvykdymo pristatyti politinę informaciją Lietuvos KP(b) Centro Komitetui ir konfiskuoto turto realizacijos ataskaitą - Lietuvos TSR Ministrų Tarybai.

10. Laikyti nustojusį galios Lietuvos TSR Ministrų Tarybos ir Lietuvos KP(b) Centro Komiteto 1947 m. lapkričio mėn. 21 d. nutarimą Nr.155vs.

(M.GEDVILAS)
LIETUVOS TSR MINISTRŲ TARYBOS PIRMININKAS

(A.SNIEČKUS)
LIETUVOS KP(b) CENTRO KOMITETO SEKRETORIUS

A.L.-2
1948.V.18.

LSSR Ministru Tarybos ir LKP(b) CK 1948 m. gegužės 18 d. nutarimas „Dėl priemonių iškeldinant banditų ir gaujų rėmėjų buožių šeimas“, priimtas vadovaujantis SSRS Ministrų Tarybos tų pačių metų vasario 21 d. nutarimu, kuriame buvo nurodyta iš Lietuvos ištremti 12 tūkst. šeimų

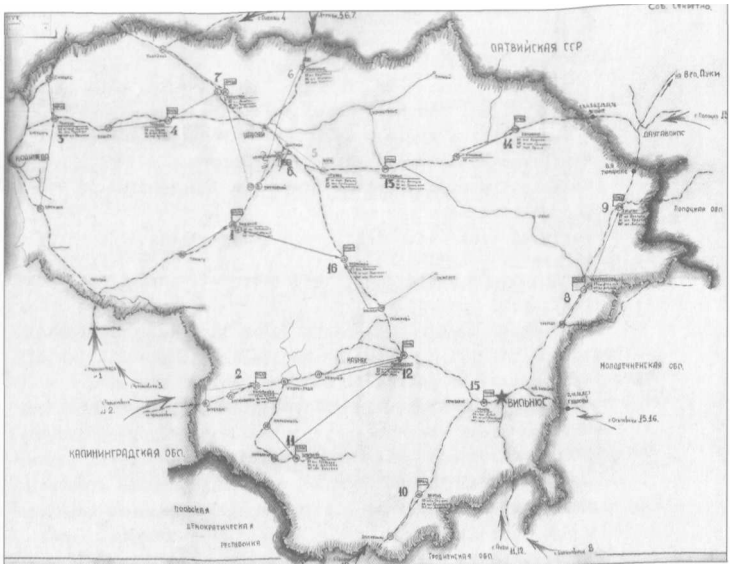

1951 m. trėmimo operacijos „Ruduo" operatyvinis žemėlapis, kuriame pažymėtos tremtinių ešelonų sudarymo stotys, prie jų parašyti ešelonų numeriai

Iš traukinio išlaipinti tremtiniai Buretės paskirstymo punkte. Irkutsko sr., 1949 m. balandžio mėn.

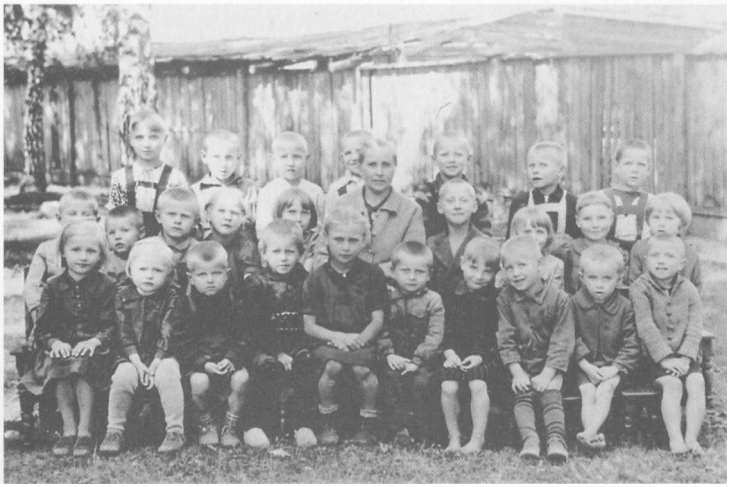

Teofilė Mikutavičienė (viduryje) su Sujetichos gyvenvietės darželinukais - lietuvių tremtinių vaikais. Irkutsko sr., 1948 m.

Tremtinių Jablonskių, Pabrėžų ir Kerų šeimos su mažamečiais vaikais traukinio vagone pakeliui į Sibirą, į Krasnojarsko kr. 1951 m.

Kengyro sukilimo dalyvis Povilas Seikalis. Suimtas 1950 m., nuteistas 10 metų lagerio. Žuvo pirmąją sukilimo dieną (1954 m. gegužės 16 d.)

Laukių šeima Odinske, Irkutsko sr., 1951 m. Ištremta iš Kretingos r. Tarvydų k.

Afanasijus Kazanas - Lietuvos kariuomenės kapitonas, ginkluoto antisovietinio pasipriešinimo dalyvis, Rečlago kalinių sukilimo organizacinio komiteto narys. Žuvo 1953 m. rugpjūčio 1 d. sovietų kariuomenei malšinant sukilimą

Antanas Seikalis, Rudnikų lagerio kalinių streiko, surengto Kengyro sukilėliams paremti, dalyvis. Kazachijos SSR, 1955 m.

Kengyro lietuviai. Kazachijos SSR, XX a. šeštasis dešimtmetis

Siaurojo geležinkelio tiesimas. Kurtujus, Irkutsko s r., 1956 m.

Lagerininkai. Iš dešinės pirmas - poetas Antanas Miškinis, nuteistas 25 metams lagerio, trečias - Andrius Ulevičius. Kamyšlagas, Omsko sr., 1955 m.

Tremtinių vestuvės. Nuotraukoje matomi vaišių atributai - butaforiniai tortai, pagaminti iš virtų bulvių. Chabaidakas, Krasnojarsko kr., XX a. šeštasis dešimtmetis

„Velykų vakaras" - nuotrauką su tokiu užrašu istorijai paliko tremtinių grupė. Birikčiulis, Krasnojarsko kr., 1953 m.

Artimieji prie Olgos Briedienės, 1949 m. ištremtos iš Joniškio r. Juodeikių k., kapo. Dobčiūras, Irkutsko s r., apie 1952-1953 m.

Džezkazgano kalinių kapinynas. Kazachijos SSR, XX a. šeštasis dešimtmetis

1944 m. pabaigoje partijos Kauno aps. komiteto pirmasis sekretorius K. Pivoriūnas prašė ginklų aktyvui apginkluoti, sukomplektuoti apskrities represinius organus, imtis priemonių prieš prastai su „liaudies priešais“ kovojantį prokurorą, kuris delsia, kai ką nors reikia suimti, ir t. t. Jis rašė, kad reikia „ištremti miške besislapstančių ir banditams padedančių [asmenų] šeimas“[69]. Jei kurie nors partijos komitetai uždelsdavo vykdyti savo teroristines priedermes, jiems partiniai funkcionieriai tą primindavo. F. Bieliauskas (tuo metu — partijos Kauno m. komiteto sekretorius), inspektavęs Šiaulių aps., rašė: „Išimtinai silpnai iš liaudies priešų atima žemę“. LKP(b) CK instruktorius P. Simutis mėgino teoriškai pagrįsti, kodėl reikia represuoti partizanų šeimas. Pasak jo, „kol banditų šeimos nebus galutinai likviduotos, banditai turės geras sąlygas savo teroristiniams veiksmams“, mat partizanai iš savo šeimų gauna maistą, aprangą, žinias. LKP(b) CK atsakingasis organizatorius A. Petrovas, inspektavęs Švenčionių aps., rašė: „Nurodyti NKVD ir NKGB patraukti atsakomybėn liaudies priešų šeimos narius“[70].

1945 m. vasarą viename iš daugybės pranešimų LKP(b) CK partijos Kėdainių aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Piligrimas teigė (kalba netaisyta): „Reikalinga dar pakeisti nusistatymą bereikalingo minkštumo banditų šeimų atžvilgiu, taikyti joms tam tikras represijas“. Toliau tame pranešime jis rašė, jog saugumas dirba prastai, neturi agentų; norint valdyti padėtį, būtinai reikia kariuomenės[71]. Beje, tam tikrą trumpalaikį delsimą sunaikinti partizanų šeimas galima aiškinti ir partinės vadovy-

67 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 23,l. 28, 34-35. Kėdainių aps. partinių susirinkimų ir plenumų protokolai.

68 Ibid., f. 164, ap. 164, b. 2,l.141. Partijos Trakų aps. komiteto protokolai.

69 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 246,l. 5. Informacijos apie VKP(b) CK ir LKP(b) CK nutarimų vykdymą.

70 Ibid., l. 14, 16, 105.

71 Ibid., b. 158,l. 124. LKP(b) CK susirašinėjimas apie politinę padėtį apskrityse ir kt. klausimais.

bės bei čekistų noru jas turėti kaip įkaitus ir per jas paveikti partizanus, įkalbinėjant išduoti savo vadus ar net juos iššudyti.

Taigi iš pradžių daugiausia buvo puolamos partizanų šeimos. Bet pasipriešinimui stiprėjant, pradėta terorizuoti ir kitas žmonių grupes. Partijos komitetai vis dažniau ir įtaigiau pradėjo reikalauti ištremti išbuožintas šeimas. 1945 m. pabaigoje rašytoje ataskaitoje partijos Biržų aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Griciūnas informavo LKP(b) CK, kad apskrityje ištremta 32 buožių šeimos, 106 - išbuožintos. „Tačiau buožinių banditinių ūkių likvidavimo praktika ir tai, kad jie paliekami apskrityje [atėmus turtą, buožės tuo metu buvo perkeliami gyventi į kitą tos pačios apskrities valsčių. — *J.* S.], yra neteisinga praktika; reikia tuos ūkius ne tik likviduoti, bet ir išvežti iš respublikos, nes iš savo vietos išvytos buožių ir banditų šeimos, [tačiau] neišvytos iš apskrities, visais būdais padeda banditams“. Truputį vėliau priimtame tos apskrities partijos komiteto nutarime apie „banditų“ ūkių konfiskavimą rašoma: „[...] nustatyti tokią tvarką, kad ateityje aktyvių gaujų dalyvių žemės paėmimas, gyvulių, derliaus, inventoriaus ir pastatų konfiskavimas būtų vykdomas vykdomojo komiteto nutarimu, banditų šeimas būtinai ištremiant už respublikos ribų“[72]. Neatsiliko ir kitų apskričių komunistai. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto 1946 m. kovo 14 d. nutarime dėl „banditų“ puolimų Keturvalakių, Gižų ir Pilviškių vlsč. konstatuota: „Prašyti LKP(b) CK leisti NKVD ir NKGB Vilkaviškio aps. organams iš apskrities išvežti nustatytus banditų ryšininkus ir banditų rėmėjus“[73].

Partijos Kėdainių aps. komiteto antrasis sekretorius A. Okunevas po to, kai 1946 m. gegužės 27 d. apie 100 partizanų puolė Pociūnėlių miestelį, rašė A. Sniečkui: „Partijos komitetas tuoj pat nusiuntė kariuomenę iš 4 valsčių [...]“, taip pat pasiuntė propagandininkus. Prašė „leisti išvežti keletą rėmėjų - priešiškų žmonių ūkių“. Dar pridūrė, kad 25-ojo SP kariai per operaciją Baisogaloje buvo girti, kad Baisogalos ir Gudžiūnų įgulos yra pa-

valdžios Panevėžyje esančiai vadovybei. Prašė tuos klausimus išspręsti. Apskritai Kėdainių aps. partiniai veikėjai priimdavo itin drastiškus sprendimus ir juos įvykdydavo. 1946 m. gegužės mėn. į visus valsčius buvo nusiųstos komisijos, kurios tikrino, kaip įgyvendintas žemės įstatymas. Jau praėjus pagrindinei žemės atėmimo bangai, tos komisijos dar patikrino 773 ūkius ir iš 167 atėmė 1027 ha žemės, 46 arklius, 99 karves, 2 traktorius, 56 gyvenamuosius namus, 35 tvartus bei kitokio turto [74].

Partijos Joniškio aps. komiteto pirmasis sekretorius B. Krasauskas 1946 m. liepos 10 d. sekretorių pasitarime LKP(b) CK kalbėjo, kad nesiimama priemonių prieš „banditų" rėmėjus. „Reikia nors vieną banditų šeimą išvežti iš mūsų apskrities ir taip parodyti, kad mes imamės ryžtingų priemonių. Aš prašau, kad mums duotų teisę suimti keletą šeimų, kurios slepia banditus; tai būtų pamoka kitiems". Pasak jo, patys valstiečiai nurodo, kur yra „banditų", bet MVD skyriuose tai užfiksuoti bijo, nes reikia pasirašyti aktą[75]. Iš tiesų tai buvo eilinis sekretoriaus mėginimas klastoti padėtį. Čekistai gaudavo duomenų iš savo agentų (kuo toliau - tuo daugiau), bet partiniai funkcionieriai norėjo tą pateikti kaip „valstiečių" pastangas. Be abejo, buvo ir valstiečių išdavysčių, bet ne tiek daug, kiek norėjosi komunistams.

Taigi potencialiai priešiškus žmones norėta išsiųsti kuo toliau nuo Lietuvos, ir netrukus prasidėjo masiški trėmimai. Neva „teisiškas" ištrėmimo įforminimas per vykdomuosius komitetus strigo, nes taip, matyt, būdavo rekonspiruojami kai kurie dalykai. 1949 m. rudenį MGB Vilniaus AS viršininkas Feodosijus Surmačius rašė, kad 1948-1949 m. iš apskrities buvo ištrem-

72 Ibid., f. 1093, ap. 1093/27, b. 1, l. 3, 51. Partijos Biržų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

73 Ibid., f. 1555, ap. 4, b. 1,l. 1-2. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

74 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 53,l. 82, 86. Partijos Kėdainių aps. komiteto susirašinėjimo byla.

75 Ibid., f. 1771, ap. 9, b. 226,l. 2. Partijos sekretorių pasitarimo LKP(b) CK stenograma.

tos 195 šeimos, iš jų 154 buožių šeimos, 41 - nužudytų ir suimtų „banditų“ ir jų rėmėjų šeima. Iš 154 buožių šeimų tik 47 šeimas tvirtino vykdomasis komitetas, o kitos ištremtos remiantis MGB apskrities skyriaus duomenimis[76].

Nors per komunistų ir čekistų siautėjimus labiausiai nukentėjo pagrindinis pasipriešinimo okupacijai ramstis - Lietuvos kaimas, anaiptol nebuvo be dėmesio palikti ir miestai. Partijos Telšių aps. komiteto biuras, 1948 m. balandžio mėn. apsvarstęs politinę padėtį apskrityje, priėmė nutarimą, kuriame rašoma: „Turint omenyje, kad Telšiai užteršti priešiškais ir įtartinais elementais, įpareigoti drg. Dusį ir drg. Panasenką parengti jų pašalinimo priemones (pasų režimas ir t. t.)“[77]. Matyt, pamažu buvo valomi visi miestai. Tų metų gegužės mėn. partijos Kauno m. komiteto pirmasis sekretorius K. Gabdankas pranešė A. Sniečkui, kad Kaune gyvena 328 žmonės be pilietybės ir 20 užsienio piliečių. „Kauno tarybiniai ir partiniai organai pareiškė rimtus reikalavimus išvalyti miestą nuo priešiškų ir svetimų elementų“. Ant šio rašto yra rezoliucija, jog LSSR MVD ministro pavaduotojas G. Sokolovskis pranešė, kad tuos asmenis rengiamasi ištremti[78].

Be trėmimų į Sibirą ir Rusijos šiaurę, buvo praktikuojami įvairūs vietiniai, tačiau žmonėms gana skaudūs iškeldinimai, kartais net ir neatimant turto. Tam tikros žmonių grupės buvo iškeldinamos iš Kauno ir kitų miestų. LKP(b) CK atsakingasis organizatorius A. Goriunovas pažymoje apie padėtį Alytaus aps. citavo tokį tos apskrities partijos komiteto biuro nutarimo punktą: „Turint tikslą išvalyti miestą nuo antitarybinių elementų, prašyti Lietuvos TSR MT leisti už Alytaus m. ribų ištremti banditų gimines ir kitą antitarybinį elementą, gyvenantį mieste be žinomo užsiėmimo“. Šalia pieštuku užrašyta rezoliucija: „Vyselit“ („Iškelti“)[79].

Kai kurie partijos komitetai nuolat siuntė LKP(b) CK prašymus didinti represijas. Partijos Alytaus aps. komiteto pažymoje, rašytoje 1946 m. antroje pusėje, teigiama, jog apskrityje yra

530 buožių ūkių, kurie turėjo po 20-30 ha žemės. Jie - „banditų ekonominis pagrindas“. įgyvendinant žemės įstatymą, iš 351 ūkio paimta 6486 ha žemės. 1946 m. rugpjūčio-rugsėjo mėn. visiškai likviduota 20 ūkių, turėjusių 282 ha žemės. Norėdamas pataisyti politinę padėtį, partijos komitetas prašė: „1. Leisti už respublikos ribų ištremti 200 žmonių antitarybinio elemento. 2. Nutraukti spec. perkėlėlių grįžimą į apskritį. 3. Įpareigoti vidaus reikalų ministrą drg. Bartašiūną Alovės vlsč. Nemunaičio miestelyje įkurti karinę įgulą. 4. Prašyti Pabaltijo karinės apygardos vadą Alytuje dislokuoti karinę dalį“ [80].

Kaip minėta, partijos apskričių komitetai kreipdavosi į LKP(b) CK, prašydami leisti pradėti trėmimus. Tačiau visos Lietuvos valdymo gijos buvo Maskvoje, vietiniai kolaborantai galėjo tik išplėsti represijas. Pats A. Sniečkus nuolat prašydavo Maskvos leidimo trėmimams iš Lietuvos. Viename 1947 m. rašytame laiške VKP(b) CK sekretoriui A. Ždanovui jis prašė „leisti iš labiausiai pažeistų apskričių ištremti banditų šeimas ir rėmėjus buožes“[81]. Tokių prašymų buvo ne vienas. Galima teigti, kad ne tiek Maskva, kiek Vilniuje aukščiausius postus turėję tautos išdavikai inicijavo didžiuosius 1948-1952 m. trėmimus.

Mėginta teoriškai pagrįsti trėmimų būtinumą. LSSR MT ir LKP(b) CK 1948 m. gegužės 18 d. nutarime dėstomi tokie trėmimų motyvai: „Dėl kai kuriose respublikos apskrityse buržuazinio nacionalistinio pogrindžio liekanų vykdomų teroro aktų ir

76 Ibid., ap. 52, b. 45,l. 187. LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK įvairiais klausimais, susirašinėjimas su MGB, MVD ir prokuratūra.
77 Ibid., f. 1203, ap. 1203/16, b. 4, 1. 14-15. Partijos Telšių aps. komiteto ypatingasis aplankas.
78 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 232,l. 1. Miestų partijos komitetų pažymos, ataskaitos.
79 Ibid., ap. 190, b. 4,l. 147-149. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.
80 Ibid., f. 1308, ap. 2, b. 9, l. 1-7. Partijos Alytaus aps. komiteto pranešimų ir pažymų knyga.
81 Ibid., f. 1771, ap. 10, b. 242,l. 5. LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK apie pogrindžio veiklą.

atsižvelgiant į darbo žmonių prašymus apsaugoti juos nuo buržuazinių nacionalistinių gaujų keršto, būtina artimiausiu metu už respublikos ribų ištremti: šeimas, kurių nariai yra veikiančiose gaujose; šeimas, kurių nariai nuteisti už dalyvavimą nacionalistiniame pogrindyje ir jo ginkluotose gaujose arba žuvę ginkluotų susidūrimų metu, taip pat buožių šeimas, padedančias gaujoms“[82]. Tokią „nusikaltimų“ skalę buvo galima pritaikyti daugumai Lietuvos gyventojų. Todėl, prasidėjus trėmimams, baimė apimdavo šimtus tūkstančių žmonių. Masiškai būdavo džiovinama duona, kaupiami kiti maisto produktai. Grėsmė kabojo beveik virš visos Lietuvos.

Kintant padėčiai, LKP(b) CK partiečiams rengdavo naujus dokumentus su nurodymais, kaip jie ir čekistai turi elgtis. 1949 m. pradėjus valstiečius masiškai suvarinėti į kolūkius ir jų, tiksliau - pirmininkų ir valdybų - apsaugai į kaimus nukreipus stribus ir kariuomenę, kurių partizanai iš ten jau nepajėgė išstumti, LKP(b) CK biuras 1949 m. birželio 6 d. priėmė dar vieną svarbų dokumentą, pavadintą „Dėl kovos su banditizmu ir buržuazinio nacionalistinio pogrindžio liekanomis sustiprinimo ryšium su kolūkių kūrimu respublikoje“. Šiame dokumente konstatuota, jog „ryšium su kolūkių kūrimo augimu respublikoje, buožių ištrėmimu ir kai kurių nacionalistinių centrų sutriuškinimu, iš esmės sunaikinta buržuazinės nacionalistinės priešiškos veiklos bazė“. Nutarta, kad „remdamiesi išaugusiu darbo masių aktyvumu“, partiniai organai, MGB ir MVD artimiausiu metu turi sutriuškinti pogrindį. MGB nurodyta daugiausia dėmesio atkreipti į tas apskritis, kuriose padažnėjo „banditų“ puolimų. Nurodyta visuose kolūkiuose, tarybiniuose ūkiuose, MTS ir apylinkėse sudaryti ginkluotas grupes, joms paskirti vadovus, tų grupių sąrašus tvirtinti partijos komitetuose. „Liaudies gynėjai“ turi kovoti ir saugoti kolūkius, jais reikia sustiprinti ginkluotas grupes. Taip pat nurodyta į kolūkius neįsileisti buožių ir kitų „klasinių priešų“, o tuos asmenis, kurie agituos prieš kolūkius, traukti baudžiamojon atsakomybėn[83].

Kaip buvo nualinami mėginę okupantams priešintis žmonės ir jų ūkiai, galima suprasti kad ir iš partijos Kėdainių aps. komiteto pirmojo sekretoriaus J. Piligrimo rašto, kurį jis 1947 m. pradžioje nusiuntė vienam iš karinių dalinių vadų. Matyt, sovietinėje armijoje tarnavęs karys Šimkus (kitur — Šatkus) pasiskundė, kad iš jo tėvų buvo atimtas visas turtas, net namų apyvokos daiktai. Sekretorius rašė, jog Šimkaus tėvai turėjo 32 ha žemės, ūkis kaip buožinis buvo apkarpytas iki 12 ha. Tačiau vėliau MGB žinybos nustatė, kad Šimkaus brolis, buvęs buržuazinės Lietuvos karininkas, 1945 m. už antisovietinę veiklą ir ryšį su nacionalistiniu pogrindžiu buvo ištremtas. Visa šeima palaikė ryšį su „banditais", o jo sesuo, kaip „banditų" ryšininkė, suimta. Todėl, norint likviduoti banditų rėmimo židinį, jo ūkiui buvo palikta 5 ha žemės, jis perkeltas gyventi iš Josvainių į Grinkiškio vlsč. „Likviduojant ūkį, namų reikmenis paėmė vietos valdžia, neteisėto veiksmo kaltininkai traukiami baudžiamojon atsakomybėn"[84]. Taigi įsikišus kario dalinio vadui, žmonėms gal ir buvo grąžinti namų apyvokos daiktai, tačiau visas kitas kelių kartų kauptas turtas buvo kolaborantų išdraskytas.

Pamažu partijos komitetai su čekistų pagalba surinko duomenis apie visus apskrities gyventojus, sudarė atskirų kaimų gyventojų sąrašus, kuriuose pateikė trumpas jų turtines ir politinių pažiūrų charakteristikas. Jas turint, nesunku būdavo atrinkti kandidatus naujoms represijoms. Štai kokias Sviliukų kaimo gyventojų charakteristikas parengė partijos Kėdainių aps. komitetas: „13. Kaltenis - naujakurys, 11 ha žemės, pastatų nėra, gyvena pas uošvį, 1 arklys, 2 karvės. Du broliai buvo gaujoje, dabar legalizavosi, gyvena Pernaravos valsčiuje, pats dirba eigu-

82 Ibid., ap. 190, b. 6,l. 36. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.
83 Ibid., l. 22-28.
84 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 164,l. 1. Partijos Kėdainių aps. komiteto susirašinėjimo byla.

liu, jo ryšiai su jais nenustatyti. [...] 15. Rimkus — naujakurys, 11 ha žemės, pastatų nėra, gyvena pramoninio kombinato malūne, turi 1 arklį, 2 karves, sūnus buvo liaudies gynėju, pavasarį pasodintas už ryšį su gauja. [...] 30. Kazys Grigaitis - savos žemės 17 ha, 2 arkliai, 2 karvės, pastatai blogi, į visas Tarybų valdžios priemones žiūri nesąžiningai. [...] 35. Ambrazevičius - naujakurys, 7,5 ha žemės, pastatai geri, 1 arklys, 1 karvė, buvo eiguliu, buvo persekiojamas banditų“[85].

Partijos Kupiškio aps. komiteto pirmasis sekretorius P. Grigėnas 1948 m. vasarą parašė A. Sniečkui dvi pažymas apie Viešintų vlsč. Prančiškių kaimą ir Subačiaus vlsč. Geležių kaimą (ne visai aišku, dėl ko tais kaimais Vilniuje domėtasi; galima spėti, kad tai susiję su valstiečių suvarymu į kolūkius). Pažymose pateikiamos tų kaimų charakteristikos - kiek yra ūkių, kiek kas turi žemės ir t. t. Apie Prančiškių kaimą rašoma: „Reikia vieną Prano Bernatonio buožinį ūkį iš vienkiemio perkelti į kitą vietą, o jo ūkį ir pastatus bei [gyvenamąjį] namą paskirti kolūkio valdybai; kitą jo brolio Bernoto (?) buožinį ūkį sumažinti iki 5 ha kaip aktyviai banditus remiančios šeimos“ (tie du ūkiai jau buvo sumažinti iki 20 ha). Geležiuose buvo 8 žmonių savigynos grupė. Sekretorius rašė, jog buožę Stasevičių būtina ištremti į apylinkės pakraštį, o jo ūkį perduoti kolūkiui[86].

Partijos Kėdainių aps. komiteto biuras 1946 m. pabaigoje svarstė padėtį Pernaravos vlsč. ir konstatavo, kad padėtis ten „iki šiol yra įtempta“ (partizanai tame valsčiuje buvo įvykdę mirties nuosprendžius 6 žmonėms). Partorgas Strankauskas buvo įpareigotas „ištaisyti klaidas, padarytas įgyvendinant žemės įstatymą, ir per 10 dienų padėtį ištaisyti apkarpant buožių ir banditų rėmėjų ūkius iki 5 ha ir perkeliant juos į kitus valsčius“. Dar griežtesnis nutarimas priimtas po savaitės vykusiame biuro posėdyje. Mat gruodžio 5 d. 24 val. kelios dešimtys partizanų puolė Grinkiškio vlsč. Meiliškių mokyklą, kurioje naktį rinkdavosi nakvoti ginkluoti apylinkės aktyvistai su šeimomis. Puoli-

mo metu mokyklą gynė 6 kariai ir 5 aktyvistai, mokykla buvo padegta padegamosiomis kulkomis ir visi joje buvę aktyvistai žuvo. Biuro nutarime pateikta daugybė nurodymų MVD valsčiaus poskyrio viršininkui ir partorgui, tarp jų ir šie: ,,a) pradėti ryžtingą puolimą prieš buožes, sumažinti buožių - banditų rėmėjų ūkius iki 5 ha, atitinkamai paimant gyvulius, inventorių ir pastatus, būtinai perkeliant į kitus valsčius. [...] c) apginkluoti patikimus kaimų aktyvistus, sudaryti savigynos grupes ir jas aktyviai panaudoti kovoje su banditais. Visur gyvenvietėse įvesti naktinę apsaugą ir patruliavimą“ [87].

Ypač buvo pabrėžiamas „atpildas“ po partizanų išpuolių. Partijos Telšių aps. komiteto biuro 1947 m. birželio 11d. nutarime nurodoma, kad po kiekvieno išpuolio turi būti ieškoma partizanų, kol jie bus visiškai sunaikinti. „Po teroro akto būtinais atvejais ryžtingai suimti banditų šeimas ir banditų rėmėjus buožes“. Nurodoma jiems pritaikyti žemės įstatymą - sumažinti jų ūkius iki 5 ha ir konfiskuoti bent dalį turto. Nutarime pabrėžiama, kad vykdant karines operacijas prie kariuomenės operatyvinių grupių būtina priskirti partinius darbuotojus. Rugpjūčio 9 d. biuro posėdžio, kuriame buvo svarstoma padėtis Plungės ir Varnių vlsč., nutarime nurodoma visur, kur tik bus partizanų išpuolių, pritaikyti žemės įstatymą — ūkius apkarpyti iki 5 ha ir paimti dalį turto. Spalio 1 d. vėl svarstyti reikalai Varnių vlsč., mat partizanai rugsėjo 26 d. buvo surengę pasalą Žarėnų mišką kertančiame kelyje, juo keliavusius 3 aktyvistus, tarp jų vieną iš Vilniaus, nušovė, kitus primušė. Po to valsčiaus partorgas buvo atleistas iš pareigų, daugeliui pareikšti papeikimai. Spalio 24 d.

85 Ibid., b. 58,l. 17-20.

86 Ibid., f. 1495, ap. 1495, b. 38, 1. 39-40. Partijos Kupiškio aps. komiteto gaunamųjų ir siunčiamųjų raštų byla.

87 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1,l. 30, 32-33. Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

biuro posėdyje dalyvavo LSSR MGB atstovas iš Vilniaus ir kariuomenės vadai. Mat spalio 21 d. apskrityje partizanai įvykdė 30 mirties nuosprendžių. Kariuomenė jų nerado. Nutarta: „b) įvykdytų išpuolių vietose smogti lemiamą smūgį kontrrevoliucijai (banditų šeimoms, aktyviems banditų rėmėjams, buožėms). [...] 5. Įpareigoti valsčių komitetų partorgus, sekretorius, valstybinių, kooperatinių, paruošų ir kitų organizacijų vadovus imtis skubių ir ryžtingų priemonių išvalant aparatus nuo ten įsibrovusių priešiškų elementų, sukčių, įtartinų asmenų, nekeliančių politinio pasitikėjimo, ir pakeisti juos patikimais, Tarybų valdžiai ištikimais žmonėmis“[88].

Kai kuriose vietovėse teroras prieš niekuo dėtus žmones įgaudavo rafinuotas formas, kurios, matyt, priklausė nuo valdžios pareigūnų fantazijos. Kai partizanai sušaudė Molėtų apylinkės deputatą, apylinkės buožėms buvo skirta papildoma prievolė išvežti iš miško 2,5 tūkst. kubų medienos. Patikrinus nustatyta, jog trys buožių ūkiai valstybei buvo neatidavę duoklės už mėsos produktus, ir jie buvo perduoti teismui[89].

Iš žmonių atimtas turtas labai dažnai būdavo sunaikinamas. Tūkstančiai ištremtų ar išbuožintų ūkių gyvulių buvo išvogta („pasidalyta“ - sakydavo komunistai). Gyvuliai buvo dalijami asmenims, kurių pažiūros buvo artimos okupantams, dažniausiai atsilyginant už įskundimą. Tad ir siuntinėdavo partijos komitetai (dar dažniau nurodydavo žodžiu) tokius raštus, kaip kad žemiau cituojamas raštas, kurį 1945 m. vasarą partijos Raseinių aps. komitetas nusiuntė Betygalos vlsč. vykdomojo komiteto pirmininkui: ,,LKP(b) Raseinių aps. komitetas mano, jog reikia pil. Stasį Urniežių, gyv. Meškapiaunio kaime, artimiausiu metu aprūpinti karve, suradus iš konfiskuoto ūkio ar kitų fondų“[90].

Iki masinių trėmimų pradžios partijos komitetai priimdavo gana grėsmingus nutarimus (vėliau tremiamiems žmonėms buvo leidžiama pasiimti daugiau maisto ir daiktų; be to, ir Rusijoje padėtis šiek tiek pagerėjo, buvo apgydytos karo žaizdos; ilgai-

niui sumažėjo vietos gyventojų rusų neapykanta tremtiniams, kurie paprastai būdavo pristatomi kaip fašistai). Ypač drastiškus nutarimus 1945 m. vasarą priiminėjo partijos Rokiškio aps. komitetas, kai jo pirmuoju sekretoriumi buvo A. Paradauskas (beje, priimant nutarimus dalyvaudavo tik vienas ar du rusai, visi kiti buvo lietuviai; be A. Paradausko ir antrojo sekretoriaus ruso, dalyvaudavo kadrų sekretorius F. Tranas, komiteto organizacinio instruktorių skyriaus vedėja Nakaitė, sekretoriaus padėjėjas Fedaravičius ir Kairelis bei Pivoriūnas). Taigi 1945 m. birželio 10 d. uždarame posėdyje buvo priimtas nutarimas „Dėl banditų grupių ir banditinių formuočių dalyvių bei rėmėjų ištrėmimo". Nutarta ištremti 36 šeimas, nes kai kurių jų nariai 1941 m. buvo „baltieji partizanai", o dabar - „gaujoje". Formuluotė tokia: „Lietuvos KP(b) Rokiškio aps. komitetas nutaria ištrėmimą iš Lietuvos TSR Rokiškio aps. [pavardė, vardas] patvirtinti". Tokia pat procedūra tvirtinant dar 10 šeimų ištrėmimą atlikta po 17 dienų, o rugpjūčio 29 d. vėl patvirtintas 17 šeimų ištrėmimas. To neužteko, ir rugsėjo 10 d. posėdyje, apsvarsčius „aktyvių banditų pagalbininkų ūkių likvidavimą", nutarta „likviduoti 39 šeimų ūkius". Suformuluota taip: „Lietuvos KP(b) apskrities komiteto posėdis nutarė: ūkio likvidavimą tvirtinti". Iš numatytų „likviduoti" valstiečių du buvo bežemiai, 11 turėjo iki 10 ha žemės, 9 - 10-15 ha, 4 - 15-20 ha, 14 - per 20 ha, iš jų 6 - daugiau kaip 25 ha. Nurodyta, kas iš šeimos narių partizanauja, ir dar pridurta, kad „šeima aktyviai remia banditus" [91].

88 Ibid., f. 1203, ap. 1203/16, b. 3, l. 14-18, 28-29, 30-32, 36-39. Partijos Telšių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

89 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 234, l. 129. Partijos apskričių komitetų pažymos, pranešimai LKP(b) CK apie politinę padėtį.

90 Ibid., f. 979, ap. 979/1, b. 5,l.22. Partijos Raseinių aps. komiteto susirašinėjimas su teismu, NKGB ir NKVD skyriais įvairiais klausimais.

91 Ibid., f. 331, ap. 331, b. 1, l. 178-180, 183-184, 268-272. Partijos Rokiškio aps. komiteto posėdžių protokolai.

Panašius sprendimus priiminėjo ir kiti partijos komitetai. Partijos Ukmergės aps. komitetas 1945 m. pradžios ataskaitoje rašė, kad valstiečiai, kurie 1940—1941 m. buvo gavę žemės, vėl ją noriai ima (2252 ūkiai gavo 13 831 ha), o nauji 1531 ūkis gavo 11 963 ha. Visiškai konfiskuoti 47 „banditų ūkiai“, 311 ūkių palikta po 5 ha, 69 - po 20 ha žemės. Išdalytos 845 karvės ir 464 arkliai. Kitame pranešime raportuota, jog tų metų rugpjūčio 31 d. iš apskrities ištremta 17 „banditų šeimų“, iš viso 68 žmonės. Naujas partijos apskrities komiteto pirmasis sekretorius E. Matulionis papildė: „Dėl nepakankamo NKVD ir NKGB organų budrumo dvi banditų šeimos Šešuolių ir viena banditų šeima Gelvonų valsčiuose laiku dingo“. Partijos komitetas apskrityje tvarkėsi pagal visas čekistinės veiklos taisykles. Kai reikėjo „pataisyti padėtį Veprių valsčiuje“, ten buvo nusiųstas propagandos sekretorius Lietuvos rusas Korablikovas. Nuvykęs į valsčių jis atleido vykdomojo komiteto pirmininką, du apylinkių pirmininkus, konfiskavo tris partizanų ūkius, suėmė 22 „banditų“ rėmėjus[92].

LKP(b) CK atstovai nuolat važinėjo po apskritis ir iš ten visuomet parsiveždavo teroristinių pasiūlymų, kurių didesnę dalį gaudavo iš vietinių partinių funkcionierių. Tarp tų pasiūlymų beveik visuomet būdavo prašymas stiprinti represijas prieš okupacijai besipriešinančių žmonių šeimas. Antai LKP(b) CK sekretoriaus pavaduotojas E. Ozarskis, 1945 m. liepos mėn. lankęsis Ukmergės, Utenos, Zarasų ir Švenčionių aps., A. Sniečkui pateikė nemažai pasiūlymų, tarp kurių buvo ir šie: „1. Nesvyruojant įgyvendinti priemones, iš dalies represuoti aiškių banditų vadeivų ir jų rėmėjų šeimas. 2. Artimiausiu metu valsčių centruose įkurti nors nedideles įgulas“[93].

Kol buvo gautas leidimas iš Maskvos tremti centralizuotai į atokius Rusijos ir Kazachstano rajonus, vadovautasi LKP(b) CK ir LSSR MT 1945 m. kovo 16 d. nutarimu Nr. 139s. Pagal šį nutarimą iš komunistams neįtikusių šeimų, kurių dauguma

buvo įvardytos kaip „banditų šeimos“, buvo leidžiama atimti visą turtą (paprastai leisdavo pasiimti tik tai, ką žmonės sugebėdavo panešti), o šeimos perkeliamos gyventi į kitą Lietuvos vietovę, dažniausiai tos pačios apskrities kitą valsčių. Naujoje vietoje gyvenamųjų patalpų joms neduodavo, ir jos sunkiai vertėsi, ypač tos, kurios turėjo mažų vaikų. Centro įgaliotinis Alytaus aps. ataskaitoje rašė, jog priėmus tą nutarimą apskrityje buvo perkeltos 87 šeimos. Jis taip pat rašė, kad instrukcija dėl perkėlimo buvo gauta tik naktį, o nurodyta perkelti tą pačią naktį ir kitos dienos rytą, bet užduotis įvykdyta. Apskrities aktyvas buvo išvažiavęs kitais reikalais, tad viskam vadovavo vykdomųjų komitetų pirmininkai. Buvo paimta 106 arkliai, 129 karvės, 259 kiaulės ir kitokio turto[94]. Taigi net turint omenyje, kad dalis gyvulių buvo išvogta, partizanų šeimos ir jų rėmėjai buvo ne itin turtingi.

Turto netekęs valstietis ir toliau buvo persekiojamas. Štai kokį raštą 1945 m. vasarą partijos Raseinių aps. komiteto sekretorius Dašukevičius yra nusiuntęs Raseinių vlsč. vykdomojo komiteto pirmininkui (kalba netaisyta): „Įpareigoju Jus ištirti buožę Paulauską Jurgį, gyv. Raseinių v., Beržytės km. Naujakuriai Stoškus Antanas ir Visockienė yra gavę iš jo žemės. Dabar Paulauskas neduoda naujakuriams vandens ir šiaip antitarybiškai atsineša į naujakurius - trukdo jiems dirbti. Jei jis ir toliau taip atsineš į naujakurius, tai tuojaus pašalinti ji iš ūkio, kad panašūs reiškiniai daugiau nesikartotų“[95].

92 Ibid., f. 78, ap. 78, b. 8,l.1, 30, 32. Partijos Ukmergės aps. komiteto siunčiamųjų raštų byla.

93 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 177,l. 54-58. LKP(b) CK ir partijos apskričių komitetų informacijos apie kovas.

94 Ibid., b. 157,l. 64. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

95 Ibid., f. 979, ap. 979/1, b. 5, I. 25. Partijos Raseinių aps. komiteto susirašinėjimas su teismais, NKGB ir NKVD skyriais įvairiais klausimais.

Kartais ir sovietų valdžios įstaigos dėl paimto turto turėdavo problemų. Mat suimto žmogaus turtas dažniausiai būdavo konfiskuojamas, tačiau tūkstančiai suimtų žmonių, nors ir metus tardyti, čekistams nesugebėjus įrodyti jų kaltės, visgi būdavo paleidžiami. Kai kurie jų grįždavo į savo ūkius ir jų jau nerasdavo. 1945 m. pabaigoje Panevėžio aps. Pušaloto vlsč. vykdomojo komiteto pirmininkas kreipėsi į partijos komitetą ir prokurorą, norėdamas sužinoti, ką daryti su 3 ūkių konfiskuotais neiškultais javais. Ūkiai buvo konfiskuoti po to, kai spalio pradžioje partizanai sušaudė Dičiūnų apylinkės pirmininką. A. Nironis, K. Želvys ir J. Dūda netrukus buvo suimti, o jų ūkiai konfiskuoti. Neįrodžius jų kaltės, jie buvo paleisti. Ant rašto yra rezoliucija: „Kad jei nekulti, tai turėtų būti grąžinti tiems piliečiams“[96]. Taigi nekulti javai gal ir buvo grąžinti, o visa kita - neaišku, nes konfiskuotas ūkis, be abejo, buvo išplėštas. Ne kiekvienas, nors ir turintis teisę susigrąžinti konfiskuotą turtą, ryždavosi tą daryti, nes žinojo, kad vėliau jam gali būti pritaikytos kitos represijos formos.

Okupantų ir kolaborantų vykdytų pertvarkymų mastą atskleidžia partijos komitetų ataskaitos. Partijos Kupiškio aps. komiteto 1947 m. ataskaitoje rašoma, jog „žemės reformos“ metu apskrityje paimta 20 279 ha žemės. Sumažinant iki 30 ha 695 ūkius, iš jų paimta 10 945 ha, iki 5 ha buvo sumažinti 48 ūkiai, iš jų paimta 1353 ha. Konfiskuoti „banditų“ rėmėjų 142 ūkiai, iš jų paimta 4553 ha. Iš tų ūkių paimti 365 arkliai, 912 galvijų, 988 ūkiniai pastatai. 1260 samdinių buvo išdalyta apie 10 tūkst. ha žemės, kita atiduota MTS, MANP, žemės ūkio kooperatyvams ir kt. Naujakuriams ir varguoliams buvo perduoti 202 arkliai, 372 raguočiai ir t.t. Tai, anot ataskaitos, „[...] suaktyvino varguomenę kovoje su buožėmis“. Toliau ataskaitoje rašoma: „Partinė organizacija, MGB ir MVD organai, dalyvaujant vargingiesiems valstiečiams, smogė stiprų smūgį buržuaziniam nacionalistiniam pogrindžiui ir jo ginkluotoms gaujoms“. Per me-

tus nukauta 50 „banditų“, 10 paimta gyvų. Buožės puolami didinant žemės ūkio produktų prievoles, mokesčius ir kt. Už produktų prievolių ir kitokį sabotažą baudžiamojon atsakomybėn patraukti 143 buožių ūkiai. 1947 m. gruodžio pabaigoje ištremtos 54 buožių šeimos (22 puslapių ataskaitoje dar rašoma apie ginkluotas grupes, stribus, įvairių valdžios grandžių darbą, rinkimus, propagandą, kadrus ir t. t.)[97]. Be abejo, dalydami prisiplėštą turtą, komunistai sugebėjo dalį suvargusių žmonių patraukti į savo pusę, tačiau 1947 m. jų buvo dar labai mažai.

1946 m. pabaigoje A. Sniečkui Maskvos nurodymu paskelbus, jog kovą su partizanais reikia derinti su kova prieš buožes, nes taip bus sutriuškintas pasipriešinimo ekonominis pagrindas, partijos komitetai tą ir darė (bent taip rašė ataskaitose). Partijos Kupiškio aps. komiteto antrasis sekretorius Nazarovas 1947 m. pabaigoje rašydamas A. Sniečkui apie politinę padėtį Kupiškio aps., pranešė, jog birželio mėn. apskrityje buvo 85 partizanai, o spalio pradžioje liko 56. Per 4 mėnesius 14 buvo nukauta, 7 suimti, 4 legalizavosi. Per tą laiką suimta 70 „valstybinių nusikaltėlių“. Tam naudotos įvairios kovos priemonės, tarp jų ir ekonominis buožių spaudimas bei administracinės priemonės prieš jų vykdomą prievolių sabotažą. Bausta 172 buožių ūkiai, 113 buožių ūkių likviduota. Beveik po metų to paties partijos komiteto rašytoje ataskaitoje pranešama, kad per 4 mėnesius nukauta 16 partizanų, ištremta 350 šeimų - 1196 žmonės, kurie įvardyti kaip „banditų rėmėjai ir ryšininkai“. Viename paragrafe rašoma, jog reikia „visą operatyvinį čekistinį darbą vykdyti derinant su buožių, kaip pagrindinio banditizmo ramsčio, spaudimu“[98].

96 Ibid., f. 801, ap. 1, b. 64,l. 128. NKVD Panevėžio AS pranešimai partijos komitetui.

97 Ibid., f. 1495, ap. 1495, b. 12, 1. 1-22. Partijos Kupiškio aps. komiteto 1947 m. darbo ataskaita.

98 Ibid., ap. 1495/5, b. 1,l. 20-24, 37-39. Partijos Kupiškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

1948 m. sausio 3 d. ryte buvo vykdomi mažesnio masto trėmimai, gal kaip didžiųjų gegužės mėn. trėmimų repeticija. Iš Kretingos aps. buvo ištremtos 98 šeimos. LSSR MT pirmininko padėjėjas J. Girdvainis ataskaitoje pateikė duomenis apie jų turtą (kitose ataskaitose rašyta, kad buožės sudarė apie 70 proc. tremiamųjų, bet nebuvo pateikta jokių tai patvirtinančių duomenų). Taigi, pasak J. Girdvainio, tuo metu 5 tremiamos šeimos neturėjo jokio turto, 11 - tik kilnojamąjį turtą, 13 - nuo 0,4 iki 5 ha žemės, 25 - 5-10 ha, 13 - 10-15 ha, tiek pat - 15-20 ha, 18 - 20-30 ha[99]. Metų pradžioje tremta remiantis LSSR MT ir LKP(b) CK 1947 m. lapkričio 21d. nutarimu Nr. 155ss. Beje, partijos Panevėžio aps. komiteto pirmojo sekretoriaus V. Vildžiūno ir vykdomojo komiteto pirmininko Petro Pranevičiaus ataskaitoje (iš apskrities ištremtos 69 šeimos — 262 žmonės) parašyta, jog vežant per valsčių centrus „liaudis šaukė: prisigėrėt mūsų kraujo, seniai reikėjo plėšikus pasodinti į savo vietą“[100]. Funkcionieriai gal šiek tiek perdėjo. Iš tiesų kai kuriuose miesteliuose tremiamieji galėjo būti palydimi tokiais žodžiais. Valsčių centrai, kuriuose paprastai stovėjo sovietinės kariuomenės įgulos, pamažu pildėsi iš kaimų pabėgusiomis stribų šeimomis, okupantų šalininkais ir šnipais, kurie bijodami partizanų traukėsi rusų karių pašonėn. Taigi šie žmonės galėjo džiaugtis dėl „klasinių priešų“ trėmimo.

Po 1948 m. pradžios trėmimų, vykdytų tik kai kuriose apskrityse, kitų apskričių partijos komitetai ėmė prašyti, kad būtų tremiama ir iš jų apskričių. Tų metų vasario 17 d. partijos Utenos aps. komiteto ataskaita LKP(b) CK apie kovos sustiprinimą baigiama tokiais teiginiais: „Siekiant greičiau likviduoti nacionalistinį pogrindį ir jo ginkluotas grupes, būtina išspręsti klausimą dėl banditų ir jų rėmėjų buožių šeimų iškėlimo už Lietuvos ribų, kaip buvo padaryta kai kuriose kitose Respublikos apskrityse. Ištrėmimo duomenys yra Lietuvos TSR valstybės saugumo ministerijoje“[101].

Prasidėjus didiesiems 1948—1951 m. trėmimams, LKP(b) CK ir LSSR MT į apskritis pradėjo siųsti atsakingus įgaliotinius; jų ataskaitos suteikia galimybę į tuos trėmimus žvilgtelėti gerai informuoto komunisto akimis (beje, pirmieji didieji 1948 m. trėmimai buvo vykdyti remiantis LSSR MT ir LKP(b) CK tų metų gegužės 18 d. nutarimu „Dėl priemonių ryšium su banditų šeimų ir banditų rėmėjų buožių ištrėmimu"). K. Didžiulis-Grosmanas, buvęs įgaliotiniu Biržų aps., gegužės 21 d. instruktavo apskrities įgaliotinius valsčiuose. Tos pat dienos 6 val. vakaro neva aptarti sėjos reikalų buvo sušaukti valsčių aktyvistai, kuriems kalbėta apie daug ką, akivaizdžiai siekiant užvilkinti laiką. Niekas iš aktyvistų pirma laiko nieko nesužinojo, niekas iš uždarų susirinkimų dalyvių neatsisakė dalyvauti trėmimuose. Tremiant nerasta 64 šeimų, panaudojus ir rezervinį sąrašą, ištremta 33 šeimomis mažiau negu planuota. Apie trėmimą buvo pasklidę gandai, išsidavė MGB skyrių darbuotojai, kurie, tikrindami dokumentus, jų reikalavo iš visų šeimos narių (neva tikrinta, kaip vykdomos pieno prievolės). Įgaliotinis rašė, kad, jo manymu, „vietiniai MGB organai neturi sistemos, kaip rinkti ir grupuoti kompromituojančius duomenis apie antitarybinį darbą dirbančius asmenis". Po trėmimo dirbę agitatoriai iš MGB negalėjo gauti duomenų apie konkrečius ištremtų žmonių nusikaltimus, bet „apskritai trėmimai vyko gerai", tik Nemunėlio Radviliškyje kunigas palaimino tremiamuosius, o Papilės vlsč. karininkas nušovė pabėgti ketinusį dvylikametį vaikinuką. Ataskaitą K. Didžiulis-Grosmanas baigė taip: „Būdinga tai, jog valstiečiai var-

99 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 257,l. 15. Įvairios pažymos LKP(b) CK apie trėmimus.

100 Ibid., b. 234,l. 11-16. Partijos apskričių komitetų pranešimai, pažymos LKP(b) CK apie politinę padėtį.

101 Ibid., f. 341, ap. 341/8, b. 15,l.10. Partijos Utenos aps. komiteto ypatingasis aplankas.

guoliai aktyviai atakavo vykdomuosius komitetus, kad [šie] duotų arklių, karvių ir kito žemės ūkio turto“.

LKP(b) CK atsakingasis organizatorius Priluckis pateikė ataskaitą apie 1948 m. gegužės 22 d. (iš dalies ir 23 d.) vykusį trėmimą Kauno aps. Iš šios apskrities reikėjo ištremti 600 šeimų, ištremta 517, 70 šeimų pasislėpė. „MGB padarė didelių klaidų - į apskritį viešai atvyko daug kariuomenės. Dieną prieš trėmimą buvo sulaikomi visi sunkvežimiai ir laikomi Žaliakalnyje kolonomis“. Jo nuomone, viskas vyko ramiai, tik Aukštosios Panemunės vlsč. jaunuolis mėgino pabėgti ir buvo nušautas. Aktyvistai, tarp jų ir partijos apskrities komiteto sekretorius Šimonis, vogė tremiamųjų daiktus, nepasidalydami net susimušė.

Ataskaitoje iš Kretingos aps. rašyta, kad per dvi trėmimų dienas iš apskrities ištremtos 477 šeimos — 1930 žmonių, tarp jų 595 vaikai. Trūko trėmimą vykdžiusių žmonių, nes viena 6—7 žmonių operatyvinė grupė turėjo ištremti nuo 3 iki 7 ūkių. Paimta 661 arklys, iš jų 20 duota varguoliams, iš 773 galvijų - 101 taip pat duota jiems, o kiti atiduoti kooperatyvams, tarybiniams ūkiams, skerdyklai ir t. t.[102] Taigi viskas vyko tvarkingai, o į tai, kad buvo nušauti žmonės, partiniai funkcionieriai dėmesio nekreipė.

Panašūs duomenys ir išvedžiojimai pateikti ir kitų iš Vilniaus į apskritis atsiųstų įgaliotinių ataskaitose. Apie tai, kad „varguoliai“, norėdami gauti ištremtųjų turto, atakavo vykdomuosius komitetus, savo ataskaitoje rašė ir partijos Panevėžio aps. komiteto pirmasis sekretorius V. Vildžiūnas. Beje, tų „varguolių“ įkarštį pasipelnyti iš kitų nelaimės sutramdė patys komunistai, tas aistras ir sukėlę. Reikia manyti, taip elgtasi todėl, kad jau buvo subrandintas planas valstiečius suvaryti į kolūkius ir nereikėjo vaidinti „varguolių“ globėjų, nes buvo numatyta visus paversti „varguoliais“, atimant išdalytą žemę, dovanotus arklius, paliekant nebent karvę. 1948 m. sausio 12 d. M. Gedvilas papil-

domai nurodė, kokia tvarka turi būti skirstomas ištremtųjų turtas. Darbiniai gyvuliai, inventorius, mašinos pirmiausia turi būti skiriamos kolūkiams, kooperatyvams, MANP, ir tik kas liko nepaskirsčius - tarybiniams ūkiams. „Tam tikrais atvejais leidžiama darbinius arklius, kurie liko patenkinus kolūkių, kooperatyvų, MANP ir tarybinių ūkių poreikius, perduoti valstiečiams varguoliams naujakuriams“[103].

Partijos Kupiškio aps. komiteto pirmasis sekretorius P. Grigėnas ir LSSR MT įgaliotinis P. Murauskas pateiktoje informacijoje „Apie įvykdymą priemonės išvežant šeimas, kurias reikėjo ištremti už LTSR ribų“ aprašė visą 1948 m. didžiojo trėmimo eigą apskrityje. Gegužės 21d. įvyko partijos apskrities komiteto uždaras pasitarimas dalyvaujant MGB ir MVD skyrių vadovams su partijos komiteto įgaliotiniais, kurie tą pačią dieną buvo pasiųsti į valsčius. Mobilizuotas visas valsčių aktyvas - 320 žmonių. Partijos komiteto įgaliotinis ir MGB skyrių darbuotojai valsčiuose surengė pasitarimus prieš pat operacijas. Pradėta tremti gegužės 22 d. 4 val. ryto, baigta 23 d. Reikėjo ištremti 350 šeimų, ištremta 350 - 1195 žmonės. Iš tų 350 šeimų - 278 buožių, 54 - vidutiniųjų valstiečių, 10 - vargingųjų ir 8 - „kitos“ šeimos. Vyrų - 371, moterų - 521, vaikų iki 15 metų amžiaus - 304. Ištremtųjų turtas, kitaip negu per 1947 m. gruodžio 29 d. trėmimą, neišvogtas. Daug kas žinojo apie trėmimą, 48 šeimos pasislėpė[104].

Bene detaliausiai 1948 m. gegužės 22-23 d. trėmimus savo ataskaitoje yra aprašę partijos Kretingos aps. komiteto pirmasis sekretorius V. Maksimavičius, vykdomojo komiteto pirminin-

102 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 236, 1. 14-16, 56-66, 94. Įvairios pažymos, pranešimai LKP(b) CK apie trėmimą, tremtinių turtą ir kt.

103 Ibid., f. 494, ap. 494, b. 55,l. 1-2. Partijos Kretingos aps. komiteto gaunamųjų raštų byla.

104 Ibid., f. 1495, ap. 1495, b. 38, 1. 25-29. Partijos Kupiškio aps. komiteto gaunamųjų ir siunčiamųjų raštų byla.

kas Dudėnas ir LKP(b) CK bei LSSR MT įgaliotinis tai apskričiai Vaclovas Mickevičius. Į Kretingos aps. iš Vilniaus buvo komandiruoti 42 aktyvistai, o iš Klaipėdos — 61, vietoje surinkta 435 aktyvistai. Gegužės 21 d. instruktažas valsčiuose užtruko iki 2 val. nakties ir iš karto po instruktažo aktyvistai kartu su MGB skyrių darbuotojais bei kariuomenės priedanga nukreipti į „operatyvinį darbą ištremiant banditų ir jų rėmėjų buožių šeimas"; nurodyta operaciją pradėti švintant. Tremti pradėta 4 val. ryto ir baigta 24 val. Tremiamieji buvo vežami į persiuntimo punktus, o iš ten — į komendantūras prie geležinkelio (Kretinga, Kartena, Skuodas), kur buvo sodinami į vagonus. Didžiausias įvykis — nušautas vienas Mažeikių aktyvistas. Mat tas pats ūkis buvo įrašytas į dviejų apskričių sąrašus. Kai atvyko Kretingos operatyvinė grupė, ten jau buvo grupė iš Mažeikių. Pamatę ateinančius ginkluotus vyrus, mažeikiškiai puolė bėgti. 7 šeimos neištremtos - viena dėl to, kad jos nariai yra tarnavę RA, kita todėl, kad joje buvo tik seneliai ir maži vaikai, o jų tėvai pabėgę, ir pan. Į vagonus susodinta 430 šeimų. Gegužės 23 d. „buvo pasiūlyta operaciją pratęsti", ieškant pabėgusių ir naudojant rezervinius sąrašus. Mat iš Kretingos aps. buvo numatyta ištremti 500 šeimų. Gegužės 23-iąją tremti pradėjo 15-16 val., tą „darbą" tęsė iki 20 val. „Šios operacijos buvo vykdomos paskubomis, kartais be tarybinio partinio aktyvo žinios ir jam nedalyvaujant, neaprašant turto". Per tas dvi dienas į vagonus susodintos 477 šeimos ir 10 pavienių žmonių. Ištremta 1930 žmonių, tarp jų 595 vaikai iki 15 metų amžiaus. Ataskaitoje rašoma, kad vienai 6—7 žmonių operatyvinei grupei buvo sunku ištremti 3—7 viena nuo kitos tolokai gyvenančias šeimas. Trūko operatyvininkų ir mašinų. Iš viso buvo konfiskuota 661 arklys, 773 karvės, 624 kiaulės ir t.t. Dauguma galvijų perduota įvairioms organizacijoms, daiktai ir žemės ūkio inventorius suvežti į valsčių centrus ir perduoti realizuoti vartotojų kooperacijai. Pastatai mieste ir miesteliuose perduoti saugoti deputatų taryboms, kaimuose - kaimynams. Nustatyti 7 vagysčių

atvejai[105]. Vagysčių, galima drąsiai teigti, buvo šimtai. Beveik 500 šeimų vien kiaulių tikriausiai turėjo ne mažiau kaip tūkstantį. Bet ir darant prielaidas, kad dalį gyvulių išvogė aktyvistai, visų ištremtųjų anaiptol negalima priskirti prie turtingųjų.

Iš kitų apskričių atsiųstose išsamiose ataskaitose apie trėmimus galima išskirti dar tokius faktus. 1949 m. kovo 25—28 d. trėmimuose iš Kupiškio aps. aktyvistai taip pat buvo surinkti iš vakaro, bet trėmimas pradėtas 1 val. nakties (kad tremiamieji nespėtų pabėgti). Kadangi iš 140 buožių ir 32 „banditų" šeimų, kurias reikėjo ištremti, jau buvo pabėgusios 90 šeimų, dar ištremtos 36 šeimos iš rezervinio sąrašo. Be to, „operacijos metu partijos komitetas ir vykdomasis komitetas, suderinę su LTSR MT ir LKP(b) CK įgaliotiniu, nustatė dar 41 ištremtiną buožių šeimą", iš kurių 26 ir buvo ištremtos[106]. Taigi rezerviniai sąrašai ir papildomi „nustatymai" jau trėmimo metu rodo, kad stengtasi ne tik nubausti kuo nors komunistams nusikaltusias šeimas, bet ir iš Lietuvos išvežti tam tikrą skaičių žmonių darbams Sibire, kartu dėl nevisiškai aiškių trėmimo motyvų įbauginti Lietuvos gyventojus. Pačių komunistų teigimu, po kiekvieno trėmimo atsirasdavo daugiau norinčiųjų stoti į kolūkius. Valstiečiai kolūkius laikė išsigelbėjimu nuo trėmimų, tačiau taip nebuvo - okupantai ir jų talkininkai trėmė ir įstojusius į kolūkius. Kai 1950 m. rugpjūčio mėn. partizanai Pandėlio r. įvykdė mirties nuosprendžius 8 žmonėms, „atsakant į banditų puolimus" ir „nusprendus Vyriausybei", iš šio rajono, Vabalninko ir Kupiškio r. rugsėjo 19 d. buvo ištremtos 88 šeimos — 306 žmonės. Iš jų 51 šeima buvo įstojusi į kolūkius[107].

105 Ibid., f. 494, ap. 494/7, b. 3, 1. 6-14. Partijos Kretingos aps. komiteto dokumentų byla.

106 Ibid., f. 1495, ap. 1495/5, b. 1, 1. 52-54. Partijos Kupiškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

107 L Y A, f. 1, ap. 16, b. 910,l. 19, 34, 41-45. MGB Šiaulių sr. valdybos susirašinėjimas su partiniais ir tarybiniais organais.

Vienoje iš ataskaitų Maskvai, konkrečiai VKP(b) CK sekretoriui G. Malenkovui, A. Sniečkus su didžiuliu pasitenkinimu išvardijo, kas nuveikta per 1949 m. gegužės 25-28 d. trėmimą. Buvo numatyta ištremti 6 tūkst. buožių šeimų ir 2500 „banditų“ bei nacionalistų šeimų. Trėmimui vykdyti sudarytos 2835 operatyvinės kariuomenės grupės. Ištremta 8817 šeimų — 29 180 žmonių. Vėliau buvo surastos nuo trėmimo pasislėpusios 686 šeimos ir 863 pavieniai žmonės — iš viso 3090 žmonių. Tad iš viso ištremta 9503 šeimos - 32 270 žmonių, iš jų 7763 šeimos buvo neva buožių, 1413 - vidutiniųjų valstiečių, 205 - varguolių, 122 - „kitų“. Vaikų iki 15 metų amžiaus ištremta 8854[108]. A. Sniečkus didžiavosi tuo, kad jo ir bendrininkų pastangomis buvo ištremta per 1 tūkst. šeimų daugiau, negu jie patys iš anksto buvo suplanavę.

Nors nemažai šeimų pasislėpė nuo trėmimų, daugelyje apskričių trėmimų planas, sudarius naujus papildomus sąrašus, buvo viršytas. Antai Mažeikių aps. nuo trėmimo pasislėpė 92 šeimos, tačiau vietoj planuotų 370 šeimų ištremta 381 šeima. Iš Vilniaus atvykę partiniai funkcionieriai taip pat ieškodavo įvairių tremiamųjų rezervų. Mažeikių aps. lankęsis LKP(b) CK kadrų sekretorius D. Šupikovas rašė, jog apskrities vykdomasis komitetas į buožių sąrašus yra įtraukęs tik tuos ūkius, kurie apdėti papildomais mokesčiais, bet juose nėra ūkių, kurie buvo sumažinti iki 5 ha. Mažeikių aps. tokių ūkių buvo 26, iš jų 11 savininkai jau buvo ištremti, 5 ūkiai apmokestinti kaip buožiniai, vienas likvidavosi, o 9 tebėra[109]. Stengtasi, kad niekas nepraslystų pro partinių funkcionierių ir čekistų akis, „kitokie“ žmonės būtinai turėjo būti sunaikinti ar kaip nors kitaip nubausti.

Kaip minėta, ataskaitos apie trėmimus dažniausiai baigdavosi žodžiais, kad po trėmimų pagausėjo norinčiųjų stoti į kolūkius ir kad „darbo liaudis“ tiems trėmimams pritarė. Operuojant skaičiais, trėmimai pateikiami kaip ekonominė priemonė, kuri žmonių likimų lyg ir nekeičia (apskritai komunistai tiek

sau, tiek kitiems mėgino įteigti, jog tie, kuriuos jie vadino klasiniais priešais, neverti žmogaus vardo, jų nereikia gailėtis). Tačiau kai kuriose ataskaitose vis dėlto prasimuša žmogiško tragizmo atšvaitai. Ataskaitoje iš Trakų aps. aprašyta, kiek ir kokių žmonių ištremta, kas ir kiek iš jų paimta, pabrėžiama, jog nuo trėmimų pabėgo 161 žmogus. Tremiamas Vaisiatas iš Kalesninkų vlsč. du kartus mėgino pabėgti, paskui benzinu apliejo tvartą, jį padegė ir mėgino įšokti į ugnį, bet buvo ištrauktas. Jo žmona norėjo pasiskandinti šulinyje. Trys mokytojų seminarijos dėstytojos dvi dienas buvo pasislėpusios, dvi dienas nedirbo kai kurie Onuškio, Valkininkų ir Aukštadvario gimnazijų bei progimnazijų mokytojai [110].

Kai kurie partijos komitetų sekretoriai asmeninio keršto ar idėjinių įsitikinimų vedami mėgino paveikti sugebėjusių nuo trėmimų pabėgti žmonių likimą. Partijos Prienų aps. komiteto sekretorius Vėgėlė 1949 m. vasarą pranešė partijos Alytaus aps. komiteto sekretoriui (nuorašą nusiuntė MGB Alytaus skyriui), kad jų miškų ūkyje dirba Bronius Skučas iš Pašlavančio apylinkės, kuris, tremiamas kaip buožė, pabėgo; jis „turi būti ištremtas“[111].

Kaip matyti iš trėmimų ataskaitų, jei nemaža dalis tremiamųjų pabėgdavo ar pasitraukdavo prieš trėmimus, LSSR MT ir LKP(b) CK leisdavo ištremti šeimas ar pavienius asmenis pagal trėmimo metu sudarytą dar vieną - papildomą sąrašą (prieš trėmimus būdavo sudaromi du sąrašai - pagrindinis ir rezervinis). Į trečią, paskubomis sudaromą sąrašą tiek partiniams funkcionieriams, tiek čekistams buvo labai patogu įrašyti jiems kuo

108 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 52, b. 47,l. 2-4. LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK apie MGB organų stiprinimą, partijos komitetų pranešimai ir kt.

109 Ibid., b. 80, l. 8, 22-23. Partijos komitetų informacijos apie politinę padėtį, MGB skyrių darbą ir kt.

110 Ibid., f. 164, ap. 164/14, b. 4, 1. 1-4. Partijos Trakų aps. komiteto ypatingasis aplankas,

111 Ibid., f. 739, ap. 6, b. 8,l. 17. Partijos Prienų aps. komiteto gaunamųjų ir siunčiamųjų raštų byla.

nors neįtikusius žmones arba tuos, į kurių turtą buvo gviešiamasi (neretai miestuose ir miesteliuose funkcionierius masindavo geri pastatai, dar dažniau - ištaigingi baldai). Iš Kauno aps. 1949 m. pradžioje buvo ištremti 177 ūkiai, juose — 638 žmonės. Nuo trėmimo atleista 49 šeimos, arba turėjusios vyriausybinių apdovanojimų, arba buvę vietinių tarybų deputatai, arba dalyvavę Antrajame pasauliniame kare, ar buvę raudonieji partizanai. Trėmimui vykdyti buvo suorganizuotas 431 sovietinis partinis aktyvistas. 3 aktyvistai - visi rusai - „dezertyravo iš darbo“, t. y. iš trėmimo operatyvinių grupių, o šios operatyvinės grupės, kurių viena „aptarnaudavo“ 2—3 ūkius, susidėjo iš MGB karininko, dviejų kareivių, 3 stribų ir 3-4 aktyvistų. „Vienas didžiausių trūkumų buvo neteisėtas Mauručių stoties ešelono komendanto veiksmas - dviejų senučių ir vieno sergančio reumatu grąžinimas, atitraukiant juos nuo šeimų. Kadangi buvo grąžinta prieš pat ešelono išvykimą, šio pažeidimo ištaisyti nebuvo galima“[112]. Taigi šiuo atveju rusas, ešelono komendantas, drįso parodyti savo nusistatymą, į traukinį nepriimdamas senų ir ligotų žmonių. Kita vertus, jis gerai žinojo, kad silpni paprastai pakeliui miršta.

Prieš didžiuosius 1951 m. spalio 2 d. trėmimus (tais metais buvo trys trėmimų bangos) sričių vykdomųjų komitetų pirmininkai siuntė M. Gedvilui tvirtinti kandidatų į tremtinius sąrašus, o po trėmimų ataskaitas A. Sniečkui siuntė partijos sričių komitetai. Šiaulių sr. vykdomojo komiteto pirmininkas A. Mickevičius tuos sąrašus 1951 m. rugsėjo 29 d. nusiuntė su grifu „Tik asmeniškai“, pridėjęs tokio turinio raštą: „Siunčiu Jums 1402 buožių šeimų, gyvenančių Lietuvos TSR Šiaulių srities teritorijoje, kurios turi būti ištremtos į tolimus TSRS rajonus, sąrašą tvirtinimui. Priedas: buožių šeimų sąrašas, 1402 lapai, ir jų paskirstymas pagal rajonus“. Pateikti skaičiai, kiek iš kurio rajono rengiamasi ištremti. Pagal planą numatyta ištremti 1108 šeimas, rezervas — 299 šeimos.

Partijos Vilniaus sr. komiteto pirmasis sekretorius D. Šupikovas tuo pat metu pranešė A. Sniečkui, kad partijos rajonų komitetai pristatė duomenis apie 2298 buožių šeimas, peržiūrėjus nutarta netremti 432 šeimų (vienų nariai tarnauja sovietinėje armijoje, kiti yra seni, neaiškūs įkalčiai dėl samdomosios jėgos naudojimo ir t. t.). Iš likusių 1866 šeimų 1602 gyvena kaime, iš jų 717 - kolūkiuose. „Ryšium su tuo LKP(b) Vilniaus srities komitetas prašo LKP(b) CK vietoj 1100 šeimų, numatytų Vilniaus sričiai, leisti ištremti 1600 buožių šeimų". Vis dėlto LKP(b) CK, matyt, nepatenkino D. Šupikovo pageidavimo, nes kitame rašte rašoma, jog Vilniaus sr. LSSR MT pristatė 1076 šeimų sąrašą; „gavę nurodymą iš LKP(b) CK, partijos srities, rajonų komitetai ir MGB padarė darbą". Partijos Klaipėdos sr. komiteto pirmasis sekretorius K. Liaudis pranešė, jog „partinio, tarybinio ir komjaunimo aktyvo jėgomis, dalyvaujant Valstybės saugumo organų atstovams", ištremta 800 buožių šeimų. Partijos Kauno sr. komiteto pirmasis sekretorius E. Ozarskis pranešė, kad ištremta 1 tūkst. šeimų* [1 113].

Per visus trėmimus komunistai iš Lietuvos ištrėmė apie 140 tūkst. žmonių (tikslus skaičius bus žinomas tada, kai bus sudaryti išsamūs tremtinių sąrašai), dar daugiau jų ketino ištremti. Trėmimų išvengusių žmonių likimas taip pat buvo labai skaudus; likę be turto, dažnai gyvendami pusiau legalų gyvenimą, tie žmonės sovietinėje sistemoje buvo visiškai bejėgiai ir beteisiai, jų vaikai negalėdavo įgyti jokio išsilavinimo.

Kaip jau minėta, beveik visi partijos komitetų pranešimai apie trėmimus baigiasi sakiniu, kad „dauguma darbo žmonių karštai palaikė vykdomą priemonę ir jai pritarė". Matyt, šitaip teig-

112 Ibid., f. 2785, ap. 2785/5, b. 8, l. 1-5. Partijos Kauno aps. komiteto gaunamos ir siunčiamos ataskaitos.

113 Ibid., f. 1771, ap. 108, b. 4, l. 22, 23-24, 72-77, 98-107, 117-118. Direktyviniai nurodymai partijos sričių ir rajonų komitetams įvairiais klausimais.

dami komunistai stengėsi nuraminti savo sąžinę, nes jie gerai žinojo, kad dauguma lietuvių trėmimams nepritarė. Įtikėję savo tikslų prasmingumu bei tuo, kad jų negalima pasiekti nenaudojant jėgos prieš „klasinius priešus“, komunistai nuolat palaikė tą saviapgaulę apie „darbo žmonių“ palaikymą. Dar po pirmųjų pokario metais trėmimų, kai 1945 m. liepos mėn. buvo ištremta apie 5 tūkst. žmonių, SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvoje I. Tkačenka perdavė A. Sniečkui palankiai apie trėmimus atsiliepiančių žmonių mintis. Savo raštą jis pradėjo taip: „Mūsų turimais duomenimis, dauguma kaimiečių, ir ypač neturtingieji, taip pat miestiečiai apie banditų šeimų trėmimą atsiliepia kaip apie teisingą ir savalaikę Lietuvos tarybinės vyriausybė priemonę“[114]. Vis dėlto kai kuriuose pranešimuose paminimas vienas kitas atvejis, kai kaimynai tremiamai šeimai aukodavo pinigų, o patys tremiamieji išdrįsdavo pasakyti, jog jie vežami ten, kur anksčiau buvo ištremti geriausi ir sąžiningiausi Lietuvos žmonės. Partijos Skaudvilės r. komitetas lakoniškai parašė, jog „kai kurie partinio ir tarybinio aktyvo darbuotojai atsisakė dalyvauti buožių ūkių trėmime“[115]. Po kiekvieno trėmimo Lietuvoje vyraudavo didžiulė įtampa; ją dar labiau didino nevisiškai aiškūs kriterijai, kuriais remiantis žmonės būdavo tremiami. Dauguma buvo įsitikinę, kad galėjo patekti į tremiamųjų sąrašus ir nebūdami buožėmis, nerėmę pogrindžio, o tik todėl, kad kuo nors valdžiai neįtiko ar kuriam nors valdžios atstovui patiko kas nors iš jo turimo turto. Beveik visuomet trėmimų metu pasklisdavo nuomonė, jog visus lietuvius išveš į Sibirą, jog taip rusai elgiasi rengdamiesi greitai kilsiančiam karui su Vakarais, todėl ir valomas pasienyje esantis kraštas. Žmonių baimę ir pasimetimą mėginta aiškinti politinio darbo trūkumais. Pavyzdžiui, MGB Varėnos AS 1948 m. pažymoje rašė: „Dėl silpno politinio darbo daugelis valstiečių iki šiol neteisingai vertina gegužės 22 d. įvykdytą banditų šeimų ir banditų rėmėjų ištrėmimą [...]“[116].

Įsigudrinta slėpti pasirengimą trėmimams. Po 1950 m. trėmimų iš Pandėlio, Kupiškio ir Vabalininko r. viename cenzūruotame laiške moteris rašė: „[...] buvo taip gudriai organizuota, kad kiekvienas žmogus buvo paimtas savo namuose“. MGB Šiaulių sr. valdybos surinktose žmonių nuomonėse apie trėmimus minimas tik vienas teigiamas atsiliepimas (paprastai būdavo stengiamasi pateikti po lygiai neigiamų ir teigiamų atsiliepimų). Kai kur praslysta mintis, kad gal ir geriau būsimą karą perkęsti Sibire [117].

Trėmimai buvo ta okupantų teroristinės veiklos sritis, kurioje partijos komitetai ir represiniai organai veikė lygiais pagrindais. Pirmiesiems 1945-1947 m. trėmimams vadovavo čekistai, tiek sudarydami sąrašus, tiek organizuodami trėmimus; vėliau iniciatyvą vis labiau perėmė partijos komitetai. Į trėmimų vykdymą buvo įtraukta apie 6-8 tūkst. partinių sovietinių aktyvistų, kurie tuo savo bendradarbiavimu visiems laikams buvo susieti su okupantais. Kur kas daugiau žmonių susiteršė grobdami tremiamųjų turtą. Aukščiausioji partinė vadovybė tuo metu neužmiršdavo padėkoti čekistams už „pagalbą“. Štai ką LKP(b) CK biuras rašė SSRS MGB ministro pavaduotojui Sergejui Ogolcovui po 1948 m. trėmimų: „Lietuvos KP(b) CK biuras pažymi, kad Valstybės saugumo ministerijos organai tinkamai atrinko išvežamą kontingentą ir organizuotai įvykdė ištrėmimo operaciją, tuo labai padėdami Lietuvos respublikai pagerinti politinę padėtį, ypač kaime“[118]. Vien trėmimų užtenka apkaltinti komunistų partiją nusikaltimu žmoniškumui, nes trėmimai beveik prilygo tautos genocidui.

114 L Y A, f. 1, ap. 10, b. 10,l. 230-239. LTSR NKVD vadovybės pranešimai,

115 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 195, b. 16,l. 125-127. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

116 Ibid., ap. 190, b. 6,l. 137. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

117 LYA, f. 1, ap. 16, b. 958,l. 11-15. MGB Šiaulių sr. valdybos 5-ojo skyriaus pranešimai partijos srities komitetui.

118 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 190, b. 6,l. 60. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

MOKESČIAI IR KOLŪKIEČIŲ ENGIMAS. Palyginti su trėmimais, visos kitos sovietų naudotos žmonių terorizavimo priemonės atrodo menkos, bet ir jos tūkstančiams Lietuvos gyventojų apkartino gyvenimą. Vienas iš būdų sužlugdyti valstiečius buvo specialūs mokesčiai buožėms. Tuos mokesčius ir pyliavas padidinus iki neįmanomo įvykdyti lygio, kai kurie valstiečiai metė savo ūkius ir išsikėlė gyventi kitur (tam labai parankus buvo Klaipėdos kraštas, kurį sovietiniai okupantai paliko beveik be gyventojų), bet dauguma, nenorėdami pajudėti iš gimtųjų vietų ar nesugebėdami to padaryti, liko vietoje ir ten laukė savo lemties. L. Truskos teigimu, iki 1953 m. į buožių sąrašus Lietuvoje buvo įrašyta apie 15 tūkst. ūkininkų, maždaug 4 proc. visų valstiečių (tikriausiai daugiau, nes vien ištremta buvo apie 100 tūkst. buožių; jei šeimą sudarė vidutiniškai 5 žmonės, tai ištremta buvo apie 20 tūkst. buožių šeimų; o juk ne visi buožės buvo ištremti, dalis jų sugebėjo trėmimų išvengti). Kaip minėta, buožėms buvo priskiriami vis mažiau žemės turintys valstiečiai. 1947 m. „buožė“ vidutiniškai turėjo 18,3 ha, 1948 m. - 17,6 ha, 1949 m. - 13,8 ha, 1950 m. - 5 ha, o 1951 m. - tik 2 ha dirbamos žemės ir pievų. Vis didinant žemės mokesčius ir pyliavas (mokesčiai 1947—1950 m. visų rūšių ūkiams vidutiniškai padidėjo 5,4 karto, o pyliavos buožėms - 5 kartus, bet kadangi pradinės grūdų, mėsos, pieno ir kiaušinių prievolės buožėms buvo daug didesnės, tai jiems už ha žemės reikėjo atiduoti gerokai daugiau, negu už tą patį ha mokėjo nebuožiniai ūkiai), jų neįstengė atiduoti ne tik buožės, bet ir paprasti valstiečiai. Tarkime, 1949 m. paprasti valstiečiai sumokėjo pusę, o buožės — tik 8 proc. jiems skirto žemės mokesčio. Įsiskolinę ūkiai buvo aprašomi, o skolininkai teisiami ir už nepriemokas buvo nusavinamas jų turtas. Vėlgi L. Truskos teigimu, neišsamiais duomenimis, 1948-1950 m. už piniginių mokesčių skolas buvo aprašyta 103 tūkst. ūkių, iš jų 45 tūkst. savininkų buvo perduoti teismui. Teismo sprendimu iš 9,3 tūkst. ūkininkų atimtas turtas, o 1,2 tūkst. ūkininkų nu-

teisti kalėti. Panašiai buvo ir su prievolėmis. 1949 m. vien už pieno prievolių neįvykdymą buvo įspėti arba aprašyti 45,7 tūkst. ūkių, o teismui perduota 3,5 tūkst. valstiečių (be pieno, buvo dar grūdų, bulvių, mėsos, kiaušinių ir kitokios prievolės, iš kurių bene labiausiai varginanti — miško išvežimo prievolė)[119]. Taip negailestingai su valstiečiais buvo elgiamasi nuo pat okupacijos pradžios. 1946 m. iki rugpjūčio mėn. pabaigos vien už pieno prievolės neįvykdymą Lietuvoje teismui buvo perduota 427 bylos, iš jų 297 bylas teismas peržiūrėjo ir 188 žmones nuteisė iki 2 metų kalėjimo, 59 žmones — iki 1 metų. Baisiausia buvo tai, kad iš 163 valstiečių buvo konfiskuotas turtas, t. y. žmonės paleisti ubagais[120].

Suskirsčius šalies apskritis į tris zonas, 1947 m. pirmai zonai priklausančių apskričių ūkiai, turintys 1-5 ha žemės, per metus už 1 ha turėjo pristatyti 20 kg pieno, turintys 5-10 ha - 30 kg, o per 20 ha — 50 kg. Antros ir trečios zonos ūkiai turėjo pristatyti po 5 kg pieno mažiau. Pirmai zonai priklausę 1-5 ha ūkiai per metus turėjo pristatyti po 7 vnt. kiaušinių už 1 ha, o jei turėjo per 20 ha - už 1 ha turėjo pristatyti 11 vnt. kiaušinių[121].

Partijos Širvintų aps. komitetas ir vykdomasis komitetas 1949 m. balandžio mėn. nutarimu visus valsčius suskirstė į kelias „turtingumo“ grupes ir pačiam „turtingiausiam“ Gelvonų vlsč. už 1 ha žemės nustatė tokias grūdų pyliavų normas: jei žmogus turėjo 1-10 ha - 50 kg, 10-15 ha - 67 kg, 15-20 ha - 89 kg, 20-25 ha - 117 kg, per 25 ha - 156 kg[122]. Taigi per 25 ha žemės turintis valstietis už 1 ha turėjo atiduoti tris kartus daugiau grūdų negu mažažemis.

119 L. Truska, *Lietuva 1938-1953 metais*, p. 161-163.
120 LYA LKP DS, f. K-8, ap. 3, s. v. 1 (iš Maskvos parvežti mikrofilmai).
121 Ibid.
122 Ibid., f. 3040, ap. 3040, b. 26,l. 2. Partijos Širvintų aps. komiteto ir vykdomojo komiteto posėdžių nutarimai.

Mokesčių nesumokėję ir prievolių neįvykdę ūkininkai būdavo baudžiami įvairiomis bausmėmis. 1947 m. buvo teisiami keli Vilkaviškio aps. ūkininkai. P. Matusevičius iš Keturvalakių vlsč., turėjęs 36 ha žemės, už neįvykdytas 1946-1947 m. prievoles nubaustas 2 metams kalėjimo, po to 3 metams turėjo būti ištremtas, o visas jo turtas konfiskuotas. Kitas valstietis, įvardytas kaip „vokiečių rėmėjas“, iš jų gavęs 18 ha žemės Bartninkų vlsč., už neįvykdytas 8379 kg grūdų pyliavas ir 94 vnt. kiaušinių neatidavimą nuteistas 1,5 metų kalėti, o turtas konfiskuotas. Bartninkų vlsč. valstietis M. Miliūnas, anksčiau turėjęs 24 ha žemės, o tuo metu — 13 ha, neatidavęs valstybei 2908 kg grūdų ir 38 vnt. kiaušinių, nubaustas 1 metams kalėjimo. M. Paulavičius iš Gražiškių vlsč., turėjęs 28 ha žemės ir neatidavęs 964 kg grūdų bei 52 vnt. kiaušinių ir nesumokėjęs 3335 rb baudos, dar turėjo būti teisiamas[123]. Kadangi tai buvo nemažai žemės turėję ūkininkai, reikia manyti, jie buvo neblogi šeimininkai ir į kalėjimą ėjo ne dėl savo aplaidumo, o todėl, kad nepajėgė pyliavų atiduoti. Toks ir buvo sovietinių mokesčių bei pyliavų tikslas - visiškai nuskurdinti valstiečius, padaryti juos priklausomus nuo valdžios malonės, sunaikinti jų savarankiškumą ir pasitikėjimą savo jėgomis bei savigarbą.

Partijos komitetai įdėmiai sekė (ne tik dėl idėjinių įsitikinimų, bet ir norėdami turėti naudos), kaip vykdomos prievolės ir mokami mokesčiai. Partijos Marijampolės aps. komiteto biuras 1948 m. pabaigoje konstatavo, kad iš Kalvarijos vlsč. esančių 90 buožių ūkių nė vienas nesumokėjo mokesčių ir nė vienas neįvykdė miško išvežimo prievolės. 20 buožių patraukti teisminėn atsakomybėn už sabotažą. Keliais mėnesiais anksčiau vykusiame tos apskrities biuro posėdyje buvo svarstomas kovos su socialistinio teisėtumo pažeidimais klausimas ir nutarta: „Perspėti liaudies teisėją drg. Labanauską, kad jei jis ir toliau priims lengvus ir lygtinius nuosprendžius neabejotiniems buožėms ir spekuliantams, kyšininkams ir socialistinės nuosavybės grobs-

tytojams, prieš jį bus imtasi poveikio priemonių. [...] Įpareigoti valsčių partines organizacijas tęsti darbą nustatant buožes, ryžtingai reikalauti, kad buožės besąlygiškai vykdytų visas valstybines prievoles, vengiančius traukti teisminėn atsakomybėn“ [124]. Panašius nutarimus ne po vieną kartą yra priėmę visų apskričių partijos biurai. Iškėlus neįvykdomus uždavinius, vėliau už jų nevykdymą bausti buvo įprasta komunistų taktika.

Prievartinis kolūkių sudarymas ir net buvimas juose Lietuvos valstiečiams atnešė naujų tragiškų išbandymų. Kolektyvizacijos vajus prasidėjo VKP(b) CK 1947 m. gegužės 21d. priėmus nutarimą „Dėl kolūkių kūrimo Lietuvos, Latvijos ir Estijos TSR“. 1948 m. kovo 20 d. LKP(b) CK ir LSSR MT taip pat priėmė nutarimą „Dėl kolūkių organizavimo Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje“. Pirmas kolūkis Lietuvoje buvo sudarytas 1947 m. vasario 26 d. Dotnuvos vlsč.

Valstiečius pradėjus masiškai suvarinėti į kolūkius, be gąsdinimo trėmimu tų, kurie nestos į kolūkius, buvo imtasi daug kitų prievartos priemonių - nustatyti papildomi mokesčiai ir pyliavos, žmonės uždaromi į daboklę ir laikomi be maisto keletą dienų, mušami, statomi prie sienos, šaudoma jiems virš galvų ir pan. Valstiečiai, įpratę patys atsakyti už savo darbą ir ūkį, matyti to darbo rezultatus bei jais laisvai disponuoti, kiek galėdami priešinosi kolektyvizacijai, visa tai panaikinančiai. Po Lietuvą pasklidę maišelninkai iš Rusijos ir Gudijos pasakojo apie varganą gyvenimą kolūkiuose ir net badą juose; tie pasakojimai dar labiau atbaidė žmones nuo kolūkių.

Tačiau teroro mašina jau buvo užsukta, komunistai politinius uždavinius kėlė aukščiau už ekonominius; nutarta Lietu-

123 Ibid., f. 1555, ap. 1555, b. 84, 1. 69-70. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto susirašinėjimas su MGB, MVD skyriais ir kt.

124 Ibid., f. 1186, ap. 1186/15, b. 3,l. 16-18, 25. Partijos Marijampolės aps. komiteto ypatingasis ap lankas.

vos valstiečius galutinai nuskurdinti, atimant iš jų galimybę remti partizanus. Partinėms institucijoms iškeltas nelengvas uždavinys — naudojant terorą, pavaizduoti stojimą į kolūkius kaip savanorišką. Partijos komitetų ir represinių žinybų dokumentuose atsispindi tik menka dalis tragiškų to laikotarpio peripetijų. Kalbėdamas LKP(b) CK II plenume, kuris vyko 1949 m. balandžio 8-9 d., CK antrasis sekretorius A. Trofimovas aiškino, ką reikia daryti kolūkiuose. Pasak jo, pirmiausia reikia iš valstiečių surinkti sėklą sėjai, antra — suvaryti į krūvą arklius ir surinkti žemės ūkio inventorių, trečia — sudaryti bendrus žemės plotus. Jei kurio nors individualaus ūkio žemė įeis į tuos plotus, tą žemę reikia iškelti už bendro ploto ribų. Taip pat reikia už bendro ploto ribų iškelti žemę tų savininkų, kuriems neleidžiama stoti į kolūkį. A. Trofimovas nurodė sudaryti sėjos planus ir dokumentuoti bendrą turtą. „Nė vienos dienos negalima palikti kolūkių be mūsų partinės komunistinės įtakos“[125].

Skaitant to meto tiek LKP(b) CK, tiek partijos komitetų dokumentus, galima susidaryti vaizdą, jog partiniai organai daugiausia pastangų skyrė kovai su socialistinio teisėtumo pažeidimais, su persistengimais suvarant valstiečius į kolūkius. Iš tiesų visuotinai buvo naudojama prievarta; gal tik keli procentai valstiečių į kolūkius stojo savo noru, visi kiti buvo suvaryti prievarta. Padariniai buvo baisūs — Lietuvai iškilo bado grėsmė, dešimtys tūkstančių gyvulių buvo išgaišinta. Realybė tarsi suskilo - oficialiai reikalauta stoti į kolūkius savanoriškai, o iš tiesų naudota baisi prievarta, šantažas. Visas tas neva savanoriškas stojimas į kolūkius atskleidė komunistų „genialumą“ - jie sugebėjo juodą pateikti kaip baltą.

Partinių funkcionierių veiksmai kartais šiurpindavo net čekistus. 1951 m. gegužės mėn. MGB Kauno sr. valdybos viršininkas J. Sinicynas pranešė partijos srities komiteto pirmajam sekretoriui E. Ozarskiui, kad jo čekistai atsisakė dalyvauti Simno r. partinės organizacijos „kombinacijoje“, kai buvo numa-

tyta suimti tuos kolūkiečius, kurie pasirašė mažas paskolas[125] [126]. Paskolos — dar viena iš pokario metais žmones užgriuvusių nelaimių. Jas gyventojai taip pat turėjo pasirašyti tarsi savo noru, bet iš tiesų jos buvo privalomos. Kiekvienai apskričiai ar rajonui buvo skiriamos užduotys ir jas reikėjo būtinai įvykdyti. Per metus žmonės netekdavo vieno mėnesio atlyginimo, kuris ir taip buvo nedidelis. Simno funkcionieriai, matyt, neįvykdę plano, buvo numatę žmones suiminėti ir juos paleisti tik tada, kai pasirašys didesnes paskolas. Beje, taip buvo daroma daugelyje rajonų.

LSSR MGB ministras P. Kapralovas, kalbėdamas 1949 m. antrame pusmetyje vykusiame LKP(b) CK IV plenume, pabrėžė, jog negalima užmiršti klasinio budrumo, jis turi būti ne pasyvus, o puolamasis. Skiriant žmogui tam tikras pareigas kolūkiuose, reikia atkreipti dėmesį ne tik į dalykines, bet ir į politines jo savybes. Budrumą reikia nuolat puoselėti, didinti. Partijos komitetai, kviesdami čekistus dalyvauti politinėse ir ūkinėse kampanijose, turi jiems vadovauti ir juos kontroliuoti. „Mes žinome atvejų, kada kai kurie partinių tarybinių organizacijų darbuotojai savarankiškai tuos ar kitus asmenis pristato į MGB nesant pakankamo pagrindo. [...] Yra tokių atvejų, kada kai kuriuose valsčiuose, konkrečiai Biržų apskrityje, partijos komiteto ir vykdomojo komiteto darbuotojai patys išsiuntinėja šaukimus kai kuriems valstiečiams siūlydami atvykti į MGB pasiaiškinti dėl reikalų“[127]. Toks palyginti aptakus P. Kapralovo kalbėjimas reiškė, kad partiniai funkcionieriai pradėjo savintis net čekistų prerogatyvas, patys kviesdami žmones ateiti į MGB skyrius. Visą sovietmetį žmonės bijojo saugumo įstaigų, o pokario metais į jas nuė-

125 Ibid., f. 1771, ap. 51, b. 247,l. 123. LKP(b) CK II plenumo stenograma.

126 LYA, f. 1, ap. 16, b. 410,l.154-156. MGB Kauno sr. valdybos spec. pranešimai partijos komitetui.

127 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 51, b. 261,l. 168-173. LKP(b) CK IV plenumo stenograma.

jęs žmogus niekada nežinojo, ar iš ten besugrįš. Jose pabuvęs patirdavo nemenką psichologinį šoką.

Didžiąją dalį valstiečių suvarius į kolūkius (1949 m. pradžioje kolūkiuose buvo 3,8 proc. valstiečių, o pabaigoje - 62,4 proc.; 1950 m. pabaigoje jau buvo „įstoję“ į kolūkius apie 90 proc., o 1951 m. juose jau buvo beveik visi valstiečiai), tuo nebuvo pasitenkinta. Atidžiai stebėta, kad į kolūkius neprasprūstų buožės, tačiau jiems dėl nepakeliamų pyliavų ir mokesčių bei trėmimų grėsmės nebuvo kur dėtis. Tuos pareigūnus, kurie dėl įvairių priežasčių (dažniausiai - kyšio) mėgino buožėms padėti, bausdavo. LKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjas D. Manajevas 1950 m. pradžioje rašė partijos Kalvarijos aps. komiteto pirmajam sekretoriui J. Griciūnui, jog iš Krosnos vlsč. propagandininko Matušaičio gavo pranešimą, kad partijos valsčiaus komiteto sekretorius Janulevičius globoja buožes - priima į kolūkius, net skiria į vadovaujančius postus. LKP(b) CK buvo atsakyta, kad faktai pasitvirtino, Janulevičius iš pareigų atleistas ir pašalintas iš partijos[128].

Į kovą su „pralindusiais į kolūkį buožėmis“ įsitraukė ir A. Sniečkus. 1950 m. pavasarį partijos Marijampolės aps. komiteto pirmajam sekretoriui J. Olekui jis rašė: „Turimais duomenimis, į kai kuriuos Marijampolės apskrities Igliškėlių valsčiaus kolūkius prasiskverbė buožės ir kitas priešiškas elementas“. Pateikė apie 30 žmonių sąrašą, jame buvo daug tokių, kurių kas nors iš šeimos suimta ar ištremta. Vėliau vietoj A. Sniečkaus į kovą su „pralindusiais buožėmis“ įsitraukė jau minėtas LKP(b) CK skyriaus vedėjas, kuris panašius raštus, ko gero, išsiuntė į visas apskritis ir laukė atsakymų. Atsakydamas partijos Marijampolės aps. komiteto pirmasis sekretorius pranešė, jog iš Liudvinavo vlsč. kolūkių išvyti buožės ir nacionalistiniai elementai. Partijos Pasvalio r. komiteto sekretorius Bagaslauskas savo atsakyme išvardijo rajone esančias 35 buožių šeimas. Tarp jų - A. Barausko šeima, iki žemės reformos turėjusi 15 ha že-

mės ir traktorių, J. Mikelionis, 1878 m. gimimo, bevaikis, turėjo 17 ha žemės ir kelerius metus laikė samdinį, J. Glinskis - 13 ha žemės ir traktoriaus bei kuliamosios savininkas. Dauguma išvardytųjų laikė samdinius, nors žemės turėjo tik apie 20 ha. Ir už žemės ūkį atsakingas LKP(b) CK antrasis sekretorius A. Trofimovas retsykiais siųsdavo raštus šia tema. Jo padėjėjas I. Razinas 1950 m. pavasarį rašė partijos Radviliškio aps. komiteto sekretoriui T. Poškai, jog „turimais duomenimis, į kolūkius įsiskverbė priešiški elementai“, ir nurodė jam per savaitę atsakyti[129]. Daugiausia duomenų apie buožes kolūkiuose LKP(b) CK gaudavo iš represinių organų ir tada spausdavo partijos komitetus.

LKP(b) CK biurui priėmus 1949 m. birželio 6 d. nutarimą, kuriame raginama kovoti su pogrindžio liekanomis „ryšium su kolūkių sudarymu“, atsirado dar viena priežastis bausti žmones, šįkart - agituojančius prieš kolūkius. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto biuras viename iš savo posėdžių nutarė: „Asmenis iš buožių ir kitų priešiškų elementų, agituojančius prieš kolūkius, patraukti baudžiamojon atsakomybėn“. Truputį vėliau buvo svarstomas prokuratūros darbas, jis iš esmės įvertintas gerai, tik nurodyta „[...] sustiprinti darbą nustatant svetimą klasinį elementą, kuris vykdo antitarybinę agitaciją prieš kolūkių kūrimą apskrityje, ir imtis savalaikių pačių ryžtingiausių priemonių prieš jį“[130].

Pradėta net priekaištauti, kad apskrityse niekas už antikolūkinę agitaciją nėra nubaustas. Partijos Alytaus aps. komiteto

128 Ibid., f. 2468, ap. 2468/1, b. 26, l. 55-57. Partijos Kalvarijos aps. komiteto gaunamųjų ir siunčiamųjų raštų byla.

129 Ibid., f. 1771, ap. 92, b. 10,l. 5-8, 19, 33, 37-42, 77-78. Partijos rajonų, sričių ir miestų komitetų pranešimai, pažymos žemės ūkio klausimais.

130 Ibid., f. 1555, ap. 4, b. 4,l. 1-3, 11-12. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

biuras 1949 m. antroje pusėje tą klausimą svarstė du kartus, vieną kartą - ir plenume. Viename biuro posėdyje konstatuota, jog „MVD ir MGB organai, prokuratūra ir teismai iki šiol nepatraukė atsakomybėn nė vieno asmens, atliekančio griaunamąjį darbą kolūkiuose ir vykdančio antikolūkinę propagandą“. Spalio 6 d. biuras nutarė: „Artimiausiu metu nustatyti visus buožių ūkius ir apdėti juos papildomais mokesčiais. Išvalyti kolūkius nuo buožių, pakelti kolūkiečių budrumą, ugdant jų nepakantumo jausmą buožėms, kaip didžiausiam kolūkinės santvarkos priešui [...]. Įpareigoti MGB, MVD organus ir prokuratūrą sustiprinti kovą su buožiniais antikolūkiniais elementais, ryžtingai nutraukti priešiškų elementų veiklą, nukreiptą prieš kolūkius. Organizuoti kuo griežčiausią kolūkinės nuosavybės apsaugą“[131].

Tos pačios apskrities partijos Seirijų vlsč. komiteto sekretorius Griška 1949 m. liepos mėn. vykusiame apskrities partinės organizacijos V plenume kalbėjo (kalba netaisyta): „Visa tai atvedė į tai, jog šiuo metu dirba tik vienas kolūkis. Mes nesiimam priemonių MVD organams, kad jie patrauktų atsakomybėn kolūkių priešus, atvirai stojančius prieš kolūkius [...]. MGB ir MVD organai nekovoja su priešiškų elementų pasireiškimo faktais“. Jam pritarė apskrities teisėjas D. Kostygovas: „Atsakant į tai, mums reikia sustiprinti politinį darbą, iš esmės nutraukti antikolūkinę propagandą, nukreiptą prieš kolūkių kūrimą, ir nusikaltusius patraukti griežton teisminėn atsakomybėn“[132].

Viskas, ką planavo ir vykdė komunistai, buvo nekritikuotina, o tie asmenys, kurie mėgino pareikšti savo nuomonę, buvo baudžiami. Elgesys su buožėmis buvo tipiškai komunistinis. Jei nesiseka kolūkiams — kalti buožės, o ne kolūkinė sistema bei jos sudarymo būdai. Jau minėtoje pažymoje, kurią 1950 m. viduryje parašė, matyt, čekistų vadovybė ir LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjas V. Bylinskis, rašoma, jog kolūkiuose kuriamos teroro grupės iš buožių, prasibrovusių į kolūkius. Teigiama, jog, neišsamiais duomenimis, tuo metu respublikoje nustatyta

4215 buožių ūkių, iš jų 2258 buožės jau buvo įstoję į kolūkius. „Ir partiniai organai, ir MGB nesiėmė reikiamų priemonių, kad sutrukdytų buožėms kenkti kolūkiams, ir kai kur jie suorganizavo varguolius stoti prieš kolūkius ir nuimti derlių atskirai“[133]. Aišku, pažymos autoriai neparašė, kad tuos pasėlius, kuriuos nori patys nuimti, žmonės patys ir sėjo ir kad jiems stojant į kolūkius buvo pažadėta leisti patiems nusiimti tai, ką pasėjo. Apskritai tokį aukštų pareigūnų mąstymą noriai palaikė apskričių bei rajonų valdžia, nes išpuoliai prieš buožes leido palaikyti įtemptą atmosferą, pajusti savo reikšmingumą, o neretai ir materialiai šį bei tą laimėti.

Buožėms vos įstojus į kolūkius, prasidėjo jų vijimo iš kolūkių vajus. Partijos rajonų komitetai po kelis kartus svarstė tuos klausimus ir priimdavo atitinkamus nutarimus.

Partijos Kėdainių r. komiteto biuras 1952 m. vasarą svarstė klausimą dėl padėties „Auksinės varpos“ kolūkyje ir nurodė, kad tiek sovietinės įstaigos, tiek prokuratūra, tiek MGB organai bei MTS politinis skyrius laiku neatkreipė dėmesio į tai, kad kolūkis „užterštas buožėmis“ (išvardyta nuo revizijos komisijos pirmininko iki sąskaitininko). Kolūkio valdybos sprendimu jie tapo eiliniais kolūkiečiais, o partiniame nutarime nurodoma, kad juos reikia pašalinti iš kolūkio[134].

Partijos Priekulės r. komiteto biuras 1952 m. pabaigoje priėmė nutarimą „Dėl žmonių, dirbančių kai kuriose rajono organizacijose ir nekeliančių politinio pasitikėjimo“. Jame išvardyta apie 20 žmonių - kolūkių brigadininkų, sandėlininkų ir kt., daugiausia kilusių iš buožių, kurių giminės buvo represuoti.

131 Ibid., f. 1308, ap. 15, b. 5,l. 74,144. Partijos Alytaus aps. biuro nutarimai.

132 Ibid., b. 5,l. 83, 88. Partijos Alytaus aps. komiteto plenumų dokumentai.

133 LYA, f. 1, ap, 3, b. 369,l. 55-59. Pranešimai A. Sniečkui.

134 Ibid., f. 3678, ap. 6, b. 3, I. 79. Partijos Kėdainių r. komiteto biuro nutarimai.

Vykdomajam komitetui nurodyta juos įforminti kaip buožes ir išvyti iš kolūkių[135]. Panašūs nutarimai buvo priimti visuose rajonuose.

Represijų sistemoje buvo ir tam tikrų išlygų. Trėmimų dažniausiai išvengdavo tie, kurie buvo tarnavę sovietinėje armijoje arba joje tarnavo jų vaikai, nors jie ir būdavo įtraukti į tremiamųjų sąrašus. Panašių išlygų buvo ir išvarant buožes iš kolūkių. 1949 m. pabaigoje iš Joniškio aps. kolūkių buvo išmesti 42 buožių ūkiai, o 5 palikti. Paliktų ūkių charakteristikose rašoma, kad vieno iš jų savininkas K. Grybas — buožė, turėjęs 50 ha žemės, jam palikta 15 ha, bet jis dalyvavo kare, turėjo daug apdovanojimų, kolūkyje dirbo gerai. Dar kitas paliktas todėl, kad sūnus tarnavo sovietinėje armijoje; trečias tarnavo kariuomenėje, buvo sužeistas; ketvirtas - kare žuvo sūnus; penktas - kolūkyje išdirbo daugiausia darbadienių[136].

Tuoj po suvarymo į kolūkius, žmonėms susidūrus su visiška netvarka ir neteisybe, per Lietuvą nuvilnijo išstojimo iš kolūkių banga. Partijos komitetai turėjo panaudoti visą represinių veiksmų arsenalą, pasitelkti čekistus, kad tą procesą suvaldytų ir sustabdytų. Kadangi nebuvo skaitomasi su priemonėmis, valstiečių veržimąsi į privatų ūkį pavyko užgniaužti. Įdomios tuo metu naudotos demagogijos formos bei teiginiai. Partijos Mažeikių aps. biuras 1949 m. pradžioje svarstė klausimą „Apie priešų darbą Ylakių valsčiaus „Vienybės“ ir Sedos valsčiaus J. Žemaitės kolūkiuose“. Mat „priešų veikla atvedė šiuos kolūkius iki iširimo ribos“. „Vienybės“ kolūkyje buožės per savo statytinius varguolius Butą, Šeškų ir Velotienę vykdė slaptą agitaciją, sudarė nelegalią grupę, kuri surašė pasitraukimo iš kolūkio tekstą ir „grasinimais bei provokacijomis privertė 28 kolūkiečius pasirašyti šį pareiškimą“. Į J. Žemaitės kolūkį buvo priimta priešiškų žmonių, tarp jų legalizavusiųjų „banditų“, ir jie, suorganizavę 14 ūkių, tarp jų 10 varguolių, padavė pareiškimus išstoti iš kolūkio. Konstatuota, jog vadovai užmiršo, kad „įsteigus kolūkius klasių kova ne tik nesunyksta, o priešingai, dar labiau įsilieps-

noja“, ir priešiški elementai, „jausdami greitą galą, priešmirtinėse konvulsijose“ įtemps visas jėgas, kad sutrukdytų socialistinę statybą kaime. Nutarime nurodoma dešimteriopai padidinti propagandą, šaukti kolūkiečių susirinkimus, patikrinti kolūkiečius ir radus nepatikimų „iškelti klausimą dėl jų pašalinimo iš kolūkio“, per 5 dienas suvisuomeninti gamybos priemones, taip pat sėklas, arklius, inventorių, negyvenamas patalpas. Teigiama, jog patys buožės stengsis įlįsti į kolūkius, o vargdienius ir vidutiniuosius valstiečius agituos iš jų išstoti, todėl reikia „priminti, kad buožėms ir nacionalistiniams elementams kolūkyje vietos nėra“. Ir svarbiausia: „Įpareigoti MGB AS viršininką drg. Seniną komandiruoti savo darbuotojus į „Vienybės“ ir J. Žemaitės kolūkius ištirti kolūkių statybos žlugdymo reikalus ir prieš nustatytus priešiškus elementus imtis represijų“[137]. Taigi spaudimas buvo itin stiprus, todėl prievarta į kolūkius suvarytiems žmonėms neliko nieko kito, tik susitaikyti su esama padėtimi.

Kaišiadorių aps. 1950 m. vasarą moterys nešė pareiškimus išstoti iš kolūkių, šaukdamos, kad jų „vaikai alkani, duokit jiems duonos“ ir t. t. Tada iširo 14 kolūkių. Partijos apskrities komitetas aiškino, jog taip įvyko todėl, kad buvo pažeistas savanoriško stojimo į kolūkius principas, valstiečiai buvo suvaryti į juos prievarta, dažnai grasinant suėmimu ir panašiai elgiantis. Nepaisydama tokio prisipažinimo, apskrities prokuratūra iškėlė 14 baudžiamųjų bylų 26 žmonėms už antikolūkinę agitaciją[138].

135 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 195, b. 17,l. 259-261. Įvairių partijos komitetų nutarimai stribų klausimais, apie politinę padėtį bei socialistinės teisėtvarkos pažeidimus.

136 Ibid., f. 1771 ap. 92, b. 9,l. 146-150. Partijos sričių, miestų, rajonų komitetų pranešimai, informacijos LKP(b) CK apie nuveiktus darbus.

137 Ibid., f. 706, ap. 706/24, b. 1, 1. 7-8. Partijos Mažeikių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

138 Ibid., f. 1771 ap. 92, b. 9,l. 173-174, 178-18. Įvairių partijos komitetų pranešimai, informacijos apie nuveiktus darbus.

Komunistai valstiečių tragediją aiškino tuo, kad kolūkių kūrimui priešinasi kažkokios jėgos. Jie tikėjo ar tik apsimetė tikintys savo idėjų teisingumu, todėl joms nepasitvirtinus, ieškodavo kaltųjų. Kaltais tapdavo vykdytojai, bet dar dažniau „klasiniai priešai“, kurie neva sabotuodavo sovietų priemones. Tie „priešai“ būdavo kalti ir tada, kai nuo ligų stipdavo kiaulės. 1949 m. pabaigoje MGB Biržų AS viršininko pavaduotojas pranešė, kad Saločių vlsč. „Aušros“ kolūkyje dėl epidemijos nuo 1948 m. masiškai stimpa kiaulės, ir prašė atsiųsti patyrusius veterinarus iš centro. Tačiau partijos aps. komiteto pirmasis sekretorius A. Likas užrašė tokią rezoliuciją: „Supažindinti drg. Belousovą ir imtis priemonių, kad būtų pašalinti kolūkinės santvarkos priešai“[139].

1950 m. pavasarį partijos Prienų aps. komiteto biuro posėdyje konstatuota, jog Lenino kolūkio ferma sudeginta ir 10 galvijų nušauta todėl, kad partijos valsčiaus komitetas ir MGB skyriaus vadovybė prarado budrumą. Įtarta, kad net kolūkio pirmininkas, kuris „pralindo į pareigas“, yra antisovietiškai nusiteikęs ir galėjo „banditams“ padėti. Be įvairių kitų priemonių, nurodyta iš kolūkio išvyti buožes ir „banditų“ rėmėjus[140].

Kai ūkininkai patekdavo į vadinamąjį buožių sąrašą, tai nulemdavo ne tik ūkio, kaip ekonominio vieneto, bet ir šeimos narių likimus, dažniausiai tragiškus. Tuos sąrašus sudarydavo partijos komiteto akylai prižiūrimi vykdomieji komitetai, remdamiesi tokiais kriterijais kaip žemės kiekis, samdomosios jėgos naudojimas, mechanizmų turėjimas ir kt. Paskui sąrašus peržiūrėdavo represinės žinybos ir tada sąrašai oficialiai įsigaliodavo. LSSR MGB ministras P. Kapralovas 1950 m. pradžioje grąžino LSSR MT pavaduotojui V. Pisarevui 16 Švenčionių aps. buožių bylas, teigdamas, jog 11 jų į buožių sąrašus vykdomasis komitetas įrašė teisingai, tačiau 5 reikėtų peržiūrėti, nes jie ne buožės. Trys iš jų padėjo raudoniesiems partizanams, jie ir kiti du - vidutinieji valstiečiai, nenaudoję samdomosios jėgos[141].

Nagrinėjant šią temą pavyko rasti vienintelį dokumentuose užfiksuotą atvejį, kai partijos komiteto sekretorius mėgino eiti prieš tuometinio teroro srovę. Paprastai partijos apskričių komitetų sekretoriai pritardavo visiems LKP(b) CK biuro nutarimams (šiek tiek savarankiškesni, ypač 1944-1945 m., buvo tik aukštesnio lygio partiniai ir ypač sovietiniai funkcionieriai). Buožių padėtį mėgino švelninti partijos Mažeikių aps. komiteto antrasis sekretorius Jerofejevas, kalbėjęs 1947 m. lapkričio 27-29 d. vykusiame LKP(b) CK XV plenume. Jis pasakė, kad jų apskrityje net ir 18-20 ha žemės turintys ūkiai priskiriami prie buožinių. Mėgino išsakyti mintį, kad nereikėtų įsigyti papildomų priešų. Po tos minties jo kalbą nutraukė pirmininkaujantis, salėje sėdintys „draugai" taip pat garsiai reikalavo nutraukti pasisakymą, nors jis pats sakė norįs dar kalbėti apie inteligentiją. Po tos Jerofejevo nebaigtos kalbos stenogramoje yra jo prierašas, kad praleistos jam skirtos replikos, o jis pats kalbėjęs per švelniai[142]. Partiniams funkcionieriams buvo nepriimtinas net menkiausias kitoks požiūris, prasilenkiantis su partijos „generaline linija".

KITI KOMUNISTŲ PARTIJOS NARIŲ REPRESINIAI VEIKSMAI. Po Antrojo pasaulinio karo partijos komitetai, vieni lėčiau, kiti iš karto stipriai pradėjo spausti tiek represinius organus, tiek sovietines institucijas, ypač vykdomuosius komitetus, kad energingai ir be gailesčio kovotų su „liaudies priešais", t. y. daugiausia su tais, kurie priešinosi okupacijai. Bet sovietų represinis aparatas buvo toks išsišakojęs, o marksistinė ideologija tokia agresyvi, kad į okupantų prievartos girnas patekdavo ir daug žmonių, kurie okupacijai nesipriešino, bet dėl savo socialinės kilmės arba gyveni-

139 Ibid., f. 1093, ap. 19, b. 14,l. 14. Partijos Biržų aps. komiteto susirašinėjimas su MGB-MVD skyriais.

140 Ibid., f. 734, ap. 734/14, b. 5, I. 4. Partijos Prienų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

141 L Y A, f. 1, ap. 10, b. 120,l. 268. LTSR MGB susirašinėjimas su partiniais ir tarybiniais organais.

142 LYA LKPDS, f. 1771, ap. 10, b. 33,l. 107. LKP(b) CK XV plenumo stenograma.

mo būdo bei įsitikinimų kuo nors neįtiko komunistams. Partiniai sprendimai paprastai būdavo beatodairiški, brutalūs, be jokios alternatyvos, kai žmogui būdavo pasakoma „arba - arba“.

Visų represinių veiksmų pagrindinis variklis buvo A. Sniečkus. Truputį padvejojęs 1944 m., vėliau jis jau niekada neabejojo, kad geriausias būdas tvarkai įvesti — raudonasis teroras. Būdamas itin energingas ir veiklus, jis išjudindavo ir provincijos funkcionierius. 1946 m. liepos 10 d. LKP(b) CK vykusiame partijos sekretorių pasitarime partijos Panevėžio aps. komiteto antrasis sekretorius M. Sorokinas pasakė, jog tik jų apskrityje apsilankius A. Sniečkui ir V. Ščerbakovui, partijos komitetas suprato savo klaidas ir sudarė veiksmingų priemonių planą. „Tokios pat operatyvinės priemonės buvo parengtos MGB linija“[143].

Ypatingo partijos komitetų dėmesio susilaukė ir teisėsaugos institucijos. Per metus kitus iš prokurorų ir teisėjų postų buvo atleisti visi tie, kurie, partinių organų požiūriu, buvo per „ minkšti“. Partijos Biržų aps. komitetas (tuo metu jo pirmuoju sekretoriumi buvo K. Liaudis) 1945 m. balandžio mėn. vykusiame posėdyje nurodė apskrities prokurorui Kežiui per tris dienas suimti statybos kontoros viršininką J. Čepą už tai, kad šis neva turi ryšį su „banditais“, padėdavęs vyrams išsisukti nuo kariuomenės, „sužlugdė darbą“ ir t. t.[144]

Partijos Rokiškio aps. komitetas 1945 m. spalio mėn. iš partijos pašalino ir iš darbo atleido apskrities prokurorę Apoloniją Kulikauskaitę už tai, kad ji į teismą neatidavė nė vienos buožių bylos „už sabotažą“ ir iki 10 dienų užtęsdavo sankcijų davimą suimti partizanus ir jų pagalbininkus[145].

Apskrities prokurorą Živatkauską 1948 m. rudenį atleido partijos Prienų aps. komiteto biuras. Svarbiausias kaltinimas jam buvo toks: nuvykęs į Lazdijus, paėmė pažįstamo ištremtojo dalį daiktų, juos pardavė, o pinigus nusiuntė ištremtajam[146]. Jau vien užuojauta „klasiniam priešui“ turėjo būti smerktina, o pagalba buvo vertinama kaip nusikaltimas.

Partijos komitetai nesivaržydami šalindavo iš darbo prokurorus už „smulkiaburžuazinį minkštakūniškumą"; dar mažiau jie skaitėsi su paprastais žmonėmis. Tą rodo šis 1945 m. pradžioje partijos Miroslavo vlsč. komiteto sekretoriaus raštas (kalba netaisyta): ,,LKP(b) Alytaus Apskrities Kadrų sekretoriui. Miroslavo Pašte telefonininke tarnauja Žvaliauskaitė Albina, kuri palaiko pastebėta ryšius su banditų, kurie slapstosi, šeimomis. Kadangi telefonu vyksta kartais svarbūs telefoniniai pasikalbėjimai, tad toks asmuo tokioje vietoje negali tarnauti. Todėl prašau Žvaliauskaitę Albiną pašalinti iš pareigų, jos vietoje paskiriant Radišauskaitę Oną, gyv. Miroslavo valse. Miroslavo miestelyje"[147]. Gali būti, jog mergina iš darbo buvo pašalinta todėl, kad komunistai visose, jų nuomone, strateginėse vietose (strategine buvo laikoma ir ryšių sistema) stengėsi pasodinti savus žmones. Bet galėjo būti, kad pašalintoji kuo nors neįtiko valsčiaus partijos sekretoriui. Dėl komunistų užmačių iš darbo buvo atleista tūkstančiai žmonių.

Partijos Biržų aps. komiteto pirmasis sekretorius K. Liaudis, kalbėdamas LKP(b) CK IV plenume, vykusiame 1944 m. gruodžio 27-30 d., papasakojo, kad į vieną apylinkę atėjus partizanams mokytojas Putrimas ta proga sušauktame mitinge pasakęs antisovietinę kalbą; už tai jis buvo suimtas, bet vėliau paleistas. „Tik paspaudus partijos apskrities komitetui, jis buvo antrą kartą suimtas ir vežamas iš Biržų į Panevėžį mėgino pabėgti, todėl buvo nušautas"[148]. Beje, tas mokytojas iš tiesų ga-

143 Ibid., ap. 9, b. 226,l. 7. Partijos sekretorių pasitarimo LKP(b) CK stenograma.
144 Ibid., f. 1093, ap. 1093, b. 1,l. 104. Partijos Biržų aps. komiteto posėdžių byla.
145 Ibid., f. 331, ap. 331, b. 1,l. 315. Partijos Rokiškio aps. komiteto posėdžių protokolai.
146 Ibid., f. 739, ap. 2, b. 3,l. 30. Partijos Prienų aps. biuro posėdžių protokolai.
147 Ibid., f. 1308, ap. 1, b. 13,l. 26. Partijos Alytaus aps. komiteto dokumentų byla.
148 Ibid., f. 1771, ap. 7, b. 10,l. 88. LKP(b) CK IV plenumo stenograma.

lėjo bėgti, bet nemažai tikėtina, kad buvo nušautas tyčia. Karo ir pirmaisiais pokario metais čekistai taip gana dažnai elgdavosi, matyt, vadovaudamiesi garsia Stalino „išmintimi“: „Nėra žmogaus, nėra ir problemos“, o nušovę žmogų imituodavo jo pabėgimą (tokiu atveju turėjo būti šaunama į nugarą).

Tais laikais žmogų pasodinti už grotų buvo nesunku. Tą rodo kad ir toks pavyzdys. 1946 m. balandžio 26 d. LKP(b) CK vykusiame valsčių partorgų pasitarime vienas iš kalbėjusiųjų - Dusetų vlsč. partorgas Zimarevas papasakojo tokią istoriją. Valsčiaus partinė organizacija nutarė išmesti iš darbo ir „pasodinti“ vieną žmogų. Nutarimas buvo užprotokoluotas ir nusiųstas į apskritį, tačiau partijos apskrities komitetas nekreipė dėmesio (tas, kurį norėjo „pasodinti“, buvo sandėlininkas, neva vogęs grūdus). Tada jie kooperatyvo vedėjui pasakė, kad per tris dienas surastų naują sandėlio vedėją, „priešingu atveju ir tave pasodinsim“. Vykdydami LKP(b) CK VII plenumo nutarimus, partiniai funkcionieriai tame valsčiuje iš sovietinio aparato išvijo 22 žmones, tarp jų 14 stribų, vykdomojo komiteto pirmininką, 3 apylinkės pirmininkus ir kt.[149]

Iš pavienių liudijimų ir užuominų galima daryti išvadą, kad kai kurie partijos komitetų darbuotojai noriai dalyvaudavo tardant suimtuosius. MGB Mažeikių AS viršininko pavaduotojas 1946 m. birželio mėn. raporte A. Sniečkui teigė, jog kai Akmenės vlsč. partorgas Vainutis įskundė 14 žmonių kaip neva dalyvaujančių antisovietinėje organizacijoje, jų tardyme, be MGB AS viršininko ir kitų čekistų, dalyvavo partijos komiteto antrasis sekretorius Latyševas, kartais ir pirmasis sekretorius A. Kondrotas. Įtariamieji buvo tardomi tris dienas rytais ir vakarais. Perėmus tardymą kitiems čekistams, išaiškėjo, kad Vainutis buvo provokatorius, jis suimtas (nuteistas 6 metams lagerio), visi paleisti. Pasak emgėbisto, Latyševas neva kalbėjęs: „Mes jus išmokysime, mes jus priversime bėgioti [išgirdus] kiekvieną šūvį mieste, jūs turėsite reaguoti [,..]“[150].

Partiniai aktyvistai pokario metais nušovė gal šimtą kitą visiškai nekaltų žmonių (nepainioti su stribais, čekistais ir jų kariuomene; tie yra iššaudę tūkstančius niekuo dėtų žmonių), o „smulkių“ nusižengimų yra padarę tūkstančius. MGB Tauragės AS viršininkas A. Lapinas 1947 m. rudenį partijos apskrities komiteto pirmajam sekretoriui B. Krasauskui išvardijo kelias dešimtis atvejų, kai apskrities pareigūnai, pasigėrę patys ir nugirdę juos lydėjusius stribus, dažnai šaudydavo ir kitaip netinkamai elgdavosi. „Visi anksčiau išvardyti atvejai, taip pat savavališki sulaikymai, kuriuos praktikuoja kai kurie vykdomųjų komitetų atstovai ir partorgai, panaudojami nacionalistų apdorojant gyventojus prieš Tarybų valdžią“. Prieš tai vienas čekistų operatyvininkas buvo pranešęs, kad partijos Skaudvilės vlsč. komiteto sekretorius Poderis rudens pradžioje buvo „neteisėtai sulaikęs“ 4 valstiečius už pyliavų neįvykdymą ir pristatė juos į MGB VP[151]. Žmonių orumas, jų savigarba buvo laikomi buržuazine atgyvena. Bet kuris šautuvą užsikabinęs komjaunuolis galėjo įžūliai elgtis su žilagalviais seneliais, ir tame čekistai bei partiniai funkcionieriai dažniausiai įžvelgdavo tik tai, jog tuos faktus „panaudoja nacionalistai“.

Partijos Biržų aps. komiteto biuras 1949 m. pabaigoje viename savo nutarime konstatavo, kad „liaudies priešai šiuo metu stengiasi nugirdyti tarybinį aktyvą, turėdami tikslą sukompromituoti kai kuriuos draugus ir nukreipti jų veiklą prieš tarybinę santvarką“. Ši išvada padaryta apsvarsčius tokį įvykį. Kupreliškio komsorgas V. Ramanauskas su 3 stribais vykdė miško paruošas, pasigėrė Rainučių (?) kaime, ten mušėsi ir šau-

149 Ibid., ap. 9, b. 222,l. 3. Valsčiaus partorgų pasitarimas LKP(b) CK.

150 Ibid., b. 263,l. 116-120. Dokumentai apie MGB organų patikrinimą.

151 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 7,l. 56, 65-67. Įvairūs pranešimai partijos Tauragės aps. komiteto pirmajam sekretoriui.

dė. Šaudydami nušovė 75 metų Andriuškevičienę, paskui padegė jos namą[152].

Įvairiais būdais stengtasi sunaikinti net užuominas apie buvusią nepriklausomą Lietuvos valstybę ir apie kitaip mąstančius žmones. 1946 m. rugpjūčio 28 d. partijos Mažeikių aps. komiteto biuras svarstė, kaip vykdomas gegužės mėn. priimtas biuro nutarimas patikrinti „politiškai priešišką“ literatūrą bibliotekose. Konstatuota, jog „priešiškų knygų“ išimta 1554 vnt., bet atsiranda naujų, nes žmonės bibliotekoms knygas dovanoja. Nutarta, kad dovanotų knygų skaitytojams išduoti negalima, kol jos nebus patikrintos glavlito, o ši apskrities institucija sudaro lietuviškų knygų sąrašą ir pateikia jį respublikiniam centrui patikrinti. „Įpareigoti glavlito įgaliotinį visą politiškai priešišką literatūrą sunaikinti supjausčius ir perdavus perdirbti arba sudeginti“[153]. Pokario metais komunistų partijos nurodymu pamažu buvo sunaikintos beveik visos bibliotekose buvusios tarpukariu išleistos knygos - šimtai tūkstančių egzempliorių (kai kurie bibliotekininkai tas knygas, kurias buvo nurodyta sunaikinti, išdalijo savo pažįstamiems; tos ir kitos pas žmones likusios knygos ilgus dešimtmečius buvo laisvos minties perliukai okupuotoje Lietuvoje).

Tuo metu, kai žmogaus gyvybė buvo ne itin vertinama, dar mažesnę vertę turėjo (tiksliau - jokios vertės neturėjo) ir kitos kultūrinės vertybės, ne vien knygos. Vienas brutaliausių riboto mąstymo komunistas gen. mjr. J. Macijauskas, tuo metu buvęs respublikinio karinio komisariato politinio skyriaus viršininku, 1947 m. lapkričio 27-29 d. vykusiame LKP(b) CK XV plenume kalbėjo: „Aš suprantu paminklą, kuris susijęs su tam tikra pažangia liaudies kova. Tokius paminklus reikia išsaugoti, o panašius paminklus reikia likviduoti tuoj pat“ (kalbėta apie Kretingoje stovėjusį Nepriklausomybės paminklą)[154]. Ne tik stalininiu laikotarpiu, bet ir per visą okupacijos laikotarpį Lietuvoje sunaikinta šimtai paminklų, tūkstančiai kryžių ir koplytstulpių. Par-

tinių funkcionierių nuomone, viskas, kas nesusiję su naujo sovietinio žmogaus formavimu ir jo gyvenimu, turėjo būti sunaikinta.

Partiniai veikėjai mėgindavo aprėpti nors dalį išsikerojusio čekistinio ūkio. Partijos Marijampolės aps. komiteto sekretorius Naudžiūnas 1945 m. pavasarį kreipėsi į A. Sniečkų prašydamas imtis priemonių, kad nebūtų užpultas Marijampolės kalėjimas. Jame yra 500 vietų, o kalinių - 4500. Sekretorius rašė, kad mieste kariuomenės nėra[155]. Stebina partinių funkcionierių sugebėjimas visus reikalus iškelti į valstybės interesų lygį. Partijos sekretoriui visiškai nerūpėjo, kad tuo metu kaliniai net ant grindų galėdavo šiek tiek numigti tik pamainomis, nes nebuvo vietos.

LKP(b) CK į provinciją siųsti asmenys, atrodo, kreipdavo dėmesį ir į smulkmenas. CK Agitacijos ir propagandos skyriaus instruktorius Kotenka, 1945 m. pavasarį lankęsis Utenoje, rašė, jog kai kurie atsakingi darbuotojai nuomoja butus iš „banditų šeimų“. Namo, kuris yra priešais partijos komitetą ir NKVD skyriaus būstinę, šeimininkė yra „bandito“ motina, o pas ją gyvena partijos komiteto pirmasis sekretorius ir NKVD skyriaus viršininkas. Be to, jam partijos komiteto sekretorius Tijunovas pranešęs, kad komiteto karinio skyriaus vedėjo pusbrolis yra „gaujoje“, komiteto sargo brolis - ten pat. Beje, instruktorius palietė ir rimtas temas. Pasak jo, NKVD Utenos AS gavo nurodymą ištremti 45 „banditų“ šeimas, bet iki šiol nė viena neištremta[156].

Partiniai funkcionieriai įdėmiai sekė ne tik savo tikrus ir tariamus priešus, bet ir vienas kitą. Kaip matysime vėliau, kai ku-

152 Ibid., f. 1771, ap. 195, b. 11,l. 26. Partijos apskričių, rajonų komitetų nutarimai apie politinę padėtį, socialistinius teisės pažeidimus ir kt.

153 Ibid., f. 706, ap. 2, b. 2, l. 72-73. Partijos Mažeikių aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

154 Ibid., f. 1771, ap. 10, b. 33, 1. 228. LKP(b) CK XV plenumo stenogramos.

155 Ibid., ap. 8, b. 159,l. 85. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos apskričių, miestų komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

156 Ibid., b. 246,l. 13. M. Žukausko parengtos informacijos A. Sniečkui.

rie žmonės įkliuvo mėgindami įstoti į komunistų partiją. Visais laikais, o ypač pokario metais, komunistų partija į savo gretas stengėsi priimti tik visiškai „švarius“, neturinčius jokios dėmelės praeityje ir aiškios socialinės kilmės asmenis. Buvo kruopščiai patikrinamas ne tik kandidatas į partijos narius, bet ir visa jo giminė iki trečios eilės pusbrolių. Ypač stengėsi tie, kurie buvo apskričių valdžios viršūnėje. Vienas iš jų, ne kartą minėtas partijos Kėdainių aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Piligrimas, beje, turėjęs čekistinio darbo patirties 1940-1941 m., 1945 m. vasarą rašė LKP(b) CK (kalba netaisyta): „Yra įtarimas apie plk. Petronio ryšius su banditais. Jo svainis Gimsėkas (mokytojas) elgiasi iššaukiančiai prieš vietinę valdžią, jis turi 24 ha žemės, bet paruošos jam nuimtos drg. Volfui (respublikinis Paruošų liaudies komisariatas) [nusprendus ir] tarpininkaujant Petroniui“[157]. Ant šio skundo yra kelios neįskaitomos A. Sniečkaus rezoliucijos.

1947 m. pavasarį J. Piligrimas A. Sniečkui skundė Ilją Gamusą (žydą, advokatą, karo metu buvusį SSRS), kuris tuo metu buvo paskirtas LSSR MT pirmininko padėjėju. Tai, jog jis, o ypač jo žmona Gamusienė, yra antisovietiškai nusiteikę, jis sužinojęs iš MGB skyriuje esančios 148 puslapių bylos prieš Gamusienę. Svarbiausias kaltinimas I. Gamusui, kad būdamas apskrities vykdomojo komiteto sekretoriumi „privatiems spekuliantams“ grąžino per 50 namų[158].

Partijos Telšių aps. komiteto antrasis sekretorius Guliajevas skundė A. Sniečkui pirmąjį sekretorių Antaną Baužą, tvirtindamas, kad jo brolis buvo gestapo agentu. Esą broliai bendrauja, sekretorius brolį lanko Tveruose, o tas atvyksta į Telšius. Guliajevas klausė, kaip elgtis. Matyt, šio sekretoriaus reikalus sutvarkyti buvo pavesta LKP(b) CK kadrų sekretoriui M. Junčui-Kučinskui, nes jis 1945 m. pradžioje rašė, kad sekretoriaus brolis iš tiesų buvo parašęs pasižadėjimą dirbti gestapui, tačiau nedirbo, nieko neišdavė. Jo manymu, A. Baužai Telšiuose dirbti nepato-

gu, juo labiau kad jis serga. Ant šio rašto yra rezoliucija, jog A. Bauža atleistas, pasiųstas gydytis[159].

Buvo iškeliamos senos tikros ir tariamos „nuodėmės". 1945 m. spalio mėn. LSSR NKGB partijos komitete buvo svarstomos pplk. Eusiejaus Rozausko klaidos. Mat kažkuris iš Vildžiūnų buvo pranešęs, jog jis, 1937-1938 m. sėdėdamas Kauno kalėjime, nepritarė tam, kad SSRS NKVD būtų pasiųsta sveikinimo telegrama dėl trockininkų sutriuškinimo, ir palaikė kameros draugą trockininką Lifšicą. E. Rozauskui už tai buvo įrašytas griežtas papeikimas[160]. Tuo šio čekisto bėdos nesibaigė. Maždaug po metų jis buvo pašalintas iš MGB ir netrukus represuotas.

Pasitaikydavo ir itin rimtų kaltinimų. Partijos Ukmergės aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Jadogalvis 1948 m. spalio 30 d. rašė A. Sniečkui, kad Pabaisko vlsč. 3 Antakalnio kaime Vlado Purlio sodyboje rastas bunkeris be partizanų, o V. Purlys yra partijos Anykščių aps. komiteto pirmojo sekretoriaus P. Purlio brolis. Apie rastą bunkerį jam neva pranešęs. Bunkerio radimo metu V. Purlio nebuvo namuose ir jis kurį laiką slapstėsi[161].

Pro budrias bendrapartiečių akis neprasprūsdavo niekas. Partijos Kupiškio aps. komiteto pirmasis sekretorius P. Grigėnas 1947 m. rudenį skundė vykdomojo komiteto pirmininką B. Einorių, vedusį E. Matveikytę. Esą dirbdama Zarasų aps. ji platino antisovietinę spaudą, o jos tėvas kurį laiką gyveno nelegaliai[162]. Partijos Miroslavo vlsč. komiteto darbuotojai ir stribai 1947 m.

157 Ibid., b. 247,l. 106. M. Žukausko parengtos informacijos apie VKP(b) CK ir LKP(b) CK nutarimų vykdymą.
158 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 57,l. 59-60. Partijos Kėdainių aps. komiteto dokumentai.
159 Ibid., b. 160, l. 2, 16. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.
160 Ibid., ap. 9, b. 263,l. 83-87. Dokumentai apie LTSR MGB organų patikrinimą.
161 Ibid., f. 78, ap. 78/24, b. 3,l. 62-63. Partijos Anykščių aps. komiteto ypatingasis aplankas.
162 Ibid., f. 1495, ap. 1495/5, b. 1, 1. 25-26. Partijos Kupiškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

pabaigoje Alytaus vykdomojo komiteto pirmininkui P. Liepai skundė MGB VP viršininką Smirnovą. Jie iškėlė jam šešis kaltinimus, iš kurių svariausias - neva už kyšius jis paleidžiąs partizanų rėmėjus[163]. Ne į partijos komiteto pirmąjį sekretorių, o į P. Liepą tikriausiai buvo kreiptasi todėl, kad šis užkietėjęs komunistas, iki 1946 m. pabaigos dirbęs čekistu, Alytuje aktyviai vykdė represijas. (Beje, vienas kitas čekistas, ypač žemesnio lygio, kyšius iš tiesų imdavo ir kartais padėdavo žmonėms.)

Partijos Telšių aps. komiteto biuras 1948 m. vasarą įrašė griežtą papeikimą vykdomojo komiteto pirmininkui J. Konstantinavičiui ir kreipėsi į LKP(b) CK su prašymu atleisti jį iš darbo už tai, jog nuslėpė, kad du jo broliai suimti. Matyt, dėl svarumo jis dar buvo apkaltintas girtuoklyste, tingumu ir kt. ydomis[164]. Žmonės buvo priversti slėpti savo ar artimųjų „nuodėmes“, antraip jie nebūtų gavę geriau apmokamo darbo. Daug žmonių tuo metu gyveno su padirbtais dokumentais. Čekistai ir partiniai funkcionieriai pamažu (tas tęsėsi per visą okupacijos laikotarpį) juos susekdavo, bet kai kurie iki pat nepriklausomybės atgavimo gyveno su svetimomis pavardėmis.

Partijos nariai privalėjo stebėti aplinką ir vienas kitą, o LKP(b) CK darbuotojai - ir savo kuruojamą sritį. LKP(b) CK Spaudos skyriaus vedėjas Varžgalis, 1948 m. vasarą nuvykęs į Biržus, parašė pažymą apie padėtį „Biržiečių tarybinio žodžio“ redakcijoje. Jis rašė, kad du redakcijos darbuotojai vagia šriftą, redaktorė Jočytė apie tai pranešė partijos komitetui ir MVD apskrities skyriui, bet jai liepta tų dviejų darbuotojų neatleisti[165]. Visą okupacinį laikotarpį spaustuvės buvo itin saugomos. Pogrindžiui visą laiką trūko spausdinimo priemonių, taip pat ir šrifto. Tai, kad nebuvo reaguota į pranešimą apie šrifto vogimą, galėjo reikšti, jog tikriausiai buvo rengiama kokia nors operatyvinė kombinacija. Gal norėta sužinoti, kam ir kokiu būdu bus perduotas šriftas, o gal tuos du darbuotojus ketinta infiltruoti į pogrindį ir jie vogė su saugumo žinia ar pan.

Kai čekistai kurio nors pareigūno negalėdavo suimti dėl jo einamų aukštų pareigų, jie paprastai apie jį informuodavo A. Sniečkų, pridurdami, kad pasielgti reikia „Jūsų nuožiūra". Tipiškas yra SSRS NKVD-NKGB įgaliotinio Lietuvoje I. Tkačenkos 1945 m. spalio mėn. pranešimas VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininko pavaduotojui F. Kovaliovui ir A. Sniečkui apie tai, kad LKT pirmininko pavaduotojas M. Gregorauskas rūpinasi suimtu VLIK'o nariu A. Gineičiu. Mat pas tą aukštą pareigūną gyvena suimtojo žmona, jis rūpinasi, kad suimtajam būtų perduota maisto, NKGB tardymo skyriaus viršininkui E. Rozauskui teigęs, jog pažįstąs A. Gineitį ir jis negalįs būti nacionalistu. Pabaigoje I. Tkačenka pareiškė, kad M. Gregorauskas negali dirbti jokio atsakingo darbo[166]. Ideologinės komunistų dogmos reikalavo neturėti jokių draugystės ar giminystės skrupulų. Blogu buvo laikomas tas komunistas, kuriam nebuvo svetimi tokie „smulkiaburžuaziniai" jausmai kaip užuojauta. Mylėti reikėjo tik sovietinę šalį, partiją ir jos vadus. Beje, čekistų išpuolių prieš sovietams lojalius ir dėl to aukštas pareigas ėjusius, bet tam tikrus principus turėjusius inteligentus ir ūkio organizatorius (Juozą Bulavą, Joną Laurinaitį, Juozą Vaišnorą, Vytautą Vazalinską ir kt.) buvo nemažai, ypač 1945 m. Nauja puolimų banga prasidėjo 1950 m.

A. Sniečkus nesitenkindavo vien čekistų pateiktais duomenimis. Norėdamas daugiau sužinoti apie vieną ar kitą veikėją, jis į provinciją siųsdavo savo patikimus žmones. LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo pavaduotojas P. Olekas 1945 m. pirmoje pusėje parašė pranešimą „Apie LKP(b) Zarasų

163 Ibid., f. 1308, ap. 3, b. 8,l. 94. Partijos Alytaus aps. komiteto įvairių raštų byla.

164 Ibid., f. 1203, ap. 1203/16, b. 4, 1. 22. Partijos Telšių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

165 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 283, 1. 125. LTSR MGB ataskaitos LKP(b) CK.

166 LVA, f. 1, ap. 10, b. 23,l. 106. LTSR MGB pranešimai LKP(b) CK

apskrities komiteto sekretorių drg. Mėlynį kompromituojančius duomenis“. Išvardijo visus sekretoriaus gimines - tiek „kairiuosius“, tiek „dešiniuosius“. Daugiau rašė apie vieną dėdę, kurį, anot NKVD AS viršininko, „Mėlynis jau seniai siūlė suimti kaip liaudies priešą“. Jo giminės varė naminę NKVD skyriaus darbuotojams ir milicininkams, todėl NKVD ir A. Mėlynio santykiai esą įtempti, jis nesutariąs ir su partijos komiteto antruoju sekretoriumi I. Kulibabinu. Pats viską mėginąs išsiaiškinti, todėl „valstybės saugumo darbuotojai kalba, kad „partijos komitetas nori iškasti mums duobę“[167].

Kaip minėta, pokario metais žmonės, norintys įstoti į partiją dėl įsitikinimų ar dėl karjeros, būdavo nuodugniai tikrinami. Tiek partijos funkcionieriams, tiek čekistams neužtekdavo vien žmogaus nuoširdaus noro. Tikrinta nuosekliai - siunčiant paklausimus į ankstesnę gyvenamąją vietą, taip pat ir į partijos komitetus. Šį darbą kruopščiausiai atlikdavo čekistai (jie tikrindavo turimus dokumentus, apklausdavo kaimynus, pasitelkdavo agentus, peržiūrėdavo jų pranešimus ir t. t.). Aiškinantis stojimo į partiją peripetijas, reikia pasakyti, kad kai kurie žmonės gal ir nebūtų Stoję į partiją, jeigu jie nebūtų įviliojami į tam tikrus spąstus. Žmogus būdavo priimamas dirbti į tam tikras pareigas, su jomis apsiprasdavo, pajusdavo pinigų ir valdžios skonį, o po kurio laiko jam būdavo pasiūloma arba stoti į partiją, arba palikti postą. Beje, taip buvo daroma iki pat Sovietų Sąjungos sugriuvimo. Antai partijos Kėdainių aps. komiteto biure 1946 m. pavasarį buvo svarstoma Matiniškių (?) tarybinio ūkio direktoriaus M. Prigunovo byla. Mat tas direktorius, stodamas į partiją, nuslėpė, kad buvo kilęs iš buožių. Be to, jis neva švaistė ūkio turtą, apgaudinėjo valstybę, reiškė nacionalistinę nuomonę ir t.t. Buvo pavesta MVD apskrities skyriaus viršininkui per 10 dienų jį ištardyti ir vietoje surengti teismą[168]. Matyt, visi ar bent dauguma kaltinimų tam partijos nariui buvo pareikšti dėl svarumo; tikras jo „nusikaltimas“ - netinkama socialinė kilmė.

Partijos Kauno m. komiteto sekretorius F. Bieliauskas rašė represinių organų ir partijos vadovams, kad kai kurie naujai įstoję partijos nariai 1941 m. birželio mėn. „Pienocentre“ organizavo partizanų būrį ir šaudė į atsitraukiančius raudonarmiečius[169].

Kartais partijos komitetai būdavo akylesni už čekistus. Viename Kėdainių aps. partiniame plenume 1952 m. pabaigoje pramonės kombinato partijos sekretorius kalbėjo: „Partijos rajono komiteto sekretorius drg. Iljinas teisingai kritikavo mūsų partinę organizaciją. Tikrai mes paskubėjome priimti į partiją drg. Snešką. Bet kalti ir MGB organai, kurie atsiuntė jo teigiamą charakteristiką, o remdamiesi charakteristika mes ir priėmėme jį pirminės partinės organizacijos susirinkime. Dabar išaiškėjo, kad drg. Sneška tarnavo Plechavičiaus armijoje, ir už tai jį partijos rajono komitetas iš partijos pašalino“[170].

Partijos apskričių (rajonų) komitetai apie stojantįjį į partiją siųsdavo paklausimus į MGB apskričių skyrius (ar rajonų skyrius) prašydami pateikti, jei turima, kompromituojančios medžiagos. Pažymėtina, kad klausdavo apie visus stojančiuosius, nors kai kurie iš jų jau tuo metu ėjo tam tikras pareigas. Partijos Prienų r. komiteto pirmasis sekretorius V. Supronas 1952 m. kreipėsi į MGB, prašydamas kompromituojančios medžiagos apie buvusį techninį partijos komiteto sekretorių J. Gradecką, kai šis stojo į partiją[171].

Būdavo tikrinami net stojantieji į komjaunimą (tik po Stalino mirties į komjaunimą pradėta priiminėti visus besimokančius

167 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 158,l. 31-35. LKP(b) CK susirašinėjimas apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

168 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 12,l. 7. Partijos Kėdainių aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

169 Ibid., f. 2785, ap. 2785/5, b. 7, 1. 2, 96-99. Partijos Kauno aps. komiteto gaunamųjų ir siunčiamųjų raštų byla.

170 Ibid., f. 3678, ap. 6, b. 2,l. 92. Partijos Kėdainių r. komiteto plenumų protokolai.

171 Ibid., f. 5258, ap. 7, b. 70,l. 46. Partijos Prienų r. komiteto gaunamųjų ir siunčiamųjų raštų byla.

jaunuolius). 1951 m. VLKJS Varėnos sekretorius klausė partijos Prienų r. komiteto sekretoriaus apie mokytojo V. Skvernio socialinę kilmę, nes jis norėjo stoti į komjaunimą. Į aiškinimąsi įsitraukus partijos komiteto pirmajam sekretoriui V. Supronui, iš MGB Prienų RS gauta pažyma, jog V. Skvernio tėvai už bunkerio laikymą 1949 m. buvo suimti ir nuteisti[172].

Apskritai nemažai dalykų išaiškėdavo susirašinėjant partijos komitetams. Kiekvieno komiteto bylose yra daug to komiteto siųstų paklausimų ir atsakymų į kitų komitetų paklausimus. Partijos Kėdainių aps. komiteto kadrų sekretorius V. Kaiferavičius 1946 m. vasarą, atsakydamas Šilutės aps. komiteto kadrų sekretoriui Evaltui į jo paklausimą „apie drg. Michailą Krivicką“, pranešė, kad komitetas jokių duomenų apie jį nerado, Baisogalos vlsč. jis, kaip buvo nurodęs, negyveno, MVD ir MGB apskaitoje jo nėra[173]. Matyt, žmogus mėtė pėdsakus, nes jo praeityje ar socialinėje kilmėje buvo kažkas, kas komunistams galėjo nepatikti.

Kai kurių partijos komitetų darbuotojai net ir neprašomi savo iniciatyva pranešdavo kitam partijos komitetui apie kuo nors neįtikusius žmones. Partijos Šakių aps. komiteto agitacijos ir propagandos sekretorius J. Gurskis 1948 m. susirašinėjo su Prienų aps. komiteto pirmuoju sekretoriumi S. Naimavičiumi apie „liaudies priešę“ S. Jalinskaitę, norėdamas sužinoti, ar ji gyvena Birštone[174].

Tais laikais net žmogaus pavardė galėjo būti persekiojimo priežastimi. 1948 m. partijos Telšių aps. komitete buvo sprendžiamas gydytojo Juozo Jėčio likimas. Mat pagal partijos komiteto turimas žinias, jis buvo kilęs iš Kupiškio aps., kur jo tėvai turėjo 50 ha žemės, o jo brolis kpt. Domininkas Jėčys buvo Dainavos apygardos partizanų vadas. Tą gydytoją ėmė ginti LSSR sveikatos apsaugos ministerija, bet MGB AS viršininkas F. Dusis patvirtino, kad viskas, kas apie jį žinoma, yra teisinga. Matyt, gydytoją išgelbėjo pažyma iš Šimonių vlsč., kurioje buvo parašyta, jog J. Jėčys turi tik seserį, o iš šeimos nieko nėra „banditiuose“[175].

Praėjus keleriems metams po karo, kai daugmaž nusistovėjo hierarchinė sistema, komunistai dažniausiai veikė korporatyvinės veiklos principu, vieni kitus remdami bei dangstydami, jei tik būdavo dalijamasi prisiplėštu turtu ir laikomasi tam tikrų elgesio taisyklių - nesikėsinama į aukščiau stovinčiųjų postus, nebendraujama su „klasiniais priešais“ ir jiems nepadedama, neturima skrupulų baudžiant ar net naikinant tuos „klasinius priešus“ bei kitaminčius ir t. t. Pažeidęs tuos rašytus ir nerašytus susitarimus, net ir didelis viršininkas, lemiantis daugelio žmonių likimus, galėjo tapti niekuo.

Partijos apskričių biurai įdėmiai sekė savo pavaldinių darbą valsčiuose ir greitai reaguodavo pastebėję nukrypimus nuo įprastinių elgesio normų. Partijos Biržų aps. komiteto biuras 1947 m. pradžioje nurodė patikrinti Pabiržės vlsč. milicijos viršininko Armalio veiklą, nes jis ima kyšius, bendrauja su buožėmis ir t. t. Nurodyta patikrinti ir MVD Vabalninko VP viršininko Starodubcevo veiklą[176].

Su kuo nors neįtikusiais žmonėmis būdavo susidorojama labai greitai, užtekdavo formuluočių „dėl politinių sumetimų“, „nekeliantis politinio pasitikėjimo“, „kaip socialiai svetimas elementas“ ir pan., ir žmogus išlėkdavo iš darbo. Štai kokį nurodymą 1947 m. rugsėjo 3 d. partijos Prienų aps. komiteto kadrų sekretoriaus pavaduotojas Semionovas nusiuntė apskrities vykdomojo komiteto švietimo skyriaus vedėjui: „Dėl politinių sumetimų reikia iš mokytojų pareigų atleisti šiuos mokytojus: 1) Stakliš-

172 Ibid., ap. 3, b. 76,l. 18-20. Partijos Prienų r. komiteto susirašinėjimas įvairiais klausimais.
173 Ibid., b. 162,l. 2. Partijos Kėdainių aps. komiteto gaunamieji ir siunčiamieji raštai.
174 Ibid., f. 739, ap. 2, b. 11,l. 3-4. Partijos Prienų aps. komiteto susirašinėjimas kovos su banditizmu klausimu.
175 Ibid., f. 1203, ap. 1203/17, b. 8, 1. 1-6. Partijos Telšių aps. komiteto kompromituojančių duomenų byla.
176 Ibid., f. 1093, ap. 1093/2, b. 3, 1. 17. Partijos Biržų aps. komiteto biuro protokolai.

kių progimnazijos direktorių Narvičių; 2) Pakuonio progimnazijos mokytoją Mačiulytę; 3) Šilavoto pradžios mokyklos mokytoją Maceiną“.

Prienų vartotojų kooperatyvų sąjungos pirmininkui Juozui Sadzevičiui tas pats Semionovas nurodė iš Šilavoto kaimo kooperatyvo pirmininkės pareigų atleisti Krūvelienę, o į jos vietą rekomendavo Riaubą. Motyvas - „siekiant tarybinį prekybos aparatą išvalyti nuo atsitiktinių žmonių“. Apie nurodymo įvykdymą liepta pranešti po 4 dienų[177].

Partijos sekretorių nurodymai buvo vykdomi operatyviai. Partijos Telšių aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Baščiulis 1949 m. rugpjūčio 29 d. nusiuntė raštą taupomosios kasos vedėjui, kuriame siūlė „nedelsiant iš einamųjų pareigų pašalinti Stasę Šakalienę“. Vedėjas Goštautas atsakė: „Pasiūlymą pašalinti iš einamųjų pareigų [...] įvykdžiau rugpjūčio 31 dieną“. S. Šakalienė dirbo kontroliere, MVD duomenimis, jos vyras - baltasis partizanas, buvęs Plechavičiaus armijoje, pasitraukė su vokiečiais; ji pati karo metu neva savo noru buvo išvykusi į Vokietiją, ten dirbo gamykloje. Kartais partijos komitetams užkliūdavo ir tie žmonės, kuriems čekistai neturėjo pretenzijų. Tas pats J. Baščiulis 1949 m. pavasarį rašė vykdomojo komiteto pirmininkui raštą, kuriame klausė, kodėl Telšiuose yra įregistruotas J. Zaleckis, neva pabėgęs iš Kuršėnų aps. Pirmininkas atsakė, kad toks pilietis tikrai Telšiuose gyvena nuo 1946 m., jo dukros dirba. Tą patį atsakė ir MVD skyriaus viršininkas - įregistruotas bendra tvarka[178].

Aukštesnieji partiniai funkcionieriai kišdavosi ir į čekistų kadrų reikalus. Kai 1949 m. pavasarį čekistų vadovybė norėjo LSSR MGB Tardymo skyriaus viršininko pavaduotoją plk. M. Zacharovą skirti to skyriaus viršininku, LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjo pavaduotojas F. Kraštinis užprotestavo. Jis teigė, jog M. Zacharovo skirti viršininku negalima, nes jis sąmoningai nuslėpė savo dėdės praeitį[179].

Komunistams kartais tekdavo nuskriausti ir saviškius, ypač kai jų elgesys su sulaikytaisiais peržengdavo net ir komunistams leistinas ribas. Partijos Telšių aps. komiteto biuras 1949 m. vasarą iš darbo atleido ir iš partijos pašalino Janapolės partorgą I. Vanejevą už žmonių mušimą, mėginimą išprievartauti keturiolikmetę ir panašius darbus. Girtas partorgas rugpjūčio 13 d. dalyvavo čekistų būstinėje mušant sulaikytą J. Servą, kuris po to mirė[180].

Įstaigų, įmonių vadovais paskyrus savus žmones, tie savo ruožtu jau ir be partijos komiteto raginimo išstumdavo iš darbo „socialiai svetimus“ arba „priešiškus“ žmones. Į Širvintų aps. vykdomojo komiteto finansų skyriaus vedėjo Vilčinsko paklausimą partijos Kupiškio aps. komiteto pirmasis sekretorius P. Grigėnas 1949 m. pabaigoje atsakė, kad jo įstaigoje dirbanti E. Juškaitė yra kilusi iš buožių, jos šeima nuo trėmimų pabėgo. Ant rašto yra rezoliucija: „Tuojau atleisti“[181].

Įskundimai paprastai būdavo tiriami keliomis pakopomis (tą aktyviai praktikavo A. Sniečkus; gavęs kokį nors politinį skundą, jį tuoj pat perduodavo MGB). Antai Partijos Kauno m. komiteto sekretorius Filipavičius 1949 m. vasarą nusiuntė MGB Kauno sr. valdybai tokį pranešimą. Esą jam miesto ryšių kontoros viršininko pavaduotojas Vaščiukas pranešė, kad netoli Rygos gyvena buvęs tos kontoros viršininkas Mitrosas, kuris

177 Ibid., f. 739, ap. 1, b. 70, l.88, 121. Partijos Prienų aps. komiteto kadrų tikrinimo byla.

178 Ibid., f. 1203, ap. 12, b. 13,l. 37-38, 62. Partijos Telšių aps. komiteto susirašinėjimas su MGB, MVD AS ir kitomis įstaigomis.

179 Ibid., f. 1771, ap. 52, b. 48, l. 312. LKP(b) CK pažymos, pranešimai VKP(b) CK apie socialistinio teisėtumo pažeidimus, direktyviniai nurodymai, pažymos apie MGB darbą ir kt.

180 Ibid., f. 1203, ap. 12, b. 13,l. 8-9. Partijos Telšių aps. komiteto susirašinėjimas su MGB, MVD AS ir kitomis įstaigomis.

181 Ibid., f. 3040, ap. 3040, b. 30, l. 21. Partijos Širvintų aps. komiteto susirašinėjimas kadrų klausimais.

tremiamas pabėgo. Tikslią jo darbo ir gyvenamąją vieta neva žino jo draugė[182].

Partijos sekretoriai čekistams žmones skųsdavo be jokių skrupulų. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto sekretorius Mikalauskas 1949 m. pradžioje nusiuntė MGB apskrities skyriui slaptą raštą: „Mus pasiekė žinios iš Kybartų vlsč. Lauckaimio sviestinės technologo drg. Piliškio ir darbininko drg. Diedelės, kad Lauckaimio sviestinės direktorius Pranaitis karo metu dirbo sviestinėje Vokietijoje. Sąskaitininkas Albinas Škarnalis - buvęs policijos viršininku Marijampolės aps., buhalteris Juozas Mačiulis tarnavo žandarmerijoje ir aktyviai padėjo vokiečiams. Visi šie trys asmenys sabotuoja gamybą įmonėje, ne pagal paskirtį eikvoja pinigus, dezorganizuoja darbininkus“[183]. Galėjo būti visaip, bet tikriausiai paskutinis sakinys neteisingas, nes paprastai praeityje turėję kokių nors „nuodėmių“ žmonės stengdavosi dirbti itin gerai. Tačiau jų pastangų partiniai funkcionieriai nevertino. Partijos Anykščių aps. komiteto pirmasis sekretorius P. Purlys 1949 m. pavasarį rašė LKP(b) CK, kad LSSR žemės ūkio ministerija 1947 m. į vykdomąjį komitetą atsiuntė vyr. agronomą K. Braknį, kuris „šiuo metu išskirtinai gerai dirba, matyt, todėl, kad įgytų pasitikėjimą“. Jis esą kilęs iš Kupiškio aps., jo tėvai buožės ištremti, broliai slapstosi, vienas žuvo miške. Apie tai sužinota gavus charakteristiką iš partijos Kupiškio aps. komiteto. Žemės ūkio ministro pavaduotojas P. Kolcovas, atsakydamas į LKP(b) CK paklausimą, parašė, kad K. Braknys ministerijai buvo pranešęs apie tėvų ištrėmimą. Kadangi gerai dirba, o agronomų labai trūksta, prašė laikinai palikti[184].

Geras darbas retai žmogų gelbėdavo, net jei užtardavo ir aukštas viršininkas. Politinis kaltinimas negalėjo būti atmetamas, jis būdavo svarbiausias, dėl jo niekas nedrįsdavo ginčytis. LKP(b) CK Žemės ūkio skyrius teigė, kad Kretingos tarybinio ūkio direktorius A. Žila vokiečių okupacijos metais padėjo vokiečiams, o LSSR žemės ūkio ministras V. Augustinaitis nesutiko

jį atleisti, nes jis itin gerai dirbo. Tačiau partijos Kretingos aps. komiteto pirmasis sekretorius Mečislovas Taurinskas 1949 m. pabaigoje pranešė A. Sniečkui, kad partijos komitetas A. Žilą atleido, pateikęs jam tokius kaltinimus: neklauso partijos komiteto, buvęs šaulys, blogai dirba ir t.t.[185] Atleido direktorių tikriausiai todėl, kad to pageidavo vienas iš LKP(b) CK skyrių, bet galėjo būti dar begalė priežasčių - nepasidavė partijos komiteto diktatui, nenešė kyšių, nebendravo su beraščiais komiteto darbuotojais ir t. t.

Skundimas komunistų aplinkoje buvo itin paplitęs, skųsti nevengė net ir ministrai. Laikinai ėjęs LSSR teisingumo ministro pareigas M. Nemoliakinas 1950 m. pradžioje pranešė LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjui A. Moskvinovui, kad jis iš partijos Švenčionių aps. komiteto sekretoriaus Sidoro sužinojęs, jog apskrities teisėjas Bronislovas Vinčūnas yra antisovietiškai nusiteikęs, jo brolis suimtas. Prašė tą teisėją specialiai patikrinti[186].

Sovietiniais laikais geras darbas nebuvo svarbiausias žmogaus vertinimo kriterijus. Pirmiausia būdavo atsižvelgiama į politinį patikimumą ir socialinę kilmę. Pavyzdžiui, Anykščių aps. „Tarybinio artojo“ kolūkio pirmininkas J. Vinclavas pelnė aukščiausią taikos metu SSRS apdovanojimą - Socialistinio darbo didvyrio žvaigždę už gerą 1949 m. derlių. Tačiau apdovanojimas jam nebuvo įteiktas todėl, kad jis anksčiau naudojo samdomąją jė-

182 Ibid., f. 2785, ap. 2785/5, b. 7, 1. 25. Partijos Kauno aps. komiteto susirašinėjimo byla.
183 Ibid., f. 1555, ap. 1555. b. 109, 1. 11. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto susirašinėjimas su MGB, MVD AS ir kitomis įstaigomis.
184 Ibid., f. 1771, ap. 92, b. 9,l. 2, 4. Partijos sričių, apskričių komitetų pranešimai, informacijos LKP(b) CK apie nuveiktus darbus.
185 Ibid., l. 251-253.
186 Ibid., b. 27,l. 2. Įvairių įstaigų, organizacijų pranešimai, pažymos LKP(b) CK socialistinio teisėtumo klausimais.

gą, be to, jo brolis buvo sušaudytas raudonųjų partizanų, jis pats bendravo su buožėmis[187].

Suvarius valstiečius į kolūkius ir iš jų atėmus didelę dalį turto, partizanai neteko nemažos dalies materialinės paramos (1950 m. dar buvo apie tūkstantis partizanų). Tada jie apdėjo mokesčiais ir pyliavomis daugelį kolūkių, o viso to išsireikalaudavo iš pirmininkų (pagal tai, ar pirmininkai ramiai gyveno kaime, čekistai nustatydavo, kurie iš jų partizanams mokėdavo duokles). Dažnai būdavo taip, kad maistą partizanai pasiimdavo iš sandėlininkų, o pirmininkai apsimesdavo, jog to nepastebi. Prasidėjo pirmininkų svarstymai. Kartais jie baigdavosi palyginti neskausmingai. Partijos Ukmergės r. komiteto biuras 1951 m. pabaigoje nutarė iš darbo atleisti Vikščių (?) kolūkio pirmininką S. Zubelį, o jo bylą perduoti MGB. Tas pirmininkas neva iš kolūkiečių partizanams surinko 5 tūkst. rb ir 2 tonas grūdų. Jo pavaduotojas tai patvirtino, o pats pirmininkas teigęs, kad iš partizanų gavęs tokį nurodymą, bet jo nevykdęs[188]. Paprastai partijos komitetams tokio tipo duomenis pateikdavo represinės žinybos, bet būdavo - kaip minėtu atveju, - jog partijos komitetai savo kanalais sužinodavo anksčiau, ir tada, kad bausmė būtų solidesnė, reikalą tirti perduodavo saugumiečiams.

Tokių atvejų, kai partijos komitetai būdavo įtaresni už represinius organus, buvo ne taip jau mažai. 1952 m. pavasarį partijos Kėdainių r. komiteto biure buvo svarstytas atvejis, kai balandžio 30 d. (komunistų nuomone, labai svarbu, kad tai įvyko gegužės 1-osios šventės išvakarėse) girtaudamas sudegė kandidatas į partiją Šėtos MTS traktorininkas Manėkas. Saugumiečiai perdavė tyrimą milicijai, manydami, jog tai buitinis atvejis, o biuras manė, kad tai gali būti „klasinio priešo“ darbas, ir nurodė: „Įpareigoti MGB [...] imtis visų būtinų priemonių nuodugniai ištirti MTS įvykusį faktą, didesnį dėmesį atkreipti į Šėtos MTS aparato ištyrimą, siekiant atskleisti ir izoliuoti ten prasiskverbusius priešiškus elementus“[189]. Tikriausiai čekistai nerado komunistų įtarimą patvirtinančių faktų, tačiau tikrindami

„aparatą“ daug žmonių privertė nerimauti; gal vienas kitas ir daugiau nukentėjo, išaiškėjus kokiai nors komunistams netinkančiai jo biografijos detalei.

Partijos komitetai, kaip ir represinių žinybų darbuotojai, reaguodavo į bet kurį anoniminį pranešimą ir imdavosi „priemonių“. 1952 m. partijos Prienų r. komiteto pirmasis sekretorius V. Supronas, gavęs pranešimą, kad V. Marčiukaitis iš Kalinino kolūkio pasiųstas į sąskaitininkų kursus Kaune, o jo tėvai ištremti, sulaukęs iš MGB patvirtinimo apie tėvų ištrėmimą, parašė į mokymo kombinatą, kad minėtas asmuo būtų išbrauktas iš kursų dalyvių sąrašo[190].

1953 m. pavasarį partijos Alytaus r. komiteto biuro posėdyje šalia kitų klausimų buvo svarstoma ir padėtis džiovininkų ligoninėje. Nutarta: „Už kadrų užteršimą, prastą vadovavimą tuberkuliozinės ligoninės darbui, leidimą kunigams palatose atlikti religines apeigas, formalų ligonių apžiūrėjimą ir nesavalaikį jų gydymą ligoninės direktorių Rolį iš darbo atleisti“. Kitame to paties rajono komiteto biuro posėdyje iš partijos buvo pašalintas mechanikas J. Ambrazevičius; jis kaltintas susirašinėjimu su tremtiniu, kuriam rašė, ką pranešinėjo užsienio radijo stotys[191]. Neabejotinai galima teigti, jog gydytojas iš pareigų buvo atleistas ne todėl, kad blogai dirbo. Kaltinimai apie blogą darbą buvo pridedami dėl svarumo, imituojant kaltinimų objektyvumą. Komunistai beveik visuomet stengdavosi įrodyti, kad jiems kuo nors ideologiškai neįtikęs žmogus būdavo ir blogas darbuotojas bei amoralaus elgesio.

187 Ibid., b. 9,l. 20. Įvairių partijos komitetų pranešimai, informacijos LKP(b) CK apie nuveiktus darbus.

188 Ibid., ap. 195, b. 16, l. 143. Įvairių partijos komitetų nutarimai dėl partizanų puolimų.

189 Ibid., f. 3678, ap. 6, b. 3,l. 163-164. Partijos Kėdainių r. komiteto biuro nutarimai.

190 Ibid., f. 5258, ap. 7, b. 70, l. 57. Partijos Prienų r. komiteto gaunamųjų ir siunčiamųjų raštų byla.

191 Ibid., f. 3704, ap. 8, b. 5, I. 27. Partijos Alytaus r. komiteto biuro protokolai.

IŠVADOS. Prievarta buvo užprogramuota komunistinėje ideologijoje, ją nesunku buvo pagrįsti klasių kovos dėsniu, todėl represijoms įsiūbuoti tereikėjo surasti tam tikrus veiklos metodus. Jais tapo išbuožinimai, trėmimai, suvarymas į kolūkius ir mažesnio masto prievartiniai veiksmai. Čekistai ir partiniai funkcionieriai praktinėje veikloje mokėsi vieni iš kitų ir vieni kitus papildė. Daugumą represinių veiksmų tos dvi pagrindinės sovietų valdžios grandys viena be kitos negalėjo vykdyti.

Okupantų represijos palietė visus Lietuvos gyventojų sluoksnius tolygiai, tačiau A. Sniečkui paskelbus, kad pogrindį daugiausia remia pasiturintys valstiečiai, vadinamieji buožės, juos užgriuvo dažniausiai nepagrįstų represijų lavina. Turtingesnieji Lietuvos valstiečiai (apie 20 tūkst. ūkių) faktiškai buvo paskelbti už įstatymo ribų ir tapo visiški beteisiai.

Partijos komitetai ir represiniai organai itin glaudžiai bendradarbiauti pradėjo po M. Suslovo LKP(b) CK VII plenume, kuris vyko 1945 m. rugpjūčio 23-24 d., išsakytų minčių. Jis dėstė, kad pogrindį Lietuvoje daugiausia triuškina tik čekistai, o partijos komitetai nepajėgė į kovą pakelti darbo žmonių masių, todėl partijos apskričių komitetų sekretoriai ir čekistų vadai turi kovos reikalus aptarti beveik kasdien. A. Sniečkaus nurodymu partijos komitetai ir čekistai turėjo sudaryti bendrus pogrindžio sutriuškinimo planus.

Partiniai funkcionieriai teroro mastą Lietuvoje didino nuolat prašydami į apskritis atsiųsti daugiau čekistinės kariuomenės. Net po to, kai 1946 m. kovo mėn. Lietuvoje buvo įkurta 200 pastovių čekistinės kariuomenės įgulų, tie prašymai nesiliovė. Partijos komitetai siekė, kad visuose valsčių centruose būtų įkurtos sovietų karių įgulos.

Vykdydami represines priemones, ypač tokias, kurių metu buvo galima prisiplėšti svetimo turto, partijos nariai lenkė čekistus. Pastarieji 1945 m. yra rašę, kad nesutinka dalyvauti kai ku-

riose komunistų suorganizuotose akcijose. Labai dažnai partiniai funkcionieriai atiminėjo visą turtą ne tik iš nuteistųjų, bet ir neteistų, pavyzdžiui, tų, kuriuos įtarė ryšiais su vokiečiais.

Duomenų savo sprendimams partijos komitetai gaudavo iš represinių žinybų, ūkinių duomenų - iš vykdomųjų komitetų. Rinkdavo žinias iš partorgų (sekretorių) ir patys susirašinėdami su kitais partijos komitetais. Oficialiai buvo reikalaujama, kad kiekvienas komunistų partijos narys apie save burtų žmones, iš kurių gautų informaciją.

Kai kuriose apskrityse (Kėdainių, Tauragės ir kt.) tarp čekistų ir partijos sekretorių vyravo visiškas pasitikėjimas, pastarieji buvo supažindinami su slapčiausiais - operatyviniais čekistų planais.

Aktyviai represuodami taikius gyventojus, partiniai aktyvistai, nors ir būdami ginkluoti, nesiveržė į kovą su šalyje buvusia ginkluota opozicija - partizanais; jie laikėsi nuomonės, kad tai - čekistų operatyvininkų ir jų kariuomenės darbas. Pirmaisiais pokario metais daugiausia tenkintasi tuo, kad su čekistais buvo sudaromi bendri partizanų būrių sutriuškinimo planai.

Partijos komitetai itin aktyviai rengė savo apsaugos planus - kaip ginti nuo galimų partizanų puolimų apskričių bei valsčių centrus, kur kokią kariuomenę išdėstyti ir pan.

Vien kaime likus prekiniams santykiams, komunistai labai energingai puolė valstiečius, ypač pasiturinčius, nes juos naikindami tikėjosi nemažos naudos sau, pasigrobdami dalį represuotųjų turto. Valstiečių išbuožinimo, žemės sumažinimo iki 5 ha ir panašiose akcijose aktyviau dalyvavo ne čekistai, o partiniai funkcionieriai.

Po partizanų puolimų, ypač įvykdytų mirties nuosprendžių išdavikams, pradėdavo veikti įkaitų sistema - buvo tremiami ir suiminėjami ne tik partizanų šeimų nariai, bet ir buožės, paskelbus juos „banditų“ rėmėjais. Prie pastarųjų buvo galima priskirti bet kurią kuo nors neįtikusią ar turtu viliojančią šeimą.

Iki 1948 m., t. y. iki didžiųjų trėmimų, Lietuvoje plačiausiai naudota represija buvo išbuožinimai, kai iš valstiečio būdavo paimama dalis turto ar net visas turtas. Ūkiui palikus tik 5 ha žemės, šeima likdavo Lietuvoje, tik būdavo iškeliama į gretimą valsčių. Vadovautasi LSSR MT ir LKP(b) CK 1945 m. kovo 16 d. nutarimu. Rengiantis suvaryti valstiečius į kolūkius ir buožes apdėjus nepakeliamais papildomais mokesčiais bei pyliavomis, tūkstančiai žmonių atsidūrė kalėjimuose. 1949 m. paprasti valstiečiai sugebėjo sumokėti tik pusę žemės mokesčio, o buožės — tik 8 proc. Tais metais 45 tūkst. ūkių savininkų buvo perduota teismui.

Didieji trėmimai buvo planuojami Maskvoje, bet prie jų organizavimo ir vykdymo nemažai prisidėjo tiek LKP(b) CK, tiek partijos apskričių komitetai, jau nuo 1944 m. reikalavę leisti pradėti trėmimus.

Tremiant Lietuvos gyventojus, buvo sudaromi pagrindinis ir papildomas rezervinis sąrašai, tačiau jei nuo trėmimo sugebėdavo išsisukti daug šeimų, jau trėmimo vietoje skubiai būdavo sudaromas trečias sąrašas, į kurį galėjo patekti bet kuris geriau gyvenantis ar komunistams kuo nors neįtikęs asmuo.

Pačioje trėmimų, išbuožinimų ir panašių represijų pradžioje, norėdami užsitikrinti minimalią gyventojų paramą, komunistai naujakuriams ir varguoliams gausiai dalijo žemę ir duodavo kitokio turto, taip pat gyvulių. Nuo 1948 m. beveik visas turtas (kuris nebuvo išvogtas) patekdavo kolūkių ir valstybinių įmonių žinion, žaidimas su neturtingaisiais baigėsi, rengtasi juos suvaryti į kolūkius.

Prievarta suvarę valstiečius į kolūkius (tai padaryta 1949—1951 m.; suvarymui naudojo mokesčius, pyliavas, suėmimus, gąsdinimus bei kitas prievartos, šantažo, psichologinio spaudimo priemones; tam „darbui“ visuotinai buvo pasitelkti čekistai), komunistai stengėsi, kad į juos neįstotų buožės. Tikslas buvo pa-

likti juos už įstatymų ribos, išbraukti iš viešojo gyvenimo. Masiškai pradėta terorizuoti tuos, kurie agitavo prieš kolūkius. Šimtai žmonių už tai buvo pasodinti į kalėjimus.

Partiniai aktyvistai ir patys suiminėjo žmones, nors tam neturėjo jokių teisių. Būdami ginkluoti, dažnai girti yra nušovę ar sužeidę ne vieną niekuo dėtą žmogų.

Ne vien čekistai, bet ir partiniai funkcionieriai įdėmiai sekė tiek tikrus, tiek tariamus savo priešus, taip pat vieni kitus. Dažnai įkliūdavo tie žmonės, kurie karjeros sumetimais stodavo į komunistų partiją, nes tada tiek partijos komitetai, tiek represinės žinybos nuodugniai tikrindavo stojančiojo socialinę kilmę, praeitį ir veiklą. Esant nors mažiausiai, komunistų akimis žiūrint, „dėmelei“, žmogus į partiją nebūdavo priimamas, jo karjera dažniausiai sužlugdavo. Dar blogiau būdavo, kai tuo žmogumi susidomėdavo čekistai.

KOMUNISTŲ PARTIJOS ĮTAKA ČEKISTAMS

ĮTAKA ČEKISTŲ KADRAMS, ČEKISTŲ VALDYMO GRANDYS LKP(b) CK IR A. SNIEČKAUS VAIDMUO. Čekistų kadrų komplektavimas ir jų keitimas buvo bene svarbiausias būdas daryti jiems įtaką. Skiriamų į apskritis represinių žinybų vadovų partiniai funkcionieriai dažniausiai nepažinodavo (šioks toks pažinimas atsirado vėliau, kai kuo nors nusikaltusius čekistus pradėta masiškai kilnoti po Lietuvą), bet turėjo galimybę juos keisti (dažniausiai dėl per menkų pastangų ar nesugebėjimo kovoti su pogrindžiu). Šiek tiek stengtasi „sulietuvinti“ čekistų kadrus, skiriant pareigas represinėse žinybose partijos funkcionieriams ir tuo tikslu Vilniuje atidarius NKVD mokyklą (tarsi rengtasi tam, kad kada nors reikės atsakyti, kas sovietų valdžią Lietuvoje įtvirtino; oficialiai buvo teigiama, jog lietuviai čekistai turėtų padėti atsirasti ryšiui tarp čekistų rusų ir vietos gyventojų). Padėti sukomplektuoti represinių struktūrų kadrus A. Sniečkus ragino ir vietos partinius organus. 1944 m. rugpjūčio 27 d. LKP(b) CK III plenume jis kalbėjo: „NKVD organai mums labai padeda apskrityse. Iš NKVD mums reikės dar daugiau pagalbos, todėl partiniai organai turi ypatingą dėmesį kreipti į NKVD organų sukomplektavimą“[1]. Po keturių mėnesių vykusiame LKP(b) CK IV plenume LSSR

NKVD liaudies komisaras J. Bartašiūnas jau priekaištavo partiniams sovietiniams organams: „Reikia pažymėti, kad kai kurie partijos apskričių komitetai ir vykdomieji komitetai iki pat pastarojo meto nedalyvauja kovoje su banditizmu“. Toliau jis dėstė, kad jei čekistus rems partijos komitetai ir liaudis, tai „NKVD atliks savo darbą“. Pasak jo, abi mokyklos - milicijos mokykla Kaune ir NKVD mokykla Vilniuje - turėjo pradėti veikti 1944 m. gruodžio mėn., bet neveikia, nes partijos apskričių komitetai į jas neatsiuntė savo kandidatų [2]. Beje, kad į šias mokyklas, ypač čekistų, trūksta kandidatų, buvo kalbama ir po metų, ir po penkerių. Lietuviai, net prijaučiantys komunistams, nelabai norėjo jose mokytis.

Kaip žinome, A. Sniečkus dar 1944 m. pradžioje prašė tuometinį „Smeršo“ (karinės kontržvalgybos) vyriausiosios valdybos viršininką V. Abakumovą leisti Lietuvoje dirbti J. Bartašiūnui. Šis vienas žiauriausių Lietuvos budelių, surusėjęs čekistas, iki 1953 m. ėjo NKVD (MVD) liaudies komisaro (ministro) pareigas. 1944 m. jis dirbo 16-osios vadinamosios lietuviškosios divizijos „Smeršo“ viršininku. A. Sniečkaus pastangomis, sovietinei okupacinei kariuomenei dar neįžengus į Lietuvą, 1944 m. gegužės mėn. iš 16-osios divizijos buvo atrinkti 72 žmonės dirbti LSSR NKGB sistemoje, o tų metų gegužės 10 d. NKGB žinion iš 16-osios divizijos 2-ojo atsargos bataliono atvyko 81 žmogus [3].

A. Sniečkus buvo centrinis asmuo (ypač nuo 1947 m.), apie kurį sukosi jei ne visi, tai dauguma ne tik partinių ir ūkinių, bet ir čekistams šiek tiek reikšmingesnių reikalų. Matyt, tik gavus jo sutikimą buvo baudžiami čekistai. Ant vieno 1949 m. dokumento, kuriame rašoma apie LSSR MGB Kalvarijos AS

1 LYA, f. 1771, ap. 7, b. 4,l. 65. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK III plenume.

2 Ibid., b. 10,l. 181-182. LKP(b) CK IV plenumo stenogramos.

3 Ibid., b. 209,l. 6, 19-20, 35, 43-47. Susirašinėjimas su TSRS NKVD ir NKGB kadrų klausimais.

j. ltn. Č. Jodkos nusikaltimą (jis netinkamai blokavo apsuptus partizanus ir dėl to netyčia buvo nušauti du stribai), yra tokia LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjo A. Moskvinovo rezoliucija: „Su drg. Sniečkumi dėl Jodkos patraukimo teisminėn atsakomybėn suderinta“[4]. 1950 m. kovo 18 d. į A. Sniečkų kreipėsi LSSR MGB ministro pavaduotojas A. Gailevičius su prašymu perduoti teismui VKP(b) narius — MGB Marijampolės AS viršininko pavaduotoją A. Antonovą ir darbuotojus I. Plevaką bei A. Jermakovą, kurie tardomuosius visada kankindavo. Jų sumušta Teofilė Gavėnaitė kameroje nusižudė. Tardydami jie dažnai išrenginėdavo moteris[5]. Be to, mėginta suklastoti mirties liudijimą siekiant įrodyti, jog moteris mirė sava mirtimi. Ta kankinė marijampolietė nemažai suvalkiečių išgelbėjo nuo minėtų trijų sadistų. Be abejo, į jų vietą atvyko nauji, kurie pagal čekistų įpročius elgėsi panašiai, bet jau ne taip drąsiai.

Vėliau, ypač po 1947 m., įtaka čekistų kadrams buvo daroma represinių žinybų darbuotojus keičiant vienus kitais. Darbui Lietuvoje čekistai dažniausiai būdavo parenkami Rusijoje ir siunčiami kaip kariškiai vadovybės įsakymu, kuriam turėjo besąlygiškai paklusti (beje, dauguma jų į Lietuvą nesiveržė). Jų parinkimui marionetinė Lietuvos valdžia didelės įtakos neturėjo. Kaip žinome, čekistų lietuvių buvo nedaug (1948 m. tarp operatyvininkų lietuviai sudarė 13,6 proc., tarp MGB vadovaujančiųjų darbuotojų - tik 3,7 proc.; ir vėliau jų daugėjo labai pamažu). Todėl turėtas tik vienas paveikus būdas daryti įtaką čekistų kadrams — vienus keisti kitais, taip pat iš Rusijos atsiųstais. Šio būdo poveikis irgi buvo menkas, nes jei čekistas už padarytus nusikaltimus nebūdavo atiduodamas karo tribunolui ir nuteisiamas (tokių atvejų buvo nedaug), tai jis, nors ir prasižengęs ar net nusikaltęs, būdavo tik perkeliamas iš vienos vietos į kitą.

Nors ir būdamas nepaprastai energingas ir veiklus, A. Sniečkus net ir su savo padėjėjais nespėdavo aprėpti visų partinių, ūkinių ir su čekistais susijusių reikalų. Todėl jau 1944 m. spa-

lio mėn., matyt, sekant VKP(b) CK struktūra, buvo įkurtas LKP(b) CK ypatingasis sektorius, per kurį A. Sniečkus ir kiti CK skyriai iki 1949 m. palaikė ryšį su represinėmis struktūromis. Šio sektoriaus vedėju ilgai dirbo A. Polosenka (tik įkūrus sektorių jo vedėju trumpai buvo B. Šneideris). Ypatingasis sektorius perduodavo LSSR NKVD liaudies komisarui J. Bartašiūnui iš partijos apskričių komitetų A. Sniečkui siunčiamus pageidavimus. Antai 1944 m. spalio 16 d. A. Polosenka rašė J. Bartašiūnui, jog sekretoriai pranešė apie „gaujas" Švenčionių ir Ukmergės aps., ir A. Sniečkaus vardu prašė ten pasiųsti kariuomenę ir operatyvininkus, o vėliau į LKP(b) CK atsiųsti ataskaitą, kas nuveikta[6]. Su čekistais susijusius reikalus A. Sniečkus dažniausiai spręsdavo pats arba pavesdavo tai daryti savo padėjėjui M. Moskvinui. Antai M. Moskvinas pranešė J. Bartašiūnui, kad partizanai 1944 m. rugsėjo 3 d. buvo užpuolę Taujėnus, o J. Bartašiūnas paaiškino, kas buvo padaryta. Yra ir daugiau šio padėjėjo paklausimų. 1944 m. lapkričio 11 d. M. Moskvinas rašė J. Bartašiūnui: „Drg. Sniečkaus pavedimu prašau Jus patenkinti Biržų apskrities partinės vadovybės prašymą ir nusiųsti jiems stiprų NKVD viršininką, nes drg. Ratnikovas aiškiai nepajėgia atlikti darbo, taip pat 15-20 dienų Biržų apskrityje palikti 216-ąjį pasienio pulką"[7]. Partijos apskričių komitetų susirašinėjimas su represinėmis struktūromis per LKP(b) CK rodo, kad 1944-1946 m. komitetai neturėjo didelės galios čekistams, kartais reikėdavo ir CK įsikišimo. Daugumą reikalų buvo galima su-

4 Ibid., ap. 52, b. 48,l. 362. LKP(b) CK pažymos VKP(b) CK apie priemones socialistinio teisėtumo pažeidimams likviduoti, direktyviniai nurodymai, pažymos apie MGB ir kt.

5 Ibid., ap. 92, b. 23,l. 221-223. LKP(b) CK susirašinėjimas su MGB AS įvairiais klausimais.

6 Ibid., ap. 7, b. 89, l. 32-33. Partijos apskričių komitetų pranešimai LKP(b) CK apie padėtį apskrityse.

7 Ibid., f. 1771, ap. 7, b. 105,l. 45, 66. LKP(b) CK susirašinėjimas su LTSR NKVD, NKGB ir prokuratūra.

tvarkyti vietoje, jei tarp partijos komitetų ir čekistų vadų būtų buvęs pakankamas ryšys.

Apskritai represinių organų vadovai su LKP(b) CK 1944-1946 m. susirašinėjo ir reikalus sprendė tarsi keliais lygiais. Tarpininko tarp jų ir A. Sniečkaus vaidmenį atliko minėtas ypatingasis sektorius. Kadrų reikalai paprastai būdavo sprendžiami su LKP(b) CK kadrų sekretoriumi M. Junču-Kučinsku, bet dažniausiai šiais klausimais būdavo kreipiamasi tiesiai į A. Sniečkų. Antai LSSR NKGB liaudies komisaro pavaduotojas plk. Aleksandras Kolotuškinas 1946 m. vasario 19 d. rašė LKP(b) CK ypatingojo sektoriaus vedėjui A. Polosenkai, kad atsakymą į LKP(b) CK 1945 m. rugsėjo 27 d. nutarimą „Dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų Alytaus, Kauno ir Šakių apskrityse“ jis nusiuntęs A. Sniečkui dar 1945 m. spalio 20 d. (matyt, A. Polosenka buvo nusiuntęs paklausimą; A. Kolotuškino atsakymas pasiklydo LKP(b) CK labirintuose). A. Kolotuškinas LKP(b) CK kadrų sekretoriui M. Junčui-Kučinskui 1946 m. kovo 11 d. pranešė, kad vykdant LKP(b) CK biuro nutarimą buvo atleistas ir pažemintas pareigomis NKGB Lazdijų AS viršininkas Ilja Dolženka, o į jo vietą paskirtas iš Maskvos atsiųstas čekistas. Dar rašė, jog „aparatui“ sustiprinti į Lazdijus nusiųsti 7 operatyvininkai.

A. Sniečkus spręsdavo, atrodo, ir visai nereikšmingus reikalus. Prie jų priskirtinas Lietuvos pasienio apygardos vado gen. Michailo Byčkovskio 1944 m. rugsėjo 12 d. kreipimasis į A. Sniečkų su prašymu operatyviniams tikslams skirti tris 2—3 kambarių butus. Po kelių dienų SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvoje I. Tkačenka kreipėsi į A. Sniečkų prašydamas taip pat operatyviniams tikslams skirti NKGB 350, o NKVD - 130 komplektų civilinės aprangos[8]. Be abejo, tokius smulkius reikalus vyriausiasis Lietuvos kolaborantas turėjo spręsti ir dėl tuo metu vyravusio visuotinio pokarinio skurdo.

1946 m. kovo 8 d. A. Sniečkaus buvo prašoma LKP(b) CK biure patvirtinti keturis NKGB poskyrių viršininkus, po savaitės prašyta patvirtinti dar du poskyrių vadovus. Tų pačių metų balandžio 25 d. jam pranešta, jog nebuvo sukomplektuota speciali tarnyba (atrodo, tai buvo vertimų biuras; beveik visi rusai čekistai nemokėjo lietuvių kalbos, todėl partizanų štabuose ar kitur paimti dokumentai būdavo verčiami į rusų kalbą; dalis partizanų dokumentų ir išliko vertimuose, originalai buvo sunaikinti). Čekistai prašė „Jūsų sprendimo leisti atrinktus draugus pasiųsti dirbti į MGB". Buvo prašoma leisti iš įvairių žinybų atrinkus 10 lietuvių kalbą mokančių moterų jas įdarbinti „spec. tarnyboje"[9]. Kita vertus, visos žvalgybos ir kontržvalgybos ypač rūpinosi savo vertimų ir mašinraščių biurais, nes į juos suplaukdavo dauguma duomenų.

Laikinai einantis LSSR MGB ministro pareigas P. Kapralovas ir MGB partinės organizacijos sekretorius 1948 m. prašė LKP(b) CK sekretoriaus D. Šupikovo peržiūrėti apdovanojimams pateiktų 121 MGB darbuotojo sąrašus. Čekistus buvo rengiamasi apdovanoti už ištarnautus metus (6 siūlyta apdovanoti Lenino ordinu, 9 — Raudonosios vėliavos ordinu ir t. t.). D. Šupikovas prie sąrašų prirašė: „CK neprieštarauja, kad išvardyti darbuotojai būtų apdovanoti". 1949 m. LKP(b) CK peržiūrėti buvo pateiktas 187 pristatytų apdovanoti čekistų sąrašas. 132 iš jų buvo pristatyti apdovanoti medaliu „Už kovinius nuopelnus". A. Moskvinovas užrašė rezoliuciją: „CK neprieštarauja"[10].

LSSR MGB vadovybė gana operatyviai reaguodavo į LKP(b) CK biuro nutarimus ir apie tai pranešdavo A. Sniečkui. Antai 1946 m. gegužės mėn. jam pranešta, jog MGB Kėdainių AS aparatui sustiprinti, paėmus iš kitur, siunčiama 10 čekistų, o tru-

8 Ibid., ap. 7, b. 105,l. 52, 72.

9 Ibid., ap. 9, b. 263, l. 2, 4-6, 8. Dokumentai apie MGB patikrinimus.

10 Ibid., ap. 11, b. 285,l. 3-13. Partinių tarybinių organų raštai dėl LTSR MGB darbuotojų apdovanojimų.

putį vėliau pranešta, kad, vykdant LKP(b) CK biuro nutarimą „Dėl politinės padėties Alytaus apskrityje“, į tą apskritį nusiųsta 5 žmonių grupė kelioms savaitėms padirbėti ir padėti[11].

A. Sniečkui tekdavo spręsti ir tarp čekistų ir partijos komitetų kilusius ginčus. 1946 m. birželio mėn. jam buvo atsiųstas MGB Mažeikių AS viršininko pavaduotojo kpt. Vesiolovo raportas, kuriame kapitonas rašė, kad partijos apskrities komitetas jam papeikimą įrašęs neva už 18 kalinių pabėgimą, o iš tikrųjų už tai, jog jis atskleidė suklastotą bylą, kai, suėmus 14 žmonių, jų tardymuose dalyvavo partijos komiteto pirmasis ir antrasis sekretoriai. Į vietą pasiųstas LKP(b) CK atsakingasis organizatorius G. Jacko pranešė A. Sniečkui, kad dauguma Vesiolovo kaltinimų išgalvoti, neobjektyvūs, jis pats iš Mažeikių atšauktas[12].

Yra likęs A. Sniečkui ir J. Bartašiūnui adresuotas čekistinės kariuomenės 34-ojo SP politinės dalies viršininko pavaduotojo pplk. Parachevičiaus 1946 m. rugpjūčio 2 d. raštas apie tai, jog partijos Alytaus aps. komitetas viename iš savo nutarimų teigė, kad 34-ojo SP vadovybė ignoruoja partijos komitetą ir apskritai visą vietinę valdžią ir dirba nuo jos atskirai. Išvardyta, kas jau padaryta taisant padėtį, pavyzdžiui, pradėta dalyvauti partijos apskrities komiteto darbe. Pasak papulkininkio, didžiausi nesutarimai kilo dėl butų: esą tik 7 pulko karininkai turi gerus butus, o iš Alytaus išvykus 66 šaulių divizijos karininkams, jų butai buvo perduoti ne kariškiams, kaip turėtų būti, o partijos komitetui[13]. Beje, materialinių gėrybių nepasidalijimas tarp valdžios atstovų dažniausiai ir būdavo įvairių nesutarimų priežastimi.

Į A. Sniečkų buvo kreipiamasi norint gauti sutikimą ne tik vieną kitą čekistą atleisti, bet ir suimti. 1951 m. LSSR MGB vadovybė prašė leidimo suimti ir teisti MGB Vilkijos RS operatyvininką ltn. V. Mickevičių, kuris kankindamas 1949 m. rugsėjo mėn. privertė prisipažinti nebūtais dalykais 4 žmones. Ant šio prašymo yra A. Sniečkaus rezoliucija: „Sutinku, kad būtų suimtas”[14].

A. Sniečkus - neaišku kieno iniciatyva: savo, LKP(b) CK aparato ar represinių žinybų vadovų - dažnai įsikišdavo sutrikus kuriai nors represinio aparato grandžiai arba kai būdavo konstatuojama, jog ji veikia ne visai efektyviai. 1946 m. lapkričio 10 d. partijos apskričių sekretoriams ir MVD apskričių skyrių viršininkams buvo išsiuntinėta A. Sniečkaus ir J. Bartašiūno direktyva, kurioje nurodyta nuo kitos dienos MVD kariuomenę naudoti tik „kovai su banditizmu", o sovietinių partinių aktyvistų priedangai jiems vykstant į kaimus naudoti tik stribus ir milicininkus[15]. Beje, didesni apskričių viršininkai savo retose išvykose į kaimus (jos padažnėjo tik pradėjus 1949 m. masiškai suvarinėti valstiečius į kolūkius) tarp savo palydovų norėdavo turėti kariškių. Iki 20 proc. visų išpuoliuose dalyvavusių karių ir toliau būdavo naudojami priedangai bei apsaugai. Stribų ir milicininkų kovingumu nebuvo pasitikima.

Partijos komitetai labai dažnai kreipdavosi į LKP(b) CK su prašymu padidinti vidaus kariuomenės įgulų skaičių apskrityse. Į jų prašymus būdavo atsakoma įvairiai. Kai 1946 m. vasaros pradžioje į LKP(b) CK su tokiu prašymu kreipėsi partijos Joniškio aps. komitetas, jo prašymas buvo persiųstas J. Bartašiūnui; šis LKP(b) CK Karinio skyriaus vedėjui Jakovlevui atsakė, jog toje apskrityje dislokuotas 32-ojo SP vienas batalionas, turintis 5 įgulas valsčių centruose, todėl padidinti įgulų skaičiaus negali. Bet kai LKP(b) CK ypatingojo sektoriaus vedėjas A. Polosenka nusiuntė J. Bartašiūnui analogišką partijos Vilkaviškio aps. komiteto prašymą su tokia rezoliucija: „Siunčiu Jums

11 Ibid., ap. 9, b. 263,l. 9, 10. Dokumentai apie MGB patikrinimus.
12 Ibid., l. 108-111, 116-120, 130.
13 Ibid., b. 265, l. 46-47. LTSR MGB pažymos, pranešimai apie kovas ir kt.
14 Ibid., ap. 1771/108, b. 18, 1. 104-105. LTSR MGB pranešimai apie milicijos darbą, atranką į MGB mokyklą ir kt. klausimais.
15 Ibid., f. 1186, ap. 1186/1, b. 102, l. 13. Partijos Marijampolės aps. komiteto ataskaitos, susirašinėjimas ir kt.

LKP(b) partijos Vilkaviškio apskrities komiteto sekretoriaus drg. Jarmuševičiaus [19]46 09 24 d. pranešimą Nr. 201s su drg. Ščerbakovo rezoliucija: „Drg. Bartašiūnas. Prašau padėti apskričiai. Apie rezultatus praneškite. Laikas - dvi dienos. V. Ščerbakovas“, rezultatai buvo teigiami. J. Bartašiūnas A. Sniečkui 1946 m. lapkričio 19 d. pranešė, jog patenkino visus tos apskrities vadovybės pageidavimus - į tris valsčius nusiųsti patyrę MVD poskyrių viršininkai, į apskritį nusiųsta 46 automatai, 15 kulkosvaidžių, 300 granatų, „banditų“ puolamuose valsčiuose įkurdintos įgulos, o mašinas į apskritį nusiųs, kai gaus jas iš SSRS MVD[16].

Pažymėtina, jog ne tik partiniai veikėjai nurodydavo čekistų klaidas ir apsileidimą. Patys čekistai, beje, daug geriau informuoti už komunistus, kartais atsikirsdavo negailėdami tokių pat epitetų, kokių patys sulaukdavo. Būdingas šiuo atžvilgiu LSSR NKGB liaudies komisaro pareigas tuo metu ėjusio D. Jefimovo 1945 m. lapkričio 17 d. pranešimas A. Sniečkui ir M. Gedvilui apie trijų Suvalkijos apskričių ir Lazdijų aps. partinio sovietinio aktyvo politinio masinio darbo trūkumus bei klaidas. Pasak jo, „partijos Šakių apskrities sekretorė Jančaitytė ir vykdomojo komiteto pirmininkas Olekas beveik nebūna valsčiuose ir apylinkėse“, o siunčia ten mažą patirtį turinčius darbuotojus. Dauguma žmonių negauna jokių politinių žinių. „Atskiri tarybiniai ir partiniai apskričių darbuotojai ne tik neorganizuoja politinio darbo, bet ir nuolat girtauja, plėšikauja ir siautėja...“ Toliau išvardyti darbuotojų plėšimai ir vagystės[17].

LKP(b) CK ir partijos apskričių bei miestų komitetai turėjo savo rankose du svarbius čekistų kadrų politikos svertus: pirma, tvirtinant čekistą svarbesnėms pareigoms turėjo būti pateikta jo partinė charakteristika, antra, į visus aukštesnius postus čekistų paskyrimus tvirtindavo LKP(b) CK (pirmiausia tuos, kurie priklausė vadinamajai CK nomenklatūrai: vidaus reikalų ir saugumo ministerijų vadovai iki poskyrių viršininkų imtinai, MGB apskričių skyrių viršininkai ir jų pavaduotojai; nuo

1947 m. birželio 7 d. į CK nomenklatūrą buvo įtraukti ir MGB valsčių poskyrių viršininkai). Beje, kai MGB poskyrių viršininkai buvo įtraukti į CK nomenklatūrą, nuo tada visų iš MGB atsiųstų poskyrių ir milicijos viršininkų kandidatūros turėjo būti derinamos su partijos apskričių komitetų kadrų skyriais ir tvirtinamos komiteto biuro posėdyje. Į LKP(b) CK Kadrų skyrių iš partijos apskričių komitetų buvo reikalaujama atsiųsti šiuos dokumentus apie MGB poskyrių viršininkus: 1) juos tvirtinantį partijos apskrities komiteto nutarimo išrašą; 2) charakteristiką; 3) kadrų įskaitos lapą; 4) autobiografiją ir 5) nuotrauką[18]. MGB apskričių skyrių viršininkų ir jų pavaduotojų charakteristikų buvo reikalaujama nuo pat okupacijos pradžios. Antai 1945 m. liepos 29 d. jau minėtas plk. A. Kolotuškinas prašė partijos Biržų aps. komiteto pirmojo sekretoriaus K. Liaudžio atsiųsti į komisariatą NKGB darbuotojo N. Sokolovo partinę charakteristiką, nes jis LKP(b) CK buvo tvirtinamas NKGB apskrities skyriaus viršininku[19]. Tas pats komisaro pavaduotojas prašė ir kitų partijos apskričių komitetų atsiųsti atitinkamas charakteristikas, jei tik čekistai būdavo tvirtinami LKP(b) CK; tą patį darė ir NKVD. Taigi tiek partijos apskričių komitetai, tiek ypač LKP(b) CK galėjo daryti įtaką represinių organų vadovų skyrimui.

1948 m. LKP(b) CK nomenklatūrai iš LSSR MGB centrinio aparato priklausė 27 žmonės, apskričių skyrių ir miestų skyrių (MS) viršininkų buvo 37, valsčių poskyrių viršininkų - 287. Iš pirmųjų lietuvių buvo 2, iš antrųjų - 1, iš trečiųjų - 11. Pagal išsilavinimą duomenys tokie: aukštąjį išsilavinimą grupėse atitinkamai turėjo 4, 4 ir 9, pradinį - atitinkamai 4, 4 ir 63 čekis-

16 Ibid., ap. 9, b. 265, l. 10, 17, 125, 200-201. LTSR MVD pažymos, pranešimai apie kovas ir kt.

17 V. Tininis, op. cit., t. 1, p. 202-205.

18 LYA, f. 739, ap. 1, b. 70,l. 3, 4. Partijos Prienų aps. komiteto kadrų tikrinimo byla.

19 Ibid., f. 1093, ap. 1093, b. 26, l. 43. Partijos Biržų aps. komiteto kadrų byla.

tai[20]. Apskritai MGB aparate 1947 m. sausio 1 d. dirbo 237 lietuviai, po metų jų skaičius nepakito: jie sudarė 10,5 proc. MGB operatyvinių darbuotojų. Norint bent kiek pataisyti padėtį, nuolat prašyta padėti sukomplektuoti 400 MGB mokyklos kursantų. 1948 m. rugsėjo 25 d. tuo metu laikinai ėjęs LSSR MGB ministro pareigas P. Kapralovas parašė LKP(b) CK pažymą apie tai, kaip MGB kadrai papildomi vietos gyventojais. Joje rašoma, jog LKP(b) CK biuras buvo numatęs iš MVD į MGB perduoti 150 žmonių, o SSRS MVD tą skaičių sumažino iki 50, bet ir tai nevykdoma, atsisakoma perduoti norimus asmenis. P. Kapralovas prašė operatyvininkais skirti ir į MGB mokyklą siųsti vidurinių ir aukštųjų mokyklų moksleivius ir studentus, nes į MGB mokyklą iki tol buvo siunčiami tik menko išsilavinimo stribai. Kaip aiškėja iš keliomis dienomis anksčiau rašyto ministro D. Jefimovo rašto LKP(b) CK kadrų sekretoriui D. Šupikovui, buvo numatyta iš MVD į MGB perduoti 80 žmonių, bet 41 MVD nedavė, daugiausia motyvuodama tuo, kad jų nėra kuo pakeisti. Iš likusių 39 septyniolika atmesta dėl kompromituojančių duomenų, 16 paimta, o dėl kitų neapsispręsta. Ministras prašė nurodyti MVD skirti dar 34 darbuotojus ir pateikė sąrašą tų asmenų, kurių MVD nenorėjo perleisti. Ant rašto yra A. Sniečkaus rezoliucija: „Šupikovui reikia pasiekti, kad būtų įvykdytas CK biuro nutarimas“[21]. Šį susirašinėjimą dėl darbuotojų perkėlimo iš MVD į MGB būtų galima laikyti tipišku žinybiniu varžymusi dėl geresnių kadrų. Kita vertus, tai rodo, kad nors MVD tuo metu tiek savo veiklos metodais, tiek tikslais buvo ne itin nutolusi nuo MGB, visgi ten dirbantys žmonės nenorėjo pereiti į MGB, nes darbas toje sistemoje buvo kur kas pavojingesnis ir „nešvaresnis“.

Kalbant apie charakteristikas būtina pažymėti, kad nuo 1946 m. jų centralizuotas reikalavimas galutinai įsitvirtino. Reikalauta ne tik naujai skiriamų darbuotojų, bet ir jau dirbančių pareigūnų kasmetinių charakteristikų. 1946 m. kovo 29 d.

LKP(b) CK kadrų sekretorius M. Junčas-Kučinskas išsiuntinėjo raštus partijos apskričių komitetams, kuriuose rašoma, kad rengiantis metinei MVD operatyvininkų atestacijai reikia per penkias dienas ministro pavaduotojui kadrų reikalams plk. Antanui Mickevičiui išsiųsti išsamias MVD apskričių skyrių ir miestų skyrių viršininkų bei jų pavaduotojų partines charakteristikas. Tokių pat charakteristikų reikalavo ir LKP(b) CK Kadrų skyrius, tik, be minėtų, dar reikėjo atsiųsti apskričių prokurorų, jų pavaduotojų ir teisėjų charakteristikas. Ant vieno iš raštų yra partijos Biržų aps. komiteto pirmojo sekretoriaus J. Griciūno lietuviškai užrašyta rezoliucija (kalba netaisyta): „Skubei paruošti harekteristiką“[22].

Dauguma partijos komitetų naudojosi galimybe iš partijos pašalinti ir kartu iš darbo atleisti žemesnio lygio čekistus, ypač MGB valsčių poskyrių viršininkus (komunistai buvo beveik visi čekistai). Norėdami iš darbo atleisti MGB apskričių skyrių viršininkus ar jų pavaduotojus, jie turėjo kreiptis į LKP(b) CK, kad šis paveiktų MGB vadovybę ir kuo nors neįtinkantis čekistas būtų atleistas, tiksliau - dažniausiai perkeltas kitur. Kaltinimai čekistams paprastai būdavo dvejopi. Pirma, jie būdavo kaltinami palaidu elgesiu - girtuokliavimu, netvarkingu šaudymu, žmonių prievartavimu, turto pasisavinimu ir pan., antra - nesugebėjimu sutriuškinti partizanų. Be abejo, pastarasis kaltinimas būdavo pagrindinis, kiti kaltinimai pateikiami tik dėl svarumo. Tuo metu, itin ekstremaliomis sąlygomis, patekę į jiems svetimą ir priešišką aplinką dauguma čekistų tiek apskričių, tiek valsčių centruose be paliovos gėrė, kad sumažintų įtampą, nes

20 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 214, 1. 180-181. LKP(b) CK ataskaitos VKP(b) CK.

21 Ibid., b. 284,l. 14, 31, 34-37. LTSR MGB pažymos, laiškai apie etatus, kadrus ir kt.

22 Ibid., f. 1093, ap. 1, b. 24,l. 15. Partijos Biržų aps. komiteto gaunamųjų raštų byla.

iš esmės dirbo budelių darbą. Be to, kaip galima spręsti iš jų veiksmų ir iš karo prokuroro plk. S. Grimovičiaus pranešimų LKP(b) CK, nemažai daliai čekistų marksistinės idėjos buvo tik priedanga žemiems instinktams tenkinti. Partijos komitetai, kurių daugelis darbuotojų taip pat nevengė taurelės, į čekistų girtavimą ir vogimą paprastai žiūrėjo atlaidžiai, kaip į leistiną elgesį. Bet kai šie nesugebėdavo jų apginti nuo partizanų, tada mėgindavo čekistus „pamokyti", ir dažnai sėkmingai.

Tačiau tai buvo vėliau. Kaip minėta, LKP(b) CK ir ypač A. Sniečkus, taip pat dauguma partijos apskričių komitetų ryžtingiau su čekistais pradėjo elgtis po to, kai 1947 m. kovo 24 d. buvo panaikintas VKP(b) CK biuras Lietuvai. Tuo metu A. Sniečkaus pasirašytuose dokumentuose partijos sekretoriams nurodoma reguliuoti čekistų veiklą. Dar prieš biuro panaikinimą, vasario 18 d. partijos apskričių ir miestų komitetų sekretoriams adresuotuose nurodymuose apie tai, jog reikia skubiau perduoti kovos su banditizmu skyrius iš MVD į MGB pavaldumą, nes nepakankamai veiksmingai kovojama su pogrindžiu, yra ir toks punktas: „Paimti į savo rankas kasdieninę MGB organų kontrolę apskrityse ir valsčiuose, priversti juos savo aparatuose įvesti tvarką ir pradėti vadovauti kariuomenei bei vykdyti operacijas kovojant su nacionalistiniu pogrindžiu"[23].

Ne visi partijos apskričių komitetai vienodai greitai pradėjo atvirai kištis į čekistų kadrų reikalus, juo labiau - į jų veiklą. Kaip minėta, MGB apskričių skyrių viršininkus ir jų pavaduotojus galėjo keisti tik LKP(b) CK, o partijos apskričių komitetų sekretoriai galėjo tik prašyti CK, kad per MGB vadovybę juos pakeistų. Vis dėlto kai kuriose vietovėse pažeisdami procedūrą partijos apskričių komitetai mėgino tą daryti patys. Komitetų drąsą lėmė daug kas - pirmųjų ir antrųjų sekretorių charakterio tvirtumas, jų turimi ryšiai LKP(b) CK, susigyvenimas su čekistais ir kt. Tiesa, kai kuriose apskrityse čekistai kartais jausdavosi esą padėties šeimininkai ir patys imdavo nurodinėti. Antai 1947 m. gegužės 28 d. į partijos Ukmergės aps. komiteto pir-

mąjį sekretorių J. Jadogalvį ir MGB AS viršininką pplk. Nikolajų Pochomičevą kreipėsi Veprių VP viršininkas kpt. Stepanovas su prašymu skirti atskirą pastatą poskyriui, nes iki tol jie dirbo pastate, kurio šeimininkai buvo įtartini. Ant rašto yra N. Pochomičevo rezoliucija: „Drg. Jadogalvis. Prašau patenkinti drg. Stepanovo prašymą ir duoti atitinkamus nurodymus“[24].

1944-1946 m. partijos komitetai dažniausiai išdrįsdavo tik skirti čekistams partinius papeikimus. Net MGB valsčių poskyrių viršininkus anaiptol ne visuomet drįsta judinti. Antai Kėdainių aps. Josvainių VP viršininkas A. Blochinas 1945 m. balandžio 2 d. partijos komiteto posėdyje buvo svarstytas už tai, kad būdamas girtas dažnai šaudydavo, per vieną tokį šaudymą sužeidė stribą. Už tai jis buvo tik perspėtas. Tų metų liepos mėn. minėtas čekistas vėl svarstytas ir nutarta: ,,VKP(b) nariui drg. Blochinui A. I. už antipartinį poelgį, t. y. neleistiną konfiskuotų daiktų pasisavinimą ir pasikartojančias girtuoklystes darbo metu, bet turint omenyje jo didelį darbą kovojant su banditizmu, pareikšti papeikimą su įrašymu į bylą“[25].

Kai kur ir pirmaisiais pokario metais buvo priimami griežtesni nutarimai, ypač kai čekistai būdavo kaltinami kyšių ėmimu ir nevisiškai tinkamu elgesiu su suimtaisiais. Antai partijos Alytaus aps. komitetas 1945 m. birželio 12 d. posėdyje, be kitų klausimų, svarstė ir NKGB Seirijų VP viršininką L. Žuravliovą, kuris iš suimtųjų giminių ėmė kyšius, rekvizuodavo turtą ir darė kitus nusikaltimus. Nutarta viršininką atiduoti teismui, iš partijos pašalinti baigus jo tardymą. Tas pats komitetas rugsėjo 29 d. svarstė Alytaus aps. NKVD ir NKGB skyrių

23 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 30,l. 29. Partijos Kėdainių aps. komiteto raštų byla.

24 Ibid., f. 78, ap. 2, b. 10,l. 47. Partijos Ukmergės aps. komiteto gaunamųjų ir siunčiamųjų raštų byla.

25 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 5,l. 46,114. Partijos Kėdainių aps. komiteto posėdžių byla.

viršininkų pranešimą „apie banditizmo likvidavimo plano įvykdymą“ ir konstatavo, kad daug padaryta, bet nepakankamai. Po mėnesio to paties komiteto nutarime buvo įrašyta: „Nors apskrities komitetas kelis kartus buvo pareikalavęs iš NKGB viršininko pateikti informaciją, kaip vykdomas LKP(b) Centro komiteto VII plenumo nutarimas, bet informacijos iki šios dienos nepateikė. Pareikalauti iš drg. Aleksandrovo pristatyti raštišką pasiaiškinimą dėl nepateiktos informacijos ir kitame posėdyje apsvarstyti drg. Aleksandrovo nedrausmingumą“[26]. Ivanas Aleksandrovas į NKGB AS viršininko pareigas partijos Alytaus aps. komiteto biuro posėdyje buvo paskirtas 1945 m. kovo 2 d.; tada prašyta tą skyrimą tvirtinti LKP(b) CK. Praslinkus vos porai mėnesių jam buvo pareikštas papeikimas su įrašymu už tai, kad iš MGB Alytaus KPZ (išankstinio sulaikymo kameros) pabėgo 39 suimtieji, tarp jų ir nemažai partizanų. KPZ viršininkas buvo pašalintas iš partijos, kartu ir iš darbo[27].

Kai kurie partijos komitetai mėgino reguliuoti komisariatų (ministerijų) veiklos metodus. Antai 1946 m. kovo 21d. vyko partijos Zarasų aps. komiteto uždaras posėdis, jame buvo svarstomas klausimas dėl „nacionalistinio pogrindžio atskleidimo ir sutriuškinimo“. Buvo priimtas 8 paragrafų nutarimas, kuriame rašoma, jog reikia prašyti LKP(b) CK, kad duotų nurodymus LSSR NKVD ir NKGB liaudies komisarams J. Bartašiūnui ir D. Jefimovui nesiųsti į apskritis laikinai komandiruotų savo darbuotojų, nes iš jų nėra jokios naudos. Siųsti turėtų tik nuolatiniam darbui[28]. Be abejo, sovietų požiūriu toks reikalavimas buvo pagrįstas. Kadangi nuo komandiruotųjų priklausė, kokią nuomonę apie apskrities čekistus turės ministerija, tai jie dažniausiai būdavo vaišinami ir paprastai nieko nenuveikę apdovanoti išvažiuodavo. Tačiau tos praktikos ministerijos neatsisakė — per komandiruotuosius ir per inspekcijas jos kontroliuodavo savo pavaldinius; be abejo, lėmė ir materialiniai sumetimai.

Kai kurie čekistai, tapę didesniais ar mažesniais viršininkais, prarasdavo realybės supratimą, vienas kitas persigėręs atsidur-

davo ties beprotybės riba. Tokiais atvejais partijos komitetai būdavo priversti imtis priemonių, nors šiaip jau gana atlaidžiai reaguodavo į savo bendražygių elgesį. Antai Rokiškio aps. Panemunio vlsč. MVD poskyrio viršininkas j. ltn. Šatrukas po miestelį vaikščiodavo visiškai nuogas, apsijuosęs diržu, už kurio kabodavo pistoletas. Nuogas priiminėdavo ir lankytojus. Partijos apskrities komitete nutarta jį atleisti iš pareigų ir pašalinti iš partijos. Matyt, lemiamą reikšmę tokiam sprendimui turėjo tai, kad minėtam čekistui nesisekė kovoti su pogrindžiu. Tame miestelyje 1946 m. gegužės mėn. į raudonojo partizano Balaboskino butą buvo įmestos 4 granatos, vėliau ligoninėje nužudytas šio partizano sūnus, MVD darbuotojas. Todėl nutarime atsirado papildoma, ko gero, lemiama išvada: „Nesiėmė saugoti miestą nuo banditų“[29]. Beje, tos pat apskrities partinis biuras tų metų pradžioje neva už girtuokliavimą ir plėšimus, o iš tikrųjų už nesugebėjimą sutriuškinti pogrindį iš partijos pašalino ir iš darbo išmetė NKVD Skapiškio VP viršininką A. Petrovą ir to paties valsčiaus NKGB įgaliotinį F. Liapiną[30].

Partijos Alytaus aps. komiteto biuras 1946 m. liepos 2 d. iš partijos pašalino MVD Alovės VP vyr. operatyvinį įgaliotinį A. Konovalovą ir operatyvinį įgaliotinį V. Aleksejevą už girtuoklystes, savavaliavimą ir ypač už šaudymą artėjant prie operacijos vietos. Matyt, jie šaudydavo iš baimės. Kareiviai juos nuginklavo ir surišo[31].

26 Ibid., f. 1308, ap. 1, b. 1,l. 84, 168, 183. Partijos Alytaus aps. komiteto nutarimai.

27 Ibid., ap. 2, b. 1,l. 18, 40. Partijos Alytaus aps. komiteto biuro posėdžių byla.

28 Ibid., f. 913, ap. 913/18, b. 2, I. 1. Partijos Zarasų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

29 Ibid., f. 331, ap. 1, b. 2,l. 53. Partijos Rokiškio aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

30 Ibid., b. 1,l. 9-10.

31 Ibid., f. 1308, ap. 2, b. 1, l. 90-91. Partijos Alytaus aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

Apskritai partijos Alytaus aps. komiteto biuras, ypač kai antruoju sekretoriumi buvo paskirtas N. Mironovas, priiminėjo daug su realybe prasilenkiančių nutarimų, čekistams kėlė neįgyvendinamų uždavinių ir todėl su jais nuolat pykosi. Tuo metu, perduodant kovos su partizanais pagrindinę naštą iš MVD į MGB pavaldumą, sutriko represinių organų darbas. Tuo pasinaudoję partizanai sunaikino visą Seirijų vlsč. partinę ir sovietinę valdžią. Vidaus kariuomenės 34-ojo SP štabo viršininkas surado 27 partizanų grupę, bet nesugebėjo jos sutriuškinti. Partizanai savo laikraštį „Laisvės rytas“ pasiųsdavo net MGB darbuotojams. 1947 m. kovo 4 d. partijos Alytaus aps. komiteto biure buvo priimtas nutarimas „Dėl padėties Seirijų valsčiuje“. MGB Seirijų VP viršininkui Losakovui nutarta įrašyti griežtą papeikimą ir siekti, kad jis būtų atleistas iš „organų“. Naujai paskirtas viršininku Smirnovas perspėtas, kad jei per 10 dienų „neatskleis ir nelikviduos gaujos“, tai bus pašalintas iš darbo ir patrauktas partinėn ir valstybinėn atsakomybėn. MGB apskrities skyriui nurodyta į valsčius pasiųsti patyrusius operatyvininkus, kariuomenę ir stribus naudoti ištisą parą. Iš buožių nutarta atimti dalį turto ar visą turtą. Nurodyta iki pavasario sutriuškinti nacionalistinį pogrindį. Su tuo nutarimu turėjo būti supažindinti valsčių partorgai ir MVD bei MGB valsčių poskyrių viršininkai (kitoje nutarimo pusėje yra ir vienų, ir kitų parašai)[32]. Partijos Alytaus aps. komiteto biuro 1947 m. spalio 20 d. nutarimas dėl politinės padėties apskrityje taip pat priimtas neatsižvelgiant į realią padėtį. Nutarta: „Pripažinti, kad politinė padėtis apskrityje yra nepakenčiama. Įpareigoti MGB ir MVD valsčių poskyrių viršininkus, partijos valsčių sekretorius, skiriant jiems asmeniška atsakomybę, per mėnesį nustatyti ir visiškai sunaikinti jų valsčių teritorijoje esančias banditų gaujas“. Teigiama, jog tą bus galima įvykdyti, jei bus mobilizuoti visi komunistai, komjaunuoliai, aktyvas ir darbuotojai. Jei sekretoriai ir VP to nepadarys, tai bus vertinama kaip nenoras kovoti ir padarytos ati-

tinkamos išvados. Be visa ko, MGB ir MVD valsčių poskyrių viršininkams, valsčių sekretoriams nurodyta per dvi savaites sudaryti valsčių centrų, įmonių, įstaigų, sandėlių apsaugos planus. Mat spalio 20 d. partizanai buvo užpuolę Miroslavą [33].

Kartais tos pačios apskrities partinis biuras, vadovaudamasis partinio teisingumo ar kitais sumetimais, priimdavo ir švelnesnius nutarimus, ypač kai nebūdavo liečiami politiniai dalykai. 1947 m. gegužės 15 d. biuras, be kitų 5 klausimų, svarstė ir MGB Alytaus VP viršininko A. Surkovo klausimą. Jis - VKP(b) narys nuo 1941 m., 1911 metų gimimo, rusas, turintis pradinį išsilavinimą. Alytaus vlsč. pirminė partinė organizacija buvo nutarusi pašalinti jį iš partijos už tai, kad iš valstiečio Bernotavičiaus pasisavino motociklą, iš konfiskuoto partizanų ūkio be leidimo pasiėmė malkų, taip pat už girtavimą. Partijos apskrities komiteto biuras nutarė: pašalinimą iš partijos atšaukti, pareikšti griežtą papeikimą su įrašymu, o LSSR MGB ministro prašyti pašalinti A. Surkovą iš VP viršininko pareigų[34].

Apskritai ne tik LKP(b) CK, bet ir partijos apskričių komitetai, net valsčių partinės organizacijos čekistams 1947-1953 m. negailėjo papeikimų, nevykusius, nemokančius ar nenorinčius kovoti čekistus kartais net atleisdavo iš pareigų. Papeikimai būdavo panaikinami po tam tikro laiko arba ir anksčiau, jeigu nubaustasis išpirkdavo savo kaltę kokiu nors „geru“ darbu. Antai partijos Alytaus aps. komiteto pirmasis sekretorius B. Lopata 1948 m. pabaigoje LKP(b) CK nusiuntė tokį raštą: „Partinės kolegijos prie Lietuvos KP(b) CK sekretoriui drg. Petravičiui. LKP(b) Alytaus apskrities komitetas į Jūsų 1948 m. lapkričio 12 d. paklausimą Nr. 404 atsako, kad drg. Noženkai Viktorui Ivanovičiui LKP(b) apskrities komiteto 1948 m. lapkričio 12 d. nutarimu partinė bausmė panaikinta, nes jis likvidavo 3 banditų

32 Ibid., ap. 1308/21, b. 21,l. 1-3.
33 Ibid., ap. 3, b. 3,l. 26.
34 Ibid., b. 2,l. 33.

grupę“. V. Noženka dirbo MGB Butrimonių VP operatyviniu įgaliotiniu ir jam už operacijos sužlugdymą buvo pareikštas griežtas papeikimas su įrašymu[35].

Kartais partijos rajonų komitetai čekistams skirdavo neįtikėtinai mažas bausmes. Kai 1951 m. gegužės 1 d. buvo susprogdinta Tauragės miesto valdžios tribūna (laikrodinė mina sprogo po mitingo, nes jis dėl lietaus buvo pradėtas puse valandos anksčiau ir greičiau baigėsi; „velnio mašiną“ pagamino ir padėjo Tauragės gimnazistas Vytautas Stonys, už tai vėliau sušaudytas), tiek MGB RS viršininkui Piotrui Popovui, tiek operatyvininkui Serebriakovui, atsakingam už mitingo saugumą, biuras skyrė tik griežtus papeikimus su įrašymu[36]. Tikriausiai tokia palyginti švelni bausmė buvo skirta todėl, kad į orą išlėkė tuščia tribūna.

Partijos Alytans r. komiteto biuro 1951 m. liepos 10 d. posėdyje buvo sušvelninta MGB rajono skyriaus partinės organizacijos paskirta bausmė operatyvininkui P. Burinskui, kuris prieš vieną operaciją pasigėrė ir todėl į ją atvykti nepajėgė. Rajono komitetas griežtą papeikimą pakeitė paprastu papeikimu, nes per tą laiką, kol vyko svarstymas, čekistas nušovė du partizanus ir dalyvavo suimant 7 žmonių pogrindinę organizaciją[37].

Siekiant pakelti bendravimą su represinėmis žinybomis į aukštesnį lygį, 1949 m. buvo įkurtas LKP(b) CK Administracinis skyrius (tik nuo tų metų pavyko rasti šio skyriaus dokumentų). Be abejo, sprendimas įkurti šį skyrių buvo priimtas Maskvoje, VKP(b) CK. Skyriaus vedėju iki 1950 m., kai buvo išrinktas CK sekretoriumi, dirbo A. Moskvinovas. Įkūrus šį skyrių ypatingasis sektorius tvarkė ypač slaptus dokumentus - juos kaupė, prižiūrėjo jų judėjimą ir pan.

LKP(b) CK Administracinis skyrius ne tik kuravo ir kontroliavo CK ir LSSR MGB bei kitų represinių struktūrų reikalus, bet ir atliko tarpininko tarp partijos apskričių komitetų ir ministerijos vaidmenį. Skyriaus vedėjas 1949 m. vasario mėn. pranešė LSSR MGB ministrui P. Kapralovui, kad į LKP(b) CK krei-

pėsi partijos Telšių aps. komitetas su prašymu atsiųsti 4 MGB valsčių poskyrių viršininkus, Biržų aps. komitetas - su prašymu atsiųsti 300 ginklų savigynai, o Šilutės aps. komitetas prašė atsiųsti du vidaus kariuomenės būrius dviejų valsčių įguloms[38]. Beje, A. Moskvinovas 1949 m. spalio 7 d. visiems ginklų prašiusiems partijos apskričių komitetų pirmiesiems sekretoriams pranešė, jog kaimo aktyvistų apginklavimui ginklų MGB ir MVD neturi, ką turėjo — išdalijo. Siūlė perskirstyti apskrityje turimus ginklus ir „paimti iš banditų"[39].

LKP(b) CK Administracinis skyrius reikalaudavo, kad LSSR MGB atsiskaitytų, ką nuveikė, CK priėmus nutarimus represines žinybas liečiančiais klausimais. 1949 m. liepos 4 d. skyriaus vedėjo pavaduotojas F. Krastinis prašė P. Kapralovo pristatyti ataskaitą apie tai, kaip vykdomas LKP(b) CK 1949 m. birželio 6 d. nutarimas „Dėl kovos su banditizmo liekanomis sustiprinimo", kuriame buvo nurodyta pergrupuoti kariuomenę, atsakyti į kiekvieną partizanų puolimą, kartu su partijos komitetais kurti savigynos grupes[40].

Įkūrus LKP(b) CK Administracinį skyrių, partijos apskričių komitetai MGB valsčių poskyrių viršininkus galėjo atleisti tik tarpininkaujant šiam skyriui. F. Krastinis 1950 m. pradžioje rašė LSSR MGB ministro pavaduotojui A. Gailevičiui apie tai, kad metų pradžioje partijos Ukmergės aps. komitetas nutarė atleisti MGB Veprių VP viršininką S. Popovą ,,už darbo sužlugdymą

35 Ibid., ap. 4, b. 9,l. 20. Partijos Alytaus aps. komiteto siunčiamųjų ir gaunamųjų raštų byla.

36 Ibid., f. 1771, ap. 195, b. 16, 1. 132-135. Partijos sričių, rajonų, miestų komitetų nutarimai dėl partizanų puolimų.

37 Ibid., f. 1308, ap. 3, b. 5,l. 65. Partijos Alytaus r. komiteto biuro protokolai.

38 Ibid., f. 1771, ap. 52, b. 47,l. 105. LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK apie LTSR MGB organų stiprinimą.

39 Ibid., f. 494, ap. 2, b. 1,l. 28. Partijos Kretingos aps. komiteto gaunamųjų raštų byla.

40 Ibid., f. 1771, ap. 52, b. 47,l. 84. LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK apie LTSR MGB organų stiprinimą.

ir nuolatinį girtuokliavimą“. Raštas baigiamas taip: „Lietuvos KP(b) CK Administracinis skyrius praneša Jums apie partijos komiteto nutarimą ir prašo padaryti išvadas dėl MGB Veprių VP viršininko Popovo tolesnio darbo einant viršininko pareigas“[41].

LKP(b) CK Administraciniam skyriui A. Sniečkus pavesdavo padaryti išvadas dėl čekistų darbo ir parengti atitinkamus CK biuro nutarimus. Gavęs LSSR MGB ypatingosios inspekcijos 1950 m. sausio 12 d. raštą (jame apibūdinti MGB darbuotojų nusižengimai), A. Sniečkus užrašė rezoliuciją: „Moskvinovui. Praneškite tai savo medžiagoje ir išvadas pateikite man“ (1949 m. liepos mėn.—gruodžio pradžioje buvo tardoma 11 MGB darbuotojų; 9 jų bylos kvalifikuotos kaip „piktnaudžiavimas tarnybine padėtimi“, kitos - vogimai). Matyt, susipažinęs su karo prokuroro Starikovo pranešimu, kurio pagrindinė mintis buvo ta, kad dauguma MGB darbuotojų bylų yra vilkinamos, A. Moskvinovas parengė A. Sniečkui pranešimą apie MGB darbuotojų nusikaltimus (tarp jų dažniausias — tardomųjų mušimas). Pranešime rašoma, kad LKP(b) CK biuras šiuo klausimu turėtų priimti nutarimą. A. Moskvinovo parengtas nutarimas „Dėl tarybinio teisėtumo pažeidimų, kuriuos padarė atskiri MGB VP ir AS darbuotojai“ 1950 m. sausio mėn. buvo priimtas. Jame nurodoma už suimtųjų mušimą perduoti teismui kai kuriuos MGB valsčių poskyrių viršininkus ir už tą patį nusižengimą atleisti MGB Klaipėdos AS viršininką Anatolijų Ovčiarovą[42].

Matyt, dar didesnę reikšmę LKP(b) CK Administracinis skyrius įgavo jo vedėju tapus V. Bylinskiui. Net jo pavaduotojas A. Likas kreipdavosi į LSSR MGB ministrą su prašymu pateikti skyriui informaciją vienu ar kitu klausimu. 1951 m. sausio 26 d. A. Likas rašte P. Kapralovui perpasakojo, kas buvo kalbėta ir nutarta partijos Smėlių r. komitete. Ten kalbėta, kad kai kurie MGB darbuotojai blogai organizuoja darbą, nes yra sužlugdytų operacijų, per šešis mėnesius jie nenušovė nė vieno partizano, tuo tarpu „banditai“ gąsdina ir muša kaimo aktyvistus,

pionierių organizaciją įkūrusi mokytoja Zurzaitė buvo priversta išsikelti ir t. t. Prašė pranešti, kas padaryta, kad trūkumai būtų pašalinti[43].

Partijos apskričių (rajonų) komitetai visus savo biurų nutarimus siųsdavo LKP(b) CK, kur, matyt, kiekvienas skyrius išsirinkdavo juos dominančią nutarimų dalį ir vėliau pagal savo kompetenciją spręsdavo, ką daryti. 1949 m. LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjo pavaduotojas F. Krastinis kai kurių biurų nutarimus apie prastą MGB skyrių darbą siųsdavo ministrui P. Kapralovui. Galimas daiktas, taip buvo daroma ir anksčiau, bent jau nuo 1947 m., ir, be abejo, vėliau. Ministras turėdavo į gautus iš LKP(b) CK raštus bent formaliai reaguoti.

PARTIJOS KOMITETŲ INFORMACIJOS APIE ČEKISTŲ DARBĄ ŠALTINIAI. Daugiausia žinių partijos komitetus pasiekdavo iš jų filialų valsčiuose - partorgų, vėliau - iš partinių sekretorių. Teikė žinias MGB apskričių skyriai ir valsčių poskyriai, nors, aišku, daugiausia nutylėdami jiems nemalonius dalykus. Kartais drįsdavo skųstis eiliniai gyventojai, tačiau tokie atvejai buvo labai reti, nes pasiskundęs žmogus vėliau galėjo sulaukti didelių nemalonumų. Vienas kitas besiskundžiantis asmuo po to buvo visai sunaikintas, kiti ištremti ar išbuožinti. Apskritai sovietinė sistema buvo labai uždara, joje buvo pilna paslapčių ir draudimų. Ne tik paprasti žmonės, bet ir valdžios atstovai mažai žinodavo, kas aplink darosi. Visur tvyrantys įslaptinimai ir draudimai labai padėjo slėpti valdžios pareigūnų ir pačios sistemos nusikaltimus. Šis tas paaiškėdavo - ir tai tik tam tikram sluoksniui - tik tada, kai valdžios at-

41 Ibid., ap. 92, b. 23,l. 206. Susirašinėjimas su LTSR MGB įvairiais klausimais.

42 Ibid., b. 26,l. 1-11, 12-14, 15-16. Pasienio apygardos karo prokuroro ir kitų pranešimai LKP(b) CK ir kt. dokumentai.

43 Ibid., ap. 195, b. 16,l. 131. Partijos sričių, miestų, rajonų komitetų nutarimai dėl partizanų puolimų.

stovai susipykdavo ir nesutardavo dažniausiai dėl asmeninių ambicijų ar naudos. Kokia buvo tvarka kai kuriuose valsčiuose (gal ir daugelyje), kokia savivalė klestėjo, pavyzdžiui, Biržų aps. Krinčino vlsč., išaiškėjo to valsčiaus partorgui Kolpakovui susipykus su NKVD VP viršininku kpt. Ziniuchinu. Partorgas partijos apskrities komitetui parašė pareiškimą dėl vadinamųjų revoliucinio teisėtumo pažeidimų, kuriuos darė NKVD valsčiaus poskyrio darbuotojai. Tam tikslui sudaryta komisija 1946 m. balandžio 1 d. partijos komitetui pateikė savo išvadas. Komisija nustatė, kad NKVD poskyrio viršininkas nuolat siųsdavo į kaimus stribus apsirūpinti maistu, pašaru, malkomis, o šie, paėmę tai iš gyventojų, juos dar ir apiplėšdavo. Buvęs valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Pilotas dalies iš partizanų ūkių paimtų gyvulių neužpajamuodavo, juos pardavęs pinigus pasisavindavo. Skundo autorius partorgas Kolpakovas po tris dienas girtaudavo, todėl visas valsčiaus valdžios darbas sustodavo. Nutarta Kolpakovą atleisti, o NKVD ypatingąją inspekciją prašyti Ziniuchiną iš darbo atleisti ir perduoti karo tribunolui[44].

Partijos komitetai šiek tiek informacijos surinkdavo ir iš savo darbuotojų. Antai partijos Kėdainių aps. komiteto instruktorė Marščenkova 1947 m. pabaigoje pirmajam sekretoriui J. Piligrimui parašė raportą, kuriame yra toks sakinys: „Aš jus asmeniškai prašiau sustiprinti MVD ir MGB Parovėjos valsčiaus vadovaujančius kadrus“. Raporte rašoma, jog MVD VP viršininkas Kripanovas ir MGB įgaliotinis Novosiolovas toliau negali vadovauti. Jų organizacijos 1946 m. buvo gavusios 15 ha apsėtų laukų, arklį, dvi karves, tačiau visa tai iššvaistė, stribai pieno nemato. Neva kovojant su spekuliacija iš valstiečių atiminėjami produktai. Liko nenukąstos bulvės, o stribai neturi ką valgyti, dieną naktį slankioja pas valstiečius prašydami maisto. Beje, minėta instruktorė tą pačią dieną parašė dar vieną pranešimą apie, jos nuomone, ūkinę netvarką ir apie tai, jog buožės mažai apkraunami papildomomis pyliavomis[45].

Viename 1947 m. balandžio 28 d. pranešime partijos Utenos aps. komiteto pirmajam sekretoriui Petrui Kutkai rašoma, kad visą kovos su „banditais“ krūvį perkėlus iš MVD į MGB, kova nusilpo. MGB AS viršininkas Dmitrijus Malychas iš vieno į kitą valsčių perkėlė 7 VP viršininkus ir operatyvininkus, kurie naujose vietovėse nesiorientuoja. Padaugėjo „banditų“ puolimų. MGB AS viršininkas nemėgsta buvusių MVD Kovos su banditizmu skyriaus darbuotojų (matyt, vieno iš jų rašytas pranešimas P. Kutkai). Toliau dėstoma, jog padėtis nepasitaisys, nes D. Malychas nepažįsta teritorinių „organų“, daug plepa. Jis „visomis priemonėmis stengiasi slėpti nuo partinių organų operatyvinio darbo padėtį, kuri šiuo metu yra prasta [46]. Beje, tai nesutrukdė D. Malychui Utenoje MGB AS viršininku dirbti iki 1950 m., o vėliau jis buvo paskirtas MGB Panevėžio RS viršininku.

Viena kita žinia apie čekistus partijos komitetus pasiekdavo ir iš gyventojų (sunku pasakyti, ar tai buvo pranešimai komunistams prijaučiančių asmenų, ar dėl neteisybės besiskundžiančių žmonių). Lazdijų aps. Rudaminos mokytoja T. Žadeikienė partijos apskrities komitetui 1950 m. pradžioje parašė skundą apie MGB VP viršininką A. Kanonychiną, kuris neva ima kyšius už išbraukimą iš tremiamųjų sąrašų, išduoda savo agentus, tardydamas nužudė žmogų ir t. t. Partijos Lazdijų aps. komitetas šį skundą persiuntė LKP(b) CK Administraciniam skyriui. Kartais kam nors pasiskundus, ypač jei skųsdavosi rusas, pavykdavo iš pareigų pašalinti MGB poskyrių viršininkus. Pasiskundus piliečiui Šumakovui, LKP(b) CK Administraciniam skyriui buvo pranešta, kad iš pareigų atleistas Kretingos aps.

44 Ibid., f. 1093, ap. 1, b. 1,l. 55, 59. Partijos Biržų aps. komiteto byla.

45 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 30,l. 67-68. Partijos Kėdainių aps. komiteto gaunamųjų raštų byla.

46 Ibid., f. 341, ap. 341/18, b. 9, l. 5-14. Partijos Utenos aps. komiteto ypatingasis aplankas.

Kartenos MGB VP viršininkas Kryžovecas. Jis buvo kaltinamas suimtųjų mušimu, tremiamųjų turto vogimu ir panašiais nusikaltimais[47].

Partijos komitetai, ypač nesutariantys su MGB apskričių skyriais, juos skųsdavo LKP(b) CK (kaip ir šie skųsdavo komitetus). LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjo pavaduotojas F. Kraštinis 1949 m. nurodė MGB Lietuvos vandens baseino apygardos viršininkui Bykovui patikrinti MGB Jurbarko poskyrio darbą, nes, kaip rašoma partijos komiteto nutarime, jo darbuotojai nieko neveikia, tik girtuokliauja[48].

LKP(b) CK NUTARIMŲ POVEIKIS ČEKISTŲ VEIKLAI. LKP(b) CK biuro nutarimai represinių organų, ypač provincijos, veiklos klausimais buvo ryžtingi ir griežti. Partijos vadovybę erzino čekistų nesugebėjimas kovoti su partizanais ir ypač partizanų įvykdyti aktyvistų puolimai. LKP(b) CK biuro nariai suprato, kad komunistai ir čekistai iš Lietuvos gyventojų nesulauks bent kiek didesnės paramos, kol daliai jų už išdavystes grės partizanų karo teismo sprendimai, todėl po kurio laiko pradėjo čekistams prikaišioti ir dėl „valstiečiais“ įvardytų asmenų sušaudymo.

Dauguma apskričių (rajonų) partijos komitetų ir jų biurų nutarimus vienu ar kitu klausimu priimdavo gavę LKP(b) CK biuro nutarimą. Ilgainiui partijos apskričių ir miestų komitetai savo nutarimuose pradėjo ištisai vartoti LKP(b) CK biuro formuluotes, perėmė nutarimų dvasią. 1947 m. balandžio 14 d. LKP(b) CK biuro nutarime „Dėl kovos su buržuaziniu nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis sustiprinimo“ pasidžiaugta, kad dėl politinio masinio darbo ir čekistinių operacijų pogrindžio veikimas ir jo įtaka žmonėms labai sumažėjo. „Banditų“ puolimų skaičius 1947 m. pirmajame ketvirtyje, lyginant su 1946 m. ketvirtuoju ketvirčiu, sumažėjo beveik perpus. Tačiau konstatuota, jog pogrindis dar galutinai nesutriuškintas, plačiosios masės neįtrauktos į aktyvią kovą, „liaudies gynėjų“ būriai netgi mažėja. 14 paragrafų nutarime nurodyta partijos apskričių komitetams

pagerinti vadovavimą MGB ir MVD skyriams, komitetams ir čekistams parengti pogrindžio sutriuškinimo kiekviename valsčiuje planus, „kiekvieną gaują likviduoti atskirai“. Dar nurodyta demoralizuoti pogrindį, demaskuoti „reakcingą dvasininkiją“ ir išstumti iš viešojo gyvenimo buožes[49]. Šis LKP(b) CK biuro nutarimas visiems partijos komitetams tapo jų veiklos pagrindu.

LKP(b) CK biuras yra svarstęs politinę padėtį beveik visose apskrityse ir priėmęs atitinkamus nutarimus. Politinė padėtis kai kuriose apskrityse, kuriose pasipriešinimas buvo įgavęs itin platų mastą, svarstyta po kelis kartus (1946 m. Alytaus, Lazdijų aps. — po tris kartus, Marijampolės, Telšių — po du kartus ir t.t.). Nutarimuose buvo įvertinama, kaip yra įsitvirtinusios okupacinės struktūros, ir nurodomos priemonės padėčiai taisyti. Paprastai prieš priimant nutarimą į apskritį būdavo siunčiamas kuris nors LKP(b) CK darbuotojas, dažniausiai atsakingasis organizatorius, kurio pažyma remiantis ir būdavo surašomas CK biuro nutarimas. Kaip minėta, nutarimai dažniausiai būdavo griežti, to reikalavo vadinamoji revoliucinė kalbėsena.

1946 m. gegužės 16 d. LKP(b) CK biure buvo apsvarstyta politinė padėtis Alytaus aps. ir konstatuota, kad ji yra „nepakenčiama“, o MVD-MGB skyrių darbas „visiškai nepatenkinamas“. Už tai MVD AS viršininkas V. Lisovskis buvo nubaustas papeikimu su įrašymu ir jam pagrasinta, kad jei „per 15 dienų nepataisys padėties, tai bus pašalintas iš partijos ir atiduotas teismui“[50]. Beje, su V. Lisovskiu partijos apskrities komiteto biuras ilgai nesutarė, tačiau jis MVD AS viršininku Alytuje išliko iki 1950 m. Dauguma LKP(b) CK biuro nutarimų yra panašūs vie-

47 Ibid., f. 1771, ap. 92, b. 23, 1. 215-218, 220. Susirašinėjimas su LTSR MGB įvairiais klausimais.

48 Ibid., ap. 52, b. 48,l. 382-384. LKP(b) CK pažymos, pranešimai VKP(b) CK apie priemones socialistinio teisėtumo pažeidimams likviduoti, direktyviniai nurodymai, pažymos apie MGB skyrių darbą ir kt.

49 Ibid., ap. 190, b. 5,l. 95-98. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

50 Ibid., b. 4,l. 46.

nas į kitą, ir ką tik minėtas labai panašus į truputį anksčiau priimtą nutarimą dėl padėties Panevėžio aps. Skiriasi tik vertinimai - „bloga“, „labai bloga“, „nepakenčiama“. Praėjus dvylikai dienų po padėties Alytaus aps. svarstymo, buvo svarstoma padėtis Lazdijų aps. Ji taip pat pripažinta „visiškai nepatenkinama“, bet bausmių neskirta. Tokį prastą Alytaus aps. padėties įvertinimą, matyt, lėmė ir tai, kad, kaip minėta, iš MGB Alytaus KPZ 1946 m. balandžio 15 d. pabėgo 39 „banditai“.

Suimtųjų pabėgimai aukščiausiai partinei vadovybei atrodė tokie pat baisūs ir neleistini kaip ir čekistams. Tai buvo tarsi okupacinės valdžios silpnumo įrodymas, todėl tie pabėgimai traktuoti kaip itin grėsmingi pasikėsinimai į sovietų valdžią. 1946 m. birželio 12 d. LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą dėl 18 suimtųjų pabėgimo iš Mažeikių kalėjimo (tai įvyko birželio 3 d.) bei 8 kalinių pabėgimo birželio 10 d. iš MGB transporto skyriaus kalėjimo Vilniuje. Nutarta MGB Mažeikių AS viršininką Pavelą Samariną iš darbo atleisti ir pareikšti jam griežtą partinį papeikimą su įrašymu, MGB transporto skyriaus kalėjimo komendantą Choriną iš partijos kandidatų išbraukti ir atiduoti teismui, o šio skyriaus partinės organizacijos sekretorių Čiugunovą atleisti iš darbo. Taip pat nurodyta SSRS MVD-MGB įgaliotiniui Lietuvoje I. Tkačenkai ir LSSR MGB ministrui D. Jefimovui uždaryti visas suimtųjų laikymo sąlygų neatitinkančias jų laikymo vietas ir per mėnesį pateikti LKP(b) CK biurui pasiūlymus atidaryti naujus kalėjimus ir sutvarkyti senus[51].

Dar vienas suimtųjų pabėgimas LKP(b) CK biure buvo svarstomas 1946 m. birželio 28 d., po to, kai iš MGB Tauragės KPZ pabėgo 22 suimtieji. D. Jefimovas MGB AS viršininko pavaduotoją Grigorijų Barbašiną buvo suėmęs 20 parų, vėliau atleido iš MGB organų. Kadangi apskrityje „politinė padėtis labai įtempta“, dar keliems čekistams, be G. Barbašino, pareikšti papeikimai, į apskritį 20 dienų buvo nusiųsta LKP(b) CK komisija, vadovaujama K. Preikšo[52]. Beje, G. Barbašinas tik keturis mėnesius neturėjo darbo, paskui buvo įdarbintas Kauno m. MGB sky-

riuje ir čekistu Lietuvoje dirbo iki 1953 m. vidurio. Panašiai buvo elgiamasi su dauguma čekistų - iš pradžių už kokius nors nusikaltimus ar prasižengimus jie gaudavo papeikimus, net būdavo atleidžiami iš darbo, o po kurio laiko vėl grįždavo į darbą kitoje vietoje. Komunistai negailėjo net saviškių, tačiau čekistai Lietuvoje buvo branginami.

1946 m. antroje pusėje LKP(b) CK biuras priėmė nutarimus padėti Tauragės (rugpjūčio 18 d.) ir Kretingos (spalio 9 d.) apskritims. Didelės apimties nutarimuose svarbiausias toks punktas: LSSR MVD ministras J. Bartašiūnas įpareigojamas visuose tiek vienos, tiek kitos apskrities valsčiuose įkurti įgulas[53].

LKP(b) CK biuras grasino bausmėmis tiek partiniams, tiek čekistiniams apskričių vadovams. 1946 m. balandžio 26 d. CK biuras svarstė, kaip vykdomas VKP(b) CK 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimas Kauno ir Kėdainių aps. Priimtame nutarime perspėjami partijos Kauno aps. komiteto pirmasis sekretorius E. Čipkus ir Kėdainių - J. Piligrimas: jei nesiims ryžtingų priemonių, tai bus atleisti iš darbo. Čekistams skirtame paragrafe rašoma: „Įpareigoti Vidaus reikalų ministrą drg. Bartašiūną ir Valstybės saugumo ministrą drg. Jefimovą: a) atleisti iš einamų pareigų Kėdainių MVD AS viršininką drg. Bezrukovą ir MGB AS viršininką drg. Rugienį kaip neatlikusius būtiniausių darbų likviduojant banditų formuotes bei grupes ir nesiėmusius priemonių prieš revoliucinio teisėtumo pažeidimus apskrityje“. Nurodoma partijos sekretoriams ir MVD bei MGB ministrams pateikti ataskaitas apie nuveiktus darbus LKP(b) CK [54]. Beje, šie čekistai ir toliau dirbo, tiesa, F. Bezrukovas po pusės metų vis dėlto buvo atleistas kaip „neįstengęs sutriuškinti banditų formuočių“, o kpt. J. Rugienis, turintis tik pradinį išsilavinimą, toliau dirbo MVD karo tribunole (vėliau, baigęs Vilniaus universitetą, 1957—1973 m. buvo Religijų reikalų tarybos prie SSRS MT įgaliotinis LSSR).

51 Ibid., l. 69.
52 Ibid., l. 78-79.
53 Ibid., l. 110-111,114-115.
54 Ibid., l.32.

Neretai LKP(b) CK biuras nurodydavo, nors ir bendromis frazėmis, ką čekistai turi daryti. Antai 1947 m. sausio 4 d. nutarime „Dėl nacionalistinio pogrindžio ir ginkluotų gaujų likvidavimo eigos Kauno apskrityje“ konstatuota, kad apskrities MVD ir MGB skyriai nepatenkinami vykdo LKP(b) CK biuro 1946 m. balandžio 26 d. nutarimą dėl pogrindžio sutriuškinimo Kauno ir Kėdainių aps. Nutarta: „Pasiūlyti MVD ir MGB skyrių viršininkams Galickiui ir Aleksejevui visokeriopai stiprinti valstybės saugumo ryšį su gyventojais, sustiprinti agentūrinį darbą ieškant gaujų ir jas demoralizuojant. Dažniau vykdyti puolamąsias operacijas, padidinti reikalavimus operacijoms vadovaujantiems kariuomenės vadams ir operatyvininkams“[55].

LKP(b) CK biuras partijos apskričių ir miestų komitetus nuolat įpareigodavo stiprinti represinių organų kontrolę ir partinių sovietinių darbuotojų drausmę. 1947 m. balandžio 2 d. priimtame painaus pavadinimo nutarime „Apie nepatenkinamą vykdymą VKP(b) CK 1946 m. spalio 5 d. nutarimo „Dėl Lietuvos KP(b) CK darbo“ dalies apie socialistinio teisėtumo pažeidimus“ konstatuota, jog yra daugybė socialistinio teisėtumo pažeidimų, kuriuos daro vykdomųjų komitetų darbuotojai, MGB, MVD organai, prokuratūra, kariškiai ir žemesnieji partiniai darbuotojai. Nutarime rašoma: „Nustatyti faktai, kai atskiri MVD, MGB darbuotojai ir jiems pavaldūs kariškiai nužudydavo žmones be jokio pagrindo. Kai kuriose vietovėse buvo vykdomi neteisėti suėmimai ir mušami tarybiniai piliečiai, neleistinai konfiskuojamas valstiečių turtas, kurį pasisavina atskirų žemesniųjų tarybinių ir partinių organų darbuotojai“. Toliau: „Įpareigoti partijos apskričių ir miestų komitetus sustiprinti MVD, MGB organų, teismų ir prokuratūros darbų kontrolę“[56]. Jau minėtame LKP(b) CK biuro to pat mėnesio 14 d. nutarime „Dėl kovos su buržuaziniu nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis sustiprinimo“ pripažįstama, kad daug kur partijos nutarimai likviduoti pogrindį įgyvendinami nepatenkinamai. Nurodoma: „Įpareigoti partijos apskričių komitetus pagerinti partinį vadovavimą MGB

ir MVD apskričių skyriams. [...] Įpareigoti partijos apskričių ir valsčių komitetus aptarti kiekvieną banditų išpuolių atvejį, imtis skubių priemonių pagauti banditus, per apskričių ir valsčių vykdomuosius komitetus padėti asmenims, nukentėjusiems nuo banditų“[57]. Tie partijos apskričių komitetų sekretoriai, kurie turėjo tvirtą užnugarį LKP(b) CK, gavę tokius nurodymus iš tikrųjų darė įtaką čekistams. Daug lemdavo ir sekretorių charakteriai, jų sugebėjimas lyderiauti. Šiaip ar taip, tiek čekistų, tiek partinių funkcionierių pastangos buvo nukreiptos viena kryptimi - kuo greičiau įtvirtinti sovietinį režimą, o kadangi didžiausia kliūtis tam pasiekti buvo partizanai, tai jiems ir reikėjo atlaikyti visų sovietinių struktūrų sutelktą smūgį. Turint galvoje tai, kad partizanus Lietuvoje rėmė daug žmonių, ypač kaime, sutriuškinti pasipriešinimą buvo galima tik naudojant nežabotą terorą. Partijos veikėjai siekė, kad tas teroras būtų veiksmingas ir ne taip matomas, nukreiptas prieš tuos, kurie tikrai priešinasi, o ne prieš visus iš eilės.

1947 m. gegužės 23 d. LKP(b) CK biuras svarstė klausimą „Biržų MGB AS viršininko N. Kuzminovo byla“, nes partijos apskrities komitetas jam įrašė tik papeikimą, o LSSR MGB ministras D. Jefimovas suėmė tik 20 parų. Bylos esmė buvo tokia. Paskundus pavydžiai kalėjimo prižiūrėtojo Smirnovo žmonai, apsupus buvo atakuotas namas, kuriame jis tarsi turėjo susitikti su „banditais“. Atakuojant kalėjimo prižiūrėtojas ir namo savininkas Vosylius buvo nušauti, namas padegtas, jame neva rasta ginklų. Taigi buvo įforminta taip, kaip buvo įpratę elgtis savo nusikaltimus slėpdami čekistai: neva jie sunaikino partizanų būrį ir jų buveinę. Visam tam - tiek šturmui, tiek „dokumentų“ sutvarkymui - vadovavo MGB AS viršininkas plk. Nikolajus Kuzminovas. LKP(b) CK biuras bausmes jam įvertino kaip nepa-

55 Ibid., b. 5,l. 4-6.
56 Ibid., l. 21-24.
57 Ibid., l. 95-99.

kankamas, viršininką atleido iš darbo ir perdavė karo tribunolui[58]. Beje, po kelerių metų (N. Kuzminovas buvo nuteistas kalėti 10 metų) A. Sniečkus rašė į Maskvą prašydamas už didelius nuopelnus kovoje su nacionalistiniu pogrindžiu pulkininką amnestuoti (tai tikriausiai ir buvo padaryta).

Čekistų likimą kartais mėgindavo nulemti ir žemesnio rango LKP(b) CK darbuotojai, tačiau tai padaryti jiems retai pavykdavo. Kai 1946 m. vasarą LSSR MVD ministras J. Bartašiūnas už ūkinius nusižengimus norėjo perkelti MGB Panevėžio AS viršininką V. Bogomolovą į tas pat pareigas Rokiškio aps., LKP(b) CK Kadrų skyriaus vedėjas Nachemija Karpis siūlė jo ten nesiųsti, o patraukti baudžiamojon atsakomybėn[59]. Vis dėlto V. Bogomolovas buvo paskirtas MGB Rokiškio AS viršininku, vėliau dar pabuvo ir Biržų bei Alytaus AS viršininku.

LSSR MGB vadovybė, matyt, reaguodavo jei ne į visus, tai į daugumą LKP(b) CK biuro nutarimų. Tai rodo išlikę tokio pobūdžio dokumentai (dauguma KGB archyve buvusių susirašinėjimo su partiniais organais dokumentų išvežti į Rusiją). Antai LSSR MGB ministras D. Jefimovas 1947 m. kovo 31 d. rašė A. Sniečkui; jog „Valstybės saugumo ministerija LKP(b) CK biuro nutarimu patikrino MGB Marijampolės AS agentūrinį, operatyvinį ir tardymo darbą“ ir nustatė, kad toje apskrityje „nebuvo reikšmingo darbo“, todėl vasario 18 d. naktį į 19-ąją buvo nušautas partijos apskrities komiteto pirmasis sekretorius S. Bakevičius ir dar keli partiniai čekistiniai vadovaujantys darbuotojai. Už tai MGB AS viršininkas N. Pochomičevas atleistas iš pareigų[60]. Beje, plk. N. Pochomičevas buvo atleistas dėl akių po skaudaus Tauro apygardos partizanų smūgio per vadinamąjį „Užgavėnių balių“, nes netrukus jis buvo paskirtas MGB Ukmergės AS viršininku. Į atsargą jis išleistas tik po Stalino mirties dėl amžiaus. LKP(b) CK, matyt, irgi toleravo tokį elgesį su čekistais, gerai žinojo, kas kur dirba, nes kasmet tvirtindavo vadovaujančiųjų čekistų pareigas.

LSSR MGB ministro pavaduotojas Georgijus Basovas 1947 m. liepos 19 d. rašė LKP(b) CK kadrų sekretoriui D. Šupikovui, kad „remiantis LKP(b) CK biuro 1947 m. birželio 9 d. nutarimu dėl MGB Kupiškio AS aparato sustiprinimo“ pakeistas viršininkas, naujuoju paskirtas mjr. Nikiforas Pendiurinas, čekistas nuo 1930 m. Su juo į Kupiškį pasiųsti dar 5 čekistai[61].

LKP(b) CK mėgino daryti įtaką net ir čekistų kovos taktikai. MGB Šiaulių AS viršininkas pplk. Piotras Tarenkovas pažymoje apie tai, kas padaryta po vieno 1947 m. LKP(b) CK biuro priimto nutarimo, rašė, jog apskrityje įkurtos operatyvinės čekistinės grupės, kurios kiekviena kovoja su atskira „gauja“[62]. Šis kovos metodas, kai sudarytos kovos grupės, susidedančios iš operatyvininkų ir čekistų karių, kovodavo ne apskritai su visais partizanais, o su kuriuo nors vienu partizanų būriu, kol jį sunaikindavo, buvo labai pavojingas Lietuvos partizanams. Šį kovos būdą nuo 1945 m. propagavo partinės institucijos, ypač A. Sniečkus, bet čekistai jį plačiau naudoti ėmė tik apie 1950 m., nes tam reikėjo didelių pastangų.

Darydamas spaudimą tiek represinėms žinyboms, tiek ypač partijos komitetams, LKP(b) CK siekė, kad būtų sukurta tokia padėtis, apie kurią 1951 m. bendrame su čekistais rašte CK Administracinio skyriaus vedėjas V. Bylinskis rašė: „Partijos rajono komitetai turi imtis visų priemonių ir sustiprinti partinį vadovavimą valstybės saugumo organams, sustiprinti su jais ryšį ir kontrolę, rūpintis, kad jų operatyvinė čekistinė veikla sutriuškinant buržuazinį nacionalistinį pogrindį būtų pagerinta“[63].

58 Ibid., l. 103-105.
59 Ibid., ap. 9, b. 265, l. 38. LTSR MVD pažymos, pranešimai apie kovas ir kt.
60 Ibid., b. 276,l. 1. LTSR MGB, jos padalinių pažymos, pranešimai.
61 Ibid., ap. 10, b. 279,l. 36. LTSR MGB vadovybės ir jos padalinių pažymos, laiškai LKP(b) CK.
62 Ibid., l. 6.
63 Ibid., f. 1, ap. 3, b. 369, l. 59. LTSR MGB pranešimai, pažymos LKP(b) CK apie kovas.

ČEKISTŲ ATASKAITOS. Apie 1945 m. vidurį, jau pasibaigus karui, partijos apskričių komitetai savo posėdžiuose išklausydavo NKVD ir NKGB apskričių skyrių viršininkų ataskaitas apie nuveiktus darbus, kartu mėgindavo daryti įtaką čekistams pareikšdami vieną kitą pastabą. Tos pastabos darėsi vis griežtesnės ir daug kur peraugo į smarkią kritiką. Marijampolės aps. tokia ataskaita pirmą kartą išklausyta 1945 m. spalio 8 d., o to pat mėnesio 14 d. kitame partijos komiteto posėdyje buvo svarstomos aplinkybės, kuriomis žuvo apskrities paruošų įgaliotinis Jonušas ir inspektorius Matusevičius (netoli Balbieriškio juos nušovė Kazio Degučio vadovaujamas partizanų būrys). Posėdžio metu nurodyta NKVD AS viršininkui Charitonui Bandurovskiui ir NKGB AS viršininkui Petrui Raslanui vykti su pasieniečių būriu ir tol negrįžti, kol nesugaus K. Degučio. Nurodyta kartu vykti ir partijos komiteto antrajam sekretoriui Štyrovui bei kadrų sekretoriui Žvirbliui, kurie turėjo suteikti būriui reikiamą pagalbą[64].

Dauguma NKVD ir NKGB apskričių skyrių viršininkų nuo 1945 m. vidurio, be žodinių ataskaitų, pradėjo partijos komitetams reguliariai siųsti raštiškas ataskaitas apie nuveiktus darbus. Turint raštiškas ataskaitas, lyginant čekistų pateikiamus duomenis, atsirado galimybė čekistus dar labiau spausti ir reguliuoti jų veiklą. NKVD Marijampolės AS viršininkas Ch. Bandurovskis 1945 m. lapkričio 1 d. pranešime partijos apskrities komiteto sekretoriui Naudžiūnui rašė: „Civiliai gyventojai nepakankamai padeda kovoje su banditais, t. y. nepraneša tarybų valdžios organams apie banditų buvimo vietas“[65]. Daugumoje apskričių apie išskirtinius kovos atvejus buvo rašomi spec. pranešimai, kurie būdavo svarstomi partiniuose biuruose. Antai Alytaus aps. represinių žinybų vadovai, 1945 m. birželio mėn. sudarę 19 paragrafų planą, kaip sutriuškinti pogrindį, paskutinį paragrafą suformulavo taip: „Partijos apskrities komiteto biure apsvarstyti politinę padėtį apskrityje ir praktinės pagalbos suteikimą NKVD—NKGB organams“[66].

Matyt, dauguma represinių organų ataskaitinių pranešimų buvo rašomi tada, kai partijos komitetams reikėdavo parengti ataskaitas LKP(b) CK apie tai, kas nuveikta kovojant su pogrindžiu. Taip manyti verčia tai, kad, tarkime, Alytaus čekistai partijos komitetui pateikė ataskaitas apie savo darbą tokiais 1946 m. laikotarpiais: nuo gegužės 16 d. iki birželio 22 d., birželio-liepos mėn. ir aštuonias rugpjūčio dienas, rugpjūčio mėn., spalio 1-10 d. ir t. t. Šiaip ar taip, matyt, daugumoje apskričių nebuvo tvirtai nustatytos ataskaitų rašymo tvarkos nei tikslių datų; ataskaitos buvo rašomos atsiradus reikalui.

Prieš pateikdami raštiškas ataskaitas, NKVD ir NKGB apskričių skyrių viršininkai žodžiu atsiskaitinėjo partijos apskričių komitetų biurų posėdžiuose. Didesnės ar mažesnės apimties žodinę ataskaitą tuose posėdžiuose nebuvo sunku bet kada gauti, nes apskričių represinių organų vadovai įėjo į partijos komitetų, o vėliau ir tų komitetų biurų sudėtį. Apie 1947 m. žodinių ataskaitų pradėta reikalauti ir iš MGB valsčių poskyrių viršininkų. Štai partijos Biržų aps. komiteto biuras 1947 m. balandžio 1 d. posėdyje, apsvarstęs politinę padėtį Papilės ir Krinčino vlsč., nutarė, jog valsčių partinės organizacijos periodiškai turi išklausyti MGB valsčių poskyrių viršininkų pranešimus apie politinę padėtį valsčiuose[67]. Tokių žodinių ataskaitų iš MGB poskyrių viršininkų pradėta reikalauti ir kitose apskrityse.

Represinių žinybų vadovų ataskaitos partijos komitetams, politinės padėties svarstymų nuodugnumas priklausė nuo jų raštingumo, noro atskleisti jiems žinomas padėties detales ir visumą bei partijos komiteto biuro narių drąsos judinti čekistus. Iš

64 Ibid., f. 1186, ap. 1186, b. 11, l. 131,138. Partijos Marijampolės aps. komiteto posėdžių protokolai.

65 Ibid., b. 4,l. 3-5. NKVD Marijampolės AS spec, pranešimai.

66 Ibid., f. 1, ap. 3, b. 804,l. 228. NKVD Marijampolės AS ataskaitos.

67 Ibid., f. 1093, ap. 1093/2, b. 3, l. 106. Partijos Biržų aps. komiteto biuro posėdžių protokolų byla.

pradžių, matyt, buvo pasitenkinama tik tuo, jog čekistai apskritai yra, nesvarbu ką ir kaip jie veikia, nes tik jie kartu su savo kariuomene galėjo apginti civilius okupantus ir kolaborantus (nors civiliais juos vadinti galima tik sąlyginai — dauguma sovietinių partinių aktyvistų buvo apginkluoti įvairiais ginklais, net kulkosvaidžiais). Štai kaip LKP(b) CK įgaliotinis Telšių aps. Naiminas apibūdino NKVD valsčių poskyrių viršininkų žodines ataskaitas: „Partijos komitetas išklauso NKVD VP viršininkų [ataskaitas], bet į jų darbą nesigilina. Pranešėjai atsiskaito bendromis frazėmis ir sausais skaičiais“[68].

Tuo tarpu NKVD Panevėžio AS viršininkas V. Bogomolovas ar jo padėjėjai savo pažymose labai smulkiai aprašė, kas yra padaryta. Antai pažymoje apie nuveiktus darbus iki 1945 m. kovo mėn. jis rašė ne tik apie didelių susirėmimų rezultatus (pasak jo, iki to laiko apskrityje nukauti 492 partizanai, suimti 562 žmonės ir t. t.), kiek paimta ginklų, bet ir apie paimtus 15 puskailinių, 3 vežimus, 3 arklius, 2 aritmometrus, 3 rašomąsias mašinėles ir t. t. Kitoje pažymoje apie 1945 m. kovo-liepos mėn. nuveiktus darbus kartu su partizanų nuostoliais (jų neva nukauta 334) aprašyti ir partizanų puolimai (pulta 150 kartų, nukauta 13 aktyvistų, 8 NKVD-NKGB darbuotojai, 5 kariškiai, 28 stribai ir 45 kiti „raudonieji“) bei trys partizanų surengtos pasalos stribams ir čekistams (vienoje žuvo 9, kitoje — 4)[69].

Represinių žinybų vadovybės ataskaitos apskričių (rajonų) partijos komitetams pamažu darėsi detalesnės ir atviresnės, bet jų išsamumas daug priklausė nuo partijos komiteto vadovybės sugebėjimo įgyti čekistų pasitikėjimą ir bent iš dalies represinius organus palenkti savo valiai.

BENDRI PARTIJOS APSKRIČIŲ KOMITETŲ NURODYMAI ČEKISTAMS. Partijos komitetai bent formaliai jau iš pat pradžių galėjo savo nutarimuose duoti nurodymus čekistams. 1944 m. rugpjūčio 10 d. taip padarė partijos Trakų aps. komitetas, kuris bendrame posėdyje su

vykdomuoju komitetu nutarė: „Pavesti NKVD ir NKGB apskrities skyriams imtis skubių priemonių, kad būtų suimti kontrrevoliucinių elementų vadovai“[70]. Partijos Kėdainių aps. komitetas NKVD skyriaus darbą pirmą kartą svarstė 1944 m. rugsėjo 11d. posėdyje (pirmas to komiteto posėdis įvyko rugpjūčio 9 d.). Didžiausias priekaištas buvo toks (kalba netaisyta): „...darbą atlieka lėtai, dar iki šiol nėra suorganizuota baudžiamųjų būrių, nežiūrint, kad jau terminas baigėsi“[71]. Taigi nuo pat pirmųjų partijos apskričių komitetų posėdžių jau buvo mėginama daryti įtaką čekistų veiklai, šį bei tą jiems nurodant. Tačiau bent kiek didesnis poveikis buvo galimas tik tada, kai susikūrė pastovi represinių organų struktūra, o tai įvyko tik pasibaigus Antrajam pasauliniam karui.

Nuo 1945 m. pabaigos partijos komitetai, LKP(b) CK raginami, vis aktyviau, bent jau žodžiais, pradėjo nurodinėti NKVD skyrių viršininkams jų darbo klaidas ir ką jie turi daryti. Įkūrus valsčių poskyrius, pradėta itin aktyviai spausti jų vadovybę (apie tai, jog SSRS NKVD oficialiai leido įkurti valsčių poskyrius, SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvoje I. Tkačenka radiograma pranešė 1945 m. gruodžio 22 d., bet jie neoficialiai veikė jau ir anksčiau). Tačiau tai vyko laipsniškai ir ne visose apskrityse vienodai. Vienoje LKP(b) CK Informacijos skyriaus darbuotojo M. Žukausko 1945 m. vasaros pabaigoje parengtoje informacijoje rašoma, jog partijos komitetai nereaguoja į „teroro aktus“, jų nesvarsto ir „nereikalauja imtis visų reikiamų priemonių iš NKVD organų“[72].

68 Ibid., l.95.

69 Ibid., f. 801, ap. 1, b. 64, l. 1-2, 6. NKVD-NKGB Panevėžio AS pranešimai partijos komitetui.

70 Ibid., f. 164, ap. 164, b. 2, l. 15. Partijos Trakų aps. komiteto posėdžių protokolai.

71 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 1,l. 5. Partijos Kėdainių aps. komiteto byla.

72 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 247,l. 74. M. Žukausko parengtos informacijos apie VKP(b) CK ir LKP(b) CK nutarimų vykdymą.

Tuo tarpu kiti partijos komitetai puldavo į kitą kraštutinumą, keldami čekistams neįgyvendinamus reikalavimus — sutriuškinti pogrindį tuoj pat, per mėnesį ar du ir taip čekistus vertė skubėti, rezultatams pasiekti naudoti drastiškas priemones - visuotinį terorą, įvairias provokacijas ir beveik visų suimtųjų kankinimus. Partijos Panevėžio aps. komitetas, vadovaujamas pirmojo sekretoriaus J. Paplausko, 1945 m. rugsėjo 26 d. posėdyje apsvarstė, kaip likviduojamas „lietuviškai vokiškas pogrindis ir jo ginkluotos gaujos“, ir priėmė 11 paragrafų nutarimą, kuriame NKVD AS viršininkas V. Bogomolovas, NKVD pirminės partinės organizacijos sekretorius, valsčių partorgai ir NKVD poskyrių viršininkai įpareigoti „artimiausiu metu sutriuškinti gaujas“, apginkluoti aktyvistus, taip pat kaime, ir t.t.[73] Partijos Biržų aps. komiteto 1946 m. gruodžio 5 d. plenumas įpareigojo „... iki vasario 1 d. - iki rinkimų į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą visiškai sutriuškinti nacionalistinį pogrindį ir jo ginkluotas gaujas“[74]. Šie ir kitų apskričių partijos komitetų nutarimai rodo, kad daugelis partijos komitetų turėjo menką supratimą apie pasipriešinimo okupacijai priežastis ir mastus. Tokie nutarimai čekistus vertė karštligiškai skubėti.

LKP(b) CK raginami partijos apskričių komitetai pradėjo iš čekistų reikalauti sudarinėti savo veiklos planus, o ne tik atsimušinėti nuo partizanų puolimų. Antai partijos Kėdainių aps. komiteto 1945 m. spalio 26 d. posėdyje buvo aptarta, kaip „ginkluotos gaujos likviduojamos Šėtos ir Surviliškio valsčiuose“, valsčių partorgai ir NKVD poskyrių viršininkai įpareigoti iki lapkričio 11d. sudaryti konkrečius kovos planus, iki to mėnesio 15 d. visiškai sukomplektuoti stribų būrius, iki 10 d. sudaryti ginkluotas grupes apylinkėse, „banditų“ puolimus aptarti uždaruose partiniuose susirinkimuose. Tas pats partijos komitetas, gavęs LKP(b) CK radiogramą, 1945 m. pabaigoje svarstė ją ir nurodė, kad apskrityje pasitaikė nerūpestingumo faktų (partizanai nušovė girtaujantį Ariogalos vlsč. vykdomojo komiteto pirmininką, be tikslo šaudant

savųjų buvo nušautas stribas ir t.t.). Partorgams ir NKVD poskyrių viršininkams nurodyta išgyvendinti nerūpestingumą ir abejingumą, saugoti valsčių centrus, o naktį — ir Kėdainius [75].

Partijos apskričių komitetai ypač rūpinosi, kad valsčių centruose veiktų NKVD poskyriai. Kaip minėta, jie ten buvo įkurti net nelaukiant SSRS NKVD sprendimo. 1945 m. spalio 27 d. partijos Tauragės aps. komiteto uždarame posėdyje, apsvarsčius kovas Šilalės ir Kaltinėnų vlsč., nurodyta kai kuriose apylinkėse įsteigti stribų skyrius, LSSR NKVD respublikos vadovybę prašyti įkurti Šilalėje NKVD poskyrį, o į kitus jau veikiančius poskyrius atsiųsti operatyvininkų (Kaltinėnuose tuo metu buvo tik vienas darbuotojas - NKVD valsčiaus poskyrio viršininkas). Partijos komitetai ypač suaktyvėdavo pajutę tiesioginę grėsmę artimiems kolaborantams ir ypač sau. Partijos Tauragės aps. komitetas 1945 m. lapkričio 15 d. uždarame posėdyje svarstė juos išgąsdinusį atvejį, kai partizanai spalio 10 d. užėmė Gaurės miestelį (nukovė 5 sovietinius aktyvistus, 6 nusivedė). Konstatuota, kad nors partizanų paieškai buvo pasitelkti du motorizuotų pėstininkų pulkai (t. y. per tūkstantį karių), kuopa žvalgų ir visi NKVD apskrities skyriaus operatyvininkai, tačiau suimta tik 10 partizanų rėmėjų ir 1 partizanas. Priimtas grėsmingas nutarimas: 1) paskutinį kartą perspėti NKVD ir NKGB skyrių viršininkus; 2) NKVD AS viršininkui Piotrui Ignatjevui nurodyta susitarti su operatyviniu sektoriumi ir į visus valsčių centrus nusiųsti įgulas; 3) ten įkurtas įgulas aprūpinti patalpomis; 4) nurodyti, kad operatyvininkai nederino savo veiksmų su divizijos „Smeršu“; 5) iš vienų valsčių stribus perkelti į kitus valsčius, nes

73 Ibid., f. 801, ap. 801/15, b. 1, l. 1-4. Partijos Panevėžio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

74 Ibid., f. 1093, ap. 1093/1, b. 2,l. 4. Partijos Biržų aps. komiteto plenumų protokolai.

75 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 5,l. 232,258. Partijos Kėdainių aps. komiteto posėdžių byla.

taip jie geriau kovoja; 6) NKVD ir NKGB skyrių viršininkai per dvi dienas turi parengti „banditų“ sutriuškinimo planus ir iki lapkričio 20 d. pateikti juos partijos apskrities komitetui tvirtinti[76]. Apskritai partijos Tauragės aps. komitetas, vadovaujamas pirmojo sekretoriaus P. Murausko, priiminėjo labai radikalius sprendimus. 1945 m. spalio 10 d. nutarime NKVD ir NKGB skyrių viršininkams nurodyta per agentus demoralizuoti pogrindį, nutarta įkurti atskirus stribų ir aktyvistų judriuosius būrius, kurie gyventų kareivinėse, skubiai likviduoti „banditų“ bei jų rėmėjų ūkius ir kt. Po devynių dienų buvo sudarytas operatyvinis planas (jį sudaryti reikėjo todėl, kad pasieniečių būriai pasitraukė iš apskrities). Pirmiausia nutarta smogti Eržvilko ir Šilalės vlsč., ten atitinkamai pasiunčiant operatyvines čekistines 5 ir 9 žmonių grupes, kurios nustatytų operatyvinę padėtį. Be to, numatyta kai kuriems veiksmams pasitelkti Tauragėje dislokuotą minosvaidininkų diviziją[77].

Partijos komitetų veiklą ypač suaktyvino ir kartu spaudimą čekistams padidino 1946 m. vasario 10 d. vykę rinkimai į SSRS AT ir LKP(b) CK biuro priimtas nutarimas „Dėl priemonių sustiprinimo siekiant sutrukdyti ir nuslopinti priešišką lietuviškai vokiškų nacionalistų veiklą, nukreiptą prieš rinkimus į TSRS AT“. Partijos Kėdainių aps. komitetas 1946 m. vasario 2 d. konstatavo, kad yra nepatenkintas NKVD skyriaus darbu, ir nutarė visam rinkimų ir agitaciniam laikotarpiui kiekvienoje rinkimų apylinkėje įkurdinti po 10-15 aktyvistų ir po karinę įgulą. Nurodyta mieste patruliuoti tiek kariškiams, tiek čekistams, tiek aktyvistams, stebėti, kad nebūtų nuplėšti plakatai bei šūkiai ir neprimėtyta atsišaukimų[78]. Ilgainiui kai kurie partijos apskričių komitetai išmoko rašyti nutarimus, kurių paragrafai turėjo logišką seką. Vienas iš tokių komitetų, masiškai nebaudęs papeikimais čekistų, tačiau tiksliai nurodęs jų darbo trūkumus, buvo partijos Utenos aps. komitetas. 1946 m. gegužės 26 d. nuta-

rime (priimtame po to, kai gegužės 18 d. partizanams surengus pasalą grupei aktyvistų netoli Leliūnų buvo nukautas valsčiaus partorgas D. Sunklodas, o gegužės 20 d. naktį į 21-ąją partizanai iš ligoninės pagrobė du gydomus sužeistus partizanus), iš čekistų ir kariuomenės pareikalauta pagerinti operatyvumą, žvalgybą, geriau planuoti operacijas ir laikytis konspiracijos[79].

Tačiau anaiptol ne visi partijos komitetai 1945-1946 m. turėjo drąsos bent žodžiais nurodinėti čekistams. Partijos Raseinių aps. komitetas, vadovaujamas pirmojo sekretoriaus T. Mončiunsko, visus nutarimus, susijusius su čekistais, rašydavo labai aptakiai, juose būdavo daugiausia neįpareigojantys nurodymai: „pagerinti“, „padidinti“ ir pan. Tik maždaug nuo 1948 m. tos apskrities komitetas pradėjo priiminėti griežtesnius nutarimus. Beje, šiam partijos komitetui svarstant klausimą, kodėl Jurbarko milicija prastai kovoja su kriminaliniais nusikaltėliais, milicininkai atsikirtinėjo, jog taip yra todėl, kad „milicijos aparatas atitraukiamas kovai su banditizmu“[80].

Kai kurie partijos komitetai nurodinėdavo kariškių dislokavimo klaidas. Štai ką 1946 m. vasaros pradžioje LKP(b) CK rašė partijos Kėdainių aps. komiteto antrasis sekretorius A. Okunevas po vieno partizanų puolimo: „Partijos komitetas sužinojo 6 val. ryto ir tuoj buvo išsiųsta kariuomenė. [...] Kartu pranešame, kad labai netinkamai dislokuota kariuomenė. Pvz., Šėtos ir Kėdainių valsčių įgulos pavaldžios bataliono štabui, kuris yra Ukmergėje. Žeimių valsčiaus įgula pavaldi bataliono štabui, ku-

76 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 2, l. 13-14. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.
77 Ibid., l. 8-10.
78 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1, l.15. Partijos Kėdainių aps. komiteto posėdžių protokolai.
79 Ibid., f. 341, ap. 341/18, b. 5, l. 7-9. Partijos Utenos aps. komiteto posėdžių protokolai.
80 Ibid., f. 979, ap. 979/10, b. 1, l. 6-7. Partijos Raseinių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

ris įsikūręs Kaune. Jokio ryšio su partijos komitetu nėra“. Jis skundėsi, kad buvo pakeistos karių įgulos; naujos nepažįsta vietovių, todėl elgiasi pasyviai[81].

Partijos Rokiškio aps. komitetas 1947 m. rugsėjo 25 d. posėdyje, be kitų trijų klausimų, svarstė klausimą „Dėl Pandėlio karinės įgulos perkėlimo“. Šią įgulą, „turėdami omenyje Panemunio valsčiaus operatyvinę padėtį (užterštumą banditizmu)“, nutarė ne vėliau kaip per 20 dienų perkelti į minėtą valsčiaus centrą; vykdomajam komitetui nurodyta surasti įgulai patalpas[82]. Beje, ir kitų partijos komitetų nuomonė dėl įgulų išdėstymo 1947-1950 m., ko gero, buvo lemiama.

Partijos Tauragės aps. komitetas, 1949 m. rugsėjo 23 d. nutarime konstatavęs, jog „banditai“ „raudonųjų“ nušauna daugiau, negu „banditų“ nušauna vienas iš 273-iojo ŠP batalionų, reikalavo pakeisti kovos taktiką, nurodė tikėtinuose „banditų“ judėjimo keliuose įrenginėti sekretus ir pasalas. Pažymėtina, jog tame nutarime ne tik partiniams, bet ir sovietiniams aktyvistams nurodoma MGB valsčių poskyrius informuoti „apie gautas žinias“, t. y. šnipinėti[83].

Tuo metu, kai partijos apskričių komitetai dar nevaldė padėties valsčiuose, čekistų veiklą reguliuoti ten buvo sudėtinga. NKGB Vilniaus AS viršininkas A. Frolovas 1944 m. lapkričio 4 d. rašė komisarui A. Guzevičiui, kad į Maišiagalos vlsč. atvykęs naujas NKVD VP viršininkas Krestinas kelias dienas girtuokliavo, be perstojo šaudė ir persišovė koją. Apie tai buvo informuotas NKGB apskrities skyriaus viršininkas ir partijos apskrities komiteto sekretorius[84].

Partijos komitetų biurų nutarimai dėl čekistų darbo pamažu darėsi vis reiklesni, juose radosi vis daugiau konkrečių nurodymų. Ypač tai žymu kai kurių komitetų dokumentuose. Vienoje iš 1947 m. pradžioje parengtų partijos Kėdainių aps. komiteto informacijų LKP(b) CK konstatuota, kad „MVD ir MGB organai,

taip pat partinė organizacija dar nevisiškai užkirto kelią buožių ir banditų rėmėjų antitarybinei agitacijai". 1948 m. balandžio 21 d. apsvarsčius politinę padėtį Surviliškio vlsč. nutarta: „...į pagalbą MGB valsčiaus poskyriui iš MGB apskrities skyriaus komandiruoti atsakingą darbuotoją ginkluotų gaujų likvidavimui. Įpareigoti valsčiaus partinės organizacijos sekretorių drg. Žukauską ir MGB VP viršininką drg. Kirilenką kuo greičiau aptarti priemones, kaip likviduoti ginkluotas gaujas valsčiuje. Priemones pateikti suderinus su MGB apskrities skyriumi". Tų pat metų rugpjūčio 9 d. biuro nutarimo „Dėl politinės padėties apskrityje" 5-ame paragrafe (nutarime - 11 paragrafų) rašoma: „Įpareigoti MGB AS viršininką Južakovą ir MGB poskyrių viršininkus pertvarkyti ir suaktyvinti operatyvinį čekistinį kariuomenės darbą, siekiant maksimalaus efekto įgyvendinant numatytas priemones, negailestingai kovoti su pasitaikančio bailumo elementais, eilinių, seržantų ir karininkų nedrausmingumu bei revoliucinio teisėtumo pažeidimais. Pasiekti, kad nė vienas banditų teroro aktas neliktų be atsako, atkakliai ieškoti banditų, kol jie bus pagauti arba sunaikinti; tam plačiau ir drąsiau įtraukti partinio tarybinio aktyvo ginkluotas grupes kovai su banditizmu". 1949 m. spalio 12 d. biuro posėdyje (tuo metu pirmąjį sekretorių J. Piligrimą pakeitė F. Krastinis) svarstytas faktas, kad Ariogalos vlsč. partizanai buvo nuginklavę kelias ginkluotas grupes. Tuo klausimu priimtas nutarimas, kurio viename paragrafų rašoma, jog MGB VP viršininkui Baranecui pareikštas griežtas papeikimas ir jis perspėtas, kad jei per mėnesį nepagerins

81 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 53, l. 58-59. Partijos Kėdainių aps. komiteto siunčiamųjų raštų byla.

82 Ibid., f. 331, ap. 331/2, b. 2, l. 182. Partijos Rokiškio aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

83 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 6, l. 27. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

84 Ibid., f. 1, ap. 10, b. 14, l. 13. NKGB Vilniaus AS viršininko pranešimai.

darbo ir nesustabdys teroro aktų, bus kreipiamasi į LSSR MGB su prašymu atleisti iš darbo ir pažeminti pareigomis[85].

Daug kaltinimų čekistams pareikšta partijos Kėdainių aps. komiteto biuro 1948 m. gruodžio 6 d. posėdyje. Jo nutarimo konstatuojamojoje dalyje rašoma: „Lietuvos KP(b) apskrities komiteto biuras pažymi, kad MGB apskrities skyriaus ir valsčių poskyrių darbas kovojant su banditizmu yra visiškai nepatenkinamas. Dauguma MGB poskyrių viršininkų stojo į antipartinę nusikalstamą poziciją. Operatyvinio čekistinio darbo atskleidžiant banditus ir jų rėmėjus nevykdo, sėdi valsčiuose, turimas operatyvinis aparatas ir liaudies gynėjų būriai demoralizuojasi, girtuokliauja, visą autoritetą tarp vietos gyventojų prarado. Pavyzdžiui, MGB Pernaravos VP viršininkas Ryžmanovas nuolat girtuokliauja, jo operatyvinis darbuotojas Dorogininas demoralizuoja liaudies gynėjų būrius, kartu su jais pas valstiečius ieškodamas naminės ir ją gerdamas. MGB Dotnuvos VP viršininkas Kuznecovas liaudies gynėjus kovotojus pavertė savo tarnais. MGB Ariogalos VP viršininkas Baranecas paprasčiausiai tūno ir be reikalo iš tarybinės valstybės gauna pinigus... Ne geresnė padėtis ir kituose valsčiuose. MGB poskyrių viršininkai atitrūko nuo partinių organizacijų ir dauguma laiko save nepavaldžiais partijos valsčių komitetams. Reikalai pakrypo taip, jog MGB poskyrių viršininkai nemano, kad reikia pranešti tiek valsčių partinėms organizacijoms, tiek partijos apskrities komitetui apie banditų įvykdytus puolimus“. Be visa ko, 8 paragrafų nutarime rašoma: „Pasiūlyti MGB AS viršininko pavaduotojui drg. Rogožinui parengti konkrečias nacionalistinio pogrindžio ir jo ginkluotų gaujų likvidavimo priemones. Artimiausiu metu sušaukti visus MGB valsčių poskyrių viršininkus į bendrą su V[alsčių] K[omitetų] sekretoriais ir valsčių partorgais pasitarimą. Numatyti priemones, kad apskrityje būtų likviduotos rezervinės banditų grupės. Priemones pateikti aptarti partijos apskrities ko-

mitetui ne vėliau kaip iki š. m. gruodžio 20 d. Įpareigoti drg. Rogožiną asmeniškai išvykti į Gudžiūnų valsčių padėti partinei organizacijai ir MGB poskyriui parengti konkrečius planus, kaip likviduoti ginkluotą gaują, veikiančią valsčiaus teritorijoje“ [86]. Taigi retsykiais užsimenama apie tai, jog turi būti sudaromi bendri partinių organizacijų ir represinių organų kovos planai. Tai atitiko bendrą partijos liniją kuo labiau susieti partinius ir čekistinius reikalus, kad nebūtų galima atrinkti, kur baigiasi vieni, o prasideda kiti. Beje, Kėdainių aps. čekistai ir toliau buvo smarkiai spaudžiami. Tiesioginių kaltinimų išvengė tik MGB AS viršininkas pplk. M. Južakovas, kuris viršininku ten išbuvo iki 1953 m. Matyt, jis palaikė glaudžius ryšius su partijos komitetu arba turėjo tiek partinius veikėjus kompromituojančių duomenų, kad šie nedrįso jo liesti.

Aiškėjant partizaninio karo baigčiai, partijos komitetai vis atkakliau reikalavo iš čekistų kruopštaus ir nuoseklaus darbo. Antai partijos Vilkaviškio aps. komiteto biuro posėdyje 1948 m. rugpjūčio 27 d. buvo svarstomas partizanų įvykdytas Gižų puolimas, kurio metu paimti partiniai dokumentai. Biuras visiems MGB valsčių poskyrių viršininkams pareiškė griežtus papeikimus ir įspėjo, kad jei partizanai ir toliau puls, jie bus atleisti ir atiduoti karo teismui[87]. Tuo tarpu partijos Tauragės aps. komiteto biuras uždarame posėdyje 1948 m. rugpjūčio 26 d. svarstė savigynos grupių nuginklavimą Batakių vlsč. Lomių apylinkėje, kai partizanai iš jų paėmė 9 šautuvus ir 3 granatas, nors apie partizanų buvimą apylinkėje MGB valsčiaus poskyriui buvo pranešta iš vakaro. Už tai MGB VP viršininkas Kuzminovas pašalintas iš partijos ir atleistas iš darbo. Be to, nutarta „įpareigoti

85 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1, l. 60, 83, 91. Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas.
86 Ibid., l. 92-93.
87 Ibid., f. 1555, ap. 4, b. 3,l. 9-12. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

drg. Lapiną [MGB AS viršininką. — *J. S.*] spręsti klausimą dėl operatyvinio įgaliotinio padėjėjo Potapo [jam buvo pranešta apie partizanus. - *J. S.*] ir Kuzminovo patraukimo atsakomybėn“ ir „asmeninę atsakomybę už Batakių gaujos likvidavimą skirti drg. Lapinui“[88].

Siekta, kad kiekvieną partizanų išpuolį svarstytų ne tik partijos apskrities komiteto biuras, bet ir valsčiaus komitetas, taip padidinant suinteresuotų ir informuotų žmonių skaičių. Nors tuo metu dauguma komunistų buvo rusai (net 1949 m. tarp maždaug 10 tūkst. komunistų lietuvių buvo apie 27 proc.), tačiau ir vienas kitas lietuvis, beatodairiškai perėjęs į okupantų pusę ir įstojęs į partiją ar komjaunimą, buvo įtraukiamas į kovą prieš savo tautos siekius būti nepriklausoma valstybe. Partijos Kupiškio aps. komitetas, 1948 m. spalio 18 d. apsvarstęs padėtį Svėdasų vlsč., kuriame „apie partizanų pasirodymą vienoje ar kitoje vietoje MGB organai sužino tik po 2-3 dienų“, nutarė: „Įpareigoti partijos valsčiaus komiteto sekretorių drg. Baroną pagerinti vadovavimą MGB ir MVD organams, kiekvieną banditų išpuolių atvejį aptarti Lietuvos KP(b) valsčiaus komitete, imtis skubių priemonių banditams ieškoti ir sugauti“. Beje, po kelių mėnesių vėl svarstant padėtį tame pat valsčiuje buvo apkaltintas MGB poskyrio viršininkas, kad jis net nežino, kiek „gaujų“ veikia valsčiuje. Pakartojus, jog partijos valsčiaus komitetas turi vadovauti MGB poskyriui ir nuolat kontroliuoti čekistų darbą, iš darbo atleistas MGB poskyrio viršininkas[89].

Partijos Telšių aps. komiteto biuro svarstymai apie politinę padėtį apskrityje taip pat baigėsi nurodymais partijos sekretoriams ir partorgams valsčiuose reguliariai išklausyti MGB valsčių poskyrių viršininkų ataskaitas. Pranešimą apie politinę padėtį skaitęs F. Dusis konstatavo, jog padėtis dar įtempta, čekistai netyrinėja „banditų“ taktikos, o į išpuolius surengusių partizanų persekiojimus įsitraukia per vėlai — dažniausiai tik po 5-7 val.[90]

Skaitydami represinių žinybų ataskaitas, partijos komitetai pamažu perėmė čekistų terminiją, jų mąstymo štampus. Tai matyti iš jau pateiktų tekstų. Štai kas rašoma partijos Alytaus aps. komiteto biuro 1948 m. birželio 17 d. nutarime „Dėl politinės padėties Alovės valsčiuje“, kuriame per penkis mėnesius „banditai“ sušaudė 20 sovietinių darbuotojų ir „valstiečių“, o čekistai buvo nukovę tik 3 partizanus: „Agentūrinis darbas vykdomas nemokšiškai. Čekistinės kariuomenės operacijos kaip reikiant nevykdomos arba vykdomos skubotai, nesilaikant reikiamos konspiracijos, todėl sužlunga“. Toliau rašoma, jog ginkluotos grupės sudarytos formaliai, jos neapmokytos, su stribais politinis darbas nedirbamas ir t. t. Valsčiaus sekretorius Puzinia įpareigotas apsvarstyti kiekvieną valsčiuje įvykdytą teroro aktą bei sužlugdytą operaciją, jam ir MGB poskyrio viršininkui nurodyta atkurti ginkluotas grupes, į jas įtraukti visus komunistus, komjaunuolius ir sovietinius aktyvistus, per penkias dienas sukomplektuoti stribų būrį ir kt.[91]

Dzūkijoje, Merkinėje 1948 m. balandžio 18 d. gimnazistai Kudarauskas ir B. Navickas klube šokių metu susprogdino savadarbę miną. Žuvo čekistas karininkas ir du stribai, sužeista 18 stribų, 2 operatyvininkai bei 32 „piliečiai” (kitoje pažymoje rašoma, jog sužeistas buvo karininkas, 23 kariškiai (matyt, stribai), 9 aktyvistai ir 10 kitų žmonių). Niekas iš gimnazistų šokiuose nedalyvavo, nors anksčiau dalyvaudavo. Prieš šokius buvo paskaita, į kurią buvo suvaryti vyresniųjų klasių gimnazistai, bet po paskaitos jie visi išėjo. Minėti sprogimo organizatoriai prieš pat sprogimą iš salės išsivedė kelis žmones. Po šio

88 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 5, l. 32-33. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

89 Ibid., f. 1495, ap. 1495/5, b. 1, l. 40-41, 44-71. Partijos Kupiškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

90 Ibid., f. 1203, ap. 1203/16, b. 4, l. 10-13. Partijos Telšių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

91 Ibid., f. 1308, ap. 1308/21, b. 3, l. 1-3. Partijos Alytaus aps. komiteto biuro nutarimai.

sprogimo partijos Varėnos aps. komitetas prašė LKP(b) CK leisti surengti trėmimą Merkinės vlsč. Taip pat nutarta iš mokyklos pašalinti įtartinus mokytojus[92]. Iš to teroro akto aprašymo galima susidaryti nuomonę, kad dauguma Merkinės gimnazistų gal ir nežinojo apie pasikėsinimą į stribus, čekistus bei aktyvistus, tačiau tokią galimybę jie nujautė. Kudarauskas ir B. Navickas prieš sprogdinimą iš salės išsivedė keletą, matyt, jų manymu, sovietams neprijaučiančių žmonių ir taip išsidavė. Tas pasikėsinimas - jaunatviškas romantinis jaunų žmonių proveržis kovoti. Kadangi pokario metais aplinkui gausiai liejosi kraujas, gimnazistai pasirinko adekvatų tiems laikams kruviną kovos kelią. Apskritai partizanai retai griebdavosi teroro, kai nuo jų veiksmų galėdavo nukentėti ir nekalti žmonės. Jie nesprogdino namų, traukinių, tiltų ir pan., nors tą ir galėjo daryti. Tokio teroro būtų ėmęsi tuo atveju, jei būtų kilęs karas tarp Vakarų ir SSRS. Partizanai vykdė mirties nuosprendžius, bet tik tiems, kuriuos laikė išdavikais. Už Dzūkijos ribų didesnių teroro aktų buvo nedaug. Žinomiausias — 1949 m. per gegužės 1-osios šventę susprogdintas Šimonių (Kupiškio aps.) klubas. Ten žuvo 16 žmonių.

1948 m. Alytaus aps. sudrebino keli teroro aktai, kurių metu kartu su čekistais ir sovietiniais partiniais aktyvistais galėjo nukentėti niekuo dėti žmonės. Liepos 4 d. Dauguose į salę, kurioje vyko šokiai, buvo įmesta granata, jai sprogus žuvo 3, sužeisti 9 žmonės. Rugpjūčio 10 d. Alovėje demonstruojant kino filmą į salę buvo įmestos dvi granatos, žuvo 5, sužeisti 49 žmonės, tarp jų visi valsčiaus valdžios pareigūnai. Tų metų rugpjūčio 16 d. partijos Alytaus aps. komiteto biuras priėmė nutarimą „Dėl susilpnėjusio politinio budrumo faktų“, kuriame nurodoma vykdyti LKP(b) CK nutarimus, o jeigu jie nebus vykdomi, sekretoriai ir MGB valsčių poskyrių viršininkai bus baudžiami net pašalinimu iš partijos. Vieni ir kiti įpareigoti saugoti sales, kuriose vyksta susirinkimai, pasitarimai, spektakliai ir kt.[93]

Bėgant metams, čekistams vis įsakmiau buvo nurodinėjama, ką jie turėtų daryti. Partijos Alytaus aps. komitete, apsvarsčius klausimą, kaip įgyvendinamas LKP(b) CK 1949 m. birželio 6 d. nutarimas „Dėl kovos su banditizmu ir buržuazinio nacionalistinio pogrindžio liekanomis sustiprinimo ryšium su kolūkių kūrimu respublikoje“, buvo priimtas 15-os paragrafų nutarimas. Jame partijos valsčių komitetai ir vykdomieji komitetai, MGB ir MVD valsčių poskyriai įpareigoti „remiantis išaugusiu politiniu darbo masių aktyvumu“ artimiausiu metu likviduoti „banditų“ likučius. MGB AS viršininkui Ivanui Lobkovui nurodyta didžiausią dėmesį kreipti į tuos valsčius, kuriuose aktyviai veikia pogrindis. Nurodyta perskirstyti įgulas, stribus ir imtis priemonių užbėgti teroro aktams už akių, o jiems įvykus imtis griežtų priemonių. Visuose kolūkiuose, tarybinių ūkių skyriuose ir apylinkėse nurodyta įkurti ginkluotas grupes, kurios turi ne tik saugoti, bet ir kovoti. Kiekvienas išpuolis turi būti apsvarstytas ir siekiama, kad „nusikaltėliai“ būtų nubausti[94].

Partijos apskričių komitetai budriai stebėjo, kad ne tik MGB, bet ir MVD žinybos toliau aktyviai dalyvautų kovose. Kai partizanai 1949 m. balandžio 8 d. naktį į 9-ąją įvykdė mirties bausmes 5 „valstiečiams“, partijos Šakių aps. komiteto biuras nutarė: jei ten stovinčios įgulos vadas Buranas „neįves tvarkos“, tai bus kreipiamasi į pulko vadovybę. Be to, nutarta: „Pareikalauti iš MVD AS viršininko drg. Dimidavičiaus ir jo pavaduotojo milicijos reikalams drg. Bachvalovo įtraukti visą MVD skyrių ir milicininkus į kovą su banditizmu, aktyviai dalyvauti parengiant operatyvinių grupių judėjimo maršrutus ir į tas grupes įtraukti

92 Ibid., f. 1771, ap. 190, b. 6,l. 133-137. LKP(b) CK ypatingasis aplankas; ibid., ap. 11, b. 234,l.142. Partijos apskričių komitetų pažymos, pranešimai LKP(b) CK apie politinę padėtį.

93 Ibid., f. 1308, ap. 1308/21, b. 3, l. 11-13. Partijos Alytaus aps. komiteto biuro nutarimai.

94 Ibid., b. 4, l. 14-18.

visus MVD darbuotojus ir milicininkus“. Jei rekonspiruosis — bausti kaip praradusius valstybinį atsakingumą[95].

Partijos apskričių vadovybei visada didelis smūgis būdavo partizanų įvykdyti mirties nuosprendžiai apskričių ar valsčių centruose, nes tada jie pasijusdavo itin nesaugūs. Kai 1949 m. birželio 26 d. Prienuose buvo nužudytas žmonėms ypač įgrisęs valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Kazlauskas, partijos Prienų aps. komiteto biuras priėmė 7 paragrafų nutarimą, kurio viename punktų nurodyta sustiprinti patruliavimą Prienuose, valsčiaus centruose ir kolūkiuose, tam panaudojant MVD-MGB darbuotojus ir kariuomenę. Nutarime atkreiptas dėmesys į tai, kad MVD darbuotojai nepakankamai padeda emgėbistams[96].

ČEKISTŲ KADRAI. Viena iš komunistų poveikio čekistams priemonių buvo papeikimų skyrimas. Nuo 1947 m. drąsiau elgtasi ypač su MGB valsčių poskyrių viršininkais, neretai jie net būdavo atleidžiami iš pareigų. Nuo tų metų beveik kiekvienoje apskrityje kasmet buvo pakeičiama po vieną ar du MGB poskyrių viršininkus, kartais ir daugiau. Partijos Panevėžio aps. komitetas 1947 m. liepos 30 d. svarstė padėtį Naujamiesčio vlsč., kuriame 1947 m. „gaujos buvo triuškinamos visiškai nepatenkinamai“. Nutarta partorgą Bučinską ir MGB VP viršininką Smikavą perspėti ir įpareigoti per 1947 m. rugpjūčio mėn. „likviduoti gaujas“. Jiems nurodyta iki rugpjūčio 20 d. apginkluoti visą aktyvą, ginkluotas grupes sudaryti tarybiniame ūkyje, patikrinti visą valsčiaus sovietinį aparatą. Tame pat posėdyje svarstyta ir politinė padėtis Pumpėnų vlsč. Nutarta MGB VP viršininką Jefalovą atleisti iš pareigų ir įrašyti jam griežtą partinį papeikimą. Taip pat nutarta iš pareigų atleisti milicijos viršininką j. ltn. Gorbaną, o visą milicijos kolektyvą perkelti į kitą valsčių. Į kitą valsčių perkeltas ir partorgas Astrauskas, prieš tai gavęs griežtą papeikimą. Tame valsčiuje buvo nuolat girtuokliaujama, stri-

bai plėšikavo ir t.t.[97] Be abejo, iš tiesų galėjo taip būti - girtuokliaujama buvo visur, bet kai kur tai virsdavo nuolatinėmis orgijomis, valdžios atstovai visai prarasdavo autoritetą, todėl jie būdavo kilnojami iš vienos vietos į kitą. Tačiau galėjo būti ir kitaip. Komunistai stengėsi sukurti tokią atmosferą, kad čekistai visą laiką jaustų įtampą ir bet kada būtų pasirengę pulti. Pastebėjus, jog jie atsipalaiduoja, per daug bendrauja su vietos gyventojais, būdavo iškeliami kitur. Taip buvo kilnojami ir kariuomenės padaliniai.

Po didelių skandalų partijos komitetai čekistus iš pareigų šalindavo ir tarsi vien už ekonominius nusikaltimus (bent taip atrodo iš dokumentų). Antai 1945 m. kovo 24 d. partijos Mažeikių aps. komiteto posėdyje buvo svarstomas NKVD apskrities skyriaus ir milicijos darbas. Jų viršininkai Trofimas Blinovas ir Solomencevas iš gyventojų konfiskuotą turtą buvo susivežę į savo namus ir dalydavo savo nuožiūra, pasilikdavo ir sau maisto produktų, baldų bei kitko. Jie įkūrė pagalbinį NKVD ūkį, kuriame tvarkėsi kaip savo namuose. Partijos komitetas nutarė, kad visas turtas turi būti perduotas vykdomojo komiteto finansų skyriui, o T. Blinovas atleistas iš pareigų, bet prieš tai nutarta prašyti NKVD liaudies komisaro J. Bartašiūno, kad šis priverstų minėtą viršininką atvykti į partijos komitetą ir atsiskaityti - padaryti pranešimą apie NKVD skyriaus darbą[98].

Partijos Biržų aps. komiteto biuras 1947 m. birželio 6 d. svarstė MGB Pasvalio VP viršininko F. Bogatovo bylą. Tas čekistas ėmė kyšius, pardavinėjo valdišką turtą, „susigyveno su svetimais

95 Ibid., f. 1806, ap. 1806/13, b. 5, l. 3-4. Partijos Šakių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

96 Ibid., f. 739, ap. 739/10, b. 4,l. 8-9. Partijos Prienų aps. komiteto biuro nutarimai.

97 Ibid., f. 801, ap. 801/15, b. 1, l. 37-39, 40-42. Partijos Panevėžio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

98 Ibid., f. 706, ap. 1, b. 1, l. 105-107. Partijos Mažeikių aps. komiteto posėdžių byla.

elementais“ ir t.t. Nutarta jį „pašalinti iš partijos, atleisti iš darbo ir perduoti teismui“[99].

1947 m. liepos 25 d. vyko uždaras partijos Tauragės aps. komiteto biuro posėdis, kuriame buvo svarstomi „revoliucinio teisėtumo“ pažeidimai Gaurės vlsč. To valsčiaus čekistai - daugiausia jų vadovaujami stribai — vogė, plėšikavo. Už tai nutarta atleisti MGB VP viršininką Kuliką ir „pasiūlyti MGB AS viršininkui drg. Lapinui iškelti Valstybės Saugumo ministerijai klausimą dėl to, kad drg. Kuliko negalima palikti Tauragės apskrityje“. Taip pat nutarta prašyti LSSR MVD, kad valsčiaus milicijos viršininkas Krugliakovas būtų perkeltas į kitą apskritį[100].

Partijos Rokiškio aps. komiteto biuras 1947 m. rugpjūčio 7 d. posėdyje, apsvarstęs politinę padėtį Kamajų vlsč., nutarė: „Prašyti Lietuvos TSR Valstybės Saugumo ministrą atleisti iš darbo MGB Kamajų VP viršininką drg. Stoliarovą kaip morališkai netvirtą, nenorintį dirbti ir vadovauti MGB valsčiaus poskyriui“. Prieš tai balandžio 24 d. biuro posėdyje buvo svarstoma politinė padėtis Jūžintų vlsč. ir iš darbo už girtuokliavimą, nesugebėjimą kovoti su pogrindžiu buvo atleisti partorgas Timofejevas ir MGB VP viršininkas Lizinas[101].

Tos pat apskrities partijos komiteto biuras svarstė ir čekistinės kariuomenės veiklą. Nutarime „Dėl priemonių banditų formuotėms apskrityje likviduoti ir operatyvinių kariuomenės grupių veiklos“ rašoma, jog bataliono kariai vagia, karininkai girtauja, todėl, iš MGB gautais duomenimis, 1947 m. pirmais mėnesiais po susidūrimų paleido 30 „banditų“, t. y. beveik tiek pat kiek ir likvidavo. Nutarta prašyti kariuomenės vadovybę pašalinti iš bataliono girtuoklius, tarp jų štabo viršininką Rodionovą, vado pavaduotoją Polkiną ir kt. Kai kuriuos prašoma patraukti baudžiamojon atsakomybėn[102].

Naujai įkurtų apskričių partijos komitetų biurai (1946-1947 m. buvo įkurta 11 naujų apskričių, 1949 m. - dar 4 naujos) dažniausiai tenkindavosi papeikimais ir grasinimais čekis-

tams. Antai partijos Kupiškio aps. komiteto biuras (jį sudarė 2 lietuviai ir 3 rusai; apskritis įkurta 1946 m.) 1947 m. gegužės 3 d., po to, kai Šimonyse buvo susprogdintas partorgo Braknės (Braknio?) namas su juo pačiu, MGB VP viršininkui Zaninui pareiškė griežtą papeikimą ir pasiūlė MGB apskrities skyriaus viršininkui jį atleisti. Birželio 30 d. buvo priimtas nutarimas stiprinti kovą su pogrindžiu. 13 paragrafų nutarime nurodoma, kad MGB AS viršininko pavaduotojas Michailas Ananjevas prastai dirba (MGB apskričių skyrių viršininkų pavaduotojai būdavo kovos su politiniu banditizmu poskyrio viršininkais). Grasinta, kad jeigu jis nepasitaisys ir nesmogs pogrindžiui, bus keliamas klausimas dėl jo tinkamumo dirbti. Nutarime dar pažymima, kad nėra ryšio tarp MGB ir MVD skyrių, todėl apskričių skyrių viršininkai turi nurodyti valsčių poskyriams kovoti kartu, sutartinai[103].

Tais atvejais, kai partiniame biure svarstant kovos reikalus dalyvaudavo LKP(b) CK atstovas, sprendimai būdavo griežtesni. 1947 m. sausio 8 d. partijos Tauragės aps. komiteto biuro posėdyje dalyvavo LKP(b) CK atstovas M. Junčas-Kučinskas, CK organizatorius Zolinas ir SSRS MVD įgaliotinis gen. mjr. Mažirinas (buvo tokia įgaliotinių institucija, ją sudarė Lietuvoje ar už jos ribų bazavęsi čekistų generolai ir pulkininkai; jie šefavo po vieną apskritį, į kurią retsykiais užklysdavo tikrindami, kaip kovojama su okupacijai besipriešinančiais asmenimis). Be jų ir biuro narių, posėdyje dalyvavo keturių valsčių partorgai ir MVD poskyrių viršininkai. Svarstyti tokie klausimai: politinė padėtis

99 Ibid., f. 1093, ap. 1093/2, b. 3, l. 201. Partijos Biržų aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.
100 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 4, l. 32-34. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.
101 Ibid., f. 331, ap. 331 /2, b. 2,l. 42; b. 1, l. 232. Partijos Rokiškio aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.
102 Ibid., b. 1, l. 233-235.
103 Ibid., f. 1495, ap. 1495/5, b. 1, l. 4,11-15. Partijos Kupiškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

Kaltinėnų, Gaurės ir Eržvilko vlsč. ir pasirengimas rinkimams. Konstatuota, jog Kaltinėnų vlsč. veikia 68 „banditai“, MVD VP viršininkas Kulikas to nežino, „gaujose“ agentūros neturi, prieš buožes ir „banditų“ gimines represijų nesiima. Nutarta: per tris dienas partorgas Tuzinas ir MVD VP viršininkas turi sudaryti gaujų likvidavimo planą. Jei nepagerins darbo, Kulikas bus ne tik pašalintas iš pareigų, bet ir atiduotas karo tribunolui. Svarstant padėtį Gaurės vlsč. konstatuota, jog per du mėnesius buvo 13 partizanų puolimų, MVD VP viršininkas Belozerovas geria, suiminėja nekaltus žmones, kuria neįgyvendinamus planus. Nutarta ten pasiųsti kariuomenės, sudaryti realius gaujų sutriuškinimo planus, MVD poskyrio viršininkui įrašytas griežtas papeikimas. Svarstant padėtį Eržvilko vlsč. konstatuota, jog ten daugiausia „banditų“ - net 4 grupės (jokio nutarimo dėl veiksmų tame valsčiuje nepriimta; matyt, buvo rengiama vadinamoji operatyvinė kombinacija). Rinkimų klausimu nutarta, kad jei kur nors nukentės bent vienas kandidatas, tai atsakingi už jo saugumą asmenys bus teisiami apkaltinus juos kaip „tiesioginius buržuazinių nacionalistų rėmėjus“[104].

Kai kurių partijos apskričių komitetų biurai - pavyzdžiui, Prienų - beveik kiekviename posėdyje svarstydavo girtų MGB ir MVD darbuotojų elgesį, muštynes, šaudymą, rašė papeikimus, bet griežtesnių priemonių nesiimdavo. Net po to, kai 1947 m. rugpjūčio 8-osios naktį į 9-ąją iš MGB Prienų KPZ prasikasę po pamatais pabėgo 5 partizanai, tą atvejį biuras tik apsvarstė, išsiaiškino kodėl ir kaip tai įvyko[105]. Gal tokį liberalumą lėmė tai, kad partijos komiteto pirmasis sekretorius S. Naimavičius ne be MGB AS viršininko I. Vorošilovo pagalbos nuolat turtėjo pasisavindamas represuotųjų turtą. Gana atsargiai su čekistais elgėsi ir partijos Biržų aps. komitetas. 1947-1949 m. toje apskrityje buvo atleisti tik du MGB valsčių poskyrių viršininkai.

Kiti partijos komitetai su čekistais elgėsi griežčiau. Antai partijos Utenos aps. komiteto biuras vien 1949 m. balandžio 23 d.

posėdyje iš darbo atleido du operatyvininkus, o dėl trijų MGB valsčių poskyrių viršininkų buvo pasiūlyta „MGB apskrities skyriui iškelti klausimą Ministerijoje, ar tikslinga toliau leisti jiems eiti MGB poskyrių viršininkų pareigas“, nes jie šaudo, yra susigyvenę su buožėmis, girtuokliauja ir t. t. [106]

1950 m. balandžio mėn. Lietuvoje vietoj apskričių įkūrus 88 rajonus ir 4 sritis, rajonų čekistus partinės institucijos užsipuldavo rečiau, nes partizaninis karas ėjo į pabaigą ir buvo aiškūs jo laimėtojai. Bet vienas kitas čekistas ir tada nukentėdavo. Antai partijos Klaipėdos sr. komitetas, 1953 m. du kartus - kovo 23 d. ir spalio 3 d. - svarstęs ir daug kuo apkaltinęs MGB Telšių RS viršininką Ivaną Sivovą, pašalino jį iš pareigų. Šis viršininkas buvo apkaltintas, kad „operatyvininkams vadovauja paviršutiniškai, iš jų nereikalauja apgalvoto darbo“, nedirba su agentais, neieško „gaujų“ ir t. t. Priimtame nutarime griežtai kritikuojamas ir 4-asis vidaus apsaugos būrys, kuris dažnai paleisdavo apsuptus partizanus. Grasinama, kad jei ir toliau tai tęsis, bus kreipiamasi į vadovybę, kad šio būrio vadai būtų nubausti partinėmis ir tarnybinėmis bausmėmis[107].

Kai kurie partijos apskričių komitetai, pajutę savo galią, nuo 1949 m. ėmė prieštarauti LSSR MGB nutarimams kadrų klausimais. 1949 m. birželio 19 d. LSSR MGB ministro pavaduotojas kadrų reikalams A. Gailevičius rašė LKP(b) CK skyriaus vedėjui S. Filipavičiui, jog partijos Šilutės aps. komitetas neišbraukia iš partinės įskaitos ltn. N. Dediajevo, kurį MGB perkelia į

104 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 4, 1. 3-8. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas,

105 Ibid., f. 739, ap. 739/1, b. 3, 1. 8. Partijos Prienų aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

106 Ibid., f. 341, ap. 341/18, b. 19, l. 39. Partijos Utenos aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

107 Ibid., f. 1771, ap. 195, b. 17, l. 108-114. Partijos sričių, rajonų, miestų komitetų nutarimai stribų klausimais, apie politinę padėtį bei socialistinio teisėtumo pažeidimus.

Rietavo aps. Prašė, kad CK skyrius nurodytų išbraukti jį iš įskaitos. Ant dokumento yra LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjo V. Bylinskio rezoliucija: „Išbraukti“[108]. Vis dėlto partijos Šilutės aps. komitetas nepakluso nurodymui, todėl LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjo pavaduotojas F. Krastinis siūlė MGB vadovybei tartis su partijos komitetu ir derinti sprendimus. Mat 1950 m. kovo 4 d. LKP(b) CK biuras visoms respublikinėms ir apskričių partinėms organizacijoms uždraudė perkelti komunistus į kitas apskritis be partijos apskrities komiteto sutikimo[109]. Dar prieš tai, 1949 m. vasario 27 d. partijos Alytaus aps. komiteto pirmasis sekretorius B. Lopata rašė A. Sniečkui, kad be partijos apskrities komiteto žinios MGB iš apskrities atšaukė keletą valsčių poskyrių viršininkų ir kad partijos komitetas prieštarauja tokiam komunistų atšaukimui ir prašo duoti nurodymus atitinkamiems organams[110]. Partijos Varėnos r. komiteto sekretorius K. Kolčys 1952 m. balandžio 2 d. rašė V. Bylinskiui, kad MGB Vilniaus sr. valdyba nesuderinusi su rajono komitetu atleido MGB RS viršininko pavaduotoją kpt. Suriną ir perkėlė jį į kitą rajoną. Prašė palikti. Prie šio dokumento yra lapelis, kuriame parašyta, jog į Varėną buvo nuvykęs valdybos viršininkas pplk. Michailas Jakovlevas ir paaiškino atleidimo priežastis[111].

Kartais partijos komitetai imdavo ginti kuo nors prasižengusį, bet komitetui įtinkantį čekistą. Antai partijos Kauno aps. komiteto pirmasis sekretorius V. Pletkus 1948 m. kovo 8 d. kreipėsi į LSSR MGB ministrą D. Jefimovą prašydamas palikti MGB Jonavos VP viršininką A. Luzginą, kurį MGB ypatingoji inspekcija buvo nubaudusi už tai, kad jis turėjo dvi maisto korteles: vieną - valsčiuje, kitą - apskrityje. Įrodinėta, jog dėl to kalti ir buvę MVD apskrities skyriaus viršininkai bei kortelių biuro darbuotojai; pastarieji atleisti iš darbo[112].

Vienas kitas partijos komitetas pasipriešindavo atskirų čekistų spaudimui. Be abejo, tam turėjo reikšmės ir asmeniniai reikalai ar kitokios priežastys. Antai partijos Biržų aps. komiteto biuro 1948 m. kovo 27 d. posėdyje buvo svarstomas buvusio MGB

AS viršininko pavaduotojo Lazario Jofiko pareiškimas ir nutarta: „Jofik Lazar Samuilovič anksčiau dirbo MGB Biržų apskrities skyriuje, dabar perkeltas į kitą apskritį. Anksčiau Lietuvos KP(b) apskrities komiteto biuras buvo išdavęs neigiamą jo darbo charakteristiką. Drg. Jofik prašo persvarstyti partijos komiteto biuro nutarimą ir išduoti teigiamą charakteristiką. Turint omenyje, kad anksčiau išduotoje charakteristikoje faktai teisingi, atsisakyti nutarimą persvarstyti“[113].

Partijos Kėdainių r. komiteto biuras 1950 m. balandžio 6 d. posėdyje skyrė vyr. operatyviniam įgaliotiniui A. Kolesnikovui griežtą papeikimą su įrašymu daugiausia už tai, kad jis su savo agentais nuolat girtaudavo. Nutarime rašoma: „Pranešti Lietuvos TSR MGB, jog netikslinga toliau drg. Kolesnikovui dirbti MGB organuose, ir prašyti Ministeriją dėl Tarybinio teisėtumo pažeidimų faktų ir tarnybinės padėties panaudojimo asmeniniams tikslams įvykdyti tyrimą“. Beje, tarnybinėje to čekisto charakteristikoje buvo parašyta, kad jis „gyvena su pasitikėjimo nekeliančiomis moterimis...“[114]

Kaip minėta, 1947-1950 m. beveik kiekvienoje apskrityje dėl vienų ar kitų priežasčių būdavo atleidžiama po 1—2 MGB valsčių poskyrių viršininkus. Dažniausiai būdavo formuluojama taip: „Už darbo sužlugdymą ir nuolatinį girtavimą“. Toks kaltinimas

108 Ibid., ap. 52, b. 45,l. 179. LKP(b) CK laiškai VKP(b) CK įvairiais klausimais, susirašinėjimas su LTSR MVD, MGB ir prokuratūra.
109 Ibid., ap. 92, b. 23,l. 107. LKP(b) CK susirašinėjimas su LTSR MGB įvairiais klausimais.
110 Ibid., f. 1308, ap. 4, b. 9,l. 5. Partijos Alytaus aps. komiteto siunčiamieji ir gaunamieji raštai,
111 Ibid., f. 1771, ap. 123, b. 2,l. 56. Partijos sričių ir rajonų komitetų raštai LKP(b) CK kadrų reikalais.
112 Ibid., f. 2785, ap. 2785, b. 144, l. 17. Partijos Kauno aps. komiteto susirašinėjimas su LTSR MGB tarybinio teisėtumo klausimais,
113 Ibid., f. 1093, ap. 1093/3, b. 2, l. 8. Partijos Biržų aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.
114 Ibid., f. 749, ap. 749/4, b. 10, l. 102-104. Partijos Kėdainių aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

būdavo pateikiamas beveik visiems atleistiesiems, o individualiai dar pridedama ir kitokių kaltinimų. Daugumai pokario čekistų buvo galima prikišti vieną kitą ar ir daugybę nusikaltimų ar prasižengimų, tačiau kadangi daugumos atleisti nebuvo galima, tai buvo griebiamasi įvairiausių tipų papeikimų. Kiek jų buvo, galima spręsti kad ir iš Kauno aps. Toje apskrityje vien 1950 m. antrąjį pusmetį įvairūs partiniai papeikimai pareikšti 29 rajono čekistams - už girtavimą, paslapčių nelaikymą, netaktišką elgesį, operacijų sužlugdymą ir t. t. MGB savo linija per tą patį laiką buvo nubaudusi 24 rajono čekistus; visi jie buvo partijos nariai[115].

Tam tikrą partijos komitetų įtaką rodė ir tai, jog jie tvirtindavo MGB ir MVD apskričių skyrių viršininkų atostogas.

ČEKISTŲ PARTINIAI KOMITETAI. Šiokią tokią, kad ir nedidelę įtaką čekistams galėjo daryti NKVD (MVD) bei NKGB (MGB) pirminės partinės organizacijos, kurių sekretorius tvirtindavo partijos apskričių komitetų biurai. Kadangi apie 90 proc. čekistų buvo komunistų partijos nariai, tai per tas pirmines organizacijas šiek tiek buvo galima juos paveikti. Pirminių partinių organizacijų planuose buvo numatytos politinės informacijos, darbas su žmonėmis, Stalino veikalų kolektyvinis ar individualus studijavimas, naujų narių priėmimas ir pan. NKVD Alytaus AS viršininkas V. Lisovskis 1946 m. kalbėdamas partinės organizacijos susirinkime dėstė, jog svarbiausia partinė užduotis - likviduoti nacionalistinį pogrindį[116].

1947 m. gegužės 28 d. šios apskrities partijos komiteto biure buvo apsvarstyta MGB pirminės partinės organizacijos veikla ir pripažinta nepatenkinama, nes daug partijos narių nusikalsta tarnybinei ir partinei drausmei, partiniai susirinkimai vyksta nereguliariai, nėra partinės savišvietos ir t. t. Priekaištauta, kad partijos apskrities komitetui laiku nepristatomi partinių susirinkimų protokolai[117]. Kai 1948 m. spalio 12 d. tas pats biuras vėl svarstė MGB pirminės partinės organizacijos darbą, jis vėl buvo pripažintas nepatenkinamu ir duoti konkretūs nurodymai: re-

guliariai šaukti susirinkimus, politiškai šviestis, priimti į partiją daugiau narių ir t. t.

Apskritai MGB partiniai komitetai užsiiminėjo niekais, gal kiek reikšmingesni buvo jų politinio švietimo darbai. Kaip įprasta, padėtį ėmėsi taisyti A. Sniečkus, kurio vardu 1949 m. lapkričio 15 d. partijos apskričių komitetų sekretoriams buvo išsiuntinėtas raštas apie MGB pirminių partinių organizacijų darbą. Svarbiausia mintis tokia: „Dauguma partijos apskričių ir valsčių komitetų nusišalino nuo vadovavimo MGB pirminėms partinėms organizacijoms...“ A. Sniečkus nurodė sušaukti MGB partinio aktyvo susirinkimus ir pareikalavo, kad juose dalyvautų MGB valsčių poskyrių viršininkai ir valsčių partijos komitetų sekretoriai. Pranešimus tuose susirinkimuose nurodyta skaityti partijos apskričių komitetų pirmiesiems sekretoriams[118].

Kaip paprastai, gavę A. Sniečkaus nurodymą, partijos komitetai ėmė tikrinti MGB partines organizacijas. Partijos Kauno aps. komiteto pirmasis sekretorius B. Goštautas LKP(b) CK Partinių, profesinių sąjungų ir komjaunimo organizacijų skyriaus vedėjui S. Filipavičiui rašė: „Remdamasis Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus drg. Sniečkaus raštu, Lietuvos KP(b) apskrities komitetas patikrino MGB partinių organizacijų darbą septyniuose valsčiuose“. Patikrinimo rezultatai, dalyvaujant MGB valsčių poskyrių viršininkams, buvo aptarti partijos apskrities komitete. Nurodyta daug darbo trūkumų, ypač auklėjant stribus[119].

115 Ibid., f. 1, ap. 16, b. 511,l. 27-29. LTSR MGB kadrų skyriaus ypatingosios inspekcijos ataskaitos.
116 Ibid., f. 1308, ap. 2, b. 14. Alytaus aps. NKVD (MVD) pirminės partinės organizacijos dokumentai.
117 Ibid., ap. 3, b. 2,l. 51. Partijos Alytaus aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.
118 Ibid., f. 1468, ap. 1468/7, b. 1, l. 8-9. Partijos Joniškio aps. komiteto gaunamųjų raštų byla.
119 Ibid., f. 1771, ap. 92, b. 23,l. 99. Susirašinėjimas su LTSR MGB įvairiais klausimais.

Dar prieš šį A. Sniečkaus raštą buvo keletas mėginimų reguliuoti MGB pirminių partinių organizacijų veiklą. LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjas A. Moskvinovas visiems partijos apskričių komitetų sekretoriams išsiuntinėjo raštą, kuriame pažymėjo, kad MGB partinės organizacijos nesvarsto operatyvinių reikalų, nes nėra partinių organizacijų spec. grupių pagal veiklos sritis. Nurodyta tiek apskrityse, tiek valsčiuose dažniau išklausyti MGB partinių organizacijų ataskaitas.

Kad per pirmines partines organizacijas mėginta daryti įtaką MGB operatyvinei veiklai, rodo ir LKP(b) CK sekretoriaus D. Šupikovo pasirašyti CK darbuotojų, siunčiamų tikrinti MGB apskričių skyrių pirminių partinių organizacijų darbą, pažymėjimai ir ypač 27 klausimų „pavyzdinis planas“, kuriame nurodyta, ką tikrinti. To klausimyno vienas iš klausimų yra toks: ar spręsdama operatyvinius klausimus MGB skyriaus vadovybė remiasi partine organizacija. Yra ir toks klausimas: kokios darbo formos naudojamos mobilizuojant darbuotojus operatyvinių užduočių vykdymui[120].

Šiek tiek sutvirtėję kai kurių apskričių partijos komitetai mėgindavo į savo veiklą įtraukti čekistų partines organizacijas. Partijos Kėdainių aps. komitetas kartkartėmis svarstydavo MGB ir MVD valsčių poskyrių pirminių partinių organizacijų darbą (kaip matėme, tą darė ir partijos Alytaus aps. komitetas). 1949 m. rugsėjo 19 d. buvo svarstoma, kaip dirba Krakių pirminė partinė organizacija. Biuro protokole rašoma (kalba netaisyta): „Lietuvos KP(b) komiteto biuras pažymi, kad Krakių pirminė partinė organizacija prie MGB ir MVD VP nesugebėjo pakelti avangardinę komunistų reikšmę į ryžtingą kovą su banditizmu“. Nutarta: 1) partinės organizacijos sekretorius Ptycinas turi visus komunistus organizuoti pogrindžiui sutriuškinti; 2) auklėti stribus, kelti jų kovingumą; 3) dirbti su ginkluotomis grupėmis kolūkiuose, mokyti šaudyti ir auklėti ir t. t.[121] Kaip galima suprasti iš kalbėjusiųjų, tokius susirinkimus buvo nurodęs rengti LKP(b) CK.

Kretingos aps. 1949 m. gruodžio 13 d. buvo sušauktas 60 žmonių - MGB ir MVD skyrių partinio aktyvo ir partijos valsčių komitetų sekretorių susirinkimas. Partijos apskrities komiteto pirmasis sekretorius M. Taurinskas kalbėjo, kad valsčių komitetai ir MGB pirminės partinės organizacijos savo susirinkimuose ir posėdžiuose neaptaria partizanų puolimų, o juk „MGB ir MVD organų pirminės partinės organizacijos, jų sekretoriai visiškai atsako už čekistinį darbą“. Toliau jis kalbėjo beveik vien apie auklėjimą ir savišvietą. Pasak jo, dauguma čekistų nekelia savo idėjinio politinio lygio, kultūros ir t. t., o tai atvedė į tai, „kad dauguma apskrities skyriaus darbuotojų, ypač MGB ir MVD valsčių poskyrių darbuotojų, prarado bolševikinę nuovoką, nesilaiko darbo drausmės, nuolat girtuokliauja, sukelia muštynes, pažeidžia tarybinį teisėtumą ir amoraliai elgiasi, kartu save kompromituoja gyventojų akyse“. Susirinkimo dalyviai priėmė 9 paragrafų nutarimą, kurio viename iš paragrafų įsipareigojama iki 1949 m. pabaigos sutriuškinti ginkluotas „gaujas“ [122].

Per MGB pirmines partines organizacijas kai kur mėginta daryti įtaką ir čekistinei kariuomenei. Partijos Panevėžio aps. komiteto biuro 1950 m. sausio 26 d. nutarime rekomenduojama 25-ojo SP partiniam biurui perspėti vieno bataliono vadą, kad jis ištaisytų trūkumus. Mat apskrities komiteto biuro manymu, 2-asis batalionas „susilpnino savo pastangas“. Minimi du atvejai, kai partizanai kaudamiesi atsitraukė, o kariai nesugebėjo jų sulaikyti. 1949 m. gruodžio 19 d. kareivių grupė, vadovaujama ltn. Guliajevo, ėjo į tikėtiną partizanų buvimo vietą, bet sustojo pailsėti ūkyje net neišstatę sargybos. Tuo metu į ūkį atėjo du

120 Ibid., ap. 52, b. 48,l. 18-22. LKP(b) CK pažymos, pranešimai VKP(b) CK apie socialistinio teisėtumo pažeidimų likvidavimą, direktyviniai nurodymai, pažymos apie MGB skyrių darbą ir kt.

121 Ibid., f. 749, ap. 4, b. 6, l. 76-77. Partijos Kėdainių aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

122 Ibid., f. 494, ap. 494/2, b. 18, l. 13-15, 41. Kretingos aps. aktyvo susirinkimo protokolas.

partizanai, nušovė kareivį ir pasitraukė. 1950 m. sausio 15 d. Panevėžio vlsč. iš vieno apsupto ūkio sugebėjo ištrūkti du partizanai, prieš tai nukovę kareivį, sužeidę seržantą ir du stribus[123].

MGB pirminių partinių organizacijų nutarimus tvirtindavo partijos apskričių komitetų biurai. 1949 m. gegužės 16 d. partijos Alytaus aps. komiteto biuras nutarė: „Patvirtinti MGB apskrities skyriaus pirminės partinės organizacijos nutarimą. Už nuolatinį girtuokliavimą su antitarybiniais elementais ir netinkamą kompromituojantį MGB darbuotojo elgesį pašalinti drg. Jefalovą Aleksandrą Nikolajevičių iš VKP(b) eilių“ (buvo partijos narys nuo 1940 m., apdovanotas ordinais ir medaliais, nuo 1948 m. — vyr. operatyvinis įgaliotinis)[124].

Beje, partijos komitetų pastangos daryti įtaką čekistams užfiksuotos daugiausia partiniuose dokumentuose; čekistų dokumentuose tėra viena kita partinėms institucijoms jų nusiųsta ataskaita. Taip yra todėl, kad, kaip minėta, MGB-KGB susirašinėjimo su partinėmis institucijomis dokumentai išvežti į Rusiją. Galima spėti, jog partiniuose dokumentuose minimos pastangos daryti įtaką čekistų veiklai yra šiek tiek perdėtos; iš tikrųjų ta įtaka nebuvo visa apimanti. Be abejo, partinėms institucijoms įsiskverbti į čekistų veiklą trukdė ir didelis jos įslaptinimas.

IŠVADOS. Beveik visus su represinėmis struktūromis susijusius klausimus, kartais net itin smulkius, dažniausiai sprendė A. Sniečkus. Tik jam sutikus būdavo suimami čekistai.

LKP(b) CK bei čekistinių reikalų kuratorius A. Sniečkus su represinėmis struktūromis iš pradžių ryšius palaikė per 1944 m. spalio mėn. įkurtą LKP(b) CK ypatingąjį sektorių, o nuo 1949 m. - per naujai įkurtą Aministracinį skyrių.

Tiek LKP(b) CK, tiek partijos apskričių komitetai mėgino daryti įtaką čekistams šiek tiek koreguodami jų kadrų parinkimą. 1944 m. buvo įkurta NKVD mokykla Vilniuje ir milicijos mokykla Kaune, kurioms kursantus turėjo siųsti partijos komitetai. LKP(b) CK kvietėsi į Lietuvą lietuvių kilmės čekistus, siuntė čekistais dirbti partinius darbuotojus; stengtasi į represines

žinybas atsikviesti kuo daugiau 16-osios lietuviškosios divizijos karių ir t. t. 1948 m. LKP(b) CK biuras pareikalavo, kad MGB sistemai būtų perduota dalis MVD darbuotojų.

Partijos apskričių komitetai, tarpininkaujant LKP(b) CK, galėdavo pakeisti (labai retai - perduoti karo tribunolui) kuo nors jiems neįtikusį čekistą. Ypač dažnai būdavo keičiami MGB valsčių poskyrių viršininkai (kiekvienoje apskrityje kasmet po 1-3), dažniausiai juos apkaltinus nesugebėjimu susidoroti su pogrindžiu ir nuolatiniu girtuokliavimu.

Partijos komitetai čekistus masiškai baudė partiniais papeikimais, kurie neretai būdavo panaikinami, čekistams ką nors nuveikus - atskleidus pogrindinę organizaciją, nušovus partizaną ar pan.

Į aukštesnius postus skiriamiems čekistams partijos komitetai rašydavo charakteristikas. Be to, visus į aukštesnius postus skiriamus čekistus tvirtindavo LKP(b) CK (nuo 1947 m. vasaros į CK nomenklatūrą buvo įrašyti net MGB valsčių poskyrių viršininkai, iki tol CK nomenklatūroje buvo MGB ir MVD apskričių skyrių viršininkai ir jų pavaduotojai). Nuo 1947 m. vasaros partijos apskričių komitetai biuruose pradėjo tvirtinti ne tik MGB ir MVD apskričių skyrių viršininkus, bet ir MGB valsčių poskyrių bei milicijos viršininkus.

Apie čekistų veiksmus partijos komitetai daugiausia sužinodavo iš valsčių partorgų ar partijos valsčių sekretorių, šį tą ir iš pačių čekistų. Labai retai, bijodami dar didesnių represijų, į partijos komitetus kreipdavosi ir patys nuskriausti žmonės.

Partijos apskričių komitetų santykiams su represinėmis struktūromis toną duodavo LKP(b) CK nutarimai. CK dažniausiai priekaištaudavo čekistams, kad nesugeba sutriuškinti pogrindžio ir neapsaugo sovietinių partinių aktyvistų bei agentų

123 Ibid., f. 801, ap. 801/15,b. 1, l. 85-86. Partijos Panevėžio aps. komiteto biuro nutarimai.

124 Ibid., f. 1308, ap. 15, b. 6,l. 191. Partijos Alytaus aps. komiteto biuro nutarimai.

nuo partizanų bausmių. Dauguma LKP(b) CK nutarimų būdavo gana griežti, juose politinė padėtis apskrityse neretai būdavo vertinama kaip „nepakenčiama“ arba „visiškai nepatenkinama“. Partizaniniam karui einant į pabaigą, nutarimų tonas švelnėjo.

LKP(b) CK ir partijos apskričių komitetai savo nutarimais skatino nežabotą terorą, reikalaudami sutriuškinti pogrindį nerealiai greitai (per vieną ar tris mėnesius). Kartu nutarimuose buvo pabrėžiama, kad represuojami turi būti tie asmenys, kurie tikrai priešinasi arba yra „socialiai svetimi“, o ne visi gyventojai paeiliui.

Tam tikrą poveikį represinėms žinyboms tiek LKP(b) CK, tiek partijos apskričių komitetai galėjo daryti tada, kai būdavo išklausomos jų vadovų ataskaitos. Kilus reikalui, kartais gana dažnai, iš MGB ir MVD apskričių skyrių viršininkų būdavo reikalaujama ir raštiškų ataskaitų. Ilgainiui partijos komitetai labai įtaigiai iš represinių žinybų pradėjo reikalauti pristatyti darbo planus.

Partijos komitetų reiklumas čekistams ypač padidėjo po 1947 m., kai buvo panaikintas VKP(b) CK biuras Lietuvai. LSSR MGB skyrių ir poskyrių veiklą apskrityse pradėta ne tik griežtai kritikuoti, bet ir nurodinėti, ką jie turi daryti (aktyviau veikti, ištirti „banditų“ veiklos metodus, stiprinti agentūrą, sudrausminti stribus, užmegzti ryšį su gyventojais ir t. t.).

LKP(b) CK visada reikalavo, kad po kiekvieno partizanų išpuolio čekistai tol negrįžtų į savo būstines, kol nenubaus išpuolį surengusių partizanų, t. y. jų nesunaikins arba nesuims. To paties pradėjo reikalauti ir partijos apskričių komitetai. Pradėta reikalauti, ypač nuo 1948 m., pradėjus valstiečius suvarinėti į kolūkius, kad būtų ne tik ginamasi nuo partizanų puolimų, bet ir patys čekistai pultų partizanus.

Partijos apskričių komitetai tam tikrą įtaką čekistams galėjo daryti per MGB institucijų partijos komitetus, kurių sekretorius jie tvirtindavo. Nuo 1949 m. A. Sniečkus ir kiti LKP(b) CK darbuotojai pradėjo nurodinėti, kad MGB institucijų partiniai komitetai dalyvautų sprendžiant operatyvinius reikalus.

TROIKOS IR *PETIORKOS*

Troikos ir *petiorkos* Lietuvos apskrityse ir valsčiuose veikė 1945-1947 m. (pirmas rastas jų veiklos dokumentas - partijos Alytaus aps. komiteto 1945 m. kovo mėn. protokolas, paskutinis - Prienų aps. *petiorkos* 1947 m. birželio mėn. protokolas). SSRS skirtingu laiku veikė įvairios *troikos* ir *petiorkos.* Jos sudarytos daugiausia siekiant sujungti represinių organų ir partinių institucijų pastangas kovai su komunistų priešais. Trijų ir penkių asmenų laikinai sudaryti teismai SSRS nuteisė milijonus žmonių, šimtai tūkstančių jų sprendimu buvo sušaudyti. Lietuvos gyventojai daugiausia yra girdėję apie vieną iš SSRS specialiųjų teismų — Ypatingojo pasitarimo *troikas*[1]. Komunistai mėgo sudaryti nelyginio skaičiaus trijų ar penkių žmonių organą, vaizduojantį tam tikrą demokratijos formą, kai kuriuo nors klausimu nesutarus vienbalsiai, sprendimas turėjo būti priimamas balsuojant.

1 Plačiau ir. J. Starkauskas, „Dar apie vieną stalininio laikotarpio teroro organą - *troikas* ir *petiorkas*", *Genocidas ir rezistencija,* 2002, Nr. 1(11), p. 95-97.

Kiek žmonių turėjo būti tame pokario metais trumpai Lietuvoje veikusiame aukščiausiame apskrities organe, kuris vadovavo kovai su pasipriešinimu okupantams, lėmė vietinės aplinkybės; oficialių nurodymų, matyt, nebuvo. Apskrityse dažniausiai būdavo *petiorkos,* sudarytos iš penkių žmonių; tarp jų visada būdavo partijos komiteto pirmasis ar antrasis sekretorius (dažniausiai abu) bei MVD ir MGB apskrities skyrių viršininkai, neretai ir apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas. Valsčiuose beveik visur veikė *troikos,* sudarytos iš partorgo ar partijos valsčiaus sekretoriaus, NKVD (MVD) poskyrio viršininko ir NKGB (MGB) valsčiaus operatyvinio įgaliotinio. Tačiau sudarydami *troikas* kai kurie partijos apskričių komitetai savo iniciatyva stengėsi papildyti tą organą. Antai partijos Biržų aps. komiteto plane Nr. 100, patvirtintame pirmojo sekretoriaus J. Griciūno 1945 m. rudenį, kiekviename valsčiuje numatyta sudaryti *četviortkas* (NKVD, NKGB poskyrių darbuotojai, čekistinės kariuomenės įgulos atstovas ir ketvirtas - iš partinių vadovų), kurioms pavesta vadovauti partizanų sutriuškinimui. Antrame komiteto nutarimo paragrafe rašoma: „Pavesti aukščiau išvardytiems draugams dar kartą patikrinti ir patikslinti gaujoje esančius asmenis, įspėti juos per jų šeimas, kad pasitrauktų [iš gaujos]. Paskui nusavinti visą jų žemę, gyvulius, turtą, inventorių, derlių ir pastatus“. Į *četviortkas* toje apskrityje buvo paskirti šie partiniai darbuotojai: Biržų vlsč. — prokuroro padėjėjas Bykovskis, Pabiržės - partijos komiteto karinio skyriaus vedėjas Slanys, Joniškėlio — sekretoriaus padėjėja Calkienė, Vaškų — paruošų įgaliotinis Vorobjovas, Nemunėlio Radviliškio - kadrų sekretorius Lapinskas, Saločių - agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjas Čigas, Pasvalio — vykdomojo komiteto pirmininkas Gražinis, Papilio - pirmasis sekretorius J. Griciūnas, Vabalninko - vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Variakojis. Apie *četviortkų* sudarymą partijos komiteto nutarime rašoma: „Siekiant paremti konkrečias operatyvines čekistines priemones, parengtas

karinių vadovų, NKGB ir NKVD viršininkų, kaip sunaikinti banditų grupes apskrityje, paskirti tuos asmenis atsakingais už tų gaujų sunaikinimą“[2]. Kad Biržų aps. *troikos* buvo papildytos kariuomenės įgulų atstovais, tai buvo logiška, bet kodėl vietoj partorgų, kurie geriausiai išmanė padėtį valsčiuose, buvo paskirti žmonės iš apskrities centro — sunkiau suprasti. Gal tas *četviortkas* norėta padaryti reikšmingesnes, gal partijos komitetas norėjo visur turėti savo žmonių, gal užkliuvo partorgų neraštingumas - dabar sunku pasakyti, o gal tiesiog buvo vykdomi LKP(b) CK VII plenume išsakyti VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininko M. Suslovo nurodymai, kad į valsčius turi būti pasiųsti vadovaujantys partiniai darbuotojai. Kitų apskričių valsčiuose, kaip minėta, veikė *troikos.*

Lietuvoje veikusias *troikas* ir *petiorkas* sudarė okupacinė valdžia, prie jų sudarymo aktyviai prisidėjo svarbiausias kolaborantų organas - LKP(b) CK biuras. Jos buvo sudarytos siekiant suvienyti dviejų pagrindinių valdžios jėgos grandžių - komunistų partijos ir represinių struktūrų pastangas tam, kad būtų sutriuškintas šalies gyventojų pasipriešinimas okupacijai. Nors tie neformalūs organai buvo sudaryti pirmiausia ginkluotam pasipriešinimui palaužti, tačiau jų sprendimai neretai būdavo lemtingi daugumai apskrities ar valsčiaus gyventojų.

Troikų ir *petiorkų* atsiradimą Lietuvoje gaubia tam tikra paslaptis. Nei LKP(b) CK VII neeiliniame plenume (vyko 1945 m. rugpjūčio 23-24 d.), kuriame pirmą kartą viešai buvo užsiminta apie būtinumą sudaryti *troikas* ir *petiorkas,* nei vėlesnių plenumų ir LKP(b) CK biuro nutarimuose nepavyko rasti duomenų, iš kurių būtų galima spręsti, jog tie organai buvo oficialiai įforminti. Tačiau toks organas Lietuvoje 1945 m. pabaigoje-1947 m.

2 LYA LKP DS, f. 1093, ap. 1093/27, b. 1,l. 53, 56. Partijos Biržų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

pradžioje gyvavo ir tai rodo, kad galėjo būti žodinis M. Suslovo ar A. Sniečkaus nurodymas tokią veiklos ir bendradarbiavimo formą proteguoti.

Galima manyti, kad kurti neformalų partinį čekistinį organą A. Sniečkų paskatino VKP(b) CK biuro Lietuvai posėdyje 1945 m. rugpjūčio 14 d. priimtas nutarimas, įpareigojantis M. Suslovą, A. Sniečkų, SSRS NKVD-NKGB įgaliotinį Lietuvoje I. Tkačenką ir du NKVD-NKGB liaudies komisarus tris kartus per savaitę rengti bendrus pasitarimus ir juose aptarti, kaip suaktyvinti kovą su pasipriešinimu. Tuo pat metu iš LSSR NKVD liaudies komisaro J. Bartašiūno pareikalauta, kad jis pažymas apie kovų eigą pristatytų ne kas penkios dienos, o kasdien[3].

Suvienyti partinių institucijų ir čekistinių organų pastangas tuo nelengvu komunistams metu, kai jie beveik neturėjo atramos tarp vietos gyventojų, vertė praktiniai sumetimai. Suimti arba nušauti žmogų čekistai galėjo ir patys. Kitas teroro priemones, tokias kaip trėmimai, reikėjo vykdyti sutelktomis čekistų, partinių ir sovietinių organų pastangomis. Dar kitas teroro priemones,-pavyzdžiui, išbuožinimus, daugiausia turėjo vykdyti sovietų valdžios įstaigos. Taip pamažu visos valdžios grandys buvo įtrauktos į teroro vykdymą. Stengtasi išplėsti okupacinių struktūrų paramos pagrindą, sujungiant ginkluotas ir civilines struktūras (normalioje valstybėje turėtų būti civilinės, tačiau, kaip žinome, pokario metais beveik visi komunistai ir net komjaunuoliai buvo ginkluoti). Okupacinės ginkluotos struktūros (čekistai operatyvininkai, vidaus ir pasienio kariuomenė, RA, milicija, stribai ir kt.) gynė nuo partizanų kolaborantus, o šie savo ruožtu turėjo tenkinti okupantų materialinius poreikius (aprūpinti maistu, kuru, būstais ir t.t.) bei sudaryti šnipinėjimui tinkamą terpę, mažinant žmonių atsparumą, ryžtą kovoti.

Svarbi *troikų* ir *petiorkų* užduotis buvo sudaryti čekistams, ypač valsčiuose, moralinio palaikymo mikroklimatą. Dauguma

čekistų, paskirtų dirbti į valsčius, žiūrėjo į tai kaip į pasmerkimą, išsiuntimą žūti. Kadangi anaiptol ne visi tie apie tūkstantį valsčiuose dirbusių leitenantų ir kapitonų buvo idėjiniai fanatikai, pasiryžę aukoti gyvybę kovoje su vadinamaisiais buržuaziniais nacionalistais, tai jų gyvenimas, nors jie turėjo beveik neribotą valdžią, valsčių centruose neretai būdavo sudėtingas ir net tragiškas. Vienas kitas iš jų viską metęs bėgdavo iš Lietuvos, nors už tai karo tribunolo būdavo nuteisiamas 4—5 metams kalėjimo. Tačiau dauguma į valsčių centrus dirbti paskirtų čekistų savo likimą sutikdavo nuolankiai (tiesa, šimtai jų rašė raportus su prašymu leisti išvykti iš Lietuvos, pakeisti darbo vietą) ir dažniausiai prasigerdavo. Jų dvasiai pakelti ir buvo reikalinga partinių institucijų pagalba, praplečianti jų bendravimo galimybes.

Troikos ir *petiorkos* buvo partijos komitetų sudedamoji ir, be abejo, svarbiausia dalis. Tai, kad *troikos* ir *petiorkos* buvo sudarytos siekiant dviejų tikslų — didesnės „specializacijos“ (sutriuškinti ginkluotą pasipriešinimą) ir didesnio įslaptinimo, rodo ir kai kurių partijos apskričių komitetų dar kitokie organai, sudaryti prieš įkuriant *troikas* ir *petiorkas.* Antai partijos Tauragės aps. komitetas 1945 m. birželio 20 d. svarstė VKP(b) CK biuro Lietuvai nutarimą „Dėl buržuazinių nacionalistinių gaujų suaktyvėjimo ir kovos su jais priemonių sustiprinimo“. Konstatuota, kad Tauragės aps. padaugėjo puolimų; prie to prisidėjo ir vokiečiai, nes, sutriuškinus Libavos grupuotę, apskrityje nuo gegužės mėn. vidurio iki birželio mėn. vidurio jų suimta per 400. Buvo priimtas 12 paragrafų nutarimas, kuriame nurodoma skleisti tarp gyventojų propagandą, partizanų būrius persekioti tol, kol bus sutriuškinti, labiau pasipriešinimo apimtuose valsčiuose įkurti įgulas ir t. t. Paskutiniame nutarimo paragrafe rašoma:

3 Ibid., f. K-8, ap. 3, s. v. 1 (iš Maskvos parvežti mikrofilmai).

„Banditinių grupių apskrityje likvidavimui sudaryti tokią operatyvinę grupę: įgulos viršininkas drg. Skorodumovas, NKVD viršininkas drg. Ignatjevas, NKGB viršininkas drg. Ivanovas ir partijos komiteto sekretorius drg. Murauskas“[4]. Gali būti, kad tokios „operatyvinės grupės“, kaip kad sukurta partijos Tauragės aps. komiteto, bei panašūs dariniai ir paskatino partinę vadovybę imtis organizuoti *troikas* ir *petiorkas.*

Kad toks komunistų ir čekistų pastangas suvienijantis organas buvo reikalingas, rodo ir tai, jog pokario metais stipriausiai okupantams pasipriešinusioje Alytaus aps. mintis įkurti *petiorką* partijos komitetui kilo 1945 m. kovo mėn., t. y. tada, kai iki LKP(b) CK VII plenumo, kuriame viešai buvo kalbama apie *troikų* ir *petiorkų* sudarymo būtinumą, dar buvo likę 6 mėnesiai. 1945 m. kovo 9 d. protokole Nr. 36 rašoma (kalba netaisyta), jog apskrities partijos komitetas, „laikydamas, kad banditų formuočių sutriuškinimas yra pačia būtiniausia šio periodo užduočia“, ir „norėdamas pakelti ir aktyvizuoti kovą su banditizmu“, sudaro apskrities štabą kovai su „banditizmu“ iš 5 žmonių - partijos komiteto antrojo sekretoriaus Repkino (pirmininkas), vykdomojo komiteto pirmininko Palevičiaus, NKVD AS viršininko A. Černyšovo, karinio komisaro Smirnovo ir prokuroro Kudinovo. Štabui siūlyta tokia veikla: sustiprinti stribų būrių kovotojų budrumą, sumažinti šeimų, pažįstamų ir „banditų“ įtaką jiems; per mėnesį patikrinti stribų patikimumą, įtartinus asmenis pašalinti; visuose stribų būriuose įvesti kareivinių režimą ir karinę drausmę; sudaryti valsčių centrų, įmonių ir įstaigų apsaugos planus; Alytuje iš sovietinio partinio bei komjaunuolių aktyvo sudaryti naikintojų batalioną. Bataliono vadu paskirtas A. Černyšovas, politiniu vadovu - partijos komiteto sekretorius J. Prokapas. Nurodyta neleisti imti stribams maistą iš gyventojų ir numatyti jų visuomeninio maitinimo priemones[5].

Taigi tam Alytaus „štabui“ pavesta dirbti daugiausia su stribais. Tuo metu dar tikėta, kad iš stribų bus galima padaryti ko-

vingus junginius, nes sovietinės kariuomenės trūko - vyko karas, buvo okupuojamos naujos teritorijos.

Įdomu tai, kad Alytuje, iki LKP(b) CK VII plenumo likus vos savaitei, 1945 m. rugpjūčio 17 d. partijos apskrities komiteto posėdyje (jame buvo svarstoma, kaip suaktyvinti kovą su partizanais; posėdyje dalyvavo A. Sniečkus ir LKP(b) CK instruktoriai) buvo nutarta įkurti „operatyvinę troiką". Tos *troikos* sudarymo tikslas suformuluotas taip (kalba netaisyta): „Turint tikslą koordinuoti darbą kovojant su banditizmu ir glaudesnio kontakto tarp partinių, komjaunuolių ir NKVD organų nustatymo, prie partijos apskrities komiteto sudaryti operatyvinę trijulę šios sudėties — pirmas apskrities komiteto sekretorius, NKVD viršininkas, NKGB viršininkas". Labai įdomus yra mėginimas į antivalstietišką, antilietuvišką veiklą įtraukti legalizavusius partizanus. Nutarta pavesti legalizavusiems partizanams (ypač kilusiems iš neturtingųjų) pristatinėti buožėms piniginių ir natūrinių mokesčių pranešimus ir siekti, kad buvę partizanai tuos mokesčius išreikalautų. Dar siūlyta pavesti jiems aprašinėti mokesčių nemokėjusių asmenų turtą, mobilizuoti buožes miško ir kelių taisymo darbams[6].

Dalyvaudamas partijos Alytaus aps. komiteto posėdyje, A. Sniečkus galėjo įsitikinti „operatyvinių troikų ir petiorkų" sudarymo tikslingumu. Kad tuo metu Alytuje vietoj *petiorkos* buvo sudaryta *troika,* matyt, lėmė ta aplinkybė, jog tuo metu net aukštas pareigas einantys pareigūnai nebuvo visai patikimi. Mat 1945 m. liepos mėn., nepraėjus nė mėnesiui po ankstesnės *petiorkos* sudarymo, partijos komitetas iš pareigų atleido vykdomojo komiteto pirmininką Palevičių; į jo vietą buvo paskirtas par-

4 Ibid., f. 381, ap 381/17, b. 2,l. 5-7. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

5 Ibid., f. 1308, ap. 1, b. 1,l. 39. Partijos Alytaus aps. komiteto posėdžių protokolai.

6 Ibid., l. 118-121.

tijos komiteto agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjas K. Lydis. Palevičius, nors 1941 m. buvo pasitraukęs į Rusiją, atleistas už antisovietines kalbas, kadrų neišvalymą vykdomajame komitete ir kitas „negeroves“[7].

Prie partijos apskrities komiteto *troika* taip pat buvo sudaryta Trakų aps., visose kitose apskrityse veikė *petiorkos.* Trakų aps. *troiką* sudarė partijos apskrities komiteto pirmasis sekretorius M. Afoninas ir NKVD bei NKGB skyrių viršininkai. Beje, iš Rusijos buvo atėjęs įprotis, kurio laikėsi Lietuvoje partijos komitetuose dirbantys rusai: sprendžiant įvairius, dažniausiai ūkinius klausimus sudarinėti visokias kitokias *troikas* ir *petiorkas.* Antai 1945 m. balandžio 28 d. Trakų aps. vykdomojo komiteto ir partijos komiteto nutarimu „Dėl gyvulių varymo per Trakų apskritį“ buvo sudaryta „operatyvinė troika“ iš vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojo Šumskio, žemės ūkio skyriaus vedėjo Zuko ir milicijos viršininko Chabalovo. Ši *troika* turėjo rūpintis, kad per Lietuvą kaip reparacijos dalis iš Vokietijos varomos didžiulės karvių ir kitų gyvulių bandos padarytų mažiau žalos, gyvuliai nebūtų vagiami, sukeičiami ir pan.[8] Tų pačių metų gruodžio 23 d. įvyko uždaras partijos Telšių aps. komiteto posėdis. Jame dalyvavo LKP(b) CK sekretorius K. Preikšas ir VKP(b) CK atstovas, taip pat visi apskrities represinių organų vadovai, karių įgulos vadai bei miesto komendantas. Posėdyje svarstytas tarp karių ir čekistų kilęs incidentas. Mat švenčiant čekistų dieną į sovietinio partinio aktyvo valgyklą užėjo kariuomenės patruliai ir kilus susišaudymui buvo sužeistas vienas karys. Siekiant išsiaiškinti, kas tai padarė, ir apskritai ištirti incidento aplinkybes, buvo sudaryta „partinė troika“, kurios vienu iš narių buvo partijos komiteto kadrų sekretorius Savčenka[9].

Apie būtinumą ir galimybę sudaryti *troikas* ir *petiorkas* buvo kalbama LKP(b) CK VII plenume, vykusiame 1945 m. rugpjūčio 23-24 d. Jame buvo svarstomas VKP(b) CK 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimas, kuriame LKP(b) CK apkaltintas tuo, kad visą

kovos su „gaujomis“ reikalą pavedė represiniams organams, kad partinės organizacijos nusišalino nuo šios kovos ir administracinių (t. y. represinių) priemonių neparemia politiniu darbu. Tame plenume kalbėjo VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkas M. Suslovas. Jis pabrėžė: „Pati svarbiausia užduotis — greitas banditizmo likvidavimas. Šio uždavinio sprendimui reikia mobilizuoti visas jėgas. Reikia, kad partijos apskričių komitetai kovos su banditizmu klausimus svarstytų ne kartkartėmis, o kasdien, būtent kasdien. Tikslinga, kad partijos komiteto pirmasis ir antrasis sekretoriai bei NKVD ir NKGB viršininkai kasdien arba blogiausiu atveju kas antrą dieną susirinktų trumpai aptarti politinę padėtį apskrityje ir numatytų operatyvines priemones kovai su banditizmu. Kiekvienoje apskrityje turi būti parengtas buržuazinių nacionalistinių gaujų likvidavimo artimiausiu metu planas, kuriame būtų numatytos konkrečios politinės, ūkinės, organizacinės ir čekistinės karinės priemonės. Į labiausiai banditizmo apimtus valsčius turi būti pasiųsti vadovaujantys apskrities darbuotojai politiniam ir organizaciniam banditizmo likvidavimo darbui“[10].

Po tokios kalbos, be abejo, turėjo išsirutulioti tolesnė diskusija partinių institucijų ir represinių organų bendradarbiavimo tema. Nors ir vangiai, ji vyko. Štai kokias mintis dėstė partijos Trakų aps. komiteto pirmasis sekretorius M. Afoninas. Pasak jo, VKP(b) CK biuras Lietuvai priėmė nutarimą, kuriame nurodyta, kad uždaruose partijos komiteto posėdžiuose ne rečiau kaip kartą per mėnesį būtina išklausyti NKVD ir NKGB skyrių viršininkų ataskaitas ir apsvarstyti padėtį apskrityje. Jo nuomo-

7 Ibid., l. 55.

8 Ibid., f. 164, ap. 164/1, b. 2,l. 130. Partijos Trakų aps. komiteto posėdžių protokolai.

9 Ibid., f. 1203, ap. 1203/16, b. 1, l. 6. Partijos Telšių aps. komiteto ypatingasis aplankas,

10 Ibid., f. 1771, ap. 1771, b. 90,l. 7-8. LKP(b) CK VII plenumo taisyta stenograma.

ne, tai turėtų būti daroma dažniau (kažkas iš plenumo prezidiumo jam replikavo: „Tarp kitko, to neprašyta“). M. Afoninas siūlė: „Aš manyčiau, draugai, tam, kad kasdien būtų galima panaudoti visas kovos su banditizmu priemones - ir politinio darbo priemones, ginkluotos kovos priemones bei ekonominės kovos priemones, būtų tikslinga turėti apskrityje tokią komisiją kaip troika — partijos apskrities komiteto sekretorius, NKVD viršininkas ir NKGB viršininkas, kurie kasdien koordinuotų visas tas priemones“[11].

Plenume dalyvavęs SSRS NKGB liaudies komisaro pavaduotojas B. Kobulovas, 1945 m. aktyviai reiškęsis Lietuvoje, nepritarė M. Afoninui (gal todėl tie organai ir liko neformalūs, lyg nevisiškai įforminti). Jis kalbėjo: „Čia drg. Afoninas pasiūlė apskrityse sudaryti troikas kovai su banditizmu. Tam nėra būtinybės“. Toliau dėstė, kad turi būti bendradarbiaujama su NKVD—NKGB, kad nereikia žiūrėti į juos kaip į svetimą jėgą. Pasak jo, didžiausia blogybė ta, kad Lietuvoje nėra savų kadrų (represinių organų). Aiškino: „Jūs, vadovaujantys darbuotojai, turite prie savęs priartinti čekistus, įsigilinti į jų darbo detales, kasdien jiems padėti“[12].

Gali būti, kad tiek Alytuje, tiek Trakuose, kur lankėsi A. Sniečkus likus maždaug savaitei iki plenumo ir kur buvo sudarytos „operatyvinės troikos“, buvo veikiama pagal jo parengtą planą. Gal ir M. Afonino kalba plenume buvo jo padiktuota. Visa tai rodo LKP(b) vadovų ryžtą sutriuškinti pogrindį, tam tikslui mobilizuojant ir suvienijant partijos ir represinių organų vadovybės pastangas. B. Kobulovui dėl neaiškios priežasties atsisakius paremti *troikų* planą (gali būti, jog jis šiame plane įžvelgė partijos pastangas daryti įtaką čekistams; gal nevisiškai pasitikėjo lietuviais komunistų partijos nariais ir net vadovais; gal stengėsi, kad į kruviną čekistinę virtuvę nepažvelgtų pašalinė akis ir t. t.), tas A. Sniečkaus, o gal ir M. Suslovo planas pakibo ore ir nebuvo visiškai bei visur įgyvendintas.

Tad nieko nuostabaus, kad to plenumo 24 paragrafų nutarime net neužsiminta apie *troikas* ir *petiorkas* bei apskritai apie partinių institucijų ryšius su čekistais. Nutarime daugiausia rašyta apie politines užduotis — švietimą, agitaciją, susirinkimus ir pan. Apskritai ir kituose LKP(b) CK dokumentuose apie šį organą nieko nerašoma. Apie jį užsiminta A. Sniečkaus ir LSSR MVD ministro J. Bartašiūno 1946 m. šifruotoje telegramoje Nr. 1791 partijos apskričių komitetų sekretoriams ir MGB skyrių viršininkams (jos kopiją buvo pasidaręs partijos Panevėžio aps. komitetas, nors ant telegramos buvo užrašyta, kad ją būtina grąžinti į LKP(b) CK iki 1946 m. birželio 13 d.). Sprendžiant iš telegramos, *petiorka* buvo pripažįstama aukščiausiuose marionetinės valdžios sluoksniuose. Toje telegramoje nurodyta iki liepos 5 d. pristatyti į LKP(b) CK ir LSSR MVD detalią ataskaitą apie tai, kas nuveikta kovojant su „banditais". Dar rašoma, kad „banditai" suaktyvino veiklą, operatyvininkai ir kariuomenė aktyviai nekovoja, aktyvas, varguomenė ir naujakuriai neapginkluojami ir t.t. „Padėtis nepakenčiama", todėl nurodyta tiek partinėms institucijoms, tiek MVD organams suaktyvinti darbą, o antrame telegramos paragrafe nurodyta „petiorkose išklausyti valsčių partorgų, MVD poskyrių viršininkų, MGB valsčių operatyvinių įgaliotinių, MVD kariuomenės būrių vadų ataskaitas apie atliktą darbą kovojant su banditizmu"[13].

Reikia manyti, kad *troikos* ir *petiorkos* veikė daugelyje apskričių, bent tose, kuriose ginkluotas pasipriešinimas buvo itin stiprus. Kadangi kai kurios partinių institucijų bylos buvo 7-8 kartus performuotos, iš jų galėjo dingti nemažai dokumentų, tarp jų ir mus dominančio organo. Be to, pokario metais daug nuta-

11 Ibid., ap. 8, b. 16,l. 144. LKP(b) CK VII plenumo taisyta stenograma.

12 Ibid., ap. 1771, b. 90,l. 153. LKP(b) CK VII plenumo protokolai.

13 Ibid., f. 801, ap. 2, b. 86,l. 66. MGB Panevėžio AS viršininko pažymos ir pranešimai apie kovas su banditizmu ir susikompromitavusių darbuotojų sąrašai.

rimų būdavo priimama net balansuojant ant sovietinių įstatymų ribos, todėl dažnai būdavo susitariama žodžiu, to nutarimo raštu nefiksuojant. „Revoliucinio budrumo“ reikalavimai taip pat neskatino viską patikėti popieriui. Išlikę *troikų* ir *petiorkų* dokumentai labai lakoniški, juose išdėstytos bendriausios mintys. Tam tikrą *petiorkų* dokumentų savitumą, jų glaustumą lėmė ir tai, kad siekiant didesnio įslaptinimo juos dažniausiai rašydavo ne specialus sekretorius, bet vienas iš *petiorkos* narių, ir tie dokumentai dažniausiai nebūdavo perrašomi mašinėle. Šiaip ar taip, šio organo dokumentų išliko ne itin daug, kai kuriose apskrityse tik po 1—2. Bene daugiausia išliko Vilkaviškio aps. *petiorkos* protokolų - 6 (penki posėdžiai vyko 1946 m.). Zarasų aps. *petiorkos* yra likę keturi protokolai, po tris — Prienų, Kretingos ir kt. apskričių. Aktyviausiai tas organas veikė 1946 m.; pavyzdžiui, Vilkaviškio aps. *petiorka* 1946 m. liepos mėn. rinkosi tris kartus - 11, 16 ir 25 d. Valsčių *troikos* per savo pasitarimus, ko gero, nerašydavo jokio dokumento, padėtį aptardavo ir sprendimus priimdavo tik žodžiu. Galbūt jų rašyti dokumentai buvo sunaikinti. Jų nepavyko aptikti nė vieno.

Kėdainių aps. *petiorkos* 1946 m. rugpjūčio 13 d. posėdis buvo pavadintas „sumažintos sudėties“ komiteto posėdžiu. Gali kilti klausimas, kodėl tų pačių klausimų, svarstytų šiame posėdyje, nebuvo galima svarstyti biure? Juk daugumos ir *petiorkų,* ir biuro narių sudėtis buvo beveik ta pati *(petiorkose* paprastai būdavo vienas, retais atvejais - du nauji žmonės, biuras buvo 2—4 žmonėmis didesnis). Matyt, įtraukus į *petiorkas* kad ir vieną asmenį iš represinių struktūrų, jos tapdavo labiau „specializuotos“. Beje, tame Kėdainių „sumažintos sudėties“ komiteto posėdyje dalyvavo ne tik partijos komiteto pirmasis ir antrasis sekretoriai J. Piligrimas ir A. Okunevas, vykdomojo komiteto pirmininkas J. Olekas, MVD AS viršininkas G. Čachava, MGB AS viršininkas M. Južakovas, bet ir įgulos viršininkas SSRS didvyris Živolis, LSSR MT pirmininko pavaduotojas K. Didžiulis-Gros-

manas, žemės ūkio ministro pavaduotojas Povilas Sklėrius. Posėdyje konstatuota, kad padėtis apskrityje pagerėjo, tačiau partizanai dar nėra galutinai sutriuškinti. Nutarta: įpareigoti MGB ir MVD valsčių poskyrių partines organizacijas galutinai sunaikinti pogrindį; G. Čachava ir Živolis įpareigoti parengti miesto apsaugos priemones, nuolat jame patruliuoti, paskirti miesto komendantą, įvesti naktinius leidimus, sudrausminti stribus ir milicininkus ir kt.[14]

„Sumažintos sudėties" komiteto biuras (visos sudėties biuruose paprastai būdavo 7-9 nariai; toks sumažintas biuras iš esmės ir buvo *petiorka)* buvo paslankesnis, greičiau, operatyviau galėjo reaguoti į įvykius. Jo sprendimai galėjo būti labiau įslaptinti, o tai, žinant komunistų liguistą slaptumo pomėgį, taip pat vaidino nemažą vaidmenį. Tačiau nereikia manyti, kad veikiant *petiorkoms* partiniai biurai ar plenumai išbraukė iš savo darbotvarkės kovos su pasipriešinimu okupacijai klausimus. Jie ir toliau priiminėjo sprendimus, teroristinėmis užmačiomis nenusileidžiančius *petiorkų* sprendimams. Vėliau, nebelikus *troikų* ir *petiorkų,* partijos komitetų biurus sudarė jau itin patikimi ir patikrinti žmonės, ir jie galėjo priiminėti bet kokio slaptumo nutarimus, nebijodami, kad jų turinys taps žinomas pogrindžiui ir gyventojams.

„Sumažintos sudėties" komiteto posėdžiai taip pat buvo tarsi *troikų* ir *petiorkų* užuomazgos. Joniškio aps. vyko trys „sumažintos sudėties" komiteto posėdžiai — 1946 m. sausio 12 d., 19 d. ir kovo 16 d. ir vienas uždaras posėdis - balandžio 28 d. Tuose posėdžiuose vietoj 9 partijos komiteto narių dalyvavo 4 - du sekretoriai ir du represinių organų vadovai. Juose buvo priimti tokie sprendimai, kokius priimdavo *troikos* ir *petiorkos,*

14 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1,l. 24. Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

o vėliau, nuo 1947 m. - ir visi apskričių partiniai biurai. Antai pirmajame „sumažintos sudėties“ komiteto posėdyje nutarta: „1. Sustiprinti agentūrinę žvalgybą, ypač Žagarės, Skaistgirio ir Linkuvos valsčiuose, kad iš gautų duomenų būtų galima greičiau nustatyti banditų gaujų laikymosi vietas. 2. Lietuvos KP(b) partijos komiteto linija duoti nurodymus partorgams, kad valsčių aktyvas į apylinkes būtinai vyktų su liaudies gynėjų apsauga. 3. NKVD viršininkui Šalamovui pasiūlyti artimiausiu metu sukomplektuoti liaudies gynėjų būrius. 4. Iš valsčių partorgų pareikalauti ne vėliau kaip iki vasario 1 d. į Lietuvos KP(b) apskrities komitetą tvirtinimui atsiųsti liaudies gynėjų politinius vadovus“.

1946 m. kovo 16 d. „sumažintos sudėties“ partijos komiteto posėdyje pirmajam sekretoriui B. Krasauskui, NKVD AS viršininkui mjr. Fiodorui Šabanovui ir NKGB AS viršininkui mjr. P. Popovui pavesta „parengti čekistinių politinių priemonių planą, kaip likviduoti banditines formuotes Joniškio apskrityje“.

1946 m. balandžio 28 d. uždarame partijos komiteto posėdyje buvo aptarti partizanų įvykdyti mirties nuosprendžiai 10 žmonių. Nutarta patikrinti MVD aparatą, nes kai vienas iš tų, kuriems vėliau buvo įvykdyta mirties bausmė - valstietis K. Vaitkauskas Skaistgirio milicijai pranešė apie partizanus, po kelių valandų pas jį atėjo žmogus ir pasakė, kad jis daugiau negyvens[15].

Troikų ir *petiorkų* neapibrėžtą kilmę rodo ir įvairuojantys jų pavadinimai. Iš to galima daryti išvadą, kad LKP(b) CK, matyt, nebuvo davęs raštiško nurodymo, kokio pavadinimo organą kurti, nes raštiškuose nurodymuose organo pavadinimas turėjo būti sunormintas. Zarasų aps. *petiorka* buvo vadinama „Zarasų apskrities petiorka“, Kėdainių aps. — tiesiog „petiorka“, Prienų aps. - „Prienų partijos komiteto petiorka“, taip pat buvo vadinama ir Vilkaviškio aps., o Tauragės aps. - „Tauragės apskrities partijos komiteto uždaras biuras (ypatingoji petiorka)“, Kretingos aps. -

„Ypatingoji petiorka prie LKP(b) Kretingos partijos komiteto“, Joniškio aps. — „Joniškio apskrities ypatingoji petiorka“.

Taigi *troikas* ir *petiorkas* būtų galima vadinti „sumažintos sudėties“ partijos komitetais arba sumažintais biurais. Reikia manyti, kad be pritaikomosios tų organų paskirties — kovoti su partizanais ir apskritai su Lietuvos žmonėmis, A. Sniečkus turėjo tikslą padidinti partijos komitetų įtaką represinėms struktūroms. Matyt, nemažai dėmesio buvo skiriama ir asmeniniams aukštų apskrities partinių darbuotojų ir čekistų vadų ryšiams, kurie ypač glaudūs turėjo būti planuojant ir vykdant nusikaltimus.

Kai kuriose apskrityse *troikos* ir *petiorkos* nebuvo įformintos, bet veikė į jas panašūs valdžios dariniai. Antai partijos Biržų aps. komitetas 1945 m. spalio 25 d. posėdyje konstatavo, kad nors partijos komitetas ir buvo parengęs planą, kaip sutriuškinti „gaujas“, tačiau jis prastai vykdomas. Viename nutarimo paragrafe rašoma: „Pavesti Lietuvos KP(b) apskrities komiteto pirmajam sekretoriui drg. Griciūnui ir NKVD-NKGB apskrities skyrių viršininkams drg. Stasenkai ir drg. Sokolovui numatyti papildomas priemones kiekvienam valsčiui ir apylinkei tam, kad artimiausiu metu būtų likviduotos nacionalistinės gaujos ir jų pogrindis“. Nurodyta uždrausti apylinkių pirmininkams gyventi valsčių centruose[16].

Apie *troikų* ir *petiorkų* veiklą šiek tiek duomenų užfiksuota partijos apskričių komitetų dokumentuose. *Troikų* ir *petiorkų* dokumentus ar jų veiklos paminėjimus pavyko rasti tarp vienuolikos apskričių partijos komitetų dokumentų - Alytaus, Joniškio, Kėdainių, Kretingos, Prienų, Tauragės, Telšių, Trakų, Utenos, Vilkaviškio ir Zarasų (1947 m. buvo 37 apskritys). Tačiau tai nereiškia, kad kitose apskrityse tų neformalių partijos ir čekistų

15 Ibid., f. 1468, ap. 1468, b. 8,l. 2-8. Partijos Joniškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

16 Ibid., f. 1093, ap. 1093, b. 1,l. 207. Partijos Biržų aps. komiteto posėdžių protokolų byla.

organų nebuvo. Paprasčiausiai dėl įvairių jau minėtų priežasčių dokumentai galėjo mūsų nepasiekti.

Dalis *petiorkų* posėdžių protokolų rašyti ranka, matyt, dėl didesnio įslaptinimo, nenorint, kad jie patektų į mašininkės rankas (patys tų posėdžių dalyviai tikriausiai nemokėjo spausdinti mašinėle). Tokie yra Prienų aps. *petiorkos* protokolai, matyt, rašyti partijos komiteto pirmojo sekretoriaus S. Naimavičiaus, Kėdainių aps. protokolai, matyt, rašyti pirmojo sekretoriaus J. Piligrimo ranka. Vienų protokolų apimtis - pusė puslapio, kitų - Tauragės, Joniškio - iki trijų puslapių.

Petiorkos svarstė daug ir įvairių klausimų, tarp jų ir ūkinių, nors svarbiausias tikslas buvo suvienyti pastangas kovai su pasipriešinimu okupacijai ir pasiekti, kad ta kova būtų veiksmingesnė. Antai Joniškio aps. *petiorkos* pirmajame posėdyje į darbotvarkę buvo įtrauktas klausimas „Dėl ypatingosios *petiorkos* organizavimo kovai su banditizmu“ ir nutarta ją organizuoti; nurodyta jos sudėtis. Visos kitos *petiorkos* pradėjo veikti be išankstinio nurodymo, dėl ko ir kuo remiantis jos sudarytos.

Taigi svarbiausias *petiorkų* spręstas reikalas - kova su pogrindžiu, ypač ginkluotu. Siekiant greitesnio persilaužimo partizaniniame kare, buvo daromas spaudimas MVD ir MGB skyriams, priekaištaujama vidaus kariuomenei dėl neoperatyvumo, nuolat nurodoma komplektuoti stribų būrius ir apginkluoti aktyvą. Dokumentuose minimas vienas kitas represinių struktūrų darbuotojų įvykdytas nusikaltimas, pabrėžiama būtinybė rūpintis savo saugumu. Viename kitame *petiorkų* nutarime, kaip buvo įprasta tais laikais, numatyta smogti ne tik partizanams, bet ir apskritai visiems įtariamiems kitamanyste bei kito socialinio sluoksnio žmonėms, daugiausia buožėms. *Petiorkų* posėdžiuose būdavo gvildenamos viena ar dvi temos, dažniausiai svarstomi kuriame nors valsčiuje partizanų surengti išpuoliai. Kai kuriuose Tauragės ar Joniškio aps. *petiorkų* nutarimuose būdavo iki 14 paragrafų. Tai rodo, kad jos svarstė daugiau klausimų.

Tik viename kitame *petiorkų* nutarime drįstama priekaištauti tiesiogiai MGB skyrių viršininkams, dažniausiai puolami žemesni - valsčių poskyrių viršininkai. Taip buvo ir todėl, kad į *petiorkų* sudėtį visuomet įėjo abu MVD ir MGB skyrių viršininkai. Matyt, jei partijos komiteto pirmąjį sekretorių ir vykdomojo komiteto pirmininką palaikydavo antrasis sekretorius rusas, nutarime pasirodydavo ir vienas kitas priekaištas apskrities aukščiausiųjų represinių struktūrų viršininkams. Vienas iš tų retesnių atvejų, kai buvo kaltinami MGB skyrių viršininkai, užfiksuotas Prienų aps. *petiorkos* 1946 m. rugpjūčio 3 d. nutarime. Jo pirmame paragrafe konstatuojama: „Pažymėti, kad drg. Vorošilovas [MVD AS viršininkas. — *J.* S.] ir drg. Ševčenka silpnai kovoja su banditizmu ir nacionalistiniu pogrindžiu“[17]. Vilkaviškio aps. *petiorkos* 1946 m. birželio 11d. protokole kaltė dėl nepatenkinamos padėties kovojant su pogrindžiu paskirstoma visiems - partijos apskrities komitetui, valsčių partorgams, MGB ir MVD skyrių ir poskyrių vadovams. Konstatuojama, kad nei kariuomenės įgulos (jos tuo metu buvo išdėstytos trijų valsčių centruose — Pilviškiuose, Keturvalakiuose, Pajevonyje), nei stribai nepuola partizanų, o nuo jų tik ginasi. Svariausias kaltinimas, mestas MVD ir MGB apskrities skyriams, yra toks: jie „neturi net apytikrių duomenų apie apskrityje veikiančių banditų grupių sudėtį“[18].

Kėdainių aps. *petiorka* 1946 m. liepos 27 d., po kelių partizanų puolimų, kurių metu žuvo „raudonieji“, nutarė kiekvieną partizanų puolimo atvejį svarstyti biure ar *petiorkoje.* Pasitenkinta tuo, jog MVD AS viršininkas G. Čachava užtikrino, kad parengtas planas, pagal kurį karinės operacijos bus vykdomos 150—200

17 Ibid., f. 739, ap. 739/10, b. 1,l. 6. Partijos Prienų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

18 Ibid., f. 1555, ap. 4, b. 1,l. 3-4. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

žmonių jėgomis 4—5 kartus per savaitę, o viena operacija bus surengta pulko jėgomis[19], t. y. dalyvaujant apie 800—1000 karių.

Tauragės aps. *petiorkos* 1947 m. vasario 7 d. posėdyje buvo svarstytas pogrindžio suaktyvėjimas prieš rinkimus į LSSR AT. Nutarime teigiama, jog kai kas padaryta — Eržvilko vlsč. likviduotas apygardos štabas, apskrities teritorijoje nukauti 34 „banditai“ ir t.t. Bet Šilalėje ir Kvėdarnoje pasirodė per 100 atsišaukimų, nušautas 41 sovietinis žmogus. Todėl konstatuota, kad kovojama nepatenkinamai; nurodyta kariuomenei ir stribams naktį patruliuoti miesteliuose ir apylinkėse, ten įkurti sekretus, į kaimus pasiųsti agitatorius ir imtis kitų priemonių[20].

Apskrities represinių organų vadovai buvo kritikuojami tik viename kitame *petiorkų* posėdyje, o MGB valsčių poskyrių viršininkai be pasigailėjimo kritikuoti vos ne visuose visų apskričių *petiorkų* posėdžiuose. Antai iš rastų Vilkaviškio aps. *petiorkos* 5 protokolų galima spręsti, kad dviejuose posėdžiuose (pirmame ir paskutiniame) buvo svarstomi bendresni reikalai, o trijuose gvildenami konkretūs, konkrečiuose valsčiuose - Pilviškių, Vilkaviškio ir Kybartų - partizanų įvykdyti puolimai. Nurodyta, kas darytina norint išvengti puolimų. Kaip paprastai, nurodymų gana daug: stiprinti agentūrinį ir operatyvinį darbą, pulti „banditus“, stiprinti stribų būrius, kelti jų drausmę, juos geriau aprūpinti, apginkluoti aktyvą, į kovą įtraukti „plačiąsias liaudies mases“, saugoti pienines ir t. t.[21] Zarasų aps. MVD Smalvų vlsč. laikinai einantis poskyrio viršininko pareigas Jemeljanovas 1946 m. rugpjūčio 12 d. *petiorkos* posėdyje buvo svarstomas už girtuokliavimą, drausmės susilpnėjimą poskyryje, o labiausiai už tai, kad rugpjūčio 10 d. iš MVD poskyrio patalpų pabėgo „nusikaltėlė“, kurią persekiojant žuvo vienas MVD darbuotojų[22]. Tauragės aps. *petiorka* politinę padėtį Šilalės ir Kvėdarnos vlsč. svarstė 1947 m. balandžio 26 ir 29 d. Konstatuota, jog pirmame valsčiuje „padėtis įtempta“, antrame - „labai įtempta“. Šilalės vlsč. per du mėnesius nukauti tik du „banditai“,

nė vieno nesuimta, niekas nesilegalizavo. Partorgams ir MGB poskyrių viršininkams pareikšti papeikimai, o MGB Šilalės VP viršininkui Košelevui pagrasinta, kad jeigu jis nesuras ir nesunaikins „gaujos“, prieš jį bus imtasi griežtesnių priemonių. Prašyta MGB valsčiaus poskyrį sustiprinti patyrusiais operatyvininkais[23]. Kartais apie svarstytą klausimą pateikiamas tik lakoniškas įrašas. Antai Prienų „partijos komiteto petiorkos“ 1947 m. birželio 28 d. posėdžio protokole pažymėta: „Apie banditų puolimus Pakuonio ir Šilavoto valsčiuose (pranešėjas Ševčenka)“[24].

Nors į *petiorkų* posėdžius retai būdavo kviečiami vidaus kariuomenės įgulų atstovai, bet juose būdavo svarstomi nuolatiniai kariuomenės ir operatyvininkų nesutarimai. Vieni teigdavo, jog į pagalbą iškviesta kariuomenė dažnai vėluoja, kariai nemokšiškai, kartais ir bailiai elgiasi ir, susidūrę su partizanais, nesugeba jų nušauti, o kiti teigdavo, kad operatyvininkai dažniausiai neturi jokių duomenų apie partizanus ir be reikalo gainioja kariuomenę. *Petiorkų* nutarimuose, be abejo, vyravo operatyvininkų nuomonė. Santykiai tarp operatyvininkų ir kariuomenės ypač įtempti buvo Zarasų aps. Antai 1946 m. rugsėjo 5 d. *petiorkos* posėdyje konstatuota tokia padėtis: „Turėdama išsamius operatyvinius duomenis apie banditų grupių buvimo vietas, MVD kariuomenės įgula vengia vykdyti jiems MVD apskrities skyriaus viršininko iškeltas užduotis, bataliono vadovybė ir konkrečiai jos vadas kpt. Kropliakovas ignoruoja MVD skyriaus viršininko nu-

19 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1, l. 20-21. Partijos Kėdainių aps. komiteto posėdžių protokolai.

20 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 4, l. 13-14. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

21 Ibid., f. 1555 ap. 4, b. 1, l. 1-2, 3-4, 5-10. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

22 Ibid., f. 913, ap. 913/18, b. 2,l. 4. Partijos Zarasų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

23 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 4, l.17-18, 19-20. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

24 Ibid., f. 739, ap. 1, b. 9,l. 30. Partijos Prienų aps. komiteto posėdžių protokolai.

rodymus, jis moko karininkus nepagarbiai elgtis su MVD skyriaus darbuotojais, kovotojai nuolat neįvykdo jiems iškeltų užduočių — eidami į operaciją ar pasalą užeina į kaimus, plėšikauja, prašinėja ir šitaip atskleidžia operatyvinius planus, jie tampa plačiai žinomi. Karininkai dangsto kareivių drausmės pažeidimus". Nutarta per LKP(b) CK prašyti LSSR MVD ir divizijos vadovybę ištirti drausmės pažeidimus, kai kuriuos karininkus pakeisti. Prieš tai, tų pat metų liepos 22 d. *petiorkos* nutarime konstatuota, kad maždaug 100 žmonių Liūto partizanų būrys liepos 19 d. buvo apsistojęs Tauragnų vlsč., buvo žinoma tiksli jų apsistojimo vieta. Pranešus apie tai Utenoje dislokuotam pulkui 15 val., vienas jo batalionas ruošėsi iki 21 val., o į vietą atvyko 23 val. Kitas batalionas atvyko tik kitos dienos rytą, kai partizanai jau buvo persikėlę kitur[25]. Rugsėjo 24 d. Zarasų aps. *petiorkos* posėdyje vėl svarstytas kariškių nedrausmingumas. Konstatuota: „Banditų grupių nebaudžiamumas daugiausia aiškinamas silpna MVD karininkų tarnybine drausme ir jų formaliu požiūriu į reikalą, [jie] neklauso vadovybės įsakymų, nepanaudoja MVD ir MGB duomenų". Vėl prašyta LKP(b) CK įpareigoti ministeriją ir vadovybę ryžtingai sustiprinti karių drausmę[26].

Joniškio aps. „ypatingosios petiorkos" 1947 m. birželio mėn. posėdyje aptartas atvejis, kai partizanams įvykdžius mirties nuosprendį partizano ūkyje apsigyvenusiai šeimai, partizanai buvo pasivyti prie bunkerių, bunkeriai su ginklais ir dokumentais užimti. „Tačiau iš banditų nė vienas nebuvo paimtas ar nukautas per susišaudymą, visi pasislėpė gretimame miške. Kadangi persekiojantis kariuomenės padalinys buvo nedidelis, toliau tą dieną banditai nebuvo persekiojami ir dingo"[27].

Vilkaviškio aps. *petiorka,* gavusi A. Sniečkaus, LSSR MGB ir MVD ministrų D. Jefimovo ir J. Bartašiūno 1947 m. rugsėjo 13 d. telegramą Nr. 489, kurioje buvo rašoma apie aktyvo apsaugą ir jo nerūpestingą elgesį, šį klausimą svarstė rugsėjo 15 d. Konstatuota, kad apskrities aktyvas kaimuose dažnai dir-

ba išsisklaidęs nedidelėmis grupėmis, kartais ir neginkluotas. Vadovaujantys darbuotojai važinėja be priedangos, kaime net nakvoja. Anksčiau uždaruose partiniuose susirinkimuose priimti nutarimai dėl valsčių centrų saugojimo visiškai nevykdomi. Nutarta: į kaimus siųsti tik 8-10 žmonių grupes, būtinai lydimas stribų, milicininkų ar karių; visiems aktyvistams išduoti šautuvus (kartu pažymima, kad aktyvistai šautuvų nenori imti, prašo automatų ar pistoletų), į kaimus jie turi vykti tik ginkluoti. Į valsčius, kuriuose nedaug stribų (išvardijami penki valsčiai), aktyvistus turi lydėti kariai. Uždrausta kaimuose būti vakare ir naktį. Nurodyta organizuoti valsčių centrų apsaugą, naktį juose patruliuoti, į patruliavimą įtraukti ir vadovaujančius darbuotojus[28]. Panašius klausimus dar 1946 m. birželio 4 d. sprendė Tauragės aps. „ypatingoji petiorka". Buvo svarstyti Kvėdarnos ir Eržvilko vlsč. partizanų įvykdyti puolimai, kurių metu nušauti aktyvistai. Nutarta: 1. Į kaimus siųsti ne mažesnes kaip 15—20 žmonių grupes, iš kurių ne mažiau kaip pusė turi būti ginkluoti. 2. Keliaujant į priekį išsiųsti žvalgus, kitiems keliauti po 3-4 išlaikant tam tikrą atstumą. 3. Partijos sekretoriai ir MVD poskyrių viršininkai skiria grupių vyresniuosius, juos instruktuoja, kaip keliauti, kaip elgtis užpuolus ir t. t. 4. Sekretoriai, MVD poskyrių viršininkai ir MGB operatyviniai įgaliotiniai sudaro „banditų" sutriuškinimo planus ir juos įgyvendina. 5. LKP(b) CK ir LSSR MVD prašyti 400 vnt. ginklų aktyvo apginklavimui. 6. Liepos mėn. *petiorkos* posėdyje išklausyti Šilalės, Gaurės, Eržvilko ir Švėkšnos partinių sekretorių, MVD poskyrių viršininkų ir MGB įgaliotinių ataskaitas, kaip jie vyk-

25 Ibid., f. 913, ap. 913/18, b. 2,l. 2. Partijos Zarasų aps. komiteto ypatingasis aplankas.
26 Ibid., l.5.
27 Ibid., f. 1468, ap. 1468, b. 9, l. 5-8 Partijos Joniškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.
28 Ibid., f. 1555, ap. 4, b. 2,l. 5-7. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

do šiuos ir ankstesnius nutarimus[29]. Saviškių saugumu rūpintasi ir kitose apskrityse - 1946 m. rugpjūčio 3 d. Prienų „partijos komiteto petiorkos“ posėdyje priimtame nutarime nurodyta: „Įpareigoti drg. Vorošilovą įvesti patruliavimą Prienuose ir valsčių centruose“[30]. Panašų nutarimą priėmė ir Zarasų aps. *petiorka*: „Įpareigoti MVD apskrities skyriaus viršininką sustiprinti apskrities centro apsaugą įvedant naktinį patruliavimą“[31]. Tą patį klausimą 1946 m. rugpjūčio 13 d. posėdyje sprendė Kėdainių aps. *petiorka*[32]. Utenos aps. „operatyvinės petiorkos“ 1946 m. rugpjūčio 2 d. posėdyje nutarta Utenoje įkurti MVD kariuomenės įgulą, jai skirti du namus MTS patalpose[33].

Petiorkoms tekdavo spręsti ir gana specifinius represinių struktūrų nesutarimus. 1947 m. pavasarį vadovavimą kovai su partizanais ir jos vykdymą sukoncentravus MGB, tarp jos ir MVD kilo nemažai nesutarimų dėl operatyvininkų kadrų, transporto, pastatų, dokumentų ir pan. perdavimo. Prienų aps. „partijos komiteto petiorka“ šiuos klausimus svarstė 1947 m. kovo 1 d. Tame mieste dideli nesutarimai kilo dėl pastatų - išplėtus MGB skyriaus veiklą ir etatus, partijos komitetas norėjo pastatus sukeisti ir į didesnį įleisti emgėbistus. Tam priešinosi ne tiek vietos emvėdistai, kiek LSSR MVD ministras J. Bartašiūnas; pastatų sukeitimą jis laikė saviškių skriaudimu. *Petiorkos* nutarime prašoma LKP(b) CK „paremti mūsų sprendimą bendro valstybinio reikalo labui“. *Petiorkai* labiausiai rūpėjo tai, kad pusei mėnesio įstrigus reikalų perdavimui, „per šį laikotarpį apskrityje nėra sunaikintas nė vienas banditas“[34]. Matyt, tokių nesutarimų perduodant „ūkį“ kildavo ir kitose apskrityse, nes analogišką klausimą 1947 m. vasario 18 d. svarstė ir Tauragės aps. *petiorka*[35].

Kai kurios *petiorkos* mėgino svarstyti vieną kitą sovietinių pareigūnų nusikaltimą. Beje, tą darė prabėgomis ir, matyt, ne itin noriai, nes iš tiesų kiekvienoje apskrityje tokių atvejų kiekvieną mėnesį būdavo jei ne šimtai, tai tikrai dešimtys. Savavaliavo visi, pradedant partiniais aktyvistais, baigiant sovietinės ar-

mijos kariais. Taigi tai, ką svarstė *petiorkos,* tebuvo lašas jūroje. Antai Zarasų aps. *petiorka* 1946 m. liepos 22 d. svarstė ir nutarė prašyti LSSR MVD ministrą leisti patraukti teisminėn atsakomybėn autoinspektorių Vasiliauską. Jis stribams įsakęs šaudyti į mašiną, kuria važiavo gyventojai. Buvo nušauta viena moteris[36]. Tauragės aps. *petiorka* 1947 m. balandžio 26 d. svarstė tokį įvykį. Balandžio 23 d. Tauragės vlsč. MGB poskyrio darbuotojas Golubcovas, važiuodamas mašina ir įvirtęs į griovį, peršovė pro šalį važiuojančią Stanelienę, o su ja važiavusį sūnų sumušė. Mat šie nestojo ir nepadėjo ištraukti mašinos. Nurodyta Golubcovą suimti ir teisti karo tribunolo parodomajame teisme[37].

Beveik kiekviename *petiorkų* posėdyje buvo svarstomi stribų reikalai. Kadangi stribai buvo daugiausia vietinės LSSR partinės nomenklatūros „kūrinys“, tai jai ir teko rūpintis jų kovingumo kėlimu, materialinių reikalų tvarkymu, eilių papildymu ir begale kitų reikalų. Žinant, kad tai buvo daugiausia nevykusių žmonių — vagių, girtuoklių, tinginių, beraščių — sambūris, kelia nuostabą atkaklios komunistų pastangos tuos nevykėlius paversti bent šiokiais tokiais kovotojais. Daug dėmesio *petiorkos* skyrė ir sovietinio partinio aktyvo apginklavimui; stengtasi apylinkėse įkurti savigynos grupes.

29 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 3, l. 23-24. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.
30 Ibid., f. 739, ap. 739/10, b. 1, l. 6-9. Partijos Prienų aps. komiteto ypatingasis aplankas.
31 Ibid., f. 913, ap. 913/18, b. 2,l. 4. Partijos Zarasų aps. komiteto ypatingasis aplankas.
32 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1,l. 24. Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas.
33 Ibid., f. 341, ap. 341/18, b. 2,l. 4. Partijos Utenos aps. komiteto ypatingasis aplankas.
34 Ibid., f. 739, ap. 739/10, b. 2, l. 1-2. Partijos Prienų aps. komiteto ypatingasis aplankas.
35 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 4, l.15-16. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.
36 Ibid., f. 913, ap. 913/18, b. 2, l. 2. Partijos Zarasų aps. komiteto ypatingasis aplankas.
37 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 4,l. 18.

Petiorkos labai plačiai taikė įvairias represijas ne tik prieš okupacijai besipriešinančius asmenis, bet ir apskritai prieš okupantams ir kolaborantams neįtikusius žmones dėl jų socialinės kilmės, veiklos Nepriklausomybės metais, profesijos, priklausymo politinėms partijoms, pagaliau dėl savarankiško ir kritiško mąstymo. Dažniausiai buvo naudojamos dvi „nekruvino“ susidorojimo (t. y. nenušaunant, nepasodinant į kalėjimą, neištremiant ir pan.) formos: pirma, „valant kadrus“ žmogus būdavo išmetamas iš darbo, antra, taikant žemės įstatymą iš valstiečių buvo atimama dalis turto ar visas turtas. Abi bausmės Lietuvos gyventojams buvo labai skausmingos, nes ne tik baudžiamas žmogus, bet ir jo šeima netekdavo pragyvenimo šaltinio. Pirmoji bausmė daugiausia krito ant miestiečių, antroji - ant valstiečių galvų.

Utenos aps. „operatyvinės petiorkos“ 1946 m. birželio 1 d. posėdyje nutarta „pavesti Debeikių ir Daugailių partorgams ir MVD poskyrių viršininkams bei MGB operatyviniams įgaliotiniams ne vėliau kaip iki liepos 10 d. peržiūrėti visą valstybinių įstaigų, įmonių, kooperatinių organizacijų tarybinį ir ūkinį aparatą, turint tikslą [patikrinti] jo patikimumą ir sugebėjimus. Ryžtingai išvalyti tarybinį ūkinį aparatą nuo svetimų ir abejotinų žmonių, pakeisti juos ištikimais Tarybų valdžiai žmonėmis iš vargingųjų ir vidutiniųjų valstiečių“[38]. Kėdainių aps. *petiorkos* 1946 m. liepos 14 d. posėdyje buvo konstatuota, kad pastaruoju metu partizanų puolimų nebuvo, bet platinami atsišaukimai, raginantys gyventojus neiti į miškus. Nutarta per likusias liepos mėn. dienas nuo „svetimų elementų išvalyti“ vartotojų sąjungą, taupomąją kasą, miesto tarybą ir paruošų organizacijas. Be to, nutarta surengti operaciją miškuose partinio ir komjaunimo aktyvo jėgomis[39]. Beje, šios apskrities *petiorkos* sudėtis buvo gana keista - be įprastų partijos komiteto pirmojo ir antrojo sekretorių bei MGB skyriaus viršininko, joje dalyvavo MVD Kėdainių vlsč. poskyrio viršininkas, partorgas, vidaus kariuomenės įgulos vado pavaduotojas ir partijos apskrities komiteto sekretoriaus padėjėjas Trifonovas. Šios sudėties *petiorka*

1946 m. spalio 24 d. posėdyje, po to, kai partizanai spalio 22 ir 23 d. įvykdė mirties nuosprendį 9 žmonėms, priėmė tokį nutarimą: „1. Pripažinti, kad nepatenkinamai dirba MGB apskrities skyriaus viršininkas. 2. [Atkreipti dėmesį į tai, kad] MVD Kėdainių vlsč. poskyrio viršininkas į mirties nuosprendžio įvykdymo vietą išvyko tik po 5 val. 3. Pavesti MVD valsčių poskyrių viršininkams ir Šėtos, Kėdainių bei Pernaravos valsčių partorgams per parą banditų puolimų vietose atrinkti piktybiškai sabotuojančių visas priemones buožių — banditų rėmėjų ūkius ir perkelti juos į kitus valsčius, apkarpius iki 5 ha, proporcingai iš jų paimti žemės ūkio inventorių bei gyvulius ir perduoti juos MTS ir tarybiniams ūkiams. 4. Agituoti įsitraukti į kovą, apginkluoti aktyvą. 5. Ieškoti asmenų, įvykdžiusių teroro aktus. Piktybiškus banditų rėmėjus įforminti ir perduoti teismui“[40]. Tauragės aps. *petiorkos* 1946 m. rugsėjo 13 d. posėdžio protokole ypač pabrėžiamas žemės įstatymo vykdymas, MGB poskyrių viršininkams grasinama karo tribunolu, jeigu jie per 1-1,5 mėn. nesutriuškins jų valsčiuje veikiančių „banditų“ būrių. Švėkšnos vykdomojo komiteto darbuotojus, kurie, matyt, delsė įgyvendinti tą drakonišką žemės įstatymą, nurodyta teisti atvirame teismo posėdyje[41] (be abejo, tai daryta ir norint pagąsdinti kitus). Kretingos aps. *petiorka* 1946 m. gruodžio 17 d., išklausiusi vadovybės direktyvą Nr. 947s/00117 „apie masinio darbo tarp žmonių išplėtimą, taip pat kovos su banditais sustiprinimą“, nutarė parengti pranešimo, kurį skaitytų autoritetingi apskrities žmonės, tezes, taip pat kreiptis į partizanus per gimines su laiškais dėl legalizavimosi. MVD ir MGB skyriams

38 Ibid., f. 341, ap. 341/18, b. 6, l.1-3. Partijos Utenos aps. komiteto ypatingasis aplankas.

39 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1,l. 22. Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

40 Ibid., l. 28-29.

41 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 3, l. 25-27. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

nurodyta per penkias dienas kartu su kariuomene parengti ryžtingų smūgių planą. Viename nutarimo paragrafe rašoma: „Įpareigoti drg. Dusį [MVD AS viršininką. - *J.* S.] po kiekvieno banditų išpuolio pateikti vykdomajam komitetui duomenis apie visišką ar dalinį banditų ar rėmėjų ūkių konfiskavimą tame rajone remiantis žemės įstatymu“[42].

Valsčių *troikų,* kurias dažniausiai sudarė partijos valsčių komitetų sekretoriai arba partorgai ir MVD poskyrių viršininkai bei MGB operatyviniai valsčiaus įgaliotiniai, matyt, neliko nė vieno posėdžio protokolo (nebent jų nepavyko užtikti). Gali būti, kad jie ir nebuvo rašomi dėl visiško valsčių partinėse ir represinėse žinybose dirbusių žmonių neraštingumo. Keliose išlikusiose valsčių partinių organizacijų bylose yra protokolų, kuriuos skaitant beveik negalima suprasti, kas norėta pasakyti (nesvarbu, ar jie rašyti rusiškai, ar lietuviškai). Todėl apie valsčių *troikų* veiklą žinome tik iš partijos komitetų biurų ar *petiorkų* protokolų.

1945 m. pabaigoje partijos Panevėžio aps. komitetas sudarė praktinių priemonių, kaip sutriuškinti pogrindį, planą. Jame daugybė paragrafų (apie ryšį tarp partijos komiteto ir MVD skyriaus, klaidų, padarytų dalijant žemę valstiečiams, ištaisymą, derliaus nuėmimą ir paruošas, apie kadrus ir t.t.). Pirmame plano skyriuje rašoma, kad kiekviename valsčiuje yra paskirti už partizanų sutriuškinimą atsakingi trys žmonės — partijos komiteto atstovas, NKVD valsčiaus poskyrio viršininkas ir NKGB valsčiaus operatyvinis įgaliotinis. Kitame paragrafe rašoma: „Kiekvieną gaujos pasirodymo atvejį tuoj pat ištirti ir apskrities komitete aptarti; numatyti konkrečias tiek politines, tiek čekistines operatyvines priemones“[43]. Po partizanų puolimo Šeduvos vlsč. 1947 m. liepos 9 d., kai buvo nukauti 9 Šeduvos aktyvistai, tas atvejis du kartus - liepos 12 d. ir rugpjūčio 27 d. - svarstytas partijos apskrities komiteto biuro posėdžiuose. Po pirmojo svarstymo priimtame nutarime rašoma, kad aktyvistus nukovusius partizanus persekioję ir su jais susidūrę stribai nieko nenuveikė, o „valsčiaus partijos sekretorius drg. Grinevičius, būdamas kartu su kovotojais, nesugebė-

jo organizuoti jų, kad apsuptų banditus, parodė bailumą ir todėl banditams pavyko pabėgti". Grinevičiui įrašytas papeikimas, laikinai einantį MGB valsčiaus poskyrio viršininko pareigas Loginovą nutarta atleisti; nurodyta poskyrio viršininkui ir Grinevičiui sudaryti partizanų sutriuškinimo valsčiuje planą, patikrinti visą valsčiaus aparatą ir atleisti visus pareigūnus, keliančius abejonių dėl jų patikimumo; spręsti, ar miestelyje gali gyventi „banditų ir jų rėmėjų šeimos; remiantis žemės įstatymu, valsčiuje išbuožintiems [asmenims] sumažinti žemę, paimti gyvulius, žemės ūkio inventorių ir kt., ypač toje apylinkėje, kurioje vyko teroro aktas". Antrą kartą svarstant padėtį Šeduvos vlsč., konstatuota: „Partijos valsčiaus komitetas nesiėmė ryžtingų priemonių banditams pagauti; kiekvieno banditų puolimo troika neaptarinėjo ir nesiėmė konkrečių priemonių, kad ateityje to nebūtų"[44].

Kėdainių vlsč. *troika* pirmą kartą minima 1946 m. rugpjūčio mėn. vykusiame biuro posėdyje, kuriame buvo svarstoma politinė padėtis tame valsčiuje. Valsčiaus partinės organizacijos sekretoriui Chlebopeševui nurodyta greitai sunaikinti pogrindį ir užkirsti kelią „buožių sabotažui" bei jų vyravimui kaime; MVD poskyrio viršininkui pareikštas papeikimas, nes jis nesiėmė ryžtingų priemonių pogrindžiui likviduoti, nekontroliavo buožių, nesutarė su partorgu ir t.t. Abu jie — MVD valsčiaus poskyrio viršininkas ir partorgas - įpareigoti: du kartus per savaitę sušaukti valsčiaus *troiką* ir aptarti politinę padėtį valsčiuje, priimti konkrečius ir praktinius nutarimus; pasirūpinti stribais, duoti jiems žemės netoli valsčiaus centro; apginkluoti kaimo aktyvą; iki 1946 m. rugsėjo 15 d. patikrinti valsčiaus aparatą ir iš jo pašalinti nepatikimus asmenis[45]. 1947 m. liepos 12 d. partijos apskri-

42 Ibid., f. 494, ap. 494/7, b. 1,l. 42. Partijos Kretingos aps. komiteto ypatingasis aplankas.

43 Ibid., f. 801, ap. 801/15, b. 1, l. 5-16. Partijos Panevėžio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

44 Ibid., l. 35-36, 45-46.

45 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1,l. 26. Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

ties komiteto biuras svarstė, kaip vykdomas jo balandžio 16 d. nutarimas „Dėl politinės padėties Surviliškio, Kėdainių ir Šėtos valsčiuose“. Konstatuota, kad minėtų valsčių partinės organizacijos nepakankamai dėmesio skyrė nutarimui, kad „gaujos“ toliau veikia. Nutarime nurodyta apginkluoti aktyvą, sudaryti savigynos grupes, MGB skyriaus viršininkui išvykti 10—15 dienų stebėti čekistinių operatyvinių priemonių efektyvumo. Taip pat nutarta „pašalinti nesutarimus tarp MGB poskyrių ir partijos valsčių komitetų darbuotojų, kasdien šaukti troikų pasitarimus dėl politinės padėties valsčiuje ir numatyti konkrečias priemones kiekvienai dienai“[46]. Po kelių partizanų puolimų Josvainių vlsč. 1947 m. gruodžio 20 d. vykusiame biuro posėdyje konstatuota, jog „valsčiaus troika nesitaria ir nenumato priemonių, kad būtų sunaikinta esama gauja“. Nutarta: „Įpareigoti drg. Jakubiną ir drg. Malofejevą [pirmasis - partorgas, antrasis - MGB VP viršininkas. - *J.* S.] du kartus per savaitę sušaukti valsčiaus troiką ir aptarti politinę padėtį, priimti konkrečius ir praktinius nutarimus, kaip artimiausiu metu sunaikinti esamą gaują“[47]. Taigi iš valsčių *troikų* Kėdainių aps. buvo reikalaujama kur kas intensyvesnio negu *petiorkų* darbo - net kasdieninių pasitarimų vykstant itin dažniems partizanų puolimams. Matyt, taip buvo ir todėl, kad pavaldiniams visuomet lengviau nurodyti negu patiems imtis darbo. Antra, mažame valsčiaus centre, kur visos valdžios įstaigos būdavo greta (gal net tame pačiame, dažniausiai mūriniame, gintis pritaikytame name), trys svarbiausi valsčiaus pareigūnai per dieną noromis nenoromis ne kartą matydavosi. Pagaliau biuras buvo teisus todėl, kad partizanai laikėsi valsčiuose ir ten buvo sprendžiamas partizaninio karo likimas.

Partijos Tauragės aps. komiteto *petiorkos* posėdyje 1946 m. liepos 1 d. buvo išklausytas pranešimas apie padėtį Šilalės ir Kaltinėnų vlsč. Įrašius griežtą papeikimą MVD Kaltinėnų poskyrio viršininkui Kulikui, nurodyta jam per mėnesį sutriuškinti partizanų grupes, o jei to nepadarys - bus pašalintas iš parti-

jos ir perduotas teismui. Prisiimtas įsipareigojimas kas 5 dienas *petiorkos* posėdžiuose išklausyti po 1-2 MVD ir MGB vadovus bei partorgus. Šeštame nutarimo paragrafe rašoma: „Įpareigoti visų valsčių partinių organizacijų sekretorius aptarti šį nutarimą uždarame „troikos“ (partorgas, MVD poskyrio viršininkas, MGB įgaliotinis) susirinkime ir numatyti konkrečias priemones kovoje su nacionalistiniu pogrindžiu bei ginkluotais buožių banditais“[48].

Ilgame Joniškio aps. „ypatingosios petiorkos“ 1946 m. birželio mėn. protokole apie *troikas* rašoma: „Kiekvienas banditų puolimas valsčiuje turi būti apsvarstytas sumažintos sudėties posėdyje: MVD ir MGB valsčiaus viršininkai, partorgas ir vykdomojo komiteto pirmininkas, jeigu jie yra partijos nariai ar kandidatai. Dėl kiekvieno puolimo turi būti priimtas konkretus sprendimas, kaip turi būti užkirstas kelias šiems išpuoliams ateityje ir pagerinta MVD ir MGB organų [veiklos] kokybė“. Taigi toje apskrityje vietoj *troikos* siūlyta veikti *četviortkai,* prie trijų standartinių pareigūnų pridedant dar ir vykdomojo komiteto pirmininką, jeigu jis būtų partijos narys.

Vilkaviškio aps. *petiorkos* 1946 m. birželio 11d. nutarime rašoma: „Kovos su banditizmu troikai (valsčiaus partorgas, MVD poskyrio viršininkas ir MGB operatyvinis įgaliotinis) rūpestingai parengti pasalų, sekretų, valymų, gaujų persekiojimo ir sunaikinimo planus“. Tos pat apskrities *petiorkos* 1946 m. rugpjūčio 7 d. posėdyje, svarsčiusiame padėtį Pilviškių vlsč., kuriame liepos mėn. partizanai buvo nukovę 13 žmonių, tarp jų aktyvistų ir stribų, konstatuota, kad valsčiaus MVD poskyris dirba nepatenkinamai. Toliau rašoma: „3. Įpareigoti Pilviškių valsčiaus troiką pateikti duomenis apie asmenis, turinčius ryšių su bandi-

46 Ibid., ap. 749, b. 22,l. 15-16.

47 Ibid., ap. 749/8, b. 1,l. 47.

48 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 3, l. 21-22. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

tais. 4. Š. m. rugpjūčio 2 d. išklausyti Pilviškių valsčiaus troikos pranešimą apie kovas". Toliau nutarime grasinama bausmėmis ir siūloma į Pilviškių vlsč. pasiųsti patyrusius operatyvininkus[49].

Tai ir visi dokumentai, kuriuose pavyko aptikti minint *troikas.* Jos minimos tik 5 apskričių - Joniškio, Kėdainių, Panevėžio, Tauragės ir Vilkaviškio - partiniuose dokumentuose. Panevėžio aps. veikusios *petiorkos* dokumentų tarp išlikusių nėra. Reikia manyti, kad *troikos* veikė tose apskrityse, kuriose veikė ir *petiorkos,* o Panevėžio aps. pavyzdys rodo, kad arba kai kuriose apskrityse veikusių *petiorkų* dokumentų neišliko (labiausiai tikėtina, kad jie buvo sunaikinti), arba jų posėdžių protokolai nebuvo rašomi, o susitariama žodžiu, arba, kas mažiau tikėtina, kai kur *troikos* veikė nesant *petiorkų.*

Valsčių *troikos* buvo arčiausiai kaimo gyventojų, kurie itin atkakliai priešinosi okupantams ir kurių dauguma vienaip ar kitaip buvo susiję su partizanais. Jos labiausiai galėjo pakenkti žmonėms; budriai stebimos MGB apskričių viršininkų, valsčių *troikos* tą ir darė. Nors jų „darbai" išlikusiuose dokumentuose menkai teužfiksuoti, bet galima drąsiai teigti, jog daug kas, ką Lietuvos gyventojai patyrė 1945-1947 m., buvo šių *troikų* darbas.

IŠVADOS. Neformalūs partinių ir čekistinių organų dariniai - *troikos, četviortkos* ir *petiorkos* - buvo sudaryti, matyt, VKP(b) CK biuro Lietuvai ir LKP(b) CK biuro nurodymu. Jos aktyviau veikti pradėjo po 1945 m. rugpjūčio 23—24 d. įvykusio LKP(b) CK VII plenumo, nors jų įkūrimas, negavus SSRS NKGB liaudies komisaro pavaduotojo B. Kobulovo pritarimo, nebuvo oficialiai įformintas. Veikė prie partijos komitetų 1945 m. pabaigoje-1947 m. pirmojoje pusėje, dažnai buvo vadinamos „sumažintos sudėties biurais".

Šių neformalių darinių pagrindinė užduotis buvo, siekiant sutriuškinti pasipriešinimą okupacijai, pirmiausia ginkluotą, derinti čekistines karines priemones su politinėmis ir ūkinėmis, mobilizuoti tiek okupacines, tiek kolaborantų pajėgas.

Apskrityse prie komunistų partijos komitetų dažniausiai veikė *petiorkos,* į jas įvairiose apskrityse įėjo skirtingi pareigūnai, tačiau beveik visuomet jose buvo partijos komiteto pirmasis ar antrasis sekretoriai (dažnai abu) ir NKVD (MVD) bei NKGB (MGB) apskričių skyrių viršininkai. Valsčiuose dažniausiai veikė *troikos,* sudarytos iš valsčiaus partorgo ar sekretoriaus, NKVD (MVD) valsčiaus poskyrio viršininko ir NKGB (MGB) operatyvinio įgaliotinio.

Troikos ir *petiorkos* sudarė čekistams moralinio palaikymo mikroklimatą, ypač valsčiuose, nes daugelis čekistų dėl priešiškos aplinkos ir nuolatinės rizikos buvo paskendę alkoholizmo liūne.

Troikos, četviortkos ir *petiorkos* 1945-1947 m. labiau negu partijos apskričių biurai tiko organizuoti kovai su pasipriešinimu, nes būdamos mažesnės ir labiau specializuotos sudėties galėjo spręsti labiau įslaptintus, taip pat ir operatyvinius klausimus ir priimti skubesnius nutarimus. Nuo 1947 m. antrosios pusės partijos komitetų biurai jau buvo sudaromi iš itin ištikimų, gerai patikrintų žmonių ir galėjo priiminėti tuos sprendimus, kuriuos anksčiau priimdavo minėtas organas.

Sprendimais dėl pogrindžio sutriuškinimo *troikos* ir *petiorkos* prisidėjo prie komunistinio teroro prieš taikius gyventojus stiprinimo. Ypač dažnai buvo praktikuojamas turto atėmimas iš partizanų šeimų ir neva jų rėmėjų, prie pastarųjų priskiriant žmones savo nuožiūra. Kita dažnai naudota priemonė — „nepageidautinų elementų“ atleidimas iš darbo. Nuolat reikalauta tremti buožes ir pan.

Neaišku, ar visose apskrityse veikė *petiorkos,* nes jų dokumentų rasta tik tarp 11 apskričių partijos komitetų dokumentų. Tikėtina, kad jos veikė ir kitose apskrityse, tačiau jų pasitarimai ir priimti sprendimai galėjo būti nefiksuojami.

49 Ibid., f. 1555, ap. 4, b. 1,l. 7. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

PARTINIŲ ORGANŲ NESUTARIMAI SU ČEKISTAIS IR MĖGINIMAI RIBOTI KAI KURIUOS JŲ VEIKSMUS

Nesutarimų tarp partinių funkcionierių ir čekistų buvo, tačiau jie nebuvo antagonistiniai. Ir vieni, ir kiti gerai suprato, kad jie vieni be kitų negali funkcionuoti. Abi okupacinės valdžios pagrindinės jėgos buvo gerai įsisąmoninusios, jog jos yra valstybinės partinės diktatūros, kuri buvo įvardijama kaip proletariato diktatūra, o gyventojams pateikiama kaip sovietų valdžia, dvi nepakeičiamos ir neatskiriamos dalys. Tiek įvairaus tipo čekistinių žinybų, tiek įvairaus lygio partijos komitetų veikla Stalino laikotarpiu buvo taip glaudžiai susijusi, kad kartais būdavo sunku suprasti, kur buvo partijos komitetų, o kur NKVD (MVD), NKGB (MGB) ar „Smeršo“ smogikų veiklos sritys.

Partinių ir čekistinių tikslų bei metodų vienovę bene geriausiai rodo 1946 m. gruodžio 7 d. A. Sniečkaus ir SSRS NKVD-NKGB įgaliotinio Lietuvoje I. Tkačenkos pasirašyta direktyva, nusiųsta partijos apskričių komitetų sekretoriams ir MVD bei MGB apskričių skyrių viršininkams. Tos direktyvos pagrindinė mintis - kariuomenės operatyviniai smūgiai ir - dar svarbiau - partizanų būrių demoralizavimas. Nurodoma, pasitelkus įvairius vietinius autoritetus (Lietuvos kariuomenės karininkus, gydytojus, kunigus, žurnalistus ir t. t.) gyventojams susirinkimuose

įrodyti pasipriešinimo „fašistinę“ prigimtį ir neperspektyvumą. Aiškinama, jog reikia veikti per gimines, raginant, kad miške esantys vyrai pasiduotų ir atgailautų. Tam tikrais atvejais, jei suimtieji „banditai“ sutiktų viešai pareikšti atgailą ir demaskuoti kitus „banditus“ susirinkimuose, siūloma propaguoti net jų paleidimą. Kartu nurodoma, remiantis žemės įstatymu, konfiskuoti visą partizanų šeimų, jų rėmėjų ir buožių turtą ar bent jo dalį. Nurodoma „visiškai konfiskuoti tik suėmus visus šeimos narius, ypač vyrus, neleidžiant jiems išeiti į gaujas“[1]. Apskritai daugumą to meto partinių ir čekistinių žinybų dokumentų nepasižymi subtilumu, bet šis itin ciniškas ir demagogiškas.

NESUTARIMŲ PRIEŽASTYS. Šiokie tokie tų dviejų okupacinės valdžios galios svertų nesutarimai kildavo dėl įvairių priežasčių. Svarbiausia priežastis tikriausiai buvo ta, kad nebuvo aiškiai apibrėžtos tų dviejų institucijų kompetencijos ribos. Nors oficialiai komunistų partija buvo pripažįstama pagrindine jėga, lemiančia Sovietų Sąjungos, kartu ir Lietuvos, valdymą bei ūkio plėtrą, iš tikrųjų čekistai daug kur kišosi ne tik į politinius, bet ir į ūkinius procesus. Taigi kova dėl valdžios, dėl įtakos sferų buvo viena svarbiausių nesutarimų priežasčių. Nesutarimų kildavo ir dalijantis prisiplėštą represuotų asmenų turtą. Objektyviems nesutarimams pagrindo teikė ir tai, jog čekistai ir partijos komitetai turėjo šiek tiek skirtingus veiklos laukus, nors jų veiklos sritys ir buvo glaudžiai susijusios. Partijos komitetai, be viso kito, turėjo rūpintis ir ūkiniais reikalais, ekonomika. Nors tuo metu nevisiškai buvo aišku, ko daugiau jų rūpestis davė Lietuvai - naudos ar žalos, visgi gyventojų noras po karo vargų gyventi geriau davė rezultatų. Pažengta į priekį, ypač miestuose: pradėta statyti fabrikai, mokyklos, gyvenamieji namai. Taigi partijos komi-

1 LYALKPDS, f. 801, ap. 801/15, b. 1,l. 28-30. Partijos Panevėžio aps. komiteto gaunamųjų raštų byla.

tetai buvo suinteresuoti darbinga gyventojų nuotaika, jų noru ramiai dirbti, išlaikyti šeimas ir t.t. Tuo tarpu čekistai (kaip žinome, beveik visi jie buvo atvykę iš Rusijos) į lietuvius žiūrėjo kaip į priešus ir manė, kad kuo daugiau jų bus sunaikinta, tuo jų šaliai - Sovietų Sąjungai - bus geriau. Daugeliu atvejų kaltumo ir nekaltumo klausimai jiems buvo antraeiliai, svarbiau buvo lietuvį kaip nors „likviduoti“ — nušauti, pasodinti į kalėjimą ar ištremti.

Kaip matysime iš vieno kito pavyzdžio (tokių pavyzdžių yra ir kituose šios knygos skyriuose), tam tikrą vaidmenį partijos komitetų ir represinių žinybų santykiuose vaidino ir nacionalinis klausimas. Šio klausimo kilmė buvo dvejopa. Partijos komitetai tiek savo sudėtimi, tiek dvasia irgi buvo rusiški, tačiau apskritai jie buvo lietuviškesni už įvairius čekistų skyrius ir poskyrius. Paprastai apskrityse, vėliau - rajonuose tretieji ir ketvirtieji partijos komitetų sekretoriai būdavo lietuviai, dažnai net nebuvę karo metu Rusijoje (pirmasis sekretorius būtinai turėjo būti perėjęs gyvenimo Rusijoje mokyklą, kur buvo įsitikinta ne tik jo visišku atsidavimu komunizmo idėjoms, bet ir absoliučiu paklusnumu sovietų valdžiai ir komunistų partijai). Vienas kitas jų dar tebeturėjo išsaugoję kažką iš krikščioniško ar tautinio mokymo, kurio buvo gavę šeimose ar mokyklose. Vis dėlto dauguma šių sekretorių, jausdami, kad jais nevisiškai pasitikima, iš kailio nėrėsi norėdami įtikti okupantams ir taip išlikti prie valdžios ir kartu prie gėrybių stalo. Tautinis antagonizmas stipriausiai pasireiškė ne idėjose, o kovoje dėl postų. Ateiviai rusai buvo užėmę visas pelningiausias vietas ir komunistuojantys lietuviai jautėsi esą nustumti į šalį. Tai, jog lietuviams komunistams itin rūpėjo rusų užimtos vietos, labai išryškėjo 1953 m. kovo-birželio mėn., kai Sovietų Sąjungą faktiškai valdė L. Berija, kuris savo valdžią stengėsi išlaikyti keldamas į valdžios postus sovietinių respublikų nacionalinius kadrus.

Šiek tiek raštingesni komunistai suprato, jog visuotiniu teroru gyventojus galima priversti paklusti, bet vien jėga neįmanoma pasiekti, kad šalis daugmaž normaliai funkcionuotų. Jie siekė, kad okupantų ir vietinių kolaborantų teroras nebūtų per smarkus, kad būtų nubrėžtos ribos čekistų siautėjimui ir savivalei. Vienas svarbiausių čekistams keliamų reikalavimų buvo toks: šaudyti ir suiminėti tuos, kurie tikrai priešinasi okupantams, o ne visus paeiliui be atrankos. Partijos komitetai pageidavo, o LKP(b) CK griežtai reikalavo, kad visiems okupacinės valdžios veiksmams - šaudymams, deginimams, suiminėjimams, išbuožinimams ir trėmimams - būtų galima pritaikyti klasių kovos ir kovos su vadinamaisiais buržuaziniais nacionalistais kriterijus.

Nesutarimų kildavo ir todėl, kad ne tik sovietiniai darbuotojai (kurių dalis taip pat buvo komunistų partijos nariai), bet ir žemesnio lygio partiniai darbuotojai negalėjo jaustis saugūs. Įtarti dėl kokių nors, dažniausiai praeities, klaidų, o kartais ir dėl čekistų noro įrodyti savo viršenybę, jie bet kada galėjo būti suimti. Po pernelyg įžūlių išpuolių partiniai funkcionieriai ėmė skųstis A. Sniečkui, o šis privertė SSRS NKVD-NKGB įgaliotinį Lietuvoje gen. ltn. I. Tkačenką 1945 m. liepos 21 d. per VC išsiuntinėti NKVD ir NKGB apskričių skyriams ir operatyviniams sektoriams direktyvą. Joje rašoma: „Pastaruoju metu pastebėta atvejų, kai atskiri NKVD-NKGB skyrių viršininkai suima atsakingus apskričių ir valsčių aparato darbuotojus, nepranešdami apie tai Lietuvos KP(b) apskričių komitetų sekretoriams; tai yra neteisinga ir kai kuriose vietovėse sukelia įvairius klaidingus aiškinimus. Siūloma: 1. Ateityje suimant ką nors iš apskričių, miestų ar valsčių aparatų atsakingų darbuotojų, būtina pranešti partijos apskrities ar miesto komiteto pirmajam ar antrajam sekretoriams, perspėjant juos, kad neatskleistų, kokios medžiagos turima apie suimti ketinamą asmenį. 2. Jeigu kurio

nors atsakingo darbuotojo suėmimas yra įvykdytas operatyviniais sumetimais (slaptas pašalinimas, verbavimas, agentūrinė kombinacija ir t.t.) arba bendros operacijos procese, tokiu atveju sekretorius reikia informuoti po įvykdytos operacijos, pasibaigus agentūrinei kombinacijai arba po to, kai asmenys pagal suimtojo parodymus pašalinti“[2].

Beje, priversti pasirašyti tokią direktyvą I. Tkačenką tikriausiai nebuvo lengva, nes jis čekistus laikė aukštesniais už partines institucijas. Tai ypač gerai matyti iš jo elgesio 1944 m. gruodžio 15 d. vykusiame Vilniaus aps. partiniame susirinkime, kuriame buvo svarstomas VKP(b) CK 1944 m. spalio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos TSR partinės organizacijos politinio darbo trūkumų ir uždavinių“. Generolas paskambino į partinį susirinkimą, kuriame dalyvavo ir 26 čekistai, iškeikė to susirinkimo organizatorius necenzūriškais žodžiais, sakydamas, kas leido į susirinkimą kviesti čekistus, ir įsakė jiems palikti susirinkimą. Apie tą incidentą VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininką M. Suslovą informavo partijos Vilniaus aps. komiteto pirmasis sekretorius Nikita Fedorenka[3].

Apskritai per visą stalininį laikotarpį (nors nuo 1948-1949 m. daugelyje apskričių buvo pasiektas sutarimas), jei tik partijos komitetai turėdavo savo požiūrį, partiniai funkcionieriai kartkartėmis su čekistais konfliktuodavo. Kartais tai būdavo pavienis nesutarimas, o kartais - ištisų nesutarimų grandinės. Vienas tokių nesutarimų įsiplieskė 1947 m. Kretingos aps. Šios apskrities partijos komiteto pirmasis sekretorius V. Maksimavičius, kalbėdamas LKP(b) CK XV plenume, vykusiame tų metų lapkričio 27 d., išvardijo 4 valsčius, kuriuose emgėbistai mušdami, prievartaudami, rinkdami duokles elgiasi „blogiau kaip banditai“. Kai čekistų elgesį norėta svarstyti partijos apskrities komiteto biure ir su padėtimi supažindinti visas apskrities partines organizacijas, MGB AS viršininkas A. Vichrevas užprotestavo, sakydamas: „Žinote, šitaip elgtis negalima, tai kompromituoja MGB organus“[4].

PARTIJOS KOMITETŲ IR REPRESINIŲ ŽINYBŲ NESUTARIMAI. Labai dažnai nesutarimai kildavo, kai čekistai peržengdavo visas leistinas ribas (o jos buvo labai plačios) ir pažeisdavo vadinamąjį sovietinį (kai kur rašoma „socialistinį“ ar „revoliucinį“) teisėtumą. Apie tuos pažeidimus LKP(b) CK biuro nariai, ypač A. Sniečkus, neblogai žinojo. Duomenis apie tai gaudavo iš partijos komitetų, tikrinti siunčiamų LKP(b) CK brigadų ir pavienių CK darbuotojų, o ypač daug — iš įvairių prokuratūrų. Duomenų gausumu, gana blaivia padėties Lietuvoje analize, kaip minėta, išsiskyrė Lietuvos pasienio apygardos karo prokuroro S. Grimovičiaus (nuo 1950 m. - justicijos pulkininkas) pranešimai. Jis taip pat mėgindavo priversti čekistus kovoti tik su „kaltaisiais“.

Pirmieji komunistų ir čekistų nesutarimai atskleisti SSRS NKVD-NKGB įgaliotinio Lietuvoje I. Tkačenkos 1945 m. rugpjūčio 18 d. rašte VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininko pavaduotojui F. Kovaliovui. I. Tkačenka rašė nesutinkąs, kad biuro posėdyje būtų svarstomas klausimas „Dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų“ tokia forma, kokia jis pateiktas projekte. Anot jo, ne tik NKVD ir milicijos darbuotojai, bet ir prokuratūra, sovietiniai partiniai aktyvistai pažeidinėja sovietinį teisėtumą. Antra, NKVD ir milicija iki rugpjūčio 15 d. teismui buvo atidavusi 213 savo darbuotojų, 140 atleidusi. Tuo tarpu prokuratūra ir sovietiniai partiniai aktyvistai esą nieko nedarė, kad nubaustų savo kaltuosius [5].

Partinių funkcionierių požiūrį į čekistų nusikaltimus išreiškė, tiesa, gana vėlai, A. Sniečkus, 1950 m. sausio 10 d. LKP(b) CK XII plenume pasakęs tokią mintį: „Dėl kiekvieno tarybinio teisėtumo pažeidimo MGB organai turi atsakyti partiniams or-

2 LYA, f. 1, ap. 10, b. 17,l. 31. LTSR NKVD-NKGB direktyvos.

3 V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944-1953 m.*, t. 1, p. 207-208.

4 Ibid., p. 259.

5 LYA LKP DS, f. K-8, ap. 3, s. v. 3 (iš Maskvos parvežti mikrofilmai).

ganams taip, kaip partijos narys, tarybinis pilietis dėl tarybinio teisėtumo pažeidimų atsako atitinkamiems organams. Čia nuolaidų negali būti“[6]. Deja, šitaip kalbėti A. Sniečkus išdrįso tik po to, kai Maskvoje eilinį kartą pradėta riboti čekistų veiklą. Iki tol jis ne kartą buvo sakęs, jog čekistai neklysta: jei žmogų suėmė, vadinasi, jis kaltas.

Apskritai 1944-1946 m. tik LKP(b) CK biuras kartais drįsdavo stipriau priekaištauti pavieniams provincijos čekistams dėl jų veiklos, pažeidžiančios sovietinį teisėtumą. Tik pamažu įsidrąsino partijos apskričių komitetai, dar vėliau - valsčių komitetai. Ilgą laiką apie įvairius pažeidimus ir nusikaltimus partijos komitetai tik pranešinėdavo LKP(b) CK, o patys mažai ką drįsdavo daryti. Niekada neabejota apskritai represinių organų darbo tikslingumu. Puolami buvo tik pavieniai čekistai, niekada nebuvo liečiama jų „darbo“ esmė.

Atvykę į Lietuvą čekistai stengėsi leistinais ir neleistinais būdais praturtėti, juo labiau kad dauguma jų buvo įsitikinę, jog rizikuodami savo gyvybe turi tokią teisę. Vienas iš pusiau legalių būdų buvo pagalbinių ūkių kūrimas. Iš tų ūkių čekistai gaudavo beveik visus maisto produktus, išskyrus cukrų ir druską. Pagalbinių ūkių kūrimas buvo pasiekęs tokį mastą, kad A. Sniečkus ir LSSR NKVD liaudies komisaras J. Bartašiūnas 1945 m. vasario 10 d. išsiuntinėjo direktyvą, kurioje nurodė, jog neleistina gyvulius NKVD pagalbiniams ūkiams imti ne tik iš „nusikalstamo elemento“, bet ir iš valstiečių; tą galima daryti tik vykdomiesiems komitetams priėmus atitinkamus sprendimus, o pagalbinius ūkius galima sudaryti tik prie NKVD apskričių skyrių, valsčiuose jų kurti nevalia. Partijos sekretoriams nurodyta padėti tuos ūkius įkurti[7]. Viena iš priežasčių, vertusių riboti čekistų ūkinę veiklą, be abejo, buvo ta, jog bijota, kad paskendę ūkiniuose reikaluose čekistai menkiau kovos, neturės tam laiko. Tačiau tokių direktyvų poveikis buvo gana menkas. Čekistai (kaip ir partiečiai) norėjo, kad už riziką ir įtemptą darbą gau-

tų bent gerą materialinį atlygį. Todėl ne vien į savo pagalbinius ūkius, bet ir tiesiai sau iš žmonių ėmė ką norėjo ir kiek norėjo. Retas drįsdavo tam pasipriešinti. 1945 m. vasarą partijos Tauragės aps. komitetas svarstė NKVD Kvėdarnos VP viršininką už tai, kad jis nurodė valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkui Sabučiui rinkti jam maistą, o šis pavedė tą daryti apylinkių pirmininkams[8]. Beje, tokia praktika - duoklės rinkimas aukštesniems partiniams sovietiniams pareigūnams - gyvavo iki okupacijos Lietuvoje pabaigos 1990 m. Dažniausiai kolūkiams buvo paskirstyta kam, ką, kiek ir kuo moka (mokėdavo dažniausiai natūra - mėsa, miltais ir pan.). A. Sniečkaus padėjėjas M. Moskvinas 1945 m. antroje pusėje rašė partijos Utenos aps. komiteto pirmajam sekretoriui P. Kutkai apie tai, kad, LKP(b) CK žiniomis, Anykščių įgulos viršininkas Žilkovas nuolat iš valstiečių reikalauja degtinės, jos negavęs muša žmones, iššaudo jų gyvulius. Panašiai elgiasi ir NKVD VP viršininkas Zubkovas. Prašė ištirti ir, jei pasitvirtins, svarstyti partijos komitete. Po kurio laiko P. Kutka atsakė, jog Žilkovą pulko vadovybė suėmė ir atidavė teismui, o Zubkovas yra sužeistas[9].

V. Tininis teigia, kad A. Sniečkus nesutarė su dauguma LSSR čekistų vadovų, ypač su SSRS NKVD-NKGB įgaliotiniu Lietuvoje I. Tkačenka, LSSR MGB ministru D. Jefimovu ir MGB ministru P. Kapralovu. Tie nesutarimai, be abejo, buvo povandeniniai, šiaip jau stengtasi demonstruoti represinių organų ir partinių institucijų tikslų, darbų ir metodų vienovę, o valdingam A. Sniečkui apskritai buvo sunku sutarti su bet kuo, kas

6 V. Tininis, op. cit., p. 38.

7 LYALKPDS, f. 1771, ap. 8, b. 177, l. 9. LKP(b) CK informacijos apie kovas su pogrindžiu.

8 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 4,l. 10. NKVD Tauragės AS pranešimai partijos sekretoriui ir kt. pranešimai.

9 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 160, l. 124, 145. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

rodė savarankiškumą. Principinių jo nepritarimų čekistų veiklos metodams sunku įžvelgti, nors čekistų vadai jam retsykiais mėgino įgelti.

Drauge su SSRS NKGB liaudies komisaro pavaduotoju B. Kobulovu ir SSRS NKVD liaudies komisaro pavaduotoju A. Apolonovu 1945 m. birželio 11 d. L. Berijai ir V. Merkulovui skirtame rašte I. Tkačenka apkaltino LKP(b) CK aparatą, kad nevykusiai organizavo laiško Stalinui pasirašymą, apie jį partijos apskričių komitetams pranešė tik telefonu ir pasitenkino išsiuntinėję į apskritis laiško tekstą. Apskrityse tas darbas irgi buvo pavestas antraeiliams darbuotojams. „Dėl neatsakingo vietinių partinių organizacijų požiūrio ši priemonė daugelyje Lietuvos rajonų buvo sužlugdyta“. Beje, jau po LKP(b) CK VII plenumo, vykusio 1945 m. rugpjūčio 23-24 d., tiems patiems komisarams adresuotame rašte (tiesa, jame rašoma tik apie padėtį Alytaus aps.) I. Tkačenka rašė, jog „tarybiniai partiniai darbuotojai taikstosi su nacionalistais ir jiems pataikauja“[10].

Kad čekistai nepasitikėjo ne tik apskritai Lietuvos žmonėmis, bet net ir lietuviais komunistais, rodo B. Kobulovo frazės, pasakytos neeiliniame LKP(b) CK VII plenume. Jis kalbėjo: ,,VKP(b) CK rugpjūčio 15 d. nutarimas dėl Lietuvos komunistų partijos uždavinių iškelia naujus uždavinius, kurie turi Lietuvos komunistų partiją perauklėti Lenino—Stalino mokymo pagrindu. [...] Drg. Suslovo prašymu tarybinės žvalgybos vadas drg. Berija komandiravo čia vadovaujančius čekistus, davęs jiems atitinkamą kiekį kariuomenės. [...] mes imsimės visų nuo mūsų priklausančių priemonių, kad artimiausiu metu būtų įvykdytas drg. Berijos reikalavimas pribaigti Lietuvoje banditus“[11].

Tame plenume kalbėjęs I. Tkačenka neužsiminė, kad jo (kaip ir M. Suslovo) pranešimai į Maskvą daugiausia ir paskatino VKP(b) CK priimti antrą nutarimą dėl padėties Lietuvoje. Tiesa, jis pasakė, kad buvo blogai organizuotas laiško Stalinui pa-

sirašymas, kritikavo Alytaus aps. vykdomojo komiteto pirmininką Palevičių ir žemės ūkio ministrą J. Laurinaitį (pirmajam priskyrė žodžius: „Tarybų Sąjungoje žmones marina badu, o verčia dirbti kaip jaučius“, dar neva kalbėjęs, jog būdamas evakuacijoje Rusijoje buvo taip ištinęs nuo bado, kad pradėjo nebepažinti žmonių; o ministras neva kalbėjęs, jog sovietų valdžia apdėjo valstiečius didesniais mokesčiais negu jie buvo vokiečių ar Smetonos laikais; dar apkaltino, kad jis globoja antisovietinius elementus, kurių išvardijo šešis). I. Tkačenka entuziastingai pritarė J. Paleckio ir kitų iniciatyvai, kad patys aktyvistai, pasitelkę naujosios valdžios rėmėjus, nelaukdami kariuomenės, paėmę ginklus, „asmeniškai likviduotų gaujas“[12].

Partinių funkcionierių ir čekistų santykius kai kuriose apskrityse 1945 m. atskleidžia dokumentai. 1945 m. vasarą Marijampolėje lankęsis LKP(b) CK organizatorius S. Petrovas rašė: „Santykiai tarp partijos apskrities komiteto ir NKVD skyriaus nenormalūs, glaudaus darbo ryšio nėra. NKVD AS viršininkas Bandurovskis laiku neinformuoja partijos komiteto apie banditų išpuolius, o partijos komiteto sekretoriai vis neprisirengia apsvarstyti Bandurovskio elgesio partijos apskrities komiteto posėdyje ir priversti jį laikytis tvarkos“. Tuo pat metu lankęsis Tauragės aps. kitas LKP(b) CK organizatorius Zolinas pateikė pažymą apie kovas su pogrindžiu toje apskrityje. Pažymoje jis rašė: „Santykiai tarp partijos apskrities komiteto ir NKVD skyriaus nenormalūs. NKVD AS viršininkas drg. Ignatjevas laiku neinformuoja partijos komiteto apie gaujų puolimus ir partijos apskrities komitetas apie juos sužino tik iš šalies“. Partijos apskrities komitete nė karto nebuvo išklausytos NKVD valsčių poskyrių

10 LYA, f. 1, ap. 10, b. 23,l. 240. LTSR NKGB pranešimai, spec. pranešimai M. Suslovui, A. Sniečkui, TSRS NKGB.

11 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 1771, b. 90, l. 149-154. LKP(b) CK VII neeilinio plenumo stenogramos.

12 Ibid., l. 126-133.

viršininkų ataskaitos[13]. Šie abu LKP(b) CK pareigūnai konstatavo, jog tarp dviejų sovietų valdžios grandžių nėra gero ryšio, jie kaltino čekistus, kad šie nepraneša duomenų apie partizanus ir jų puolimus. Kodėl čekistai taip elgėsi - galima tik spėlioti. Tikriausiai jie nepasitikėjo partijos komitetais arba laikė juos nevertais dėmesio. Galėjo lemti ir asmeniški tų žinybų viršininkų nesutarimai bei ambicijos.

1945 m. bene didžiausias konfliktas kilo Alytuje tarp partijos apskrities komiteto ir NKVD AS viršininko Piotro Černyšovo. Partijos komiteto pirmasis sekretorius J. Matačinskas 1945 m. birželio 9 d. skundė NKVD skyriaus darbuotojus, esą jie nuolat pažeidinėja revoliucinį teisėtumą. Jis teigė, kad jų vadovai nepajėgia arba nenori ištaisyti padėtį. Sekretorius prašė įsikišti LKP(b) CK ir nurodyti LSSR NKVD atsiųsti komisiją čekistų darbui ištirti. LKP(b) CK brigadai Alytaus, Trakų ir Vilniaus aps. atlikus „politinį masinį darbą“, CK sekretoriaus pavaduotojas Elijas Bilevičius 1945 m. liepos 6 d. ataskaitoje A. Sniečkui džiaugėsi, kad daug vyrų legalizavosi, išėjo iš miškų (Alytaus aps. - 1800, Trakų aps. — 1600, Vilniaus aps. — 1860 žmonių). Pasak jo, „miške liko tik tie, kuriuos galima priversti jėga, tačiau NKVD-NKGB neturi žinių apie juos. Gyventojai skundžiasi valdžios savavaliavimu. Partijos Alytaus aps. komitetas kaltina NKVD skyriaus viršininką drg. Černyšovą tiesiogiai nuolaidžiaujant neteisėtiems veiksmams. Partijos komitetas priėmė nutarimą šiuo klausimu, jis pasiųstas į LKP(b) CK ir, kaip teigiama partijos komitete, jokių padarinių nėra“. Visgi tiek partijos komiteto, tiek ypač LKP(b) CK pastangos turėjo padarinių - 1945 m. liepos mėn. P. Černyšovas iš NKVD skyriaus viršininko pareigų buvo atšauktas. Partijos komiteto pirmasis sekretorius J. Matačinskas LKP(b) CK sekretoriui M. Junčui-Kučinskui adresuotame rašte pasidžiaugė, kad LSSR NKVD liaudies komisaras J. Bartašiūnas atšaukė apskrities skyriaus viršininką, kurio byla turėjo būti svarstoma partijos komitete, bet jis į komitetą kviečiamas nė

karto neatvyko. Alytiškis sekretorius prašė P. Černyšovo neskirti į kitas pareigas tol, kol jo byla komitete nebus peržiūrėta, nes jis gėrė, savavaliavo, grobė turtą ir t.t.[14] Ko gero, tai buvo pirma didelė partinių institucijų pergalė prieš čekistus. Beje, kai P. Černyšovas buvo nuėjęs į vykdomąjį komitetą tvarkyti čekistų maisto reikalų, užmiršęs atsargumą vykdomojo komiteto pirmininkas Palevičius pratrūko: „O kaip jūs mane Rusijoje maitinote? Davėte po 400 gramų duonos ir taip numaitinote, kad žmogaus nebuvo galima pažinti“. Po to, kai apie tokius samprotavimus LKP(b) CK plenume prakalbo I. Tkačenka, Palevičius buvo atleistas iš darbo, o vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoju paskirtas čekistas Klimkevičius[15].

Partijos Rokiškio aps. komiteto pirmasis sekretorius A. Paradauskas 1945 m. įvardijo nepasitikėjimą kaip svarbiausią priežastį, dėl kurios, jo nuomone, nėra ryšio tarp represinių žinybų ir partijos komitetų. Jis teigė, kad NKVD AS viršininkas Ivanas Nikitinas nenori dirbti su vietiniais kadrais, jais nepasitiki ir reikalauja atsiųsti naujų, taip pat reikalauja, kad vietiniai darbuotojai susirašinėtų tik rusiškai[16]. Beje, ir šis viršininkas buvo atleistas iš pareigų ir net pašalintas iš MVD sistemos. Tai įvyko tik po pusantrų metų - 1947 m. vasario mėn., apkaltinus jį tuo, kad pažeidinėjo socialistinį teisėtumą, suimdavo žmones be prokuroro sankcijos ir juos kankindavo[17]. Tautinio nepasitikėjimo klausimą 1945 m. vasarą kėlė tuometinis Radijo komiteto prie LSSR MT pirmininkas J. Baltušis. Pranešime LKP(b) CK

13 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 190, b. 3,l. 106,114. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

14 Ibid., ap. 8, b. 157,l. 24, 54, 67-69. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos apskričių komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

15 Ibid., b. 246,l. 96. Informacijos apie VKP(b) CK ir LKP(b) CK nutarimų vykdymą.

16 Ibid., ap. 8, b. 247,l. 22. LKP(b) CK informacijos, parengtos M. Žukausko, apie VKP(b) CK ir LKP(b) CK nutarimų vykdymą.

17 L. Truska ir kt., Sovietinis saugumas..., p. 312.

sekretoriui K. Preikšui apie tautinį klausimą Kauno m. jis apibūdino padėtį šiuo atžvilgiu kaip netragišką, tačiau pripažino, jog tam tikrų reiškinių esama. Pasak J. Baltušio, kai Kauno m. buvo rengiamasi atlikti visuotinį gyventojų patikrinimą, Kauno komendantas Chrustjevas pasakęs: „Mes paslaptį išlaikysime, o štai šitie „nesuprantu“ mus išduos“, ir ranka parodė į išrikiuotus milicijos mokyklos kursantus lietuvius[18].

Domėjimasis čekistų reikalais sukeldavo jų įtarimą. Į Zarasus nusiųstas tirti partijos apskrities komiteto pirmojo sekretoriaus A. Mėlynio reikalų LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo pavaduotojas Povilas Olekas ataskaitoje rašė, kad A. Mėlynio santykiai dėl giminių ir kitų reikalų su antruoju sekretoriumi I. Kulibabinu ir NKVD darbuotojais yra įtempti. Esą A. Mėlynis pats viską mėgina išsiaiškinti, todėl „valstybės saugumo organų darbuotojai kalba, kad „partijos apskrities komitetas nori mums iškasti duobę“[19].

1946 m. vasario 22 d. vykusiame LKP(b) CK biuro posėdyje buvo konstatuota, jog nepasitvirtino buvusio NKGB Lazdijų AS viršininko Stepano Pavelkovo ir dabartinio NKGB AS viršininko I. Dolženkos spec. pranešimas apie tai, kad apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas J. Ivašauskas turi ryšį su „banditais“. Nutarta „priimti domėn“, kad pirmasis atleistas, o I. Dolženka bus atšauktas. Pažymėtina, kad tuos čekistus gynė ministras D. Jefimovas, apkaltinęs J. Ivašauską daugybe nusikaltimų: esą jis slepia savo brolį „banditą“, dalija pogrindžiui vykdomojo komiteto blankus, pataria darbuotojams vengti tarnybos RA ir t.t.[20] Matyt, tiek vietiniams partiniams funkcionieriams, tiek LKP(b) CK biurui teko nemažai pasistengti, kad apgintų savo nomenklatūrinį žmogų. Abu čekistai iš tiesų buvo atleisti iš pareigų Lazdijų aps., bet kitose apskrityse tokias pat pareigas ėjo dar visus metus. Beje, Lazdijų aps. pagal Stalino laikotarpiu joje dirbusių NKGB—MGB skyrių viršininkų skaičių yra rekordininkė: per 9 metus joje pasikeitė net 9 viršininkai. Daugumoje tų apskričių,

kuriose pasipriešinimas okupantams buvo ypač smarkus - Alytaus, Biržų, Kauno, Mažeikių, Panevėžio, Šiaulių, Ukmergės ir kt. — per tą laikotarpį yra pasikeitę po 6—7 skyrių viršininkus, bet Lazdijų rekordo niekas nesumušė. Nelengva buvo čekistų viršininkų duona tose įnirtingai besipriešinančiose apskrityse, nors, kita vertus, tik vienetai jų buvo apskritai pašalinti iš represinių organų už nemokėjimą dirbti arba nuteisti už ypač didelius nusikaltimus. Beveik visi būdavo perkeliami į kitą apskritį toms pačioms pareigoms.

1946 m. pabaigoje LKP(b) CK biuras svarstė klausimą „Dėl politinės padėties Kaišiadorių apskrityje“ ir konstatavo, kad bijodami partizanų dauguma apylinkių pirmininkų gyvena valsčių centruose. Tačiau nutarime daugiausia dėmesio skirta MVD AS viršininko Vasilijaus Šorochovo ir partijos komiteto santykiams. „MVD AS viršininkas Šorochovas neteisingai elgėsi partijos apskrities komiteto atžvilgiu, nevykdė jo nurodymų, neįsiklausė į neteisingų veiksmų kritiką. Tą neteisingą praktiką buvo perėmę ir kai kurie MVD valsčių poskyrių viršininkai“. Priekaištauta, kad partijos apskrities komiteto sekretoriai V. Maksimavičius ir Titovas nepaėmė į savo rankas vadovavimo kovai su „gaujomis“, nesiėmė priemonių pašalinti MVD ir MGB skyrių darbo trūkumus ir neteikė jiems pagalbos. Nutariamojoje dalyje rašoma, jog MVD skyriaus viršininkas pripažino savo klaidas, bet pagrasinta, kad jeigu jas kartos - „bus atleistas iš darbo ir patrauktas griežton partinėn atsakomybėn“[21]. Matyt, MVD skyriaus viršininkas perprato elgesio su partijos komitetu taisykles, nes Kaišiadoryse dirbo iki 1950 m. antrosios pusės. LKP(b) CK biuras, priimdamas tokius sprendimus (jie būdavo išsiuntinėjami į visas

18 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 158, l. 56-58. LKP(b) CK susirašinėjimas apie politinę padėtį apskrityse ir kt. klausimais.

19 Ibid., l. 31-35.

20 Ibid., l. 15,19.

21 Ibid., ap. 190, b. 4,l. 158. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

apskritis), stengėsi parodyti, kas apskrityse yra viršesni. „Nusodinti“ apskričių čekistus LKP(b) CK mėgino ne kartą.

1947 m. nemažas konfliktas tarp represinių organų ir partijos komiteto kilo ir Telšiuose. Tos apskrities partijos komiteto pirmasis sekretorius J. Baščiulis tų metų rugsėjo 1 d. nusiuntė raštą A. Sniečkui, kuriame rašė, jog turima žinių ir dokumentų, įrodančių, kad MGB skyriaus darbuotojai suima žmones ir sulaiko be pagrindo, juos muša ir iš jų tyčiojasi. Partijos apskrities komitetas nori viską detaliai ištirti ir kaltininkus nubausti partinėmis ir valstybinėmis bausmėmis. Pasak jo, atvykusi MGB komisija apie patikrinimo rezultatus partijos komitetui nepranešė. Sekretorius prašė A. Sniečkų pavesti specialiai partinei komisijai, dalyvaujant MGB atstovui, ištirti visas „savivales“, kurios vyksta MGB apskrities skyriuje[22]. Neaišku, kuo tas konfliktas baigėsi, kitų dokumentų apie jį nepavyko užtikti, o MGB AS viršininkas F. Dusis Telšiuose dar dirbo apie metus.

Nacionalinis klausimas ir tarp pačių čekistų tai šen, tai ten vis iškildavo. Rusai net lietuviais čekistais nepasitikėjo, o lietuviai, nuėję išdavysčių keliu, manė, jog jie verti didesnio pasitikėjimo. LSSR MGB ministras P. Kapralovas 1949 m. balandžio 26 d. rašė A. Sniečkui, jog ištirtas MVD Lazdijų AS viršininko Bronislovo Mitkaus pareiškimas, kad juo kaip lietuviu nepasitiki MGB AS viršininkas Valerijanas Aleksejevas, nes laiku nepranešė apie būsimą trėmimą. P. Kapralovo teigimu, tai buvo padaryta laiku, kovo 21 d., kai tik buvo gauta šifruota telegrama[23]. Beje, tai, kad B. Mitkus nežinojo apie rengiamus trėmimus, rodo jo ir jo žinybos prastą darbą. Paprastai iš įvairių požymių Lietuvos gyventojai beveik neapsirikdami nustatydavo, kada reikia laukti trėmimų.

Kaip matyti iš kai kurių aprašytų atvejų, čekistai, partiniams organams juos „užsipuolus“, jausdavosi neteisingai nuskriausti: atseit rizikuodami gyvybe jie gina partinius funkcionierius nuo pogrindžio, o šie priekaištauja jiems dėl smulkmenų. Štai ką apie

padėtį Tauragės aps. 1947 m. liepos *2* d. A. Sniečkui rašė LKP(b) CK atsakingasis organizatorius Pikinas. Tų metų gegužės 18 d. partijos apskrities komiteto biuras nutarė sukurti operatyvines čekistines grupes kovai su kiekviena „gauja“ atskirai. Kiekvienai grupei priskyrė po biuro narį politiniam darbui tarp gyventojų vykdyti. Tačiau, pasak Pikino, ši priemonė nevykdoma, o apskrityje buvo įvairių įvykių, iš kurių žymiausi tokie: MGB AS operatyvinis įgaliotinis Golubcovas nušovė moterį už tai, kad ši atsisakė su arkliu traukti jo mašiną iš griovio. Eržvilko milicijos operatyvinis įgaliotinis Toliušis su 5 stribais iššaudė Steponaičio šeimą, iš viso 5 žmones, tarp jų *2* metų kūdikį. Šie ir kiti čekistų „darbai“ buvo svarstomi apskrities partiniame susirinkime. Iš MGB skyriaus darbuotojų jame niekas nekalbėjo, o skyriaus viršininko pavaduotojas Dmitrijus Rožkovas sekretoriui Zolinui pasakęs: „Jūs savo pranešimu įžeidėte tarybinę žvalgybą“ [24].

Sprendžiant iš kai kurių dokumentų, partiniai funkcionieriai gerai perprato čekistų veiklos metodus, bet tik labai retai drįsdavo, norėdavo ar galėdavo jų veiksmus sustabdyti. Vienas iš tokių dokumentų yra kandidatės į partijos narius, vieno Kauno viešbučio vedėjos Onos Karpauskienės byla. J. Paleckis 1948 m. rugsėjo 20 d. parašė raštą A. Sniečkui, kuriame rašė, jog Aukščiausiasis Teismas ją išteisino, nes daugumos liudytojų parodymai buvo priešingi tam, kas surašyta jų apklausų protokoluose. „Iš to išeina, - rašė J. Paleckis, - kad arba liudytojams perskaitė viena, o pasirašyti davė kita, arba jie nesuprato, kas jiems buvo perskaityta rusiškai“. Toliau rašė, kad jos tardymo bylą reng-

22 Ibid., ap. 10, b. 342,l. 52. Partijos apskričių komitetų pažymos apie politinę ir ekonominę padėtį.
23 Ibid., ap. 52, b. 48,l.320-321. LKP(b) CK pažymos, pranešimai VKP(b) CK apie socialistinio teisėtumo pažeidimų likvidavimą, direktyviniai nurodymai, pažymos apie MGB darbą ir kt.
24 Ibid., ap. 10, b. 255,l. 12-13. LTSR MVD-MGB pažymos A. Sniečkui apie politinę padėtį ir kt.

tasi perduoti Ypatingajam pasitarimui, bet įsikišus M. Gedvilui ją teisė Aukščiausiasis Teismas. MGB dokumentuose ji - arši „antisovietčikė“. „Karpuvienės byla yra ne pirmas signalas to, kad, matyt, esama mėginimų suklaidinti Ypatingą Pasitarimą pateikiant jam nekokybiškus, o kartais galbūt numatytus šmeižikiškus duomenis“ (kalba netaisyta). J. Paleckio nuomone, ateityje turėtų būti stebima, kad Ypatingajam pasitarimui (teisusiam už akių, kaltinamiesiems ir liudytojams nedalyvaujant) perduodamos bylos būtų nuodugniai peržiūrimos norint įsitikinti, jog jas būtina ten perduoti.

Į šią bylą buvo įsikišęs ir vienas itin aršių reakcionierių D. Šupikovas, tuo metu dirbęs LKP(b) CK kadrų sekretoriumi. Jo rašte LKP(b) CK biurui teigiama, jog O. Karpauskienė buvo pasitraukusi į Sovietų Rusiją, iš ten grįžo 1945-1946 m., šmeižė RA, vyriausybę, MGB; yra sakiusi, kad karo metu iš kalėjimų buvo išleista daug banditų, kurie įstojo į partiją, MVD bei MGB ir dabar ten dirba nešvarius darbus. Pasak jo, būdama viešbučio vedėja, jame elgiasi tarsi nuosavame bute. Ji — buvusi dvarininko įdukra ir t. t. LSSR MT sudaryta komisija ją išteisino, nors partijos Kauno m. komiteto pirmasis sekretorius K. Gabdankas komisijos išvadų nepasirašė. D. Šupikovo teigimu, jos byla „yra perspėjimas dėl per didelio kai kurių atsakingų respublikos darbuotojų pasitikėjimo“[25]. Matyt, po to, kai LSSR MT komisija O. Karpauskienę išteisino, prieš M. Gedvilo valią jai buvo sudaryta politinė byla, kurios eigą aprašė J. Paleckis. Jau vien ši byla rodo, kad būta susikirtimų tarp lietuviškos respublikos vadovybės ir čekistų, remiamų vadovaujančiųjų rusų.

Įdomu, kad kartais susikirsdavo du okupantai — partijos sekretorius ir MGB skyriaus ar poskyrio viršininkas. Tikriausiai jų susikirtimo priežastimi būdavo asmeninės ambicijos, bet dokumentuose pateikiamos kitos priežastys. Antai Maskvos statytinis partijos Kauno m. komiteto pirmasis sekretorius K. Gabdankas 1948 m. LKP(b) CK skundė MGB Kauno m. viršininką plk.

I. Rudyką, „su kuriuo neįmanoma dirbti biure“. Pasak sekretoriaus, tas čekistas viską perlenkia, pavyzdžiui, jis teigia, jog iš aukštųjų mokyklų reikia pašalinti pusę studentų kaip „socialiai svetimus ir priešiškus“, įstaigose mato vien priešus ir t. t. Tačiau pats čekistas nepakenčia net menkiausios kritikos [26]. Netrukus po šio skundo I. Rudyka buvo perkeltas į LSSR MGB centrinį aparatą Vilniuje. Neaišku, ar tai buvo jo paaukštinimas, ar pažeminimas, nes po kelių mėnesių ir iš ten jis buvo atšauktas ir išvyko iš Lietuvos.

Kaip minėta, represinės žinybos surinkdavo kompromituojančius duomenis ne tik apie „liaudies priešus“, bet ir apie partinius funkcionierius ir prireikus juos panaudodavo. Antai LSSR MGB ministro pavaduotojas A. Leonovas, atsakydamas į LKP(b) CK kadrų sekretoriaus D. Šupikovo paklausimą apie A. Sakavicką, kuris artimai bendravo su partijos Varėnos aps. komiteto pirmuoju sekretoriumi J. Matačinsku, parašė, jog A. Sakavickas vokiečių okupacijos metais dirbo vienos Alytaus dirbtuvės vedėju ir pavogė jos pinigus. J. Matačinskas padėjo jam įsidarbinti Varėnoje restorano vedėju, iš jo gauna maisto produktų ir kartu girtuokliauja[27].

1945 m. pavasarį Seinų aps. čekistinė vadovybė rašė LSSR NKVD liaudies komisarui J. Bartašiūnui, jog partijos komitetas visiškai nepadeda „organams“ kovoti su pogrindžiu. Partijos komiteto pirmasis sekretorius J. Grigonis tik sėdi kabinete, nuo gruodžio mėn. nebuvo išvykęs į apskritį[28]. Kaip minėta, Laz-

25 Ibid., ap. 52, b. 45,l. 12-18. LKP(b) CK laiškai įvairiais klausimais VKP(b) CK, susirašinėjimas su MVD, MGB, prokuratūra ir kt.

26 Ibid., ap. 11, b. 248,l. 134-135. įvairių įstaigų susirašinėjimas su LKP(b) CK dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų ir jų tyrimo.

27 Ibid., b. 286, l. 5. Susirašinėjimas su LTSR MGB dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų.

28 LYA, f. 1, ap. 3, b. 1214,l. 178. NKVD Lazdijų AS byla.

dijų aps. partiniai funkcionieriai ir čekistai nuolat konfliktavo. Partizaninio karo nesėkmės vertė tas dvi okupacinės valdžios grandis versti kaltę viena kitai ir rietis dėl valdžios.

Neretai nesutarimų kildavo ir pačioje apačioje - valsčiuose. Galima manyti, kad dauguma jų buvo ne tiek principiniai, kiek dėl noro būti vienvaldžiais viršininkais, nors retsykiais galėjo turėti reikšmės ir tautiniai bei pasaulėžiūriniai prieštaravimai. Kai kurie tų nesutarimų atgarsiai užfiksuoti partiniuose dokumentuose.

V. Niunka (tuo metu - LSSR LKT pirmininko pavaduotojas) 1945 m. birželio 28 d. ataskaitoje apie LKP(b) CK brigados darbą Šiaulių zonoje (domėtasi daugiausia legalizacijos klausimais) rašė, jog Telšių aps. birželio pradžioje daugelyje apylinkių sovietinių organų veikla buvo nutrūkusi. Joniškio milicija, laukdama partizanų puolimo, savo būstinę net buvo aptverusi vielų užtvaromis, užbarikadavusi gatvę. Rašydamas apie sovietinių partinių organų darbo trūkumus, V. Niunka minėjo, jog kai kurių vykdomųjų komitetų pirmininkai nesutaria su NKVD žinybų ar milicijos viršininkais. Vykdomojo komiteto visiškai neklauso Joniškio, Kriukų, Kruopių, Žagarės milicija. Pasak V. Niunkos, trūksta bolševikinio budrumo. Atskleidus Šiaulių progimnazijoje veikusią pogrindinę organizaciją, pas jos narius rasti enkavedistų ir partinių darbuotojų sąrašai bei adresai. Partijos Telšių aps. komiteto sargas iš komiteto išnešė du automatus[29].

Kitas LKP(b) CK darbuotojas L. Kučinskas, 1945 m. vasarą apsilankęs Suvalkijoje, rašė apie legalizaciją. Ataskaitoje palietė ir vietos valdžios santykius su NKVD pareigūnais. Esą Prienuose NKVD poskyrio viršininkas išsišaukęs vykdomojo komiteto pirmininką bei partorgą ir už jo nurodymų nevykdymą grasinęs jiems areštu. Kortelių biuro vedėjui čekistas liepęs išdalyti 1 tūkst. maisto kortelių, nors buvo gauta 3 tūkst. „Dėl to, bijodami arešto, pirmininkai atsisako dirbti“. Pasak L. Kučinsko, Šakių aps. „[...] apie tarybinį teisėtumą sunku kalbėti. Jo mažai kas laikosi toje apskrityje“[30].

LKP(b) CK darbuotoja Marija Kaunaitė, 1945 m. birželio 26 d. apsilankiusi Merkinės apylinkėse, apie NKVD VP viršininką Savostiną rašė, jog jis nesiskaito nei su partorgu, nei su vykdomojo komiteto pirmininku. Kai po partinių darbuotojų surengtų mitingų „banditai“ pradėjo eiti legalizuotis, jis ėmė juos vaikyti, reikalaudamas įvairių smulkių žinių. M. Kaunaitė dar rašė, jog iki to laiko - 1945 m. vidurio - Merkinėje žuvo 18 stribų, t. y. beveik pusė visų ten buvusių stribų [31].

Dažnai partijos apskričių komitetai „kaltes“ paskirstydavo vienodai - ir represinėms žinyboms, ir partijos valsčių komitetams. Partijos Kauno aps. komiteto biuras, 1949 m. gegužės 30 d. svarstęs klausimą „Dėl politinės padėties Garliavos valsčiuje“, konstatavo, jog tame valsčiuje nuolat pasirodo atsišaukimų, buvo nušauti 4 kolūkiečiai, o „MVD-MGB valsčiaus poskyriai, partijos valsčiaus komitetas vieni nuo kitų dirba izoliuotai, ryšio tarp jų nėra“. MVD poskyris su pogrindžiu nekovoja, laikosi nuomonės, kad tai ne jo darbas. Nutarime nurodyta, jog norint visa tai išgyvendinti reikia gerinti politinį darbą, stiprinti ginkluotas grupes. Nurodyta surinkti ginklus iš pasyviųjų ir perduoti „geresniam aktyvui“[32].

Kaip žinome, įsiplieskus dideliems nesutarimams, vienas kitas čekistas, ypač žemesnio rango, smarkiai nukentėdavo. Taip atsitiko MVD Kėdainių VP viršininkui Iljičiovui, kuriam buvo priskirtos visos „nuodėmės“ ir apsileidimas. Tikroji tokio puolimo priežastis tikriausiai buvo ta, kad partizanai tame valsčiuje aktyviai veikė, o tas čekistas buvo įsikūręs visai šalia partinių

29 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 160,l. 163-167. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

30 Ibid„ b. 177, l.59-71. LKP(b) CK ir partijos apskričių komitetų informacijos apie kovas su pogrindžiu.

31 Ibid., b. 157,l. 184. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos apskričių komitetais.

32 Ibid., f. 2785, ap. 2785/9, b. 5, l. 1-2. Partijos Kauno aps. komiteto ypatingasis aplankas.

funkcionierių būstinės. 1946 m. rugsėjo mėn. vykusiame partijos komiteto biuro posėdyje nutarta: „Už nesiėmimą ryžtingų priemonių likviduojant nacionalistinį pogrindį, nekontroliuojamą buožių šeimininkavimą valsčiuje, už pasipūtimą ir nesugebėjimą dirbti su valsčiaus partorgu MVD VP viršininkui drg. Iljičiovui pareikšti papeikimą, perspėjus, kad jei jis nepataisys padėties valsčiuje ir nepagerins santykių su partorgu, bus patrauktas griežton partinėn atsakomybėn“[33]. Beje, partorgu tame valsčiuje buvo rusas Chlebopaševas.

Žinoma daug atvejų, kai MVD-MGB valsčių poskyrių viršininkai partijos apskričių komitetų pageidavimu būdavo ne tik perkeliami į kitą vietą (paprastai į kitą tos pat apskrities valsčių), bet ir apskritai pašalinami iš darbo. Tačiau jei aukštesnieji represinių žinybų vadovai to nenorėdavo, partijos komitetams tą padaryti būdavo sunku. Net įsikišus LKP(b) CK darbuotojams, keletą mėnesių nebuvo galima pašalinti iš pareigų MGB Klaipėdos aps. Endriejavo VP viršininko I. Kulikovo. Mat šis čekistas, neturėdamas sankcijų, kaip teigė LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjas N. Ščepinas rašte LSSR MGB ministrui D. Jefimovui, užvedė bylą prieš valsčiaus partorgą Glicą, o su ginklu atvedęs valsčiaus komjaunimo sekretorių Liniauską, reikalavo, kad šis liudytų prieš partorgą. Partijos apskrities komiteto biuras nutarė už tai I. Kulikovą perkelti į kitą valsčių, bet MGB AS viršininkas A. Ovčiarovas to nepadarė. Partijos Klaipėdos aps. komitetui buvo nurodyta, kad norint pašalinti ar perkelti MGB poskyrio viršininką, reikia tai suderinti, nes jis priklauso LSSR MGB nomenklatūrai. Maždaug po mėnesio į reikalą įsikišo tuo metu laikinai ministro pareigas ėjęs P. Kapralovas. Jis LKP(b) CK pranešė, jog I. Kulikovas, sužinojęs apie partorgo Glico pasisavintus daiktus, pats ėmęs tą reikalą tirti, apie tai nepranešęs partijos apskrities komitetui. Liniauską, kadangi pats neatėjęs, liepęs atvesdinti dviem stribams. Biure aiškinantis tą incidentą, išaiškėjo, kad ir pats I. Kulikovas yra pa-

sisavinęs daiktų. Ministro teigimu, I. Kulikovo pervedimo reikalas jau išspręstas. Tą užsitęsusį konfliktą užbaigė LKP(b) CK Kadrų skyriaus vedėjo pavaduotojas S. Filipavičius. 1948 m. spalio 16 d. jis parašė LSSR MGB ministro pavaduotojui A. Gailevičiui ir partijos Klaipėdos aps. komiteto sekretoriui Buchmalcevui viską, kas žinoma apie I. Kulikovą. Raštą baigė taip: „Prašau duoti nurodymą MGB Klaipėdos apskrities viršininkui dėl drg. Kulikovo perkėlimo į kitą vietą“ [34].

Partijos Alytaus aps. Daugų vlsč. sekretoriaus ir MGB poskyrio viršininko konfliktas 1950 m. taip pat baigėsi pirmojo naudai. Viskas prasidėjo tada, kai partijos valsčiaus komitetas 1950 m. posėdyje svarstė MGB VP viršininką A. Surkovą (pradinis išsilavinimas, daugelio ordinų ir medalių kavalierius) ir konstatavo, kad jis nevykdo komunistų nurodymų. Priekaištauta, kad A. Surkovas nesaugojo Dvarčėnų apylinkės tarybos, nekovojo su „antikolūkiniais elementais“, 1949 m. gruodžio 25 d. ir 1950 m. vasario 23 d. sužlugdė operacijas, kurių metu žuvo du MGB poskyrio darbuotojai, o partizanai sėkmingai pasitraukė. Už tai partijos Daugų vlsč. komitetas jam įrašė griežtą papeikimą ir prašė apskrities komitetą atleisti jį iš pareigų. Partijos apskrities komitetas šį nutarimą biuro posėdyje atšaukė. Gavęs griežtą papeikimą, A. Surkovas pradėjo rinkti partijos valsčiaus komiteto sekretorių Urboną kompromituojančią medžiagą, surinko 6 pareiškimus ir MGB poskyrio partinėje organizacijoje svarstė sekretorių, įrašė jam papeikimą. Partijos apskrities komitetas atšaukė ir šį sprendimą, A. Surkovą pašalino iš pareigų, nors pripažino, kad ir Urbonas padarė klaidų - protegavo gimines, per daug spaudė žmones, kad stotų į kolūkius ir t. t.[35]

33 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1,l. 26. Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

34 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 248, l. 260-262. Įvairių įstaigų susirašinėjimas su LKP(b) CK dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų ir jų tyrimo.

35 Ibid., f. 1308, ap. 17, b. 1,l. 138, 222-223. Partijos Alytaus aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

Partijos komitetų ir represinių žinybų nesutarimai kartais įgaudavo keistų formų. Antai Alytaus aps. Miroslavo vlsč. „Darbo didvyrio“ kolūkio partorgu 1949 m. gruodžio 27 d. buvo paskirtas I. Žerebnovas. Jis turėjo dirbti politinį masinį darbą, bet jo nedirbo. Raginamas sakydavo: „Mane čia pasiuntė ne tam, kad vaikščiočiau po kolūkius; aš dirbu operatyvinį darbą ir jūs negalite manęs panaudoti ne mano pagrindiniame darbe“. Partijos apskrities komiteto biuras 1950 m. kovo 25 d. nutarė pašalinti jį iš partijos ir atleisti iš pareigų[36]. Be abejo, tas rusas buvo atsiųstas dirbti saugumo agentu, bet kadangi norėjo dirbti tik vieną darbą, nesimaskuodamas kitu, ir nepadėjo partijos komitetui, tai ir buvo to komiteto pašalintas, matyt, norint parodyti, kas yra padėties šeimininkai. Tikriausiai čekistinė vadovybė jo darbą taip pat ne per geriausiai vertino, antraip būtų jį gelbėjusi.

Represinių žinybų ir partijos komitetų požiūris į kai kuriuos įvykius šiek tiek skyrėsi. MGB Kauno sr. valdybos viršininkas J. Sinicynas 1952 m. rugpjūčio 30 d. parašė gana ilgą raštą LSSR MGB ministrui P. Kondakovui apie Vėlinių šventimą Kauno centrinėse kapinėse prie paminklo 1918-1920 m. kovose žuvusiems Lietuvos kariams. Ten kauniečiai rinkdavosi nuo sovietų valdžios „atkūrimo“ 1940 m. ir giedodavo religines bei patriotines giesmes. 1950 m. spalio 2 d. paminklą buvo apsupę civiliais drabužiais persirengę operatyvininkai, tačiau 400-500 žmonių minia akmenimis pralaužė grandinę ir apie 40 minučių giedojo. 1951 m. paminklas operatyvininkų nebuvo apsuptas, tik stebimas. Apie valandą minia giedojo nacionalistines giesmes, du dalyviai vėliau buvo nuteisti po 10 metų kalėti, 30 pašalinta iš vidurinių ir aukštųjų mokyklų. J. Sinicynas rašė: „Kelerius metus mes šiuo klausimu informavome partijos miesto komitetą, o 1951 m. — partijos Kauno srities komitetą ir prašėme priimti sprendimą nugriauti paminklą kapinėse, tačiau jokių priemonių nebuvo imtasi“. Jo manymu, artėjant Vėlinėms reikia kreiptis į

LKP(b) CK, kad paminklas būtų nugriautas [37]. Be abejo, partiniai funkcionieriai tą paminklą nugriauti norėjo ne mažiau už čekistus, bet žinodami kauniečių nuotaikas nesiryžo tokiam žingsniui, laukė patogesnio momento. Paminklas buvo nugriautas po nepaprastai audringų 1956-ųjų Vėlinių. Kiti paminklai Kaune buvo nugriauti labai greitai.

Masinis paminklų griovimas Lietuvoje prasidėjo 1948 m. Apie paminklų griovimo plano sudarymą dar 1945 m. rugpjūčio mėn. LKP(b) CK VII plenume kalbėjo A. Sniečkus. Sovietmečiu, daugiausia stalininiu laikotarpiu, buvo nugriauta ar nuniokota 526 paminklai, skulptūros ar smulkiosios architektūros darbai. Iš jų žinomiausi - 1950 m. Kaune sunaikinta Laisvės statula, Nežinomojo kareivio kapas bei kitos skulptūros Karo muziejaus sodelyje. 1950 m. gegužės 30 d., vidurnaktį, susprogdintas Trijų kryžių paminklas Vilniuje. Tuos barbariškus darbus aktyviausiai dirbo LSSR MT Architektūros valdybos viršininkas 1944-1955 m. Jonas Kumpis-Kumpikevičius, partijos Kauno m. komiteto pirmasis sekretorius K. Gabdankas 1946—1950 m., to pat miesto vykdomojo komiteto pirmininkas 1947—1950 m. Juozas Maniušis ir Kauno karo muziejaus direktorius 1946-1963 m. Jonas Apuokas-Maksimavičius[38].

Apie Vėlines Kaune reikia pasakyti, kad čekistai greitai įvertino tą Lietuvos gyventojų šventę, kurioje religiniai jausmai jungėsi su paprotine pagarba savo protėviams. Dar 1945 m. spalio 13 d. SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvoje I. Tkačenka išleido direktyvą visoms čekistinėms pajėgoms Lietuvoje, kurioje nurodė per Vėlines laikyti jas kovinės parengties, sukelti ant kojų visą agentūrą ir t. t.[39]

36 Ibid., l. 157.
37 LYA, f. 1, ap. 16, b. 436,l. 174-176. MGB Kauno sr. valdybos pranešimai LTSR MGB.
38 V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944-1953 m.*, t. 3, p. 18.
39 Ibid., p. 227.

Tiesos dėlei reikia pasakyti, kad okupacijos pradžioje ne partiniai funkcionieriai, o čekistai ėmėsi daugelio iniciatyvų iš Lietuvos šalinant nepriklausomybę menančius ženklus arba tautinę savigarbą keliančius simbolius. Vieną iš tokių iniciatyvų, naudodamasis tuo, kad 1946 m. birželio mėn. Vilniuje lankėsi VKP(b) CK brigada, iškėlė LSSR MGB ministro pavaduotojas I. Počkajus, ilgametis 2N valdybos, vadovavusios kovai su Lietuvos partizanais, vadovas. Pažymėtina, kad pažymą „Apie Vilniaus gatvių vardus“ jis įteikė ne tik minėtai brigadai, bet pasiuntė ir SSRS MGB ministrui S. Ignatjevui (matyt, norėdamas pasigirti savo veiklumu bei nuovokumu ir užsitikrinti stipresnę paramą). Beje, ant to rašto, skirto tik ministrui, pieštuku užrašyta: „Sniečkui“. Matyt, nutarta, kad apeiti marionetinį vadovą netinka. I. Počkajaus pranešime rašoma, jog Vilniuje yra daug gatvių, pavadintų kunigaikščių ir buržuazinių veikėjų vardais. Minima: Mažvydas - „kunigas, katekizmo sudarytojas“, Valančius - „vyskupas, publicistas“, Vaižgantas — „kunigas, publicistas“. Apie Lietuvos valdovą Steponą Batorą rašoma, kad jis „vadovavo intervencijai prieš Maskvos valstybę“. Iš viso išvardytos 22 gatvės. L Počkajus rašė: Tuo pat metu Tarybinės Respublikos sostinėje nėra Stalino, Lenino gatvių“[40]. Po to LKP(b) CK biuro nariai ir kiti partiniai veikėjai noriai keitė gatvių pavadinimus. Jie tą būtų darę ir savo iniciatyva, tačiau, matyt, manė, jog politiniais sumetimais reikia dar truputį palaukti.

Šio poskyrio pabaigai tiktų pateikti porą pavyzdžių, kurie gerai rodo, kad partinių funkcionierių ir čekistų nesutarimus gana dažnai sukeldavo turto ir valdžios dalybos. Dėl čekistų godumo ir noro prisiplėšti, ypač trėmimų metu, kildavo nemažai rūpesčių. Štai ką 1947 m. gruodžio 31 d. rašė Lazdijų aps. buvęs LKP(b) CK ir LSSR MT įgaliotiniu MT Kadrų skyriaus viršininkas Bražunis po to, kai iš tos apskrities buvo ištremta 60 šeimų. Jis išvardijo, kas, jo žiniomis, buvo išvogta. MGB Sangrūdos VP viršininkas Filipenka ir MVD skyrius „pasiėmė“ po kiaulę

ir veršelį, MGB AS viršininko pavaduotojas — kiaulę, partijos valsčiaus komiteto sekretorius Martynovas - kiaulę, komsorgas Gobarevas - kiaulę, stribai - tris avis. Kai buvo paprašyta visa tai grąžinti, Filipenka atsakęs: „Aš dirbau, todėl turiu teisę gauti“, ir grąžinti atsisakė[41]. Reikia turėti omenyje, kad būdavo sužinoma tik apie menką dalį išvogtų daiktų ir gyvulių. Kretingos aps. 7 žmonių biuras 1948 m. rugpjūčio 5 d. svarstė personalinę MGB AS viršininko A. Vichrevo bylą. Mat jis iš konfiskuotų ūkių stribams buvo paėmęs čerpių, sau - pianiną. Bet, kaip matyti iš svarstymo, svarbiausia nesutarimų priežastis buvo ta, kad viršininkas, apeidamas partijos komitetą, LSSR MGB ministrui pranešė apie apskrityje grobiamą turtą. Jam pareikštas įspėjimas ir pagrasinta, kad faktams pasikartojus bus baudžiamas griežčiau. Po kurio laiko MVD AS viršininkas Voroneckas partijos aps. komiteto pirmajam sekretoriui V. Maksimavičiui pranešė, kad per trėmimus A. Vichrevas vogė mažiausiai tris kartus[42].

DRASTIŠKŲ ČEKISTŲ VEIKSMŲ RIBOJIMAS. Partiniai funkcionieriai lietuviai nebuvo vienodi — vieni buvo radikalesni, pritarė visiems, net patiems drastiškiausiems okupantų veiksmams; mažesnė dalis buvo nuosaikesnė, manė, kad reikia bausti ne visus Lietuvos gyventojus, bet tik tuos, kurie priešinasi okupacijai. Pastarieji stengėsi šiek tiek riboti čekistų savivalę. Tačiau dauguma partinių veikėjų toje savivalėje patys noriai dalyvavo, nes iš to turėjo materialinės naudos, galėjo pademonstruoti kovingus ideologinius įsitikinimus ir atsikeršyti savo tikriems, o dažnai ir išgalvotiems skriaudėjams praeityje. Tokių veikėjų nemažai buvo

40 LYA, f. 1, ap. 10, b. 117, l. 178-180. LTSR MGB siunčiamųjų raštų byla.

41 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 11, b. 257, l. 6. Įvairios pažymos LKP(b) CK dėl trėmimų.

42 Ibid., f. 494, ap. 494/6, b. 4, l. 5-11,12. Partijos Kretingos aps. komiteto ypatingasis aplankas.

žemesnėje partinės hierarchijos grandyje. Jie noriai dalyvaudavo vykdant trėmimus, išbuožinimus, „išmušinėjant“ mokesčius, suvarant valstiečius į kolūkius. Tą darė ne vien dėl materialinės naudos ar ideologinių sumetimų, bet ir norėdami įrodyti savo reikšmingumą bei galią.

LKP(b) CK arba jo biure vyravo įsitikinimas, jog būtina griebtis smarkaus teroro. Vis dėlto CK nepritarė ypač drastiškoms čekistų priemonėms ir šiek tiek mėgino juos tramdyti. Dažniausiai tai būdavo daroma ne principingai prieštaraujant savivalei, žmonių skriaudimui, bet motyvuojant tuo, kad netinkami čekistų veiksmai „kenkia tarybų valdžios įvaizdžiui“. Protingesni komunistai suprato, kad nežabotas teroras vienus išgąsdina, o stipresnės natūros žmones skatina priešintis. Apskritai partiniai funkcionieriai, taip pat ir vienas iš liberalesnių - J. Paleckis, pripažino tokią padėtį, kai „aršios klasių kovos sąlygomis“ nukenčia ir niekuo dėti žmonės. Buvo tik šiek tiek stengiamasi, kad tų „niekuo dėtų“ nebūtų labai daug. Kadangi LKP(b) CK biuras iš prokurorų, partijos komitetų, savų darbuotojų pranešimų neblogai žinojo, kas darosi Lietuvoje, ir čekistų veiksmus dažniausiai skatino, tai už pokario metų žudynes pirmiausia yra atsakingas jis.

Tokį neapibrėžtą LKP(b) CK elgesį lėmė ne vien tai, kad čekistai atstovavo griežtai Maskvos linijai, laikėsi jos požiūrio. Įvairių lygių partijos komitetai, ragindami represines žinybas ir net nurodydami joms per mėnesį ar kelis sutriuškinti „nacionalistinį pogrindį ir jo ginkluotas gaujas“, tiesiog vertė čekistus elgtis drastiškai. Per trumpą laiką palaužti tautos pasipriešinimą, išsiliejusį į partizaninį karą, buvo įmanoma tik naudojant beatodairišką terorą.

Neatmestina galimybė, kad vienas kitas partijos funkcionierius čekistų savivalei priešinosi ir dėl to, kad buvo komunistas idealistas, nuoširdžiai tikėjo komunizmo postulatais, skelbian-

čiais laisvę, lygybę, brolybę. Be abejo, gyvenimo realybė tuos idealistus turėjo prablaivyti, ir jie buvo priversti prisitaikyti. Bet galbūt kai kurių partinių funkcionierių širdyse idealizmas, gėrio ir tiesos troškimas kartais atgydavo.

Kaip minėta, partinių institucijų santykiai su represiniais organais iš pradžių buvo šiek tiek neapibrėžti. Iki 1949 m. nebuvo aiškiai nustatyta, kas LKP(b) CK turi bendrauti su LSSR MGB vadovybe, perduoti jai kad ir partijos apskričių komitetų nutarimus. Kartais tą darė LKP(b) CK Kadrų skyrius, kartais ypatingasis sektorius arba Organizacinio instruktorių skyriaus vadovai ar jų pavaduotojai. Pažymėtina, kad LKP(b) CK skyrių vedėjai LSSR MGB vadovybei rašydavo gana griežtu tonu. Antai LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjas N. Ščepinas 1948 m. vasario 12 d. LSSR MGB ministro pavaduotojui P. Kapralovui pranešė, jog buvęs MGB Kretingos operatyvinis įgaliotinis Čiupikovas trėmimų metu vėl apsivogė ir už tai partijos Plungės aps. komiteto buvo pašalintas iš partijos. N. Ščepinas prašė ir tarnybine linija jį nubausti, kad „baigtųsi ta netvarka“. Apie rezultatus prašė pranešti LKP(b) CK. N. Ščepinui atsakė net du ministerijos darbuotojai - ministro pavaduotojas A. Gailevičius ir MGB ypatingosios inspekcijos viršininkas A. Malcevas. Jie pranešė, kad Kulių vyr. operatyvinio įgaliotinio Čiupikovo įvykdyti pažeidimai pasitvirtino ir jis atleistas kaip neatitinkantis einamų pareigų[43]. LKP(b) CK ypatingojo sektoriaus vedėjui A. Letuliui LSSR MGB ypatingosios inspekcijos viršininkas A. Malcevas rašė, kad grąžina partijos Tauragės aps. komiteto pirmojo sekretoriaus B. Krasausko laišką apie neteisėtus MGB Kvėdarnos VP viršininko A. Vorobjovo veiksmus, ir informavo, jog to viršininko veikla tikrinama. Ant rašto yra A. Letulio rezoliuci-

43 Ibid., f. 1771, ap. 11, b. 286,l. 6, 9, 10. Susirašinėjimas su LTSR MGB dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų.

ja: „Ar supažindintas drg. Kapralovas, kodėl nėra jo parašo?“ Kartais į LSSR MGB tuo pačiu klausimu kreipdavosi du LKP(b) CK skyriai. Apie tai, kokių priemonių imtasi prieš moterį išprievartavusį MGB Tauragės AS vyr. operatyvinį įgaliotinį ltn. B. Ischakovą, A. Gailevičiaus klausė LKP(b) CK ypatingojo sektoriaus vedėjas A. Letulis ir LKP(b) CK Kadrų skyrius. A. Gailevičius atsakė, kad minėtas čekistas pašalintas iš partijos ir perduotas teismui[44].

Kartais norėdama užbėgti partiniams organams už akių ar suvedinėdama sąskaitas su neįtikusiais pavaldiniais, čekistinė vadovybė pati imdavosi iniciatyvos nubausti prasižengusius asmenis. Antai P. Kapralovas 1948 m. rugsėjo 27 d. rašte LKP(b) CK kadrų sekretoriui D. Šupikovui prašė CK biure iškelti klausimą dėl MGB Vilkaviškio AS viršininko Sergejaus Židko atleidimo iš pareigų už suimtųjų kankinimą ar suėmimą be pagrindo[45]. Pplk. S. Židko tą patį mėnesį buvo atleistas iš AS viršininko pareigų, tačiau paskirtas į Vilnių ir iki išėjimo į atsargą 1953 m. 2N valdyboje vadovavo stribų valdymo skyriui. Taigi gal tai ir buvo šioks toks pažeminimas, nes naujos pareigos nebuvo tokios pelningos.

Partinėms struktūroms spausti bet kokias ribas peržengusius čekistus padėjo tai, kad, kaip ir visose sovietinio gyvenimo srityse, čekistų veikloje, ypač tardymo praktikoje, buvo taikomi dvigubi standartai: nors tardant oficialiai buvo leidžiama kankinti tik partizanus ir jų artimiausius bendražygius (ryšininkus ir rėmėjus), tačiau iš tiesų būdavo kankinami beveik visi suimtieji, kurie iš karto neprisipažindavo darę tai, ką jiems inkriminuodavo saugumiečiai. Tokiais atvejais, kai tardomasis būdavo mirtinai nukankinamas arba smarkiai sužalojamas, būdavo galima apkaltinti čekistą (beje, jie turėjo įvairių pasiteisinimų - nukankinus tardomąjį būdavo surašomi fiktyvūs gydytojų liudijimai, neva žmogus mirė dėl širdies veiklos nepakankamumo, pats nusižudė ir t. t.).

LKP(b) CK biuras yra priėmęs ne vieną sprendimą „socialistinio teisėtumo pažeidimų“ klausimais. Partijos Šakių aps. komiteto pirmoji sekretorė Tatjana Jančaitytė ataskaitoje LKP(b) CK apie tai, kaip vykdomas CK biuro 1947 m. birželio 25 d. nutarimas „Dėl tarybinio teisėtumo pažeidimų faktų Šakių aps. Plokščių valsčiuje“, parašė, jog apskrities biuras atleido MGB Plokščių VP viršininką Drugovą, jo pasisavinti daiktai grąžinti gyventojams. Už žmonių mušimą ir kitus nusižengimus taip pat atleistas milicijos viršininkas, o kartu su jais ir partorgas[46]. Matyt, partijos Šakių aps. komitetas, nepajėgdamas įveikti čekistų, pasitelkė LKP(b) CK, arba įsisiautėję saugumiečiai nuskriaudė kurio nors iš sovietinių partinių nomenklatūrininkų gimines ir šie ėmė ieškoti pagalbos Vilniuje.

Apskritai partinių funkcionierių pastangos šiek tiek tramdyti čekistų siautėjimus buvo ribotos jau vien todėl, kad vadinamasis „socialistinis (revoliucinis, tarybinis) teisėtumas“ buvo taikomas tik pagal klasinį požymį. Vadinamieji klasiniai priešai buvo už bet kokio teisėtumo ribų, su jais čekistams buvo leidžiama elgtis, kaip tik tie norėjo.

Kaip minėta, mėginimai riboti čekistų savivalę dažniausiai buvo tik tariami, ne principiniai. Tai buvo kovos dėl valdžios viena iš apraiškų; tikrosios savivalės net nemėginta sutramdyti, nes ji kilo iš marksistinio klasių kovos dėsnio ir iš bet kurio okupanto, pasiryžusio sutramdyti protestuojančius, elgesio. Neretai patys partiniai funkcionieriai savavaliavo ne mažiau už čekistus. Labai dažnai čekistų ir partinių funkcionierių nesutarimus sukeldavo turto dalybos: abi pusės viena kitai pavydėdavo prisigrobtų gėrybių ir imdavo viena kitą skųsti. Pasiskundus vienai pusei, jei tik būdavo tiriama objektyviau, išaiškėdavo, kad ir besiskundžianti pusė yra vienodai apsivogusi.

44 Ibid1. 13, 22-25.

45 Ibid., l. 19.

46 Ibid., f. 1806, ap. 1806/2, b. 7, l. 14. Partijos Šakių aps. komiteto susirašinėjimo byla.

A. Sniečkui apie padėtį vietose pranešinėdavo ne tik represinių žinybų vadai, LKP(b) CK siųsti inspektoriai bei partijos komitetai, bet ir paskiri partiniai funkcionieriai. Širvintų vlsč. partorgas P. Rastenis 1945 m. lapkričio 3 d. skundė NKVD VP viršininką V. Kozlovą, kuris neva neleidžia apklausti mokesčių nemokėjusių buožių, geria, girtas su stribais išeina į operacijas, ten nieko nenuveikia. Pasak partorgo, V. Kozlovas konfiskuoja žmonių turtą be jokių dokumentų, paskui jį išdalija savo nuožiūra. Artimiesiems buvo atidavęs laidoti partizanų vadą Diką, bet partorgas uždraudė tai daryti. A. Sniečkus, matyt, šį skundą buvo pavedęs tirti vienam iš LKP(b) CK atsakingųjų organizatorių, kuris parašė, jog skundo teiginiai iš dalies pasitvirtino, iš tiesų čekistas geria, nedirba su stribais ir t. t.[47] Šis skundas - tai tipiškas kovos dėl valdžios ir turto pavyzdys, jame susipynę įvairūs kaltinimai: tiek politiniai, tiek ekonominiai, tiek etiniai. Beje, tai būdinga visam komunistų valdymo laikotarpiui - ekonominiai kaltinimai būdavo sustiprinami politiniais ir atvirkščiai.

A. Sniečkus gaudavo labai keistų skundų ir pareiškimų, kurie atskleidžia to meto atmosferą. Partijos Rokiškio aps. komiteto pirmasis sekretorius A. Paradauskas jam rašė, jog trumpai 1945 m. liepos-rugpjūčio mėn. Rokiškyje pabuvęs 132-asis PP buvo perkeltas į Marijampolę, o mieste paliko 40-50 vagonų iš Karaliaučiaus krašto atsivežto įvairaus turto (10 lengvųjų automašinų, 30 pianinų, daug stalų, lovų, paveikslų ir kt.). Jam saugoti palikta 60-70 karių. Turtas genda. Prašė ir partijos komitetui iš to turto ką nors duoti[48].

Utenos aps. Užpalių partorgas 1945 m. rugpjūčio 20 d. rašė A. Sniečkui apie NKVD VP viršininką Romanovą, kad jis girtuokliauja, plėšikauja, surinktą duoklę neša NKVD AS viršininkui. Dažnai nugirdo ne tik stribus, bet ir įgulos karius. Tai išaiškėjus, Romanovas apkaltino stribus, neva jis jiems davęs pinigų produktams nupirkti, bet tie ėmę už dyką[49].

Gavęs tokius pranešimus, A. Sniečkus užrašydavo rezoliuciją „Ištirti“ arba persiųsdavo represinėms žinyboms. 1947 m. rugsėjo 25 d. jis persiuntė komjaunimo CK laišką, kuriame buvo rašoma, kad Tauragės aps. Batakiuose susimušė MVD ir MGB skyrių viršininkai. Vienas išsikvietė milicininkus, kitas - stribus ir mušėsi miestelio aikštėje. A. Sniečkaus rezoliucija buvo tokia: „Siunčiu Jums Lietuvos KJS CK raštą apie savavaliavimą, kurį vykdo MGB Tauragės apskrities kai kurie darbuotojai, kad būtų ištirta ir imtasi priemonių. Apie rezultatus prašau pranešti“[50].

LSSR MGB ministras D. Jefimovas 1947 m. rugsėjo 25 d. atsakė į A. Sniečkaus paklausimą apie MGB Kauno AS darbuotojų nusižengimus, mat šie girti dalyvavo trejose muštynėse kaimuose ir Karmėlavoje. Kartu su jais buvęs komjaunuolis Albinas Petrulis pistoletu nušovė apylinkės pirmininką. Ministras pranešė, kad komjaunuolis suimtas, o MGB darbuotojai „bus griežtai nubausti“[51].

LSSR MVD ministras J. Bartašiūnas 1947 m. pradžioje pranešė A. Sniečkui, jog karo tribunolas nuteisė Želvos operatyvininką A. Smirnovą mirties bausme už dviejų žmonių nušovimą ir kėsinimąsi dar kelis nušauti. Su juo buvęs ir čekistui padėjęs Mykolas Bareikis (matyt, aktyvistas) buvo nubaustas 10 metų kalėjimo[52]. Beje, tokių atvejų, kai čekistai būdavo už žmogžudystes nubaudžiami mirties bausme, buvo gal tik keletas. Tokie sprendimai paprastai būdavo priimami tada, kai čekistų nusikaltimai sukeldavo didžiulį atgarsį.

LKP(b) CK DARBUOTOJŲ PRANEŠIMAI. Vienas iš patikimesnių LKP(b) CK biuro informacijos šaltinių buvo pranešimai, kuriuos jis gau-

47 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 160,l. 93-94, 97-99. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos apskričių, miestų komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.
48 Ibid., b. 159,l. 199.
49 Ibid., b. 160,l. 121-123.
50 Ibid., ap. 10, b. 279,l. 58. LTSR MGB vadovybės ir jos padalinių pažymos, laiškai LKP(b) CK.
51 Ibid., l.62.
52 Ibid., b. 287,l. 7-9. LTSR MVD susirašinėjimas su LKP(b) CK.

davo iš specialiai įvairiems patikrinimams į apskritis ir miestus siunčiamų savo darbuotojų. Apsilankę bet kurioje vietovėje, visų CK skyrių darbuotojai rašė ataskaitas, kuriose be specifinių, tik tam skyriui rūpimų dalykų, neretai būdavo paliečiami ir politiniai. LKP(b) CK darbuotojai mažiau prisibijojo čekistų, ne taip kaip vietos partiniai funkcionieriai, kurie beveik visi buvo apsivogę, o tos vagystės čekistams paprastai būdavo gerai žinomos.

Didesnei kompleksinei problemai spręsti į apskritis paprastai būdavo siunčiamos LKP(b) CK brigados, kuriose būdavo ir kitų žinybų atstovų (čekistų vadovybės, inspekcijos, LSSR MT, atskirų ministerijų darbuotojų ir t. t.). Rengiantis CK biure priimti sprendimus apie padėtį kurioje nors apskrityje, prieš tai į tą apskritį būdavo pasiunčiamas bent vienas atsakingas darbuotojas; jo pranešimas ir sudarydavo LKP(b) CK biuro nutarimų pagrindą.

1945 m. birželio 15-25 d. Kėdainių aps. dirbusi LKP(b) CK 5 žmonių brigada savo pranešime rašė, jog būtina „nuodugniai patikrinti saugumo organų (NKVD, NKGB) kadrus, tuoj pat atsikratyti nevykėlių, nusikaltusius griežtai nubausti, kad gyventojai pajustų, jog tarybų valdžia gina žmonių reikalus, nes dabartiniu metu žmonės faktišku tarybų valdžios atstovu laiko saugumo organus“. Esą gyventojai saugumiečiais labai skundžiasi, bet pavardžių nemini, net apskrities prokuroras atsisakė pateikti faktus ir pavardes, nes „prisibijo NKVD organų keršto“[53]. Pakeisti saugumo darbuotojus lyg ir buvo racionalus pasiūlymas, tačiau į jį buvo menkai atsižvelgiama. Nors dauguma čekistų buvo įtartini net ir psichikos sveikatos atžvilgiu, jų pakeisti beveik nebuvo kuo. Iš Rusijos čekistų srautas nedidėjo, o lietuvių, kurie sutiktų dirbti savo tautiečių budeliais, buvo labai nedaug.

Provincijoje lankęsi LKP(b) CK darbuotojai pranešdavo apie įvairius, kartais gana tragiškus įvykius. Antai E. Bilevičius 1945 m. gruodžio 28 d. rašė A. Sniečkui, jog yra įtarimas, kad

iš susirinkimo grįžtantys Krekenavos aktyvistai stribų buvo apšaudyti tyčia (per tą apšaudymą vienas žmogus žuvo, kitas buvo sunkiai sužeistas), o stribams vadovavo NKVD VP darbuotojas Volkovas[54].

Labai daug duomenų apie čekistų ir partinių funkcionierių santykius Tauragės aps. 1945 m. pabaigoje-1946 m. pradžioje bei aktyvistų vagystes A. Sniečkui pateikė LKP(b) CK Kadrų skyriaus sektoriaus vedėjas N. Karpis. Jis paminėjo apie 20 „revoliucinio teisėtumo“ pažeidimo atvejų. Kai kurie iš jų tokie. MVD Šilalės VP viršininkas vyr. ltn. Timofejenka 1946 m. sausio 10 d. buvo suėmęs valsčiaus partorgą Ziberką ir apygardos rinkimų komisijos pirmininkę gimnazijos direktorę Doveikienę. Partijos apskrities komitetas jam už tai pareiškė griežtą papeikimą, o MVD perkėlė jį į kitą darbą. MVD poskyryje minėtiems sulaikytiesiems viršininkas sakęs, kad jis yra „valsčiaus šeimininkas ir turi teisę juos suimti“. 1945 m. gruodžio 2 d. MVD Gaurės VP viršininkas vyr. ltn. Oseninas du kartus sumušė partorgą Bystrovą. Iš partijos jis pašalintas tik 1946 m. gegužės mėn., kai įsikišo LKP(b) CK brigada, o iki tol klausimas net nebuvo svarstomas.

N. Karpis konstatavo, kad masiškai išvagiamas konfiskuotas turtas. 1945 m. spalio mėn. Šilalės vlsč. buvo konfiskuoti 22 „banditų“ ūkiai, 1946 m. vasario mėn. - dar 13 ūkių, o aprašytas tik 7 ūkių turtas. Spalio 15 d. maisto kombinato partorgas Gregeras, veikęs kaip partijos apskrities komiteto įgaliotinis, Šilalės vlsč. partorgas Ziberkas, valsčiaus vykdomojo komiteto sekretorius Trapas konfiskavo „banditinį“ Macaičio ūkį, ir „didelės vertės turtas buvo beveik visas išgrobstytas“. Be minėtų pareigūnų, turtą grobė ir valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas

53 Ibid., ap. 8, b. 158,l. 132. LKP(b) CK susirašinėjimas apie politinę padėtį.

54 Ibid., b. 177,l. 149-150. LKP(b) CK ir partijos apskričių komitetų informacijos apie kovas su pogrindžiu.

Butkus[55]. Taigi pagal šį pranešimą išeitų, jog čekistai smurtavo prieš partinius funkcionierius, o šie be perstojo vogė. Iš tiesų vogė abi valdžios šakos, turto buvo tiek, kad užtekdavo ir vieniems, ir kitiems, o dėl valdžios kartais kovodavo tarpusavyje.

A. Sniečkaus padėjėjas A. Petrovas 1947 m. parengė pažymą apie padėtį Panevėžio aps. Jis rašė, jog birželio 21d. partijos apskrities komiteto biuras priėmė nutarimą „Dėl kovos su nacionalistiniu pogrindžiu ir jo gaujomis sustiprinimo“, bet po to nieko nedarė. Apskrityje siautėja stribai, muša niekuo dėtus žmones, vagia, ypač Pumpėnų vlsč., kurio milicijos viršininkas Gorbanas yra vienas iš mušeikų ir vagių[56].

Aukštas pareigas einantys partiniai funkcionieriai kartais drįsdavo suabejoti čekistų darbais. P. Olekas (tuo metu - LSSR MT pirmininko pavaduotojas), pasiųstas, matyt, LKP(b) CK ir MT įgaliotiniu 1947 m. pabaigos trėmimams, ataskaitoje A. Sniečkui ir M. Gedvilui rašė, jog Šakių aps. buvo numatyta ištremti 51 „banditų ir jų rėmėjų“ šeimą. Peržiūrėjus jas kompromituojančią medžiagą nustatyta, kad tos medžiagos 14 šeimų per mažai, todėl jos kol kas neištremtos. Ištremtos 37 šeimos, kurioms ir specialiųjų bylų prokuroras davė sankcijas[57].

PARTIJOS KOMITETŲ NUTARIMAI IR BAUSMĖS ČEKISTAMS. Ir partijos komitetai kartais priimdavo gana griežtus nutarimus prasižengusių čekistų atžvilgiu. Ne vienas čekistas po tų nutarimų būdavo perkeliamas į kitą vietą arba net atleidžiamas iš darbo. Tačiau dažniausiai tie nutarimai būdavo formalūs; galima manyti, kad konkretūs čekistai apie jiems išsakytus priekaištus kartais net nesužinodavo. Priėmus skambiais žodžiais suformuluotą nutarimą, neretai viskas likdavo po senovei.

Kovodami dėl valdžios, partijos komitetai ir čekistai naudodavo įvairias priemones. Seinų aps. prokuroras Živatkauskas rašė partijos apskrities komiteto sekretoriui apie tai, kad NKGB AS viršininkas S. Pavelkovas jam sakęs, jog suims jo padėjėją Stabingį, o vėliau, 1945 m. sausio mėn. jau pasakęs, jog pareikš

Stabingiui padėką už antisovietinės organizacijos atskleidimą. Prokuroro nuomone, NKGB AS viršininkas jam keršijo. Po šio pranešimo, matyt, sekretorius J. Grigonis tyrė S. Pavelkovo veiklą ir tų metų vasario 3 d. apie jį rašė LKP(b) CK, kad jis verčia, grasindamas suimti, su juo gyventi A. G., ją mėginęs išprievartauti. Tą patį mėginęs padaryti ir su juo atsisakiusiai gyventi S. M. Sekretorius prašė per atitinkamas instancijas visa tai ištirti [58].

Vienas pirmųjų sekretorių, prabilęs apie čekistų nusižengimus, buvo partijos Rokiškio aps. komiteto pirmasis sekretorius A. Paradauskas. 1944 m. rugpjūčio 1 d. jis LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjui D. Šupikovui atsiuntė pranešimą, kuriame prašė uždrausti „Smeršui" suiminėti gyventojus, nes tai daroma be jokios atrankos. „Smeršas" nuo rugpjūčio 10 iki 15 d. perdavė NKVD apie 100 suimtųjų, kuriuos visus reikėjo paleisti, nes jie buvo suimti be pagrindo. Jo nuomone, suiminėti turi NKVD ir NKGB[59]. Beje, iš tiesų vien dėl „Smeršo", kariuomenės kontržvalgybos organo, kaltės Lietuvoje netrukus po karo buvo suimta daugiau kaip 10 tūkst. žmonių, kurių byloms išnagrinėti trūko tardytojų. Tie žmonės be teismo 1944-1945 m. buvo siunčiami į lagerius ir ten ilgai - iki kelerių metų - laukdavo bylos nagrinėjimo. Daug žmonių, nesulaukę teismo, lageriuose žuvo. Vienas kitas, nesugebėjus įrodyti kaltės, buvo paleisti. „Smeršas" suiminėjo buvusius aktyvesnius Šaulių sąjungos, įvairių politinių partijų narius ir šiaip bet kuriuos žmones, jeigu Lietuvos valstybės arba vokiečių paliktuose dokumentuose rasdavo duo-

55 Ibid., ap. 190, b. 4,l. 84-86. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.
56 Ibid., b. 5,l. 153-154.
57 Ibid., ap. 10, b. 253,l. 3. Trėmimų ataskaitos.
58 Ibid., ap. 8, b. 159,l. 70, 71-73. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos apskričių, miestų komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.
59 Ibid., ap. 7, b. 150,l. 17. Partijos apskričių komitetų pranešimai, pažymos LKP(b) CK apie padėtį, kovas su pogrindžiu.

menų apie, čekistų supratimu, kenksmingą veiklą arba jei žmogų koks nors aktyvistas ar agentas įskųsdavo.

Įdomią bylą 1946 m. sausio 3 d. svarstė partijos Kėdainių aps. komitetas. Tąsyk iš partijos buvo pašalintas j. ltn. R. Isakovas, Šėtos vlsč. operatyvinis įgaliotinis, už tai, kad per Kalėdas 3 dienas gėrė pas vieną moterį, paskui vertė apylinkės pirmininką atvežti jai malkų, panaikinti prievoles ir t. t. Pirmininkui nepaklusus, išsitraukė pistoletą ir privertė bučiuoti jam rankas. Biuro posėdyje nutarta „[...] pavesti [...] perduoti Isakovą karo tribunolui“[60].

Gana painią istoriją Gargždų vlsč. 1947 m. kovo 5 d. posėdyje nagrinėjo partijos Kretingos aps. komiteto biuras. Svarstymas prasidėjo nuo stribo Tomkaus, kuris, dalyvaudamas žmonos laidotuvėse, buvo partizanų nušautas. Kadangi valsčiaus valdžia vasario 12-17 d. „girtuokliavo su kunigu“, niekas to stribo neieškojo. Radę sušalusį kūną, vietoje jį atitirpinę, stribai savo „kolegai“ nupjovė kojas, kad tilptų į karstą. Kojas pjovė MGB poskyrio darbuotojas Lavrentjevas. MGB skyriaus viršininkui nurodyta jį iš darbo atleisti ir atiduoti teismui. Kad būtų svariau, padėtis valsčiuje pripažinta „kraštutinai nepatenkinama“, partijos valsčiaus komitetas ir MGB žinybos apkaltintos, jog „neatsikratė svetimų elementų“. Mat kooperatyve, pieninėje, vaikų darželyje ir kitose įstaigose dirbo žmonės, kurie įvardyti kaip partizanų ar vokiečių rėmėjai[61].

1947 m. balandžio 2 d. LKP(b) CK biuras svarstė, kaip vykdomas VKP(b) CK 1946 m. spalio 5 d. nutarimas, tiksliau - ta jo dalis, kurioje kalbama apie „socialistinio teisėtumo pažeidimus“. 1948 m. rugpjūčio 27 d. LKP(b) CK biurui priėmus nutarimą „Dėl priemonių toliau kovojant su teisėtumo pažeidimais respublikoje“, beveik visose apskrityse buvo svarstomi sovietinio teisėtumo pažeidimai. Partijos Marijampolės aps. komiteto biuras dar 1947 m. rugpjūčio 2 d. svarstė tuos „pažeidimus“ ir nutarė po vieną MVD ir MGB valsčiaus poskyrio viršininką per-

kelti į kitus valsčius, o MVD Gudelių VP viršininką Savilovą už nuolatinį girtuokliavimą, žmonių mušimą ir neteisėtus suėmimus pašalinti iš partijos ir atleisti iš darbo. Prašė LKP(b) CK patvirtinti tą sprendimą [62].

Partijos Trakų aps. komiteto biuras taip pat svarstė LKP(b) CK biuro 1948 m. nutarimą minėtu klausimu ir konstatavo, kad MVD-MGB žinybų darbuotojai apskrityje yra įvykdę keletą nusikaltimų, taip pat nužudymų. Priimtame 10 paragrafų nutarime rašoma: „Įpareigoti apskrities prokurorą drg. Melničenką, MVD viršininką drg. Keriną, MGB viršininką drg. Krainovą kas mėnesį pateikti LKP(b) apskrities komitetui ataskaitų duomenis apie areštus, tyrimus bei teisminius suimtųjų bylų svarstymus ir [nurodyti], kokių priemonių imtasi, kad būtų įgyvendintas šis nutarimas“[63]. Taigi partijos Trakų aps. komiteto biuras tarsi mėgino įvesti partinę represinių žinybų kontrolę, tačiau, matyt, nedaug ką pasiekė, nes įvairios klastotės būdavo meistriškai maskuojamos, o čekistų darbus gaubė paslapties skraistė.

Kad taip daug kur buvo, rodo anksčiau, 1947 m. balandžio 26 d. priimtas partijos Joniškio aps. komiteto biuro nutarimas. Partiniai funkcionieriai nustatė tik tokį „pažeidimą“: MGB Žeimelio VP viršininkas Martynovas iš „buožių ir vokiečių rėmėjų“ surinko žydų baldus ir juos pardavė už 1800 rb. Už 1600 rb pardavė iš valstybinio sandėlio paimtą šieną[64].

Nors formaliai partijos komitetų biurai galėjo iš pareigų atleisti MVD-MGB VP viršininkus, bet priėmę tuo klausimu spren-

60 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 11,l. 3. Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

61 Ibid., f. 494, ap. 494/6, b. 3,l. 1-5. Partijos Kretingos aps. komiteto ypatingasis aplankas.

62 Ibid., f. 1186, ap. 1186/15, b. 2, 1. 12-15. Partijos Marijampolės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

63 Ibid., f. 164, ap. 164/14, b. 3,l. 22. Partijos Trakų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

64 Ibid., f. 1468, ap. 1468, b. 9, l. 12-14. Partijos Joniškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

dimą turėdavo dar kreiptis į LKP(b) CK. Tada tiek Kadrų, tiek Administracinis skyriai, neretai ir pats A. Sniečkus kreipdavosi į LSSR MGB ministeriją. Šitokiu būdu MGB buvo pranešta, jog partijos Kauno aps. komitetas 1947 m. birželio 10 d. svarstė politinę padėtį Raudondvario vlsč. ir nustatė, kad MGB VP viršininkas Kondrašinas nevadovauja kovai su pogrindžiu, o tik grobia suimtųjų turtą. Partijos komitetas prašė ministeriją pašalinti jį iš pareigų, o LKP(b) CK dar prašė ištirti nusižengimus ir patraukti atsakomybėn. LKP(b) CK raštas baigiamas taip: „Apie rezultatus prašome pranešti“[65].

Patys partijos komitetai represinėse žinybose turėdavo savo politikos rėmėjų, kurie galbūt būdavo su savo viršininkais susipykę. MGB Telšių AS partinės organizacijos sekretorius vyr. ltn. Petrovas 1947 m. rugpjūčio 19 d. parašė partijos komiteto pirmajam sekretoriui J. Baščiuliui, kad MGB AS partinės organizacijos susirinkime buvo iškelta daug negerovių, tarp jų ir tai, jog MGB Rietavo, Varnių, Žarėnų VP mušami žmonės. Išvardytos dar tokios „negerovės“: Plungės VP viršininkas Selivanovas 1947 m. pradžioje nukankino Majauską, jį užkasė, o dokumentuose apiformino, tarsi tas pabėgo. Tardomas nuo mušimų mirė Antanas Bidva. Šį raštą partijos Telšių aps. komiteto sekretorius persiuntė A. Sniečkui, kuris užrašė rezoliuciją: „Imtis atitinkamų priemonių“[66]. MGB AS viršininkas F. Dusis turėjo ištirti faktus ir nubausti kaltininkus, bet jis nieko nedarė. Praėjus maždaug pusmečiui, MGB vadovybė LKP(b) CK ypatingajam sektoriui pranešė, jog partinės organizacijos sekretoriaus Petrovo laiške minėti „pažeidimai“ „iš esmės pasitvirtino“. SSRS MGB Kadrų skyriaus prašoma leisti teismui perduoti jau MGB Rietavo VP viršininką Selivanovą ir Nevarėnų VP operatyvinį įgaliotinį Mikalauską, kurie ypač žiauriai mušė sulaikytuosius. MGB AS viršininkas pplk. F. Dusis ir jo pavaduotojas kpt.
N. Sokolovas iš pareigų pašalinti už nusikaltimų slėpimą ir už jų pačių įvykdytus prasižengimus[67] (beje, nei vienas, nei kitas tuo metu iš darbo nebuvo atleisti).

Partijos Pasvalio aps. komiteto pirmasis sekretorius Marijonas Miceika, kalbėdamas LKP(b) CK IV plenume, kuris vyko 1949 m. liepos 13-14 d., pasakė, jog MGB Krinčino VP viršininkas Fedotovas iškvietė vienos apylinkės, kurioje nebuvo nė vieno kolūkio, pirmininką Garoną ir taip jį sumušė, kad tas nepajėgė parašyti pareiškimo, jog stoja į kolūkį[68]. Beje, aktyvus čekistų dalyvavimas suvarant valstiečius į kolūkius bei jų represiniai veiksmai (trėmimai, suėmimai ir kt.), ko gero, buvo lemiami, ir Lietuvos žmonės po ilgesnio ar trumpesnio priešinimosi buvo priversti pasiduoti.

Kartais partijos sekretoriai su ypač „pasižymėjusiais" čekistais mėgindavo susidoroti įvairaus lygio partiniuose forumuose. Partijos Kretingos aps. komiteto pirmasis sekretorius V. Maksimavičius, kalbėdamas 1947 m. lapkričio 27-29 d. vykusiame LKP(b) CK XV plenume, kritikavo MGB Mosėdžio VP viršininką Rudakovą, esą šis be perstojo geria, muša žmones, verčia moteris su juo gyventi, paleido stribus, kurie tapo „blogesni už banditus". LSSR MGB pašalino jį iš pareigų, tačiau jis toliau dirba saugumo sistemoje, o „mes teismui negalime perduoti, nes tokių teisių apskrities prokuroras neturi". Pasak sekretoriaus, apskrityje yra du tokie MGB VP viršininkai[69].

LKP(b) CK nutarimai partijos komitetams lyg ir suteikdavo teisę šiek tiek prispausti itin „pasižymėjusius" čekistus. Po LKP(b) CK nutarimo „Dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų Tauragės apskrityje" tos apskrities partinis susirinkimas 1947 m. gegužės 30 d. nutarė iš darbo atleisti MGB Skaudvilės VP virši-

65 Ibid., f. 1771, ap. 10, b. 279,l. 41. LTSR MGB vadovybės ir jos padalinių laiškai, pažymos LKP(b) CK.
66 Ibid., l. 52-56.
67 Ibid., ap. 11, b. 286, l. 8. LKP(b) CK susirašinėjimas su LTSR MGB dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų.
68 Ibid., ap. 51, b. 261, l. 69. LKP(b) CK IV plenumo stenograma.
69 Ibid., ap. 10, b. 33,l. 93. LKP(b) CK XV plenumo stenograma.

ninką Šestopalovą ir operatyvinį įgaliotinį Gladyševą. Kaip minėta, tąsyk iš partijos buvo pašalintas Laukuvos partorgas Zaleckas, atleisti Gaurės milicijos viršininkas Krugliakovas ir MGB VP viršininkas Kulikas. Vienas MGB AS darbuotojas buvo karo tribunolo nuteistas 10 metų kalėti. Tokių bausmių čekistai susilaukė dėl žmonių mušimo, kankinimo, turto grobimo ir panašių dalykų[70].

Partijos Kėdainių aps. komiteto biuras 1947 m. vasario 5 d. nutarė iš partijos pašalinti MVD Ariogalos VP viršininką Iljičiovą, „o drg. Čachavai pavedama iš darbo atleisti MVD VP viršininką ir patraukti teisminėn atsakomybėn“ už tai, kad apiplėšė dvi moteris, vieną iš jų išprievartavo, kitą mėgino išprievartauti[71].

Partijos Kretingos aps. komiteto biuras 1949 m. gegužės 19 d. priėmė grėsmingą nutarimą „Dėl MGB Kretingos AS darbuotojų socialistinio teisėtumo pažeidimų“, kuriame jau kalbama ne apie pavienių čekistų nusikaltimus, bet išvardijami 9 nusikaltę čekistai (MGB AS dirbdavo 25—35 čekistai). Biurui tokį sprendimą priimti palengvino tai, kad prieš tai MGB ypatingoji inspekcija nustatė, jog kai kurie darbuotojai „be jokio pagrindo sulaiko ir muša piliečius, neleistinai konfiskuoja valstiečių turtą ir jį pasisavina“. Už tai nutarta MGB AS viršininkui A. Vichrevui įrašyti papeikimą ir prašyti LKP(b) CK, kad jis būtų atleistas iš darbo. Be to, siūloma 5 valsčių partijos komitetams apsvarstyti sovietinį teisėtumą pažeidusius saugumo darbuotojus ir „taip pat sustiprinti MGB organų kontrolę. Be gailesčio bausti nusikaltusius pažeidžiant tarybinį teisėtumą iki pašalinimo iš partijos, atleidimo iš einamų pareigų ir perdavimo teismui“[72]. Taigi toje apskrityje prabilta itin ryžtingai, tačiau iš esmės rezultatai buvo menki. A. Vichrevas iš tiesų buvo atleistas iš pareigų, bet paskirtas vienu iš viršininkų MGB Kauno sr. valdyboje.

Kartais partijos komitetai, norėdami nubausti nusikaltusį čekistą, mėgindavo veikti ne per LKP(b) CK, o per LSSR MGB partinį komitetą. Antai partijos Joniškio aps. komiteto pirmasis sek-

retorius P. Kunčinas rašė LSSR MGB, kad VKP(b) narį, MGB AS vyr. operatyvininką Izmailovą turėjo svarstyti apskrities biure, tačiau jis, nepaisydamas daugkartinių kvietimų, neatvykdavo. Kai girtas MGB Žagarės VP operatyvinis įgaliotinis G. Nesterenka 1947 m. balandžio 22 d. nušovė valstietį Paulauską, Izmailovas su G. Nesterenka surašė aktą, kad Paulauskas buvo nušautas, kai mėgino pabėgti, kad jis buvo „banditų" rėmėjas. P. Kunčinas prašė pranešti, kokių priemonių imtasi prieš Izmailovą[73]. Beje, tai, kad į biurą neatvykdavo daug kartų šaukiamas kažkoks leitenantas, rodo, jog tų partijos komitetų galia čekistams tuo metu nebuvo didelė.

Partijos komitetų biurų nutarimai, patekę į LKP(b) CK (ten buvo siunčiami visų apskričių (rajonų) biurų nutarimai), neretai tapdavo tolesnių tiek CK darbuotojų, tiek čekistų vadovybės tyrimų objektu. LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjo pavaduotojas A. Likas 1951 m. sausio 26 d. rašė LSSR MGB ministrui P. Kapralovui, kad partijos Šilalės r. komitetas svarstė padėtį MGB RS ir konstatavo, jog beveik visi čekistai girtuokliauja, girti šaudo, mušasi, pameta ginklus. Jis prašė patikrinti išvardytus faktus ir ištaisyti padėtį, apie priemones pranešti Administraciniam skyriui[74].

LKP(b) CK NUTARIMAI ČEKISTŲ VEIKLOS KLAUSIMAIS. Kai kurie jau net 1945 m. LKP(b) CK biuro nutarimai skamba grėsmingai, nors paprastai, kaip jau ne kartą minėta, jie būdavo vykdomi gud-

70 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 6,l. 28, 31-35. Partijos Tauragės aps. komiteto gautos LKP(b) CK direktyvos ir kt. dokumentai.

71 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 21,l. 20-21. Partijos Kėdainių aps. komiteto biuro nutarimai.

72 Ibid., f. 494, ap. 494/6, b. 5,l. 2-5. Partijos Kretingos aps. komiteto ypatingasis aplankas.

73 Ibid., f. 1468, ap. 1468/4, b. 86, l. 1. Partijos Joniškio aps. komiteto susirašinėjimo byla.

74 Ibid., f. 1771, ap. 1771/108, b. 18, l. 118. LTSR MGB pranešimai apie milicijos darbą, atranką į MGB mokyklą ir kt.

riai - prasiženge ir net nusikaltę čekistai gaudavo papeikimus ir būdavo perkeliami į kitą, neretai geresnę vietą, o ten vėl elgėsi, kaip buvo įpratę. LKP(b) CK biuras, 1945 m. rugpjūčio 14 d. apsvarstęs partizanų įvykdytas mirties bausmes Alytaus ir Trakų aps., priėmė nutarimą, kuriame rašoma: „Pasiūlyti drg. Bartašiūnui ir Golovkai tuoj pat nuodugniai ištirti atskirų NKVD AS darbuotojų ir atskirų NKVD kariuomenės dalių vadų, tuo metu buvusių apskrityje, elgesį ir apie tyrimą pranešti Lietuvos KP(b) CK“. Truputį vėliau vykusiame LKP(b) CK biuro posėdyje buvo svarstomi čekistų nusikaltimai ir priimti ryžtingesnį, aiškiau apibrėžti sprendimai: nutarta už socialistinio teisėtumo pažeidimus iš partijos pašalinti NKVD Seirijų VP viršininką L. Žuravliovą ir svarstyti Šakių AS operatyvinio įgaliotinio V. Strachovo partiškumą, jų abiejų bylas perduoti LSSR NKVD kariuomenės prokurorui. Taip pat nutarta: „Įpareigoti laikinai einantį LTSR valstybės saugumo ministro pareigas drg. Jefimovą atleisti iš organų NKGB Šakių AS bendradarbį Chriptugovą ir drausmine nuobauda nubausti šio poskyrio bendradarbį Koldakovą už savavališką daiktų ir produktų, neteisėtai paimtų iš piliečių, pasisavinimą“. NKVD Alytaus AS viršininkui P. Černyšovui ir milicijos viršininkui pareikšti griežti papeikimai su įrašymu, kartu turint omenyje LSSR NKVD liaudies komisaro J. Bartašiūno pranešimą, jog jie atleisti iš darbo.

1945 m. pabaigoje priimtame LKP(b) CK biuro nutarime dėl partijos Panevėžio aps. komiteto veiklos vėl kalbama aptakiomis, nekonkrečiomis frazėmis. Viename šio nutarimo paragrafe rašoma: „Įpareigoti partijos apskrities komitetą, NKVD AS viršininką drg. Bogomolovą ir apskrities prokurorą drg. Koliną imtis ryžtingų priemonių, kad apskrityje būtų pašalinti šiurkštūs revoliucinio teisėtumo pažeidimų ir plėšikavimo faktai, atsakingi asmenys patraukti teisminėn atsakomybėn“[75]. Be abejo, LKP(b) CK nutarimų tono ir priemonių griežtumas priklausė ir nuo čekistų nusikaltimo dydžio, nuo to, kas rengė nutarimą, taip pat

nuo tuo metu vyravusios partinių funkcionierių ir čekistų santykių painiavos. Pirmaisiais pokario metais, esant didžiulei ūkio suirutei bei vykstant intensyvioms kovoms, kai okupantų pusėje kovėsi įvairios čekistinės ir net reguliariosios kariuomenės rūšys, kurios greitai judėjo po šalį, beveik nebuvo įmanoma susigaudyti, kas ką kada ir dėl ko nušovė ar nukankino.

Rimtesnius nutarimus, kuriuose kritikuojami socialistinio ar revoliucinio teisėtumo pažeidimai, LKP(b) CK biuras pradėjo priminėti nuo 1947 m., kai panaikinus VKP(b) CK biurą Lietuvai LKP(b) CK pasijuto didesniu krašto šeimininku. 1947 m. balandžio 2 d. buvo priimtas LKP(b) CK biuro nutarimas „Dėl nepatenkinamo VKP(b) CK 1946 m. spalio 5 d. nutarimo „Dėl Lietuvos KP(b) CK darbo“ dalies apie socialistinio teisėtumo pažeidimus vykdymo“. Šiame nutarime rašoma, jog visi, tiek civiliai, tiek kariniai, net prokuratūros organai padaro daug pažeidimų. „Nustatyti faktai, kai atskiri MVD, MGB darbuotojai ir jiems pavaldūs kariškiai žudo žmones be jokio pagrindo. Daugelyje vietų buvo vykdomi neteisėti areštai ir mušami tarybiniai piliečiai, neleistinai konfiskuojamas valstiečių turtas, kurį pasisavina atskiri žemesnieji tarybinių ir partinių organų darbuotojai“. Nurodyta sustiprinti visų represinių organų darbo kontrolę, o partiniams darbuotojams uždrausta dalyvauti paimant iš gyventojų turtą ir jį aprašant[76]. Gali būti, kad tokį gana kategorišką nutarimą priimti paskatino VKP(b) CK biuro Lietuvai vieno iš narių F. Budagovskio 1947 m. kovo 4 d. pažyma biuro pirmininkui V. Ščerbakovui. Pažymoje aprašomi „socialistinio teisėtumo pažeidimai“ atskirose apskrityse ir pateikiamos apibendrinančios išvados: „Yra daug nekaltai nužudytų žmonių, neteisėtų areštų, tarybiniai žmonės buvo mušami ir prievartaujami, gyventojų turtas ir daiktai paimami savo naudai ir t. t.“ Nusakydamas, kaip kovo-

75 Ibid., ap. 190, b. 3,l. 40, 45, 126.

76 Ibid., b. 5,l. 21-24.

LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

jama su tais reiškiniais, F. Budagovskis rašė, jog 1946 m. trečiajame ketvirtyje teisminėn atsakomybėn patraukti 72 MVD ir MGB darbuotojai, ketvirtajame ketvirtyje — 77 žmonės, o per 1947 m. pusantro mėnesio - 60 žmonių. 1946 m. antrajame pusmetyje teisminėn atsakomybėn buvo patraukta 692 pareigūnai, tarp jų 18 apskričių ir valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkų[77]. Be abejo, minėti nutarimai ir pažymos šiek tiek padėjo sumažinti čekistų savavaliavimą, nes jie paprastai būdavo svarstomi kiekvienoje apskrityje, neretai ten irgi būdavo priimami analogiški nutarimai. Bet kadangi po to iš aukščiausiosios partinės instancijos vėl plaukdavo nurodymai daugiau išbuožinti, ištremti, suimti, tai tų nutarimų poveikis buvo gana ribotas. Per visą stalininį laikotarpį „tvarką“ stengtasi įvesti ne teisinėmis priemonėmis, o teroru.

Nuo 1948 m. LKP(b) CK susirašinėjimą su LSSR MGB vadovybe (kartu ir daugelio reikalų sprendimą) iš A. Sniečkaus perėmė žemesnio rango CK asmenys — ypatingojo sektoriaus vedėjas A. Letulius, Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjas N. Ščepinas, Kadrų skyriaus vedėjo pavaduotojai M. Moskvinas ir S. Filipavičius bei kt. Tai įvyko dėl daugelio priežasčių - partizaninis karas jau buvo persilaužęs į kitą pusę, partizanai dar buvo stiprūs, tačiau jau negalėjo kelti grėsmės okupacinės ir marionetinės valdžių stabilumui, todėl partizanų ir čekistų reikalais galėjo užsiiminėti ne vien pagrindinis šalies kolaborantas. Partinės ir čekistinės valdžios pareigūnai provincijoje taip pat buvo nusistatę savo vietą ir dėl smulkmenų nekeldavo triukšmo.

Tam tikrą poveikį čekistų siautėjimų sumažinimui turėjo LKP(b) CK biuro 1948 m. balandžio 27 d. nutarimas „Dėl tolesnės kovos su socialistinio teisėtumo pažeidimais“. Iš šio nutarimo išsirutuliojo ne tik partijos apskričių komitetų, bet ir kiti LKP(b) CK nutarimai. 1949 m. sausio 28 d. LKP(b) CK biuras svarstė, kaip MGB vidaus kariuomenės 4-osios SD vadovybė ir politinis skyrius vykdo anksčiau minėtą nutarimą. Konstatuo-

ta, jog yra du trūkumai — kai kur kariuomenei trūksta ryšio su čekistais operatyvininkais, o kai kur - su vietinės partinės ir sovietų valdžios pareigūnais. LKP(b) CK biuro priimtame nutarime rašoma, kad kontaktų tarp „organų“ ir kariuomenės nėra Šiaulių aps., o „kai kuriose apskrityse neužmegzti dalykiniai ryšiai tarp dalių ir padalinių su vietiniais partiniais ir tarybiniais organais, ypač Marijampolės, Šakių ir Vilkaviškio apskrityse“. Nurodyta partijos Telšių, Jurbarko, Šiaulių, Kretingos, Tauragės ir Marijampolės aps. komitetams ir vykdomiesiems komitetams sustiprinti ryšius su karinėmis dalimis[78].

Iš čekistinės vadovybės pradėta reikalauti, kad po vienokio ar kitokio čekistų nusižengimo ar nusikaltimo būtų pranešta, kokių priemonių imtasi prieš nusikaltusius asmenis. Gavęs LKP(b) CK ypatingojo sektoriaus vedėjo A. Letulio paklausimą, LSSR MGB ministro pavaduotojas A. Gailevičius 1948 m. gruodžio 14 d. pranešė, kad Kuršėnų aps. MGB Kruopių VP operatyvinis įgaliotinis ltn. M. Roščinas už nepilnametės išprievartavimą ir milicininko sužeidimą LKP(b) CK biuro buvo pašalintas iš VKP(b) narių, o SSRS MGB Kadrų valdybos prašoma leisti perduoti jį teismui[79].

1949 m. spalio mėn. LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą „Dėl tarybinio teisėtumo pažeidimų MGB Klaipėdos AS darbe“. Jame rašoma, kad už neteisėtą mokytojos Paleckienės suėmimą 6 mėnesiams ir jos mušimą per tardymą iš pareigų atleidžiamas AS viršininkas A. Ovčiarovas. Nurodyta partijos Klaipėdos apskrities ir miesto komitetams partinėn atsakomybėn patraukti 6 čekistus, kurie mušė tardomuosius, o respublikos prokurorui G. Bacharovui nurodyta teismui atiduoti buvusį stribų būrio vadą Chariną už mokytojos P. išprievartavimą[80].

77 Ibid., l. 26-36.

78 Ibid., b. 6, I. 5-8.

79 Ibid., ap.ll,b. 286,l.20. LKP(b) CK susirašinėjimas su LTSR MGB dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų.

80 Ibid., ap. 92, b. 23,l. 183-184. Susirašinėjimas su LTSR MGB įvairiais klausimais.

1950 m. kovo 22 d. LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą dėl trijų Marijampolės operatyvininkų pašalinimo iš partijos ir prašė LSSR MGB ministrą P. Kapralovą atiduoti juos teismui. Mat jie mušė, kankino neteisėtai suimtus asmenis. MGB AS viršininko pavaduotojas I. Plevakas mušė T. Gavėnaitę, paskui kiti tęsė merginos kankinimą ir ji to neištvėrusi pasikorė[81]. Tardant nukankintų žmonių buvo šimtai, bet dėl įvairių priežasčių išaiškėjo tik vienas kitas toks atvejis. Ilgainiui čekistai ėmė naudoti rafinuotesnius kankinimo būdus, pavyzdžiui, liepdavo suimtajam iki apalpimo stovėti iškeltomis rankomis, sėdėti ant kėdės su aštria briauna ir pan.

Nemažą dalį duomenų apie čekistų nusikaltimus LKP(b) CK gaudavo iš karo prokurorų, kurie duodavo sankciją žmogų suimti ir prižiūrėdavo bylos eigą. Iš jų taip pat sužinodavo, ar čekistai už padarytus nusikaltimus savo vadovybės būdavo baudžiami. Karo prokurorai nustatė, kad LSSR MGB Kadrų skyriaus ypatingoji inspekcija čekistų bylų aiškinimą vilkina, ir pasiekė, kad būtų pakeistas ypatingosios inspekcijos viršininkas. Karo prokuroras Starikovas viename savo pranešime išvardijo ypatingas bylas. Lazdijuose po sumušimo 1949 m. liepos 10 d. nusižudė įšokdamas į šulinį vienas iš kankinamųjų, Bubnelis. Telšiuose tų metų liepos 15 d. iššokęs per langą užsimušė smarkiai kankintas J. Serva. Karo prokuroras S. Grimovičius 1950 m. balandžio 6 d. parengė pranešimą A. Sniečkui apie tai, kaip vykdomas LKP(b) CK biuro 1948 m. rugpjūčio 27 d. nutarimas dėl tolesnės kovos su socialistinio teisėtumo pažeidimais. Pasak prokuroro, dažniausiai pasitaikantys pažeidimai buvo šie: nepagrįsti sulaikymai ir mušimas, taip pat sulaikymas be prokurorų sankcijos. Kalvarijos aps. Krosnos vlsč. partizanams nušovus valstietį, buvo suimta 12 žmonių; be prokuroro sankcijos jie buvo laikomi suimti nuo 3 iki 10 dienų ir nuolat mušami lazdomis ir bizūnais. Karo prokuratūra šio įvykio tardymo medžiagą LSSR MGB perdavė 1949 m. gruodžio 9 d., tačiau tų „darbų“ vykdytojai nebuvo nubausti.

Remdamasis šiais ir kitais pranešimais bei duomenimis, LKP(b) CK biuras 1950 m. sausio mėn. priėmė CK Administracinio skyriaus vedėjo A. Moskvinovo parengtą nutarimą „Dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų, kuriuos padarė atskiri MGB VP ir AS darbuotojai". Jame nutarta už suimtųjų mušimą patraukti baudžiamojon atsakomybėn kai kuriuos MGB VP darbuotojus ir atleisti iš pareigų Klaipėdos AS viršininką A. Ovčiarovą, kuris ne tik toleravo savo pavaldinių vykdomus kankinimus, bet ir pats kankindavo suimtuosius. Paaiškėjo, kad jis 1948 m. gruodžio 22 d. areštinėje buvo nužudęs valstietį Gležį[82]. Beje, pplk. A. Ovčiarovas gavo tarsi paaukštinimą - buvo perkeltas į ministeriją Vilniuje, dirbo 5-ojo skyriaus viršininko pavaduotoju iki 1953 m.

Labiausiai čekistus sukrėsdavo Maskvoje priimami nutarimai. Po VKP(b) CK 1951 m. liepos 13 d. slapto rašto (jame buvo reglamentuotos suėmimo, tardymo ir kt. procedūros, taip pat nurodyti suėmimo įforminimo, tardymo bei kiti terminai) drausminėmis nuobaudomis už nepagrįstą sulaikymą ir laikymą areštinėje be prokuroro sankcijos ilgiau kaip dvi paras buvo nubausti 5 čekistai; LSSR MGB 2N valdybos viršininko pavaduotojas plk. Stanislovas Vaupšasovas suimtas 10 parų. Už tardymo laiko vilkinimą ir nekokybišką tyrimą buvo nubausti 6 čekistai, už neleistinus tardymo metodus - 3 čekistai[83]. Be abejo, niekas iš partinių funkcionierių visos tiesos apie čekistų darbą nė nenorėdavo sužinoti, nes bausti už minėtus prasižengimus ir net nusikaltimus buvo galima visus iki vieno pokario čekistus. Tokie vajai buvo surengiami siekiant čekistus išlaikyti tam tikrose ribose, priminti jiems, kad už juos yra, bent teoriškai, aukštesnė partinė valdžia.

81 Ibid., ap. 190, b. 6,l. 75. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

82 Ibid., ap. 92, b. 26,l. 10-14, 28-39. Pasienio karo prokuroro pranešimai LKP(b) CK ir kt. dokumentai.

83 LYA, f. 1, ap. 18, b. 88,l. 82-84. Specialūs pranešimai.

Tam tikrų niuansų partinių funkcionierių ir čekistų santykiams teikė tai, jog čekistai nenorėjo dirbti Lietuvoje. Nuolatinė rizika, alinantis kruvinas darbas skatino atsiųstus į Lietuvą čekistus bėgti iš jos. Štai ką apie tą padėtį 1948 m. pradžioje LKP(b) CK kadrų sekretoriui D. Šupikovui rašė LSSR MGB ministro pavaduotojas plk. G. Basovas: „Dėl ypatingų darbo sąlygų Lietuvoje didelė dalis darbuotojų, norinčių išvykti iš respublikos, masiškai prašosi komandiruojami į kitas MGB valdybas dėl sveikatos, šeimyninių ir kt. priežasčių [...]“. Toliau jis rašė, kad vien 1947 m. ketvirtajame ketvirtyje buvo pateikta 450 raportų perkelti ir komandiruoti kitur, iš jų 191 prašančiojo raportas patenkintas. Žinant, kad tuo metu — 1948 m. sausio 1 d. — Lietuvoje buvo 2317 MGB karininkų operatyvininkų, išeitų, jog vien per vieną ketvirtį iš Lietuvos pageidavo išvykti apie 20 proc. operatyvininkų[84]. Bijodami likti be apsaugos, partiniai funkcionieriai turėjo su čekistais elgtis gana švelniai, apsimetinėti, kad nemato daugelio jų daromų nusikaltimų. Jie suprato, kad „aršios klasių kovos sąlygomis“ kitaip ir būti negalėjo.

IŠVADOS. Pagrindinė partijos komitetų ir represinių organų nesutarimų priežastis buvo kova dėl valdžios ir dėl represuojamųjų materialinių gėrybių pasidalijimo. Iš dalies nesutarimus lėmė ir nevisiškai apibrėžtas veiklos funkcijų tarp represinių žinybų ir partijos komitetų pasidalijimas.

Partijos komitetai, atsakingi ir už ūkinius reikalus, šiek tiek stengėsi, kad tarp gyventojų ir partijos narių vyrautų darbinė nuotaika, kad jie būtų užtikrinti dėl rytdienos. Tuo tarpu beveik visi čekistai lietuvius laikė priešais ir stengėsi juos naikinti - šaudyti, suiminėti, tremti. Partijos komitetai iš čekistų reikalavo susidoroti tik su tais, kurie tikrai priešinasi sovietų valdžiai, o ne su visais Lietuvos gyventojais paeiliui.

Apie nesutarimus su čekistais ir jų nusikaltimus iki 1947 m. partijos apskričių komitetai dažniausiai tik pranešinėjo LKP(b) CK, vėliau kilusias problemas pradėjo patys svarstyti.

SSRS NKGB liaudies komisaro pavaduotojas B. Kobulovas ir ypač SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvoje I. Tkačenka ne kartą reiškė nepasitenkinimą lietuviais komunistais, 1945 m. nurodė, kad juos reikia perauklėti Lenino—Stalino idėjų dvasia. I. Tkačenka teigė, kad lietuviai komunistai kapituliuoja prieš nacionalistus.

Ypač daug konfliktų tarp partijos komitetų ir čekistų buvo okupacijos pradžioje, 1945-1947 m. (konfliktuota Marijampolėje, Rokiškyje, Kaišiadoryse, Telšiuose, Alytuje). Vėliau, maždaug nuo 1948—1949 m., nustačius kiekvieno „valdžios sverto“ kompetencijos ribas, atvirų konfliktų buvo mažiau.

Kai kurie dokumentai rodo, jog aukščiausio lygio kolaborantai - A. Sniečkus, M. Gedvilas ir J. Paleckis - buvo gerai perpratę čekistų veikimo metodus, būdus, kuriais jie išgaudavo „prisipažinimus“, OSO teismo panaudojimą ir kt.

Partijos komitetai, daugiau bendravę su gyventojais, buvo priversti atsižvelgti į jų nuomonę, pavyzdžiui, kad ir dėl Nepriklausomybės laikų paminklų. Paminklą centrinėse Kauno kapinėse kariams, kritusiems nepriklausomybės kovose, čekistai reikalavo nuversti nuo pat okupacijos pradžios, bet partijos komitetas davė sutikimą tai padaryti tik po 1956 m. vykusių susirėmimų su demonstravusiais Vėlinių vakarą.

Su daugeliu čekistų nusižengimų ir net nusikaltimų partijos komitetai taikstėsi ne vien todėl, kad čekistai juos saugojo nuo partizanų ir apskritai Lietuvos gyventojų, bet ir todėl, kad jie patys provokavo čekistų nusikaltimus, reikalaudami pasipriešinimą okupantams sutriuškinti per keletą mėnesių.

Partiniai funkcionieriai čekistus dažniausiai kaltindavo tuo, kad neleistinai suiminėja be prokuroro sankcijos, ir ypač tuo, kad

84 Plačiau apie tai ir. J. Starkauskas, „Sovietinis prokuroras apie represinių struktūrų veiklą ir pasipriešinimo judėjimą Lietuvoje pokario metais", *Genocidas ir rezistencija,* 2003, Nr. 2(14), p. 128-130.

suimtuosius kankina. Norėdami greitai pasiekti norimų rezultatų, čekistai kankindavo ne tik partizanus ir jų bendražygius (juos oficialiai buvo leidžiama kankinti), bet ir visus, kurie iš karto neprisipažindavo darę tai, ką jiems inkriminuodavo čekistai. Paprastai būdavo puolami tie čekistai, kurie nesugebėdavo susidoroti su partizanais. Partinės instancijos neretai jiems priskirdavo dar ir kriminalinių nusikaltimų - apsivogimų, prievartavimų, plėšimų ir pan.

Vienas kitas čekistas už nusikaltimus būdavo teisiamas karo tribunolo. Nusikaltę čekistai dažniausiai būdavo perkeliami dirbti į kitą vietą, kur eidavo tas pačias pareigas. Net MVD-MGB VP viršininkų partijos apskrities komitetai patys atleisti negalėjo, turėjo kreiptis į LKP(b) CK, kad per LSSR MGB ar MVD reikalą sutvarkytų.

„Sovietinio teisėtumo“ pažeidimai partijos apskričių komitetuose paprastai būdavo svarstomi LKP(b) CK biurui priėmus nutarimą tuo klausimu. Paminėtini 1948 m. nutarimas „Dėl priemonių toliau kovojant su teisėtumo pažeidimais respublikoje“ ir 1950 m. priimtas nutarimas „Dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų, kuriuos padarė atskiri MGB VP ir AS darbuotojai“. Apie čekistų prasižengimus daugiau ar mažiau buvo rašoma kiekviename LKP(b) CK biuro nutarime, priimtame apsvarsčius politinę padėtį kurioje nors apskrityje.

Nesutarimai tarp partinių funkcionierių ir čekistų dažniausiai nebuvo principiniai. Po čekistų siautėjimų komunistai priekaištaudavo, kad čekistų „darbai kenkia tarybų valdžios įvaizdžiui“. Be to, vadinamasis „socialistinis teisėtumas“ buvo taikomas tik pagal klasinį požymį; visi klasiniai priešai buvo už bet kokio teisėtumo ribų, čekistai su jais galėjo daryti ką norėjo.

PARTINIŲ FUNKCIONIERIŲ POŽIŪRIS Į ČEKISTUS

Partinių funkcionierių požiūrį į čekistus bene geriausiai atskleidžia LKP(b) CK VII plenume 1945 m. rugpjūčio 23-24 d. vykęs pokalbis tarp VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininko M. Suslovo ir partijos Šakių aps. komiteto pirmosios sekretorės T. Jančaitytės. Tas „pilkasis generolas“ sekretorei kalbant ją nuolat pertraukdavo (nepagarbaus elgesio tradicija ėjo iš paties Stalino, tokį žmogaus suniekinimo būdą mėgo ir A. Sniečkus; net ir kalbėjimo patirtį turintis žmogus, staigiai pertrauktas, neretai pasimesdavo; matyt, to ir buvo siekiama, norint parodyti, kas yra padėties šeimininkas). Pertraukęs T. Jančaitytės kalbą M. Suslovas pasakė: „Štai paimkite Delgaujan (Gelgaudiškio?) vykdomojo komiteto pirmininką“. T. Jančaitytė: „Jis suimtas ir nužudytas“. M. Suslovas: „Kieno?“ T. Jančaitytė: „NKVD organų“. M. Suslovas: „Vadinasi, buvo toks, koks neturi būti žmogus. Jį suėmė teisingai“[1]. Ne kartą ir A. Sniečkus įvairiomis progomis yra sakęs, kad čekistai neklys-

1 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 16, l. 150. LKP(b) CK VII plenumo taisyta stenograma.

ta, nors iš įvairių šaltinių buvo gavęs šimtus pranešimų apie čekistų savivalę ir smurtavimą. Buvo diegiamas požiūris, kad brutali jėga privers lietuvius paklusti.

Kai kurie partijos komitetai neužmiršdavo pasirūpinti ir čekistų apdovanojimais, taip išreikšdami jų darbo įvertinimą. Tuo labiausiai išsiskyrė partijos Kėdainių aps. komitetas. 1945 m. kovo 6 d. jame buvo svarstomas NKVD AS viršininko pplk. G. Jevdokimovo pranešimas „Apie vykdomas priemones likviduojant banditizmą apskrityje“, kuriame pateikti tokie skaičiai: 224 nušauti ir 337 gyvi paimti partizanai. Už tuos „nuopelnus“ partijos komitetas prašė LKP(b) CK pristatyti apdovanojimui minėtą papulkininkį ir dar vieną papulkininkį iš čekistinės kariuomenės[2]. Prieš tai, vasario 28 d., to paties komiteto nutarime rašoma, kad „į apskritį atvykus kariuomenės daliniams, buvo išvystytas didelis NKVD AS operatyvinis darbas, dėl to įvykdyta 111 čekistinės kariuomenės operacijų, likviduota 13 banditų grupių, nukauta 224 banditai, suimti 337 banditai, atėjo su atgaila 124, suimti 133 banditų rėmėjai [...]“. Komitetas prašė apdovanoti operatyvinio sektoriaus viršininką Karliną ir jau minėtą NKVD skyriaus viršininką[3].

PRIEKAIŠTAI ČEKISTAMS. Vieni partijos sekretoriai čekistus vertino atsargiau, kiti drąsiau. Priekaištai paprastai būdavo išsakomi ne visoms represinėms žinyboms, o kuriam nors konkrečiam čekistui; pasitaikydavo ir apibendrinimų. Iš dokumentų galima jausti atskirų sekretorių, biurų palankumą ar nepritarimą kai kuriems čekistų veiksmams. Visa čekistų veikla, jų veikimo metodai ir tikslai niekada nebuvo kvestionuojami.

Dauguma partinių funkcionierių buvo linkę kaltinti čekistus dėl užsitęsusio partizaninio karo. Jie manė, kad čekistai ar bent jų dalis yra neįgudę, neveiklūs, kartais bailūs, neretai morališkai pakrikę. Taip komunistai iš dalies išspręsdavo jiems noromis nenoromis kylantį klausimą - kodėl taip ilgai Lietuvoje užsitęsė ginkluotas pasipriešinimas: ar todėl, kad pasipriešinimą

palaiko dauguma gyventojų, ar todėl, kad nemokama kariauti. Aišku, patogiau buvo remti pastarąją mintį. Vienas iš dažnų priekaištų čekistams - mažai suima, mažai nušauna, o jei nušauna - tai ne tuos. 1946 m. liepos 30 d. partijos Raseinių aps. komiteto biuras, svarstęs klausimą „Dėl politinės padėties ir banditizmo likvidavimo Betygalos valsčiuje“, kaip ir daugelis kitų apskričių biurų, nutarime išsakė tokį pagrindinį kaltinimą — „per pastaruosius 6 mėnesius valsčiuje suimti tik 2 žmonės“. Už tai valsčiaus partorgui Jociui ir MVD poskyrio viršininkui buvo įrašyti griežti papeikimai ir pagrasinta, kad jeigu jie iki rugsėjo 1 d. nelikviduos dar esančių partizanų, tai bus baudžiami griežčiau[4]. Partijos komitetai dažnai čekistams priekaištaudavo, kad jie nenori apginkluoti partinių sovietinių aktyvistų. Čekistai iš tiesų neskubėjo duoti ginklų abejotiniems kovotojams. LKP(b) CK vadovybė ne tiek represinėms žinyboms, kiek partijos komitetams priekaištaudavo, kad tie du pagrindiniai sovietų valdžios ramsčiai dirba atskirai, nederina savo planų, nors ir NKVD (MVD), ir NKGB (MGB) apskričių skyrių viršininkai beveik visuomet įeidavo į komiteto biuro sudėtį.

Partinius funkcionierius kritiškai žiūrėti į kai kuriuos čekistų veiksmus vertė jų pačių savisaugos jausmas. 1944-1947 m. aukštesni apskrities lygio veikėjai net ir lydimi 10-20 ginkluotų vyrų niekur nevykdavo, išskyrus valsčių centrus, sėdėdavo tvirtovėmis paverstuose partijos komitetų pastatuose. Jie saugiai nesijausdavo ir apskričių centruose. Tik apie 1950 m. pradėjo rodytis kaimuose.

2 Ibid., ap. 8, b. 246,l. 86. Informacijos apie VKP(b) CK nutarimų svarstymą ir vykdymą.

3 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1,l. 1-3. Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

4 Ibid., f. 979, ap. 979/10, b. 1, l. 14-15. Partijos Raseinių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

Kaip ir visais kitais atvejais, čekistų vertinimui pradžią duodavo koks nors LKP(b) CK biuro ar plenumo nutarimas. Iš dokumentų aiškiai matyti, kurie LKP(b) CK nutarimų vertinimai, net formuluotės pereidavo į partijos apskričių, miestų biurų nutarimus.

Sovietinėje sistemoje dažnai buvo išpučiama kritika ir savikritika (taip tarsi stengtasi užpildyti opozicinės kritikos trūkumą). Aukštesni vadovai žemesnius dažniausiai negailestingai kritikuodavo, klestėjo žinybinis požiūris. Dėl šio požiūrio dažnai konfliktavo čekistų grupuotės (operatyvininkai su kariuomene, MVD su MGB ir kt.). Partiniai funkcionieriai, ypač išgąsdinti partizanų puolimų, kiek galėdami spaudė čekistus, pateikdavo jiems ir perdėtų kaltinimų.

Ko gero, vienas pirmųjų įvairius čekistų veiksmus įvertino partijos Vilkaviškio aps. komiteto sekretorius J. Piligrimas; 1944 m. rugpjūčio mėn. jis LKP(b) CK rašė: „Mūsų apskrityje gerai dirba kontržvalgybiniai organai ir „Smeršas“, daug suima. „Smeršas“ kaltus suimtuosius per trumpą laiką sunaikina. Taip pat daug suima ir mūsų NKGB“. Toliau jis priekaištavo sovietinei kariuomenei, kuri, jo teigimu, dažnai plėšikauja. Jam pritarė, matyt, LKP(b) CK pasiųstas inspektuoti į Vilkaviškio, Marijampolės ir Lazdijų aps. B. Baranauskas. Gana objektyviame pranešime jis aprašinėjo RA karių plėšikavimus (jie iš žmonių atiminėjo dviračius, radijo aparatus ir kitus vertingesnius daiktus). Apie čekistus B. Baranauskas rašė, kad jie „kratų metu vagia“. Pasak jo, į Lietuvą iš Rytų evakuoti rusai melagingai skundžia Lietuvos gyventojus, plėšia ir su prisiplėštu turtu vežimais traukia į rytus[5].

Vieną geriausiai motyvuotų priekaištų čekistams yra išsakęs partijos Tauragės aps. komiteto pirmasis sekretorius P. Murauskas (pats buvęs čekistu). 1944 m. lapkričio 1 d. pranešime apie padėtį apskrityje jis rašė, kad joje nėra prokuro-

ro ir prokuratūros. Toliau dėstė (kalba netaisyta): „Vadinasi, neturime organo, kuris kontroliuotų ir prižiūrėtų Tarybinės vyriausybės įstatymų vykdymo teisingumą. Milicija ir Saugumas daro suėmimus, bet ar jie visuomet tą pagal įstatymus, numatyta tvarka ir teisingai atlieka - didelis klausimas. Be to, neturime apskrityje milicijos viršininko ir blogiau negu neturime, yra Saugumo viršininkas mjr. Solovjovas, kuris ne tik kad negali dirbti ir nedirba, bet jo negalima visiškai palikti tarybiniuose Saugumo organuose (medžiagą ir samprotavimus siunčiu atskirai ir asmeniškai tik drg. Sniečkui)“[6]. Matyt, sekretorius pateikė svarius įrodymus, nes po keturių mėnesių NKGB AS viršininkas Nazaras Solovjovas buvo perduotas karo tribunolui. Beje, minėtame pranešime sekretorius beveik ištisai rėmėsi NKGB skyriaus viršininko pateiktais ūkiniais duomenimis (jo pranešimas įdėtas į gretimą bylą).

1945 m. gruodžio 6 d. LKP(b) CK VIII plenume P. Murauskas ironizuodamas kalbėjo: „[...] iš NKVD liaudies komisariato mes gauname gerą pagalbą. Remiantis LKP(b) CK nutarimu, drg. Bartašiūnas turėjo mums duoti ginklų; gavome 70 šautuvų, iš kurių tik 17 šaudė, kiti buvo netinkami. Tiesa, vargais negalais mūsų organai, padedami tarybinio partinio aktyvo, kovoja“[7].

Čekistų veiklos vertinimus pateikė ir kiti partijos sekretoriai. Partijos Lazdijų aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Grigonis savo pranešime LKP(b) CK 1945 m. vasarą rašė: „NKVD organai nesiima reikiamų priemonių, kad būtų likviduotos banditų grupės“. Jam pritarė partijos Ukmergės aps. komiteto antrasis

5 Ibid., f. 1771, ap. 7, b. 149,l. 8, 114-126. Partijos komitetų pažymos apie kovas su pogrindžiu, kriminalinius nusikaltimus, partijos komitetų veiklą.

6 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 1,l. 16. Direktyviniai LKP(b) CK nurodymai ir kt. dokumentai.

7 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 20,l. 34. LKP(b) CK VIII plenumo taisyta stenograma.

sekretorius Gramazdinas, pranešdamas, jog NKVD ir NKGB skyrių darbas labai prastas. Prašė jį pagerinti pagausinant NKVD kariuomenės batalioną, taip pat prašė, kad kovoti padėtų Pabaltijo karinės apygardos RA kariai[8].

Partijos Kauno aps. komitetas, apsvarstęs politinę padėtį Raudondvario, Aukštosios Panemunės ir Vilkijos vlsč., konstatavo, kad padėtis nepakenčiama, MVD ir MGB organų veikla visiškai nepatenkinama. Komiteto priimtame nutarime teigiama: „[...] pripažinti neteisinga kai kurių MVD darbuotojų baimę duoti ginklus aktyvui“[9]. Partijos Alytaus aps. komitetas, atsižvelgdamas į LKP(b) CK 1946 m. gruodžio 16 d. nutarimą „Dėl politinės padėties Alytaus apskrityje“, 1947 m. gegužės mėn. pabaigoje svarstė padėtį apskrityje ir nutarė (kalba netaisyta): „Pripažinti pirminių part[inių] organizacijų, valsčių partorgų, valsčių VRM, operatyvinių VSM įgaliotinių valsčiuose darbą kovoje su palėpe ir ginkluotomis gaujomis visiškai silpnu“. Nutarta „gaujas“ visiškai sutriuškinti artimiausiu metu, visiems dalyvauti kovoje, apylinkėse kurti ginkluotas aktyvo grupes, sukomplektuoti stribų būrius ir t. t.[10]

Partijos Alytaus aps. komitetas, beje, kaip ir daugumos apskričių komitetai, yra priėmęs mažiausiai 10 nutarimų, kuriuose nurodoma partizanų pasipriešinimą sutriuškinti artimiausiu metu, per vieną ar du mėnesius. Tai rodo prastą padėties suvokimą, nesigaudymą pasipriešinimo okupacijai peripetijose. 1946 m. lapkričio 18 d. partijos komiteto biuras vėl konstatavo, kad „politinė padėtis apskrityje nepakenčiama“. Mat prieš tai partizanai Daugų vlsč. buvo nukovę 18 rusų karių ir stribų, tarp jų 5 karininkus. Dar buvo įsiveržę į užnemunėje esančią Alytaus dalį, ten iš aktyvistų surinko ginklus, paėmė rašomąją mašinėlę ir kitokio turto. Partizanus pradėta persekioti tik praėjus šešioms valandoms. Komitetas prašė LKP(b) CK ir LSSR MVD ministrą išsiaiškinti, kodėl taip vėluota, ir už tai kaltus asmenis nubausti. Nors tuo metu Alytuje stovėjo vidaus

kariuomenės 34-ojo motorizuotojo ŠP štabas su keliomis kuopomis karių, o visi trys jo batalionai buvo išsidėstę Alytaus aps. (taigi apskrityje buvo apie tūkstantį karių), nutarta prašyti dar daugiau kariuomenės ir papildyti čekistų kadrus. Taip pat prašyta leisti iš miesto iškeldinti „banditų gimines ir kitą antitarybinį elementą“[11].

Partinių funkcionierių požiūrį į čekistų veiklą neblogai atskleidžia Kretingos aps. 1946-1948 m. partiniai dokumentai. 1946 m. birželio 5 d. kartu su vykdomuoju komitetu svarstyta politinė padėtis apskrityje ir nutarta: „Pripažinti, kad politinė padėtis apskrityje įtempta. MVD ir MGB AS darbą kovojant su buržuaziniu nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis [pripažinti] silpnu“. Nurodyta per penkias dienas surasti tuos, kurie nušovė tris aktyvistus, ir dar po penkių dienų surengti jiems atvirus teismus. MVD apskrities skyriaus viršininkui nurodyta per dešimt dienų sudaryti operatyvinį kovos planą. Visi komunistai ir komjaunuoliai įpareigoti dalyvauti kovose[12]. 1947 m. liepos 14 d. svarstytas klausimas, kaip su pogrindžiu kovojama Skuodo ir Mosėdžio vlsč. Konstatuota, jog MGB Mosėdžio VP viršininkas Rudakovas ne kovoja, tik nuolat girtuokliauja. Į „banditų“ išpuolius jis kartais net nereaguoja, o valsčiuje per 1947 m. šešis mėnesius buvo sušaudyta 20 aktyvistų ir valstiečių. Čekistams ir valsčių partorgams Čičirkai ir Gužei, „kaip neužtikrinusiems politinio vadovavimo MGB organams, valsčiaus vykdomajam komitetui ir kitoms organizacijoms bei jų kontrolės“, pareikšti papeikimai, o Mosėdžio vykdomojo komiteto

8 Ibid., b. 247,l. 94, 109. M. Žukausko parengtos LKP(b) CK informacijos apie LKP(b) CK ir VKP(b) CK nutarimų vykdymą.

9 Ibid., f. 2785, ap. 2785/9, b. 2, l. 3-4. Partijos Kauno aps. komiteto biuro nutarimai.

10 Ibid., f. 1308, ap. 2, b. 1,l. 50. Partijos Alytaus aps. komiteto biuro protokolai,

11 Ibid., l. 194-198.

12 Ibid., f. 494, ap. 494/6, b. 1,l. 3. Partijos Kretingos aps. komiteto ypatingasis aplankas.

pirmininkas Jedenkus buvo atleistas kaip „demoralizavęsis, pažeidžiantis tarybinius įstatymus ir palaikantis santykius su buožėmis“. Nurodyta „per mėnesį išvalyti tarybinį, ūkinį ir partinį aktyvą nuo priešiškų klasių elementų“[13]. Po mėnesio vėl svarstyta padėtis Skuodo vlsč. Jame buvo tik 25 proc. stribų, jie gyveno ne kareivinėse, neturėjo valgyklos, dažnai girtuokliavo, plėšikavo; operatyvininkai į kai kurias „banditų“ išpuolių vietas net neišvykdavo, o jei išvykdavo, tai smarkiai vėluodami. 1947 m. Skuodo vlsč. buvo nukauti 36 sovietiniai partiniai aktyvistai, o „banditų“ - tik 11. Nurodyta sustiprinti Skuodo karių įgulą ir į valsčių komandiruoti geriausius operatyvininkus. Vykdomojo komiteto pirmininką ir partorgą nutarta atleisti[14]. Po to, kai buvo susprogdintas milicininkų ir kelių stribų namas, prie partizanų kapų iškelta trispalvė, o kapai užminuoti, kai trispalvė buvo iškelta pagrindinėje Kretingos aikštėje, ir po kitų partizanų bei pogrindininkų išpuolių, 1947 m. spalio 12 d. nutarta: „Pasiūlyti drg. Vichrevui žymiai pagerinti čekistines kariuomenės priemones, atleisti iš darbo kai kuriuos MGB poskyrių (Kartenos, Mosėdžio ir kt.) aiškiai su darbu nesusidorojančius viršininkus, išvalyti MGB aparatą nuo demoralizuotų ir negabių darbuotojų ir sustiprinti valsčių poskyrius patikrintais darbingais komunistais ir komjaunuoliais iš vietinės tautybės vadovaujančiojo aktyvo, taip pat iškeliant į vadovaujantį darbą geriausius operatyvinius darbuotojus“. Vykdomajam komitetui nurodyta neleisti mieste gyventi neprisiregistravusiems asmenims, apšviesti miestą ir valsčių centrus. Taip pat nurodyta ne vėliau kaip iki rugsėjo 25 d. organizuoti naktinį patruliavimą miestuose ir valsčių centruose[15]. 1948 m. balandžio 14 d. partijos Palangos vlsč. komitetas priėmė nutarimą dėl politinės padėties tame valsčiuje. Konstatuota, kad yra daug „banditų“ puolimų, tų metų balandžio 3 d. nukauti vykdomojo komiteto pirmininkas, MVD poskyrio viršininkas, du milicininkai ir jų vežėjas. Nutarta: „L. e. MGB VP viršininko pareigas VKP(b) nariui nuo 1945 m. [...] Rusinui Fio-

dorui Sergejevičiui pareikšti papeikimą ir atleisti iš darbo“[16]. Beje, tai pirmas dokumentuose aptiktas atvejis, kai MGB poskyrio viršininką atleido partijos valsčiaus komitetas.

LKP(b) CK rengtame, bet niekieno nepasirašytame 1945 m. pabaigos dokumente čekistams priekaištaujama, kad jie pasyvūs, nepuola, blogai dirba su agentais. Minimas iš Raseinių gautas pranešimas, jog agentai buvo verčiami lydėti kariuomenę į „banditų“ buvimo vietą, todėl jie „išsišifruodavo“. Tos pačios apskrities NKVD valsčių poskyriai nepalaikė ryšio vieni su kitais. Minima, kad „banditų“ būrio vado Bulotos šeima ramiai gyvena savo ūkyje Šilavoto vlsč., nes Bulotos būrys veikia Prienų vlsč. Anot rašto sudarytojų, didžiausias čekistų darbo trūkumas yra tas, kad masės neįtraukiamos į kovą. Kai kuriose apskrityse enkavedistai bijo masių, neapginkluoja aktyvo. Kai kur - Marijampolės aps. — neapginkluoti net apskrities aktyvistai[17].

Įvairių nerišlių, tačiau įdomių minčių spėjo pareikšti LKP(b) CK 1946 m. balandžio 26 d. sušauktame valsčių partorgų pasitarime 10 iš 39 partorgų, kuriems buvo leista kalbėti (jų kalbas nutraukė CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjas D. Šupikovas, matyt, nutaręs, jog leidus tiems beraščiams toliau kalbėti, bus pasakyta dar daugiau nesąmonių). Antai Krekenavos vlsč. partorgas Bučinskas kalbėjo, kad „banditai šiuo metu nešaudo todėl, jog, mūsų duomenimis, jie turi mažai šovinių. 157 banditai legalizavosi, iš jų 10 su ginklais. [...] Visas darbas sumažinant banditų skaičių įvykdytas beveik be MVD; MVD organai dirba prastai“. Raguvos vlsč. partorgas P. Simutis kalbėjo, kad „kovojama nepatenkinamai [...]. Jei valstiečiai praneša MVD organams apie banditų lizdus, apie tai sužino banditai ir

13 Ibid., b. 3, l. 11.
14 Ibid., l. 14-15.
15 Ibid., l. 16-18.
16 Ibid., b. 4, l. 1-4
17 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 177, l. 125-132. LKP(b) CK ir partijos komitetų informacijos apie kovas su pogrindžiu.

pradeda keršyti tiems valstiečiams [...]. MVD organai nepakankamai kovoja su nukrypimais ir, matyt, kai kurie darbuotojai taip pat gauna kyšius iš buožių“[18].

Partijos Kėdainių aps. komiteto ataskaitoje apie darbą 1944 m. rugpjūčio mėn.-1946 m. kovo 25 d. rašoma: „MVD ir MGB valsčių poskyrių viršininkais dirbantys komunistai: Gudžiūnų - drg. Filipovas, Levčenkovas, Ariogalos - drg. Gusevas, Žeimių — Pašinas, Sidorinas, nesugebėjo užtikrinti tinkamo operatyvinio darbo, itin silpnai, neaktyviai [kovoja], galima sakyti, kovoje su banditizmu užima gynybinę [poziciją], neorganizavo agentūrinio darbo, užuot atkakliai dirbę, girtuokliauja, dykinėja. Pernaravos poskyrio viršininkas drg. Vagaicevas prarado politinio budrumo jausmą - susidėjo su mokytoja, kuri yra prieš Tarybų valdžią“[19]. Tuo metu Kėdainių aps. buvo 12 valsčių, 4 iš jų čekistų darbu biuras buvo nepatenkintas. Beje, kas trečiam ar ketvirtam MVD poskyrio viršininkui tuo metu priekaištų turėjo dauguma partijos komitetų.

Partijos komitetų pranešimuose apie nepakankamą, kartais net prastą čekistų darbą, ypač 1944-1946 m., prašoma didinti represinių žinybų darbuotojų skaičių. Vienas iš tokių prašytojų buvo partijos Kauno aps. komitetas, 1944 m. rugsėjo 23 d. prašęs „padidinti NKVD ir NKGB darbuotojų etatus valsčiuose; skubiai paskirti NKVD ir NKGB nuolatinius vadovus“. Kitame pranešime tas pats partijos komitetas vėl rašė: „Reikia padidinti NKVD ir NKGB organus. Tačiau tie organai beveik nedirba“[20].

Ne kartą minėtas J. Piligrimas, jau būdamas partijos Kėdainių aps. komiteto pirmuoju sekretoriumi, pranešime LKP(b) CK 1945 m. gegužės 25 d. rašė (kalba netaisyta): „Apskrities ir valsčių VRLK bei naikintojų bataliono veikla yra visiškai bejėgė, praktiškai užkirsti besiplečiantį banditų terorą vietos saugumo organai nepajėgia. Jie lieka tik kaipo registratoriai įvykstančių faktų. [...] Tam, kad nuslopinti išsiplečiantį banditizmą, reikalinga būtinai reguliarios kariuomenės; vietos saugumo organai savo jėgomis neapsidirbs“[21].

1946 m. bene didžiausią įtaką čekistų veiklai darė partijos Tauragės aps. komitetas, vadovaujamas pirmojo sekretoriaus P. Murausko. Komiteto posėdyje sausio 13 d. buvo svarstomas penkių aktyvistų nukovimas Vainuto ir Eržvilko vlsč. Konstatuota, kad apie tai NKVD AS viršininkas P. Ignatjevas sužinojo tik po 5 dienų. Jis dar buvo apkaltintas tuo, kad neįvykdė ankstesnių partijos komiteto nurodymų palaikyti ryšį su partiniais organais, valsčių vykdomaisiais komitetais ir t.t. Jam buvo įrašytas papeikimas, o naujam NKVD skyriaus viršininkui N. Nožnickiui nurodyta rasti „banditus“, labiau saugoti aktyvistus, ypač rinkimų metu. Į valsčių vykdomųjų komitetų sudėtį nurodyta įtraukti NKVD ir NKGB poskyrių viršininkus. Gegužės 15 d. vykusiame partijos komiteto posėdyje dalyvavo ir VKP(b) CK biuro Lietuvai narys F. Kovaliovas bei M. Gedvilas. Jame buvo svarstomi partizanų puolimai (gegužės 3 d. pultas Pajūrio miestelis, gegužės 11 d. - Naujamiestis). Nutarta pavesti NKGB ir NKVD skyrių viršininkams ir P. Murauskui per parą sudaryti kiekvieno partizanų būrio sutriuškinimo planą[22]. Naują pretekstą „pajudinti“ čekistus partijos komitetas gavo, kai iš MGB apskrities skyriaus daboklės birželio 13 d. pabėgo 23 „valstybiniai nusikaltėliai“. Prižiūrėtojas A. Gorbačiovas juos naktį paleido ir su jais pats išėjo į mišką. Pabėgėliai buvo persekiojami iki miško, toliau eiti pabijota. MGB AS viršininko pavaduotojui G. Barbašinui įrašytas griežtas papeikimas (skyriaus viršininkas tuo metu buvo Vilniuje). Abu jie perspėti, kad jei nepagerins darbo,

18 Ibid., ap. 9, b. 222,l. 6, 11. Valsčių partorgų pasitarimas LKP(b) CK.
19 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 13,l. 83. Partijos Kėdainių aps. komiteto biuro protokolai.
20 Ibid., f. 1771, ap. 7, b. 149,l. 86, 92. Partijos komitetų pažymos, pranešimai apie kovas su pogrindžiu, kriminalinius nusikaltimus, partijos komitetų veiklą.
21 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 50,l. 7-8. Partijos Kėdainių aps. komiteto siunčiamųjų raštų byla.
22 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 3, l. 1-2, 8-9. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

bus pašalinti iš partijos ir atiduoti teismui. MGB skyriaus viršininkui ir partijos komiteto kadrų sekretoriui Bagdonui nurodyta patikrinti saugumo kadrus, nekeliančius pasitikėjimo saugumiečius išmesti iš darbo. Čekistai įpareigoti saugoti tuos asmenis, kurie liudijo prieš pabėgusius „nusikaltėlius“[23]. Beje, MGB AS viršininkas A. Lapinas, matyt, „pagerino darbą“, nes Tauragėje dirbo iki 1949 m. pabaigos, o tai, kad partijos sekretorius tikrintų čekistų kadrus, ko gero, buvo naujas dalykas.

Nuosaikesnė buvo 1946 m. viduryje propagandos sekretoriaus Rastenio pasirašyta pažyma apie politinę padėtį Tauragės aps. Bet ir joje rašoma, jog „reakcingi elementai dar ir todėl taip aktyviai veikia, kad pas mus ne visai tiksliai ir organizuotai dirba MVD ir MGB darbuotojai [...]“. Konstatuojama, jog dėl „banditų“ puolimų į Klaipėdos kraštą „iš mūsų apskrities daugiausia bėga Tarybų valdžios aktyvistai“[24].

Į represinių žinybų veiklą 1946 m. mėgino kištis ir kitų apskričių partijos komitetai. Partijos Utenos aps. komiteto biuras, apsvarstęs įvykį, kai 1946 m. gegužės 18 d. grįždama iš kaimų į partizanų pasalas pateko aktyvistų grupė ir buvo nušautas Leliūnų vlsč: partorgas D. Sunklodas, priėmė nutarimą, kuriame rašoma: „Lietuvos KP(b) apskrities komiteto biuras [pažymi, kad] nepakankama MVD, MGB organų darbo konspiracija [...]. Vietiniai valsčių centrų gyventojai dažnai žino apie vykdomų operacijų planus“[25].

Partinių aktyvistų žūtys sukrėsdavo partijos komitetus, nes išdavikai pajusdavo, kad gali ateiti ir jų eilė. Po žūties partijos komitetai pradėdavo energingai spausti čekistus, reikalaudami iš jų veiklumo, o kai kuriuos ir keisdami. Būdingas yra partijos Telšių aps. komiteto elgesys po to, kai 1947 m. vasario 20 d. 23 val. 15-20 partizanų kelyje Telšiai-Luokė prie Ruipių (Ruišėnų?) kaimo sulaikė dvi tarnautojų grupes ir sušaudė Luokės vlsč. partorgą J. Ruibušį bei pieninės vedėją Choničevą, kitus nuavė, atėmė pinigus, liepė važiuoti iki artimiausios sodybos ir ten

laukti iki ryto. Telšiuose apie įvykį tapo žinoma po valandos, o po 40 minučių į įvykio vietą išskubėjo partijos komiteto antrasis sekretorius Glochovas, čekistai ir 30 karių grupė. Jie partizanų nerado, suėmė 3 įtartinus asmenis. Partijos komiteto pirmasis sekretorius I. Venckus informacijoje A. Sniečkui rašė: „Prašau padėti užimti laisvas MGB AS vietas ir pakeisti darbuotojus; skubiai spręsti, nes jokios naudos iš tokių darbuotojų nėra“. Dar rašė, kad batalione susidėvėjo turimos 6 mašinos, o kapitalinio remonto nepajėgiama padaryti. „Todėl ginkluotos jėgos neturi galimybės operatyviai judėti“. Sekretorius prašė dvi bataliono įgulas, esančias kitoje apskrityje, perkelti į Telšių aps.[26] Po šio partizanų išpuolio surengtame partijos Telšių aps. komiteto biuro posėdyje mestas kaltinimas partijos valsčių sekretoriams ir MGB poskyrių viršininkams, esą jie nesuprato „buržuazinių nacionalistų taktikos - nustatyti ir sunaikinti Tarybų valdžiai ištikimą aktyvą“[27].

Kartais po partizanų įvykdytų mirties bausmių apskričių partiniai sekretoriai kreipdavosi į aukščiausiąją vadovybę, prašydami padėti paveikti čekistus. Partijos Telšių aps. komiteto pirmasis sekretorius I. Venckus nusiuntė A. Sniečkui tokią informaciją. 1949 m. rugsėjo 19 d. Luokės vlsč. Kaunatavos apylinkėse partizanai sušaudė 15 žmonių (tarp jų vieną vaiką). Tuo metu kitoje vietoje operaciją vykdė kariuomenė. Į bausmės vietą tik 18 val. buvo atsiųstas nedidelis kariuomenės būrys, nors partizanai mirties nuosprendžius buvo pradėję vykdyti 7 val. ryto. Aprašęs visą šį reikalą, I. Venckus baigė taip: „Išsiaiškinsi-

23 Ibid., l.13-14.
24 Ibid.,ap. 381/16, b. 5,l.26-31. Pranešimai apie politinę padėtį Tauragės aps. ir kt. dokumentai.
25 Ibid., f. 341, ap. 341/18, b. 5,l. 8. Partijos Utenos aps. komiteto ypatingasis aplankas.
26 Ibid., f. 1203, ap. 17, b. 3,l. 4-5. LKP(b) CK nurodymai dėl kovos su banditizmu ir kt. dokumentai.
27 Ibid., ap. 1203/16, b. 3,l. 1-3. Partijos Telšių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

me vietoje su MVD vietinių organų vadovais; prašome Jus pavesti išsiaiškinti šį faktą kitose žinybose“[28].

Įdomus partijos Trakų aps. komiteto biuro 1946 m. gegužės 17 d. nutarimas. Jame čekistų darbas įvertinamas nepatenkinamai, teigiama, jog „organai“ nusiramino, nes nėra partizanų puolimų, tuo tarpu pogrindis kaupia jėgas ir mėgina demoralizuoti valdžią, jos pareigūnus nugirdydamas, papirkinėdamas ir pan. elgdamasis[29].

Partijos komitetai čekistų darbo silpnumą aiškino dar ir tuo, kad jie neturėjo veiklios agentūros. Partijos Tauragės aps. komiteto biuras 1947 m. rugpjūčio 16 d. apsvarstė partizanų išpuolius, kurių metu rugpjūčio 11d. buvo nušauti 8 „raudonieji“, ir priėmė nutarimą. Jame rašė, jog „tai paaiškinti galima tuo, kad MGB organai dirba atitrūkę nuo masių ir nepakankamai užverbuota agentūros“. Nutariamojoje dalyje nurodyta „apie save sudaryti agentūrą, per kurią smogti ryžtingus smūgius banditams“. Čekistams taip pat nurodyta saugoti kaimuose esantį aktyvą[30]. 1947 m. rugsėjo 17 d. tos apskrities partijos komiteto pirmasis sekretorius B. Krasauskas A. Sniečkui rašė: „Reikia pažymėti, jog daugeliu atvejų po teroro aktų banditai lieka nenubausti. MGB ir MVD organai nesiima veiksmingų priemonių, kad surastų ir nubaustų banditus ir jų rėmėjus. Valsčių partijos komitetai ir pirminės partinės organizacijos laiku nereaguoja į banditų puolimus ir neišklauso MGB ir MVD [poskyrių] viršininkų. [...] MGB ir MVD [poskyrių] darbuotojai atitrūko nuo masių ir daugiausia laiko praleidžia valsčiuose [centruose], dėl to blogai dirbamas agentūrinis darbas“[31].

Apie blogą agentūrinį čekistų darbą rašė ir kiti partijos komitetai. 1947 m. vasario 27 d. žuvo Skapiškio partorgas Bieliauskas, vasario 26 d. — du Šimonių stribai ir kiti. Šiuos įvykius svarstęs partijos Kupiškio aps. komiteto biuras 1947 m. kovo 5 d. konstatavo, jog tai „[...] rodo prastą MGB organų operatyvinį darbą tiek apskrityse, tiek valsčių poskyriuose; atbuko po-

litinis budrumas ir čekistinis operatyvumas“. Tų pat metų rugsėjo 10 d. partizanai Kupiškio vlsč. Kuosėnų apylinkėje sušaudė 5 grūdų paruošų klausimu dirbusius aktyvistus; ta pati 14—15 partizanų grupė tą pačią dieną sušaudė 9 rusus kaimiečius. Prieš tą grupę buvo pasiųstos 5 operatyvinės kariuomenės grupės; viena iš jų buvo susidūrusi su partizanais, bet partizanai sėkmingai išsisuko[32].

Partijos Joniškio aps. komiteto biuras, kurį sudarė 5 rusai ir 1 lietuvis, net 1948 m. liepos 21 d. posėdyje konstatavo, kad „agentūrinė žvalgyba dirba prastai, apie įvykdytas banditų puolimus MGB AS sužino po pusės paros, kartais ir po paros. Tačiau banditai po apskrities teritoriją beveik atvirai važinėja vežimais, dviračiais ir nebaudžiami įvykdo teroro aktus“. Nurodyta Joniškyje sudaryti judrią operatyvinę 25-30 žmonių grupę, 10-15 žmonių operatyvines grupes sudaryti ir valsčiuose. Partiniai funkcionieriai prašė LKP(b) CK, kad paveiktų LSSR MGB ir ši MGB apskrities skyriui skirtų dvi mašinas[33].

Buvo skundžiami ir pavieniai čekistai. Antai partijos Utenos aps. komiteto pirmasis sekretorius P. Kutka A. Sniečkui ir J. Bartašiūnui 1947 m. pradžioje pranešė, kad MGB Tauragnų vlsč. poskyrio viršininkas P. Dudinovas žinojęs, jog apylinkės pirmininkas Semionovas ne nušautas „banditų“, o yra „gaujoje“ ir aktyviai veikia. Nepaisant to, pirmininko žmoną jis pri-

28 Ibid., ap. 17, b. 2,l. 10. Partijos Telšių aps. komiteto gaunamos LKP(b) CK direktyvos ir kt. dokumentai.

29 Ibid., f. 164, ap. 164/14, b. 1, l. 2-5. Partijos Trakų aps. komiteto ypatingasis aplankas.

30 Ibid., f. 381, ap. 381/17, b. 4,l. 37. Partijos Tauragės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

31 Ibid., ap. 381/16, b. 6,l. 34. LKP(b) CK direktyvos ir kt. dokumentai.

32 Ibid., f. 1495, ap. 1495/5, b. 1, l. 2-3,16-17. Partijos Kupiškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

33 Ibid., f. 1468, ap. 1468, b. 9, l. 21-24. Partijos Joniškio aps. komiteto ypatingasis aplankas.

ėmė dirbti į stribų valgyklą ir į partiją. Sekretorius prašė, kad MVD inspekcija išsiaiškintų[34].

Paprastai partijos komitetų biurų nutarimai buvo rašomi nusižiūrėjus į analogiškus LKP(b) CK biuro nutarimus, štampuojami tie patys sakiniai, tos pačios mintys. Tačiau pasitaiko ir vienas kitas originalesnis sakinys, matyt, atskleidžiantis partijos sekretoriaus individualybę. Bene labiausiai tuo išsiskiria partijos Šakių aps. komiteto biuro nutarimai, kai ten pirmąja sekretore dirbo T. Jančaitytė, o antruoju sekretoriumi - Kremeznojus. 1947 m. sausio 22 d. biure konstatuota, jog politinė padėtis apskrityje tebėra įtempta, „kur blogai dirbamas masinis aiškinamasis ir operatyvinis čekistinis darbas, ten sekasi priešams“. Taip yra Jankų, Lukšių, Gelgaudiškio ir Sintautų vlsč. Pakartojus A. Sniečkaus ir I. Tkačenkos direktyvos nurodymus, toliau rašoma, jog iš apskrities įgulų negaunama skubios pagalbos, nes bataliono transportas susidėvėjęs, be to, ir štabe dažniausiai nėra žmogaus, kuris spręstų pagalbos klausimus. Nutarimo 11 paragrafe nurodoma po partizanų išpuolių visiškai ar iš dalies konfiskuoti „banditų“ ir buožių ūkius remiantis žemės įstatymu. Nurodyta konfiskuoti tik suėmus suaugusius, ypač vyrus, ir vykdomųjų komitetų nutarimu, gavus duomenis iš MVD ir MGB. Tų pat metų lapkričio 3 d. biuro posėdyje konstatuota, jog per mėnesį buvo nužudyti 24 „savi žmonės“. Blogai dirba MGB valsčių poskyriai ir įgulos, partijos sekretoriai nusišalino nuo kovos, „nesudarė banditams nepakenčiamų sąlygų, nepakėlė [masių] kovoti su jais ginkluotą kovą arba žudyti juos visomis šaltojo ginklo rūšimis arba kitais valstiečių naudojamais daiktais“. Nutarta: jei MGB žinyba ir įgulos nepagerins darbo, jų vadovai „bus griežtai nubausti“[35]. Iš visų partijos nutarimų, ypač Šakių aps., dvelkė gili neapykanta „buržuaziniams nacionalistams“ ir buožėms.

Itin aktyviai vyko partijos Šakių aps. komiteto biuro 1948 m. lapkričio 5 d. posėdis, kurio tema buvo „Apie nepatenkinamą kovą su nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis“.

Konstatuota, kad sumažėjus „banditų“ puolimų MGB ir MVD darbuotojai pernelyg nusiramino. Savigynos grupėms niekas nevadovauja ir jos nesipriešindamos atiduoda ginklus „banditams“, taip kai kurie grupių nariai tampa aukomis. MVD AS viršininkas Bronius Dimidavičius ir jo pavaduotojas milicijos reikalams Glebovas „užėmė neteisingą antipartinę liniją; jie mano, kad kova su banditizmu jų neliečia, todėl nemobilizavo milicijos šiam garbingam ir atsakingam darbui“. Be partijos komiteto žinios MGB skyrius atšaukė stribus, buvusius prie milicijos įgaliotinių, o MVD skyrius atšaukė pačius įgaliotinius (ir vieni, ir kiti turėjo saugoti sudaromų kolūkių valdžią). „Kai kurie operatyviniai darbuotojai nesilaiko konspiracijos, išsikviečia savo informatorius atvirai matant pašaliniams, taip juos demaskuoja ir jie tampa banditų aukomis“. Nutarta iškviesti komisiją iš LKP(b) CK Administracinio skyriaus ir LSSR MGB, kuri turėtų išsiaiškinti, kodėl žuvo informatoriai.

Beje, LSSR MVD už nenorą kovoti priekaištauta ne vienoje apskrityje. Antai partijos Tauragės aps. komiteto biuras 1948 m. liepos 28 d. svarstė, kaip buvo nušautas Kaltinėnų vlsč. komsorgas V. Kabeckis ir jo brolis. Po jų sušaudymo MGB poskyrio darbuotojai nepersekiojo „banditų“. Pažymėta, kad emvėdistai nedalyvauja kovoje, todėl nutarta „pasiūlyti MVD AS viršininkui drg. Šatkauskui pakelti MVD darbuotojų ir milicininkų drausmę valsčiuose ir aktyviai dalyvauti ieškant banditų ir juos likviduojant“[36]. Po to, kai 1947 m. pradžioje visa kova su partizanais buvo perduota iš MVD į MGB pavaldumą, emvėdistai saugodami

34 Ibid., f. 1771, ap. 10, b. 287,l. 5-6. LTSR MVD susirašinėjimas su LKP(b) CK.

35 Ibid., f. 1806, ap. 1806/13, b. 3, l. 1-3. Partijos Šakių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

36 Ibid., f. 381, ap. 16, b. 11, l. 87. MGB ir MVD Tauragės aps. skyrių pranešimai ir kt. dokumentai.

savo galvas (neišsamiais duomenimis, pokario kovose žuvo apie 500 milicininkų) kaip įmanydami stengėsi išvengti kovų. Apie tai sužinojęs A. Sniečkus rašydavo grėsmingas direktyvas, nurodydamas MVD darbuotojams ir toliau kovoti. Tą jie ir darė, tačiau be didelio entuziazmo; kišantis į kovas nukentėdavo tiesioginės jų pareigos - kovoti su kriminaliniais nusikaltimais.

Tuos priekaištus, kuriuos po pirmųjų masinių 1948 m. gegužės mėn. trėmimų čekistams išsakė A. Sniečkus ir LKP(b) CK antrasis sekretorius A. Trofimovas, kartojo ir kai kurių partijos apskričių komitetų biurai. Antai partijos Telšių aps. komiteto biuras 1948 m. gegužės 31 d. posėdyje priekaištavo čekistams dėl silpnų ryšių su partinėmis ir sovietinėmis organizacijomis, padėties vietose nežinojimo, nepakankamo operatyvinio profesionalumo. Biuro nutarime teigiama, kad kai kurie MGB darbuotojai neišlaikė paslapties ir prasitarė apie būsimus trėmimus, keli pasisavino tremiamųjų turtą[37]. Vėlesnėje 13 puslapių informacijoje partijos Telšių aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Baščiulis vėl kritikavo čekistus, teigdamas, jog daug čekistų išplepėjo apie rengiamą trėmimą, todėl prieš trėmimą pabėgo 83 ūkių žmonės, trėmimo metu - dar 10. Šios informacijos išvadose rašoma: „Trėmimai dar kartą parodė MGB organų nepatenkinamą darbą, jų silpną ryšį su partiniais tarybiniais organais ir darbo masėmis, nežinojimą padėties vietose, neteisingą jėgų išdėstymą, nepakankamą operatyvinį pasirengimą ir kai kurių darbuotojų nesugebėjimą išlaikyti paslaptį“. J. Baščiulis nurodė, jog reikės nuolat vadovauti MGB skyriaus darbui ir jį kontroliuoti, siekti, kad saugumiečiai jį pagerintų. Prieš tai, 1948 m. pavasarį rašytoje pažymoje apie kovą su pogrindžiu sekretorius rašė: „Organai likviduoja pogrindį nepatenkinamai, visiškai netyrinėja priešo taktikos, nedemaskuojami priešiški veiksmai“[38].

1949 m. ir vėliau jau tik keletas partijos komitetų rimčiau priekaištavo čekistams. Tais metais, suvarant valstiečius į ko-

lūkius, nemažai iniciatyvių Lietuvos gyventojų suėmus ir ištrėmus, daugumai veiklių ir inteligentiškų partizanų vadų žuvus, o sovietų valdžios grandims (milicijos įgaliotiniams, stribams, kolūkių valdyboms ir kt.) pasistūmus į kaimus, iniciatyvą šalyje perėmė okupantai ir kolaborantai. Todėl beveik dingo partizanų puolimų baimė, kartu sumažėjo ir priekaištų dėl prasto čekistų darbo.

Tais metais nemažų priekaištų dar išsakė partijos Raseinių aps. komitetas. 1949 m. rugsėjo 2 d. biuras svarstė, kaip vykdomas LKP(b) CK 1949 m. birželio 6 d. nutarimas dėl kovos sustiprinimo. Priimtame nutarime teigiama, jog MGB darbuotojai nesilaiko konspiracijos, per vėlai reaguoja į pranešimus apie partizanų pasirodymą. „Pranešus apie rugsėjo 24 d. banditų judėjimą dienos metu, priemonių nesiimta. Viduklės valsčiuje apie banditus pranešė kolūkietis drg. Bardauskas. Kitą dieną jis buvo nužudytas ir t. t.“ Be visa ko, prašyta skirti kariuomenei geresnį transportą. To pat mėnesio pabaigoje partijos komitetas svarstė politinę padėtį Betygalos vlsč. ir konstatavo: „[...] MGB VP viršininkas drg. Iljinas neturi gerai organizuotos agentūros, o su turima dirbama prastai, todėl duomenis apie gaujų puolimus MGB VP gauna tik praėjus 10-15 valandų po teroro akto įvykdymo“ [39].

Partijos Telšių aps. komitetas 1949 m. rugpjūčio mėn. nusiuntė LKP(b) CK pranešimą apie 6 partizanų įvykdytą Gadunavo miestelio puolimą, kurio metu buvo nušauti du aktyvistai. Miestelį partizanai puolė tuo metu, kai keitėsi kareivių pasalos (čekistai apie rengiamą puolimą žinojo ir buvo įrengę pasalas). Par-

37 Ibid., f. 1203, ap. 1203/16, b. 4, l. 16-17. Partijos Telšių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

38 Ibid., ap. 1203/17, b. 6,l. 30-35, 37-50. LKP(b) CK nurodymai, partijos Telšių aps. komiteto sekretoriaus pranešimai LKP(b) CK.

39 Ibid., f. 979, ap. 979/10, b. 4, l. 12-15, 16. Partijos Raseinių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

tijos komiteto pirmasis sekretorius J. Baščiulis rašė: „Reikia pažymėti, kad teroro aktas galėjo įvykti dėl MGB organų neoperatyvumo“[40].

1950 m. didelius kaltinimus čekistams iškėlė partijos Šilalės r. komitetas. Tų metų gruodžio 27 d. nutarime, kuris vadinosi „Apie reikalus MGB Šilalės RS organuose“, rašoma, jog visi čekistai geria, mušasi, kai kurie pameta ginklus, paleidžia suimtuosius, neišeina į darbą ir t.t. 9 paragrafų nutariamojoje dalyje rašoma, jog padėtis nenormali, susiklosčius nenumatytoms aplinkybėms MGB skyrius nepajėgs atlikti darbo. Prašė partijos srities komiteto paveikti MGB srities valdybą, kad skirtų rajonui bent 5 gerus darbuotojus. Dviem operatyvininkams įrašė griežtus papeikimus ir pagrasino, kad jei ir toliau girtuokliaus, bus kreipiamasi į MGB, kad jie būtų teisiami[41]. Be abejo, toks konfliktas tarp čekistų ir partijos komiteto Šilalėje įvyko ir todėl, kad tai buvo naujai sudarytas rajonas, partiniai funkcionieriai ir čekistai dar nebuvo nustatę savo kompetencijos ribų. Tikriausiai daug reiškė ir vadovų ambicijos.

Daugumai Lietuvoje 1944-1953 m. dirbusių čekistų tinka vyr. tardytojo kpt. Pušino išvados apie jų darbą. 1951 m. liepos 11d. VKP(b) CK priėmus nutarimą „Dėl nepatenkinamo darbo MGB organuose“, minėtam tardytojui buvo pavesta nustatyti, kaip vykdomas tas nutarimas. Jis 1953 m. konstatavo, jog LSSR MGB organai po šio nutarimo išvadų nepadarė ir toliau pažeidinėja sovietinį teisėtumą - suima ne tuos asmenis (bendrapavardžius), nesurenka pakankamai įrodymų ir t. t., tačiau kankinami suimtieji prisipažįsta neva padarę nusikaltimus[42]. Tai dar vienas liudijimas, kad tiek partiniai funkcionieriai, tiek represinių žinybų vadai gerai žinojo, kaip „dirba“ čekistai, žinojo jų „virtuvę“, bet nubausdavo tik vieną kitą, kuris ypač „pasižymėdavo“ ar kurio nusikaltimai tapdavo žinomi „vietinės tautybės“ žmonėms.

LKP(b) CK IR PAVIENIŲ PARTINIŲ FUNKCIONIERIŲ POŽIŪRIS | ČEKISTUS. Kaip žinome, LKP(b) CK inspektuoti apskritis nuolat siuntė įvairaus rango savo darbuotojus, bet ypač dažnai - atsakinguosius organizatorius. Jų pranešimai dažniausiai būdavo aptakūs, nors kai kurie pateikdavo gana išsamių žinių, iš kurių buvo galima susidaryti vaizdą, kas vyksta provincijoje. Bene atviriausiai padėtį vietose yra aprašę aukštesnio lygio partiniai funkcionieriai, tokie kaip F. Bieliauskas. 1945 m. birželio 29 d. jis pateikė ataskaitą LKP(b) CK sekretoriui K. Preikšui apie apsilankymą Čekiškės vlsč. (tuo metu F. Bieliauskas buvo partijos Kauno m. komiteto propagandos sekretoriumi). Jis rašė, kad NKVD operatyvinis įgaliotinis Ovečkinas pasiskelbė tarsi valsčiaus gubernatoriumi, NKGB įgaliotinis Repšė save taip pat laiko svarbiausiu pareigūnu, net norėjo suimti valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininką ir partorgą, šie „[...] galutinai liko užmirštais žmonėmis, dažnai nežinančiais, ką jie gali, kokios jų teisės". Stribai sako, kad rusai „juos laiko banditais, nevertais pasitikėjimo, o lietuviai rusus vadina ivanais". NKVD ir NKGB organų darbas - ypač prastas, „pagrindinė priežastis ta, kad visi lietuviai [laikomi] banditais arba su jais susijusiais". F. Bieliauskas siūlė sudaryti komisiją, kuri tirtų valsčiaus NKVD—NKGB organų darbą, neteisėtus sušaudymus bei suėmimus[43].

E. Bilevičius, dirbęs A. Sniečkaus pavaduotoju, inspektavęs Alytaus, Trakų ir Vilniaus aps., 1945 m. birželio 30 d. rašė, jog beveik visi vyrai, slėpęsi nuo ėmimo į kariuomenę, išėjo iš miš-

40 Ibid.,f. 1203, ap. 1203/17, b. 9, l. 59. Siunčiamos į LKP(b) CK ataskaitos, informacijos kovos klausimais ir kt.

41 Ibid., f. 1771, ap. 195, b. 16, l. 180-187. Partijos sričių, rajonų, miestų komitetų nutarimai dėl partizanų puolimų.

42 LYA, f. 1, ap. 18, b. 93,l. 334. Pranešimai apie LTSR MGB Tardymo skyriaus darbą.

43 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 158, l. 79. LKP(b) CK susirašinėjimas apie politinę padėtį apskrityse ir kt. klausimais.

kų (pagal apskritis atitinkamai 1800, 1300 ir 500 vyrų), dabar būtų galima smogti „gaujoms“ (rašė, kad partizanų vadai įsakė dideliems būriams išsiskirstyti į smulkias grupes), bet kariuomenė stovi be darbo, nes nežino, kur yra „banditai“[44].

Prieš priimant LKP(b) CK biuro 1946 m. rugpjūčio 3 d. nutarimą „Dėl politinės padėties Telšių apskrityje“, ten lankęsis ir nutarimui medžiagą rinkęs atsakingasis organizatorius P. Kunčinas pažymoje rašė, jog apskrityje veikia apie 100 partizanų, o „[...] dėl MVD ir MGB šlykščiai atgrasaus operatyvinio darbo banditai nebaudžiami terorizuoja tarybinį partinį aktyvą, varguolius ir naujakurius“. Jis minėjo apie dešimt atvejų, kai pareigūnai ar gyventojai pranešė apie pasirodžiusius partizanus, o MVD-MGB organai, pasak jo, reaguodavo tik po kelių valandų[45].

Apsvarstęs padėtį LKP(b) CK biuras nutardavo, ką daryti, kad padėtis pagerėtų. Neretai nutarimai skambėdavo gana grėsmingai. LKP(b) CK biuro 1946 m. lapkričio 29 d. nutarime „Dėl kovos su buržuazinių nacionalistų gaujomis Alytaus ir Lazdijų apskrityse“ konstatuota, jog į „kovą nepakeltos darbo masės“, silpnai dirba MVD ir MGB agentūra, tie „organai“ neturi ryšio su gyventojais ir t. t. Nevertinami ginkluoti aktyvistai ir stribai, daugiausia remiamasi kariuomene. Alytaus aps. yra tik 34 proc. reikiamo stribų skaičiaus, tik 3 ginkluotos grupės kaime, o Lazdijų aps. vietoj 250 stribų yra tik 115. Nutarimo pirmame paragrafe rašoma: „Perspėti partijos apskričių komitetų sekretorius, MVD AS viršininkus, kad į tolesnį pasyvumą [kovoje] su nacionalistiniu pogrindžiu ir banditizmu LKP(b) CK bus žiūrima kaip į priešo rėmimą su visomis iš to kylančiomis išvadomis“[46]. Beje, toks grasinimas - arba sutriuškinsi, arba pats būsi apkaltintas priešo rėmimu - buvo labai dažnas komunistinėje sistemoje, nelabai vertinusioje net ir saviškius.

A. Sniečkus savo čekistiniu mąstymu lenkė daugelį pavaldinių, kartu rodė jiems pavyzdį, kaip reikia mąstyti ir kalbėti. Vi-

suose pokario plenumuose, vienuose plačiau, kituose siauriau (žiūrint kokia būdavo pagrindinė plenume svarstoma tema ar temos), jis kalbėdavo apie čekistų darbą. LKP(b) CK IX plenume, vykusiame 1946 m. balandžio 4 d., A. Sniečkus aiškino, kad „MVD ir MGB organų svarbiausia silpnumo priežastis yra itin silpnas ryšys su gyventojais". Toliau dėstė, kad „organai" turi pasipildyti nacionaliniais kadrais, kurių privalo parūpinti partijos komitetai[47]. 1946 m. lapkričio 22—24 d. vykusiame LKP(b) CK XI plenume apie čekistus jis kalbėjo taip: „Mūsų respublikos čekistai, Lietuvos bolševikai, lietuvių liaudis smogė keletą skaudžių smūgių niekšingiems hitlerinių išgamų išaugintiems lietuvių buržuaziniams nacionalistams" (po šios citatos byloje yra iškirptos maždaug penkios teksto eilutės). Toliau kalbėjo: „Greta laimėjimų kai kuriose MVD ir MGB organų grandyse dar yra daug lėtumo, neoperatyvumo, nedrausmingumo, kartais ir bailumo". A. Sniečkus dėstė, kad kai kuriose apskrityse prieš „banditus" naudojama tik gynybinė taktika, „organams" trūksta agentų, ypač vidaus. „Tačiau agentūros išplėsti neįmanoma be glaudaus ryšio su gyventojais". Pasak jo, kai kurie čekistai nepasitiki darbo žmonėmis, todėl ir gyventojai jais nepasitiki, „tenka dirbti aklai"[48]. Taigi A. Sniečkaus idealas buvo be skrupulų savo tautiečius skundžiantis agentas. Išardyti tuo metu vyravusią daugumos Lietuvos gyventojų, ypač kaimiečių, vienybę - toks buvo jo tikslas, kurį sutartinai dirbdami čekistai ir partiniai organai apie 1950 m. iš dalies pasiekė.

A. Sniečkus daug padarė, kad kuo daugiau lietuvių būtų įtraukta į kovas okupantų pusėje. Jis nuolat protegavo stribus, jo

44 Ibid., b. 177,l. 49-50. LKP (b) CK ir partijos komitetų informacijos apie kovas su pogrindžiu.
45 Ibid., ap. 190, b. 4,l. 94-98. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.
46 Ibid., l. 131-136.
47 Ibid., ap. 9, b. 97,l. 13. A. Sniečkaus pranešimas LKP(b) CK IX plenume.
48 Ibid., b. 17, l. 76-79. LKP(b) CK XI plenumo stenograma.

pastangomis buvo sudaromi įvairaus tipo ginkluoti junginiai — stribų rėmimo, savigynos, ginkluotų sovietinių ir partinių aktyvistų, kaimo aktyvistų grupės ir kt. Matyt, buvo neblogai išstudijavęs tokią padėtį, kai bent kartą kurioje nors pusėje iššovęs žmogus dažniausiai jau negalėdavo sustoti ir vis giliau klimpdavo į išdavystės liūną. Jis puolė ir tuos čekistus, kurie suabejodavo „lietuvių liaudies“ atsidavimu okupantams. 1947 m. sausio 11d. LKP(b) CK XII plenume (plenumas buvo skirtas sėjai ir rinkimams į LSSR AT) jis kalbėjo: „Kai kurie MVD ir MGB darbuotojai nusikalbėjo iki lietuvių liaudies šmeižimo, sakydami, kad lietuvių liaudis nepalaiko kovos su banditizmu“. Pasak A. Sniečkaus, todėl kai kuriose vietovėse (jis paminėjo Kauno aps.) čekistai į liaudies gynėjus pradėjo priiminėti tik atvykėlius iš kitur, o „juk jie turi būti ryšininkais tarp kariuomenės, kurią daugiausia sudaro rusai, bei vietinės liaudies“[49].

Panašios mintys, be abejo, suformuluotos A. Sniečkaus, buvo dėstomos 1947 m. rugpjūčio 22 d. priimtame LKP(b) CK biuro nutarime „Dėl politinės padėties Panevėžio apskrityje“. Šios apskrities partijos komitetas buvo apkaltintas tuo, kad nepadarė išvadų iš ankstesnių LKP(b) CK biuro sprendimų. Nutarime pabrėžiama, kad partijos komitetas nepatenkinamai vadovauja kovai, „nėra vieningo veikimo sprendžiant praktinius partinės organizacijos ir MGB organų reikalus. [...] MGB AS ir VP yra atitrūkę nuo partinių organų ir plačiųjų darbo masių ir dirba nepatenkinamai“. MGB AS viršininkas G. Čachava, įvertindamas padėtį apskrityje, esą visus „dirbančius valstiečius apkaltino tuo, kad jie prijaučia ir padeda banditams“[50]. Atkaklus realybės neigimas teikė komunistams ir silpnumo, ir stiprumo. Pripažinti, kad nemažai „dirbančiųjų“ kovoja prieš juos, neleido marksistinės dogmos.

Viename svarbiausių LKP(b) CK biuro nutarimų kovos su pogrindžiu klausimais - 1947 m. gruodžio 12 d. nutarime „Dėl kovos su buržuaziniu nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluoto-

mis gaujomis sustiprinimo“ rašoma, kad tik dalis partijos komitetų - Kėdainių, Zarasų ir kt. - teisingai vadovauja kovai, kiti mano, kad kovoti yra MGB užduotis, o MGB neturi ryšio su gyventojais, nėra nacionalinių kadrų, nėra lietuviškų MGB kariuomenės padalinių. MVD organai ir jų kariuomenė nepadeda MGB[51].

LKP(b) CK nuolat mėgino pasipriešinimą okupacijai palaužti kompleksiniais veiksmais. Buvo siekiama partijos komitetų ir represinių organų darbų vienybės, tiek vieni, tiek kiti skatinami - ypač po partizanų išpuolių - griebtis teroro veiksmų prieš asmenis, įtariamus partizanų rėmimu, tremti buožes. Būdavo griebiamasi ir iš išorės pozityvių veiksmų. LKP(b) CK 1947 m. spalio 5 d. nutarime „Dėl politinės padėties Lazdijų apskrityje“ konstatuota, jog MGB skyriaus ir valsčių poskyrių darbuotojai mano, kad vidutinieji ir net vargingieji valstiečiai yra taip pogrindžio įgąsdinti, kad jiems nepadės. Nutarta spręsti daugelį apskrities ūkinių reikalų - sutvarkyti elektros stotį, malūną, MTS ir kt. Kartu LSSR MGB ministrui D. Jefimovui nurodyta į Lazdijų aps. nusiųsti 8 lietuviškai kalbėti mokančius operatyvininkus, o Leipalingyje ir Kapčiamiestyje įkurti įgulas[52].

Nemažai informacijos apie čekistų darbą LKP(b) CK gaudavo iš provincijos sekretorių. Įdomu tai, kad partijos komitetų antrieji sekretoriai rusai beveik visi čekistų darbą taip pat vertino neigiamai (matyt, juos taip elgtis vertė ta pati baimė bei dvasinis diskomfortas dėl nuolatinio prievartos naudojimo).

1947 m. sausio mėn. pradžioje partijos Biržų aps. komiteto sekretorius Mironovas A. Sniečkui ir VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui V. Ščerbakovui adresuotame pranešime dėstė, ką

49 Ibid., ap. 10, b. 3, l. 4. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK XII plenume.
50 Ibid., ap. 190, b. 5, l. 147-149. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.
51 Ibid., l. 179-187.
52 Ibid., l. 161-164.

reikia daryti norint sutriuškinti pogrindį, nes „padėtis itin įtempta ir reikia imtis ryžtingų priemonių“. Pasak jo, visi darba nepatenkinamai (jis išvardijo partizanų būrius, paminėjo, kad veikia rezerviniai junginiai), bet emvėdistai kovoja itin prastai. Sekretorius nurodė, kad reikia pakeisti partorgus ir valsčių instruktorius, nes jie labai silpni, konstatavo, kad nėra nuolatinio vykdomojo komiteto pirmininko. MVD skyrius neturi agentūros, todėl reikia laikyti daug kariuomenės, kuri dirba lėtai šukuodama vietoves, rengdama pasalas, sekretus ir t. t. Jis prašė LKP(b) CK bent mėnesiui atsiųsti operatyvinių darbuotojų ir pulką RA karių[53].

Partijos Panevėžio aps. komiteto sekretorius Pačekas 1947 m. liepos mėn. atsiuntė LKP(b) CK pranešimą, kuriame daugiausia rašė apie 7 Šeduvos aktyvistų nukovimą pasaloje ir apie tai, kad MGB VP viršininkas Loginovas su stribais partizanus aptiko, bet nevykusiai vadovavo mūšiui. Jį patį partizanai ugnimi prispaudė prie žemės ir pasitraukė, o kariuomenė atvyko vėluodama 12 valandų. Pagrindiniai stribų ginklai - du kulkosvaidžiai - nešaudė. Dėl padažnėjusių partizanų puolimų Pačekas kaltino MGB AS viršininką G. Čachavą. Pastarasis buvo apkaltintas dar ir tuo, kad faktus slepia nuo partijos komiteto[54]. Remdamasis šiuo pranešimu, LKP(b) CK priėmė nutarimą dėl padėties Panevėžio aps.

Partijos Raseinių aps. komiteto sekretorius Britovas A. Sniečkui apie represinių organų darbą rašė: „MGB darbas - itin prastas, organai neturi ryšio su kaimu, kai kuriuose valsčiuose nėra kontaktų tarp partinių ir MGB-MVD organų“. Partijos Telšių aps. komiteto pirmasis sekretorius I. Venckus 1947 m. pradžioje prašė A. Sniečkaus greičiau pakeisti kai kuriuos MGB skyriaus darbuotojus, nes iš jų nėra naudos. Čekistinės kariuomenės batalionas turėjo 6 mašinas, bet jos labai pasenusios. Kariuomenė neturi rezervo, todėl dviejuose valsčiuose nėra įgulų; prašė jas įkurti.

Kai kurie provincijos partiniai funkcionieriai jausdami „bolševikinę pareigą“ rašydavo tiesiai LKP(b) CK, apeidami partijos komitetą. Partijos Lazdijų aps. komiteto agitacijos ir propagandos sekretorius Kulakauskas parašė ilgą išsamų informacinį pranešimą apie padėtį Lazdijų aps. Pasak jo, MGB skyriaus darbuotojai, net gavę iš gyventojų pranešimus apie „banditus“, veikia neryžtingai [55].

Iš LKP(b) CK darbuotojų bei partijos komitetų sekretorių pranešimų aukščiausioji partinė vadovybė susidarydavo bent apytikrį vaizdą apie padėtį provincijoje ir apie represinių organų darbą (reikia turėti omenyje, kad čekistai LKP(b) CK taip pat užversdavo pranešimais, kuriuose dėl nesėkmių kaltindavo partijos komitetus, retkarčiais — kariuomenę). Tačiau išvadas LKP(b) CK dogmatikai dažnai padarydavo visai priešingas realybei.

Partinių funkcionierių požiūrį į čekistų veiklą per 1948 m. trėmimus ilguose pranešimuose A. Sniečkus dėstė VKP(b) CK sekretoriui A. Ždanovui, o LKP(b) CK antrasis sekretorius A. Trofimovas - VKP(b) CK sekretoriui A. Kuznecovui. A. Sniečkus savo devynių puslapių pranešime rašė, jog MGB iš esmės teisingai atrinko šeimas ištrėmimui. Tremti padėjo ir aiškinamąjį darbą organizavo 20 tūkst. sovietinių partinių aktyvistų. Iš miestų buvo pasitelkta 2 tūkst. aktyvistų, trėmimuose dalyvavo ir LKP(b) CK sekretoriai. Pasak A. Sniečkaus, „operacija sėkmingai įvykdyta, bet buvo didelių trūkumų“ dėl informacijos iš MGB žinybos nutekėjimo. Antai Utenos aps. iš numatytų ištremti 450 šeimų ištremta tik 366 (įskaitant ir 45 šeimas iš vadinamojo rezervo), pasislėpė 129 šeimos ir daug pavienių žmonių. Leliūnų vlsč. dar balandžio mėn., atvykus MGB karininkų grupei, pasklido gandai, kad bus trėmimai, todėl kai kurios šei-

53 Ibid., ap. 10, b. 343,l. 2-8. LKP(b) miestų, apskričių komitetų pažymos apie politinę padėtį.

54 Ibid., ap. 190, b. 5, l. 156-158. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

55 Ibid., l. 82-93,114,144.

mos dingo likus 2-3 savaitėms iki trėmimų. Daug žmonių laukė trėmimų jau iš anksto susikrovę ryšulius. Valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkai rengė pažymas MGB apie tremiamųjų turtinę padėtį, tad kai kurie pirmininkai perspėjo tuos žmones, apie kuriuos buvo reikalaujama pažymų. A. Sniečkus konstatavo, kad nemažai gandų paskleidė milicininkai. Respublikoje nuo trėmimo pabėgo apie 1200 šeimų ir daug pavienių asmenų. Trėmimo metu mėginę pabėgti 5 žmonės buvo nušauti.

LKP(b) CK antrasis sekretorius A. Trofimovas savo pranešime kartojo kai kurias A. Sniečkaus mintis ir duomenis, bet pateikė ir naujų. Pasak jo, rekonspiruotasi todėl, kad MGB darbuotojai lankė numatomas ištremti šeimas, jas apklausė ir tikrino dokumentus. Leipalingio vlsč. nerasta 40 proc. šeimų. Iš numatytų ištremti 15 tūkst. šeimų ištremta 11 400, kitų nerasta (taigi, anot jo, nuo trėmimų pabėgo ne 1200 šeimų, kaip teigė A. Sniečkus, o 3600). Be to, nuo trėmimų pasislėpė 8 tūkst. pavienių žmonių. Pasislėpusios šeimos vėl grįžo į savo ūkius, joms grąžintas turtas, jos nepavojingos. A. Trofimovo manymu, pavojingi yra jauni pabėgę pavieniai žmonės. Padidėjo teroras prieš tuos, kurie ėmė ištremtųjų turtą. Tuos pavienius asmenis stengiamasi įdarbinti, o „labiausiai pavojingus, turinčius ryšį su gaujomis, MGB suima“[56]. Tokiais pranešimais, kuriuose analizuojamos represinių žinybų padarytos klaidos, partinė vadovybė koregavo jų veiklą. Vėliau trėmimai buvo organizuojami taip, kad gyventojai jų beveik nenujausdavo; tada jie būdavo išvežami į Sibiro vargą, o kartais ir į pražūtį visai nepasirengę, beveik be maisto atsargų ir būtiniausių daiktų.

Čekistai į jiems iškeltus kaltinimus dažniausiai atsakydavo taip: partiniai organai prastai aiškina „vietinės tautybės“ žmonėms sovietų valdžios tikslus, todėl jie jos ir neremia. Antras dažnai pasitaikantis pasiteisinimas — „banditai savo teroru“ taip įgąsdino žmones, ypač kaimiečius, kad šie nedrįsta remti sovietų valstybės organų. Be abejo, buvo paminima ir daugybė smul-

kesnių ar didesnių priežasčių, kuriomis čekistai mėgino pateisinti prastus savo „veiklos“ rezultatus. Čekistai operatyvininkai nuolat kaltino vidaus kariuomenę, kad ši nemoka kariauti, nes dažnai net apsupti partizanai nuo jos smūgių išsisukdavo, o kariuomenė kartais tiesiog bijodavo stoti į mūšį. Beje, vidaus kariuomenės kariai operatyvininkams atsilygindavo tuo pačiu: esą jie mėnesių mėnesius klaidžioja po kaimus ir miškus ieškodami partizanų, o operatyvininkai, kurie per agentus ir tardydami suimtuosius turėdavo sužinoti jų laikymosi vietas ir apie tai pranešti kariuomenei, tą darydavo retai ir netiksliai. MGB apskričių skyrių viršininkai paprastai išvardydavo daugybę priežasčių, kodėl, jų nuomone, prastai kovojama. Antai 1947 m. rugsėjo 14 d. partijos Kretingos aps. komiteto posėdyje MGB AS viršininkas A. Vichrevas išvardijo tokias prasto darbo priežastis: trūksta patyrusių operatyvininkų, silpnas ryšys su visuomene, nepakanka kariuomenės ir neturima gerų šunų pėdsekių. Beje, tą apskritį inspektavęs LKP(b) CK atsakingasis organizatorius G. Jacko apie padėtį apskrityje rašė, jog „teroro aktai“ apskrities biure nesvarstomi ir nespaudžiamas „banditų rėmėjas buožė“ [57].

Taigi partiniai funkcionieriai, išsigandę dėl savo likimo, dažnai įnirtingai puldavo čekistus, savo baimę maskuodami rūpesčiu dėl socialistinės tėvynės, socialistinės visuomenės, atskirų jos atstovų likimo. Priekaištaudami čekistams, jie kartu tarsi įrodinėjo savo pranašumą ir viršenybę.

IŠVADOS. Vertinant represinių organų veiklą, vyravo A. Sniečkaus ne kartą išsakyta mintis, jog čekistai be reikalo nieko nesuima, o jei suima, vadinasi, žmogus kaltas.

56 Ibid., ap. 11, b. 216,l. 3-12, 14-17. A. Sniečkaus ir kitų LKP(b) CK sekretorių laiškai A. Ždanovui ir A. Kuznecovui.

57 Ibid., ap. 10, b. 252,l. 92. LKP(b) CK skyrių pažymos, informacijos apie politinę padėtį, politinį, ideologinį, organizacinį ir kadrų darbą.

Visgi partiniai funkcionieriai išsakydavo čekistams nemažai priekaištų, tarp kurių buvo du svarbiausi: pirma, jie nemokšiškai kariauja ir, antra, dažnai pažeidinėja vadinamąjį sovietinį teisėtumą. Daugumos apskričių partiniai biurai čekistų darbą vertino nepatenkinamai, ypač 1944—1947 m.

Nuolat jausdami baimę, 1944-1948 m. užsidarę apskričių ir valsčių centruose, partiniai funkcionieriai priekaištavo čekistams, jog šie per mažai nušauna ar suima.

Okupacijos pradžioje partijos komitetai čekistus dažnai kaltino ir tuo, kad tie nedrįsta apginkluoti sovietinių partinių aktyvistų, nesugeba į kovą įtraukti „masių". Nuolat priekaištauta dėl prasto agentų darbo.

Ne vienoje apskrityje čekistams priekaištauta, kad jie nepalaiko ryšių su partijos komitetais, dirbdami nesilaiko konspiracijos ir todėl žūva vertingiausi agentai.

Lemiamą vaidmenį formuojant partijos apskričių komitetų požiūrį į čekistus vaidino LKP(b) CK biuro nutarimai, iš kurių apskričių komitetai perėmė ne tik dvasią, bet ir formuluotes.

LKP(b) CK biuras priekaištavo ne tik čekistams, bet ir partijos komitetams, kurie visą kovos su pogrindžiu darbą pavedė MGB, o šie „organai" daro daug klaidų. Partijos valsčių komitetams priekaištauta, kad neišklauso MVD-MGB poskyrių viršininkų ataskaitų. Priekaištai neretai peraugdavo į grasinimus, po kurių būdavo pašalinami partijos komitetų sekretoriai ir MGB skyrių viršininkai.

Čekistai, atsikirsdami į jiems keliamus priekaištus, paprastai pateikdavo du svarbiausius kontrargumentus. Pirma, partijos komitetai beveik visiškai nedirba su gyventojais, jų neagituoja ir nepropaguoja sovietinių idėjų, todėl gyventojai jų nežino ir neremia. Antras argumentas - „banditai" savo teroru taip įgąsdino žmones, kad šie bijo remti sovietų valdžią. Čekistai priekaištaudavo ir savo kolegoms kariškiams, kurie, anot operatyvininkų, nesugeba nušauti net apsuptų partizanų.

KADRŲ VALYMAI IR NAUJŲ KADRŲ RENGIMAS

BENDROS KADRŲ VALYMO TENDENCIJOS. Atleidimas iš darbo dėl socialinės kilmės, veiklos praeityje ar netinkamų politinių pažiūrų buvo dar viena masinė Lietuvos gyventojų terorizavimo priemonė. Žmonių atleidimo iš darbo vajui vadovavo ne čekistai, bet partiniai funkcionieriai; čekistai tik būdavo pasitelkiami ieškant kompromituojančių duomenų. Atleidimas iš darbo buvo skaudesnė bausmė, negu dabar gali atrodyti, nes valstybė buvo vienintelė darbdavė. Atleistas iš darbo žmogus negalėjo įsidarbinti net pas ūkininkus, nes šie tuoj pat būtų buvę paskelbti buožėmis su visais iš to kylančiais padariniais (padidinti mokesčiai, įrašymas į tremtinų žmonių sąrašus ir t.t.). Išmestam iš darbo žmogui buvo kelios išeitys — arba pereiti į daug žemesnį socialinį sluoksnį nei tas, kurį turėjo garantuoti jo išsilavinimas ir patirtis, arba ieškoti pagalbos duodant kyšius valdžios pareigūnams.

Visų šalių naujai į valdžią atėjusios politinės jėgos ar užkariautojai stengiasi į svarbiausius postus pasodinti savo šalininkus. Komunistai, kurie į valdžią dažniausiai ateidavo perversmo ar užkariavimų būdu, kadrus stengdavosi pakeisti totaliai. Visokį liberalumą kadrų politikoje jie laikė mirtinai pavojingu.

Apie kadrus buvo kalbama beveik visuose LKP(b) CK plenumuose, ko gero, ir daugelyje CK biuro posėdžių. LKP(b) CK IV plenume (vyko 1944 m. gruodžio 27—30 d.) tuo klausimu kalbėjo CK kadrų sekretorius M. Junčas-Kučinskas ir LSSR NKVD liaudies komisaras J. Bartašiūnas. Pirmasis aiškino: „Išvalyti tarybinį ir ūkinį aparatą - skubi politinė užduotis. Šito mes negalėsime padaryti nuodugniai nepatikrinę visų darbuotojų, sistemingai ir organizuotai jų neištyrę“, o antrasis tuo klausimu kalbėjo taip: „Neišvijus iš tarybinio aparato priešiško ir politiškai nepatikimo elemento, bus sunku išspręsti nacionalistinio pogrindžio ir jo ginkluotų gaujų greito likvidavimo klausimą“. Pasak jo, Lietuvos apskrityse yra kuriami NKVD valsčių poskyriai, kuriuose dirbs nuo 8 iki 13 žmonių ir reikės daug vietinių darbuotojų. LKP(b) CK priimtame nutarime nurodoma partijos komitetams šiam darbui parinkti patikimus žmones[1].

Neeiliniame LKP(b) CK VII plenume, vykusiame 1945 m. rugpjūčio 23-24 d., VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkas M. Suslovas apie kadrus dėstė, kad reikia skubiai išvalyti sovietinį ūkinį aparatą ir kooperacinių organizacijų kadrus. Jis teigė, kad netinkamus kadrus demaskuoja „organai“, o partinės institucijos tyli. Anot jo, priešų yra net Švietimo, Ryšių ir kituose liaudies komisariatuose. M. Suslovo išvada: reikia keisti vadovavimo stilių - tikrinti, kaip vykdomi priimti nutarimai[2].

Komunistai buvo parengę tam tikrą kadrų paskirstymo formulę, kuri partijos Kretingos aps. komiteto pirmojo sekretoriaus V. Suprono ataskaitoje apie darbą su kadrais 1945 m. nusakyta taip (kalba netaisyta): „Kadrų parinkimas į darbą buvo vertinamas ir tyrinėjamas pagal politinius požymius, t. y. ar jie užsitarnauja politinį pasitikėjimą, o antra, pagal dalykinius požymius, t. y. ar jie tinka kuriam nors konkrečiam darbui“[3]. Iš tikrųjų apie „tikimą konkrečiam darbui“ dažniausiai būdavo priduriama šiaip sau, tik dėl minties baigtumo. Viską lėmė politinis pasitikėjimas; tą rodo ir tas faktas, kad vadinamojo nomenklatū-

rinio sluoksnio žmonės, net ir sužlugdę darbą vienoje vietoje, dažniausiai būdavo perkeliami į tokias pat pareigas kitoje vietoje. Minėta kadrų parinkimo formulė buvo ne V. Suprono ir net ne LKP(b) CK atradimas. Ji į Lietuvą buvo perkelta iš Rusijos.

Ne visus gyventojų sluoksnius ir profesijas valymo vajai palietė vienodai. Be Lietuvos karininkų ir policininkų, kurie beveik visi buvo fiziškai sunaikinti, labiausiai nukentėjo Lietuvos švietimo ir kultūros elitas - prieškario inteligentai, mokytojai; šimtai jų buvo atleidžiami iš darbo. Vieni netiko dėl patriotinio nusiteikimo, kiti - dėl religinių įsitikinimų, treti dėl to, kad propagavo Vakarų kultūrą.

Kadrų valymas apėmė ne tik jau dirbančius žmones, bet ir būsimus darbuotojus, ypač inteligentus. Nepaprastai intensyvi valymo banga užgriuvo aukštąsias mokyklas.

LKP(b) CK kadrų sekretorius M. Junčas-Kučinskas 1946 m. vasario 26 d. ataskaitoje Maskvai, VKP(b) CK Kadrų valdybai, rašė, kad 1945 m. Lietuvoje pasikeitė 47 proc. jau sovietų parinktų vadovaujančiųjų darbuotojų. Jų kaitą jis aiškino trimis priežastimis: 1944 m. vadovauti buvo pasiųsta daug nepatikrintų žmonių, nesugebančių to daryti; antra, į vadovaujančius postus prasibrovė daug svetimų, priešiškų ir politiškai nepatikimų žmonių; trečia — buvo perskirstomi kadrai, kai kurie darbuotojai buvo siunčiami eiti naujų pareigų [4].

Kadrų politiką - saviškių skyrimą į visus, net labai nežymius postus ir kuo nors neįtikusių asmenų šalinimą iš darbo — komunistai vykdė nuolat ir su nemažėjančiu įkarščiu per visą okupacijos laikotarpį (neįstojęs į komunistų partiją žmogus nelabai ga-

1 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 7, b. 10, l. 271, 182. LKP(b) CK IV plenumo stenogramos.

2 Ibid., ap. 8, b. 16, l. 130-132. LKP(b) CK VII plenumo taisyta stenograma.

3 Ibid., f. 494, ap. 494, b. 64,l. 5-8. Partijos Kretingos aps. komiteto kadrų byla.

4 V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944-1953 m.*, t. l,p. 188.

lėjo tikėtis bent kiek reikšmingesnio posto). Ypač žiauriai ir negailestingai elgtasi Stalino valdymo laikotarpiu.

Kadrai buvo valomi visur, visose žinybose, tačiau galima įžvelgti ypatingą dėmesį tam tikroms žmonių grupėms. Viena iš tokių grupių — prekybos darbuotojai, atrodo, nieko bendra neturintys su politika. Mat toje karo suirutės ir netinkamų prievartinių reformų nualintoje šalyje, kokia buvo Sovietų Sąjunga, trūko visko, ypač maisto, net duonos. Maistas buvo labai limituotas, iki 1947 m. galiojo kortelės visiems gaminiams, bet dažnai ir kortelių skirto davinio žmonės negaudavo. Todėl buvo svarbu maisto ir kitų prekių parduotuvėse turėti savų žmonių. Jie ten buvo įdarbinami ne tam, kad apsaugotų prekes, o kad šį bei tą pasiglemžtų ir pasiglemžtomis gėrybėmis pasidalytų su valdžios pareigūnais. Vien 1945 m. iš Prekybos liaudies komisariatui pavaldžių įmonių ir įstaigų buvo atleisti 1266 įvairaus lygio darbuotojai, iš jų 141 suimtas už ryšį su pogrindžiu, 79 atleisti „kaip nekeliantys politinio pasitikėjimo“[5].

Kadrų klausimas buvo sprendžiamas keliomis pakopomis. LKP(b) CK nutarimai įpareigodavo apskritis ir centrines žinybas, apskričių komitetai - pavaldžias įstaigas, įmones ir valsčius. Antai 1945 m. pavasarį partijos Trakų aps. komitetas svarstė Žiežmarių partinės organizacijos veiklą ir priėmė 8 paragrafų nutarimą, tarp kurių vienas buvo toks: „Įpareigoti Žiežmarių partorgą ir pirmininką išvalyti prekybinius ir kitus aparatus nuo nepatikimų ir abejotinų elementų, į jų vietą iškelti raudonarmiečių žmonas ir samdinius varguolius, aktyviai padedančius Tarybų valdžiai“[6]. Šiame nutarime, kaip ir daugelyje kitų, apie jokią darbuotojų kompetenciją nekalbama. Svarbu tik, kad būtų savas.

PARTINIŲ DARBUOTOJŲ IR ČEKISTŲ BENDROS PASTANGOS KEIČIANT KADRUS. Kadrų valyme aktyviai dalyvavo LSSR NKVD (MVD) ir NKGB (MGB). Tos žinybos ne tik teikdavo duomenis partiniams organams, bet ir pačios aktyviai formavo kadrų politiką. 1945 m.

LSSR NKGB liaudies komisaras (dar laikinai einantis tas pareigas) D. Jefimovas VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui, A. Sniečkui ir M. Gedvilui nuolat siųsdavo pranešimus apie sovietinių įstaigų „užterštumą“ kai kuriose apskrityse. Pasak jo, Šiaulių, Telšių, Mažeikių ir Joniškio aps. kadrai yra labai užteršti. Jis rašė, kad LKP(b) CK VII plenume buvo nutarta, jog apskrities komitete kiekvieną valsčių kuruos po instruktorių, tačiau tas nutarimas ne visur vykdomas: Šiaulių aps. vietoj 16 tokių instruktorių buvo tik 4. Pasak jo, valsčių partorgai neturi patirties, dažnai girtauja, susideda su buožėmis. Kitame pranešime apie politinio masinio darbo trūkumus ir aparato užteršimą „svetimais elementais“ Kauno, Kėdainių ir Raseinių aps. D. Jefimovas dėstė tokias mintis: pogrindis plačiai agituoja, dalis gyventojų, ypač kaimo, pateko į antisovietinių elementų įtaką, atsidūrė nacionalistinio pogrindžio ir „gaujų“ pusėje, jiems padeda. Pagrįsdamas tą mintį, išvardijo daug įvairių atvejų [7].

Represinės žinybos, tikrindamos kadrus, atliko savo pareigą (tokius darbus jos ir turėjo daryti). Tačiau negana to, kartais čekistai norėdavo suniekinti „čiabuvius“, t. y. lietuvius. 1951 m. gruodžio 29 d. Kėdainių r. partinėje konferencijoje MGB RS viršininkas Piotras Zemelevas kalbėjo: „Mūsų rajone labai užteršti kadrai. Du Smetonos papulkininkiai kolūkiuose dirba sąskaitininkais, banditų ir nacionalistinių pogrindininkų giminės kolūkiuose dirba vadovaujantį darbą. Ligoninėse dirba smetoniškų, SS karininkų žmonos, buvę buržuazinės Lietuvos prekybininkai. Pačiame rajono vykdomajame komitete dirba buožės, banditų rė-

5 LYA LKP DS, f. K-8, ap. 3, s. v. 1 (iš Maskvos parvežti mikrofilmai).

6 Ibid., f. 164, ap. 164/1, b. 2,l. 133. Partijos Trakų aps. komiteto protokolai.

7 LYA, f. 1, ap. 10, b. 23, l. 200-205, 250-258. LTSR NKGB pranešimai, spec. pranešimai M. Suslovui, A. Sniečkui, TSRS NKGB.

mėjai, buržuazinių partijų nariai“[8]. Atseit visi kadrai yra netinkami, juos reikia pakeisti. Be abejo, tokiais išpūstais, perdėtais pranešimais stengtasi sukelti tam tikrą kadrų valymo isteriją. Tokią isteriją daug kartų yra mėginę sukelti ir ne vienas partinis veikėjas.

Pradėję tikrinti kurį nors valsčių ar įstaigą, įmonę, čekistai dažnai ten nerasdavo nė vieno žmogaus, tinkamo dirbti sovietinėje įstaigoje. Tie tarnautojai buvo kilę iš buožių ar iš policininkų šeimų, rėmė buožes, vedę „bandito“ seserį, buvę užsienyje, Smetonos laikais priklausė Saulių sąjungai arba kokioms nors politinėms organizacijoms ir t. t.

1946 m. vasarą MGB Panevėžio apskrities skyrius nusiuntė į partijos komitetą 29 vadovaujančiųjų darbuotojų, kuriuos reikia atleisti, sąrašą. Prie kiekvieno nurodyta, kas jam inkriminuojama - buvęs šaulys, tautininkas, aušrininkas ir t. t. Apie Panevėžio ligoninės vedėją K. Gudelį rašoma, kad jis - Smetonos armijos medicinos tarnybos pulkininkas, dalyvavo statant paminklą nužudytiems Panevėžio gydytojams, prie paminklo sakė kalbą[9].

Beraščiai sprendė žmonių likimus. 1946 m. vasarą Vilniaus m. Dzeržinskio rajono komiteto kadrų sekretorė Gumbina kreipėsi į partijos Ukmergės aps. komiteto kadrų sekretorių Lapinską, prašydama pateikti duomenis apie vaikų darželio vedėją E. Salskytę - nurodyti, kas jos tėvai, broliai, seserys, kuo jie užsiima, nes „ji aiškiai slepia savo praeitį ir giminaičius“. Ant to rašto yra Lapinsko rezoliucija (kalba netaisyta): „Drg. Sekretoriui. Pareikalauti iš Siesikų vlsč. partorgo, kad iki 25 VII 46 metų prisiųstų charakteristiką ant minėtos pilietės kadrų skyriui“[10]. Tokie beraščiai kaip Lapinskas pokario metais sugriovė tūkstančių žmonių gyvenimus.

Partijos komitetai informaciją gaudavo ne tik iš čekistų, bet ir iš eilinių partijos narių. Vienas iš LKP(b) CK organizatorių

1946 m. pabaigoje rašė A. Sniečkui, ką jam apie Rokiškio aps. kadrų „užterštumą“ yra pasakoję raudonieji partizanai ir partijos nariai. Jis išvardijo dešimtis pavardžių[11].

Gavus kompromituojančių duomenų iš MVD-MGB, atleidimo mechanizmas suveikdavo tuoj pat, dažniausiai per kelias dienas (būdavo, jog pradėję tarnautoją tikrinti norėdami išmesti jį iš darbo, čekistai surasdavo ir tokių „nuodėmių“, už kurias vėliau pasodindavo į kalėjimą). Tačiau partijos komitetai labai aktyviai veikė ir patys; paprastai jie sudarydavo 3 žmonių komisijas, kurios tikrindavo kurios nors įstaigos ar įmonės kadrus. Tokiai komisijai dažniausiai vadovaudavo partijos komiteto kadrų sekretorius.

Prienų aps. 1947-1948 m. veikė partijos komiteto sudaryta 4 žmonių komisija, kurioje buvo trys rusai ir vienas lietuvis — I. Mikalauskas. Komisija rengė pažymas apie įvairių įstaigų darbą. Pažymose buvo tokie skyriai: kadrų sukomplektavimas ir keitimasis, darbuotojų kokybė, dalykinės ir politinės darbuotojų savybės, auklėjimas, išvados. 1948 m. patikrinusi draudimo darbuotojus, komisija 4 iš dešimties pripažino netinkamais, iš jų 2 — „nekeliančiais politinio pasitikėjimo“. 1947 m. dėl tokios formuluotės jau buvo atleisti 3 darbuotojai. Patikrinus 36 vykdomojo komiteto finansų skyriaus darbuotojus, nustatyta, kad 6 „pagal politinius požymius einamoms pareigoms netinka“. Patikrinimo išvadose įrašytas toks paragrafas: „Finansų aparatą visiškai išvalyti nuo politiškai įtartinų [asmenų], perėjūnų, buožių“[12].

8 LYA LKP DS, f. 3678, ap. 3, b. 1, l. 60. Kėdainių r. partinės organizacijos susirinkimų protokolai.

9 Ibid., f. 801, ap. 2, b. 86,l. 72-74. MGB Panevėžio AS pažymos ir pranešimai apie kovas ir susikompromitavusių darbuotojų sąrašai.

10 Ibid., f. 78, ap. 1, b. 66,l. 56. Partijos Ukmergės aps. komiteto kadrų byla.

11 Ibid., f. 1771, ap. 9, b. 372,l. 66-70. LKP(b) CK Kadrų skyriaus pranešimai kadrų klausimais.

12 Ibid., f. 739, ap. 2, b. 96,l. 19-21, 27-28. Partijos Prienų aps. komiteto kadrų byla.

Represinės žinybos paprastai domėdavosi jų atskleistų „kenkėjų“ likimu. MVD Vilkaviškio AS viršininkas A. Chaliavinas 1947 m. pavasarį rašė partijos apskrities komiteto pirmajam sekretoriui V. Jarmuševičiui apie tai, jog yra žinoma, kad dalis vartotojų kooperatyvo darbuotojų yra nepatikimi, tačiau jie ir toliau ten dirba. Tarp išvardytų — S. Draugelis, instruktorius buhalteris - buožės sūnus, K. Matulaitis, kepyklos technologas, tarnavo P. Plechavičiaus armijoje[13].

Kai kurie partijos komitetai, ypač okupacijos pradžioje, vis dėlto nebuvo patenkinti čekistų veiklumu valant kadrus. Partijos Šakių aps. komiteto kadrų sekretorius Vladas Bieliauskas 1945 m. pradžioje LKP(b) CK rašė (kalba netaisyta): „Bendrai VSLK ir VRLK organai apvalyti tarybines įstaigas bei įmones nuo antitarybinio elemento per silpnai padeda“[14].

Iniciatyvos valyti kadrus imdavosi ne tik represinės žinybos ar partijos komitetai. Tą darydavo ir kiti sovietiniai pareigūnai, tai net buvo laikoma jų pareiga. Būdingas yra atvejis Šakių aps. Gelgaudiškio girininkijoje. 1945 m. pradžioje Gelgaudiškio vykdomojo komiteto nutarimu (yra 7 žmonių parašai) iš Gelgaudiškio girininkijos buvo atleisti visi senieji darbuotojai — žvalgas ir 7 eiguliai. Girininkas kreipėsi į urėdiją, pranešdamas, kad po tų pertvarkymų sustojo visi darbai. Užklausus urėdui, Gelgaudiškio vykdomojo komiteto pirmininkas Kuprišauskas atsiuntė urėdijai tokį raštą (kalba netaisyta): „Mano š. m. lapkričio mėn. 23 d. raštu prašau vadovautis, nes seni eiguliai yra ne techninis personalas ir jie nieko atkurti negalės. Senieji atleidžiami, kadangi miškuose eina partizaninis judėjimas ir jie gali prisidėti, kaip tai jų saugojimu ir pan. Prisiųstas naujas sąstatas parinktas iš tokių asmenų, kur šioje dar karo zonoje veiks prieš partizanus. Seni atleidžiami kaipo nepatikimi tarybų valdžiai. Jeigu Tamsta drg. Urėde elgsies priešingai, darysiu žygius tam darbui užkirsti“. Neaišku, kuo tas „patikimų žmonių“ skyrimas baigėsi. Urėdas partijos komitetui rašė, jog būtų gerai, kad nau-

jieji eiguliai bent neišdavinėtų medienos, kol tai nėra patvirtinta urėdijoje [15].

Koks nors išskirtinis atvejis, dažniausiai partizanų išpuoliai, sukeldavo naujus ir dar įnirtingesnius kadrų valymus, nors dažniausiai iš darbo atleisti tarnautojai neturėdavo nieko bendro su partizanais. Po garsiojo 1947 m. vasario 18 d. „Užgavėnių baliaus“, kai buvo nušautas partijos Marijampolės aps. komiteto pirmasis sekretorius S. Bakevičius ir dar keletas sovietinių partinių veikėjų, vasario 21d. buvo sušauktas partijos Marijampolės aps. komiteto biuras, kuriame dalyvavo VKP(b) CK biuro Lietuvai atstovai V. Ščerbakovas ir V. Suchininas, taip pat LKP(b) CK sekretorius E. Ozarskis. Priimtame 7 paragrafų nutarime buvo toks punktas: „Per mėnesį išvalyti tarybinį, ūkinį ir kooperacinį aparatus bei mokymo įstaigas nuo buržuazinių nacionalistų, vokiškų okupantų rėmėjų, buožių, spekuliantų ir kitų antitarybinių elementų. Per tą patį laiką sustiprinti aparatą gabiais ir Lenino-Stalino reikalui atsidavusiais žmonėmis“[16].

Beje, viena iš priežasčių, kodėl kai kuriose apskrityse buvo delsiama iš darbo išmesti visus įtartinus, komunistams kuo nors neįtinkančius žmones, buvo ta, kad nebuvo kuo jų pakeisti. LKP(b) CK atsakingasis organizatorius A. Goriunovas ataskaitoje A. Sniečkui apie tai, kaip vykdomi LKP(b) CK VII plenumo nutarimai triuškinti „gaujas“, rašė: „Alytaus aps. komitete nedrąsiai, teisinantis baime likti be darbuotojų, įsitraukta į tarybinio ir ūkinio aparato išvalymą nuo svetimų ir nepatikimų ele-

13 Ibid., f. 1555, ap. 1555, b. 84,l. 25. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto susirašinėjimas su LTSR MGB, MVD ir kitais.

14 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 160, l. 133. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.

15 Ibid., f. 1806, ap. 1806, b. 10, l. 32-35. Partijos Šakių aps. komiteto kadrų byla.

16 Ibid., f. 1186, ap. 1186/15, b. 2, l. 1-7. Partijos Marijampolės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

mentų“. Pasak jo, net partijos komitete dirbo nepatikrinti du nepartiniai instruktoriai. Partorgas Kavaliauskas nuslėpė, jog suimtas buvo pasirašęs dirbti gestapui, LKP(b) CK jo partiškumo nepatvirtino, o partijos apskrities komitetas jį paskyrė vadovauti Jiezno vlsč.[17]

1946 m. pradžioje parengtoje LKP(b) CK ataskaitoje apie tai, kaip vykdomi VKP(b) CK nutarimai, ypač ta 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimo dalis, kurioje rašoma apie kadrus, pateikti tokie duomenys. Iš 23 liaudies komisariatų ir vyr. valdybų vadovaujančiųjų postų pastaruoju metu „kaip politiškai svetimi ir nepatikimi elementai“ atleisti 263 darbuotojai, o dėl dalykinio netinkamumo — 550 žmonių. Kaip politiškai nepatikimi atleisti apskričių vykdomųjų komitetų pirmininkai: Alytaus - Palevičius, Panevėžio - Jonušas. Už brolio „bandito“ slėpimą atleistas LSSR LKT pirmininko pavaduotojas J. Vaišnoras, dėl nepatenkinamo vadovavimo ir taikstymosi su antivyriausybinėmis nuotaikomis bei kitų priežasčių pašalintas paruošų liaudies komisaras K. Banys, už Žemės ūkio liaudies komisariato aparato nesutvarkymą ir kitas priežastis atleistas liaudies komisaras J. Laurinaitis. Siekiant sustiprinti žemesnes valdymo grandis, nuo 1945 m. rugpjūčio 15 d. patikrinta ir leista dirbti 313 valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkų iš 321, 2964 apylinkių pirmininkams iš 3032, iš žemesniųjų organizacijų pašalinta per 800 „buožių nacionalistų elementų“[18].

Prie kadrų „tvarkymo“ yra prisidėjusios ir garsiosios *petiorkos.* 1946 m. birželio 1 d. vykusiame Utenos aps. operatyvinės *petiorkos* posėdyje buvo svarstomas Daugailių ir Debeikių vlsč. aktyvo apginklavimas. Nutarta ir prie apylinkių sudaryti ginkluotas grupes. Vienas iš nutarimo paragrafų skamba taip: „Pavesti Debeikių ir Daugailių partorgams ir MVD poskyrių viršininkams bei MGB operatyviniams įgaliotiniams ne vėliau kaip iki liepos 10 d. peržiūrėti visą valstybinių įstaigų, įmonių, kooperatinių organizacijų tarybinį ir ūkinį aparatus, turint tikslą

[patikrinti] jų patikimumą ir sugebėjimus. Ryžtingai išvalyti tarybinį ir ūkinį aparatus nuo svetimų ir įtartinų darbuotojų, pakeisti juos ištikimais Tarybų valdžiai žmonėmis iš vargingųjų ir vidutiniųjų valstiečių“ [19]. Tokių ir panašių nutarimų yra priėmusios beveik visos *troikos* ir *petiorkos.*

1944-1948 m. kadrai nuolat buvo tikrinami visose įmonėse ir įstaigose. Vėliau pradėta „specializuotis“ - specialiai sudarytos komisijos tikrindavo tik tam tikros veiklos šakos įstaigas ar įmones. Tų komisijų sprendimu žmonės ir būdavo atleidžiami iš darbo. Partijos Ukmergės aps. komiteto biuras 1948 m. vasarą svarstė kadrų padėtį finansų organuose (apskrities vykdomojo komiteto finansų skyriuje, draudimo įstaigoje, valstybiniame banke, taupomojoje kasoje, žemės ūkio banke). LKP(b) CK kadrų sekretoriui D. Šupikovui pranešta, kad komisija patikrino per 130 darbuotojų. Nurodyta 8 atleisti dėl ryšių su partizanais, 7 - dėl ryšių su vokiečiais, 1 — kaip netinkantį darbui[20]. Atleista palyginti nedaug, bet, matyt, kadrų valymai jau buvo vykdyti ankstesniais metais.

Partijos Alytaus aps. komiteto biure 1948 m. pradžioje buvo tvirtinamos trumpos bankų darbuotojų charakteristikos. Štai kai kurios iš jų. Valstybinio banko skyriaus valdytojas A. Ajauskas: „Dirbdamas valstybinio banko valdytoju, aparatą užteršė priešiškų klasių elementais, susigyveno su jais. Toliau naudoti šiame darbe negalima“. Vyr. buhalteris P. Steponavičius: „Buvęs senos lietuviškos kariuomenės kapitonas, 1920 m. dalyvavo kovose su RA. Turi būti atleistas“. Vyr. kasininkė O. Miglinaitė: „Buožės dukra. Tėvas 1948 m. spec. evakuotas. Turi būti atleista“.

17 Ibid., f. 1771, ap. 190, b. 4, l. 155-157. LKP(b) CK ypatingasis aplankas.

18 Ibid., ap. 9, b. 242,l. 21-25. LKP(b) CK ataskaitos apie VKP(b) CK nutarimų vykdymą.

19 Ibid., f. 341, ap. 341/18, b. 6, l.1-3. Partijos Utenos aps. komiteto ypatingasis aplankas.

20 Ibid., f. 78, ap. 78/24, b. 3,l. 42. Partijos Ukmergės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

Vyr. inspektorius K. Surdokas: „Buožės sūnus. Tėvas turėjo 42 ha žemės, naudojo samdinius. Šiuo metu šeima spec. evakuota. Turi būti atleistas“. Komisija, kurią sudarė Medžiukas ir A. Toropčevas, apskrities bankų sistemoje nurodė dėl politinių motyvų atleisti 12 darbuotojų, dėl dalykinių ir moralinių savybių - 7[21]. A. Toropčevas buvo partijos komiteto kadrų skyriaus viršininkas, Medžiukas - komiteto instruktorius.

Maždaug nuo 1948 m. įvairios komisijos daugiausia tikrino ūkines ir finansines įstaigas, nes jose iš tiesų dirbo žmonės, kurie manė, kad bent ten, grynai ūkinėje sferoje, neturinčioje nieko bendro su ideologija, jie bus palikti ramybėje. Tačiau sovietinė sistema buvo negailestinga, kuo nors neįtikę žmonės buvo persekiojami visur, kad ir kur jie dirbo. Štai dar vienas iš daugybės to persekiojimo pavyzdžių. Partijos Tauragės aps. komiteto nurodymu 1948 m. buvo sudaryta komisija, kuri tikrino vartotojų kooperatyvo darbuotojų „dalykines ir politines savybes“. Komisijos pirmininkas buvo partijos komiteto kadrų skyriaus instruktorius, nariai - plano komisijos pirmininkas, kovos su socialistinės nuosavybės grobstymu skyriaus viršininkas, MVD AS viršininkas Grigas Šatkauskas ir vartotojų kooperatyvų sąjungos pirmininkas I. Jasaitis. Patikrinusi kooperatyvą komisija nustatė, kad iš 38 ten dirbančių žmonių toliau dirbti tinka 29, o miesto kooperatyve iš 50 — 44. Komisijos manymu, į darbą buvo priimami nepatikrinti žmonės. Pardavėjos Česonienės tėvai buvo pasitraukę į Vokietiją, Batakių parduotuvės pardavėjas Karosas kilęs iš buožių, Šilalės grūdų sandėlio vedėjas S. Armonas — buvęs šaulys, Šilalės kaimo kooperatyvo kasininkas Kurmpolsas buvo repatriantas. Miesto kooperatyve dirbantis buhalteris Rodomskis - buvęs karininkas, oficiantės Mikolaitytės vyras nuteistas 25 metams už partizanavimą ir t. t. Išvada tokia: „[...] į materialiai atsakingas vietas prasibrovė tarybų valdžiai svetimi žmonės, kurie stabdo ir trukdo normalią tarybinę

prekybą. Aukščiau išvardytus prasibrovusius svetimus žmones komisija siūlo tuoj pat atleisti ir pakeisti sąžiningais tarybiniais ištikimais darbuotojais, Įjuos] parenkant klausimą derinti su tam įgaliotais partijos komiteto darbuotojais“[22]. Kaip minėta, ūkinės organizacijos buvo tikrinamos ne vien dėl ideologinių sumetimų, bet ir norint saviškius įdarbinti ten, kur kas nors „nubyrėdavo“.

Priekabiai buvo tikrinami net ir labai menkas pareigas einantys žmonės. Antai Joniškio vykdomojo komiteto sveikatos skyriaus vedėjas 1948 m. pranešė partijos komiteto kadrų skyriui, kad valsčiaus partijos sekretorius Taunys reikalauja atleisti Žeimelio gimdymo namų virėją J. Nauninkaitę. Jis rašė, jog nori žinoti partijos komiteto nuomonę. Kadrų sekretorius Lingevičius užrašė tokią rezoliuciją: „[...] pranešame, kad rezoliucija, užrašyta ant pilietės Nauninkaitės, yra visiškai teisinga ir ji negali dirbti nurodytose pareigose kaip nekelianti politinio pasitikėjimo“[23]. Tikriausiai partijos sekretorius į virėjos vietą norėjo pasodinti ką nors iš savo „raudonųjų klientūros“.

Po represinių žinybų, komisijų ar partijos komitetų pranešimų apie „nepatikimus“ ar „netinkamus“ darbuotojus paprastai įmonės, įstaigos vadovams būdavo duodamas tam tikras laiko tarpas juos kokiu nors pretekstu atleisti. Kartais nurodydavo atleisti per mėnesį, kartais - tuoj pat. Oficialių terminų nebuvo.

Daugumą visos apskrities ar miesto kadrų reikalų tvarkė partijos apskrities ar miesto komitetų kadrų skyriai. Po to, kai kadrų skyriai buvo įkurti visose įstaigose, įmonėse, organizacijose ir ten buvo įdarbinti patikimi savi žmonės, LKP(b) CK nuo 1949 m. sausio mėn. partijos komitetų kadrų skyrius panaikino.

21 Ibid., f. 1308, ap. 1308/4, b. 2, l. 20. Partijos Alytaus aps. komiteto biuro protokolai.

22 Ibid., f. 381, ap. 381/16, b. 12, l. 2-4. Partijos Tauragės aps. komiteto ataskaitos, pranešimai LKP(b) CK ir kt.

23 Ibid., f. 1468, ap. 1468/4, b. 86, l. 111,112. Partijos Joniškio aps. komiteto susirašinėjimo byla.

Partiniai funkcionieriai buvo nuolat raginami kruopščiai tikrinti kadrus. Partijos Šakių aps. komiteto antrasis sekretorius Kremeznojus, kalbėdamas 1946 m. lapkričio 22—24 d. vykusiame LKP(b) CK XI plenume, pranešė, kad po VKP(b) CK 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimo iš sovietinių organizacijų apskrityje išvyti 196 „svetimi elementai“, dauguma jų suimti. „Lietuvoje vyksta įnirtinga klasių kova, joje kai kurie silpnų nervų komunistai neišlaiko“[24]. Matyt, vienas kitas plačiau mąstantis komunistas suprato, kad dėl menkiausio preteksto, pavyzdžiui, dėl socialinės kilmės atleidžiant specialistus, o į jų vietą skiriant nemokšas, nieko gero nebus. Tai iš tiesų buvo tarsi specialus valstybės žlugdymas.

Buvo valomos ne tik sovietinės ir ūkinės įstaigos, mokyklos, bet ir partijos komitetai. Jei kuris nors darbuotojas būtų mėginęs vykdyti nuo „partijos linijos“ kad ir labai nedaug besiskiriančią politiką, jis niekur nebūtų jautęsis saugus. Centras vienas žinojo, ką ir kaip daryti, visi kiti buvo tik jo nurodymų vykdytojai. Ne tik už pareikštą savo nuomonę, bet ir už nepakankamai stropų nurodymų vykdymą buvo baudžiama. Po Kaune atlikto miesto partijos komiteto patikrinimo, kurio metu buvo atleistas pirmasis sekretorius, LKP(b) CK biuro narys J. Grigalavičius, buvo tikrinami ir kitų miestų partijos komitetai. Partijos Vilniaus m. komiteto kadrų sekretorius P. Lukoševičius, kalbėdamas 1946 m. balandžio 4 d. vykusiame LKP(b) CK IX plenume, pasakė, kad iš partijos miesto komiteto kaip keliantys įtarimų pašalinti 150 žmonių, dalis jų suimta. Jis dėstė tokias mintis: „[...] dėl tų, kurie suimti, galime būti ramūs. Bet darbo praktika parodė, kad tie, kurių mūsų organai nesuėmė, dažnai pereina į kitą darbą, kai kurie netgi paaukštinami ir tęsia savo veiklą“[25]. Taigi, sekretoriaus manymu, tikriausias būdas padaryti žmogų nekenksmingą - pasodinti jį į kalėjimą. Beje, taip manė ne tik čekistai, bet ir dauguma partinių funkcionierių.

Net partijos sekretoriaus pareigos neapsaugodavo nuo persekiojimų, jei tas sekretorius būdavo bent kiek liberalesnis arba jei išaiškėdavo nevisiškai „tinkama“ jo socialinė kilmė. Partijos Ukmergės aps. komiteto viename rašte apie kadrus pateikti tokie duomenys. Iš 419 apskrities nomenklatūrininkų 177 buvo partijos nariai. 1946 m. iš darbo buvo pašalinta 117 žmonių, iš jų 42 suimti kaip priešai. Atleistas partijos komiteto pirmasis sekretorius E. Matulionis, kuris žmonos nurodymu į tam tikras pareigas neva skirdavo priešiškus žmones, globojo buožes. Atleisti 39 apylinkių pirmininkai, daugiausia už ryšį su pogrindžiu[26]. Ataskaitiniame pranešime LKP(b) VII suvažiavime, vykusiame 1952 m. rugsėjo 22-25 d., A. Sniečkus paminėjo, kad „per pastaruosius metus 8 partijos rajonų komitetų sekretoriai (Mačiulaitis, Varankevičius, Vysockis ir kt.) buvo atleisti dėl politinių motyvų“[27].

Buvo mėginama teoriškai pagrįsti kadrų valymo vajų tęstinumo reikalingumą. MGB Kauno sr. valdybos 1951 m. pranešime partijos komitetui rašoma: „Lietuvos buržuaziniai nacionalistai, patyrę pralaimėjimą atviroje kovoje su Lietuvos TSR darbo žmonėmis, ieško naujų kelių ir būdų kenkėjiškai veiklai“ — apsimetę lojaliais, mėgina „įlįsti“ į įstaigas, ypač į mokyklas. Pranešime išvardyta nemažai tokių mokytojų; didelė jų dalis buvo suimti[28].

Kaip žinoma, LKP(b) CK, norėdamas sužinoti apie kadrų padėtį apskrityse, kad galėtų priimti nutarimą, paprastai į apskritį ilgai komandiruotei nusiųsdavo savo darbuotoją, kuris po to rašy-

24 Ibid., f. 1771, ap. 9, b. 19,l. 95. LKP(b) CK XI plenumo stenograma.
25 Ibid., b. 4,l. 42. LKP(b) CK IX plenumo stenograma.
26 Ibid., f. 79, ap. 1, b. 65,l. 35. Partijos Ukmergės aps. komiteto kadrų byla.
27 Ibid., ap. 131, b. 8,l. 43. A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas LKP(b) VII suvažiavimui.
28 LYA, f. 1, ap. 16, b. 423,l. 219-222. MGB Kauno sr. valdybos 5-ojo skyriaus pranešimai partiniams organams.

davo pažymą LKP(b) CK kadrų sekretoriui. 1947 m. pradžioje tokį pranešimą apie Rokiškio aps. kadrų „užterštumą“ parašė LKP(b) CK Kadrų skyriaus instruktorius V. Jepichinas. Rokiškyje jis buvo 1947 m. sausio 13—25 d. Pasak jo, partijos komitetas kadrais beveik nesidomi, juos tikrina tik MVD ir MGB žinybos. Tikrintojai nustatė 51 „netinkamą“ darbuotoją, tarp jų 9 MVD pareigūnus. Šie MVD pareigūnai įtartinais tapo daugiausia dėl savo giminių partizanų. Kitus 42 darbuotojus nutarta atleisti, kai kuriuos iš jų - suimti. Tų pat metų antroje pusėje Biržų aps. inspektavęs LKP(b) CK Kadrų skyriaus instruktorius Leščinskas pažymoje rašė, jog tarp vadovaujančiųjų apskrities darbuotojų yra žmonių, „svetimų tarybų valdžiai“, o „vadovaujantys partijos apskrities komiteto darbuotojai ir toliau girtuokliauja, moraliniu buitiniu atžvilgiu yra pakrikę, palaiko ryšius su buožėmis ir antitarybiniais elementais“[29].

Kadrų valymo vajai vyko per visą Stalino valdymo laikotarpį. Vieną tokį vajų 1950 m. sukėlė LSSR MGB ministras P. Kapralovas. Tada kėsintasi į aukštus pareigūnus iki ministrų imtinai ir į žymius mokslininkus. V. Tininio teigimu, tuo metu Lietuvoje mėginta surengti didelius valymus. Beveik sutriuškinusios atvirą ginkluotą pasipriešinimą, represinės žinybos turėjo darbuotojų perteklių ir galėjo daugiau reikalauti iš saviškių. 1950 m. liepos 28 d. P. Kapralovas LKP(b) CK antrajam sekretoriui A. Trofimovui parašė 17 puslapių raštą-memorandumą apie kai kurių ministerijų ir LSSR MA „užterštumą“, daugiausia kaltindamas kilme „iš socialiai svetimos aplinkos“. Finansų ministrui A. Drobniui buvo inkriminuojama, kad jis kilęs iš buožių, jo broliai buožės, išbėgę į Vilnių. Prie A. Drobnio pavardės dokumente yra, matyt, A. Trofimovo rezoliucija: „Į VKP(b) CK“. (P. Kapralovo raštas iš LKP(b) CK ypatingojo sektoriaus buvo grąžintas į MGB.) Apie miškų pramonės ministro pavaduotoją Chaimą Alperavičių parašyta, kad jis kilęs iš kapitalistų, sionistas, jo vadovaujamoje ministerijoje vadovaujančias pareigas ėjo

8 žydai. Prie jo pavardės rezoliucija: „Atleistas“. Žemės ūkio ministro pavaduotojas Marijonas Babenskas - kilęs iš dvarininkų, jo dėdė - caro generolas. Rezoliucija: „Patikrinti“. Teisingumo ministro Jurgio Bliekos du sūnėnai žuvo „gaujoje“, jo brolis ištremtas. Rezoliucija: „Į VKP(b) CK“. Be šių žymiausius postus turėjusių pareigūnų, pranešime minimi dar 28 žymūs valdininkai ir mokslininkai; prie jų pavardžių daugiausia tokia rezoliucija: „Atleisti“.

Kadangi teisingumo ministras J. Blieka iš karto nebuvo atleistas, 1951 m. sausio 9 d. P. Kapralovas surengė naują ataką, kuri baigėsi ministro atleidimu. Tą dieną A. Sniečkui įteiktame rašte rašoma, kad J. Blieka kilęs iš buožių, nuo 1940 m. turėjo 28,6 ha, o ne 24 ha, kaip pats teigė, nuolat samdė piemenį. Sesers vyras suimtas ir nuteistas 10 metų. Įdomu, kad J. Bliekai buvo inkriminuojama tai, jog jis nebuvo represuotas Lietuvos saugumo. Rašte rašoma, kad po to, kai jis 1939 m. padavė pareiškimą dirbti apygardos teisme, Valstybės saugumo departamentas Kauno apygardos teismo pirmininkui atsakė, jog kompromituojančios medžiagos apie J. Blieką neturi, nors turėjo turėti duomenų, kad Blieka 1934 m. buvo suimtas įtarus komunistine veikla. Beje, 1934 m. J. Blieka buvo paleistas neįrodžius jo kaltės. Po šio P. Kapralovo demaršo prasidėjo naujas J. Bliekos tikrinimas, reikalauta pasiaiškinimų; galiausiai jis buvo atleistas[30]. J. Bliekos neišgelbėjo tai, kad jis buvo atsidavęs komunistas, karo metu - karinio tribunolo narys.

Suvarius valstiečius į kolūkius, prasidėjo naujų valymų vajus. 1949 m. pradžioje vykusiame partijos Biržų aps. komiteto

29 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 10, b. 252,l. 14-22, 69. LKP(b) CK skyrių pažymos, informacijos apie politinę padėtį, politinį, ideologinį, organizacinį ir kadrų darbą.

30 LYA, f. 1, ap. 10, b. 62, l. 99-115, 158-160. Įvairūs dokumentai, grąžinti iš LKP(b) CK ypatingojo sektoriaus.

plenume MGB AS viršininkas N. Gerasimovas kalbėjo: „Reikia ypatingą dėmesį atkreipti į tarybinio aparato išvalymą nuo svetimų elementų. Kupreliškio valsčiuje tai iki šiol nepadaryta, valsčiaus aparate dirba svetimas elementas. Milicijos viršininko žmona agituoja prieš kolūkius, valsčiaus žemės ūkio vedėju dirba legalizavęsis banditas ir yra kiti, kurie kaip svetimi elementai negali dirbti valsčiuje“. MGB apskrities skyriaus partinės organizacijos sekretorius pabrėžė: „MGB organų dabar laukia ypač didelis darbas: kolūkius padaryti bolševikiniais ir apvalyti nuo svetimų elementų“. Jis priekaištavo, kad Pabiržės vlsč. partorgas Korsakas ne padėjo, o trukdė demaskuoti buožes[31]. 1949 m. vasarą partijos Mažeikių aps. komiteto biuras svarstė klausimą „Dėl kovos su buržuaziniu nacionalistiniu pogrindžiu sustiprinimo“ ir priėmė nutarimą, kurio viename paragrafe rašoma: „Įpareigoti valsčių partijos sekretorius kartu su MGB poskyrių viršininkais artimiausiomis dienomis išvalyti kolūkius nuo į juos prasibrovusių priešiškų elementų“[32]. Tie „priešiški elementai“ daugiausia buvo buožės.

Dėl nuolatinio partijos komitetų ir represinių žinybų dėmesio kolūkiams ir ypač jų kadrams susiklostė tokia padėtis, kad kolūkių pirmininkais Stalino laikais būdavo skiriami beveik vien beraščiai, kurie ir taip ydingą kolūkių sistemą tuo metu visiškai sužlugdė. Kėdainių aps. 1949 m. vasarą iš 20 patvirtintų kolūkių pirmininkų 16 turėjo pradinį išsilavinimą, 1 buvo beraštis ir 3 - nebaigto vidurinio išsilavinimo. Tik keli jų buvo kilę iš vidutiniųjų valstiečių, visi kiti - iš samdinių arba varguolių[33]. Panašiai buvo ir visoje Lietuvoje. 1950 m. Šiaulių r. buvo 145 kolūkių pirmininkai, iš jų 143 turėjo pradinį išsilavinimą, 2 - vidurinį. Iš samdinių buvo kilę 48 pirmininkai, iš varguolių - 32, iš vidutiniųjų valstiečių — 65. Tuo metu Raseinių aps. buvo 68 kolūkių pirmininkai, visi tik pradinio išsilavinimo. Iš samdinių buvo kilę 19, iš varguolių - 31, iš vidutiniųjų valstiečių - 18[34]. Kadangi dauguma tų „patikimų“ beraščių ne ką tesugebėjo, pra-

sidėjo pirmininkų keitimo vajai; jų buvo keletas. 1952 m. Šeduvos r. buvo pakeista 54 proc. pirmininkų, Joniškio - 50 proc., Anykščių - 48 proc., Prienų - 43 proc.[35]

„Tvarkant“ kadrus, ir politiškai nepatikimi asmenys, ir kriminaliniai nusikaltėliai, ir nemokšos buvo vertinami vienodai. Štai kaip skamba partijos Biržų aps. komiteto biuro 1948 m. balandžio 26 d. posėdžio, kuriame buvo svarstomi vartotojų kooperatyvo kadrai, vienas nutarimo punktas: „Įpareigoti vartotojų kooperatyvo sąjungos vadovus Plečkaitį ir Gerą tuoj pat išvalyti vartotojų kooperatyvų sistemos kadrus nuo svetimų klasių elementų, buvusių prekybininkų, spekuliantų, policininkų, vagių, sukčių ir įvairių perėjūnų. Prekybinių organizacijų kadrus sukomplektuoti iš patikrintų, Tarybų valdžiai ištikimų darbuotojų“[36]. Vadovai taip pat pakliūdavo į spąstus - kai kurie iš jų neturėjo nieko prieš išvaromus darbuotojus, bet, jei norėjo likti savo postuose, turėjo paklusti partijos komitetų diktatui.

Pamažu partinių funkcionierių ir ypač čekistų dėmesys pradėjo vis labiau krypti į mokyklas. Idealizmo vedami jauni žmonės nepaisydami grėsmių buvo linkę aukotis. Čekistai mėgino suvokti jaunimo elgesio motyvus, tačiau vadovaudamiesi klasių kovos dėsniu dažniausiai nepajėgdavo to padaryti. 1949 m. LSSR MGB ministras P. Kapralovas nusiuntė A. Sniečkui 10 puslapių pranešimą apie jaunimo pogrindinę veiklą. Iš dalies patikrinę čekistai konstatavo, kad aukštosios mokyklos užterštos „so-

31 LYA LKP DS, f. 1093, ap. 1093/19, b. 3,l. 17, 20. Partijos Biržų aps. komiteto plenumų protokolai.

32 Ibid., f. 706, ap. 706/24, b. 2,l. 11. Partijos Mažeikių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

33 Ibid., f. 749, ap. 4, b. 5,l. 145-147. Partijos Kėdainių aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

34 Ibid., f. 1771, ap. 92, b. 10,l. 85, 86. Partijos rajonų, miestų, sričių komitetų pranešimai žemės ūkio klausimais.

35 Ibid., ap. 131, b. 21,l. 6. LKP(b) CK XIII plenumo protokolas.

36 Ibid., f. 1093, ap. 1093/3, b. 2, l. 25. Partijos Biržų aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

cialiai svetimais“ žmonėmis. VU tokių nustatyta 136 žmonės, šešiose Kauno aukštosiose mokyklose nustatyti 424 studentai, kilę iš buožių. 1948 m. dėl politinių motyvų iš Kauno mokyklų pašalinta 200 žmonių. Tais pat metais Lietuvoje buvo atskleista 41 antisovietinė jaunimo organizacija, suimti 278 jų dalyviai[37].

Nors niekam nebuvo paslaptis susidorojimai dėl politinių įsitikinimų ar socialinės kilmės, visgi stengtasi tuos reikalus kuo labiau įslaptinti. Antai 1949 m. pavasarį Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės instituto direktorius ir partinės organizacijos sekretorius prašė partijos Širvintų aps. komiteto sekretoriaus atsiųsti II kurso studentės J. Bvilingaitės „politinę charakteristiką“. Raštas baigiamas prašymu: „Charakteristiką siųskite slapta“[38]. Kiti to instituto paklausimai baigdavosi tokiu pat sakiniu.

Visi partijos komitetai kadrus valė stropiai (nors niuansų buvo), tačiau kai kurie tą darė itin kruopščiai, kartais prieštaraudami net aukštesnėms instancijoms. Vienas iš tokių buvo partijos Kauno aps. komitetas ir ypač jo sekretorius Vladas Bieliauskas. Jis nesutiko, kad 1949 m. sviesto ir sūrių pramonės kontoros valdytoju būtų paskirtas tresto siūlomas A. Žemaitis, o siūlė savo kandidatą - komunistą V. Klašnikovą. 1949 m. rudens pradžioje V. Bieliauskas pranešė LSSR švietimo ministrui Albertui Knyvai, kad ministerija į Jonavos mokyklą mokytojauti paskyrė P. Pakštaitį, bet kadangi vokiečių okupacijos metais jis „nevisiškai gerai laikėsi“, prašė jį atšaukti, nes „priešingu atveju LKP(b) apskrities komitetas bus priverstas pranešti LKP(b) CK apie skirstymą ir rekomendavimą apskritims politiškai nepatikimų mokytojų“. Jam buvo atsakyta, kad LKP(b) CK ir ministerija žino apie minėto asmens praeitį, mėgina jį patikrinti skirdama jam eilinio mokytojo pareigas (iki tol dirbo direktoriumi), o jei netiks - pašalins[39].

Norėdamas parašyti Rokų pradinės mokyklos mokytojos M. Ambrazienės charakteristiką (mat „tiksliai nustatyti Ambra-

zienės kilimą iš buožinio elemento nepavyko"), V. Bieliauskas paklausimus išsiuntinėjo ne tik į buvusias mokytojos darbovietes, bet ir buvusioms bendradarbėms[40].

LSSR švietimo ministro pavaduotojas S. Lopajevas 1950 m. pradžioje rašė partijos Kauno aps. komiteto sekretoriui, jog ministerijos Kadrų skyrius gavo atleistos už ištremtą tėvą Kauno aps. Boniškių pradinės mokyklos mokytojos S. Leonavičiūtės prašymą leisti jai toliau mokytojauti. LKP(b) CK sekretorius S. Filipavičius atsakė, jog nerekomenduoja to daryti, nes, be minėto ištrėmimo, yra ir daugiau „negerų" dalykų: 1948 m. buvo suimta mokytojos sesuo, o ji pati, dirbdama Raseinių aps., buvo aktyvi „banditų" pagalbininkė[41].

Skiriant bet kurias pareigas žmogui pagal svarbiausią kriterijų - jo politinę ištikimybę ir neatsižvelgiant į kitus dalykus, pasitaikydavo kurioziškų atvejų. Antai Kretingos vaikų lopšelį lankančių vaikų tėvai 1949 m. pabaigoje skundėsi partijos komitetui, kad „chroniška gonorėja serganti" F. Žabonaitė dirba auklėtoja. Iš gydytojo gavus pažymą apie jos ligą, ji buvo atleista, tačiau pasiskundė, kad jos tėvas ir brolis buvo „banditų" sušaudyti, ir buvo grąžinta į darbą[42].

Beje, įtariami ir įvairiai tikrinami buvo ne tik lietuviai. Po karo į Lietuvą dirbti ar mokytis dėl įvairių priežasčių - ieškodami geresnio gyvenimo ar darbo ir susiklosčius aplinkybėms (buvo komandiruoti) - atvyko nemažai žmonių, daugiausia iš Rusijos. Ypač daug jų atvyko į Vilnių ir Klaipėdą, iš kur karo metu

37 LYA, f. 1, ap. 3, b. 317,l. 135-144. LTSR MGB ataskaitos ir pranešimai LKP(b) CK ir LTSR MT apie kovą su pogrindžiu.

38 LYA LKP DS, f. 3040, ap. 3040, b. 30,l. 11. Partijos Širvintų aps. komiteto susirašinėjimas kadrų klausimais.

39 Ibid., f. 2785, ap. 2785/5, b. 14, l. 79,142. Partijos Kauno aps. komiteto kadrų byla.

40 Ibid., l. 7-16.

41 Ibid., b. 69,l. 74.

42 Ibid., f. 494, ap. 2, b. 19,l. 90-92. Partijos Kretingos aps. komiteto skundų knyga.

ar pokariu buvo pasitraukę dalis vietos gyventojų, laikiusių save lenkais ar vokiečiais. Į kai kurias mokyklas, pavyzdžiui, į Klaipėdos jūreivystės mokyklą, rusai buvo priimami noriau negu lietuviai. Įstojusius į tą mokyklą moksleivius čekistai ir toliau įdėmiai tikrindavo. LSSR MGB ministras P. Kapralovas 1951 m. rudenį rašė LKP(b) CK antrajam sekretoriui A. Trofimovui, jog ir ta mokykla „užteršta". Jis išvardijo 17 įtartinų moksleivių, tarp jų 5 lietuvius: P. Daugėlos vienas dėdė - L. Buivis - partizanavo ir žuvo, kitas dėdė ištremtas; P. Paškovskio tėvas buvo vokiečių nelaisvėje, išlaisvintas anglų. Belaisviu buvo ir S. Barinovo tėvas. Panašiomis „nuodėmėmis" buvo kaltinami ir kiti - tėvai teisti, išbuožinti ir pan. Tik V. Sasnauskas, kurio dėdė partizanavo, kaltintas dar ir tuo, kad jis pats palaikė ryšį su partizanais[43].

Iki pat Stalino mirties ir net po jo mirties maždaug iki 1954 m. kadrų politikoje nebuvo jokių pakitimų (tiesą sakant, tų pakitimų nedaug buvo ir per visą okupacijos laikotarpį iki 1990 m., tačiau visgi tas žmonėms itin opus klausimas postalininiu laikotarpiu nebuvo taip vulgariai sprendžiamas; „įtartiniems" asmenims nebuvo leidžiama užimti vadovaujančių postų, jie gaudavo žemesnes pareigas; žmones tikrindavo saugumas, kadrų skyriai, partijos komitetai ir profesinės sąjungos, tačiau iš darbo masiškai nešalino). Paskutiniaisiais Stalino valdymo metais ir per kelis 1953 m. mėnesius, kai faktiškai valdė L. Berija, kadrų klausimas vėl buvo iškilęs, nors dauguma „įtartinų" asmenų iki to laiko jau buvo iš darbo pašalinti. 1953 m. vasario 10 d. LKP CK biuras priėmė nutarimą „Dėl politinio budrumo susilpnėjimo parenkant kadrus". Netrukus po šio nutarimo partijos Alytaus r. komiteto plenume buvo išvardyti 8 asmenys, dirbantys įvairų ūkinį darbą (iki pardavėjos ir konduktorių), kuriais reikėtų atsikratyti. Nutarta: „Griežtai bausti neapdairius darbuotojus, kurie yra nebudrūs, pažeidžia stalininį kadrų parinkimo principą, leidžia kadrus užteršti politiškai nepatikimais

elementais [...]. Lietuvos KP rajono komiteto biuras ypač atkreipia visų vadovų dėmesį į tai, kad reikia negailestingai demaskuoti nepribaigtas buržuazinių nacionalistų, buožių ir priešiškų klasių elementų liekanas, pašalinti juos iš visų vadovaujančiųjų ir materialiai atsakingų postų, kur jie galėjo prasiskverbti dėl atskirų darbuotojų politinio trumparegiškumo ir neapdairumo“[44].

To meto partinių funkcionierių požiūrį į kadrus gerai atspindi partijos Kėdainių r. komiteto biuro ir plenumo nutarimai. 1953 m. pradžioje vykusiame IV rajono komunistų plenume „Pergalės“ kolūkio pirmininkas Pacauskas taip kalbėjo apie Šėtos MTS: „Kadrai užteršti, kontrolierius mechanikas Juknevičius anksčiau tarnavo Plechavičiaus armijoje - kaip jis prižiūrės traktorių remontą?“ Vėlyvą pavasarį vykusiame VII plenume, kuriame buvo svarstomas kadrų klausimas, visi kalbėjusieji ką nors skundė. Partijos r. komiteto antrasis sekretorius Iljinas kalbėjo: „Draugai iš Šėtos MTS niekaip nenori suprasti, kad kadrai lemia viską ir todėl techniką galima patikėti tik žmonėms, besąlygiškai atsidavusiems tarybinei Tėvynei“. Plenumo nutarime rašoma, jog kadrai ypač užteršti vartotojų kooperatyvų sąjungoje, švietimo įstaigose (kalbėta, kad po egzaminų bus atleista 12 mokytojų), vykdomojo komiteto sveikatos apsaugos skyriuje, finansų skyriuje ir kitur. Buvo pasakyta ir gana įdomi žinia: „Yra atvejų, kai rajono teismas gina asmenis, atleistus dėl politinių motyvų [...]“[45]. Tikriausiai taip įvykdavo todėl, kad maskuodami tikruosius atleidimo motyvus viršininkai daugiausia stengdavosi atleisti tarsi už blogą darbą ar prasižengimus, kurių darbuotojas nebūdavo padaręs. Prieš tai biure buvo svarstomas

43 L Y A, f. 1, ap. 10, b. 132,l. 138-140. Ataskaitos ir spec. pranešimai tarybiniams ir partiniams organams.

44 LYA LKP DS, f. 3204, ap. 8, b. 5,l. 1-6. Partijos Alytaus r. komiteto biuro ir plenumų posėdžių protokolai.

45 Ibid., f. 3678, ap. 8, b. 2,l. 55, 189. Partijos Kėdainių r. komiteto plenumų protokolai.

klausimas dėl žemės ūkio artelės nuostatų pažeidimų Šėtos kolūkyje. Nors ūkiniai rodikliai buvo geri, rasta daug pažeidimų, tarp jų ir tokių: „[...] daugelyje atsakingų postų dirba asmenys, nekeliantys politinio ir dalykinio pasitikėjimo; antai fermų vedėju dirba Smetona, kurio žmonos tėvai išvežti į atokius Tarybų Sąjungos rajonus kaip buožės. Taip pat ištremti už LTSR ribų ir laukininkystės brigados brigadininko Dambrausko žmonos tėvai“. Nutarime nurodoma juos atleisti[46].

ATLEISTŲ IŠ DARBO ŽMONIŲ SKAIČIUS LIETUVOJE. 1946 m. vasario 25 d. LKP(b) CK kadrų sekretorius M. Junčas-Kučinskas ataskaitoje VKP(b) CK Kadrų valdybai pateikė duomenis apie tai, kiek žmonių buvo atleista iš valstybinės tarnybos iki 1945 m. spalio 15 d. Jis rašė, kad miestuose ir apskrityse iš valstybinės tarnybos atleisti 3773 žmonės, tarp jų 1732 dėl politinių motyvų, iš jų 652 suimti. Valymai ne visur buvo vienodai intensyvūs. Daugiausia atleista Ukmergės aps. - 615, Trakų - 502, Raseinių - 324, Rokiškio - 196 žmonės. Tuo pat metu Lazdijų aps. atleista tik 13, Joniškio — 28 žmonės ir t. t. Miestuose daugiausia atleista Klaipėdoje — 353 žmonės, o Kaune — tik 167. Įvairiose įstaigose buvo atleisti 2354 darbuotojai, tarp jų 2313 - dėl politinių motyvų, iš jų 105 suimti. Daugiausia atleistų buvo LSSR prekybos liaudies komisariato sistemoje - 703, geležinkelių valdyboje - 434, vartotojų kooperatyvų sąjungoje - 327 ir t. t. Iš viso Lietuvoje iki 1945 m. spalio 15 d. buvo atleisti 6127 žmonės, tarp jų 4045 dėl politinių motyvų, iš jų 747 buvo suimti[47].

Per visus 1945 m. iš įvairių įstaigų buvo atleisti 7128 darbuotojai, iš jų dėl politinių priežasčių - daugiau kaip 4 tūkst. 1946 m. buvo atleisti atitinkamai 6639 ir 2535 žmonės. Represinių struktūrų duomenimis, 1944-1953 m. buvo suimti 6267 tarnautojai, tarp jų 1945—1947 m. — 5190 žmonių. Jų vietoms užimti vien 1944 m. liepos-1945 m. balandžio 1 d. Maskva į Lietuvą atsiuntė 8482 darbuotojus[48]. Intensyviausiai kadrai buvo valomi 1945—1947 m. Atleistųjų vietas dažniausiai užimdavo be-

raščiai iš vietinių patikimųjų arba atvykėliai iš Rusijos. Stalininiu laikotarpiu dėl įvairių motyvų iš darbo buvo atleista ne viena dešimtis tūkstančių žmonių, iš jų daugiau kaip pusė - dėl politinių motyvų. Reikia turėti omenyje, kad dalis neva dėl nekompetencijos atleistų darbuotojų taip pat buvo atleisti dėl politinių motyvų, tik tie atleidimai būdavo dangstomi kitomis priežastimis. Buvo tūkstančiai darbuotojų, kurie darbe persekiojami dėl politinių motyvų patys paduodavo pareiškimus prašydami atleisti iš darbo. Tokie asmenys nepateko į jokias statistikas.

Kaip ir buvo tikėtasi, okupacijos pradžioje valymai prasidėjo nuo vadovaujančiųjų darbuotojų. SSRS NKVD—NKGB įgaliotinis Lietuvoje I. Tkačenka 1945 m. pabaigoje pranešė VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui ir A. Sniečkui, kad patikrinus 12 apskričių iš darbo atleisti 5 valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkai ir 4 suimti. Apylinkių pirmininkų buvo atleista 23 ir suimta 21. Truputį vėliau jis pateikė dar 42 valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkų sąrašą, nurodydamas, kad jie turi būti atleisti. Atleidimo motyvai daugiausia dvejopi - arba tie pirmininkai girtuokliauja ir nieko neveikia, arba antisovietiškai nusiteikę. Pateiktas ir apylinkės pirmininkų, kuriuos reikia atleisti, sąrašas, jame - 181 pavardė[49].

A. Sniečkus 1946 m. lapkričio 22-24 d. vykusiame LKP(b) CK XI plenume pranešė, kad 1945 m. iš respublikos, apskričių ir miestų valdymo įstaigų pašalinta per 600 darbuotojų, o iš valsčių ir apylinkių - iki 700 žmonių. 1946 m. iš respublikos, apskričių ir miestų valdymo įstaigų pašalinta per 400 žmonių[50].

46 Ibid., b. 4,l. 161. Partijos Kėdainių r. komiteto biuro protokolai.
47 V. Tininis, op. cit., t. 1, p. 189-190.
48 Ibid., p. 32.
49 LYA, f. 1, ap. 3, b. 162,l. 46-47, 48-57, 60-82. LTSR NKGB AS pranešimai apie susikompromitavusius tarybinius partinius darbuotojus.
50 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 9, b. 17, l. 64. LKP(b) CK XI plenumo stenograma.

Beje, A. Sniečkaus pateikti skaičiai sunkiai suprantami; neaišku, kas priskiriama vienai ar kitai atleistųjų kategorijai. Prieš tai, 1946 m. balandžio 4 d. vykusiame LKP(b) CK IX plenume jis teigė, kad 1945 m. į partinį, sovietinį ir ūkinį aparatą parinkta 4490 žmonių, o iš jo kaip netinkantys, priešiški ir įtartini pašalinti per 4 tūkst. vadovaujančiųjų darbuotojų[51]. Taigi vienu atveju jis kalbėjo apie 1300 iš valdžios aparato atleistų darbuotojų, kitu atveju - apie daugiau kaip tris kartus didesnį skaičių.

Masiniai kadrų valymai daugiausia vyko okupacijos pradžioje, vėliau jų mastai sumažėjo. A. Sniečkus LKP(b) CK XIII plenume, vykusiame 1952 m. liepos 26-29 d., gyrėsi, kad per pastaruosius dvejus metus į atsakingą darbą buvo paskirti 7945 „draugai“, iš jų 58 proc. sudarė komunistai, 66 proc. - lietuviai, 20 proc. - moterys. Pasak jo, kolūkių pirmininkais prieš pusantrų metų dirbo tik 418 komunistų, o tuo metu - 1192, arba per 43 proc. visų kolūkių pirmininkų. A. Sniečkus džiaugėsi augančiu darbuotojų išsilavinimu. Jis pateikė tokius skaičius: iš 2755 respublikos, sričių, miestų ir rajonų vadovaujančiųjų darbuotojų (t. y. nomenklatūros grietinėlės) 308 turėjo aukštąjį išsilavinimą (11 proc.), 520 (19 proc.) - nebaigtą aukštąjį, 842 (31 proc.) - vidurinį. Taigi bent kiek mokslo ragavusių pareigūnų buvo 61 proc.[52]

LKP(b) CK NUTARIMAI KADRŲ KLAUSIMAIS. Kaip ir dauguma kitų represinių nurodymų, nurodymai kadrų valymo klausimais ėjo iš LKP(b) CK, nors daugumai partijos apskričių ir miestų komitetų užteko „klasinės nuovokos“ patiems imtis to darbo. Tuo metu valdžioje buvusių prasčiokų neapykanta inteligentams, šviesuomenei, doriems ir tikintiems bei kitaip nei jie mąstantiems žmonėms buvo tikra ir gili. Dar iš centro paraginus, kadrų valymo imtasi iš peties.

Apie tai, kad reikia valyti kadrus, kalbėta LKP(b) CK IV plenume, vykusiame 1944 m. gruodžio 27-30 d. Priimtoje rezoliu-

cijoje rašoma, jog kai kurie darbuotojai taikstosi su nacionalistais, todėl prarado budrumą, į kai kurias organizacijas įsiskverbė liaudies priešai, kad ten kenktų. Ypač daug priešiškų klasių elementų yra LSSR žemės ūkio ir Prekybos liaudies komisariatuose. Parenkant kadrus, „reikia atsižvelgti į politines ir dalykines savybes“* [53]. Kaip ne kartą minėta, apie „dalykines savybes“ buvo kalbama dažniausiai tik tarp kitko. Žmogus, tais laikais perėjęs į komunistų pusę, ypač įstojęs į partiją ar komjaunimą, galėjo beveik būti ramus dėl savo karjeros, jei tik laikydavosi priimtų žaidimo taisyklių. Tik Stalinui mirus, po truputį pradėta iš pareigų šalinti visiškus beraščius, tačiau tie iš jų, kurie sugebėjo baigti kokius nors pagreitintus kursus ar partines mokyklas, liko valdžioje.

Buvo priimta keletas LKP(b) CK biuro nutarimų vien kadrų klausimais. LKP(b) CK biuro 1945 m. kovo 9 d. nutarime konstatuota, kad valdymo aparatai, ypač liaudies komisariatų, neišvalyti nuo „priešiškų ir politiškai įtartinų elementų“. CK kadrų sekretoriui M. Junčui-Kučinskui ir Organizaciniam instruktorių skyriui nurodyta sudaryti konkretų „išvalymo“ planą, tam darbui pasitelkiant represines žinybas.

LKP(b) CK V plenume, vykusiame 1945 m. balandžio 10-12 d., buvo svarstomi trys klausimai - apie kadrus, sėją ir priėmimą į partiją. Kadrų klausimu pranešimą skaitęs A. Sniečkus praplėtė tų žmonių, kuriuos reikėtų „išvalyti“, ratą. Jis kalbėjo, kad kenkti ir sabotuoti į įvairias įstaigas yra siunčiami žmonės, kurių praeitis nepriekaištinga. A. Sniečkus nurodė ne vien tikrinti darbuotojų anketas („tai - praeitis“), bet ir analizuoti jų elgesį, darbą. Pasak jo, LSSR prekybos, Žemės ūkio ir kai kurie kiti liaudies komisariatai nevalo kadrų, neiškelia į vadovaujan-

51 Ibid., b. 7,l. 44. A. Sniečkaus pranešimas LKP(b) CK IX plenume.
52 Ibid., ap. 131, b. 28,l. 4, 7. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK XIII plenume.
53 V. Tininis, op. cit., t. 1, p. 173.

čius postus darbininkų, valstiečių, darbo inteligentijos[54]. Plenumo rezoliucijoje kadrų klausimais nurodoma, jog svarbiausia partinių, ūkinių ir sovietinių organizacijų užduotis - kovoti su „lietuviškai vokiškais nacionalistais“ ir atsikratyti taikstymosi su jais nuotaikų. Pabrėžiama, kad būtina „išsivalyti nuo priešiško ir įtartino elemento“. Į vadovaujančius postus reikia skirti patikrintus eilinius darbininkus, darbo valstiečius ir inteligentus, kurie kovojo su vokiečiais ir nacionalistais. Rezoliucijoje nurodoma sukurti kadrų rezervą, į aukštąsias mokyklas priimti darbininkų, samdinių, valstiečių ir inteligentų vaikus. Taip pat nurodoma visuotinai studijuoti „VKP(b) trumpąjį istorijos kursą“ ir Stalino veikalą „Apie TSRS Didįjį Tėvynės karą“[55].

Kadrų klausimai buvo gvildenami beveik kiekviename LKP(b) CK biuro posėdyje ar plenume. 1945 m. rugpjūčio 23-24 d. vykusiame LKP(b) CK VII plenume, be visų kitų reikalų, buvo nurodyta CK biurui, partijos miestų ir apskričių komitetams „padidinti bolševikinį budrumą ir iš viso valstybinio, kooperatinio bei ūkinio aparatų išvyti ten pralindusius lietuviškai vokiškus nacionalistus“ ir apie jų išvijimą paskelbti spaudoje. Tame plenume VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkas M. Suslovas iškėlė šūkį: „Išvalyti tarybinį ūkinį aparatą nuo priešiškų ir įtartinų elementų“ (jis vienas pirmųjų nurodė smogti ne tik „priešams“, bet ir „įtartiniems“ asmenims, t. y. tiems, kurie galbūt yra priešai tik vaizduotėje; vėliau komunistai nuskriaudė labai daug savo vaizduotėje sukurtų priešų; neaiškiai apibrėžtas objektas leido savavaliauti ir suvedinėti asmenines sąskaitas). 1946 m. lapkričio 22-24 d. vykusiame LKP(b) CK XI plenume konstatuota, kad partijos komitetai iki tol dar neišvalė valstybinių ir kooperatinių įstaigų nuo buržuazinių ir kitų antisovietinių elementų[56].

1945 m. spalio mėn. LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą apsvarstęs, kaip vykdomi CK V ir VII plenumų nutarimai apsivalyti nuo „politiškai įtartinų elementų“ maisto pramonės sistemoje. Šiame nutarime išvardyta daug įvairių įstaigų bei įmonių dar-

buotojų, kurių vieni praeityje buvo turtingi, kiti palaiko ryšį su pogrindžiu, treti dirbo vokiečiams ir t.t. Priekaištauta, kad per metus tik 7 darbininkai paskirti įmonių vadovais, o komisariate nedirba nė vienas buvęs darbininkas. Rasta dar daugybė kitokių „negerovių". Nurodyta sutvarkyti tos pramonės šakos nomenklatūrą, surengti komisariato darbuotojų atestaciją, pertvarkyti kadrų skyriaus darbą ir t. t.[57]

Kaip duodantys toną visoms tos ūkio šakos darbuotojams, liaudies komisariatai (nuo 1946 m. pavasario — ministerijos) LKP(b) CK biuro visą laiką nuolat tai vienas, tai kitas buvo tikrinami. 1946 m. kovo 22 d. LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą „Dėl LTSR finansų liaudies komisariato išvalymo nuo priešiškų ir įtartinų elementų". Liaudies komisarui A. Drobniui buvo priekaištaujama, kad jis nepakankamai kruopščiai „valo" kadrus. Pateiktos darbuotojų, kuriuos reikia atleisti, pavardės[58].

Kad nutarimai būtų svaresni ir turėtų įstatymo galią, LKP(b) CK kartais pasitelkdavo ir LSSR LKT. 1945 m. spalio 3 d. nutarimą su A. Sniečkumi pasirašė ir M. Gedvilas. Tame nutarime nurodoma per tris dienas parengti priemonių planą, kaip „tarybinį ir ūkinį aparatą išvalyti nuo svetimų ir politiškai įtartinų asmenų", o po savaitės pateikti ataskaitas LKP(b) CK ir LSSR LKT, kas padaryta tvarkant kadrus. Grasinama žinybų vadovams, kad jeigu „neišvalys" savų aparatų, tai bus vertinama kaip priešų slėpimas ir taikstymasis su jais[59].

Kadrai vis labiau buvo tvarkomi sistemą subiurokratinant. 1945 m. viduryje LKP(b) CK kadrų sekretorius M. Junčas-Ku-

54 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 6, l. 9-10. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK V plenume.
55 Ibid., b. 1,l. 13-17. LKP(b) CK V plenumo protokolas.
56 V. Tininis, op. cit., t. l, p. 30, 174, 175.
57 Ibid., p. 180, 183-186.
58 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 9, b. 241,l. 9. LKP(b) CK direktyvos, nurodymai.
59 V. Tininis, op. cit., t. 1, p. 181-182.

činskas partijos komitetams išsiuntinėjo raštą ir 7 formas, kurias reikėjo užpildyti nurodant kadrų padėtį 1945 m. Forma Nr. 3 vadinosi „Aparato išvalymas nuo svetimų ir politiškai nepatikimų elementų“, joje reikėjo nurodyti atleistojo pareigas, kiek darbuotojų atleista, iš jų dėl politinių motyvų, dėl dalykinių savybių, dėl kitų priežasčių, kiek suimta[60]. Prieš tai M. Junčas-Kučinskas visų partijos komitetų prašė kiekvieno mėnesio 1 d. atsiųsti pranešimą apie atleistus, suimtus ir naujai paskirtus darbuotojus. Ilgainiui reikalauta vis detalesnių duomenų. 1947 m. LKP(b) CK Kadrų skyrius partijos komitetams išsiuntinėjo kadrų ataskaitų schemas, kuriose buvo 15 paragrafų. Visą stalininį laikotarpį dėmesys kadrams nemažėjo, bet jų tvarkymo pagrindai buvo padėti 1945—1946 m.

PARTIJOS APSKRIČIŲ IR RAJONŲ KOMITETŲ PASTANGOS VALYTI KADRUS NUO „SVETIMŲ ELEMENTŲ“. LKP(b) CK nuolat raginami, o ir patys turėdami „klasinę sąmonę“, partijos komitetai vieni staigiau ir nuodugniau, kiti lėčiau ir paviršutiniškiau pradėjo „valyti“ apskričių ir miestų kadrus. Visoje Lietuvoje tie valymai buvo labai skausmingi.

Iš pradžių apskrityse partijos komitetai sudarinėjo plačius įgaliojimus turinčias komisijas kadrams patikrinti, į kurias paprastai įėjo NKVD ir NKGB apskričių skyrių viršininkai (tai buvo ne tos pačios 3—5 žmonių komisijos, kurias vėliau, jau po 1945 m., sudarinėjo partijos komitetai; šios didžiosios komisijos parengė dirvą tolesniems tikrinimams). NKGB skyrių viršininkai apie tų komisijų veiklą siuntė ataskaitas LSSR valstybės saugumo liaudies komisarui A. Guzevičiui. Zarasų aps. tokia komisija buvo sudaryta 1945 m. kovo 27 d. Ji nustatė, kad pramonės kombinate dirbo 132 žmonės, iš jų 27 - „socialiai svetimi ir išdavikai“, apskrities vykdomojo komiteto žemės ūkio skyriuje iš 20 darbuotojų tokių buvo 4, paruošų įgaliotinio įstaigoje iš 31 — 8, sveikatos apsaugos skyriuje, ligoninėje, ambulatorijoje - 18 ir t.t. 14 patikrintų organizacijų ir įstaigų rasti 6 tėvynės išdavikai, 44 represuotųjų giminės, 15 dirbę vokiečių žvalgyboje,

30 „kitokio antitarybinio elemento“. Ataskaitos pabaigoje rašoma, jog bus dirbama toliau, o „asmenis, apie kuriuos per patikrinimą nustatyta, kad jų praeitis antitarybinė ir svetima, imame agentūriškai apdoroti“. Buvo reikalaujama tam tikrų skaičių. Kai NKGB Telšių AS viršininkas Vasilijus Ulanovas po analogiško patikrinimo parašė, jog nustatyta nedaug prasižengusių asmenų (iš 315 švietimo darbuotojų suimti tik 3), ant tos ataskaitos atsirado rezoliucija: „NKGB Telšių apskrities skyriui reikia padėti“. Matyt, kai kur komisijų nariai dirbo atskirai, „pagal savo liniją“. NKGB Kėdainių AS viršininkas J. Rugienis po įtartinų asmenų sąrašu parašė, jog „apie visus aukščiau išvardytus asmenis mes pranešėme KP(b) apskrities komitetui, kad būtų imtasi atitinkamų priemonių“[61]. Beje, pasakymas, kad įtartini asmenys „imami agentūriškai apdoroti“, reiškė ir tai, jog sutikę su čekistais bendradarbiauti asmenys galėjo turėti galimybę išvengti persekiojimų.

Tikrąjį atleistųjų skaičių vargu ar pavyks nustatyti, nes partijos komitetų ir represinių žinybų dokumentuose daug prieštaringų duomenų. Tam pagrįsti tinka kad ir toks pavyzdys. LKP(b) CK V plenume, vykusiame 1945 m. balandžio 10-12 d., kadrų klausimu kalbėjęs partijos Vilniaus m. komiteto kadrų sekretorius P. Lukoševičius teigė, kad iki balandžio 1 d. per tris mėnesius „išvalyta“ apie 1 tūkst. žmonių, o iš viso Vilniuje jau „išvalyta“ 1394 žmonės, iš jų 215 vadovaujančiųjų darbuotojų. Daugiausia - 319 - atleista iš Vilniaus m. vykdomojo komiteto, iš jų 105 vadovaujantys ir atsakingi darbuotojai. Lengvojoje pramonėje atleista 195 žmonės, maisto pramonėje - 164 ir t. t.[62] Tuo

60 LYA LKP DS, f. 1806, ap. 1806, b. 10,l. 79. Partijos Šakių aps. komiteto kadrų byla.

61 LYA, f. 1, ap. 3, b. 162, L 9-11, 12-15, 36-37. NKGB AS pranešimai apie susikompromitavusius tarybinius partinius darbuotojus.

62 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 5, l. 154. LKP(b) CK V plenumo taisyta stenograma.

tarpu LKP(b) CK kadrų sekretoriaus 1946 m. vasario 25 d. ataskaitoje rašoma, kad beveik per visus 1945 m. Vilniuje atleista tik 90 žmonių. Be abejo, didžioji dalis jų dirbo įvairiose įstaigose, iš kurių atleisti darbuotojai buvo išvardyti atskirai, bet, tarkime, asmenys, atleisti iš vykdomojo komiteto, tarsi ir niekam nepriskiriami[63].

LKP(b) CK atsakingieji organizatoriai nuolat tikrindavo, kaip kadrų valymą atlieka partijos komitetai. Aplankę vienas apskritis jie rašydavo, kad dar ne viskas padaryta (minėdavo Šiaulių aps. ir miestą, Joniškio aps.), o aplankę Vilkaviškio, Šakių ir Lazdijų aps., išvardiję, kas buvo pašalintas iš pareigų, teigė, kad buvę trūkumai ten jau ištaisyti[64].

Tie partijos komitetai, kurių pirmieji sekretoriai buvo artimesni čekistams, matyt, kadrus „valydavo" intensyviau. 1948 m. balandžio 1 d. atsiskaitydamas apie biuro darbą partijos Kėdainių aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Piligrimas pabrėžė, kad per dvejus metus iš įvairių organizacijų (paruošų, vartotojų kooperatyvų, mokyklų ir kt.) kaip politiškai nepatikimi ar neatitinkantys dalykinių reikalavimų atleista per 300 žmonių[65]. Tuo metu kitose apskrityse pagrindinis valymo vajus jau buvo pasibaigęs.

Naujus valymo vajus sukeldavo nauji LKP(b) CK biuro ar plenumų nutarimai. Po LKP(b) CK X plenumo, kuriame buvo svarstoma, kaip iš esmės pertvarkyti darbą, taip pat ir su kadrais, partijos Kauno m. komiteto kadrų skyrius nuo 1946 m. liepos 1 iki rugsėjo 1 d. tikrino miesto sovietines, komjaunimo, ūkines ir prekybines organizacijas. Buvo atleisti 279 darbuotojai, iš jų dėl politinių sumetimų - 181, dėl dalykinių savybių - 98[66].

Kadrų klausimas buvo nuolat svarstomas partijos komitetų biuruose. 1947 m. pavasarį partijos Vilkaviškio aps. komiteto biuras greta kitų klausimų svarstė ir kadrų padėtį vykdomajam komitetui pavaldžiose įstaigose. Vien 1947 m. pradžioje partijos komiteto pasiūlymu iš darbo buvo atleisti 4 švietimo sistemos dar-

buotojai, 5 - sveikatos apsaugos, 8 - finansų skyriaus, 8 - valsčių tarybų, 3 - apylinkių tarybų darbuotojai. Konstatuota, kad, neišsamiais duomenimis, dar liko 47 žmonės, „savo veiksmais besistengiantys sugriauti tarybinių organų darbą apskrityje“. Tarp jų paminėta ligoninės chirurginio skyriaus seselė Sabolienė, buvusi buožė, jos vyras - smetoninis karininkas, ji vokiečių okupacijos metais buvo ligoninės vedėja; valytoja Čižauskienė, sanitarės Moderšpovienė ir Čižauskienė - vokietės repatriantės ir t.t.[67] Pirmiausia buvo puolami apskričių centruose dirbantys žmonės, nes jie buvo geriau matomi, vėliau atkreiptas dėmesys į valsčius, dar vėliau - ir į apylinkes.

Partijos komitetai yra priėmę daugybę nutarimų „dėl kadrų išvalymo“. Kai kurie jų būdavo labai neapibrėžti, neįpareigojantys. Antai 1948 m. rugpjūčio 9 d. partijos Kėdainių aps. komiteto biuro priimtame nutarime buvo toks paragrafas: „Įpareigoti valsčių sekretorius, partorgus, vykdomojo komiteto pirmininką drg. Palšį imtis veiksmingų priemonių sustiprinant apylinkių tarybas, išvalant valsčių ir apylinkių tarybinį aparatą nuo priešiškų elementų, atidžiai per MVD ir MGB organus patikrinant įtartinus bei nesugebančius dirbti asmenis ir išsivalyti“[68]. Tačiau daugelyje nutarimų nurodomos tikslios datos (jos dažniausiai likdavo tik popieriuje, bet prireikus bet kuris valdžios pareigūnas galėjo būti kritikuojamas už tai, kad iki tam tikros datos neįvykdė nurodytų darbų ar užduočių). Partijos Raseinių aps. komite-

63 Žr. V. Tininis, op. cit., t. 1, p. 189-190.

64 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 9, b. 243, l. 18-19, 48-49. LKP(b) CK darbuotojų pažymos, pranešimai apie LKP(b) CK biuro nutarimų vykdymą.

65 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 23,l. 278. Partijos Kėdainių aps. komiteto byla.

66 Ibid., f. 1771, ap. 9, b. 372,l. 9. LKP(b) CK Kadrų skyriaus pranešimai kadrų klausimais.

67 Ibid., f. 1555, ap. 1555, b. 51, l.124. Partijos Vilkaviškio aps. komiteto biuro posėdžių protokolai.

68 Ibid., f. 749, ap. 749/8, b. 1,l. 82. Partijos Kėdainių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

to biuras, 1948 m. pavasarį apsvarstęs klausimą „Dėl politinės padėties Viduklės valsčiuje“, nurodė „per dvi savaites nuo svetimų mums žmonių išvalyti valsčiaus vykdomojo komiteto aparatą, liaudies gynėjų būrį ir kitas organizacijas“. Po pusės mėnesio priimtame biuro nutarime MGB Šimkaičių VP viršininkui Jotautui nurodyta sutriuškinti pogrindį per du mėnesius, o valsčiaus aparatą išvalyti per penkias dienas[69].

AUKŠTŲJŲ IR VIDURINIŲ MOKYKLŲ KADRŲ VALYMAS. Šiomis mokyklomis, inteligentų ir specialistų rengimo „kalvėmis“, komunistai ir čekistai ypač domėjosi. Represiniai organai aukštosioms mokykloms daug dėmesio skyrė ne vien dėl dėstytojų kadrų ir studentų kontingento, bet ir todėl, kad jose nuolat veikė pogrindinės jaunimo organizacijos, dažniausiai turėjusios ryšių su kuria nors partizanų rinktine ar būriu. Komunistai per kadrų skyrius ir rektoratus daugiausia domėjosi studentų socialine kilme, jų pačių ir ypač tėvų praeitimi. Panaši padėtis buvo ir gimnazijose (vėliau - vidurinėse mokyklose). Čekistai ir įvairūs partijos komitetai bei čekistų filialai - kadrų skyriai stengėsi užkirsti kelią į aukštąsias mokyklas „įtartiniems“ jaunuoliams, o jau įstojusius visaip filtravo, ieškodami juos kompromituojančių duomenų. Radus tokių duomenų, nebūdavo leidžiama baigti net gimnazijos. Tai buvo viena iš komunistų plano pakeisti žmones dalių. Okupacijai pritariantys asmenys būdavo iškeliami, o jai nepritariantys ir „iš svetimos socialinės aplinkos“ - šalinami ar net fiziškai sunaikinami.

Jau prieš pirmąjį okupuotos Lietuvos jaunimo stojimą į aukštąsias mokyklas - 1945 m. liepos 6 d. LKP(b) CK ir LSSR MT paskelbė nutarimą „Dėl 1945/46 mokslo metų studentų atrankos į Lietuvos aukštąsias mokyklas“. Jame ministerijoms ir valdyboms nurodyta į aukštąsias mokyklas priimti kuo daugiau darbininkų, valstiečių, samdinių vaikų ir neleisti įstoti „priešiškiems elementams ir lietuviškai vokiškų nacionalistų rėmėjams“. Nurodyta reikalauti, kad stojantieji į mokyklas užpildytų anketas ir turė-

tų apskričių ar miestų vykdomųjų komitetų charakteristikas apie socialinę kilmę. Anketoje buvo 25 klausimai, dar 5 klausimais ją vėliau papildė LSSR valstybės saugumo liaudies komisaras A. Guzevičius. Anketoje buvo klausimas, ką veikė, tarkime, vokiečių okupacijos metais ne tik pats stojantysis, bet ir jo artimieji (tėvas, motina, broliai, seserys, vyras ar žmona). Buvo klausiama, ar yra represuotų artimų giminių, ar buvo sumažinta tėvų žemė ir t.t. Už neteisingai užpildytą anketą grasinta pašalinti iš aukštosios mokyklos[70].

Per pirmuosius stojamuosius egzaminus 1945 m. vien į dvi didžiausias Lietuvos aukštąsias mokyklas - Vilniaus ir Kauno universitetus (tuo metu Lietuvoje buvo 9 aukštosios mokyklos) - buvo atsijota, daugiausia dėl socialinės kilmės, 783 jaunuoliai (VU - 463, KU - 320; į pirmąjį universitetą priimta 945, į antrąjį - 996 žmonės). Valstiečių vaikų priimta atitinkamai 514 ir 512, tų, kurių tėvai turėjo nuo 20 iki 30 ha žemės, - atitinkamai 93 ir 40, ir kurių tėvai turėjo per 30 ha žemės - atitinkamai 5 ir 1. Atsijojo mandatų komisijos, remdamosi iš vietų gautomis socialinėmis charakteristikomis bei užpildytomis anketomis[71].

Partijos apskričių komitetų sekretoriai ne tik tvarkė švietimo reikalus apskrityse, bet kai kurie stengėsi daryti įtaką ir per LKP(b) CK. Partijos Zarasų aps. komiteto antrasis sekretorius I. Kulibabinas 1945 m. kovo 12 d. nusiuntė informaciją LKP(b) CK apie tai, kad apskrityje suimta 45 žmonės, daugiausia mokytojai ir mokyklų vadovai, priklausę pogrindinei organizacijai. Pasak jo, dauguma inteligentų nusistatę prieš sovietų valdžią ir tik nedidelė jų dalis yra neutrali. Jis teigė, kad aukštosiose mokyklose reikia ugdyti savus kadrus iš darbinin-

69 Ibid., f. 979, ap. 979/10, b. 3, l. 5-7, 8-10. Partijos Raseinių aps. komiteto ypatingasis aplankas.

70 V. Tininis, op. cit., t. 3, p. 180-183.

71 LYA LKP DS, f. K-8, ap. 3, s. v. 2 (iš Maskvos parvežti mikrofilmai).

kų ir valstiečių. Esą tais mokslo metais į universitetus jau įstojo jaunimo iš buržuazijos, todėl juos reikia „valyti“[72].

LKP(b) CK taip pat veikė. CK propagandos sekretorius K. Preikšas 1945 m. lapkričio 25 d. išsiuntinėjo telegramas partijos apskričių komitetams, kuriose reikalavo per NKVD skyrius sužinoti ir LKP(b) CK pranešti, ar jie neturi kompromituojančių duomenų apie norinčiuosius stoti į universitetus. Keista, tačiau partijos Telšių aps. komitetas pranešė, jog „pagal NKVD AS pažymą kompromituojančios medžiagos apie asmenis, padavusius pareiškimus stoti į universitetą, neturima“[73].

Kaip ir visais kitais klausimais, taip ir studentų kontingento klausimu toną duodavo A. Sniečkus. LKP(b) CK XV plenume, vykusiame 1947 m. lapkričio 27-29 d., jis teigė, kad „darbas pagerinant aukštųjų mokyklų socialinę sudėtį ir išvalant studentus nuo svetimų buožinių elementų vykdomas nepatenkinamai“. Pasak jo, darbininkų ir valstiečių jaunimo kursai prie universitetų dirba prastai. Iš apskričių siunčiami melagingi dokumentai apie studentų socialinę kilmę. Profesoriai dar garbina Vakarus, ignoruoja sovietinį mokslą. VU tarp 2741 studento yra tik 320 komjaunuolių. Blogai dirba LSSR švietimo ministerija[74].

„Netinkančiųjų“ mokytis buvo ieškoma visą laiką. Dar ir 1948 m. LSSR MGB ministro pavaduotojas P. Kapralovas pranešė A. Sniečkui, jog VU tarp 2970 studentų mokosi 150 buožių vaikų, 39 vokiečių rėmėjų vaikai, net 97 studentai, kurių giminės partizanauja. Jis rašė, kad tyrimai dar nebaigti[75].

Studentus tikrino ne tik čekistai, kadrų, spec. skyriai, bet ir komjaunimo komitetai. Buvo tikrinami ir dėstytojai. 1947 m. lapkričio 27 d. LKP(b) CK XV plenume šlykščią kalbą apie aukštąsias mokyklas, ypač ŽŪA, pasakė LLKJS CK pirmasis sekretorius A. Raguotis (pirmuoju sekretoriumi jis tapo 1946 m. spalio 1 d., kai po Maskvos VKP(b) CK ir VLKJS CK grupių patikrinimo buvo atleistas iki tol pirmuoju sekretoriumi buvęs Jonas Macevičius; kartu su juo iš LLKJS CK narių buvo pašalinti E. Mie-

želaitis, Marijonas Martynaitis ir J. Buivydaitė). Pasak A. Raguočio, ZŪA užteršta buožėmis ir nacionalistais, o rektorius Matas Mickis apie akademijos komjaunuolius taip sakęs: „Visi komjaunuoliai mokosi blogai ir aš jų neimsiu jokiems darbams. Dirbti katedrose priėmiau „geriausius iš geriausių“. Prikibęs prie tų „geriausių“, A. Raguotis aiškino, kad vieno jų tėvas teistas, kito — buožė, trečio — dirbęs kalėjime[76]. LSSR MGB ministras P. Kapralovas net 1951 m. lapkričio 3 d. parašė pranešimą A. Sniečkui, kuriame pateikė ištraukas (jos paimtos cenzūruojant laiškus) iš 21 studento laiško apie tai, kaip jie verčiami stoti į komjaunimą. Nestojantiems rektoratai neduodavo studento pažymėjimo arba studijų knygelės[77].

Kaip mąstė to meto komunistai, galima suprasti iš partijos Prienų aps. komiteto kadrų sekretoriaus K. Pilelio pasirašytos A. Batutytės charakteristikos (kalba netaisyta): „Pageidautina, kad toks elementas nepatektų į Aukštąsias mokslo įstaigas, nes buožinis elementas vis vien nebus Tarybinės santvarkos draugas“. A. Batutytės tėvai turėjo 60 ha žemės, ištremti[78].

1947 m. aukštosiose mokyklose įsitvirtinę kadrų ir spec, skyriai iš tiesų buvo LSSR MGB filialai. Faktiškai tie skyriai, o ne rektoriai ir dekanai pradėjo valdyti mokyklas. Matyt, suradus vieną kitą „pagerintą“ charakteristiką bei reaguojant į A. Sniečkaus LKP(b) CK XV plenume pasakytus žodžius, kad iš apskričių siunčiami melagingi studentų dokumentai, nuo 1947 m. vidurio pradėta reikalauti, kad rekomendacijas-charakteristikas

72 Ibid., f. 1771, ap. 8, b. 158,l. 1-3. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos komitetais apie politinę padėtį apskrityse ir kt. klausimais.

73 Ibid., b. 160,l. 78.

74 Ibid., ap. 10, b. 29,l. 33. A. Sniečkaus kalba LKP(b) CK XV plenume.

75 LYA, f. 1, ap. 10, b. 30,l. 16. LTSR MGB ataskaitos, pranešimai, grąžinti iš LKP(b) CK.

76 V. Tininis, op. cit., t. 1, p. 290-291.

77 Ibid., p. 293-297.

78 LYA LKP DS, f. 739, ap. 739, b. 46,l. 7. Partijos Prienų aps. komiteto kadrų byla.

stojantiesiems pasirašytų apskričių partijos ar vykdomieji komitetai. Valsčių vykdomųjų komitetų išduoti dokumentai buvo paskelbti negaliojančiais.

Patys partijos apskričių komitetai taip pat pradėjo kontroliuoti valsčių išduodamus dokumentus. Gana būdingas toks atvejis. Birštono vykdomojo komiteto pirmininkas ir sekretorius 1947 m. vasarą išdavė pažymėjimą, kuriame buvo rašoma (kalba netaisyta): „Pažymėjimas. Šiuo Birštono valsčiaus vykdomas komitetas pažymi, kad pil. Arminaitė Birutė, d. Vinco, gyv. Birštono miestelyje ir Birštono valsčiuje. Yra gimusi 1928 m. VII mėn. 8 d. Pirktavietės km. Šilavoto v. Prienų apsk. Jos tėvai žemės neturi. Pažymėjimas duotas jai asmeniškai prašant pristatyti atitinkamai įstaigai“. Partijos komiteto kadrų sekretoriaus pavaduotojas Semionovas pasirašė tokią charakteristiką: „Apie Arminaitę Birutę, Vinco, gim. 1928 m. Marijampolės aps. Šilavoto vlsč. Pirktavietės kaime tarnautojo šeimoje. Tėvas vargonininkas. Šiuo metu dirba Birštono mst. Vokiečių okupacijos metais gyveno ir dirbo tą patį darbą Lazdijų aps. Putviečio [Būdviečio?] miestelyje. Apie giminių ir šeimos narių išvežimą žinių neturime“[79]. Su tokia charakteristika įstoti į aukštąją mokyklą tais laikais buvo sunku.

Valsčiuose daugmaž teigiamos charakteristikos būdavo pasirašomos dėl įvairių priežasčių - lėmė pažintys ar giminystės ryšiai, gailestis nenorint griauti jaunuolių ateities ir pan., bet dažniausiai lėmė kyšis. Ne vienas gelbėjosi nusipirkęs ne tik charakteristiką, pažymą, bet net ir pasą.

1947 m. pradžioje VU spec. skyriaus viršininko A. Kaplano suformuluotus keturis klausimus metų viduryje VU kadrų skyrius perkėlė į blanką, kuriame buvo tokie klausimai: 1) kokį turtą turėjo tėvai prieš sovietinę santvarką Lietuvoje (jei turėjo žemės, tai nurodyti, kiek ha ir ar naudojosi samdomąja darbo jėga); 2) dabartinis tėvų užsiėmimas ir turtas (jei turi žemės, tai kiek ir ar naudojasi samdomąja darbo jėga); 3) tėvų laikysena oku-

pacijos metais ir dabartinis nusistatymas sovietų valdžios atžvilgiu; 4) ar yra nusikaltusių sovietų valdžiai giminių [80]. Blanką užpildžius apskrityse, jį reikėjo atsiųsti atgal; 1947 m. liepos mėn. išsiųstas paklausimas įregistruotas Nr. 0882; matyt, tuo metu paklausimai buvo išsiuntinėti jei ne apie visus, tai apie daugumą aukštųjų mokyklų studentų. Vilniaus pedagoginis institutas truputį vėliau pridėdavo dar ir penktą klausimą - ar šiuo metu tėvai nėra įrašyti į buožių sąrašus. Nuo 1950 m. VPI pradėjo reikalauti nurodyti, ar tėvai įstoję į kolūkį. Gal todėl, kad kai kurie apskričių partijos ir vykdomieji komitetai uždelsdavo atsakyti į paklausimus, VPI tenkinosi valsčių charakteristikomis, tačiau jas turėdavo pasirašyti ir vykdomojo komiteto pirmininkas, ir partorgas. Charakteristika turėjo būti tvirtinama herbiniu antspaudu[81].

Beje, VU spec. skyriaus viršininkas A. Kaplanas kartu su universiteto kadrų skyriaus viršininku E. Frolovu sugadino gyvenimą šimtams Lietuvos jaunuolių. Jie, kaip tikri čekistai, nelaukdami, kol iškils vienas ar kitas klausimas, patys ieškodavo, ką galima iš universiteto pašalinti. Štai būdingesnis A. Kaplano 1948 m. vasario 3 d. raštas Nr. 1004; jame prašoma atsiųsti Biržų aps. Vabalninko vlsč. gimusios ir gyvenusios G. Janulionytės charakteristiką. Mat „mūsų turimomis žiniomis, Janulionytės šeimoje yra suimtų už antitarybinę veiklą. Kadangi paklausimas skubus, prašome atsakyti nedelsiant“[82].

Matyt, problemų su atsakymais į paklausimus apie studentus būta (atsakant reikėjo padirbėti, surinkti žinias iš valsčių bei saugumo organų, rašyti atsakymus), nes LKP(b) CK Kadrų skyriaus vedėjo pavaduotojas A. Moskvinovas 1948 m. liepos 16 d.

79 Ibid., ap. 1, b. 70,l. 20, 79. Partijos Prienų aps. komiteto kadrų patikrinimo byla.

80 Ibid., l.111.

81 Ibid., ap. 2, b. 96,l. 50. Partijos Prienų aps. komiteto kadrų byla.

82 Ibid., f. 1093, ap. 3, b. 37,l. 50. Partijos Biržų aps. komiteto kadrų patikrinimo byla.

partijos komitetams išsiuntinėjo raštą, kuriame teigė, jog kai kurie partijos ir vykdomieji komitetai neatsako į specialiųjų ir aukštųjų mokyklų paklausimus apie studentus. Jis nurodė, kad patikrintos pažymos turi būti skubiai atsiųstos, „[...] kadangi pažymų prašoma siekiant nustatyti socialiai svetimus ir politiškai nepatikimus elementus, pralindusius į aukštąsias mokyklas“[83].

Neretai aukštųjų mokyklų paklausimai, siųsti partijos komitetams, atsidurdavo LSSR MGB. Antai VU spec. skyriaus viršininkas A. Kaplanas 1947 m. pradžioje prašė partijos Kėdainių aps. komiteto atsiųsti studentės F. Švedavičiūtės-Visakienės charakteristiką, nurodant jos socialinę kilmę, turtą ir t. t. Ant šio prašymo yra, matyt, kadrų sekretoriaus V. Kaiferavičiaus rezoliucija: „Pasiųsta į MGB“[84].

Aukštosios mokyklos paprastai siųsdavo daug paklausimų. VU kadrų skyriaus viršininkas E. Frolovas 1948 m. liepos 19-rugpjūčio 9 d., t. y. per 20 d., į partijos Biržų komitetą nusiuntė 14 paklausimų[85]. VPI 1948 m. vasario 13 d. partijos Joniškio aps. komitetui nusiuntė prašymą pateikti 23 studentų „socialines-ekonomines“ charakteristikas. Atsiųstų studentų sąrašas buvo išdėstytas pagal valsčius, nurodant kaimą. Kadrų sekretorius Lingevičius į VPI nusiuntė 17 lapų charakteristikų[86].

Aukštųjų mokyklų kadrų „švarumu“ rūpinosi ne tik tų mokyklų kadrų ir spec. skyriai; bet kuris kitas partinis funkcionierius, einantis kokias nors pareigas, galėjo rodyti politinį budrumą, o dauguma laikė tai savo pareiga. Vienoje partijos Joniškio aps. komiteto byloje yra toks dokumentas: „Pirminės partinės organizacijos sekretoriui drg. Klimavičiui. Kauno valstybinis dailės institutas. Lietuvos KP(b) Joniškio aps. komitetas į Jūsų 1948 m. vasario 9 d. laišką atsako, kad studentė Gabrėnaitė Rita, Jono, pagal socialinę kilmę yra iš tarnautojų šeimos. Tėvas dirba Joniškio m. gydytoju. Šios studentės tėvai yra nusiteikę antitarybiškai. Lietuvos KP(b) Joniškio aps. komiteto sekretorius (Lingevičius)“[87].

O štai partijos Širvintų aps. komiteto sekretorius Aleksandravičius VU spec. skyriaus viršininkui 1949 m. yra nusiuntęs tokį pranešimą (kalba netaisyta): „Lietuvos KP(b) aps. komitetas prieštarauja, kad toliau VU lankytų drg. Ivanauskas Antanas, Stasio, Giedraičių v. Adomaitiškių km. gyventojas, kadangi jis ir jo tėvai yra aiškūs tarybų valdžios priešai“.

Partijos Širvintų aps. komitetas siūlė „sustiprinti auklėjamojo pobūdžio poveikį VU studentui drg. Laumenskui Henrikui Antonovičiui, gyv. Giedraičių vlsč. Aleksandriškių k. Šiuo metu kaimas susijungė į kolektyvinį ūkį, o Laumensko tėvai nestoja į kolūkį ir net yra priešiškai nusiteikę prieš kolektyvinį ūkį. Drg. Laumenskas, būdamas VU studentu, ne tik nėra tikras kolūkinės santvarkos agitatorius, bet ir pats abejoja jo pranašumu prieš individualų, todėl Lietuvos KP(b) apskrities komitetas mano, jog būtina atkreipti Jūsų dėmesį į žemą studento Laumensko politinių žinių lygį, ir siūlo sustiprinti politinį auklėjamąjį darbą“[88].

LSSR žemės ūkio ministro pavaduotojui T. Mončiunskui užkliuvo du Kauno žemės ūkio technikumo moksleiviai. Jis 1949 m. partijos Kauno aps. komitetui nusiuntė paklausimą dėl tų dviejų moksleivių, motyvuodamas noru „išsiaiškinti studentų politines savybes [...], mūsų mokymo įstaigas išvalyti nuo politiškai įtartinų elementų“[89].

Savo iniciatyva, negavęs aukštosios mokyklos paklausimo, 1951 m. partijos Prienų r. komiteto sekretorius Bondarenka ra-

83 Ibid., l. 33.
84 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 164,l. 134. Partijos Kėdainių aps. komiteto kadrų byla.
85 Ibid., f. 1093, ap. 3, b. 37,l. 46-58. Partijos Biržų aps. komiteto kadrų patikrinimo byla.
86 Ibid., f. 1468, ap. 1468/4, b. 86, 1. 56-64. Partijos Joniškio aps. komiteto susirašinėjimo byla.
87 Ibid., l.119.
88 Ibid., f. 3040, ap. 3040, b. 30,l. 50. Partijos Širvintų aps. komiteto susirašinėjimas kadrų klausimais.
89 Ibid., f. 2785, ap. 2785/5, b. 14, l. 203. Partijos Kauno aps. komiteto kadrų byla.

šė Veterinarijos akademijos direktoriui, jog į tą mokyklą „prasmuko“ politinio pasitikėjimo nekeliantys V. Sabaliauskas, V. Maslauskas ir J. Aukštikalnytė. Jie buvo iš Prienų r., juos nurodyta pašalinti iš akademijos kaip „nekeliančius politinio pasitikėjimo“.

ŽŪA tais pat metais į partijos Prienų aps. komitetą nusiuntė paklausimą dėl K. Jotautaitės, kilusios iš Šilavoto vlsč. Klausiama, ar teisingai pasielgta pašalinant ją iš akademijos, nes gautoje Šilavoto partorgo charakteristikoje teigiama, kad jos tėvai ištremti, jų namuose buvo partizanų ginklų sandėlis, vienas brolis žuvo, kitas dar miške ir t. t. Sekretorius Beržinis atsakė, jog viskas yra tiesa, „Jotautaitė negali tęsti mokslą kaipo kilusi iš antitarybinės šeimos, jeigu įsibrovė, reikalinga pašalinti“ (kalba netaisyta)[90].

Jaunuolis, kuris pagal sovietinę tvarką negalėjo mokytis aukštojoje mokykloje, kokiu nors būdu, dažniausiai už kyšį gavęs teigiamą charakteristiką ir įstojęs į aukštąją, negalėjo būti tikras, kad tos charakteristikos nebus pareikalauta pakartotinai. Ukmergės aps. Želvos vlsč. partorgas Bucylinas 1947 m. vasarą partijos Ukmergės aps. kadrų sekretoriui nusiuntė tokį pranešimą: „Pranešu partijos apskrities komitetui, kad pilietis, gyvenantis Utenos aps. Želvos vlsč. Bikonių apylinkės Karališkių kaime, turi 15 ha žemės. Kunavičius Antanas, sūnus Karolio, kaip liaudies priešas buvo represuotas iš Lietuvos neribotam laikui. Likęs represuotojo sūnus Kunavičius Petras, gimęs 1927 m., mokosi Vilniaus universitete II kurse. Kas išdavė charakteristiką - neaišku. Žemę dirba iš pusės ir nuolat laiko tarnus“[91].

Ne mažiau už studentus buvo spaudžiami ir aukštųjų mokyklų dėstytojai. Rengdamiesi iš posto pašalinti žymesnį mokslininką, jėgas sujungdavo keli LKP(b) CK skyriai. LKP(b) CK Mokyklų skyriaus instruktorius Simanavičius (kitur - Simanovič) ir Kadrų skyriaus instruktorė Alimova 1946 m. spalio 30 d. rašė A. Sniečkui, jog reikia atleisti VPI direktorių prof. Joną Lau-

žiką. Mat jis neorganizavo spalio revoliucijos šventimo, nepriėmė iš Leningrado atsiųstos dėstytojos, neleidžia institute įkurti spec. ir kadrų skyrius ir t.t. Truputį vėliau jie rašė apie instituto dėstytojų kadrų patikrinimą. Daugumą dėstytojų apibūdino kaip netinkančius dirbti. I. Karsavinai, tarpukariu ilgai gyvenusiai užsienyje, inkriminavo dar ir tai, jog būdama Užsienio kalbų fakulteto dėstytoja priešinosi to fakulteto studentų perkėlimui į Rusų kalbos ir literatūros fakultetą, kuriam trūko norinčiųjų į jį stoti [92]. Apskritai nė viena aukštoji mokykla nebuvo taip nusiaubta kaip Vilniaus pedagoginis institutas. Per kelerius metus komunistai jį pavertė obskurantizmo tvirtove, toks jis išbuvo per visą okupacijos laikotarpį.

Aukštosiose mokyklose buvo persekiojami tiek studentai, tiek dėstytojai, o gimnazijose ir kitose mokyklose daugiausia tikrinti mokytojų kadrai; kartais buvo šalinami ir aukštesnių klasių gimnazistai (šimtai jų suimta už pogrindinę veiklą). Lietuvos mokytojai tarpukariu buvo bene labiausiai patriotiškai nusiteikę iš visų profesijų žmonių (jiems prilygo gal tik medikai), todėl komunistai itin priekabiavo prie jų, nes suprato, jog kiekvienas mokytojas idealistas gali patraukti į savo pusę ne vieną mokinį. Iš pat pradžių atleisti daugelį mokytojų nebuvo galima todėl, kad išplėtus švietimą jų trūko, o staigiai parengti naujus kadrus nebuvo įmanoma. Todėl mokytojų kadrų keitimas užtruko kelerius metus. Mokytojus nuolat spaudė įvairaus lygio funkcionieriai, tikrindami darbo planus, lankydamiesi pamokose, kviesdami pasikalbėti, kritikuodami pasitarimuose ir t. t. Nereti buvo atve-

90 Ibid., f. 5258, ap. 3, b. 76,l. 23, 12-13. Partijos Prienų r. komiteto kadrų byla.

91 Ibid., f. 78, ap. 78/2, b. 80,l. 172. Partijos Ukmergės aps. komiteto kadrų byla.

92 Ibid., f. 1771, ap. 9, b. 372,l. 87, 116-123. LKP(b) CK Kadrų skyriaus pranešimai kadrų klausimais.

jai, kai komjaunuoliai, išsitraukę pistoletus, priversdavo mokytojus parašyti jiems patenkinamą pažymį. Mokytojų valymo sparta partijos komitetai niekada nebuvo patenkinti. Partijos Rokiškio aps. komiteto biuras 1946 m. vasarą viename posėdyje svarstė mokytojų kadrų klausimą ir konstatavo, jog nepatenkinamai dirba vykdomojo komiteto švietimo skyriaus vedėjas Fainbliumas; jis išvarė tik 22 mokytojus, naujų priėmė 56, o dar trūko 34 mokytojų. Nurodyta baigti kadrų valymą, partijos komitetui pristatyti tvirtinti gimnazijų ir progimnazijų direktorių bei valsčių švietimo skyrių vedėjų sąrašą[93].

Partijos komitetai dažniausiai patys imdavosi švietimo sistemos kadrų valymo iniciatyvos. Partijos Kėdainių aps. komitetas ir vykdomasis komitetas 1948 m. rugpjūčio 26 d. pranešė LSSR švietimo ministrui V. Niunkai, kad „18 mokytojų, anksčiau dirbusių mūsų apskrityje, negali dirbti dėstytojų darbo dėl politinių sumetimų“. Nusiuntė sąrašą, kad minėti mokytojai būtų atleisti, prašė atsiųsti baigusių sovietines mokyklas. Daugelio atleistųjų darbo stažo vidurkis - 15-20 metų, dauguma baigę mokytojų seminarijas[94].

Nuo partijos komitetų neatsilikdavo ir represinės žinybos. LSSR MGB ministras P. Kapralovas 1950 m. spalio 24 d. rašė LKP(b) CK sekretoriui, kad į Vilniaus ir Klaipėdos sr. vidurines ir pradines mokyklas „įsiskverbė“ įtartinų žmonių. Nustatyta, kad Vilniaus sr. 12 mokytojų kilę iš buožių, 9 — vokiečių talkininkai ar rėmėjai, 6 - buvusių buržuazinių partijų nariai, 9 giminės represuoti. Klaipėdos sr. tokių mokytojų nustatyta atitinkamai 30, 8, 12 ir 15. Visi „įtartini“ mokytojai išvardyti pavardėmis ir nurodoma, kur jie dirba. Raštas baigiamas taip: „Su išdėstytais faktais supažindinti Lietuvos KP(b) sričių komitetai“[95].

Kaip jau minėta, kiekvienas žymesnis partizanų ar pogrindininkų išpuolis sukeldavo represijų bangą (taip stengtasi įbauginti gyventojus, kad aktyviai nesipriešintų okupantams). Po eilinio pasikėsinimo Suvalkijos antisovietinio pasipriešinimo centre Marijampolėje, kai 1948 m. pradžioje buvo nušauti aršūs ko-

munistai Izabelė Laukaitytė ir Labanauskas, kovo 25 d. sušauktame partijos apskrities komiteto biuro posėdyje, kuriame dalyvavo J. Paleckis, LKP(b) CK sekretorius E. Ozarskis ir LSSR švietimo ministras J. Žiugžda, buvo konstatuota, jog „[...] miesto mokymo įstaigos (mokytojų seminarija, ekonomikos mokykla, zoologijos technikumas, amatų mokykla ir gimnazijos) užterštos mokiniais, kurių giminės yra gaujose arba suimti už antitarybinę veiklą [...]; šie mokiniai demoralizuoja kitus mokymo įstaigų jaunuolius [...]. Toks užteršimas įtartinais elementais yra ir tarp mokytojų, todėl neatsitiktinai tarp teroristų dauguma buvo vidurinių mokyklų moksleiviai. Didelis trūkumas yra tai, kad už mokymo iškraipymą ir priešišką veiklą iš darbo neatleistas nė vienas mokytojas ir nepašalinti iš mokymo įstaigų priešiškai nusiteikę mokiniai“. Nutarta pasiūlyti LKP(b) CK ir LSSR AT Prezidiumui: a) iš apskrities, ypač iš miesto, ištremti „banditų“ šeimas, jų rėmėjus ir kitus antisovietinius elementus; b) išvalyti mokymo įstaigas; c) iškelti vienuolyną už miesto ribos; d) padidinti čekistų skaičių[96].

Pažymėtina, kad kartais čekistai būdavo ne tokie įtarūs kaip partiniai funkcionieriai. 1949 m. vasarą partijos Kalvarijos aps. komiteto sekretorius Margunas nusiuntė raštą MGB apskrities skyriui su 17 Kalvarijos gimnazijos mokytojų sąrašu, prašydamas „ištirti, ar jie gali dirbti tarybinėje mokykloje“. MGB skyrius atsakė, jog neturėtų dirbti penki mokytojai. Beje, tarp jų du nebuvo įtraukti į 17 mokytojų sąrašą[97].

93 Ibid., f. 331, ap. 1, b. 2,l. 108. Partijos Rokiškio aps. komiteto biuro protokolai.

94 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 168,l. 76. Partijos Kėdainių aps. komiteto kadrų byla.

95 LYA, f. 1, ap. 10, b. 82,l. 118-125. Įvairūs dokumentai, grąžinti iš LKP(b) CK ypatingojo sektoriaus.

96 LYA LKP DS, f. 1186, ap. 1186/15, b. 3,l. 1-3. Partijos Marijampolės aps. komiteto ypatingasis aplankas.

97 Ibid., f. 2468, ap. 2468, b. 47,l. 35. Partijos Kalvarijos aps. komiteto susirašinėjimo byla.

Apsilpus ginkluotoms kovoms, čekistams atsirado galimybė neskubant, sistemingai dirbant atskleisti tikrus ir tariamus sovietų priešus, ypač tarp mokytojų. 1950 m. MGB Kauno sr. valdyba pranešė LSSR MGB, jog Kauno sr. nustatyti 153 mokytojai, kurie yra „socialiai svetimi ir antitarybiniai elementai". Pateikė tų mokytojų sąrašą[98]. Vilniaus sr. tais metais rasta mažiau netinkančių mokytojauti pedagogų - tik 88. Svarbiausi kaltinimai jiems buvo du: kilę iš buožių arba jų giminės susiję su pasipriešinimu[99].

Buvo rengiami apibendrinimai ir visos šalies mastu. LSSR MGB ministras P. Kapralovas 1951 m. viduryje rašė LKP(b) CK, jog „neišsamiais duomenimis" respublikos vidurinėse mokyklose yra apie 1 tūkst. įvairių tipų įtartinų mokytojų. Jo žiniomis, tarp mokytojų yra apie 400 buvusių buožių, apie 150 buvusių buržuazinių partijų narių, apie 150 tokių, kurių giminės represuoti, beveik 200 įtariami ryšiais su pogrindžiu. „Viena iš priežasčių, kodėl besimokantis jaunimas yra įtraukiamas į aktyvų antitarybinį darbą, yra dėstytojų užteršimas politinio pasitikėjimo nekeliančiais asmenimis"[100].

Stalininiu laikotarpiu iš darbo atleistų mokytojų tikslaus skaičiaus nepavyko nustatyti. Jų galėjo būti gerokai per tūkstantį. Beveik visi jie buvo atleisti dėl politinių motyvų. (Čekistų duomenimis, 1944—1953 m. buvo teisti apie 7,9 tūkst. inteligentų[101]; atleistųjų skaičius galėjo būti 5-7 kartus didesnis.)

SAVŲ KADRŲ RENGIMAS. ČEKISTINIŲ „NACIONALINIŲ" KADRŲ RENGIMAS. „Svetimieji" iš darbo būtų buvę vejami dar sparčiau, jeigu į jų vietą būtų buvę ką iš saviškių pasodinti. Kadrų skyriaus viršininku, net gamyklos direktoriumi, pagaliau bet kurios įstaigos viršininku ar partiniu vadovu galėjo būti paskirtas ir pusiau beraštis žmogus, tačiau tokie žmonės negalėjo dirbti gydytojais, inžinieriais, mokytojais. Pagal Rusijos pavyzdį Lietuvoje pradėta pagreitintais tempais rengti savus specialistus. LKP(b) CK propagandos sekretorius K. Preikšas 1944 m. spalio 21 d. partijos komi-

tetams išsiuntinėjo raštus apie tai, kad prie Vilniaus ir Kauno universitetų steigiami parengiamieji kursai. Tų kursų trukmė baigusiems keturias gimnazijos klases buvo vieneri metai (t. y. keturių likusių gimnazijos klasių kursas buvo išeinamas per 1 metus), jų nebaigusiems - dveji metai (t. y. baigusieji pradinę mokyklą galėjo gimnazijos kursą baigti per dvejus metus). Biržų aps. buvo nurodyta tiek į vienus, tiek į kitus kursus pasiųsti po 8 valstiečius ir 5 darbininkus[102]. 1945 m. pavasarį LKP(b) CK apskričių vadovams išsiuntinėjo raštus, kuriuose informavo, kad į „aukštojo mokslo gavimo kursus" bus parinkta 655 žmonės.

Paspartintais tempais pradėta rengti partinius ir sovietinius darbuotojus, suteikiant jiems minimalių žinių. 1945 m. pavasarį apskritims buvo pranešta, jog organizuojama vienerių metų partinė mokykla ir trijų mėnesių kursai. Nurodyta, kad partinės mokyklos klausytojai gaus 800 rb mėnesinę stipendiją, bus aprūpinti bendrabučiu ir maitinimu, trijų mėnesių kursų lankytojai gaus 400 rb stipendiją, bendrabutį ir maitinimą, jiems bus paliktas darbovietėje gaunamas atlyginimas. Apie jokį būsimųjų „mokinių" išsilavinimą neužsimenama, kalbama tik apie patikimumą. Raseinių aps. į vienerių metų mokyklą nurodyta pasiųsti 3 žmones, į trijų mėnesių kursus — 5 žmones. Tų pat metų rudenį LKP(b) CK pranešė, kad organizuojami trijų mėnesių sovietinių darbuotojų kursai. Kursų dalyvių išsilavinimas - pradinis. Jie gaus po 300 rb stipendijas ir jiems bus paliktas atlygi-

98 LYA, f. 1, ap. 16, b. 408,l. 40-62. MGB Kauno sr. valdybos pranešimai LTSR MGB apie antikolūkines nuotaikas.

99 Ibid., ap. 10, b. 132,l. 220-223. LTSR MGB ataskaitos ir spec. pranešimai tarybiniams ir partiniams organams.

100 Ibid., b. 131,l. 233-236.

101 *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944-1953 metais,* p. 207.

102 LVA LKP DS, f. 1093, ap. 1093, b. 26,l. 10. Partijos Biržų aps. komiteto kadrų byla.

nimas darbo vietose. Baigusieji kursus bus nusiųsti dirbti į valsčius. Iš Raseinių aps. nurodyta pasiųsti 13 žmonių[103]. Taigi partiniuose kursuose besimokantiems asmenims buvo sudarytos kur kas geresnės sąlygos. Jų klausytojai būdavo išmokomi pakenčiamai rusiškai kalbėti, šiek tiek rašyti ir pagrindinių marksistinių tiesų. Įvairių tipų kursus baigė tūkstančiai žmonių, tie pusiau beraščiai ilgam užėmė daugumą vadovaujančių postų.

Kaip žinome, beveik visi represinio aparato darbuotojai (ne tik čekistai, bet ir dauguma prokurorų bei teisėjų) buvo atsiųsti iš Rusijos arba A. Sniečkaus iš ten išsireikalauti. Bet, matyt, siekiant dviejų tikslų: įrodyti, kad „pati lietuvių liaudis sutriuškins priešiškų klasių pasipriešinimą“, ir siekiant supjudyti okupuotos šalies gyventojus, skubiai pradėta rengti savus, lietuviškus kadrus. A. Sniečkus būtinybę turėti čekistus lietuvius aiškino ir tuo, kad tarp atvykėlių čekistų, nemokančių kalbėti lietuviškai, nepažįstančių krašto ir jo papročių, bei vietos gyventojų neužsimezga bendravimo ryšys, t. y. atvykėliams sunkiau sekasi verbuoti agentus; tą galėtų geriau padaryti be vertėjo dirbantis lietuvis čekistas.

Čekistų mokymo reikalus sutartinai tvarkė partiniai funkcionieriai ir represinės žinybos. Jau 1944 m. pabaigoje LSSR NKGB liaudies komisaras A. Guzevičius pranešė A. Sniečkui, kad SSRS NKGB Kadrų skyrius leido surengti šešių mėnesių operatyvininkų kursus, ir prašė nurodyti LKP(b) CK Kadrų skyriui į tuos kursus atrinkti komunistus ir komjaunuolius. Lapkričio 1 d. M. Junčas-Kučinskas ir A. Guzevičius nurodė apskritims į NKGB šešių mėnesių operatyvininkų kursus atsiųsti po 3 žmones. (Į apskritis nusiųstame rašte nurodoma, kad į kursus galima siųsti ir „visapusiškai patikrintus geriausius nepartinius draugus“.) Partijos komitetams buvo pranešta, kad Vilniuje atidaroma NKVD operatyvininkų mokykla, kurioje galės mokytis 250 žmonių, o Kaune — 500 žmonių milicijos mokykla[104].

Tų pat metų gruodžio 28 d. A. Guzevičius pranešė A. Sniečkui, jog SSRS NKGB liaudies komisaras V. Merkulovas įsakė Kaune įkurti NKGB skyrių, o 159 valsčiuose - operatyvinius punktus su 385 darbuotojais. Kadangi iš Rusijos kadrų komandiruoti negali, todėl prašė kreiptis į SSRS krašto gynybos liaudies komisariatą, kad leistų iš 16-osios divizijos paimti visus tuos, kurie anksčiau dirbo NKVD-NKGB, ir atrinkti dar 500 naujų[105]. Taip ir buvo padaryta, tik skaičiai buvo kuklesni, nes dauguma kariškių nenorėjo tarnauti čekistais.

1945 m. pradžioje į partijos komitetų pirmuosius sekretorius kreipėsi LKP(b) CK Kadrų skyriaus viršininkas, o tų metų antrojoje pusėje LSSR NKVD liaudies komisaras J. Bartašiūnas ir CK kadrų sekretorius M. Junčas-Kučinskas kreipėsi į NKVD apskričių skyrių viršininkus bei pirmuosius sekretorius, nurodydami, kiek jie turi pasiųsti žmonių į čekistų mokyklas. Alytaus aps. nurodyta į NKVD mokyklą pasiųsti 10, į milicijos mokyklą - 22 žmones. Į NKVD mokyklą siunčiami asmenys turėjo būti baigę ne mažiau kaip septynis skyrius, o į milicijos mokyklą - ne mažiau kaip keturis skyrius. Numatyta gerai baigusiems mokyklas po metų suteikti karininkų laipsnius. Į jas turėjo būti siunčiami lietuviai ar lietuviškai kalbėti mokantys kitataučiai. Kursų dalyviai gaudavo ne mažesnę kaip 350 rb stipendiją, bendrabutį ir būdavo aprūpinami nemokamu maitinimu[106].

Beje, nors buvo siūlomos tais laikais itin geros sąlygos, Lietuvoje neatsirado daug norinčiųjų stoti į tas mokyklas, ypač į NKVD mokyklą. Todėl nebuvo siunčiama tiek, kiek buvo prašy-

103 Ibid., f. 979, ap. 979/1, b. 73, l. 22, 27. Partijos Raseinių aps. komiteto susirašinėjimas kadrų klausimais.
104 Ibid., f. 1093, ap. 1093, b. 26, l. 14. Partijos Biržų aps. komiteto kadrų byla.
105 Ibid., f. 1771, ap. 7, b. 105, l. 14, 41. LKP(b) CK susirašinėjimas su LTSR NKGB, NKVD, prokuratūros organais.
106 Ibid., f. 1308, ap. 1, b. 13,l.150-151. Partijos Alytaus aps. komiteto susirašinėjimo byla.

ta, o tie, kurie buvo siunčiami, dažniausiai stribai, neturėjo reikiamo išsilavinimo cenzo. Antai partijos Kėdainių aps. komitetas 1945 m. gegužės 14 d. posėdyje tvirtino 11 kandidatų į NKVD mokyklą, iš jų 4 buvo baigę tris skyrius, 4 - keturis skyrius ir 3 - šešis skyrius[107]. Net 1948 m. šios apskrities partinis biuras į dvejų metų MGB mokyklą rekomendavo 4 komjaunuolius, kurių visų išsilavinimas buvo pradinis.

NKVD (vėliau - MGB) mokyklai Vilniuje nuolat trūko klausytojų. Tiems partijos komitetams, kurie į ją nepasiųsdavo reikiamo žmonių kiekio, LKP(b) CK nuolat tą primindavo ir reikalaudavo trūkstamą žmonių skaičių atsiųsti. 1946 m. gegužės 30 d. A. Sniečkui LSSR MGB pranešė, kad iš 204 kandidatų, kuriuos pateikė partijos miestų ir apskričių komitetai, atrinkti 124 žmonės, jų asmens bylų spec. patikrinimo duomenys nusiųsti SSRS MGB. Saugumo vadovybė prašė visus tuos, kurie buvo MVD žinioje (mokyklose, kursuose ir t. t.), visiškai perduoti MGB, o partijos komitetams nurodyti, kad atrinktų jiems skirtą žmonių kvotą. Net buvo renkami žmonės iš kitų ideologinių ir represinių mokyklų. LSSR MGB ministras D. Jefimovas 1946 m. vasarą prašė A. Sniečkaus nurodyti į MGB mokyklą pasiųsti 21 žmogų iš respublikinės partinės ir MVD mokyklų[108].

1948 m. lapkričio 30 d. A. Sniečkus partijos komitetams išsiuntinėjo pranešimą apie tai, jog prie MGB mokyklos papildomai organizuojamas vienerių metų skyrius lietuviams. Iš Kėdainių aps. į jį prašyta pasiųsti 10 žmonių - komunistų ir komjaunuolių, baigusių ne mažiau kaip septynias klases[109]. Iš kitų apskričių prašyta mažiau, pavyzdžiui, iš Kupiškio aps. - 5 žmonių. Nurodyta pranešti LKP(b) CK apie žmonių pasiuntimą mokytis. Ant to iš LKP(b) CK gauto rašto yra kažkurio sekretoriaus, gal P. Grigėno, rezoliucija: „Pasiųsti 2 žmones“[110]. Rezoliucija įdomi tuo, kad ji rodo, jog partijos komitetai, net ir labai bijodami LKP(b) CK, nesugebėdavo rasti žmonių, kuriuos galėtų pasiųsti į MGB mokyklą.

1951 m. rudenį MGB mokykla turėjo priimti naują 180 žmonių kursą. Kiekvienas rajonas į ją turėjo pasiųsti po 1-4 klausytojus [111].

NOMENKLATŪRA. Nomenklatūros sistemai priklausė vadovaujantys darbuotojai, kurie eidavo tam tikras pareigas ir būdavo įtraukiami į vadinamuosius nomenklatūros sąrašus. Buvo VKP(b) CK, LKP(b) CK ir partijos apskričių (rajonų) nomenklatūros. Kai kur mėginta sudaryti ir valsčių nomenklatūras. Kiekvieną nomenklatūrinį darbuotoją tvirtindavo atitinkamas partinis biuras, prieš tai jis būdavo kruopščiai tikrinamas. Ilgainiui nomenklatūrininkų sąrašas vis didėjo, nes į nomenklatūrą buvo įtraukiamos vis naujos pareigos. Nomenklatūriniai darbuotojai, kaip tam tikras biurokratinis darinys, sudarė sovietų valdžios pagrindą, jos tiek politinį, tiek ūkinį žmonių potencialą, kurį vienijo bendri tikslai - neva sovietinės valstybės stiprinimas, jos liaudies gerovės kėlimas, o iš tiesų dažniausiai būdavo tenkinami tik į valdžios viršūnes iškopusių žmonių egoistiniai tikslai - išlaikyti valdžią, apsirūpinti materialinėmis gėrybėmis, siekti garbės ir pan.

1950 m. pabaigoje vietoj iki tol buvusių 2964 LKP(b) CK nomenklatūros darbuotojų liko 2451, iš jų 449 priklausė VKP(b) CK nomenklatūrai. Lietuvoje pakitus politinei padėčiai, represinėms struktūroms priklausiusių nomenklatūros darbuotojų skaičius sumažintas nuo 400 iki 247, o tų, kurie priklausė agitacijos ir propagandos sferai, skaičius padidintas nuo 253 iki 374[112].

107 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 5,l. 67. Partijos Kėdainių aps. komiteto posėdžių protokolai,

108 Ibid., f. 1771, ap. 9, b. 263, l. 28-31, 66-67. Dokumentai apie MGB organų patikrinimą.

109 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 167,. 89. Partijos Kėdainių aps. komiteto gaunamųjų raštų byla.

110 Ibid., f. 1495, ap. 1495/5, b. 5, 1. 43. Partijos Kupiškio aps. komiteto ypatingasis aplankas,

111 Ibid., f. 1771, ap. 108, b. 18, 1. 190-192. LTSR MGB pranešimai apie milicijos darbą, atranką į MGB mokyklą ir kt.

112 V. Tininis, op. cit., t. 1, p. 154-155, 159.

1951 m. sausio 1 d. iš 2577 LKP(b) CK nomenklatūrai priklausiusių vadovaujančiųjų darbuotojų 1398, arba apie 54 proc., buvo lietuviai. Nomenklatūros sistemą, jos veiklą kontroliavo ir kuravo LKP(b) CK Kadrų skyrius, vadovaujamas M. Junčo-Kučinsko, D. Šupikovo, E. Ozarskio ir kt.[113] Iš tų 2577 respublikinės reikšmės nomenklatūrininkų 298 turėjo aukštąjį, 351 - pradinį išsilavinimą. Į LKP(b) CK nomenklatūrines pareigas žmones tvirtindavo ir atleisdavo CK biuras. Pakitus aplinkybėms, CK nomenklatūros darbuotojų skaičius ir pasiskirstymas pagal veiklos kryptis kisdavo.

VKP(b) CK nomenklatūrai 1952 m. Lietuvoje priklausė 275 žmonės - LKP(b) CK ir partijos rajonų komitetų sekretoriai, miestų bei rajonų vykdomųjų komitetų pirmininkai, kai kurie LSSR AT Prezidiumo bei LSSR MT darbuotojai ir t. t.

Nomenklatūrininkai pastoviai savo postuose įsitvirtino maždaug nuo 1950 m. Iki tol, ypač apskrityse, pasitaikydavo visko, nes dar nebuvo gerai žinoma, kurie žmonės yra patikimi ir t. t. 1945 m. liepos mėn. partijos Kėdainių aps. komiteto pirmasis sekretorius J. Piligrimas rašė, kad iš LKP(b) CK nomenklatūros 8 darbuotojai buvo atleisti dėl dalykinių savybių, 7 — dėl politinių, 7 - suimti. Iš apskrities nomenklatūrai priklausiusių darbuotojų tuo metu dėl dalykinių savybių buvo atleisti 35 žmonės, dėl politinio nepatikimumo — 5, suimti — 4[114].

1945 m. Kretingos aps. buvo atleista net 171 nomenklatūrinis darbuotojas, iš jų dėl politinio nepasitikėjimo - 63. Iš 76 atleistų apylinkių pirmininkų dėl politinio nepasitikėjimo atleisti 38. Tarp atleistųjų buvo Veiviržėnų vlsč. vykdomojo komiteto pirmininkas Kazlauskas, Platelių vykdomojo komiteto pirmininkė Dabienė, Kretingos gimnazijos direktorius Gelgaudas, Palangos gimnazijos direktorius Pocius, Šventosios progimnazijos direktorius Jokubauskas[115].

Vienas iš LKP(b) CK atsakingųjų organizatorių, apsilankęs Tauragėje, 1946 m. gegužės mėn. pranešė A. Sniečkui, kaip ten

„valomas“ sovietinis ir ūkinis aparatas. Toje apskrityje po VKP(b) CK 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimo buvo atleisti 86 nomenklatūriniai darbuotojai, 12 jų NKVD pasodino į kalėjimą, o „kiti atleisti kaip nekeliantys politinio pasitikėjimo[116].

Kaip minėta, į sąrašus įtrauktų nomenklatūrinių darbuotojų patikimumu rūpinosi arba LKP(b) CK, arba apskričių (rajonų) partijos komitetai, nelygu kuriai nomenklatūrinių darbuotojų grupei jie priklausė. LKP(b) CK Kadrų skyriaus vedėjo pavaduotojas Chaimas Aizenas 1945 m. lapkričio 21 d. rašė partijos Utenos aps. komiteto sekretoriui, kad jis nusiuntė paklausimą NKGB skyriui dėl A. Buidovo, kurį norima skirti apskrities vykdomojo komiteto sveikatos skyriaus vedėju. „Lietuvos KP(b) CK Kadrų skyrius prašo Jūsų pasirūpinti, kad greičiau būtų gautas atsakymas“[117].

LKP(b) CK nomenklatūros be CK žinios partijos apskričių komitetai negalėdavo liesti. Po to, kai Raseinių aps. Girkalnio vlsč. partorgu vietoj pašalinto A. Juoco buvo paskirtas D. Kostygovas, M. Junčas-Kučinskas 1945 m. spalio mėn. partijos apskrities komiteto pirmajam sekretoriui T. Mončiunskui davė tokį nurodymą: „Girkalnio valsčiaus partorgu tuoj pat atstatyti drg. Juocą A. I. Ateityje nevykdyti jokių LKP(b) CK nomenklatūrinių darbuotojų perkėlimų be CK Kadrų skyriaus žinios ir sutikimo“[118].

Tiek Vilniaus, tiek provincijos nomenklatūrininkų išsilavinimas buvo itin prastas. Kretingos aps. 1946 m. balandžio mėn.

113 Ibid., p. 29.
114 LYA LKP DS, f. 749, ap. 749, b. 50,l. 30. Partijos Kėdainių aps. komiteto susirašinėjimas su LKP(b) CK.
115 Ibid., f. 494, ap. 494, b. 64,l. 6-12. Partijos Kretingos aps. komiteto kadrų byla.
116 Ibid., f. 1771, ap. 9, b. 241,l. 30. LKP(b) CK direktyviniai nurodymai.
117 Ibid., ap. 8, b. 160,l. 127. LKP(b) CK susirašinėjimas su partijos komitetais apie politinę padėtį ir kt. klausimais.
118 Ibid., f. 979, ap. 979/1, b. 73, l. 31. Partijos Raseinių aps. komiteto susirašinėjimas kadrų klausimais.

buvo 264 nomenklatūriniai darbuotojai, iš jų komunistų buvo 72, komjaunuolių - 15, nepartinių - 177. Aukštąjį mokslą buvo baigęs vienas, vidurinio ir nebaigto vidurinio išsilavinimo buvo 57, pradinio - 213, iš jų visi 111 apylinkės pirmininkų, 10 iš 12 valsčių partorgų, 2 iš 4 partijos apskričių sekretorių, 12 iš 14 valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkų, 7 iš 12 NKVD poskyrių viršininkų.

Kuo miestas ar apskritis buvo didesnė, joje daugiau įmonių, įstaigų, tuo daugiau buvo nomenklatūrinių darbuotojų. 1946 m. partijos Kauno m. komiteto nomenklatūrai priklausė 438 darbuotojai, Šiaulių m. komiteto — 335. Tuo metu (apie 1946 m. vidurį) iš tų 335 nomenklatūrinių pareigų biure buvo patvirtinti tik 109 žmonės, o 164 nomenklatūriniams darbuotojams užvestos asmens bylos[119].

1947 m. pavasarį Alytaus aps. buvo 117 nomenklatūrinių pareigų, tarp jų klubų vedėjų, siuvimo artelių pirmininkų ir pan. pareigos. Nomenklatūros sistemai priklausė tokios čekistų pareigos: MVD apskrities skyriaus viršininkas ir jo pavaduotojai kovai ir tardymui, valsčių poskyrių viršininkai, stribų politrukai, MGB skyriaus viršininkas ir jo pavaduotojas, MGB poskyrių viršininkai, kalėjimo viršininkas, MGB vyr. operatyviniai įgaliotiniai valsčiuose, MVD skyriaus viršininko pavaduotojas milicijai, jo pavaduotojas politiniams reikalams, MVD poskyrių viršininkų pavaduotojai milicijai, kovos su socialistinės nuosavybės grobstymu skyriaus viršininkas. Tas 117 pavadinimų pareigas ėjo 300 žmonių, iš jų MGB, MVD ir milicijoje buvo 47 nomenklatūriniai darbuotojai, partiniuose organuose - 70, sovietiniuose organuose - 59. Iš tų 300 žmonių 134 buvo komunistai, 34 komjaunuoliai. 1947 m. pirmajame pusmetyje apskrityje buvo pakeisti 69 darbuotojai. Tarp nomenklatūrinių darbuotojų 8 buvo įgiję aukštąjį išsilavinimą, 5 - nebaigtą aukštąjį, 65 - vidurinį, 68 - nebaigtą vidurinį ir 143 - pradinį. Pagal socialinę kilmę 80 no-

menklatūrinių darbuotojų buvo kilę iš darbininkų, 34 - iš samdinių, 94 - iš varguolių, 62 - iš vidutiniųjų valstiečių, 14 - iš tarnautojų, 8 - iš kitų sluoksnių [120].

1947 m. Kauno aps. tarp nomenklatūrininkų buvo 182 partijos nariai, 37 komjaunuoliai ir 376 nepartiniai. Aukštąjį išsilavinimą buvo įgiję 12 žmonių, nebaigtą aukštąjį - 18, vidurinį - 114, nebaigtą vidurinį - 250, pradinį - 157. Lietuvių buvo 353, rusų - 151, kitų tautybių - 47. Tais metais apskrityje „kaip priešai ir neturintys pasitikėjimo“ iš darbo įvairiose organizacijose buvo atleisti per 100 žmonių. 1948 m. toje apskrityje buvo 595 partijos komiteto nomenklatūriniai darbuotojai. Iš jų partijos komiteto aparate dirbo 34. Iš viso partinių kadrų buvo 109, komjaunimo kadrų - 27, sovietinių įstaigų kadrų - 213, teismo, prokuratūros, MGB ir MVD žinybų - 34, prekybos — 19, paruošų — 24, pramonės — 13, švietimo, kultūros ir sveikatos apsaugos - 41, žemės ūkio - 62, miškų ūkio - 5, ryšių ir transporto - 14[121].

Kai kuriose apskrityse buvo ir valsčių nomenklatūriniai sąrašai. Kėdainių aps. Pernaravos vlsč. 1948 m. į tuos sąrašus buvo įtraukti 63 asmenys: valsčiaus švietimo ir žemės ūkio skyrių vedėjai, apylinkių pirmininkų pavaduotojai bei apylinkių sekretoriai ir dešimtininkai (pastarųjų valsčiuje buvo 47)[122].

Nomenklatūrinė sistema išsilaikė iki Sovietų Sąjungos sugriuvimo. Šalies valdymo sistema, paremta korporatyviniu solidarumu, irgi buvo viena iš SSRS suirimo priežasčių. Uždara sistema neįsileisdavo naujų idėjų, o be jų nė viena šalis negali gyvuoti.

119 Ibid., f. 1771, ap. 9, b. 372, l. 45. LKP(b) CK Kadrų skyriaus pranešimai kadrų klausimais.

120 Ibid., f. 1308, ap. 3, b. 42,l. 12-15, 18, 32-37, 45. Partijos Alytaus aps. komiteto nomenklatūrinių darbuotojų byla.

121 Ibid., f. 2785, ap. 2785, b. 143, l. 2, 3, 8. Partijos Kauno aps. komiteto kadrų byla.

122 Ibid., f. 749, ap. 749, b. 168,l. 54. Partijos Kėdainių aps. komiteto kadrų byla.

IŠVADOS. Komunistai, siekdami sukurti naują sovietinį žmogų, tam tikslui plačiai naudojo ir jiems neįtikusių žmonių atleidimą iš darbo, atėmimą teisės dirbti pagal profesiją, o kartais ir apskritai neleisdavo dirbti (ypač tai lietė buožes).

Nors buvo deklaruojama, kad į bet kurį darbą turi būti skiriami politiškai patikimi ir dalykiškai kompetentingi žmonės, bet į kompetenciją Stalino laikais nebuvo kreipiama daug dėmesio. Beveik viską lemdavo politinis patikimumas. Todėl tuo metu į valdžią daugiausia atėjo beraščiai, dažnai ir nevykėliai, kurie ydingą sovietinę sistemą dar labiau griovė.

Valymo mastai, ypač pirmaisiais okupacijos metais, buvo didžiuliai. LKP(b) CK duomenimis, 1945 m. keitėsi 47 proc. partinės vadovybės paskirtų vadovaujančiųjų darbuotojų: iš darbo buvo atleista per 7 tūkst. darbuotojų, iš jų per 4 tūkst. - dėl politinių motyvų. 1946 m. atitinkamai buvo atleisti 6639 ir 2535 žmonės. 1944-1953 m. suimta per 6 tūkst. tarnautojų. Iš viso stalininiu laikotarpiu iš darbo buvo atleista dešimtys tūkstančių darbuotojų.

Eilinis kadrų valymo vajus prasidėdavo po LKP(b) CK plenumo ar CK biuro nutarimo. Po to nutarimus šiuo klausimu priimdavo partijos miestų ir apskričių biurai. Kadrų valymo vajus pasiekdavo atokiausius šalies kampelius. Kadrų valymo reikalai buvo svarstomi kiekviename LKP(b) CK plenume ir daugelyje CK biuro posėdžių.

Žmonės iš darbo būdavo atleidžiami partijos komitetų nurodymu. Dažniausiai duomenis apie „nepatikimus ar priešiškus“ darbuotojus partijos komitetams teikdavo čekistai; okupacijos pradžioje apskrityse buvo sudarytos kadrų tikrinimo komisijos, į kurias įėjo ir čekistai. Ilgainiui partijos komitetai kadrų valymą „sunormino“. Būdavo sudaromos 3—5 žmonių komisijos, kurioms paprastai vadovaudavo partijos komiteto kadrų skyriaus darbuotojas. Tos komisijos tikrindavo kurios nors įstaigos, įmonės ar jų grupės kadrus.

Nuo 1949 m. kadrų tvarkymo ir valymo reikalus perėmė visose įstaigose, įmonėse, mokyklose įkurti kadrų skyriai, kai kur - ir spec. skyriai, kurie iš esmės tapo čekistų ir partijos komitetų filialais.

Naujas kadrų valymo vajus prasidėjo, kai valstiečiai buvo suvaryti į kolūkius. Iš kolūkių buvo šalinami buožės, t. y. pasiturintys valstiečiai; siekta juos paversti beteisiais, neturinčiais pragyvenimo šaltinio žmonėmis.

Daug laisvės valant kadrus komunistams davė jų vadovų paskelbta iš darbo atleidžiamų žmonių atranka. Pasak M. Suslovo, iš darbo turėjo būti šalinami ne tik „priešiški“, bet ir „įtartini“ asmenys. Šiai „įtartinų elementų“ kategorijai buvo galima priskirti bet kurį komunistams neįtikusį žmogų kad ir iš asmeniško keršto. A. Sniečkus dar išplėtė „įtartinų“ žmonių ratą, 1945 m. balandžio 10-12 d. vykusiame LKP(b) CK V plenume pareiškęs, kad į sovietines įstaigas sabotuoti sovietų valdžios priemonių yra siunčiami žmonės, kurių praeitis nepriekaištinga.

Kadrų valymo tempai būtų buvę dar didesni, jei nebūtų trūkę specialistų. Norėdami turėti „savų“ kadrų, okupantai per įvairius kursus pagreitintais tempais pradėjo rengti būsimus studentus. Įvairiuose kursuose, „mokyklose“ partiniai ir sovietiniai darbuotojai masiškai buvo mokomi elementarių dalykų.

Komunistai ypač domėjosi aukštųjų mokyklų studentais ir dėstytojais. Siekta, kad į aukštąsias mokyklas įstotų kuo daugiau studentų iš komunistuojančio jaunimo. Jau per pirmąjį 1945 m. stojimą į aukštąsias mokyklas mandatų komisijos atsijojo iki 40 proc. jaunuolių. Didžiausia kliūtis jiems įstoti buvo socialinė kilmė ir suimti giminės.

PRIEDAS NR. 1

TRUMPOS 1944-1053 M. LKP(b) CK BIURO NARIŲ BIOGRAFIJOS*

VASILIJUS ARONOVAS (1952-1953)

Gimė 1904 m. Kalugos sr. Partijos narys nuo 1927 m. Buvo įgijęs aukštąjį politinį išsilavinimą. Nuo 1953 m. dirbo Tadžikijoje, išsitarnavo iki partijos srities komiteto agitacijos ir propagandos sekretoriaus pareigų. 1952 m. rugsėjo mėn. buvo paskirtas LKP(b) CK antruoju sekretoriumi, juo išbuvo iki 1953 m. birželio 13 d. Atšauktas SSKP CK dispozicijon L. Berijai pradėjus vykdyti respublikų tautinimo politiką. Maskvoje buvo paskirtas SSKP CK inspektoriumi.

JUOZAS BARTAŠIŪNAS (1944-1949)

Gimė 1895 m. Pakruojo r. Dirbo Rygoje, dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare, 1917 m. perėjo į bolševikų pusę, 1919 m. įstojo į komunistų partiją, dalyvavo pilietiniame kare, kūrė sovietų valdžią Latvijoje ir Ukrainoje. Iki 1938 m. dirbo VČK-OGPU-NKVD, iš ten atleistas, nes turėjo giminių Lietuvoje. 1940 m. buvo pašauktas į čekistinę tarnybą ir kaip 3-iosios armijos politinės valdybos viršininkas dalyvavo okupuojant Latviją bei sunaikinant jos kariuomenę. Prasidėjus neramumams tarp lietuvių artileristų, 1940 m. spalio mėn. buvo pasiųstas į Vilnių ir paskirtas Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio šaulių korpuso ypatingojo

* Daugumos LKP(b) CK biuro narių biografijos pateikiamos sutrumpinus V. Tininio monografijoje „Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai" pateiktas išsamias tų žmonių biografijas. Biografijos pateikiamos abėcėlės tvarka. Po vardo ir pavardės nurodoma, kuriais metais vienas ar kitas partinis veikėjas buvo LKP(b) CK biuro nariu.

skyriaus viršininku. Jam vadovaujant buvo suimti 52 lietuviai kariai, 6 iš jų sušaudyti. 1942-1943 m. buvo 16-osios lietuviškosios divizijos „Smeršo" viršininku, iš ten jį A. Sniečkus atsikvietė vadovauti LSSR vidaus reikalų liaudies komisariatui (nuo 1946 m. - ministerijai). Šias pareigas ėjo iki 1953 m. Jo vadovaujama LSSR NKVD (MVD) buvo pagrindinė represinė struktūra, kovojusi su Lietuvos pogrindžiu ir jos gyventojais. Buvo aršus komunistas fanatikas, dažniausiai laimėdavo užsispyrimu ir beatodairišku teroro taikymu. 1945 m. jam suteiktas generolo majoro laipsnis. Po 1947 m. jo politinė įtaka sumenko ir 1953 m., sujungus MVD su MGB į vieną Vidaus reikalų ministeriją, L. Berijos pasiūlymu J. Bartašiūnas buvo išleistas į pensiją. Mirė 1972 m. Vilniuje.

Be atviro teroro, mėgino veikti ir kitais metodais. Savo vardu buvo paskelbęs kreipimąsi dėl partizanų legalizacijos, kuris labiau panašėjo į ultimatumą ir buvo visiškai nepriimtinas save gerbiančiam žmogui. 1946 m. išleido įsakymą, kuriuo nurodyta žuvusių partizanų kūnus vežti neva atpažinimui į MVD skyrių ar poskyrių būstines. Tas „atpažinimas" virto pasityčiojimu iš žuvusiųjų, nes jų kūnus stribai tampydavo po miestelių ir miestų aikštes. J. Bartašiūnas gali būti pavyzdžiu žmogaus, kuris, atitrūkęs nuo savo tautos, persiėmęs ir įtikėjęs kitos tautos imperiniais siekiais, sutirštintais marksistinių dogmų, tampa vos ne tobula savo tautos naikinimo mašina.

FELIKSAS BIELIAUSKAS (1950-1954,1958-1963)

Gimė 1914 m. Šakių r. 1933 m. įstojo į nelegalią LKP. Redagavo komunistinį laikraštį. Buvo energingas, reiklus, turintis savo nuomonę žmogus, fanatiškai tikėjęs komunizmo pergale visame pasaulyje. 1934 ir 1936-1940 m. už antivalstybinę veiklą kalintas. Okupavus Lietuvą, buvo išrinktas LLKJS CK pirmuoju sekretoriumi. 1942-1944 m. tarnavo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje, buvo politinio skyriaus viršininkas. Nuo 1944 m. vėl tapo LLKJS CK pirmuoju sekretoriumi. Matyt, bijodamas jo konkurencijos, A. Sniečkus nustūmė jį į 50-osios lietuviškosios atsargos divizijos politinį skyrių, F. Bieliauskas ėjo to skyriaus viršininko pareigas. 1945 m. jam suteiktas pulkininko laipsnis. Tais pačiais metais paskirtas LKP(b) Kauno m. komiteto sekretoriumi, 1946-1950 m. buvo partijos Vilniaus m. komiteto antrasis sekretorius, 1950-1951 m. - pirmasis sekretorius. Tuo metu išrinktas ir LKP(b) CK biuro nariu. 1951 m. dar labiau iškilo, tapo LKP(b) CK sekretoriu-

mi. Kad netaptų visiškai realiu konkurentu, A. Sniečkus jam netikėtai 1952 m. paskyrė partijos Vilniaus sr. komiteto pirmojo sekretoriaus pareigas, o 1954 m. iš partinių perkėlė į valstybines pareigas, jis tapo LSSR MT pirmininko pavaduotuoju. 1957 m., baigęs aukštąją partinę mokyklą Maskvoje, vėl tapo LKP Vilniaus m. komiteto pirmuoju sekretoriumi, tačiau, patekęs į finansines aferas (mėgino savintis vykdomajam komitetui priklausiusias Valakampių vilas), 1964 m. buvo paskirtas LSSR MT spaudos komiteto pirmininku. V. Tininio teigimu, tuo laikotarpiu jo pažiūros smarkiai keitėsi, iš dogmatinio staliniečio jis tapo tautinio komunizmo šalininku, jo viršininkavimo metu buvo išleista nemažai tautinio turinio kraštotyrinių, mokslinių bei meninių knygų. 1973 m. jis buvo atleistas iš Spaudos komiteto pirmininko pareigų. Prie to tikriausiai prisidėjo jo dukters poelgis - ji kartu su LSSR švietimo ministro pirmojo pavaduotojo Juozo Kavaliausko dukra ir J. Paleckio anūke bei kitomis klasės draugėmis šventė Vasario 16-ąją. 1973-1985 m. F. Bieliauskas buvo Archyvų valdybos prie LSSR MT viršininku, prisidėjo prie archyvų pastatų statybos. Parašė kelias knygas. Mirė 1985 m.

ALEKSEJUS ČISTIAKOVAS (1949-1952)

Gimė 1908 m. Neakivaizdiniu būdu baigė Baumano aukštąją technikos mokyklą. 1943-1945 m. - vieno Maskvos sr. rajono partijos komiteto pirmasis sekretorius. 1945-1950 m. - partijos Vilniaus m. komiteto pirmasis sekretorius, 1950-1958 m. - LSSR MT pirmininko pavaduotojas, vėliau, iki 1965 m. - Liaudies ūkio tarybos pirmininko pavaduotojas, iki 1968 m. - baldų ir medžio apdirbimo pramonės ministro pavaduotojas. Buvo tipiškas rusiškos elgsenos atstovas, atsiųstas sutvarkyti okupuoto krašto. E. Ozarskio 1946 m. pasirašytoje charakteristikoje A. Čistiakovas apibūdintas taip: „Elgesyje su žmonėmis pasipūtęs, kartais šiurkštus, nesugeba kantriai auklėti kadrų, dėl to kartais sukelia nereikalingą ir kenksmingą kadrų kaitą". Mirė 1972 m.

STASYS FILIPAVIČIUS (1950-1953)

Gimė 1913 m. Raseiniuose, augo be tėvo. Į LKP įstojo 1933 m. Už antivalstybinę veiklą kalintas 1935-1936,1936-1937 ir 1939-1940 m. Baigė dvi gimnazijos klases. 1941 m. vasarą savanoriu buvo įstojęs į NKVD kariuomenės brigadą, bet iš jos perkeltas į 16-ąją lietuviškąją diviziją. Karo metu - kapitonas, 1941-1943 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos politrukas.

Nuo 1943 m. dirbo Lietuvos partizaninio judėjimo štabe Maskvoje. 1945-1948 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. 1948-1950 m. - LKP(b) CK Partinių, profesinių sąjungų ir komjaunimo organizacijų skyriaus vedėjas. 1950 m. pabaigoje išrinktas LKP(b) CK sekretoriumi, nuo 1952 m. - LSSR MT pirmininko pavaduotojas. Karjera sužlugo, kai buvo priverstas teisintis dėl priklausymo Šaulių sąjungai 1933 m. Nors savo pasiaiškinime rašė, kad į tą sąjungą jį pasiuntė partijos kuopelė, po to jis gaudavo vis žemesnes pareigas. Mirė 1983 m.

MEČISLOVAS GEDVILAS (1940-1956)

Gimė 1901 m. Šiaulių r., sulenkėjusių bajorų šeimoje (visą gyvenimą lietuviškai kalbėjo su akcentu, neteisingai kirčiuodavo lietuviškus žodžius). Jaunystę praleido Rusijoje, ten baigė gimnaziją, 1919-1922 m. mokėsi Petrogrado technologijos institute. Nuo 1923 m. gyveno Lietuvoje. 1923-1927 m. mokytojavo Palangoje, 1931-1940 m. buvo Telšių apygardos ligonių kasų direktoriumi, dirbo Laisvamanių etinės kultūros draugijoje. 1926-1931 m. buvo Valstiečių liaudininkų sąjungos narys, aktyviai dalyvavo opozicinėje veikloje, kelis kartus administracine tvarka kalintas. 1934 m. įstojo į LKP, tačiau aukštų pareigų nėjo. Į valdžios aukštumas iškilo 1940 m. Buvo veiklus, pareigingas, santūrus žmogus, už tai partiečiai jį vertino. Kadangi komunistams trūko išsilavinusių žmonių, 1940 m. birželio 17 d. buvo iškviestas į Kauną ir A. Sniečkus jam pasiūlė užimti vidaus reikalų ministro postą. Jo pavaduotoju tapo buvęs jo mokinys A. Gudaitis-Guzevičius, o A. Sniečkus tapo ministerijos Saugumo departamento direktoriumi. M. Gedvilo prašymu buvo suimti Lietuvos ministras pirmininkas Antanas Merkys ir užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys. M. Gedvilas pats dalyvavo A. Merkio ir jo šeimos suėmime. Atsistatydinus V. Mickevičiui-Krėvei, 1940 m. rugpjūčio 25 d. buvo patvirtintas LSSR LKT pirmininku. Šias pareigas ėjo iki 1945 m. pabaigos. 1946-1956 m. - LSSR MT pirmininkas. Ilgai ir ištikimai tarnavo okupantams. 1940 m. birželio 10 d. ir 1948-1951 m. sankcionavo visus masinius trėmimus. Uoliai vykdė visus Maskvos ir jos organo Lietuvoje - VKP(b) CK biuro Lietuvai nurodymus, aršiai ir atkakliai kovojo su besipriešinančiais okupacijai, 1948-1950 m. rėmė B. Pušinio vykdytą katalikų bažnyčių ir vienuolynų uždarymo politiką, skatino dvasininkų persekiojimus.

M. Gedvilo bolševikinis fanatizmas, ištikimybė komunizmo dogmoms savaip derinosi su tautinių interesų paisymu. Maždaug nuo 1950 m. M. Gedvilas kartu su J. Paleckiu pradėjo smerkti įstaigų rusinimą, nepritarė lenkų mokyklų steigimui Vilniaus krašte, teigdami, kad šiame krašte gyvena ne lenkai, bet sulenkinti lietuviai, rėmė J. Paleckį, pozityviai vertinusį XIX a. pabaigos nacionalinį judėjimą, netgi prabilo apie represinių organų nusikaltimus Lietuvoje. Už tai M. Gedvilas ypač A. Sniečkaus būdavo kritikuojamas plenumuose ir suvažiavimuose, jam tekdavo teisintis, kartais ir atgailauti. 1950 m. LKP(b) CK VIII plenume A. Sniečkus apie jį ir J. Paleckį kalbėjo: „Šie žmonės niekada nemato partinių organizacijų didelio didvyriško darbo, o kuria tik mūsų prievartos ir teisėtumo pažeidimų paveikslą, ypač kolūkinės statybos srityje". M. Gedvilas vienas iš nedaugelio LKP veikėjų karštai palaikė po Stalino mirties L. Berijos pradėtus nacionalinės politikos pertvarkymus, tačiau L. Beriją nuvertus, apgailestavo dėl savo kalbų ir veiksmų. Nuo 1953 m. veikė vis savarankiškiau, kartais ir prieš A. Sniečkaus valią. Tarp aukštų valdžios pareigūnų pasklido gandai, kad tik jis rūpinasi respublikos ekonomika, o A. Sniečkus ir jo vadovaujamas LKP(b) CK aparatas užsiima grynu administravimu. Tai M. Gedvilą ir pražudė. A. Sniečkus pasinaudojo tuo, kad 1955 m. buvo labai prastas derlius, ir Maskvoje susitarė dėl jo pakeitimo. 1955 m. lapkričio 14 d. LKP CK biuro posėdyje M. Gedvilas buvo pasmerktas, o į Maskvą išsiųsta V. Niunkos parengta M. Gedvilą triuškinanti medžiaga. Oficialiai jis buvo atleistas 1956 m. sausio 16 d., pasiųstas į vienerių metų partinių darbuotojų kursus Maskvoje, o iš jų grįžęs buvo paskirtas švietimo ministru. Juo būdamas, kartais simuliavo Maskvos nurodymus, kūrė mokyklų materialinę bazę, nepritarė 10 metų mokymo įvedimui, lenkiškų mokyklų tinklo plėtimui. Liudininkai tvirtina, kad kai jam būnant Maskvoje N. Chruščiovas pasakęs, jog „laikas būti nuosekliems ir pereiti prie mokymo ta kalba, kuria kalbėjo Leninas", M. Gedvilas atšovęs, kad norint būti tikrai nuosekliems reikėtų visiems mokytis Karlo Markso kalbos. M. Gedvilą ministro poste išgelbėjo tik N. Chruščiovo pašalinimas. V. Tininio teigimu, M. Gedvilas Lietuvos mokykloms daugiausia pasitarnavo netrukdydamas dirbti kompetentingiems savo pagalbininkams, ypač pirmajam pavaduotojui J. Kavaliauskui. 1973 m. M. Gedvilas išėjo į pensiją. Mirė 1981 m.

NIKOLAJUS GORLINSKIS (1949)

Gimė 1907 m. Generolas leitenantas. 1949 m. vasario-balandžio mėn. - LSSR valstybės saugumo ministras. Buvo atšauktas į SSRS MGB.

NIKOLAJUS GRIDINAS (1941-1944)

Gimė 1905 m. Kursko sr. Partijos narys nuo 1927 m. 1939-1941 m. - VKP(b) CK darbuotojas. 1941-1945 m. - LKP(b) CK sekretorius. 1946-1950 m. - partijos Archangelsko sr. komiteto antrasis sekretorius, vėliau dirbo įvairų ūkinį darbą.

JUOZAS GRIGALAVIČIUS (1941-1946)

Gimė 1913 m. Rokiškio r. Į LKP įstojo 1933 m. Buvo pasiųstas į Maskvos partinę mokyklą, joje mokėsi 1933-1934 m. Grįžęs į Lietuvą 1934-1939 m. už antivalstybinę veiklą kalintas. 1940-1941 m. - LKP(b) CK skyriaus vedėjo pavaduotojas. 1942-1944 m. - LLKJS CK pirmasis sekretorius. 1941 m. pabaigoje ir 1944-1946 m. - partijos Kauno m. komiteto, 1948-1950 m. - Šilutės aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1950-1953 m. - partijos Klaipėdos sr. komiteto sekretorius. Vėliau dirbo įvairų ūkinį ir partinį darbą. Mirė 1983 m.

1946 m. buvo atleistas iš partijos Kauno m. komiteto pirmojo sekretoriaus ir LKP(b) CK biuro nario pareigų apkaltinus nacionalizmu po to, kai partijos Kauno m. komitetą tikrino VKP(b) CK brigada, vadovaujama V. Žavoronkovo. Kaip galima spręsti iš J. Grigalavičiaus atsiminimų knygos „Kai mus valdė stalinistai", išleistos jau prasidėjus atgimimui, tai buvo naivokas, neturintis komunistams būdingo beatodairiško kietumo žmogus, tikėjęs humanistiniais komunizmo idealais.

ALEKSANDRAS GUDAITIS-GUZEVIČIUS (1940-1949)

Gimė 1908 m. Maskvoje. Tėvams grįžus į Lietuvą, baigė gimnaziją, kelerius metus mokėsi Kauno universitete. 1927 m. įstojo į LKP. 1928-1929 m. Vokietijoje leido komunistinę spaudą. 1929-1931 m. gyveno Maskvoje, dirbo Komunistų Internacionale, redagavo laikraštį. 1931 m. buvo atsiųstas į Lietuvą, netrukus suimtas ir kalintas iki 1938 m. Sovietams okupavus Lietuvą, tapo čekistu, vidaus reikalų ministro pavaduotoju, nuo 1940 m. rugpjūčio 25 d. iki 1941 m. liepos 8 d. ėjo vidaus reikalų liaudies komisaro pareigas. Organizavo ir vykdė Lietuvos vyriausybės narių bei kitų žmonių areštus ir trėmimus. Jo nurodymu buvo uždraustos visos politinės partijos ir organizacijos. 1940 m. lapkričio 28 d. pasirašė direktyvą, kurioje nurodė suregistruoti visą „antitarybinį ir

socialiai svetimą elementą", pradedant tautininkais, krikščionimis demokratais, socialdemokratais ir baigiant filatelistais ir esperantininkais (iš viso į sąrašus buvo įtraukti 63 kategorijų asmenys). 1941-1944 m. buvo NKVD ir NKGB IV (partizanų) skyriaus poskyrio bei valdybos skyriaus viršininku, rūpinosi šnipų ir diversantų siuntimu į Lietuvą. 1944 m. liepos mėn. paskirtas LSSR NKGB liaudies komisaru. Jam suteiktas generolo majoro laipsnis. Iš liaudies komisaro pareigų pašalintas 1945 m. rugpjūčio 4 d. Pašalinimo priežastį atskleidžia LKP(b) CK kadrų sekretoriaus M. Junčo-Kučinsko pasirašyta charakteristika, kurioje rašoma: „Aštrios klasių kovos sąlygomis respublikoje drg. Guzevičius nesugebėjo organizuoti operatyvinio darbo ir laiku nustatyti lietuvių nacionalistinio pogrindžio vadų, organizacijų narių bei ginkluotų banditinių grupuočių". V. Tininio teigimu, jo čekistinę karjerą žlugdė nenoras ieškoti „nacionalistų" tarp respublikos vadovaujančiųjų komunistų (to iš jo reikalavo jo viršininkas I. Tkačenka). Jam galėjo pakenkti ir mėginimai nuo RA karių siautėjimo apsaugoti Klaipėdos krašto gyventojus.

Pašalintas iš čekistų, A. Gudaitis-Guzevičius buvo paskirtas Kultūros ir švietimo įstaigų komiteto prie LSSR LKT pirmininku. 1947 m. paskirtas Grožinės literatūros leidyklos direktoriumi, 1953-1955 m. - LSSR kultūros ministras. Stalino laikais čekistai jo nepaliko ramybėje ir mėgino pasodinti į kalėjimą neva dėl pereikvotų pinigų ir ideologiškai kenksmingos literatūros leidimo. Matyt, gelbėjo A. Sniečkaus parama. Rašė pseudoistorinius romanus apie revoliucinius įvykius Šiaurės Lietuvoje.

NIKOLAJUS GUSEVAS (1952-1954)

Gimė 1909 m. Saratovo sr. Į komunistų partiją įstojo 1932 m. Buvo išsitarnavęs iki partijos srities komiteto kadrų sekretoriaus. Karo metus praleido užnugaryje. 1947-1950 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. 1950-1953 m. - LKP(b) CK Partinių, profesinių sąjungų ir komjaunimo organizacijų skyriaus vedėjas. Iš Lietuvos atšauktas prasidėjus L. Berijos reformoms.

ALEKSANDRAS ISAČENKA (1944-1946)

Gimė 1903 m. Briansko sr. Nuo 1926 m. - komunistų partijos narys. 1939-1944 m. - vieno Maskvos rajono partijos komiteto ir Maskvos sr. komiteto sekretorius. 1944 m. gruodžio mėn. atsiųstas į Lietuvą dirbti LKP(b) CK antruoju sekretoriumi. Kuravo pramonę, kadrus, stengėsi kontroliuoti

A. Sniečkaus veiklą. Elgėsi kaip tipiškas okupantas ir kolonistas, kuriam Lietuva buvo tik atsilikusi SSRS provincija. Nepasitikėjo vietiniais vadovais, daug prisidėjo prie partijos Kauno m. komiteto pirmojo sekretoriaus J. Grigalavičiaus nušalinimo ir kitų komunistų persekiojimo. Dėl įtaraus būdo ir intrigų LKP(b) CK aparate jo santykiai su A. Sniečkumi buvo įtempti. A. Isačenka artimai bendravo su F. Kovaliovu iš VKP(b) CK biuro Lietuvai ir L. Berijos informatoriumi D. Šupikovu, kartu su jais mėgino pakeisti A. Sniečkų dar radikalesniu žmogumi. Buvo pagautas, kai savo šeimai į Maskvą siuntė deficitinių maisto produktų; apie tai A. Sniečkus nedelsdamas pranešė Maskvai ir jo karjera sužlugo. Buvo atšauktas į Maskvą ir toliau dirbo SSRS Ministrų Taryboje. Mirė 1949 m.

DMITRIJUS JEFIMOVAS (1946-1949)

Gimė 1904 m. Rostovo sr. Nuo 1925 m. tarnavo OGPU. Tarnaudamas nuo eilinio pasieniečio pakilo iki politinio vadovo. 1930 m. įstojo į komunistų partiją. Karo metu tarnavo Šiaurės vakarų fronto kontržvalgyboje, vadovavo to fronto geležinkelio kariuomenei. Pašalinus A. Gudaitį-Guzevičių, 1945 m. rugpjūčio 4 d. paskirtas LSSR NKGB liaudies komisaru. Netrukus jam suteiktas generolo majoro laipsnis. Buvo tipiškas okupantas - atvirai ignoravo lietuvius, jų kalbą, papročius. Elgėsi kaip atvykęs į frontą. Su besipriešinančiais okupacijai kovojo negailestingai, klastingai, nesiskaitydamas su priemonėmis. Ieškodavo priešų ir ten, kur jų nebuvo. Mėgino sukurti tam tikras kovos su „nacionalistais" teorijas. 1946 m. teigė, kad komjaunimas vadovauja tik 10-15 proc. studentų, kiti yra veikiami priešiškų sovietams ideologijų. Dar po kelerių metų LKP(b) CK XVIII plenume teigė, kad „nacionalistinio pogrindžio didžiausią dalį sudaro jaunimas iki 25 metų". Iš pradžių stengėsi represinius organus išlaikyti grynai rusiškus, vėliau pakeitė požiūrį ir partijos komitetus ragino į čekistines žinybas siųsti kuo daugiau lietuvių. Esą „taip būtų paneigtas teiginys, jog Lietuvoje vyksta ne klasių kova, o lietuvių nacionalinė kova su rusų okupantais". 1949 m. vasario 25 d. dėl ligos iš pareigų buvo atleistas. Mirė Maskvoje 1950 m.

PIOTRAS KAPRALOVAS (1949-1952)

Gimė 1906 m. Simbirsko gubernijoje. Įgijo nebaigtą aukštąjį išsilavinimą. Turėjo generolo majoro laipsnį. Saugumo sistemoje dirbo nuo 1928 m. Iki atvykimo į Lietuvą buvo SSRS NKVD Kontržvalgybos

skyriaus viršininko pavaduotojas. 1944-1947 m. - LSSR MVD ministro pavaduotojas, 1947-1949 m. - LSSR MGB ministro pavaduotojas, 1949-1952 m. - LSSR MGB ministras. 1952 m. balandžio mėn. išsiųstas į MGB Primorės krašto valdybą. Buvo tipiškas čekistas be intelekto, vienas iš tų, kurie vadinami „snukių daužytojais".

PIOTRAS KONDAKOVAS (1952-1953)

Gimė 1902 m. Briansko gubernijoje. Generolas majoras. Įgijo vidurinį išsilavinimą. Saugumo sistemoje dirbo nuo 1925 m. Iki atsiuntimo į Lietuvą dirbo įvairiuose postuose, prieš pat atsiuntimą 1951—1952 m. buvo SSRS MGB ministro pavaduotojas. 1952 m. balandžio-1953 m. kovo mėn. - LSSR MGB ministras.-1953 m. kovo-liepos mėn. - LSSR vidaus reikalų ministras. Po to atšauktas į SSRS MVD.

KAZIMIERAS LIAUDIS (1944-1960)

Gimė 1901 m. Radviliškio r. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, pasitraukė į Rusiją. 1917 m. įstojo į Raudonąją gvardiją, dalyvavo kovose su basmačiais, petliūrininkais, pilsudskininkais ir kt. Kurį laiką mokėsi metalurgijos institute. 1925 m. įstojo į komunistų partiją. 1932-1939 m. buvo armijos politinis darbuotojas, 1941-1943 m. - Dneprodzeržinsko miesto pogrindinio partijos komiteto sekretorius. 1944 m. grįžo į Lietuvą ir buvo paskirtas partijos Biržų aps. komiteto pirmuoju sekretoriumi. 1944-1947 m. išrinktas LKP(b) CK sekretoriumi, atsakingu už žemės ūkį. 1947 m. paskirtas LSSR žemės ūkio ministru, vadovavo valstiečių suvarymui į kolūkius, skatino trėmimus. 1950 m. tapo partijos Klaipėdos sr. komiteto pirmuoju sekretoriumi. Panaikinus sritis, 1953 m. paskirtas LSSR vidaus reikalų ministru, o 1954 m. įsteigus KGB, tapo jo pirmininku ir šias pareigas ėjo iki 1959 m. Jam buvo suteiktas generolo majoro laipsnis. Būdamas KGB pirmininku, A. Sniečkaus nurodymu išplėtė Bažnyčios persekiojimą, ypač persekiojo buvusius kalinius ir tremtinius, grįžtančius iš įkalinimo ir tremties vietų, neleisdamas jiems įsikurti Lietuvoje. Atleistas iš pareigų kaip nesugebėjęs nuslopinti tautinio atgimimo tendencijų. Buvo itin kairuoliškų pažiūrų, energingas, visą laiką glaudžiai bendravo su A. Sniečkumi. Mirė 1989 m.

ANATOLIJUS M0SKVIN0VAS (1950-1952)

Gimė 1902 m. Vologdos sr. Į komunistų partiją įstojo 1927 m. Nuo 1930 m. - partinis darbuotojas Krymo. 1946-1950 m. - LKP(b) CK skyriaus vedėjo pavaduotojas, vedėjas. 1949 m. neakivaizdiniu bū-

du baigė aukštąją partinę mokyklą Maskvoje. 1950-1952 m. - LKP(b) CK sekretorius, 1952-1953 m. - partijos Vilniaus sr. komiteto antrasis sekretorius. L. Berijos permainų metu grįžo į Rusiją ir tapo partijos Sočio komiteto pirmuoju sekretoriumi. Mirė Sočyje 1956 m.

VLADAS NIUNKA (1944-1961)

Gimė 1907 m. Radviliškio r. Baigęs gimnaziją, mokytojavo. 1928 m. įstojo į LKP. 1928-1931, 1938-1939 ir 1939-1940 m. buvo kalintas. 1939 m. baigė Kauno universiteto Teisės fakultetą. 1940-1944 m. dirbo LSSR prokuroru, pritarė visoms sovietinių okupantų vykdomoms represijoms. 1944 m. ėjo LKP(b) CK antrojo sekretoriaus pareigas. Maskvoje nutarus, kad antraisiais sekretoriais Lietuvoje turi būti tik rusai, atleistas iš šių pareigų ir iki 1948 m. dirbo LSSR LKT pirmininko pavaduotoju, trumpai pabuvo švietimo ministru. Vykstant pertvarkoms, 1953 m. vasarą vėl trumpam buvo paskirtas LKP(b) CK antruoju sekretoriumi. Buvo gabus, darbštus, vienas iš nedaugelio išsilavinusių lietuvių komunistų (mokėjo anglų, vokiečių, italų, rusų ir lenkų kalbas). Tačiau buvo tipiškas komunistas reakcionierius, nepripažinęs žmogiškųjų vertybių, ypač nepakantus religijai. Viską vertino tik iš klasinių pozicijų. Pagrindinė jo veikimo sritis buvo ideologija, todėl ilgai - 1948-1961 m. buvo LKP CK agitacijos ir propagandos sekretoriumi.

Po Stalino mirties V. Niunkos karingumas sumažėjo. Remdamasis J. Bulavo liudijimu, V. Tininis teigia, kad LKP CK būstinėje budėjęs V. Niunka 1956 m. Vėlinių demonstracijos metu Kaune uždraudė miesto įgulos komendantui šaudyti į demonstrantus.

54 metų V. Niunkos karjera baigėsi 1961 m. Jis buvo atleistas iš visų pareigų. Spėjama, kad jo karjerą sugriovė viena išaiškėjusi istorija. Pokario metais važiuodamas iš Žemaitijos, V. Niunka buvo patekęs į partizanų rankas. Partizanai jo nesušaudė, bet paleido, nurodę marionetinei vadovybei pranešti apie kilnius jų kovos tikslus. Matyt, V. Niunka sutiko padaryti viską, ko iš jo buvo pareikalauta, bet atvykęs į Vilnių apie savo nuotykį niekam nepranešė. Čekistai, paėmę gyvą partizaną, iš jo sužinojo apie įvykį, ir tai, ko gero, nulėmė V. Niunkos likimą. Tam tikrą vaidmenį galbūt vaidino ir nevisiškai aiški V. Niunkos tautybė. Jo tėvas buvo gudas, o motina - lietuvė, jis pats vienur rašėsi esąs baltarusis, kitur - lietuvis. Atleistas iš LKP CK sekretoriaus pareigų, V. Niunka pasikeitė, pasidarė liguistai įtarus ir bailus. 1961-1970 m. buvo

žurnalo „Komunistas" vyr. redaktoriumi, rašė antireliginio pobūdžio knygas. Mirė 1983 m.

EDUARDAS OZARSKIS (1946-1950, 1953-1960)

Gimė 1908 m. Rygoje. Po karo gyveno Rusijoje. Į komunistų partiją įstojo 1931 m. 1934 m. baigė Maskvos aviacijos institutą. 1934-1938 m. dirbo karo inžinieriumi. 1941-1944 m. - įmonės direktorius Maskvoje. Grįžęs į Lietuvą, 1944-1946 m. dirbo LKP(b) CK sekretoriaus pavaduotoju, 1946-1947 m. - CK kadrų sekretoriumi. Nuo 1947 iki 1950 m. - LKP(b) CK sekretorius, 1950-1953 m. - partijos Kauno sr. komiteto pirmasis sekretorius. 1953-1954 m. - LKP CK Transporto pramonės skyriaus vedėjas. Vėliau dirbo įvairų partinį ir ūkinį darbą, buvo LSSR MT pirmininko pirmasis pavaduotojas. Mirė 1980 m.

JUSTAS PALECKIS (1940-1967)

Gimė 1899 m. Telšiuose. Iki 1926 m. gyveno Rygoje, ten dirbo spaustuvėje, mokytojavo, bendradarbiavo liberaliojoje ir kairiojoje spaudoje. 1926 m. persikėlęs į Kauną, suartėjo su valstiečiais liaudininkais, kaip jų atstovas po 1926 m. vykusių III Seimo rinkimų buvo paskirtas Eltos direktoriumi, o po tų metų gruodžio 17 d. valstybinio perversmo iš šių pareigų atleistas. Tai ir apsilankymas 1933 m. SSRS J. Paleckį dar labiau pastūmėjo į kairiųjų pusę. 1939 m. rudenį už antivalstybines kalbas trumpai pabuvo Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje, vėliau ištremtas į Latviją, dar po mėnesio - į Kėdainių aps. 1940 m. birželio mėn. sovietams okupavus Lietuvą, tapo marionetinės vyriausybės vadovu. 1940 m. birželio 17 d. neteisėtai sudarė vadinamąją Liaudies vyriausybę, buvo jos ministras pirmininkas ir kartu ėjo respublikos prezidento pareigas. Birželio 18 d. ministro pirmininko pareigas perdavė savo pavaduotojui V. Mickevičiui-Krėvei. Atrodo, tuo metu jis nevisiškai suvokė sovietų tikslus, dar tikėjo savo šalies valstybingumu, tačiau, būdamas naivus, nuolaidus politikas, vykdė visus LKP vadovybės nurodymus. Vis dėlto šalies judėjimas galutinio nepriklausomybės praradimo linkme, matyt, veikė J. Paleckį: jis birželio pabaigoje buvo susirgęs nervų liga. 1940 m. liepos 21 d., pritardamas Lietuvos „įstojimui" į SSRS, pasirašė Lietuvos kaip valstybės likvidavimo aktą. Formaliai Lietuvos aneksija buvo įforminta Maskvoje 1940 m. rugpjūčio 3 d. Taip J. Paleckis tapo vienu iš pagrindinių Lietuvos valstybingumo duobkasių, jos išdaviku. J. Paleckio inteligentiškumas, malonus elgesys ne

vieną žmogų suklaidino, nuvedė išdavystės keliu, nes jis skleidė idėjas, kad gali būti kitoks, humaniškesnis komunizmas, jei komunistais taps inteligentiški žmonės.

1940 m. rugpjūčio 16 d. J. Paleckis buvo priimtas į LKP, netrukus tapo LSSR AT Prezidiumo pirmininku ir juo išbuvo iki 1966 m. Iki pat gyvenimo pabaigos J. Paleckis buvo ištikimas komunizmo idėjoms, naiviai jomis tikėjo, neoficialiuose pokalbiuose teigdavo, kad komunizmas visame pasaulyje įsigalės po metų kitų. Dėl minkšto charakterio, inteligentiškumo dažnai nesutarė su komunistais ortodoksais, ypač su A. Sniečkumi. Pasak V. Tinimo, „juos skyrė intelekto lygis, išsilavinimas, bendravimo kultūra, asmeninės ambicijos ir charakterio savybės". Gali būti, kad A. Sniečkus J. Paleckiui pavydėjo populiarumo, ypač tarp inteligentų. Pokario metais J. Paleckis jautriau už kitus veikėjus reagavo į šalies rusinimą, inteligentų ir kitaminčių persekiojimą, nepritarė spartinamai kolektyvizacijai (nors aistringai pritarė pačiai idėjai). Mėgino gelbėti vieną kitą gerai žinomą inteligentą (ne vieną buvo ištraukęs iš kalėjimo). Už 1949 m. Maskvoje išleistą knygą „Tarybų Lietuva" buvo smarkiai puolamas kitų komunistų, nes joje teigiamai vertino XIX a. pabaigos-XX a. pradžios nacionalinį judėjimą. Per visą savo darbo laikotarpį buvo aršiai dogmatikų puolamas. Vis dėlto iki gyvenimo pabaigos liko ištikimas komunizmo idėjoms, tikėjo jo pergale visame pasaulyje, be Rusijos nematė Lietuvos ateities. Parašė daug knygų, taip pat poezijos. Mirė 1980 m.

VASILIJUS PISAREVAS (1949-1952)

Gimė 1899 m. Dono sr. Į komunistų partiją įstojo 1926 m. 1927 m. baigė žemės ūkio institutą. Dirbo įvairių žemės ūkio įmonių direktoriumi, 1939-1942 m. - Kazachijos žemės ūkio liaudies komisaro pavaduotoju. 1943-1944 m. dirbo SSRS žemės ūkio ministerijoje. 1944-1946 m. buvo VKP(b) CK biuro Lietuvai atsakingas darbuotojas, 1946-1953 m. - LSSR MT pirmininko pirmasis pavaduotojas. 1953 m. birželio 27 d. LKP CK nutarimu atleistas iš pareigų ir pasiųstas į vadovaujančiųjų darbuotojų kursus Maskvoje. Atleidimo priežastis - L. Berijos iniciatyva vykdoma respublikų tautinimo politika. įvairiais žemės ūkio klausimais buvo parašęs apie 10 populiarių knygelių ir brošiūrų, už kurias 1949 m. norėjo gauti ekonomikos kandidato laipsnį negindamas disertacijos. Nors to prašė ne tik jis, bet ir LKP(b) CK, SSRS aukščiausioji kvalifikacinė taryba atsisakė tai daryti.

V. Pisarevas Lietuvoje buvo atsakingas už žemės ūkį. Vienkiemius jis laikė nacionalizmo ir buožijos atsparos taškais, todėl labai stengėsi, kad žemės ūkis kuo greičiau būtų sukolektyvintas. V. Pisarevas buvo sunkaus būdo, nuolat konfliktavo su savo pavaldiniais ir atvirai ignoravo vietinius pareigūnus.

KAZYS PREIKŠAS (1940-1954)

Gimė 1903 m. Šiaulių r. Į komunistų partiją įstojo 1920 m. Už antivalstybinę veiklą 1924-1926 m. buvo kalintas. 1927 m. pasitraukė į SSRS, ten rengėsi komunistinei ardomajai veiklai, mokėsi partinėse mokyklose. 1931 m. nelegaliai grįžo į Lietuvą, netrukus buvo suimtas ir nuteistas 12 metų. 1933 m. su sovietais pasikeitus kaliniais, išvyko į SSRS. Ten mokėsi aspirantūroje, dirbo dėstytoju. 1937 m. savanoriu išvyko į Ispaniją, kaudamasis respublikonų pusėje pasižymėjo drąsa. Laimėjus F. Frankui, 1939 m. grįžo į Maskvą. Okupavus Lietuvą, 1940 m. liepos mėn. atvyko į Kauną ir buvo paskirtas LKP(b) CK propagandos ir agitacijos sekretoriumi, šias pareigas ėjo iki 1948 m. Pokario metais kartu su V. Niunka ir G. Zimanu buvo komunistinės ideologijos vadu, 1941 ir 1945-1954 m. - „Komunisto“ žurnalo atsakingasis redaktorius. V. Tinimo nuomone, kadangi komunistų partijos ir inteligentų santykiai nuolat blogėjo dėl K. Preikšo dogmatiškumo, jis 1948 m. iš ideologinio darbo buvo pašalintas, į jo vietą buvo paskirtas nuosaikesnis ir labiau išsilavinęs V. Niunka, o jis paskirtas LSSR MT pirmininko pavaduotoju, kuravo kultūros, švietimo, mokslo ir meno įstaigų darbą. Po Stalino mirties K. Preikšo karjera po truputį geso; prie to, matyt, prisidėjo ir jo ligos. Nors LSSR MT pirmininko pavaduotojo pareigas dar ėjo iki 1960 m., tačiau didelės įtakos jau nebeturėjo. K. Preikšas kaip asmenybė buvo savimi pasitikintis, valingas, tiesus, kompromisų ir diplomatijos nepripažįstantis veikėjas, beatodairiškai rėmė Stalino politiką Lietuvoje. Buvo neblogas oratorius, nors bendraudamas dažnai rėkdavo, keikdavosi. Mirė 1961 m.

ANTANAS RAGUOTIS (1952-1953)

Gimė 1914 m. Utenos r. 1934 m. kalintas. į komunistų partiją įstojo 1940 m. 1941 m. dirbo LKP(b) CK instruktoriumi. Prasidėjus karui, pasitraukė į SSRS, gynė Maskvą, 1943-1944 m. - Žemaitės raudonųjų partizanų junginio vadas.
1944 m. dirbo LKP(b) CK, 1945 m. išvyko mokytis į aukštąją partinę mokyklą Maskvoje. 1946 m. spalio mėn. dėl savo kairuoliškumo buvo

išrinktas LLKJS CK pirmuoju sekretoriumi, iš to posto pašalinus liberalesnį ir tautiškesnį J. Macevičių. Tapęs sekretoriumi, valė kadrus, ypač aukštųjų mokyklų, rėmė puolimus prieš J. Paleckį ir M. Gedvilą dėl jų priešinimosi lenkiškų mokyklų steigimui Rytų Lietuvoje. Sėkmingą karjerą sužlugdė asmeninės ydos ir pasklidusios kalbos, kad jis, jaunas, aktyvus ir visiškai atsidavęs Maskvai, gali pakeisti A. Sniečkų. 1952 m. buvo atleistas iš LLKJS CK pirmojo sekretoriaus pareigų, o kitais metais - ir iš LKP(b) CK biuro nario pareigų. 1954 m. tapo LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotoju, juo išbuvo iki 1957 m., išsitarnavo iki pulkininko, vėliau ėjo ne itin reikšmingas ūkines pareigas.

ANTANAS SNIEČKUS (1940-1974)

Gimė 1903 m. Šakių r., turtingo ir raštingo ūkininko šeimoje (tėvas turėjo daugiau kaip 70 ha žemės). Tėvas ne kartą buvo renkamas valsčiaus viršaičiu. Šie ir kiti jo kilmės faktai buvo didžiausia „dėmė“ fanatiko komunisto biografijoje, dėl jų jis turėjo nemažai rūpesčių. V. Tininio teigimu, gal kaip tik noras užtušuoti savo kilmę neretai versdavo jį būti radikalesniu negu reikėdavo.

A. Sniečkaus marksistinės pažiūros galutinai susiformavo Voronežo lietuvių gimnazijoje, ten mokydamasis jis tapo užkietėjusiu bolševiku. 1918 m. grįžo į Lietuvą, 1920 m. įstojo į LKP. Bijodamas būti suimtas, 1921 m. pasitraukė į Rusiją, kurioje išbuvo iki 1926 m. Baigė Smolensko universiteto darbininkų fakultetą, dirbo leidykloje. Dalyvavo ypatingosios paskirties būriuose slopinant valstiečių maištus. 1925-1926 m. Maskvoje mokėsi Plechanovo liaudies ūkio institute, kartu dirbo LKP atstovybėje prie Komunistų Internacionalo vykdomojo komiteto. 1926 m. išardžius komunistinius židinius Lietuvoje, sušaudžius kelis jų vadus, tų metų pabaigoje buvo atsiųstas į Lietuvą organizuoti komunistinį pogrindį. Netrukus kooptuotas į CK ir faktiškai atliko pirmojo sekretoriaus pareigas, nors iki 1936 m. Lietuvos komunistų vadovybė visus reikalus tvarkė kolegialiai. 1931 m. nuteistas 15 metų kalėti, bet 1933 m. pasikeitus kaliniais jam leista išvykti į Rusiją. Iki 1936 m. dirbo Komunistų Internacionalo vykdomajame komitete, rengė komunistinę spaudą, padėjo Zigmui Angariečiui vadovauti pogrindžiui Lietuvoje. Slapta grįžęs į Lietuvą, buvo patvirtintas LKP CK pirmuoju sekretoriumi. 1937 m. iškviestas į Maskvą, ten jam nurodyta nutraukti ryšius su daugeliu Lietuvos komunistų veikėjų, dau-

giausia žydų. A. Sniečkus nepaklausė ir jo galėjo laukti toks pat likimas kaip ir jo globėjo Z. Angariečio, kuris 1938 m. buvo suimtas ir vėliau sušaudytas. 1939 m. pabaigoje A. Sniečkus buvo suimtas, ir tai jį išgelbėjo, kaip jis vėliau prasitarė, nuo Stalino represijų. 1940 m. birželio 15 d. SSRS aneksavus Lietuvą, buvo išleistas iš kalėjimo ir Maskvos emisaro Vladimiro Dekanozovo iniciatyva paskirtas Vidaus reikalų ministerijos Saugumo departamento direktoriumi. Tas pareigas ėjo sąžiningai, tačiau nebuvo patenkintas, manė, jog yra vertas aukštesnio posto. Tikriausiai jį gąsdino ir žinojimas, kaip Sovietų Sąjungoje baigia savo gyvenimą represinių struktūrų vadovai. 1940 m. rugpjūčio 15 d. buvo grąžintas į partinį darbą ir paskirtas LKP CK pirmuoju sekretoriumi.

Pažymėtinas jo elgesys su motina. 1940 m. jinai jį aplankė ir mėgino atkalbėti nuo išdavikiškos veiklos, bet sūnus jos prašymą atmetė ir patarė netrukdyti kurti socializmą Lietuvoje. Prieš sovietams okupuojant Lietuvą, motina su dviem jo broliais ir trimis seserimis pasitraukė į Vokietiją ir ten 1948 m. mirė. Kartą paklausta žurnalisto, kodėl negrįžta pas sūnų, atsakė: „Kol šis pabaisa bus valdžioje, aš negrįšiu į Tėvynę".

Prasidėjus karui, A. Sniečkus pasitraukė į Maskvą ir vadovavo LSSR ir LKP(b) veiklai. 1942 m. tapo Lietuvos raudonųjų partizanų judėjimo štabo viršininku, siuntė lietuvius karius į frontą, šnipus ir diversantus - į Lietuvą.

Pokario metais, išskyrus tam tikrus svyravimus 1944 m., buvo aršiausias ir ištikimiausias okupantų tarnas, daug ką daręs ir savo iniciatyva (Maskva jam priekaištavo, kad jis persistengia persekiodamas Bažnyčią). Ypač liguistai reaguodavo, išgirdęs minint nepriklausomą Lietuvą. Buvo nuožmiai nepakantus kitaminčiams. Jo politinės pažiūros nesikeitė, jis tik prisitaikydavo prie politinės konjunktūros Sovietų Sąjungoje. Jis išsiugdė sovietiniam politikui būdingas savybes - atsargumą ir lojalumą viršesnių vadovų atžvilgiu, paklusnumą VKP(b) CK sprendimams. Nepretenduojantis į aukštesnius postus centriniuose partijos organuose, kuklus ir draugiškas A. Sniečkus daugeliui Maskvos pareigūnų kėlė simpatijas. Be to, jis turėjo administratoriaus savybių, buvo valingas, energingas, griežtas, reiklus, pareigingas ir turėjo gerą atmintį. Buvo išsiugdęs puikią politinę nuovoką, visuomet spėdavo laiku persiorientuoti. Sugebėdavo atrinkti ir iš kelio pašalinti savo konkurentus į pirmojo sekretoriaus pos-

tą. Kai 1946 m. vasarą Kauną, o iš dalies ir visą Lietuvą tikrino VKP(b) CK V. Žavoronkovo vadovaujama komisija ir buvo rengiamasi A. Sniečkų pakeisti (to siekė D. Šupikovas, I. Tkačenka ir A. Isačenka), jį Maskvoje išgelbėjo M. Suslovo užtarimas (būdamas VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininku 1945-1946 m., M. Suslovas gerai pažino A. Sniečkų ir visiškai teisingai įvertino tiek jo sugebėjimus, tiek pirmiausiai jo visišką ir nuoširdų atsidavimą okupantams). Naujas išmėginimas A. Sniečkų užklupo po Stalino mirties, kai L. Berija stengėsi iš postų pašalinti senuosius vadovus, o į jų vietą paskirti savo šalininkus. L. Berija kaltino A. Sniečkų Lietuvos rusinimu bei nuolaidžiavimu nacionalistinio pogrindžio likučiams, o LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojai L. Martavičius ir A. Gailevičius slapta L. Berijos nurodymu parengė medžiagą apie padėtį Lietuvoje, kurioje turėjo būti diskredituojama LKP vadovybė. A. Sniečkui jo postą išsaugojo L. Berijos sušaudymas.

Dar vienas išmėginimas A. Sniečkų užklupo N. Chruščiovo valdymo metais. To SSRS vadovo energija ir voliuntarizmas nesiderino su A. Sniečkaus nuosaikumu ir konservatyvumu. Šiek tiek pasijutęs laisvesnis, ypač ūkiniuose reikaluose, A. Sniečkus mėgino priešintis kai kurioms tariamoms N. Chruščiovo reformoms, nes, būdamas blaivaus proto, gerai matė, kad visos tos permainos pakenks „socialistinės sistemos" tvirtumui. Ir po N. Chruščiovo nušalinimo buvo mėginimų pakeisti A. Sniečkų, tačiau jis partijos pirmuoju sekretoriumi išsilaikė iki pat savo mirties. A. Sniečkus mėgo gamtą, medžioklę, draugiją, joje būdavo linksmas, dėmesingas. Mokėjo bendrauti, nemėgo pompastikos. Visos šios būdo savybės klaidina žmones, užtušuoja tą baisų vaidmenį, kurį A. Sniečkus atliko sugriaudamas Lietuvos valstybingumą ir sunaikindamas geriausius jos žmones. Mirė 1974 m.

MOTIEJUS ŠUMAUSKAS (1949-1952,1953-1976)

Gimė 1905 m. Kaune. Dirbo spaustuvėse. 1924 m. įstojo į LKP. Tris kartus nelegaliai lankėsi Maskvoje, 1929-1930 m. ten mokėsi tarptautinėje partinėje mokykloje. 1931 m. grįžo į Lietuvą, netrukus buvo suimtas ir iki 1937 m. kalėjo. 1939 m. vėl buvo suimtas. 1941 m. paskirtas LSSR LKT pirmininko pavaduotoju. Karo metu pasitraukęs į Rusiją, 1942 m. buvo 16-osios lietuviškosios divizijos politinio skyriaus viršininku, 1943-1944 m. partizanavo Kazėnų miškuose Gudijoje. 1944-1950 m. buvo LSSR LKT (nuo 1946 m. - MT) pir-

mininko pavaduotoju. 1950-1953 m. - partijos Šiaulių sr. komiteto pirmasis sekretorius, vėliau vėl dirbo LSSR MT pirmininko pirmuoju pavaduotoju. 1954 m. tapo LKP CK antruoju sekretoriumi. 1956 m. paskirtas LSSR MT pirmininku, šias pareigas ėjo iki 1967 m. Vėliau buvo paskirtas eiti formalias LSSR AT Prezidiumo pirmininko pareigas, kurios iš esmės buvo garbės pareigos.

Nors ir neturėdamas reikiamo išsilavinimo, M. Šumauskas turėjo ūkinę nuovoką, buvo sumanus, energingas. Rėmė lietuvių iškėlimą į vadovaujančius postus, už tai buvo puolamas. Kaip ir dauguma jo kartos komunistų idealistų, nuoširdžiai tikėjo komunizmo idealais, ypatinga SSRS misija pasaulyje. Nors, būdamas aukštas partijos ir ūkinis vadovas, pritarė visoms represinėms okupantų ir kolaborantų priemonėms, tačiau kartais tarsi praregėdavo. „Ką jie su mumis padarė?" - savo artimiesiems kartą dejavo M. Šumauskas. Mirė 1982 m.

DANIJILAS ŠUPIKOVAS (1940-1952)

Gimė 1906 m. Mogiliovo sr. Baigė Vakarų tautinių mažumų komunistinį universitetą Maskvoje. 1940-1941 ir 1942-1947 m. buvo LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjas, 1942-1944 m. - A. Sniečkaus pavaduotojas Lietuvos partizaninio judėjimo štabe Maskvoje. 1947-1950 m. paskirtas LKP(b) CK kadrų sekretoriumi. Tuo metu nepaprastai išaugo ir sustiprėjo rusų partinė nomenklatūra, sparčiais tempais buvo vykdomas šalies rusinimas. A. Sniečkui 1950 m. pavyko atsikratyti D. Šupikovo, paskiriant jį partijos Vilniaus sr. komiteto sekretoriumi. 1952 m. VKP(b) CK apsvarsčius padėtį šioje srityje, D. Šupikovas kartu su pirmuoju sekretoriumi F. Bieliausku buvo atleistas iš pareigų ir išvyko į Maskvą. Mirė 1975 m.

D. Šupikovas buvo radikalių bolševikinių pažiūrų žmogus, nepakantus, įtarus, LKP(b) CK užkulisinių intrigų organizatorius. A. Sniečkus jo nemėgo - gal dėl to, kad 1944 m. vasarą D. Šupikovas kelis kartus VKP(b) CK skundė jį ir kitus tuometinius LKP(b) vadovus, kaltindamas juos nacionalizmu.

ALEKSANDRAS TROFIMOVAS (1946-1952)

Gimė 1903 m. Totorijos ASSR. 1927 m. įstojo į partiją, vėliau baigė Saratovo universitetą. 1939-1946 m. buvo partinės kontrolės komisijos prie VKP(b) CK įgaliotinis kelioms sritims. Po A. Isačenkos nušalinimo paskirtas LKP(b) CK antruoju sekretoriumi. 1952 m. dėl neaiškių

priežasčių atšauktas į Maskvą ir iki 1972 m. dirbo partinį darbą Šiaurės Kaukaze. Mirė 1980 m.

A. Trofimovas buvo daug santūresnis už prieš tai LKP(b) CK antruoju sekretoriumi dirbusį A. Isačenką, geriau sutarė su A. Sniečkumi. Buvo vienas iš Lietuvos sovietizavimo ir rusinimo vadovų. Prižiūrėjo bendrą politinę padėtį, kuravo kadrus, daug dėmesio kreipė į žemės ūkį, ypač į kolektyvizaciją, ragino stiprinti politinį budrumą, ypač ieškant buožių, skatino trėmimus.

JONAS VILDŽIŪNAS (1953-1954)

Gimė 1907 m. Anykščių r. Į LKP įstojo 1928 m. 1933-1934 m. mokėsi Maskvos tarptautinėje partinėje mokykloje. Už antivalstybinę veiklą Lietuvoje kalėjo apie 5 metus. 1940-1941 m. - NKVD Panevėžio ir Vilniaus aps. skyrių viršininkas. 1941- 1942 m. dirbo NKGB sistemoje Gorkio sr. 1942-1944 m. - raudonasis partizanas. 1944-1945 m. - LSSR NKGB partinis sekretorius. 1945-1947 m. - LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro (ministro) padėjėjas. 1947-1951 m. - partijos Vilniaus Lenino r. komiteto pirmasis sekretorius. 1951-1953 m. - Kauno m. vykdomojo komiteto pirmininkas. 1953-1954 m. - LSSR vidaus reikalų ministras. 1954-1968 m. - Vilniaus m. vykdomojo komiteto pirmininkas.

PRIEDAS NR. 2

PARTIJOS APSKRIČIŲ (RAJONŲ) KOMITETŲ PIRMIEJI SEKRETORIAI*

Partijos pirmaisiais sekretoriais buvo skiriami fanatiškai komunistinėms idėjoms atsidavę ir be svyravimų LKP(b) CK nurodymus vykdantys partijos nariai, tikėję išskirtine Rusijos reikšme Lietuvos gyvenime. Į visas kitas savybes (išsilavinimą, dorumą, protą, mokėjimą sugyventi ir t. t.) ne itin buvo atsižvelgiama. Pirmieji sekretoriai kartu su antraisiais sekretoriais (jais per visą okupacijos laikotarpį, išskyrus trumpą laiką 1944 m., buvo skiriami tik rusai) bei MGB ir MVD skyrių viršininkais (pastarieji - iki 1947 m.) apskrityse (rajonuose) sudarė okupacinės valdžios branduolį, kuriam buvo patikimos slapčiausios sovietų valstybės paslaptys. Iš jų būdavo reikalaujama tokių veiksmų, kurie neretai pažeisdavo net sovietinės teisės normas.

Pirmuoju sekretoriumi galėjo tapti tik tam tikrus stiprius išmėginimus perėjęs žmogus. Pirmiausia kandidatais į pirmojo sekretoriaus postą buvo parenkami komunistai, kurie prasidėjus Antrajam pasauliniam karui buvo pasitraukę į Sovietų Sąjungos gilumą (tik keli busimieji partijos sekretoriai prasidėjus karo sumaiščiai nespėjo atsitraukti ir liko vokiečių okupuotoje teritorijoje; jie buvo raudonaisiais partizanais, tų partizanų būrių va-

* Partijos apskričių (rajonų) komitetų pirmųjų sekretorių biografijos paimtos iš LYA LKP DS nomenklatūrinių darbuotojų asmens bylų ir papildytos duomenimis iš sovietinių lietuviškųjų enciklopedijų bei V. Truskos, A. Anušausko ir I. Petravičiūtės veikalo „Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940-1953 metais".

dais arba komisarais). Busimųjų pirmųjų sekretorių laukė išmėginimas kovos lauke. 35 iš 56 pirmųjų sekretorių lietuvių, kurių trumpos biografijos pateiktos toliau, kovėsi 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje, dažniausiai būdami būrių, kuopų, batalionų politrukais. Dar 21 jų partizanavo (iš jų didelė dalis prieš tai kovojo būdami 16-osios divizijos gretose, nes į Lietuvą rusų šnipus, diversantus daugiau pradėta siųsti tik nuo 1943 m.). 27 iš 56 toliau minimų partijos apskričių (rajonų) komitetų pirmųjų sekretorių lietuvių nepriklausomos Lietuvos metais buvo perėję dar vieną idėjinių komunistų užgrūdinimo mokyklą. Komunistus, iš esmės Sovietų Sąjungos šnipus, Lietuvos žvalgybininkai susekdavo ir jie būdavo teisiami. Nesurinkus reikiamų įrodymų, komunistai pogrindininkai (jie veikė itin griežtos konspiracijos sąlygomis) būdavo paleidžiami ar baudžiami administracine tvarka nedidelėmis bausmėmis, bet kartais, įrodžius nusikaltimus, būdavo nuteisiami 10 ar net 15 metų kalėjimo (beje, didesnėmis bausmėmis nubausti komunistai neretai būdavo iškeičiami į SSRS suimtus lietuvius). Kalėdami komunistai laiko negaišdavo, dalis jų kiek sugebėdami mokėsi, ypač marksistinių tiesų (platesnei mokymosi sklaidai trukdė tai, kad dauguma lietuvių komunistų buvo labai menko, dažniausiai pradinio išsilavinimo; šiek tiek labiau išsilavinę buvo nemažą komunistų dalį sudarę žydai, kurie dažniausiai ir buvo lietuvių komunistų mokytojais). Perėję Lietuvos kalėjimus (nors buvimo juose sąlygos, lyginant su rusų kalėjimais, buvo labai švelnios), sujungti pažinčių, bendrų išgyvenimų, komunistai įgaudavo tam tikrą kokybę, kuri vėliau buvo itin vertinama skiriant juos į atsakingus postus.

Parenkant kandidatus į pirmojo sekretoriaus postą pirmenybė buvo teikiama buvusiems čekistams. Tarp pirmųjų sekretorių tokių buvo 22 (Stanislovas Apyvala, Albertas Barauskas, Vladas Bieliauskas, Edvardas Čipkus, Juozas Griciūnas, Petras Grigėnas, Vaclovas Jarmuševičius, Jonas Jurgaitis, Fridis Krastinis, Kazimieras Lydis, Klemas Markevičius, Marijonas Miceika, Mečislovas Mikalauskas, Petras Murauskas, Stasys Naimavičius, Juozas Paplauskas, Juozas Piligrimas, Petras Purlys, Vincas Sakalauskas, Mečislovas Taurinskas, Feliksas Tranas ir Vladas Vildžiūnas). Beveik visi jie čekistais dirbo 1940-1941 m., į tą darbą juos pakvietė A. Sniečkus, 1940 m. birželio-rugpjūčio mėn. dirbęs Saugumo departamento direktoriumi. Kadangi tuo metu į Lietuvą atvykę rusai čekistai jiems sveti-

moję šalyje daug ko nežinojo, nesuvokė jos aktualijų, tai lietuviai komunistai jiems padėjo griauti šalies valstybingumą, suiminėti, tardyti, žudyti, tremti ir terorizuoti Lietuvos politinį, kultūrinį ir pilietinį elitą. Pirmieji sekretoriai, patys buvę čekistai, geriau suprato čekistų darbo specifiką ir greičiau su jais rasdavo bendrą kalbą. Savo ruožtu čekistai tokiais sekretoriais labiau pasitikėjo.

Beveik visi pirmieji sekretoriai buvo baigę tik pradines mokyklas arba ir jų nebaigę (keli buvo savamoksliai). Partinė vadovybė juos siųsdavo mokytis į partines mokyklas - dvimetę respublikinę partinę mokyklą ir trimetę aukštąją partinę mokyklą Maskvoje (kai kurie baigė tų mokyklų neakivaizdinius skyrius). Baigusieji respublikinę partinę mokyklą buvo laikomi turintys nebaigtą aukštąjį išsilavinimą, o mokyklą Maskvoje - turintys aukštąjį išsilavinimą. Taigi „aukštasis" išsilavinimas buvo pasiekiamas pasimokius maždaug 6-7 metus (pradinė ar nebaigta pradinė mokykla ir dar 3 metai partinėje mokykloje), o „nebaigtas aukštasis" - per 5-6 metus. Po tokių „mokslų" dauguma pirmųjų sekretorių rusiškai rašė visai neblogai, o lietuviškai dauguma rašė taip, kaip ir turėjo rašyti baigę pradines mokyklas.

Vienas kitas energingesnis komunistas, pasisėmęs gyvenimo patirties, net ir būdamas nedidelio išsilavinimo, sugebėdavo neblogai tvarkyti ūkinius reikalus. Tačiau dauguma partinių nomenklatūrininkų dėl mažaraštiškumo ir dogmatinio mąstymo gana painius to meto okupuotos Lietuvos tiek visuomeninius politinius, tiek ūkinius reikalus visiškai supainiodavo.

Komunistų sukurta nomenklatūrinė sistema buvo gana uždara, o į ją patekę žmonės buvo skatinami įvairiomis privilegijomis. Čia klestėjo vadinamasis buitinis palaidumas (girtuokliavimas, ištvirkavimas ir pan.), tačiau dėl jo nukentėjo tik vienas kitas sekretorius. Tokie nusižengimai nebuvo laikomi rimtais (iškilus į viešumą, sekretorius gaudavo papeikimą, blogiausiu atveju būdavo perkeliamas į kitą vietą). Dėl moralinių priežasčių postų neteko smarkiai apsivogę partiniai veikėjai (tokie kaip J. Piligrimas, V. Bieliauskas, V. Maksimavičius) arba pašalinių žmonių akivaizdoje ne kartą girti pasirodę nelaimėliai (K. Lydis ir J. Matačinskas).

Pirmieji sekretoriai postų netekdavo dažniausiai dėl politinių priežasčių. Jos daugiausia buvo dvejopos: pirma, priklausymas praeityje nepartinei Šaulių sąjungai, antra, giminių „nuodėmės"

(pagal įsigalėjusią praktiką partinis veikėjas galėjo turėti nemalonumų net dėl žmonos giminių; nepadėdavo įtikinėjimai, kad su jais jau daug metų nepalaikomi santykiai). Dėl priklausymo Šaulių sąjungai yra nukentėję J. Paplauskas ir B. Krasauskas. Kartais už buvimą Šaulių sąjungoje būdavo atleidžiama (pavyzdžiui, P. Grigėnui). Dėl giminių pažeminti pareigomis buvo V. Jarmuševičius, K. Markevičius, A. Paradauskas ir K. Pivoriūnas. Ypatingas atvejis nutiko P. Purliui - jo brolio ir motinos ūkyje buvo rastas partizanų bunkeris. Beje, šis sekretorius nesutiko įkalbinėti brolį tapti išdaviku - atsivilioti į namus partizanus, kur jų lauktų čekistai (rastas tuščias bunkeris, partizanai iš jo buvo išsikraustę).

Aukštai iškilusius pirmuosius sekretorius jų „kolegos" nuolat skundė, dažniausiai anonimiškai. Anoniminiai skundai būdavo tiriami. Skundė ir vienas kitą (tipiškas yra K. Markevičiaus skundas prieš V. Jarmuševičių, nors jis pats turėjo nemalonumų dėl brolio profesoriaus teologo). Vienas kitas partijos pirmasis sekretorius už tikrus ar tariamus nusižengimus buvo pašalintas iš partijos arba neteko visų postų, tačiau dauguma būdavo tik pažeminami pareigomis. Nuo 1950 m. pirmuosius sekretorius dažniau pradėta keisti ir todėl, kad tuo metu jau pradėjo rastis šiokių tokių mokslų ragavusi nauja pokario komunistų karta.

Pirmojo sekretoriaus kandidatūrą (kaip ir kitų trijų sekretorių - antrojo, agitacijos ir propagandos bei kadrų) apskričių partiniams rinkiminiams susirinkimams teikdavo LKP(b) CK. Tik vieną kartą pirmuoju sekretoriumi nebuvo išrinktas CK rekomenduotas asmuo. Tai įvyko 1950 m. Kuršėnuose, kai beveik pusė partijos narių balsavo prieš naujai pirmojo sekretoriaus kadencijai rekomenduotą K. Lydį. Visais kitais atvejais, paklusdami partinei drausmei, partinių rinkiminių susirinkimų dalyviai išrinkdavo pasiūlytus kandidatus, nors jie dažniausiai būdavo beveik visiškai nepažįstami. Retas pirmasis sekretorius vienoje vietoje dirbdavo daugiau kaip 3-4 metus. Dažnai jie būdavo siunčiami mokytis, bet svarbiausia kaitaliojimo priežastis buvo ta, dėl kurios sovietai kaitaliodavo ir kariškius bei čekistus - bijota, kad aukštesnes pareigas einantis partinio ar represinio aparato darbuotojas nesusigyventų su vietos gyventojais, nesuaugtų su jais įvairiais, taip pat ir emociniais ryšiais. Bijota, kad toks pareigūnas jau negalės be skrupulų vykdyti drastiškiausius vadovybės nurodymus, tokius kaip trėmimai ar išbuožinimai.

TRUMPOS PIRMŲJŲ SEKRETORIŲ BIOGRAFIJOS

MICHAILAS AFONINAS

Gimė 1908 m. Vladimiro sr. Komunistų partijos narys nuo 1928 m. Baigė pradinę mokyklą ir vienerių metų propagandininkų kursus. Iki karo dirbo įvairų partinį darbą, 1940-1941 m. buvo partijos Trakų aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1942 m. Maskvoje mokėsi VKP(b) CK specialiojoje mokykloje. 1942-1944 m. buvo raudonųjų partizanų būrio vadu Trakų aps. 1944-1946 m. - partijos Trakų aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1946-1950 m. mokėsi VKP(b) CK aukštojoje partinėje mokykloje, dirbo VKP(b) CK instruktoriumi. 1950-1953 m. - partijos Šiaulių m. komiteto antrasis sekretorius. 1953-1956 m. dirbo LKP(b) CK aparate, kurį laiką buvo LKP(b) CK sekretoriumi. Mirė 1973 m.

STANISLOVAS APYVALA

Gimė 1920 m. Ignalinos r. Į komunistų partiją įstojo 1943 m. Baigė kelias partines mokyklas. 1940-1941 m. - milicijos įgaliotinis. Baigęs specialiąją diversantų mokyklą, 1942-1944 m. buvo raudonųjų partizanų grupės vadu Švenčionių aps. 1944—1945 m. - partijos Švenčionių aps. komiteto pirmasis sekretorius. Vėliau mokėsi įvairiose partinėse mokyklose, dirbo įvairų darbą - nuo LLKJS sekretoriaus iki kolūkio pirmininko. Už kovas su vokiečiais ir lietuviškąja administracija buvo apdovanotas Sovietų Sąjungos didvyrio žvaigždės ordinu.

STEPONAS BAKEVIČIUS

Gimė 1912 m. Liepojoje. Į LKP įstojo 1940 m. Tarnavo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje. 1944-1946 m. - LKP(b) CK instruktorius. 1946-1947 m. - partijos Marijampolės aps. komiteto pirmasis sekretorius. Partizanų Kazimiero Pyplio-Mažylio ir Anelės Senkutės-Pušelės 1947 m. vasario 18 d. Marijampolėje nušautas per vadinamąjį „Užgavėnių balių".

ALBERTAS BARAUSKAS

Gimė 1915 m. Maskvoje. Baigė 6 metų pradinę mokyklą. 1940-1941 m. - milicijos įgaliotinis. 1942-1943 m. tarnavo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje, mokėsi spec. mokykloje. Į komunistų partiją įstojo 1943 m. 1943-1944 m. - raudonųjų partizanų būrio vadas. 1944-1945 m. - partijos Kėdainių aps. komiteto skyriaus vedėjas, vėliau mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. Grįžęs į Kėdainius, 1946-1947 m. buvo partijos komiteto agitacijos ir propagandos sekretoriumi. 1947-1950 m. - partijos Jurbarko aps. komiteto pirmasis sekretorius, 1950-1952 m. - Klaipė-

dos sr. komiteto sekretorius ir vykdomojo komiteto pirmininkas. 1952-1955 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. 1956-1965 m. - LKP CK sekretorius, 1962-1982 m. (iki pensijos) - LSSR MT partinės valstybinės kontrolės komiteto, LSSR liaudies kontrolės komiteto pirmininkas.

JURGIS BAŠČIULIS

Gimė 1915 m. Šakių r. Karo metu tarnavo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje, vėliau partizanavo Šiaulių krašte. Į komunistų partiją įstojo 1943 m. 1944-1945 m. - partijos Šiaulių aps. komiteto sekretorius. 1946 m. baigė respublikinę partinę mokyklą. 1947-1954 m. - partijos Telšių aps., Mažeikių, Akmenės r. komitetų pirmasis sekretorius. Mirė 1956 m.

ANTANAS BAUŽA

Gimė 1901 m. Šilalės r. J komunistų partiją įstojo 1932 m. 1933-1938 m. penkis kartus kalintas, veikė Telšiuose. 1940-1941 m. kurį laiką buvo partijos Telšių aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1941-1943 m. - LKP(b) CK ir LSSR LKT įgaliotinis evakuotųjų reikalams Čeliabinsko sr. ir kitur. 1944—1945 m. - partijos Telšių aps. komiteto pirmasis sekretorius, 1947-1949 m. - tos pat apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas. Mirė 1953 m.

VYTAUTAS BIELIAUSKAS

Gimė 1918 m. Šakių r. Baigė pradinę mokyklą. Lietuvos teismų tris kartus baustas administracine tvarka. 1940 m. - sovietinės kariuomenės politrukas, įstojo į komunistų partiją. 1940 m. buvo paskirtas dirbti partijos Šakių aps. komitete. 1941 m. mokėsi šnipinėjimo mokykloje. 1942-1944 m. - „Jūros" raudonųjų partizanų būrio vadas. 1944-1945 m. - partijos Vilkaviškio aps. komiteto pirmasis sekretorius, 1946 m. - Šiaulių aps. komiteto kadrų sekretorius, 1946-1948 m. mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. 1948-1951 m. - partijos Kelmės apskrities ir rajono komiteto pirmasis sekretorius. 1951-1954 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. 1954-1955 m. - LKP CK skyriaus vedėjo pavaduotojas, vėliau iki 1960 m. - CK skyriaus vedėjas. Iki 1980 m. - kolūkio pirmininkas, LSSR buitinio gyventojų aptarnavimo ministro pavaduotojas.

VLADAS BIELIAUSKAS

Gimė 1917 m. Šakių aps. Baigė pradinę mokyklą. Į LKP įstojo 1934 m., daug kartų trumpai buvo suimtas. 1940-1941 m. dirbo LSSR NKVD milicijoje, buvo politinio skyriaus instruktoriumi. 1941-1942 m. mokėsi spec. mokykloje, 1942-1944 m. - „Jūros" raudonųjų

partizanų būrio komisaras. 1944-1946 m. - partijos Šakių aps. komiteto kadrų sekretorius. 1946-1948 m. mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. 1948-1950 m. - partijos Kauno aps. komiteto kadrų sekretorius, 1950-1951 m. - Vilijampolės r. komiteto pirmasis sekretorius. 1951-1953 m. - ūkinis darbuotojas. 1953-1960 m. - partijos Vilkijos r. komiteto pirmasis sekretorius. Vėliau dirbo įvairų ūkinį darbą. Iš Vilkijos r. pirmojo sekretoriaus pareigų buvo atleistas dėl „tarnybinio piktnaudžiavimo" - neaiškiais būdais įsigytos „Volgos". Mirė 1983 m.

EDVARDAS ČIPKUS

Gimė 1915 m. Petrograde. 1919 m. tėvai grįžo į Lietuvą. Baigė dvi gimnazijos klases. 1935-1938 m. už antivalstybinę veiklą kalėjo, į LKP įstojo 1940 m. 1940-1941 m. - Utenos NKVD kalėjimo viršininkas. 1941-1942 m. ėjo įvairias pareigas NKVD. Karo metu kovojo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje. 1943-1944 m. mokėsi partiniuose kursuose. Po karo 1944-1945 m. - partijos Šakių aps. komiteto, 1945-1946 m. - Kauno aps. komiteto pirmasis sekretorius, vykdomojo komiteto pirmininkas. Atleistas iš apskrities pirmojo sekretoriaus pareigų dėl „nacionalistinio išpuolio" ir „įtartinų asmenų globos". Jis neva pasakęs kooperatyvo pirmininkui: „Vėl į kooperaciją tempiate tuos išsigimėlius rusus". Nors vėliau LKP CK komisija jį išteisino, jo karjera nutrūko, toliau jis ėjo nereikšmingas ūkines pareigas. Mirė 1978 m.

PETRAS FEDARAVIČIUS (PIOTR FEDOROVIČ)

Gimė 1896 m. Biržų aps. Gyveno Rusijoje. Į komunistų partiją įstojo 1917 m. Buvo vidurinio išsilavinimo (mokėsi daug kur, bet mokslų nebaigdavo). Kare nedalyvavo. 1944-1945 m. - partijos Vilniaus m. komiteto antrasis sekretorius. 1945-1950 m. - partijos Šiaulių m. komiteto pirmasis sekretorius. 1950-1953 m. - Kauno sr. vykdomojo komiteto pirmininkas. 1953-1958 m. - LSSR valstybės kontrolės ministro pavaduotojas. 1958 m. išėjo į pensiją. Mirė 1967 m.

KONSTANTINAS GABDANKAS

Gimė 1893 m. Kaune. Į komunistų partiją įstojo 1917 m., gyveno Rusijoje. Mokėsi Leningrado elektromechanikos institute. 1941-1944 m. - karo mokyklos politinio skyriaus viršininko pavaduotojas. 1944-1945 m. tarnavo Raudonojoje armijoje. 1945-1946 m. Lietuvoje dirbo ūkinį darbą. 1946-1950 m. - partijos Kauno m. komiteto pirmasis sekretorius, vėliau dirbo įvairų ūkinį darbą. Mirė 1973 m.

BRONIUS GOŠTAUTAS

Gimė 1907 m. Ukmergės r. 1929-1935 m. kalintas. LKP narys nuo 1940 m. 1940-1941 m. - Ukmergės m. vykdomojo komiteto pirmininkas. Karo metu - 16-osios lietuviškosios divizijos karininkas. 1944-1945 m. - Ukmergės aps., 1946-1949 m. - Kauno aps. vykdomojo komiteto pirmininkas. 1949-1954 m. - partijos Kauno aps., Marijampolės r., 1957-1962 m. - Šakių r. komitetų pirmasis sekretorius. Vėliau - Šakių m. vykdomojo komiteto pirmininkas.

JUOZAS GRICIŪNAS

Gimė 1913 m. Rygoje. Baigė šešis skyrius. 1940-1941 m. - milicininkas Biržuose. 1942-1943 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos karys. 1944 m. - raudonasis partizanas Biržų krašte. 1945-1947 m. - partijos Biržų aps. komiteto pirmasis sekretorius, kartu iki 1949 m. mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. 1949-1952 m. - partijos Kalvarijos apskrities ir rajono komiteto pirmasis sekretorius. 1952 m. pasiųstas dirbti MGB sistemoje, dirbo poskyrio viršininku Vilniuje, Kauno sr. skyriaus viršininko pavaduotoju, valdybos viršininko pavaduotoju. „Ne kartą pats dalyvavo vykdant įvairias skyriaus čekistines priemones" (iš charakteristikos). 1953 m. - MVD Kauno m. skyriaus viršininkas. 1954 m. buvo svarstomas už tai, kad vieną MVD darbuotoją atkalbinėjo vykti į Rusiją sakydamas: „Rusijoje iš bado nustipsi". 1955 m. vėl perkeltas į partinį darbą. Mirė 1968 m.

PETRAS GRIGĖNAS

Gimė 1914 m. Zarasų r. Partijos narys nuo 1937 m. 1940-1941 m. - NKGB Rokiškio aps. operatyvinis įgaliotinis. 1941-1942 m. tarnavo Raudonojoje armijoje, nuo 1942 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos politrukas. 1944 m. lankė kursus Maskvoje. 1944-1945 m. - partijos Kauno m. komiteto sekretorius, 1945- 1946 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. 1946- 1947 m. - partijos Kauno aps. komiteto kadrų sekretorius. 1947-1950 m. - partijos Kupiškio aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1950-1953 m. - LKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjas, 1953-1962 m. - LSSR žemės ūkio ministro pavaduotojas ir valdybos viršininkas. Vienas iš nedaugelio, kuris nenukentėjo dėl priklausymo 1937-1939 m. Šaulių sąjungai, nes traktavo tai kaip partijos nurodymų vykdymą. Taip pat vienas iš nedaugelio pirmųjų sekretorių, kuris normaliai lietuviškai rašė.

JURGIS GRIGONIS

Gimė 1916 m. Alytaus r. LKP narys nuo 1941 m. 1941-1943 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos

karininkas, majoras. 1943 m. - raudonųjų partizanų būrio, veikusio Merkinės apylinkėse, komisaras. 1944—1947 m. - partijos Lazdijų aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1948 m. baigė respublikinę partinę mokyklą. 1949-1955 m. - partijos Kaišiadorių apskrities ir rajono komiteto pirmasis sekretorius. Vėliau dirbo įvairų ūkinį darbą.

JONAS JADOGALVIS

Gimė 1907 m. Vitebsko sr. Į komunistų partiją įstojo 1932 m. 1935-1940 m. - kultūros ir partinis darbuotojas Gudijoje. 1940-1941 m. - partijos Biržų aps. komiteto antrasis sekretorius, Ukmergės aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1942-1945 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos politrukas, papulkininkis. 1946-1949 m. - partijos Ukmergės aps. komiteto, 1953-1958 m. - Ukmergės r. komiteto pirmasis sekretorius. 1952 m. baigė aukštąją partinę mokyklą Maskvoje. Vėliau - LKP CK darbuotojas, nuo 1959 m. dirbo LSSR paruošų ministerijoje. Mirė 1973 m.

TATJANA JANČAITYTĖ

Gimė 1911 m. Šakių r. LKP narė nuo 1933 m. 1944-1945 m. - partijos Šakių aps. komiteto antroji sekretorė, 1945-1950 m. - tos apskrities komiteto pirmoji sekretorė. 1950- 1952 m. - partijos Kauno sr. komiteto sekretorė. 1955 m. baigė aukštąją partinę mokyklą Maskvoje. Vėliau - partijos Kėdainių r. komiteto pirmoji sekretorė, LSSR socialinio aprūpinimo ministrė.

VACLOVAS JARMUŠEVIČIUS

Gimė 1913 m. Rygoje. Baigė šešis skyrius. 1932-1937 m. buvo kalintas. 1940-1941 m. dirbo NKVD milicijoje, 1941 m. - NKVD spec. lagerio kursantas. 1942-1944 m. tarnavo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje, mokėsi karo mokykloje, lankė juridinius kursus. Į komunistų partiją įstojo 1943 m. 1944-1945 m. - LSSR AT Prezidiumo referentas, skyriaus viršininkas. 1945 m. - Kybartų vlsč. partorgas. 1946 m. - Vilkaviškio aps. vykdomojo komiteto pirmininkas. 1946-1948 m. - partijos Vilkaviškio aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1948-1951 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. 1951- 1953 m. - LSSR lengvosios pramonės ministro pavaduotojas. 1953-1956 m. - tresto valdytojas, MTS direktorius. 1956-1960 m. - partijos Kybartų r. komiteto pirmasis sekretorius. Dėl artimų ryšių su broliu Albertu, kuris 1942 m. buvo gestapo užverbuotas, be to, buvo šaulys, 1953 m. jam įrašytas papeikimas.

JONAS JURGAITIS

Gimė 1914 m. Skuodo r. LKP narys nuo 1933 m. Keturis kartus neilgai kalintas. 1940-1941 m. - NKVD Kretingos ir Biržų aps. skyrių viršininkas. 1942-1945 m. tarnavo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje, papulkininkis. 1947 m. - partijos Šiaulių aps. komiteto sekretorius, 1948-1949 m. - Varėnos aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1952 m. baigė aukštąją partinę mokyklą Maskvoje. 1952-1959 m. - LKP CK Administracinio skyriaus vedėjas, 1959-1969 m. - CK reikalų valdytojas.

ALEKSEJUS KALANOVAS

Gimė 1905 m. Gorkio sr. Į komunistų partiją įstojo 1927 m. Baigęs pradinę mokyklą ir įvairius kursus. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Okupavus Lietuvą, 1940 m. pasiųstas partiniam darbui į Lietuvą. Karo metu dirbo partijos Kirovo sr. komitete. 1944 m. liepos mėn. paskirtas dirbti partijos Švenčionių aps. komiteto antruoju sekretoriumi, o nuo 1945 m. kovo mėn. - pirmuoju. Juo buvo iki 1947 m. vasario mėn., vėliau išvyko į Rusiją. Prašymą atleisti iš partijos Švenčionių aps. komiteto pirmojo sekretoriaus pareigų motyvavo pašlijusia sveikata. Tokį motyvą pateikdavo ir čekistai, tuo metu masiškai mėginę pabėgti iš kovojančios Lietuvos.

EUGENIJA KASNAUSKAITĖ

Gimė 1918 m. Tauragės r. Į komunistų partiją įstojo 1940 m. Baigė dvi gimnazijos klases. 1940-1941 m. dirbo partijos Šiaulių m. komitete. Pasitraukusi į Rusiją, dirbo įvairius darbus, baigė partinius kursus. 1944-1946 m. ėjo įvairias pareigas Zarasuose, dirbo laikraščio redakcijoje. 1946-1949 m. - partijos Zarasų aps. komiteto pirmoji sekretorė. 1952 m. baigė aukštąją partinę mokyklą Maskvoje. 1952-1957 m. - partijos Kauno m. komiteto pirmoji sekretorė. Vėliau ėjo įvairias pareigas iki 1978 m. (LSSR MT inspektorė, partijos Jonavos r. komiteto pirmoji sekretorė, Vilniaus m. komiteto skyriaus vedėja).

ALFONSAS KONDROTAS

Gimė 1911 m. Rygoje. Baigė pradinę mokyklą. Į komunistų partiją įstojo 1935 m. Už antivalstybinę veiklą aštuonis kartus trumpai kalintas. 1940-1941 m. - partijos Mažeikių aps. komiteto pirmasis sekretorius, 1942 m. - kariuomenės politrukas, 1944 m. - raudonasis partizanas. 1944-1946 m. - partijos Mažeikių aps. komiteto pirmasis sekretorius. Vėliau dvejus metus mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. 1948-1950 m. - partijos Plungės aps. komiteto pirmasis sekretorius, 1950-1953 m. - antrasis sekretorius. Vėliau dirbo kolūkio pirmininku.

Iš pirmojo sekretoriaus pareigų buvo atleistas dėl nesutarimų su partijos komiteto darbuotojais. Ypač nesutarė su antruoju sekretoriumi B. Šepeliu.

BRONISLOVAS KRASAUSKAS

Gimė 1902 m. Liepojoje. Baigė šešis skyrius. Evakuacijoje dirbo įvairius darbus, lankė partinius kursus. 1944-1945 m. - partijos Trakų aps. komiteto antrasis sekretorius, 1945-1946 m. - Joniškio aps. komiteto pirmasis sekretorius, 1946-1947 m. - Kauno m. vykdomojo komiteto pirmininkas. 1947-1950 m. - partijos Tauragės aps. komiteto pirmasis sekretorius, 1950-1951 m. - Raseinių r. komiteto pirmasis sekretorius. 1951-1952 m. - Kauno kelių stoties viršininko pavaduotojas. Girtuokliavo, 1951 m., būdamas partijos Raseinių r. komiteto pirmuoju sekretoriumi, girtas pametė slaptus partinius dokumentus. Iš partijos pašalintas 1952 m., apkaltinus dar ir tuo, kad 1933 m. dirbdamas Kauno aviacijos dirbtuvėse už gerą darbą buvo apdovanotas Gedimino ordinu.

FRIDIS KRASTINIS

Gimė 1908 m. Šiaulių aps. LKP narys nuo 1926 m. Baigė vidurinę mokyklą. 1936-1937, 1939-1940 m. kalėjo. 1940-1941 m. ėjo įvairias pareigas LSSR NKVD, buvo liaudies komisaro pavaduotojas milicijos reikalams. 1941-1941 m. - NKGB vyr. operatyvinis įgaliotinis Rusijoje. 1944-1945 m. - LSSR NKVD liaudies komisaro pavaduotojas. 1945-1946 m. - Kauno m. vykdomojo komiteto pirmininkas. 1946-1948 m. mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. 1948-1949 m. - partijos Kėdainių aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1949-1951 m. - LKP(b) CK Administracinio ir Propagandos ir agitacijos skyrių vedėjų pavaduotojas. 1951-1952 m. - Radijo informacijos komiteto prie LSSR MT pirmininkas. 1953-1954 m. - LKP CK Administracinio skyriaus vedėjo pavaduotojas. 1954-1955 m. - partijos Telšių r. komiteto pirmasis sekretorius. Dirbdamas radijo komitete be pasigailėjimo valė aparatą taip, kad nelikdavo kam dirbti. Būdamas Telšiuose, intrigavo, nesutarė su pavaldiniais, visiškai su jais nesiskaitė, už tai buvo iš pareigų atleistas.

LEONAS KUČINSKAS

Gimė 1902 m. Utenos r. LKP narys nuo 1926 m. 1930 m. už antivalstybinę veiklą nuteistas 15 metų kalėti, 1939 m. amnestuotas. 1940-1941 m. - LKP CK instruktorius. 1942-1943 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos mokomojo bataliono partinio biuro sekretorius. 1944-

1946 m. - LKP(b) CK instruktorius. Nuo 1946 m. - partijos Šiaulių aps. komiteto pirmasis sekretorius, 1950-1952 m. - Šiaulių sr. komiteto sekretorius, 1953-1958 m. - Šiaulių r. komiteto pirmasis sekretorius. Mirė 1983 m.

PETRAS KUNČINAS (PIOTR KUNČIN)

Gimė 1909 m. Gudijoje. Į komunistų partiją įstojo 1932 m. 1933-1936 m. mokėsi Vakarų tautinių mažumų komunistiniame universitete Maskvoje, vėliau Gudijoje dirbo įvairų partinį ir administracinį darbą. 1940-1941 m. - partijos Kretingos aps. komiteto pirmasis sekretorius. Karo metu buvo 16-osios lietuviškosios divizijos komisaras. 1946 m. - LKP(b) CK atsakingasis organizatorius, 1946-1949 m. - partijos Joniškio aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1949-1950 m. - LKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjo pavaduotojas. 1950-1953 m. - Vilniaus sr. vykdomojo komiteto pirmininkas. 1953-1957 m. - LSSR žemės ūkio ministro pavaduotojas ir tarybinių ūkių ministras, ministro pavaduotojas. Vėliau dirbo įvairų ūkinį darbą.

PETRAS KUTKA

Gimė 1910 m. Utenos r. Į LKP įstojo 1935 m. 1940-1941 m. - partijos Utenos aps. komiteto sekretorius, vykdomojo komiteto pirmininkas. Nuo 1942 m. - raudonasis partizanas. 1944-1959 m. - partijos Utenos apskrities ir rajono komiteto pirmasis sekretorius.

KAZIMIERAS LYDIS

Gimė 1912 m. Šiaulių aps. Baigė du skyrius. Į LKP įstojo 1935 m. 1936-1940 m. kalėjo. 1940 m. dirbo NKVD šnipu (sekdavo okupantams įtartinus žmones; vėliau gydėsi reumatą, prašėsi atleidžiamas iš to darbo, sakydamas, kad nespėja paskui greitai einantį priešą). 1942-1943 m. tarnavo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje. 1945 m. - Alytaus aps. vykdomojo komiteto pirmininkas, 1945-1946 m. - partijos Alytaus aps. komiteto propagandos sekretorius. 1947-1949 m. mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. 1949-1950 m. - partijos Kuršėnų aps. komiteto pirmasis sekretorius. Vėliau pirmuoju sekretoriumi nebuvo perrinktas, nors siūlė LKP(b) CK. 45 proc. ataskaitinio rinkiminio partinio susirinkimo dalyvių balsavo prieš jį už šiurkštumą, administravimą, silpną vadovavimą ir t. t. Dirbo politruku įvairiose įstaigose. 1956 m. atleistas iš Lygumų MTS pirminės partinės organizacijos sekretoriaus pareigų už sukeltas muštynes pobūvio metu.

ALBINAS LIKAS

Gimė 1917 m. Kupiškio r. 1940-1941 m. dirbo teisėju, tarnavo Raudonojoje armijoje. 1942-1944 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos karys. Į komunistų partiją įstojo 1944 m. Po karo - teisėjas, partinis darbuotojas. 1948-1950 m. - partijos Biržų aps. komiteto pirmasis sekretorius, LKP(b) CK darbuotojas. 1951-1959 m. - LSSR teisingumo ministras. 1953 m. baigė Vilniaus universitetą. Vėliau dirbo įvairiose teisinėse instancijose.

BRONISLOVAS LOPATA

Gimė 1920 m. Panevėžyje. 1940-1941 m. dirbo Panevėžio aps. komjaunimo komitete. Į komunistų partiją įstojo 1942 m. 1942-1944 m. tarnavo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje. 1944-1948 m. - LLKJS CK kadrų sekretorius. 1948-1955 m. - partijos Alytaus aps. ir Daugų r. komitetų pirmasis sekretorius. 1955-1961 m. - LKP CK darbuotojas. Vėliau dirbo profesinėse sąjungose.

VLADAS LUKOŠEVIČIUS

Gimė 1907 m. Ukrainoje. 1920 m. tėvai grįžo į Lietuvą. Į komunistų partiją įstojo 1934 m., veikė ir dirbo Kaune, kelis kartus kalintas. 1941-1942 m. - vienas iš sovietinių profesinių sąjungų lyderių. 1942-1944 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos bataliono komisaras, pulko vado pavaduotojas. 1944-1946 ir 1949-1950 m. - partijos Vilniaus m. komiteto sekretorius. 1946-1949 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. 1950-1952 m. - partijos Kauno m. komiteto pirmasis sekretorius. 1954-1960 m. - Nemenčinės r. vykdomojo komiteto pirmininkas, vėliau - administracinis darbuotojas. Mirė 1984 m.

VACYS MAKSIMAVIČIUS

Gimė 1918 m. Marijampolės aps. Baigė keturias gimnazijos klases. 1940-1941 m. - kariuomenės komisaras, 1942-1943 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos komisaras. Į komunistų partiją įstojo 1943 m. 1944 m. - Marijampolės aps. vykdomojo komiteto pirmininkas, 1946-1947 m. - partijos Kaišiadorių aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1947-1949 m. - partijos Kretingos aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1949-1952 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. Vėliau - Klaipėdos sr. vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas, LSSR kultūros ir žemės ūkio ministrų pavaduotojas. 1952 m. turėjo teisintis dėl savo giminių (sesuo ištremta, kitos sesers vyras - šaulys ir t. t.). 1954 m. išaiškėjo, kad jis pats buvo šaulys, už tai vos nepašalintas iš partijos. Vėliau gaudavo žemesnes pareigas - MTS direktoriaus ir pan.

1956 m. svarstytas dėl amoralaus elgesio (tuo metu buvo Salantų r. vykdomojo komiteto pirmininku), 1959 m. teistas už finansinius sukčiavimus (būdamas Klaipėdos MTS direktoriumi, pirko motorinę valtį).

STANISLOVAS MALINAUSKAS

Gimė 1916 m. Dotnuvoje. Baigė tris skyrius. LKP narys nuo 1935 m. 1940-1941 m. - žemės ūkio komisijos pirmininkas, partijos Kėdainių aps. komiteto skyriaus vedėjas, instruktorius. 1942-1943 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos komisaras. 1943 m. - ypatingosios paskirties kuopos vadas. 1944-1946 m. - Tauragės aps. vykdomojo komiteto pirmininkas. 1946-1949 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. 1949-1952 m. - partijos Ukmergės apskrities ir rajono komiteto pirmasis sekretorius. 1952-1953 m. - Klaipėdos sr. vykdomojo komiteto pirmininkas. Nuo 1953 m. iki 1969 m. (iki išėjimo į pensiją) dirbo rajono partiniu sekretoriumi, ministro pavaduotoju, valdybos viršininku.

KLEMAS MARKEVIČIUS

Gimė 1916 m. Jonavos r. Baigė pradinę mokyklą. Į LKP įstojo 1934 m. 1934-1940 m. kalėjo. 1940-1941 m. buvo NKVD kadrų inspektorius. 1942-1944 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos komisaras. 1944-1946 m. - LKP(b) CK Kadrų skyriaus instruktorius ir sektoriaus vedėjas. 1946-1948 m. mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. 1948-1950 m. - partijos Vilkaviškio aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1950-1951 m. - LKP(b) CK atsakingasis organizatorius. Vėliau ėjo įvairias pareigas LKP CK. 1954-1957 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. Karjerai kenkė brolis Aleksas - profesorius jėzuitas teologas, sovietų tris kartus kalintas. Dėl jo turėjo rašyti pasiaiškinamąjį raštą, kuriame brolį iškeikė.

JUOZAS MATAČINSKAS

Gimė 1910 m. Alytuje. Baigė tris skyrius. LKP narys nuo 1931 m. Kelis kartus teistas administracine tvarka. 1940-1941 m. - partijos Alytaus aps. komiteto skyriaus vedėjas. 1942-1943 m. - Raudonosios armijos komisaras. 1943-1944 m. mokėsi sovietinių ir partinių darbuotojų kursuose Šujoję (Ivanovo sr.). 1944-1945 m. - partijos Alytaus aps. komiteto antrasis sekretorius, 1945-1946 m. - pirmasis sekretorius. 1946-1948 m. - partijos Varėnos aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1948 m. pašalintas iš pirmojo sekretoriaus posto už prastą pasirengimą rinkimams į vietines tarybas. 1949-1951 m. mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. 1951-1953 m. - partijos

Sedos r. komiteto pirmasis sekretorius. 1946 m. MGB Varėnos aps. skyriaus viršininkas ir partijos komiteto kadrų sekretorius Bašulis skundė ji, kad atsikvietė iš Alytaus savo draugus ir gimines, įdarbino juos ir su jais girtuokliauja. Tikrinęs tą skundą LKP(b) CK atstovas tai paneigė. 1953 m. iš Sedos gautas skundas, kad po kelias dienas girtuokliauja, nesirodo darbe. Tų metų pabaigoje LKP CK J. Matačinską atleido iš pareigų. 1954 m. pašalintas iš partijos. Mirė 1960 m.

EDUARDAS MATULIONIS

Gimė 1912 m. Mažeikių aps. Į LKP įstojo 1935 m. Baigė gimnaziją. Už antivalstybinę veiklą 1936-1940 m. kalintas. 1940 m. buvo politruku. Karo metu - 1942-1944 m. - įvairių kariuomenės dalinių, daugiausia 16-osios lietuviškosios divizijos politrukas, kapitonas. 1945 m. rugsėjo-1946 m. birželio mėn. - partijos Ukmergės aps. komiteto pirmasis sekretorius. Vėliau dirbo įvairų darbą, buvo politruku kariuomenėje. Mirė 1987 m.

Iš partijos Ukmergės aps. komiteto pirmojo sekretoriaus pareigų atleistas dėl to, kad mėgino išvaduoti iš NKVD kai kuriuos suimtus giminaičius (daugiausia ji dėl to skundė partijos apskrities komiteto agitacijos ir propagandos sekretorius Korablikovas).

ANTANAS MĖLYNIS

Gimė 1913 m. Zarasų r. Į LKP įstojo 1933 m. 1940-1941 m. - partijos Zarasų aps. komiteto instruktorius. 1942-1944 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos karys. Grįžęs į Lietuvą buvo partijos Zarasų aps. komiteto pirmuoju sekretoriumi. 1946-1948 m. - partinis darbuotojas Pagėgiuose. 1950 m. baigė respublikinę partinę mokyklą. 1950-1960 m. - partijos Ramygalos r. komiteto pirmasis sekretorius.

MARIJONAS MICEIKA

Gimė 1911 m. Jurbarke. Į LKP įstojo 1932 m. Baigė 4 gimnazijos klases. 1932-1938 m. už antivalstybinę veiklą kalėjo. 1940-1941 m. dirbo milicijos viršininku Vilniuje ir partijos Vilniaus aps. komiteto antruoju sekretoriumi. 1943-1944 m. - raudonasis partizanas. Po karo - partijos Vilniaus m. komiteto antrasis sekretorius (1944-1945 m.), partinių kursų Maskvoje klausytojas, LKP(b) partinės kolegijos narys (1945-1948 m.). 1948-1950 m. - partijos Pasvalio aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1950-1952 m. - partijos Šiaulių m. komiteto sekretorius. Vėliau ketverius metus mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje, dirbo įvairų ūkinį darbą, buvo ministro pavaduotojas.

MEČISLOVAS MIKALAUSKAS

Gimė 1915 m. Krekenavos vlsč. Baigė tris skyrius. Komunistų partijos narys nuo 1940 m. 1940-1941 m. buvo Krekenavos vlsč. partijos sekretoriumi ir milicijos įgaliotiniu. 1941-1943 m. slapstėsi miške, 1943-1944 m. - raudonasis partizanas, komisaras. 1944-1946 m. - partijos Panevėžio aps. komiteto instruktorius ir kadrų sekretorius. 1946 m. mokėsi kursuose Maskvoje. 1946-1947 m. - partijos Kupiškio aps. komiteto kadrų sekretorius. 1947-1949 m. - partijos Pasvalio aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1948-1950 m. mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. 1950-1951 m. dirbo partijos Šiaulių sr. komitete, 1951-1953 m. - Šiaulių m. komiteto pirmasis sekretorius. Iš pirmojo sekretoriaus pareigų atleistas dėl intrigų su savo darbuotojais. Iki 1959 m. - partijos Panemunės ir Dotnuvos r. komitetų pirmasis sekretorius. Vėliau, iki išėjimo į pensiją 1975 m., dirbo įvairų vadovaujantį darbą melioracijos organizacijose. 1949 m. saugumiečiai tikrino, kodėl jis prasidėjus karui nepasitraukė į Rusiją, tačiau „kompromituojančios medžiagos nerado". Pats M. Mikalauskas aiškino, kad jis traukėsi, bet labai skubėti negalėjo, nes nuolat apšaudydavo „banditai", ir jį pasivijo vokiečiai.

TEOFILIS MONČIUNSKAS

Gimė 1903 m. Kaišiadorių r. Nuo 1942 m. buvo raudonuoju partizanu Trakų aps. Po karo - Trakų aps. vykdomojo komiteto pirmininkas. 1945-1948 m. - partijos Raseinių aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1949-1956 m. dirbo LSSR žemės ūkio ministerijoje. 1956-1958 m. - vieno Vilniaus m. rajono vykdomojo komiteto pirmininkas. Mirė 1976 m.

PETRAS MURAUSKAS

Gimė 1913 m. Peterburge, Į LKP įstojo 1932 m. Išsilavinimas - nebaigta pradinė mokykla. 1933 m. buvo nuteistas 7,5 metų kalėti. 1940-1941 m. - NKVD Rokiškio ir Panevėžio aps. skyrių viršininkas. Karo metu buvo NKVD lagerio viršininko pavaduotoju, mokėsi NKVD mokykloje. Nuo 1942 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos komisaras. 1943 m. rudenį atšauktas iš kariuomenės ir pasiųstas mokytis į sovietinių ir partinių darbuotojų kursus Šujoje. 1944-1947 m. - partijos Tauragės aps. komiteto pirmasis sekretorius. Vėliau dirbo įvairų darbą kooperacijos ir pramonės įmonėse, ėjo ministro pavaduotojo pareigas. 1957 m. neakivaizdiniu būdu baigė aukštąją partinę mokyklą Maskvoje. 1982 m. išėjo į pensiją. Pokario metais jo brolis Julius ir sesuo buvo čekistai.

Partinę karjerą žlugdė skundai, kad jis remia buvusį Lietuvos partizaną ir buožes. Nors tuos kaltinimus P. Murauskas neigė, buvo pašalintas iš partijos sekretoriaus pareigų, apkaltinus, kad į partiją priėmė „svetimų elementų", nespaudė buožių ir t. t.

STASYS NAIMAVIČIUS

Gimė 1914 m. Gelvonuose. Į LKP įstojo 1932 m. Beveik trejus metus kalėjo. 1940-1941 m. - NKVD 2-ojo skyriaus ir NKGB slaptojo politinio skyriaus operatyvinis igaliotinis. 1942-1945 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos komisaras. 1946-1948 m. - partijos Prienų aps. komiteto pirmasis sekretorius, vėliau - kultūros ir ūkio darbuotojas. Mirė 1980 m.

JUOZAS OLEKAS

Gimė 1912 m. Kudirkos Naumiestyje. 1932 m. už antivalstybinę veiklą buvo nuteistas 5 metams kalėti. 1940- 1941 m. - partinis darbuotojas Kudirkos Naumiestyje ir Rokiškyje. 1942-1943 m. tarnavo Raudonojoje armijoje, nuo 1943 m. - raudonasis partizanas Lazdijų aps. 1944-1946 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. 1947 m. - LKP(b) CK sektoriaus vedėjas, 1947-1951 m. - partijos Marijampolės aps. komiteto pirmasis sekretorius, Kauno sr. komiteto sekretorius. 1951-1954 m. mokėsi Visuomeninių mokslų akademijoje Maskvoje. Vėliau - LKP CK darbuotojas ir Lietuvos žemės ūkio akademijos dėstytojas.

JUOZAS PAPLAUSKAS

Gimė 1909 m. Vilniuje. Pradinio išsilavinimo. Į komunistų partiją įstojo 1940 m. 1940-1941 m. - NKVD vyr. instruktorius, 1941 m. dirbo NKVD Maskvoje. 1942 m. buvo išsiųstas į Lietuvą, partizanavo. 1944- 1945 m. - partijos Panevėžio aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1945- 1946 m. mokėsi Vilniaus partinėje mokykloje. 1946-1947 m. - LKP(b) CK atsakingasis organizatorius, 1947-1949 m. - partijos Pagėgių aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1949-1951 m. mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. 1951-1952 m. - partijos Kuršėnų r. komiteto pirmasis sekretorius. Į šias pareigas nebuvo rekomenduotas perrinkti dėl to, kad 1929-1930 m. priklausė Šaulių sąjungai, nors tą faktą nurodė savo pirmoje pildytoje anketoje. 1952-1955 m. - Kupiškio r. vykdomojo komiteto pirmininkas, 1955-1961 m. - partijos Kupiškio r. komiteto pirmasis sekretorius, nuo 1961 m. - ūkinis darbuotojas. Mirė 1967 m.

ANTANAS PARADAUSKAS

Gimė 1912 m. Utenos aps. Baigė pradinę mokyklą. Į LKP įstojo 1934 m. Kelis kartus po kelis mė-

nesius kalintas. 1940-1941 m. dirbo partijos Rokiškio aps. komitete, mokėsi kursuose Leningrade. Karo metu lankė politinės karinės mokyklos kursus, buvo 16-osios lietuviškosios divizijos politrukas. 1943-1944 m. mokėsi partinių ir sovietinių darbuotojų kursuose Šujoje. 1944 m. lankė partinės mokyklos kursus Maskvoje. 1944-1948 m. - partijos Rokiškio aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1950 m. baigė respublikinę partinę mokyklą. 1950-1951 m. - LKP(b) CK skyriaus vedėjo pavaduotojas, 1951-1953 m. - partijos Vilniaus m. komiteto pirmasis sekretorius. 1953 m. liepos 29 d. atsiuntė pasiaiškinimą A. Sniečkui dėl savo dėdės sūnaus Vlado Paradausko, kuris iš pradžių buvo įstojęs į stribus, 1945 m. išėjo į partizanus, buvo suimtas ir nuteistas 10 metų kalėti. Pasiaiškinime rašė: „[...] jokio ryšio su šio kaimo gyventojais bei giminėmis neturėjau ir apie tai nežinojau". Netrukus po to buvo atleistas iš partijos Vilniaus m. komiteto pirmojo sekretoriaus pareigų ir paskirtas LKP CK partinės komisijos pirmininku; šias pareigas ėjo iki 1971 m.

KAZIMIERAS PILELIS

Gimė 1920 m. Plungės r. 1940-1941 m. - komjaunimo darbuotojas. Į komunistų partiją įstojo 1942 m. Karo metu dirbo Lietuvos partizaninio judėjimo štabe Maskvoje. 1945-1946 m. - LKP(b) CK darbuotojas. 1946-1947 m. buvo partijos Prienų aps. komiteto sekretorius. 1947-1948 m. - partijos Plungės aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1948-1951 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. 1951-1953 m. vėl dirbo LKP CK aparate. 1953-1957 m. - partijos Šiaulių m. komiteto pirmasis sekretorius. Vėliau dirbo profesinėse sajungose ir kt.

JUOZAS PILIGRIMAS

Gimė 1911 m. Biržų aps. Baigė pradinę mokyklą. Į LKP įstojo 1931 m. 1936-1940 m. kalėjo, nes jo bute Kaune buvo rasta pogrindinė komunistų spaustuvė. 1940-1941 m. - NKVD apskrities skyriaus viršininkas, vėliau dirbo „Versalio" restorano direktoriumi. 1942-1944 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos politrukas. 1944 m. lankė kursus Maskvoje, buvo partijos Vilkaviškio aps. komiteto pirmuoju sekretoriumi. 1944-1948 m. - partijos Kėdainių aps. komiteto pirmasis sekretorius, 1948-1950 m. mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. 1950-1952 m. - 16-osios lietuviškosios divizijos politinio skyriaus viršininkas. 1952-1953 m. - Marijampolės r., 1953-1958 m. - Kauno m. vykdomųjų komitetų pirmininkas. 1958 m. iš vykdomojo komiteto

pirmininko pareigų atleistas už tai, kad savo buto remontui išleido 75 tūkst. rb. Mirė 1983 m.

JONAS PIVORIŪNAS

Gimė 1913 m. Rokiškio r. Į LKP įstojo 1938 m. 1942-1943 m. tarnavo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje. 1943- 1944 m. dirbo Lietuvos partizaninio judėjimo štabe Maskvoje. 1944- 1948 m. - partinis darbuotojas Rokiškyje. 1950 m. baigė respublikinę partinę mokyklą. 1950-1954, 1959-1962 m. - partijos Panevėžio r., 1954-1959 m. - Akmenės r. komitetų pirmasis sekretorius. 1962-1969 m. - Panevėžio r. vykdomojo komiteto pirmininkas. Mirė 1969 m.

KAZIMIERAS PIVORIŪNAS

Gimė 1920 m. Rokiškio aps. 1940 m. baigė gimnaziją (vienintelis tarp pirmųjų sekretorių buvo įgijęs tokį išsilavinimą). LKP narys nuo 1939 m. 1940-1941 m. dirbo partijos komitete Rokiškyje, karo metu - 16-osios lietuviškosios divizijos politrukas. 1944 m. mokėsi partinių darbuotojų kursuose Maskvoje. 1944-1945 m. buvo partijos Kauno aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1945-1946 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. 1947-1950 m. - LKP(b) CK skyriaus vedėjo pavaduotojas. 1950-1951 m. - Kauno sr. vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas. 1951-1954 m. - LSSR valstybinės plano komisijos pirmininko pavaduotojas. 1954-1956 m. - partijos Mažeikių r. komiteto pirmasis sekretorius. Vėliau vėl dirbo valstybinėje plano komisijoje. Mirė 1974 m.

Karjerą žlugdė žinios, kad jo tėvas turėjo 55 ha, laikė du samdinius ir kt. Brolis Jonas palaikė ryšius su partizanais, pusbrolį Edvardą ir dar tris partizanus jis 1946 m. prikalbino legalizuotis su ginklais. Kitas pusbrolis buvo policininku. K. Pivoriūnas teigė, kad jis su giminėmis neturėjo ryšių nuo 1940 m. Pasiaiškinime LKP CK neigė, kad tėvas turėjo žemės ir laikė samdinius, tačiau pripažino, kad iš 40 jo pusbrolių 5 buvo teisti už antisovietinę veiklą.

VINCAS PLETKUS

Gimė 1910 m. Kėdainių r. LKP narys nuo 1938 m. 1940-1941 m. - Pernaravos vlsč. žemės ūkio komisijos pirmininkas, partijos Kėdainių aps. komiteto darbuotojas. 1942-1944 m. - raudonųjų partizanų būrio komisaras. 1944-1950 m. - partijos Kėdainių, Kauno, vėl Kėdainių aps., 1950-1951 m. - Kėdainių r., 1953-1957 m. - Plungės r. komitetų pirmasis sekretorius. 1946 m. baigė aukštąją partinę mokyklą. 1951-1953, 1957-1963 m. dirbo LKP CK. Vėliau - profesinių sąjungų darbuotojas.

PETRAS PURLYS

Gimė 1916 m. Ukmergės aps. 1940 m. buvo milicijos įgaliotiniu Kavarske, 1940-1941 m. mokėsi saugumo mokykloje Maskvoje. 1941-1942 m. tarnavo NKVD kariuomenėje, vėliau karo metu - 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje ir Lietuvos partizaninio judėjimo štabe Maskvoje. Į komunistų partiją įstojo 1943 m. 1944-1946 m. - LKP(b) CK Kadrų skyriaus instruktorius, 1946 m. - partijos Kėdainių aps. komiteto kadrų sekretorius, Alytaus aps. komiteto pirmasis sekretorius, 1947-1951 m. - Anykščių apskrities ir rajono komiteto pirmasis sekretorius. 1953-1955 m. mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. 1955-1959 m. - partijos Varėnos r. komiteto pirmasis sekretorius. Vėliau dirbo įvairų ūkinį darbą. Mirė 1982 m.

Karjerai trukdė vienas išskirtinis atvejis. 1948 m. pabaigoje, gavę iš Kazio Staselio pranešimą, emgėbistai jo brolio Vlado sodyboje Pabaisko vlsč. 3 Antakalnio kaime rado 3-4 partizanų bunkerį (partizanai prieš kurį laiką jį buvo apleidę). Purlio motina jiems buvo gaminusi maistą, o nunešdavo jį brolis. Kai 1951 m. vasario mėn. LKP(b) CK biure buvo svarstomas P. Purlio klausimas, P. Kapralovas pasakė, jog P. Purlys atsisakė paveikti savo brolį, kad su jo pagalba būtų sunaikinti likę partizanai. LKP(b) CK sekretorius S. Filipavičius irgi teigė, kad P. Purlys nepakankamai atkakliai įkalbinėjo brolį.

VINCAS SAKALAUSKAS

Gimė 1914 m. Alytaus aps. Baigė tris skyrius. Į LKP įstojo 1935 m. 1936 m. nuteistas 8 metus kalėti. 1940 m. - žemės ūkio komisijos pirmininkas Merkinės vlsč., 1940-1941 m. - valsčiaus milicijos viršininkas, 1941 m. - Marcinkonių vlsč. partorgas. 1943-1944 m. - partijos Alytaus aps. pogrindinio komiteto sekretorius. 1945-1946 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. 1946-1950 m. - partijos Mažeikių aps. komiteto pirmasis sekretorius, 1950-1951 m. - LSSR žemės ūkio ministro pavaduotojas kadrų reikalams, 1951-1952 m. - partijos Klaipėdos sr. komiteto sekretorius. 1953-1957 m. - partijos Radviliškio r. komiteto pirmasis sekretorius. Vėliau dirbo įvairų sovietinį ir ūkinį darbą.

VACLOVAS SUPRONAS

Gimė 1914 m. Rygoje. Baigė pradinę mokyklą. Komunistų partijos narys nuo 1938 m. 1940 m. kariuomenėje dirbo politruku, 1941 m. - partijos Kauno m. rajono komiteto pirmasis sekretorius. 1944-1946 m. - partijos Kėdainių aps. komiteto kadrų sekretorius, 1946-1947 m. - Kretingos aps. komiteto

pirmasis sekretorius. 1947-1949 m. mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. 1949-1956 m. - partijos Prienų apskrities ir rajono komiteto pirmasis sekretorius. Vėliau - kolūkio pirmininkas. 1949 m. LKP(b) CK aiškinosi dėl dukters krikštynų (įrodinėjo, kad dukterį žmona pakrikštijo tada, kai jis mokėsi Vilniuje, kad tam krikštui pritarė kitas partijos sekretorius). 1956 m. buvo pašalintas iš pirmojo sekretoriaus pareigų neva už kolūkio žemių iššvaistymą. Mirė 1976 m.

MEČISLOVAS TAURINSKAS

Gimė 1913 m. Mažeikių r. Išsilavinimas - nebaigtas vidurinis. J LKP įstojo 1934 m. 1931-1936 ir 1937-1940 m. - kalintas. 1940-1941 m. - NKVD vyr. operatyvinis įgaliotinis, NKVD Telšių aps. skyriaus viršininkas, trėmimo operatyvinės troikos narys, buvo išsitarnavęs iki vidaus tarnybos pulkininko. 1942-1943 m. - Raudonosios armijos karys. 1943-1944 m. - LKP(b) CK darbuotojas. 1945-1946 m. - partijos Panevėžio aps., 1949-1950 m. - Kretingos aps. komitetų sekretorius. 1949 m. baigė aukštąją partinę mokyklą Maskvoje. 1950-1954 m. - LKP CK skyriaus vedėjas. Vėliau - partinis, profesinių sąjungų ir vidaus reikalų sistemos darbuotojas.

FELIKSAS TRANAS

Gimė 1918 m. Smolensko gubernijoje. Baigė pradinę mokyklą. Komunistų partijos narys nuo 1940 m. 1940-1941 m. - milicininkas, NKVD politrukas Utenos aps. 1941-1942 m. dirbo NKVD lageriuose. 1942 m. tarnavo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje. 1942 m. lankė spec. mokyklą Balachnoje. 1943-1944 m. - raudonasis partizanas. 1944-1946 m. - partijos Rokiškio aps. komiteto kadrų sekretorius, 1946-1947 m. - Pagėgių aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1947-1949 m. mokėsi respublikinėje partinėje mokykloje. Vėliau - įvairių mokyklų direktorius, Šilalės r. vykdomojo komiteto pirmininkas. 1954-1960 m. - partijos Šilalės ir Vievio r. komitetų pirmasis sekretorius. Mirė 1980 m.

IVANAS VENCKUS

Gimė 1898 m. Šiaulių aps. Partijos narys nuo 1919 m. Savamokslis. Iki 1940 m. Rusijoje dirbo propagandinį ir kitokius darbus. 1941 m. dirbo LKP(b) CK. Karo metu taip pat dirbo partinį darbą. 1944-1945 m. - partijos Tauragės aps. komiteto antrasis sekretorius, 1945-1947 m. - partijos Telšių aps. komiteto pirmasis sekretorius. Vėliau dirbo ne itin reikšmingą partinį darbą įvairiose organizacijose. Mirė 1974 m.

Iš pirmojo sekretoriaus pareigų buvo atleistas, kaip pats autobiografijoje rašė, „už netinkamą vadovavimą kovai likviduojant banditizmą apskrityje..."

VLADAS VILDŽIŪNAS

Gimė 1909 m. Peterburge. Savamokslis. Į komunistų partiją įstojo 1928 m. 1932-1933 m. mokėsi tarptautinėje partinėje mokykloje Maskvoje. Lietuvoje penkis kartus suimtas, 1936-1940 m. kalintas. 1940-1941 m. - NKVD Ukmergės ir Šakių aps. skyrių viršininkas. Nuo 1941 m. - raudonasis partizanas. 1944-1945 m. - partijos Ukmergės aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1945-1947 m. - LSSR žemės ūkio liaudies komisaras (ministras). 1947-1950 m. - partijos Panevėžio aps. komiteto pirmasis sekretorius. 1950-1953 m. partijos Kauno sr. komitete ėjo įvairias pareigas, 1955-1960 m. - LSSR socialinio aprūpinimo ministro pavaduotojas. 1957 m. neakivaizdiniu budu baigė aukštąją partinę mokyklą Maskvoje. Mirė 1962 m.

LEONARDAS ŽĖČIUS

Gimė 1921 m. Kaune. Baigė amatų mokyklą. 1941-1944 m. - RA radijo instruktorius. Į komunistų partiją įstojo 1944 m. Nuo 1944 m. pradžios - raudonasis partizanas Rūdninkų girioje. 1944-1945 m. - partijos Trakų aps. komiteto kadrų skyriaus viršininkas, 1945-1947 m. - to paties komiteto kadrų sekretorius ir antrasis sekretorius. 1947-1951 m. - partijos Lazdijų apskrities ir rajono komiteto pirmasis sekretorius. 1951-1954 m. mokėsi aukštojoje partinėje mokykloje Maskvoje. 1954-1962 m. - partijos Marijampolės r. komiteto pirmasis sekretorius. Vėliau dirbo įvairų partinį ir ūkinį darbą. 1968-1970 m. - LSSR visuomenės tvarkos apsaugos ministro pavaduotojas (turėjo vidaus tarnybos pulkininko laipsnį).

PRIEDAS NR. 3

KAI KURIŲ KITŲ LSSR PARTINIŲ IR VALSTYBĖS DARBUOTOJŲ TRUMPOS BIOGRAFIJOS

VLADAS AUGUSTINAITIS

Gimė 1898 m. Rygoje, po Pirmojo pasaulinio karo gyveno Rusijoje. 1933 m. baigė žemės ūkio institutą. 1936-1938 m. dirbo Maskvos sr. NKVD. 1941-1944 m. tarnavo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje, turėjo kapitono laipsnį. Į komunistų partiją įstojo 1944 m. 1944-1945 m. - LSSR prekybos liaudies komisaro pavaduotojas, 1945-1946 m. - liaudies komisaras, 1946-1950 m. - gyvulininkystės ministras, 1950-1956 m. - žemės ūkio ministras, 1956-1957 m. - tarybinių ūkių ministras, 1957-1959 m. - žemės ūkio ministro pirmasis pavaduotojas. 1959-1971 m. - LSSR MT patarėjas.

GEORGIJUS BACHAROVAS

Gimė 1908 m. Novgorodo sr. Baigė Leningrado universiteto Teisės fakultetą. Į komunistų partiją įstojo 1932 m. Nuo 1933 m. dirbo įvairiose prokuratūrose. 1948-1957 m. - LSSR prokuroras. Kišosi į visas Lietuvos gyvenimo sritis, skatino represijas ir „politinį budrumą". Nepasitikėjo lietuviais. Jo pažiūras ir įtarumą geriausiai atskleidžia tai, kad jis 21 iš 36 teisininkų, 1953 m. pavasarį baigusių VU Teisės fakultetą, išreiškė politinį nepasitikėjimą.

BOLESLOVAS BARANAUSKAS

Gimė 1902 m. Ukmergės r. Į komunistų partiją įstojo 1921 m. Už antivalstybinę veiklą 1927-1935 ir 1939-1940 m. kalintas. 1940-1941 m. - Šiaulių apygardos saugumo viršininkas. Karo metu dirbo Lietuvos partizaninio judėjimo štabe Maskvoje. 1945-1958 m. - Lietuvos profesinių sąjungų respublikinės tarybos pirmininkas. Vėliau

sudarinėjo dokumentų rinkinius apie Lietuvos partizanų „žvėriškumus". Mirė 1975 m.

Pasak V. Tininio, B. Baranauskas nuolat nesutarė su A. Sniečkumi, buvo L. Berijos „žmogus". Nesutarimų priežastimi galėjo būti ir tai, kad jis galėjo būti realus kandidatas į A. Sniečkaus vietą. 1944 m. buvo paskirtas LKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėju ir respublikinės žemės ūkio komisijos pirmininku, jam pavesta tvarkyti visiškai nežinomos srities - žemės ūkio reikalai. 1945 m. pabaigoje buvo apkaltintas darbo sužlugdymu ir iš tų pareigų pašalintas; taip baigėsi ir jo partinė karjera.

ELIJAS BILEVIČIUS-SARINAS

Gimė 1904 m. Vilkaviškyje. 1923-1926 m. mokėsi Vakarų tautinių mažumų komunistiniame universitete Maskvoje. Po 1926 m. perversmo ir komunistinių organizacijų sutriuškinimo buvo pasiųstas jas atkurti į Šiaulius ir Panevėžį. 1928-1931 m. kalėjo Kaune. 1932 m. persikėlė į SSRS. 1940-1941 m. - valstybės kontrolieriaus pavaduotojas, maisto pramonės liaudies komisaras. Karo metu dirbo Lietuvos partizaninio judėjimo štabe Maskvoje. 1944-1949 m. - LKP(b) CK sekretoriaus pavaduotojas prekybos, visuomeninio maitinimo ir maisto pramonės klausimais. 1949-1951 m. - LKP(b) CK Lengvosios ir maisto pramonės skyriaus vedėjas. 1951-1957 m. - kelių pramonės šakų ministras. 1954 m. neakivaizdiniu būdu baigė aukštąją partinę mokyklą Maskvoje. 1957-1974 m. dirbo LSSR LOT ir MT.

VLADIMIRAS BYLINSKIS

Gimė 1909 m. Peterburge. Į komunistų partiją įstojo 1930 m. 1937-1944 m. ėjo įvairias ne itin aukštas partines pareigas Peterburge ir Gudijoje. 1944-1945 m. dirbo partijos Polocko sr. komiteto trečiuoju sekretoriumi. 1945-1946 m. mokėsi partinėje mokykloje. 1946-1950 m. - LKP(b) CK kelių skyrių vedėjų pavaduotojas. 1950-1953 m. - CK Administracinio skyriaus vedėjas. Reorganizavus LKP CK skyrius, 1953 m. rugsėjo 10 d. atšauktas SSKP CK dispozicijon.

ALFONSAS GAILEVIČIUS

Gimė 1910 m. Rygoje. J LKP įstojo 1929 m., 1935-1940 m. kalintas. 1940-1941 m. - LSSR NKVD 3-iojo spec. skyriaus ir NKGB 3-iojo skyriaus viršininkas. 1941-1943 m. - SSRS NKGB 4-osios valdybos darbuotojas. 1943-1944 m. - spec. sovietinių partizanų grupės Lietuvoje vadas. 1944-1948 m. - Religinių kultų reikalų tarybos prie LSSR MT įgaliotinis. 1948-1953 m. - LSSR valstybės saugumo ministro

pavaduotojas kadrų reikalams. 1953-1954 m. - vidaus reikalų ministro pavaduotojas, 1954-1968 m. - vidaus reikalų, viešosios tvarkos apsaugos ministras. Turėjo vidaus tarnybos generolo majoro laipsnį. Buvo ištikimas A. Sniečkaus bendražygis vykdant represijas prieš Lietuvos gyventojus. Tik vieną kartą, 1953 m. pavasarį, jis kartu su čekistu L. Martavičiumi, spaudžiami L. Berijos, „išdavė" A. Sniečkų, parengę slaptą informaciją apie padėtį Lietuvoje, tačiau dėl to nenukentėjo.

GEORGIJUS JACKO

Gimė 1894 m. Panevėžio aps. Baigė pradinę mokyklą. Dalyvavo Pirmajame pasauliniame ir pilietiniame karuose. 1922-1925 m. tarnavo milicijoje, vėliau - įvairiose vietose, buvo politrukas kariuomenėje. 1941 m. grįžęs į Lietuvą - LKP(b) CK instruktorius. Karo metu - 16-osios lietuviškosios divizijos politrukas. 1944-1948 m. - LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus instruktorius, atsakingasis organizatorius. 1948-1949 m. - LKP(b) CK partinės kolegijos narys.

MYKOLAS JUNČAS-KUČINSKAS

Gimė 1893 m. Tauragės r. 1935 m. baigė Vakarų tautinių mažumų komunistinį universitetą Maskvoje. Partijos narys nuo 1919 m. Dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare, po karo liko Rusijoje, dirbo įvairų darbą, taip pat dirbo Baltarusijoje. 1930 m. pasiųstas dirbti griaunamąjį darbą į Lietuvą. 1931-1933 ir 1936-1940 m. už tai kalintas. 1940-1941 m. - LSSR darbo liaudies komisaras. 1941-1943 m. - LKP(b) CK ir LSSR LKT įgaliotinis evakuotojų reikalams, 1943 m. - LKP(b) CK atstovas 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje. 1944-1946 m. - LKP(b) CK kadrų sekretorius. 1946-1947 m. - LSSR MT atstovas prie SSRS MT. 1947-1959 m. - LSSR AT pirmininko pavaduotojas. Mirė 1973 m.

Sėkmingai besiklosčiusi M. Junčo-Kučinsko partinė karjera 1946 m., matyt, nutrūko todėl, kad jis neįtiko A. Sniečkui, kurio nuomone, per daug lėtai valė kadrus.

ENRIKAS JURGAITIS

Gimė 1912 m. Mosėdyje. Į LKP įstojo 1932 m. Išsilavinimas - nebaigtas vidurinis. 1934-1938 ir 1940 m. pirmojoje pusėje kalintas. 1940-1941 m. - LSSR NKVD Kadrų skyriaus vyr. inspektorius, NKVD Kauno aps. skyriaus viršininko pavaduotojas. Karo metu kovojo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje. 1944-1945 m. - NKGB Klaipėdos AS operatyvinis įgaliotinis. 1954 m.

baigė respublikinę partinę mokyklą. 1956-1968 m. dirbo Partijos istorijos institute prie LKP CK.

ALEKSANDRAS LEIDUS

Gimė 1908 m. Biržų aps. Baigė suaugusiųjų gimnaziją. 1940-1941 m. dirbo LKP(b) CK kanceliarijos vedėju. Karo metu - 16-osios lietuviškosios divizijos politrukas, buvo sužeistas fronte. Į komunistų partiją įstojo 1943 m. 1944-1948 m. ėjo įvairias pareigas LKP(b) CK ypatingajame sektoriuje, nuo 1948 m. - jo vedėjas. 1950-1953 m. - LSSR socialinio aprūpinimo ministro pavaduotojas. 1953-1966 m. - LKP CK ypatingojo sektoriaus vedėjas, 1966-1975 m. - CK Bendrojo skyriaus vedėjas.

LEONARDAS MARTAVIČIUS

Gimė 1920 m. Švenčionėliuose. Į LKP įstojo 1939 m. Savamokslis. 1939-1940 m. kalintas. 1940-1941 m. - LSSR NKVD 2-ojo skyriaus operatyvinis įgaliotinis, NKGB Tauragės aps. skyriaus viršininkas. 1941-1944 m. dirbo NKVD operatyviniu įgaliotiniu, lageriuose vyr. tardytoju, dėstė operatyvininkų kursuose. 1945 m. - NKGB Kauno m. poskyrio viršininkas, miesto skyriaus viršininko pavaduotojas. 1945-1953 m. - LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojas. Vėliau iki 1959 m. dirbo LSSR MVD ir KGB. Turėjo pulkininko laipsnį. „Drg. Martavičius gerai išmano čekisto darbą, mėgsta jį ir turi pakankamai gabumų vadovauti jam respublikos mastu; asmeniškai dirba su agentūra, tardo suimtuosius, dalyvauja vykdant atsakingiausias priemones" (iš 1953 m. LSSR vidaus reikalų ministro K. Liaudžio pasirašytos charakteristikos*). Ne tik atkakliai ir gudriai vykdė žiaurias represijas, bet ir įsitraukė į politinį procesą: 1953 m. pavasarį kartu su A. Gailevičiumi L. Berijos nurodymu parengė prieš A. Sniečkų ir jo aplinką nukreiptą pranešimą.

MIRONAS MOSKVINAS (FEIGELSONAS)

Gimė 1903 m. Peterburge. LKP narys nuo 1928 m. Kauno universiteto Teisės fakultete baigė du kursus. 1930 m. nuteistas 8 metams kalėti. 1933 m. pasikeitus politiniais kaliniais, išvyko į SSRS. Ten mokėsi ir mokytojavo. 1941 m. atvyko į Kauną. 1943-1953 m. dirbo A. Sniečkaus padėjėju. Vėliau dirbo „Komunisto" žurnale, vertė Lenino ir Stalino veikalus. 1954 m. baigė aukštąją partinę mokyklą Maskvoje.

* L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940-1953 metais, p.* 297-298.

STASYS PUPEIKIS

Gimė 1905 m. Peterburge. LKP narys nuo 1928 m. 1940-1951 m. - LSSR AT Prezidiumo sekretorius, 1951-1953 ir 1957-1959 m. - LSSR švietimo ministro pavaduotojas, 1953-1957 m. - ministras. 1957 m. baigė aukštąją partinę mokyklą Maskvoje. Parašė kelis vadovėlius. Kartu su J. Paleckiu mėgino išgelbėti iš lagerių vieną kitą žymesnį inteligentą.

BRONIUS PUŠINIS

Gimė 1888 m. Marijampolės aps. Į komunistų partiją įstojo 1919 m. Po 1926 m. perversmo persikėlė į Maskvą, vėliau kurį laiką Vokietijoje leido komunistinę spaudą. 1944-1945 m. - Vilniaus m. vykdomojo komiteto pirmininkas. 1945-1948 m. - sovietinių darbuotojų kursų Vilniuje direktorius. 1948-1957 m. - Religinių kultų reikalų tarybos prie LSSR MT įgaliotinis. Nuo 1957 m. - LSSR Aukščiausiojo Teismo narys. Mirė 1967 m.

Kaip teigia V. Tininis, tai buvo menko išsilavinimo itin radikalių komunistinių pažiūrų žmogus. Jis niekino viską, kas lietuviška, jo išpuoliai prieš dvasininkus ir Bažnyčią šiurpindavo net Maskvos valdininkus, bet tenkino A. Sniečkaus ir jo aplinkos ne mažiau radikalias užmačias. B. Pušinio pastangomis buvo uždaryta Vilniaus katedra, kitos žymios katalikų šventovės.

POVILAS ROTOMSKIS

Gimė 1906 m. Žeimelyje. Į LKP įstojo 1926 m. 1928-1938 m. kalėjo. 1940-1941 m. - LSSR LKT nuolatinis atstovas prie SSRS LKT. 1942-1944 m. dirbo SSRS konsulate Niujorke. 1944-1948 m. - LSSR užsienio reikalų liaudies komisaras (ministras). 1949-1950 m. - LSSR rašytojų sąjungos valdybos atsakingasis sekretorius. 1950-1953 m. - Vilniaus sr. vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas, 1956-1962 m. - Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijos prezidiumo pirmininkas. Mirė 1962 m.

DMITRIJUS SALINAS

Gimė 1928 m. Buvo vidurinio išsilavinimo (baigęs pusantrų metų milicijos mokyklą ir karinio prokuroro kursus). Į komunistų partiją įstojo 1928 m. Nuo 1933 m. dirbo prokuratūroje (iki tol - milicijoje). 1945-1946 m. - vyr. prokuroro pavaduotojas Tolimuosiuose Rytuose ir Vokietijoje. 1946-1948 m. - LSSR prokuroras.

SUTRUMPINIMAI

AK - Armija krajova
ap. - apyrašas
aps. - apskritis
AS - apskritiesskyrius
AT - Aukščiausioji Taryba
b. - byla
CK - Centro komitetas
ČK - Ypatingoji komisija (rus. *Črezvyčainaja komissija)*
ČVG - čekistinė kariuomenės grupė (rus. *čekistsko-vojskovaja gruppa)*
DŽDT - darbo žmonių deputatų taryba
f. - fondas
GRU - Vyriausioji žvalgybos valdyba (rus. *Glavnoje razvedyvatelnoje upravlenije)*
KGB - Valstybės saugumo komitetas (rus. *Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti)*
KPZ - daboklė, areštinė (rus. *kamera predvaritelnovo zakliučenija)*
KT - karo tribunolas
KU - Kauno universitetas
l. - lapas
LLA - Lietuvos laisvės armija
LLKS - Lietuvos laisvės kovos sąjūdis
LKJS - Lietuvos komunistinio jaunimo sąjunga
LLKJS - Lietuvos Lenino komunistinio jaunimo sąjunga
LKP - Lietuvos komunistų partija
LKP(b) - Lietuvos komunistų partija (bolševikų)
LKT - Liaudies Komisarų Taryba
LSSR - Lietuvos sovietų socialistinė respublika
LTSR - Lietuvos tarybų socialistinė respublika
LŪT - Liaudies ūkio taryba
MA - mokslų akademija
MANP - mašinų ir arklių nuomos punktas
MS - miesto skyrius
MT - Ministrų Taryba
MTS - mašinų traktorių stotis

NKGB - Valstybės saugumo liaudies komisariatas (rus. *Narodnyj komisariat gosudarstvennoj bezopasnosti)*

NKVD - Vidaus reikalų liaudies komisariatas (rus. *Narodnyj komisariat vnutrennich del)*

OBB - Kovos su banditizmu skyrius (rus. *Otdel borby s banditizmom)*

OGPU - Jungtinė valstybinė politinė valdyba (rus. *Objedinionnoje gosudarstvennoje političeskoje upravlenije)*

OS - organizacinis sektorius

OSO - Ypatingasis pasitarimas (rus. *Osoboje sovesčanije)*

RA - Raudonoji armija

RS - rajono skyrius

sr. - sritis

SSKP - Sovietų Sąjungos komunistų partija

SSRS - Sovietų socialistinių respublikų sąjunga

ŠD - šaulių divizija

ŠP - šaulių pulkas

VDU - Vytauto Didžiojo universitetas

VČ - aukštų dažnių ryšys (rus. *vysokočastotnaja sviaz)*

VČK - Visos Rusijos ypatingoji komisija (rus. *Vserossijskaja črezvyčainaja komissija)*

VKP(b) - Visasąjunginė komunistų partija (bolševikų)

VLKJS - Visasąjunginė Lenino komunistinio jaunimo sąjunga

VPI - Vilniaus pedagoginis institutas

VRLK - Vidaus reikalų liaudies komisariatas

VRM - Vidaus reikalų ministerija

VSLK - Valstybės saugumo liaudies komisariatas

VSM - Valstybės saugumo ministerija

VU - Vilniaus universitetas

ŽŪA - Žemės ūkio akademija

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Abakumov Viktor 22, 467
Abromavičius 307, 361
Adgilov 208
Afanasenko 394
Afonin Michail 310, 312, 536-538, 720
Aidukas Petras 146
Aiženas Chaimas 693
Ajauskas A. 651
Aksionov 333
Akunov 208
Aleksandrov Ivan 337, 480
Aleksejev 111, 254, 494
Aleksejev M. 347
Aleksejev V. 481
Aleksejev Valerijan 574
Aleksiejūnas Stasys 304
Alimova 682
Alperavičius Chaimas 656
Ambrazevičius 408
Ambrazevičius J. 461
Ambrazienė M. 660
Ananjev Michail 517
Andrejeva 208
Andriulionis Antanas 67
Andriuškevičienė 446
Angarietis Zigmas 711, 712
Anilionis 348
Antanas, ag. 149
Antonov A. 468
Anusauskas Arvydas 23, 35-37, 143, 175, 716, 741
Apyvala Stanislovas 70, 717, 720
Apolonov Arkadij 54, 174, 568
Apuokas-Maksimavičius Jonas 583
Armalis 455
Armanavičius 234
Arminaitė Birutė 678
Armonas S. 652
Aronov Vasilij 158, 168, 171, 698
Astrauskas 514
Augus Antanas 31
Augustinaitis Vladas 250, 458, 738
Aukštikalnytė J. 682
Avyžius Jonas 139

B

Babajev 333
Babenskas Marijonas 657
Babincev V. 189
Bacharov Georgij 160, 235, 248, 605, 738
Bachvalov 513
Bagaslauskas 434
Bagdonas 622
Bakevičius Steponas 202, 329, 496, 649, 720
Bakšys Antanas-Germantas 135
Balaboskin 481
Balandis 215
Balčikonis Juozas 318
Balčiūnas 72
Baliulienė Pranė 324
Baltrukonis 378
Baltrūnas Aleksas 319
Baltrušaitis 153
Baltušis Juozas 58, 60, 74, 571, 572
Banaitis Vladas 54
Bandurovskij Chariton 498, 569
Banys Kazimieras 81, 219, 220, 650
Baranauskas Antanas 260
Baranauskas Boleslovas 75,179, 614, 738, 739
Baranec 507, 508
Barauskas 154
Barauskas A. 434
Barauskas Albertas 717, 720
Baravykas 240
Barbašin Grigorij 492, 621
Bardauskas 629
Bareikis Mykolas 591
Barinov S. 662
Barkauskas K. 361
Baronas 242, 510
Bartašiūnas Juozas 64, 74, 92, 97, 100, 101, 168, 169, 202, 268, 283, 290, 292, 295, 305, 328, 329, 332, 338, 355, 356, 368, 405, 467, 469, 472-474, 480, 493, 496, 515, 532, 539, 548, 550, 566, 570, 577, 591, 602, 615, 625, 642, 689, 698, 699
Bartaškienė M. 244
Basanavičius Jonas 259
Basov Georgij 497, 608
Baščiulis Jurgis 110, 253, 278, 456, 574, 598, 628, 630, 721
Bašulis 730
Batoras Steponas 584
Batutytė A. 677
Batov 207
Bauža Antanas 448, 449, 721
Bechmetjev P. 199
Bedov 377
Belčenko S. 27
Belousov 440
Belov 360
Belozerov 518
Bendoraitis 341
Bendoravičius 242
Berija Lavrentij 20, 22, 37, 54, 55, 58, 62, 83, 157-159, 162-167, 173, 174, 187, 196, 208, 215, 220, 231, 261, 346, 375, 562, 568, 662, 698, 699, 702, 704, 705, 707, 709, 713, 739-741
Beriozin 100
Bernatonis Pranas 408
Bernotavičius 483
Beržinis 682
Besaralov F. 203, 204

Besonov Fiodor 78
Bevziuk M. 203, 210
Bezrukov F. 204, 493
Byčkov 307
Byčkovskij Michail 470
Bidva Antanas 598
Bieliauskas 624
Bieliauskas Alfonsas 12
Bieliauskas Feliksas 52, 59, 62, 168, 169, 401, 453, 631, 699, 700, 714
Bieliauskas Leonardas 155
Bieliauskas Vytautas 60, 721
Bieliauskas Vladas 648, 660, 661, 717, 718, 721
Bieliukas Kazimieras 139, 318
Bykov 490
Bykovskij 530
Biksa Motiejus 29
Bilevičius-Sarinas Elijas 570, 592, 631, 739
Bylinskij Vladimir 136,189, 436, 486, 497, 520, 739
Biliūnas Jonas 261
Bimbos 335
Biniulis 322
Binkienė 208
Binkis 396
Bystrov 593
Blaževičius Pranas 321
Blėka 357
Blieka Jurgis 657
Blinov Trofim 515
Blochin A. 479
Bobanov A. 207
Bogatov F. 515
Bogomolov Vasilij 275, 303, 306, 338, 496, 500, 502, 602
Bondarenko 681
Bordonaitė Mira 180
Borisą 125
Borisevičius Vincentas 186
Borkevičius 344
Boruta Kazys 140, 193, 320
Braknė (Braknys?) 517
Braknys K. 458
Brazdžiūnas 234
Bražunis 584
Brežnev Leonid 196
Britov 636
Bubnelis 606
Bucharin Nikolaj 22
Buchmalcev 581
Bucylin 682
Bučinskas 514, 619
Bučiūnas S. 338
Budagovskij F. 172, 603, 604
Budrys Dzidas 318
Bugailiškis Peliksas 253
Buidov A. 693
Buivydaitė J. 677
Buivis L, 662
Bukauskas A. 218
Bulaka Mečislovas 108
Bulavas Juozas 451, 707
Bulevičius 236
Buika E. 324
Bulota 87, 619
Bulovas Jonas 69
Buran 513
Burgilas J. 315
Buriak 208
Burylin Boris 64
Burinskas P. 484

Busanov 282
Butas 438
Butėnas 339
Butkienė 208
Butkonienė Marcelė 154
Butkus 208, 594
Bvilingaitė J. 660

C

Calkienė 530
Cesevičius Dominykas 141
Cevlev 208
Chabalov 536
Chaliavin Aleksej 129, 648
Charin 605
Chaustov Vladimir 19-20
Chavro G. 387
Chienas M. 31
Chlebopašev 555, 580
Chodosaitė Marija 54
Choničev 622
Chorin 492
Chriptugov 602
Chriunova 54
Chrustjev 572
Chruščiov Nikita 187, 191, 702, 713
Churginas Aleksas 149, 160
Chustajev 59
Cibulskas 274
Cijūnėlis J. 144
Cvirka Petras 259, 261

Č

Čachava Grigorij 98, 282, 361, 381, 540, 541, 545, 600, 634, 636
Čapinskas 220
Čečiurov I. 210, 254
Čeičys Matas 138
Čelyšev 60
Čepas J. 442
Čepinskas 264
Černyšov A. 172, 397, 534
Černyšov Piotr 570, 571, 602
Česnuitis 99
Česonienė 652
Čigas 530
Čipkus Edvardas 53, 76, 264, 380, 493, 717, 722
Čičirka 617
Čistiakov Aleksėj 82, 168, 171, 700
Čiugunov 492
Čiujanov 208
Čiupikov 587
Čižauskienė 673

D

Dabienė 692
Dagilis 254
Dailidėnas Edvardas 302
Dailidėnas Ignas 301, 302
Dailidėnienė-Vertelkaitė Ona 302
Dainauskas P. 393
Dambrauskas 664
Dangovas Pranas 334, 335
Dašukevičius 413
Daugėla P. 662
Daukša Kazys 318
Davidonis 207
Dediajev N. 519
Degutis Kazys 498
Degutis Vaclovas 334
Dekanozov Vladimir 712

Demidov V. 48
Derinskas 314
Didžiulis (Grosmanas) Karolis 76, 417, 540-541
Diedelė 458
Dikas 590
Dilys J. 50
Dimidavičius Bronius 513, 627
Dobilas 357
Dolženko Ilja 470, 572
Doroginin 508
Doveikienė 593
Dovydaitis Jonas 192
Dovydėnas Liudas 65
Draugelis S. 648
Drazdauskas Valys 140, 258, 319
Drobnys Aleksandras 148, 656, 669
Drugov 589
Dubovskij M. 274
Dubrovin 394
Dūda 120
Dūda J. 414
Dudėnas 420
Dudinov P. 625
Dudnik 101
Dusis Fiodoras 304, 334, 404, 454, 510, 554, 574, 598
Dzeržinskij Feliks 22
Dzingeliauskas 274

E

Eičys N. 189
Eidimtas Adolfas 18
Eidukaitienė M. 300
Eidukas 22
Einorius B. 100, 449
Evaltas 454

F

Fainbliumas 684
Fedaravičius 199, 411
Fedaravičius Petras 164, 722
Fedorenko Nikita 564
Fedotov 599
Filimonov 240
Filipavičius 457
Filipavičius Stasys 168, 169, 519, 523, 581, 604, 661, 700, 735
Filipenko 584, 585
Filipov 620
Fomenko 240
Fomin 208
Fomin F. 47
Frank F. 710
Frimburg F. 360
Frolov A. 506
Frolovas E. 679, 680

G

Gabalytė Zosė 273, 291
Gabdankas Konstantinas 109, 335, 404, 576, 583, 722
Gabrėnaitė Rita 680
Gabrieljan G. 324
Gadeikis 104
Gailevičius Alfonsas 165, 167, 354, 468, 485, 519, 581, 587, 588, 605, 713, 739, 741
Gajauskas 135
Galickij 494
Galinis, ag. 357

Gamusas Ilja 448
Gamusienė 448
Garonas 599
Gaška Ignas 335
Gaškaitė-Žemaitienė Nijolė 36, 37, 92
Gaškeris 258
Gavėnaitė Teofilė 468, 606
Gediminas, ag. 149
Gedvilas Mečislovas 59, 68, 69, 81, 91, 116, 140-142, 152, 158-160, 168, 169, 171, 172, 180, 182, 184, 185, 188, 220, 236, 237, 255, 257, 258, 260, 263, 286, 290, 305, 329, 333, 337, 345, 348, 356, 418, 424, 474, 576, 594, 609, 621, 645, 669, 701, 702, 711
Gedvilas Robertas 121, 373
Geler 163
Gelgaudas 692
Genčiauskienė Proskovja 230
Geras 659
Gerasimov Nikolaj 274, 351, 658
Geštautas 154
Gigant, ag. 149
Gimsėkas 448
Gineitis A. 451
Girdvainis J. 416
Girdzijauskas Vytautas 318, 320
Glachov 253
Gladyšev 600
Glebov 627
Gležys 607
Glicas 580
Glinskis J. 435
Glochov 332, 623
Gobarev 585
Golovko 66, 602
Golubcov 551, 575
Golubev 323
Gorbačiov A. 385, 621
Gorban 514, 594
Goriunov A. 404, 649
Gorlinskij Nikolaj 168, 171, 334, 703
Goštautas 456
Goštautas Bronius 360, 523, 723
Gradeckas J. 453
Gramazdin 64, 380, 616
Gražinis 530
Grecev 208
Gregeras 593
Gregorauskas Marijonas 78, 139, 451
Grybas K. 438
Gribienė 345
Griciūnas Juozas 199, 210, 244, 402, 434, 477, 530, 543, 717, 723
Gricius Augustinas 140, 149
Gridin Nikolaj 703
Grigaitis Kazys 408
Grigas 205, 206
Grigalavičius Juozas 13, 109, 168, 169, 222, 263, 264, 286, 654, 703, 705
Grigėnas Petras 101, 115, 235, 242, 394, 408, 419, 449, 457, 690, 717, 719, 723
Grigonis Jurgis 51, 96, 190, 577, 595, 615, 723
Grikienis 242
Grimašauskas 153
Grimovič S. 41, 129, 188, 258, 478, 565, 606
Grincevičius 275
Grinčevičius L. 396
Grinevičius 554, 555
Grinkevičius 274

Griška 436
Griškonis J. 50
Griunov V. 345
Gromov 240
Grunskis Eugenijus 36, 37
Gudaitis-Guzevičius Aleksandras 43, 44, 65, 82, 83, 139, 168, 169, 182, 325, 366, 506, 670, 675, 688, 689, 701, 703-705
Gudas 100
Gudelis K. 646
Gudžiūnas Valentinas 321
Gulbinskas P. 230
Guliajev 254, 448, 525
Gumbina 646
Gunčenko 239
Gurskis J. 204, 454
Gusev 620
Gusev Aleksandr 355
Gusev Nikolaj 168, 704
Gustas 213
Gustaitis 111
Guščin 60
Guzevičius Aleksandras - žr. Gudaitis-Guzevičius Aleksandras
Gužė 617
Gvozdas G. 153

I

Iešmantas Albinas 148, 324
Ignatavičius V. 370
Ignatjev Piotr 503, 534, 569, 621
Ignatjev Semion 22, 584
Iljičiov 579, 580, 600
Iljin 453, 629, 663
Inčiūra Kazys 149, 193
Indriūnas 242
Indriūnas Juozas 318
Isačenko Aleksandr 43, 168, 171, 704, 705, 713, 714
Isakov R. 596
Ischakov B. 588
Ivanauskas Antanas 681
Ivanova 212
Ivanov 534
Ivašauskas J. 572
Izmailov 601

J

Jackevičiūtė Galina 144
Jacko Georgij 79, 96, 472, 639, 740
Jadogalvis Jonas 368, 449, 479, 724
Jagoda Genrik 22
Jakovlev 473
Jakovlev Michail 520
Jakubin 340, 556
Jakutis 125
Jalinskaitė S. 454
Jančaitytė Tatjana 474, 589, 611, 626, 724
Janeliūnas 361
Jankauskas Kazys 160
Jankevičius B. 320
Janonis 234, 242
Janonis Julius 261
Janulaitis Augustinas 109
Janulevičius 273, 434
Janulionytė G. 679
Janulis 249
Jarmuševičius Albertas 724
Jarmuševičius Vaclovas 88, 474, 648, 717, 719, 724
Jasaitis B. 204

Jasaitis I. 652
Jasinskas Bronius 329
Jasminienė 155
Jėčys Domininkas 454
Jėčys Juozas 454
Jedenkus 618
Jefalov 514
Jefalov Aleksandr 526
Jefimov Dmitrij 138, 168, 202, 264, 290, 300, 356, 396, 474, 476, 480, 492, 493, 495, 496, 520, 548, 567, 572, 580, 591, 602, 635, 645, 690, 705
Jekateriničev 253
Jemeljanov 239, 546
Jepichin V. 656
Jermakov A. 468
Jermalavičius Juozas 34, 35
Jermolajev 236
Jerofejev 441
Jeršov 207
Jevdokimov Georgij 199, 612
Jevstifejev 321
Ježov Nikolaj 22
Jocius 153, 613
Jocius Dzidas 315
Jočytė 450
Jodka Č. 468
Jofik Lazar 521
Jokubauskas 692
Jokūbauskis Stanislovas 79
Jonynas Ambraziejus 149
Jonušas 498, 650
Jotautaitė K. 682
Jotautas 674
Judin Ivan 384
Jukna 155
Juknevičius 663
Junčas-Kučinskas Mykolas 335, 448, 470, 477, 517, 570, 642, 643, 664, 667, 669, 670, 688, 689, 692, 693, 704, 740
Juocas A. 693
Jurevičius M. 204
Jurgaitis Enrikas 740
Jurgaitis Jonas 114, 717, 725
Jurginis Juozas 54
Juška Juozas 314
Juškaitė E. 457
Južakov Michail 231, 369, 507, 509, 540

K

Kabacevičius 353
Kabanov 368, 380
Kabeckis V. 627
Kačkin 62
Kaiferavičius V. 204, 213, 369, 454, 680
Kairelis 356, 411
Kairys Ksaveras 190
Kalanov Aleksėj 725
Kalinauskas Stasys 303
Kaltenis 407
Kaluga D. 46
Kamenev Lev 22
Kanonychin A. 489
Kaplanas A. 678-680
Kapralov Piotr 29, 88, 116, 119, 128, 131-133, 144-147, 152, 168, 171, 256, 268, 279, 292, 293, 306, 318, 319, 329, 335, 336, 350, 367, 433, 440, 471, 476, 484-487, 567, 574, 580, 586, 588, 601, 606, 656, 657, 659, 662, 676, 677, 684, 686, 705, 735
Karlin 612

Karpauskienė Ona 575, 576
Karpis Nachemija 496, 593
Karosas 652
Karsavina I. 683
Kasakauskas A. 27
Kasiulis P. 323
Kasnauskaitė Eugenija 109, 160, 725
Kašinskas 162
Kaškevičius 335
Katkūnas J. 360
Kaunaitė Marija 579
Kavaliauskas 650
Kavaliauskas Juozas 700, 702
Kazakevičiūtė-Abramavičienė O. 354
Kazeniauskas 208
Kazimieraitis - žr. Vitkus Juozas
Kazlauskas 322, 514, 692
Keliuotis Juozas 149, 260, 261
Kerin 597
Keršienė 162
Kežys 442
Kiela Kazys 149
Kirilenko 507
Kiseliov P. 47
Kisielius 125
Kitkauskas Napalys 126
Klašnikov V. 660
Klimavičius 680
Klimkevičius 571
Kliučenok 202
Knyva Albertas 660
Kobočajev F. 44
Kobulov Bogdan 46, 54, 65, 83, 174, 375, 538, 558, 568, 609
Koganas Leonas 145
Kolcov P. 458
Kolčys K. 520
Koldakov 602
Kolesnikov A. 521
Kolin 602
Kolodin 314
Kolotuškin Aleksandr 470, 475
Kolpakov 488
Kondakov Piotr 151, 157, 162, 165, 167, 168, 171, 190, 230, 296, 318, 320, 322, 352, 582, 706
Kondrašin 598
Kondrotas Alfonsas 190, 444, 725
Konišev 61
Konovalov A. 481
Konovalova E. 347
Konstantinavičius J. 450
Korablikov 412, 730
Koriakov 46
Korsakas 348, 658
Korsakas Kostas 54
Kostygov D. 693
Kostyliov I. 387
Košelev 240, 547
Kotenko 447
Kotova L. 45
Kovaliov Fiodor 172, 333, 451, 565, 621, 705
Kozlov V. 590
Krainov 597
Kraniauskas 233
Krasauskas Bronislovas 121, 358, 373, 383, 388, 403, 445, 542, 587, 624, 719, 726
Krasnov 375
Krasparіov K. 44
Kraštinis Fridis 334, 456, 485, 487, 490, 507, 520, 717, 726
Kremeznoj 626, 654

Krestin 506
Kriačko 97
Kripanov 488
Kriukov 46
Krivickas 154
Krivickas Bronius 136
Krivickas Michailas 454
Kryžovec 490
Kropliakov 547
Krugliakov 516, 600
Kruglov Sergej 66
Krūmas, ag. 149
Krupavičius Mykolas 132
Krūvelienė 456
Kubatov 380
Kubilinskas Kostas 319, 322, 323
Kučinskas Leonas 52, 80, 578, 726
Kudarauskas 511, 512
Kudinov 534
Kudriavcev 240
Kudulis Stasys 302
Kukta, ag. 149
Kulakauskas 637
Kulibabin I. 73, 452, 572, 675
Kuliešis 305
Kulik 516, 518, 556, 600
Kulikauskaitė Apolonija 442
Kulikov I. 580, 581
Kulminskis 303
Kumpis-Kumpikevičius Jonas 583
Kunavičius Antanas 682
Kunavičius Petras 682
Kunčinas Petras 97, 601, 632, 727
Kunkulevičius 275
Kuprys 392
Kuprišauskas 648
Kupstaitė 125
Kurmpolsas 652
Kurov Ilja 64
Kurulenko A. 120
Kurtinis Juozas 235
Kutka Petras 489, 567, 625, 727
Kuzminov 509, 510
Kuzminov Nikolaj 495, 496
Kuznecov 340, 508
Kuznecov Aleksėj 105, 113, 192, 193, 245, 277, 637, 639
Kvedaravičius 67
Kviklys 264

L

Labanauskas 430, 685
Lapin Andrej 28, 121, 264, 358, 359, 373, 383, 445, 510, 516, 622
Lapinskas 530, 646
Lašas Vladas 318
Latyšev 444
Laukaitytė Izabelė 685
Laumenskas Henrikas 681
Laurinaitis Jonas 219, 451, 569, 650
Laurinaitis Stasys 31, 33, 34, 220
Laužikas Jonas 682-683
Lavreniov 61
Lavrentjev 596
Lenin Vladimir 13, 17, 30, 132, 169, 193, 205, 366, 369, 568, 584, 609, 649, 702, 741
Leonas, ag. 149
Leonavičiūtė S. 208, 661
Leonov 207
Leonov Andrej 26, 134, 325, 354, 577
Leščinskas 282, 656

Letulis Aleksandras 228, 322, 345, 587, 588, 604, 605, 741
Levčenkov 620
Liapin F. 481
Liaudis Kazimieras 27,155,168,169, 297, 312, 362, 425, 442, 443, 475, 706, 741
Lydis Kazimieras 258, 307, 536, 717-719, 729
Liepa 234, 235
Liepa Pranas 210, 450
Lietuvninkas Abdonas 144
Lifšicas 449
Likas 94
Likas Albinas 210, 274, 310, 350, 351, 362, 440, 486, 601, 728
Lingevičius 653, 680
Liniauskas 580
Linkevičius 323
Lipinskas 344
Lisovskij Vasilij 203, 337, 491, 522
Litkens 65
Litvinov 225
Liunytė 111
Liudvinavičius K. 299, 301
Liutkus Stasys 275
Lizin 516
Lobkov Ivan 513
Loginov 555, 636
Lopajev Sofronij 324, 661
Lopata Bronislovas 210, 306, 483, 520, 728
Losakov 482
Losev 67
Lošys 154
Lozoraitis Stasys 132
Lozovskij Solomon (Dridzo) 41, 42
Lrosienė 50
Lugauskis 396
Lukoševičius 338
Lukoševičius Bronius 321
Lukoševičius P. 300
Lukoševičius Pranas 243, 654, 671
Lukoševičius Vladas 728
Lūšienė Albina 321
Luzgin A. 520

M

Maceina 456
Macevičius Jonas 676, 711
Macevičius M. 59
Machovskis Algirdas 145
Macijauskas Jonas 107, 160, 446
Macaitis 593
Mačiulaitis 655
Mačiulis Juozas 458
Mačiulytė 456
Maironis 108, 132, 259
Majauskas 598
Maksimavičius Vacys 241, 419, 564, 573, 585, 599, 718, 728
Malcev A. 587
Malenkov Georgij 180,183, 194, 222, 422
Malych Dmitrij 489
Malinauskas Stanislovas 729
Malšaitis I. 359, 372
Malofejev 556
Mamavičius 325
Manajev D. 434
Manėkas 460
Maniušis Juozas 583
Mankus J. 297
Marcinkevičius Jonas 139, 149

Marčiukaitis V. 461
Marganavičius 73
Margun 685
Marijošius Romanas 150
Markauskas 375
Markauskas A. 360
Markevičius Aleksas 729
Markevičius Klemas 345, 717, 719, 729
Markin D. 249
Markovskaja J. 47
Marx Karl 702
Marščenkova 488
Martavičius Leonardas 60, 155,162, 165-167, 349, 713, 740, 741
Martynaitis Marijonas 677
Martynov 585, 597
Maslauskas V. 682
Maslov 46
Matačinskas Juozas 78, 336, 397, 570, 577, 718, 729, 730
Matulaitis K. 648
Matulionis Eduardas 90, 412, 655, 730
Matulionis Teofilis 186, 187
Matulis Juozas 42
Matusevičius 498
Matusevičius P. 430
Matušaitis 434
Matveikytė E. 449
Matvejev N. 321
Mažylis Pranas 42
Mažirin 517
Mažvydas Martynas 584
Medžiukas 652
Melinis 242
Mėlynis Antanas 61, 72, 452, 572, 730
Melničenko 597
Melnik Boris 308
Melnikova V. 204
Merkys Antanas 701
Merklis Pranas 296
Merkulov Vsevolod 62, 65, 220, 346, 568, 689
Meškauskienė Michalina 148, 149
Metrulevičius J. 354
Miceika Marijonas 599, 717, 730
Mickevičius Antanas 313, 424, 477
Mickevičius V. 472
Mickevičius Vaclovas 420
Mickevičius-Krėvė Vincas 65, 184, 701, 708
Mickis Matas 677
Mičius Aleksas 233
Mieželaitis Eduardas 108, 149, 319, 676-677
Miglinaitė O. 651
Mikalauskas 458, 598
Mikalauskas I. 647
Mikalauskas Mečislovas 7117, 731
Mikelionis 67
Mikelionis J. 435
Miklavas J. 155, 156
Mykolaitis-Putinas Vincas 42, 193
Mikolaitytė 652
Milckaitė 275
Miliūnas M. 430
Mironaitė Monika 150
Mironov 635
Mironov N. 203, 210, 254, 302, 482
Misiūnaitė 335
Misiūnas Antanas 335
Miškinienė Bronė 302
Miškinis Adolfas 302
Miškinis Antanas 132, 193, 319

Mitkus Bronislovas 574
Mitros 457
Mizeras 63
Mockaitytė 383
Moderšpovienė 673
Molotov Viačeslav 65
Mončiunskas Teofilis 26, 246, 390, 505, 681, 693, 731
Monkevičius R. 144
Moskvin Miron 304, 469, 567, 604
Moskvinov Anatolij 168, 2822, 459, 468, 471, 484-486, 524, 607, 679, 706
Motiekaitis Juozas 322
Mozeliauskas S.-Perkūnas 297
Mozūriūnas Vladas 108
Murauskas Julius 731
Murauskas Petras 264, 265, 333, 360, 383, 419, 504, 534, 614, 615, 621, 717, 731, 732
Muravjov Ivan 100, 242
Murzin A. 204
Mutjev 208

N

Nachotka 46
Nadžafalijev Ali 307
Naimavičius Stasys 240, 241, 299-301, 454, 518, 544, 717, 732
Naimin 500
Nakaitė 199, 411
Narušis J. 297
Narvičius 456
Našatyriov 386
Naudžiūnas 76, 447, 498
Naujokas J. 28, 388
Nauninkaitė J. 653
Navickas B. 511, 512
Nazarov 415
Nemoliakin M. 459
Nėris Salomėja 41, 42, 108, 261
Nesterenko G. 601
Nikitin Ivan 571
Nironis A. 414
Niunka Vladas 43, 52, 54, 84, 141, 158, 168, 169, 184, 226, 398, 578, 684, 702, 707, 710
Nizun, ag. 357
Noreika L. 164
Noreikaitė V. 138
Norkutė 111
Norvilas 110
Novosiolov 488
Noženko Viktor 483, 484
Nožnickij Nikolaj 333, 383, 621

O

Obručenko 167
Ogilba Jonas-Dobilas 337
Ogolcov Sergej 427
Ogurcov S. 172
Okunev A. 204, 382, 402, 505, 540
Olapšis 361
Olekas Juozas 72, 204, 342, 434, 540, 732
Olekas Povilas 572
Olekas Pranas 33, 451, 474, 594
Orgichin 60
Orlov N. 243
Osenin 593
Osipov 232
Osis, ag. 357
Ovčiarov Anatolij 486, 580, 605, 607
Ovečkin 631

Ozarskis Eduardas 151, 168, 169, 243, 315, 324, 353, 412, 425, 432, 649, 685, 692, 700, 708

P

Pacauskas 663
Paček 636
Pakarklis Povilas 108, 150
Pakštaitis P. 660
Paleckienė 605
Paleckis Justas 59, 68, 83, 91, 103, 132, 140-143, 148, 158-161, 168, 169, 180, 183, 185, 188, 190, 192, 193, 214, 233, 255-263, 286, 290, 305, 317, 325, 329, 396, 569, 575, 576, 586, 609, 685, 700, 702, 708, 711, 742
Palevičius 219, 534-536, 569, 571, 650
Palšis I. 204, 673
Paltarokas Kazimieras 149, 162
Palukaitis Jonas 334
Panasenko 404
Pangonis Vladas 235
Panskij 81
Paplauskas Juozas 57, 275, 338, 502, 717, 719, 732
Parachevič 472
Paradauskas Antanas 65, 70, 198, 232, 362, 411, 571, 590, 595, 719, 732
Paradauskas Vladas 733
Pašin 620
Paškevičienė Ada 320
Paškevičiūtė 111
Paškovskis P. 662
Paulauskas 273, 601
Paulauskas Jurgis 413
Paulauskas K. 265
Paulauskienė 265
Paulavičius M. 430
Pavelkov Stepan 572, 594, 595
Pendiurin Nikifor 497
Peštenis 111
Petrauskas 124
Petrauskas Petras 153
Petravičius 483
Petravičiūtė Inga 23, 36, 37, 716, 741
Petryla Danielius 148
Petronis 357, 448
Petrov 598
Petrov A. 376, 401, 481, 594
Petrov S. 569
Petrovskij Grigorij 22
Petrulis Albinas 591
Pikinas 97, 98, 575
Pylajev 242
Pilelis Kazimieras 241, 677, 733
Piligrimas Juozas 56, 72, 76, 101, 102, 199, 204, 210, 275, 277, 362, 371-373, 382, 400, 401, 407, 448, 488, 493, 507, 540, 544, 614, 620, 672, 692, 717, 718, 733
Piliškis 458
Piliūnas A. 50, 339
Pilotas 488
Pyplys Kazimieras-Mažylis 720
Pisarenko 321
Pisarev Vasilij 168, 171, 172, 238, 440, 709, 7110
Piskunov 369
Pivoriūnas 411
Pivoriūnas Jonas 68, 734
Pivoriūnas Kazimieras 74, 401, 719, 734
Pivovarov 138

Pivunov 70
Plechavičius Povilas 132, 183, 241, 319, 453, 456, 468, 663
Plečkaitis 659
Plešanov 375
Pletkus Vincas 204, 249, 520, 734
Plevak I. 468, 606
Pochomičev Nikolaj 479, 496
Pocius 692
Pocius A. 359, 372
Pocius Mindaugas 55
Počkaj Ilja 233, 293, 322, 329, 584
Poderis 445
Polkin 516
Polosenko A. 469, 470, 473
Polupanov 240
Popov Ivan 78
Popov Piotr 484, 542
Popov S. 485, 486
Poskrebyšev Aleksandr 262
Poška T. 435
Potap 510
Potapov 207
Povilaitytė 60
Prakuliauskas Mykolas 311
Pranaitis 458
Pranevičius Petras 416
Prankulis V. 204
Pranskus-Žalionis Bronius 150
Preikšas Kazys 58, 62, 144, 168, 169, 183, 253, 322, 324, 492, 536, 572, 631, 676, 686, 710
Prigunov M. 452
Priluckij 418
Prokapas Jonas 203, 210, 397, 534
Protasov 226
Ptycin 524
Pupeikis Stasys 61, 742
Purenas Antanas 42, 139, 320
Purėnienė Liuda 320
Purlys Petras 203, 254, 449, 458, 717, 719, 735
Purlys Vladas 449, 735
Pušin 630
Pušinis Bronius 160, 210, 322, 701, 742
Putrimas 443
Puzinavičius Bronius 37, 158, 159
Puzinia 511

R

Radavičius 311
Radčenko 207
Radišauskaitė Ona 443
Radzevičius 244
Raguotis Antanas 168, 169, 676, 710
Raicevičius J. 122
Raižys 344
Rakūnas Algirdas 32-34
Ramanauskas Adolfas-Vanagas 63, 134
Ramanauskas Juozas 298
Ramanauskas V. 204, 445
Rananskas 208
Rancev 120
Randakevičius Alfonsas 186
Raslanas Petras 498
Rastenis 622
Rastenis P. 590
Ratnikov 469
Rauba Kazys 314
Raudonis 117
Razdobutkin 225
Razin I. 228, 291, 435

Reimeris Vacys 108
Rekunov 387
Repkin 534
Repšė 631
Rerich Nikolaj 259
Riauba 456
Rimkus 408
Ryžmanov 508
Ročka Marcelinas 324
Rodionov 516
Rodionov Dmitrij 172
Rodomskis 652
Rogačiov Rufij 29, 323
Rogožin 340, 381, 508, 509
Romanauskas 357
Romanov 590
Roščin M. 605
Rotomskis Povilas 77, 742
Rozauskas Eusiejus 449, 451
Rozma 110
Rožkov Dmitrij 100, 101, 575
Rudakov 599, 617
Rudyko Ivan 220, 577
Rudis 314
Rudytė G. 297
Rudzianskas R. 199
Rugienis Justas 199, 204, 229, 493, 671
Ruibušis J. 622
Rūkas 124
Rupšienė 155
Rusin Fiodor 618-619
Rutkauskas 306
Rutkauskas B. 202

S

Sabaliauskas 325
Sabaliauskas V. 682
Sabolienė 673
Sabutis 567
Sadzevičius Juozas 456
Sakalauskas 356
Sakalauskas Vincas 71, 717, 735
Sakalas Aloyzas 189
Sakavickas A. 577
Salin Dmitrij 131, 237, 249, 742
Salskytė E. 646
Samarin Pavel 492
Sapiega Pranas 321
Sasnauskas V. 662
Satkauskas Grigas 627, 652
Savčenko 536
Savilov 597
Savostin 579
Sazykin N. 166, 167
Selivanov 598
Selivanovskij 350
Semionov 455, 456, 625, 678
Senin Kapiton 297, 312, 332, 439
Senkutė Anelė-Pušelė 720
Serafimovič 95
Serebriakov 484
Serov Ivan 182
Serva Jonas 137, 138, 457, 606
Syčeva 45
Sidor 459
Sidorin 620
Sikailienė Magdalena 154
Simanavičius (Simanovič) 682
Siměnas P. 61
Simutis P. 401, 619
Siniakova Č. 47
Sinicyn Jakov 243, 315, 324, 353, 360, 361, 432, 582
Sinkevičius Antanas 112

Sitnikov 208
Sivov Ivan 519
Sizova 254
Sklėrius Povilas 541
Skorodumov 534
Skučas Bronius 423
Skvemys V. 454
Slanys 350, 530
Slavėnas Paulius 318
Sliesoraitis Juozas 334
Smetona 664
Smetona Antanas 36, 190, 219, 334, 569, 645, 646
Smikavo 514
Smirnov 450, 482, 495, 534
Smirnov A. 591
Sneška 453
Sniečkus Antanas 10, 19, 29, 35, 36, 40, 41, 43, 52, 54, 55, 59, 60, 62, 63, 68-72, 76, 78, 80-82, 84, 85, 91, 94, 98, 100, 102-109, 111-113, 116, 123, 128-130, 132, 133, 135,136, 138-145, 148, 150-152, 155-158, 161, 162, 165-173, 176-180, 182-194, 200, 207, 210, 211, 220-223, 230, 232, 233, 235-237, 241, 245, 251, 253-260, 262-264, 269, 277, 278, 280, 283, 286, 287, 290-293, 296, 305, 309, 316-322, 324, 325, 327-329, 333, 335, 337, 342, 345-350, 352, 354, 356, 362, 365, 367, 368, 371-374, 376, 381, 382, 390, 397, 398, 402, 404, 405,408, 412, 415, 422, 424-426, 434, 437, 442, 444, 447-449, 451, 457, 459, 462, 466-474, 476, 478, 486, 496, 497, 520, 523, 524, 526, 528, 532, 635, 538, 539,543, 548, 560, 563, 565-567, 569, 570, 574, 575, 583, 584, 590-594, 598, 604, 606, 609, 611, 615, 623-626, 628, 631-639, 645, 647, 649, 655, 657, 659, 665-667, 669, 676, 677, 682, 688-690, 692, 697, 699-702, 704-706, 709, 711-715, 717, 733, 739-742
Sokolov 543
Sokolov N. 475, 598
Sokolovskij Georgij 352, 404
Solomencev 515
Solovjov Nazar 615
Sorokin M. 57, 330, 338, 339, 372, 442
Sruoga Balys 108
Stabingis 594, 595
Stalin Josif 10, 13, 14, 16-20, 22, 23, 38, 43, 44, 53-57,106, 110, 132, 142, 147, 148, 150, 156, 157, 167, 169, 170, 173, 175, 177,178, 180,184, 187, 190, 192-195, 214, 227, 244, 252, 255, 260, 262, 263, 273, 276, 284, 286, 288, 298, 316, 318, 324, 362, 366, 444, 453, 496, 522, 560, 568, 572, 584, 609, 611, 644, 649, 656, 658, 662, 667, 668, 696, 702, 704, 707, 710, 713, 741
Staneika 383
Stanelienė 551
Staniulis 242
Stankevičius Juozapas 150
Stankus Janas 321
Staričkova 207
Starik, ag. 149
Starikov 486, 606
Starkauskas Juozas 37, 67, 89, 91, 93, 131, 269, 529, 609
Starkus Antanas 115
Starodubcev 455

Staselis Kazys 735
Stasenko 42
Stasenko Fiodor 84, 377, 543
Stasevičius 408
Stasiukaitis Jonas 311
Stasiūnas Jonas 144
Staškevičius 120
Steivienė Ona 312
Stekonas 307
Stepanov 479
Steponaitis 575
Steponavičius P. 651
Stoliarov 516
Stonys Vytautas 484
Stoškus Antanas 413
Stoškus Jonas 321
Strachov V. 602
Strankauskas 408
Streikus Arūnas 36, 37
Stropus K. 322
Strungvilas Antanas 359, 372
Suchinin V. 172, 649
Sučkov 99
Sudeika 254
Sunklodas D. 505, 622
Supronas Vaclovas 199, 231, 354, 453, 454, 461, 642, 643, 735
Surdokas K. 652
Surgailis J. 125
Surin 520
Surkov A. 483, 581
Surmač Feodosij 403
Surmin N. 120
Suslov Michail 30, 31, 40, 41, 54, 55, 63, 66, 67, 82, 83, 94, 172-174, 184, 188, 192,194, 219, 221, 222, 262, 290, 328, 345-347, 356, 365-367, 375, 396, 462, 531, 532, 537, 538, 564, 568, 569, 611, 642, 645, 665, 668, 697, 713
Sviridov 394

Š

Šabanov Fiodor 542
Šadžius Henrikas 28, 37, 173, 175
Šafirovič 240, 300
Šakalienė Stasė 456
Šalamov 542
Šalčiūtė D. 314
Šalkauskas V. 301
Šamberg M. 183, 184
Šaponas Kazys 297
Šarka, ag. 357
Šarkov 212
Šarmaitis Romas 33, 334-335
Šatruk 481
Ščepin N. 580, 586, 604
Ščerbakov Vladimir 40, 129, 172, 174, 188, 219, 237, 254, 264, 290, 329, 442, 474, 603, 635, 649
Ščiurov 343
Šelepin Aleksandr 27
Šepelis B. 102, 726
Šestopalov 600
Šeškus 438
Ševčenko, ag. 149
Ševčenko Maksim 300, 301, 545, 547
Šiaučiūnas I. 334
Šileika Jonas 108
Šileikis 343
Šimkus (Šatkus) 407
Šimkus Jonas 132, 148, 259
Šimonis 239, 418

Šimonytė Leonora 310
Šimusauskaitė 314
Šipilo V. 274
Širvys Paulius 108
Šitikov K. 199, 204
Šivickas Pranas 318
Škamalis Albinas 458
Škikūnas Mykolas 273
Šlepkauskas Aloyzas 334
Šleščenko 214
Šmigelskis K. 31
Šneideris B. 469
Šorochov Vasilij 573
Štyrov 498
Šubin 213
Šukys 314
Šulcas 242
Šulgo 208
Šumakov 489
Šumauskas Motiejus 78, 153, 168, 169, 307, 313, 713, 714
Šumskis 536
Šuopis 383
Šupikov Danijil 42, 73, 80, 94, 168, 171, 183, 184, 187, 198, 248, 249, 369, 422, 425, 471, 476, 497, 524, 576, 577, 588, 595, 608, 619, 651, 692, 705, 713, 714
Švedavičiūtė-Visakienė F. 680
Švėgžda 317
Švilpa Pranas 143, 188

T

Tamašauskaitė A. 50
Tamašauskas 361
Tamašauskas I. 50
Tamašauskas V. 208
Tamošiukas J. 361
Tamulaitis 361
Tarenkov Piotr 497
Tataris P. 243
Taunys 653
Taurinskas Mečislovas 459, 525, 717, 736
Taurinskienė G. 207
Tautkus 273
Teisingas, ag. 149
Teterev E. 172
Teumina E. 41-43, 141
Timofejenko 593
Timofejev 100, 516
Tijunov 382, 447
Tininis Vytautas 25, 35, 37, 43, 55, 165, 171-173, 176, 177, 185, 187,191, 292, 347, 367, 397, 475, 565, 567, 583, 643, 656, 665, 667, 669, 673, 675, 677, 691, 698, 700, 702, 704, 707, 709-711, 739, 742
Titov 573
Tkačenko 61
Tkačenko Ivan 18, 54, 57, 62, 63, 65, 93, 172,187, 219-221, 233, 284, 290, 345-347, 356, 365, 375, 395, 426, 451, 470, 492, 501, 532, 560, 563-565, 567-569, 571, 583, 609, 626, 665, 704, 713
Toliušis 575
Toliušis Zigmas 65, 261
Tomkus 596
Tonkūnas Juozas 141
Tornau Jurgis 320
Toropčev A. 652
Trakimas Leonas 191
Tranas Feliksas 199, 411, 717, 736
Trapas 593
Treinys 125

Trifonov 207, 552
Trockij Lev 17, 19
Trofimov Aleksandr 109, 110, 139, 141, 144-146, 148, 168, 171, 224, 238, 268, 277, 292, 293, 319, 320, 345, 432, 435, 628, 637, 638, 656, 662, 714, 715
Trofimov P. 46
Truikys Liudas 108
Trukšin 75
Truska Liudas 23, 36, 37, 428, 429, 571, 716, 741
Tuezov A. 146
Tuzin 518
Tuzov 208

U

Ukladnikova V. 45
Ulanov Vasilij 671
Uldukis E. 31
Uogintas Vytautas 84
Urbonas 581
Urbonas A. 199
Urbšys Juozas 701
Urniežius Stasys 410
Ūsas 361
Ušinskas Stasys 149

V

Vacys V. 49
Vagaicev 620
Vagneris 239
Vaičiūnas Petras 149
Vainauskas 394
Vainutis 444
Vaisiat 423
Vaišnoras Juozas 148, 451, 650
Vaišvilas A.-Julius 155
Vaitekūnas Bronius 257, 258
Vaitkauskas K. 542
Vaitkevičius Bronius 310
Vaitkienė Elžbieta 233
Vaižgantas 140, 584
Vala P. 234
Valančius Motiejus 140, 584
Vanagas - žr. Ramanauskas Adolfas
Vanejev I. 137, 457
Varankevičius 655
Variakojis 530
Varov I. 47
Varžgalis 450
Vaserdamas E. 247
Vasilenko 120
Vasiliauskas 551
Vasiljev 235
Vasiljev Aleksandr 232
Vasiljev Vladislov 307
Vaščiuk 457
Vaupšasovas Stanislovas 607
Vazalinskas Vytautas 451
Vėgėlė 423
Velotienė 438
Vencka 163
Venckus Ivanas 103, 332, 380, 623, 636, 736
Venclova Antanas 108, 132, 159, 160
Venclova Viktoras 321
Vertelka Jurgis 302
Vesiolov 472
Vetrov Pavel 11, 63, 104, 290, 296
Vichrev Arkadij 241, 564, 585, 600, 618, 639
Vidauskas Jonas-Ramūnas 297

Vidugiris Bronius 302
Vienožinskis Justinas 108, 149
Vilčinskas 457
Vildžiūnas Jonas 160, 162, 163, 169, 186, 449, 715
Vildžiūnas Vladas 49, 64, 207, 282, 361, 416, 418, 449, 717, 737
Vileiš, ag. 337
Vinclavas J. 459
Vinčūnas Bronislovas 459
Viridonov 46
Vyrov 294
Viršuliai 302
Viršulytė 302
Visockienė 413
Vysockij 655
Vitkauskas 353
Vitkus Juozas-Kazimieraitis 18, 63
Volf 63-164, 448
Volkogonov Dmitrij 17, 19
Volkov 593
Volskij 146
Vorobjov 530
Vorobjov A. 587
Voroncov Vasilij 13
Voroneck 585
Vorošilov Ivan 241, 518, 545, 550
Vosylius 495
Voveris Vaclovas-Žaibas 127, 319

Z

Zacharov 378
Zacharov M. 456
Zaguliajev 305
Zaicas 26, 211
Zaicev 208
Zaiceva Pelagėja 208
Zakas Petras 322
Zaleckas 600
Zaleckis J. 456
Zanin 517
Zapolskis 75
Zažeckas Česlovas 334
Zelenin N. 46
Zemelev Piotr 645
Zeringis 135
Ziberkas 593
Zimanas Genrikas 132, 710
Zimarev 444
Ziniuchin 488
Zinovjev Grigorij 16
Zyrianov 207
Zyrzova 207
Zolin 388, 517, 569, 575
Zubelis S. 460
Zubkov 567
Zubov 224
Zukas 536
Zurzaitė 487

Ž

Žabas Benediktas 310
Žabonaitė F. 661
Žadeikienė T. 489
Žala 356
Žalin A. 27
Žavoronkov V. 13, 187, 703, 713
Ždanov Andrej 102-105, 111, 113, 174, 193, 277, 405, 637, 639
Žėčius Leonardas 123, 737
Želtuchin 213
Želvys K. 414
Žemaitė 132
Žemaitis A. 360, 660

Žemaitis Jonas-Vytautas 36, 157-158, 189
Žerebnov I. 582
Žibikienė Ona 314
Žibikis 314
Židko Sergej 588
Žila A. 458, 459
Žilkov 567
Žioba 394
Žiugžda Juozas 60, 148, 149, 259, 320, 685
Živatkauskas 392, 442, 594
Živol 540
Žukauskas 507
Žukauskas Albinas 149, 160
Žukauskas Michailas 57, 81, 329-330, 381, 447, 449, 501, 571, 617
Župikov Timofej 358
Žuravliov L. 479, 602
Žvaliauskaitė Albina 443
Žvirblis 498

Juozas Starkauskas
REPRESINIŲ STRUKTŪRŲ IR KOMUNISTŲ PARTIJOS BENDRADARBIAVIMAS ĮTVIRTINANT OKUPACINĮ REŽIMĄ LIETUVOJE 1944-1953 M.

Nuotraukos, iliustracijos iš
Lietuvos centrinio valstybės archyvo,
Lietuvos ypatingojo archyvo ir
Genocido aukų muziejaus fondų.

Dailininkas *Alfonsas Žvilius*
Redaktorė *Rima Dulkinienė*
Maketuotoja *Nijolė Juozapaitienė*

SL 2015. 2006 12 28. 50 sp. 1.
Tiražas 1000 egz. Užsakymas 7.4
Išleido Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, LT-01128 Vilnius
www.genocid.lt

Spausdino AB spaustuvė „Spindulys",
Gedimino g. 10, LT-44318 Kaunas

Kaina sutartinė

Starkauskas, Juozas

St85 Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944-1953 m. / Juozas Starkauskas. - Vilnius : Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007. - 768 p., [16] iliustr. lap.

Bibliogr. išnašose. - Pavardžių r-klė: p. 745-766.
ISBN 9986-757-76-2

Remiantis archyvų dokumentais knygoje plačiai atskleidžiami Lietuvos komunistų partijos ryšiai su čekistais - masinio teroro vykdytojais Lietuvoje 1944-1953 m. ir bendras darbas su represinėmis struktūromis naikinant Lietuvos valstybingumo likučius bei šalies gyventojus, triuškinant ginkluotą pogrindžio pasipriešinimą.

UDK 947.45.083+[321.6+351.74/.76+343.3](091)(474.5)

ST-85

9 789986 757764